Dariusz Rolnik

Adam Chmara (1720–1805) – ostatni wojewoda miński w świecie polityki czasów stanisławowskich i jego archiwum

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

Adam Chmara
(1720—1805)

Dariusz Rolnik

Adam Chmara (1720—1805) — ostatni wojewoda miński w świecie polityki czasów stanisławowskich i jego archiwum

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego • Katowice 2022

Recenzent
Michał Zwierzykowski

Spis treści

Wstęp 7

Rozdział pierwszy
Rodzina Chmarów i jej archiwum

Dzieje rodziny do końca XVIII wieku — zarys biograficzny 19
Gospodarstwo Chmarów — droga do Siemkowa 32
Historia archiwum rodzinnego — wartość zbioru i jego rozproszenie 50

Rozdział drugi
Początek kariery Adama Chmary w czasach saskich — w służbie Sapiehów, w kręgu spraw obywatelskich i w drodze po pierwsze urzędy

Na dworze Michała Antoniego Sapiehy 59
W kręgu interesów ekonomicznych i sądowych 69
Na sejmikach i w funkcjach publicznych 81

Rozdział trzeci
W życiu publicznym Litwy i Korony czasów stanisławowskich

Od elekcji Stanisława Poniatowskiego do I rozbioru Rzeczypospolitej 133
W stronnictwie Stanisława Augusta i w województwie mińskim 174
W obliczu reform Sejmu Wielkiego i tragedii upadku państwa 315

Rozdział czwarty
Adam Chmara — człowiek, mąż, gospodarz 401

Zakończenie. Adama Chmary *post scriptum* 427

Bibliografia 433

Wykaz skrótów 459

Indeks osób 461

Summary 497
Резюме 499

Wstęp*

Jaka Historya życia jego dla potomności?
Oto w tym grobie skończyło się wszystko[1].

Badanie czasów stanisławowskich nie jest łatwe i nie chodzi tu o problem ze źródłami — z dotarciem do nich czy z właściwym ich odczytaniem, ale o przekonanie, że często przedmiotem badań jest coś „ostatnie" / ktoś „ostatni", tak jak tutaj „ostatni" wojewoda miński w Rzeczypospolitej Adam Chmara. Siłą rzeczy musi pojawić się — narzucające pewien rytm narracji — pytanie o to, dlaczego „ostatni". W niniejszych rozważaniach to pytanie będzie zadane wielokrotnie, choć najczęściej pozostanie bez prostej czy jednoznacznej odpowiedzi. Wydaje się, że nikt z tych „ostatnich", obejmując urząd czy funkcję w Rzeczypospolitej, nie przewidywał, że nim właśnie będzie. Na tym często polega tragizm tych postaci, a zarazem kłopot w próbie ich charakteryzowania, oceniania i portretowania. Ta uwaga dotyczy również Adama Chmary. Pesymistycznie brzmiące motto okaże się w jego interpretacji nie do końca prorocze.

Adam Chmara zostawił po sobie całkiem spore archiwum, któremu w książce poświęcono odrębny rozdział. W tym miejscu więc tylko odnotujmy, że główny korpus źródeł znajdujących się w tym archiwum odnosi się, owszem, do Adama Chmary, ale w gruncie rzeczy bezpośrednio o nim samym niewiele mówi. Większość zawartych w nim papierów stanowią dokumenty kierowane do Adama Chmary, niestety, bez odpowiedzi. Listów jego samego jest stosunkowo niewiele, znamy właściwie tylko te kierowane do żony, mające proweniencję z archiwum Chmarów. Zachowały się też jego niektóre listy do Stanisława Augusta, w tym również ich kopie i bruliony, a także pojedyncze listy do Radziwiłłów i Sapiehów — te wszak z innych zbiorów. Podobnie, niestety,

* Niniejsza biografia powstała w wyniku prac nad projektem NCN 2014/15/B/HS3/02277, pt. *Adam Chmara (1720—1805) — ostatni wojewoda miński w świecie polityki czasów stanisławowskich i jego archiwum*.

1 *Opisanie aktu pogrzebowego S.P. JW. JMSC Pana Adama Michała i Stanisława Chmary, wojewody mińskiego, starosty gizowskiego, rotmistrza kawaleryi narodowey W.X. Litewskiego, tajnego sowietnika w Imperium Rossyyskim, orderów Orła Białego, s.[św.] Stanisława Polsk. Aleksandra Newskiego rossyyskiego kawalera*, Wilno 1806 (dalej: *Opisanie aktu pogrzebowego A. Chmary*), s. 44, Mowa księdza Fortunata Czarnockiego plebana grodeckiego przy wyprowadzeniu ciała A. Chmary z kościoła grodeckiego do kościoła dubrawskiego, [Gródek] 9 VII 1805.

należy ocenić inne źródła dotyczące opisywanej postaci. Rzadko pokazują one zachowania i postawę A. Chmary. Księgi grodzkie i ziemskie mińskie, zbiory litewskie i warszawskie trochę lepiej naświetlają dzieje życia ostatniego wojewody mińskiego, to jednak tylko „odpryski". Główny problem polega na tym, że A. Chmara nie pozostawił po sobie wielu tekstów. Niewiele jest również tekstów jemu współczesnych go oceniających. Wzmianki w pamiętnikach są nieliczne i odnoszą się zazwyczaj do stwierdzenia pewnych faktów, np. jego obecności w danym miejscu lub danej grupie.

Luki tej nie wypełnia literatura przedmiotu. Niemniej trzeba przyznać, że biogram pióra Henryka Mościckiego, zamieszczony w tomie 3. *Polskiego słownika biograficznego*[2], jest — pomimo upływu czasu — stale pomocny i dotąd stanowi najpełniejsze źródło informacji o A. Chmarze. Wszelkie herbarze, zresztą wyzyskane dobrze przez H. Mościckiego, ten portret A. Chmary, jednak lakoniczny, co najwyżej dopełniają. Nie pisali w ogóle o Chmarach Kasper Niesiecki i Nekanda Trepka. Krótko wspominał o nich Adam Boniecki, który notuje ich w XVI wieku[3]. Także Seweryn Uruski podawał podstawowe informacje o rodzinie Chmarów. Przypuszczał, że rodzina wywodziła się ze szlachty podlaskiej, ale — jak zaznaczał — od dawna osiadłej na Litwie[4]. Natomiast bałamutna i błędna jest prezentacja Chmarów przez Teodora Żychlińskiego[5]. Rzadko pojawia się A. Chmara jako bohater w opracowaniach współczesnych. Z nich dowiadujemy się szerzej w istocie tylko o jednym z jego ostatnich epizodów życiowych, a mianowicie o jego misji petersburskiej w 1793 roku, opisanej w dzienniku przez jego sekretarza Jana Komara[6].

W literaturze przedmiotu A. Chmara występuje rzadko i to właściwie dopiero od momentu, gdy został senatorem Rzeczypospolitej. Pojedyncze wzmianki o jego pojawieniu się w życiu publicznym państwa polsko-litewskiego odnaleźć można w rozprawach Adama Danilczyka[7], Witolda Filipczaka[8], Henryka Mościckiego[9], Andrzeja Stroynowskiego[10], Wojciecha Szczygiel-

---

2 H. Mościcki, *Chmara Adam*, [w:] PSB, T. 3, Kraków 1937, s. 315.

3 A. Boniecki, *Herbarz Polski*, cz. 1: *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, t. 2, Warszawa 1900, s. 391.

4 S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 2, Warszawa 1905, s. 187—188.

5 T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, t. 28, Poznań 1906, s. 16.

6 *Dyaryusz Podróży Petersburskiej. 1793 rok.* [Jan Komar], oprac. A. Knychalska, *Diariusz podróży do Petersburga*, [w:] *Z dziejów kultury czasów nowożytnych. Wybór tekstów źródłowych*, red. M.E. Kowalczyk, Toruń 2009.

7 A. Danilczyk, *W kręgu afery dog rumowej. Sejm 1786*, Warszawa 2010.

8 W. Filipczak, *Sejm 1778 roku*, Warszawa 2000.

9 H. Mościcki, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, t. 1: *1772—1800*, Wilno 1913.

10 A. Stroynowski, *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej. Studium z dziejów kultury politycznej*, Łódź 2005.

skiego[11] czy Zofii Zielińskiej[12], z kolei w innych opracowaniach wzmiankowany jest jako posesor i właściciel dóbr, w których wydarzyło się coś wartego odnotowania, ale bez woli A. Chmary, a tym bardziej jego udziału[13]. Nieco więcej informacji o nim zawiera moje opracowanie dotyczące województwa mińskiego[14]. Niemniej konstatacja wynikająca z analizy literatury przedmiotu jest jednoznaczna: A. Chmara to postać o co najwyżej drugorzędnym znaczeniu na scenie politycznej w drugiej połowie XVIII wieku. Przedstawiana biografia tej oceny diametralnie nie zmienia, ale prezentuje dokładniej aktywność A. Chmary w życiu publicznym, pokazuje mechanizm jego kariery politycznej i ekonomicznej, a przy tym kariery innych, oraz jego relacje z możnymi panami litewskimi, i nie tylko. Dostarcza również danych i sugestii do refleksji nad obowiązującymi ocenami moralno-etycznych postaw elit czasów stanisławowskich oraz materiału pozwalającego chyba lepiej zrozumieć — może nie w płaszczyźnie politycznej, ale mentalnej — przemiany, które doprowadziły do reform Sejmu Wielkiego, ale też do ich niepowodzenia i upadku całej Rzeczypospolitej.

Takie rozszerzone ujęcie tematu głównego stało się możliwe dzięki analizie archiwum rodzinnego Chmarów, obejmującego 242 jednostki. Znajduje się ono obecnie w Нацыянальным Гістарычным Архіў Беларусі (175 jednostek), Bibliotece Jagiellońskiej (45 jednostek), wileńskiej Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Bibloteka (7 jednostek), Bibliotece Narodowej (4 jednostki) i Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie (4 jednostki) oraz Львівскоі Наукової Бібліотекіе України im. В. Стефаика (4 jednostki) a także w Bibliotece Książąt Czartoryskich, Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy oraz Bibliotece Narodowej (po 1 jednostce). Materiał ten zostanie omówiony w osobnym podrozdziale, tu tylko zaznaczmy, że najcenniejsza dla pracy była korespondencja — łącznie 87 tomów (jednostek) i 980 zidentyfikowanych nadawców. Najistotniejsze dla biografii okazały się listy małżonków, A. Chmary z żoną Marianną z Woynów Orańskich i z możnymi tamtego świata, wśród których pojawiają się wszyscy ważniejsi politycy litewscy: Radziwiłłowie, Sapiehowie, Ogińscy, Massalscy itp. Istotnym dopełnieniem tej bazy źródłowej są księgi grodzkie, głównie mińskie, ale też słonimskie — z nich wyłania się aktywność polityczna A. Chmary. Okazuje się, że nie lubił on życia sejmikowego, wolał spokojniejsze płaszczyzny dialogu. Uzupełnieniem

---

11 W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792*, Łódź 1994.

12 Z. Zielińska, *„O sukcesyi tronu w Polszcze" 1787—1790*, Warszawa 1991.

13 Por. np. J. Gordziejew, *Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1789—1792)*, Kraków 2010, s. 277.

14 D. Rolnik, *Województwo mińskie i Jeleńscy w życiu publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764—1795 w świetle ich korespondencji*, Katowice 2018.

tego korpusu źródeł w opracowaniu biografii ostatniego wojewody mińskiego są źródła innej proweniencji: korespondencja A. Chmary i innych obywateli prowincji litewskiej z królem — ze zbiorów Biblioteki Czartoryskich[15], Chmarów z Sapiehami — ze zbiorów litewskiej Biblioteki Wróblewskich[16], z Radziwiłłami — z „warszawskiego" Archiwum Radziwiłłów[17], oraz korespondencja Chmarów z innymi rodzinami litewskimi (szczególnie ciekawe były listy A. Chmary do Mikołaja Tadeusza Łopacińskiego[18]). W rozprawie wykorzystano również wzmianki o A. Chmarze rozproszone po jeszcze innych zespołach archiwalnych. Ważne dla odtworzenia chronologii jego podróży politycznych były np. protokoły Rady Nieustającej z czasów, gdy w niej zasiadał albo raczej „absentował"[19], a dla zobrazowania jego aktywności politycznej — diariusze sejmowe[20]. Takich rozproszonych drobniejszych materiałów było więcej[21], dla całego wywodu miały one jednak drugorzędne znaczenie, chociaż niekiedy weryfikowały istotne, przynajmniej dla prowincji litewskiej, zdarzenia; innym razem pełniej pokazywały obraz życia publicznego województwa mińskiego. Bardzo ważne źródło weryfikujące życiorys A. Chmary i jego postawę, szczególnie w tym ostatnim wskazanym kontekście, stanowią księgi grodzkie mińskie zachowane w komplecie z wyjątkiem 1793 roku[22]. Choć zawarte w nich relacje z sejmików są lakoniczne, to pokazują aktywność tamtejszych obywateli, a na ich tle rolę A. Chmary. Pod kątem aktywności A. Chmary przejrzano także księgi sąsiednich powiatów[23], w których miał on rozliczne interesy własne, swej rodziny, a także swych — przynajmniej od pewnego momentu — przyjaciół politycznych Sapiehów oraz innych osób, z którymi był związany różnymi układami, m.in. z hetmanem wielkim litewskim Michałem Kazimierzem Ogińskim czy starostą mińskim Dominikiem Przezdzieckim.

Prezentowana biografia A. Chmary — mająca układ problemowo-chronologiczny — składa się z czterech zasadniczych rozdziałów. Rozdział pierw-

---

15 Por. np. BCz., rkps 699, 724, 732, 799, 920, 968, Korespondencja królewska.

16 Por. LMAVB, F 139, rkps 4866—4871, Korespondencja Sapiehów, listy A. Chmary.

17 Por. AGAD, AR, dz. V, rkps 1998, 1999, Korespondencja Radziwiłłów, listy A. Chmary.

18 Por. LVIA, F 1135, op 14, rkps 18, Korespondencja Łopacińskich, listy A. Chmary.

19 Por. AGAD, Tzw. Metryka Litewska, dz. VII, rkps 34, 37, 39, 40, 41, Protokoły Rady Nieustającej (1780—1782).

20 Por. np. BO, rkps 596, Diariusz sejmu 1776.

21 Por. np. AGAD, AR, dz. XV, rkps 18/9, Papiery ordynacji nieświeskiej; AGAD, AZ, rkps 1777, brudnopisy listów Joachima Chreptowicza; BJ, rkps 957, Korespondencja Michała Zaleskiego; LMAVB, F 9, rkps 1916, Wiadomości z Warszawy.

22 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 13—31, Księgi mińskie.

23 Por. NGAB, F 1728, op. 1, rkps 4, 23, 41, Księgi mozyrskie; NGAB, F 1737, op. 1, rkps 59, Księgi słonimskie.

szy: *Rodzina Chmarów i jej archiwum* podzielony został na trzy podrozdziały. W pierwszym pokazano — w ujęciu biograficznym — dzieje rodziny do końca XVIII wieku, opisano zatem początki rodziny i jej członków. W podrozdziale *Gospodarstwo Chmarów — droga do Siemkowa* przedstawiono stan zamożności rodziny. Kolejno odtworzono proces rozrostu majątku aż do przejęcia przez A. Chmarę Siemkowa i uczynienia z niego rezydencji prawie magnackiej. W tym podrozdziale omówiono także problemy procesowo-prawne, które cały czas dotykały ostatniego wojewodę mińskiego. Rozdział pierwszy kończy *Historia archiwum rodzinnego — wartość zbioru i jego rozproszenie*. Historia tworzenia archiwum rodzinnego Chmarów, uwzgledniająca kolejne etapy jego rozrostu oraz rozproszenie zbiorów, ujawnia jego znaczenie dla rodziny. W podrozdziale tym scharakteryzowano także wartość i znaczenie archiwum Chmarów dla badań historycznych. Z pewnością jest to zespół cenny, który nie tylko pozwala na odtworzenie życia — choć w ograniczonym zakresie — jego głównego twórcy A. Chmary, lecz także zawiera interesujące materiały umożliwiające wskazanie powiązań politycznych i gospodarczych między wieloma rodzinami litewskimi, wśród nich z Radziwiłłami, ale przede wszystkim z Sapiehami, utrzymującymi bliższe kontakty z A. Chmarą.

W rozdziale drugim: *Początek kariery A. Chmary w czasach saskich — w służbie Sapiehów, w kręgu spraw obywatelskich i w drodze po pierwsze urzędy* skupiono się na początkach kariery głównego bohatera i na tych czynnikach, które przyczyniły się do jego dalszych awansów i politycznej kariery. W rozdziale tym, podzielonym na trzy podrozdziały, zrelacjonowano pierwsze kroki A. Chmary na dworze Sapiehów, gdzie najpierw był on zwykłym dworzaninem, a z czasem został politykiem znanym szeroko w środowisku „Familii", cieszącym się opinią człowieka rzetelnego i pewnego. Podrozdział: *Na dworze Michała Antoniego Sapiehy* ma charakter wprowadzający — pokazuje w zarysie funkcjonowanie dworu magnata i jego organizację, wskazuje także na nieformalne więzi łączące jego członków. Mimo wszystko zaskakuje zaufanie, jakim Sapiehowie obdarzali A. Chmarę. Zajmował się on kompetentnie całym spektrum ich spraw. Nie zawodził swoich opiekunów, a wzrost ich zaufania do niego wydaje się wyjątkowy. Pozycji A. Chmary w środowisku Sapiehów poświęcony jest podrozdział: *W kręgu interesów ekonomicznych i sądowych*, w którym ukazano skalę jego działań, a także jego rosnącą pozycję zarówno u boku Sapiehów, jak i w życiu publicznym prowincji litewskiej, gdzie często — choć nieformalnie — decydował o pieczętowaniu przywilejów. W kolejnym podrozdziale: *Na sejmikach i w funkcjach publicznych* A. Chmara przedstawiony został jako pomocnik Sapiehów, reprezentujący ich na sejmikach, oraz w funkcji sekretarza pieczęci mniejszej, kiedy stał się prawą ręką podkanclerzego litewskiego Michała Antoniego Sapiehy.

Podkreślano zwiększającą się rolę A. Chmary w środowisku Sapiehów, wskazując zarazem na jego delikatną emancypację — stawał się politykiem coraz bardziej rozpoznawalnym. Funkcja sekretarza pieczęci, jakkolwiek formalnie pomocnicza i drugorzędna, miała — jak się wydaje — niebagatelne znaczenie w jego przyszłej karierze, gdyż pozwalała mu doskonale rozeznać świat ówczesnej polityki.

Trzeci rozdział biografii A. Chmary: *W życiu publicznym Litwy i Korony czasów stanisławowskich*, najobszerniejszy z racji przypadającej właśnie na ten czas największej aktywności bohatera tejże publikacji, pokazuje go przede wszystkim w roli polityka czy — ściślej — uczestnika życia publicznego ówczesnej Rzeczypospolitej. O strukturze i kształcie tego rozdziału — podzielonego na trzy podrozdziały — zadecydowała chronologia. Pewne etapy kariery politycznej A. Chmary pokrywały się z dziejami Rzeczypospolitej. W pierwszym podrozdziale: *Od elekcji Stanisława Poniatowskiego do I rozbioru Rzeczypospolitej* przedstawiono miejsce — bynajmniej nie pierwszorzędne — A. Chmary w procesie tworzenia stronnictwa królewskiego na Litwie oraz jego udział w rozgrywkach wewnątrzlitewskich. W podrozdziale drugim: *W stronnictwie Stanisława Augusta i województwie mińskim* skoncentrowano się na jego działalności w roli senatora, najpierw kasztelana mińskiego, a potem, od 1784 roku, wojewody mińskiego. Z tego toku narracji wyłączono trzeci podrozdział: *W obliczu reform Sejmu Wielkiego i tragedii upadku państwa*, w którym chronologicznie i, przyznajmy, trochę niezgodnie z tytułem prezentacja została przeciągnięta do śmierci A. Chmary, do 1805 roku — był to czas bardzo ważny w dziejach Rzeczypospolitej i bardzo trudny do naukowego przedstawienia, wszak to klęska marzeń o stabilności i wielkości państwa polsko-litewskiego, jak rozumieć trzeba Konstytucję 3 maja, aż do zupełnej utraty bytu politycznego przez Rzeczpospolitą. Te kwestie w kontekście zachowania A. Chmary po 1795 czy raczej po 1793 roku zostały w sposób syntetyczny omówione także w tym podrozdziale.

W rozdziale trzecim przeważa wywód skupiony na kwestiach publiczno-politycznych. Znajdują się w nim jednak również odniesienia do bieżących spraw związanych z działaniami A. Chmary w sferze ekonomicznej, majątkowej oraz związanych z jego życiem rodzinnym. Są one wprawdzie traktowane marginalnie, ale pokazują dobrze funkcjonowanie A. Chmary w ówczesnej rzeczywistości. To tło konieczne dla zrozumienia jego postawy i przedsiębranych przez niego działań również w przestrzeni politycznej. Te fragmenty pokazują także, czym żyły prowincjonalne elity wschodnich kresów Rzeczypospolitej, w tym przypadku województwa mińskiego. W tym rozdziale dokonano również pierwszej oceny A. Chmary jako polityka. Natomiast pokazany w tym rozdziale materiał dotyczący życia codziennego, gospodarczego i rodzinnego stanowi

podstawę do konstrukcji rozdziału ostatniego, w którym nowy materiał będzie tylko dopełniał wnioskowania.

Te trzy rozdziały odtwarzają przede wszystkim bieg życia A. Chmary, jego zatrudnienia, ale pokazują również w szczegółach, jak funkcjonowało życie w prowincji litewskiej na tle całej Rzeczypospolitej. Znalazły się tu także sprawy bardzo drobne, które w innych pracach mogą zyskać wagę — to kwestie awansów i sposobu ich osiągania. Nie chodzi tyle o samego A. Chmarę, który był w pewnych momentach nawet ich dysponentem, ile o pokazanie ogólnego stanu wiedzy o tej problematyce w odniesieniu do czasów stanisławowskich. Te wątki trudno przedstawić na podstawie często bardzo szczątkowych źródeł, stąd zamieszczono tu wiele uwag o charakterze wyłącznie supozycji. Z pewnością niepodważalną wartością tych trzech rozdziałów będą wskazane — pośrednio — mechanizmy awansów urzędniczych oraz relacje panujące między największymi rodzinami Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Czwarty, ostatni rozdział biografii: *Adam Chmara — człowiek, mąż, gospodarz* dopełnia merytorycznie portret ostatniego wojewody mińskiego. Ten rozdział ma charakter bardziej syntetycznego ujęcia postaci, niemniej znalazły się w nim bardziej rozbudowane kwestie, które pominięto w rozdziałach wcześniejszych, a które wymagają głębszej refleksji. Bliżej przyjrzano się relacjom A. Chmary — niekoniecznie typowym — z żoną Marianną z Woynów Orańską, jego podejściu — specyficznemu, ale czy wyjątkowemu? — do włościan i gospodarstwa oraz jego religijności, która umykała we wcześniejszych partiach pracy, a stanowiła istotny rys w jego charakterze. W tym rozdziale przedstawiono — na ile było to możliwe — poglądy ostatniego wojewody mińskiego na najważniejsze kwestie polityczne, społeczne i gospodarcze. Być może uwidoczni się tu — w takim jednostkowym wymiarze — proces przechodzenia albo raczej tworzenia się nowoczesnego społeczeństwa państwa polsko-litewskiego. Przykład to o tyle frapujący, że mamy do czynienia z człowiekiem uformowanym w czasach saskich, przeżywającym swoje największe sukcesy za panowania Stanisława Augusta i umiejącym się odnaleźć w rzeczywistości politycznej po upadku Rzeczypospolitej.

Zakończeniu — właśnie ze względu na wiele sprzeczności tkwiących w postaci A. Chmary — postanowiono dodać nieco enigmatyczny tytuł: *Zakończenie. Adama Chmary post scriptum.* W sposób syntetyczny zostały tu wskazane problemy związane z badaniem postaci, które — z jednej strony — przeżyły prawie trzy „epoki": od Sasa niemal do Księstwa Warszawskiego, a z drugiej — są „osiadłe" w epoce oświeceniowej, będącej ich „naturalną naturą". W zakończeniu właśnie o owej naturze oświeceniowych elit — wszak A. Chmarę można traktować jako pewne *exemplum* całej formacji średniej szlachty

wchodzącej do grona senatorów Rzeczypospolitej za czasów stanisławowskich — zawarto parę uwag.

Biografia A. Chmary początkowo — w zamierzeniu autora — miała mieć nieco inny kształt, co zweryfikowały jednak źródła. Niestety, nawet bardzo obszerny materiał źródłowy związany z ostatnim wojewodą mińskim nie pokazuje go wyraziście. Biografię polityczną A. Chmary można by zawrzeć na 100 stronach, jednak uznano, że opracowane źródła z archiwum Chmarów przedstawiają wiele nieznanych drobnych zdarzeń, które mogą być ważne zarówno dla badań genealogicznych innych rodzin litewskich, jak i dla badań nad życiem publicznym oraz codziennym województwa mińskiego, dlatego pewne partie biografii rozbudowywano o akapity dotyczące spraw, o których pisano do A. Chmary, a o których w dalszym ciągu nie udało się wiele ustalić ani tym bardziej ściślej związać z nimi ostatniego wojewodę mińskiego. Teoretycznie te fragmenty można by usunąć z jego biografii, niemniej materiał źródłowy w nich zawarty może się okazać cenny dla wielu badaczy czasów stanisławowskich, tym bardziej że mińskie archiwum Chmarów, które w przeważającym zakresie wpłynęło na kształt tej pracy, jest zupełnie nieznane. Starano się przy tym nie rozbijać toku narracji, toteż większość dopowiedzeń umieszczono w przypisach. Przypuszczam, że rozbudowane przypisy i wielowątkowość biografii nie zadowolą niektórych badaczy, ale w moim przekonaniu czasami nawet zbytnia drobiazgowość pozwala lepiej poznać bohatera pracy i przede wszystkim epokę, w której żył. Wydaje mi się — choć oczywiście mogę się mylić — że celem historyka jest poznanie epoki i przedstawienie w sposób syntetyczny modelu funkcjonowania badanego państwa i jego społeczeństwa, a nie tylko faktograficzne odnotowanie zdarzeń. Nie da się jednak tego zrobić na podstawie nawet tysiąca suchych biogramów, one nie pokażą — choć statystyczne ujęcia mogą być wielce pomocne — życia publicznego ani społecznego Rzeczypospolitej. Badania dziejów politycznych czy rozwoju myśli politycznej, jak najbardziej ważne, absolutnie, nie oddają kondycji moralno-etycznej obywateli państwa, ich skłonności do poświęcenia dla idei (jakiejkolwiek); są tylko dopełnieniem tego, co stanowi istotę poznania, przynajmniej w płaszczyźnie zrozumienia funkcjonowania Rzeczypospolitej czasów stanisławowskich. Publikacja ma charakter wybitnie źródłowy, stąd zawiera rozbudowane przypisy. Mogą one utrudniać odbiór głównej narracji, ale prawie cała praca — przynajmniej w warstwie faktograficznej — została zbudowana na rękopiśmiennym materiale archiwalnym, z czego bynajmniej nie mam satysfakcji, bo są to często, niestety, „drugorzędne" rękopisy, które może też inni wykorzystają dla swych badań. Wolałbym korzystać z opracowań, jednak tych nie znalazłem wielu. Natomiast w sposób marginalny zostało pokazane tło polityczne rozgrywek wewnętrznych w ówczesnej Rzeczypospolitej; te starano się pokazać

szczegółowiej — na ile było to możliwe — w odniesieniu do bohatera biografii i województwa mińskiego. Zabieg ten wynika z prostej konstatacji — wiele zależności personalnych przedstawionych w kontekście całej Rzeczypospolitej czy też nawet samej Litwy, przynajmniej do połowy lat siedemdziesiątych XVIII wieku, było bardzo dynamicznych i zmiennych, co w literaturze przedmiotu, niestety, dotąd nie zostało wyraźnie pokazane, a kwestie dyskusyjne, kto z kim i przeciw komu w danym momencie, rozbudowałoby pracę i przypisy do jeszcze większych rozmiarów i wykraczałoby znacznie poza ramy, którymi jest biografia A. Chmary, zresztą nie tylko polityczna. Problem ten wymaga zupełnie odrębnego potraktowania, z przyjęciem innych tez i celów badawczych. Wszak badania historyczne nie ograniczają się tylko do wnioskowania ze źródeł. Wyższy ich poziom sugeruje jednak „omijanie drzew, a dostrzeganie lasu" — tym jest właśnie weryfikowanie stawianych hipotez badawczych. W tym jest tylko jeden problem — matematyk dowieść „prawdy" musi, a historyk nie może, bo ma do czynienia ze zbyt dużą liczbą niewiadomych, ale owszem, może opisać fakt-zdarzenie. Te dwie drogi należy łączyć i taką próbą jest ta biografia. Tło wydarzeń zostało naświetlone tam, gdzie miało to bądź mogło mieć — moim zdaniem — wpływ na postawę A. Chmary albo było potrzebne do naświetlenia jego zachowań; w takich kontekstach uznano, że najlepiej oddają to źródła, nawet dla innych kwestii drugorzędne, jak opracowania historyczne bezpośrednio nieodnoszące się do aktualnie omawianego zagadnienia. Nie znaczy to, że pomijano ustalenia historyków — tam, gdzie dotyczyły one meritum poruszanych spraw, je odnotowywano i z nich korzystano. Natomiast umieszczane czasami szczegóły czy ciekawostki w przypisach służą nie tylko biografii, ale — w założeniu — tym, którzy szukają spraw codziennych i opierając się na nich, budują obraz epoki. Temu również służą podawane niekiedy wyliczenia podpisów obywateli pod laudami sejmikowymi, pod głosowaniami, na nich przeprowadzanymi, czy instrukcjami poselskimi, przy czym nigdzie nie sugerowano, że jest to podstawą ustalenia frekwencji na zjazdach szlacheckich, natomiast w niektórych przypadkach takie wyliczenie może wskazywać na skalę zainteresowania życiem politycznym przez miejscową szlachtę i na zaangażowanie w nie elit województwa. Zauważyć jednak warto, że frekwencja uprawnionej szlachty do udziału w sejmikach szacunkowo określona na 4—6%[24] niekiedy znacznie wzrastała, może więc do szerszych syntez liczby składanych podpisów mogą się przydać, a do analiz szczegółowych, np. składu osobowego sejmików, wymienianie przynajmniej osób najważniejszych na nich

---

24 W. Czapliński, *Sejmy w latach 1587—1696*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, t. 1: *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, red. J. Michalski, Warszawa 1984, s. 225. Por. W. Kriegseisen, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991, s. 132—135.

również może być przydatne, zwłaszcza że dane te pochodzą ze źródeł mało znanych i w ogóle nieopracowanych.

Zamieszczony na końcu pracy indeks osobowy nie jest doskonały, wielu bowiem postaci po prostu nie udało się zidentyfikować. W przypadku osób, które zdołano dookreślić, postawiono jednak znak zapytania albo zastosowano nawias kwadratowy, w zależności od miejsca pojawienia się albo od kontekstu, w której postać się pojawiała. Podobnie czyniono w przypisach. W bardzo szerokim kręgu korespondencyjnym A. Chmary nader często autorzy listów występują bez imion — imiona, które udało się ustalić, umieszczono w nawiasie kwadratowym, a w przypadku, gdy tylko przypuszczaliśmy, o kogo chodzi, dodawano znak zapytania. Znak zapytania pojawia się też niekiedy przy postaciach historycznych w tekście — stawiano go wówczas, gdy w materiale źródłowym, na podstawie którego konstruowano narrację, pojawiał się tylko piastowany przez daną osobę urząd bądź jedynie nazwisko i nie było pewności, o kogo chodzi. Brak imienia lub tylko umieszczenie inicjału oznacza, że nie udało się go ustalić albo w ogóle, albo w pełnym brzmieniu. Z kolei jeżeli w tekście pojawia się osoba sygnowana tylko urzędem poprzedzonym znakiem zapytania w nawiasie kwadratowym, znaczy to, że nie zdołano ustalić jej personaliów. Znaki zapytania pojawiają się również w tych miejscach, gdzie nie ma pewności, czy źródło zostało odczytane i zinterpretowane poprawnie — wówczas zamieszczone jest w nawiasie kwadratowym. Nieodczytane frazy, nazwiska, imiona są zaznaczone uwagą: [nieczyt.]. Zapisy nazwisk ujednolicono, jeśli nie było wątpliwości, że chodzi o tę samą rodzinę, np. Houwalt — Houwald, Mejer — Meyer — Meier, Pruszyński — Prószyński, Woyna — Wojna czy Wiażewicz — Wiażewicz (takie oboczności pojawiały się niekiedy w jednym dokumencie albo opracowaniu). Występowanie takich oboczności odnotowano w indeksie osobowym. Podobnie ujednolicono nazwy własne, np. Gizy — Giże, Zacenie — Zacienie. W tym przypadku występowanie oboczności zaznaczano w przypisie, gdzie dana miejscowość pojawiała się po raz pierwszy. Nazwy własne miejscowości były konfrontowane z hasłami *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego*; jakkolwiek to wydawnictwo odnosi się do połowy XIX wieku, to jednak jest najpełniejsze. W sytuacji, gdy odczyt miejsca był niepewny i nie znajdowano go w *Słowniku*, dawano znak zapytania, jeżeli zaś odczyt nie budził wątpliwości, pozostawiano go w pełnym „brzmieniu". To uwaga istotna, ponieważ podstawą źródłową tej pracy jest korespondencja, gdzie często miejsce nadania listu bywa trudne do odcyfrowania, kolejny problem wiąże się więc z właściwym odczytaniem miejsc sygnowania listów. Zdarzało się, że niektórych nie udało się odczytać ani bliżej zlokalizować, wówczas oznaczano to uwagą: [nieczyt.] lub znakiem zapytania po zapisie miejsca nadania listu. Tak samo postępowano przy niepewnym odczycie

autorów listów czy ich odbiorców — w nawiasie kwadratowym umieszczano te ustalone w toku prac nad biografią, jeżeli znalazł się tam pytajnik, znaczy to, że odczyt nie jest pewny. W przypadku rękopisów korespondencji Chmarów z Biblioteki Jagiellońskiej w odczytywaniu nadawców listów posiłkowano się inwentarzem[25]— tego w przypisach nie odnotowano, ale wówczas — jeżeli były wątpliwości — nadawcę zamieszczano w nawiasie kwadratowym. Niestety, ten inwentarz nie jest pozbawiony błędów, ale lepszego nie ma, a też oddać trzeba, że jego stworzenie nie było pracą łatwą. W wątpliwych przypadkach dodawano do nawiasu kwadratowego znak zapytania i podawano własną sugestię co do autorstwa listu. Źródła cytowane w pracy są wg zaleceń sugerowanych przez instrukcję wydawniczą Kazimierza Lepszego[26], czyli z modyfikowaną pisownią, niekiedy jednak dla ożywienia narracji zachowywano w cytatach zapis oryginalny, stąd np. pojawiające się czasami oboczności *i* — *j* — *y* itp. Niekonsekwentnie zapisywano również postacie wymieniane pod dokumentami, np. laudami mińskimi, niekiedy nie stosowano skrótów, a po raz wtóry podawano pełne zapisy imion i tytulatury, to nie błąd w redakcji, ale świadome postępowanie autora. Tam, gdzie nie było wątpliwości, o jaką postać chodzi, pojawia się skrót — ta postać występuje w tekście powyżej oraz w indeksie, niemniej nie zawsze było możliwe takie pewne ustalenie, dlatego w takich przypadkach powtórzony zostaje pełny zapis imienia i funkcji danej osoby.

Chciałbym w tym miejscu podziękować recenzentowi tej pracy Profesorowi Michałowi Zwierzykowskiemu oraz Profesorowi Andrzejowi B. Zakrzewskiemu za bezinteresowną pomoc, a także wszystkim tym, którzy pomagali mi przy kwerendach: w Mińsku — dr. Vadzimowi Anipiarkou, dr. Andrejowi Latushkinowi, dr. Andriejowi Macukowi i dr. Stepanowi Zakharkevichowi, w Wilnie — Adamowi Stankevičowi, w Krakowie w Bibliotece Jagiellońskiej wszystkim pracownikom w dziale rękopisów, a także tym z działu zbiorów specjalnych Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy. Podziękowania kieruję również do Profesora Andrzeja Rachuby za wskazanie mi jednej „jednostki" archiwalnej w Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy — listów Marianny Chmarzyny do męża, bez których ta biografia byłaby jeszcze bardziej monotonna. Udało się ją uzupełnić o drugą część, która znajdowała się niedaleko, bo w zbiorach rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie na placu Krasińskich — to w dużej części odpowiedzi Adama Chmary na te listy małżonki.

---

25 Por. *Inwentarz Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej*, T. 3, nr 6000—7000, cz. 2, nr 6500—7000, oprac. A. Jałbrzykowska, J. Zathey, Kraków 1963, s. 104—137.

26 Por. *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, oprac. K. Lepszy, Wrocław 1953, s.1 i n.

Rozdział pierwszy

Rodzina Chmarów i jej archiwum

Historia rodziny Chmarów do XVIII wieku jest mało znana i słabo źródłowo udokumentowana. Na dobrą sprawę familia ta zaczęła funkcjonować publicznie za życia ojca głównego bohatera i właściwie po jego śmierci nastąpiło powolne jej „umieranie". Jest to dość — przynajmniej do pewnego momentu — typowa kariera rodziny średnioszlacheckiej w czasach stanisławowskich. Jesteśmy ją w stanie odtworzyć, jakkolwiek w sposób absolutnie niepełny, dzięki zachowaniu się znacznej części Archiwum Chmarów.

Dzieje rodziny do końca XVIII wieku — zarys biograficzny

„Chmarowie już przed kilkunastu laty wygaśli", niegdyś „znakomita i magnacka niemal rodzina na Litwie" — w ten sposób, ładnie, ale z pewną przesadą, wspominano rodzinę Chmarów w *Encyklopedii powszechnej* Samuela Orgelbranda[1].

Adam Chmara w imieniu Chmarów herbu Krzywda złożył wywód szlachectwa, do którego zostało dołączone drzewo genealogiczne rodziny, 13 grudnia 1802 roku[2]. Mimo swej niedoskonałości jest to najlepsze źródło do odtworzenia dziejów czy raczej genealogii rodziny. Przedstawione w wywodzie drzewo genealogiczne nie jest bardzo rozbudowane. Wynika z niego, że protoplastą rodziny był Se[y]meon Chmara, który miał jednego syna Ostafija, a ten z kolei miał czterech synów: Hrehorego, Aleksandra, Wasilija-Wasyla

1 *Encyklopedia powszechna* [Orgelbranda], t. 5, Warszawa 1861, s. 352.

2 NGAB, F 319, op. 1, rkps 29, k. 67, [Wywód] Drzewo genealogiczne Chmarów, 13 XII 1802. Pod wywodem podpisy złożyli: Stanisław Wańkowicz — marszałek miński, Antoni Bogdaszewski — deputat miński, Bonawentura Oświęcimski?, Alojzy Bujnicki, Antoni Ratyński, Paweł Wincenty Jeleński oraz Michał Szyrma Szczerbiński — pułkownik i deputat rzeczycki, Julian Nielubowicz — deputat piński, Antoni Mierzejewski — deputat słucki?, Ignacy Bułhak — deputat bobrujski, Melchior Wołodkowicz — deputat wileński. Por. ibidem.

i Wacława[3]. Nie wiemy o nich prawie nic — ani o ich rodzinach, ani o ewentualnych piastowanych przez nich urzędach. Z wywodu wynika, że potomków zostawił po sobie tylko Wasyl. Miał on — nie wiadomo, z jakiej żony — sześciu synów: Teodora, Andrzeja, Krzysztofa, Samuela, Stanisława i Bohdana, oraz córkę Zofię[4]. Z tego potomstwa dzieci miał tylko Samuel: dwóch synów: Jana i Jerzego[5]. Jan miał dwóch synów: Michała i Bazylego, a Jerzy — dwie córki: Annę i Zuzannę, oraz syna Symona cześnika[6], który był — jak z zapisu wynika — pierwszym urzędnikiem ziemskim w rodzinie Chmarów i zarazem jedynym mającym w tym pokoleniu Chmarów potomstwo. Ów Symon cześnik — dziadek bohatera biografii Adama — miał córkę Eleonorę oraz synów: Felicjana, Johanna i Antoniego skarbnika[7]. Tylko jeden z synów Symona miał dzieci — Antoni Chmara, skarbnik miński. Z kolejności zapisu na „drzewie" wynika, że najstarsze były dwie jego córki: Justyna i Ludwika[8], a dalej: Adam — późniejszy wojewoda miński, Salomea, Anna, Michał, Wawrzyniec, Joachim — późniejszy wojski miński, oraz kolejno: Bogumiła, Zofia, Eleonora[9]. Adam Boniecki wspominał tylko Adama i Joachima[10]. W ogóle w herbarzach wymieniano tylko dwóch synów z tego małżeństwa: Joachima i Adama[11]— w takiej kolejności pisze o nich Seweryn Uruski[12]. Z tego grona w linii męskiej potomstwo miał tylko Joachim. Byli to — według kolejności na „drzewie" — Kazimierz, Katarzyna, zamężna z Rafałem Chełchowskim, Hilary i Antonina[13]. Nie ma w tym zestawieniu m.in. Mikołaja Chmary, regimentarza wojsk mozyrskich, podkomendnego JKM, który w 1709 roku dał temu wojsku — „według możliwości powiatu" — prowiant[14].

O początkach rodziny wiele więcej nie wiemy. Idąc za A. Bonieckim, stwierdzić możemy, że Chmarowie notowani są w wieku XVI i pojawiają się w ziemi

---

3 Ibidem.

4 Ibidem.

5 Ibidem.

6 Ibidem.

7 Ibidem.

8 BN, rkps 9001, k. 60, 62—62v, Katarzyna Chmarzyna do syna Adama Chmary, Chmarzyszki 23 IV 1754 i 23 V 1754, pisała o dwóch siostrach, które go pozdrawiały; z imienia wymieniła tylko jedną: była to Ludwika, która dziękowała A. Chmarze za sprawunki.

9 NGAB, F 319, op. 1, rkps 29, k. 67, [Wywód] Drzewo genealogiczne Chmarów, 13 XII 1802.

10 A. Boniecki, *Herbarz Polski*, cz. 1: *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, t. 2, Warszawa 1900, s. 392.

11 Ibidem.

12 S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 2, Warszawa 1905, s. 187.

13 NGAB, F 319, op. 1, rkps 29, k. 67, [Wywód] Drzewo genealogiczne Chmarów, 13 XII 1802.

14 NGAB, F 1728, op. 1, rkps 4, k. 894, Księgi mozyrskie, Sejmik gromniczny 9 II 1709, prośba Mikołaja Chmary.

bialskiej oraz w powiecie łuckim[15], a także — co sugeruje *Polska encyklopedia szlachecka* — w poznańskim[16]. Temu ostatniemu przeczą Teki Dworzaczka, w których odnotowano tylko Mikołaja Chmarę — występował on w nich dwukrotnie: w 1714 i 1719 roku jako ojciec chrzestny, co istotne, na dworze wielkopolskim Sapiehów w Koźminie; za pierwszym razem był chrzestnym Pawła, syna Jana Kazimierza Sapiehy, starosty bobrujskiego[17]. Ów Mikołaj to przypuszczalnie wskazany wyżej regimentarz mozyrski. Niestety, nie udało się go powiązać z przodkami A. Chmary, choć przypuszczać możemy, poprzez związek z Sapiehami, że był krewnym późniejszego wojewody mińskiego. Wskazane w *Polskiej encyklopedii szlacheckiej* linie Chmarów miały się pieczętować herbami Nałęcz i Świenczyc; ci Chmarowie jakoby notowani byli w Poznańskiem w 1600 roku[18], czego potwierdzenia nie ma jednak w Tekach Dworzaczka. Natomiast za gniazdo rodowe linii A. Chmary herbu Krzywda uznać chyba możemy Chmarzyszki zwane też Starzynkami w powiecie wilejskim, które należały do Chmarów w 1600 roku[19]. Wspominający o tym Jan Ciechanowicz zaraz dodaje: „w XVIII wieku odnotowani w źródłach"[20], i wymienia dwóch Chmarów: Joachima podstolego mińskiego i pisarza grodzkiego mińskiego[21] oraz Adama wojewodę mińskiego[22], faktycznie bowiem inni członkowie rodu nie byli szerzej znani.

Pewniejsze informacje, choć jest ich niewiele, mamy dopiero o ojcu Adama — Antonim Chmarze, skarbniku mińskim, żonatym z Katarzyną z Wiażewiczów

---

15 A. Boniecki, *Herbarz Polski*, cz. 1, t. 2, s. 391.

16 *Polska encyklopedia szlachecka*, t. 4: *Wykaz polskich rodzin szlacheckich*, Warszawa MCMXXXVI, s. 345—346.

17 Teki [Władysława] Dworzaczka, *Metrykalia*, cz. 5, 34878, 34902.

18 *Polska encyklopedia szlachecka*, t. 4, s. 345—346.

19 Ibidem, s. 345—346; J. Ciechanowicz, *Rody rycerskie Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 2, Rzeszów 2001, s.187; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, wyd. F. Sulimierski, t. 1, Warszawa 1880, s. 587. A. Chmara posiadał również Chmaryszki, zwane też Chmarzyszkami, nieopodal Wyłkowyszek — wieś ta należała do jego starostwa giżewskiego. Por. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, wyd. F. Sulimierski, t. 2, Warszawa 1881, s. 576; *Opisy parafii diecezji wileńskiej z 1784 roku*, t. 3: *Dekanat Olwita*, oprac. T. Naruszewicz, Białystok 2009, s. 68. Znany był jeszcze folwark Chmaryszki znajdujący się w ekonomii olickiej, ten jednak do Chmarów nie należał. Por. *Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo trockie 1690 r*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2000, s. 68. Kwestię komplikują jeszcze wspomniane Starzynki, które łączono z Chmarzyszkami, tak je zowiąc. Problem w tym, że rodzice A. Chmary posiadali również folwark Starzynki, który przejęli po Wiażewiczach w połowie XVIII wieku. Por. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, wyd. F. Sulimierski, t. 11, Warszawa 1890, s. 281.

20 J. Ciechanowicz, *Rody rycerskie*, t. 2, s. 187.

21 Ibidem.

22 Ibidem.

herbu Leliwa, której matką była [?] „Hepsinówna"? herbu Prus, a babką — [?] Makowiecka herbu Dołęga[23]. Katarzyna zmarła 25 sierpnia 1765 roku w Chmarzyszkach między trzecią a czwartą po południu[24]. Dnia 2 grudnia tego roku zaprzyjaźniony z Chmarami ksiądz pisał do A. Chmary z Warszawy, że otrzymał wieści z jego domu o śmierci skarbnikowej, w związku z czym chciałby go pocieszyć, ale „nie ukoi żałości", bo sam w tej mierze potrzebuje pomocy, dlatego jutro „wespół z drugimi kapłanami" odprawi mszę za Katarzynę[25]. Matkę A. Chmary pochowano 18 listopada 1765 roku. Pogrzeb odbył się w Rakowie w kościele Dominikanów[26]. Na jej katafalku napisano: „Krzywdzie Chmarów w jednym się krzywda znaczna stała, że dłużej Katarzynie śmierć pożyć nie dała; Lecz w drugim dom nad zamiar tej szkody wetnie; gdy sobie w czynach potomkach zaszczyt zostawuje"[27], przy głowie trumny ulokowano dwa „geniusze"[28]. Pogrzeb K. Chmarzyny był, jak możemy sądzić, okazały. Świadczy o tym *Regestr ekspens* pieniędzy wydanych na uroczystości związane pochówkiem — obejmuje on wydatki od 1765 do 1766 roku, łącznie 4 050 złp[29]. K. Chmarzyna nie obciążyła tymi kosztami synów; zostawiła im na ten cel w „gotowym pieniądzu" 3 tys. złp[30]. Cały zaś obrząd pogrzebowy odbył się, jak wspomniano, w Rakowie i kosztował 1 750 złp[31]. Resztę kosztów stanowiły wydatki na msze w jej intencji, m.in. na mszę w Nieświeżu — 300 złp[32]. Dokładniejszą informację o wydatkach na msze

---

23 Por. LMAVB, F. 21, rkps 886, nl, Inscrypcie do katafalku WPani Katarzyny z Wiażewiczów (Leliwa) Chmarzynej skarbnikowej mińskiej. Por. też S. Uruski, *Rodzina*, t. 2, s. 187; H. Mościcki, *Chmara Adam*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 315.

24 Por. BJ, rkps 6211, k. 90, Silva rerum A. Chmary. O śmierci matki por. BN, 9002/2, k. 85, 87—88, A. Chmara do M. Chmarzyny, Chmarzyszki 25 VIII 1765 [dwa listy]. W jednym z dokumentów znajdujemy informację datującą błędnie jej śmierć na 19 III 1765. Por. NGAB, F 1727, op 1, rkps 14, k. 696—696v, Dowód intromisji na folwark Wierzchowicze IP Chmarze instygatorowi, 20 III 1766 — tu informacja, że majątek ten A. Chmara przejął po zeszłej 19 marca 1765 roku Katarzynie Chmarzynie, podpis: generał Marcin Pietraszkiewicz?. Por. też NGAB, F 1727, op 1, rkps, 14, k. 473—473v, Zeznanie intromisji „zeszłej Katarzyny Chmarzynej skarbnikowej", 2 IX 1765 — tu A. Chmara podaje, że 28 sierpnia 1765 roku przez Joachima Chmarę był wołany do Chmarzyszek do zeszłej Chmarzyny.

25 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 59, NN [Ksiądz] do Adama Chmary, Warszawa 2 XII 1765. Por. też BJ, rkps 6644, k. 82, [Jan Nepomucen Chęcki] do A. Chmary, [Warszawa] 9 IX 1765 — wyrażał żal z okazji zejścia matki WP i winszował sukcesji.

26 BJ, rkps 6211, k. 90, Silva rerum A. Chmary.

27 Por. LMAVB, F 21, rkps 886, nl, Inskrypcje.

28 Por. ibidem.

29 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 17, k. 34, Regestr ekspens pieniędzy na pogrzeb Katarzyny Chmarzyny skarbnikowej mińskiej [1765] do 1766.

30 Por. BJ, rkps 6211, k. 90, Silva rerum A. Chmary.

31 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 17, k. 34—35, Regestr ekspens.

32 Ibidem, k. 34.

za zmarłą K. Chmarzynę pozostawił Piotr? Jerzy Olszewski, który pisał o tych wydatkach do A. Chmary. Wymieniał dokładnie, w jakim kościele, komu i ile przekazała na ten cel pieniędzy, w kolejności: bazylianom — 18 złp (?), dominikanom — 24 złp (?), bernardynom — 24 złp (?), bonifratrom — 10 złp (?), do cerkwi „towiockiej" — 10 złp (?), karmelitom — 4 złp (?), do cerkwi „oskrosiewskiej" — 8 złp (?), do „rochitów" — 3 złp (?)[33], jezuitom — 10 czer. zł[34]. Prosił o dyspozycje, ile jeszcze mszy potrzeba w Mińsku odprawić. Zapewniał, że będzie płacił tym, którzy je odprawiają[35]. W podsumowaniu swego sprawozdania stwierdzał, że wydał na ten cel 138 złp. Informował, że wszystkie msze — a miało ich być 60 — zostały już odprawione[36]. Rachunek ten w żaden sposób się nie sprawdza i nie sumuje. Co istotniejsze, z powyższego zestawienia wynika, że śmierć K. Chmarzyny, stała się wydarzeniem publicznym. Nie tak wystawny był pogrzeb ojca Adama — Antoniego Chmary, skarbnika mińskiego, również związanego z domem Sapiehów[37]. Zmarł on 11 maja 1757 roku w wieku 62 lat. Pochowany został w Rakowie. Pogrzeb odbył się 20 maja tego roku w kościele Dominikanów. Za egzekwie i msze za jego duszę dano łącznie 539 złp[38]. W 1800 roku bracia Adam i Joachim Chmarowie w kościele w należących do nich Dubrowach złożyli na cześć rodziców kamień grobowy z epitafium, którego autorem był ksiądz Michał Karpowicz[39].

---

33 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 31, Piotr? Jerzy Olszewski do [A. Chmary?], Mińsk 1 IX 1765. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 73, k. 57, Regestr generalny expensu na pogrzeb śp matki naszej, 18 XI 1765 spisany — tu wymienione koszty, m.in.: bractwu dominikanów — 320 złp., dominikanom za miejsce i kondukt — 200 złp, franciszkanom — 70 złp, bazylianom rakowskim — 36 złp, dominikanom zasławskim — 15 złp.; kazanie pogrzebowe — 150 złp, kapeli zasławskiej — 40 złp, trumna dla stolarza — 32 złp, pomalowanie trumny — 56 złp, pomalowanie katafalku — 100 złp, razem 1 423 zł 15 gr. Por. też regestr wcześniejszy, niepełny: NGAB, F 1324, op. 1, rkps 73, k. 73, Regestr ekspens na pogrzeb matki, 10 XI 1765 — tu łącznie wyliczono 1 195 złp.

34 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 31, Piotr? Jerzy Olszewski do [A.Chmary?], Mińsk 1 IX 1765.

35 Ibidem.

36 Ibidem, k. 31v.

37 Por. F. Czarniauski, *Uraby (tytuly, posady) wajewodztwa mieńskga XVI—XVIII stst. (biagraficzny dawiednik)*, wyp. 2, Mińsk. 2012, s. 92—93, tu błędna data śmierci.

38 Por. BJ, rkps 6211, k. 84, Silva rerum A. Chmary. W liście do żony A. Chmara pisał o śmierci ojca w dniu 10 maja 1757 roku. Por. BN, rkps 9002/1, k. 29—30, A. Chmara do M. Chmarzyny, Chmarzyszki 12 V 1757 — „Jakom wcześnie przeczuwał" ojca żywego już nie zastał, zmarł 10 maja. Prosił też: spraw „exegwie" w Dereczynie i w Słonimie, aby we wszystkich kościołach przez 3 dni dzwoniono, do cerkwi też nakazywał dać na trzydniowe dzwonienie. Informował, że pogrzeb będzie nie wcześniej jak 20 maja. Dodawał, że nazajutrz po pogrzebie pojedzie do Dereczyna. Prosił, aby żona sprawiła sobie „czarną żałobę".

39 Por. BJ, rkps 6211, k. 48—49, Silva rerum A. Chmary — tu potwierdzone informacje dotyczące śmierci rodziców A. Chmary. Mowa o biskupie wigierskim, znanym kaznodziei M. Karpowiczu, por. E. Rabowicz, *Karpowicz Michał Franciszek*, [w:] PSB, t. 12, Wrocław 1966—1967, s. 117—121.

Adam Chmara był najstarszym synem Katarzyny Chmarzyny i Antoniego Chmary. Urodził się 22 grudnia 1720 roku[40]. O jego fizyczności trudno coś bliżej powiedzieć. Jego portret znamy z kopii zamieszczonej przez Henryka Mościckiego w *Dziejach porozbiorowych*[41]. Oryginał był wówczas jeszcze w posiadaniu Aleksandra Jelskiego, który nabył go — wraz z innymi pamiątkami po ostatnim wojewodzie mińskim[42]— w Siemkowie w XIX wieku[43]. A. Chmara karierę rozpoczynał u boku Sapiehów, dzięki nim, ale także dzięki swoim „wrodzonym" zdolnościom i ogładzie[44]. Później, gdy został senatorem, nie bez kozery mówiło się: „grzeczny jak pan wojewoda miński"[45]. Roman Aftanazy podkreślał, że już wcześniej A. Chmara miał doskonałą prezencję i ogładę towarzyską, które to cnoty otwarły mu drogę do Sapiehów[46]. W latach 1743—1752 był w Słonimie podskarbim dworu podkanclerzego litewskiego Michała Antoniego Sapiehy[47]. W 1752 roku został sekretarzem pieczęci mniejszej litewskiej i zyskał swój pierwszy urząd ziemski — łowczego mińskiego[48]. W 1759 roku był już podczaszym mińskim[49], choć niektórzy tytułowali go tak w 1757 roku[50]; urząd ten — jak sam pisał — „rezygnował" na rzecz Antoniego Świętorzeckiego w lutym 1762 roku[51]. W 1760 roku stał się wiceinstygatorem litewskim[52], czyli zyskał swe miejsce w hierarchii urzędów centralnych, a w 1765 roku został

---

40 Por. BJ, rkps 6211, k. 82, Silva rerum A. Chmary; H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315. S. Łoza błędnie podaje 22 października 1720 roku jako datę urodzin A. Chmary. Por. S. Łoza, *Order Orła Białego*, Warszawa 1939, s. 49.

41 H. Mościcki, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, t. 1: *1772—1800*, Wilno 1913, s. 332.

42 Por. Idem, *Chmara Adam*, s. 316; *Przewodnik po Litwie i Białejrusi*, oprac. N.[apoleon] Rouba, Wilno 1909, s. [77]. R. Aftanazy twierdzi, że do 1914 roku w sali jadalnej w pałacu siemkowskim „zachował się naturalnej wielkości portret woj. Adama Chmary". R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 1: *Województwa mińskie, mścisławskie, połockie, witebskie*, Wrocław 1991, s. 145.

43 R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, t. 1, s. 143, 147.

44 Por. S. Uruski, *Rodzina*, t. 2, s. 188; H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315.

45 Ibidem, s. 315.

46 R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, t. 1, s. 141.

47 H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315.

48 *Opisanie aktu pogrzebowego A. Chmary*, s. 61—62, Kazanie Józefa Kamińskiego, prałata, [Dubrowy] 10 VII 1805 — tu rok 1754; urząd dostał, jak napisano, za cnotę. Por. BJ, rkps 6211, k. 78, Silva rerum A. Chmary. Pisał, że przywilej otrzymał w czerwcu 1752 roku.

49 H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315; A. Boniecki, *Herbarz Polski*, cz. 1, t. 2, s. 392; S. Uruski, *Rodzina*, t. 2, s. 187—188. Wydaje się, że owe nominacje nastąpiły wcześniej — na łowczego w 1748 roku, a na sekretarza pieczęci od 1752 roku.

50 Por. LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 47, Ludwika Potocka do A. Chmary, Miedźna 4 VIII 1757.

51 BJ, rkps 6211, k. 94v, Silva rerum A. Chmary.

52 H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315; A. Boniecki, *Herbarz Polski*, cz. 1, t. 2, s. 392. Nieco inaczej: *Opisanie aktu pogrzebowego A. Chmary*, kazanie J. Kamińskiego, s. 61—62 — tu rok 1761.

instygatorem WKL[53]. Już wtedy — od 1765 roku — tytułował się starostą giżowskim (gizowskim, giżeńskim, giżewskim)[54], a w następnych latach — starostą „jezierskim" i „kurkleckim"[55]. W 1779 roku z woli Stanisława Augusta został senatorem, kasztelanem mińskim, a w pięć lat później w 1784 roku — po przejściu na kasztelanię trocką Józefa Mikołaja Radziwiłła — awansował na województwo mińskie[56]. Miał zatem 33. miejsce w senacie[57], zniesione — według *Encyklopedii powszechnej* — 20 grudnia 1793 roku[58]. Ze wskazania Stanisława Augusta w 1785 roku został marszałkiem Trybunału Litewskiego[59]. To nie była jedyna jego funkcja z wyboru — wcześniej, od 1783 roku, przez jedną kadencję wchodził w skład Rady Nieustającej[60], a przed wejściem do grupy senatorów posłował z województwa mińskiego na sejmy w 1761, 1764; wybrany także został posłem w 1776 roku[61], wówczas jednak posłami zostali ci wybrani na drugim „rozdwojonym" sejmiku mińskim, jak pisał A. Chmara, utrzymani zostali „obrani pod bronią moskiewską"[62]. W kontekście pełnienia funkcji poselskiej H. Mościcki podaje również sejm w 1782 roku[63], ale jest to pomyłka, gdyż A. Chmara, owszem,

---

53 Por. H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315; S. Uruski, *Rodzina*, t. 2, s. 187—188 — tu błędna data nominacji: rok 1777. Nominację zyskał w grudniu 1765 roku. Por. *Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994, s. 50.

54 Por. LMAVB, F 273, rkps 3690, k. 12, Instrument dla Konstantego Marayskiego, Siemków 2 XII 1765, podpis: A. Chmara; H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315; S. Uruski, *Rodzina*, t. 2, s. 187—188. Por. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 2, , s. 576. W 1827 roku odnotowano 31 domostw i 268 mieszkańców.

55 Por. H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315; R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, t. 1, s. 141. Prawdopodobnie chodzi o starostwo jeziorskie w powiecie brasławskim i kurklewskie w powiecie wiłkomierskim. A. Wejnert, *O starostwach w Polsce do końca XVIII wieku z dołączeniem wykazu ich miejscowości*, Warszawa 1877, s. 115 i 118. Tymi „tytułami" A. Chmara się nie chwalił, stąd problem z ich ustaleniem.

56 Por. H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315; A. Boniecki, *Herbarz Polski*, cz. 1, t. 2, s. 392; *Encyklopedia powszechna*, t. 5, s. 352; S. Uruski, *Rodzina*, t. 2, s. 187—188. Za otrzymany 20 marca 1784 roku przywilej na nie zapłacił 100 czer. zł. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 36, k. 48v, Rewers [Kazimierza] Strzelbickiego na odebrane od A. Chmary opłaty za województwo mińskiego. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 36, k. 48, Pokwitowanie odbioru 100 czer. zł za województw do kancelarii podkanclerzego [K.] Strzelbicki. Por. też *Opisanie aktu pogrzebowego A. Chmary*, kazanie J. Kamińskiego, s. 61—62.

57 *Encyklopedia powszechna*, t. 5, s. 352.

58 Ibidem, s. 352. S. Uruski, *Rodzina*, t. 2, s. 187 — uznaje A. Chmarę wojewodą do 1796 roku.

59 H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315; S. Uruski, *Rodzina*, t. 2, s. 187—188. Por. też *Opisanie aktu pogrzebowego A. Chmary*, kazanie J. Kamińskiego, s. 61—62.

60 H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315. Por. *Opisanie aktu pogrzebowego A. Chmary*, kazanie J. Kamińskiego, s. 61—62. Zaznaczmy tu tylko, że na posiedzeniach Rady bywał rzadko.

61 H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315.

62 BJ, rkps 6211, k. 100, Silva rerum A. Chmary.

63 H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315.

był na tym sejmie, ale jako senator. Z kolei w kazaniu pogrzebowym wspomniano, że był posłem w 1761 i 1764 roku na elekcji i koronacji, a potem na sejmach w 1766 i 1776 roku[64]. W 1786 roku, będąc wojewodą mińskim, został rotmistrzem kawalerii narodowej w brygadzie petyhorskiej[65]; być może dlatego później tytułowano go — choć nie wiemy, na jakiej podstawie — generałem porucznikiem[66].

Reformy Sejmu Wielkiego A. Chmara popierał[67], starał się je bronić w województwie mińskim w 1792 roku[68]. Ale akces do konfederacji targowickiej, zdaniem H. Mościckiego, złożył — wraz z innymi obywatelami województwa mińskiego — 25 czerwca 1792 roku, faktycznie nastąpiło to jednak parę miesięcy później[69]. Jest to problem bardziej skomplikowany, który zostanie szerzej opisany w dalszej części rozprawy; tu tylko zaznaczmy, że na związek targowicki A. Chmara narzekał. Po II rozbiorze Rzeczypospolitej, już pod berłem carów, został deputatem szlachty guberni białoruskich w 1793 roku[70], a następnie z woli Katarzyny II — tajnym radcą (sowietnikiem)[71]. W tym czasie dostał też rosyjski Order Świętego Andrzeja[72], a później — od cara Pawła I — Order Świętego Aleksandra Newskiego[73]. Mógł je dołączyć do wcześniej otrzymanych orderów polskich: w 1779 roku Orderu Świętego Stanisława[74] i w 1783 roku Orderu Orła

---

64 *Opisanie aktu pogrzebowego A. Chmary*, kazanie J. Kamińskiego, s. 61—62; H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315.

65 Ibidem, s. 315; S. Uruski, *Rodzina*, t. 2, s. 188. Por. LMAVB, F. 21, rkps 1841, k. 1—18, Rachubarz do rozliczenia się z Panami Towarzystwem nowego zaciągu pod chorągiew JW. Adama Chmary wojewody mińskiego rotmistrza kawalerii narodowej wojska WKL w roku 1789 zaciągniętych. Por. też *Opisanie aktu pogrzebowego A. Chmary*, kazanie J. Kamińskiego, s. 61—62; M. Machynia, V. Rakutis, C. Srzednicki, *Oficerowie wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego 1777—1794. Spisy*, Kraków 1999, s. 114.

66 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 24, k. 8—8v, Oświadczenie Pana Adama Michała Chmary generała porucznika wojewody mińskiego, ? X 1796.

67 R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, t. 1, s. 142.

68 D. Rolnik, *Województwo mińskie i Jeleńscy w życiu publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764—1795 w świetle ich korespondencji*, Katowice 2018, s. 239—248; Idem, *Z dziejów związku targowickiego na Litwie. O powstaniu i działalności konfederacji mińskiej w latach 1792—1793*, [w:] *W podróży przez wiek osiemnasty. Studia i szkice z epoki nowożytnej*, red. A. Perłakowski, M. Wyszomirska, M. Zwierzykowski, Kraków 2015, s. 317—336.

69 H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315. Na liście z początków 1793 roku targowiczanie umieszczali go w grupie osób, które jeszcze akcesu nie uczyniły. Por. LMAVB, F 17, rkps 28, k. 1–2, Listy akcesów do konfederacji targowickiej na Litwie.

70 S. Uruski, *Rodzina*, t. 2, s. 188.

71 Ibidem, s. 187—188. Por. *Opisanie aktu pogrzebowego A. Chmary*, kazanie J. Kamińskiego, s. 62.

72 S. Uruski, *Rodzina*, t. 2, s. 187—188.

73 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 15, k. 2—3, Krótki wykład sprawy obywatela guberni mińskiej [...] Adama Chmary, 10 XI 1802. Por. *Opisanie aktu pogrzebowego A. Chmary*, kazanie J. Kamińskiego, s. 62.

74 Por. H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315; R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, t. 1, s. 141.

Białego[75]. Po II rozbiorze — jak pisał H. Mościcki — A. Chmara przewodził, z polecenia Timofieja Tutołmina, delegacji hołdowniczej do Katarzyny II, przed którą w Petersburgu 12 września 1793 roku wygłosił stosowną mowę dziękczynną[76]. Delegacja składała się z 13 przedstawicieli guberni mińskiej, 14 reprezentantów guberni zasławskiej i 6 z bracławskiej[77]. Mowa A. Chmary wzruszyła carową[78]. Delegacja wróciła w listopadzie 1793 roku[79]. A. Chmara dostał od imperatorowej tabakierkę i tytuł tajnego radcy[80].

A. Chmara żonaty był z Marianną Woyną Orańską, „podkomorzanką starodubowską", córką Jakuba, podkomorzego starodubowskiego[81], i Konstancji z de Sztrunków[82]. M. Woyna Orańska urodziła się 18 grudnia 1736 roku, a ochrzczona została we dworze w Podubisiu w księstwie żmudzkim. Kumami byli Paweł Chełchowski podkomorzy kowieński i Antoni Laudański stolnik żmudzki[83].

---

75 H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315; R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, t. 1, s. 141. Por. o kwestii zapłaty za order, NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 48, Ksiądz F.[ranciszek] Drewnowski do NN [A. Chmary], Warszawa 1 V 1786.

76 H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315.

77 Ibidem.

78 Ibidem.

79 Ibidem.

80 Por. ibidem, s. 315. H. Mościcki mylnie też pisał, że A. Chmara dostał wówczas Order Świętego Aleksandra Newskiego; R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, t. 1, s. 141—142.

81 S. Uruski, *Rodzina*, t. 2, s. 187—188; R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, t. 1, s. 142. Właściwie Marianna była „podsędzianką", gdyż w momencie ślubu w 1756 roku ojciec Marianny był podsędkiem starodubowskim, podkomorzym został w roku 1765. Por. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 4: *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie XIV—XVIII wieku*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, Warszawa 2003, s. 279, 281, 407.

82 H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315. Matka M. Chmarzyny zmarła w 1766 roku. Por. BN, rkps 9003, k. 73, M. Chmarzyna do „mężulka" A. Chmary, Rewiatycze b.d. [1766] — pisała, że matki już nie zastała, „ta śmierć prawie przypadkowa, chorowała dni kilka na poruszenie", często to miała i jak zwykle to samo ziele piła. Por. BJ, rkps 6667, k. 66, Jakub Woyna Orański do A. Chmary, Woszczanka 2 IV 1753 — tu mowa o chorobie drugiej żony J. Woyny Orańskiego, który martwił się, że nowy kłopot mu przybędzie, jak drugą „żonkę stracę". List jest niejasny. Nie wiemy, czy chodzi tu o matkę, czy o macochę Marianny. Z treści listów M. Chmarzyny do męża i głębokości przeżyć można wnioskować, że zmarła jej własna matka, ale druga żona J. Woyny Orańskiego. BN, rkps 9003, k. 74, 78, 80, M. Chmarzyna do „mężulka" A. Chmary, Bereżki 11 X 1766, Rewiatycze 19, 23 X 1766. J. Woyna Orański pisał też o chorobie żony w 1766 roku i wzywał córkę do Rewiatycz. Por. BN, rkps 9004, k. 19, J. Woyna Orański ojciec do córki M. Chmarzyny, b.m. 8 X [1766] — dodawał: przyjedź, pociesz mnie.

83 Por. BJ, rkps 6211, k. 79v, Silva rerum A. Chmary — tu adnotacja, że to kopia metryk Marianny Woyny Orańskiej. Por. BN, rkps 9003, k. 1, M. Orańska do A. Chmary, b.m. 1753 — pisała: „zaczął mi się 19 rok". Identyfikacja postaci por. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 3: *Księstwo Żmudzkie*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, A. Haratym, Warszawa 2015, s. 275. M. Chmarzyna zmarła w 1816 roku, jej portret nieznanego autorstwa znajduje się Białoruskim Narodowym Muzeum Sztuki (Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь).

H. Mościcki datuje ten związek na 1757 rok[84], co jest jednak błędne. A. Chmara poznał swoją przyszłą małżonkę przypuszczalnie w 1752 roku na dworze Sapiehów, gdzie była dwórką[85]. Z listów A. Chmary do panny M. Woyny Orańskiej wynika, że zabiegał o nią od 1753 roku i raczej szybko zyskał jej względy, o czym zdaje się świadczyć treść tych listów, niekiedy dosyć intymna[86]. Czasami między tą parą dochodziło do nieporozumień, w co wdawał się ojciec Marianny, stając zawsze wyraźnie po stronie potencjalnego zięcia[87]. Do małżeństwa — po zaręczynach, które nastąpiły 4 czerwca 1756 roku w Słonimie w obecności „Michała i Aleksandry z Czartoryskich podkanclerzych Sapiehów"[88]— doszło 7 listopada 1756 roku, o czym dowiadujemy się z żalu pana młodego, sam bowiem zauważał: „to musi bydź nie bardzo miło trzeciego dnia po szlubie oddalać się"[89], oraz składanych mu gratulacji[90]. Zupełnie błędnie Teodor Żychliński mianuje żoną Adama Barbarę Daniłowiczówną Chrapowicką herbu Gozdawa, zmarłą w 1835 roku, córkę Antoniego, marszałka orszańskiego, i dodaje, że wojewoda miński miał z nią

---

84 H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315.

85 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 147, Specyfikacja dworu do Lasty kwartałowej 1 IV 1752. Ojciec adresował do niej listy jako do damy pani podkanclerzynej. Por. BJ, rkps 6667, k. 104v, J. Woyna Orański do córki M. Woyny Orańskiej, Słonim 27 X 1754.

86 Por. BN, rkps 9002/1, k. 1—10v, A. Chmara do „Marysieńki", „Opieczki" M. Woyny Orańskiej, Mińsk 7 XII 1753, Warszawa 16, 24 VI 1754, b.m. 18, 22 XI 1754, Wysokie 12 XI 1756. W nich czule pisał, że jak poziomki zjada, to znaczy, że pamięta o jej zdrowiu, albo wspominał o »kochanych wieczorów naszych« lub o tęsknocie, by »oczy upragnionym widokiem nasycił, myśl skwapliwą uspokoił«. Warto zauważyć, że już wówczas pojawiał się w tych listach wątek wręcz permanentnej nieobecności A. Chmary.

87 Por. BJ, rkps 6667, k. 103, J. Woyna Orański do córki M. Orańskiej, Słonim 27 X 1754 — pisał, że doniesiono mu tu z teraźniejszej poczty, „że WMPanna jakoweś czynisz przykrości dla Ip łowczego mińskiego [A. Chmary], co mnie niezmiernie martwi", to jest „mój wielki przyjaciel, łaskawca i dobrodziej i Twój także". Pisał też pojednawczo do A. Chmary, zauważał, że „poalertowała" ich wiadomość o zerwanym sejmie, ale jeszcze bardziej „o tak wielkim głupstwie córki mojej, że nie jest wdzięczna", „nie pamiętaj jej tego", „pokryj jej niedoskonałość swoim wspaniałem rozumem i wielką dobrocią". Por. BJ, rkps 6667, k. 105, Jakub Woyna Orański do A. Chmary, Słonim 27 X 1754.

88 Por. BJ, rkps 6211, k. 82, Silva rerum A. Chmary.

89 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 50, Adam Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 7 XI 1756. Błogosławieństwo tego związku przesłał mu ojciec 1 XI 1756. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 140, Antoni Chmara ojciec do syna Adama, Rakowiec 1 XI 1756. Datę ślubu przypomniała mu w jednym z listów M. Chmarzyna, gdy pisała, wspominając o swoim uczuciu do niego: „W życiu Jedynie najukochańszy mężulku", choć „rok dziewiętnasty żyję z tobą jednakowo dziś drugi list piszę", co miało być dowodem trwania miłości. BStW, rkps akc. 1780, k. 40, M. Chmarzyna do męża A. Chmary, b.m. 9 XI [1774—5?]. Por. też BJ, rkps 6211, k. 82, Silva rerum A. Chmary. Istnieje pewien ślad, który sugeruje, że była to druga żona A. Chmary. W jednym z listów Józef? Bouffał dziękował A. Chmarze za oznajmienie „o mariażu pańskim", czego mu winszował. Por. BJ, rkps 6633, k. 61, [J.?] Bouffał do [A. Chmary], b.m. 29 XI 1748.

90 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 52, Adam Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Warszawa 21 XI 1756. Za życzenia dziękował.

jednego syna — Hilarego[91]; owszem, Hilary był synem Chmary, ale Joachima, a czy jego żoną była B. Chrapowicka — nie wiemy. Adam i Marianna Chmarowie nie doczekali się potomstwa[92]. Wprawdzie jeden z listów do A. Chmary z 1795 roku sugeruje, że mogło być inaczej, gdyż znajduje się w nim informacja o guwernerze dla „syna WP"[93]. Wydaje się jednak, że to szukający guwernera nie był do końca zorientowany dla kogo szuka nauczyciela; być może chodziło o syna potomka któregoś z przyjaciół ostatniego wojewody mińskiego, a on sam był tylko zleceniodawcą. W tym czasie A. Chmara miał 75 lat, a jego żona również była leciwa. Brak potomstwa, zauważmy tu na marginesie, przypuszczalnie nigdy nie stał się problemem w tym związku. Chmarowie chyba nawet umieli z niego żartować[94].

Adam Chmara zmarł 30 maja 1805 roku o godzinie 22[95] w Siemkowie. Pochowany został w Dubrowach[96]. Podawana przez S. Uruskiego data śmierci A. Chmary: 1810 rok[97], jest błędna. Dodaje on też rodzinie Chmarów przydomek: Miłowski z Podlasia[98], nieweryfikowalny źródłowo. H. Mościcki chyba jako jedyny dotąd starał się ocenić postać A. Chmary. Uznał go za dobrego gospodarza. Podkreślał, że spławiał zboże Niemnem do Prus na swoich statkach. Oceniał, że był dobry dla włościan, z którymi obchodził się po ludzku i chrześcijańsku, a jego wsie były bardzo dobrze zorganizowane i zarządzane, m.in. byli w nich dziesiętnicy, którzy mieli panu donosić, czy plebani i proboszcze nie zdzierają włościan. Pisał, że był dobrodziejem i ojcem

---

91 T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, t. 28, Poznań 1906, s. 15. Dodaje, że po śmierci A. Chmary wyszła ona ponownie za mąż — za Ignacego Zielińskiego.

92 H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315; A. Boniecki, *Herbarz Polski*, cz. 1, t. 2, s. 392; S. Uruski, *Rodzina*, t. 2, s. 187—188. Nieznany nam bliżej ksiądz, przyjaciel rodziny, jeszcze w 1766 roku wyrażał nieśmiało życzenie kierowane do „pani Adamowej", by doczekała się potomka. Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 89, NN [Ksiądz] do Adama Chmary, Warszawa 27 [III?] 1766.

93 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 226, Józef Galejewski do A. Chmary, Skirmontów 1 VI 1795.

94 BN, rkps 9002/1, k. 165, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 3 VI 1760 — dziękował „mostowniczance", „że ma staranie i chce radzić, abyś choć bez męża została w ciąży", skąd się tego sposobu dowiedziała, i dodawał, że panny czasem Bóg „opatruje dziećmi", „Winszuję tak zupełnego poczęcia w niewinności". O M. Chmarzynie por. D. Rolnik, *„W życiu Jedyny najukochańszy mężulku". O żonach parlamentarzystów czasów stanisławowskich i ich rolach — Marianna z Orańskich Chmarowa, ostatnia wojewodzina mińska*, [w:] *Najjaśniejsza Rzeczypospolita. Studia ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Stroynowskiemu*, red. M. Durbas, Częstochowa 2019, s. 365—375.

95 *Opisanie aktu pogrzebowego A. Chmary*, s. 5. Benedykt Przysiecki w notatkach autobiograficznych A. Chmary zapisał, że ten zmarł 11 czerwca 1805 roku, w Siemkowie o godzinie 10 wieczorem, o dwie mile od Mińska. Por. BJ, rkps 6211, k. 82, Silva rerum A. Chmary. Różnica wynika z zapisów według różnych kalendarzy — juliańskiego i gregoriańskiego.

96 H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315.

97 S. Uruski, *Rodzina*, t. 2, s. 187.

98 Ibidem.

chłopów[99]. Wtórował mu R. Aftanazy, stwierdzający, że A. Chmara miał cierpliwość do poddanych, a ponadto charakteryzował go brak surowości, był „ojcem i dobrodziejem" włościan[100], co jednak wydaje się oceną „na wyrost". Sądzić można, że ta pochlebna ocena postaci A. Chmary oparta jest na opisie jego pogrzebu i wygłoszonych na nim mowach[101]. Chwalił H. Mościcki — podobnie jak R. Aftanazy — wystawiony przez A. Chmarę — zdaniem H. Mościckiego — w 1772 roku okazały pałac w Siemkowie, opisany poematem przez Michała Dudzińskiego[102]. Ostatni wojewoda miński umieścił w nim cenną bibliotekę i swoje archiwum[103]. Wątpliwości budzi tylko data ukończenia budowli, chyba wypada ją przenieść na początek lat osiemdziesiątych XVIII wieku, na co wskazuje fakt, że dopiero z tego okresu pochodzą dłuższe ciągi listów datowanych w Siemkowie, co wskazywałoby na zamieszkanie Chmarów w tamtejszym pałacu.

Młodszym bratem Adama był Joachim, idący podobną ścieżką kariery co jego brat, też bowiem związał się z Sapiehami, ale takiego sukcesu jak on jednak nie odniósł. J. Chmara wymieniany jest jako podczaszy i pisarz grodzki miński w 1760 roku[104], od 1772 roku notowany był podstolim mińskim, a dalej stolnikiem mińskim w 1780 roku[105], zaś w 1789 roku pojawił się jako wojski miński[106], S. Uruski pisał, że wojskim mińskim był w latach 1781—1794[107]. W 1773 roku był jednym z lustratorów majątku pojezuickiego w Mińsku — lustrował kościół oraz konwikt tego zakonu, pod czym się podpisał[108]. Zmarł w 1811 roku, po-

---

99 H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315. Por. R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, t. 1, s. 142.

100 R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, t. 1, s. 142.

101 *Opisanie aktu pogrzebowego A. Chmary*, s. 47, Mowa księdza Fortunata Czarnockiego plebana grodeckiego przy wyprowadzeniu ciała A. Chmary z kościoła grodeckiego do kościoła dubrowskiego, [Gródek] 9 VII 1805.

102 H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315.

103 Ibidem. Por. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, wyd. F. Sulimierski, t. 10, Warszawa 1889, s. 554. Oprócz bogatej biblioteki i archiwum autor hasła Adam Chmara „Siemków" wspomina również o przechowywanych tam zbiorach numizmatów i dzieł sztuki; tu też pozytywna charakterystyka A. Chmary, wojewody mińskiego.

104 Por. BJ, rkps 6211, 94, Silva rerum A. Chmary. A. Chmara pisał, że otrzymał ten urząd, ale ustąpił go bratu, który w 1760 roku za kredensem Ignacego Iwanowskiego, starosty mińskiego, został pisarzem grodzkim mińskim. Por. też A. Boniecki, *Herbarz Polski*, cz. 1, t. 2, s. 392 — tu data przyjęcia funkcji: rok 1765.

105 Ibidem, cz. 1, t. 2, s. 392.

106 Ibidem, s. 392. Jako podstoli i pisarz grodzki notowany w: *Encyklopedia powszechna*, t. 5, s. 352. Inaczej nieco S. Uruski, *Rodzina*, t. 2, s. 187—188 — tu pisarz grodzki w 1768 roku, podstoli w 1772 roku.

107 Ibidem, t. 2, s. 188.

108 Por. BV, F 1, rkps 5981, k. 1—123, Lustracja kościoła i kolegium mińskiego exjezuitow 1773—1774.

zostawiając po sobie — z nieznanej żony[109] — syna Hilarego (Hipolita), mianowanego w 1812 roku członkiem intendentury departamentu mińskiego[110], marszałka powiatu mińskiego w latach 1817—1820[111], według S. Uruskiego zmarłego w 1840 roku[112]. Hilary (Hipolit) miał z kolei synów: Joachima, zmarłego w 1868 roku[113], i Adama, żonatego z Marią Brzozowską, zmarłego bezpotomnie po ciężkiej chorobie 20 stycznia 1889 roku w Siemkowie[114]. W *Encyklopedii powszechnej* śmierć Joachima Chmary — brata Adama wojewody i ojca Hilarego — błędnie datowana jest w 1789 roku[115]. Został on również błędnie uznany za ojca A. Chmary, wojewody mińskiego[116]. Natomiast wspomniany Adam Chmara, potomek Hilarego (Hipolita), był ostatnim męskim potomkiem rodziny Chmarów. Wnuk Joachima odziedziczył cały majątek, który po jego śmierci został zlicytowany[117]. Joachim Chmara oprócz syna Hilarego miał jeszcze przypuszczalnie drugiego syna Kazimierza, o którym nic nie wiadomo, oraz córki: Katarzynę (zamężną z Rafałem Chełchowskim), Antoninę[118] i Różę Kazimierę, o której narodzinach i chrzcie pisał do brata[119]. Możemy przypuszczać, że zmarła ona w wieku dziecięcym, w następnych latach w źródłach nie ma o niej żadnej wzmianki.

O pozostałych wzmiankowanych w wywodzie szlachectwa z 1802 roku braciach Adama i Joachima — Michale i Wawrzyńcu[120]— nic nie wiemy. Możemy przyjąć, że zmarli w wieku dziecięcym. Bracia Chmarowie mieli jeszcze siostry —

---

109 Być może była to panna z domu Przeradowskich. W swym „dzienniku" A. Chmara zanotował, że załatwił urząd obożnego mińskiego dla Onufrego Przeradowskiego „szwagra brata mego". Por. BJ, rkps 6211, k. 100v, Silva rerum A. Chmary.

110 Por. LMAVB, F 21, rkps 58, k. 14, Komitet Spraw Wewnętrznych do H. Chmary, Wilno 26 IX 1812, pod nominacją podpisany sekretarz komitetu Jan Kulikiewicz. Nie mamy pewności, czy H. Chmara podjął się funkcji. Wiadomo, że jego dobra zostały „zrabowane" przez Francuzów. LMAVB, F 21, rkps 58, k. 26—26v, [?] Pucinowski? do H. Chmary, Dubrawa 26 VI 1812.

111 Por. A. Boniecki, *Herbarz Polski*, cz. 1, t. 2, s. 392; T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, t. 28, s. 16.

112 S. Uruski, *Rodzina*, t. 2, s. 187.

113 A. Boniecki, *Herbarz Polski*, cz. 1, t. 2, s. 392.

114 Ibidem; T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, t. 28, s. 16; S. Uruski, *Rodzina*, t. 2, s. 188 — tu tylko wspomniany został jeden syn: Adam. H. Mościcki datuje śmierć Adama na grudzień 1888 roku. Por. H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315. Tenże Adam, ostatni z rodu, był autorem hasła: Siemków — por. *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 10, s. 554.

115 *Encyklopedia powszechna*, t. 5, s. 352.

116 Ibidem.

117 H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 316.

118 NGAB, F 319, op. 1, rkps 29, k. 67, [Wywód] Drzewo genealogiczne Chmarów, 13 XII 1802.

119 BJ, rkps 6648, k. 46, J. Chmara do A. Chmary, Chmarzyszki 1 IV 1769.

120 NGAB, F 319, op. 1, rkps 29, k. 67, [Wywód] Drzewo genealogiczne Chmarów, 13 XII 1802.

Justynę, Ludwikę[121], Salomeę, Annę, Bogumiłę, Zofię i Eleonorę[122], jako siostra pojawia się również Katarzyna Wiażewiczowa[123]. Niestety, ich dalsze losy nie są dokładnie znane. Wiemy tylko, że jedna z nich, Salomea, została Przysiecką, żoną Ignacego, a inna Komarową — to sugerują zapisy testamentowe ich matki, o których wspominał A. Chmara[124].

To właściwie — oczywiście skrótowo przedstawiona — cała historia rodziny Chmarów herbu Krzywda. Niestety, więcej — jeżeli chodzi o powiązania rodzinne pozostałych członków rodziny — nie udało się ustalić. Możemy stwierdzić, że materiał źródłowy pozwala nam pogłębić jedynie dzieje życia Adamy Chmary, ostatniego wojewody mińskiego, bohatera tej rozprawy. Tam, gdzie to będzie możliwe — szczególnie we fragmentach pokazujących relacje między braćmi — dopełniony zostanie „portret" Joachima, młodszego brata A. Chmary.

Gospodarstwo Chmarów — droga do Siemkowa

Nie ulega wątpliwości, że problemy z pełnym odtworzeniem genealogii Chmarów wynikają poniekąd z ich słabości ekonomicznej. Ten stan zmieniał się stopniowo dopiero za sprawą kariery Adama Chmary. Gniazdem rodowym linii A. Chmary herbu Krzywda były, jak już wspomniano, Chmarzyszki leżące w powiecie wilejskim, należące do rodziny od około 1600 roku[125]. W czasach nas interesujących były w rękach ojca Adama — Antoniego Chmary, skarbnika mińskiego[126]. Nie-

---

121 BN, rkps 9001, k. 60, 62—62v, Katarzyna Chmarzyna do syna Adama Chmary, Chmarzyszki 23 IV 1754 i 23 V 1754 — pisała, że siostry dwie go pozdrawiają, jedną tylko wymieniła z imienia — Ludwikę, która dziękuje za sprawunki. Owa siostra Ludwika zmarła w 1785 roku, o czym Joachim informował brata. Por. BJ, rkps 6656, k. 40, J. Chmara do A. Chmary, Dworzyszcze 24 I 1785.

122 NGAB, F 319, op. 1 rkps 29, k. 67, [Wywód] Drzewo genealogiczne Chmarów, 13 XII 1802.

123 Jako taka przedstawiała się w liście do A. Chmary. Por. BJ, rkps 6644, k. 5—5v, Katarzyna Wiażewiczowa siostra do A. Chmary, b.d.m. Mogła to być wszak tylko zwykła formuła grzecznościowa.

124 BJ, rkps 6211, k. 90, Silva rerum A. Chmary. [S.?] Przysiecka miała otrzymać 1 000 złp, a [?] Komarowa — 1 500 złp.

125 Por. *Polska encyklopedia szlachecka*, t. 4, s. 345—346; J. Ciechanowicz, *Rody rycerskie*, t. 2, s. 187; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 1, s. 587.

126 Por. BO, rkps 4909, p. 23, nl., Matka K. Chmarowa do syna A. Chmary, b.d.m [1755—1756]. Por. też dokumenty potwierdzające posiadanie Chmarzyszek przez Chmarów, NGAB, F 1727, op 1, rkps 14, k. 473—473v, Zeznanie intromisji do matki „zeszłej Katarzyny Chmarzynej skarbnikowej", 2 IX 1765; NGAB, F 1727, op 1, rkps 14, k. 474—475v, Akt obligacyjnego zapisu od Żydów Pani

kiedy były one mylone z Chmaryszkami — te były we władaniu Adama Chmary, ale stanowiły część starostwa giżowskiego[127]. Chmarowie — choć nie mamy pewności, czy tej linii — mieli dobra w XVI wieku w łuckim[128]. Wiele o nich powiedzieć nie możemy, niemniej znajomość z Sanguszkami zdaje się to potwierdzać, zwłaszcza w kontekście różnych kwestii dotyczących Rakowa, dziedzictwa Sanguszków w województwie mińskim, o którego dzierżawę zabiegał A. Chmara.

Nie te wymienione dobra stały się jednak podstawą budowy siły ekonomicznej Adama Chmary. Pierwszym jego sukcesem na tej drodze było wejście w posiadanie w 1748 roku Gródka Sołomereckiego[129]. Gródek Sołomerecki w 1745 roku — dzierżawa sapieżyńska — należał do Michała Wołodkowicza, starosty hajneńskiego[130], od którego już w 1745 roku nabył do niego prawa Antoni Chmara, ojciec Adama. O interesie tym pisał do syna na początku lutego 1745 roku[131]. Później informował go o złym stanie tych dóbr — o tym, że było tam tylko 25 chłopów i Jakub Paweł Wołodkowicz[132], stolnik miński, który dawniej trzymał Gródek, „wiele bardzo gruntów od Gródka pozabierał", czego dowiedział się od Jerzego? Odachowskiego[133]. Pomimo tych wątpliwości do

---

Chmarzynej, 2 IX 1765; NGAB, F 1727, op 1, rkps 14, k. 476—477v; Akt obligu od Żydów synagogi śmiłowickiej IP Chmarzynie skarbnikowej; NGAB, F 1727, op 1, rkps 14, k. 478—479v, Akt zapisu obligacyjnego od Żydów synagogi śmiłowickiej WP Chmarzynej, 2 IX 1765.

127 O Chmaryszkach, też zwanych Chmarzyszkami, które leżały nieopodal Wyłkowyszek, por. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 2, s. 576; *Opisy parafii diecezji wileńskiej z 1784 roku*, t. 3, s. 68.

128 A. Boniecki, *Herbarz Polski*, cz. 1, t. 2, s. 391.

129 Ibidem, s. 392; *Opis parafii diecezji wileńskiej z 1784 roku*, t. 2: *Dekanat miński*, oprac. J. i M. Maroszek, Białystok 2009, s. 68—69; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 2, s. 828 — tu informacja „po spłaceniu zastawnika Michała Wołodkowicza, starosty hajneńskiego".

130 LMAVB, F 273, rkps 3690, k. 2, Wizytacja cerkwi Gródka Sołomereckiego pod tytułem świętego Mikołaja [...] w majątku Michała [...] Wołodkowicza starosty hajneńskiego, 1745. A. Chmara pisał, że 3 października 1748 roku w Słonimie wojewoda podlaski Michał Antoni Sapieha „darował mnie wieczność Gródka sołomereckiego, ze wsią Czuczanami z folwarkiem Wierzszów". BJ, rkps 6211, k. 71, Silva rerum A. Chmary.

131 BN, rkps 9001, k. 15v, Antoni Chmara ojciec do Adama Chmary, [Chmarzyszki?] 4 II 1745.

132 Imię podane za: F. Czarniauski, *Urabniki (posady, tytuly) mieńskga wajewodztwa XVI—XVIII stagodzju. Biagraficzny dawiednik*, wyp. 1, Mińsk 2007, s. 66.

133 BN, rkps 9001, k. 17, Antoni Chmara ojciec do Adama Chmary, [Chmarzyszki?] 20 II 1745. Por. też BN, rkps 9001, k. 21, Antoni Chmara ojciec do Adama Chmary, Gródek 5 VI 1746 do Wilna. Sprawa z tymi gruntami ciągnęła się dalej, ojciec pisał wprost, że stolnik [J.P. Wołodkowicz] nie ustąpi gruntów zabranych. BN, rkps 9001, k. 34, Antoni Chmara ojciec do Adama Chmary, Chmarzyszki 12 XI 1748. O sprawie ze starostą hajneńskim M. Wołodkowiczem por. też BN, rkps 9001, k. 42, Antoni Chmara ojciec do Adama Chmary, Chmarzyszki 11 XI 1750. Kłopoty narastały — doszło do zagrożenia zbrojnym starciem. Wołodkowicze ze szlachtą i swoimi ludźmi objeżdżali granice, Antoni Chmara odbierał od chłopów przysięgi. BN, rkps 9001, k. 50, Antoni Chmara ojciec do Adama Chmary, Gródek 15 XI 1751; BJ, rkps 6636, k. 26, Franciszek [A.?] Rokicki do A. Chmary, [urwane 1751].

transakcji doszło w kwietniu 1745 roku, o czym ojciec pisał do A. Chmary: „ten Gródek co odebraliśmy bardzo goły we wszystkim zapomogi potrzebuje", a za dobra te zapłacono 20 492 zł[134].

Gródek stanowił część większego kompleksu ekonomicznego, który z czasem został pozyskany przez A. Chmarę. W 1745 roku sam Gródek Sołomerecki nie był faktycznie okazałą włością, a znajdująca się tam cerkiew — mogąca świadczyć o zamożności włości — była po prostu biedna. Z akt wizytacji dowiadujemy się, że jej dawny, skromny fundusz został stracony — „bo stanęła posesione dyzunitów stracony jest czyli od dyzunitów zabrany". Wcześniej do jej uposażenia należało 8 włók, a w 1745 roku — zaledwie 2[135]. Do parafii Gródek Sołomerecki należały miasteczko Gródek oraz wsie: Czuczany, Łorzycze, Siemków, Konarszczyzna, Sieluty, Nielidowicze, Słobodka. Jakkolwiek owo wyliczenie nie wygląda źle, to jednak we wszystkich tych miejscach było tylko 113 parafian[136]. O ich dusze w tym czasie dbał ksiądz Grzegorz Ulewicz[137]. W 1751 roku Dominik Antoni Suchodolski, regent kancelarii mniejszej Wielkiego Księstwa Litewskiego i pisarz grodzki wołkowyski, dokonał rozgraniczenia i ustalił granice między Gródkiem Sołomereckim A. Chmary, ówczesnego łowczego mińskiego, a „folwarkiem sołomereckim"[138].

Po przejęciu Gródka Sołomereckiego w 1748 roku przez A. Chmarę niewiele się w nim zmieniło. Taki obraz przedstawiają kolejne akta wizytacyjne tejże parafii. W dniu 5 grudnia 1751 roku A. Chmara, do którego należało prawo prezenty, uczynił parochem Marcina Wiszniewskiego[139]. Jakkolwiek by tego kroku nie oceniać, to nie zmienił on obrazu włości i samej cerkwi. Podczas kolejnej wizytacji generalnej dokonanej przez księdza Antoniego Młodowskiego, bazylianina, opata połockiego, w 1752 roku, opisywano ją: „cerkiew drewniana stara, [...] św. Mikołaja, około cmentarza parkan stary"[140]. Zalecono parochowi, by starał się o nową cerkiew „wszelkimi

---

134 BN, rkps 9001, k. 19, Antoni Chmara ojciec do Adama Chmary, Mińsk 28 IV 1745. Por. BJ, rkps 6211, k. 71, Silva rerum A. Chmary — tu mowa o 20 tys. i roku 1748, może wtedy przejął dobra od ojca.

135 LMAVB, F 273, rkps 3690, k. 2, Wizytacja cerkwi Gródka Sołomereckiego, 1745. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 73, k. 76, Regestr parafii Cerkwi Gródka, 21 V 1766.

136 LMAVB, F 273, rkps 3690, k. 2v—3, Wizytacja cerkwi Gródka Sołomereckiego, 1745.

137 Ibidem.

138 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 24, k. 241—241v, Ja Dominik Antoni Suchodolski regent WXLitt pisarz grodzki wołkowyski [...] czynię wiadomym, 25 X 1751. Por. BJ, rkps 6211, k. 78, Silva rerum A. Chmary — wspomniano tu, że doszło do tego rozgraniczenia 30 listopada 1751 roku, wówczas to usypano również kopce regulujące granicę Gródka i Ossowa Wołodkowiczów.

139 LMAVB, F 273, rkps 3690, k. 4—4v, Wizytacja cerkwi Gródka Sołomereckiego, 1752.

140 Ibidem, k. 4.

sposobami”[141]. Natomiast stwierdzono, że w parafii prowadzone są raczej bez zarzutu księgi metryki chrztów, ślubów i zgonów[142]. Potwierdzono, że do parafii należą wsie: Czuczany, Osów, Zarzecze, Siemków, Słobodka[143]. Dodano, że do parafii należy 8 włók ziemi[144], co by znaczyło, że zadbał o to nowy posesor — dodał jej gruntu bądź przywrócił dawny. Kolejne wizytacje potwierdzają niewielką zmianę w obrazie całej parafii. Następna wizytacja, w 1763 roku, wykazała, że do cerkwi, która pozostała uboga, przynależą wsie: Czuczany, Siemków, Nielidowicze, Osów, Zarzecze, Podymia, Nielidowicze, Słobodka, a do spowiedzi chodzi 140 wiernych[145], czyli w zestawieniu z liczbą 113 parafian wzmiankowaną w 1745 roku[146] odnotowano niewielki rozwój. Z ekstraktu wizytacji parafii Gródek, datowanej na 20 stycznia 1765 roku, wynika, że nadal niewiele się zmieniło. Cerkiew grodecka pod wezwaniem Piotra i Pawła apostołów, będąca „w kolacyi A. Chmary instygatora”, wciąż była uboga[147] i marnie wyposażona[148]. W stosunku do wcześniejszych relacji zmieniło się tylko to, że wymieniono stan posiadania „parafii” — księgi: mszał edycji supraskiej, *Ewangeliczka polska*, psałterz duży *i* trebnik supraski[149]. Podano także, że do cerkwi przynależą tylko 2 włóki[150]. W sprawozdaniu z wizytacji potwierdzono prawidłowość sporządzania ksiąg metryki „podług konstytucji” oraz „obszar” parafii, zaznaczając, że w tych wsiach znajduje się 80 domów[151]. Niewiele zmieniła się „rezydencja” parafii (dawniej zwana plebanią) — była to po prostu „izba biała”[152]. Jako jej rezydent wymieniony został ksiądz Tadeusz Moysiewicz, który zyskał *instrument* na tę parafię 21 października 1762 roku[153]. Parafia gródecka w 1774 roku nadal uchodziła za ubogą. W tym roku cerkiew gródecką — leżącą w dobrach A. Chmary — wizytował ksiądz Franciszek Antoni Modzelewski, wysłany przez Felicjana Filipa Wołodkowicza,

---

141 Ibidem, k. 4v.

142 Ibidem, k. 4—4v.

143 Ibidem.

144 Ibidem.

145 LMAVB, F 273, rkps 3690, k. 6—6v, Inwentarz mobiliów cerkwi Gródek Sołomerecki, 30 VI 1760. Podpis: w Siemkowie 22 VI 1763.

146 LMAVB, F 273, rkps 3690, k. 2v—3, Wizytacja cerkwi Gródka Sołomereckiego, 1745.

147 LMAVB, F 273, rkps 3690, k. 8v—9, Ekstrakt wizytacji parafii Gródek 20 I 1765, cerkiew pod wezwaniem Piotra i Pawła apostołów.

148 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 17, k. 31, Regestr apparamentów xdzu Morawskiemu prezbiterowi Grodeckiemu do cerkwi Grodeckiej w roku teraźniejszym 1767 oddanych. Wymieniono w tym zestawieniu 6 lichtarzy, ornaty, dzwon duży jeden — całość nie świadczy o bogactwie cerkwi.

149 LMAVB, F 273, rkps 3690, k. 8v—9, Ekstrakt wizytacji parafii Gródek 20 I 1765.

150 Ibidem.

151 Ibidem.

152 Ibidem, k. 9.

153 Ibidem.

unickiego metropolitę kijowskiego[154]. W jej stanie ekonomicznym nic nie uległo zmianie, zmienił się tylko paroch — aktualnie był nim Konstanty Marayski, prezentowany przez A. Chmarę 2 grudnia 1765 roku[155]. Zmiana w tym względzie i obrazie samego Gródka Sołomereckiego nastąpiła — z pewnością za sprawą A. Chmary — później, kiedy stała tam nowo wzniesiona świątynia unicka, która w 1802 roku została kościołem katolickim[156].

W skład majątku A. Chmary wchodził także Siemków Sołomerecki, bardzo dobrze zlokalizowany — na zachód od Mińska, na dawnym gościńcu mińsko-wileńskim[157]. A. Chmara, wówczas łowczy miński, „nabył" go w 1755 roku od Michała Antoniego Sapiehy, podkanclerzego litewskiego, który posiadał te dobra z mocy prawa jako „wieczysto-darowane" i jako takie dał je A. Chmarze[158], co potwierdzono „aktem przeniesienia" w 1759 roku[159]. Z tego dokumentu dowiadujemy się, że dobra te wcześniej należały do Bohdana i Ewy z Korsaków Sołomereckich, Kęsowskich, Woynów, następnie Połubińskich, a dopiero później po Izabeli z Połubińskich Sapieżynie stolnikowej litewskiej w 1715 roku przeszły w ręce Sapiehów. Dnia 11 maja 1739 roku donacyjnym zapisem przejął je Antoni Kazimierz Sapieha, starosta merecki i kasztelan trocki, który darował majątek księciu podkanclerzemu M.A. Sapieże[160]. W dokumencie tym stwierdzo-

---

154 LMAVB, F 273, rkps 3690, k. 10, Extrakt wizyty parafii Grodeckiej niepokalanego poczęcia 24 IX 1774.

155 LMAVB, F 273, rkps 3690, k. 10—10v, Extrakt wizyty parafii Grodeckiej niepokalanego poczęcia 24 IX 1774. Instrument dla Konstantego Marayskiego, Siemków 2 XII 1765, podpis: A. Chmara instygator, starosta giżowski, wydał Felicjan F. Wołodkowicz metropolita kijowski. Por. LMAVB, F 273, rkps 3690, k. 12, Instrument dla Konstantego Marayskiego, Siemków 2 XII 1765, podpis: A. Chmara.

156 *Opisy parafii diecezji wileńskiej z 1784 roku*, t. 2: *Dekanat Miński*, oprac. J. i M. Maroszek, Białystok 2009, s. 69.

157 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 10, s. 550—554.

158 Por. H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315; R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, t. 1, s. 141; *Opisy parafii diecezji wileńskiej z 1784 roku*, t. 2, s. 82. Stan ten potwierdził podskarbi nadworny litewski Aleksander Michał Sapieha i 27 sierpnia 1755 roku przekazał Siemków Sołomerecki [A.] Chmarze. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 23, k. 27—30v, Replika A. Chmary w sprawie dóbr siemkowskich, b.d.m. Por. też *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 10, s, 553.

159 LVIA, SA rkps 127, k. 404, Przen[iesienie] Prawa darowanego od JW. hrabi [M.A.] Sapiehy podkanclerz. WKL panu Chmarze podczaszemu mińskiemu służące, 7 XII 1759 — tu zapisano, że przed sędziami trybunału patron Antoni Jurecki, łowczy i regent grodzki powiatu brasławskiego, podał ekstrakt zapisu Michała Antoniego Sapiehy dla A. Chmary. Sam A. Chmara pisał, że prawa wieczyste dał mu M.A. Sapieha w Dereczynie 21 sierpnia 1755 roku, a obejmowały one Siemków Sołomerecki, ze wsiami Siemków, Horodyszcze, Szeluty, Dubnicze? i Rafałowicze, które były jeszcze wówczas w posesji Antoniego Tadeusz Przezdziedzkiego, referendarza litewskiego. BJ, rkps 6211, k. 74, Silva rerum A. Chmary.

160 LVIA, SA, rkps 127, k. 404v—405, Przen[iesienie] Prawa, 7 XII 1759. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 23, k. 2—3, Sprawa dóbr Siemkowa Sołomereckiego, 1747.

no również, że M.A. Sapieha przekazał A. Chmarze nie tylko Siemków z folwarkiem, ale też Horodyszcze, Dowbniki, Sieluty i Rafałowicze jako dobra należące do hrabstwa sołomereckiego[161]. W czasach, gdy wszystkie te dobra pozostawały własnością Sapiehów, były one dawane przez nich pod zastawy. W ten sposób zarządzali nimi m.in. Franciszek Włodek oraz Michał Wołodkowicz, starosta hajneński[162], z którym M.A. Sapieha w 1750 roku miał sprawę w trybunale. Według dekretu dobra siemkowskie miały wrócić do podkanclerzego litewskiego, a ten miał staroście hajneńskiemu oddać 12 tys. złp, co w istocie uczynił Antoni Chmara, skarbnik miński[163], ojciec Adama, choć to on, jak sam pisał, przesłał w marcu 1750 roku ojcu pieniądze[164]. Chmarowie więc kupili te dobra, a M.A. Sapieha tylko formalnie przekazał im prawa do nich. Być może jednak dekretu nie dopełniono, w „akcie przeniesienia" bowiem zapisano, że to A. Chmara zwrócił pieniądze staroście hajneńskiemu i dopiero po zakończeniu tego procederu podkanclerzy M.A. Sapieha darował A. Chmarze — za „życzliwe od lat młodych mnie świadczone zasługi" — dobra siemkowskie. Jak to wyrażał, zrzekał się i darować dla swojego pożytku:

> wieczności rzeczonych dóbr umyśliłem jakoż takowe intencje moje przywodząc do skutku pomienionego folwarku Siemkowa Sołomereckiego ze wsiami Siemkowem, Horodyszczem, Dowbniczami, Sielutami i karczmą do tego folwarku należącą i wsią Rafałowicze w województwie mińskim leżącą z zabudowaniem dwornym folwarkowym i gminnem z gruntami ornemi i nieornemi, stawami, sadzawkami, młynami, karczmami arendami ze wsiami i poddanemi[165].

---

161 LVIA, SA, rkps 127, k. 404v—405, Przen[iesienie] Prawa, 7 XII 1759.

162 LVIA, SA, rkps 127, k. 405, Przen[iesienie] Prawa, 7 XII 1759. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 23, k. 6v—7, Sprawa dóbr Siemkowa Sołomereckiego, 1747. Taka polityka Sapiehów dawania włości pod zastaw powodowała, że było do nich „siła pretensji". Por. BN, rkps 9001, k. 21v, Antoni Chmara ojciec do Adama Chmary, Gródek 5 VI 1746. Potem ojciec A. Chmary pisał o sporach z Wołodkowiczami. Por. BN, rkps 9001, k. 25v, Antoni Chmara ojciec do Adama Chmary, Chmarzyszki 23 V 1747. Donosił również o pretensjach A.T. Przezdzieckiego i ich załagodzeniu. BN, rkps 9001, k. 27—27v, Antoni Chmara ojciec do Adama Chmary, Chmarzyszki 2 X 1747; BN, rkps 9001, k. 29v, Antoni Chmara do [M.A. Sapiehy], Chmarzyszki 2 X 1747; BN, rkps 9001, k. 30, Antoni Chmara ojciec do Adama Chmary, Mińsk 12 XII 1747.

163 LVIA, SA, rkps 127, k. 406, Przen[iesienie] Prawa, 7 XII 1759. Sprawa zaczęła się wcześniej, w 1748 roku. Od początku uczestniczył w niej A. Chmara. Por. BJ, rkps 6633, k. 2, 56—57, Piotr Pietraszkiewicz do A. Chmary, Mińsk 12 I 1748, Nowogródek 14 XI 1748; BJ, rkps 6635, k. 40—42, Jan Józef Kłokocki do A. Chmary, Słonim 5 XII 1750.

164 Por. BJ, rkps 6211, k. 62, Silva rerum A. Chmary.

165 LVIA, SA, rkps 127, k. 407—407v, Przen[iesienie] Prawa, 7 XII 1759. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 23, k. 2—5v, Sprawa dóbr Siemkowa Sołomereckiego, 1747.

Dokument zrzeczenia się dóbr siemkowskich — datowany na 27 sierpnia 1755 roku — podpisali: podkanclerzy M.A. Sapieha, wojewoda połocki Aleksander Michał Sapieha, pisarz wielki litewski Józef Sosnowski i cześnikowicz litewski Ludwik Oskierko[166]. W tych wszystkich zabiegach o przyznanie Siemkowa Sapiehom czynnie uczestniczył A. Chmara[167].

To właśnie Siemków stał się później siedzibą ostatniego wojewody mińskiego. Sprawa nie była jednak tak prosta. Cząstki dóbr zwane Siemków były w rękach — z różnych tytułów — innych rodzin, m.in. Sołłohubów, Bułhaków i Podoskich[168], stąd też toczyły się liczne procesy graniczne[169]. Ciągle „aktywny" w tej płaszczyźnie był starosta hajneński M. Wołodkowicz[170], spierający się z A. Chmarą o graniczące z jego innymi włościami Rafałowicze[171], do których jakieś pretensje miał również Antoni Tadeusz Przezdziecki, referendarz litewski[172]. W 1759 roku Siemków prezentował się bardzo źle, o czym zaświadcza inwentarz tego majątku[173].

---

166 LVIA, SA, rkps 127, k. 408—408v, Przen[iesienie] Prawa, 7 XII 1759. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 23, k. 20—23v, A.M. Sapieha i M.K. Sapieha przeciw Michałowi Wołodkowiczowi. Tu historia Siemkowa Sołomereckiego i różnych jego części od 1598 roku. Wówczas należał on cały do Ewy z Korsaków i Bohdana Solomereckich. Dalej zamieszczona została historia tych dóbr i kolejni ich właściciele: M. Wołodkowicz, starosta hajneński dziedziczył część tych dóbr po ojcu Franciszku i Zofii z Wańkowiczów, to był zastaw Jerzego Sapiehy za 13 tys. złp dany w 1711 roku. Dnia 11 maja 1739 roku dobra te zapisano Michałowi Antoniemu Sapieże. Dnia 1 lutego 1755 roku przysądzone zostały Aleksandrowi Michałowi Sapieże wojewodzie połockiemu i późniejszemu hetmanowi polnemu litewskiemu.

167 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 23, k. 24—26, Replika A. Chmary w sprawie dóbr siemkowskich, b.d. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 23, k. 2, Sprawa dóbr Siemkowa Sołomereckiego, 1747.

168 R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, t. 1, s. 141.

169 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 29, Sprawy o cząstki Siemkowa.

170 Por. LVIA, SA, rkps 127, k. 406v, Przen[iesienie] Prawa, 7 XII 1759 — tu informacja o jego procesie o 6 poddanych wsi Rafałowicze. Do nich z prawem wystąpił A.T. Przezdziecki referendarz. To rozstrzygał dekret z 1 lutego 1755 roku. A.T. Przezdziecki miał staroście hajneńskiemu M. Wołodkowicza zapłacić za tych poddanych 1 292 złp. Por. też LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 79, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Dereczyn 28 IX 1757; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 24, k. 64—64v, Excerpt procesów w datach. Rok 1785. M. Wołodkowicz był przez Chmarów i w środowisku Sapiehów bardzo nielubiany. Antoni? Zadarnowski, też dworzanin M.A. Sapiehy, pisząc do A. Chmary o innym procesie z nim, zauważał złośliwie: „mamy tu często wiadomość, że IP hajneński żydowską szablą mocną uwija się". BJ, rkps 6639, k. 42, A. Zadarnowski do A. Chmary, Zasław 1 II 1755.

171 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 23, k. 26v, Replika A. Chmary w sprawie dóbr siemkowskich, b.d.m.

172 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 23, k. 31—34v, Sprawa A. Chmary wice instygatora z [A.T.] Przezdzieckim referendarzem WKL o Rafałowiecze z karczmą, b.d.m. [1760?].

173 Czytamy w nim, że furta i wrota kryte gontem, po prawej stronie „świetlica" z piekarnią słomą krytą i szklanymi trzema okiennicami, dwiema na zawiasach, dalej „światełka" i dom wysoki stary „na podkleciach z gankiem", piwnica słomą kryta, w której nic nie ma, wedle tej piwnicy ciągnęła się stajnia kryta słomą, stara, nową dla bydła dopiero budowano, następnie „pięć kleci" dla przechowywania zboża i inszych rzeczy. Przy dworze znajdowała się sadzawka, stara, zanie-

Do majątku przypisano 15—20 poddanych — wymienieni zostali z imienia i nazwiska — mających chodzić do roboty na służbę[174].

Pomimo pod każdym względem złego stanu tych dóbr A. Chmara obrał Siemków na swoją siedzibę. Zanim do tego doszło, zbudował w nim pałac klasycystyczny, jeden z pierwszych na tych terenach. Twórcą, architektem pałacu przypuszczalnie był Włoch Carlo Spampani[175]. Pałac w Siemkowie wzniesiono w latach 177(2)5—1780[176]. Budowę nadzorował Onufry Pawłowicz[177]. Prace trochę się przedłużały, co chyba było spowodowane kłopotami finansowymi A. Chmary, o czym świadczą niskie i nieregularne zapłaty dla robotników zatrudnionych przy budowie pałacu[178]. Jego przyszły gospodarz starał się, by całość wykonana została bardzo dobrze. W pałacu było dużo sztukaterii i piękne posadzki, wnętrza wyposażono w kominki z czarnego marmuru w białe żyłki w oprawie snycerskiej[179], w innych pomieszczeniach znalazły się kominki z białego marmuru, w pałacu urządzono też domową kaplicę[180]. Meble zrobili miejscowi rzemieślnicy według dostarczonych wzorów. Do pałacu wiodły brukowane podjazdy[181]. Salę jadalną w Siemkowie przewidziano na 100 osób, a salę balową wyposażono w specjalny balkon dla orkiestry[182]. Dwie oficyny po bokach pałacu — jedna przeznaczona dla gości i guwernantek, druga o charakterze gospodarczo-administracyjnym — dopełniały całości kompozycji architektonicznej[183]. Budynek, cały ten kompleks okalał piękny park francuski. Kwiaty sprowadzono z Holandii[184].

---

dbana — „w niej ryb nie masz", z boku niewielki sad. LVIA, SA, rkps 127, k. 401—401v, Regestr ksiąg Trybunału Głównego WKL kadencji mińskiej, za laski Michała Sapiehy krajczego WKL, Akt inwentarza na Siemków, 7 XII 1759.

174 Ibidem, k. 402—402v. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 105, k. 9—9v, Inwentarz folwarku Siemkowa Steckiewiczów, [1750].

175 R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, t. 1, s. 143. W korespondencji A. Chmary z imienia wymieniony jest raz i to w lekko zniekształconym brzmieniu: „IP Spapani". Por. BJ, rkps 6664, k. 28, A.[dam] Przesmycki do [A. Chmary], Siemków 6 VIII 1779. Por. W. Boberski, *Spampani Carlo*, [w:] PSB, t. 41, Warszawa—Kraków 2002, s. 35—37.

176 R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, t. 1, s. 143.

177 Ibidem, s. 142.

178 Ibidem, s. 144.

179 Ibidem.

180 Ibidem, s. 146.

181 Ibidem, s. 144.

182 Ibidem, s. 145—146.

183 Ibidem, s. 146.

184 Por. np. BJ, rkps 6649, k. 12v, [Solary] do A. Chmary, b.m. [Warszawa?], 22 II 1771 — posyła pudełko do dobrodziejki, „to jest kopa prześlicznych jabłek włoskich" i 16 gatunków kwiatów holenderskich, bardzo pięknych, „które z Bożą pomocą i ja kiedykolwiek rwać będę w Siemkowie". W sprawach sadowniczych doradzał ogrodnik J.J. Kłokockiego, pisał o sadzeniu cytryn i pomarańczy, też o śliwach i wiśniach. Por. BJ, rkps 6661, k. 43, [J.J. Kłokocki?] do [A. Chmary], Syczyki 18 IV 1773.

Nad pracami technicznymi wokół pałacu czuwał wspomniany już O. Pawłowicz[185]. W pałacu A. Chmara zamieszkał wraz z małżonką w 1781 roku[186]. Na cześć tego kompleksu architektonicznego napisano poemat — stworzył go „profesor szkół Michał Dudziński"[187]. Cały czas „za panowania" A. Chmary w Siemkowie wystrój wnętrz pałacowych poprawiano i upiększano[188]. Chyba nie tylko z kurtuazji na początku 1790 roku Weronika Downarowiczowa pisała, że żałuje, iż nie może zjechać do „pięknego Siemkowa"[189]. Siemków folwark wraz z całym kompleksem dworskim pozostał w rękach Chmarów do wygaśnięcia męskich potomków rodziny, czyli do 1889/1890 roku, co nastąpiło po śmierci Adama Chmary, wnuka Joachima, który odziedziczył go po bracie Adamie[190]. W wydanym w 1909 roku *Przewodniku po Litwie i Białorusi* zapisano o Siemkowie, że należał do Chmarów, a potem Chełchowskich, informowano również, że do niedawna znajdowało się w tym miejscu wiele „pamiątek krajowych", biblioteka i archiwum — „prawie wszystko rozprzedano na licytacji, lecz zostało starodawne archiwum godne badań historyków miejscowości ze względu na znaczenie rodziny Chmarów w swoim czasie"[191].

W 1757 roku — według H. Mościckiego w 1760 roku[192]— A. Chmara dokupił do włości siemkowskiej od Michała Ksawerego, starosty puńskiego, i Aleksandra Michała, wojewody połockiego, Sapiehów Zacenie (Zacienie) za 60 tys. złp. Cały ten klucz zaceński liczył wówczas 400 włók[193]. Uprzedził w tym Leona Wołod-

---

185 Por. np. BJ, rkps 6665, k. 97, 101, 134—135, 136—137, 138, 154, 156, 160, 164—165, 166, 178, Onufry Pawłowicz do A. Chmary, Siemków 1 XI 1776, 7 I, 4, 11, 18 VII, 28 XI, 10 XII 1777, 20 II, 6, 16 III, 17 VII 1778 — tu informacje dokładne o wymianie okien, przedsięwzięciach budowlanych, stawianiu arkad, problemach z „pompą", o kontaktach z architektem, który w tym samym czasie kończył swą pracę w Nieświeżu.

186 R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, t. 1, s. 143.

187 Ibidem, s. 142.

188 Por. np. kwestię obić. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 78v, NN do NN [A. Chmary?], Grodno 1 I 1785.

189 BJ, rkps 6662, k. 1—2, [Weronika] Downarowiczowa do A. Chmary, Olesin 2 I 1790. Pałac już wcześniej — w 1779 roku — podziwiała księżna [?], podkomorzyna [?], która przyjechała z córkami i całym dworem zasławskim. Por. BJ, rkps 6665, k. 217, Onufry Pawłowicz do A. Chmary, Siemków 1 VII 1779. Nie wiemy, o kogo tu chodzi, ale na pewno o kogoś związanego z Przezdzieckimi, wówczas posiadaczami pobliskiego Zasławia Litewskiego, być może mowa o Annie z Radziwiłłów Przezdzieckiej, żonie Dominika, który przyjaźnił się z Chmarami.

190 Por. R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, t. 1, s. 142; T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, t. 28, s. 16.

191 *Przewodnik po Litwie i Białejrusi*, s. [77].

192 H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315.

193 Por. *Sapiehowie. Materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe*, t. 3, Petersburg 1894, s. 368—369; R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, t. 1, s. 141; *Opisy parafii diecezji wileńskiej z 1784 roku*, t. 2, s. 76; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, wyd. F. Sulimierski,

kowicza, podczaszego mińskiego[194]. Do A. Chmary należały także: od 1766 roku folwark Wierzchowicze[195], co najmniej od 1777 roku majątek Dubrowy[196]— ich

---

t. 14, Warszawa 1895, s. 211—212 — tu data przejęcia: 1755. Raporty tygodniowe pańszczyzny — liczone wraz z Dubolanami — wskazują wszelako, że nie był to majątek duży. W 1792 roku *Raport pańszczyzny tygodniowej folwarku Zacenia i Dubowlan* za okres 15—22 kwietnia 1792 roku wylicza 72 dni. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 111, k. 29. Pańszczyzna nieco została podniesiona w następnym raporcie za okres od 29 kwietnia do 5 maja 1792 roku — wynosiła 111 dni. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 111, k. 32, Raport pańszczyzny tygodniowej folwarku Zacenia i Dubolan, 29 IV — 5 V 1792. Wzrosła też liczba dni pańszczyzny latem 1793 roku — za okres 4—11 sierpnia wyliczono dni 237. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 111, k. 63, Raport pańszczyzny tygodniowej folwarku Zacenia i Dubolan, 4—11 VIII 1793. W okresie 17—24 maja 1795 roku pańszczyzna ponownie wynosiła 111 dni, m.in. orało 50 soch; bronowało par 20; ogrodnikowi do pomocy dano 6 ludzi, itp. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 110, k. 24, Raport pańszczyzny tygodniowej folwarku Zacenia i Dubolan,17—24 V 1795. Por. też NGAB, F 1727, op. 1, rkps 12, k. 1041—1042v, Zeznanie intromisji jeneralskiej do majętności Zacenie Chmarze łowczemu, 24 IV 1757, konsens dla A. Chmary od A.M. Sapiehy wojewody połockiego do kupna majętności za 20 562 złp u dominikanów mińskich będącej; NGAB, F 1727, op 1, rkps 12, k. 1243—1344v, Intromisja na majętność Zacenie dana A. Chmarze, 5 VII 1757, bracia Sapiehowie, A.M. Sapieha wojewoda połocki i M.K. Sapieha starosta puński, podają Zacenie prawem wieczystym miane, A. Chmarze, 1 VI 1757, za co wyliczono 40 tys. złp w dobrej monecie. O Zacenie Antoni Chmara pytał Sapiehów już w 1749 roku, o czym informował starszego syna: tam chłopów czynszowych 29, ciągłych 14, i dwie karczmy, które po 100 zł arendy płacą, razem daje to 520 zł, są tam też dwa puste stawy, jeden młyn, niedawno pogorzał, tam dwór, „siła jest chudych pachołków". BN, rkps 9001, k. 36, Antoni Chmara ojciec do Adama Chmary, Chmarzyszki 19 III 1749. W zapiskach swych A. Chmara potwierdza przejęcie Zacenia od Sapiehów, ale podaje, że dał za nie 40 tys. złp. Do transakcji — informuje — doszło w Dereczynie w czerwcu 1757 roku. BJ, rkps 6211, k. 74, Silva rerum A. Chmary. Por. też BN, rkps 9002/1, k A. 27—27v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Nowogródek 10 V 1757 — tu informacja o pomocy w „interesie zaceńskim" księdza Jana Dominika Łopacińskiego, sekretarza wielkiego duchownego WKL.

194 Por. LMAVB, F 139, rkps 874, k. 3, 5, Leon Wołodkowicz do koadiutora wileńskiego Józefa Sapiehy, Bucewicze 13 I 1753 i I 1755. L. Wołodkowicz w pierwszym z listów proponował za dobra zaceńskie 80—100 tys. złp, w drugim wyrażał niezadowolenie z odmowy dania konsensu na zakup Zacenia; nie przekonywała go argumentacja, że uprzedził go w tym A. Chmara, przypominał, że już dwa lata zabiega o ten majątek. Drugi list już nie trafił do rąk J. Sapiehy, który zmarł 14 grudnia 1754 roku. Por. *Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVIII wieku. Spisy*, s. 172. Cena proponowana przez L. Wołodkowicza był dwa razy wyższa od tej, którą zapłacili Chmarowie. Wcześniej starał się o Zacenie [?] Mickiewicz. BJ, rkps 6638, k. 28v, J. Chmara do A. Chmary, Siemków 23 III 1754.

195 Por. np. NGAB, F 1727, op 1, rkps 14, k. 696—696v, Dowód intromisji na folwark Wierzchowicze Chmarze instygatorowi, 20 III 1766, po zeszłym Onufrym Antonim Żyżemskim, ten dał, zeszłej 19 III 1765, Katarzynie Chmarzynie, na sumę 6 776 złp w posesję zastawną folwark Wierzchowicze, aktualnie w zastawie u A. Chmary, podpis: generał Marcin Pietraszkiewicz?.

196 Różnie miejscowość tę zapisywano: Dóbrowa, Dubrawa, właściwa: Dubrowy. Spory o tę włość toczył A. Chmara z Wołodkowiczami od 1777 roku, stąd informacja o posiadaniu tych dóbr przez A. Chmarę od 1790 roku. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 17, k. 17 — z tego zapisu dowiadujemy się o zakupie Dubrowy przez A. Chmarę i kosztach związanych z procesem z Wołodkowiczami; to suma 1 214 złp, m.in. „palestrantowi stawającemu" 4 razy — 130 złp, za wyjęcie dekretu i posłanie

część miał zapisać przed swoją śmiercią Kościołowi[197], Dubowlany[198], Borowa, karczma Cna[199], od 1779 roku część wsi Nowosiczki, którą nabył za 8 tys. złp od Józefa i Marianny z Sawickich Szczyrzewskich[200], a od 1788 roku miał również część wsi Kropiwniki[201]. W rękach ostatniego wojewody od 1791 roku jako własność, a wcześniej dzierżawa, pozostawał majątek Dubrowy z folwarkiem „Gayżewem" — Gorzewy; nabył je na kontraktach mińskich 20 marca 1791 roku za czterokroć 135 tys. „prawem wieczystym" od Stanisława Marcinkiewicza, sędziego ziemskiego lidzkiego[202]. Dzierżył A. Chmara ponadto na prawie arendowym Choroszewicze i Machniewicze z folwarku Bierczy, co najmniej od 1782 roku[203]. Choroszewicze wykupił w 1788 roku[204], a przy okazji nabył wte-

do rady — 46 złp. Później, od 1790 roku A. Chmara toczył spór o te ziemie z Antonim Tyzenhauzem, chorążym wileńskim. Spór dotyczył zaspokojenia jego wierzycieli w okresie od 1793 do 1804 roku. A. Chmara wydał 10 087 złp. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 17, k. 14v, Sprawa A. Chmary z [A.] Tyzenhauzem chorążym wileńskim, 1804. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 22, k. 9—15, Regestr papierów Dubrowskich fascykuły 15—18.

197 Por. LMAVB, F 273, rkps 916, nl, Od mińskiego Rzymsko-katolickiego kościołów biskupa [?] kawalera [Jakuba] Dederko, w Bogu przewielebnemu księdzu Józefowi Cymermanowi kanonikowi dziekanowi mińskiemu. Rezolucja.

198 T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, t. 28, s. 16; *Opisy parafii diecezji wileńskiej z 1784 roku*, t. 2, s. 69; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 2, s. 200 — tu informacja, że w rękach Chmarów od 1757.

199 *Opisy parafii diecezji wileńskiej z 1784 roku*, t. 2, s. 68—69.

200 NGAB, F 1727, op. 1 rkps 19, k. 14, *Przyznanie wieczysto przedażnego prawa na część wsi Nowosiczek od IP Szczyrzewskich IP Adamowi Chmarze*, 10 I 1780. Do transakcji doszło 23 stycznia 1779 roku. Szczyrzewscy w tym zapisie dawali A. Chmarze prawa na sprzedaż części Nowosiółek — to była ich dziedziczna posesja w województwie mińskim. Oświadczali, że 8 tys. złp za tę włość do rąk własnych przyjęli. Odtąd ta majętność wraz z poddanymi, polami i łąkami „na wieczne czasy" należeć miała do A. Chmary.

201 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 27, k. 352—352v, Przyznanie wieczystego prawa na część wsi Kropiwniki od Grabowieckich Adamowi Chmarze, 6 VI 1788 — Wincenty i Ludwika z Kielbrzuchów Grabowieccy sprzedali część Kropiwnik za 8 tys. złp; taką kwotę odebrali

202 Por. BJ, rkps 6211, k. 100v, Silva rerum A. Chmary; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 24, k. 8—8v, Oświadczenie Pana Adama Michała Chmary generała porucznika wojewody mińskiego, [?] X 1796.

203 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 27, k. 79—81, Przyznanie wlewkowego dokumentu A. Chmarze, 25 II 1788. Wynika z niego, że za Choroszewicze A. Chmara zapłacił 4 461 złp i otrzymał tę schedę prawem arendowym. Potwierdzono, że sumę tę wypłacono 20 lutego 1788 roku. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 73, k. 41, Regestr folwarku Bierczy wieś Choroszewicze i Machniewicze, 21 VII 1794; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 73, k. 44, Regestr rzeczy zabranych przez wojsko rosyjskie z Choroszewicz, 1794. Z tych dokumentów wynika, że były to majątki małe. Czynsz z Choroszewicz dawał 119 złp 30 gr, a z Machniewicz — 206 złp 8 gr. Choroszewicze należały do Tyszkiewiczów i w sprawie ich przejęcia A. Chmara jeździł już do Świsłoczy w 1775 roku. Por. BN, rkps 9002/3, k. 60v, 62, 67, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 9 I 1775, Wągrów 16 I 1775, Mińsk 19 III 1775.

204 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 27, k. 79—81, Przyznanie wlewkowego dokumentu A. Chmarze, 25 II 1788.

dy część wsi Kropiwniki[205]. W 1798 roku A. Chmara kupił jeszcze za 534 tys. złp klucz mieleszkowski[206].

A. Chmara dostał także — wymieniane już — starostwa: „jezierskie" i „kurkleckie", o których niewiele wiemy, bo jeżeli faktycznie je miał, to się nimi nie chełpił[207], oraz giżowskie[208]. Najistotniejsze było to ostatnie, z folwarkiem w Gižach (Gizach). A. Chmara otrzymał je przypuszczalnie w końcu 1760 roku. O nadaniu dowiadujemy się z gratulacji jego teścia — Jakuba Woyny Orańskiego, który martwił się tylko faktem znacznego oddalenia starostwa, bo nieczęsto — jak pisał — będzie można je odwiedzać, zalecał więc A. Chmarze, by dobrał sobie dobrych ludzi, „bo teraz bardzo trudno o ludzi podtrzciwych [!]"[209]. Z relacji J. Woyny Orańskiego wynika, że A. Chmara otrzymał to starostwo dzięki działaniom podkanclerzyny A. Sapiehowej[210]. Starostwo giżowskie w 1798 roku na dwa lata zostało oddane Antoniemu Fiszerowi za 2 663 złp[211]. Mamy szczątkowe dane na temat intraty tego starostwa. Wiemy, z *Sumariusza intraty rocznej dzierżawy gizowskiej w powiecie kowieńskim przez Chmarów Adama i Mariannę, dożywotników tych dóbr*, z 20 lipca 1789 roku, że intrata całoroczna z czynszów i „kotłowego" wynosiła 7 467 złp i 9 gr, a z propinacji skarbowej w karczmach „gizowskich" przynosiła 1 600 złp[212]. Wcześniej, w 1780 roku [?] Komar, wojski miński, pisał do A. Chmary, że intrata z włości giżowskiej, a konkretnie z pańszczyzny — części zarządzanej przez [?] Nawrockiego — dała za lata 1772—1780

---

205 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 27, k. 352—352v, Przyznanie wieczystego prawa na część wsi Kropiwniki od Grabowieckich Adamowi Chmarze, 6 VI 1788.

206 Por. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, wyd. F. Sulimierski, t. 6, Warszawa 1885, s. 341.

207 Por. H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315; R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, t. 1, s. 141. Wymienia je: starostwo jeziorskie w powiecie brasławskim i kurklewskie w powiecie wiłkomierskim. A. Wejnert, *O starostwach w Polsce*, s. 115 i 118.

208 H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315; R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, t. 1, s. 141. O Giżach por. A. Jankevičieně, *Gižai*, [w:] *Lietuvos sakralinės dailės katalogas*, t. 1: *Vilkaviškio vyskupija*, ks. 2: *Vilkaviškio dekanatas*, Vilnius 1997, s. 101—102.

209 Por. BJ, rkps 6644, k. 16, J. Woyna Orański do syna A. Chmary, Kalwaria 24 I 1761. Radził „wziąć" dobrego administratora do Giż, którego sam jakoby wynalazł. Informował, że pańszczyzna tam mała i do właściwego funkcjonowania majątku trzeba parobków. Zalecał do pomocy brać tych z Rusi, „bo w tym kraju rozpuszczeni", a ponadto tam lud „siemieczysty", ale ubogi. A. Chmara sam wspominał o tym fakcie, por. BJ, rkps 6211, k. 94, Silva rerum A. Chmary — pisał, że tego roku [1760] „otrzymałem przywilej na dzierżawę Giży w Kowieńskim".

210 Por. BJ, rkps 6644, k. 15v, J. Woyna Orański do „syna" A. Chmary, Kalwaria 24 I 1761.

211 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 9, k. 25, Nadanie Giż w arendę A. Fiszerowi 1798—1800.

212 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 57, k. 17, Wypisy z ksiąg kowieńskich. Sumariusz intraty rocznej dzierżawy giżowskiej w powiecie kowieńskim przez Chmarów Adama i Mariannę, tej dzierżawy dożywotników zyskany, 20 VII 1789.

8 565 zł gotowego pieniądza[213], kwotę niewielką, biorąc pod uwagę, że dane obejmują aż 8 lat.

Istotnym elementem majątku ostatniego wojewody mińskiego były również dzierżawy. Tą chyba najbliższą jego sercu, o którą wiele zabiegał[214], był Stary Raków z pięknym pałacem, będący własnością Sanguszków, od 1750 roku należący do Józefa Paulina Sanguszki, marszałka wielkiego litewskiego[215]. Dobra rakowskie, określane hrabstwem, w 1794 roku zostały skonfiskowane przez Katarzynę II, która dała je Mikołajowi Sałtykowowi, feldmarszałkowi rosyjskiemu[216]. Od kiedy nimi dysponował A. Chmara, dokładnie nie wiemy, ale zabiegał o nie już na przełomie 1757/1758 roku, w czym nadzieje robił mu Pierre Riaucour, który pisał do niego, że jego brat biskup Ptolomieidy Ludwik Ignacy Riaucour da mu chętnie „preferencję" na Stary Raków, księżna Barbara Sanguszkowa kazała bowiem księdzu biskupowi odebrać kontrakt tym, co go obecnie trzymają[217]. Tego jednak wówczas nie sfinalizowano. Kolejną próbę przejęcia tej dzierżawy podjął A. Chmara w 1760 roku. I tym razem się to nie udało. Dostała się ona Hipolitowi? Korsakowi, staroście wielatyckiemu[218]. Niemniej już w 1761 roku wysiłki A. Chmary przyniosły pozytywny skutek, dzięki przychylności Barbary Sanguszkowej dobra rakowskie stały się jego dzierżawą[219]. Od 1762 roku A. Chmara słał listy datowane w Rakowie[220], wysyłał także relacje do Pawła Karola Sanguszki oraz B. Sanguszkowej, w których informował o stanie dóbr i interesach[221]. A. Chmara dzierżawę wziął po H. Korsaku i później ją odnawiał[222].

---

213 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 68v, [?] Komar wojski miński do A. Chmary, Giże 23 XI 1780.

214 Por. np. BCz., MNK rkps 893, k. 8, Pierre Riaucour do A. Chmary, Warszawa 2 I 1758; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 36, Janusz Modest? Sanguszko do [A. Chmary], Lubartów 2 IV 1778.

215 *Opisy parafii diecezji wileńskiej z 1784 roku*, t. 2, s. 103.

216 Ibidem, s. 103—104.

217 Por. AGAD, ZACz., rkps 683, s. 82, Pierre Riaucour do A. Chmary, Warszawa 10 I 1758.

218 Por. BO, rkps 4909, p. 27, nl., P. Riaucour do [A. Chmary], Warszawa 17 III 1760; BJ, rkps 6643, k. 86, J. Chmara do A. Chmary, Mińsk 9 III 1760 — brat pisał w sprawie tenuty Rakowa, teraźniejszego posesora zamierzano wyrugować i kto inny miał otrzymać te dobra, jeżeli nie H. Korsak starosta wielatycki, to Bohdan Kostrowicki. Por. też AN Kr., ASang., Korespondencja rkps 13, s. 705—708, A. Chmara do Barbary Sanguszkowej, Warszawa 3 VII 1760.

219 Por. AN Kr., ASang., Teki arabskie, rkps 475/15, s. 1—48, Raków w dzierżawie A. Chmary 1761—1763; AN Kr., ASang., Teki arabskie, rkps 475/21, s. 1—6, Raków w dzierżawie A. Chmary 1762.

220 Por. np. LMAVB, F 139, rkps 4871, k. 5, Adam Chmara do [M.K. Sapiehy krajczego litewskiego?], Raków 7 VII 1762.

221 Por. AN Kr., ASang., Teki arabskie, rkps 254/3, s. 251—252, A. Chmara do „kochany Dobrodzieju" [Pawła Karola Sanguszki], b.m. 19 I 1762; AN Kr., ASang., Teki arabskie, rkps 262/7, s. 25, A. Chmara do [B. Sanguszkowej], b.m. 19 I 1762; AN Kr., ASang., Teki arabskie, rkps 261/3, s. 37—38, A. Chmara do [B. Sanguszkowej], b.m. 20 IV 1762.

222 Por. NGAB, F. 1324 op. 1 rkps 90, k. 7—8v, Sprawa Janusza Modesta Sanguszki starosty krzemienieckiego z Adamem Chmarą, 19 III 1783, sprawa o hrabstwo rakowskie, dobra Raków

Opuścić Raków musiał w 1785 roku, wówczas bowiem Janusz Modest Sanguszko, starosta krzemieniecki, który przejął prawa do Rakowa po przeprowadzonym dziale majątkowym dóbr Sanguszków w 1774 roku i ostatecznie po śmierci brata J.P. Sanguszki w 1781 roku[223], zobowiązał się go wykupić i je ponownie objąć w swoją posesję[224]. Przypuszczalnie powodem decyzji J.M. Sanguszki było nieregularne wywiązywanie A. Chmary z zobowiązań kontraktowych. W 1783 roku sprawa znalazła się w sądzie[225]. Wiemy, że na pewno A. Chmara dzierżawił te dobra od 14 marca 1774 roku, kiedy to na kontraktach mińskich doszło do umowy między J.P. Sanguszką a A. Chmarą. Obejmowała ona dzierżawę hrabstwa rakowskiego, tzn. dobra Raków — Stary Raków i Nowe Pole[226], nie był to jednak pierwszy kontrakt[227] i nie ostatni[228], wszelako relacje między A. Chmarą a Sanguszkami dość wyraźnie popsuły się pod koniec lat siedemdziesiątych

---

(Stary Raków i Nowe Pole) w województwie mińskim. Dobra te w posesji A. Chmary na podstawie umowy zawartej na kontraktach mińskich, do transakcji doszło 14 III 1774. Ich wartość określono na 10 tys. złp w złocie obrączkowym i te J.M. Sanguszko otrzymał. Lokował je na tych dobrach na procent. Wypłacanie tego procentu było problemem. Por. też BN, rkps 9002/3, k. 20, A. Chmara do M. Chmarzyny, Mińsk 21 III 1774; NGAB, F 1727, op. 1 rkps 20, k. 278—283, Przyznanie kwitacji A. Chmarze kasztelanowi od [Kazimierza] Chodakowskiego oboźnego wołkowyskiego plenipotenta Sanguszków 13 IV 1781.

223 Por. AN Kr., ASang., Teki arabskie, rkps 485/2, s. 23—24, Transakcja między braćmi J.P. Sanguszką a J.M. Sanguszką. 7 VII 1774 w Lubartowie. Doszło do działu między braćmi, wówczas hrabstwo rakowskie przeszło na Janusza Modesta. Przed tym działem Józef Paulin wypuścił je Chmarze dzierżawa trwać miała do 1777 roku. Por. M. Czeppe, *Sanguszko Janusz Modest*, [w:] PSB, t. 34, Wrocław 1992—1993. s. 492—495.

224 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 30, k. 15—15v, J.M. Sanguszko starosta krzemieniecki, skrypt dla Adama Chmary, Zasław 4 XII 1785. Jeszcze w 1786 roku A. Chmara wymieniany był jako „posesor zastawny". Por. LVIA, SA, rkps 174, k. 255, Dekret oczywisty w sprawie W. [Kazimierz] Piotrowskiego [koniuszyca smoleńskiego] z Żydami i mieszczanami rakowskimi, 21 VI 1786. Tu „aktorami" byli też J.M. Sanguszko oraz Adam i Marianna Chmarowie, ale sprawa ich bezpośrednio nie dotyczyła — odnosiła się do przeszłych czasów, niemniej pokazuje, jaki bałagan i bezrząd panował w majątku.

225 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 90, k. 7v—8v, Sprawa J.M. Sanguszki starosty krzemienieckiego z A. Chmarą, 19 III 1783, sprawa o hrabstwo rakowskie.

226 Ibidem, k. 7.

227 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 34v, Franciszek? Rylski do [A. Chmary], Raków 9 XII 1773. Przypuszczalnie już wówczas A. Chmara miał jakieś dzierżawy w hrabstwie rakowskim. Świadczy o tym list F. Rylskiego, który robił sumariusz całego hrabstwa rakowskiego rocznej intraty. Być może było to jednak tylko przygotowanie do przyszłego kontraktu, tym bardziej że wskazywał najlepsze folwarki „Rakowa", które znajdowały się wtedy w rękach [?] Prószyńskiego starosty [?] i „u Pani Szyszkowej". Rozmowy na temat dalszej dzierżawy trwały też później. Por. BJ, rkps Przyb. 582/14, nl., Kasper Teredyński? podstarosta smoleński do A. Chmary, Isłocz 11 IX 1779.

228 Por. kolejne zabiegi o utrzymanie dzierżawy — AN Kr., ASang., Teki arabskie, rkps 268/3, s. 7—10, A. Chmara do [J.P. Sanguszki], Raków 22 VII 1776, Giże 7 VII 1777; AN Kr., ASang., Teki arabskie, rkps 485/2, s. 6, 9, A. Chmara do [J.P. Sanguszki], Grodno 13 XI 1777 i Słonim 24 VIII 1777.

XVIII wieku [229]. Raków nie był — co trzeba zaznaczyć — majątkiem dużym. Raport tygodniowy pańszczyzny w folwarku starorakowskim wylicza ją w 1779 roku na 103 dni[230], a jego wartość szacowano na 10 tys. złp w złocie obrączkowym[231].

A. Chmara przez jakiś okres — na pewno od 1762 do końca 1792 roku — dzierżawił od kanclerza, bywszego hetmana polnego A.M. Sapiehy Hołynkę, należącą do „hrabstwa" dereczyńskiego[232], i Bereżki[233]; jakkolwiek te nie najlepiej się prezentowały[234], to były przez niego lubiane. Przez pewien czas — od czerwca 1752 do 1758 roku — dzierżawił również Jezierce w powiecie pińskim od księżny Teofili z Leszczyńskich Wiśniowieckiej, kasztelanowej krakowskiej[235]. W 1764 roku należał do niego także folwark Milewicze[236]. Niestety, jak długo i na jakim prawie go trzymał, nie wiemy. W 1789 roku A. Chmara zyskał również od Ignacego Massalskiego, biskupa wileńskiego, dzierżawę dóbr Ihumeń[237]— co chyba nie było, przynajmniej początkowo, najlepszą transakcją, gdyż zysku dzier-

---

229 Powodem były wspomniane rozliczenia finansowe i na tym tle wzajemne o nie pretensje. Por. AN Kr., ASang., Teki arabskie, rkps 267/1, s. 533—535, A. Chmara do [J.P. Sanguszki], Słonim 20 IX 1779; AN Kr., ASang., Teki arabskie, rkps 48/19, s. 59, A. Chmara do [J.P. Sanguszki], Siemków 12 III 1780. Ponadto Sanguszkowie zawiedli się na A. Chmarze, który miał im pomóc w sprzedaży ich pałacu w Grodnie kanclerzowi A.M Sapieże. Por. AN Kr., ASang., Teki arabskie, rkps 485/2, s. 5, 13, 17, A. Chmara do [J.P. Sanguszki], Grodno 13 XI 1777, Raków 12 IX 1777 i Grodno 20 XI 1777.

230 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 110, k. 84, Raport tygodniowy pańszczyzny folwarku starorakowskiego, 1779.

231 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 90, k. 7v—8v, Sprawa J.M. Sanguszki starosty krzemienieckiego z A. Chmarą, 19 III 1783, sprawa o hrabstwo rakowskie. Por. też NGAB, F 1727, op. 1, rkps 20, k. 278—283, Przyznanie kwitacji A. Chmarze kasztelanowi od K. Chodakowskiego obożnego wołkowyskiego, 13 IV 1781 — z dokumentu tego wynika, że dobra te obejmowały miasto Raków i cztery folwarki: Isłocz, Trzaskowszczyzna, Wyhanicze? i Pomorszczyzna, które po wyliczeniu sumy 16 660 czerwonych zł i 300 tys. złp A. Chmara pod zastawy posesji wypuścił. Do tego trzeba doliczyć Stary Raków i Nowe Pole za 5 555 czerwonych zł i 100 tys. za dawnym prawem danym przez Sanguszków A. Chmarze. Wyliczenie to sugeruje, że wartość tych dóbr była znacznie wyższa niż 100 tys. złp.

232 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 83—83v, A.M. Sapieha do A. Chmary, Grodno 28 XII 1792, A.M. Sapieha dość nagle — nie wiemy, dlaczego — chciał, by wieś ta wróciła do klucza dereczyńskiego. Dał w zamian konsens na kupno Mieleszkowicz, które były — co podkreślał — blisko innych dóbr A. Chmary. Uznał, że to dogodniejsza posesja dla wojewody mińskiego. W 1798 roku A. Chmara nabył od Franciszka Sapiehy cały klucz. Por. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 6, s. 341.

233 Por. BJ, rkps 6644, k. 15v, J. Woyna Orański do syna A. Chmary, Kalwaria 24 I 1761.

234 Por. LMAVB, F 139, rkps 4871, k. 7—7v, Adam Chmara do [M.K. Sapiehy], Bereżki 21 XI 1762. O problemach prawnych z tym majątkiem por. BJ, rkps Przyb. 182/14, nl., Jan Lipski do A. Chmary, Warszawa 15 XI 1779.

235 Por. BJ, rkps 6211, 78—78v, Silva rerum A. Chmary.

236 Por. BJ, rkps 6645, k. 4—4v, K.B. Szwarchoff do A. Chmary, Świsłocz 13 I 1764.

237 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 10, k. 38, Informacja o dzierżawie Ihumenia, 27 X 1789.

żawa nie przynosiła. Ekonom A. Chmary pisał, że tu „brahy" nawet nie ma[238]. Wyliczał też, że czynszu odebrał tylko 720 złp. Wyjaśniał, że wszystkiego musi sam dochodzić, bo nie ma dobrych papierów dotyczących przychodów majątku[239]. Potencjał jednak w tych dobrach tkwił duży, wszak, w 1789 roku zapłacono z hrabstwa ihumeńskiego 19 200 złp podatku, o czym informował A. Chmarę Jacek Puttkamer[240]. A. Chmara dzierżawił także Szypiany[241]. W 1791 roku wojewoda miał propozycję objęcia w zastaw Dydwiż[242]. Nie wiemy jednak, czy z tej możliwości skorzystał. Był również A. Chmara udziałowcem Kompanii Manufaktur Grodzieńskich, o kapitale 441 tys. złp. Akcje nabył — jak pisał Stanisław Kościałkowski — po 1791 roku[243].

W rękach Chmarów herbu Krzywda pozostałych członków rodziny były również — najpierw należące do Antoniego, ojca Adama, a potem do jego drugiego syna, Joachima — Starzynki[244]. Młodszy z Chmarów miał też Dworzyszcze[245],

---

238 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 75—76, [?] Piszczałowski? do A. Chmary wojewody, Ihumen 21 XI b.r.

239 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 188, [Jan?] Piszczało do [A. Chmary?], Ihumen 8 III b.r.

240 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 80v—81, J. Puttkamer do [A. Chmary?], Leśnica 31 X 1789. Jak wynika z informacji z 1784 roku majątek ten miał w sobie potencjał do rozwoju, był jednak zaniedbany. Por. LMAVB, F 1135, op. 20, rkps 427, k. 322—323, Punkta Imci Panu [Kazimierzowi] Hornowskiemu komisarzowi wyjeżdżającemu do dóbr ruskich Ihumenia i Horwola, Wilno 15 VI 1784.

241 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 96, k. 12, Kwit [I.] Massalskiego potwierdzający transakcję dla A. Chmary na Ihumeń i Szypiany, Werki 13 VIII 1789.

242 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 171—172, Wincenty Gieysztor do [A. Chmary?], [urwane] 28 I 1791 — miał to być zastaw pod pożyczkę 15 tys. złp.

243 S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski*, t. 1, Londyn 1970, s. 506—507, 518.

244 *Opisy parafii diecezji wileńskiej z 1784 roku*, t. 2, s. 106. Dobra te wcześniej należały do K. Chmarzyny, jego matki, która w 1759 roku oddała je w dzierżawę. Por. F 1727, op. 1, rkps 13, k. 236—236v, Zeznanie intromisji Pani Chmarzynie skarbnikowej, 28 III 1759. Starzynki alias Łapice oddała w posesję — jak i dawniej bywało — dwom poddanym: Stefanowi i Chwidorowi Lisowskim, braciom. Później J. Chmara oddał je Janowi Komarowi. Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 27, k. 246—246v, Przyznanie dokumentu konwencyjnego od J. Chmary stolnika za [Janem] Komarem, 17 IV 1788; NGAB, F 1727, op. 1, rkps 27, k. 247—247v, Akt poświadczenia od sędziów grodzkich Chmarze, 17 IV 1788 — dano świadectwo, że majętność Starzynki w województwie mińskim leżąca jest własnością J. Chmary, jest dziedziczna i nieobciążona, warta 80 tys. złp. To później potwierdzono. Por. NGAB, F 1727, op 1, rkps 28, k. 222—222v, Akt zaświadczenia od urzędu starosty mińskiego W. [Joachimowi] Chmarze, 23 III 1789 — świadectwo posiadania Starzynek dał Michał Hieronim Brzostowski, starosta miński. Potwierdzono ich wartość — 80 tys. złp. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 101, k. 106, Hilary Chmara do ojca [J. Chmary], Siemków 18 V 1808.

245 Por. *Opisy parafii diecezji wileńskiej z 1784 roku*, t. 2, s. 69; NGAB, F 1727, op. 1, rkps 18, k. 168—171v, Inwentarz włości Dworzyszcze w województwie mińskim Chmarze służący, 1779. Z opisu wynika, że był to mały majątek ze starym budynkiem i z małą liczbą poddanych, przypuszczalnie należał wcześniej do Chryzostoma Rdułtowskiego, chorążego nowogródzkiego.

wieś Soroki[246], w Mińsku na ulicy Zybickiej dworek[247], karczmę nad Świsłoczą przy gościńcu wileńskim[248], Chmarzyszki, które ustąpił mu brat Adam, wraz z wszystkimi ruchomościami po rodzicach, z czego by wynikało, że po śmierci ich matki w 1765 roku miały one przypaść właśnie jemu[249], folwark Starzyniczki i wspomniane już Starzynki[250]. Przez pewien czas J. Chmara był w posiadaniu Pożaryszcz, majątku nabytego przez Chmarów jeszcze w 1637 roku[251]. O ten majątek stale w latach 1757—1794 procesował się z Feliksem i Józefem Galińskimi, chorążycami orszańskimi[252], i pożytku z niego nie miał żadnego. Jako majątek J. Chmary wymieniane są również Pukowicze? i Przeradów, które dawał w arendy w latach 1767—1770 za 1 050 złp[253]. Niestety, nie wiemy, jakie miał prawa do tych włości. Nawet nie udało się ich bezspornie zlokalizować. Jako jego majętność figuruje także Czerniewo, ale niejasne zapisy powodują, że nie wiemy, na jakich prawach je posiadał. Przejął je w roku 1763 od krewnego ze strony matki — Józefa Wiażewicza, a pośrednio od Tadeusza Ogińskiego, kasztelana trockiego, którzy posiadali do tych włości prawo własności[254].

Pod względem wielkości obszaru i wartości majątek Chmarów na Litwie nie mógł imponować, wszak należy docenić jego rozwój i wzrost w XVIII wieku. W 1743 roku Adam Chmara wchodził na scenę publiczną w istocie nie jako pose-

---

246 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 20, k. 622—622v, Akt Testimonium dla JW. Chmary stolnika [...] od urzędu wydane, 1 XII 1781, Mińsk 5 IX 1781. Wieś w województwie mińskim stanowiła dziedziczną włość J. Chmary. Długiem nie była obciążona. Na tej wsi suma pojezuicka wynosiła 2 500 złp, co okazało się „pewną i bezpieczną lokacją dla funduszu Edukacyi narodowej".

247 Por. LMAVB, F 21, rkps 1786, nl., Kwit podymnego z 12 X 1779 ze dworku [J.] Chmary pisarza grodzkiego mińskiego, z ulicy Zybickiej sytuowanego w mieście JKM Mińsku.

248 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 24, k. 216, Ja Chaim Aronowicz czynię wiadomo [...] Joachimowi Chmarze, kontrakt, 23 IV 1761.

249 BJ, rkps 6211, k. 90, Silva rerum A. Chmary.

250 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 19, k. 59—60v, Sprawa J. Chmary z Tadeuszem Wiażewiczem, chorążym na roczkach marcowych, [Mińsk] 10 III 1780. Por. też NGAB, F 1727, op. 1, rkps 26, k. 180—180v, Akt zaświadczenia od urzędników grodzkich J. Chmarze stolnikowi mińskiemu dany, [Mińsk] 28 III 1787, tu potwierdzono, że J. Chmara ma dobra w województwie mińskim Chmarzyszki i Starzynki do 100 tys. zł „i więcej szacujące się", są one dziedziczne i nieobciążone [!] długami, żadnymi kontraktami.

251 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 27, k. 36—36v, Sprawa JWIP Joachima Chmary z Feliksem i Józefem Galińskimi chorążycami orszańskimi, o aprobatę intromisji Andrzejowicza Pożarskiego.

252 Ibidem, k. 37v—39v.

253 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 40, k. 42—43v, Kontrakt J. Chmary z Żydem na arendy Pukowicze i Przeradów, 1767.

254 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 13, k. 1193, List Józefa Wiażewicza Joachimowi Chmarze, 12 XII 1763; NGAB, F 1727, op. 1, rkps 13, k. 1194, Akt zapisu asekuracyjnego [pułkownika] Józefa Wiażewicza dla J. Chmary, 12 XII 1763; NGAB, F 1727, op. 1, rkps 13, k. 1270—1270v, Zeznanie Katarzyny Chmarzyny, 24 V 1764.

sjonat, a już na początku 1760 roku zgromadzone przez niego włości pozwalają go kwalifikować jako średniozamożnego szlachcica, co można uznać za jego duży sukces. W następnych latach majątek ten był stale pomnażany — nie tyle zdobywał nowe włości, ile przede wszystkim bardzo dobrze wyzyskiwał posiadany potencjał i wprowadzał w życie wiele ekonomicznych inicjatyw. A Chmara zyskał sławę jako jeden z najsprawniejszych organizatorów spławów towarów do Prus, co przynosiło mu określone zyski zarówno ekonomiczne (których nie sposób określić), jak i polityczne. Podobnie dobrze oceniano go jako gospodarza — w jego majątkach panował ład i spokój, co zyskał dobrym ułożeniem relacji ludzkich w swych dobrach. Te wątki zostaną bliżej opisane w następnych rozdziałach.

Pomimo poszukiwań źródłowych nie udało się nawet szacunkowo określić wartości majątku Chmarów, w tym także Adama Chmary, ostatniego wojewody mińskiego. Fakt wystawienia pałacu w Siemkowie pozwala stwierdzić tylko tyle, że był człowiekiem zamożnym i zbliżał się do poziomu, z którego mógł aspirować do grona magnatów litewskich, choć ciągle do stanu posiadania Radziwiłłów czy Sapiehów było mu daleko. Niestety, nie ma podstaw — brak tu wspólnego mianownika, nie dysponujemy nawet szacunkową wartością określającą wielkość majątków A. Chmary — do zestawienia porównawczego jego majątków z domenami innych majętnych obywateli kresów wschodniej Rzeczypospolitej[255].

Z danych cząstkowych wynika, że intrata siemkowska wraz z arendami wynosiła 19 047 złp. Niestety, wyliczenie to jest niedatowane[256]. Na tę sumę składały się arendy: grodecka — przynosząca 4 tys. złp zysku, siemkowska — 1 tys. złp, młyn — 550 złp, z austerii (z szynku) miał 1 tys. złp, z arendy „załuskiej" (?) — 2 600 złp, „ciańskiej" (?) — 800 złp, dubrowińskiej — 500 złp, „berchalskiej" (?) — 2 100 złp, nowosiolskiej — 250 złp. Do tego doliczono zysk z tartaku w wysokości 3 tys. złp. oraz czynsze włościan — 2 827 złp, i od szlachty z „Cuanki" — 300 złp, a także 20 złp z innego źródła — nieodczytanego[257]. Wykazane z tych dóbr zyski sięgające prawie 20 tys. złp — nawet gdy powiększymy je (pomijając pensję instygatorską) o inne źródła dochodu, zapewne już nie tej wielkości — mimo wszystko trudno uznać za fortunę magnacką. Wykazany majątek A Chmary — jakkolwiek nie jest to cały jego dochód — lokuje go raczej

255 Por. np. W. Serczyk, *Gospodarstwo magnackie w województwie podolskim w drugiej połowie XVIII wieku*, Wrocław 1965; W.A. Markina, *Magnatskoje pomiestje Prawobierieżnoj Ukrainy wtoroj połowiny XVIII w.*, Kijew 1961; A. Sztachelska-Kokoczka, *Magnackie dobra Jana Klemensa Branickiego*, Białystok 2006. Wszystkie te opracowania metodologicznie podchodzą do kwestii wartości czy zysku inaczej, bynajmniej nie dają wspólnej płaszczyzny porównań.

256 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 27, k. 303, Intrata siemkowska, b.d.m.

257 Ibidem.

w średniej grupie zamożnej szlachty. Warto w tym miejscu zauważyć, że koszt obsługi jego majątku nie był wysoki. *Regestr należnego Jurgieltu czeladzi folwarcznej w Siemkowie, Grodku, Zaceniu i Dubowlanach*, sporządzony w 1803 roku, wykazywał tylko 1 062 złp[258]. Natomiast niska była opłacalność produkcji. Dane cząstkowe z 1775 roku dotyczące propinacji trunków z szynku arendy siemkowickiej pokazują, że sprzedano brahy za 806 złp 12 gr, a jej produkcja — cena zboża, wydatki na utrzymanie browaru, itp. — kosztowała 795 złp. Zysk wynosił — jak wyliczono — 11 złp 12 gr[259]. Podobnie było z produkcją piwa — sprzedano go za 117 złp 10 gr, a koszty jego ważenia wyliczono na 105 zł, czyli zysk wyniósł 12 złp 10 gr[260]. Brak źródeł sprawia, że małe są szanse na wyliczenie bogactwa A. Chmary, niestety, musimy poprzestać na dość ogólnym choć powszechnym spostrzeżeniu współczesnych, że był człowiekiem zamożnym.

Historia archiwum rodzinnego — wartość zbioru i jego rozproszenie

O historii konkretnych archiwów podworskich — dziś częściej i chyba słusznie określanych mianem rodzinnych, wszak to członkowie rodziny je budowali, a nie tylko właściciele dóbr, którzy się zmieniali, i nie są to jedynie papiery pozostałe „po dworze", zdarzało się przecież, że majątki wyprzedawano, ale archiwa zostawiano — wiemy zazwyczaj niewiele. Tak też jest w przypadku archiwum Chmarów. Zręby i większość objętości archiwum Chmarów to — w przypadku materiałów z XVIII wieku i początków XIX stulecia — spuścizna właściwie tylko Adama Chmary. Po jego śmierci cały ów zasób przejął Hilary Chmara, syn Joachima, brata bezpotomnie zmarłego Adama Chmary, a następnie potomkowie Hilarego, kolejno synowie: Joachim i Adam. Niestety, to tylko logiczna konstatacja, tej drogi same źródła nie potwierdzają ani jej nie zaprzeczają.

Archiwum Chmarów — biorąc pod uwagę dzieje rodziny, w zasadzie do pokolenia Adama i Joachima nieistniejące — trzeba uznać za duże, obejmuje ono bowiem 242 jednostki archiwalne (175 jednostek w NGAB). Do ich powstania w zdecydowanej większości przyczynił się Adam Chmara, w drugiej zaś kolejności jego bratanek Hilary, natomiast mniej do tej spuścizny wniósł jego ojciec, a brat Adama — Joachim oraz ich rodzice Antoni i Katarzyna. Na Hilarym i jego

258 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 73, k. 25, Regestr należnego Jurgieltu czeladzi folwarcznej browarny w Siemkowie, Grodku, Zaceniu i Dubowlanach, 1803.

259 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 71, k. 10, Dochody arendy siemkowickiej, 1775.

260 Ibidem.

męskich potomkach kończy się logiczny wywód dziejów archiwum Chmarów. Jego ocena zawarta w *Przewodniku po Litwie i Białorusi* z początku XX wieku była znamienna: w Siemkowie „zostało starodawne archiwum godne badań historyków miejscowości ze względu na znaczenie rodziny Chmarów w swoim czasie”[261]. Z pewnością w czasach ostatniego wojewody mińskiego archiwum było zinwentaryzowane. Świadczą o tym pojedyncze zapisy z jego archiwum mińskiego, czy raczej *de facto* siemkowskiego. W nim znajdują się m.in. adnotacje wraz z załączonymi wykazami: „Regestr branych papierów z Archiwum JW. Chmary wojewody mińskiego [...] do spraw z różnymi stronami o zbiegłych poddanych”[262]. Nie ma wątpliwości, że część gospodarcza archiwum Chmarów składała się ze zbiorów dokumentów, papierów odnoszących się albo do „historii” majątków, albo do spraw procesowych ich dotyczących. Tak tworzono na bieżąco „jednostki archiwalne” i do nich dołączano „Regestr” papierów sprawy[263]. A. Chmara sam gromadził różne materiały z dziedziny życia publicznego i też łączył je w „poszyty”[264]. Wiadomo również, że w osobnych plikach zbierano korespondencję między Adamem i Marianną Chmarami[265].

Archiwum Chmarów zostało podzielone, o czym zaświadczają dzisiejsze katalogi i inwentarze polskich oraz zagranicznych bibliotek i archiwów, natomiast nie wiadomo dokładnie, kiedy do tego doszło i w jakich okolicznościach. Przypuszczać możemy, że część zbioru — tomy korespondencji — została sprzedana Aleksandrowi Jelskiemu, a pozostałą część przejęły służby archiwalne powstałego na gruzach carskiej Rosji Związku Radzieckiego i przekazały do odpowiedniego geograficznie archiwum, w tym przypadku — ostatecznie — trafiły do Narodowego Historycznego Archiwum Białorusi (Нацыянальным Гістарычным Архіў Беларусі) w Mińsku, w którym gromadzono akta podworskie szlacheckich majątków z terenów SR Białorusi[266]. Niestety, w inwentarzu

---

261 *Przewodnik po Litwie i Białejrusi*, s. [77].

262 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 22, k. 14v, Regestr papierów Dubrowskich fascykuły 15—18. Zapis 13 V 1793.

263 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 73, k. 66, Regestr papierów do sprawy Chmary z Zawiszami, 1775.

264 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 177, A. Chmara do żony [M. Chmarzyny], Warszawa 28 XII 1788. Zalecał też swoim współpracownikom przesyłanie zebranych materiałów. Por. np. BJ, rkps 6666, k. 105, J.N. Chęcki do [A. Chmary], [Warszawa] 13 V 1771.

265 Por. BN, rkps 9003 — na jednym z listów adnotacja: „Listy JW.: Pani i JW.: Pana w Zacienie do siebie pisywane. Założone od roku 1753 do roku 1770. Fascykuł 1”, k. 90v.

266 Najpierw archiwum mogło trafić do Mohylewa, w którym gromadzono akta podworskie szlacheckich majątków z terenów SR Białorusi, a dalej w 1963 roku do Mińska, gdzie archiwum mohylewskie przeniesiono. Por. *Fondy Nacjonalnogo Istoriczeskogo Archiva Bjelarusi. Sparawoczik*, Mińsk 2006, s. 3.

archiwum Chmarów przechowywanym w NGAB nie ma na ten temat żadnych informacji[267].

Szczęśliwym trafem XVIII-wieczna część archiwum Chmarów zachowała się do dzisiejszych czasów w stanie bardzo dobrym. Braki w tym zespole są raczej niewielkie, chociaż jednoznacznie stwierdzić ich nie możemy, w każdym razie, jakkolwiek jest bardzo rozproszone, nie ma w nim wyraźnych luk. Główny zrąb archiwum Chmarów znajduje się w Mińsku w NGAB w zespole — Fondzie 1324 — i obejmuje 175 jednostek, z których 125 pierwszych związanych jest z A. Chmarą[268], a pozostałe zawierają już materiał XIX-wieczny[269]. Archiwum obejmuje różne materiały dotyczące spraw gospodarczych[270] i procesów — wypisy z ksiąg grodzkich[271] — oraz życia publicznego województwa mińskiego[272], a także bardziej osobiste — fragmenty korespondencji[273] czy odpisy wierszy i ówczesnych materiałów publicystycznych[274], które A. Chmara gromadził świadomie, zbierał je w czasie swoich wojaży i posyłał do domu z prośbą: „proszę [je] składać, aby kto nie pozabierał"[275].

---

267 *Opis fonda Chmara 1324 (1508—1882)*, b.d.m. Nie ma tu żadnego wprowadzenia, od razu zaczyna się opis jednostek. Por. o historii archiwum mińskiego W. Kriegseisen, *Źródła do historii Rzeczypospolitej szlacheckiej w Narodowym Archiwum Historycznym w Mińsku*, „Kwartalnik Historyczny" 1998, t. 105, s. 87—105 — tu brak wzmianki o archiwum Chmarów.

268 *Opis fonda Chmara 1324*, s. 2—28.

269 Ibidem, s. 20—28.

270 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 23, 120, Papiery dotyczące Siemkowa; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 40, 42, 69—70, 120, 121, Kontrakty na różne arendy; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 44, Papiery z kontraktów mińskich; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 58, 59, 71—73, 78, 80—83, 85, 91, 95—97, 102, 104, 105, 110—111, Regestry, kwity, asygnacje, obligi, inwentarze.

271 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 15—16, Wypisy z ksiąg słonimskich; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 29, Wypisy z ksiąg orszańskich; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 18, 20, 33, 36, 42, 46—50, 52, 54, 56, 57, 63, 66, 74, 75, 89, 90, 92, 106, 117, 119, Wypisy z różnych ksiąg grodzkich (m.in. brasławskich, mińskich, kijowskich, kowieńskich, wołyńskich, wileńskich).

272 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 19, 26, 33, 64, 121, Papiery publiczne A. Chmary (instrukcje, manifesty, ukazy); NGAB, F 1324, op. 1, rkps 30, 54, 71, Papiery publiczne A. Chmary (relacja z sejmiku 1792, elekcje sędziów).

273 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 14, 21, 31, 32, 34, 38, 41, 43, 45, 55, 60, 62, 77, 79, 84, 86, 88, 92—94, 98, 100, 101, 112, 115, 116, 119, 120, 122, 124, 125, Listy różnych, m.in. Czartoryskich, Radziwiłłów, Sapiehów, Stanisława Augusta, głównie do A. Chmary.

274 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 39, 42, 43, 45, 76, 106, 119, Materiały o charakterze publicystycznym z czasów Stanisława Augusta; BJ, rkps 6655, k. 1a, [Józef Downarowicz] do A. Chmary, Wilno 1 I 1782 — informował, że posyła dwa tomy wierszy, m.in. jeden [Franciszka?] Karpińskiego. Innym razem kupował mowy sejmu grodzieńskiego. Por. BJ, rkps 6656, k. 54, [Olędzki?] do A. Chmary, Wilno 6 II 1785.

275 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 177, A. Chmara do żony [M. Chmarzyny], Warszawa 28 XII 1788.

Jednostki z mińskiego archiwum Chmarów są bardzo niejednorodne — listy wymieszane są z wypisami z akt, rachunkami, kwitami i różnymi regestrami lub inwentarzami. Cały ten zasób jest ważny dla odtworzenia biografii A. Chmary, głównie zaś zawarta w nim korespondencja — 34 jednostki, ale podobną wartość mają również pozostałe tomy korespondencji Chmarów — tych w całym odtworzonym archiwum tej rodziny jest łącznie 88. Najwięcej, bo 37 takich jednostek przechowuje Biblioteka Jagiellońska, nabył je w XIX wieku od ostatniego męskiego potomka Chmarów A. Jelski z Zamościa białoruskiego, a jego syn Jan w okresie międzywojennym podarował je Bibliotece Jagiellońskiej[276]. W tej bibliotece znajduje się więc — poza innymi papierami Chmarów[277]— największy zbiór korespondencji kierowanej do A. Chmary[278]. Każdy z nich liczy średnio 200 kart. Wartość tych listów jest różna, jednak z pewnością pozwalają one na pokazanie kręgu odbiorców, który — trzeba stwierdzić — jest bardzo szeroki, co pokazuje chociażby indeks osób tej pracy, który tworzą głównie właśnie nadawcy listów do Chmarów, wszelako nie wszyscy zostali tam ujęci. Wraz z poniżej wskazanymi jednostkami korespondencji (łącznie wyliczono ich 88, razem z kolekcjami) i z wyłączeniem osób niezidentyfikowanych wynotowano 980 postaci. Autorami listów kierowanych do A. Chmary są przedstawiciele całej elity litewskiej, co niewątpliwie miało związek z pełnionymi przez niego funkcjami i jego zażyłością z Sapiehami. Poziom i znaczenie tych listów są różne, ale część z nich ma istotną wartość do odtworzenia życia

---

276 R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, t. 1, s. 147. Por. opisy jednostek zawierających korespondencję Chmarów, *Inwentarz Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej*, t. 3, nr 6000—7000, cz. 2, nr 6500—7000, oprac. A. Jałbrzykowska, J. Zathey, Kraków 1963, s. 104—136.

277 Por. BJ, rkps 6211—6215 — zawierają ważne dokumenty lub ich kopie dotyczące działalności publicznej A. Chmary, tu też jego „Silva rerum" (rkps 6214 — zawiera m.in. odpisy różnych mów). Por. *Inwentarz Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej*, t. 3, nr 6000—7000, cz. 1, nr 6000—6500, oprac. A. Jałbrzykowska, J. Zathey, Kraków 1963, s. 116—117. W tej placówce przechowywany jest również zbiór druków-mów wojewody. Por. BJ, SD 24541, Zbiór mów A. Chmary.

278 Por. BJ, rkps 6632—6668, Korespondencja Chmary. To 37 tomów listów uporządkowanych chronologicznie, według zasady jeden tom, jeden rok, z wyjątkiem t. 13 i 19, które obejmują kilka lat i jakby są uzupełnieniem wcześniejszych, oraz t. 32—37, które wypełniają listy jednej osoby albo grupy zarządców jednego majątku. Według tego zestawienia i logiki jego ułożenia brakuje korespondencji kierowanej do A. Chmary za lata 1747, 1753, 1759, 1761–1763, 1765—1766, 1770, 1772, 1774, 1777—1780, 1782—1784. Całość tego zbioru kończy się na 1790 roku. Późniejsza korespondencja kierowana do A. Chmary jest porozrzucana po różnych jednostkach. Brak śladu prób jej współczesnej archiwizacji, listy są rozproszone. Wcześniejsze listy były archiwizowane, o czym zdaje się świadczyć: BJ Przyb. 582—14 — to tom zawierający listy z 1779 roku, którego brakuje w zestawieniu, dlatego też został przez BJ nabyty. Pozostałe jednostki zawierające korespondencję Chmarów — listy 17 jednostek — są rozproszone po innych bibliotekach i archiwach (patrz tabela), z wyjątkiem tych, gdy odbiorcami i nadawcami są członkowie rodziny Chmarów (BN i BStW) — są one jednak nieco innej natury, ich ułożenie jest zupełnie przypadkowe albo mają charakter kolekcji. Tomów z brakujących lat — z wyjątkiem roku 1779 — nie udało się odnaleźć.

publicznego prowincji, a w niej roli samego odbiorcy tych relacji. Odpryski tego zbioru korespondencji A. Chmary znajdują się również w Bibliotece Ossolińskich[279], w Archiwum Głównym Akt Dawnych[280] oraz w Lwowskiej Narodowej Bibliotece im. Stefanyka (Львівска Нацыянальна Наукова Бібліотека України ім. В. Стефаника), gdzie znajduje się także zespół o nieco mylnej nazwie: „Z Archiwum Chmarów". Zawarte w nim papiery dotyczą co najwyżej faktu gromadzenia ich przez A. Chmarę, w istocie zaś odnoszą się do funkcjonowania majątków Sapiehów[281] i nie przynależą do archiwum Chmarów. Ważniejsze dla podejmowanego tematu są umieszczone w tej lwowskiej bibliotece pojedyncze jednostki z Archiwum Sapiehów z Krasiczyna, zawierające listy do A. Chmary, m.in. Czartoryskich, Judyckich, Giełgudów i Szemiothów z lat 1749—1785[282] oraz Sapiehów, Brzostowskich, Ogińskich i Sanguszków[283], a także zawarty w Zbiorze Wiktora Gomulickiego tom listów do A. Chmary z lat 1754—1790, ewidentnie proweniencji z archiwum Chmarów[284]. Ten ostatni zbiór korespondencji A. Chmary jest ułożony dość chaotycznie. Widać próby porządkowania tego zbioru, ale panuje w nim duży nieporządek.

Cały ten zasób był pomocny w badaniach nad biografią A. Chmarów, ale jego pełne wykorzystanie nastręczało wielu kłopotów, a mianowicie na podstawie tych materiałów niewiele dowiadujemy się o samym bohaterze, bo był on odbiorcą, a nie autorem przekazów czy listów. Sytuację w tej przestrzeni ratuje jego korespondencja z żoną, której podstawowy korpus przechowywany jest w Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy[285] oraz w Bibliotece Narodowej w War-

279 Por. BO, rkps 4909, Korespondencja Chmarów. Rękopis ten jest zmikrofilmowany i w takiej postaci udostępniany, niestety, tylko część listów tego zbioru została zmikrofilmowana, czego nie odnotowano. Co najmniej ⅓ tego zbioru dotąd nietknięta była przez badaczy, pozostaje ona w rękopisie. Z tego powodu część tego materiału zapisywana jest jako „pozycja — numer", jak było pierwotnie, a pozostałość, owa niezmikrofilmowana — z określeniem stron.

280 Por. AGAD, ZMN, rkps 100, Korespondencja Chmarów; AGAD, Zbiór Aleksandra Czołowskiego, rkps 683, 685, 686 — w tych jednostkach znaczna część listów była adresowana do A. Chmary, większość z nich w inwentarzu nie została tak określona. Do archiwum Chmarów zostały zakwalifikowane jednak z wątpliwościami, zawierają bowiem również listy innego pochodzenia — mają charakter kolekcji.

281 Por. LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, Regestra wielorakich ekspensów pieniężnych na interesa jwpana [Michała Antoniego] Sapiehy podkanclerzego WXL przez JW. Adma Chmarę [...] utrzymywane, 1747—1757. Podobnie, kwestie budowy pałacu w Warszawie przez Sapiehów, „Z biblioteki IP Adama Chmary", Archiwum Sapiehów z Krasiczyna, LNB, F 103, dz. VIII, Archiwum Adam Chmary, rkps 454, Akta sapieżyńskie z archiwum Adama Chmary 1667—1778. Supliki różne do Sapiehów, k. 100—130 — tu (bez dat) wiele spraw gospodarskich i nadużyć, głównie dzierżawców.

282 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 643, Listy do A. Chmary.

283 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, Listy do A. Chmary.

284 LNB, F 5, dz. I, rkps 5397, Listy do A. Chmary.

285 Por. BStW, rkps akc. 1780, Listy M. Chmarzyny do męża A. Chmary.

szawie[286], a jej odpryski w archiwum mińskim[287] i korespondencji Biblioteki Jagiellońskiej — to jedyne dłuższe ciągi listów A. Chmary, a co istotne, dysponujemy w części odpowiedziami A. Chmary na listy jego żony Marianny. Nie ulega jednak wątpliwości, że jednostki znajdujące się w Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy oraz te przechowywane w Bibliotece Narodowej należały kiedyś do archiwum Chmarów i stanowiły jedną całość — są to listy małżonków wzajemnie się uzupełniające, przypuszczalnie zostały wydzielone z ogólnej korespondencji ze względu na swą objętość i jednorodność, tak jak tomy listów Józefa Tadeusza Gieysztora czy Jana Nepomucen Chęckiego. Sporo kwestii istotnych w życiu A. Chmary wyjaśniły jego notatki o charakterze biograficznym, w których raz bardzo ogólnie, innym razem bardzo szczegółowo opisywał wybrane, ważne dla niego zdarzenia. Ten rękopis także ma proweniencję z dawnego archiwum Chmarów, a obecnie znajduje się w Bibliotece Jagiellońskiej[288]. Cały ten zasób dopełniają — również pochodzące z dawnego archiwum Chmarów — pojedyncze „jednostki" z wileńskiej Biblioteki Wróblewskich (Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Bibloteka, Vilnius)[289].

Zbiór dawnego archiwum Chmarów, jakkolwiek uległ rozproszeniu, to jednak w całości dostępny jest dla badaczy, a część znajdującą się w Bibliotece Jagiellońskiej udostępniono w sieci internetowej, podobnie zresztą jak tę z dawnego Ossolineum, przechowywaną w Lwowskiej Bibliotece Naukowej im. Stefanyka. Problem stanowi część znajdująca się w NGAB — została ona zmikrofilmowana, ale w wielu miejscach jest nieczytelna. Całość archiwum Chmarów, a ściślej ta „wytworzona" przez Adama Chmarę obejmuje w sumie 242 jednostki.

Trudno jednoznacznie pisać o znaczeniu tego archiwum Chmarów dla badań nad historią Rzeczypospolitej XVIII wieku i ziem zaboru rosyjskiego w XIX stuleciu. Z pewnością warte jest przejrzenia przez każdego, kto szuka nici powiązań politycznych w tych okresach. Niewątpliwie największą wartość ma dla badań nad ostatnimi latami panowania Augusta III, czasami stanisławowskimi oraz przełomem XVIII i XIX wieku.

Obecnie dysponujemy prawie całą zawartością archiwum Chmarów. Trudno wskazać istotne braki. Niestety, nie dysponujemy dawnymi „domowymi" inwentarzami lub spisem jego zawartości. W formie tabelarycznej, ukazując obecne rozproszenie archiwum Chmarów, odtworzono jego obecny stan — zestawiono

---

286 Por. BN, rkps 9001—9005, Korespondencja A. Chmary, w niej sporo listów M. Chmarzyny.

287 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, 34, 62, 85, 88, 101, Listy różnych, m.in. M. Chmarzyny do męża i jego odpowiedzi.

288 Por. BJ, rkps 6211, Silva rerum A. Chmary.

289 Por. LMABV, F 21, rkps 886, 1786, 1841, Papiery Chmarów; LMABV, F 273, rkps 680, 1211, 2665, 3690, Papiery i korespondencja Chmarów.

wszystkie jednostki z proweniencją archiwum Chmarów, które udało się odnaleźć i tak zakwalifikować, razem są to — jak wspomniano — 242 jednostki archiwalne.

Tabela. Rozproszenie jednostek o proweniencji archiwum Chmarów

Nazwa archiwum — biblioteki	Nazwa zespołu	Sygnatury rękopisów	Rodzaj zawartości
Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie	Zbiór Aleksandra Czołowskiego	rkps 683, 685, 686	Listy do A. Chmary
Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie	Zbiór z Muzeum Narodowego	rkps 100	Korespondencja A. Chmary
Biblioteka Czartoryskich w Krakowie	MNK	MNK rkps 893	Listy do A. Chmary
Biblioteka Jagiellońska w Krakowie	Zbiory specjalne	rkps 5981	Papiery Chmarów, akta metryki mniejszej
Biblioteka Jagiellońska w Krakowie	Zbiory specjalne	rkps 6211	Silva rerum A. Chmary
Biblioteka Jagiellońska w Krakowie	Zbiory specjalne	rkps 6212—6215, 6669	Papiery Chmarów
Biblioteka Jagiellońska w Krakowie	Zbiory specjalne	rkps 6632—6668	Listy do A. Chmary
Biblioteka Jagiellońska w Krakowie	Zbiory specjalne	rkps Przyb. 582—14	Listy do A. Chmary
Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy	Zbiory specjalne	rkps akc 1780	Korespondencja M. Chmarzyny z mężem
Biblioteka Narodowa w Warszawie	Zbiory specjalne	rkps 9001—9004	Korespondencja rodziny Chmarów
Biblioteka Zakładu Narodowego Ossolineum we Wrocławiu	Zbiory specjalne	rkps 4909	Listy do A. Chmary
Львівска Наукова Бібліотека України ім. В. Стефаника	F 5, op. 1	rkps 5397	Listy do A. Chmary
Львівска Наукова Бібліотека України ім. В. Стефаника	F 103, dz. VIII (op. 8) (Archiwum Sapiehów)	rkps 454	Akta sapieżyńskie z archiwum Chmarów
Львівска Наукова Бібліотека України ім. В. Стефаника	F 103, dz. VIII (op. 8) (Archiwum Sapiehów)	rkps 641, 643	Listy do A. Chmary

Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Bibloteka, Vilnius	F 21 (Zbiór dokumentów)	rkps 886, 1786, 1841	Papiery Chmarów
Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka, Vilnius	F 273 (Kolekcja — Zasztowt)	rkps 680, 1211	Korespondencja A. Chmary
Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka, Vilnius	F 273 (Kolekcja — Zasztowt)	rkps 2665, 3690	Papiery ekonomiczne A. Chmary
Нацыянальны Гістарычны Архіў Беларусі, Мінск	F 1324, op. 1 (Archiwum Chmarów)	rkps 1—175	Papiery i korespondencja Chmarów

Rozdział drugi

Początek kariery Adama Chmary w czasach saskich — w służbie Sapiehów, w kręgu spraw obywatelskich i w drodze po pierwsze urzędy

Początki kariery zarówno publicznej, jak i ekonomicznej Adama Chmary nie do końca są jasne. Decydujące o jego karierze okoliczności wydają się bardzo złożone. Mieszają się przy tym różne płaszczyzny jego aktywności. Pierwsza z pewnością łączyła się z faktem pojawienia się A. Chmary na dworze sapieżyńskim. Najistotniejsze zdają się jego relacje z M.A. Sapiehą — to one w pierwszych latach narzucały mu kierunki aktywności, dzieląc ją na dwie sfery: polityczną, mniej ważną w pierwszych latach, ale wyraźnie wzrastającą od momentu, gdy A. Chmara został „sekretarzem pieczęci", oraz ekonomiczno-prawną. Obie wzajemnie się przenikały i łączyły. W prezentacji tych zagadnień utrzymanie narracji wyłącznie w układzie chronologicznym czyniłoby je niejasnymi, dlatego najwyraźniejsze wątki połączono.

Na dworze Michała Antoniego Sapiehy

Klient całkowicie powierzał swój los pryncypałowi w zamian za gwarancję przyzwoitego bytu[1]. Ten mechanizm w czasach stanisławowskich — na poziomie kreowania polityki — w istocie, moim zdaniem, odchodził powoli w zapomnienie. Oczywiście, na to nie złożyła się tylko polityka Stanisława Augusta rywalizującego z możnymi rodzinami Rzeczypospolitej, ale wpływ miała także, a może przede

1 Por. np. o zależnościach klientelnych, U. Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła. Mechanizm patronatu,* Warszawa 2001, s. 39—73, 76—93, 166—173, 269—275; A. Mączak, *Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i w Europie XVI—XVIII w.*, Warszawa 1994, s. 112—160.

wszystkim przewaga Rosji w państwie polsko-litewskim, bardzo widoczna w drugiej połowie XVIII wieku. W zaistniałej rzeczywistości klientelizm jako sposób prowadzenia polityki przestawał być efektywny, cóż bowiem — upraszczając — klient nawet największego magnata mógł uczynić przeciw pułkowi wojska moskiewskiego. Kariera A. Chmary zaczynała się jeszcze w czasach saskich, ale też w ich okresie schyłkowym, kiedy już postać klientelizmu powoli się zmieniała.

Sapiehowie w latach pięćdziesiątych XVIII wieku byli związani z „Familią" Czartoryskich. Chyba uznawali ich program polityczny i przewagę tego rodu, który dał imię stronnictwu[2]. „Familię" zawsze doceniali, jakkolwiek w szczegółach różnie to wyglądało[3]. W Regestrze mobiliów biskupa koadiutora wileńskiego Józefa Sapiehy, spisanym 24 grudnia 1754 roku, obok różnych dziwnych rzeczy wymieniono portrety Sapiehów i Michała Fryderyka Czartoryskiego, kanclerza Wielkiego Księstwa Litewskiego[4]. Oparcie się Sapiehów na „Familii" to istotna kwestia, rzutować bowiem będzie później na karierę A. Chmary, który poprzez Sapiehów — najpierw Michała Antoniego, a potem Aleksandra Michała — trafi następnie do stronnictwa królewskiego Stanisława Augusta.

Kiedy dokładnie i w jakich okolicznościach A. Chmara dostał się na dwór Michała Antoniego Sapiehy, nie wiemy[5]. Przypuszczać możemy, że wpływ na to miał jego ojciec, Antoni Chmara, związany z Sapiehami[6], a nastąpiło to w początkach lat czterdziestych XVIII wieku[7]. Sam A. Chmara w mowie pogrzebowej przy zwłokach M.A. Sapiehy mówił, że służył mu przez lat „dwadzieścia z gurą [!]"[8], czyli od około roku 1740. W każdym razie — jak zdaje się

---

2 Od 19 listopada 1748 roku żonaty z Aleksandrą Czartoryską — po zaręczynach 25 października 1748 roku — M.A. Sapieha był zięciem M.F. Czartoryskiego. Z. Zielińska, *Walka „Familii" o reformę Rzeczypospolitej 1743—1752*, Warszawa 1983, s. 321, 357—358. Z. Zielińska surowo ocenia M.A. Sapiehę — pisała o nim, że miał „wąski horyzont polityczny". Ibidem, s. 10. P.P. Romaniuk zauważa jednak, że niewątpliwie jego przedsięwzięcia polityczne wymagały sporych talentów. Por. P.P. Romaniuk, *Sapieha Michał Antoni*, [w:] PSB t. 35, Warszawa—Kraków 1994, s. 111—114.

3 Por. Z. Zielińska, *Walka „Familii"*, np. s. 45, 50.

4 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 59—66, Regestr mobiliów biskupa koadiutora wileńskiego Józefa Sapiehy spisany 24 XII 1754.

5 Por. P.P. Romaniuk, *Sapieha Michał Antoni*, s. 110—115. O dworze M.A. Sapiehy por. D. Rolnik: *Dwór Michała Antoniego Sapiehy i jego rola w edukacji obywatelskiej na przykładzie Adama Chmary, ostatniego wojewody mińskiego*, [w:] *Sapientia ars Vivendi putanda est. Wokół kultury i polityki. Studia z dziejów nowożytnych ofiarowane Profesorowi Marianowi Chachajowi*, red. A. Perłakowski, F. Wolański, B. Rok, Kraków—Wrocław 2019, s. 115—127.

6 LMAVB, F 139, rkps 4870, k. 27, Adam Chmara do krajczego litewskiego Michała Ksawerego Sapiehy, Słonim 31 I 1762. A. Chmara wspominał tu: „od młodości lat, a prawie z natury od przodków moich zaszczepiona życzliwość".

7 BJ, rkps 6214, k. 106, Mowa WIP. Adama Chmary V. instygatora WXL na pogrzebie SP Michała hrabi Sapiehy podkanclerzego WXL R. 1761 4 VI w Słonimie miana.

8 Ibidem.

wynikać z listu Anny Sapieżanki, córki Kazimierza Leona Sapiehy, a późniejszej Jabłonowskiej, wojewodziny bracławskiej, żony Jana Kajetana Jabłonowskiego — już w 1742 roku A. Chmara był bardzo blisko dworu sapieżyńskiego. Należał do przyjaciół A. Sapieżanki[9], zresztą ta znajomość trwała w następnych latach[10]. Młody A. Chmara szybko i łatwo zaaklimatyzował się w nowym otoczeniu, szybko go też obdarzono zaufaniem i powierzano mu dość odpowiedzialne zadania, czego ślady znajdujemy już w dokumentach z 1745 roku[11]. Możemy zakładać, że jako dwudziestopięciolatek był przygotowany, by odgrywać istotną rolę na dworze jednej z najpotężniejszych rodzin na Litwie i w Rzeczypospolitej.

O wykształceniu A. Chmary wiele nie wiemy. Już jako młodzieniec uchodził za człowieka dobrze wychowanego, pełnego poloru i oczytanego. Gdzie nabył tych cech i umiejętności, nie wiadomo. Gdy był niespełna dwudziestolatkiem, ojciec obdarzał go zaufaniem, powierzał mu do załatwienia bądź dopilnowania drobne interesy[12] oraz korzystał z jego rad w pewnych kwestiach ekonomicznych[13]. Być może dlatego w listach pisanych do niego przez ojca pojawiał się nobilitujący syna nagłówek: „Móy kochany synu, Mości panie Adamie"[14]. Współpraca ojca z synem — trwająca także w następnych latach — obejmowała zarówno załatwianie drobnych sprawunków, jak i spraw procesowych, np. o wydanie zbiegłych chłopów[15]. A. Chmara niewątpliwie czerpał z niej naukę, ale również, dodajmy, wykorzystywał doświadczenia zebrane już na dworze M.A. Sapiehy i uzyskaną na nim pozycję.

---

9 Por. LMAVB, F 273, rkps 1211, k. 1, Anna Sapieżanka do „brata" [A. Chmary], Łuck 14 IV 1742.

10 Por. LMAVB, F 273, rkps 1211, k. 3, Anna Jabłonowska [z Sapiehów] do „kochanego brata" viceinstygatora [A. Chmary], Siemiatycze 10 VI b.r.

11 Por. BJ, rkps 6215, k. 1, Regestr 10 grosza od wełny owczarzom za resztę posesji [M.A. Sapiehy] za okres 1 VII — 1 XI 1745, podpis: A. Chmara. Tłumaczył nagłówki regestrów z niemieckiego. Por. BJ, rkps 6215, k. 22. Przekazywał na polecenie Sapiehów różne sumy. BJ, rkps 6215, k. 28, Expens pieniędzy — tu m.in. informacja, że wypłacił księciu Jerzemu Radziwiłłowi staroście luboszańskiemu 64 800 złp, a dalej mniejsze sumy. BJ, rkps 6215, k. 34—37v., Regestr wydatków na kuchnie Jaśnie wielmożnego IMP Sapiehy III—IV 1745 — tu rozpisany każdy dzień, z datą, informacje, ile i na co zostało wydane, wszystkie produkty, np. sielawy, kapłon, ryby, a także dużo „chleba butelek" — łączna kwota na to wydana to 84 złp. Por. też BJ, rkps 6215, k. 58, Regestry ekspens i percepty „oddałem" 1745, podpis: A. Chmara; BJ, rkps 6215, k. 108, Regestry ekspens i percepty 1745, podpis: A. Chmara. W tym czasie piszący do A. Chmary ojciec określał go mianem „towarzysza znaku łowczego" WKL, którym wówczas był Michał Antoni Sapieha. Por. BN, rkps 9001, k. 15, Antoni Chmara ojciec do Adama Chmary, [Chmarzyszki?] 4 II 1745.

12 BN, rkps 9001, k. 3, Antoni Chmara ojciec do A. Chmary, [Chmarzyszki?] 19 V 1739.

13 BN, rkps 9001, k. 5, Antoni Chmara ojciec do A. Chmary, [Chmarzyszki?] 15 VIII 1741.

14 BN, rkps 9001, k. 7, Antoni Chmara ojciec do A. Chmary, [Chmarzyszki?] 21 X 1742.

15 BN, rkps 9001, k. 7—7v, 11—11v, 13, Antoni Chmara ojciec do A. Chmary, [Chmarzyszki?] 21 X 1742, 20 IV 1743; 24 X 1743.

W dalszych latach swego życia A. Chmara rozwijał się. Jego bogata biblioteka, a także gromadzone w jego archiwum papiery świadczą o tym, że przez całe swoje życie żywo interesował się kulturą i nauką, z pewnością zaliczał się do formacji oświeceniowej. W jego archiwum znalazły się odpisy — niejednokrotnie pisane jego ręką — różnych dokumentów, satyr, wierszy z całego okresu jego aktywnego życia publicznego, m.in.: „Testament Fryderyka Wielkiego czyniony przy śmierci 16 VIII 1786"; „Krytyka Polski pod r. 1787"; „Gdybym kiedy był królem nie byłbym tak słaby"; „Gdybym był bratem króla choć bym był prymasem; Byłbym czym być winienem"; „Nadgrobek"; „Dla życzenia narodu"; „Zagadki"; „Pierwsza prawda i dalej następne"; „Zbiór materyi w porankach"; „Dawidek"[16]. W jego zbiorach były również zarówno odpisy dykteryjek o aktywnych w jego czasach politykach litewskich, np. Ludwika Skumina Tyszkiewicza „Nie patrz na postawę; ma małą buławę; amant nieustanny; lecz zawsze do panny"[17], jak i pisma w szerszych kontekstach odnoszące się do kwestii społeczno-ustrojowych, m.in.: „Człowiek wielki", „Gustaw Adolph znał to dokładnie, że chcieć godnie siedzieć na tronie często z niego stępować potrzeba, i że nabyć poznania człowieka do póty nie można / :tej to tak potrzebnej nauki dla Monarchy jak tylko przebiegłszy wszystkie stopnie społeczeństwa ludzkiego. Z tego powodu miał upodobanie nad wszystkie umieszczać się między tych zaniedbanych ludzi, z których się składa społeczeństwo", co wiązało się z pochwałą niższych stanów[18]. Trudno stwierdzić, na ile świadomie A. Chmara gromadził świadectwa bieżącego życia publicznego i jaki wpływ na niego miała lektura tych pism. Z jego postawy zarówno w życiu codziennym, jak i publicznym wnosić możemy, że jednak te pisma faktycznie czytał i to zapewne krytycznie. Gromadzona przez niego biblioteka zawierała przede wszystkim literaturę o charakterze publicznym. Książki te nabywał przy lada okazji, np. w czasie pełnienia funkcji poselskiej na sejmie koronacyjnym kupił 4 tomy „Kroniki polskiej" za 163 złp i diariusz sejmu elekcyjnego za 80 złp[19]. Czynił tak już od początku lat pięćdziesiątych XVIII wieku. Często później nakazywał żonie gromadzić przesyłane „gazety", odpisy dokumentów, zalecając, by ich nie przekazywała dalej.

16 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 39, k. 1—8, 14—14v, 26v—30v, Odpisy różnych pism o charakterze publicznym. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 76, k. 41—41v, Nagrobek za życia Xcia Ponińskiego czy Wiersz — poemat „Pszczoły".

17 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 39, k. 7v, Zagadki.

18 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 42, k. 73v—74, Notka w papierach A. Chmary, „Człowiek wielki. Gustaw Adolph".

19 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 6, k. 3v, [A. Chmara], Specyfikacja expensu Warszaw. na sejm koronacyjny na dniu 25 novembra przypadający wyłożonego ogółem redukowawszy i złoto i talary na złote, b.m. 5 XI 1764.

O walorach intelektualnych A. Chmary szybko przekonali się Sapiehowie. Już w 1746 roku kanclerz litewski Jan Fryderyk Sapieha wysłał A. Chmarę z misją do Drezna po zakup książek i inne sprawunki, a następnie dziękował mu za realizację tych poleceń i prosił go, by przewiezione książki złożył u gospodarza jego pałacu warszawskiego[20]. Być może na początku czerwca 1746 roku A. Chmara był z powrotem w Wilnie, na co zdaje się wskazywać list jego ojca. Dowiadujemy się z niego też, że A. Chmara wtedy chorował[21]. Kolejny list do syna — pisany pod koniec sierpnia 1746 roku — Antoni Chmara kierował na pocztę grodzieńską, na dwór łowczego WKL M.A. Sapiehy[22]. Czy A. Chmara brał już wówczas udział w sejmikach przedsejmowych, nie wiemy, ale o tych odbytych w Mińsku informował go ojciec[23]. Zapewne jednak jeszcze wtedy nie był dopuszczany do wszystkich rozgrywek publicznych prowadzonych przez Sapiehów. Jego rola u boku M.A. Sapiehy rosła od początku lat pięćdziesiątych XVIII wieku. Powoli stawał się jego, na razie nieformalnym sekretarzem, a później wręcz „prawą ręką". Mimo że około 1756 roku A. Chmara usamodzielnił się ekonomicznie, to związek ten trwał dalej, aż do śmierci podkanclerzego w 1760 roku. Do końca A. Chmara traktował M.A. Sapiehę z pełnym oddaniem jako swego „Dobrodzieja". Jego relacje z krajczym Michałem Ksawerym Sapiehą i A.M. Sapiehą późniejszym kanclerzem WKL miały już wyraźnie inny charakter.

Od 1747 roku do co najmniej 1754 roku A. Chmara przebywał na dworze Michała Antoniego Sapiehy, wojewody podlaskiego, a potem podkanclerzego litewskiego, z którym miał — aż do jego śmierci — bardzo częste kontakty, choć w ostatnich latach życia M.A. Sapiehy już nie jako dworzanin, a sekretarz — i to nie tylko „pieczęci mniejszej", ale osobisty. W latach 1747—1754 stale pojawiał się w rachunkach jako członek dworu M.A Sapiehy. Dzięki zachowanym „regulamenom dworu" z kilku lat możemy prześledzić przynajmniej formalną karierę A. Chmary dość dokładnie. W tych dokumentach zaliczony został do grupy „dworscy i panny", w której wśród 23 osób był — obok Antoniego Zadarnowskiego i niewymienionego z imienia doktora — najlepiej opłacany, otrzymywał bowiem miesięcznie 120 złp (wspomniani wyżej dostawali — odpowiednio — 160 złp

---

20 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 60, J.? [Jan Fryderyk Sapieha] do A. Chmary, Biała 12 IV 1746. Kiedy dokładnie podróż miała miejsce, nie wiemy — ten list wskazuje na kwiecień—maj, natomiast jeden z listów pisany do A. Chmary poświadcza, że podróż odbyła się w sierpniu—wrześniu. Por. BJ, rkps 6632, k. 8, C.F. de Lyske do NN [A. Chmary?], Warszawa 3 IX 1746 — pisano tu, po wyjeździe WP „powstał wycher pieronowy", który uderzył w stary dwór, ale ten się nie spalił, choć stare gonty „latały jak wróble".

21 BN, rkps 9001, k. 21, Antoni Chmara ojciec do Adama Chmary, Gródek 5 VI 1746 do Wilna.

22 BN, rkps 9001, k. 23, Antoni Chmara ojciec do Adama Chmary, Chmarzyszki 29 VIII 1746 do Grodna.

23 Ibidem.

i 255 złp)[24]. Drugą grupę wydzieloną w tych dokumentach stanowili ludzie obsługujący dwór — łącznie 15 osób, m.in. „piwniczny", „krawiec", „laufer", „karzeł"[25]. W regestrach dworskich — często comiesięcznie sporządzanych — stale do 1753 roku A. Chmara figurował z „pensją" 120 złp[26]. W regestrze ze stycznia 1750 roku pojawił się w zestawieniu „IP Chmara młodszy" — przypuszczalnie brat A. Chmary, Joachim — z uposażeniem 90 złp[27].

Zdarzało się, że A. Chmara — nie wiemy, dlaczego — dostawał mniejszą „pensję", wynoszącą 100 złp, czyli niewiele więcej niż wynosiło wynagrodzenie „kamerdynera Francuza", który otrzymywał 70 złp, i mniej od kucharza Francuza, któremu płacono 145 złp[28]. Bywało, że w zestawieniu w ogóle nie uwzględniano „młodego" J. Chmary[29]. Służba na dworze przez obie strony — Sapiehów i ich „dworzan" — była traktowana z pewnością poważnie. Dworzanie „za kwitami" mogli swobodnie wydawać pieniądze ze skarbu pana i to duże kwoty[30]. Z kolei nieobecność na służbie skutkowała zmniejszeniem świadczeń z kasy dworskiej, np. [?] Galiński, który z powodu śmierci ojca musiał wyjechać na dwa miesiące, otrzymał zapłatę — wówczas obliczaną kwartalnie — tylko

---

24 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 2—3, Regulamen dworu, 1 VII 1749.

25 Ibidem.

26 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 7—7v, Regestr dworu, I 1750; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 8—9, Regestr dworu, II 1750; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 11—12, Regestr dworu, IV 1750; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k 24—24v., Regestr dworu, I 1751; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 25, Regestr dworu znajdującego się Molczy [?] pro III 1751?; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 26, Regestr dworu, IV 1751 w Janowie; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 27, Regestr dworu w Podgubcach?, V 1751; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 28, Regestr VI 1751 dla dworu znajdującego się w Przybysławicach i Słonimie; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 136, Specyfikacja Lasty kwartałowej, 1752; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 138—139, Specyfikacja Lasty kwartałowej, 1 I 1752; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 153, Lista kwartalna dworowi I—IV 1753. Później przelicznik się zmienił — było to 20 czer. zł. Por. LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 153, Lista kwartalna dworowi I—IV 1753.

27 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 7—7v, Regestr dworu, I 1750. Wiemy, że J. Chmara był na dworze M.A. Sapiehy już wcześniej. W listopadzie 1748 roku Antoni Chmara pisał do starszego syna, by postarał się ulokować „P. Joachima", „który barzo tęskni do dworu". BN, rkps 9001, k. 34, Antoni Chmara ojciec do A. Chmary, Chmarzyszki 12 XI 1748. J. Chmara cały czas był zafascynowany życiem dworskim. Będący pod wrażeniem dworu Sapiehów, pisał do brata w 1752 roku, że na balu sala do tańca wybita była suknem szafirowym i prezentował się na nim „cały kongres grodzieński", do stołu każdy za biletami siadał, bal zaczynał się o godzinie 6.00 (18.00) i trwał do 4.00. Por. BJ, rkps 6637, k. 1—1v, J.[oachim] Chmara do [A. Chmary], Grodno 12 I 1752. Por. D. Rolnik: *Dwór Michała Antoniego Sapiehy i jego rola*, s. 117—118.

28 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 10v, Regulamen dworu, III 1750. Kucharze byli grupą bardzo dobrze opłacaną: „Jan Gruby kucharz" dostawał 16 czer. zł i 9 złp; francuz kucharz — 25 czer. zł. Por. LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 155—156, Regestr kwartalny, 1 IV, 1 VII 1753.

29 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 12v, Regestr do listy V 1750.

30 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 163—169, 170—185v, Regestr kwitów skarbowych za nabrane u kramników słonimskich różne towary [1757].

za jeden miesiąc[31]. Nieuwzględnienie na liście wynagrodzeń mogło wynikać również z faktu, że dwór M.A. Sapiehy był dzielony — część dworu przebywała w Słonimie, część zaś gdzie indziej, w zależności od potrzeb pryncypała, np. w Warszawie, Czerlonie[32], Wołczynie, Przybysławicach[33], Słonimie[34], Grodnie[35], Bychowie[36] czy Dereczynie[37]. Zresztą cała ta grupa „dworzan" była bardzo ruchliwa — często wysyłano ich do załatwienia drobnych spraw na różne dwory, np. do Korca[38], Wiśniowca[39], lub w interesach do Gdańska[40]. W 1756 roku A. Chmara „znikł" z listy dworskiej M.A. Sapiehy, ale należy to wiązać nie z osłabieniem jego więzów z księciem, ale z usamodzielnieniem ekonomicznym i częściowo politycznym, oczywiście tylko w pewnym stopniu. Dalej bowiem „pieczętował" dokumenty swego opiekuna[41], a w 1757 roku, podobnie jak inni dworzanie księcia M.A. Sapiehy, dokonywał transakcji bieżących na potrzeby dworu w Słonimie[42], choć nie był już jego dworzaninem. Pamiętać trzeba, że od końca 1756 roku doszedł mu kolejny obowiązek — został mężem Marianny Woyny Orańskiej.

Pobyt na dworze M.A. Sapiehy, choć — jak możemy stwierdzić — przerywany częstymi wyjazdami, pozwolił A. Chmarze poznać przedstawicieli pomniejszych, ale znaczących na Litwie rodzin. Kolegami jego na dworze sapieżyńskim byli m.in.:

---

31 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 155—156, Regestr kwartalny, 1 IV — 1 VII 1753.

32 Czerlona w powiecie grodzieńskim w województwie trockim. Kupił ją M.A. Sapieha podkanclerzy litewski. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, wyd. F. Sulimierski, t. 15, cz. 1, Warszawa 1900, s. 366.

33 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 12v—14, Regestr do listy V 1750; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 132—135v, Specyfikacja Lasty kwartałowej nowo prze JWID ustanowionej zacząwszy 1 VIII 1751.

34 Por. LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 142, Lasta miesięczna dworowi w Słonimie, b.d.m. [1750]; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 159, Regestr pro Junni 1754, ludzie w Słonimie; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 159v—160, Regestr pro Julio 1754, ludzie w Słonimie.

35 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 137, Lista tych co służyli w XII 1751 w Grodnie.

36 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 144—149v, Specyfikacja dworu do Lasty kwartałowej, 1 IV 1752.

37 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 140, Specyfikacja lenungu dla grenadierów, którzy poszli do Dereczyna. W Dereczynie mieściła się główna kancelaria Sapiehów — zatrudniano w niej 5 osób. LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 162—162v, Specyfikacja Dereczyn pro IX 1754.

38 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 212—214v, Specyfikacja expensu zł pol 16 tysięcy [...?] od wyjazdu z Wiśniowca r. 1747 do przyjazdu JWD do Gdańska.

39 Ibidem.

40 Ibidem.

41 Por. BO, rkps 4909, p. 24, nl., [?] Chrapowicki do [A. Chmary], Dawy? 25 IX 1756; LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 50, Adam Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 7 XI 1756.

42 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 163—169, Regestr kwitów skarbowych za nabrane u kramników słonimskich różne towary [1757].

[Z.K.?] Wisłouch, Ożarowski[43], Galiński, Zakrzewski, Przecławski[44], Olędzki, Bogusz[45], Woroniec[46], Suchodolski[47], Bułharyn, Kończa[48], Dziekoński[49], Bykowski, Markiewicz, Włodek[50], skądinąd wiemy, że w tym gronie znaleźli się także Kocielłowie[51]. Wszystkie te „nazwiska" w przyszłości wiele razy będą przewijały się w działalności A. Chmary, a większość z nich zaliczała się później do elit województwa mińskiego, na czele którego stanie jako wojewoda miński A. Chmara. Niestety, nie mamy pewności, które konkretnie postacie kryją się pod tymi nazwiskami, w dokumentach dworskich Sapiehów nie były bowiem wymienione z imienia. Przypuszczalnie na dworze Sapiehów A. Chmara poznał i zaznajomił się bliżej ze swą przyszłą żoną „IP Orańską", która — wraz z Kiełpszówną — pobierała ze skarbu sapieżyńskiego kwartalnie 9 czer. zł, a jej przyszły małżonek, jak już wspomniano — 20 czer. zł[52]. Wśród dwórek M.A. Sapiehy znajdowały się — co najmniej od 1752 roku — „Pani" i „panna" „Orańska". Dla nich A. Chmara kupował — z listy M.A. Sapiehy — towary w Gdańsku: dla „Pani" — za 369 złp, dla „panny" — za 870 złp, a dla księcia — za 1 739 złp[53], co być może było odbiciem jakiejś wewnętrznej dworskiej hierarchii.

---

43 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 26, Regestr dworu w Janowie, IV 1751; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 27, Regestr dworu w Podgubcach?, V 1751; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 28, Regestr, VI 1751, dla dworu znajdującego się w Przybysławicach i Słonimie.

44 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 136, Specyfikacja Lasty kwartałowej, 1752.

45 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 147, Specyfikacja dworu do Lasty kwartałowej, 1 IV 1752.

46 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 149, Specyfikacja dworu do Lasty kwartałowej, 1 IV 1752; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 154—154v, Regestr miesięczny, XI 1753.

47 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 154—154v, Regestr miesięczny, XI 1753. Może to Dominik Anton.

48 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 155v, Regestr kwartalny od 1 IV i od 1 VII 1753. LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 156v, Regestr kwartalny dworowi, 1 VII — 1 X 1753.

49 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 159, Regestr pro Junii 1754, ludzie w Słonimie; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 159v—160, Regestr pro Julio 1754, ludzie w Słonimie; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 154—154v, Regestr miesięczny, XI 1753.

50 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 158v—159, Regestr pro Junii 1754, ludzie w Słonimie; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 159v—160, Regestr pro Julio 1754, ludzie w Słonimie.

51 BCz., MNK rkps 893, k. 1, Thadeusz Kocieł sędzia oszmiański do [A. Chmary?], 22 V 1744 — zawiadamiał go o śmierci i pogrzebie w Szumsku „naszego brata" [?] Kocielła, pułkownika.

52 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 144—149v, Specyfikacja dworu do Lasty kwartałowej 1 IV 1752.

53 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 90, Dla JW. […] Sapiehy podkanclerzego kupił Jan [Adam] Chmara łowczy miński sekretarz pieczęci. Podpis: Christoff Gnuski, Gdańsk 21 VII 1753. Również „panna" Orańska — już jako Chmarzyna — utrzymywała kontakt z Sapiehami, bywała w Dereczynie i o tym, co się tam działo, informowała swego dobrodzieja. Por. LMAVB, F. 139, rkps 4869, k. 3, M. Chmarzyna do [M.A Sapiehy], Dereczyn 27 II b.r.

Kariera A. Chmary na dworze sapieżyńskim przebiegała bez większych perturbacji. Wydaje się, że z szeregowego członka dworu szybko stał się zaufaną osobą M.A. Sapiehy. Będąc blisko księcia, poznawał może nie tajemnice rodziny, ale był dopuszczany do ich codziennych problemów, których często był po prostu świadkiem. W 1749 roku w Słonimie obserwował umartwienia M.A. Sapiehy i jego żony Aleksandry z Czartoryskich, która przechodziła tam ospę[54], co mogło niepokoić, gdyż w lutym tego roku zmarła „po fatalnej ospie" podskarbina wielka WKL Konstancja Czartoryska, żona Jana Jerzego Flemminga[55], a co więcej — A. Sapieżyna była wówczas w ciąży. Choć A. Chmara pisał uspokajająco o jej stanie zdrowia, że po puszczeniu krwi kilka dni gorączkę miała, ale „teraz z łaski Bożej lepiej"[56], to jednak doszło do tragedii, gdyż księżna poroniła. Pisał o tym do A. Chmary sam M.F. Czartoryski, który informował, że bardzo poruszyła go wiadomość o poronieniu, ale pocieszały go listy M.A. Sapiehy, wojewody podlaskiego, że „ten casus zdrowiu jej nie jest bardzo szkodzącym". Książę prosił łowczego — którym był wówczas A. Chmara — by raczył przypominać wojewodzinie rodzicielskie perswazje, „gdyż zwyczajnie casus poronienia więcej zdrowiu szkodzi, niżeli formalny połóg"[57]. Do czerwca 1749 roku A. Chmara był prawie stale obecny u boku księcia i jego małżonki A. Sapieżyny[58].

W niektórych listach pisanych do A. Chmary tytułowano go „sekretarzem księcia". Najpewniej wiąże się to z nominacją M.A. Sapiehy w 1752 roku na podkanclerzego litewskiego — to dało A. Chmarze stanowisko sekretarza pieczęci mniejszej, tym samym rosła jego pozycja w otoczeniu Sapiehów, ale także „Familii" i w ogóle w życiu publicznym prowincji. Niemniej i wcześniej, przed awansem M.A. Sapiehy tak go określano. Natomiast zyskanie miana przy M.A. Sapieże osoby odpowiedzialnej za pieczęć mniejszą zdecydowanie zmieniło jego uszeregowanie w otoczeniu podkanclerzego litewskiego. Odtąd dwór sapieżyński

---

54 LVIA, F 1135, op. 14 rkps 18, k. 14, Adam Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 24 V 1749 — tu też pozdrowienia dla „wojskiej", żony odbiorcy [Barbary z Kopciów Łopacińskiej]; ibidem, k. 14v.

55 BO, rkps 4909, p. 28, nl., J.[ózef] Dulęba do łowczego mińskiego [A. Chmary], Warszawa 8 II 1749.

56 BJ, rkps 5992, k. 23v, Adam Chmara do [Józefa Sapiehy, koadiutora wileńskiego, referendarza wielkiego WKL], Grodno 12 V 1749.

57 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 643, k. 13, M.F. Czartoryski do łowczego mińskiego A. Chmary, Przybysławice 13 VI 1749.

58 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 16v, Adam Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 6 VI 1749. W liście tym wspominał: „Szarańcza młoda w tym kraju coraz większa pokazuje się", to kara Boża. Podobną informację musiał A. Chmara przesłać M.F. Czartoryskiemu, który mu odpowiedział, że aby poradzić sobie z tym robactwem, trzeba „wypędzać ludzi do zbierania tego insektum osobliwie z rana, gdyż się to robactwo podczas nocy a najbardziej trochę zimnej dla ciepła na kupę gromadzi", łatwo więc wtedy je zebrać i zgubić. LNB, F 103, dz. VIII, rkps 643, k. 13v, M.F. Czartoryski do łowczego mińskiego A. Chmary, Przybysławice 13 VI 1749.

stał się dla A. Chmary tylko wspomnieniem, ale chyba nie najgorszym. Nie doznał na nim upokorzeń — a przynajmniej o tym nie wiemy — zyskał natomiast bliskość i poparcie rodziny w czasach stanisławowskich co najmniej możnej i ciągle wpływowej oraz przychylność, z niewielkimi wahnięciami, rodu Czartoryskich i ich „Familii", Ogińskich, wśród nich głównie hetmana Michała Kazimierza i przede wszystkim A. Ogińskiej, jego żony, a wdowy po M.A. Sapieże. Wszyscy oni poznali A. Chmarę jako dobrego zarządcę, organizatora i sprawnego polityka. Zyskał on w czasie swej bytności na dworze sapieżyńskim — co równie istotne — znajomości ze wszystkimi rodzinami stanowiącymi ich zaplecze polityczne. Te nieformalne związki niekiedy są niejasne i trudne do wyjaśnienia, ale ich istnienie nie budzi wątpliwości.

Oczywiście to nie były jedyne profity z służby dworskiej. Dwór M.A. Sapiehy sprzyjał rozwojowi tych, którzy się na nim znaleźli. Sam wojewoda podlaski, później podkanclerzy litewski, abstrahując tu od kwestii politycznych, zdaje się być postacią, mimo pojawiających się wątpliwości[59], nieprzeciętną. Interesował się literaturą, muzyką i myślał samodzielnie. Taki też był jego dwór, do którego zaliczała się młódź drobnej i średniej szlachty. Dwór ten, posiadający kapelę[60] i teatr, starał się pokazywać ambicje magnackie, zatrudniał zatem drogich kucharzy[61], dragonię, łowczego z psiarnią i czterema „myśliwcami"[62]. Ubarwiały go inne elementy, z karłami na czele. Związani z dworem M.A. Sapiehy byli — jak się wydaje — sprawnie wdrażani w życie ekonomiczne i polityczne ówczesnej Rzeczypospolitej. A. Chmara jest tego najlepszym przykładem, ale — jak sądzić możemy — nie jedynym. Problem w pokazaniu tego polega na tym, że wielu z owych młodych „dworskich" nosiło znane nazwiska, ale trudno je jednoznacznie powiązać z konkretnymi postaciami. Zauważyć wszelako trzeba, że mobilność owych dworzan i przydzielanie im różnorodnych zadań — taki jest przynajmniej przykład A. Chmary — sprawiały, że zyskiwali oni wiele umiejętności, zarówno praktycznych, które pozwalały im na zarządzanie majątkami, jak i tych wyższego rzędu, zyskaniu obycia, poloru i wyniesieniem na wyższy poziom swej kultury osobistej, to one dawały możliwość utrzymywania kontaktów w szerszych środowiskach ówczesnych elit politycznych. Z tego okresu,

---

59 Por. Z. Zielińska, *Walka „Familii"*, s. 10.

60 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 154—154v, Regestr miesięczny XI 1753, to „Kapelia", dwóch „muzygantów", co kosztowało razem 8 czer. i 9 złp.

61 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 155—156, Regestr kwartalny od 1 IV i od 1 VII 1753. Kuchnia M.A. Sapiehy robiła wrażenie. Na uwagę zasługują wypłaty dla osób w niej zatrudnionych: „Jan Gruby kucharz" dostawał kwartalnie 16 czer. i 9 złp, Francuz kucharz — 25 czer., pasztetnik — 23 czer. i 6 złp, Johan kucharz — 9 czer., Ignacy kucharz — 3 czer. i 6 złp, cukiernik — 13 czer. i 9 złp.

62 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 149, Specyfikacja dworu do Lasty kwartałowej, 1 IV 1752.

jak można mniemać, pochodzą pewne nawyki zachowań A. Chmary — tu bez wartościowania — widoczne później, np. dbałość o wizerunek Siemkowa lub o dobrych kucharzy; zdarzało się, że troszczył się o ich stan zdrowia, czego nauczył się zresztą na dworze M.A. Sapiehy również jego brat[63].

W kręgu interesów ekonomicznych i sądowych

Zanim A. Chmara mógł cieszyć się ze swych sukcesów u boku Sapiehów, musiał włożyć w swoją posługę dla nich sporo energii i pracy. Do jego obowiązków w pierwszych latach służby należało zarówno zajmowanie się sprawami poszczególnych ich majątków, jak i zarządzanie nimi, a zarazem koordynowanie przedsięwzięciami ekonomicznymi większych zespołów dóbr należących do Sapiehów. Do niego kierowano listy z informacjami o stanie majątków, o plonach, bieżących robotach[64] i o problemach doraźnych, np. pladze szczurów, które w jednym z majątków zjadły w nocy drób, a i w dzień zwierzęta domowe atakowały „przy ludziach", „co wszystkich na cud było"[65]. Znał A. Chmara ogólnie interesy procesowo-prawne księcia, w które — jak możemy przypuszczać — wprowadzał go jego ojciec, Antoni Chmara, skarbnik miński, również pomagający M.A Sapieże w kwestiach procesowych[66].

Na barkach A. Chmary spoczywało utrzymywanie kontaktów handlowych z Gdańskiem. W maju 1747 roku — jak wynika z listu Antoniego Chmary do syna — przebywał w Gdańsku, z czego chyba nie był zadowolony. Ojciec radził mu jednak, by nie narażał łaski pańskiej i nie okazywał sprzeciwu[67]. Wydaje się, że po powrocie z Gdańska A. Chmara nie miał wiele czasu dla siebie i swoich spraw, został bowiem zaraz wysłany przez księcia Sapiehę — nie wiemy którego, przypuszczalnie M.A. Sapiehę — do Wrocławia. Zachowała się z tej

---

63 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 12, k. 97, [J.] Chmara stolnik [miński] do NN, b.m. 29 I 17[8]8.

64 BJ, rkps 6632, k. 6—7, J.F. Kochański do [A. Chmary?], Socemin? 30 VIII 1746; BJ, rkps 6632, k. 16—16v, [? Borecki] do [A. Chmary], b.d.m.; BJ, rkps 6632, k. 30, F. Ziemięcki do [A. Chmary], Wiśniowiec 20 XI 1746.

65 BJ, rkps 6632, k. 6v, J.F. Kochański do [A. Chmary?], Socemin? 30 VIII 1746.

66 Por. np. BJ, rkps 6632, k. 14—15, 20, Stanisław Budiło Fedorowicz do [A. Chmary], Grodno 30 IX 1746, 5 X 1746, o interesie z księciem podczaszym WKL Hieronimem Florianem Radziwiłłem, z którym sprawa w sądach asesorskich, o regestrach sum przesyłanych, o interesach z Piotrem seniorem? Tepperem i sprawach w trybunale. Por. też BJ, rkps 6632, k. 24—24v, 26, St. Budiło Feodorowicz do skarbnika mińskiego [Antoniego Chmary], Grodno 26 X, 1 XI 1746. Por. też BJ, rkps 6633, k. 13, J.[an] Czwordowicz do A. Chmary, Warszawa 29 II 1748.

67 BN, rkps 9001, k. 25, Antoni Chmara ojciec do Adama Chmary, Chmarzyszki 23 V 1747.

podróży krótka notatka, prawdopodobnie autorstwa samego A. Chmary. Pisał on, że 28 lipca 1747 roku w Słonimie, gdy wybierał się do Wrocławia, wziął 3 236 złp na różne wydatki. Dalej stwierdzał, że w drodze do Warszawy „strawił[…] 40 zł". Kolejny etap podróży, pocztą do Wrocławia, kosztował go 240 zł. Na pocztę i listy z Wrocławia oraz na lokaja na 6 tygodni wydał 76 zł. Za stancję na 6 tygodni z wiktem zapłacił 500 zł[68]. Niestety, nie wiemy dokładnie, po co A. Chmara jechał do Wrocławia i czy podróżował sam. Sądzić możemy, że chodziło o sprawunki dla Sapiehów, gdyż w dokumencie wymieniony jest jeszcze koszt spódniczki dla księżnej — 345 zł; trudno jednak przyjąć, że tylko jej zakup był celem podróży[69]. Z tej wyprawy wrocławskiej A. Chmara wrócił chory, co rozzłościło jego troskliwego ojca, Antoniego Chmarę, który choć wcześniej zalecał mu nie narażać łaski pańskiej, to teraz doradzał coś przeciwnego — pisał, że najważniejsze jest zdrowie, bez niego żadnej fortuny nie można wysłużyć[70]. Tego samego dnia ojciec napisał prawdopodobnie do M.A. Sapiehy z pewnym wyrzutem, że wie o podróży wrocławskiej swego syna i o jego kłopotach zdrowotnych, ale nie wie, gdzie on się teraz podziewa. Antoni Chmara miał nadzieję, że książę będzie miał pewniejsze wiadomości o losach jego syna[71].

W tym samym 1747 roku A. Chmara z polecenia prawdopodobnie M.A. Sapiehy był ponownie w Warszawie, aby w imieniu księcia przekazać pieniądze na jego warszawskie „fabryki"[72]. W istocie przez cały rok 1747 A. Chmara jeździł albo w interesach ekonomicznych Sapiehów, albo załatwiał sprawunki i interesy Czartoryskich oraz „księcia" Pawła Karola Sanguszki, „marszałka litewskiego", których reprezentował w Gdańsku[73]. W następnych miesiącach stale te interesy nadzorował[74]. Z Gdańska wrócił w czerwcu i stanął w Grodnie, gdzie przypuszczalnie oczekiwał na powrót M.A. Sapiehy, który zboczył do Białegostoku na imieniny „hetmana"

---

68 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 104, [A. Chmara?], Notatka z podróży do Wrocławia 1747.

69 Ibidem, k. 104v. Pięć lat później A. Chmarze o tej podróży przypomniał niejaki L.A. Roszkowski, pisząc, że jest bratem tego, który mu służył wtedy we Wrocławiu, i dodawał, że zostali tam okradzeni. Por. BJ, rkps 6637, k. 15, L.A. Roszkowski do [A. Chmary], Thorun [Toruń] 17 VI 1752.

70 BN, rkps 9001, k. 27, Antoni Chmara ojciec do Adama Chmary, Chmarzyszki 2 X 1747. Troskę tę podzielała matka A. Chmary. Por. jej dopisek, ibidem, k. 28.

71 O czym informował syna, por. BN, rkps 9001, k. 29, Antoni Chmara ojciec do A. Chmary, Chmarzyszki 2 X 1747. Podobne problemy mieli inni ojcowie synów służących na dworze M.A. Sapiehy. Por. BJ, rkps 6639, k. 30—30v, Krzysztof Woroniec do A. Chmary, b.m. 25 I 1755 — pisał, że nie wie, gdzie jego syn jest na służbie podkanclerzego, „gdzie teraz się obraca".

72 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 125—125v, 127—130, Rachunek fabryki warszawskiej […] wojewody podlaskiego, 1747.

73 Por. LMAVB, F. 139, rkps 4866, k. 3, Adam Chmara do [M.A. Sapiehy?], Gdańsk 24 II 1747; LMAVB, F. 139, rkps 4866, k. 4, Adam Chmara do [M.A. Sapiehy?], Gdańsk 24 III 1747 [drugi list].

74 Por. BJ, rkps 6633, k. 41—42v, 47, Ignacy Jacinte Mathy do A. Chmary, Gdańsk 27 VII, 28 IX i 21 XII 1748; BJ, rkps 6633, k. 70, F. Łukowicz do A. Chmary, [Gdańsk] 11 XII 1748.

Jana Klemensa Branickiego[75]. Później zaś nastąpiła, wspomniana już, jego podróż do Wrocławia. W swym „dzienniku" pod rokiem 1747 A. Chmara wymieniał tylko daty i miejsca, gdzie był — zapis ten potwierdza powyżej wskazane wojaże, do ich listy dodaje jeszcze Wiszniowiec i Poznań[76].

W 1750 roku w czerwcu A. Chmara znalazł się w grupie współpracowników księcia wysyłanych do Warszawy. W stolicy zameldował się w sierpniu[77]. Prawdopodobnie do Warszawy został wysłany również wcześniej w 1748 roku. Być może uczestniczył wówczas w przewożeniu sreber M.A. Sapiehy ze skarbca warszawskiego do skarbca czerlońskiego[78]. W kolejnych miesiącach opiekował się pałacem warszawskim Sapiehów[79]. W październiku 1748 roku informował ze stolicy swego pryncypała, że wszelkie przedsięwzięcia gładko i pomyślnie poszły[80]. Od stycznia 1749 roku A. Chmara przebywał w Grodnie[81]. Tam załatwiał treści ostatecznych „konkluzji" z plenipotentami książąt Radziwiłłów w sprawie, w której swe interesy mieli również Sapiehowie[82]. Całe przedsięwzięcie dokończono „łatwo" na początku jesieni 1751 roku, na co wpływ miały przetasowania polityczne po śmierci kanclerza litewskiego Jana Fryderyka Sapiehy, a w czym również uczestniczył A. Chmara[83].

---

75 Por. LMAVB, F. 139, rkps 4866, k. 7, Adam Chmara do [M.A. Sapiehy?], Grodno 27 VI 1747.

76 Por. BJ, rkps 6211, k. 61, Silva rerum A. Chmary.

77 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 14v—16, Regestr do lastty dworowi znajdującemu się w Warszawie, VII [1750].

78 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 119—124v, Specyfikacja sreber przewiezionych ze skarbca warszawskiego do skarbca czerlońskiego M.A. Sapiehy wojewody podlaskiego, 12 I 1748. Podpis: B.S. Zakrzewski. Por. też BJ, rkps 6634, k. 3—3v, 14, C.G. Knackfus do A. Chmary, Warszawa 4, 25 I 1749, O sprawach pałacu w Warszawie. Z listu wynika, że A. Chmara organizował wszystko — załatwiał rzemieślników, przesyłał pieniądze itp.

79 Por. BJ, rkps 6634, k. 46—47, C.G. Knackfus do A. Chmary, Warszawa 26 IV 1749.

80 Por. LMAVB, F. 139, rkps 4866, k. 8, Adam Chmara do [M.A. Sapiehy?], Warszawa 25 X 1748.

81 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 7, Adam Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Grodno 6 I 1749. O M.T. Łopacińskim por. W. Szczygielski, *Łopaciński Mikołaj Tadeusz*, [w:] PSB, t. 18, Wrocław 1973, s. 400—402. Zamożny, zdolny, pracowity — to jego najkrótsza charakterystyka. Politycznie ściśle związany był z Sapiehami. Dzięki M.A. Sapieże został starostą mścisławskim. Sprzeciwiał się podziałowi ordynacji Ostrogskich. W 1764 roku poparł politykę Czartoryskich i reformy. Był na sejmie delegacyjnym, ale do konfederacji radomskiej nie należał, także nie angażował się w konfederację barską. Ibidem.

82 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 11, 13, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 28 III 1749, Grodno 18 V 1749. Sprawa trwał również później. BJ, rkps 6636, k. 5, A.[ndrzej] Bittner do A. Chmary, Czerlona 12 I 1751; LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 31, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Wilno 16 VII 1751.

83 Por. LMAVB, F. 139, rkps 4866, k. 10, A. Chmara do [M.A. Sapiehy?], Zelwa 14 VIII 1751; LMAVB, F. 139, rkps 4866, k. 15—15v, A. Chmara do [M.A. Sapiehy?], Grodno 21 IX 1751 — pisał tu m.in., że „uformowana pretensja o szpadę i order" tylko wspomniana była i bez długich oporów

Rok 1751 A. Chmara rozpoczął od przygotowania spławu towarów do Gdańska[84]. W połowie marca tegoż roku zlecono mu kolejny wyjazd — tym razem wysłano go do Łucka[85]. Z kim i z jaką misją udał się łowczy miński do Łucka, tego dokładnie nie wiemy. Z jego listów wynika, że sprawa dotyczyła Lubomirskich, którzy do obrony mocno się przysposobili, toteż — jak zastrzegał się A. Chmara — mogło nie obyć się bez „kryminałów"[86]. Wyrażał nadzieję, że podstoli koronny Stanisław Lubomirski doprowadzi do ugody[87]. W liście do Mikołaja Tadeusza Łopacińskiego z 28 marca 1751 roku A. Chmara pisał, że żałuje, ale nie będzie mógł witać „Dobrodzieja" na ufundowaniu trybunału, którego odbiorca listu był wicemarszałkiem[88]. Życzył mu, by w trybunale Bóg wszystkim pomagał[89]. A. Chmara w Łucku przebywał do połowy maja 1751 roku. W datowanym na 15 maja liście pisał, że następnego dnia stąd do Lublina wyjeżdża, a dalej do Przybysławic i na Litwę[90]. Czy w rzeczywistości tak się stało, trudno powiedzieć, jednak 16 lipca pisał zadowolony z Wilna, że interesy wołyńskie dość pomyślnie udało się sfinalizować, bez straty ludzi, na co się zanosiło[91].

W 1751 roku A. Chmara był zaangażowany również w przeprowadzenie działu majątku Czartoryskich. W liście informował M.T. Łopacińskiego o poczynaniach swego pryncypała. Pisał mianowicie, że M.A. Sapieha „wojewoda" pojechał do Wołczyna robić dział tego, co na dom Czartoryskich wypadło między księciem łowczym koronnym Stanisławem Kostką Czartoryskim a księciem podkanclerzym M.F. Czartoryskim[92]. Nie wiemy jednak, jaką rolę w tych działaniach odegrał A. Chmara.

---

sprawę zgodzono. Był A. Chmara pod wrażeniem siły Radziwiłłów. Zauważał, że książę chorąży WKL Hieronim Florian Radziwiłł ma wielką partię i wszystko może.

84 Por. BJ, rkps 6636, k. 1, Jan Józef Kłokocki do A. Chmary, Kowalewo 8 I 1751. J.J. Kłokocki prosił, by: „Jak się statki pańskie ruszą do Gdańska", w drodze powrotnej przywieźć dla niego „kolaskę".

85 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 24v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], z przedmieścia Łuckiego 17 III 1751. A. Chmara z polecenia M.A. Sapiehy miał jechać do Wilna na początku marca. Książę kazał księdzu Janowi Łopacińskiemu wszystko przygotować na jego przyjazd. Czy jednak do niego doszło, nie wiemy. Por. BJ, rkps 6636, k. 22, Ksiądz Jan [Dominik] Łopaciński do A. Chmary, Wilno 5 III 1751.

86 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 26, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Janówka 28 III 1751 [koło Łucka].

87 Ibidem, k. 26v. S. Lubomirski pozostawał w zatargach majątkowych z wieloma obywatelami. Por. W. Szczygielski, *Lubomirski Stanisław*, [w:] PSB, t. 18, Wrocław 1973, s. 51.

88 *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697—1794. Spisy*, oprac. A. Rachuba, P.P. Romaniuk, Warszawa 2004, s. 224.

89 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 26v, A. Chmara do [M.T. Łopaciński], Janówka 28 III 1751.

90 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 29, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Łuck 15 V 1751.

91 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 30, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Wilno 16 VII 1751.

92 Ibidem, k. 30v.

Jesienią 1751 roku łowczy miński — już po zakończeniu wspomnianej sprawy z Radziwiłłami — jeździł jeszcze w drobnych interesach Sapiehów do Grodna, Mińska i do Słonima, gdzie przygotowywał do wysyłki do Wilna „portrety”[93], czyje i kogo, nie wiemy. Potem udał się do Lwowa na kontrakty, gdzie realizował zalecenia księcia podkanclerzego M.F. Czartoryskiego i Sapiehów[94]. W międzyczasie był jeszcze w Warszawie, na co zanosiło się już od września[95]. Tym razem zapewne zamierzano go wysłać na dłużej — choć, jak już wspominano, w stolicy przebywał z licznymi przerwami — do Warszawy przyjechał przypuszczalnie na początku 1752 roku. W stolicy zajmował się reperacją pałacu M.A. Sapiehy. Ten czas, kiedy M.A. Sapieha powierzył mu interesy warszawskie, trwał do 1754 roku. Świadczyć o tym mogą opatrzone podpisem A. Chmary *Regestra expensy pałacu w Warszawie Jaśnie Wielmożnego IMC Pana [Michała Antoniego] Sapiehy podkanclerzego WXL ab Anno 1752 ad Annum 1754*[96]. W latach 1753—1754 A. Chmara sporządzał regestry ekspensów na pałac M.A. Sapiehy w Warszawie, zawierające wydatki za wstawienie szyb, nowych zamków, za prace budowlane[97]. Możemy przypuszczać, że prac tych A. Chmara pilnował osobiście, w owych spisach używał bowiem form: „kazałem”, „zarządziłem”. W tym czasie przez jego ręce przechodziły różne sprawy związane z rozmaitymi interesami ekonomicznymi księcia podkanclerzego M.A. Sapiehy. Zajmował się A. Chmara transakcjami i zakupami księcia w Gdańsku[98], co świadczy o jego wówczas dużej mobilności. W jednym z dokumentów poświadczających zakupy widnieje zapis: „Dla JW. [...] Sapiehy podkanclerzego kupił Jan [Adam?] Chmara łowczy miński, sekretarz pieczęci”, świadczący o tym, że już wówczas był osobą mającą duże zaufanie

---

93 Por. LMAVB, F. 139, rkps 4866, k. 19v, 21, A. Chmara do [M.A. Sapiehy?], Słonim 12 XI 1751, Grodno 12 XII 1751.

94 Por. LMAVB, F. 139, rkps 4866, k. 21v, A. Chmara do [M.A. Sapiehy?], Grodno 12 XII 1751.

95 Por. LMAVB, F. 139, rkps 4866, k. 16, A. Chmara do [M.A. Sapiehy?], Czerlona 26 IX 1751 — pisał tu, że jutro jedzie z interesami swego dobrodzieja do Warszawy, a potem nie zapomni od [?] Czechowicza zabrać portretu. Podróż ta jednak przypuszczalnie opóźniła się.

96 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 31—35v, Regestra expensy [...] ab Anno 1752 ad Annum 1754.

97 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 36—36v, No 2. Regestr ekspensów [pałac w Warszawie], 1753, tu podpis A. Chmary; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 41, Specyfikacja wszelkich ekspens na pałac warszawski Sapiehy podkanclerzego 1753—1754, bez podpisu; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 45, No 5. Regestr różnych ekspens według rozkazu M.A. Sapiehy podkanclerzego WKL 1754, suma 3137 tynfów, brak podpisów; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 47—48v, No 6. Regestr reperacji pałacu oficyn i stajni 1754, bez podpisu.

98 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 97v—98, Ekspensa w Gdańsku podkanclerzego 1753 — wydano wówczas na sukno 1824 złp, łącznie zaś kupiono produktów za 8313 złp. Por. LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 90, Dla JW. [...] [M.A.] Sapiehy podkanclerzego kupił Jan [Adam?] Chmara łowczy miński, sekretarz pieczęci, wymienione zakupione różne materiały, ich wielkość i ceny. Podpis Christoff Gnuski, Gdańsk 21 VII 1753.

M.A. Sapiehy i sam zdawał sobie sprawę ze swej pozycji u jego boku[99]. Zapis imienia „Jan" Chmara to prawdopodobnie zwykła pomyłka, w grę mógł jeszcze wchodzić Joachim Chmara, jako będący związany z Sapiehami, ale dookreślenia pełnionych funkcji wskazują, że chodziło o Adama Chmarę.

Jakkolwiek rok 1752 zaczął A. Chmara w Warszawie, to jednak nie przez cały czas przebywał w stolicy, nadzorując ekonomiczne przedsięwzięcia M.A. Sapiehy. W kwietniu tegoż roku realizował polecenia M.F. Czartoryskiego, zresztą podobnie jak jego opiekun M.A. Sapieha[100]. Z kolei latem zajmował się interesami hetmana Michała Kazimierza Radziwiłła z jezuitami o Turze[101] i Sapiehów z Wołodkowiczami o Rafałowicze[102], z czym wiązały się jego wyjazdy do Wołczyna i Wilna, ale w tym ostatnim przypadku być może myślał również o swoim interesie związanym z przyszłym nabyciem Siemkowa. Cały czas czuwał przez lata nad interesami gdańskimi M.A. Sapiehy[103] i jego sprawami procesowymi[104]

---

99 Por. LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 90, Dla [...] Sapiehy podkanclerzego kupił Jan [Adam?] Chmara, Gdańsk 21 VII 1753. A. Chmara stał już wówczas wyżej, niż zwykli członkowie kancelarii przybocznej M.A. Sapiehy. Por. LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 162—162v, Specyfikacja Dereczyn pro IX 1754. Cała kancelaria stała w Dereczynie liczyła 5 osób. Por. też LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 149, Specyfikacja dworu do Lasty kwartałowej, 1 IV 1752.

100 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 643, k. 10, M.F. Czartoryski do łowczego mińskiego A. Chmary, Wołczyn 4 IV 1752.

101 Por. LMAVB, F. 139, rkps 4866, k. 21, A. Chmara do [A.M. Sapiehy?], Grodno 12 VII 1752.

102 Por. BJ, rkps 6637, k. 18, 32, [Piotr] Pietraszkiewicz do A. Chmary, Wilno 3 VII i 17 IX 1752. Sprawa ciągnęła się już wcześniej. Por. BJ, rkps 6634, k. 7, 25, P. Pietraszkiewicz do A. Chmary, Nowogródek 10 I i 14 I 1749. Sprawami z Wołodkowiczami A. Chmara był szczególnie zainteresowany, dotyczyły one go również osobiście. Por. też BJ, rkps 6635, k. 40—42v, J.J. Kłokocki do A. Chmary, Słonim 5 XII 1750 — tu ciekawa relacja z przeprowadzanej „egzekucji" na polecenie księcia wojewody M.A. Sapiehy. J.J. Kłokocki zjechał z garstką ludzi, starosta hajneński miał „kilkaset ludzi zbrojnego poddaństwa", musieli odstąpić, „trzeba sukursu". Dalej pisał, że tu żaden szlachcic na zajazd nie pojedzie, ale kilkudziesięciu dragonów księcia wojewody by zrobiło postrach i spokój, a teraz chłopi zhardzieli.

103 Por. BJ, rkps 6637, k. 26—26v, [F.] Łukowicz do [A. Chmary], Gdańsk 25 VIII 1752; BJ, rkps 6637, k. 71, G.C. Holsten? do A. Chmary, Grodno 14 XI 1752 — chodziło o opłaty za spław. Por. też BJ, rkps 6637, k. 87, [?] De Szwarcenfeld do [A. Chmary], b.m. 9 XII 1752 — tu ponownie mowa o zapłaceniu wicin podkanclerzego M.A. Sapiehy. Nie wiadomo, czy chodziło tu o zapłacenie spławu do Królewca, czy o spławiane towary do Gdańska, bo i takie procedery się zdarzały. BJ, rkps 6643, k. 30—30v, F. Łukowicz do A. Chmary, Gdańsk 17 I 1760; BJ, rkps 6643, k. 45, 68—68v, Tomasz Szperliński do A. Chmary, Gdańsk 26 I, 16 II 1760 — tu m.in. informacje o materiałach na liberie, sprawunkach za 6 000 złp i o kontrakcie z Benjaminem Zimmermanem. Później doszły sprawy spławu do Gdańska, w którym statki A. Chmary płynęły razem ze szkutami wojewody ruskiego Augusta Czartoryskiego. Por. BJ, rkps 6643, k. 299—299v, A.[ntoni] Zadarnowski do A. Chmary, Brzezowiec 30 VII 1760.

104 Por. BJ, rkps 6637, k. 48—49v, 52—53, 57—58, 93—93v, [Piotr] Pietraszkiewicz do A. Chmary, Nowogródek 22, 26 i 29 X, 13 XII 1752; BJ, rkps 6637, k. 41—41v, St.[anisław] Budziło Fedorowicz do A. Chmary, Słonim 15 X 1752.

w czym rok 1752 nie przyniósł żadnej odmiany. Późną jesienią 1752 roku został A. Chmara „komisarzem dóbr ruskich" swego pryncypała, wówczas już podkanclerzego litewskiego M.A. Sapiehy[105], co łączyło się z jego pobytem w Starym Bychowie[106]. Tu być może przywitał Nowy Rok, a w każdym razie ze Starego Bychowa 29 stycznia 1753 roku pisał o interesach ekonomicznych do M.T. Łopacińskiego[107]. Motyw prowadzenia interesów M.A. Sapiehy przez A. Chmarę pojawiał się ciągle[108]. Z całej palety tych działań wnioskować możemy, że jego plenipotencje były coraz szersze. W 1753 roku dysponował w imieniu księcia arendami, podpisując kontrakty[109], i w istocie kontrolował czy nadzorował jego interesy litewskie, gdańskie oraz warszawskie. Służył również pomocą — nie ma wątpliwości, że za poruczeniem swego pryncypała i jego aprobatą — M.F. Czartoryskiemu w kwestiach ekonomicznych[110], czasami delikatnych, o czym świadczy poufała narracja Kazimierza Karasia o interesach księcia Czartoryskiego[111].

Kolejne lata służby A. Chmary u boku M.A. Sapiehy do czasu jego śmierci wyglądały podobnie — większość obowiązków dotyczyła kwestii ekonomicznych księcia, a w mniejszym stopniu również spraw „Familii" i M.F. Czartoryskiego[112]. Najczęściej chodziło o bieżące interesy księcia M.A. Sapiehy[113], w których

---

105 Por. P.P. Romaniuk, *Sapieha Michał Antoni*, s. 113.

106 BO, rkps 4909, p. 85, nl., [?] Tymiński do A. Chmary łowczego mińskiego, komisarza dóbr ruskich podkanclerzego WXL [na kopercie do Starego Bychowa], b.m. 14 XII 1752.

107 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 39, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Bychów 29 I 1753.

108 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 42v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Siemków 11 I 1754.

109 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 33, k. 29, Kontrakt arendarski 2-letni z Antonim Więckowskim na folwark czerski z karczmami na lata 1753—1755, b.m. 10 VII 1753.

110 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 34, k. 14, M.F.? Czartoryski do łowczego mińskiego [A. Chmary], Wołczyn 10 III 1753.

111 BCz., MNK, rkps 893, k. 5, K. Karaś do [A. Chmary?], b.m. 17 XI 1754.

112 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 40, [J. Woyna Orański] do „syna" [zięcia] [A. Chmary], Braszewicze 16 I 1757. O ich wspólnych interesach w Królewcu, por. ibidem, k. 40v.

113 Por. np. LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 35, A.[ntoni?] Sołłohub generał artylerii WKL do A. Chmary?, Starzyszki? 20 III 1754; BO, rkps 4909, p. 15, nl., Józef? Bystry do [A. Chmary], Jaszwhorod? 19[3] X 1755 — w liście tym o kontraktach mińskich; BO, rkps 4909, p. 90, nl., Abraham Wessel do A. Chmary, do Słonima, Danzig 9 XII 1755; BO, rkps 4909, p. 92, nl., [?] Wodziński do [A. Chmary], Tuchola 24 V 1754 — chodziło tu o starostwo tucholskie; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 72, F. Galiński do [A. Chmary], Prunczejków? 11 IX 1754; BJ, rkps 6639, k. 2, C.G. Knackfus do [A. Chmary], Warszawa 5 I 1755; BJ, rkps 6639, k. 11, [J.A.] Braun do A. Chmary, Grodno [1?] 6 I 1755; BJ, rkps 6639, k. 13, S. Budiło Fedorowicz do A. Chmary, Czerlona 19 I 1755; BJ, rkps 6640, k. 10, Maciej Kłopotowski ogrodnik czerloński do A. Chmary, Czerlona 15 I 1756 — chodziło o wypłaty jurgieltu według. kontraktu; BJ, rkps 6639, k. 18, [?] Mikłaszewicz do A. Chmary, Warszawa 20 I 1755. LMAVB, F. 139, rkps 4867, k. 8, A. Chmara do [M.A. Sapiehy?], Warszawa 3 X 1756 — m.in. kupował suknie dla „dobrodziejki"; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 40, k. 19, Kwit dla A. Chmary 22 IX 1758. Wystąpiło wówczas kilka problemów. Por. BJ, rkps 6642, k. 32, Aleksander Wiażewicz wiceinstygator do A. Chmary, Kozłów? 10 VII 1758 — tu o złych zarządcach jego majątków; BJ, rkps 6642, k. 34v,

prowadzeniu A. Chmarze pomagali różni „dworzanie", w tym J. Chmara, zarządzający Siemkowem[114], wówczas jeszcze będącym pod władzą M.A. Sapiehy. Jeździł ciągle A. Chmara do Warszawy, by doglądać pałacu Sapiehów[115]. Czuwał nad interesami starostwa tucholskiego M.A. Sapiehy[116]. Interesował się procesami z nim związanymi, toczącymi się w trybunale w Piotrkowie Trybunalskim, a dotyczącymi niesprawiedliwości w nim czynionych, na które wskazywali, „prawie wszyscy Prusacy i z Wielkiej Polski" — twierdzono, że tamtejsza szlachta „jest sejmikowa" i przez to ma swoje „protekcje" w sądach[117]. Sporo energii zabierały stale A. Chmarze sprawy gdańskie oraz królewieckie, związane m.in. ze spławem towarów[118], oraz interesy ówczesnego wojewody połockiego Aleksandra Michała Sapiehy[119], a także przyjaciół Sapiehów w danym momencie, Massalskich[120] czy Michała Brzostowskiego starosty orańskiego i późniejszego podskarbiego litewskiego, który prosił łowczego mińskiego o sprowadzenie dwóch karet z Gdańska[121].

[J.D. Łopaciński] ksiądz sekretarz wielki WKL do A. Chmary, Łosk 20 VII 1758 — w liście informacja o pałacu Sapiehów i kwestii jego sprzedaży pijarom; okazało się, że mają oni na nim dług, a chcą jeszcze dopłacić, a pałac stale się rujnuje, „tyle nik nie da za rudera". Wiemy, że A. Chmara wyznaczał pensje dla pisarzy w starostwie tucholskim. Por. BO, rkps 4909, s. 305, [?] Wodziński do A. Chmary, Toruń 30 VII 1758.

114 BJ, rkps 6638, k. 28—28v, 45—46v, J. Chmara do A. Chmary, Siemków 23 III 1754, b.m. 7 IV 1754.

115 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 47, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Warszawa 16 VI 1754. Z listu tego zdaje się wynikać, że A. Chmara wyjechał ze Słonima na początku czerwca wraz ze [?] Strutyńskim i [?] Jodką, przypuszczalnie naznaczonymi mu do pomocy w Warszawie, w liście ich też chwalił.

116 Por. np. BJ, rkps 6633, k. 76, I.J. Mathy do A. Chmary, Gdańsk 21 XII 1748; BJ, rkps 6634, k. 21—22, [Urwane] [L.A. Roszkowski] do A. Chmary, Tuchola 7 II 1749; BJ, rkps 6635, k. 2, L.A. Roszkowski do A. Chmary, Tuchola 17 I 1750; BJ, rkps 6639, k. 102—103, 104—105, [F.] Łukowicz do [A. Chmary], w zamku tucholskim 10[16] VII 1755; Łukasz Budziełowski do [A. Chmary], Tuchola 26 VII 1755; BO, rkps 4909, s. 279, 283, 285, [?] Wodziński do A. Chmary, Tuchola 12 IX 1755, Milżyn? 19 XI 1755, Gołębiów 20 XII 1755 — tu o drożyźnie i problemach z tym związanych oraz narzekania na brak ludzi. Por. też BO, rkps 4909, p. 99, nl., Wodziński do [A. Chmary], Tuchola 12 XI 1756; BJ, rkps 6643, k 317—318v, F. Łukowicz do A. Chmary, zamek tucholski 5 IX 1760.

117 BJ, rkps 6641, k. 8—9, Antoni Więckowski do A. Chmary, Czersk 12 IV 1757 — chodziło o rozgraniczenie starostwa z dobrami Ossowa, sprawa była w trybunale w Piotrkowie Trybunalskim.

118 Por. np. BJ, rkps 6639, k. 28—28v, J. Chmara do A. Chmary, Siemków 24 I 1755; LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 11—12, Andrzej Dachnowicz Haciski do A. Chmary, Haciszcze 15 V 1756 — mowa tu o sprawach ekonomicznych załatwianych w Królewcu; BJ, rkps 6642, k. 36—37, F. Łukowicz do A. Chmary, Gdańsk 29 VII 1758.

119 BO, rkps 4909, p. 15, nl., J. Bystry do [A. Chmary], Jaszwhorod? 19[3] X 1755.

120 BO, rkps 4909, p. 60, nl., [?] Massalska do podczaszego mińskiego „serdeczny bracie" [A. Chmary], Słonim 1 X 1758.

121 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 5—5v, Michał Brzostowski starosta orański, pisarz wielki litewski do podczaszego mińskiego [A. Chmary], Sitec? 6 XI 1758. List świadczy o bliskich relacjach

Cały czas A. Chmara doglądał toczących się procesów Sapiehów[122], w czym pomagali mu Piotr Pietraszkiewicz, stały bywalec sesji trybunalskich odbywanych w Nowogródku[123], Bogusław Szukiewicz i sam książę wojewoda wileński M.K. Radziwiłł, który miał sądzić roczki lipcowe w Wilnie w 1757 roku[124]. Pilnował A. Chmara także innych procesów, a szerzej — w tym przypadku — relacji Sapiehów z Pociejami[125]. W 1760 roku pośredniczył w sprawach Ludwiki, żony wojewody bełskiego Antoniego Michała Potockiego, siostry podkanclerzego M.A. Sapiehy, która prosiła A. Chmarę, by przypominał o nich bratu. Chodziło o zapłatę obligów i prowizji, generalnie o regulację wszelkich kwestii finansowych z jej wierzycielami[126], co — sądząc z treści kolejnego listu — zostało uskutecznione[127]. Z czasem poruczeń gospodarczych i zajęć związanych z procesami A. Chmara miał mniej, coraz więcej zaś nakładano na niego obowiązków o charakterze polityczno-publicznym. Obciążenia wynikające z obsługi majątków Sapiehów zwiększyły się dopiero w związku ze śmiercią M.A. Sapiehy. Pierwszą kwestią było wykonanie testamentu podkanclerzego — ta sprawa miała dla A. Chmary wprawdzie głównie znaczenie polityczne, wiązała się jednak także z załatwianiem bieżących interesów Sapiehów. Załatwiał je na początku 1761 roku w Nowogródku[128], później w Mińsku[129], a następnie w marcu tegoż roku w Słonimie, gdzie „uspokajał"

---

między piszącymi. M. Brzostowski chwalił „doskonały gust" A. Chmary. List kończył pozdrowieniami dla „podczaszyny". O M. Brzostowskim por. W. Konopczyński, *Brzostowski Michał*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 52—53. Dla A. Jelskiego był to „nikczemnej pamięci" złodziej. A. Jelski, *Zarys obyczajów szlachty*, t. 2, Kraków 1898, s. 29.

122 BO, rkps 4909, p. 15, nl., J. Bystry do [A. Chmary], Jaszwhorod? 19[3] X 1755 — mowa tu o sprawie z Matuszewiczami. Por. też BJ, rkps 6639, k. 6—6v, P. Pietraszkiewicz do A. Chmary, Nowogródek 12 I 1755; BJ, rkps 6639, k. 36—37, A. Zadarnowski do A. Chmary, Słonim 28 I 1755; BJ, rkps 6639, k. 60, [Stanisław] Budiło Fedorowicz do A. Chmary, Czerlona 7 III 1755.

123 BJ, rkps 6641, k. 2—3, P. Pietraszkiewicz do A. Chmary, Nowogródek 17 I 1757.

124 Por. BJ, rkps 6641, k. 31, Bogusław Szukiewicz do [A. Chmary], Czeczersk 20 VII 1757. Wiemy jednak, że nie wszystko poszło po myśli M.A. Sapiehy, B. Szukiewicz pisał bowiem do A. Chmary, by ten „przełożył" podkanclerzemu niewinność jego. BJ, rkps 6641, k. 37, B. Szukiewicz do A. Chmary, Czeczersk 3 VIII 1757.

125 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 643, k. 15, Ludwik Pociej do A. Chmary, Raśnie 8 XI 1755, prośba w staraniach by zostać parochem żyzmorskim; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 643, k. 16, S. Pociej do [A. Chmary], Wilno 18 IV 1755, sprawa o wydanie papierów na dzierżawy dla pana [Bogdana?] Kononowicza?.

126 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 50, Ludwika Potocka do A. Chmary, Miedźna 25 II 1760; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 51, Ludwika Potocka do A. Chmary, Miedźna 24 III 1760.

127 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 52, L. Potocka do A. Chmary, Miedźna 18 VIII 1760.

128 Por. LMAVB, F. 139, rkps 4871, k. 1, A. Chmara do [Michała Ksawerego Sapiehy krajczego litewskiego], Siemków 6 II 1761.

129 Por. ibidem, k. 1v.

wierzycieli[130]. Wydaje się, że te sprawy miały związek jeszcze z interesami zmarłego podkanclerzego M.A. Sapiehy, w których sfinalizowaniu A. Chmara pomagał M.K. Sapieże[131] i wdowie podkanclerzynie, postępującej niekiedy lekkomyślnie, niepotrzebnie utrzymującej sprawy o błahe kwestie[132]. W tym okresie A. Chmara załatwiał również jakieś inne interesy Sapiehów związane z Dereczynem[133].

Służba u M.A. Sapiehy była wymagająca i czasochłonna, tym bardziej więc podziwiać należy A. Chmarę, że potrafił znaleźć czas na swoje własne interesy. Stopniowo stawał się osiadłym obywatelem, posiadającym majątki Gródek, Siemków i Zacenie. Poświęcał im coraz więcej uwagi, na co wskazuje zachowana korespondencja[134]. Podobno w Siemkowie latem 1757 roku pojawiła się nowa choroba w zbożu. Zarządca Ignacy Bychowiec pisał do A. Chmary, że pierwszy raz widzi, jak rdza pojawia się na słomie, „i jak na palec weźmiesz to gryzie"[135]. O dalszych skutkach choroby upraw nic nie wiemy, więc przypuszczalnie sama znikła. I. Bychowiec skrzętnie pilnował majątku, dbając o jego rozwój[136], nie wszystko jednak

---

130 Por. ibidem, k. 2.

131 Por. BJ, rkps 6644, k. 12—13v, 17—18v, [J.N. Chęcki] do A. Chmary, Warszawa 19, 26 I 1761; BJ, rkps 6644, k. 19—20, [J.] Bouffał do A. Chmary, Grodno 26 I 1761.

132 Por. LMAVB, F. 139, rkps 4871, k. 2, A. Chmara do [M.K. Sapiehy], Siemków 6 II 1761. W tym przypadku chodziło o pozew, który dała A. Sapiehowa w Słonimie o zbiegłego chłopa, „Węgrzynka". Zdaniem A. Chmary niepotrzebnie sprawa trafiła do sądu — to „nikczemny" interes, błaha sprawa, a poróżniła ją ze stryjenką [?].

133 Por. LMAVB, F 139, rkps 4871, k. 16, A. Chmara do [M.K. Sapiehy?], Bereżki 23 I 1763 — tu wskazywał na konieczną obecność księcia w Dereczynie. Później zaś pisał: „Chorujące bez poprawy ludzie do usługi jak najpotrzebniejsi, są przeszkodą dzisiejszego służenia JWPD w Dereczynie", LMAVB, F 139, rkps 4871, k. 18, A. Chmara do [M.K. Sapiehy?], Bereżki 24 IV 1763. Wspominał później o jarmarku i o tym, że przyszedł pan „Klaudel" — F.? Claudel — z asygnacją WP na # 600, ale tę kwestionował, pisał, że tyle towaru na całym jarmarku nie było. Dalej wskazywał na problem z wierzycielami, „łudzę tu Francuza dobrym przyjęciem u siebie i nadzieją w krótkim czasie satysfakcji, przecież dość jest grzeczny i z miną wesołą powraca nazad". Załatwił, by mu dano 160 tynfów, „a ja piwkiem, winkiem, plackami, łakotkami uprowidowawszy wyprawię go do Warszawy". Por. LMAVB, F 139, rkps 4871, k. 26—26v, A. Chmara do [M.K. Sapiehy?], Bereżki 21 VIII 1763.

134 Por. np. BJ, rkps 6641, k. 17—18, 23—24, I. Bychowiec do A. Chmary, Siemków 8, 11 VII 1757; BJ, rkps 6641, k. 25, 36, J. Chmara do A. Chmary, Zaceń 8 VII 1757, Siemków 3 VIII 1757; BJ, rkps 6641, k. 33—33v, Jerzy Szyszko do A. Chmary, Wieśninka 29 VII 1757; BCz., MNK, rkps 893, k. 8—9, P. Riaucour do A. Chmary, Warszawa 2 I 1758; LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 79, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Dereczyn 28 IX 1757; BJ, rkps 6643, k. 131—132, 181—181v, 315—315v, 350—350v, J. Chmara do A. Chmary, Zacenie 28 III, 25 IV, 5 IX, 26 IX, 1760. Por. też BJ, rkps 6644, k. 3, J. Chmara do A. Chmary, Siemków 10 I 1761.

135 BJ, rkps 6641, k. 17, I. Bychowiec do A. Chmary, Siemków 11 VII 1757.

136 Por. BJ, rkps 6642, k. 1—2v, 5, I. Bychowiec do A. Chmary, Siemków 17 I, 7 II 1758; BJ, rkps 6643, k. 36—36v, 50, I. Bychowiec do A. Chmary, Siemków 21, 28 I 1760 — zajmował się on wszystkim w gospodarstwie siemkowskim, wykazując się przy tym sporym zaangażowaniem. Dbał

od niego zależało. Żalił się A. Chmarze, że 400 kałmuków w Czuczanach i Gródku nocowało „bez żadney płaty”[137]. W tym okresie A. Chmara czynił starania o pozyskanie dzierżawy Rakowa[138]. Stale załatwiał również drobne sprawy domowe rodziny Chmarów[139]. Bywał u matki w Chmarzyszkach[140]. Dla niej kopiował różne pisma, w czym pośredniczył jego brat Joachim[141]. Zajmował się interesami rodzinnymi, także tymi zlecanymi przez ojca Antoniego[142], czasami naprawdę bardzo drobnymi, np.: ojciec polecił mu przesłanie kulbaki Joachimowi Chmarze, bratu Adama, jeżeli ten będzie jej potrzebował[143]. Zdarzały się sprawy poważniejsze, choć mniej jasne, jak np. dopominanie się o pieniądze u Antoniego Tyzenhauza, które chciał odebrać w Słonimie — nie znamy szczegółów tego przedsięwzięcia ani dokładnie osób w nie zaangażowanych[144]. A. Chmara zajmował się również sprawą swych rodziców — Antoniego i Katarzyny z Wiażewiczów Chmarów, skarbników mińskich, oraz ich syna Joachima z Krystyną z Wiażewiczów Gnatowską koniuszyną mińską[145]. Starał się także o przyszłość swego brata Joachima. Przypuszczalnie to on pomagał mu w fizycznym przejmowaniu Siemkowa, on również tym majątkiem zarządzał, o czym świadczą jego relacje kierowane do brata[146]. Być może w zamian za tę pomoc A. Chmara starał się dbać o interesy brata, za co ten mu dziękował — za afekt i za „nieustanne około promocji

---

o ludzi i ekonomikę bardzo troskliwie. Pisał, że nawet młynarz Niemiec zdecydował się na stałe pozostać w majątku. Donosił: „rzecz cale niepojęta z tymi Niemcami” — młynarz nie chciał wracać do Prus, życzył sobie tu umierać.

137 BJ, rkps 6642, k. 2, I. Bychowiec do A. Chmary, Siemków 17 I 1758.

138 Por. BO, rkps 4909, p. 27, nl., P. Riaucour do [A. Chmary], Warszawa 17 III 1760; BJ, rkps 6643, k. 86, J. Chmara do A. Chmary, Mińsk 9 III 1760.

139 Por. np. BN, rkps 9001, k. 60, 62v, K. Chmarzyna do syna Adama Chmary, Chmarzyszki 23 IV 1754, 23 V 1754; BO, rkps 4909, p. 23, nl., K. Chmarzyna do syna A. Chmary, b.d.m.[1759?].

140 BO, rkps 4909, p. 16, nl., [K. Chmarzyna?] do syna A. Chmary, Chmarzyszki 22 I 1762.

141 Por. BN, rkps 9001, k. 64, K. Chmarzyna do syna A. Chmary, Chmarzyszki 17 IX 1763. Były też sprawy Zacenia. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 194—194v, J. Chmara do [A. Chmary], Zacenie 13 III? 1763 — tu informacje o reperacji tartaku i młyna zaceńskiego oraz o przygotowaniu terenu pod „szopę gumienną”.

142 BO, rkps 4909, p. 16, nl., [K. Chmarzyna?] do A. Chmary łowczego, Chmarzyszki 22 I 1762.

143 Ibidem.

144 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 2, [Antoni] Tyzenhauz do [A. Chmary?], Słonim 13 III 1762.

145 NGAB, F 1727, op. 1 rkps 67, k. 1198, Sprawa [Antoniego] Chmary skarbnik z panią [Krystyną] Gnatowską koniuszyną mińską, 2 VI 1755.

146 Por. np. BJ, rkps 6635, k. 5—6, J. Chmara do A. Chmary, Siemków 22? II? 1750; BO, rkps 4909, p. 18, nl., J. Chmara do brata [A. Chmary], Siemków 10 XII 1755. Por. też BJ, rkps 6639, k. 29, 50—50v, 77—78, 81—81v, 95—96, J. Chmara do A. Chmary, Siemków 24 I, 2 III, 9 i 23 V, 20 VI 1755 — pisał m.in. o sadzawkach, o tym, jak cieśle Moskale robią i jak kowal „okowywa” sanie francuskie, że malarz z Mińska nie dojechał i że jest spodziewany Felicjan Przezdziecki. Przekazywał też informacje dotyczące Zacenia. Por. BJ, rkps 6640, k. 16, J. Chmara do A. Chmary, Siemków 20 I 1756.

interesów do mnie ściągających się starania”[147]. Z czasem — od 1756 roku, po małżeństwie z Marianną — A. Chmara miał pieczę nad sprawami swego teścia Jakuba Woyny Orańskiego, choć ten już wcześniej dobrze był mu znany i wiele spraw dla niego załatwiał. Później skala tych działań wzrosła[148]. Dzięki swym wysiłkom i sukcesom u boku Sapiehów — co warte podkreślenia — A. Chmara równolegle budował swój mały dwór. Ta tendencja nasiliła się po zawarciu przezeń małżeństwa. Trudno ją wiązać ze śmiercią M.A. Sapiehy w 1760 roku. Już bowiem od 1757 roku powoli wokół A. Chmary zaczął się tworzyć mały dwór. Budował go A. Chmara za pozwoleniem i przy pomocy M.A. Sapiehy. Razem dobierali panny do dworu małżonki M.A. Sapiehy — Aleksandry, oraz żony A. Chmary — Marianny[149]. Potem — już niezależnie od woli księcia — proponowano A. Chmarze, by przyjmował na posługę do „Dobrodziejki” córki drobnej szlachty. Tak Zofia z Worońców Żebrowska chciała do posługi „Dobrodziejce” oddać swą córkę, by ta nabyła dobrych obyczajów, a „klasztorne zaś teraz wiadomo, jak nietrwałe ćwiczenia i jawnym podległe niedoskonałością”[150]. A. Chmara sam również poszukiwał ludzi do swojego dworu. Pomagały mu w tym koneksje na innych dworach. Niejaki Kreytz, będący na służbie krajczego litewskiego M.K. Sapiehy, informował, że jest wolnym sługą, który by się nadawał na posługę dla „Dobrodziejki” M. Chmarzyny, czego wcześniej nie chciał, bo mu „głowę nabili”, że majątek jest bardzo daleko[151].

---

147 BO, rkps 4909, p. 18, nl., J. Chmara do [A. Chmary], Siemków 10 XII 1755.

148 Cały czas prosił o coś A. Chmarę. Por. np. BJ, rkps 6667, k. 138—138v, J. Woyna Orański do A. Chmary, Kalwaria 28 V 1756 — czytamy tu, że był u niego [?] Szwykowski, który poinformował go o śmierci jego szwagra [?], „i na dowód pokazał mi list od siostry swojej, która wyraża swój żal, jusz [!] tedy pewnie zawakowała po tymże IMP królewszczyzna”, warta 30 000 [?], proponował, by ją patentować na niego. O innych jego interesach i oczekiwaniu w nich pomocy A. Chmary por. BN, rkps 9004, k. 12, J. Woyna Orański do córki M. Chmarzyny, Rewiatycze 28 IX 1759; BJ, rkps 6667, k. 140—141v, 267—267v, J. Woyna Orański do A. Chmary, Woszczanka 15 VII 1756, Kalwaria 19 XI 1760; BCz., MNK, rkps 893, k. 12, Kazimierz Kossakowski do [A. Chmary?], Braszewicze? 18 III 1760; BJ, rkps 6643, k. 357, [J.] [Woyna] Orański teść do A. Chmary, Rewitycze 29 IX 1760; CDIAUK, F 49, op. 2, rkps 2532, k. 3—3v, A. Chmara do [A.M.? Potockiego], Bereżki 29 XI 1762. Wiele razy A. Chmara pomagał teściowi.

149 Por. BN, rkps 9002/1, k. 35, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 1 VIII 1757 — pisał tu, że razem z księciem wybrał dziewkę dla A. Sapieżyny, znającą niemiecki i francuski, oraz dla właśnie swej żony, dodawał, że choć nie tak piękną, ale — jak się miał wyrazić — „wcale porządną”.

150 Por. BJ, rkps 6643, k. 307—307v, Zofia z Worońców Żebrowska do A. Chmary, Pirszaje 25 VIII 1760.

151 Por. BJ, rkps 6644, k. 13v, [J.N. Chęcki] do A. Chmary, Warszawa 19 I 1761.

Na sejmikach i w funkcjach publicznych

Sprawy ekonomiczne i procesowe, w których A. Chmara pojawiał się w istotnych rolach, możemy traktować, z jednej strony, jako szkołę życia publicznego, a z drugiej — jako sposób pokazywania swych zdolności i umiejętności. Czy weryfikował to — i ewentualnie jak — M.A. Sapieha, tego nie wiemy. Możemy jednak zauważyć, że w miarę upływu czasu powierzał A. Chmarze coraz poważniejsze zadania i stopniowo wprowadzał go w tajniki życia politycznego — początkowo tylko Litwy, później nawet całej Rzeczypospolitej. Przy okazji realizacji przedsięwzięć ekonomicznych M.A. Sapiehy poznał A. Chmara właściwie wszystkich najważniejszych polityków w ówczesnym państwie polsko-litewskim, jako że reprezentował również ich interesy. Tak poznał Czartoryskich i „księcia" Pawła Karola Sanguszkę „marszałka litewskiego"[152]. Z Czartoryskim prawdopodobnie bliżej „poznał się" w Wołczynie. Wydaje się, że wyjazdy tam napawały go dumą. Pisał do M.T. Łopacińskiego, że „jutro" wyjeżdża do Wołczyna, do księcia M.F. Czartoryskiego[153]. Ten konkretny wyjazd odbył się w końcu lutego 1749 roku. W Wołczynie przypuszczalnie spędził wówczas — z przerwami — czas do Świąt Wielkanocnych. Był tam razem z księciem M.A. Sapiehą i jego żoną A. z Czartoryskich[154]. W maju 1749 roku M.A. Sapieha wysłał A. Chmarę do Mińska, gdzie wszystko na jego przyjazd — z polecenia Wołczyna — przygotowywał Jan Józef Kłokocki[155]. Wcześniej, w drugiej dekadzie lutego 1749 roku, w Słonimie miał uczestniczyć w przyjmowaniu stolnika litewskiego Józefa Aleksandra Jabłonowskiego[156]. Takie wyjazdy były szczególnie korzystne dla aspirującego, starającego się pokazać młodego polityka. Wydaje się, że A. Chmara zyskiwał w takich sytuacjach.

Ślady jego politycznej aktywności są jednak wcześniejsze. Już na początku 1748 roku musiał pomagać M.A. Sapieże w organizacji sejmików deputackich. Jaka wówczas była jego rola, trudno stwierdzić, niemniej Stanisław? Burzyński pisał do niego, że wybiera się na sejmiki wileńskie i w związku z tym zamierza go odwiedzić[157], co może sugerować, że już w tym czasie z ramienia księcia

---

152 Por. np. LMAVB, F. 139, rkps 4866, k. 3, A. Chmara do [M.A. Sapiehy?], Gdańsk 24 II 1747; LMAVB, F. 139, rkps 4866, k. 4, Adam Chmara do [M.A. Sapiehy?], Gdańsk 24 III 1747.

153 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 8, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Warszawa 28 II 1749.

154 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 11, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 28 III 1749. Od 1748 roku — czasu ślubu z A. Czartoryską — M.A. Sapieha zaliczany był do najbliższych współpracowników M.F. Czartoryskiego. Por. P.P. Romaniuk, *Sapieha Michał Antoni*, s. 112.

155 Por. BJ, rkps 6634, k. 57, J.J. Kłokocki do A. Chmary, Wołczyn 25 V 1749.

156 Por. BJ, rkps 6634, k. 29—29v, M.[?] Chomiński do A. Chmary, Czerlon 17 II 1749.

157 BJ, rkps 6633, k. 7—7v, [Stanisław] Burzyński do A. Chmary, Kraszy...ciele? 30 I 1748. Piszący o stronnictwie sapieżyńskim A. Macuk A. Chmarę wspomina, podobnie jak i jego teścia Jakuba

M.A. Sapiehy wskazywał kierunek działań na sejmikach. Jesienią 1748 roku wyjechał A. Chmara do stolicy. Pobyt w tym czasie w Warszawie dawał mu okazję do zobaczenia sejmu. Być może M.A. Sapieha zalecał mu takie obserwacje — tak w każdym razie myślał ojciec Adama i tak traktował jego pobyt w Warszawie w 1748 roku[158]. Na początku lutego 1749 roku w Grodnie A. Chmara obserwował miejscowe sejmiki[159]. Przed tymi sejmikami deputackimi zdarzało się, że proszono go o pośrednictwo u M.A. Sapiehy, aby zyskać poparcie starań w dążeniu do funkcji deputackiej[160].

W listopadzie 1748 roku A. Chmara został łowczym mińskim. Mianował się tak stale — do czasu kolejnego awansu — od początku 1749 roku[161]. Prawdopodobnie w tym czasie — nie znamy dokładnej daty — książę M.A. Sapieha, wówczas jeszcze wojewoda podlaski, uczynił A. Chmarę towarzyszem „petyhorskiego znaku wojewody podlaskiego", tak przynajmniej niekiedy adresowano listy do A. Chmary[162]. Dodajmy, że coraz częściej na kopercie pojawiała się adnotacja do A. Chmary sekretarza wojewody podlaskiego[163] czyli M.A. Sapiehy. Nie ma jednak istotnych śladów tych jego potencjalnych funkcji i ich pełnienia. Były raczej kolejnymi „tytułami" do dodania powagi, choć już nazywanie A. Chmary sekretarzem księcia miało swoją wymowę. Niemniej nawet bez nich był A. Chmara postrzegany jako jedna z najbardziej wpływowych postaci na dworze M.A. Sapiehy w bezpośrednim jego otoczeniu. Z tego wynikały prośby kierowane do księcia właśnie za pośrednictwem A. Chmary[164].

Woynę Orańskiego, jako stronników M.A. Sapiehy, i potem jego wybór na posła w 1760 roku — odtąd wskazuje na wzrost jego rangi, ostatecznie uznając go za jednego z najważniejszych. Por. A. Macuk, *Stronnictwo sapieżyńskie w powiatach Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania Augusta III*, [w:] *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI—XVIII wieku)*, red. S. Górzyński i M. Nagielski, Warszawa 2014, s. 303—311, 313—314, 318.

158 BN, rkps 9001, k. 32, Antoni Chmara ojciec do A. Chmary, Chmarzyszki 3 XI 1748. Tą pilną potrzebą były nowo nabyte dobra. Por. BN, rkps 9001, k. 34, A. Chmara ojciec do A. Chmary, Chmarzyszki 12 XI 1748.

159 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 8, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Warszawa 28 II 1749.

160 Por. BJ, rkps 6634, k. 5—5v, Paweł Czyż do A. Chmary, Wyczułki [Wyczółki] 5 I 1749. Starał się o funkcję deputacką z województwa brzesko-litewskiego. To się jednak nie udało, sejmik został bowiem zerwany.

161 Por. LNB, F 103, dz. VIII, rkps 643, k. 13, M.F. Czartoryski do łowczego mińskiego A. Chmary, Przybysławice 13 VI 1749. Jak sam pisał, w listopadzie 1748 roku konferowano mu łowiectwo mińskie, po [Ignacym] Karnickim, który został podczaszym. Por. BJ, rkps 6211, k. 71, Silva rerum A. Chmary.

162 Por. BJ, rkps 6635, k. 25, Johan Matheus Possa do A. Chmary towarzysza znaku petyhorskiego wojewody podlaskiego, łowczego, k. 24v [koperta], Warszawa 3 X 1750.

163 Ten tytuł często pojawiał się w 1750 roku. Por. BJ, rkps 6635, korespondencja z 1750 roku.

164 Por. np. BJ, rkps 6632, k. 4, Michał Gnatowski do NN [Chmary], Mostek 15 VIII 1748, prośba o folwark; BJ, rkps 6632, k. 10—10v, D.[A.] Suchodolski do [Chmary?], b.m. 15 IX 1746, o przyjęcie do dworu; BJ, rkps 6633, k. 70, F. Łukowicz do A. Chmary, [Gdańsk] 11 XII 1748 — deklarował chęć

Działo się tak, pomimo że wówczas jego aktywność polityczna nie była jeszcze wyraźna, co najwyżej wykonywał drobne zalecenia swego opiekuna, choć już zdarzało się, że powierzano mu poważniejsze misje, ale o nich jeszcze wiedza nie była powszechna. Jesienią 1749 roku A. Chmara był na reasumpcji Trybunału Litewskiego w Mińsku. Relację z niej zdał M.F. Czartoryskiemu, podkanclerzemu litewskiemu, który dziękował mu za nią w liście z początków listopada[165], a jednocześnie informował łowczego mińskiego, że z sukcesu pisarza polnego WKL Michała Kazimierza Ogińskiego cieszyć się nie będzie[166]. Zalecał A. Chmarze, aby w sprawach istotnych deputatów „przyjaciół moich" obligować raczył „słownie ode mnie"[167]. Przypuszczalnie A. Chmara prosił wcześniej M.F. Czartoryskiego, by ten wysłał bezpośrednio do nich listy intencjonalne. Książę jednak odmówił, stwierdzając, że pisać nie może, „gdyż te jako się zwykle dzieje, mogłyby się dostać do rąk przeciwnych", i z tego powodu książę hetman wielki WKL M.K. Radziwiłł mógłby mieć do niego pretensje[168]. Upoważnił jednak A. Chmarę, aby ustnie proponował wsparcie sprawy [?] Mickiewicza, o którą — co konkretnie wyraził w swym liście — chodziło A. Chmarze[169]. Parę miesięcy później w maju 1750 roku M.F. Czartoryski chwalił łowczego mińskiego i cieszył się, że stara się on na kadencji mińskiej o sprawy „województwa podlaskiego"[170], czyli jest pomocny jego zięciowi M.A. Sapieże i jego córce Aleksandrze. Wydaje się, że w 1750 roku choć A. Chmarę dalej zajmowały głównie interesy drobne jego ojca Antoniego[171] oraz M.A. Sapiehy[172], o czym już też wspominano, to cały czas pozostawał

---

dalszej służby dla księcia, a za pomoc w jej utrzymaniu dziękował mu ojciec F. Łukowicza. Por. BJ, rkps 6634, k. 13, Józef Łukowicz do A. Chmary, Oryc[z]kowce [Oryszkowce?] 22 I 1749; BJ, rkps 6635, k. 2, L.A. Roszkowski do A. Chmary, Tuchola 17 I 1750 — tu prośba o puszczenie w dzierżawę części dóbr należących do starostwa tucholskiego; BJ, rkps 6635, k. 15—17, [J.] Bouffał do A. Chmary, Czerlona 8 IX 1750 i [Leon Jerzy] Radoszewski do A. Chmary, Warszawa 20 IX 1750.

165 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 643, k. 7, M.F. Czartoryski do [A. Chmary], Wołczyn 5 XI 1749.

166 Ibidem. Później książę nakazywał, by A. Chmara obszedł wszystkich deputatów i ponowił jego prośby za sprawą pisarza polnego WKL Michała Kazimierza Ogińskiego z córkami. Por. LNB, F 103, dz. VIII, rkps 643, k. 12, M.F. Czartoryski do A. Chmary, Wołczyn 8 X 1749.

167 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 643, k. 7, M.F. Czartoryski do [A. Chmary], Wołczyn 5 XI 1749.

168 Ibidem.

169 Ibidem. Por. A. Perłakowski, *„Interesy imć pana podkanclerzego…". Mińsk i województwo mińskie w polityce Michała Fryderyka Czartoryskiego*, „Echa Przeszłości" 2020, t. 21/2, s. 110—111.

170 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 643, k. 11, M.F. Czartoryski do A. Chmary, Wołczyn 6 V 1750.

171 Por. BN, rkps 9001, k. 38, 40, 46, Antoni Chmara ojciec do A. Chmary, Chmarzyszki 31 III 1750, 5 X 1750, Siemków 20 XII 1750 — mowa tu o oddaniu sum staroście mińskiemu Józefowi Michałowi Iwanowskiemu, który się o nie dopominał, o pomocy dla Przysieckich w ich procesie z [?] Michniewiczową i [?] Wołłowiczem oraz o problemach prawnych w Siemkowie.

172 O zakupach dla księcia i płaceniu za nie por. BJ, rkps 6635, k. 25, J.M. Possa do A. Chmary, Warszawa 3 X 1750.

jednak w świecie polityki. O sprawach politycznych pisał do niego z Warszawy Józef Dulęba[173], związany z Czartoryskimi. Z kolei Aleksander Wiażewicz, brat matki A. Chmary, wówczas wiceinstygator litewski, informował go o swoich nieudanych zabiegach o urząd instygatora litewskiego. Urząd ten trafił do rąk M.T. Łopacińskiego[174], przyjaciela A. Chmary. Z listu łowczego mińskiego do M.T. Łopacińskiego wiemy, że po nowym roku 1751 szykowany był w Nowogródku zjazd, na którym byłby — jak pisał A. Chmara — właśnie M.T. Łopaciński potrzebny. Miał tam też przybyć hetman polny litewski Michał Józef Massalski[175]. Nie wiadomo, czy do owego zjazdu doszło ani co było jego celem. Być może chodziło o sejmiki deputackie, w przygotowanie których A. Chmara był zaangażowany. Nie odegrał jednak w nich dużej roli. Był, jak się wydaje, dysponentem poleceń M.A. Sapiehy, które przekazywał do realizacji dalej[176]. Uczestniczył również — w podobnym charakterze jak wcześniej — w wyborze odpowiednich kandydatów na funkcje wybierane na sejmiku[177], o czym zdaje się świadczyć list A. Wiażewicza do niego, w którym ten prosił go o wstawiennictwo u M.A. Sapiehy, by przez niego w przyszłym roku został umieszczony na liście kandydatów do poselstwa — argumentował, że lepszego sługi „nade mnie" mieć nie będzie[178]. Sam A. Chmara przypuszczalnie był na sejmiku w Mińsku w lutym 1751 roku, przynajmniej tak planował[179].

Łowczy miński w tym czasie pokazywał, że orientuje się w meandrach polityki, dobrze analizuje sytuacje i umiejętnie oddziela rzeczy ważne, mogące mieć znaczenie na scenie politycznej, od błahych. To ujawniają jego listy adresowane do M.T. Łopacińskiego, wówczas wojskiego mścisławskiego, związanego z Sapiehami. Jemu m.in. donosił o kupnie Ujazdowa i Czerniakowa przez „Bryla" — Heinricha Brühla, i o jego układach w tych interesach z kasztelanem żmudzkim Józefem

---

173 Por. BJ, rkps 6635, k. 20—20v, [J.] Dulęba do A. Chmary, Warszawa 21 IX 1750.

174 BJ, rkps 6635, k. 10, Aleksander Wiażewicz do A. Chmary, Kozłów 18 VII 1750.

175 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 20v, 24v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 18 XII 1750.

176 BJ, rkps 6636, k. 1v, J.J. Kłokocki do A. Chmary, Kowalewo 8 I 1751; BJ, rkps 6636, k. 12, Aleksander Mikulski do A. Chmary, b.m. 14 I 1751; BJ, rkps 6636, k. 18, Ignacy Strawiński do A. Chmary, b.m. 19 II 1751.

177 BJ, rkps 6635, k. 53, A. Wiażewicz do A. Chmary, Kozłów 11 XII 1750 — pisał w sprawie zbliżających się sejmików, prosił o wiadomość w kwestii „konferencji" o kandydatach, uważał bowiem, że lepszego sługi od niego nie ma, „bo do usług ze krwią". Por. też BJ, rkps 6635, k. 60, A. Wiażewicz do A. Chmary, Kozłów 18 XII 1750; BJ, rkps 6635, k. 63, J.J. Kłokocki do A. Chmary, Kowalewo 20 XII 1750.

178 BJ, rkps 6636, k. 10—10v, A. Wiażewicz do A. Chmary, [Cieciołówka] b.m. 13 I 1751 — dodawał, że na sejmiku uczyni wszystko, „ale chciałbym nie znoszenia się, ale rzetelnej informacji co czynić", czy utrzymywać sejmik, czy nie.

179 Ibidem, k. 10v.

Pacem[180]. Dostrzegał problem księcia M.A. Sapiehy z Moskalami, którzy wybierali jego chłopów. Zaznaczał, że M.F. Czartoryski też ma w dobrach „wiele osiadłych Moskalów"[181]. Widział konflikty w domu radziwiłłowskim. Pisał o jego problemach, o tym, że książę podczaszy litewski Hieronim Florian Radziwiłł poróżnił się z żoną[182], że był chory i dlatego do Słonima na komisję nie zjechał[183], a hetman wielki M.K. Radziwiłł pojechał z wizytą do hetmana polnego M.J. Massalskiego, potem zaś razem z kanclerstwem Janem Fryderykiem Sapiehą i jego żoną Konstancją z Radziwiłłów udali się do Nieświeża[184]. A. Chmara zauważał, że M.K. Radziwiłł był niezadowolony z postawy H.F. Radziwiłła i „umartwiony", że brata doczekać się nie może i dlatego na pogrzeb wojewody berzeskiego Jana Michała Sołłohuba do Mińska pojechać nie może[185]. W tym czasie o informacje publiczne prosił A. Chmarę M.F. Czartoryski, który zwracał się do niego „mości panie bracie", dziękował za doniesienia o wileńskich, grodzieńskich i czerlońskich dziejach i prosił o informacje o „obrotach" „województwa podlaskich" M.A. Sapiehy i jego małżonki Aleksandry[186]. Z pewnością doceniano talenty A. Chmary.

Tę umiejętność nauki „czytania" napływających informacji kształcił A. Chmara w następnych latach i — co najistotniejsze — wysuwał z nich zazwyczaj prawidłowe wnioski. W liście do M.T. Łopacińskiego przekazywał wiadomości warszawskie — pisał, że hetman polny koronny J.K. Branicki po śmierci hetmana wielkiego koronnego Józefa Potockiego nie dokonał żadnych zmian personalnych i dawnych regimentarzy utrzymał, choć dwór naciskał na niego, by niektórych

---

180 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 7, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Grodno 6 I 1749. Wiemy, że w 1750 roku Alojzy Brühl, syn pierwszego ministra, zyskał starostwo warszawskie od Augusta Czartoryskiego. Por. Z. Zielinska, *Walka „familii"*, s. 324. O M.T. Łopacińskim; por. W. Szczygielski, *Łopaciński Mikołaj Tadeusz*, s. 400—402.

181 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 8—8v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Warszawa 28 II 1749.

182 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 12v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Grodno 12 V 1749. W liście do Józefa Sapiehy pisał o tym, że w Grodnie wszyscy wiedzą „tylko, że [...] jeden drugiemu na ucho szepcze", że poróżnił się z żoną Magdaleną z Czapskich. Por. BJ, rkps 5992, k. 23, A. Chmara do [Józefa Sapiehy, koadiutora wileńskiego, referendarza wielki WKL], Grodno 12 V 1749. Dwa lata później para była już po rozwodzie, por. H. Dymnicka-Wołoszyńska, *Radziwiłł Hieronim Florian*, [w:] PSB, t. 30, Wrocław 1987, s. 188.

183 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 13, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Grodno 18 V 1749.

184 Ibidem.

185 BJ, rkps 5992, k. 23v—24, A. Chmara do [Józefa Sapiehy], Grodno 12 V 1749. J.M. Sołłohub zmarł 5 maja 1748 roku. Por. *Senatorowie i dygnitarze wielkiego Księstwa Litewskiego 1386—1795*, oprac. J. Wolff, Kraków 1885, s. 11. M.K. Radziwiłł napisał: umarł „podściwy człowiek, już annosus"; cyt. za: P.P. Romaniuk, *Sołłohub Jan Michał*, [w:] PSB, t. 40, Warszawa—Kraków 2000—2001, s. 314. Pogrzeb odbył się chyba jednak w 1749, a nie w 1748 roku.

186 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 643, k. 9, M.F. Czartoryski do A. Chmary, Przybysławice 17 V 1749.

zmienić[187]. A. Chmara wyraźnie był zadowolony z postawy J.K. Branickiego. Ciekawa była podana przez niego informacja o planowanej podróży Augusta III do Gdańska[188]. Być może informował o tych planach, gdyż w pewnym momencie przypuszczalnie wraz z A.M. Sapiehą, podskarbim nadwornym WKL, również miał jechać do tego miasta, by m.in. załatwiać interesy M. Brzostowskiego, starosty orańskiego, o czym ten pisał do łowczego mińskiego[189].

W 1751 roku A. Chmara po raz kolejny otarł się o świat wielkiej polityki krajowej. Po śmierci kanclerza litewskiego Jana Fryderyka Sapiehy nastąpił czas przetasowań na stanowiskach ministerialnych. Cały obóz „Familii" miał się na tym skoncentrować, o czym M.A. Sapiehę informował A. Chmara[190]. Choć sam chyba bezpośrednio nie uczestniczył w rozmowach na ten temat to wiele o nich wiedział. Z jego relacji wynika, że rozmowy te toczyły się w Wołczynie latem 1751 roku. Jego zdaniem planowano tam pieczęć mniejszą litewską dla jego pryncypała M.A. Sapiehy, wojewody podlaskiego, „acz zawsze ex ministeri więcej dla siebie życzący buławy"[191]. Atmosfera tych rozmów chyba nie była najlepsza, spory o podział urzędów trwały do września, ale minęły i „nadspodziewanie uspokoiły się trudności i dość po przyjacielsku jak między dystyngowanymi domami i z koligaconymi należy perficitur opus". A. Chmara wyrażał życzenie — zgodne z jego przekonaniami — by wszyscy w rozmowach uczestniczący zostali w ścisłej konfidencji[192]. Był w tym czasie cały czas blisko tych negocjacji, krążył bowiem między Grodnem, Czerloną, Słonimiem a Dereczynem[193]. Wydaje się, że finałem tej akcji związanej z nowymi nomi-

---

187 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 31, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Wilno 16 VII 1751. Por. o tej problematycznej kwestii Z. Zielińska, *Walka „Familii"*, s. 328—329.

188 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 31v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Wilno 16 VII 1751.

189 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 3, M. Brzostowski starosta orański do [A. Chmary], Sitec? 4 VII 1751 — chodziło o zamówienie karety z Gdańska, by była gotowa na przyszły sejm. Por. LMAVB, F. 139, rkps 4866, k. 10, A. Chmara do [M.A. Sapiehy?], Zelwa 14 VIII 1751.

190 Por. LMAVB, F. 139, rkps 4866, k. 10, A. Chmara do [M.A. Sapiehy?], Zelwa 14 VIII 1751. Por. Z. Zielińska, *Walka „Familii"*, s. 330—331.

191 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 32, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Wilno 30 VII 1751. Por. LMAVB, F. 139, rkps 4866, k. 9, A. Chmara do [M.A. Sapiehy?], Zelwa 14 VIII 1751. O kwestii nominacji M.A. Sapiehy por. A. Macuk, *Baracba magnackich grupowak u WKL (1717—1763) gg.*, Mińsk 2010, s. 353.

192 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 34v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Grodno 21 IX 1751. Być może do ugody doszło już w połowie sierpnia. Por. Por. LMAVB, F. 139, rkps 4866, k. 9, A. Chmara do [M.A. Sapiehy?], Zelwa 14 VIII 1751 — tu o różnych wariantach awansów.

193 Por. LMAVB, F. 139, rkps 4866, k. 13—14, 15, 18, A. Chmara do [M.A. Sapiehy?], Czerlony 5 IX 1751 i 12 IX 1751, Grodno 21 IX 1751, Słonim 5 X 1751 — tu informował, że po nieświeskiej podróży dobrodziej M.A. Sapieha? zachorował na katar, ale już jest zdrów, i że w tych dniach książę hetman M.K. Radziwiłł z całą rodziną spodziewany jest na weselu A.? Zadarnowskiego.

nacjami ministerialnymi była, według A. Chmary, wizyta — w której uczestniczył — wojewody M.A. Sapiehy w Nieświeżu na zaproszenie M.K. Radziwiłła[194]. Zdaniem A. Chmary była ona udana, wszystko odbywało się w atmosferze zabawy, czego się nie spodziewano[195]. Później, przypuszczalnie na początku listopada 1751 roku[196], nastąpiła rewizyta M.K. Radziwiłła w Słonimie, co — jak pisał A. Chmara — było znakiem zupełnej zgody, „uniwersalna jest u wszystkich opinia", wszelako nie wszyscy uczestniczący wówczas w tych spotkaniach szczerze się pogodzili: „Prawda, iż poznajemy szczyrą chęć IP księcia hetmana [M.K. Radziwiłła] pojednania się z Księciem podkanclerzym [M.F. Czartoryskim], ale moim zdaniem intantum ona desideratur inqantum będzie". Książę ordynat M.K. Radziwiłł starał się o skoligacenie z Czartoryskimi, a ta okoliczność — zdaniem A. Chmary — poróżniała obie strony[197].

Wydaje się, że politycznie samodzielnie A. Chmara zaistniał w 1752 roku. Cały czas pełniący rolę pomocnika Sapiehów, starał się coś zyskać dla siebie i swojej rodziny. Wyraźnie skupiał się na mińskich sejmikach poselskich. Wiemy, że starał się również wpływać na sejmik orszański, na którym chciał umieścić jako posła A. Wiażewicza[198], o co ten prosił już wcześniej[199]. Jednak to sprawa sejmiku mińskiego zajmowała A. Chmarę od lipca 1752 roku najbardziej[200], niestety dla niego nie zakończył jej — podobnie jak elekcji A. Wiażewicza — sukcesem, o czy pisał 24 sierpnia tegoż roku przypuszczalnie do M.A. Sapiehy. W liście tym stwierdzał, że sejmik miński dla „uporczywych do

194 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 36, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 22 X 1751.

195 Por. LMAVB, F. 139, rkps 4866, k. 17, A. Chmara do [M.A. Sapiehy?], Nieśwież 29 X 1751.

196 Por. ibidem. W liście informował o planowanym za dwa dni wyjeździe do Słonima.

197 Por. LMAVB, F. 139, rkps 4866, k. 19, A. Chmara do [M.A. Sapiehy?], Słonim 12 XI 1751.

198 Por. BJ, rkps 6637, k. 28—29, A. Wiażewicz w liście rozpoczynającym się od zwrotu „Panie Adamie" [do A. Chmary], Kopyś 24? VIII 1752 — pisał, że na sejmiku orszańskim z „pana" pomocą chciał być posłem, ale list księcia podkanclerzego litewskiego M.F. Czartoryskiego wszystko zniszczył, bo w nim była instancja za starostą orszańskim Janem Józefowiczem Hlebickim i Antonim? Śleszyńskim; gdy list ten został upubliczniony, przyjaciele A. Wiażewicza poczęli się wahać i odstępować go, więc i on odstąpił. Tak to A. Wiażewicz, garnąc się do podkanclerzego litewskiego „całym sercem", jednak łaski nie zyskał. Dalej informował, że list WP do powiatu oddał na sejmiku i sam przemówił. Sejmik jednak ostatecznie nie doszedł. Jeżeli byłoby wolą M.A. Sapiehy na drugim sejmiku za nim się wstawić, miał przysłać list, ale niezbędna była również łaska podkanclerzego. Śleszyński był przyjacielem M.A. Sapiehy. Później A. Wiażewicz chciał służyć podkanclerzemu na asesorii w Grodnie i zostać posłem na przyszły sejm, z Infant, albo na sejmiku starodubowskim. Chciał do tego wsparcia M.F. Czartoryskiego, M.A. Sapiehy. Por. BJ, rkps 6637, k. 59—60, A. Wiażewicz do A. Chmary, b.d.m. [1752].

199 Por. BJ, rkps 6636, k. 10—10v, 131, A. Wiażewicz do A. Chmary, [Cieciołówka] b.m. 13 I 1751, Kopyś 26 VIII 1751.

200 Por. LMAVB, F. 139, rkps 4866, k. 21, 26v, A. Chmara do [M.A. Sapiehy?], Grodno 12 VII 1752 i Słonim 28 VII 1752.

poselstwa konkurentów" został zerwany. Faktycznie kandydatów do poselstwa było aż 12, ale — w opinii A. Chmary — do zerwania sejmiku najbardziej przyczynił się starosta miński Józef Michał Iwanowski, który działał przeciw referendarzowi litewskiemu Antoniemu Tadeuszowi Przezdzieckiemu[201]. A. Chmara nie był najważniejszą postacią na tym sejmiku, choć już wówczas promował J.J. Kłokockiego do miecznikostwa mińskiego[202], natomiast uczestniczył w nim na pewno jako jeden z reprezentantów „Familii".

Bardzo ważnym etapem w karierze politycznej A. Chmary było przejęcie w 1752 roku funkcji sekretarza pieczęci mniejszej[203]. Dnia 6 października tegoż roku pisał: „konferowałem pieczęć mniejszą WKL w Grodnie na sejmie", a cztery dni później „sekretaria podkanclerzego mnie oddana" została[204]. Ten awans wiązał się z wstąpieniem na urząd podkanclerzego litewskiego jego dotychczasowego opiekuna M.A. Sapiehy, który zyskał go przy pomocy sporych wysiłków M.F. Czartoryskiego[205]. Funkcja sekretarza pieczęci mniejszej w hierarchii urzędniczej niewiele znaczyła, natomiast praktycznie dawała sporą władzę, zwłaszcza gdy jej posiadacz miał dobre relacje z „trzymającym pieczęć", a tak w tym przypadku było. To sprawiło, że w tym czasie coraz częściej pośredniczył w kierowaniu próśb obywateli do M.A. Sapiehy[206].

„Posiadanie pieczęci", a przede wszystkim bliskość z Sapiehami i „Familią" z pewnością zwiększyły atrakcyjność polityczną A. Chmary. Stawał się osobą mogącą wiele pomóc politycznie. Dlatego jego przyjaciel J.J. Kłokocki dyskretnie pytał go o plany na sejmik gromniczny w Mińsku i na kandydata do funkcji

---

201 Por. LMAVB, F. 139, rkps 4866, k. 27—27v, A. Chmara do [M.A. Sapiehy?], Siemków 24 VIII 1752. Dodawał w tym liście, że referendarz A.T. Przezdziecki ma nadzieję być posłem z Inflant „na miejscu IP [Konstantego Ludwika] Platera pisarza [litewskiego], który mu swego ustąpił miejsca". Tak też się stało. Por. *Diariusze sejmowe z wieku XVIII*, t. 3: *Diarjusze sejmowe z lat 1750, 1752, 1754 i 1758*, wyd. W. Konopczyński, Warszawa 1937, s. 137.

202 BJ, rkps 6637, k. 16—16v, J.J. Kłokocki do A. Chmary, Wołczyn 27 VI 1752 — dziękował za promowanie go do miecznikostwa mińskiego, które chyba wówczas nie zawakowało, toteż książę przyrzekł mu koniuszostwo. Prosił też o wsparcie go na sejmiku do funkcji poselskiej.

203 Por. LNB, F 103, dz. VIII, rkps 643, k. 21, Antoni Giełgud do A. Chmary, Grodno 11 XI 1752; BJ, rkps 6637, k. 30, Ignacy Pruszanowski do [A. Chmary], Kozłowiecze 10 IX 1752 — dziękował za pieczętowanie przywileju; BJ, rkps 6637, k. 48—49v, P. Pietraszkiewicz do A. Chmary, Nowogródek 22 X 1752. Wylewano żale, że przywilejów nie chcą wydawać, szczególnie na części ekonomii. Por. BJ, rkps 6637, k. 81—81v, J. Dulęba do A. Chmary, Warszawa 4 XII 1752 — o jedną z nich, Cimochówkę, bezskutecznie starał się A. Chmara.

204 BJ, rkps 6211, k. 78v, Silva rerum A. Chmary. Tytułował się tak i pieczętował już wcześniej.

205 Z. Zielińska, *Walka „Familii"*, s. 330—331.

206 Por. wspomniane już prośby o poselstwo A. Wiażewicza i wiele innych, np. BJ, rkps 6636, k. 34, A.[ntoni] M.[ichał] Kierekieszy do A. Chmary, Dubno 19 III 1751; BJ, rkps 6636, k. 51, [J.] Bouffał do A. Chmary, Litwinów 9 IV 1751; BJ, rkps 6637, k. 56, K.B Szwarchoff do A. Chmary, Witkowi... 28 X 1752; BJ, rkps 6637, k. 65—66v, Jan Dziekoński do A. Chmary, b.m. 9 XI 1752.

deputackiej proponował swoją osobę, równocześnie informując, że o funkcję deputacką zamierza ubiegać się stolnik miński Stefan Bykowski, oraz wyrażał obawy, że sejmik może nie dojść[207]. Tak stało się w istocie, choć szczegółów nie znamy. Nie wiemy też, czy A. Chmara był na sejmiku. List J.J. Kłokockiego wyraźnie świadczy jednak o wzroście znaczenia łowczego mińskiego. Coraz poważniej traktował A. Chmarę M.F. Czartoryski. W listach kierowanych do A. Chmary zaczęły się pojawiać w większej ilości treści polityczne, czego wcześniej nie było. M.F. Czartoryski informował łowczego mińskiego m.in. o machinacjach starosty mińskiego J.M. Iwanowskiego w przysposobieniu sobie arbitrów przyjaciół do trybunału[208]. Czy A. Chmara w imieniu kanclerza litewskiego był na trybunale, nie wiemy, ale stwierdzić możemy, że składał manifest w Nowogródku w jego sprawie po nieprzyjęciu go w Grodnie[209], a w listopadzie 1753 roku wybierał się do Wołczyna[210], przypuszczalnie z M.A. Sapiehą.

W lutym 1754 roku A. Chmara ponownie zaangażowany był w elekcję deputatów. Bezpośrednio chyba nie brał w niej udziału, ale przypuszczalnie był świadkiem tworzenia listy kandydatów. Sugeruje to jego list do M.T. Łopacińskiego, w którym pisał o sejmikach deputackich i o ich wynikach. Informował go, że doszedł sejmik w Słonimie, a na nim wybrani na deputatów zostali Józef Ślizień, podkoniuszyc litewski, i Ignacy Bykowski, chorążyc[211]. Relacjonował, że sejmiki deputackie w Wołkowysku, Upicie i Lidzie zostały zerwane, podobnie jak sejmik nowogródzki, ale na nim — jak zaznaczał — deputatów udało się wybrać. Zostali nimi Felicjan? Daneyko i Jan Rowiński, natomiast w Grodnie — Tadeusz Jundziłł, podkomorzy, i Ignacy? Aleksandrowicz, sędzic grodzieński[212]. Niestety, nie wiemy, czy A. Chmara był na którymś sejmiku. Wydaje się, że nie. Z Mińska relację o przebiegu tamtejszego — niespokojnego — sejmiku otrzymał od swego zaufanego P. Pietraszkiewicza[213].

W kwietniu 1754 roku A. Chmara przygotowywał się do wyjazdu do Wilna, gdzie miał towarzyszyć M.A. Sapieże. Z tymi planami łączyły się pewne problemy, trudno bowiem było znaleźć dobrą stancję w pobliżu katedry[214]. Czy A. Chmara

---

207 Por. BJ, rkps 6637, k. 70v, J.J. Kłokocki do A. Chmary, Dworzec 12 XI 1752.

208 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 34, k. 14, M.F. Czartoryski do [A. Chmary], Wołczyn 10 III 1753.

209 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 40, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 4 XI 1753.

210 Ibidem, k. 40—40v.

211 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 44, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 10 II 1754. Por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 239—241.

212 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 44, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 10 II 1754. Por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 240. Wskazani deputaci znaleźli się w tym zestawieniu.

213 BJ, rkps 6638, k. 9, P. Pietraszkiewicz do A. Chmary, Mińsk 22 II 1754.

214 Por. BJ, rkps 6638, k. 50—50v, Ksiądz [J.D.?] Łopaciński do A. Chmary, Wilno 7 IV 1754. Wolne było tylko u Bernardynów.

tę podróż odbył, nie mamy pewności, natomiast w czerwcu 1754 roku był już w Warszawie, gdzie doglądał pałacu Sapiehów, ich interesów politycznych, m.in. przesyłał przywilej na województwo połockie dla A.M Sapiehy, przy czym pisał, że żałuje, że sam go nie pieczętował[215], co ma swoją wymowę. Głównym celem pobytu A. Chmary w stolicy były szeroko pojęte przygotowania do zbliżającego się sejmu. W związku z tym informował M.A. Sapiehę, kto do Warszawy przybył, kogo umieścił na stancji w pałacu[216], a kto — choć był zapowiadany — nie dotarł[217]. Donosił o panującej w stolicy atmosferze. Wymownie zauważał, że w Warszawie jest coraz więcej ludzi i dwie partie: jedna za, druga przeciw ordynacji ostrogskiej[218]. Kilka dni później dodawał: „Straszą tu siebie obie partyie zagranicznemi potencjami"[219]. Pisał również o wszelkich wakansach — czy to wolnych dzierżawach, czy królewszczyznach do wzięcia[220]. W lipcu 1754 roku A. Chmara wrócił do Słonima[221] i zajął się najpewniej sejmikami poselskimi w Mińskim. O zbliżających się sejmikach poselskich wymownie przypomniał mu Leon? Zaranek swą prośbą o zwrócenie uwagi podkanclerzemu na jego starania o funkcję poselską z księstwa żmudzkiego. Dodawał, że jest przekonany, iż z pomocą A. Chmary jego wysiłki zakończą się sukcesem[222]. Tak się jednak nie stało, a przynajmniej nie w 1754 roku. Wiadomo, że na sejmikach A. Chmara był w Mińsku, co więcej — zgłosił na nich swoją kandydaturę do poselstwa. Z przygotowań do sejmiku zdał relację M.T. Łopacińskiemu. Pisał w niej o przeciwnościach na sejmiku. Pierwszą z nich było: „pewne szalone subiectum dysponowane do starania się o funkcję poselską", a drugą — przysłane dziwne „punkta" do instrukcji[223]. Zapowiadał więc: „nie spodziewam się dojścia tutejszego sejmiku lubo z naszej strony nie chcemy dla powiatu tej czynić krzywdy"[224].

---

215 Por. LMAVB, F. 139, rkps 4867, k. 1, A. Chmara do [M.A. Sapiehy], Warszawa 23 VI 1754.

216 Por. ibidem.

217 Por. ibidem — w takim kontekście mowa o referendarzu litewskim A.T. Przezdzieckim.

218 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 47v, A. Chmara do [T.M. Łopacińskiego], Warszawa 16 VI 1754. Mowa tu o transakcji kolbuszowskiej dzielącej ordynację ostrogską, która wywoła w kraju spore zamieszanie polityczne. Por. R. Marcinek, *Sanguszko Janusz Aleksander*, [w:] PSB, t. 34, Wrocław 1992—1993, s. 490—491.

219 Por. LMAVB, F 139, rkps 4867, k. 2, A. Chmara do [M.A. Sapiehy], Warszawa 23 VI 1754.

220 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 47, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Warszawa 16 VI 1754.

221 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 48, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 20 VII 1754.

222 BO, rkps 4909, s. 309, [Leon?] Zaranek do A. Chmary, Litowiany 20 VII 1754. Być może proszącym był Leon Zaranek, który został posłem żmudzkim 4 lata później w 1758 roku. Por. *Diariusze sejmowe z wieku XVIII*, t. 3, s. 284, Posłowie na sejm warszawski 1758 r.

223 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 45, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], b.m. 18 VIII 1754. Niestety, treści tych punktów nie znamy ani nie wiemy, kto je posłał.

224 Ibidem, k. 45v. Wiemy, że o poselstwo z sejmiku mińskiego starał się Udalryk Radziwiłł. Wspomagać w tym miał go brat starosta grodowy rzeczycki Albrecht Radziwiłł. Razem z U. Ra-

Za przyczynę napięcia przed sejmikami uznawał A. Chmara „interes Ostrogski", który powodował coraz większe rozjątrzenie wśród obywateli[225]. Przewidywał, że w tej atmosferze sejm nie dojdzie[226]. Niestety jaki był przebieg sejmiku nie wiemy, poza tym, że faktycznie został zerwany, co można wnioskować z faktu, że posłów nie wybrano[227]. W tym czasie pojawiały się też kuluarowe interesy samego M.A. Sapiehy, który w kwestii otrzymania starostwa starodubowskiego miał porozumieć się z konkurującym o nie Krzysztofem? Zawiszą i J.M.? Iwanowskim[228]. A. Chmara zauważył wówczas, że zmieniła się koniunktura polityczna dla całej „Familii", czego wyrazem miała być niechęć dworu do niej. Uważał: „Odmiany dla nas dworu nie może nikt poznawać", bo i owszem dorabiają się „nasi" kredytu w Warszawie, ale i wielu naszych, podkreślał, opuszczonych jest „od wszystkich protektorów"[229]. Możemy przypuszczać, że chodziło o tych dotąd wspierających stronnictwo w Warszawie i to pomimo wysiłków samego A. Chmary oraz jego opiekuna, który później, w listopadzie 1754 roku o nich zabiegał, o czym pisał A. Chmara do M. Woyny Orańskiej[230]. Warto tu zauważyć, że jego opiekun M.A. Sapieha w kwestiach zasadniczych dla Rzeczypospolitej zawsze nawoływał do jedności, twierdząc, że swary i niezgody są szkodliwe dla „ojczyzny matki naszej", gdyż szykują jej upadek, czemu —

---

dziwiłem posłem miał być zwolennik „Familii" stolnik miński Stefan Bykowski. Taką plantę miano ułożyć 15 sierpnia 1754 roku na spotkaniu Udalryka i Albrechta Radziwiłłów z S. Bykowskim. Niespodziewanie jednak zjawił się inny konkurent do poselstwa — właśnie A. Chmara. Według M.K. Radziwiłła ta konkurencja Chmary nie miała przeszkodzić w wyborze U. Radziwiłła, ten zapewnić miał S. Bykowski, który miał spore wpływy wśród miejscowej szlachty, miał on wypromować siebie i Udalryka. Por. AGAD, AR, dz. IV, rkps 575, k. 50—51, U. Radziwiłł do M.K. Radziwiłła, Stabunowicze 16 VIII 1754; AGAD, AR, dz. IV, rkps 876, k. 403, kopiariusz listów M.K. Radziwiłła. Za te informacje dziękuję Andriejowi Macukowi. Sam A. Chmara o zamiarze ubiegania się o funkcję poselską z Mińska nie wspominał, a laudum tego sejmiku nie odnaleziono, nie ma go w F 1727, op. 1, rkps 12, księgi mińskie ani w księgach potocznych z tego okresu, por. F 1727, op 1 rkps 67. Na sejmie 1754 roku posłów mińskich nie było. O sejmie por. *Diariusze sejmowe z wieku XVIII*, t. 3, s. 141—250, Diariusz sejmu 1754.

225 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 49, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 20 VII 1754.

226 Ibidem, k. 49v. Por. o polaryzacji ówczesnej sceny politycznej T. Szwaciński, *Tumult wileński 1755 roku i jego reperkusje*, „Rocznik Lituanistyczny" 2016, t. 2, s. 108—109.

227 Por. *Diariusze sejmowe z wieku XVIII*, t. 3, s. 246.

228 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 45v—46, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], b.m. 18 VIII 1754.

229 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 48v—49, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 20 VII 1754. Trafny wydaje się sąd Z. Zielińskiej, że po transakcji kolbuszowskiej 7 grudnia 1753 roku „definitywnie" Czartoryscy wypadli z łask H. Brűhla. Por. Z. Zielińska, *Walka „Familii"*, s. 341.

230 BN, rkps 9002/1, k. 6v, A. Chmara do M. Woyny Orańskiej, b.m. 18 XI 1754 — A. Chmara pisał: „piszę ten list o trzeciej w nocy, tyle gości mieliśmy na kolacji", „musiałem wysługiwać się jako marszałek".

uważał — można zaradzić przez aukcję wojska, tylko trzeba dać pieniądze na jego utrzymanie[231].

W lutym 1755 roku A. Chmara był przypuszczalnie na sejmikach w Mińsku, gdzie stancje u bonifratrów zamawiał mu brat Joachim[232], a później na sesjach trybunału kadencji mińskiej, gdzie należał do grupy obywateli reprezentującej interesy M.F. Czartoryskiego, kanclerza litewskiego[233]. Także w sferze politycznej A. Chmara, jak można wnioskować, dalej wspomagał podkanclerzego M.A. Sapiehę. Wszak do A. Chmary pisał Józef Bystry o sejmikach przedsejmowych i rozkazach podkanclerzego M.A. Sapiehy, zapewniając, że na nie niechybnie zjedzie, i dodając, że został on mu przydany do pomocy[234]. Przypuszczalnie A. Chmarę niedwuznacznie prosił również Franciszek A. Rokicki o urząd pisarza wielkiego litewskiego po spodziewanym — ale wówczas niedoszłym — awansie Józefa Sosnowskiego, w czym pomóc miał M.A. Sapieha. Uważał, że przez takie wyróżnienie jego pomoc „przy wielu zabawach publicznych" nie pójdzie w niepamięć[235]. Dzięki więc bliskości z M.A. Sapiehą wyrastał A. Chmara na polityka znaczącego i coraz samodzielniej występującego w życiu publicznym. Dowodem na to są kierowane do niego w 1754 roku kolejne prośby o wsparcie różnych interesów, m.in. pomoc w staraniach o funkcję poselską, co miał ułatwić M.A. Sapieha[236]; z kolei Mikołaj Rudomina prosił o stolnikostwo brasławskie i wstawiennictwo u podkomorzego litewskiego Jana Karola Mniszcha?[237], natomiast Salomea Rymszyna liczyła na wniesienie jej spraw „do JW. Pana Opiekuna", zależało jej bowiem na ochronie przed Leonem? Kiełczewskim, krajczym rzeczyckim, jej praw do starostwa hrybowskiego[238], Andrzej Siemaszko zaś pisał, że jest pewny, iż podkanclerzy będzie pamiętał o strażnikostwie mińskim dla niego, ale chciał, by mu to przypomnieć[239] — takich i podobnych próśb było sporo[240].

---

231 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 88, k. 54—55, Kopia listu JW. [M.A.] Sapiehy WKL na sejmiki, b.d.m. [1753—1760].

232 BJ, rkps 6639, k. 29, J. Chmara do A. Chmary, Siemków 24 I 1755.

233 M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. 1: *1714—1757*, oprac. B. Królikowski, kom. Z. Zielińska, Warszawa 1986, s. 575—576.

234 BO, rkps 4909, p. 15, nl., J. Bystry do [A. Chmary] łowczego mińskiego, Terebuń 19 X 1755.

235 BJ, rkps 6639, k. 74, [Franciszek A.] Rokicki do [A. Chmary], Brahin 8 V 1755. Por. Z. Zielińska, *Sosnowski Józef Sylwester*, [w:] PSB, t. 40, s. 560.

236 BO, rkps 4909, p. 103, nl. (s. 309), [Leon?] Zaranek do [A. Chmary], Ci[y]towiany? 20 VII 1754 — chodziło o elekcję na sejmiku żmudzkim.

237 BO, rkps 4909, p. 79, nl., Mikołaj Rudomina do [A. Chmary], Wilno 21 X 1754?. Por. o znaczeniu J.K. Mniszcha, M. Czeppe, *Kamaryla Pana z Dukli. Kształtowanie się obozu politycznego Jerzego Augusta Mniszcha 1750—1763*, Warszawa 1998, s. 62—63.

238 BCz., MNK, rkps 893, k. 4—4v, Salomea Rymszyna do [A. Chmary?], b.m. 19 IX 1754.

239 BJ, rkps 6638, k. 31, [Andrzej] Siemaszko do A. Chmary, Ostrowia? 26 III 1754.

240 Por. np. BJ, rkps 6638, k. 6, Jan Bem kapitan? do [A. Chmary], Michałowszczyzna 17 II 1754 — prosił o służbę u podkanclerzego albo kanclerza, pisał odważnie, że jest bez za-

Pewną samodzielność polityczną A. Chmary w ówczesnym układzie politycznym widać w przypadku sejmików deputackich 1756 roku, chociaż nie wiemy, czy był na nich — i ewentualnie na którym z nich — obecny. Zdarzało się przecież, że to jego pytano, kto ma zostać deputatem. Antoni Poźniak pisał, że spotkał swego konkurenta do funkcji deputackiej z powiatu oszmiańskiego — Kazimierza Sołłohuba, koniuszego żmudzkiego, pytał zatem, „jak mam postąpić" i kogo wziąć za kolegę do sądów trybunalskich. Pytania te kierował do A. Chmary, mimo iż właśnie wrócił ze Słonima[241], czyli — jak przypuszczać możemy — po widzeniu się z M.A. Sapiehą. Według A. Poźniaka — o czym pisał później — wielu urzędników chciało utrzymać K. Sołłohuba, który mógłby zerwać sejmik, jeżeli na niego nie pozwolą. A. Poźniak tego nie chciał, ale też nie chciał nic czynić przeciw zdaniu A. Chmary, toteż pytał go, czy ma z nim objąć funkcję deputata[242]. Niestety, odpowiedzi na te listy nie znamy. A. Poźniak został ostatecznie surogatorem w Oszmianie[243]. „Wola" A. Chmary zatrzymała także F.A. Rokickiego dla spraw sejmików deputackich w Brahiniu, na jego polecenie zrezygnował z przyjazdu do niego do Słonima[244]. O sytuację przed sejmikami deputackimi — w kontekście gorszących scen na „trybunale mińskim" — pytał „mojego łowczenka" A. Chmarę Mikołaj? Hrebnicki[245]. Na sejmiku deputackim w Mińsku A. Chmara chyba nie był. Krótką relację z niego zdał mu J. Chmara, pisząc, że na sejmiku „naszym" dyrektorem został Józef Wołodkowicz, sędzia ziemski miński, który za deputatów podał Antoniego Świętorzeckiego i [?] Oborskiego, a zaraz potem „sam bez pożegnania sejmiku i izby sejmikowej wyszedł", co skończyło się złożeniem protestacji[246].

---

sług; BJ, rkps 6639, k. 19—19v, Józef Tadeusz Gieysztor do A. Chmary, Witowiszki 20 I 1755 — prosił o podbicie blankietu na probostwo dla księdza Szymona Kozłowskiego i suplikował o protekcję dla niego; BJ, rkps 6639, k. 23—23v, Ksiądz Wincenty Haciski do A. Chmary, Bychów 22 I 1755 — prosił o rekomendację kanclerza WKL; BJ, rkps 6639, k. 26, J.[erzy] Galiński wojski orszański do A. Chmary, Gawory 23 I 1755 — prosił o deputację, pisał, że nie adresował jej do podkanclerzego WKL, chciał się zasłużyć prześwietnemu powiatowi, służyć był gotów. Por. też BJ, rkps 6639, k. 55, P.[aweł?] Bułharyn do A. Chmary, Mosty 6 III 1755 — tu prośba o promowanie tenuty bohusławskiej dla ojca piszącego; BJ, rkps 6639, k. 70—70v, Cezary Stebnowski opat onufrejski do [A. Chmary?], Onufry 2 V 1755 — tu mowa była o osobach na wakanse dla duchownych, sugerował, kogo życzyłby sobie na opactwo mińskie, „i spodziewam się, że WP jako na ziomka swego będziesz łaskawy".

241 BJ, rkps 6640, k. 1—1v, Antoni Poźniak do A. Chmary, Soły 4 I 1756.

242 BJ, rkps 6640, k. 7, A. Poźniak do A. Chmary, Soły 11 I 1756.

243 BN, rkps 9002/1, k. 12v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 24 XI 1756. [A.] Poźniak został później surogatorem oszmiańskim i — jak zauważał A. Chmara — „już teraz nie tak jest pokorny, jak był prostym Poźniakiem".

244 BJ, rkps 6640, k. 4, F.[ranciszek] A. Rokicki do A. Chmary, Brahin 5 I 1756.

245 BJ, rkps 6640, k. 6, M.[ikołaj] Hrebnicki do A. Chmary, Stranie? 9 I 1756.

246 BJ, rkps 6640, k. 22, J. Chmara do A. Chmary, Siemków 13 II 1756 — złożył ją „starszy" starościc miński Tadeusz? Iwanowski. Por. A. Haratym, *Świętorzecki Antoni*, [w:] PSB, t. 51, z. 4, Warszawa—Kraków 2018, s. 530; M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. 1. s. 626. Por. o deputatach

Do A. Chmary spływały również relacje z sejmików innych powiatów[247]. Na pewno więc był już wtedy politykiem, którego szanowano i z którego zdaniem się liczono.

W czerwcu 1756 roku zajął się A. Chmara przygotowaniem sejmików poselskich, w czym pomagał mu Jacek Żyżemski, rotmistrz, który zamawiał dla niego stancję dobrą i wygodną, koło dominikanów[248], mińskich. On też zalecał, by napisał do Józefa Żyżemskiego i innych obywateli, politycznych przyjaciół, aby zbierali szlachtę na sejmik i nawet „sekretnie pozamawiali"[249], niestety, z imienia ich nie wymienił. Wskazywał tylko na tych, którzy — jego zdaniem — są winni wdzięczność[250]. Pytał, kiedy ma być sejmik, gdyż data na uniwersale została „jakoby omylona"[251]. Możemy przypuszczać, że na sejmik zamówiono dla młodzieży kapelę u księdza [?] Bukatego[252]. A. Chmara zabiegał o funkcję poselską dla Józefa? syna swego — już za trzy miesiące — teścia J. Woyny Orańskiego, za co ten mu dziękował[253]. W tym czasie wojewoda miński Jan August Hylzen pisał list na sejmiki województwa mińskiego, w którym informował, że musi wyjechać dla poratowania zdrowia, i życzył łagodzenia sporów przy elekcji urzędników[254]. Bardziej treściwy był list prymasa Adama Ignacego Komorowskiego na sejmiki elekcyjne do województw i powiatów w roku 1756. A. Chmara przepisał go i umieścił w swoich zapiskach osobistych. Prymas nawoływał do szukania ratunku dla ojczyzny, dla ocalenia swobód i wolności. Apelował, że choć od 20 lat sejmy spełzają na niczym, to teraz z miłości do ojczyzny trzeba radzić. Wspominał o problemach z monetą, bo kraj został z niej ogołocony, oraz o interesie dóbr Ostrogskich, gdyż „zawsze jakiś niesmak miał In publico"[255]. Co myślał o tych kwestiach A. Chmara,

---

mińskich z 1756 roku *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 250 — podani: Tadeusz? Iwanowski i Antoni Świętorzecki, z adnotacją, że na rugach niedopuszczeni. Mogło chodzić o Bernarda albo Józefa Oborskiego. O burzliwym sejmiku mińskim por. A. Macuk, *Baracba magnackich grupowak*, s. 410.

247 BJ, rkps 6640, k. 21—21v, M. Hrebnicki do A. Chmary, Połock 13 II 1756 — tu relacja z kilku sejmików.

248 BCz., MNK, rkps 893, k. 6, Jacek [Żyżemski] rotmistrz do [A. Chmary?], Stołpce? 22 VI 1756.

249 Ibidem, k. 6—7.

250 Ibidem, k. 7.

251 Ibidem, k. 6v.

252 Ibidem, k. 7.

253 BJ, rkps 6667, k. 142, Jakub Woyna Orański do A. Chmary, Woszczanka 2 VIII 1756.

254 BJ, rkps 6211, k. 34v, Kopia listu wojewody mińskiego [J.A. Hylzena] do województwa mińskiego w roku 1756 na sejmiki. Wątek elekcji urzędniczych pojawiał się często. W województwie mińskim obowiązywała zasada, że posyłano do nominacji tego kandydata, który wygrywał „kreskowania". Por. A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI—XVIII w.*, Warszawa 2000, s. 156—157.

255 BJ, rkps 6211, k. 33v—34, Kopia listu prymasa [A.I. Komorowskiego] na sejmiki elekcyjne do województw i powiatów w roku 1756.

nie wiemy. Możemy tylko przypuszczać, że jego stosunek do nich wynikał z faktu przynależności do obozu „Familii", ale raczej nie był entuzjastą pomysłu likwidacji ordynacji, przynajmniej w tej przyjętej formule, w której się ona dokonała, co wnioskować można z jego niedomówień w tej kwestii.

Pod koniec lata 1756 roku A. Chmara udał się do Warszawy, skąd 20 września tegoż roku informował — przypuszczalnie M.A. Sapiehę — że komunikacja Rzeczypospolitej z Saksonią została zamknięta przez Prusy[256]. Później temu samemu odbiorcy donosił o działaniach wojennych w ramach rozpoczętej wojny z Prusami oraz o swym planie szybkiego powrotu do Słonima[257]. Życzył, aby odbiorca listu był podporą ojczyzny[258]. A. Chmara zwracał uwagę na wyraźnie zarysowany w stolicy podział na dwie partie, które nawzajem „u siebie nie bywają", każda strona ze swoją kompanią trzyma, a wszyscy do prymasa A. Komorowskiego czasem zjeżdżają[259]. Podczas tego pobytu w Warszawie A. Chmara miał zapewnić dworowi M.A. Sapiehy stały dopływ „cudzoziemskiej korespondencji"[260]. Wówczas załatwiał również sprawę — ważną ze względów prestiżowych — zakupu „gdańskiej" karety, która miała być dostarczona z Gdańska na Litwę. Listy w tej kwestii nie są ani jasne, ani kompletne, ale przypuszczalnie chodziło o dwa powozy: jeden dla M.A. Sapiehy, a drugi — prawie równie elegancki, co istotne — dla samego A. Chmary[261].

Znamienne, że już trzeciego dnia po swoim ślubie — jak pisał 9 listopada 1756 roku — jechał A. Chmara na polecenie prawdopodobnie M.A. Sapiehy ponownie do Warszawy, o czym wspominał wymownie w swym liście do M.T. Łopacińskiego: „możesz WP przyznać, iż to musi bydź nie bardzo miło trzeciego dnia po szlubie oddalać się"[262]. Jechał do stolicy Rzeczypospolitej w interesach, tym razem chyba całej „Familii" — tak dość jednoznacznie wynika

256 Por. LMAVB, F. 139, rkps 4867, k. 3v, A. Chmara do [M.A. Sapiehy?], Warszawa 20 IX 1756. Por. o próbach przeprowadzenia sejmu w 1756 roku, W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, t. 1. Warszawa 1911, s. 170.

257 Por. LMAVB, F. 139, rkps 4867, k. 6, A. Chmara do [M.A. Sapiehy?], Warszawa 27 IX 1756.

258 Ibidem, k. 6v.

259 Por. LMAVB, F. 139, rkps 4867, k. 7v, A. Chmara do [M.A. Sapiehy?], Warszawa 3 X 1756.

260 Por. BJ, rkps 6640, k. 3—3v, J.A. Gibes? do A. Chmary, Warszawa 5 I 1756.

261 Por. BJ, rkps 6639, k. 22, 69, F. Łukowicz do A. Chmary, Gdańsk 22 I, 20 IV 1755; BJ, rkps 6640, k. 28—28v, 35—36v, 38, 40, F. Łukowicz do A. Chmary, Gdańsk 23 I 1756, Kosobudy? 31 III 1756, zamek tuch[olski] 29 IV 1756, T. Szperliński do A. Chmary, Gdańsk 1 V 1756. O cenę karety dla M.A. Sapiehy pytano już pod koniec 1752 roku. Por. BJ, rkps 6637, k. 70, J.J. Kłokocki do A. Chmary, Dworzec? 12 XI 1752. Być może zamówiona była jeszcze trzecia kareta dla J.J. Kłokockiego. Por. BJ, rkps 6637, k. 75—76, J.J. Kłokocki do A. Chmary, Przybysławice 8 V 1755. Nie wiadomo, czy o tych karetach pisał teść A. Chmary, ale uważał je za brzydkie i ciężkie. Por. BJ, rkps 6667, k. 405, J. Woyna Orański do A. Chmary, Braszewicze 5 IX 1757.

262 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 50, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 7 XI 1756.

z cytowanego listu do M.T. Łopacińskiego. Pisał w nim o załatwianiu też jego interesów[263], ale przede wszystkim księcia kanclerza M.F. Czartoryskiego[264], a pośrednio również wojewody smoleńskiego Piotra Pawła Sapiehy, z którym planował zobaczyć się w Warszawie, a który w istocie przybył do stolicy parę dni po A. Chmarze, aby kupić starostwo sokołowskie[265]. W Warszawie A. Chmara miał się również spotkać ze swym opiekunem M.A. Sapiehą, który zamierzał wyjechać ze Słonima do Warszawy 11 grudnia 1756 roku[266]. W stolicy A. Chmara — jak pisał do żony — miał otrzymać skarbnikostwo albo cześnikostwo mińskie, ale odrzucił te propozycje, „nie mając gustu do tych obydwóch urzędów, do dalszego czasu wolałem przy łowiectwie zostać się"[267]. Później dość wymownie, chociaż trochę pragmatycznie stwierdzał, że w Warszawie nie będzie czekał na wakanse, „bo mi nie przybędzie", a w Słonimie więcej zyska, bo spotka się przecież z żoną[268], owszem, stwierdzenie dla M. Chmarzyny miłe, ale w istocie mało mówiące.

Możemy przypuszczać, że pod koniec grudnia 1756 roku wrócił A. Chmara do województwa mińskiego[269] i do swej żony, choć razem małżonkowie z pewnością nie byli długo. Prawdopodobnie w drugiej połowie stycznia — zapowiadał wyjazd na 17 stycznia — 1757 roku pojechał A. Chmara za swym opiekunem M.A. Sapiehą do Bychowa. Ten wcześniej, wraz z żoną Aleksandrą, przez Nieśwież, dokąd się ona na jakiś czas przeprowadzała, udał się do Bychowa. Oboje Sapiehowie — jak wynika z listu A. Chmary — byli zaproszeni do Nieświeża na

---

263 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 50, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 7 XI 1756. Chodziło o dzierżawę „chulską"?, która była w gestii H. Brühla, a starał się o nią też Jerzy? Abramowicz podwojewodzi wileński?. Por. LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 52, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Warszawa 21 XI 1756. Por. LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 54, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], b.m. [Warszawa] 6 XII 1756.

264 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 50v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 7 XI 1756.

265 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 53, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Warszawa 21 XI 1756. Por. też o sprawie, LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 60, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 8 IV 1757. Starostwo sokołowskie leżało w powiecie słonimskim. Por. A. Wejnert, *O starostwach w Polsce do końca XVIII wieku z dołączeniem wykazu ich miejscowości*, Warszawa 1877, s.130.

266 LVIA, F 1135, op. 14, rkps, 18, k. 55, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], b.m. 6 XII 1756. Por. BJ, rkps 6211, k. 73v, Sliva rerum A. Chmary.

267 BN, rkps 9002/1, k. 12v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 24 XI 1756.

268 Wyjazd zapowiadał 6 grudnia, ale pisał, że wstrzymuje go przeprawa przez Wisłę. Por. BN, rkps 9002/1, k. 18v—19, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 6 XII 1756.

269 Ibidem, k. 18. Daty powrotów — tu zapowiedziany wyjazd 6 grudnia — A. Chmara podawał zawsze z wyprzedzeniem, a potem je opóźniał. W tym przypadku miał czekać na M.A. Sapiehę, który dopiero miał wyjechać ze Słonima do Warszawy 11 grudnia. Prawdopodobnie miał też wrócić do Słonima, zważywszy, że tam przebywała najczęściej w tym okresie także żona A. Chmary. Wątpliwe, że będąc osobą blisko dworu, o tych planach nie wiedziała. To jednak wątek małżeński, który tu tylko sygnalizujemy.

zapusty[270]. Był z nimi „w jednej kompanii" hetman polny Michał Józef Massalski, „Niewypowiedzianie był rad JW. Książe hetman [M.K. Radziwiłł] przez tydzień, tamże zupełnie te domy między sobą rekoncyliowali się i zdaje się że do najściślejszej przyjaźni zabrali się", oby to na zawsze trwało — jak podkreślał A. Chmara — „życzymy"[271]. Na to wskazywały wspólne interesy w trybunale[272]— konferowanie M.A. Sapieże starostwa mścisławskiego, na którego objęcie miał zjechać prosto z Bychowa[273]. Już stamtąd A. Chmara dokładniej o tym informował, dodając, kto ma znajdować się w nowej obsadzie funkcji grodu mścisławskiego[274]. Wjazd na starostwo przesunięto jednak dopiero na jesień 1757 roku[275]. Ta sprawa szczególnie interesowała odbiorcę listów A. Chmary — M.T. Łopacińskiego, który sam był zainteresowany tym starostwem[276].

Kiedy dokładnie wrócił A. Chmara z Bychowa, nie wiemy. W każdym razie był na sejmikach w Mińsku, o czym pisał do żony, chwaląc się, że został podczaszym mińskim[277]. Podpis A. Chmary widnieje pod aktem konsensu na deputację Antoniego Bykowskiego i Jacka Żyżemskiego. Deputaci zostali wybrani na sejmiku 7 lutego na zamku mińskim[278]. W laudum wpisano A. Chmarę jako jednego z pierwszych, na trzeciej pozycji, spośród przeszło stu wpisanych, co potwierdza jego obecność w Mińsku już na początku lutego[279], ale także i jego pozycję w czasie tego sejmiku mińskiego. Nie ma go natomiast w gronie podpisujących kolejny dokument z sejmiku gospodarskiego, na którym wybrano lustratorami Józefa Wołodkowicza, horodniczego mińskiego, i Andrzeja Siemaszkę, budowniczego mińskiego, oraz proszono M.K. Radziwiłła, żeby

---

270 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 56, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 15 I 1757. Por. BN, rkps 9002/1, k. 21, A. Chmara do „Marysienki" [M. Chmarzyny], Siemków 22 I 1757.

271 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 56—56v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 15 I 1757.

272 Ibidem, k. 56v.

273 Ibidem.

274 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 59, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Bychów 30 I 1757.

275 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 60, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 8 IV 1757. Pierwotnie wjazd miał się odbyć wiosną. Por. BN, rkps 9002/1, k. 24, A. Chmara do M. Chmarzyny, Bychów 30 I 1757. O kwestii nominacji na starostwo por. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 9: *Województwo mścisławskie XIV—XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, T. Jaszczołt, A. Radaman, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, A. Macuk, A. Danilczyk, A. Haratym, Warszawa 2019, s. 172.

276 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 72, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Dereczyn 7 VIII 1757. Por. P.P. Romaniuk, *Sapieha Michał Antoni*, s. 113. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 9, s. 172. Wydaje się że A. Chmara sprzyjał kandydaturze M.T. Łopacińskiego.

277 BN, rkps 9002/1, k. 25, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Siemków 10 II 1757.

278 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 12, k. 1185—1185v, Akt konsensu na deputację, 17 III 1757.

279 Ibidem, k. 1185v—1186v.

sprawił, aby „zboża za granicę nie wychodziły”[280], co miało związek z nałożonymi przez Rosjan na województwo mińskie furażami[281]. Nie było A. Chmary również wśród protestujących przeciw obecności na sejmiku Stefana Bykowskiego, na którym ciążyły dekrety[282].

Z listu A. Chmary do żony wynika, że z Mińska udał się około połowy lutego w interesach — wraz z M.A. Sapiehą — do Nowogródka[283]. Na początku kwietnia 1757 roku A. Chmara był w Słonimie, skąd pisał do M.T. Łopacińskiego o bieżących zdarzeniach polityczno-publicznych i informował o zdarzonych awansach[284] oraz o najbliższych planach politycznych M.A. Sapiehy, m.in. o jego planowanej nieobecności na reasumpcji przyszłego trybunału, gdzie — jak pisał — miał nie zjeżdżać również książę hetman M.K. Radziwiłł[285]. Był już wówczas A. Chmara bardzo dobrze zorientowany w tym, co się dzieje w życiu publicznym w kraju. Wiedział o udziale w nim osób związanych z „Familią” i o jej bieżących relacjach z dworem Augusta III[286]. Pisał wówczas do M.T. Łopacińskiego o zatargu Józefa Sosnowskiego z księciem hetmanem M.K. Radziwiłłem i o jego załagodzeniu[287],

---

280 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 12, k. 1160—1161, Akt dyspozycji prześwietnego województwa mińskiego, 7 II 1757.

281 Obawiano się, że wojska moskiewskiego będzie więcej. Por. BJ, rkps 6641, k. 11, [J.] Bouffał pisarz grodzki grodzieński? do A. Chmary, b.d.m. [1757] — pisał: „Tu w Wilnie Moskalów jest dziesięć tysięcy, a co raz więcej przybywa”; BJ, rkps 6641, k. 22—22v, Karol Lindrott do A. Chmary, Grodno 7 VII 1757 — bronił się, że zezwolił na lokowanie magazynu w pałacu Sapiehów w Grodnie: „nie moja w tym wola, ale ich moc i siła”, nie mógł im zabronić „takiej potencji moskiewskiej”, tu codziennie wojska moskiewskiego przybywało, grenadierzy, „grand muszkieterowie”, kozacy, Kałmucy „i tatarowie”. Z kolei I. Bychowiec pisał, że w Mińsku z tysiącem kozaków i Moskali jenerał [?] Kosturin rezydował, czekał na większe wojsko, „nasz trakt z łaski pana Boga spokojny”. Pisał też, że Moskale ruszyli spod Kowna na Grodno. Por. BJ, rkps 6641, k. 23, I. Bychowiec do A. Chmary, Siemków 8 VII 1757. Ucierpiały na przechodach Moskwy dobra A. Chmary. Por. BJ, rkps 6641, 35, J. Chmara do A. Chmary, Siemków 3 VIII 1757 — pisał, że wyszedł uniwersał Stiepana Fiodorowicza Apraksina w Mińsku, generalnego komendanta rosyjskiego, by z każdego dymu szła jedna podwoda z prowiantem do Grodna, trzeba było dać podwody z Gródka, Zacenia i Chmarzyszek.

282 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 12, k. 1162—1163, Akt protestu patriotów województwa mińskiego, 11 II 1757 — Stefan Bykowski będąc pod dekretami, gwałtownie na „dyrekcję sejmiku gospodarskiego zasiadł”. Chodziło o zgodę na kontrahentów do ściągania obciążeń. Wielu było chętnych. S. Bykowski już po sejmiku zrobił prywatny zjazd szlachty. Wybrał do tej funkcji Stanisława Zdanowicza, przez sejmik niedopuszczonego. Dokument z 10 lutego 1757 roku. Pod dokumentem podpisy złożyło 12 osób.

283 BN, rkps 9002/1, k. 25v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Siemków 10 II 1757.

284 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 60, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 8 IV 1757.

285 Ibidem.

286 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 62, 64, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 22 IV 1757, Dereczyn 2 VII 1757.

287 Ibidem, k. 62v.

o rozliczeniach z Piotrem? Tepperem[288], a także o najbliższych planach M.A. Sapiehy, czyli również o swych własnych. W korespondencji z M.T. Łopacińskim m.in. pisał, że wyjazd „nasz [z M.A. Sapiehą]" do Warszawy w kwietniu 1757 roku jest niepewny[289]. Nie wiemy, co było przyczyną tej niepewności. Być może miało to związek z przechodami wojsk rosyjskich przez ziemie litewskie, co siłą rzeczy skłaniało do baczniejszego pilnowania majątków, a informacje o bieżących przechodach Moskali i ich zachowaniu w tym pomagały[290].

W pierwszych dniach maja 1757 roku A. Chmara — przypuszczalnie razem z M.A. Sapiehą — pojechał do Nieświeża i dalej do Dzięcioła[291], a na początku lipca już sam udał się do Wołczyna, o czym pisał z Dereczyna[292]. Następnie planował jechać do Warszawy[293]. M.A. Sapieha w tym czasie miał odwiedzić Białystok[294]. A. Chmara znalazł się w stolicy pod koniec lipca 1757 roku już jako podczaszy miński[295]. Prawdopodobnie oczekiwał tam na przyjazd M.F. Czartoryskiego[296], co być może miało związek z kryzysem w łonie „Familii" — to sugerował, pisząc do M.T. Łopacińskiego o swoich wrażeniach z pobytu w Wołczynie[297]. Informując wojskiego mścisławskiego o tych problemach, A. Chmara dodawał, że wraca na Litwę i że także M.F. Czartoryski po paru dniach ma wrócić do Wołczyna[298]. Czy tak się stało, nie wiemy, ale jest to możliwe, w każdym razie 7 sierpnia 1757 roku A. Chmara był razem z kanclerzem M.F. Czartoryskim w Dereczynie, gdzie pieczętował przywileje, niekiedy dziwne[299]. Stamtąd książę kanclerz miał jechać

---

288 Ibidem, k. 63.

289 Ibidem, k. 62v.

290 Por. LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 57, 62v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 15 I 1757, 22 IV 1757; BJ, rkps 6641, k. 11, [J.] Bouffał do A. Chmary, b.d.m. [1757].

291 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 66, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 8 V 1757. W tym czasie chyba cały czas pomagał M.A. Sapieże czuwać nad jego interesami. Por. np. LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 45, [nieczyt.] do A. Chmary, b.m. 18 VI 1757.

292 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 64, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Dereczyn 2 VII 1757.

293 Ibidem.

294 Ibidem.

295 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 47, „Siostra" L. Potocka do A. Chmary, Miedźna 4 VIII 1757 — autorka listu pisała z nieukontentowaniem i żalem, że w drodze do Warszawy przez Węgrów, nie zajechał do niej, zauważała z wyrzutem: „minąłeś mnie jak zapowietrzoną", nakazywała, by wstąpił do niej, jak będzie wracał na Litwę.

296 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 69v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Warszawa 25 VII 1757.

297 Ibidem.

298 Ibidem.

299 Por. np. LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 71v—72, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Dereczyn 7 VIII 1757. A. Chmara pisał, że na Kożuchowicze przywilej odeśle, „ale chcę wiedzieć, pod jaką datą mam pieczętować", może jeszcze żyje właścicielka, „a przynajmniej, kiedy umarła trzeba mnie wiedzieć".

po tygodniu do Wołczyna[300]. A. Chmara natomiast dołączył, jak się wydaje, do M.A. Sapiehy i stawił się w Białymstoku — był tam 23 sierpnia 1757 roku. Pisał wówczas do M.T. Łopacińskiego, że teraz razem ze swym opiekunem wybierają się do Warszawy w celu uzyskania porozumienia z dworem. Uściślał, trochę tajemniczo, że liczą na pomyślne przyjęcie lub nie i z tego będą miarkować, jaka jest sytuacja[301]. Z satysfakcją zauważał, że hetman J.K. Branicki „niewypowiedzianie" z ogromną radością przyjął w Białymstoku podkanclerzego M.A. Sapiehę[302], który proponował oparcie się w sprawach Rzeczypospolitej o sojusz czy bliższy związek z Francją[303]. Wydaje się, że ta myśl mogła być bliska M.A. Sapieże, który chyba myślał wówczas o odgrywaniu bardziej samodzielnej roli politycznej — rola jedynie zięcia M.F. Czartoryskiego i wykonawcy woli „Familii" mu nie wystarczała. Koncepcja związków z Francją mogła również odpowiadać A. Chmarze.

Z Białegostoku A. Chmara wraz ze swym pryncypałem wyjechał 26 sierpnia 1757 roku. Trzy dni później razem stanęli w Warszawie. Wracać planowali 9 września. Drogę swą mieli kierować na Litwę przez Wołczyn i Białystok[304]. W jakim celu konkretnie odbyli tę podróży, nie wiemy, ale jej aspekt polityczny był ewidentny. Wczesną jesienią 1757 roku powróciła sprawa obsady starostwa mścisławskiego. Pierwotnie — na początku tegoż roku — dzięki poparciu Rosji starostą mścisławskim został M.A. Sapieha, ale oddał ten urząd M.T. Łopacińskiemu, osobie bliskiej również A. Chmarze. Nie wiemy, w jakich okolicznościach do tego doszło. W każdym razie 25 września 1757 roku A. Chmara życzył mu udanego wjazdu na to starostwo[305]. Trzy dni później pisał do niego o propo-

---

300 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 72v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Dereczyn 7 VIII 1757.

301 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 73v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Białystok 23 VIII 1757. Zarys podróży A. Chmary potwierdzają jego listy do żony. Por. BN, rkps 9002/1, k. 35, 37—37v, 41, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 1 VIII 1757, Białystok 23 i 24 VIII 1757.

302 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 74, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Białystok 23 VIII 1757.

303 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 74v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], b.d.m. [Białystok?] [VIII 1757?].

304 BN, rkps 9002/1, k. 43, 45, 46, A. Chmara do M. Chmarzyny, Białystok 26 VIII 1757, Warszawa 29 VIII 1757, Warszawa 5 IX 1757.

305 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 78, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 25 IX 1757. O wcześniejszych dobrych relacjach M.T. Łopacińskiego z M.A. Sapiehą por. P.P. Romaniuk, *Sapieha Michał Antoni*, s. 113; Z. Zielińska, *Walka „Familii"*, s. 322—323. Por. o przyjaźni Łopacińskich z Sapiehami A. Macuk, *Stronnictwo sapieżyńskie w powiatach Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 307—309; Idem, *Sejmiki województwa mścisławskiego za panowania Augusta III*, [w:] *Unie międzypaństwowe. Parlamentaryzm. Samorządność. Studia z dziejów ustroju Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, red. W. Uruszczak, Z. Noga, M. Zwierzykowski, K. Fokt, Warszawa 2020, s. 357—358. O wyborze M.T. Łopacińskiego na starostę A. Macuk, *Kankurencja szljachty za mścislajskaie grodskaje starastva u 1735—1763 gg.*, [w:] *Mscislau i mscislauski krau. Sbornik nakowych artykulu*, red. A. Mycielski, Mińsk 2019, s. 217—220.

zycji, którą złożył M.T. Łopaciński: że podstarostą mianuje Józefa Antoniego Hołyńskiego. Zauważał, że podkanclerzy M.A. Sapieha choć był z tego kandydata niezbyt zadowolony, to w końcu uznał, że ważne tylko, aby podstarostę charakteryzowała życzliwość i niezmienność w „sentymentach"[306], możemy się domyślać — dla domu sapieżyńskiego. Wcześniej to samo A. Chmara sugerował M.T. Łopacińskiemu w sprawie obsady podstarościego, by był to, obojętnie kto, „byle przyjaciel mogący bydź statecznie użytecznym"[307]. W tym czasie rywalizacja trwała też o podczaszostwo mścisławskie[308] i „mostostwo", które A. Chmara radził dać któremuś z Ciechanowieckich[309]. A. Chmarze zależało wówczas szczególnie na dobrych relacjach z M.T. Łopacińskim, toczył bowiem sprawę z Józefem Wołodkowiczem, w czym nowo kreowany starosta mścisławski mógł — z racji swoich wpływów w trybunale i piastowanej funkcji instygatora — pomóc, za co mu już wówczas podczaszy miński dziękował[310]. A. Chmara — jak pokazuje ten przykład — potrafił zatem łączyć swoje interesy z interesami M.A. Sapiehy, który się na to godził, a przynajmniej nie mamy śladu wystąpienia kontrowersji między nimi w tej kwestii. Raczej również, co warte odnotowania, z pozytywnym skutkiem A. Chmara wstawiał się do księcia za swoimi przyjaciółmi i bliskimi. Między innymi prośbę do podkanclerzego skierowała — poprzez swojego syna — Katarzyna Chmarzyna, skarbnikowa[311]. Z kolei o jakiś wakujący urząd we wrześniu 1758 roku prosił Jacek Żyżemski[312]. Co więcej, chyba coraz bardziej ufali A. Chmarze także pozostali Sapiehowie, uznający go również za „swojego człowieka". Świadczyć o tym mogą kolejne prośby słane do A. Chmary, by za jego

306 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 78, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Dereczyn 28 IX 1757.

307 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 75, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Wołczyn 12 IX 1757. O problemach z wyborem podstarosty por. A. Macuk, *Kankurencja szljachty za mścislajskaie grodskaje starastva*, s. 202—221.

308 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 79v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Dereczyn 28 IX 1757. Przywileju tego dla osoby proponowanej przez M.T. Łopacińskiego podpisać nie chciano, mówiono, że już wyszedł dla [?] Karniewskiego. A. Chmara informował, że „będziemy pisać do dworu", że najpierw podpisany został inny przywilej.

309 Por. LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 75v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Wołczyn 12 IX 1757; LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 83, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 25 III 1758 — tu m.in. o daniu podczaszostwa mścisławskiego Kazimierzowi Hołyńskiemu i o tym, że wojski Marcin Ciechanowiecki „podobno przyszedł do zdrowia", więc już w mścisławskim „nic nie wakuje". Por. też LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 84, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Dereczyn 21 IV 1758. Urzędy mścisławskie obsadzano jeszcze w maju. LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 86, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Wilno 22 V 1758. O urzędach mścisławskich por. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 9, s 98, 121, 134, 203.

310 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 79, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Dereczyn 28 IX 1757.

311 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 14, k. 13, [K. Chmarzyna] matka do syna [A. Chmary], b.d.m. Prośba za [?] Czyżem na prezbitera. Por. też BN, rkps 9001, k. 58, Antoni Chmara ojciec do A. Chmary, b.d.m.

312 BCz., MNK, rkps 893, k. 10, Jacek Żyżemski do [A. Chmary?], Zazule 28 IX 1758.

pośrednictwem coś zyskać. Były dworzanin M.A. Sapiehy, B.? Dziekoński, wykorzystując koneksje A. Chmary, prosił podkanclerzego o wsparcie swych wysiłków o funkcję na dworze Ignacego Sapiehy, wojewody mścisławskiego. Tłumaczył: „bo czy byłożby to z honorem Pańskim i bez umartwienia mego, abym liznąwszy chleba sapieżyńskiego podłą, gdzie marał się usługą”[313], A. Chmara miał być gwarantem stabilnej postawy delikwenta. W tym czasie proszący zwracali się do A. Chmary, również szukając za jego pośrednictwem drogi do osób z innych znaczących oraz znamienitych rodzin związanych w tym czasie z M.A. Sapiehą. Tak czynił np. ksiądz Wincenty Haciski, prosząc o jakieś beneficjum i wstawiennictwo o nie do biskupa żmudzkiego Antoniego Dominika Tyszkiewicza albo biskupa smoleńskiego Jerzego Mikołaja Hylzena[314].

Kwestie awansów na urzędy czy funkcje stanowiły stały element zajęć A. Chmary już wyraźnie od czasu, gdy został sekretarzem podkanclerzego M.A. Sapiehy. Polityczny cykl jego życia dopasowany był jednak coraz bardziej do sejmików deputackich lub poselskich. Na początku 1758 roku zapewne zajmować go musiały sejmiki lutowe. Z listu I. Bychowca, jego ekonoma osadzonego w Siemkowie, dowiadujemy się, że o funkcję deputacką na sejmiku mińskim miał się starać J.J. Kłokocki — zarządca dowiedział się tego od gromadzącej się pod Siemkowem szlachty, mającej wspierać tegoż kandydata: „tak jak przeszłego sejmiku na nocleg [się] zebrali”. I. Bychowiec pytał się swego mocodawcy: „czyli mam mieć pozwolenie dla dalszego czasu przyjąć onych?”[315]. Rezolucji A. Chmary czy odpowiedzi na ten list nie znamy, wszelako J.J. Kłokocki zaliczał się do jego przyjaciół. Sądzić więc możemy, że przystał na to rozwiązanie. Wydaje się jednak, że na niewiele się to zdało, bowiem sejmik miński z 6 lutego 1758 roku nie obrał żadnego deputata[316]. W kolejnym liście do A. Chmary I. Bychowiec relacjonował skrótowo sejmiki mińskie. Wynika z tego, że A. Chmara nie uczestniczył w nich. Sejmik obradujący pod „dyrektorem” Jackiem Żyżemskim, który został wybrany przez Świętorzeckich, był niespokojny, toteż złożono przeciw niemu manifest[317]; w każdym razie J.J. Kłokocki na tym sejmiku nie został deputatem. Starał się również wówczas A. Chmara oddziaływać na inne sejmiki deputackie i to już chyba nie tylko z woli M.A. Sapiehy, ale i swojej inicjatywy, mając na

313 AGAD, ZACz., rkps 683, s. 71, B.? Dziekoński do [A. Chmary], Dereczyn 24 VII 1757. Czy coś zyskał, nie wiadomo, bowiem już w IV 1758 I. Sapieha zmarł, por. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 9, s. 196.

314 BO, rkps 4909, p. 36, nl., Ksiądz W. Wincenty Haciski do [A. Chmary], Stwołowicze 23 X 1757.

315 BJ, rkps 6642, k. 2, I. Bychowiec do A. Chmary, Siemków 17 I 1758.

316 Por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 257.

317 Por. BJ, rkps 6642, k. 5—5v, I. Bychowiec do A. Chmary, Siemków 7 II 1758. O sejmiku por. A. Macuk, *Baracba magnackich grupowak*, s. 471.

uwadze swych krewnych i powinowatych, czyli swój interes, co dodajmy, nie stało w sprzeczności z myślą polityczną M.A. Sapiehy, ani także całej „Familii", wszak — jak wspominała Zofia Zielińska — „wakanse" uczyły u Czartoryskich lojalizmu wobec dworu i ten mechanizm uznawała za dobry[318]. Za pośrednictwem księdza, sekretarza wielkiego duchownego, Jana Dominika Łopacińskiego starał się wspierać do funkcji deputackiej na sejmiku wileńskim — raczej starodubowskim, odbywanym w Wilnie — podsędkowicza starodubowskiego Józefa, syna swego teścia J.A. Woyny Orańskiego[319]. J.D. Łopaciński pisał, że stawał na sejmiku „z niemałym narażeniem przyjaźni dla mnie referendarza lit. [Antoniego Tadeusza Przezdzieckiego] usilnie promującego IP [Stanisława] Przezdzieckiego sędziego grodz. smoleńskiego"[320]. Sukcesu na sejmiku wileńskim jednak nie odniósł, sejmik został rozdwojony[321], ale już na sejmiku „starodubowskim" tak, Józef Woyna Orański deputatem został[322], wszak nie wiemy, jaki był w tym udział J.D. Łopacińskiego. Choć kandydaci A. Chmary nie zawsze wygrywali, to jednak „poziom gry" po raz kolejny świadczył o tym, że był on postrzegany na Litwie jako polityk, owszem, związany z Sapiehami, ale sam znaczący i mający sporą swobodę w podejmowaniu decyzji, przynajmniej na pewnym poziomie decyzyjnym i w pewnych powiatach litewskich. To potwierdzają kolejne prośby słane do niego w różnych sprawach, czasami już poważnych i dotyczących znaczących postaci[323].

Pierwsze listy A. Chmary z 1758 roku pochodzą z marca i są datowane w Słonimie, skąd „wesołego alleluja" życzył M.T. Łopacińskiemu[324]. Z listu tego dowiadujemy się, czym wówczas żyło się na prowincji litewskiej — za najistotniejsze

---

318 Por. Z. Zielińska, *Walka „Familii"*, s. 324.

319 Por. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 4: *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie XIV—XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, Warszawa 2003, s. 281.

320 Por. BJ, rkps 6642, k. 7, Ksiądz [J.D.] Łopaciński do A. Chmary, Wilno 11 II 1758.

321 Por. ibidem. Por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 255.

322 Por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 256. O sejmikach starodubowskich w Wilnie por. R. Jurgaitis, *Gdzie odbywały się obrady sejmiku wileńskiego w latach 1717—1795?* „Przegląd Nauk Historycznych" 2017, R. 16, nr 2, s. 250—251.

323 BJ, rkps 6642, k. 10, Michał Ant.[oni] Komar, skarbnik? do A. Chmary, b.m. 6 III 1758 — tu prośba o królewszczyznę dla brata; BJ, rkps 6642, k. 11—12, [Franciszek A.] Rokicki do A. Chmary, Mińsk 7 III 1758 — tu prośba o protekcję w sporze z [?] Kiełczewskim; BJ, rkps 6642, k. 28, Ksiądz [J.D.] Łopaciński do A. Chmary, Wilno 12 VI 1758 — tu prośba o wakującą dzierżawę Domasze, czemu przeciwny był referendarz litewski A.T. Przezdziecki; BJ, rkps 6642, k. 14, Ignacy Wołodźko do A. Chmary, Mińsk 10 III 1758 — tu prośba o rekomendację u podkanclerzego M.A. Sapiehy na horodnictwo dla [?] Sołłohuba, układ proponują Stanisław Brzostowski starosta bystrzycki i [A.] Poźniak surogator oszmiański, w zamian za podpisanie kredensu na deputację.

324 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 82, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 25 III 1758.

kwestie uznano przede wszystkim obecność Moskwy w Polsce i związane z tym perturbacje wewnętrzne, których efektem było wzmaganie się „partii pruskiej panów”[325]. W kwietniu 1758 roku A. Chmara przeniósł się do Dereczyna[326], a następnie w tym samym miesiącu udał się do Wilna[327], gdzie — jak pisał — pomagał obrać marszałka trybunalskiego Adama Brzostowskiego, starostę daugowskiego[328].

Z Wilna A. Chmara informował M.T. Łopacińskiego o bieżących wydarzeniach publicznych, w tym o — uznanym za najważniejsze w danym momencie — skierowaniu manifestu przeciw H. Brühlowi, „którego gorzej nie może nikt opisać i wyobrazić”[329], wówczas już przeciwnikowi „Familii”. Z Wilna A. Chmara — jak można suponować z jego listu do M.T. Łopacińskiego — wraz z dworem i M.A. Sapiehą miał jechać do Warszawy[330]. Czy tak się stało, nie mamy pewności, jakkolwiek jego pobyt w Warszawie w czerwcu jest potwierdzony[331]. A. Chmara był zainteresowany zapowiadanym sejmem 1758 roku — patrzył nań z perspektywy rezultatów, które mógł on przynieść ojczyźnie[332]. W tym kontekście obawiał się działań posłów partii hetmana wielkiego koronnego J.K. Branickiego[333]. Z troską dodawał, że są różne sentymenta „magnatów”, trzeba zatem „gorąco prosić Boga, aby Ojczyzna w tych niesfornościach na wolności i prawach swoich nie

---

325 Ibidem. Pisał też o pobycie Moskali w Toruniu i Elblągu. Por. LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 84v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Dereczyn 21 IV 1758.

326 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 84v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Dereczyn 21 IV 1758.

327 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 86, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Wilno 22 V 1758. Był tam już chyba w kwietniu. Por. też BJ, rkps 6642, k. 20—20v, A. Wiażewicz do A. Chmary, Kozłów 18 IV 1758 — pisał, że ma nadzieje, że A. Chmara z Wilna wrócił. Z listu tego wynika, że zamawiał on dla A. Chmary „stancję wygodną” w Wilnie na później. Dokładną jego marszrutę z tego czasu możemy odtworzyć z listów A. Chmary do żony. Por. BN, rkps 9002/1, k. 54, 56, 62, 64, 67, 68, 72v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Dereczyn 3 IV 1758, Wilno 16 IV 1758, Wołczyn 23, 28 V, 3, 4 VI 1758, Siedlce 10 VI 1758.

328 BN, rkps 9002/1, k. 56—58v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Wilno 16 IV 1758. W czerwcu 1758 roku otrzymał kasztelaństwo połockie, stał po stronie dworu, por. W. Konopczyński, *Brzostowski Adam*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 46; *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 5: *Ziemia połocka i województwo połockie XIV—XVIII wiek*, red. H. Lulewicz, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, A. Haratym, A. Macuk, A. Radaman, Warszawa 2018, s. 106—107. Por. też wzmiankę o wyborze A. Brzostowskiego, marszałka trybunału, chorego wówczas M. Matuszewicza, *Diariusz życia mego*, t. 2: *1758—1764*, oprac. B. Królikowski, kom. Z. Zielińska, Warszawa 1986, s. 22—23.

329 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 87—87v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Wilno 22 V 1758.

330 Ibidem, k. 87v.

331 Por. BJ, rkps 6211, k. 85v, Silva rerum A. Chmary; BN, rkps 9002/1, k. 72, 74, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 16, 24 VI 1758.

332 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 88, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Dereczyn 3 VII 1758.

333 Ibidem, k. 88.

szwankował"[334]. Jak się wydaje, w imieniu M.A. Sapiehy wyrażał życzenie, by M.T. Łopaciński — odbiorca jego listu — został posłem z powiatu brasławskiego[335]. Przypuszczalnie była to odpowiedź podkanclerzego na propozycję M.T. Łopacińskiego, który obiecywał partię na sejmiki[336]. Nie była to tylko kurtuazja. A. Chmara bowiem propozycję M.A. Sapiehy w następnym liście do ówczesnego instygatora litewskiego M.T. Łopacińskiego — nieco zmodyfikowaną — powtórzył, pisząc:

> Ledwie się, kiedy można spodziewać, aby pilniej i gwałtowniej takich Ojczyzna potrzebowała posłów, którzyby co pro Salute onej chwalebnie sentiunt, to publico odkryli i całość Onejże w granicach wolności i swobód w tak krytycznym czasie utrzymali[337].

Tłumaczył następnie jasno zaistniałe projekty, opracowane w Wołczynie: „byłeś JWPD położony z IP strażnikiem WKL [Ludwikiem Pociejem] z Mścisławia", ale z uwagi na możliwość wystąpienia oporu przeciw niemu i ogólnie problemów związanych z jego elekcją, zadecydowano, że to M.T. Łopaciński będzie „życzony" posłem z brasławskiego razem z Janem Ciechanowieckim, ewentualnie będzie kandydatem ze Smoleńskiego[338]. M.T. Łopaciński został ostatecznie posłem sejmu 1758 roku, ze „smoleńskiego" z powiatu starodubowskiego — był na nim aktywny i wypowiadał się w duchu „Familii"[339]. Czy z poruczenia M.A. Sapiehy był A. Chmara gdzieś na sejmikach poselskich w 1758 roku, nie wiemy, jednak w jakichś przedsięwzięciach przygotowujących sejmiki uczestniczył, na pewno zachęcał przyjaciół księcia do udziału w nich[340]. Wraz z M.A. Sapiehą planował 21 września 1758 roku wyjechać do Warszawy[341]. Krótkie relacje składał stamtąd żonie M. Chmarzynie, a już 8 października informował ją, że sejm został zerwany. W stolicy A. Chmara przebywał do 12 listopada[342]. List L. Potockiej do A. Chmary sugerować może, że z jakichś powodów pobyt skrócono, pytała się ona bowiem, kto jest korespondentem jej brata M.A. Sapiehy w Warszawie, ale

---

334 Ibidem, k. 88v.

335 Ibidem.

336 Ibidem.

337 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 90, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Dereczyn 23 VII 1758.

338 Ibidem, k. 92—92v.

339 Por. *Diarjusze sejmowe z wieku XVIII*, t. 3: *Diariusze sejmów z lat 1750, 1752, 1754 i 1758*, s. 257, 263, 268, 286, Diariusz sejmu ordynaryjnego 1758.

340 Por. np. AGAD, ZACz., rkps 683, Jan Józefowicz Hlebicki do [A. Chmary], Mohylów 17 VII 1758.

341 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 91v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 14 IX 1758.

342 Por. BN, rkps 9002/1, k. 84—85, 86—87, 88, 90, 104 A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 1, 5, 8 12 X, 12 XI 1758.

być może chodziło jej tylko o stały — i tani — dopływ informacji[343]. Pytanie było sformułowane bez bezpośredniego związku z bieżącymi wydarzeniami. Listy A. Chmary do żony potwierdzają, że w stolicy był do połowy listopada 1758 roku. W tym czasie A. Chmara był — jako bliski M.A. Sapiehy — dobrze obeznany w tym, co się w kwestiach publicznych działo. Świadczą o tym informacje i komentarze, jakie przesyłał do M.T. Łopacińskiego. Pisał do niego w sprawie kandydatów do laski trybunalskiej. Zaznaczał, że ze wszystkich stron „życzono" kasztelana trockiego Tadeusza Ogińskiego. Sugerował, że w tej mierze wszystko zależy od jego chęci, czy się funkcji podejmie[344]. Przewidywał, że do sejmu ekstraordynaryjnego nie dojdzie, a przynajmniej, że w Warszawie nic o nim nie słychać, wręcz mówią — pisał — że się bez niego obejdzie[345].

Do Warszawy kolejny raz A. Chmara przypuszczalnie wyjechał razem z dworem M.A. Sapiehy pod koniec grudnia — w pierwszy dzień świąt bożonarodzeniowych — 1758 roku. Jego zdaniem doszło do tego na usilne naleganie dworu królewskiego. A. Chmara pisał: „Te sprowadzenie nas do Warszawy obawiam się, aby otwartego nie przyniosło porozumienia :/domyślisz się JWPD z kim:/". Tłumaczył wszelako, że przychylnych intencji dworu dla podkanclerzego odrzucać nie trzeba, ale należy się zabezpieczyć[346]. Czy cel zbliżenia został już wówczas osiągnięty, nie wiemy, ani czy doszło do wspomnianego porozumienia. Ogólnie wiadomo, że M.A. Sapieha myślał o prowadzeniu bardziej samodzielnej polityki, mniej zależnej od Czartoryskich, z czym chyba niezupełnie zgadzał się A. Chmara, ale wobec księcia pozostał lojalny. W stolicy Rzeczypospolitej przebywał A. Chmara do 15 stycznia 1759 roku[347]. Był „solennie przez księcia biskupa krakowskiego [Kajetana Sołtyka] rekomendowany królowi Ici i księciu kurlandzkiemu", co dość pragmatycznie komentował: „ale to jeszcze żadnej nie czyni intraty"[348]. W marcu 1759 roku był

---

343 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 49—49v, L. Potocka do A. Chmary, Miedźna 11 X 1758. L. Potocka miała w tym swój mały plan — nazwijmy go oszczędnościowym. Sama utrzymywała w stolicy swych informatorów, ale — jak pisała — nie miała od nich żadnych ciekawości, „a jednakowo płacić muszę", sugerowała więc, że wiadomości pozyskiwane przez „brata" będą pewniejsze i tańsze.

344 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 92v [błąd w paginacji, karta powtórzona], A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 1 XII 1758. T. Ogiński ponoć stanowczo odmówił H. Brűlowi przyjęcia tej funkcji. Por. Z. Zielińska, *Ogiński Tadeusz Franciszek*, [w:] PSB, t. 23, Wrocław 1978, s. 639—640.

345 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 93 [błąd w paginacji, karta powtórzona], A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 1 XII 1758.

346 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 94, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 23 XII 1758.

347 Por. BN, rkps 9002/1, k. 114, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 15 I 1759 — tu zapowiadał „na przyszłą niedzielę" wyjazd do Białegostoku.

348 Por. BN, rkps 9002/1, k. 112, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 15 I 1759 [to pierwszy list z 15 I].

w Dereczynie[349]. Kolejne miesiące również tam spędził. Stamtąd pisał przypuszczalnie do M.A. Sapiehy o wielkiej gali odbytej w Wilnie 3 sierpnia, o fajerwerkach, które „wszczęły" ogień i pożar, który „dużo w popiół obrócił"[350]. Wspominał również gości dereczyńskich, m.in. księżną hetmanową Annę Ludwikę z Mycielskich Radziwiłłową[351] i pisał o działaniach podejmowanych na dworze królewskim o generalstwo artylerii po śmierci Antoniego Sołłohuba[352].

Wydaje się, że do lata 1759 roku A. Chmara nie miał większych obowiązków o charakterze publicznym. Kolejne wojaże rozpoczął w czerwcu 1759 roku — wówczas wraz z księciem M.A Sapiehą udał się do Grodna i Białegostoku[353], a następnie w sprawach ekonomicznych pojechali razem przez Grudziądz i Tucholę do Gdańska[354]. W domowe pielesze na krótko wrócił w połowie sierpnia[355], by późnym latem wyjechać do Warszawy. Dokładnej daty jego wyjazdu nie znamy, ale we wrześniu M. Chmarzyna pisała do „najukochańszego mężulka" „Adasia", że cieszy się, że on prędko wyjedzie z Warszawy[356]. Całą eskapadę męża podsumowała jednoznacznie: „o rozdanych wakansach wiemy tylko, że nie tak, jakeśmy sobie obiecywali, nie było, po co do Warszawy jeździć, bo ci, co w domu siedziały i o to się nie starały, lepsze rzeczy pobrały", a — jak sugerowała — również Sapiehowie nie byli w pełni zadowoleni, tylko zachowywali twarz[357], sama zaś miała nadzieję na rychlejszy powrót męża. O jakie dokładnie godności czy urzędy zabiegano, trudno określić, wszak A. Chmara — w liście niedatowanym — pisał przypuszczalnie do M.A. Sapiehy, że cieszy się z jego pożądanego przybycia, zapewne do Warszawy, gdyż interes „jest w robocie". Miało to związek ze śmiercią podkomorzego litewskiego Jana Karola Mniszcha, który „dogorywa bez nadziei życia"[358]— zmarł 19 września 1759 roku[359]. Jego miejsce zajął

---

349 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 95, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], b.m. [Dereczyn?] 25 III 1759.

350 Por. LMAVB, F 139, rkps 4869, k. 1v, A. Chmara do [M.A Sapiehy], Dereczyn 13 VIII 1759.

351 Por. ibidem, k. 2.

352 Por. ibidem, k. 2v.

353 Por. BN, rkps 9002/1, k. 118, 122, A. Chmara do M. Chmarzyny, Grodno 14 VI 1759, Białystok 17 VI 1759.

354 Por. BN, rkps 9002/1, k. 118, 124, 126, 128, A. Chmara do M. Chmarzyny, Grudziądz 21 VI 1759, Tuchola 1 VII 1759, Gdańsk 6 VII 1759.

355 Por. BN, rkps 9002/1, k. 132, A. Chmara do M. Chmarzyny, Siemków 21 VIII 1759.

356 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 9v, M. Chmarzyna do [A. Chmary], Dereczyn 27 IX 1759. Jego pierwszy list z Warszawy datowany był na 17 września. Por. BN, rkps 9002/1, k. 138, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 17 IX 1759.

357 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 10, M. Chmarzyna do [A. Chmary], Dereczyn 27 IX 1759.

358 Por. LMAVB, F 139, rkps 4869, k. 7, A. Chmara do [M.A. Sapiehy?], b.d.m.

359 Por. *Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVIIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994, s. 151.

nominowany 20 września Stanisław Radziwiłł, dotychczasowy krajczy litewski, po którym z kolei urząd objął Michał Ksawery Sapieha, bratanek M.A. Sapiehy i ówczesny marszałek trybunalski[360]. To też sugerował — nie wspominając o M.K. Sapieże — A. Chmara, gdy wprost pisał do M. Chmarzyny, że czekają na śmierć J.K. Mniszcha i na nominację dla S. Radziwiłła[361].

Z Warszawy A. Chmara wyjechał około 7 października 1759 roku [362]. Jak wyglądała dokładnie dalej trasa jego marszruty, nie wiemy. Około 4 listopada znalazł się w Nieświeżu, „wycierpiawszy tu dwie niedziele" — o czym pisał 19 dnia tego miesiąca do przypuszczalnie M.A. Sapiehy. Doczekał tam przybycia hetmana M.K. Radziwiłła[363]. Wydaje się, że A. Chmara został wysłany do Nieświeża, by przedstawić stanowisko M.A. Sapiehy w sprawie wyboru kandydata do przyszłej laski trybunalskiej i samych deputatów. Odnosząc się do tej kwestii pierwszej, donosił, że z Mińska przyszła „determinacja" — list marszałka nadwornego litewskiego Ignacego i kasztelana trockiego Tadeusza Ogińskich, że chcą starostę oszmiańskiego Andrzeja Ignacego Ogińskiego promować, co wówczas zostało zaakceptowane, „Lubo pierwej zgodziłby się książę [M.K. Radziwiłł] na instygatora litt. [M.T. Łopacińskiego] do laski"[364], ale ten kandydat wcześniej się wymawiał. A. Chmara informował M.A. Sapiehę, że Ogińscy byli — już prawdopodobnie wcześniej — w Nieświeżu „dla rekoncyliacyi", „na prośbę onych nie zdało się odmawiać księciu dla siostrzana". Istotne — co zaznaczał — że bez ekspensy M.K. Radziwiłła to być miało, bo „stryj [Ogiński] to zapłaci"[365]. Dalej A. Chmara pisał, że ów projekt był w Warszawie wstrzymany — z listu można wnosić, że stale będzie wstrzymywany — do momentu, kiedy M.A. Sapieha nie poda innego kandydata. Zaznaczał, że to z dworem trzeba się znieść i „dworowi determinację czynić"[366]. Czy M.A. Sapieha zabiegał usilniej o swego kandydata trudno powiedzieć. Ostatecznie marszałkiem Trybunału Litewskiego został A. Ogiński, starosta oszmiański[367]. W sprawie deputatów M.K. Radziwiłł stwierdził, że jakich przyjaciół chce M.A Sapieha, takich może wybrać. Pytał tylko: „jakie na siebie województwa do wystawienia swoich obierasz JWPD". A. Chmara

360 Por. ibidem, s. 61, 151. Por. Z. Zielińska, *Sapieha Michał Ksawery*, [w:] PSB, t. 35, Warszawa—Kraków 1994, s. 115; W. Szczygielski, *Radziwiłł Stanisław*, [w:] PSB, t. 30, s. 370—371.

361 Por. BN, rkps 9002/1, k. 138v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 17 IX 1759.

362 Por. BN, rkps 9002/1, k. 148, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 7 X 1759.

363 Por. LMAVB, F 139, rkps 4868, k. 1, A. Chmara do [M.A. Sapiehy], Nieśwież 19 XI 1759.

364 Por. ibidem.

365 Por. ibidem, k. 1v.

366 Por. ibidem.

367 *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 263. O wyborze marszałka por. A. Macuk, *Baracba magnackich grupowak*, s. 503—509. M.A. Sapieha proponował M.T. Łopacińskiego, w co też zaangażował się A. Chmara.

relacjonował rozmowę z księciem. Przyznawał najpierw, że nic nie wie o zamiarach M.A. Sapiehy, ale potem zasugerował, że jego plany przewidują — można mniemać — po jednym z województw dla każdego z nich. Wówczas M.K. Radziwiłł przedstawił tych, których on sam by widział deputatami. Wymienił trzech: [?] Narbutta, który przeszłego roku był kandydatem z „Oszmiany życzony", „teraz do Staroduba", Jana Odachowskiego, „po kilka razy strącanego" ze Żmudzi i [?] Szwoynickiego z Upity[368]. W grę wchodziły propozycje promowanych przez M.K. Radziwiłła deputowanych Ogińskich. A. Chmara pisał do M.A. Sapiehy, że książę posyła teraz do Ogińskich, „aby przysłali plantę, jakich chcą mieć przyjaciół dla marszałka imienia swego"[369]. A. Chmara zapewniał, że jak tylko od nich dostanie wiadomość, prześlę ją[370]. Ten wątek przygotowań do elekcji deputatów do Trybunału Litewskiego wskazuje wyraźnie na bardzo istotną rolę A. Chmary jako negocjatora w tym procesie z ramienia M.A. Sapiehy, co świadczy o pozycji A. Chmary u jego boku oraz o tym, w jakich kręgach rozgrywały się w latach 1759—1760 sprawy podziału funkcji deputackich w prowincji litewskiej: Radziwiłłów, Sapiehów oraz Ogińskich, chyba jednak w opozycji do Czartoryskich. A. Chmara w liście do M.A. Sapiehy pisał, że książę M.K. Radziwiłł prosił o „nierozerwaną przyjaźń"[371], co — ale chyba na marginesie — odnosiło się do sprawy Józefa Strutyńskiego z Ciechanowieckimi, w której książę M.K. Radziwiłł nie chciał być arbitrem[372]. Później A. Chmara już tylko informował M.A. Sapiehę o spokojnym — w jego mniemaniu — przebiegu bieżącego Trybunału Litewskiego, w czym, jak dodawał, pomagał jego aktualny marszałek M.K. Sapieha, starosta puński[373].

---

368 Por. LMAVB, F 139, rkps 4868, k. 2, A. Chmara do [M.A. Sapiehy], Nieśwież 19 XI 1759. Z nich tylko J. Odachowski otrzymał funkcję. Por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 265. O współpracy M.A. Sapiehy i M.K. Radziwiłła przy wyborze kandydatów na deputatów por. A. Macuk, *Baracba magnackich grupowak*, s. 503—509.

369 Por. LMAVB, F 139, rkps 4868, k. 2—2v, A. Chmara do [M.A. Sapiehy], Nieśwież 19 XI 1759.

370 Por. ibidem, k. 2v.

371 Por. ibidem, k. 3v. Owa przyjaźń nie była taka oczywista i chyba szczera. Wcześniej o niej wątpiono. Józef Adrian Massalski? pisał, że jest ciekaw, „w jakich terminach przyjaźni jest dom Radziwiłłowski z Sapieżyńskim [...] jest taka okoliczność, która nam każe wątpić o szczerości tego związku". LVIA, F 1135, op. 20, rkps 426/2, [15], J.A. Massalski? do NN, Wiejsieje 2 IV 1759.

372 Por. Por. LMAVB, F 139, rkps 4868, k. 2, A. Chmara do [M.A. Sapiehy], Nieśwież 19 XI 1759. Por. *Dzieje rodziny Ciechanowieckich herbu Dąbrowa (XIV—XXI wiek)*, red. A. Rachuba, Warszawa 2013, s. 215—229.

373 Por. LMAVB, F 139, rkps 4868, k. 5, A. Chmara do [M.A. Sapiehy], Mińsk 4 XII 1759 — tu informacja o konkretnych sprawach procesowych. Por. też BJ, rkps 6643, k. 8—8v, J.[an Antoni] Jankiewicz do A. Chmary, Mińsk 8 I 1760 — donosił o reasumpcji trybunału i wniesieniu sprawy przeciw Akademii Wileńskiej o „podrabianie Sylwestrowicza".

Wydaje się, że następne miesiące A. Chmara spędził w „domu", czyli w województwie mińskim albo z nim sąsiadujących, tego nie udało się dokładnie odtworzyć. Być może na początku lutego i w czasie sejmików przebywał w Bychowie[374]. Na sejmikach deputackich w 1760 roku w Mińsku nie był. Na nich w imieniu M.A. Sapiehy nieskutecznie działał Kazimierz Kostrowicki, który pisał do A. Chmary, że ten sejmik „bez obrania direktora i deputatów na trybunał odszedł", a fatum to, jego zdaniem, przypisać należy tym, „którzy przy wolności szlacheckiej oponować się zwykli"[375]. Wcześniej informowano A. Chmarę, że o funkcję deputacką będzie się ubiegał Józef Wołodkowicz[376]. Przewidywano, że sejmik będzie burzliwy. Niektórzy mówili nawet o przygotowywaniu najazdu na sejmik. Jednak, według niektórych, K. Kostrowicki miał szansę na deputację[377]. Przebiegu sejmiku mińskiego nie znamy dobrze, zagajał go Michał Żyżemski, dyrektorem został Michał Ignacy? Wołodkowicz wojskowicz, wybrano na nim deputatami Ignacego Święcickiego starostę daniłowskiego i Józefa Oborskiego rotmistrza mińskiego, ale musiały wystąpić problemy, gdyż obu do trybunału nie dopuszczono[378]. W marcu 1760 roku A. Chmara prawdopodobnie informował M.A. Sapiehę, przypuszczalnie ze Słonima, że książę miecznik Karol Stanisław Radziwiłł przyszedł do Mińska z dragonią, „gdzie podobno animozji tutej nie

---

374 Por. BJ, rkps 6643, k. 64, J. Jankiewicz do A. Chmary, Mińsk 12 II 1760; BN, rkps 9002/1, k. 151, A. Chmara do M. Chmarzyny, Szkłów 29 I 1760.

375 BO, rkps 4909, p. 42, nl., Kazimierz Kostrowicki do [A. Chmary], Mińsk 5 II 1760. W istocie sejmik był niespokojny, obrano na nim wprawdzie Ignacego Święcickiego i Józefa Oborskiego, ale obaj nie przeszli rugów. Por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 267. Brak śladu obecności A. Chmary na tym sejmiku. Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 13, k. 379—380, Akt laudum sejmiku województwa mińskiego, 6 II 1760. Sejmik zaczął się 5 lutego 1760 roku na zamku mińskim. Zagajali: M. Żyżemski, wojski miński, „sub felice direktore" M.I.? Wołodkowicz, wojskowicz, deputatami zostali Ignacy Święcicki starosta daniłowicki i Józef Oborski rotmistrz miński. Wakujące pułkownikostwo mińskie przeznaczono dla M.I.? Wołodkowicza, a Konstanty Rdułtowski został cześnikiem mińskim — miał on wcześniej przywilej króla. Pod dokumentem brak podpisów uczestników sejmiku. Podobnie przebieg sejmiku przedstawił A. Chmarze jego brat Joachim. Dodawał, że sejmik opanowali Wołodkowicze, którzy nie zważając na nikogo, obrali wymienionych deputatów. Por. BJ, rkps 6643, k. 57—58v, J. Chmara do A. Chmary, Mińsk 5 [8] II 1760.

376 Por. BJ, rkps 6643, k. 51, I. Bychowiec do A. Chmary, Siemków 28 I 1760; BJ, rkps 6643, k. 54, NN do NN [A. Chmary?], b.m. 1 II 1760.

377 Por. BJ, rkps 6643, k. 54—54v, NN do [A. Chmary?], b.m. 1 II 1760.

378 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 13, k. 379—379v, Akt laudum sejmiku mińskiego, 6 II 1760, dokument podpisał tylko M. Żyżemski; ibidem, k. 380, brak innych podpisów. Por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 267; M. Czeppe, *Kamaryla Pana z Dukli*, s. 224; A. Macuk, *Baracba magnackich grupowak*, s. 511. M.I. Wołodkowicz został rozstrzelany z wyroku trybunału 13 II 1760. O tej głośnej sprawie por. M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. 2, s. 84—92.

ustają”[379]. Do tej kwestii bliżej A. Chmara się nie odniósł, zalecał tylko swemu opiekunowi interes brata J. Chmary ze starostą mińskim Ignacym Iwanowskim[380]. Być może wstrzemięźliwość w jego ocenach zachowania K.S. Radziwiłła wynikała z faktu, że pisał o tym ze Słonima, czyli o sprawie mógł wiedzieć tylko z relacji innych osób[381]. W liście tym informował również o wielu gościach, którzy przybyli do Słonima na dzień św. Józefa. Wśród tej licznej kompanii byli m.in. wojewoda smoleński Piotr Paweł Sapieha, kasztelaństwo połockie Adam i Genowefa z Ogińskich Brzostowscy[382], cześnik litewski Gerwazy Ludwik Oskierka[383]. Niedługo potem A. Brzostowski prosił A. Chmarę, podówczas podczaszego mińskiego, o poparcie u króla jego sprawy i podpisanie obiecanego konsensu — niestety, nie wiadomo pewnie, na co[384], ale to się udało. Wszak w kolejnym liście prosił już o przesłanie dokumentu, sam jechał bowiem do Nieświeża i dalej do Wołynia[385]. Te informacje — jakkolwiek niepełne i szczątkowe — pozwalają ocenić, że powaga A. Chmary rosła w środowisku litewskich elit politycznych. Świadczyć o tym może również kolejna podróż A. Chmary z jego opiekunem do Warszawy, jakkolwiek okazała się ona bardzo nieudana dla M.A. Sapiehy — według Marcina Matuszewicza przyczyniła się do jego choroby[386], która doprowadziła finalnie do śmierci podkanclerzego 12 października 1760 roku[387]— jednak niezupełnie taka okazała się dla A. Chmary.

Prawdopodobnie podróż odbyła się między majem a lipcem 1760 roku[388]. M.A. Sapieha w jej efekcie chciał zyskać poparcie dworu i wzmocnić swą pozycję na Litwie, ale był — jak suponuje M. Matuszewicz — jakoby źle przyjęty

---

379 Por. LMAVB, F 139, rkps 4869, k. 5, A. Chmara do [M.A. Sapiehy], [Mińsk—Słonim?] 13 III 1760.

380 Por. ibidem, k. 5v.

381 Por. LMAVB, F 139, rkps 4869, k. 6, A. Chmara do [M.A. Sapiehy], Słonim 13 III 1760.

382 Por. *Senatorowie i dygnitarze*, s. 128.

383 Por. LMAVB, F 139, rkps 4869, k. 6, A. Chmara do [M.A. Sapiehy], Słonim 13 III 1760.

384 AGAD, ZMN, rkps 100, s. 2, A. Brzostowski kasztelan połocki do A. Chmary, Brzostów 1 VI 1760.

385 AGAD, ZMN, rkps 100, s. 3, A. Brzostowski kasztelan połocki do A. Chmary, Brzostów 8 VI 1760.

386 M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. 2, s. 106—107. O chorobie M.A. Sapiehy i prowadzonej kuracji por. BN, rkps 9002/1, k. 163, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 2 VI 1760 — książę miał kaszel i nie najlepszą cerę, ale ta się już poprawiała. Książę już wcześniej musiał więc chorować. Potem jego stan się ponownie pogorszył. Por. BN, rkps 9002/1, k. k. 173—174, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 23 VI 1760.

387 Por. *Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVIII wieku. Spisy*, s. 149.

388 LMAVB, F 139, rkps 4870, k. 1, A. Chmara do [krajczego litewskiego Franciszka Ksawerego Sapiehy?], Warszawa 6 VI 1760. Por. też BN, rkps 9002/1, k. 159, 163, A. Chmara do M. Chmarzyny, Bielsko 24 V 1760, Warszawa 2 VI 1760.

przez Jerzego Augusta Mniszcha, marszałka nadwornego koronnego[389], co wraz z wcześniejszym odrzuceniem przez kanclerza M.F. Czartoryskiego doprowadziło do choroby podkanclerzego. Niewiele się zdało, że podczas spotkania M.A. Sapiehy z J.K. Branickim, hetmanem wielkim koronnym pod Brańskiem, ten pił jego zdrowie[390]. Podobno wcześniej — wbrew kanclerzowi litewskiemu M.F. Czartoryskiemu — M.A. Sapieha zapieczętował „dyplomy kurlandzkie". Myślał, że pozyskał tym dwór i będzie na Litwie niezależny od M.F. Czartoryskiego. Sojusznikami M.A. Sapiehy w tych działaniach byli Łopacińscy[391]. Wersja to prawdopodobna. Opis M. Matuszewicza odnosił się już do drogi powrotnej M.A. Sapiehy i A. Chmary z Warszawy do Słonima. Wcześniej A. Chmara wspominał o tym, choć dość enigmatycznie, w liście do Józefa Sapiehy. Pisał, że nie są zadowoleni z relacji, jakie się im układają z dworem[392]. W tej podróży warszawskiej jakoby brała udział także żona A. Chmary — Marianna. Wspomniano o tym przy okazji upominania się o obiecane opieczętowane przywileje[393], ale to raczej tylko A. Chmara chciał, by żona do niego dojechała do Warszawy[394], a ostatecznie pomysł — z uwagi na słabość zdrowia M. Chmarzyny — upadł[395]. O ile podróż warszawska zaszkodziła M.A. Sapieże, o tyle A. Chmarze przyniosła korzyść — zyskał wówczas nominację na wiceinstygatora[396] i 30 czerwca 1760 roku pierwszy raz w liście do żony podpi-

---

389 Była to postać wówczas bardzo wpływowa, tworząca stronnictwo dworskie, przeciwne „Familii". J.A. Mniszech wspierał zabiegi królewicza Karola o inwestyturę w Kurlandii. Por. M. Czaplińska, *Mniszech Jerzy August Wandalin*, [w:] PSB, t. 21, Wrocław 1976, s. 470—474.

390 M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. 2, s. 109—111. W. Konopczyński twierdził, że to A. Brzostowski kasztelan połocki nakłaniał M.A. Sapiehę do opuszczenia „Familii". Por. W. Konopczyński, *Brzostowski Adam*, s. 46.

391 M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. 2, s. 106—107. Por. też *Rękopism X. Bagińskiego, Dominikana Prowincyi Litewskiej (1747—1784 r.)*, wyd. E. Tyszkiewicz, Wilno 1854, s. 32 — wspominał, że podpisanie dyplomów dla księcia Karola sprawiło, że „gryzł go [M.F.] Czartoryski kanclerz aż do wpadnienia w żółtaczkę, tejże dobrze doktorowie zewnątrz nie wyprowadzili", i książę zmarł. Por. P.P. Romaniuk, *Sapieha Michał Antoni*, s. 114. Inwestyturze dla księcia Karola sprzyjał M.A. Sapieha i jego stronnicy, także A. Chmara. Por. A. Macuk, *Baracba magnackich grupowak*, s. 483—484.

392 LMAVB, F 139, rkps 4870, k. 2, A Chmara do [M.K. Sapiehy?], Warszawa 26 VI 1760?.

393 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 29, J. Dulęba do A. Chmary, Warszawa 20 X 1760.

394 Por. BN, rkps 9002/1, k 167v—168v, 171, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 9, 15 VI 1760 — pisał, że co najmniej do 3 sierpnia będą tu siedzieć.

395 Por. BN, rkps 9002/1, k 175—176, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 30 VI 1760; BN, rkps 9003, k 40, M. Chmarzyna do A. Chmary, Słonim 21 VI 1760.

396 Por. *Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVIII wieku. Spisy*, s. 196 — nominacja nosi datę 28 VI 1760. A. Chmara pisał, że czyni starania o ten urząd. Por. LMAVB, F 139, rkps 4870, k. 2, A. Chmara do [M.K. Sapiehy?], Warszawa 26 VI 1760?. Miesiąc później już narzekał: „Nie ze wszystkim mnie jest wygodna" wiceinstygatoria WKL, bo intraty nie daje. Por. LMAVB, F 139, rkps 4870, k. 5, A. Chmara do [M.K. Sapiehy?], [Zelwa] 29 VII 1760. Wcześniej tego dygnitarstwa gratulował mu niejaki Pernet. Por. AGAD, ZACz., rkps 683, s. 102, [?] Pernet do [A. Chmary], Słonim 6 VII 1760.

sał się jako wiceinstygator[397]. Zaraz gratulowano mu urzędu[398]. W późniejszym liście do żony zawarł informację, że był na audiencji u księcia kurlandzkiego Karola, który „wiele mi przyrzekł promocji i jakowychści wdzięczności"[399], co sugerować może, że owe „dyploma kurlandzkie" w istocie stały się przyczyną kłopotów M.A. Sapiehy[400], Czartoryscy byli bowiem przeciwni objęciu tronu kurlandzkiego prze królewicza Karola. A. Chmara i M.A. Sapieha wyjechali z Warszawy około 5 sierpnia 1760 roku[401].

Wydaje się, że M.A. Sapieha, chociaż był chory, myślał jeszcze o zbliżających się sejmikach przedsejmowych[402]. Od końca lipca 1760 roku A. Chmara zaangażowany był w akcję przedsejmikową, w której pełnił rolę co najmniej pośrednika i zarazem pomocnika M.A. Sapiehy. To on odbierał listy przedsejmowe od króla oraz kopie uniwersałów na sejm[403]. Jego współpracownikiem w przygotowaniu sejmików przedsejmowych z ramienia M.A. Sapiehy był J. Dulęba, który rozsyłał ekspedycje do powiatów litewskich w sprawach przedsejmowych[404]. Niestety, o wynikach tych przedsięwzięć niewiele wiemy. Wiadomo, że wówczas pojawiła się też idea, by A. Chmara ubiegał się o poselstwo, choć — jak on sam przyznawał — nie był do tego skory, przewidując, że sejm szybko zakończy swe prace, bo „w początkach będzie zerwany"[405]. Wydaje się, że akcja sejmikowa szybko przestała być sprawą istotną dla M.A. Sapiehy, gdyż jego stan zdrowia się pogarszał. Dnia 13 października 1760 roku siostra M.A. Sapiehy pisała, że błagać trzeba Boga i Matkę Boską o ratunek[406]. Na to było już wtedy za późno, gdyż dzień wcześniej, 12 października M.A. Sapieha zmarł w Słonimie. Według zapisków

---

397 Por. BN, rkps 9002/1, k. 176, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 30 VI 1760.

398 Por. BN, rkps 9003, k. 44v, 45, M. Chmarzyna do A. Chmary, Braszewicze 7 VII [1760], August Sułkowski do A. Chmary, b.d.m.

399 Por. BN, rkps 9002/1, k. 182, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 4 VII 1760.

400 Z księciem Karolem był również związany Józef Sapieha, wojewodzic mścisławski. Por. Z. Zielińska, *Sapieha Józef*, [w:] PSB, t. 35, Warszawa—Kraków 1994, s. 27. Por. też A. Macuk, *Барацьба магнацкіх груповак*, s. 483—484.

401 Por. BN, rkps 9002/1, k. 189, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 4 VIII 1760. Por. LMAVB, F 139, rkps 4870, k. 4—5, A. Chmara do [M.K. Sapiehy?], Warszawa 21 VII 1760 — tu też zapowiadał wyjazd ze stolicy. Por. o ewentualnym poparciu Rosji dla księcia Karola B. Nosow, *Ustanovlenie rossijskogo gospodstva v Reci Pospolitoj 1756—1768 gg*., Moskwa 2004, s. 41.

402 Por. np. BJ, rkps 6643, k. 305, Józef [Rolicz] Kamieński do A. Chmary, Lida 25 VIII 1760 — tu mowa o wcześniejszych obietnicach księcia utrzymania przy poselstwie, w czym pomagać miał marszałek lidzki Kazimierz Narbutt.

403 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 24, J. Dulęba do Adama Chmary, Przybysławice 27 VII 1760.

404 Ibidem, s. 18—19. J. Dulęba wcześniej był związany z Wołczynem.

405 Por. BN, rkps 9002/1, k. 183, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 21 VII 1760. Posłami z mińskiego zostali w 1760 roku L. Wołodkowicz i J.J. Kłokocki. Por. M. Czeppe, *Kamaryla Pana z Dukli*, s. 225.

406 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 53, L. Potocka do A. Chmary, Miedźna 13 X 1760.

autobiograficznych A. Chmary książę zmarł 6 października 1760 roku między godziną piątą a szóstą po południu, przeżywszy około 50 lat. Do tej informacji wiceinstygator dodawał krótką charakterystykę M.A. Sapiehy znanego z przykładnej miłości do ojczyzny[407]. Sytuacja A. Chmary stała się niekomfortowa. Przez ostatnie miesiące choroby księcia wypełniał wszystkie powierzone mu obowiązki[408], pokazując w ten sposób swą rzetelność. Wydaje się, że A. Chmara był przy śmierci M.A. Sapiehy i spisywał jego ostatnią wolę. Książę zapisał wszystko swemu synowcowi M.K. Sapieże, krajczemu WKL[409]. Żona księcia A. Sapieżyna dostała dożywocie na Bychowie oraz kilka starostw wraz z tym, co „w nich ruchome". W zapisach autobiograficznych A. Chmara zaznaczał: „te transakcje wszystkie przeze mnie pisane"[410].

Dnia 4 listopada 1760 roku A. Chmara był obecny przy wyprowadzeniu ciała Michała Antoniego Sapiehy, podkanclerzego WKL[411]. W mowie wygłoszonej przy tej okazji chwalono jego zasługi dla rodu Sapiehów, dla ojczyzny, jego talenty polityczne, poświęcenie dla Kościoła i dobroć oraz sprawiedliwość dla związanych z nim ludzi. Według autora owej mowy była to „arka wolności, praw i swobód polskich"[412]. Dalej wymieniano żegnających M.A. Sapiehę: Krystynę z Sapiehów Massalską — podczaszynę WKL, M.K. Sapiehę — krajczego WKL, małżonkę podkanclerzego Aleksandrę z Czartoryskich, sąsiadów z powiatu słonimskiego, wiceinstygatora A. Chmarę, nieznanego z imienia pułkownika „zemdlonego słabością", dwór i służbę[413]. Pogrzeb podkanclerzego odbył się w Słonimie 1 czerwca 1761 roku w kościele księży bernardynów. Na pogrzebie A. Chmara wygłosił

---

407 BJ, rkps 6211, k. 94, Silva rerum A. Chmary. Por. też LMAVB, F 139, rkps 4870, k. 7, A. Chmara do [M.K. Sapiehy?], Połonka 23 X [1760 — urwane?]. J. Wolff podaje 12 października 1760 roku jako datę śmierci M.A. Sapiehy. *Senatorowie i dygnitarze*, s. 165; P.P. Romaniuk wskazuje na 11 października 1760 roku. P.P. Romaniuk, *Sapieha Michał Antoni*, s. 114. Z kolei w opracowaniu *Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVIII wieku. Spisy* (s. 149, 238) raz podano datę za Wolffem, a raz za biogramem P.P. Romaniuka, ale za każdym razem 12 października 1760 roku.

408 BCz., MNK, rkps 893, k. 13, Kazimierz Straszewicz strażnik oszmiański do [A. Chmary?], Burbiszki 7 IX 1760.

409 M.A. Sapieha był jego opiekunem i protektorem, który oddał go na wychowanie M.F. Czartoryskiemu; wrócił pod skrzydła stryja w 1758 roku. Por. Z. Zielińska, *Sapieha Michał Ksawery*, s. 115. Por. BJ, rkps 6643, k. 406v, Jan Antoni Jankiewicz do A. Chmary, Nowogródek 19 X 1760 — informował, że dla spraw sądowych potrzebne jest pismo krajczego litewskiego M.K. Sapiehy, stwierdzające, czy jest on faktycznie jedynym sukcesorem dóbr wszystkich śp. JWP podkanclerzego — chodziło tu o Bychów.

410 BJ, rkps 6211, k. 94, Silva rerum A. Chmary.

411 LMAVB, F 139, rkps 4870, k. 7, A. Chmara do [M.K. Sapiehy?], Połonka 23 X [1760 — urwane?] — prosił o informację, kiedy ciało będą wyprowadzać, i zaznaczał, że chcę pospieszyć na tę ostatnią usługę.

412 BJ, rkps 6214, k. 94v—95, Mowa przy wyprowadzeniu ciała SP IP [M.A.] Sapiehy podkan[clerzego] WKL, 4 XI 1760.

413 Ibidem, k. 95v—96.

mowę od stanów Rzeczypospolitej, z mową od „Familii" wystąpił krajczy WKL M.K. Sapieha[414].

Przyjaciele i współpracownicy M.A. Sapiehy wyrażali żal po jego śmierci, „ale kiedy to się wypełniło co P Bogu plawit, należy po chrześcijańsku z rezygnacją do woli Boskiej znosić aflikcyą"[415]. A. Chmara zajmował się porządkowaniem papierów publicznych M.A. Sapiehy, m.in. aktów metryki[416], oraz sprawami związanymi z zarządem majątków podkanclerzego WKL, wypłacaniem danych przez księcia obligów[417] i prowadzeniem spraw procesowych w trybunale, z czym po śmierci księcia były pewne problemy, niektórzy z deputatów przestawali wspierać jego sprawy[418].

Kolejnym opiekunem kariery A. Chmary — przynajmniej formalnym — stał się Michał Ksawery Sapieha. Jako zorientowany w sprawach M.A. Sapiehy A. Chmara pozostał w kręgu Sapiehów. To za jego pośrednictwem kierowano prośby, tym razem nie do podkanclerzego, ale do krajczego WKL M.K. Sapiehy[419], który stał się niejako nowym mentorem A. Chmary i któremu ten deklarował

---

414 BJ, rkps 6211, k. 94v, Silva rerum A. Chmary — na kopii tej mowy widnieje data 4 czerwca. Por. BJ, rkps 6214, k. 106—108, Mowa WIP. Adama Chmary V.instygatora WKL na pogrzebie SP Michała hrabi Sapiehy podkanclerzego WKL R. 1761 4 VI w Słonimie miana. A. Chmara wspominał w niej o swej dwudziestoletniej służbie dla księcia, później zwracał się do wdowy po nim, Aleksandry z Czartoryskich. Mówił, że straciła najukochańszy obiekt, w którym wszystkie były cnoty, przedstawiał księcia jako przykładnego małżonka, który dbał o jej zdrowie, „byłabyś nieśmiertelną, gdyby on sam nie był śmiertelny", wspominał o związku ich dusz. W następnych słowach chwalił już M.A. Sapiehę, prezentował go jako wielkiego ministra, którego żałują król i kanclerz WKL M.F. Czartoryski. Był zmarły — w opinii A. Chmary — obrońcą praw i swobód ojczystych, wsławił dom Sapiehów, a jego śmierć to nieszczęście rodziny i nieszczęście publiczne. Zwracał się też do obecnych na uroczystościach Sapiehów: A.M. Sapiehy wojewody połockiego i M.K. Sapiehy krajczego WKL, dla których zmarły był stryjem. Chciał, aby pamiętali o jego sługach po powiatach rozrzuconych.

415 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 27, J. Dulęba do A. Chmary, Warszawa 20 X 1760. Por. też żale — z prośbą — w tle: AGAD, ZMN, rkps 100, s. 4—5, Józef Jerzy Hylzen wojewoda miński do A. Chmary, Gdańsk 23 XII 1760; BCz., MNK, rkps 893, k. 15, P. Riaucour do A. Chmary, Warszawa 3 XI 1760; BJ, rkps 6643, k. 393, 404, 432, Michał Skinder do A. Chmary, Preny 15 X 1760, Fr.[anciszek] Zakrzewski do A. Chmary, Nowy Bychów 19 X 1760, L.[eon] Kiełczewski krajczy rzeczycki do A. Chmary, b.m. 1 XI 1760. Por. też BN, rkps 9002/1, k. 191, A. Chmara do M. Chmarzyny, Dereczyn 20 XI 1760 — pisał tu dość tajemniczo, że w Czerlonie nie było miło przebywać teraz, „rozpamiętowując naszego kochanego pana i protektora i na jego patrząc roboty i dyspozycje".

416 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 27, J. Dulęba do A. Chmary, Warszawa 20 X 1760.

417 Por. AGAD, ZMN, rkps 100, s. 4—5, J.J. Hylzen wojewoda miński do A. Chmary, Gdańsk 23 XII 1760; BCz., MNK, rkps 893, k. 14v—15v, P. Riaucour do A. Chmary, Warszawa 3 XI 1760; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 54, 56, L. Potocka do A. Chmary, Miedźna 10 XI 1760 i 3 XII 1760.

418 Por. BJ, rkps 6643, k. 444, Teodor Felicjan Szyszkowski do A. Chmary, Nowogródek 3 XI 1760.

419 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 31, [P.?] Pietraszkiewicz do A. Chmary, Mejeryszki 19 XII 1760.

chęć posługi[420]. A. Chmara miał pilnować realizacji postanowień testamentowych księcia, w czym — jak się wydaje — miał pomagać krajczemu litewskiemu M.K. Sapieże[421], o co prosiła go także L. Potocka, siostra M.A. Sapiehy[422]. Do A. Chmary w związku z testamentem M.A. Sapiehy zwrócił się również M.F. Czartoryski, pragnąc zabezpieczyć interesy swojej córki, a wdowy po M.A. Sapieże Aleksandry[423], równocześnie wylewnie dziękując za „affekta, przysługi, i attencye swoje dla córki moiej"[424]. Przypuszczalnie był to bardzo istotny epizod, który zaważył na dalszej karierze A. Chmary, gdyż w 1761 roku Aleksandra — po 11-letnim pożyciu z M.A. Sapiehą — wyszła ponownie za mąż za późniejszego hetmana, a wówczas pisarza polnego WKL Michała Kazimierza Ogińskiego[425] i razem z nim — jak się zdaje — dalej wspierała A. Chmarę. W następnych latach utrzymywał on bliskie stosunki z Ogińskimi. W czasach stanisławowskich często przebywał w Siedlcach i Słonimie, gdzie M.K. Ogiński miał dwór, na którym stworzył silny ośrodek kultury i sztuki[426]. Nowa sytuacja sprawiła, że znaczenie M.F. Czartoryskiego wpływało na postawę A. Chmary i innych dawnych współpracowników M.A. Sapiehy — u kanclerza szukali nowych szans albo drogi dalszej kariery[427], wszak, choć opinia to trochę późniejsza, książę „jak zechce tak utrzyma"[428], to już wówczas była chyba adekwatna.

Różne kwestie związane ze śmiercią M.A. Sapiehy zajmowały A. Chmarę, ale jeszcze we wrześniu 1761 roku został wezwany do Warszawy z aktami wydanymi przed śmiercią podkanclerzego[429]. Wówczas już dokumentów nie pieczętował, o co niektórzy mieli do niego pretensje[430]. Jesienią 1761 roku nadzorował pro-

---

420 Por. LMAVB, F 139, rkps 4870, k. 15—17, A. Chmara do M.K. Sapiehy, Bereżki? 26 IX 176[1], Mińsk [nieczyt. 8 X?] 1761.

421 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 55, L. Potocka do A. Chmary, Miedźna 1 XII 1760.

422 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 55, 56, L. Potocka do A. Chmary, Miedźna 1 XII i 3 XII 1760.

423 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 643, k. 8, M.F. Czartoryski do A. Chmary, Warszawa 3 XI 1760. Por. LMAVB, F 139, rkps 4870, k. 9 A. Chmara do [M.K. Sapiehy?], Nowogródek 25 I 1761.

424 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 643, k. 8, M. F. Czartoryski do A. Chmary, Warszawa 3 XI 1760.

425 BJ, rkps 6211, k. 94v, Silva rerum A. Chmary. O tym tajnym ślubie por. BN, rkps 9003, k. 50, M. Chmarzyna do A. Chmary, Bereżki 28 X 1761.

426 Por. J. Michalski, A. Nowak-Romanowicz, *Ogiński Michał Kazimierz*, [w:] PSB, t. 23, Wrocław 1978, s. 624—630; *Opisy parafii diecezji wileńskiej z 1784 roku*, t. 2: *Dekanat Miński*, oprac. J. i M. Maroszek, Białystok 2009, s. 22.

427 Por. BJ, rkps 6643, k. 396, [A.M.] Kirekieszy do A. Chmary, Gdańsk 18 X 1760.

428 LVIA, F 1281, op. 1, rkps 99, k. 83, B. Ważyński do NN [Górskiego], Wilno 2 VII 1765.

429 BN, rkps 9001, k. 67, [biskup krakowski K. Sołtyk] do A. Chmary, Warszawa 8 IX 1761. A. Chmara miał zjechać prosto do niego, nie do biskupiego pałacu, ale do [M.?] Szaniawskiego, gdzie K. Sołtyk przebywał. Ibidem, k. 67v. Mowa o aktach podpisanych w czasie jego ostatniej bytności w Warszawie razem z podkanclerzym.

430 Por. CDIAUK, F 49, op. 2, rkps 2532, k. 1, A. Chmara do [A.M.? Potockiego], Bereżki 18 X 1761. Por też CDIAUK, F 49, op. 2, rkps 2532, k. 2, NN do [A. Chmary], Wołczyn 12 X 1761 — list ten wska-

cesy M.K. Sapiehy, zalecając księciu przede wszystkim „uspokojenie długów", przestrzegając, że jak terminy miną, to żaden plenipotent nie pomoże[431]. Na tym tle doszło do nieporozumień między A. Chmarą a M.K. Sapiehą — krajczy WKL zarzucał mu nawet, że „uszkadzał substancję" jego, A. Chmara temu zaprzeczał, wykazując swoją lojalność. Jego zdaniem problemy wynikały z tego, że go nie słuchano. List swój kończył znamiennie: „Nie dam okazji ludziom do obwinienia siebie"[432]. Być może to nieporozumienie miało związek z dzieleniem schedy po M.A. Sapieże. Głównym spadkobiercą był M.K. Sapieha, ale jakieś pretensje zgłaszała jeszcze wdowa A. Sapieżyna. O co dokładnie chodziło, trudno powiedzieć, jednak doszło przypuszczalnie na tym tle do konfliktu A. Chmary z A. Sapieżyną, co z wyrzutem wypominał A. Chmarze jego teść, sugerując, że dlatego nie otrzymał starostwa, o które zabiegał[433]. Konflikt ten został — jak się wydaje — szybko zażegnany, a i wcześniejsze tłumaczenie A. Chmary było uznane przez M.K. Sapiehę. A. Chmara nadal zostawał zatem w orbicie wpływów Sapiehów i mógł również liczyć na przychylność A. Sapieżyny. Te sytuacje pokazują, że A. Chmara był wówczas politykiem coraz bardziej samodzielnym albo raczej coraz bardziej rozpoznawalnym oraz wpływowym i tak go zaczynano postrzegać[434]. Z trudnej sytuacji, w jakiej się znalazł w latach 1760—1761, potrafił wybrnąć i zachować dobry kontakt z wdową po M.A. Sapieże Aleksandrą i zaraz później Ogińską oraz z M.K. Sapiehą, choć polityczne oblicza jego opiekunów się zmieniały i różniły.

Na te wszelkie działania związane ze śmiercią M.A. Sapiehy nałożyły się nowe obowiązki A. Chmary jako wiceinstygatora, m.in. A. Brzostowski, kasztelan połocki, zalecał sprawiedliwy interes jego bliskiego[435], a Józef Sołłohub,

---

zuje także na inne problemy A. Chmary w relacjach z „Wołczynem", które miały związek chyba z postawą podkanclerzyny.

431 LMAVB, F 139, rkps 4870, k. 22, A. Chmara do M.K. Sapiehy, Mińsk 20 XI 176[1].

432 LMAVB, F 139, rkps 4870, k. 27—30, A. Chmara do M.K. Sapiehy, Słonim 31 I 1762. Po śmierci M.A. Sapiehy przy robieniu różnych spisów okazywały się spore braki. Por. BJ, rkps 644, k. 22, Piotr Słucki do A. Chmary, Dereczyn 26 I 1761, P. Słucki pisał, że w skarbcu dereczyńskim miało być „korzenia" za „4 000 tysiąca", po przeważeniu okazało się, że wiele gatunków korzenia „nie dostaje".

433 BJ, rkps 6644, k. 15—15v, J. Woyna Orański do A. Chmary, Kalwaria 24 I 1761 — przypominał w liście, że to dzięki A. Sapieżynie zyskał starostwo giżowskie; stwierdzał, że źle zrobił, że się odsunął od interesów pani podkanclerzyny, „trzeba było jeszcze strzymać się czas jaki nieszkodowalbyś WP na tym"; dodawał, że pośrednio i on w Wołczynie — przez to oraz przez intrygi innych „subtelne fakcye" — stracił obiecane starostwo.

434 Por. BJ, rkps 6644, k. 7, F. Łukowicz do A. Chmary, Toruń 13 I 1761. F. Łukowicz pisał, że słyszał o wielkim kredycie A. Chmary u księcia Antoniego Jabłonowskiego, wojewody poznańskiego, w związku z tym prosił o jakąś wieś z jego starostwa święckiego.

435 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 2, A. Brzostowski kasztelan połocki do A. Chmary, Brzostów 7 XI 1760.

wojewoda witebski, pisał o sprawie mieszczanina czeremskiego [?] Okulewicza, która miała być rozpatrywana podczas kadencji nowogródzkiej trybunału[436]. Ta działalność A. Chmary jako instygatora jest trudna do wyświetlenia, natomiast nie ulega wątpliwości, że dla A. Chmary była funkcją o charakterze politycznym oraz — co nie było bez znaczenia — wiązała się z pobieraniem pensji, o czym szerzej w następnym rozdziale.

W międzyczasie — w grudniu 1760 roku — A. Chmara ponownie przebywał w Warszawie, skąd planował jechać do Wołczyna i dalej do Słonima[437], przypuszczalnie, by rozwiązać kontrowersje o zastaw bychowski między byłą podkanclerzyną WKL A. Sapieżyną i krajczym litewskim M.K. Sapiehą, którzy „skombinowali się", że za opłaty krajczy pozwoli jej do końca życia w Bychowie rządzić[438]. Natomiast w jakim celu odwiedzał stolicę, nie wiemy. Być może miało to związek z jego nominacją na „instygatora" i z planami powierzenia mu funkcji poselskiej na przewidywanym w 1761 roku sejmie. Sam z Warszawy relacjonował M.T. Łopacińskiemu, jak zabiegano o ministerstwa litewskie[439]. Wydaje się, że od tego czasu A. Chmara miał w Warszawie w miarę stałego zaufanego korespondenta — Jana Nepomucena Chęckiego, który dość dokładnie informował go o zdarzeniach w stolicy i politycznej sytuacji Rzeczypospolitej, co — zauważmy — świadczyło także o jego pozycji w prowincjonalnych elitach litewskich[440].

A. Chmara 21 stycznia 1761 roku planował jechać ze Słonima w Mińskie „dla sejmików"[441]. Dnia 9 lutego był na sejmikach deputackich w Mińsku. Tu jego rola nie była wyrazista, ale być może chodziło o przygotowanie do kolejnych sejmików, tym razem poselskich. Potem udał się do Nowogródka, gdzie zakończył ugodą proces z referendarzem WKL Antonim Tadeuszem Przezdzieckim. Żonę poinformował, że jego konkurent okazał się uparty, on zaś zgodliwy — „wszyscy to znają, że ja dość z siebie pokazuję łatwości", a referendarz „gorzej kataru",

---

436 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 36, Józef Sołłohub wojewoda witebski do A. Chmary, Waszkiewicze 28 IX 1760.

437 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 96v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Warszawa 8 XII 1760. Wydaje się, że z Wołczyna również do Warszawy wyjeżdżał i tam miał powrócić. Por. LMAVB, F 139, rkps 4870, k. 9, A. Chmara do [M.K. Sapiehy?], Wołczyn 2 XII 1760.

438 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 98—98v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 18 I 1761.

439 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 96v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Warszawa 8 XII 1760 — m.in. wspominał o rywalizacji strażnika WKL Ludwika Pocieja i wojewody mścisławskiego Konstantego Ludwika Platera. Chodziło o podkanclerstwo WKL, o ten urząd starał się też Ignacy Pac wspierany przez M.K. Radziwiłła. Por. Z. Zielińska, *Pociej Ludwik*, [w:] PSB, t. 27, Wrocław 1982—1983, s. 47.

440 Por. BJ, rkps 6644, k. 12—13v, 17—18v, [J.N. Chęcki] do A. Chmary, Warszawa 19, 26 I 1761 — wiele tu spraw dotyczących nominacji urzędniczych i pobytu „Litwinów" w stolicy, które również piszący aranżował.

441 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 99, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 18 I 1761.

niemniej do zgody między nimi doszło[442]. Być może owa łatwość porozumienia ze strony A. Chmary wynikała z politycznych kalkulacji, wszak procesował się z bliskim współpracownikiem Czartoryskich[443], a być może również stąd jego późniejsza przyjaźń z Dominikiem Przezdzieckim, późniejszym starostą mińskim.

Wydaje się, że spotkania A. Chmary w Warszawie w grudniu 1760 i jego podróż do Wołczyna przyniosły mu pierwsze w życiu poselstwo. Stało się to w marcu 1761 roku na zamku mińskim. Został wybrany posłem na sejm ekstraordynaryjny razem z Karolem Stanisławem Radziwiłłem, miecznikiem WKL[444], którego w następnych miesiącach A. Chmara bardzo chwalił za pomoc w interesach procesowych Sapiehów[445]. To być może miało związek ze staraniami zażegnania konfliktu pomiędzy M.K. Sapiehą a K.S. Radziwiłłem, którego powodem było rozstrzelanie jego przyjaciela Michała Ignacego Wołodkowicza „wojskowicza" za burdy i rozlew krwi w lutym 1760 roku na trybunale w Mińsku[446]. Sam sejmik poselski miński miał spokojny przebieg. A. Chmara pisał do M.T. Łopacińskiego, że jego życzeniu stało się zadość też na „sejmiku naszym, bardzo przykładnym i spokojnym" — został wybrany posłem, wraz z K.S. Radziwiłłem, w czym — jak pisał — „Pomógł mi tu wiele przysłany list od jw. Ksiecia hetmana [M.K. Radziwiłła] przez korespondencją JWPD" „wyrobiony"[447].

W instrukcji danej posłom zalecano zwrócić uwagę na problem fałszowania monety, nalegano na otwarcie mennicy, nakazano im, by pilnowali zachowania dawnych praw i by nie dawali urzędów obcym. Na sejmie mieli się opowiedzieć za Ludwikiem Pociejem, strażnikiem WKL, i A. Brzostowskim, kasztelanem połockim, którym za zasługi należała się nagroda i jeden z nich powinien dostać pieczęć mniejszą[448]. Dalej w instrukcji wspominano o gwałtach Moskwy, „państwa obrazie". Jako przykład podano przypadek Rocha

---

442 Por. BN, rkps 9002/2, k. 1, 3, A. Chmara do M. Chmarzyny, Nowogródek 14, 16 II 1761.

443 Por. J. Dygdała, *Przezdziecki Antoni Tadeusz*, [w:] PSB, t. 29, Wrocław 1986, s. 51—54.

444 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 13, k. 521, Akt instrukcji na sejmik, 28 III 1761. Por. też LMAVB, F 139, rkps 4870, k. 10, A. Chmara do [M.K. Sapiehy?], Mińsk 20 III 1761; BJ, rkps 6211, k. 94, Silva rerum A. Chmary. Według J. Michalskiego, K.S. Radziwiłł był wybrany posłem w powiecie kowieńskim. Por. J. Michalski, *Radziwiłł Karol Stanisław*, [w:] PSB, t. 30, Wrocław 1987, s. 249. O elekcji A. Chmary i K.S. Radziwiłła por. M. Czeppe, *Kamaryla Pana z Dukli*, s. 225.

445 LMAVB, F 139, rkps 4870, k. 18, A. Chmara do krajczego M.K. Sapiehy, Mińsk 14 X 1761.

446 Por. Z. Zielińska, *Sapieha Michał Ksawery*, s. 115. *Deputaci Trybunału Głównego wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 262.

447 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 100—100v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Mińsk 20 III 1761. O wyborze posłów mińskich i innych kandydatach do tych funkcji, por. A. Macuk, *Baracba magnackich grupowak*, s. 549—550, 559.

448 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 13, k. 521v, Akt instrukcji, 28 III 1761.

Szczawińskiego, cześnika słonimskiego, który z żoną i dziećmi został przez Rosjan „wzięty" za granicę. Proszono więc króla, by zareagował i uregulował z Rosją kwestię przechodów jej wojsk, aby one krzywdy nie czyniły[449]. Sejm „determinowany" był na 27 kwietnia 1761 roku. A. Chmara był w Warszawie około 20 kwietnia[450].

Nie wiemy, czy ktoś wcześniej udzielił mu nauki, jak np. 40 lat później — co stawało się chyba wówczas normą — ojciec Krzysztofa Dunin-Karwickiego, kiedy wyprawiał go na pierwszy sejm[451]. Chyba jednak bez instrukcji, ale podobnie jak K. Karwicki, postępował A. Chmara. W notatkach autobiograficznych zapisał tylko lakonicznie, że sejm został zerwany przed obiorem marszałka, przez manifest 40 posłów[452]. Więcej szczegółów z sejmu zawarł w listach do żony. Donosił jej o problemach z wyborem marszałka sejmu. Pisał, że dwór chciał utrzymać w tej funkcji miecznika koronnego Franciszka Ferdynanda Lubomirskiego, ale na niego nie chcieli się zgodzić hetman wielki koronny J.K. Branicki i dom Czartoryskich. Oni opowiadali się za stolnikiem litewskim Józefem Klemensem Czartoryskim albo strażnikiem koronnym Franciszkiem Czackim, ewentualnie podskarbim nadwornym litewskim Józefem Adrianem Massalskim, z tych zaś dwór żadnego nie chciał[453]. Pobyt swój w Warszawie na sejmie A. Chmara kwitował jednoznacznie, że lepiej siedzieć w domu i do niczego się nie mieszać niż tu być, wielu tak myśli „do czego i ja gustu nabieram"[454]. Jedyną kwestią, która go wówczas autentycznie zainteresowała i skłoniła do działania, była szansa na pozyskanie instygatorstwa — mógł wówczas ten urząd kupić, ale jak stwierdzał, „kupować zaś tak drogo [za 40 tys. złp] nie zda mi się", starał się więc wymusić „rezolucję", by mu go dano, ale to się jeszcze tym razem nie

---

449 Ibidem, k. 522.

450 Por. BN, rkps 9002/2, k. 11, 13, A. Chmara do M. Chmarzyny, Połonka 19 IV 1761, Warszawa 24 IV 1761. Wcześniej brał udział w wyborze marszałka trybunału w Wilnie, gdzie po „wielkich hazardach i zamachach spokojnie ufundował się trybunał", marszałkiem został Ignacy Pac. Por. BN, rkps 9002/2, k. 7, A. Chmara do M. Chmarzyny, Wilno 6 IV 1761. Wcześniej pisał, że od dworu ma być przysłany mediator na tę kadencję, oboźny koronny Michał Wielhorski. Por. LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 100v—101, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Mińsk 20 III 1761.

451 Por. LMAVB, F 9, rkps 1401, k. 7—8v, Instrukcja Józefa Kajetana Dunin-Karwickiego dla Krzysztofa Dunin-Karwickiego, jak ma się zachować na funkcji poselskiej, Mizocze 18 IX 1780. W niej m.in. pisano by ufał Bogu i królowi i się mu nie sprzeciwiał, radził, by król wiedział o jego wierności, ponadto ma nie być popędliwy i ma słuchać starszych oraz ważniejszych i im ustępować. Tych rad A. Chmara znać nie mógł, ale tak właśnie prawie zawsze postępował.

452 Por. BJ, rkps 6211, k. 94, Silva rerum A. Chmary. W liście do żony pisał o 45 posłach.

453 Por. BN, rkps 9002/2, k. 13, 15, 17, 19—20, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 24, 27, 29, 30 IV 1761. Podstawowe informacje o sejmie por. W. Konopczyński, *Chronologia sejmów polskich 1493—1793*, Kraków 1948, s. 166.

454 Por. BN, rkps 9002/2, k. 20, A. Chmara do żony M. Chmarzyny, Warszawa 30 IV 1761.

udało[455]. O kwestiach ekonomiki państwa i fatalnej jego sytuacji, dla której ratowania sejm zwołano[456], nie wspominał, ale raczej miał tego świadomość.

Być może później po sejmie A. Chmara udał się — razem z krajczym M.K. Sapiehą, z którym był na sejmie — do Kocka na ślub Sapiehów. Dowiadujemy się o tym z niedatowanego listu M. Chmarzyny. Sądzić można, że chodziło o małżeństwo Józefa Sapiehy, wojewodzica mścisławskiego, z Teofilą Jabłonowską, przyrodnią siostrą M.K. Sapiehy. Przypuszczalnie to on zaprosił Chmarów. W odpowiedzi na to wezwanie M. Chmarzyna zadeklarowała chęć służenia na owym weselu[457]. Czy tak się stało, nie wiemy, co więcej, nie wiadomo, czy to zdarzenie nie miało miejsca w 1764 roku[458].

Druga połowa 1761 roku i początek 1762 roku są w życiorysie A. Chmary dość zagadkowe. Brak materiałów źródłowych wskazuje na to, że przebywał większość czasu w swoich dobrach, choć z pewnością kontakty polityczne podtrzymywał[459]. Jeszcze w lipcu 1761 roku pojawił się na krótko w Warszawie[460]. W lutym 1762 roku był na sejmikach w Mińsku, gdzie, jak sam pisał, „dostał" podczaszostwo mińskie, a brat jego Joachim został strażnikiem mińskim[461]. Zapewne w 1762 roku pozostawał w orbicie wpływów Sapiehów i był im stale pomocny w rozwiązywaniu problemów dotyczących ich majątków i problemów związanych z osobami zgłaszającymi się z jakimiś pretensjami finansowymi do nich[462]. Jeden z dopisków M. Chmarzyny pozostawiony na liście A. Chmary — przypuszczalnie do M.K. Sapiehy — sugeruje wyraźną bliskość między Chmarami a odbiorcą listu. Żona wiceinstygatora przepraszała M.K. Sapiehę, że przytrzymała jego człowieka, uzasadniając to uczeniem się przez niego „fryzowania". Dodawała, że go odeśle, jak „WP wrócisz z sejmu" planowanego. Tłumaczyła się: „by się nie zdał

---

455 Por. BN, rkps 9002/2, k. 21, 23, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 4, 8 V 1761.

456 Por. M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. 2, s. 138.

457 Por. LMAVB, F. 139, rkps 4871, k. 30, M. Chmarzyna do [M.K. Sapiehy?], b.d.m. Por. J. Skowronek, *Sapieżyna z Jabłonowskich Teofila*, [w:] PSB, t. 35, s. 171.

458 J. Skowronek pisze, że do małżeństwa doszło około roku 1761. Por. J. Skowronek, *Sapieżyna z Jabłonowskich Teofila*, s. 171. Powtarza to także Z. Zielińska, por. Z. Zielińska, *Sapieha Józef*, s. 28, ale wydaje się, że zostało ono zawarte w roku 1764, na co dość wyraźnie wskazuje m.in. intercyza ślubna, por. LNB, F 103, op. 1, rkps 78 (6970), k. 69, kopia intercyzy ślubnej, 21 VIII 1764. T. Sapieżyna miała wtedy 23 lata i jej ojciec uważał, że już czas, by wyszła za mąż. Por. LNB, F 103, op. 2, rkps 422, k. 9, Józef Aleksander Jabłonowski do żony Karoliny z Radziwiłłów Jabłonowskiej, Stronibaby 22 VI 1764 r. Jeżeli tak było, to nie wiemy, co robił A. Chmara po sejmie 1761 roku.

459 Por. BN, rkps 9002/2, k. 33, A. Chmara do M. Chmarzyny, Stary Raków 27 XI 1761 — zatrzymał się u niego w tym czasie marszałek trybunału Ignacy Pac podstoli WKL.

460 Por. BN, rkps 9002/2, k. 31, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 13 VII 1761.

461 BJ, rkps 6211, k. 94v, Silva rerum A. Chmary.

462 Por. np. LMAVB, F 139, rkps 4871, k. 5, A. Chmara do [M.K. Sapiehy?], Raków 7 VII 1762 — tu o sporze z „IP [Piotrem] Słuckim" o sprawy skarbowe z Dereczynem.

do Warszawy ze swoim fryzowaniem”[463]. I treść dopisku, i jego ton świadczą o pewnej zażyłości. Nie mamy tylko pewności, czy chodzi tu o M.K. Sapiehę, czy o Aleksandra Michała Sapiehę, jego brata, który był wcześniej też pod opieką podkanclerzego M.A. Sapiehy — to sugerowałyby wspomniane w liście interesy Dereczyna. Bliskość spraw związanych bezpośrednio z M.A. Sapiehą i treść kolejnych listów do „Dobrodzieja” zdają się wskazywać jednak na M.K. Sapiehę jako odbiorcę listów A. Chmary. Ta wątpliwość nie zmienia faktu, że Sapiehowie cały czas odgrywali istotną rolę w życiu Chmarów, którzy utrzymywali bliski kontakt z ich domem. A. Chmara zapewniał o swych sentymentach do M.K. Sapiehy „i całego wielkiego imienia Jego”[464]. Dalej w tym samym liście do „Dobrodzieja” prosił go o pilnowanie u wojewody smoleńskiego Piotra Sapiehy i połockiego Aleksandra Michała Sapiehy wakansów[465]. Donosił, że wojewoda połocki dostanie hetmaństwo polne. Informował, że z Wilna i Warszawy płyną dobre znaki dla imienia sapieżyńskiego[466]. Ta „przepowiednia”, odnosząca się do A.M. Sapiehy ziściła się — w październiku 1762 roku był on już hetmanem polnym litewskim[467], przypuszczalnie przy wsparciu województwa mińskiego. A. Chmara wspomagał wówczas interesy sapieżyńskie, ale z pewnością nie była to zależność A. Chmary od domu Sapiehów podobna do tej z nieodległych przecież „czasów” M.A. Sapiehy. Na temat swojej nieobecności na sejmikach poselskich A. Chmara wypowiedział się krótko i dosadnie swemu nowemu potencjalnemu opiekunowi z rodu Sapiehów: „Żałujemy żeśmy nie mogli czasu jarmarku służyć dla sejmików pod tę porę przypadających”[468] — to z pewnością jest odpowiedź nie klienta, ale bardziej partnera. Fraza ta — a nie ocena sformułowania o charakterze relacji A. Chmary z Sapiehami — nie do końca jest jasna. W następnym liście A. Chmara pisał do M.K. Sapiehy, że przyzwyczajony do pełnienia posługi imieniu Sapiehów i „JWPD”, „utrzymawszy się przy dyrekcji sejmiku mińskiego”, komunikował, że posłami zostali: Ignacy Iwanowski, starosta sądowy miński i Antoni Świętorzecki, podczaszy miński[469]. Z listu tego nie wynika, czy byli to ci przez Sapiehów

---

463 Por. ibidem, k. 6, dopisek M. Chmarzyny.

464 Por. LMAVB, F 139, rkps 4871, k. 20, A. Chmara do [M.K. Sapiehy], Siemków 20 VIII 1762.

465 Por. ibidem.

466 Por. ibidem, k. 20v.

467 Por. *Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVIII wieku. Spisy*, s. 48. A.M. Sapieha został nominowany na hetmana polnego 8 października 1762 roku.

468 Por. LMAVB, F 139, rkps 4871, k. 20v—21, A. Chmara do [M.K. Sapiehy?], Siemków 20 VIII 1762.

469 Por. LMAVB, F. 139, rkps 4871, k. 22, A. Chmara do [M.K. Sapiehy?], Siemków 28 VIII 1762. Por. też NGAB, F 1727, op. 1, rkps 13, k. 719—719v, Akt kredensu, 25 VIII 1762, Akt kredensu Antoniemu Świętorzeckiemu i Ignacemu Iwanowskiemu staroście mińskiemu posłom wybranym 23 VIII, po obraniu wolnymi głosami dyrektorem sejmiku Adama Chmarę. Dana im instrukcja, podpisy:

wskazani kandydaci. Wiadomo, że wątek elekcji poselskich na sejm 1762 roku pojawił się wcześniej. Dnia 12 sierpnia 1762 roku A. Chmara pisał do M.T. Łopacińskiego, że „doszedł" do niego jego list z przyłączoną ekspedycją wojewody połockiego A.M. Sapiehy na sejmik miński. Odpowiedział nań wymownie: „iż ze szczerego przywiązania, które mam do domu tego Pana i osoby jego będę się starał" o dobry skutek, „byleby tylko zwykła niesforność w tym" doprowadzić do skutku nie pozwoliła[470]. Wcześniej w przypadku jego relacji z M.A. Sapiehą takie warunki się nie pojawiały. Prawdopodobnie z tą ekspedycją przekazany został list A.M. Sapiehy wojewody połockiego do województwa mińskiego na sejmiki przed sejmem. Wspominał w nim książę o wolnej Rzeczypospolitej, którą zawsze on i cała rodzina wierna wolności bez zmazy wspierali, o słodkich rządach Augusta, pod którymi wszyscy szczęśliwi byli. Potem, po tych jednak frazesach, przywołując niedawno zmarłych swych stryjów Sapiehów — podkanclerzego Michała Antoniego i Józefa koadiutora wileńskiego — przechodził do sedna, a mianowicie prosił o wsparcie go w staraniu o buławę polną litewską[471]. Czy je otrzymał, tego nie wiemy, ale buławę dostał. Do wyboru godnych posłów zachęcał w tym czasie obywateli mińskich także prymas Władysław Łubieński, któremu zależało głównie na tym, by po prostu sejm doszedł. Przekonywał, że jest on potrzebny Rzeczypospolitej, która od wielu lat jest bez sejmu, a stan kraju pogarsza się[472].

Co później robił A. Chmara, dokładnie nie sposób ustalić. Był w drugiej połowie października w Warszawie[473], ale — jak sam pisał do żony — przyjechał już po zerwaniu sejmu roku 1762[474]. To jest pewne. Pamiętnikarz M. Matuszewicz

---

dyrektor A. Chmara, Michał Żyżemski wojski miński, Józef Prószyński, Jacek Żyżemski, J. Chmara, Kazimierz i Ignacy Święcicki, Leon Bykowski koniuszy, Franciszek Uniechowski, Tadeusz Bohdanowicz, Jan Pawlikowski łowczy miński, Bogdan Kostrowicki, Mikołaj Świętorzecki i 12 innych osób, m.in. Aleksander Dominik Wańkowicz, Jan Ipohorski Lenkiewicz, a na kolejnej karcie 74 osoby (k. 720); NGAB, F 1727, op. 1, rkps 13, k. 721—722, Akt kredensu na poselstwo Iwanowskiemu, 25 VIII 1762 — treść dokumentu podobna w brzmieniu jak przy kredensie Świętorzeckiego. Nieco inne podpisy, m.in. A. Chmara „dyrektor" i 86 innych osób. Są tu nieobecni na dokumencie dla Świętorzeckiego: Marcjan Stempowski i Krzysztof Zakrzewski, na obu zaś Ratyńscy, Worończowie, itp. A. Świetorzecki był już wówczas sojusznikiem A. Chmary, a ściślej „Familii", z samymi Chmarami wiązały go wspólne interesy, por. A. Haratym, Świętorzecki Antoni, s. 530—531. Wybranych posłów uznawano za „stronników Ogińskich". Por. M. Czeppe, *Kamaryla Pana z Dukli*, s. 226.

470 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 102, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Siemków 12 VIII 1762.

471 BJ, rkps 6214, k. 130—130v, Kopia listu IP [A.M] Sapiehy wojewody połockiego do województwa mińskiego na sejmiki przed sejmem, 24 VII 1762.

472 BJ, rkps 6214, k. 141v—142, Kopia listu księcia prymasa [W. Łubieńskiego] do województwa mińskiego 8 VII 1762.

473 BJ, rkps 6211, k. 77v, Silva rerum A. Chmary.

474 BN, rkps 9002/2, k. 37—37v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 11 X 1762 — pisał, że rozmawiał z księżną Barbarą Sanguszkową o Starym Rakowie, ale bez żadnej konkluzji, uczynił też żonie krótką relację z zerwanego sejmu.

wspominał natomiast, że w listopadzie 1762 roku A. Chmara starał się o instygatorię, po spodziewanej śmierci Andrzeja Zienkowicza, o co był zazdrosny, uważając, że jemu się ona należy przez większe zasługi dla M.F. Czartyskiego[475]. To jednak nie nastąpiło w tym czasie, A. Zienkowicz szczęśliwie dla siebie przeżył.

Jesienią 1762 roku A. Chmara dalej współpracował z Sapiehami, głównie z M.K. Sapiehą[476], ale starał się z tej współpracy osiągnąć coś więcej, co można traktować jako wynagrodzenie za świadczone usługi — mowa o ewentualnej dzierżawie nie najlepiej prezentujących się Bereżek[477]. Z zapisów listów A. Chmary do krajczego wynikało, że w domu sapieżyńskim coraz większą rolę zaczynał odgrywać od października 1762 roku hetman polny litewski A.M. Sapieha, którego zdanie się liczyło[478], zaś krajczy tracił pozycję. Wyraźnie było to widoczne w Warszawie w czasie sejmu 1762 roku — z nikim się nie widywał i nikt u niego nie bywał, co jednak nie martwiło A. Chmary, który w tym czasie był dobrze przyjęty przez kanclerza M.F. Czartoryskiego i biskupa krakowskiego K. Sołtyka[479].

Rok 1763 — jakkolwiek ważny dla całej Rzeczypospolitej, co miało związek ze śmiercią Augusta III i oczywiście z pojawiającymi się zaraz dywagacjami na temat przyszłej elekcji — dla A. Chmary był rokiem spokojnym. Wyczekiwał on — jak można przypuszczać — biegu wypadków. Sejmiki deputackie mińskie odbyły się 7—9 lutego 1763 roku na zamku mińskim, wotami całego zgromadzenia dyrektorem został Tadeusz Wołodkowicz, krajczyc miński, a następnie przez „vota In turnum" między kandydatami deputatami do trybunału wybrano Ignacego Piotrowicza Janiszewskiego, krajczego owruckiego, i Seweryna Pomorskiego, łowczego oszmiańskiego[480]. Później zastanawiano się nad kwestiami skarbowymi, a to głównie w kontekście budowy nowej izby sejmikowej, na co postanowiono się złożyć. Składki miał zbierać T. Wołodkowicz, któremu też powierzono zbudowanie nowej izby na miejscu tej zniszczonej przez ogień[481]. Do sejmiku mińskiego skierował list wojewoda wileński K.S. Radziwiłł. Zapowiadał swój „wjazd na województwo". Zapewniał, że będzie bronić liberum veto — źrenicę

---

475 M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. 2, s. 262.

476 Por. LMAVB, F 139, rkps 4871, k. 7, 8—8v, 9, A. Chmara do [M.K. Sapiehy], Bereżki 21 XI i 5 XII 1762.

477 Por. LMAVB, F 139, rkps 4871, k. 7—7v, A. Chmara do [M.K. Sapiehy], Bereżki 21 XI 1762.

478 Por. LMAVB, F 139, rkps 4871, k. 10, A. Chmara do [M.K. Sapiehy], Bereżki 5 XII 1762; LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 103, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Siemków 12 VIII 1762.

479 BN, rkps 9002/2, k. 37—37v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 11 X 1762.

480 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 13, k. 766—766v, Laudum sejmiku mińskiego, [Mińsk] 9 II 1763. O napiętej atmosferze tych sejmików por. M. Czeppe, *Kamaryla Pana z Dukli*, s. 226.

481 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 13, k. 766v—767v, Laudum sejmiku mińskiego.

wolności i swobód, oraz wzywał do tego obywateli mińskich[482]. Niestety, nie znamy ani reakcji sejmiku na ten list, ani opinii o nim A. Chmary.

W 1763 roku doszło do jeszcze jednego istotnego zdarzenia o charakterze politycznym. Młodszy brat A. Chmary przypadkowo stał się wówczas bohaterem dość przykrego dla niego zajścia. Podczas Trybunału Litewskiego J. Chmara, pisarz grodzki miński, pogodził się prawdopodobnie w sprawie granicznej z Józefem Wołodkowiczem[483]. Po ugodzie — jak opisywał ten moment pamiętnikarz M. Matuszewicz — spokojnie sobie ucztowali, ale okazało się, że J. Chmara miał, jak można sądzić, dla swego bezpieczeństwa, pistolet. Gdy J. Wołodkowicz to zauważył, związał J. Chmarę i do trybunału doprowadził[484]. M. Matuszewicz nie datuje tego zdarzenia, ale A. Chmara pisał o nim do A.M.? Sapiehy, na początku listopada 1763 roku. W liście prosił — wspominając o zasługach swych i brata dla domu sapieżyńskiego — o sprawiedliwość i o wsparcie oraz uznanie ich pokrzywdzenia przez J. Wołodkowicza[485]. Relacja A. Chmary z tego zdarzenia jest odmienna od wersji podanej przez M. Matuszewicza. Wiceinstygator pisał, że brat jego został zaproszony na spotkanie przez J. Wołodkowicza i ten „bez najmniejszej okazji kazał ludziom swoim na ten exces zgromadzonym wziąć areszt i zaprowadził do Trybunału", ci widzieli go niewinnego[486]. A. Chmara kreuje się tu na obrońcę prawa: „Cóż nasz czeka w tym województwie przy następujących wielorakich obradach"[487]. Jego zdaniem, mając baczenie na województwo, trzeba poskramiać swawole „osobliwie w tym ojczyzny stanie". Liczył na to, że protekcja Sapiehów zdoła zasłonić jego poddanych od „najazdów i kryminałów"[488]. W relacji A. Chmary nie ma mowy o pistoletach, a i w ogóle postawa J. Chmary w tym zdarzeniu nie została wyeksponowana, a przecież ów prawo i praktykę znał[489], najwyraźniej jednak jest tu zwrot w kierunku „Familii", od której wcześniej

---

482 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 13, k. 770—771, Akt listu wojewody wileńskiego Karola Stanisława Radziwiłła do województwa mińskiego, 9 II 1763. List datowany był w Nieświeżu 20 stycznia 1763 roku.

483 Spraw tych było wiele, m.in. dotyczyły też Gródka i Siemkowa. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 54, J. Chmara do NN, Żareń? 24 II 1763. W liście tym pisał do osoby bliskiej A. Chmarze, że posyła papiery w jego sprawie z panem [J.?] Wołodkowiczem oraz z Sapiehami, takoż papiery o zabranie nam poddanego, przez żołnierza i ludzi starosty mińskiego I. Iwanowskiego. W tych sprawach również pojawiał się A. Chmara.

484 M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. 2, s. 403.

485 Por. LMAVB, F 139, rkps 4867, k. 16—16v, A. Chmara do [A.M. Sapiehy], Dereczyn 7 XI 1763.

486 Por. ibidem; BN, rkps 9003, k. 55—55v, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.m. 29 X 1763

487 Por. LMAVB, F 139, rkps 4867, k. 16v, A. Chmara do [A.M. Sapiehy], Dereczyn 7 XI 1763.

488 Por. ibidem, k. 17.

489 Por. LMAVB, F 31, rkps 1004, k. 1—1v, J. Chmara do [?] Bohuszewiczowej starościny wielatyckiej, Mińsk 13 VII 1763 — w lipcu tego roku sądził roczki i załatwiał sprawy testamentu męża Bohuczewiczowej Antoniego. Zmarł 30 marca 1763 roku. Por. „Kurier Litewski", nr 15, 8 IV 1763.

jakby odstępował. Chyba nieprzypadkowo J. Chmara 4 listopada 1763 roku pisał z Zacenia o sejmiku w Mińsku, że J.? Wołodkowicz i jego ludzie co dzień coś robią, „sam zaś coraz więcej rekrutuje ludzi, i barwy dysponował robić" — zebrał około 100 ludzi. Nie wiedział, co dalszy czas pokaże, spodziewał się zagrożenia nadchodzącego z Moskwy[490].

Sam A. Chmara rozpoczął rok 1763 od starań o starostwo starodubowskie. Taką sugestię przedstawił M.K. Sapieże w liście z podziękowaniem za życzenia noworoczne i imieninowe. Dodawał, że zyskał kredyt Michała Józefa Massalskiego, hetmana wielkiego litewskiego[491]. Ten wątek pojawił się potem w następnym liście A. Chmary do M.K.? Sapiehy. Nadawca przypominał, że sprawa m.in. ostatniego wakującego starostwa spełzła na niczym. Pisał, że gdy ostatnio jedno starostwo wakowało, wielu się o nie starało, ale nikt go nie dostał, żaden bowiem o nie zabiegający nie miał wsparcia hetmana. Przekonywał, że on ma znaczne wpływy na dworze[492]. Parę miesięcy później skierował jeszcze prośbę — tym razem bezpośrednio do hetmana M.J. Massalskiego — o starostwo mścibowskie, ale również bezskutecznie[493]. Niemniej miał A. Chmara świadomość, że bliskość z Sapiehami stale budowała jego pozycję, a dzięki niej sam stawał się niekiedy protektorem[494]. Listy te, pisane w styczniu 1763 roku, sugerują, że A. Chmara kontynuował kurs swego poprzedniego opiekuna — zmarłego podkanclerzego M.A. Sapiehy, i szukał wsparcia na dworze, nie przewidywał zatem szybkiej zmiany na krajowej scenie politycznej, a tym bardziej nie spodziewał się śmierci Augusta III. M. Matuszewicz ten obraz — w kontekście zachowania A. Chmary — jeszcze bardziej skomplikował, pisał bowiem, że ów „przyjaciel sapieżyński" uważał, że uspokojenie Litwy i pogodzenie Czartoryskich z dworem może dokonać się dzięki hetmanowi wielkiemu litewskiemu M.J. Massalskiemu, który nie był w partii Czartoryskich. Pamiętnikarz natomiast nazywał M.J. Massalskiego wręcz „kreaturą" M.F. Czartoryskiego[495]. Odnosząc się do tych postaci i wydarzeń 1763 roku, wydaje się, że to M. Matuszewicz miał rację. A. Chmara

---

490 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 98—98v, J. Chmara do NN, Zaceń 4 XI 1763. Por. też o deprecjonowaniu znaczenia [J.?] Wołodkowicza: LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 65, [?] Sapieha do A. Chmary vice instygatora, b.d.m.

491 Por. LMAVB, F 139, rkps 4871, k. 12, A. Chmara do [M.K Sapiehy?], Bereżki 2 I 1763.

492 Por. LMAVB, F 139, rkps 4871, k. 14, A. Chmara do [M.K. Sapiehy?], Nowogródek 29 I 1763.

493 Por. BN, rkps 9002/2, k. 48, A. Chmara do M. Chmarzyny, Białystok 6 VII 1763.

494 Por. np. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 35, NN do [A.] Chmary, b.m. 30 IX 1763 — tu prośba dotycząca córki „mojej jedynaczki", która z ospy wyszła bez śladu, dzięki Bogu, „inszego też posagu mieć nie będzie, chyba dobrą edukacją", którą miał zapewnić A. Chmara na swym dworze.

495 M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. 2, s. 320. Por. Z. Zielińska, *Massalski Michał Józef*, [w:] PSB, t. 20, Wrocław 1975, s. 141—143. W latach 1762—1763, lawirował on między dworem a Czartoryskimi.

chyba dość szybko zauważył swą pomyłkę w ocenie zachodzących zdarzeń, co zdaje się sugerować jednoznacznie jego zapis w liście do M.K.? Sapiehy z połowy sierpnia 1763 roku — zawarł w nim projekt organizowania konfederacji, dodając: „już nie żartem grozić zaczynają”[496]. Ten wątek pojawiał się również w kolejnych listach A. Chmary wraz z informacjami o spotkaniach możnych oraz o „obrotach” Moskwy widzianych z pułapu prowincji litewskiej[497]. Nie zmienia to faktu, że A. Chmara mógł korzystać w latach sześćdziesiątych i później, jeżeli nie z poparcia Massalskich, to z ich przychylności, najpierw z pomocy M.J. Massalskiego, a później Ignacego biskupa wileńskiego. Sugerują to późniejsze zdarzenia i powiązania bliskiego mu M.T. Łopacińskiego, który przez swego brata Jana Dominika, biskupa żmudzkiego, mógł mieć bliższy kontakt z „kameleonem politycznym”[498] I. Massalskim[499], choć niekoniecznie przyjacielski[500]. Dojście do I. Massalskiego A. Chmara mógł mieć również przez powiązania rodzinne z Wiażewiczami[501], choć pewnych dowodów na to nie mamy. Także pośrednio wpływ na dobry odbiór A. Chmary na dworze biskupa wileńskiego mogły mieć jego kontakty ze Słonimiem późniejszego hetmana M.K. Ogińskiego.

W listopadzie 1763 roku A. Chmara zdecydował się kandydować na poselstwo na sejm konwokacyjny. W tej sprawie pisał do A.M. Sapiehy. Ujął to w tych słowach: „Jeżeliby się zdało JWPD widzieć mnie sługę swego poselstwem na

---

496 Por. LMAVB, F 139, rkps 4871, k. 25, A. Chmara do [M.K.? Sapiehy], Bereżki 14 VIII 1763.

497 Por. LMAVB, F 139, rkps 4871, k. 26v—27, A. Chmara do [M.K.? Sapiehy], Bereżki 21 VIII 1763 — tu informacje, że Moskwa zbliża się do Wilna, że książę prymas W. Łubieński zjechał do Warszawy i także hetman wielki koronny J.K. Branicki, że hetman polny litewski A.M. Sapieha w Grodnie znosił się z hetmanem litewskim wielkim M.J. Massalskim, że mówi się o wyprowadzeniu wojska w pole, a przyjaciele księcia wojewody ruskiego Augusta Czartoryskiego w Wilnie są zbierani i tam mają „otwarte stoły”.

498 J. Michalski, *Wokół powrotu Karola Radziwiłła z emigracji pobarskiej*, „Kwartalnik Historyczny” 1999, t. 106, z. 4, s. 29.

499 Korespondencja między Łopacińskimi była dość ożywiona, szczególnie w latach konfederacji barskiej, i bardzo upolityczniona. Por. LVIA, F 1135, op. 14, rkps 9, k. 1—265, Listy J.D. Łopacińskiego do [M.T.] Łopacińskiego z okresu 1768—1770.

500 O chłodnych relacjach J.D. Łopacińskiego z I. Massalaskim, ale też o politycznej współpracy por. T. Kasabuła, *Ignacy Massalski, biskup wileński*, Lublin 1998, s. 89—91.

501 Ksiądz [?] Wiażewicz w okresie konfederacji barskiej przebywał w Warszawie, gdzie opiekował się bratankiem I. Massalskiego Ksawerym i jego siostrą Heleną, potomstwem zmarłego w 1765 roku Józefa Adriana Massalskiego podskarbiego nadwornego litewskiego, i był w bliskich relacjach z biskupem wileńskim. Por. np. LVIA, F 1135, op. 20, rkps 427/7d, s. 5, [?] Wiażewicz do I. Massalskiego, [Warszawa] 16 I 1769. Być może ów Wiażewicz to Ignacy, o którym wspominał biskup płocki Michał Poniatowski. Por. F 1135, op. 20, rkps 426/1, k. 7, Michał Poniatowski do [I. Massalskiego], Warszawa 22 I 1769. Mogło też chodzić o księdza Jerzego Wiażewicza, który w tym czasie także przebywał w Warszawie. Por. BJ, rkps 6648, k. 17—18, Ksiądz Jerzy Wiażewicz do [A. Chmary], Warszawa 28 I 1769. O kogo chodzi, nie udało się tego rozstrzygnąć.

konwokację zaszczyconego? byłoby proficuum umówić się z księciem kanclerzem WKL [M.F. Czartoryskim]". Jego zdaniem także referendarz litewski A.T. Przezdziecki byłby pomocny w Mińsku, dlatego prosił, by uczynił odpowiednie „zainteresowanie": „znajdziesz [tam] wiem, że zupełne względy"[502]. Ten ostatni trop okazał się chyba faktycznie trafny, skoro A.T. Przezdziecki obiecywał, że jeżeli mu błota nowogródzkie nie przeszkodzą, to na Trzech Króli będzie oczekiwać jego przyjacielskiej bytności w Słonimie, a stamtąd pojedzie do Mińska. Do tych informacji dołączył życzenia dla obojga państwa, co raczej świadczyłoby o jego bliskości z Chmarami — Adamem i Marianną[503]. Wnioskować możemy, że A. Chmara sprawy w drugiej połowie 1763 roku przemyślał i uznał — zresztą słusznie — że trzeba korzystać z okazji. Sapiehowie również skłaniali się do tej opcji, choć chyba wolniej i nie wszyscy doszli do takiego wniosku jak wiceinstygator[504].

Stałym obowiązkiem A. Chmary od 1752 roku aż do śmierci M.A. Sapiehy było pieczętowanie dokumentów wychodzących z kancelarii podkanclerzego litewskiego. Wydaje się, że był to bardzo ważny element w budowie kariery dworzanina sapieżyńskiego. Można sądzić, że to dzięki niemu nabrał siły pozwalającej mu później politycznie się usamodzielnić. Bycie sekretarzem pieczęci nie sprowadzało się tylko do fizycznej czynności przygotowywania dokumentów i ich pieczętowania. Z pewnością A. Chmara przynajmniej przy przywilejach niższej rangi miał wpływ na to, komu zostanie dokument pieczętowany. Zaufanie M.A. Sapiehy do niego miało tu istotne znaczenie. Samo „przybijanie" pieczęci dodawało mu powagi i czyniło go znaczącą postacią. Zyskiwał na tej funkcji prestiżowo nie tylko on, ale także szeroki krąg przyjaciół M.A. Sapiehy, jego i „Familii", np. M. Brzostowski, starosta orański[505]. Czasami jednak trudno rozróżnić, czy pieczętowanie dokumentów było zależne od sympatii politycznych, czy wynikało po prostu z obowiązku sekretarza. Natomiast na pewno w tym gro-

---

502 Por. LMAVB, F 139, rkps 4867, k. 9, A. Chmara do [A.M. Sapiehy], Bereżki 27 XI 1763.

503 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 28, A.T. Przezdziecki do A. Chmary, Konstantynów 26 XII 1763. Później wątek o jego posłowaniu na sejmie konwokacyjnym już się nie pojawił.

504 Por. LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 65, [?] Sapieha do A. Chmary, b.d.m. — tu m.in. o stolniku litewskim Stanisławie Poniatowskim i jego relacjach z Katarzyną II. Z listu wynika też, że A. Chmara był pośrednikiem w kontaktach Sapiehów z A.T. Przezdzieckim oraz że doszło do wielkiej zgody hetmana WKL M.J. Massalskiego z wojewodą wileńskim K.S. Radziwiłłem.

505 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 4, M. Brzostowski starosta orański do łowczego mińskiego [A. Chmary], Dąbrownica 5 XII 1754. W tym przypadku chodziło o podpisanie przywileju na jarmark w Dąbrownicy. Por. też BO, rkps 4909, s. 231, Mikołaj Rudomina do A. Chmary, Wilno 21 X 1754? — tu prośba po śmierci Aleksandra Wawrzeckiego o stolnikostwo brasławskie. Co się częściowo ziściło. Por. *Urzędnicy Wielkiego Ksiestwa Litewskiego. Spisy*, t. 1, *Województwo wileńskie XIV—XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, Warszawa 2004, s. 598.

nie przyjaciół politycznych był M.T. Łopaciński, dla którego A. Chmara załatwiał przywilej na Strużany[506]. M.T. Łopaciński sam zresztą współpracował z M.F. Czartoryskim chociażby na gruncie sądów asesorskich[507]. Nicią wiążącą go z A. Chmarą była również ich znajomość i wcześniejsza współpraca z Józefem Sapiehą, referendarzem i biskupem wileńskim, na którego pogrzebie w Wilnie 20 grudnia 1754 roku M.T. Łopaciński, wówczas instygator WKL, wygłaszał mowę pogrzebową, chwaląc jego zasługi dla Kościoła i ojczyzny[508]. Rola A. Chmary jako sekretarza u boku M.A. Sapiehy widoczna była stale i w różnych miejscach[509], co wzmacniało ciągle jego pozycję i to bez względu na czasami czynione „pomyłki", na co zwracał mu uwagę związany wówczas z Czartoryskimi Józef Dulęba[510]. W Wilnie wiosną 1758 roku pieczętował przywileje, m.in. z promocji kanclerza M.F. Czartoryskiego, kasztelana połockiego, „na niejakiego IPana Sołtana"[511]. Nie ma wątpliwości, że czynił to w interesie „Familii" i związanego z nią w tym okresie ściśle — akurat wówczas chorującego — M.A. Sapiehy[512]. Niektóre z tych spraw awansowych nieco złośliwie komentował, pisał bowiem, że kasztelania mińska podpisana została staroście „orańskiemu" Janowi Judyckiemu?, „ale [ten] jeszcze szuka, z kim by mógł przehandlować", na jaki urząd, toteż z kancelarii

---

506 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 48—48v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 20 VII 1754.Por. też inne, np. LVIA, F 1135, op. 4, rkps 357, k 88, 13 XI 1754, kredens Augusta III na dzierżawę dla Anny Eydziatowiczowej, pieczętował Adam Chmara.

507 LVIA, F 1135, op. 14 rkps 18, k. 48v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 20 VII 1754.

508 BJ, rkps 6211, k. 31—33, Mowa IP [M.T.] Łopacińskiego instygatora WKL na pogrzebie [referendarza Józefa] Sapiehy koadiutora wileńskiego 20 XII 1754 w Wilnie.

509 Por. np. BJ, rkps 6639, k. 93, Ksiądz [J.D.] Łopaciński do A. Chmary, Wilno 9 VI 1755 — dziękował za przywilej na sekretarię wielką duchowną i prezentę na plebanię kowieńską oraz prosił o odesłanie już zapieczętowanych dokumentów. Por. też BJ, rkps 6639, k. 46, 80, 100, Sebastian Roszkowski do A. Chmary, Warszawa 24 II 1755, Józef Reutt do A. Chmary, Połock 9 VIII 1755, Bogdan Kononowicz do A. Chmary, Wilno 10 V 1755; BJ, rkps 6641, k. 40—41, [J.] Bouffał do A. Chmary, Wilno 6 VIII 1757 — chodziło o pieczętowanie kasztelani brzeskiej w Dereczynie; AGAD, ZACz., rkps 683, s.76—77, Józef Dulęba do [A. Chmary], Wołczyn 4 XI 1757; LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 83, 84, 86—86v, 91, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 25 III 1758, Dereczyn 21 IV 1758, Wilno 22 V 1758, Słonim 14 IX 1758 — tu m.in. o nadaniu podczaszostwa mścisławskiego K. Hołyńskiemu i o tym, że jest to nieaktualne. Por. LMAVB, F. 139, rkps 4868, k. 5, A. Chmara do [M.A. Sapiehy], Mińsk 4 XII 1759.

510 BJ, rkps 6641, k. 14, J. Dulęba do A. Chmary, Wołczyn 2 V 1757 — zauważał, że w kancelariach przywileje się podwójnie pieczętuje, ci, którzy pieczętują, mają się z sobą porozumiewać, by informować się, komu pieczętują. Możemy przypuszczać, że pomyłki nie wynikały tylko z tej jednej wskazanej przyczyny.

511 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 86v, A Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Wilno 22 V 1758. Ów Sołtan kasztelanem nie został. J. Dulęba, wykonawca woli Wołczyna, z polecenia księcia M.F. Czartoryskiego wcześniej parę razy napominał A. Chmarę, by pewnych przywilejów nie pieczętował. Por. BJ, rkps 6642, k. 19—19v, 22, J. Dulęba do A. Chmary, Wołczyn 20 III, 24 IV 1758.

512 Por. BJ, rkps 6642, k. 25, Ksiądz [J.D.] Łopaciński do A. Chmary, Wilno 28 V 1758, do Grodna.

opieczętowanego przywileju nie odebrał[513]. Okazuje się, że niektórzy musieli osobiście dziękować za odebranie przywileju — uczynić to musiał za skarbnikostwo smoleńskie Bernard Szwykowski, późniejszy podstoli trocki[514], ale nie wiemy, komu dziękował: A. Chmarze, M.A. Sapieże czy może Czartoryskim. Ze sprawowaną przez A. Chmarę funkcją sekretarza podkanclerzego wiązały się jego podróże do Warszawy, np. w lutym 1755 roku[515]. Kolejne lata pełnienia funkcji sekretarza przynosiły mu profity, stawał się coraz bardziej znany i poważany. W 1760 roku dziękował mu za przywilej Cyprian Ipohorski Lenkiewicz[516]. Takich spraw A. Chmara załatwiał wówczas wiele, np. przywileje na ciwunostwo retowskie[517], podczaszostwo smoleńskie czy krajczostwo wołkowyskie[518] oraz inne przywileje[519], pieczętował „papiery" na królewszczyzny i beneficja kościelne[520]. Trzeba zauważyć, że prawie wszystkim tym zabiegom towarzyszyły zakulisowe działania, czego przykładem są usiłowania Kazimierza Zawiszy, który powołując się na poparcie kasztelana witebskiego Szymona Syrucia, chciał cześnikostwa kowieńskiego dla Antoniego Zawiszy[521], lub starania M. Brzostowskiego, wówczas pisarza WKL, starosty orańskiego, który nalegał na A. Chmarę, by ten nie dopuścił do zapieczętowania urzędu Antoniemu Snarskiemu[522]. Abstrahując od oceny tego zjawiska, stwierdzić możemy, że takie rozgrywki sprawiały, że pozycja

513 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 87, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Wilno 22 V 1758. J. Judycki kasztelanię jednak przyjął.

514 Por. BJ, rkps 6642, k. 40, P.[aweł] Bułharyn do A. Chmary, Wilno 31 VII 1758.

515 Pośrednio wskazuje na to list odwołujący się do jego pobytu w stolicy, gdzie zapomniano odebrać od niego „blankiety" do pieczętowania, z powodu jego „niespodziewanego" wyjazdu. Dlatego skierowano prośbę o odesłanie ich z pieczęcią litewską. Por. BJ, rkps 6639, k. 46—46v, Sebastian Roszkowski do A. Chmary, Warszawa 24 II 1755.

516 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 17, C. Ipohorski Lenkiewicz do A. Chmary, Wilno 19 V 1760. Obu łączyły wspólne interesy ekonomiczne. Ibidem, s. 18—19.

517 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 23, J. Dulęba do A. Chmary, Przybysławice 27 VII 1760.

518 Ibidem, s. 24.

519 Por. o pieczętowaniu przywilejów, np.: BJ, rkps 6643, k. 10, Teodor Felicjan Szyszkowski do A. Chmary, Mińsk 8 I1760; BJ, rkps 6643, k. 70. Tadeusz Spinek do A. Chmary, Warszawa 12 [17] II 1760. Por. prośby o pośrednictwo w załatwieniu sprawy, o urzędy, u podkanclerzego, np.: BJ, rkps 6643, k. 16—16v, 28, 43—43v, Ignacy Karnicki do [A. Chmary], Witebsk 13 I 1760, Józef Kublicki do A. Chmary, Mińsk 15 I 1760 — tu prośba o „mostowe" połockie; Józef Adam Borzymowski do A. Chmary, Gimbuty 23 I 1760 — tu prośba o horodniczego lidzkiego, po Ignacym Aleksadrowiczu, dla Ignacego Narbutta.

520 Por. np. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 24, J. Dulęba do A. Chmary, Przybysławice 27 VII 1760; BO, rkps 4909, p. 67, nl., [?] Nowicki do [A. Chmary], Słuck 22 VII 1760; BJ, rkps 6643, k. 5—5v, Dominik Zajarski do A. Chmary, Krzy [nieczyt.] 6 I 1760 — przypomina o przywileju dla księdza [?] Kniażewicza, opata trockiego, oficjała białoruskiego.

521 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 42, Kazimierz Zawisza do [A. Chmary], Kiejdany 23 VI 1760.

522 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 9, M. Brzostowski pisarz wielki litewski do [A. Chmary], b.d.m. [1760].

A. Chmary rosła, o czym zaświadcza np. M. Brzostowski, dla którego A. Chmara był gwarantem kredytu i łask podkanclerzego M.A. Sapiehy[523]; podobnie myśleli inni[524]. Niestety, statystyki tych próśb zrobić nie sposób, nie pozwalają na to braki w źródłach. Dysponujemy najczęściej tylko pojedynczymi listami autorów próśb, natomiast brak odpowiedzi. Weryfikacja, czy zostały one spełnione, w większości przypadków jest — z tego samego powodu, czyli braku w źródłach — niemożliwa. Na stanowisku sekretarza dotrwał A. Chmara do śmierci podkanclerzego, co także naturalnie kończyło jego funkcję, ale do końca pieczętował dokumenty[525]. W ciągu 8 lat, gdy był sekretarzem pieczęci, na Litwie — jak się wydaje — nie było osoby wywodzącej się ze średniej szlachty, nie mówiąc o możnych litewskich, która by go nie kojarzyła. Co istotne, większość pamiętała go z pieczęci pod przywilejem takim czy innym, przy tym zawsze pozytywnie jako tego, który uczynił im przysługę. Nie ulega wątpliwości, że na karierze A. Chmary zaważyła przynależność do dworu M.A. Sapiehy, a w konsekwencji zyskanie u jego boku funkcji sekretarza pieczęci. Ona pozwoliła mu nie tylko poszerzać krąg znajomości, ale też pozyskiwać wdzięczność tych, którzy otrzymywali pieczęcie na przywilejach. Zdarzało się, że sam decydował, komu dać przywilej. Niekiedy okazywało się, że dwie lub nawet trzy osoby miały przywilej na dzierżawę albo urząd, to zwiększało kompetencje A. Chmary, choć nieformalnie — w rzeczywistości sprawiało, że miał w rękach, jak rzadko który urzędnik, realną władzę.

W 1763 roku Adam Chmara miał 43 lata, był więc jak na połowę XVIII wieku człowiekiem co najmniej dojrzałym. W okresie ostatnich 20 lat z pewnością

---

523 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 6—6v, M. Brzostowski do [A. Chmary], Wilno 1 III 1760. Podobnie sądzili inni. Por. AGAD, ZACz., rkps 683, s. 107, Michał Golejewski do [A. Chmary], Słonim 5 IX 1760.

524 Por. np. BJ, rkps 6643, k. 20, Tadeusz Gembicki do A. Chmary, Warszawa 14 I 1760 — pisał, że chętnie zostanie burgrabią w pałacu A. Chmary, gdyby obecny podupadający na zdrowiu rozstał się z tym światem. BJ, rkps 6643, k. 305, Józef Rolicz Kamieński do A. Chmary, Lida 25 VIII 1760 — kwestia dotyczyła utrzymania przy horodnictwie i poselstwie J. Rolicz Kamieńskiego, o czym piszący przypominał, A. Chmara miał tego przypilnować. Por. też AGAD, ZACz., rkps 683, s. 99—100, Józef Karp ciwun eyragolski do [A. Chmary], Pocztowa 19 II 1760; AGAD, ZACz., rkps 683, s. 103, C. Ipohorski Lenkiewicz do A. Chmary, Wilno 22 I 1760.

525 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 29, J. Dulęba do A. Chmary, Warszawa 20 X 1760 — tu prośba o zwrot opieczętowanych przywilejów na podczaszostwo smoleńskie dla Michała Leszko Wyszomirskiego i na krajczego wołkowyskiego dla Dominika Antoniego? Suchodolskiego. Towarzyszyły temu obawy piszących, co stanie się z ich jeszcze nieopieczętowanymi przywilejami. Por. BJ, rkps 6643, k. 393, Michał Skinder do A. Chmary, Preny 15 X 1760 — pytał, czy starosta preński Marek Butler będzie musiał znowu starać się o zapieczętowanie przywileju. Z kolei Franciszek Zakrzewski — powołując się na dawną służbę u podkanclerzego wraz z A. Chmarą — w sprawie nieco innej natury pytał, czy jego dyspozycje w kwestii rozdanych dzierżaw będą utrzymane. BJ, rkps 6643, k. 404, Franciszek Zakrzewski do A. Chmary, Nowy Bychów 19 X 1760. Por. też BJ, rkps 6643, k. 396, A.M. Kierekieszy do A. Chmary, Gdańsk 18 X 1760.

zyskał podstawę swojej egzystencji, był posesorem, ustabilizował się rodzinnie, doszedł do rangi wiceinstygatora, ale co chyba najistotniejsze, w powszechnym mniemaniu jemu współczesnych — czego bezpośrednio nie wypowiadano często, za to pośrednio wielokrotnie — stał się stabilnym partnerem politycznym, toteż nawet próba zwrotu politycznego podjęta przez jego opiekuna, podkanclerzego litewskiego M.A. Sapiehę, chyba mu nie zaszkodziła. Natomiast jego przebywanie przez prawie 20 lat w orbicie wpływów sapieżyńskich, a częściowo również „Familii", sprawiło, że Adam Chmara stał się godnym obywatelem nie tylko województwa mińskiego, ale także całej Litwy. Był osobą znaną w środowisku możnych rodów, oczywiście w pierwszej kolejności Sapiehów, ale również Brzostowskich, Ogińskich, Przezdzieckich, Tyszkiewiczów, Massalskich, Radziwiłłów i Czartoryskich. To pozwoliło mu pojawić się na scenie publicznej w roli może jeszcze polityka niezupełnie samodzielnego, ale starającego się pracować — o czym świadczą wydarzenia z lat 1762—1763 — już na własny rachunek. To w połączeniu ze stabilną sytuacją rodzinno-ekonomiczną sprawiło, że w nową epokę wchodził jako osoba, którą warto mieć po swojej stronie i która może być dobrym współpracownikiem w prowincji litewskiej, a konkretniej — w województwie mińskim.

Rozdział trzeci

W życiu publicznym Litwy i Korony czasów stanisławowskich

Elekcja Stanisława Augusta przyniosła Adamowi Chmarze nowe możliwości awansu. Związany już wcześniej z „Familią", znany Czartoryskim, sługa podkanclerzego M.A. Sapiehy, zięcia M.F. Czartoryskiego, i bliski jego córce Aleksandrze, wówczas już żonie M.K. Ogińskiego, mógł liczyć na szybką karierę. Ta jego sytuacja — obiektywnie dobra — w następnych latach wikłała go znacznie mocniej z rzeczywistością polityczną tamtych czasów. Nie tylko był reprezentantem Sapiehów, ale w miarę upływu czasu rosła jego odpowiedzialność względem Rzeczypospolitej. Świadomość obowiązków nań nakładanych czy przez niego branych również miała wpływ na jego zachowania i postępowanie.

Od elekcji Stanisława Poniatowskiego do I rozbioru Rzeczypospolitej

Tytuł rozdziału symbolicznie nawiązuje i odwołuje się do elekcji Stanisława Augusta, ale to tylko skrót myślowy i formuła stylistyczna. Sejm konwokacyjny formalnie początkował najistotniejsze dla Rzeczypospolitej w 1764 roku zdarzenia, choć już od pierwszych dni tegoż roku działy się w państwie polsko-litewskim ważne rzeczy, w których uczestniczył — albo był ich co najmniej bacznym obserwatorem — również Adam Chmara.

W styczniu 1764 roku A. Chmara zajmował się interesami Sapiehów[1]; w tym czasie, związany ze stronnictwem „Familii", był już postacią rozpoznawalną

1 Por. LMAVB, F 139, rkps 4872, k. 1, A. Chmara do [S. Budiło] Fedorowicza, Bereżki 18 I 1764, o sprawach majątku; AGAD, ZMN, rkps 100, s. 22, Józef Niesiołowski do [A. Chmary], Grodno 9 I 1764, o regulowaniu zobowiązań finansowych; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 29, A. Tyzenhauz [pisarz wielki WKL] do [A. Chmary?], Wilno 24 I 1764, pisał o trudnościach w sprawie pozyskania kolejnego awansu oraz interesie, który będzie zapłacony. Por. też BJ, rkps 6645, k. 5—6, Józef Tadeusz Gieysztor do [Franciszka] Rzepnickiego sekretarza A. Chmary, Luliszki 2 II 1764.

i znaczącą, a tylko nieformalnie i sentymentalnie związaną z Sapiehami, co okazywał szczególnie tym przedstawicielom rodziny, którzy politycznie również do niej się skłaniali. Jego kontakty były już jednak znacznie szersze. Potwierdzeniem tego stanu rzeczy mogą być słane do niego prośby o ich wsparcie u różnych znaczących polityków tego czasu przełomu[2].

W lutym 1764 roku był A. Chmara na sejmikach mińskich, o czym pisał do Aleksandra Michała Sapiehy, hetmana polnego litewskiego. Informował go, że za uniwersałem prymasa Władysława Łubieńskiego odbyły się one dość spokojnie. Posłami zostali wybrani na nim referendarz litewski Antoni Tadeusz Przezdziecki, generał major oraz Michał Jan Pac, starosta „zielonacki", który „z planty nieświeskiej z IP hetmanem WKL [Michałem Józefem Massalskim] ułożonej był do nas na poselstwo przysłany"[3]. Nie wiadomo, skąd pochodziła ta informacja A. Chmary, wszak drugim posłem z mińskiego został generał major Antoni Tyszkiewicz[4]. Marszałkiem sejmikowym, który też sejmik zagajał, był Michał Żyżemski, wojski miński i zarazem marszałek miejscowej konfederacji, a marszałkiem sądów kapturowych — starosta miński Ignacy Iwanowski, który stał na czele 28 sędziów[5]. Głównego wówczas oponenta A. Chmary na sejmiku nie było, o czym sam donosił: „IP [Józef] Wołodkowicz nie był, bez którego spokojniej i prawiej rzecz czyniliśmy"[6]. Z zapisanej w księgach grodzkich relacji sejmiku wiemy, że posłami zostali referendarz WKL A.T. Przezdziecki i generał major A. Tyszkiewicz. Dnia 6 lutego dano im instrukcję, w której zalecano dbać o wolność i utrzymać do tronu „Polaka", mieli też pilnować równych praw Litwy, m.in. starać się, by podnieść biskupa wileńskiego do godności arcybiskupa[7]. Zalecano im — co wiązało się z okresem trwającego bezkróle-

---

2 Por. np. BJ, rkps 6645, k. 17v, [Jerzy Adam] Przysiecki do A. Chmary, b.m. 6 IV 1764. Autor, żaląc się na nieuczciwość sędziów, prosił o wsparcie u referendarza A.T. Przezdzieckiego.

3 Por. LMAVB, F. 139, rkps 4867, k. 11, A. Chmara do [A.M. Sapiehy], Mińsk 9 II 1764. Mowa o starostwie ziołowskim, por. A. Wejnert, *O starostwach w Polsce do końca XVIII wieku z dołączeniem wykazu ich miejscowości*, Warszawa 1877, s. 137; W. Szczygielski, *Pac Michał Jan*, [w:] PSB, t. 24, Wrocław 1979, s. 729—734, tu informacja o przyczynach przegranej.

4 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 13, k. 1219, Instrukcja dla posłów województwa mińskiego, 8 II 1764. Na sejmiku wybrano też posłów do hetmana wielkiego i kasztelana wileńskiego M.J. Massalskiego, NGAB, F 1727 op. 1, rkps 13, k. 1223—1224v, Akt instrukcji posłów województwa mińskiego do hetmana WKL, 8 II 1764, Instrukcja dla Jana Pawlikowskiego łowczego mińskiego i Franciszka Uniechowskiego koniuszego. Por. T. Szwaciński, *Sejmiki poselskie przed konwokacją 1764 r.*, „Kwartalnik Historyczny" 2006, t. 113, z. 1, s. 43—44.

5 Por. LMAVB, F 139, rkps 4867, k. 11, A. Chmara do [A.M. Sapiehy], Mińsk 9 II 1764. Por. też NGAB, F 1727, op. 1, rkps 13, k. 1219, Instrukcja dla posłów, 8 II 1764; NGAB, F 1727, op. 1, rkps 13, k. 1226, Laudum, 8 II 1764.

6 Por. LMAVB, F 139, rkps 4867, k. 11, A. Chmara do [A.M. Sapiehy], Mińsk 9 II 1764.

7 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 13, k. 1219—1220v, Instrukcja dla posłów, 8 II 1764.

wia — by surowo traktowali kryminalistów, „gwałtowników". W instrukcji znalazły się także regulacje drobniejszych spraw, m.in. kwestii dóbr rakowskich Sanguszków[8], o których dzierżawie myślał A. Chmara. Wybór posłów został poprzedzony zawiązaniem konfederacji wojewódzkiej, na której czele stanął M. Żyżemski, człowiek — jak napisano w laudum — doświadczony i „dobrej rady". Za konsyliarzy przydano mu stolnika mińskiego Floriana Bykowskiego, podstolego mińskiego Ignacego Karnickiego, podczaszego mińskiego Antoniego Świętorzeckiego i koniuszego mińskiego Franciszka Uniechowkiego[9]. Na sejmiku byli też m.in.: starosta miński I. Iwanowski, podstarosta Józef Prószyński, Jacek Żyżemski, J. Chmara, który na sejmiku „trzymał pióro"[10], cześnik miński Konstanty Rdułtowski, skarbnik miński Marcin Wołodkowicz, łowczy miński Jan Pawlikowski, oboźny miński Ignacy Święcicki[11].

Po sejmikach A. Chmara wrócił do Siemkowa, skąd 3 marca pisał do A.M. Sapiehy o „zgwałceniu ufundowanej jurysdykcji" sądów kapturowych województwa ruskiego[12]. Później nic nie wspominał o napiętej sytuacji panującej w Mińsku, gdzie 20—21 marca w związku z elekcjami sędziowskimi, w które bezpośrednio był zaangażowany brat A. Chmary Joachim, miało dojść do małych zaburzeń[13]. W następnym znanym liście A. Chmary do A.M. Sapiehy z 23 kwietnia 1764 roku, o tym nie pisał, a tylko listownie składał mu życzenia imieninowe[14].

Z notatek autobiograficznych A. Chmary wynika, że był on 16 kwietnia 1764 roku podczas zawiązywaniu konfederacji w Wilnie. Na jej czele stanął Michał Brzostowski, późniejszy podskarbi WKL. Sam A. Chmara przystąpił do niej przypuszczalnie na początku maja 1764 roku, a jego brat podpisał ją w Mińsku[15]. W kontekście takiego politycznego uszeregowania A. Chmary

---

8 Por. ibidem, k. 1220v, 1221v.

9 Por. NGAB, F 1727, op. 1 rkps 13, k. 1225—1225v, Laudum, 8 II 1764. Por. A. Haratym, *Świętorzecki Antoni*, [w:] PSB, t. 51, z. 4, Warszawa—Kraków 2018, s. 531.

10 Por. BJ, rkps 6211, k. 94v, Silva rerum A. Chmary.

11 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 13, k. 1226, Laudum, 8 II 1764. Por. relacje z sejmiku BJ, rkps 6645, k. 9—9v, Ksiądz S.? Jankowski do A. Chmary, b.m. 25 II 1764. Sejmik miński za spokojny przebieg był chwalony i przeciwstawiany orszańskiemu, na który miało wpaść 1 000 ludzi K.S. Radziwiłła. Por. BJ, rkps 6645, k. 11—11v, Kopia listu [Ignacego Ogińskiego] marszałka wielkiego WKL do referendarza [A.T. Przezdzieckiego], Bobry 20[9] II 1764. Por. o problemach sejmiku, T. Szwaciński, *Sejmiki poselskie przed konwokacją 1764 r.*, s. 43—44.

12 Por. LMAVB, F 139, rkps 4867, k. 13, A. Chmara do [A.M. Sapiehy], Siemków 3 III 1764.

13 LVIA, F 1135, op. 20, rkps 427/11d, k. 357, Excerpt z listu 20 III 1764 pisanego. Eskalacja napięcia nastąpiła następnego dnia, kiedy to miasto „strachem się napełniło". Por. LVIA, F 1135, op. 20, rkps 427/11d, k. 357, Excerpt z listu 21 III 1764 pisanego.

14 Por. LMAVB, F. 139, rkps 4867, k. 14, A. Chmara do [A.M. Sapiehy], b.m. 23 IV 1764.

15 BJ, rkps 6211, k. 94v, Silva rerum A. Chmary. Por. o zawiązaniu konfederacji BJ, rkps 6645, k. 21v, [Andrzej] Cybulski do A. Chmary, Wilno 23 IV 1764.

na ówczesnej scenie politycznej zaskakująca jest informacja znajdująca się w innym liście z tego okresu — J.? Łabowski pisał przypuszczalnie właśnie do A. Chmary 29 kwietnia 1764 roku. Z listu tego wynika, że był on zaangażowany w przygotowanie wyjazdu do Warszawy księcia Karola Stanisława Radziwiłła, wojewody wileńskiego[16]. Równocześnie piszący prosił o rekomendowanie go „gdzie na funkcją", miał nadzieję, że dostąpi takiej łaski[17]. Mniej więcej w tym samym czasie Piotr Jerzy Olszewski — informując o działaniach konfederacji generalnej — zapraszał w imieniu jej marszałka M. Brzostowskiego A. Chmarę na konsylium publiczne konfederacji, planowane na 28 maja 1764 roku w Mińsku[18]. A. Chmara na nim nie był, ale raczej nie ze względów politycznych, lecz dlatego, że się nie odbyło w tym terminie — doszło do niego po prostu wcześniej, 16 maja. Wówczas marszałek generalnej konfederacji WKL odprawił kilka spraw w sądach, m.in. wydano wyrok na Józefa? Wołodkowicza, „na którego barzo z tych sądów uciemiężliwa wypadła decyzja", toteż uznano go za winnego rebelii[19]. Zawiązano też wtedy konfederację wojewódzką mińską. Postanowiono wystawić chorągiew. Jej rotmistrzem mianowano Michała Świętorzeckiego, miecznikowicza mińskiego. A. Chmarze marszałek kazał przekazać, że jest mu niezmiernie życzliwy i postara się zasłaniać jego dobra od przykrości, co obiecał obecny tam pułkownik moskiewski[20]. Dnia 21 maja marszałek konfederacji pojechał do Nowogródka[21]. Z relacji tej wynika jednoznacznie, że A. Chmary wówczas w Mińsku nie było. Przebywał wtedy w Warszawie, w której stanął 6 maja,

16 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 42, J. Łabowski do [Chmary], Wasiliszki 29 IV 1764. W tym kontekście zastanawia fakt, że w 1767 A. Chmarę umieszczono w gronie osób niszczących dobra nieświeskie z namaszczenia konfederacji 1764, choć zarzut wysuwany w stosunku do niego nie był poważny, imiennie zarzucono mu, że do spółki z [?] Wawrzeckim zabrał 12 skór, por. AGAD, AR, dz. XV, rkps 18/9, s. 5—17, Pretensje do JWP kuratorów i od nich naznaczonych ekonomów jako to Ławrynowicza, Kolkowskiego, Zakrzewskiego podstarościech oraz IP Wawrzeckiego i Chmary od R 1764 ad 1767. Straty wyliczone przez K.S. Radziwiłła w 1767 roku, abstrahując od ich rzetelności, robią wrażenie nawet przy założeniu, że były zawyżone. Por. AGAD, AR, dz. XV, rkps 18/9, s. 18—20, Regestr pretensji od konfederacyi przeszłej uczynioney do Decyzyi konfederacyi teraźniejszej podany [...] 20 VI 1767, tu m.in. „Biblioteka kosztowna, której we Europie równej nie ma" — jej szkody wyliczono na 800 000 złp, zniszczone portrety różne wyceniono na 500 000 złp. Razem straty oszacowano na sumę 9 354 074 złp. Natomiast w 1764 roku wiosną i latem raczej na Litwie obawiano się kontaktów z K.S. Radziwiłłem. A. Chmara o tym wiedział. Por. BJ, rkps 6645, k. 47, 51, [S.] Budiło Fedorowicz do A. Chmary, Dereczyn 16 VI 1764, Michał Kubacki do A. Chmary, Kock 1 VII 1764.

17 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 42v—43, J. Łabowski do [A. Chmary], Wasiliszki 29 IV 1764.

18 BJ, rkps 6645, k. 24—25, Piotr Jerzy Olszewski do A. Chmary, b.m. 4 V 1764. Informowano też A. Chmarę o problemach konfederacji i kłopotach z wojskiem moskiewskim, które czynią szkody. BJ, rkps 6645, k. 28, 31v—32, P.J. Olszewski do A. Chmary, b.m. 18 V 1764, Mińsk 25 V 1764.

19 BJ, rkps 6645, k. 31—31v, P.J. Olszewski do A. Chmar, b.m. 18 V 1764, Mińsk 25 V 1764.

20 Ibidem.

21 Ibidem, k. 31.

dzień przed rozpoczęciem sejmu konwokacyjnego. Pisał wówczas do żony, że Czartoryscy zgromadzili wielką partię, do której należał także A.M. Sapieha, hetman polny litewski, będący — jego zdaniem — „Zupełnie do tej familij przywiązany". Natomiast o krajczym M.K. Sapieże wspominał tylko, że jest obecny w stolicy. Był przekonany, że „Familia" bez problemu — przy pomocy wojska rosyjskiego — utrzyma Stanisława Poniatowskiego, stolnika litewskiego, na tronie[22]. Na sejmie, którego marszałkiem został Adam Kazimierz Czartoryski, według wyliczeń A. Chmary „Familia" miała 160 posłów. Zważywszy, że opozycja po złożeniu manifestów opuściła sejm, A. Chmara przewidywał, że Czartoryscy przeprowadzą na nim to, co będą chcieli, jednakowoż finalnie, tak uważał, co z tego sejmu wyniknie — spokojność czy rewolucja, okaże się. A. Chmara dalej bacznie obserwował, co się działo, bo — jak pisał do żony — musiał upewnić się co do płynących z sejmujących stron „koniunktur", „co uradzą czego się strzec i kogo trzymać się"[23]. Podchodził więc bardzo racjonalnie do rzeczywistości politycznej. Nie sentymenty decydowały o jego wyborach politycznych. Przypuszczalnie dlatego wymówił się z odbycia podróży zagranicznej do Paryża, do której namawiał go krajczy M.K. Sapieha, i ściślejszego zaangażowania w jego interesy[24]. A. Chmara załatwiał również w Warszawie interesy z Antonim Tyzenhauzem, późniejszym podskarbim nadwornym litewskim, nalegał na niego, by przesłał do Rewiatycz, do J. Woyny Orańskiego zaległe prowizje, ale na sukces w tym nie liczył[25]. Dokładnej daty powrotu A. Chmary z Warszawy nie znamy, niemniej po przyjeździe w mińskie zaangażował się w sejmiki przedelekcyjne.

A. Chmara 26 czerwca informował niejasno A.M. Sapiehę, że wyszły ordynanse do obozu nakazujące wojskowym być na elekcji — „nie dozwoliłby wszelako utrzymać promowane od IPD osoby przy poselstwie, a do tego województwo nasze determinowało się w kilka osób stawić się na elekcji"[26]. Wyjaśnienie tego zapisu jest wbrew pozorom trudne — w księgach grodzkich mińskich nie ma

---

22 BN, rkps 9002/2, k. 57—57v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 7 V 1764.

23 BN, rkps 9002/2, k. 59—61, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 8 V 1764. O politycznym znaczeniu sejmu konwokacyjnego por. Z. Zielińska, *Polska w okowach „systemu północnego" 1763—1766*, Kraków 2012, s. 126—156.

24 BN, rkps 9002/2, k. 62—64, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 18, 24 V 1764.

25 BN, rkps 9002/2, k. 63v, 64v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 18, 24 V 1764.

26 Por. LMAVB, F 139, rkps 4867, k. 15, A. Chmara do [A.M. Sapiehy], Mińsk 26 VI 1764. Był to czas niespokojny, który nie sprzyjał deklaracjom politycznym. Por. BJ, rkps 6645, k. 56, J.T. Gieysztor do A. Chmary, b.m. 6 VIII 1764. Pisał: „Różne tu gadania ludzkie rozsiewają, którym jako w teraźniejszym czasie ucisku kraju nie wszystkim wierzyć należy", ale też dodawał, że on niewiele znaczy i na sejmiku nie był, do konfederacji też przystąpił, ale zrobił to dopiero wtedy, kiedy okazało się, że obojętnych nie będzie ona chroniła.

żadnej wzmianki o tym zdarzeniu, przypuszczalnie były to reminiscencje udziału wojska rosyjskiego w tłumieniu opozycji przeciwnej „Familii" w powiatach mozyrskim i rzeczyckim[27]. Sam A. Chmara pisał w notatkach autobiograficznych, że sejmik poselski na elekcję odprawił się spokojnie i że sam był na sejmie elekcyjnym posłem mińskim, a jego marszałek Józef Sosnowski delegował go z koła do króla Stanisława Augusta[28], wcześniej zaś on opowiadał się za jego kandydaturą do laski i za nią przemawiał, chwaląc zdolności kandydata[29]. W Warszawie A. Chmara stawił się parę dni przed elekcją. Był przyjęty przez S. Poniatowskiego, stolnika litewskiego, zauważał, że w czasie tego spotkania „nadspodziewanie wiele komplementów i oświadczeń odebrałem". Będąc więc w dobrym nastroju, pisał do żony, że elekcję przewiduje spokojną i obiecywał jej, że za dwie niedziele będzie król obrany[30]. Na sejmie elekcyjnym A. Chmara przemawiał w imieniu województwa mińskiego do wybranego króla Stanisława Augusta. Mówił, że całe województwo go popiera, także ci „nieprzytomni" na elekcji, zapewniał, że w nim król nigdy „nie znajdzie tamy", życzył królowi, który — jak przekonywał — stał się ojcem narodu, długiego, szczęśliwego i spokojnego panowania, na końcu polecał referendarza WKL A.T. Przezdzieckiego, chwalił zasługi marszałka konfederacji mińskiej M. Żyżemskiego i starosty mińskiego I. Iwanowskiego, którzy szukali nagród za swe posługi[31]. Cóż, nowa epoka zaczynała się tak samo, jak kończyły czasy saskie — poszukiwaniem nagród i urzędów[32]. Natomiast A. Chmara, nie będąc pierwszoplanową postacią bieżących wydarzeń, umiejętnie lawirował między głównymi zwalczającymi się obozami; chyba bez większych wewnętrznych dylematów opowiedział się po stronie Stanisława Augusta, ale też specjalnie nie naraził się jego opozycjonistom, a przynajmniej wyraźnie nie był przez nich dostrzeżony.

Co robił w następnych miesiącach 1764 roku A. Chmara, nie wiemy. Pojawił się znowu w październiku tegoż roku jako wzmiankowany już wcześniej poseł

---

27 Z. Zielińska, *Polska w okowach*, s. 170.

28 Por. BJ, rkps 6211, k. 95, Silva rerum A. Chmary. Jest wymieniany w grupie elektorów Stanisława Augusta. Por. *Elektorów poczet, którzy niegdyś głosowali na elektów Jana Kazimierza r. 1648, Jana III r. 1674, Augusta II r. 1697 i Stanisława Augusta r. 1764, Najjaśniejszych Królów Polskich, Wielkich Książąt Litewskich itp.*, wyd. O. Zaprzaniec Pietruski, Lwów 1845, s. 43.

29 BJ, rkps 6214, k. 140—140v, IP Chmara vice instigator WKL poseł z wotwa mińskiego wotujący podczas elekcji Stanisława Augusta.

30 BN, rkps 9002/2, k. 66—66v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 27 VIII 1764. Sejm rozpoczął się 27 sierpnia i trwał do 8 września 1764 roku, faktycznie miał spokojny przebieg. Por. Z. Zielińska, *Polska w okowach*, s. 182—186. Por. też o prawnej stronie elekcji E. Rostworowski, *Ostatni król Rzeczypospolitej. Geneza i upadek Konstytucji 3 maja*, Warszawa 1966, s. 44.

31 BJ, rkps 6214, k. 140v—141, Mowa A. Chmara 1764.

32 Por. A.B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI—XVIII w.). Prawo — Ustrój — Społeczeństwo*, Warszawa 2013, s. 145.

miński na sejm koronacyjny. Kredens na poselstwo otrzymał 30 października razem z drugim posłem mińskim wyznaczonym na sejm koronacyjny Janem Józefem Kłokockim, starostą kołaczewskim. Obaj wybrani zostali dzień wcześniej, 29 października[33]. Sejmik zagajał M. Żyżemski, marszałek konfederacji mińskiej. Pod dokumentem podpisy złożyli m.in.: starosta I. Iwanowski, Florian Bykowski, Ignacy Karnicki, horodniczy? Józef Wołodkowicz, Jacek Żyżemski, Józef Święcicki i J. Chmara[34] oraz 120 innych osób obecnych na sejmiku[35]. A. Chmara, relacjonując żonie przebieg sejmiku, napisał, że gromadne, jak nigdy, były te sejmiki, wszyscy urzędnicy „wielkie mnóstwo szlachty każdy z konkurentów sprowadził", niemniej sejmik przebiegł, w jego ocenie, spokojnie, przynajmniej nikt nie wystąpił przeciwko jego kandydaturze do funkcji poselskiej[36].

O postawie A. Chmary na sejmie koronacyjnym nie mamy dokładnych danych, natomiast dzięki jego notatkom dość dokładnie znamy koszty podróży i pobytu w Warszawie. Wydał na ten cel 4 843 złp 22 gr. Samo utrzymanie w stolicy nie było drogie, to raptem koszt około 402 złp[37]. A. Chmara z tego sejmu zapisał tylko jedną informację, a mianowicie, że konfederację zostawiono i jej nie rozwiązano[38]. Na sejmie wygłosił mowę przy przekazaniu laski przez

---

33 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 13, k. 1304, Kredens na poselstwo A. Chmarze, 30 X 1764.

34 Por. ibidem, k. 1304v.

35 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 13, k. 1305—1305v, Kredens na poselstwo A. Chmarze, 30 X 1764. Por. też NGAB, F 1727, op. 1, rkps 13, k. 1306—1311v, Akt instrukcji posłom województwa mińskiego na sejm coronationis, 31 X 1764. Zalecano w niej m.in. ochronę obywateli przed krzywdami czynionymi przez wojska rosyjskie i krajowe, dbałość o płace wojska oraz bezpieczeństwo granic; wskazywano na potrzebę utworzenia Szkoły Rycerskiej; aby ministeria nie były gromadzone w „jednym domu" i nie zagradzano drogi do nich dla innych zasłużonych rodzin, postulowano podnieść biskupstwo wileńskie do rangi arcybiskupstwa. W instrukcji przemawiano też za nagrodami dla wielu obywateli, m.in. dla M.J. Massalskiego, M. Brzostowskiego, A.T. Przezdzieckiego, podano też sporo postulatów dotyczących kwestii edukacyjnych i ekonomicznych wiązanych z rozwojem województwa. Podpisali ją m.in. M. Żyżemski i I. Iwanowski.

36 Por. BN, rkps 9002/2, k. 70, A. Chmara do M. Chmarzyny, Mińsk 2 XI 1764.

37 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 6, k. 3v, [A. Chmara], Specyfikacja expensu Warszaw. na sejm koronacyjny na dniu 25 novembra przypadający wyłożonego ogółem redukowawszy i złoto i talary na złote, b.m. 5 XI 1764. W specyfikacji tej — w złp — m.in.: na drogę z domu do Wilna — 36; z Wilna do Warszawy — 50; za pocztę — 1026; za naprawę „kibitki" w Białymstoku — 10; na jedzenie i picie w Warszawie — 250; na wino, wódkę, kawę i cukier — 133; najęcie karety — 24; za siano i owies — 95; stangret — 8; kamerdyner za fryzowanie — 37; strawne na piwo ludziom — 100; stancja — 152; za pochodnie cztery — 16; za przeprawienie się przez Wisłę — 24; doktorowi — 19; kamerdynerowi — 114; za 4 tomy kroniki polskiej — 163; za diariusz sejmu elekcyjnego — 80; za pocztę gazetową i inne druki — 57; za zegarek angielski — 228; za sprzączki do paradnych pończoszek — 342. Por. ibidem, k. 2—3v.

38 Por. BJ, rkps 6211, k. 95, Silva rerum A. Chmary. O celach i znaczeniu sejmu widzianemu przez pryzmat stosunków międzynarodowych por. Z. Zielińska, *Polska w okowach*, s. 220, 226—255.

Józefa Sosnowskiego Jackowi Małachowskiemu, staroście piotrkowskiemu. Dziękował w niej J. Sosnowskiemu za pełnienie funkcji[39]. Do żony pisał: „Wczoraj koronacja z wielką parada odbyta, dziś król będzie w mieście na tronie zasiadał i będzie odbierał homagium od miasta"[40]. W Warszawie A. Chmara był co najmniej do początku świąt Bożego Narodzenia. Pilnie obserwował nominacje urzędnicze. Z punktu widzenia jego kariery istotne były dobre relacje, jakie utrzymywał z A. Ogińską, dawną Sapieżyną, a teraźniejszą nową wojewodziną wileńską. W Warszawie zostały one potwierdzone[41]. Jak sam pisał, sejmowanie „już nam się uprzykrzyło", donosił, że za tydzień po skończonym sejmie wyjeżdża „z tego utrapienia". Skarżył się, że stolica tym razem nie przyjęła go najlepiej, bo w „życiu moim w takim błocie nie byłem jakiego tu jest poddostatkiem w całej Warszawie"[42].

Pierwsza połowa roku 1765 w życiu A. Chmary jest słabo źródłowo rozpoznana. Był wówczas na sejmiku deputackim w Mińsku, który rozpoczął się 4 lutego 1765 roku, i podpisał się pod aktem kredensu na funkcję deputacką Adama Białłozora[43]. Drugim deputatem został Franciszek Ratyński[44]. W czasie trwania sejmiku konstytucje sejmu koronacyjnego podał do grodu Antoni Stankiewicz, sługa J. Chmary[45]. Sam A. Chmara natomiast złożył na sejmiku 4 lutego 1765 roku

---

39 BJ, rkps 6214, k. 141, Mowa A. Chmara na sejmie koronacyjnym 1764.

40 BN, rkps 9002/2, k. 72, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 26 XI 1764.

41 BN, rkps 9002/2, k. 74—74v, 75—76, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 10, 17 XII 1764.

42 BN, rkps 9002/2, k. 74—74v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 10 XI 1764.

43 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 14, k. 16—16v, Akt kredensu na funkcję deputacką Adamowi Białłozorowi, 11 II 1765, sejmik rozpoczął się 4 II, drugim deputatem został Franciszek Ratyński starosta sieniański na kadencję mińską. Obaj deputowani przysięgę złożyli, pod dokumentem podpisali się m.in. „kniaź" Michał Żyżemski, A. Chmara, Florian Bykowski stolnik i rotmistrz miński, Ignacy Karnicki podstoli miński, Józef Prószyński podstarosta miński, Jacek Żyżemski sędzia grodzki miński, J. Chmara strażnik i pisarz grodzki miński, Konstanty Rdułtowski cześnik miński, Marcin Wołodkowicz skarbnik miński, Antoni Świętorzecki podczaszy miński, Jan Pawlikowski łowczy miński, Franciszek Uniechowski koniuszy miński, Ignacy Święcicki obożny miński, Felicjan Ratyński miecznik miński, Benedykt „kniaź" Żyżemski, Tadeusz Bohdanowicz starosta sumiliski, Benedykt Kołłątaj, Piotr Matuszewicz, Tomasz i Jan Estko, ponadto pod aktem widnieje 126 osób. Ibidem, k. 17—19.

44 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 14, k. 65, Laudum sejmiku gromnicznego gospodarskiego i elekcyjnego ziemskiego, Mińsk 12 II 1765.

45 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 14, k. 20—59, Konstytucje sejmu koronacyjnego, [Mińsk] 11 II 1765, m.in. o komisji skarbowej i wojskowej, o sejmikach i o decydowaniu na nich większością głosów oraz dopuszczaniu do funkcji tylko obywateli osiadłych mających dobra dziedziczne albo zastawy, deputatem może zostać osoba, która ukończyła 23. rok życia. Obrady — jak dawniej — otwiera najstarszy rangą urzędnik, ale prowadzi nie obierany „dyrektor" a marszałek konfederacki. Zakazano pojedynków, uregulowano funkcjonowanie Trybunału Litewskiego i zniesiono trybunał skarbowy. Przeciwko temu wszystkiemu w województwie mińskim nie protestowano. Por. o reformach E. Rostworowski, *Ostatni król*, s. 45—46.

relację ze swego posłowania. Stało się to zaraz po zagajeniu sejmiku przez M. Żyżemskiego, marszałka konfederackiego mińskiego. Podobnie uczynił drugi poseł J.J. Kłokocki, starosta kołaczewski, potem przeczytano konstytucje sejmowe[46]. Sejmik był tak liczny, że następnego dnia — 5 lutego — obrady musiano przenieść z izby zamkowej do kościoła dominikanów mińskich, gdzie starosta miński I. Iwanowski i M. Żyżemski złożyli przysięgę na konstytucje sejmu koronacyjnego[47]. Na sejmiku tym wybrano również podkomorzego, którym— za zgodą jednomyślną obywateli — został M. Żyżemski, oraz chorążego, tę elekcję wygrał Floriana Bykowskiego, dotychczasowy stolnik miński[48]. Pewne emocje pojawiły się przy wyborze sędziów. Kandydatów było wielu. Ostatecznie zostali nimi I. Karnicki, dotychczasowy podstoli miński[49], a po wotowaniu koniuszy miński Franciszek Uniechowski, Kazimierz Mikołaj Święcicki i N.? Matuszewicz, cześnik miński[50]. Sejmikujący postanowili wypłacić strażnikowi J. Chmarze za odbudowanie spalonej izby sądowej 330 złp[51]. Pod laudum brak — wśród 18 podpisujących — Chmarów[52], ale raczej to przypadek, a nie próba manifestacji, nie ma podstaw do takiej supozycji. A. Chmara był zadowolony z przebiegu sejmiku, choć żalił się, że podkanclerzy A.T. Przezdziecki nie zjechał do Mińska — „zwalił na mnie za przysłaną Plantę robotę, około której trudząc się, nie mam ani dnia, ani nocy spokojnej. Przecież chwała Bogu, że podług myśli wszystko staje się mimo przeciwne forsy”[53].

W źródłach z następnych miesięcy Chmarowie pojawiają się dopiero w maju 1765 roku. Wówczas brat A. Chmary, Joachim, podał swój przywilej na podczaszostwo mińskie, datowany w Warszawie 27 marca 1765 roku. Odpowiedni dokument został przedstawiony na roczkach majowych i wpisany do ksiąg, o czym zaświadczał I. Iwanowski, starosta miński[54]. Nie wiemy jednak, czy był wtedy w Mińsku na roczkach A. Chmara. Wydaje się, że nie, gdyż o sporach przy sprawach procesowych i o napiętej sytuacji w Mińsku informowano go listownie[55].

---

46 NGAB, F 1727, op 1, rkps 14, k. 64, Laudum sejmiku, Mińsk 12 II 1765.

47 Ibidem, k. 64v.

48 Ibidem, k. 65v.

49 Ibidem, k. 66.

50 Ibidem, k. 66v.

51 Ibidem.

52 Ibidem, k. 67.

53 BN, rkps 9002/2, k. 77, A. Chmara do M. Chmarzyny, Mińsk 9 II 1765.

54 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 14, k. 313—314, Akt przywileju od najjaśniejszego króla na podczaszostwo WIP [J.] Chmarze pisarzowi grodzkiemu, 2 V 1765.

55 Por. BJ, rkps 6644, k. 40—40v, P.J. Olszewski do A. Chmary, Mińsk 8 V 1765 — pisał o awanturach tutejszych i nominacjach mińskich: wojskim został Aleksander Bykowski, stolnikiem Józef Wańkowicz, podstolim J.J. Kłokockim, podczaszym „nasz” pisarz horodniczy Antoni Żyżemski, krajczym Franciszek Oborski, a także o sprawie ze starostą hajneńskim M. Wołodkowiczu i sprawach procesowych.

Listy do A. Chmary sugerują, że był wówczas w Wilnie i zajmował się swoją sprawą ze starostą hajneńskim M. Wołodkowiczem[56] albo przebywał w Bereżkach[57].

Pierwsze przypuszczenia o działaniach A. Chmary po sejmikach lutowych możemy odnieść dopiero do czerwca 1765 roku. Wówczas to B.[?] Sołłohubowa prosiła A. Chmarę o asygnację na drzewo z „puszczy zaceńskiej", leżącej w pobliżu Mińska, do budowy dworku w Mińsku[58]. Wydaje się, że A. Chmara zgodził się, o czym świadczy drugi list B. Sołłohubowej z sierpnia 1765 roku — wynika z niego, że w tym czasie zajmował się swoimi sprawami gospodarskimi, a w zamian za drzewo zażądał od B. Sołłohubowej „tafli szkła", których potrzebował do swych dóbr. B. Sołłohubowa zgodziła się, choć nie na tyle, ile chciał A. Chmara, dała bowiem asygnacje na 80 tafli szkła ze swojej huty i przepraszała, że nie na więcej, ale huta — tłumaczyła — cały czas nie wyrabiała tyle, by zaspokoić potrzeby wszystkich, toteż nawet nie było pewności, czy będzie gotowa deklarowana ilość[59]. Cały ten czas A. Chmara utrzymywał poprawny kontakt z Sapiehami, będącymi jednak, chociażby poprzez A.M. Sapiehę, w obrębie stronnictwa „Familii". Prawdopodobnie pomagał im w różnych interesach, także tych politycznych, co zdaje się potwierdzać list S.[?] Łabowskiego do A. Chmary, w którym — za pośrednictwem [?] Wolfa, arendarza dereczyńskiego — dziękował mu „za skuteczne za mną do JWP podskarbiego [M. Brzostowskiego albo nadwornego A. Tyzenhauza] interesowanie się, którą łaskę równo z życiem zasługiwać obowiązany będę", po czym obiecywał w krótkim czasie kupić dla niego futra i przesłać[60]. Nie ulega wątpliwości, że S. Łabowski był pośrednikiem między A. Chmarą a Sapiehami, których on sam znał, ale dystans do nich w tym czasie musiał mieć. Natomiast S. Łabowski mógł być pomocny A. Chmarze w sprawach gospodarskich, m.in. zalecał niejakiego [?] Kisielowskiego, którego — jak pisał — namówił na „dyspozycję" do Siemkowa. Stwierdzał, że może on jechać po

---

56 Por. BJ, rkps 6644, k. 41, P.J. Olszewski do A. Chmary, Mińsk 10 V 1765, list adresowany był na Wilno. Por. też BJ, rkps 6644, k 43, J. Chmara do A. Chmary, Zacenie 23 V 1765 — kierował list do Wilna z informacjami dotyczącymi konfliktu ze starostą hajneńskim, który starał się o odroczenie dekretu konfederackiego. J. Chmara jednak — jak pisał do brata — dekret wcielił w życie i przy pomocy chłopów objął sporny folwark Słobódkę.

57 Por. BJ, rkps 6644, k. 45—45v, P.J. Olszewski do A. Chmary, Mińsk 24 V 1765 — odpowiadał na list z 12 maja z Bereżek, pisał, że nie był pewny, czy A. Chmara był Wilnie w sprawach procesowych. Pobyt w Bereżkach bynajmniej nie wykluczał przebywania w Wilnie.

58 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 38, B. Sołłohubowa do [A. Chmary], Wilno 23 VI 1765.

59 Ibidem.

60 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 121, S. Łabowski do [A.] Chmary, Mohylew? 25 VIII 1765. Z oboma podskarbimi miał A. Chmara wówczas raczej dobre stosunki. O M. Brzostowskim wspominano wyżej, a z A. Tyzenhauzem znał się co najmniej od 1758 roku, por. BO, rkps 4902, s. 253, [A.] Tyzenhauz do A. Chmary, Nowojelnia? 9 IX 1758. A. Tyzenhauz dziękował za wyświadczone przysługi i prosił o przesłanie listu podawczego do kancelarii podskarbińskiej.

zebraniu z pola i zdaniu kalkulacji z „dyspozycji" sapieżyńskiej. Dodawał, że jest to gospodarz dobry, „także i żona jego potrafi w dobrym porządku białogłowskie utrzymać gospodarstwo"[61]. W tym czasie w województwie mińskim stale pojawiały się kłopoty z Moskalami, co dotyczyło przynajmniej pośrednio A. Chmary, o czym dowiadujemy się z listu S. Łabowskiego — wynika z niego, że pomocny w ich likwidacji był krajczy WKL M.K. Sapieha, który otaczał protekcją miejscową ludność, a szczególnie kupców litewskich, którzy mieli sprawy z Moskalami „nie przed zwierzchnością naszą, ale przed Moskalem utytułowanym"[62]. W tym okresie A. Chmara w interesach swoich współpracował z podczaszym mińskim Antonim Świętorzeckim[63]. Te zresztą prowadził wówczas dość rozległe — może nie na dużą skalę, ale liczne, m.in. z Jerzym Galińskim, chorążym orszańskim[64], w którym pośredniczył P.J. Olszewski[65]. Gdy mógł, pomagał swoim współpracownikom, za co zyskiwał ich wdzięczność i obietnicę zasługiwania się w przyszłości[66]. Stale też znajdował się w pobliżu „Familii"[67]. W tych jego kontaktach szczególnie pomocni okazywali się: Aleksandra Ogińska, hetmanowa[68], a była podkanclerzyna Sapieżyna, a także sam hetman i wojewoda wileński M.K. Ogiński, związany jeszcze wówczas z „Familią"[69], oraz mniej księżna Anna Jabłonowska z Sapiehów, wojewodzina bracławska, i krajczy litewski M.K. Sapieha[70].

---

61 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 121v, S. Łabowski do [A.] Chmary, Mohylew? 25 VIII 1765.

62 Ibidem, k. 122—122v.

63 Ibidem, k. 121.

64 O wątpliwościach co do posiadanego urzędu, por. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1: *Województwo wileńskie XVI—XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, Warszawa 2004, s. 215, 647.

65 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 30, P.J Olszewski do [A. Chmary?], Mińsk 3 IX 1765. O interesach z panem [F.?] Claudel; por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 42, 56, 63, NN do A. Chmary, Warszawa 21 X 1765, [Warszawa] 9 XII 1765, Warszawa 9 XII 1765. O interesach ze Stanisławem Rzewuskim por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 65, S. Rzewuski do [A. Chmary?], Rzewusk? 26 XI 1765 — tu przypominał, że przecież dał mu słowo w Sokołowie i na sejmie w Warszawie. Por. ibidem, k. 65v.

66 Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 40, 56, 57, NN do A. Chmary, [Warszawa] 7 X 1765, Warszawa 18 XI 1765, [Warszawa] 9 XII 1765.

67 Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 61, NN [Ksiądz?] do A. Chmary, Warszawa 9 XII 1765, sukcesy króla były z radością witane, jak np. uznanie elekcji przez dwór cesarski.

68 Por. LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 16, A. Ogińska do A. Chmary, Warszawa 16 XII 1765. Przewijała się ona stale w korespondencji A. Chmary i to w kontekstach osobistych — np. sprawy domniemanej jej ciąży — świadczących o co najmniej dobrych relacjach na linii A. Ogińska — A. Chmara. Por. BJ, rkps 6644, k. 136v, 164, [J.N. Chęcki] do A. Chmary [Warszawa] 3 II 1766, NN do [A. Chmary], Warszawa 28 IV 1766.

69 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 67, NN [Ksiądz?] do A. Chmary, Warszawa 23 XII 1765.

70 Por. np. BJ, rkps 6644, k. 34, J. Chmara do A. Chmary, Mińsk 21 III 1765; LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 56, NN do A. Chmary, [Warszawa] 9 XII 1765; LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 68, NN [Ksiądz?] do A. Chmary, Warszawa 23 XII 1765.

Ważny moment dla Chmarów, a szczególnie dla Joachima, choć był to sukces całej rodziny, nastąpił we wrześniu — 9 września 1765 roku zyskał on *sancitum* konfederacji generalnej litewskiej w sprawie z Wołodkowiczami, w którym uznano jego racje[71]. W październiku 1765 roku prawdopodobnie A. Chmara udał się do Grodna, co być może miało związek z jego funkcją wiceinstygatora, w każdym razie tam adresowano listy do niego. Z ich treści, a również z listów późniejszych, datowanych na listopad i grudzień tego roku — one również pośrednio wskazują, że był wówczas w Grodnie[72]— wynika, że musiał być zorientowany w tym, co dzieje się w kraju. Abstrahując od kwestii obecności Rosjan w Rzeczypospolitej, wiedział, co dzieje się w Warszawie i jakie problemy polityczne stoją przed państwem polsko-litewskim, choć w tym wypadku anonimowy, ale z pewnością bliski mu informator zaznaczał, że trudno o prawdziwe nowiny[73]. Donoszono mu, że król chce wystawić posągi Kazimierzowi Wielkiemu i Stefanowi Batoremu[74], że toczą się negocjacje Berlina

---

71 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 14, k. 483—486v, Aktywacja excerptu dekretu konfederacji generalnej w sprawie J. Chmary z [Tadeuszem i Józefem?] Wołodkowiczem, 9 IX 1765. Dekret datowany 24 listopada 1764 roku w Brześciu podał Antoni Maszewicz administrator zaceński. Był to finał sprawy J. Chmary z Józefem Wołodkowiczem i Kazimierzem Pomorskim. J. Wołodkowicz 10 marca 1756 roku zaprosił J. Chmarę na akt weselny do Karpiłówki Ordynca, tu Michał Wołodkowicz swawolnie potrącał J. Chmarę, ten, unikając kłótni, wyszedł, ale K. Pomorski go szablą zaatakował, J. Chmara się na wznak wywrócił, a K. Pomorski go szablą rąbał, „w prawą rękę ciężko zaciął". Za to 10 września 1756 roku J. Wołodkowicz i K. Pomorski skazani zostali na infamię. Wyrok powtórzono 8 lutego 1757 roku. Następnie 27 lutego 1762 roku J. Wołodkowicz spotkał A. Maszewicza, administratora J. Chmary, który z podwodami jechał do Zacenia, zaczął siano palić i ludzi bić, Maszewicz się schował u chłopa, ale J. Wołodkowicz go znalazł i bił, a potem związanego zamknął w swoich Bucewiczach, tam z Tadeuszem Wołodkowiczem i Tomaszem Koziełem wicemarszałkiem trybunalskim osądzili Maszewicza i chcieli go powiesić, ćwiczyć go codziennie kazali, „różne tyranie zadawał", w końcu go jednak Wołodkowicze uwolnili, tylko zabrali mu pieniądze. Sprawa stanęła w trybunale, 5 listopada 1762 roku wydano dekret, skazano na infamię i gardło K. Pomorskiego i J. Wołodkowicza. Antoni Wazgird zrobił egzekucje do Bucewicz. 1 października 1763 roku Wołodkowicz zasadził się na J. Chmarę, tzn. zaprosił do pojednania, gdy ten przybył, poranił jego sługi, a samego J. Chmarę ręcznikiem związał, a Maszewicza powrozem i przez cały Mińsk do izby sądowej trybunalskiej przewiózł, obrażając na honorze. Wyrok konfederacji skazał Józefa i Tadeusza Wołodkowicza i K. Pomorskiego na danie głowy i nawiązkę 10 000 złp, dla J. Chmary, płatne do dnia św. Jerzego 1765 roku. Maszewicz dostał 3 tys. Podpis złożył Michał Brzostowski.

72 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 63, NN do A. Chmary, Warszawa 9 XII 1765 — tam miano mu dostarczać zakupione lub otrzymane sprzęty.

73 Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 37, NN do A. Chmary, do Grodna, Warszawa 7 X 1765; BJ, rkps 6644, k. 115, 127—127v, 130—130v, 136—136v, [J.N. Chęcki] do A. Chmary, Warszawa 10 XII 1765, 13 I 1766, 20 I 1766, 3 II 1766 (część nieustalonego autorstwa). W relacjach tych poza informacjami o bieżących zdarzeniach politycznych pojawiają się wątki osobiste i wspólne interesy świadczące o bliskich relacjach autora listów z A. Chmarą. Por. też BJ, rkps 6644, k. 92, [J.] [Woyna] Orański do A. Chmary, Rewiatycze 2 XI 1765.

74 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 37, NN do A. Chmary, do Grodna, Warszawa 7 X 1765.

z Petersburgiem, że trwa „armowanie Austryi" i że poseł pruski negocjuje z przedstawicielami Rzeczypospolitej o cło generalne i o protestantów polskich[75]. Z tych kwestii A. Chmarę chyba najbardziej interesowała sprawa cła generalnego i relacji handlowych z Prusami, raczej nie był zadowolony z faktu, że tutejsze „warszawskie" negocjacje o cło z oporem idą, twierdzono jednak, że z ministrami tak mocnego króla, jakim jest Fryderyk II, trudno się rozmawia. Piszący tę relację zauważał, że nadzieja na sukces w negocjacjach pokładana jest w dworze rosyjskim, który wyperswaduje Prusakom niekorzystne dla państwa polsko-litewskiego rozwiązania[76]. Dla A. Chmary zapewne równie ważne były problemy z monetą, ponownie łączące się z Prusami. Stolnik koronny August Fryderyk Moszyński starał się je normować[77]. Monety miały być bite według projektu wojewody inflanckiego Jana Andrzeja Borcha, czemu przeciwny był wojewoda kaliski Ignacy Twardowski[78]. Informowano A. Chmarę również o rewolucji w Szwecji, o znaczeniu w tym państwie stanu chłopskiego i mieszczańskiego[79], o tym, co dzieje się w Turcji w kontekście spraw polskich[80], wiedział,

---

75 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 37, 39, NN do A. Chmary, do Grodna, Warszawa 7 X 1765, [Warszawa?] 7 X 1765.

76 Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 41, 45, NN do A. Chmary, [Warszawa] 21 X 1765, Warszawa 27 X 1765. Król pruski widział u siebie upadający handel po podniesieniu cła, z tego wynikało jego — zdaniem autora listu — takie niechętne stanowisko. Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 49, NN do A. Chmary, Warszawa [?] XI 1765. O cłach pruskich i zerwaniu Rosji z Prusami i ich nowych sojuszach oraz o groźbie Prusaków, że wyślą z „wizytą" do Inflant moskiewskich 50 tys. żołnierzy, na co Nikołaj Repnin odpowiedział, że na przywitanie tych gości Katarzyna II już wysłała 80 tys. wojska. Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 51, 59, 67, 71, NN do A. Chmary, [Warszawa] 4 XI 1765, Warszawa 2 XII, 23 XII, 29 XII 1765; BJ, rkps 6644, k. 53—53v, 59, 82—82v, [J.N. Chęcki] do A. Chmary, Warszawa 24 VI 1765, 1 VII, 9 IX 1765. Por. Z. Zielińska, *Polska w okowach*, s. 256—374. O kontrowersjach por. J. Dygdała, *Opozycja Prus Królewskich wobec cła generalnego w latach 1764—1766*, „Zapiski Historyczne" 1977, t. 42, z. 2, s. 25—44.

77 Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 57, 59, 65, NN do A. Chmary, Warszawa 18 XI, 2 XII, 16 XII 1765. Później informowano go, że „interes menniczy" uspokojony, wkrótce zaczną bić monetę. Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 67, NN do A. Chmary, Warszawa 23 XII 1765. Poseł pruski miał o to pretensje, mówił — jak relacjonował korespondent — że nie było to uzgodnione z jego królem, Stanisław August miał odpowiedzieć na ten zarzut, że będzie bił monety, jak król pruski, byle on złej już nie bił, rezydent pruski tłumaczył się wówczas, że wtedy Fryderyk II był w potrzebie, na co nasz król odrzekł, że on sam jest w potrzebie. Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 68, NN do A. Chmary, Warszawa 23 XII 1765. Szerzej o tej kwestii por. M. Drozdowski, *W sprawie reformy monetarnej w początkach panowania Stanisława Augusta (tzw. afera Schweigerta)*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych" 1974, t. 25, s. 77—91; J. Dygdała, *Wielkie miasta Prus Królewskich wobec reformy menniczej z lat 1765—1766*, „Zapiski Historyczne" 1976, t. 41, z. 3, s. 105—123; Z. Zielińska, *Polska w okowach*, s. 362—374.

78 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 71, NN do A. Chmary, Warszawa 29 XII 1765.

79 Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 51, NN do A. Chmary, [Warszawa] 4 XI 1765.

80 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 55, NN do A. Chmary, [Warszawa] 9 XII 1765.

że rozesłano listy do Włoch, Hiszpanii i innych państw o elekcji i koronacji króla[81], że wysłano posłów[82], a także o sukcesie tych przedsięwzięć, przecież dwór cesarski gratulował Stanisławowi Augustowi korony[83], o radzie senatu, na której było „przytomnych" tylko 11 senatorów[84], o rozpoczęciu sądów kurlandzkich[85] i bieżących awansach, tu wspomniano o kasztelanie nowogródzkim Józefie Niesiołowskim cześniku WKL[86], o zabiegach o podskarbiostwo nadworne litewskie[87] oraz o sytuacji na dworze królewskim[88], kto był życzliwie przyjmowany, a kto pozostawał wrogiem, A. Chmara był więc świadomy, że biskup kamieniecki Adam Krasiński został przyjęty przez króla, „lecz niemiło nań poglądano"[89] z powodu jego listu przeciw prymasowi W. Łubieńskiemu[90], że wrogi Stanisławowi Augustowi K.S. Radziwiłł z Preszowa wyjechał do Pragi i ma jechać na Wiedeń, a potem do Paryża[91], że Nikołaj Repnin udał się do Białegostoku, aby skłonić J.K. Branickiego do uznania elekcji Stanisława Augusta[92]. Z tych *de facto* strzępów informacji mógł A. Chmara budować swoje

---

81 Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 38—39, 42, NN do A. Chmary, do Grodna, Warszawa 7 X 1765. [Warszawa] 21 X 1765.

82 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 45, NN do A. Chmary, Warszawa 27 X 1765. Kwestia ta wracała później, por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 82, NN do A. Chmary, Warszawa 11 II 1766.

83 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 59, NN [Ksiądz] do A. Chmary, Warszawa 2 XII 1765. Niestety często w ocenach polityki międzynarodowej polskie elity się myliły, nie miały w niej dobrego rozeznania, co tyczy również Czartoryskich. Por. E. Rostworowski, *Ostatni król*, s. 49.

84 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 39, NN do A. Chmary, [Warszawa] 7 X 1765.

85 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 41, 57, NN do A. Chmary, [Warszawa] 21 X 1765 i 18 XI 1765.

86 Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 40, NN do A. Chmary, [Warszawa] 7 X 1765. Por. też o innych wakansach, LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 41, 61, NN do A. Chmary, [Warszawa] 21 X 1765, Warszawa 9 XII 1765.

87 Por. BJ, rkps 6644, k. 46, [J.N. Chęcki] do A. Chmary, Warszawa 10 VI 1765. Zabiegali o nie koniuszy WKL A. Tyzenhauz, który je ostatecznie otrzymał, i przegrany w tej rywalizacji sekretarz WKL Joachim Chreptowicz. Stąd też późniejsze animozje między tym politykami.

88 O planach kupna przez króla od Gaspara (Kaspra) Lubomirskiego Ujazdowa z dwoma wsiami bez Czerniakowa, za dwa miliony dwakroć sto tysięcy — LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 49, NN do A. Chmary, Warszawa [?] XI 1765. O nabyciu przez księcia podkomorzego koronnego Kazimierza Poniatowskiego pałacu ujazdowskiego — LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 55, NN do A. Chmary, [Warszawa] 9 XII 1765. O kontuzji tegoż księcia i jego konnym wypadku, z którego ledwie z życiem uszedł, ale po przewiezieniu do pałacu puszczono mu krew i lepiej się poczuł — LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 51, NN do A. Chmary, [Warszawa] 4 XI 1765.

89 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 43, NN do A. Chmary, Warszawa 22 X 1765.

90 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 45, NN do A. Chmary, Warszawa 27 X 1765.

91 Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 43, 45, 67, NN do A. Chmary, Warszawa 22 X , 27 X 1765. „Biegały" pogłoski, że ma przybyć do Warszawy i spotkać się z królem. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 50, NN do A. Chmary, Warszawa [?] XI 1765. O „dyzarmowaniu" huzarów K.S. Radziwiłła przez F.K. Branickiego por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 57, NN do A. Chmary, Warszawa 18 XI 1765.

92 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 65, NN do A. Chmary, Warszawa 16 XII 1765.

wyobrażenie rzeczywistości i do niego dostosowywać swą postawę. Znamienna przy tym była uwaga jego korespondenta, że wszystkie listy od A. Chmary odbierał z naruszoną pieczęcią i pytał: ciekawe, czy to samo działo się z jego listami[93]. Wydaje się, że w tym pogmatwanym czasie A. Chmara wysnuwał trafne wnioski z tych fragmentarycznych informacji, za które zresztą dziękował[94], wszak w grudniu 1765 roku z nominacji Stanisława Augusta został instygatorem WKL[95], z pensją roczną przypuszczalnie 6 tys. złp[96]. O tym informował go jego „korespondent", pisząc, że widział podkanclerzego litewskiego A.T. Przezdzieckiego i zapieczętowany, chętnie przez króla nadany, przywilej instygatora dla A. Chmary, czego mu winszował i życzył jak najszybciej senatorstwa[97]. A. Chmara nie był jednak całkiem zadowolony z tej nominacji, choć urząd przyjął. Wyjawiał żonie: „i tym stopniem kontentować się trzeba, z którego łacniej można się będzie wyżej przenieść"[98]. W tym czasie A. Chmara zabiegał o podstolstwo litewskie, o czym dowiadujemy się z listu A. Ogińskiej, bywszej Sapieżyny, która pisała, że żywe było jej zainteresowanie podstolstwem litewskim dla A. Chmary, ale król dał go staroście lidzkiemu Ignacemu Piotrowi del Campo, wszelako winszowała urzędu instygatora litewskiego[99]. Możemy uznać, że awans na instygatora WKL był dla niego pocieszeniem po stracie matki, która zmarła niespełna cztery miesiące wcześniej[100]. Prawdopodobnie A. Chmara wrócił w tym czasie w Mińskie, tym bardziej że podkanclerzy litewski A.T. Przezdziecki miał wyjechać z Warszawy na reasumpcję trybunału do Mińska, gdzie miało się odbyć wesele jego córki Konstancji z marszałkiem trybunału J. Chreptowiczem[101]. Czy był na nim gościem, nie wiemy, w każdym razie znajdował się w okolicach Mińska, załatwiając swoje interesy[102].

---

93 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 43, NN do A. Chmary, Warszawa 22 X 1765.

94 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 46, NN do A. Chmary, Warszawa 27 X 1765.

95 *Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994, s. 50, nominacja na instygatora 9 XII 1765.

96 LVIA, SA rkps 2912, k. 1v, Zapis 21 XII 1768, pensję dla A. Chmary na rok 1769 wysokości 6 000 złp odebrał Franciszek Rzepnicki.

97 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 65, 69, NN do A. Chmary, Warszawa 16 i 23 XII 1765.

98 BN, rkps 9002/, k. 89, A.Chmara do M. Chmarzyny, Słonim 23 XII 1765 — dodawał, że dostał nominację wraz z listem podkanclerzego A.T. Przezdzieckiego.

99 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 16, A. Ogińska do A. Chmary, Warszawa 16 XII 1765.

100 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 59, NN [Ksiądz] do A. Chmary, Warszawa 2 XII 1765, tu ubolewania po śmierci skarbnikowej.

101 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 65, NN do A. Chmary, Warszawa 16 XII 1765. Por. J. Iwaszkiewicz, *Chreptowicz Joachim Litawor*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 442.

102 Por. BN, rkps 9002/2, k. 89—89v, 91—92v, 93—93v A. Chmara do M. Chmarzyny, Słonim 23 XII 1765, Mir? 17 XII 1765, Bereżki 31 XII 1765. Por. też BN, rkps 9003, k. 68, 71, M. Chmarzyna do A. Chmary, Rewiatycze 21 XI 1764, Bereżki 3 II 1765.

Koleje początków następnego roku w życiu A. Chmary także trudne są do dokładnego odtworzenia. Przypuszczalnie dzielił go między Grodno i Mińsk. Wiemy, że w styczniu 1766 roku był w Grodnie. Tu starał się dość skutecznie o ochronę Siemkowa przed kwaterunkiem moskiewskim, w czym miał mu pomóc Piotr? Dołgoruki, który obiecał, że ani jego dworek siemkowski nie będzie zajmowany, ani też ten należący do jego brata w Mińsku[103]. Czekał też A. Chmara w Grodnie na przybycie podskarbiego A. Tyzenhauza, z którym miał interesy finansowe[104]. W styczniu 1766 roku Chmarowie otrzymali od M. Brzostowskiego *sancitum* na zadośćuczynienie prawdopodobnie w sprawie z Józefem Wołodkowiczem[105]. Być może było to zasługą starań A. Chmary, ale pewności nie ma. Był A. Chmara obecny na sejmikach 3—6 lutego 1766 roku w Mińsku — jest wzmiankowany w akcie kredensu na deputatów wydanym przez ten sejmik, pojawia się tam również jego brat Joachim, jednak nie ma pewności, czy A. Chmara dotrwał do końca tych obrad[106]. Może miał wpływ na to fakt, że na sejmiku poruszano kwestię zajścia pomiędzy jego bratem a Józefem Wołodkowiczem, ale na tym etapie sprawa wydawała się zakończona wzmiankowanym *sancitum* konfederackim. Być może wcześniejszy wyjazd z sejmiku miał związek z obecnością wojsk rosyjskich w województwie mińskim, jakkolwiek problem ten na sejmiku poruszano dopiero 13 lutego[107],

---

103 Por. BN, rkps 9002/2, k. 95—95v, 97—98, A. Chmara do M. Chmarzyny, Grodno 8 I 1766 [to dwa listy].

104 Por. BN, rkps 9002/2, k. 97—98, A. Chmara do M. Chmarzyny, Grodno 8 I 1766.

105 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 14, k. 643—643v, Akt sancitum konfederacji generalnej dla Chmarów, 21 I 1766. Podpis marszałka M. Brzostowskiego. Por. też BJ, rkps 6644, k. 144v, [J.] [Woyna] Orański do A. Chmary, Rewiatycze 25 II 1766 — tu gratulacje z okazji wygranej tej sprawy.

106 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 14, k. 648—651, Akt kredensu na deputatów, 5 II 1766. Przed [I.] Rogalą Iwanowskim starostą, Wiktor kniaź Żyżemski, podczaszyc trocki zaniósł akt — My senatorowie [...] W akcie stwierdzano, że 3 II na sejmiku zagajanym przez kniazia M. Żeżemskiego marszałka wojewódzkiej konfederacji i podkomorzego mińskiego wybrano deputatami Bronisława Mackiewicza koniuszyca i 5 II Wiktora Żyżemskiego. Podpisy: M. Żyżemski, drugi A. Chmara, łącznie dokument sygnowało 86 osób i m.in. J. Chmara, Kalasanty Rdułtowski, Jerzy Adam i Maciej Przysieccy, Tadeusz i Józef Wołodkowiczowie, Dominik Zajarski, Piotr Woroni[e]c, Adam Białłozor, Kazimierz Kostrowicki wojski miński, Antoni Ksawer? Massalski strażnik wołkowyski. Nie ma natomiast podpisu A. Chmary pod laudum tego sejmiku, może wcześniej wyjechał do Grodna. Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 14, k. 654—655v, 8 II 1766, Akt laudum sejmiku gromnicznego. W dokumencie opisano zwyczajowo przebieg sejmiku pod wodzą M. Żyżemskiego z zaznaczeniem kontrowersji przy elekcji drugiego deputata, z powodu wielu kandydatów, elekcja ta została przeniesiona — w nadziei „kombinowania" — na 4 lutego i dalej na 5 lutego, w końcu wybrano W. Żyżemskiego. Później poruszono też sprawę konfliktu J. Chmary z J. Wołodkowiczem. Omawiano również sprawę furaży, które miano dostarczać do magazynu, tak by krzywdy nie były czynione. Pod laudum złożono tylko 23 podpisy.

107 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 14, k. 660—661, Akt rekwizycji od księcia [P.] Dołgorukiego do województwa mińskiego, 13 II 1766, dane na sejmik deputacki. Tu Dołgoruki chciał wyznaczenia komisarzy furażowych oraz podawał miary rosyjskie i ceny jakie miano płacić za produkty oraz

to jednak znany był w szczegółach wcześniej, może chciano za pośrednictwem A. Chmary zabiegać o zmniejszenie wielkości narzuconych furaży, co by mogło tłumaczyć jego wcześniejszy wyjazd z Mińska. W tym czasie A. Chmara ciągle otrzymywał wiadomości z Warszawy — gdzie zresztą sądzono, że zjedzie, by podziękować za instygatorstwo[108]— był więc na bieżąco ze sprawami publicznymi. Jako że część tych listów kierowana była do Grodna, pozwala to na przypuszczenie, że tam — z przerwami na sejmik w Mińsku — przebywał w pierwszych miesiącach, do marca, 1766 roku[109]. Jest to prawdopodobne, tym bardziej, że osobą do niego piszącą był jego stały korespondent, obeznany raczej z planami A. Chmary. Treść tych listów świadczy o dużej zażyłości. Z nich wiemy, że A. Chmara zabiegał o zmniejszenie narzuconych na województwo mińskie furaży. Niestety, wyniku tych starań nie znamy, tyle tylko, że N. Repnin jakoby obiecał usunąć z Mińska jedną komendę moskiewską, o czym miał pisać do P. Dołgorukiego[110]. Dzięki swej korespondencji „warszawskiej" A. Chmara miał ogląd tego, co dzieje się poza prowincją litewską, w stolicy, gdzie rozstrzygały się kwestie np. awansów litewskich. Dzięki niej więc obserwował rywalizację o kasztelanię żmudzką między chorążym żmudzkim Janem Michałem Górskim i starostą żmudzkim Janem Mikołajem Chodkiewiczem, który został wyniesiony na to starostwo w dużej mierze dzięki wsparciu J.M. Górskiego. Ostatecznie kasztelanem żmudzkim został J.M. Górski[111]. Podobny wydźwięk miała wiadomość o śmierci sufragana kamienieckiego?, którego „beneficja już dzielą"[112]. Dowiedział się A. Chmara także o planach oddania województwa pomorskiego „grafowi" Janowi Jerzemu Flemmingowi, a sieradzkiego Pawłowi Michałowi

---

kurs rubla, ten miał być równy 8 złp i szóstak jeden czerwonego złotego. Do tego dołączono kolejne dokumenty. Por. NGAB, F 1727, op 1, rkps 14, k. 662—662v, Akt tabeli alias specyfikacja od wojska moskiewskiego, 13 II 1766, z wysokością żądanych furaży z województwa mińskiego; NGAB, F 1727, op. 1, rkps 14, k. 664—667, Akt tabeli alias specyfikacja od wojska moskiewskiego [żądanych furaży], 13 II 1766, gdzie oznaczano miejsca, do których furaż dostarczyć i ile, zaznaczono m.in.: z dóbr podkanclerzego A.T. Przezdzieckiego dostarczać furaż do Zasławia; z dóbr wojewody wileńskiego M.K. Ogińskiego do Smiłowicz; od [?] Wołodkowicza do wsi Maćków; książę [?] Radziwiłł do Kurkowa. Razem z mińskiego żądano m.in. siana 7 605 pudów, mąki czwierci 1131.

108 Por. BJ, rkps 6644, k. 138, [J.N. Chęcki] do A. Chmary, [Warszawa] 10 II 1766.

109 Por. np. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 77, 81, 85, 87, NN do A. Chmary, Warszawa 20 I 1766, 11 II 1766, 3 i 17 III 1766, te listy mające charakter gazet pisanych były adresowane na Grodno.

110 Por. BJ, rkps 6644, k. 136, [J.N. Chęcki] do A. Chmary, [Warszawa] 3 II 1766.

111 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 73, NN do A. Chmary, Warszawa 6 I 1766. Por. *Senatorowie i dygnitarze wielkiego Księstwa Litewskiego 1386—1795*, oprac. J. Wolff, Kraków 1885, s. 145—146. Por. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 3: *Księstwo Żmudzkie*, red. A. Rachuba, Warszawa 2015, s. 167—168, 271—272, tu Michał Józef Gorski. Por. W. Konopczyński, *Chodkiewicz Jan Mikołaj*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 368.

112 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 77, NN do A. Chmary, Warszawa 20 I 1766.

Mostowskiemu[113]. Otrzymywał informacje o zmianie kursów monety, o mennicy, bezkarnym fałszowaniu pieniądza, biciu monety, redukcji jej wartości[114], o działaniach komisji skarbowej, o budowaniu w Kwidzynie komory celnej[115], co w kontekście jego interesów ekonomicznych nie było bez znaczenia. Dochodziły go również wiadomości o życiu towarzyskim Warszawy w czasie karnawału. Do stolicy zjechała wówczas „pani krakowska" Izabela Branicka z Poniatowskich[116]. W wigilię festynu króla przybył również generał Kazimierz Poniatowski. Z rozkazu króla na redutach nie można było używać „żadnej gry hazardowej", zakaz dotyczył także gry w karty, za jego łamanie karani mieli być zarówno mężczyźni, jak i kobiety. Dalej pisał korespondent: „Wolno temu wierzyć albo nie: z tym wszystkim jest to rzecz niepodobna, żeby jakiej alteracyi nie miała doznać gospodyni siemkowska i „pasterz zasławski", którym najniższą moją zasyłam submisją"[117], co by znaczyło, że słabość do kart miała żona A. Chmary. Donoszono mu także o tym, co działo się w otoczeniu K.S. Radziwiłła, choć te informacje bywały bałamutne, np. że Ignacy Bohusz, zostający przy tym księciu, poszedł do klasztoru[118]. Politycznie istotna dla A. Chmary była relacja dotycząca władyki mohylewskiego Jerzego Konisskiego, który siedział w Warszawie i religię swoją u ambasadora rosyjskiego N. Repnina promował, a ambasador do Stanisława Augusta z tym chodził i mu się naprzykrzał. Stanęło na tym, że unici mają odpowiedzieć na zarzuty, przypuszczalnie o zabieranie cerkwi prawosławnym. Władyka groził, że będzie chciał innego posła moskiewskiego w Warszawie, bardziej gorliwego „syzmatyka"[119].

---

113 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 87, NN do A. Chmary, Warszawa 17 III 1766. J.J. (Detloff) Flemming został wojewodą pomorskim 22 V 1766, P.M. Mostowski 20 V 1766 został wojewodą mazowieckim.

114 Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 73, 75, 79, NN do A. Chmary, Warszawa 6 i 13 I 1766 i 3 II 1766, tu wiadomość, że we Lwowie książę podkomorzy K. Poniatowski pożyczył sumy od Potockich na potrzeby mennicy. Por. też o dostarczaniu monety do mennicy przez liwerantów LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 81, 87, NN do A. Chmary, Warszawa 11 II 1766 i 17 III 1766.

115 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 77, NN do A. Chmary, Warszawa 20 I 1766. Biskup kujawski Antoni Kazimierz Ostrowski miał założyć się z wojewodą ruskim Augustem Czartoryskim, że cła pruskiego nie będzie, wojewoda stawia 10 do 1. Gedeon Benoît z kolei, mówił, że cło pruskie nie będzie brane, jak Polacy nie będą brali cła generalnego. Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 81, NN do A. Chmary, Warszawa 11 II 1766. O tych kwestiach por. Z. Zielińska, *Polska w okowach*, s. 256—374.

116 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 74, NN do A. Chmary, Warszawa 6 I 1766.

117 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 77, NN do A. Chmary, Warszawa 20 I 1766.

118 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 74, NN do A. Chmary, Warszawa 6 I 1766. Innym razem donoszono, że książę K.S. Radziwiłł w Pradze ciągle choruje, przybył do Pragi w 120 ludzi i 80 koni, ale większość odprawił zostawił 27 ludzi i 10 koni, por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 89, NN [Ksiądz] do A. Chmary, Warszawa 27 [III?] 1766.

119 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 79, NN do A. Chmary, Warszawa 3 II 1766. W tym czasie w Mścisławiu trwał konflikt na tle religijnym szlachty katolickiej ze szlachtą dyzunicką, ta się przestraszyła

Z pewnością A. Chmarę bardziej mogły również zainteresować spory pomiędzy wojewodą mazowieckim Leonem Wojciechem Opalińskim a marszałkiem wielkim koronnym Franciszkiem Bielińskim o jurysdykcję nad Żydami warszawskimi i kwestię opłat za ich pobyt w stolicy[120], wszak w 1766 roku był delegowany do obrachunku długów żydowskich do Nowogródka brat Adama, Joachim Chmara[121]. Do kanonu przekazywanych A. Chmarze informacji należały też wszelkie doniesienia o stanach chorobowych wszystkich znaczniejszych w kraju osób, o ile, oczywiście, ujawniano je i o nich plotkowano, tak więc doszła do niego wieść, że wojewodzina ruska Maria Zofia Czartoryska z Sieniawskich na „paraliż słaba", że słaby i chory jest biskup krakowski Kajetan Sołtyk[122], że wojewoda bracławski Stanisław Lubomirski w dobrach swoich został raniony ciężko na polowaniu[123]. Dopełniały ten obraz zdarzeń bieżących w stolicy i kraju różne ciekawostki obyczajowe oraz drobne sensacje. Pisano więc do A. Chmary o Włochu, który popełnił samobójstwo, a żaden uczciwy człowiek jego ciała nie chciał dotknąć, „matka nawet, brat i siostra tu przytomni nie chciały odwiedzić"[124]. Donoszono A. Chmarze o pojedynku Casanovy z Franciszkiem Ksawerym Branickim, co autor relacji okrasił krótkim komentarzem, że obaj żyją, dobry cyrulik o nich dba, troszczą się wzajemnie o swoje zdrowie. Jak mówiono, że F.K. Branicki pozostawał bez nadziei życia, wtedy król posłał mu księdza Sebastiana Lachowskiego, aby go przygotował na przykładną chrześcijańską śmierć[125], co okazało się zdecydowanie przedwczesne.

Jeżeli A. Chmara — jakby wynikało z listów jego korespondenta warszawskiego, nieznanego nam z imienia, ale z pewnością zaprzyjaźnionego księdza — spędził czas do końca marca 1766 roku w Grodnie, to wydaje się, że spokojnie mógł w tym czasie doglądać interesów swoich[126], a także tych w roli instygatora[127]

---

i do unii przeszła, władyka to mówił posłowi moskiewskiemu, ten odpowiedział, że z „nacją o wiarę wojować nie będzie", por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 80, 82, NN do A. Chmary, Warszawa 11 II 1766. Por. o sprawie Z. Zielińska, *Polska w okowach*, s. 441—448.

120 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 75, 78, NN do A. Chmary, Warszawa 13 I 1766 i 3 II 1766.

121 S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski*, t. 2, Londyn 1971, s. 231.

122 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 79, NN do A. Chmary, Warszawa 3 II 1766.

123 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 85, NN do A. Chmary, Warszawa 3 III 1766.

124 Ibidem.

125 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 87, NN do A. Chmary, Warszawa 17 III 1766.

126 Por. np. NGAB, F 1727, op. 1. rkps 14, k. 696—696v, Dowód intromisji na folwark Wierzchowicze IP Chmarze instygatorowi, 20 III 1766.

127 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 34, Marcin Wierzbicki do [A. Chmary], Usza 11 I 1766, spór o majątek i egzekucja na niego wyznaczona, przed czym piszący się broni; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 57—58, Kazimierz Kossakowski wojski miński do [A. Chmary], Mysza 31 I 1766 — pisał ów, że uszczęśliwił mnie sukces z ręki pana. Dalej przedstawiając się jako chudy pachołek, prosi o dalsze łaski.

i reprezentanta Sapiehów[128]. Wiemy, że A. Chmara znalazł się w komisji mającej rozwiązać konflikt między Radziwiłłami — Karolem Stanisławem, wówczas byłym wojewodą wileńskim, i małoletnim Hieronimem Wincentym, wojewodzicem wileńskim — a kuratorami[129]. Latem tegoż roku — w lipcu, sierpniu — A. Chmara bawił w Grodnie ponownie. Stancję przygotował mu A. Tyzenhauz, ale on wybrał wygodniejszą — u aktualnego wojewody wileńskiego M.K. Ogińskiego[130]. Jak pisał A. Chmara do żony, obaj ci politycy nakłaniali go — do czego też przyłączał się krajczy M.K. Sapieha — by jechał z nimi do Białegostoku, ale się nie zdecydował, bo „nie mam ochoty, i sukien nie brałem"[131]. Pozostał w Grodnie, gdzie załatwiał wówczas swoją sprawę z „synagogą miłowicką"[132] i gdzie „podług niechęci mojej" od podkanclerzego A.T. Przezdzieckiego otrzymał propozycję starania się o poselstwo z powiatu starodubowskiego[133]. Na sejmiku starodubowskim w sierpniu 1766 roku jednak był, mimo iż — jak sugerował wcześniej w liście do żony — nie musiał się zgodzić. Został wybrany — wraz z Pawłem Bułharynem marszałkiem wołkowyskim — posłem starodubowskim. Zanim się to stało, wygłosił — mało porywającą — mowę, w której obiecywał dążyć do dobra publicznego[134]. Po wyborze dziękował za funkcję i zobowiązywał się do posługi[135]. Instrukcji starodubowskiej nie znamy, ale w papierach A. Chmary znajdują się fragmenty instrukcji danej w 1766 roku posłom mińskim, zawierające punkty odnoszące się do kwestii religijnych, m.in. by „plebej" nie mógł iść do zakonu, a tym bardziej nie powinien tam być nad szlachcicem, żądano również by nie mógł, jeśli tam się już dostanie, sprawować żadnych rządów w zakonie, wszystkie te miejsca mają być bowiem dla szlachty mińskiej[136]. Posłowie mieli dopilnować, by do infuły był dopuszczany tylko szlachcic, co się wywiódł z 4 herbów[137]. Zalecano wzgląd na opactwo bazyliańskie i ogólnie na prawa

---

128 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 33, Dominik Reytan do [A. Chmary], …szowki [urwane] II 1766, o spłacie 3 000 złp, przepraszał, że w różnej walucie.

129 Por. BJ, rkps 6211, k. 37v, Silva rerum A. Chmary.

130 Por. BN, rkps 9002/2, k. 101, A. Chmara do M. Chmarzyny, Grodno 22 VII 1766.

131 Ibidem, k. 101v.

132 BN, rkps 9002/2, k. 105, 107, A. Chmara do M. Chmarzyny, Grodno 3 i 6 VIII 1766. O co w niej chodziło, nie wiemy.

133 BN, rkps 9002/2, k. 103, A. Chmara do M. Chmarzyny, Grodno 31 VII 1766.

134 Por. BJ, rkps 6211, k. 37, Mowa JW. Chmary instygatora WKL na sejmiku starodubowskim. Por. też ibidem, k. 99v. O elekcji posłów na sejmiku por. R. Kosińska, *Sejmiki poselskie 1766*, „Kwartalnik Historyczny" 2018, t. 125, z. 4, s. 889. Por. o sejmie 1766 roku i sejmikach Z. Zielińska, *Polska w okowach*, s. 439—495; E. Rostworowski, *Ostatni król*, s. 50—52

135 Por. BJ, rkps 6211, k. 37, Podziękowanie za JWP instygatora za funkcję poselską w powiecie starodubowskim w 1766 roku.

136 BJ, rkps 6212, k. 23, Punkta do instrukcji na sejm 1766 dane posłom.

137 Ibidem, k. 24.

„popowiczów”[138]. Wydaje się, że z tymi postulatami A. Chmara się identyfikował, ale czy coś w tym kierunku chciał czynić na forum sejmu, nie wiadomo.

Województwo mińskie A Chmara opuścił w końcu września 1766 roku, na co wskazuje list jego teścia J. Woyny Orańskiego, wówczas już podkomorzego starodubowskiego, w którym informuje go o ruchach i przemarszach wojsk moskiewskich oraz ich stacjonowaniu — po przejściu z nowogródzkiego — w Słonimie, Dereczynie, a także Zelwie[139]. W Warszawie był A. Chmara ostatniego dnia września. Pierwszego dnia swego pobytu widział się z podkanclerzem A.T. Przezdzieckim, a 2 października planował być u Stanisława Augusta na audiencji[140]. O sprawach zasadniczych dyskutowanych na sejmie nie wypowiadał się, swego zdania nie wyłuszczał. Żonę tylko informował o tym — a to jedyne znane listy instygatora WKL z tego czasu — że król starał się wobec „cudzoziemców” „popierających herezję”, czyli prawa dla dysydentów, bronić praw narodowych[141], że „porządnie obrano” marszałkiem sejmu Celestyna Czaplica, sucho przedstawiał przebieg obrad[142], wplątując w narrację kwestie własnych interesów, m.in. sprzedaży produktów domowych w Warszawie[143]. Natomiast zdecydowanie ciekawsze były relacje A. Chmary kierowane do żony z jego spotkań ze Stanisławem Augustem, z którym „obiadowowałem” u wojewody wileńskiego M.K. Ogińskiego i którym był chyba nawet zauroczony. Pisał, że długo słuchał „sentymentów króla”, i stwierdzał: „wcalem się zbudował ze wszystkich myśli królewskich, żadnej rzeczy przeciwko prawu, wolności, przeciwko wierze nieutrzymuje, owszem cokolwiek jest dla narodu pożytecznym o to usilnie stara się [...] zupełno mamy ufność, że król myśli dobrze o ojczyźnie i chce zostawić słodką pamięć panowania swego”, dodawał, że ministrowie wszyscy mają taką samą postawę jak on, „chyba [, że] co mają w sekrecie z czym się nie wydają”[144]. Okazało się również, że do bliskich znajomych A. Chmary należał, już wcześniej, marszałek sejmowy C. Czaplic, podkomorzy łucki, o którym do M. Chmarzyny

---

138 Ibidem, k. 24—24v.

139 BN, rkps 9001, k. 66, [J.] [Woyna] Orański do [A. Chmary], Rewiatycze 25 X 1766 — tu też dopisek żony A. Chmary: „ściskam i całuję cię mężulku”, o Moskalach w ich dobrach pisał Franciszek? Rzepnicki, to 80 kozaków.

140 BN, rkps 9002/2, k. 109, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 1 X 1766.

141 Ibidem.

142 Por. BN, rkps 9002/2, k. 111, 114, 116, 121—121v, 122—123, 124, 128v, 130. A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 6, 13, 18, 27 X, 3 XI, [?] XI, 1 XII 1766, Informował o wyborze marszałka sejmowego, o mowach biskupa krakowskiego K. Sołtyka, o reakcjach posłów zagranicznych i że dysydenci nic „nie wskórali”. W. Konopczyński, *Czaplic Celesty*, [w:] PSB, t. 4, Kraków 1938, s. 167.

143 Por. BN, rkps 9002/2, k. 112v, 114, 116, 118, 120, 128, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 6, 13, 18, 20 X 1766.

144 BN, rkps 9002/2, k. 111v—112, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 6 X 1766.

pisał: „dobrze tobie znajomy co z księciem [Januszem Aleksandrem?] Sanguszką bywał”[145]. Kolejny raz swą sympatię Chmarom okazywała A. Ogińska, która kazała się kłaniać żonie A. Chmary[146]. Chłodniejsze natomiast były jego ówczesne relacje z krajczym M.K. Sapiehą na co wskazuje fakt, że właśnie żonie kazał komunikować mu przesyłane informacje[147], nie pisał do niego bezpośrednio, co może świadczyć o pewnym rozluźnieniu więzi, choć — odnotujmy — dopytywał się także o jego zdrowie, a gdy dowiedział się o jego chorobie i poważnym już stanie zdrowia, zalecał żonie jechać do Dereczyna i zatroszczyć się o niego, bo wiedział, że „nie ma tam nikogo, kto by go rozrywał w tej niepomyślnej sytuacji” z wyjątkiem jego doktora „Okonora” — [?] O'Connora, przekonanego, że już „krótkie jego życie”[148]. W stolicy Rzeczypospolitej A. Chmara załatwiał drobne interesy Sapiehów, a konkretnie właśnie Michała Ksawerego. Pisał o tym do niego 13 listopada 1766 roku — informował do, że posyła mu „Garnuszek srebrny wyzłacany”, który ów kazał zrobić[149]. Nie to jednak było najistotniejsze w tym liście, lecz troska o zdrowie „dobrodzieja”. A. Chmara pisał: „smutne tu trawię godziny w troskliwościach o zdrowie JWPD”, czekał na wiadomości o jego poprawie[150]. Tych się nie doczekał, książę bowiem zmarł 11 dni później, 24 listopada 1766 roku[151]. Tym sposobem został A. Chmarze spośród Sapiehów tylko jeden opiekun z tego domu — Aleksander Michał Sapieha, z którym pozostawał w bliskich stosunkach, o czym świadczą poufałości i domowe tematy poruszane w listach współpracowników A.M. Sapiehy kierowanych do instygatora, m.in. o wyprawienie kucharza z Dereczyna do Różany[152], i prośby kierowane

145 Ibidem, k. 111v—112.

146 Ibidem, k. 112v.

147 Ibidem, k. 113.

148 Por. BN, rkps 9002/2, k. 124, 126—126v, 129, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 10, 12 [?] XI 1766. Wcześniej pisał, że ucieszyła go wiadomość o krajczym, że nie tak chory, jak mówią, i informował żonę, że rozgłosił taką wiadomość, żeby wakansu po żyjącym nie brali. Por. BN, rkps 9002/2, k. 132, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 17 XI 1766. O chorobie krajczego M. Chmarzyna pisała do męża już na początku października. Por. BN, rkps 9003, k. 66, M. Chmarzyna do A. Chmary, Bereżki 10 X 1766.

149 Por. LMAVB, F. 139, rkps 4871, k. 34, A. Chmara do [M.K. Sapiehy], Warszawa 13 XI 1766.

150 Por. ibidem.

151 Por. *Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVIII wieku. Spisy*, s. 61. Por. BN, rkps 9002/2, k 130v—131, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 1 XII 1766, tu informacja, że krajczy zmarł tydzień temu w Białymstoku. Por. Z. Zielińska, *Sapieha Michał Ksawery*, [w:] PSB, t. 35, Warszawa—Kraków 1994, s. 115. W 1764 był on przeciwnikiem Familii, ale szybko starał się pogodzić z Czartoryskimi. M.F. Czartoryski w 1766 roku obiecał mu poparcie do funkcji poselskiej na sejmiku starodubowskim. W biogramie stwierdzono, że został wybrany posłem starodubwskim, ale tak się nie stało.

152 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 123, Maciej Moraczewski do [A.] Chmary, Dereczyn 26 XII 1766.

do niego o pośrednictwo w protekcji do funkcji w jego majątkach, np. gubernatora dóbr, co m.in. czynił Jacek Żyżemski, krewny marszałka konfederacji mińskiej[153]— to jednak świadczy o silnej pozycji A. Chmary w domu sapieżyńskim, ale jak zdaje się wynikać z tego listu nie tylko w nim. Prośba bowiem odnosiła się również do wsparcia protekcji — w tej samej kwestii — u Sanguszków[154], tu jednak moc A. Chmary była słabsza. Na sejmie „Czaplica" w 1766 roku zyskał — czym się zresztą sam chwalił i co odnotował w swych zapiskach autobiograficznych — podniesienie pensji instygatorskiej z 4 tys. do 6 tys. złp[155]. Na tym sejmie złożył swoją przysięgę „instygatorską"[156]. Starał się wówczas załatwić także jakieś „beneficja" dla swego teścia — to się nie udało, jednak otrzymał obietnicę, że król będzie o nim pamiętał[157]. Czy jednak ziściło się życzenie jego żony, żeby „praca sejmowa" „była z chwałą jego i pożytkiem Ojczyzny"[158]? Na to pytanie w jednym z kolejnych listów odpowiadała krótko sama: „swoim maructwem nie uszczęśliwisz ojczyzny"[159]. Wspominała o obawach ich przyjaciół i bliskich, żeby ten sejm nie był z „awantażem" dysydentów, „a zgubą wiary katolickiej czego niech Bóg zachowa"[160]. Puentowała: „moim babskim rozumem tak pojmuje", że sejm tyko po „to przeciągacie by słuchać rozkazów szkodliwych dla ojczyzny"[161]. Jeszcze na tym sejmie — biorąc pod uwagę jej przemyślenia — do niczego bardzo złego nie doszło, niemniej obawy — jak miały pokazać najbliższe lata — nie były płonne, przynajmniej biorąc pod uwagę kwestie formalne i prawa dla dysydentów, ale na nie A. Chmara nie miał żadnego wpływu.

Rok 1767, burzliwy w Rzeczypospolitej, był chyba mimo wszystko spokojniejszy w życiu A. Chmary. Wydaje się, że cały, z niewielkimi przerwami, spędził w województwie mińskim, zajmując się od stycznia różnymi swoimi interesami[162], w tym pomocni wówczas mu byli Kazimierz Kossakowski[163], Karol

---

153 BCz., MNK rkps 893, k. 23, Jacek Żyżemski do [A. Chmary], Stołpce 25 XI 1766.

154 Ibidem, k. 23v.

155 Por. BJ, rkps 6211, k. 99v, Silva rerum A. Chmary.

156 Por. BN, rkps 9002/2, k. 130v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 1 XII 1766.

157 Por. ibidem, k. 131.

158 Por. BN, rkps 9003, k. 76, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m. [1766] do Warszawy.

159 Por. BN, rkps 9003, k. 83, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m. [XI 1766].

160 Por. BN, rkps 9003, k. 84, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m. [XI 1766].

161 Por. BN, rkps 9003, k. 85, M. Chmarzyna do A. Chmary, Rewiatycze 24 XI 1766.

162 Por. np. BJ, rkps 6646, k. 9—9v, 12—12v, NN do A. Chmary, Mińsk 2 I 1767, F.[ranciszek] Zakrzewski do [A. Chmary], Mysza 26 I 1767; BCz., MNK rkps 893, k. 17v, Jan Slunko Starański do [A. Chmary], Dryświaty 26 III 1767; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 51, A. Jarocki do A. Chmary, Nowosady 25 X 1767; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 41, k. 60, [?] Massalska do podkomorzych starodubowskich [J. Woyny Orańskiego], Różana 5 VIII 1767. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 5, Antoni Dziekoński do [A. Chmary?], Warszawa 12 X 1767.

163 BCz., MNK rkps 893, k. 20—20v, K. Kossakowski do [A. Chmary], Mysza 13 XII 1767.

Ostromęcki[164] i Szymon Kurniewicz[165]. Sam dalej wspierał w sprawach ekonomicznych swych „dobrodziejów" Sapiehów, a w zasadzie już tylko Aleksandra Michała[166]. Łączyły ich, jak się wydaje, nadal wspólne przedsięwzięcia ekonomiczne. W tym trudnym politycznym okresie nie zaniechano organizacji spławów do Królewca, choć były z tym problemy techniczne[167], a także kłopoty związane ze sprawami ekonomicznymi zmarłego krajczego litewskiego[168].

Politycznie w tym czasie zostały A. Chmarze właściwie dwa „filary", na których się mógł opierać w województwie mińskim. Pierwszym był wspomniany A.M. Sapieha, a drugim — A. Ogińska, żona M.K. Ogińskiego, wdowa po M.A. Sapieże, zaprzyjaźniona z rodziną Chmarów; z czasem A. Chmara zbliżył się też do jej drugiego męża, co było, jak się wydaje naturalnym procesem. W podtrzymywaniu dobrych stosunków Chmarów z A. Ogińską niemałą rolę odegrał M.F. Czartoryski, kanclerz litewski, jej ojciec, który A. Chmarze zalecał stale — właściwie od śmierci M.A. Sapiehy — pilnowanie jej interesów. W styczniu 1767 roku radził m.in. przeprowadzenie kontroli wypuszczanego przez nią w dzierżawę starostwa wołkowyskiego[169]. A. Ogińska liczyła się ze zdaniem A. Chmary, szanowała go, pozwalała mu nawet na wycinkę drzew na opał do jego dworu gizowskiego bez opłat[170], zapraszała do siebie M. Chmarzynę[171]. Wydaje się, że także kanclerz litewski miał w poważaniu A. Chmarę, co dostrzegali postronni, szukając u niego wsparcia swych interesów u Czartoryskich[172]. Szukano poprzez A. Chmarę protekcji również u hetmana polnego litewskiego A.M. Sapiehy[173]. Przez cały 1767 rok pojawiały się też sprawy związane z przechodami Rosjan[174]

---

164 BJ, rkps 6646, k. 41, Karol Ostromęcki do A. Chmary, Bereżki 8 III 1767.

165 BJ, rkps 6646, k. 47, Szymon Kurniewicz do A. Chmary, Zacenie 29 III 1767.

166 BJ, rkps 6646, k. 43—44v, B.[enedykt] Mniński do A. Chmary, Turki 26 III 1767.

167 BJ, rkps 6646, k. 26—27, F. Zakrzewski do [A. Chmary], b.m. 27 II 1767, pisał, że wiciny były mało używane i już dlatego tyle wziąć nie mogą, i do Królewca iść nie mogą, bo krótki czas. Konstatował: „Jak Bóg w niebie, tak wicina bez frachtu zgnije w wodzie, o który u nas bardzo trudno i ubiegają się o niego wszyscy".

168 BJ, rkps 6646, k. 15v, [Piotr] Słucki do [A. Chmary], Bychów 25 I 1767 — pytał, jak odebrać dług od zmarłego księcia.

169 BO, rkps 4909, p. 25, nl., M.F. Czartoryski do [A. Chmary], Wołczyn 5 I 1767. Por. też BN, rkps 9002/2, k. 134—135, A. Chmara do M. Chmarzyny, Grodno 25 I 1767.

170 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 88, k. 1, A. Ogińska do [Jana z Wolda] Mejera komisarza księcia kanclerza [M.F. Czartoryskiego], b.m. 28 II 1767.

171 Por. BN, rkps 9002/2, k. 139, A. Chmara do M. Chmarzyny, Szczary 13 II 1767.

172 BCz., MNK, rkps 893, k. 17, J. Slunko Starański do [A. Chmary], Dryświaty 26 III 1767 — tu podziękowanie za wsparcie jego interesu, przywileju, który otrzymał od księcia.

173 Ibidem, k. 18.

174 BCz., MNK, rkps 893, k. 17v, J. Slunko Starański do [A. Chmary], Dryświaty 26 III 1767; BO, rkps 4909, p. 62, nl. (s. 185), Jan z Wolda Mejer do [A. Chmary], Podberki 11 XII 1767.

i tworzeniem zaplecza politycznego do akcji sejmikowych, te jednak z powodu skąpych źródeł trudno rozwikłać. Wiemy tylko, że na ręce A. Chmary składano deklaracje pomocy na sejmikach[175]. Natomiast sprawę przechodów wojsk imperatorowej ciekawie przedstawił, przejeżdżając przez „Sięków" — Siemków, Jan Slunko Starański. Pisał do A. Chmary o groźbie wejścia pułku Moskali na teren powiatu brasławskiego. Konstatował krótko, że obawy minęły, bo [?] Zyberg wziął teraz córkę „gubernatora ryskiego i tak zobligował teścia swego, aby tym traktem Moskwa nie szła, bo naywięcej [tam] dóbr jego", tedy poszli na Wiłkomierz[176]. Sprawy przechodów Rosjan przez ziemie litewskie i ich pobytu na nich oraz związanych z tym kosztów zajmowały dzierżawców A. Chmary i przyjaciół sapieżyńskich cały czas. Czynnik ekonomiczny wiązany z prognozowanymi urodzajami i ewentualnymi zyskami dominował w ich korespondencji[177].

Co w sferze publicznej robił w 1767 roku A. Chmara, trudno powiedzieć. Z sejmików lutowych mińskich czynił wprawdzie relację żonie M. Chmarzynie, ale pisał ją — anonsując wydarzenie — z Wilna 9 lutego, czyli w dniu sejmiku i 13 lutego ze Szczar[178], na nich więc nie mógł być. Sejmik, przypuszczalnie jak przewidywano, przebiegł spokojnie[179]. Wydaje się, że swoją aktywność A. Chmara ograniczał do obserwowania bieżących wydarzeń, dodajmy — smutnych. Antoni Dziekoński 12 października tegoż roku pisał do A. Chmary z Warszawy: „Rok teraźniejszy podobno w liczbie wieków będzie osobliwy, bo wszystkie interesa zaczętej trudności doświadczają..."[180]. Wiemy tylko, że zaistniała sytuacja polityczna nie podobała mu się, co można wywnioskować pośrednio z listu Jana Mejera, który pisał: „Za komunikacją wiadomości lubo Ojczyźnie fatalnych nieskończenie dziękuję"[181].

---

175 BCz., MNK, rkps 893, k. 17, J. Slunko Starański do [A. Chmary?], Dryświaty 26 III 1767.

176 Ibidem, k. 17—18v. Gubernatorem „ryskim", inflanckim był wówczas George Browne.

177 Por. np. BJ, rkps 6646, k. 33—34, 36—37, 43—44v, 47, J.S. Łabowski do A. Chmary, Rzeczyca 4 III 1767, Józef Tadeusz Gieysztor, do A Chmary, Preny 6 III 1767; B. Mniński do A. Chmary, Turki 26 III 1767; Szymon Kurniewicz do A. Chmary, Zacenie 29 III 1767 — ten pisał, że nie ma spokoju od Moskalów, przewidywał stratę wszystkiego, „ja kilka razy zarobiłem po plecach", dał im 3 złp, żeby się wykupić, ale — oświadczał — już nie ma ani szeląga, a cała dywizja podążała na nich.

178 Por. BN, rkps 9002/2, k. 136, 138—139, A. Chmara do M. Chmarzyny, Wilno 9 II 1767, Szczary 13 II 1767.

179 Por. LMAVB, F 119 rkps 23, k. 2v, Ignacy Łopaciński. Projekt sejmików prowincji litewskiej 1767?. I. Łopaciński w plancie pisał: Mińsk „sądziemy za nieuciążliwy sejmik" i jako deputata wskazywał trafnie [Ignacego] Janiszewskiego, zaznaczał „spodziewam się go mieć w Nieświeżu incognito i determinować go solidiux". Por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697—1794. Spisy*, oprac. Andrzej Rachuba, P.P. Romaniuk, Warszawa 2004, s. 295.

180 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 5, Antoni Dziekoński do [A. Chmary, Warszawa 12 X 1767.

181 BO, rkps 4909, p. 61, nl. (s. 183), J. z Wolda Mejer do [A. Chmary], b.m. 2 XII 1767.

Co było tego powodem, dokładnie nie wiemy, ale możemy przyjąć, że konfederacje dysydenckie i przede wszystkim nowy sejm, z jego symbolem — „porwaniem" senatorów przez N. Repnina, o czym J. Woyna Orański pisał do zięcia: „Jak nieszczęśliwa w teraźniejszym czasie Ojczyzna kiedy tak wielkich i dystyngowanych pobrano i na Moskwę poprowadzono senatorów", dodając: „co Bóg dalej z nami uczyni"[182]. A. Chmara sam się w te sprawy bezpośrednio nie angażował, niemniej liczba relacji pokazujących N. Repnina jako despotycznego ambasadora Katarzyny II[183], jakie otrzymał, nie mogła budzić najmniejszej sympatii. Jesienią i zimą 1767 roku zajmowała A. Chmarę kwestia szczęśliwego zakończenia spławu, o czym pisał do niego K. Kossakowski, m.in. o regestrze, który otrzymał z wykazem ładunków wszystkich wicin, zarówno skarbowych, jak i frachtowych, które miały być wyładowane w Jeremiczach[184]. Napływające do A. Chmary opinie o sytuacji politycznej, o porwaniu senatorów miały wydźwięk jednoznacznie negatywny, podobnie jak sama kwestia religijna, którą przedstawił mu ksiądz Ignacy Houwalt, pisząc: „powszechnie jednak wszyscy jednym głosem wołają, że wiara i oyczyzna już zginiona", kiedy dysydenci prawa już używają na znieważenie sakramentów, biorą ślub z katoliczkami, „ich przeklęta religia", organizują publiczne nabożeństwa — ostrzegał, że to wszystko się już w Warszawie praktykuje, „a cóż będzie potym?"[185].

Jeszcze bardziej tajemniczy w życiu A. Chmary był kolejny rok. Właściwie nawet nie wiemy, gdzie wtedy przebywał — może w Słonimie, może czasowo w Siemkowie. Przez cały czas przy pomocy swych zarządców starał się pilno-

---

182 BJ, rkps 6667, k. 403v, J. Woyna Orański do A. Chmary, Rewiatycze 1 X 1767. W podobnym duchu BJ, rkps 6646, k. 157v, [Ksiądz S. Hrebnicki] do A. Chmary, Siemków 30 XII 1767, co komentował: „doczekaliśmy dobrych czasów". O konfederacjach por. np. BJ, rkps 6646, k. 79, 81, 83—84, 86, Ignacy Antoni Żórawski do A. Chmary, Słonim 23 V 1767, J. Chmara do A. Chmary, Mińsk 28 V 1767, [J.A. Braun] do A. Chmary, 29 V 1767, Jan Wróblewski do A. Chmary, Grodno 4 VI 1767. Por. o porwaniu senatorów A. Kraushar, *Książę Repnin i Polska w pierwszym czteroleciu panowania Stanisława Augusta (1764—1768)*, t. 2, Warszawa 1900, s. 70—75. Por. też o sejmie „delegacyjnym" E. Rostworowski, *Ostatni król*, s. 54—56.

183 Por. np. BJ, rkps 6646, k. 2v, [ksiądz Ignacy Houwalt] do A. Chmary, b.d.m. [Warszawa 1767], wspominał, że biskup inflancki Jan Stefan Giedroyć rozgniewał swą mową N. Repnina i usłyszał od niego: „niebudziesz bolszym biskupom". Innym razem, publicznie groził, że jak w Polsce nie będą słuchać zaleceń Katarzyny II, to w Rzeczypospolitej „kamień na kamieniu nie zostanie". BJ, rkps 6646, k. 3v, [I. Houwalt] do A. Chmary, b.d.m. [Warszawa 1767]. Por. też BJ, rkps 6646, k. 17, 58—59v, [?] Szczyrzecki do A. Chmary, b.d.m. [1767]; T.P.? do A. Chmary, Gdańsk 1 V 1767 — tu o groźbie rozbioru.

184 BCz., MNK, rkps 893, k. 21v, K. Kossakowski do [A. Chmary?], Mysza 24 X 1767. Były problemy ze znalezieniem frachtu. Por. BJ, rkps Przyb. 582/14, nl., Józef Tadeusz Gieysztor do A. Chmary, Kowno 30 VI 1768.

185 BJ, rkps 6647, k. 16—17, [Ksiądz] I. Houwalt do A. Chmary, Warszawa 13 I 1768.

wać rozwoju swych majątków[186]. Z pomocą przyjaciół czynił starania o wypłacenie pensji instygatorskiej, w co zaangażowano nawet N. Repnina[187]. Zabiegi te, jakkolwiek nie od razu, to jednak okazały się skuteczne. W sferze politycznej aktywności A. Chmary jest więcej niewiadomych. Nie było go ani jego brata Joachima w Mińsku na sejmiku gromnicznym deputackim, choć — jak przewidywano — przebiegł on spokojnie[188]. Sejmik odbył się na zamku w Mińsku. Postanowiono na nim, że Józef Woroniec, budowniczy miński, ma zamek opatrzyć i tam będą przyjmowane furaże dla wojska moskiewskiego. Mówiono też o powołaniu komisarzy prowiantowych, odpowiedzialnych za zbieranie furaży[189]. J. Chmara pojawił się w Mińsku w marcu 1768 roku — dnia 16 tego miesiąca na roczkach marcowych, wraz z innymi urzędnikami, przyjął prawa zapadłe na ostatnim sejmie[190]. Wtedy przyjęto również Akt Sancytum Generalney Konfederacyi Obojga Narodów z 4 marca 1768 roku[191]. Z ramienia obywateli mińskich konsyliarzem generalności WKL został Franciszek Iwaszkiewicz, sędzia ziemski i deputat wołkowyski, który podpisał wcześniej akt zawiązania konfederacji 13 sierpnia 1767 roku w Wilnie[192]. W kwietniu 1768 roku na czele „prokrólewskiej" konfederacji litewskiej jako jej marszałek stał Stanisław Brzostowski, starosta bystrzycki[193]. W marcu 1768 roku Chmarowie, ale nie wiadomo, który z braci, J. Chmara czy A. Chmara (a jeśli ten, to czy z funkcji

---

186 Por. np. BJ, rkps 6647, k. 1, 7—8v, 9, 10—11, 13—13v, 15, 21, 23, 38—38v, 40, 41, 48v, Franciszek Bielski do A. Chmary, Siemków 7 I 1768; Bernard Szwykowski starosta oniski do A. Chmary, Grodno 10 I 1768; L.[eon] Kłondewicz do A. Chmary, Siemkow 12 I 1768; Ksiądz Norbert Czaykowski, przeor miński do A. Chmary, Mińsk 12 I 1768; Marcianna Kłondewiczowa do A. Chmary, Siemków 12 I 1768; Sym.[eon, Szymon] Kurniewicz do A. Chmary, Zacenie 13 I 1768; [Jan Kiełpsz?] do A. Chmary, b.d.m. [1768]; Lud.[wik] Chełchowski do A. Chmary, Ba[lwierzy]szki 25 I 1768; L.[eon] Kłondewicz do A. Chmary, Siemków 1 II 1768; B. Mniński do A. Chmary, Turki? 17 II 1768; L.[eon] Chełchowski do A. Chmary, Balwierzyszki 20 II 1768, w listach tych mowa o prowadzonych robotach w majątkach, o spławie i wicinach, o sprzedaży płodów rolnych, zwożeniu lodu rzecznego, drobnych interesach finansowych. Por. też BN, rkps 9002/2, k. 144, A. Chmara do M. Chmarzyny, [26 II 1768].

187 Por. BJ, rkps 6647, k. 7v, 41, Bernard Szwykowski starosta oniski do A. Chmary, Grodno 10 I 1768; [Antoni Dziekoński] do A. Chmary, Warszawa 8 II 1768.

188 Por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa*, s. 299, deputatami mińskimi zostali Ignacy Święcicki, obożny i Ignacy Stępkowski, porucznik.

189 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 15, k. 24—25v, Akt laudum sejmiku gromnicznego [7—8 II 1768].

190 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 15, k. 67—68v, Akt Konstytucji Sejmu extrordynaryjnego, 16 III 1768. Projekt przyniósł Józef Woroniec budowniczy, a przyjęli go urzędujący na roczkach: Józef Prószyński, Joachim Żyżemski, Michał Świętorzecki i J. Chmara.

191 Ibidem, k. 69—70v.

192 Ibidem.

193 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 15, k. 197—197v, Akt excerptu konfederacji, 18 IV 1768. Blisko niego był wówczas Michał Brzostowski podskarbi WKL. O S. Brzostowskim. Por. T. Ochlewski, *Brzostowski Stanisław*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 56—57.

instygatora), mieli parę spraw sądowych, m.in. z [?] Ruszłowiczem i z Żydami[194], a w maju na roczkach m.in. z Zawiszami i Ratomskimi[195].

Z listów kierowanych do A. Chmary zdaje się wynikać, że w marcu 1768 roku przebywał on w Słonimie — tam obiecywano mu przywieźć manifesty, niestety, nie wiemy, czyje i jakie[196]. Na przełomie maja i czerwca przebywał w Wilnie razem z podkanclerzym A.T. Przezdzieckim[197]. Od zaprzyjaźnionego księdza, swego warszawskiego korespondenta miał sporo informacji, był więc w miarę dobrze zorientowany, co się dzieje w Warszawie i w kraju. Donoszono mu, że odprawiło się *consulium senatus* w materii nowo zawiązanej konfederacji w Barze, że N. Repnin radził wówczas, by zwrócono się o pomoc wojskową do Katarzyny II „przeciw powstającym buntownikom", senat postanowił jednak wysłać posłów do konfederatów[198]. Ów korespondent pisał: „Bardzo mi dziwno było, że IMX [J.S.] Giedroyć biskup inflancki radził, aby woysko rosyjskie na konfederacyą wysyłać", chwalił zaś M.K. Ogińskiego, już wówczas hetmana wielkiego litewskiego, który przychylił się do zdania „Familii", aby posłów do konfederacji posłać. Podobno za to N. Repnin był zły na niego i groził mu spaleniem jego dóbr[199]. Autor tej relacji — jak się zdaje — stał po stronie nowej konfederacji, a przynajmniej jej sympatyzował. Zaznaczał z zadowoleniem, że ona za wiarę i wolność została zawiązana, a dalej, że szlachta z co 10 chłopem ma stawić się do tej konfederacji, że jej inicjatorzy posłali uniwersał do wojska i senatu moskiewskiego, by również powstali przeciw despotom[200]. Informacje te powtórzył w następnym liście, pisząc „niezawodną wiadomość", że w Barze konfederacja za wolność i wiarę zawiązana została, że marszałka nie wybrano, ale zastępuje go starosta opiniogórski Michał Krasiński. Bez widocznego podniecenia stwierdzał: „ta konfederacja wielce nie podoba się dworowi", chce jej uśmierzenia, ale — dodawał — „to niepodobna"[201]. Wydaje się, że poglądy A. Chmary były podobne do tych prezentowanych przez

---

194 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 15, k. 168—168v, Akt wokandy 28 III 1768.

195 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 15, k. 239, Akt wokandy roczków majowych, 28 V 1768. Wiadomo tylko, że sprawę z Zawiszami A. Chmara, mimo swej nieobecności, wygrał. Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 107, NN do A. Chmary, [Mińsk] 10 VI 1768.

196 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 91, NN do A. Chmary, Warszawa 21[7] III 1768.

197 BN, rkps 9002/2, k. 146—147, 148, 149, A. Chmara do M. Chmarzyny, Wilno 30 V, 6, 13 VI 1768.

198 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 91, NN do A. Chmary, Warszawa 21[7] III 1768.

199 Ibidem, s. [92]. Por. LMAVB, F 260, rkps 730, Gedeon Jeleński do [M.T. Łopacińskiego], Warszawa 10 IV 1768. Por. też W. Konopczyński, *Konfederacja barska*, t. 1, Warszawa 1991, s. 43—47.

200 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 93, NN do A. Chmary, Warszawa 21[7] III 1768.

201 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 95, NN do A. Chmary, Warszawa 21 III 1768. Por. też BJ, rkps 6655, k. 52—53v, I. H[ouwalt] do [A. Chmary?], Warszawa 22 II 1768. O początkach konfederacji barskiej por. W. Konopczyński, *Konfederacja barska*, t. 1, s. 34—42; E. Rostworowski, *Ostatni król*, s. 62—70.

jego anonimowego korespondenta, zaprzyjaźnionego z nim księdza. Jaką zaś postawę przyjął wobec tego wezwania? Możemy przypuszczać, bez większego błędu, że wyczekującą i bierną. Na to mógł mieć wpływ fakt zaangażowania się po stronie barskiej [J.?] Wołodkowicza, wroga Chmarów. Ponownie doszło z nim do sprawy sądowej, napadł on bowiem 28 sierpnia 1768 roku na gospodę Michała Sielickiego, obywatela województwa połockiego, regenta WKL — „porąbał wielu jego ludzi a jednemu z nich zniósł czaszkę z głów". M. Sielicki udał się ze skargą do trybunału wileńskiego, „niosąc z sobą czaszkę ucięto na dowód, ale nie mogąc znaleźć patrona, ponieważ cała palestra ziemi traktamentami od WP [J.?] Wołodkowicza na wielu swoich kolegach wykonanymi przelękniona obawiała się przeciwko niemu stawać, musiał sam swą sprawę przed sądem produkować, ale trybunał tak się dobrze obrócił, iż żalącego się Aktora zamiast uczynienia sprawiedliwości na zapłacenie pieniędzy z winy skazał", przy tym dodawano, że [J.?] Wołodkowicz był protegowanym K.S. Radziwiłła[202]. Z drugiej strony wiadomo, że mniej więcej w tym samym czasie, 16 sierpnia 1768 roku, z Nieświeża K.S. Radziwiłł pisał do A. Chmary w sprawie kahału[203], czyli ten utrzymywać musiał poprawne stosunki z księciem. Wcześniej natomiast, w kwietniu 1768 roku, A. Chmara miał spotkać się z podkanclerzym A.T. Przezdzieckim, który uprzednio był w Różanie, skąd miał udać się do Słonima, ale zatrzymał się w Konstantynowie, z którego wyjazd opóźnił z powodu bólu żołądka[204]. Czy do spotkania doszło, nie wiemy, natomiast stale A. Chmara utrzymywał kontakty i robił interesy z księciem hetmanem polnym A.M. Sapiehą[205], który w Różanie przyjmował przyjaciela A. Chmary, wspomnianego wyżej — A.T. Przezdzieckiego. W kwietniu tegoż roku A. Chmara odbierał od M. Brzostowskiego, z którym miał dobry kontakt, asygnacje na drzewo[206]. Z Warszawy pisał wtedy do A. Chmary Jan? Dziekoński. Treść jego listu skłaniała do zachowania dystansu do bieżących wydarzeń. Informował on lapidarnie, że księstwo kanclerstwo Czartoryscy jadą do Wołczyna, a także księstwo ruscy Czartoryscy, generał ziem podolskich A.K. Czartoryski — do Paryża. Autor listu zaznaczał, że nie wiadomo, co te wyjazdy znaczyć mają. Dodawał, że mówią, iż N. Repnin odebrał ordynans od Katarzyny II, by „prześladować konfederacje". J. Dziekoński przytoczył „punkta" tej konfederacji i przestrogi Tadeusza? Dzieduszyckiego[207].

---

202 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 24, k. 204, Oskarżenia IP [J.?] Wołodkowicza podane na piśmie [b.d.m.].

203 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 1, K.S. Radziwiłł do [A. Chmary], Nieśwież 16 VIII 1768.

204 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 99, J. Strawiński do A. Chmary, b.m. 28 IV 1768.

205 Ibidem.

206 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 11, M. Brzostowski do [A. Chmary], Sitec? 8 IV 1768?

207 BO, rkps 4909, p. 29, nl., [J. Dziekoński] do [A. Chmary], Warszawa 11 IV 1768. Por. W. Konopczyński, *Konfederacja barska*, t. 1, s. 48—50.

Wydaje się, że w taki sposób odczytał ten list A. Chmara. Nie wiemy, by się w coś angażował, nie wiemy nawet, gdzie przebywał. Nie wiedzieli tego również jego bliscy. W czerwcu 1768 roku wspominany już wielokrotnie zaprzyjaźniony z A. Chmarą anonimowy ksiądz wprost pytał go, gdzie ten się podziewa i czemu nie odwiedza mińskiego województwa, oznajmiał, że czekał na niego w Siemkowie[208]. Do listu dołączył informacje o konfederatach na Litwie[209]. Potwierdzał, że Prusy i Austria zaczynają negocjacje w interesach „naszych", żądają, aby przedstawicieli Moskwy u nas nie było tylu, i deklarują, że na odmianę „naszego króla" nie zezwolą[210]. Choć A. Chmara nie angażował się w polityczne akcje, to z pewnością interesował się rozwojem konfederacji barskiej, o czym świadczyć mogą zachowane w jego papierach odpisy i kopie różnych manifestów z tego okresu[211]. Możemy przyjąć, że myślał podobnie jak jego bliski współpracownik J.T. Gieysztor: „jeżeli to może być z dobrym Rzepltej? To by się łączy, jeżeli zaś byłoby ku szkodzie Ojczyzny odmówiłby"[212]. Problem w tym, że na to pytanie odpowiedzi jasnej i jednoznacznej nikt im nie udzielił, co więcej — nikt nie chciał się wypowiadać[213]. A. Chmara miał natomiast odwagę utrzymywać kontakty z hetmanową A. Ogińską, co sugeruje list Jana Nepomucena Chęckiego, który pisał do niego, że z powodów politycznych nawet się boi do niej pisać, ale prosił, by mu „komunikować" jej pisma[214].

Przypuszczalnie latem 1768 roku pojawiła się propozycja wyboru A. Chmary na posła z Mińskiego — złożył ją Józef Jerzy Hylzen, wojewoda miński[215], który zaproszony przez szlachtę mińską jako kandydata wskazał właśnie A. Chma-

---

208 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 107, NN do A. Chmary, [Mińsk] 10 VI 1768.

209 Ibidem, s. 109.

210 Ibidem, s. 109—110.

211 Por. np. BJ, rkps 6669, k. 1—10, tu m.in. refleksje względem stanu teraźniejszego 1768 i kopie listów Franciszka Sułkowskiego.

212 Por. BJ, rkps Przyb. 582/14, nl., [J.T. Gieysztor?] do [A. Chmary], b.d.m. [1768]. Później pisał do A. Chmary w podobnym duchu, wspominał o zawiązujących się konfederacjach, dodawał jednak: „ale niewiele jest gorliwych łączących się, jeden na drugiego zapatrując się każdy mówi łączymy się wszyscy razem, bo kiedy ja jeden przystąpię to moje dobra wojska nieprzyjacielskie agrawować będą, substancję zabiorą, żona i dzieci zubożeją", a inni z tego będą się cieszyć, taka u nas zawsze gorliwość „o wiarę świętą i wolność". Stwierdzał w konkluzji, że wojna o wolność i wiarę jest chwalebna i potrzebna, „Daj Boże tylko żeby była użyteczna". BJ, rkps Przyb. 582/14, nl., J.[T.] [Gieysztor] do [A. Chmary], b.m. 23 IX 1768. Por. o nastawieniu szlachty do konfederacji E. Rostworowski, *Ostatni król*, s. 68.

213 Por. BJ, rkps 6666, k. 8, J.N. Chęcki do A. Chmary, [Warszawa] 30 I 1769, „między tutejszymi Familiami, ta sama która i dawniej panuje obojętność, nie masz zdrowej rady, mniemasz zobopolnej podufałości".

214 Por. BJ, rkps 6666, k. 7v, J.N. Chęcki do A. Chmary, [Warszawa] 23 I 1769.

215 Został wojewodą po ojcu, związany był ze Stanisławem Augustem. Por. LMAVB, F 9, rkps 7, k. 140v—141, J.J. Hylzen do Stanisława Augusta, Belmont 24 II 1767.

rę[216]. Nie wiemy, czy tę propozycję J.J. Hylzen konsultował z instygatorem ani jak on sam na to zareagował. Problem elekcji posłów, jak wiadomo, rozwiązał się sam[217]. Natomiast na początku września 1768 roku A. Chmara wyjechał do Zasławia, co miało związek z uregulowaniem statusu kahałów rakowskiego i siemkowskiego w tych majątkach[218], a potem — nie wiadomo w jakim celu — udał się do „ruskich krajów", skąd powrócił w początkach grudnia, z czego cieszył się teść, licząc na ochronę jego wiosek, które złupili Moskale i „ze wszystkim zgubili"[219]. A. Chmara na święta Bożego Narodzenia obiecywał zjechać w Mińskie, ale już 20 grudnia 1768 roku w liście z Grodna zapowiadał, że oczekują go w Warszawie[220].

W wydarzeniach politycznych pojawił się dopiero na sejmiku deputackim mińskim w lutym 1769 roku. Sejmik rozpoczął się 6 lutego na zamku w Mińsku, a zagajał go I. Iwanowski. Tego dnia wybrano za deputatów na kadencję wileńską Antoniego Godziejewskiego, horodniczego smoleńskiego, a na kadencję „ruską" — Franciszka Woydziewicza. Pod laudum podpisało się 93 obywali „mińskich"[221]. Na tym sejmiku 13 lutego dokonano także elekcji na wakujące

---

216 LMAVB, F 9, rkps 7, k. 140v—141, J.J. Hylzen do „województwa mińskiego", b.m. 1768. Por. Ł. Wróbel, *Józef Jerzy Hylzen. Studium kariery magnackiej w XVIII wieku*, Toruń 2017, s. 177 (maszynopis pracy doktorskiej).

217 Sejm nie odbył się, większość sejmików nie obrała posłów. Por. W. Konopczyński, *Konfederacja barska*, t. 1, s. 153. Nie odnaleziono laudum sejmiku mińskiego z lata 1768 roku. Gdyby istniało, powinno się znajdować w NGAB, F 1727, op. 1, rkps 15. Przypuszczalnie jednak do sejmiku w Mińsku doszło i posłem na nim został wybrany A. Chmara. W każdym razie jako posła zapraszał go na sejm ordynaryjny — od 26 września do 7 listopada — Stanisław August. Por. BJ, rkps 5993, fasc. XV, nl., Stanisław August do A. Chmary instygatora, [Warszawa] 12 VIII MDCCLXVIII [1768]. Wiemy wszak, że z Litwy nie przybył żaden poseł.

218 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 41, k. 50, 66—66v, [?] Chodakowski do A. Chmary, Raków 8 IX 1768, Borzdyn 19 IX 1768. Przypuszczalnie chodziło też o likwidację długów kahalnych, por. S. Kościałkowski, Antoni Tyzenhauz, t. 2, s. 230—234.

219 Por. BJ, rkps 6667, k. 456, J. Woyna Orański do A. Chmary, Rewiatycze 6 XII 1768.

220 Por. BN, rkps 9002/2, k. 150—151, A. Chmara do M. Chmarzyny, Grodno 20 XII 1768. Potwierdzał to J.N. Chęcki. Pisał, że podkanclerzy WKL A.T. Przezdziecki upewnił go o przybyciu WP na to miejsce, ale list posłał, choć drogi były złe — „nie uwierzę aż obaczę i przywitam tu [WP]". BJ, rkps 6666, k. 3, J.N. Chęcki do [A. Chmary], [Warszawa] 7 I 1769.

221 NGAB, F 1727, op. 1 rkps 15, k. 434—435, Akt kredensu na deputacje, 11 II 1769 — tu podpisy A. Chmary instygatora oraz Tadeusza Wołodkowicza, Świętorzeckich, Antoniego Prószyńskiego, [?] Skumina Tyszkiewicza, Tadeusza Worońca, Tadeusza Wańkowicza. Pod aktem widnieją 94 podpisy, wśród nich 4 krzyżyki. Por. też NGAB, F 1727, op. 1, rkps 15, k. 466—467, Akt laudum sejmiku gospodarskiego, elekcja na podkomorstwo, 14 II 1769. W spisie urzędników smoleńskich jako horodniczy smoleński figuruje Antoni Gudziejewski, wydaje się, że to problem z odczytaniem nazwiska. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 4: *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie XIV—XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, Warszawa 2003, s. 85.

po śmierci M. Żyżemskiego podkomorstwo mińskie. W niej jednak A. Chmara nie brał udziału — w każdym razie nie ma jego podpisu pod żadnym z kandydatów[222]. Akt wotów przebiegał niespokojnie. Wspominano, że „wszczął się tumult"[223], którego powodem były kontrowersje co do osoby jednego z kandydatów na podkomorstwo — [?] Kostrowickiego, komisarza furażowego dla wojska rosyjskiego, który z tego obowiązku się nie wywiązywał dobrze[224]. Być może to wpłynęło na fakt, że w tym dniu A. Chmara na sejmiku się nie pojawił. Obok Kostrowickiego ubiegali się o urząd jeszcze inni. Pod kandydaturą [?] Brodyńskiego podpisało się 326 osób, w tym 130 niepiśmiennych[225]. Na Józefa Prószyńskiego dano 93 „kreski", w tym 36 niepiśmiennych[226]. Ignacy Karnicki otrzymał 182 vota, w tym 33 niepiśmienne[227]. Pisarz ziemski miński Antoni Świętorzecki dostał 238 głosów, w tym 85 głosujących podpisało się „krzyżykami"[228]. Pod tymi kandydatami również nie było podpisu A. Chmary. Podkomorzym na sejmiku został J. Prószyński, ale musiał zabiegać o przywilej w Warszawie, gdyż jego elekcji nie chciano uznać. Wydawało się w pewnym momencie, że przypadnie ona A. Świętorzeckiemu. Z listu J.J. Kłokockiego wynika, że z tego obrotu spraw A. Chmara był zadowolony[229]. Radość była jednak przedwczesna, to jednak J. Prószyński został ostatecznie podkomorzym, choć kolejna elekcja na podkomorzego w 1777 roku, jak pisał A. Chmara, od-

---

222 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 15, k. 438—440v, Akt wotów na wakujące podkomorstwo mińskie przez patriotów podpisane, 13 II 1769.

223 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 15, k. 442, Akt wotów patriotów na [Józefa] Prószyńskiego, 13 II 1769.

224 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 15, k. 466—467v, Akt laudum sejmiku gospodarskiego, elekcja na podkomorstwo, 14 II 1769. Problemem były taryfy zbożowe.

225 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 15, k. 438—440v, Akt wotów na wakujące podkomorstwo mińskie przez patriotów podpisane [dla Brodyńskiego], 13 II 1769.

226 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 15, k. 442—443, Akt wotów patriotów na [Józefa] Prószyńskiego, 13 II 1769. Tu rodziny Cholewów i Charewiczów. W kolejnym głosowaniu J. Prószyński uzyskał lepszy wynik, por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 15, k. 460—462, Akt wotów podczas sejmików na elekcję podkomorzego, 13 II 1769, na J. Prószyńskiego cześnika i podstarostę mińskiego, oddało głos 176 osób w tym 24 niepiśmiennych, ale też osoby znaczące w województwie, m.in. Michał Oskierka, Franciszek Uniechowski, K.M. Święcicki, Mateusz Wańkowicz sędzia ziemski miński, Antoni Świętorzecki, Antoni Prószyński, Feliks Ratyński, [?] Tyszkiewicz, [?] Odyniec, [?] Wołodkowicz, Kazimierz Przysiecki, Kazimierz Świętorzecki, Tadeusz Woroniec, Tadeusz Wańkowicz, Stanisław Przezdziecki. Por. A. Haratym, *Świętorzecki Antoni*, s. 531.

227 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 15, k. 444—445, Akt wotów na wakujące podkomorstwo mińskie, 13 II 1769, podpisy dla Ignacego Karnickiego prezydenta sądów ziemskich, jemu służące. Tu m.in. Jan Downarowicz, Marcin i Tadeusz Wołodkowicze, Waliccy.

228 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 15, k. 470—471, Akt wotum na wakujące podkomorstwo [A.] Świętorzeckiemu pisarzowi służące, 19 II 1769. Por. A. Haratym, *Świętorzecki Antoni*, s. 532.

229 Por. BJ, rkps 6648, k. 35, J.J. Kłokocki do [A. Chmary], Syczyki 15 III 1769.

była się po rezygnacji „Święcickiego starego”[230], co trudno wyjaśnić inaczej, jak przejęzyczeniem.

W następnych miesiącach 1769 roku A. Chmara w miarę możności pełnił obowiązki instygatora, ale niewiele zachowało się tego śladów[231], więc albo miał mało obowiązków związanych z pełnieniem tego urzędu, albo z racji ogólnej sytuacji miał ograniczone możliwości ich wypełniania. Zajmował się też ciągle sprawami rodzinnymi — zarówno swoimi, jak i brata Joachima, z którym ściśle współpracował, a w czym pośredniczył niekiedy zarządca jednego z ich majątków Michał Szwykowski[232], oraz swego teścia, podkomorzego starodubowskiego J. Woyny Orańskiego[233], który pomagał zięciowi w drobnych sprawunkach[234]. Także członkowie rodziny matki A. Chmary prosili go niekiedy o pomoc w drobnych, ale dla nich ważnych interesach[235]. Doglądał również swoich spraw gospodarczych[236] czy szerzej — ekonomicznych, związanych z kontaktami handlowymi z Gdańskiem i Królewcem[237]. Wszystko to działo się w niezbyt komfortowych warunkach. Pomijając tu stan wewnętrznych konfliktów z konfederacją barską i przemarszami moskiewskimi w tle, permanentnie brakowało „gotowego pieniądza”, na co żaliła się [?] Massalska J.A. Woynie Orańskiemu: „W teraźniejszym czasie tak dla całego kraju fatalnym, gdy wielkiej w dostaniu pieniędzy doświadczam trudności, nie tylko że w należącej ode mnie prowizji uspokoić WP nie mogę, ale też nowego zaciągnienia summy kredytu potrzebuję”, a dalej prosiła o cierpliwość w zaspokojeniu prowizji oraz wskazanie, do kogo może zwrócić się

---

230 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 55, A. Chmara do żony [M. Chmarzyny], Mińsk 6 II 1777.

231 Por. np. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 15, k. 489, [Oświadczenie generała JKM Wojciecha Kowalewskiego], Ja generał JKM zeznawam. „byłem użyty i wezwany od JW. Adama Chmary instygatora WKL dla podania i intromisowania majętności Czerniewa[o] w wojew. mińskim przez Kazimierza Wiażewicza”, ten nabył ten majątek 10 XI 1768. Podpis W. Kowalewski generał JKM.

232 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 115, Michał Szwykowski do [A. Chmary?], Różana 22 IV 1769 — tu prośba o prolongatę terminu spłaty pożyczki dla podczaszyny [żony Joachima], ze względu na ciężki czas, prosi o 2 niedziele cierpliwości, odeśle wtedy prowizje.

233 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 117, [?] Massalska do podkomorzego starodubowskiego [J. Woyny] Orańskiego, [urwane] 22 IV 1769.

234 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 32, J. Woyna Orański do [A. Chmary], Rewiatycze 28 IV 1769.

235 Por. BJ, rkps 6648, k. 17—18, Ksiądz Jerzy Wiażewicz do [A. Chmary], Warszawa 28 I 1769.

236 BJ, rkps 6648, k. 11, 15—16, 26—27, 43, 46—47, 49—50, 53—54, 62—62v, [Stanisław] Budiło Fedorowicz do A. Chmary, b.m. 17 I 1769, [Piotr] Słucki do A. Chmary, Bychów 21 I 1769, Michał Żyłłok Kamieński do [A. Chmary], b.m. 6 II 1769, Słonim 3 IV 1769 i Hołynka 19 IV 1769, [S. Hrebnicki] do A. Chmary, 24 III 1769, J. Chmara do Adama Chmary, Chmarzyszki 1 IV 1769, [Sz.] Kurniewicz do A. Chmary, Zacenie 8 IV 1769; BN, rkps 9002/2, k. 152, A. Chmara do M. Chmarzyny, Hołonka 21 I 1769.

237 Por. np. BJ, rkps 6648, k. 4, 41, 62—62v [P.J. Olszewski] do [A. Chmary?], Mińsk 14 I 1769, J.J. Kłokocki do A. Chmary, Syczyki 22 III 1769, [M. Żyłłok Kamieński] do A. Chmary, Hołynka 19 IV 1769; BN, rkps 9002/2, 159, A. Chmara do M. Chmarzyny, Giże 28 XII 1769.

o pożyczkę[238]. Wydaje się, że wszystkie te interesy były czynione w związku z domem sapieżyńskim i ich przyjaciółmi politycznymi[239] albo wręcz dotyczyły ich interesów, w których miał swoje udziały również przywoływany korespondent warszawski A. Chmary[240]. To on w czasie swego pobytu w Warszawie załatwiał też drobne ekonomiczne interesy A. Chmary, jednak pisał o nich bardzo enigmatycznie[241]. Sam A. Chmara planował wyjechać do Warszawy w kwietniu[242]. Udał się do stolicy przez Wołczyn i Siedlce[243]. Niestety, celu tej podróży nie znamy ani również nie wiemy, jak długo A. Chmara był w stolicy. Później, latem przebywał w Mińsku, a w grudniu w Grodnie i dalej pojechał do Giż[244] w powiecie wyłkowyskim.

Do takiego zamknięcia się w domowym kręgu spraw skłaniały A. Chmarę przede wszystkim problemy z przechodami wojsk rosyjskich, grożące zniszczeniem majątku i nakładane furaże[245] oraz niepewna sytuacja polityczna, o czym donosili mu stale jego warszawscy korespondenci: [?] Solary[246], J.N. Chęcki, se-

---

238 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 21, k. 13, [?] Massalska do [J. Woyny Orańskiego], Różana 7 VIII 1769.

239 LMAVB, F 9, rkps 3014, k. 3, Stanisław Bykowski do M.T.? Łopacińskiego generała adiutanta WKL, [P...] 28 IX 1769.

240 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 272, NN do A. Chmary, [Warszawa] [V 1769]. Prosił on w „interesie IP Kurowskiego" u księcia hetmana [A.M. Sapiehy] nie ubliżać mu łaski — chodziło o zapłatę czegoś.

241 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 273, NN do A. Chmary, b.d.m. [Warszawa].

242 Por. BJ, rkps 6648, k. 51, J.S. Łabowski do [A. Chmary], Brześć 5 IV 1769.

243 Por. BN, rkps 9002/2, k. 154, A. Chmara do M. Chmarzyny, Siedlce 4 IV 1769.

244 Por. BJ, rkps 6666, k. 22, J.N. Chęcki do [A. Chmary], [Warszawa] 3 VII 1769; BN, rkps 9002/2, k. 156—157, 158, A. Chmara do M. Chmarzyny, Grodno 12 XII 1769, Giże 28 XII 1769.

245 Por. np. 6648, k 4, [P.J. Olszewski] do [A. Chmary?], Mińsk 14 I 1769 — pisał, że jak się Moskalom wspomni, że czynią krzywdę, to odpowiadają, że ci co po nich nadejdą będą jeszcze gorsi. Kończył wątek stwierdzeniem: „jedna zguba wszystkim od nich". Por też BJ, rkps 6648, k. 5, 7, 19—19v, 38, 50v, 53v, [S. Hrebnicki] do [A. Chmary], b.m. 6 I 1769, [Jan Franciszek Piotraszko] do [A. Chmary], b.d.m. [1769?] — tu krótka obserwacja: „gdzie się ruszysz kozacy", [Ksiądz I. Houwalt] do NN [A. Chmary], Wilno 29 I 1769, [P.J. Olszewski] do [A. Chmary], Mińsk 20 III 1769, [M. Żyłłok Kamieński] do [A. Chmary], Słonim 3 IV 1769 — pisał krótko, że zboże przed nadchodzącymi Moskalami kazał schować, Szymon Kurniewicz do A. Chmary, Zacenie 8 IV 1769. J.N. Chęcki nieco złośliwie zauważał: „Widzę, że JWPan nie rad gościom, którzy z Korony najprzód w brzeskie, a stamtąd w słonimskim i grodzieńskim szukając przyjaciół, udali się, kiedy aż w Mińskie przed niemi swoje raczysz przenosić rezydencją". BJ, rkps 6666, k. 22, J.N. Chęcki do [A. Chmary], [Warszawa] 3 VII 1769.

246 Por. np. BJ, rkps 6648, k. 1—1v, 33—34, 39—40, [Solary] do [A. Chmary], Warszawa 2 I, 6, 20 III 1769 — sporo tu szczegółów o obrotach politycznych dziejących się w Warszawie, o planach politycznych poszczególnych osób, także o nastrojach: „Dosyć tu wesoło reduty publiczne aż we trzech miejscach", później zaś pisał: „W tych czasach u nas w Warszawie spokojniusienko", dwór nie pokazuje zgryzoty, król spaceruje i dodawał: „nie masz się tak dalece w tych czasach obawiać kiedy IP Podkanclerzy [A.T. Przezdziecki] wesoły dobrze stare wino pije". Solary utrzymywał bliski kontakt z J.N. Chęckim. Z jego listów dowiadujemy się, że Solary był kapitanem i zaopatrywał go w różne produkty przesyłane przez A. Chmarę. Por. BJ, rkps 6666, k. 11v, J.N. Chęcki do [A. Chmary], [Warszawa] 25 II 1769.

kretarz kancelarii wielkiej koronnej w latach 1769—1778[247], oraz wspominany już anonimowy ksiądz, być może [?] Wiażewicz. Ten prawdopodobnie w początkach maja 1769 roku donosił mu, że Stanisław August choruje[248], że książę N. Repnin został odwołany przez Katarzynę II i „niezawodnie w tych dniach wyjedzie", a na jego pożegnanie był dany „bal z tańcami"[249], informował go także o przybyciu księcia Michaiła Wołkońskiego[250], o tym, że generał Iwan Weymarn „Weymar" interesy utrzymuje[251], a Iwan Drewicz został wysłany w Krakowskie na konfederatów[252], że w Brześciu Michał Antoni? Ronikier podniósł konfederację[253]. Jedyną w istocie obojętną jeszcze wówczas informacją dla A. Chmary było powiadomienie, że pani sekretarzowa litewska Konstancja powiła mężowi J. Chreptowiczowi córkę[254]; jak się później okaże, ten ostatni w następnych latach będzie w prowincji litewskiej jedną z najważniejszych osób Stanisława Augusta[255]. W każdym razie stwierdzić możemy, że A. Chmara — o czym świadczą przechowywane w jego archiwum papiery — był dobrze zorientowany w sytuacji Rzeczypospolitej, znał pełne spektrum tego, co może się w niej stać i co warunkuje jej egzystencję[256].

---

247 Przez cały ten czas donosił on A. Chmarze nowiny warszawskie, por. BJ, rkps 6666, k. 1—471. W styczniu 1769 roku m.in. pisał o pomyśle zorganizowania konfederacji przy królu i dystansowania się od tego pomysłu przez „Familię" oraz o planowanym wyjeździe z Polski N. Repnina. BJ, rkps 6666, k. 3, 4v, J.N. Chęcki do A. Chmary, [Warszawa] 9 I 1769, 16 I 1769. W listach następnych z tego roku, pisanych co tydzień, cały czas donosił o kolejnych konfederacjach prowincjonalnych, o kolejnych potyczkach.

248 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 273, NN do A. Chmary, [Warszawa] [V 1769] — pisał i w związku z tym dzisiejsza gala cicha będzie. To miała być gala z okazji imienin królewskich 8 maja, na tej podstawie dokładniejsza datacja listu.

249 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 271, NN do A. Chmary, [Warszawa] [V 1769]. O dymisji N. Repnina por. A. Kraushar, *Książę Repnin i Polska*, t. 2, s. 313. Korespondent warszawski A. Chmary pisał, że N. Repnin pojedzie z Warszawy do obozu jako generał, chciał jechać do Petersburga, ale mu nie pozwolono „nic nie wskórał". Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 273, NN do A. Chmary, [Warszawa] [V 1769].

250 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 271, NN do A. Chmary, [Warszawa] [V 1769].

251 Ibidem, s. 272.

252 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 271, NN do A. Chmary, [Warszawa] [V 1769] — pisał, że I. Drewicz powrócił, znów rozproszył konfederację płocką. Por. ibidem, s. 274. Por. też BJ, rkps 6669, k. 1—1v, [J.N. Chęcki] do A. Chmary, b.m. [Warszawa] 1 V 1769.

253 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 272, NN do A. Chmary, [Warszawa] [V 1769].

254 Ibidem, s. 274.

255 Por. J. Iwaszkiewicz, *Chreptowicz Joachim Litawor*, s. 441—443 — tu brak wzmianek o córce.

256 Por. np. BJ, rkps 6212, k. 36—41, Dyskurs polityczny Konwiktora ex Collegio Scholar [...] z kadetem Szkoły Rycerskiej, o edukacji szkole i pożytkach nauki. W nim rozważano wszelkie najistotniejsze dla Rzeczypospolitej kwestie, mowa tu o relacjach Stanisława Augusta z N. Repninem, o sprawie abdykacji króla i jego zerwaniu z Moskwą, o przewadze moskiewskiej w państwie polsko-litewskim, możliwościach czynienia przez Rosjan konfiskat majątków, nakładania furaży,

Trudno stwierdzić, jakie było nastawienie instygatora litewskiego A. Chmary do bieżących wydarzeń politycznych. Z jednej strony raczej nie ma wątpliwości, że hasła religijne konfederacji barskiej były mu bliskie, z drugiej strony związany był politycznie z A.M. Sapiehą, hetmanem polnym litewskim, biernie odnoszącym się do bieżących wypadków, i z otoczeniem wdowy po M.A. Sapieże, A. Czartoryskiej — czyli też Czartoryskimi — a wówczas żony hetmana wielkiego litewskiego M.K. Ogińskiego, który jednak opowiedział się po stronie konfederatów barskich. Również kontakty z M.T. Łopacińskim mogły przekonywać A. Chmarę do wspierania idei konfederacji barskiej, wszak M.T. Łopaciński utrzymywał kontakty z J.D. Łopacińskim, biskupem żmudzkim, który wypowiadał się pozytywnie, przynajmniej w sferze ideologicznej, o poczynaniach konfederatów barskich[257]. Wydaje się, że A. Chmara ostatecznie poszedł jednak tropem A.M. Sapiehy. Wiemy także, że utrzymywał poprawne stosunki z A. Tyzenhauzem[258]. Możemy sądzić — z jego zachowań wcześniejszych i późniejszych — że widział pogarszający się stan obywateli ich strach

---

o buntach chłopskich jako zagrożeniu dla funkcjonowania majątków szlacheckich, o pomyśle połączenia się króla z konfederacją barską. Stawiano tu pytanie, czy król, będąc oddanym Moskwie, może złączyć się z narodem i zyskać od niej zgodę na dziedzictwo tronu. A może faktycznie, ponieważ król złamał pacta conventa, pozbawić go tronu. W innym dokumencie z tego zbioru mógł widzieć bezradność obywateli. Por. ibidem, k. 52—53v, Działo się w Sztumie, 27 VII 1769, Protestacja, gdzie m.in. pisano wprost, że nieczynność nie z gnuśności wynikała, lecz z pokory i roztropnej ostrożności, że odczuwano złamanie praw, a łzy poddanych wzbudzały troskliwość, ruina grozi wszystkim. Na końcu tego dokumentu znalazła się adnotacja, że Moskwa podeszła pod Toruń i konfederacja nie stanęła. W tym czasie notował inną relację, która mówiła, że Tatarzy wpadli na Ukrainę zrabowali majątki i odeszli do siebie za Dniestr. Por. ibidem, k. 54, Relacja „Z Kamieńca d. 15 juli". [1769]. Z kolei w innej mógł A. Chmara przeczytać, że pojawiają się podwójni marszałkowie konfederacji, którzy „zdzierają" obywateli. Por. ibidem, k. 54v, Relacja „D. 4 Juli 1769 z Węgier". Miał też A. Chmara relację z zawiązania konfederacji w Słonimie i walkach konfederatów. Por. ibidem, k. 61—61v, „Diariusz z Słonima de die 9 Julii" [1769?].

257 Por. np. LVIA, F 1135, op. 14, rkps 9, k. 12, Ksiądz Jan Dominik Łopaciński, biskup żmudzki do [M.T.] Łopacińskiego, pisarza wielkiego WKL do Warszawy, Kołtyniany? 9 I [1768?] — wówczas pisał m.in.: „ja gdybym wiedział, że podźwignąą wiarę z upadku i na kolanach szedłbym do Warszawy, ale kiedy tej najdroższej rzeczy pozyskać nie można, nie mam już czego żałować i zdrowie w hazard podawać". Korespondencja J.D. Łopacińskiego z synowcem Janem Nikodemem — także późniejsza — wskazuje wyraźnie na sympatie probarskie. W niej J.D. Łopaciński używał swoistego „szyfru" na określenie postaci ówczesnego życia publicznego, pojawia się „Pompejusz", „Sokrates", „Lisander", „Strabo", „Perykles" (K.S. Radziwiłł?), itp. Por. ibidem, passim, k. 1—265. Do biografii A. Chmary nie wnosi ona bezpośrednio wiele, ale warto ją dokładnie przeanalizować, cenna jest szczególnie dla pierwszego okresu konfederacji barskiej na Litwie, również i w niej, mimo sympatii do konfederacji, widoczny jest dystans do jej przedsięwzięć.

258 Świadczy o tym chociażby fakt, że J.N. Chęcki prosił A. Chmarę o wsparcie jego prośby u A. Tyzenhauza w Grodnie, wiedział, że może to być skuteczne. BJ, rkps 6666, k. 19v, J.N. Chęcki do [A. Chmary], [Warszawa] 12 VI 1769.

oraz zagubienie[259] i chyba dlatego ideologicznie najbliższe mu było stanowisko wyrażone przez Jana Mikołaja Chodkiewicza, starostę żmudzkiego, we wrześniowej mowie do Stanisława Augusta. J.M. Chodkiewicz zwracał się do króla w sprawie szkodliwego traktatu podpisanego przez delegacje na sejmie delegacyjnym w 1768 roku. Apelował, by zapomnieć żale, wszak sejm był pod obcym orężem. Zapewniał, że cały naród stanie za królem, jak ten dźwignie oręż w obronie wiary i wolności[260].

Stanisław August, jak wiadomo, oręża nie podniósł i A. Chmara również, przynajmniej nie mamy na to świadectw. W 1770 roku w województwie mińskim jedynym zdarzeniem o charakterze politycznym mogły być sejmiki deputackie, ale skończyło się na zdarzeniu publicznym — te odbyły się raczej spokojnie[261]. Podobnie spokojnie A. Chmara w sferze politycznej spędził rok 1770. Zajmował się wówczas sprawami sądownymi[262], może czasami przykrymi, kiedy pisał w kwietniu tegoż roku do M.T. Łopacińskiego w kwestii postawy jego syna — użalał się na niezręczność, wynikła bowiem sprawa graniczna w sądzie ze starostą mścisławskim Janem Nikodemem Łopacińskim. Problem był błahy, lecz drażliwy — chodziło o niezgodne z prawem wpisy dotyczące Mścisławia, których dokonano bez wiedzy instygatora[263]. List kończył A. Chmara życzliwie, dość obojętnie donosząc o zagranicznych interesach — głównie, ale krótko o wojnie tureckiej i werbunkach pruskich — nic dobrego nieprzynoszących, korespondencję zwieńczył życzeniami wielkanocnymi[264]. Natomiast chyba specjalnie nie

---

259 Por. np. LVIA, F 1135, op. 20, rkps, 427/7, k. 68, [?] Wiażewicz do I. Massalskiego?, [Warszawa?] 29 X 1770 — pisał: „Ci którzy obojętnie poglądają na Moskalów, konfederatów i ministrów cierpią zaś od tych trzech partji razem albo od dwóch najmniej, najlepiej potrafiliby mówić o uszczęśliwieniu kraju, ale nie chcą zebrać się i uczynić między sobą jakiegoś związku".

260 AGAD, Varia oddz. I, rkps 60, s. 536—537, Mowa [J.M.] Chodkiewicza starosty żmudzkiego, [Warszawa] 3 IX 1769. O idei wspólnej walki i problemach z nią por. Z. Zielińska, *Stanisław August wobec konfederacji i konfederatów barskich*, [w:] *Konfederacja barska jej konteksty i tradycje*, red. A. Buchmann, A. Danilczyk, Warszawa 2010, s. 118, 121—122, 126; A.M. Stasiak, *Patriotyzm w myśli konfederatów barskich*, Lublin 2005, s. 125—157; A. Grześkowiak-Krwawicz, *Przyszłam do Polski z Lechem... Konfederaci barscy a polska tradycja wolności*, [w:] *Konfederacja barska jej konteksty i tradycje*, s. 241; J. Michalski, *Schyłek konfederacji barskiej*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1970, s. 34, 36—45, 48—49.

261 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 15, k. 848—850, Laudum sejmiku mińskiego. Deputatami Jakub Jurewicz i Jan Wołodkowicz. Por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa*, s. 307.

262 Por. BN, rkps 9002/2, k. 162, 164, A. Chmara do M. Chmarzyny, Siemków 18 III 1770, Mińsk 22 III 1770.

263 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 105—105v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 22 IV 1770.

264 Ibidem, k. 106. Później A. Chmara otrzymał bardzo konkretną wiadomość w związku z werbunkami pruskimi, a mianowicie Franciszek Bielski pisał do niego: „Dnia 23 maja przyprowadzili tu do Królewca z granic polskich od Śląska konfederatów 72 ludzi, których oddano

interesował się kadencją mińską trybunału, choć ta była dość burzliwa i według niektórych opinii były to cztery niedziele „bezprawności”[265].

Najwięcej uwagi poświęcał jednak A. Chmara swoim interesom — te pojawiły się w liście do M.T. Łopacińskiego i dotyczyły Leonpola[266]. Pozostając w sferze prywatnych interesów, A. Chmara, nadzorował za pośrednictwem związanego z nim Franciszka Bielskiego spław towarów z województwa mińskiego do Królewca[267], gdzie pojawiały się problemy z bieżącymi pieniędzmi, ze spichlerzami bez podłóg, przez co zboże narażone było na wilgoć i „traci wagę swoją”, w końcu z cenami sprzedaży — spichlerz był istotny, bo można było czekać ze sprzedażą na lepszą cenę[268]. W tym przedsięwzięciu z wysyłaniem płodów ziemi drogą wodną wspomagał A. Chmarę jego teść J. Woyna Orański, który pisał do „syna”, że dla większego bezpieczeństwa płynął na statkach i właśnie 15 czerwca wrócił z Gdańska[269]. Z tych zapisów wynika, że w tym samym okresie A. Chmara czuwał nad dwoma spływami do Królewca i Gdańska. Szczegółów tych wypraw nie znamy, ale możemy wnosić, że w sprawach gospodarczych A. Chmara potrafił przejawiać inicjatywę i nie bał się ryzyka.

Pozycja A. Chmary była wtedy, jak się wydaje, ugruntowana — postrzegano go jako osobę znaczącą i wiele mogącą. To do niego zwracano się z prośbą o ochronę przed przechodami wojsk moskiewskich, wszak piszący suplikę przekonująco argumentował, że przez 5 dni 2 500 żołnierzy wszystko zjadło, choć przynajmniej, dodawał, grzeczni byli[270]. Proszący był zapewne w dobrych relacjach z Chmarami, gdyż pytał, kiedy może się spodziewać ich przybycia „w ten kraj”, i dodawał dla zachęty, że wino z Królewca sprowadzi[271]. Z listu tego dowiadujemy się także, że obecność wysłanników i wojska z Moskwy niekoniecznie musi być zła, wszak ekonomowie mogą skorzystać na tym. W tym kontekście podkreślał, że dobrze by było w interesach widzieć się z podskarbim nadwornym litewskim A. Tyzenhauzem, „nie wiem tylko gdzie go można

---

do festunku do czasu, a po tym mają onych odsyłać po zakończonej rewii do garnizonów”. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 78, Franciszek Bielski do [A. Chmary], Królewiec 26 V 1770.

265 F 1135 op. 20 rkps 427/8d, k. 175v, [Stanisław] Oranowski sędzia grodzki wileński do [I. Massalskiego?], Mińsk 9 IV 1770.

266 LVIA, F 1135, op. 14 rkps 18, k. 106, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 22 IV 1770.

267 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 37—37v, F. Bielski do [A. Chmary], Hołynka 19 IV 1770.

268 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 53—53v, 77—77v, F. Bielski do [A. Chmary], Królewiec 19 i 26 V 1770. Na brak spichlerza narzekał również później J.T. Gieysztor. Por. BJ, rkps 6649, k. 6v—7, J.T. Gieysztor do A. Chmary, Szostaki 12 II 1777.

269 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 75—75v, [J. Woyna] Orański do syna [A. Chmary], Brześć 15 VI 1770.

270 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 176, [zła kopia] do [A. Chmary?], [nieczyt.] 22 X 1770.

271 Ibidem, k. 176v.

znaleźć"[272]. Niestety, autor listu nie jest znany; możemy przypuszczać, że pisał go bliski A. Chmarze zarządca jego dóbr, co by znaczyło, że A. Chmara umiał bronić swych interesów w niepewnej sytuacji politycznej państwa polsko-litewskiego, a nawet poszerzał krąg osób mu sprzyjających, co sugerować może wzmianka o A. Tyzenhauzie w przedstawianym liście. A. Chmara z racji interesów swego teścia, w których nieraz pośredniczył, musiał znać dobrze podskarbiego[273].

Faktem pozostaje, że rok 1770 w życiu A. Chmary jest dość tajemniczy. Wiemy tylko, że rozpoczął w tym roku proces z Zawiszami, który trwał do 1775 roku[274]. Reszta zdarzeń, które możemy wiązać z A. Chmarą, jest niepewna. Znamy list Kazimierza? Makowskiego, gubernatora dóbr, który posyłał woźnego po swojego chłopa, by go zabrał[275]. Wiemy, że dotykać mogły A. Chmarę gwałty Moskali[276]. Te dwie ostatnie kwestie nie są jednak pewne. Nie wiadomo, czy istotnie odbiorcą tych informacji był A. Chmara. Podobnie jest z kolejną kwestią, ale tu wątpliwości są mniejsze. Tej sprawy autorem był J.T. Gieysztor, bliski współpracownik A. Chmary, który, wracając z Kowna do domu, dziękował za dotychczasowe łaski i prosił o kolejną — o wstawiennictwo do księcia kanclerza M.F. Czartoryskiego, obiecywał, że potem przestanie się naprzykrzać[277]. Meritum sprawy nie jest dokładnie nam znane. Niemniej te wszystkie strzępy źródłowe zebrane z archiwum Chmarów, z części należącej do A. Chmary, tworzą pewną niewielką całość, z której wynika, że był on wówczas nie tyle zależny, ile związany ze starą „Familią" Czartoryskich i z ich — niekoniecznie będącym polityczną odnogą — hetmanem M.K. Ogińskim[278], który za swą odwagę płacił wszak wysoką cenę[279], oraz

---

272 Ibidem.

273 Por. np. BJ, rkps 6667, k. 457, J. Woyna Orański do A. Chmary, Rewiatycze 15 I 1769. Znał też złe o nim opinie. Por. BJ, rkps 6648, k. J.S. Łabowski do [A. Chmary], Brześć 5 IV 1769 — uważał, że podskarbi nadworny nie dotrzymuje słowa, nie potrafi „nadgradzać usługujących prace" czego on, jak pisał, był przykładem, i dodawał, że podskarbi bardzo nie lubi płacić.

274 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 73, k. 66, Regestr papierów do sprawy Chmary z Zawiszami, 1775.

275 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 183, K.? Makowski gubernator do NN [A. Chmary], b.d.m.

276 Ibidem, k. 183v.

277 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 48—48v, J.T. Gieysztor do [A. Chmary?], Szostaki 21 XII 1770. Przypuszczalnie starał się o sęstwo grodzkie trockie, w czym pośredniczył A. Chmara.

278 Por. BJ, rkps 6666, k. 60v, J.N. Chęcki do [A. Chmary], [Warszawa] 4 VI 1770.

279 O tym A. Chmara dokładnie wiedział z relacji słanych do niego. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 94, k. 13v, [J.?] Bukowski do [A. Chmary?], b.m. 13 X 1771, o zaborze dóbr hetmana M.K. Ogińskiego w grodzieńskim i pińskim; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 94, k. 15, [J.?] Bukowski do [A. Chmary?], b.m. 27 X 1771, o kontrybucji 12 tys. czer. zł nałożonej na dobra hetmanowej A. Ogińskiej. Por. też BJ, rkps 6669, k. 182, NN do A. Chmary, Warszawy 30 IX 1772. Por. J. Michalski, A. Nowak-Romanowicz, *Ogiński Michał Kazimierz*, [w:] PSB, t. 23, Wrocław 1978, s. 624—630. M.K. Ogiński już wcześniej przewidując kłopoty, starał się przynajmniej częściowo zabezpieczyć, kazał pochować wszystkie srebra. BJ, rkps 6666, k. 15v, J.N. Chęcki do [A. Chmary], [Warszawa] 3 IV 1769.

z biernym A.M. Sapiehą. W tym środowisku A. Chmara musiał się obracać i czynił to, biorąc pod uwagę swoje interesy, bardzo dobrze, a przy tym coraz wyraźniej pojawiał się jako samodzielny gracz przynajmniej w polityce wewnętrznej w Rzeczypospolitej Stanisława Augusta. Do lat 1764—1768 bynajmniej nie było to takie oczywiste dla polityków z kresów litewskich, zresztą chyba nie tylko dla nich.

Wydaje się, że A. Chmara dostrzegał konsekwencje politycznego zaangażowania się po jednej ze stron trwającego konfliktu; łączył napływające do niego informacje, m.in. o sytuacji w kraju[280] oraz o działaniach[281] i kłopotach majątkowych M.K. Ogińskiego, którego dobra kontrolowali Rosjanie, choć skutków czy efektów takiego jego myślenia nie widzimy w 1771 roku. W relacjach z Moskalami być może A. Chmara korzystał z pomocy teścia, który chwalił się kontaktami z księciem Piotrem? Golicynem[282]. Źródła w tym względzie nie ujawniają jednak wiele. W nich ukazuje się A. Chmara w roli pośrednika w interesach ze starostą A.T. Przezdzieckim, którego interesy zdaje się reprezentował w stosunku do Aleksandra Bykowskiego, wojskiego mińskiego[283], i dalej Sapiehów[284]. Prowadził — reprezentując teścia J. Woynę Orańskiego — interesy z A. Tyzenhauzem[285]. Zajmował się swoim gospodarstwem[286]. Z Franciszkiem Bielskim pracował nadal nad spławami, w których głównym problemem były ceny zbytu i opłacalność całego przedsięwzięcia[287], w czym czynnie wspierał go spodziewany w Królewcu hetman polny litewski A.M. Sapieha[288]. Wiadomości nadchodzące z Warszawy o poczynaniach politycznych moskiewskich i wewnętrznych polskich

---

280 Cały czas od 1769 roku A. Chmara dostawał listy od J.N. Chęckiego, które były wypełnione informacjami o walkach konfederatów, o zniszczeniach wielu majątków. Por. BJ, rkps 6666, k. 1—135, J.N. Chęcki do [A. Chmary], lisy od I 1769 do XII 1771.

281 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 94, k. 3v, [J.?] Bukowski do [A. Chmary?], b.m. 22 VIII 1771. Hetman M.K. Ogiński zebrał wojsko i chciał iść na Wilno, ale się wstrzymywał, i siedział na miejscu, wszak krzywdy nikomu nie czynił. Por. też BJ, rkps 6667, k. 499, J. Woyna Orański do A. Chmary, Hołynka 6 IX 1771. O obrotach M.K. Ogińskiego. Por. W. Konopczyński, *Konfederacja barska*, t. 2, s. 532—554, 575.

282 Por. BJ, rkps 6667, k. 511, J. Woyna Orański do A. Chmary, Brześć 29 IV 1772.

283 Por. LMAVB, F 273, rkps 680, k. 1, A. Chmara do [A.] Bykowskiego wojskiego mińskiego, Siemków 8 VIII 1771.

284 BO, rkps 4909, p. 41, nl., Hiacynt? Kościa do [A. Chmary], Dereczyn 8 VII 1771.

285 Por. BN, rkps 9002/2, k. 170, A. Chmara do M. Chmarzyny, Grodno 7 I 1771.

286 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 89, Ksiądz J. Obrąpalski do [A. Chmary?], Błoń 9 I 1771.

287 Por. BJ, rkps 6649, k. 48, F. Bielski do A. Chmary, Mosty 21 IV 1771 — pisał: puszczam się w tę podróż „jak na morze bez wiosła, gdyż nie mam ani styrnika dobrego, ani czeladzi", nigdy dotąd nie miałem tylu problemów. Por. też o cenach zbytu, NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 89—89v, F. Bielski do [A. Chmary], Królewiec 1 VI 1771. I problemach ze sternikiem, por. BJ, rkps 6649, k. 41—41v, 43, [F.] Bielski do A. Chmary, Mosty 17 IV 1771, [J.] Moraczewski do A. Chmary, Unichowszczyzna 17 IV 1771.

288 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 90, F. Bielski do [A. Chmary], Królewiec 1 VI 1771.

rozgrywkach[289] oraz z terenów Litwy, przedstawiające działania tamtejszych konfederatów raczej z złym świetle[290], ciągle przegrywających[291], i zdecydowaną przewagę Moskali[292], a także jego wiedza o ambiwalentnych postawach współobywateli[293] chyba umacniały A. Chmarę w przekonaniu, że na razie należy poświęcać się sprawom domowym, tym bardziej że ciągle było niespokojnie — przechody wojsk moskiewskich i konfederackich stale groziły zniszczeniem majątku[294]. Choć na niespokojnym sejmiku mińskim w lutym 1771 roku A. Chmara był i — jak pisał Józef Czyż — zachował się na nim dzielnie, jakkolwiek słusznej sprawy wysłania delegatów do Warszawy obronić nie mógł, „tak wielkiej mocy trudno oprzeć się było", tym bardziej wspartej przez obecność Moskali[295]. Przegrał również A. Chmara w wyścigu o sęstwo grodzkie trockie dla swojego zarządcy starostwa giżowskiego Józefa Tadeusza Grieysztora. Kanclerz M.F. Czartoryski, nie wiedząc o staraniach A. Chmary, dał je podczaszemu trockiemu Leonowi Jerzemu

---

289 Por. BJ, rkps 6649, k. 10—10v, 12—12v, 13—14, 19—20, 23— 23v, [Solary] do A. Chmary, Warszawa 18, 22, 25 II, 4, 11 III 1771 — tu oprócz spraw drobnych interesów i sprawunków pisał o politycznych zagrożeniach dla Rzeczypospolitej, choć niekiedy humorystycznie stwierdzał, że Moskale nie są najgorsi. Pisał: „Lepiej z tatarem albo z kalmukiem, na ostatku z kozakiem moskiewskim wolałbym mieć do czynienia jak drugi raz z administratorem z Białej Rusi", niemniej w innych miejscach swych relacji pokazywał przewagę N. Repnina, M. Wołkońskiego czy Kaspra Salderna. Pisał też o bulwersującej sprawie zabójstwa Gertrudy Komorowskiej przez Potockich. Por. J. Łojek, *Dzieje zdrajcy*, Katowice 1988, s. 34—54; E. Rostworowski, *Potocki Stanisław Szczęsny*, [w:] PSB, t. 28, Wrocław 1984, s. 184. Por. też BJ, rkps 6663, k. 1, J.T. Gieysztor do A. Chmary, Giże 21 XI 1771.

290 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 94, k. 5v, [J.?] Bukowski do [A. Chmary?], b.m. 2 IX 1771 — tu obawy przed [?] Karpiem, który „w kajdanach" uciekł ze Słucka i „może powtórnie zebrać kompanią i rabować".

291 Por. o przegranej przez M.K. Ogińskiego „paskudnej" bitwie 23 IX 1771 pod Stołowiczami, z której hetman ledwo uszedł, i o zwycięzcy A. Suworowie. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 94, k. 10, [J.?] Bukowski do [A. Chmary], b.m. 30 IX 1771. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 94, k. 7, [J.?] Bukowski do [A. Chmary], b.m. 9 [IX?] 1771. O konfederacji rzeczyckiej i jej rozproszeniu por. BJ, rkps 6669, k. 242, NN do A. Chmary, b.m. 21 X 1771. O postawie M.K. Ogińskiego por. W. Konopczyński, *Konfederacja barska*, t. 2, s. 532—554.

292 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 94, k. 7v, 9, [J.?] Bukowski do [A. Chmary], b.m. 9 [IX?] 1771 i 22 IX 1771. O tym donoszono mu również z Warszawy, por. np. BJ, rkps 6666, k. 97v, J.N. Chęcki do A. Chmary, [Warszawa] 18 II 1771.

293 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 94, k. 16, [J.?] Bukowski do [A. Chmary], b.m. 10 XI 1771.

294 J. Woyna Orański żalił się zięciowi, że Moskale wszystko zabierają i ze smutkiem dodawał: „Wrócili się wieki nieszczęśliwe, które za oyców naszych bili. Nie wiem czego się jeszcze doczekam". BJ, rkps 6667, k. 458, J. Woyna Orański do A. Chmary, b.m. 24 I 1769. Por. też BJ, rkps 6665, 2—3, Leon Kłondewicz do A. Chmary, Siemków 13 I 1769; BJ, rkps 6663, k. 10, J.T. Gieysztor do A. Chmary, Balwierz? 1 I 1772. Wiele było też drobniejszych uciążliwości. J.T. Gieysztor żalił się, że już mu trzy razy listy zabrano i kolejny raz pisać musi. BJ, rkps 6663, k. 6, J.T. Gieysztor do A. Chmary, Dydwiże 11 XII 1771.

295 Por. BJ, rkps 6649, k. 24—24v, [Józef Czyż] do A. Chmary, b.m.11 III 1771.

Radoszewskiemu[296]. J.T. Gieysztor czuł się zawiedziony[297]. Za mały sukces uznał A. Chmara wybór deputatów mińskich — pisał do żony, że stanęli „zacni ludzie, chociaż jeden przez kreski"[298].

Lata 1764—1771, jak się wydaje, były dla A. Chmary, już dojrzałego polityka, dodatkową nauką i doświadczeniem. Ekonomicznie z pewnością się wzmocnił, stając się co najmniej dobrze osiadłym obywatelem województwa mińskiego. Politycznie zyskał od Stanisława Augusta urząd instygatora WKL, poznał i chyba dobrze zdiagnozował sytuację na Litwie. Wiedział, kto co może i kogo w zachowaniu na co stać, czyli że A.M. Sapieha, ze względu na swój nieco wycofany charakter, jest dla niego najlepszym spadkobiercą M.A Sapiehy. Dostrzegał, że starzy „familianci" Czartoryscy tracą na znaczeniu, ale bynajmniej nie córka M.F. Czartoryskiego Aleksandra, która jeszcze nie w tym czasie, ze względów politycznych, ale później będzie mocną sojuszniczką A. Chmary. W omawianych tu latach, a szczególnie po 1769 roku, ten kontakt z ówczesną hetmanową się osłabił, ale nigdy nie został zerwany, natomiast w następnych latach został jeszcze wzmocniony dobrymi relacjami z M.K. Ogińskim, jej mężem, choć te nie zawsze przynosiły A. Chmarze korzyści. Cały czas też był w dobrych stosunkach z Przezdzieckimi, szczególnie z A.T. Przezdzieckim i jego synem Dominikiem, oraz z Łopacińskimi, z których najbliżej było mu do M.T. Łopacińskiego. W nową „epokę", pobarską i w czasy po I rozbiorze, A. Chmara wchodził więc dobrze przygotowany, a przede wszystkim ustosunkowany i wiele wiedzący.

W stronnictwie Stanisława Augusta i w województwie mińskim

Do czasu I rozbioru Polski A. Chmara, jeśli pojawiał się na scenie politycznej, to jako postać związana z Sapiehami albo „starą" „Familią" Czartoryskich. Szerzej wypłynął dopiero po I rozbiorze, co wiązało się z jego ściślejszym związkiem ze stronnictwem budowanym przez Stanisława Augusta, którego filarami na Litwie stali się Antoni Tyzenhauz i Joachim Chreptowicz, do niego zbliżony był Alek-

296 Por. BJ, rkps 6649, k. 26, [J. Czyż] do A. Chmary, b.m. 11 III 1771. Por. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 2: *Województwo trockie XIV—XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, A. Haratym, Warszawa 2009, s. 193.

297 Por. BJ, rkps 6649, k. 33, J.T. Gieysztor do A. Chmary, Giże 30 III 1771.

298 Por. BN, rkps 9002/2, k. 172, A. Chmara do M. Chmarzyny, Mińsk 6 II 1771. Tymi zacnymi deputatami byli: Antoni Prószyński i Michał Świętorzecki. Por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa*, s. 311.

sander Michał Sapieha i chyba właśnie przez niego A. Chmara wszedł w orbitę wpływów królewskich, choć mogły też w tym pomagać koligacje J. Chreptowicza z — bliskimi Stanisławowi Augustowi — Przezdzieckimi i Woynami[299]. Wydaje się również, że to, co proponował Stanisław August, programowo odpowiadało A. Chmarze. Oświeceniowa kreacja ostatniego króla Rzeczypospolita ideologicznie także była bliska instygatorowi litewskiemu, rychło kasztelanowi, a następnie wojewodzie mińskiemu.

Sejmiki deputackie lutowe 1772 roku odbyły się w Mińsku zgodnie z planem, co należy uznać za sukces obozu królewskiego. Nie mamy pewności, czy był na nich A. Chmara[300]. Trudno stwierdzić, co wówczas robił i jak odnosił się do bieżących wydarzeń. W połowie 1772 roku konfederacja barska słabła i chyliła się ku upadkowi, choć jeszcze byli tacy, co się jej trzymali, licząc na Austrię albo Prusy, ale — jak zauważał jeden z obserwatorów ówczesnej sceny politycznej — powinno im, a zresztą wszystkim, dać do myślenia poczynania Austrii, Prus oraz Rosji[301]. Głośno było na Litwie o brutalnym postępowaniu Moskali wobec Trybunału Litewskiego w Wilnie, który został przez nich zamknięty[302]. W województwie mińskim stan sprawa konfederacji jawił się również źle, wszak ciągle widziano aresztowanych konfederatów prowadzonych przez Rosjan[303].

Przypuszczać możemy, że pierwszą połowę 1772 roku A. Chmara spędził w województwie mińskim, choć dokładnie, gdzie, nie wiadomo. Może do lata był w Nowogródzkim w Słonimie, co sugeruje list A. Ogińskiej, hetmanowej wielkiej litewskiej, która — przebywając wówczas w Warszawie — udostępniała mu

---

299 Por. J. Iwaszkiewicz, *Chreptowicz Joachim Litawor*, s. 441—442.

300 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 16, k. 323—324, Laudum sejmiku mińskiego, [?] II 1772. Deputatami obrano Andrzeja Siemaszkę, cześnika mińskiego i Franciszka Wołodkowicza, stolnikowicza mińskiego. Por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa*, s. 314.

301 Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 113, Wiadomości z Warszawy, 29 VII 1772. Por. też BJ, rkps 6666, k. 151—151v, J.N. Chęcki do A. Chmary, [Warszawa] 4 V 1772, „wszelkie inne zamysły i imprezy nieszczęśliwej Generalności okropnym zakończą się ewentem dla całej Ojczyzny". Później pisał o „rozsypce" Generalności barskiej, a jej bohater Józef Zaremba został generałem majorem i bywa codziennie u dworu. Por. BJ, rkps 6666, k. 154v, 157, J.N. Chęcki do A. Chmary, [Warszawa] 8 i 29 VI 1772. Ów J. Zaremba był później posłem na sejmie rozbiorowym. Por. R. Chojecki, *Patriotyczna opozycja na sejmie 1773 r.*, „Kwartalnik Historyczny" 1972, t. 79, z. 3, s. 561. W maju już J.T. Gieysztor pisał, że wiadomo, że kraj dzielą. Por. BJ, rkps 6663, k. 30, J.T. Gieysztor do A. Chmary, Wilno 20 VI 1772. Por. J. Michalski, *Schyłek konfederacji*, s. 3—59.

302 Por. BJ, rkps 6663, k. 25, J.T. Gieysztor do A. Chmary, Wilno 25 V 1772 — pisał, że trybunał żołnierze generała Mikołaja Sałtykowa obsadzili, cały zamek i plac zamkowy zamknęli i nie wpuszczają na trybunał, „z obligacją, aby trybunał limitować". Por też BJ, rkps 6663, k. 28, J.T. Gieysztor do A. Chmary, Wilno 1 VI 1772.

303 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 94, k. 23v, [J.?] Bukowski do [A. Chmary], Choroszewicze 19 VII 1772; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 94, k. 43, [J.?] Bukowski do [A. Chmary], Słonim 18 X 1772.

swój tamtejszy dwór[304]. Później zaś znalazł się A. Chmara w innej okolicy, pisano bowiem do niego ze Słonima o przechodach wojsk moskiewskich[305]. Sądzić możemy, że załatwiał wtedy swoje sprawy gospodarskie, m.in. z M. Brzostowskim, z którym procesował się o chłopa na roczkach kowieńskich — proces został wstrzymany, gdyż przeciwnik procesowy uznał rację A. Chmary[306], czy z Teodorem Wiażewiczem, koniuszym mińskim, od którego odebrał wyuczonego do kowalstwa chłopca, Piotra Bobra, pochodzącego „ze wsi mojej Bobrów" — w „skrypcie asekuracyjnym" zaznaczono, że ma on służyć państwu instygatorom, ale po ich śmierci ma wrócić do T. Wiażewicza[307].

Z pewnością pozostawał A. Chmara osobą dobrze informowaną. W większości były to dla niego złe wieści. W marcu 1772 roku dowiedział się o śmierci swego — może z przesadą — przyjaciela podkanclerzego A.T. Przezdzieckiego[308]. Przede wszystkim donoszono mu jednak o tym, co dzieje się w województwie i jego majątkach, informowano go o zachowaniu Moskali — o ich przechodach[309], braniu przez nich podwód[310] i nakładaniu nowych furaży[311], a także Prusakach, którzy m.in. w Choroszewiczach „do szczętu" łąki końmi stratowali[312]. Zdarzało się, że w trakcie zabaw Moskali dochodziło do nieszczęśliwych wypadków, np. szaleńcza jazda jednego z nich zakończyła się śmiertelnym potrąceniem człowieka[313]. To czasowe „sąsiedztwo" obcych wojsk — zdaniem wielu — bardzo przeszkadzało w funkcjonowaniu miejscowych majątków. Przechody wojsk po prostu uniemożliwiały niekiedy zakończenie prac gospodarsko-polowych[314]. Do tych uciążliwości dochodziły naturalne problemy, które pogłębiała jeszcze

---

304 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 18, A. Ogińska do A. Chmary, Warszawa 10 VIII 1772. Por. BJ, rkps 6663, k. 27, J.T. Gieysztor do A. Chmary, Wilno 1 VI 1772, pisał, że właśnie otrzymał list ze Słonima.

305 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 94, k. 43, [J.?] Bukowski do [A. Chmary], Słonim 18 X 1772.

306 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 13—13v, M. Brzostowski do A. Chmary, Orany 24 VIII 1772.

307 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 75, k. 11, Skrypt asekuracyjny Teodora Wiażewicza, 27 VIII 1772.

308 BJ, rkps 6666, k. 146, J.N. Chęcki do A. Chmary, [Warszawa] 30 III 1772.

309 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 94, k. 25, [J.?] Bukowski do [A. Chmary], Choroszewicze 29 VII 1772; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 94, k. 43, [J.?] Bukowski do [A. Chmary], Słonim 18 X 1772.

310 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 94, k. 30, [J.?] Bukowski do [A. Chmary], Hołynka 16 VI 1772. Później ów Bukowski pisał: nie można nastarczyć podwód „nawet i moim koniom dostało się musieli do Słonima kniazia Meczerskiego wozić", NGAB, F 1324, op. 1, rkps 94, k. 32, [J.?] Bukowski do [A. Chmary], Hołynka 29 VI 1772

311 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 94, k. 32v, [J.?] Bukowski do [A. Chmary], Hołynka 29 VI 1772. Takie nowe żądania się pojawiały i później, NGAB, F 1324, op. 1, rkps 94, k. 34, [J.?] Bukowski do [A. Chmary], Słonim 3 VIII 1772. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 94, k. 43, [J.?] Bukowski do [A. Chmary], Słonim 18 X 1772, tu informacja, że przynajmniej brali za kwitami.

312 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 94, k. 31v, [J.?] Bukowski do [A. Chmary], Hołynka 29 VI 1772.

313 Ibidem, k. 32—32v.

314 Ibidem, k. 32.

sytuacja ogólna, toteż były trudności z wypełnianiem różnych drobnych zobowiązań gospodarczych[315]. Niejaki J.? Bukowski, związany z A. Chmarą, przypuszczalnie ekonom A.M. Sapiehy, pisał, że „w czasie teraźniejszym" administratora do Choroszewicz nigdzie dostać nie mogli[316], że żyta zebrano o połowę mniej niż zawsze[317] i że jest ono drogie — po 8 złp za korzec — „i to trudno dostać"[318].

Na taki obraz ogólnej sytuacji w województwie mińskim nakładały się plotki o nieprawościach dziejących się w Warszawie: „IP podskarbi [?] ma być aresztowany w Warszawie"[319], i konkretne relacje, słane na prowincję litewską, zawierające przypuszczenia czynione na podstawie toczących się rozmów w Warszawie:

> Jedni obiecują zgodne zniesienie się wszystkich trzech sąsiadów na oderwanie naszych ziem, inni cesarza [Józefa II] łączą z Moskwą przeciw Prusakowi, inni znowu Prusaka z cesarzem przeciw Moskwie, inni wszystkich trzech tylko o sobie myślących[320].

Stwierdzano wprost, że nikt nie wie, ku czemu to zmierza[321]. Według anonimowego autora tego zapisu Rosja swoją robotą w Polsce nie działa przeciw „pogranicznym" dworom, „ponieważ buduje słabość naszą w bezrządność, równie dla wszystkich dogodną". Dodawał, że w Warszawie generał austriacki Karl Richecourt znosi się zupełnie z Kasprem Saldernem i Aleksandrem Bibikowem[322]. Na potwierdzenie tego, jak się wydaje, podawał fakty: Moskali na warszawskiej Pradze w dwóch obozach jest 18 tys. wojska[323], Austriacy zajęli 5 województw, a chcą również sandomierskie[324], co tłumaczył uniwersał generała cesarskiego Andrzeja Hadyka z 30 czerwca 1772 roku, informujący o braniu tych ziem w opiekę austriacką[325].

---

315 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 94, k. 30, [J.?] Bukowski do [A. Chmary], Hołynka 16 VI 1772.

316 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 94, k. 36, [J.?] Bukowski do [A. Chmary?], Słonim 20 VIII 1772.

317 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 94, k. 39, [J.?] Bukowski do [A. Chmary?], Choroszewicze 2 IX 1772.

318 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 94, k. 42v, [J.?] Bukowski do [A. Chmary?], Słonim 18 X 1772.

319 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 94, k. 32v, [J.?] Bukowski do [A. Chmary?], Hołynka 29 VI 1772.

320 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 113, Wiadomości z Warszawy, 29 VII 1772.

321 Ibidem, s. 115.

322 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 114, Wiadomości z Warszawy, 29 VII 1772, tu informacja, a raczej plotka, że K. Salderna zastąpi Iwan Czernyszew albo Iwan? Ostermann. Wprost też mówiono już o układach rozbiorowych. Por. BJ, rkps 6666, k. 152v, J.N. Chęcki do A. Chmary, [Warszawa] 11 V 1772. O wymianie ambasadorów por. D. Dukwicz, *Rosja wobec sejmu rozbiorowego warszawskiego (1772—1775)*, Warszawa 2015, s. 68.

323 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 115, Wiadomości z Warszawy, 29 VII 1772.

324 Ibidem.

325 Ibidem, s. 115—116. O sytuacji międzynarodowej Rzeczypospolitej i w niej por. J. Michalski, *Schyłek konfederacji*, passim; W. Konopczyński, *Konfederacja barska*, t. 2, s. 656—740; E. Rostworowski, *Ostatni król*, s. 71—78.

Jesień 1772 roku w życiorysie A. Chmary jest enigmatyczna. Teoretycznie dobrą wiadomością dla niego były wówczas plany księcia hetmana A.M. Sapiehy o wyjeździe do Warszawy, by zobaczyć nowo narodzonego sukcesora — gdy dowiedział się o jego przyjściu na świat, z „moździerzów" kazał strzelać w Dereczynie[326]. O tym informował A. Chmarę wspomniany już Bukowski ze Słonima 18 października 1772 roku. Radość księcia z narodzin Franciszka Sapiehy nie była chyba taka pełna[327], również politycznie niewiele dawała A. Chmarze, który dalej raczej biernie nasłuchiwał informacji płynących z Warszawy o tym, co się tam dzieje. Wieści przekazywał mu J.N. Chęcki, który też — co mogło być istotne, dla dalszego postępowania instygatora — pokazywał wysiłki Stanisława Augusta dla ratowania całości państwa polsko-litewskiego[328]. Abstrahując od historycznych ocen tych wysiłków króla, obiektywnie przyznać należy, że na dobrze myślącym obywatelu mogły one sprawiać pozytywne wrażenie.

Być może pod koniec roku 1772 A. Chmara wyjechał do Warszawy, w każdym razie był w niej na pewno na początku stycznia 1773 roku. Wiemy to z listu jego żony, w którym pisała: „bo jak do mnie piszesz, że masz być na sejmikach to już poczty w Warszawie nie odbierzesz"[329]. Właśnie w tym czasie, czy raczej od tego momentu, przynajmniej na kilkanaście lat A. Chmara zaangażował się silniej politycznie — nie tylko załatwiał sprawy na sejmikach, ale również podjął się realizowania — z pewnymi wahaniami — polityki królewskiej w województwie mińskim. Znowu, jak na początku publicznej kariery, częściej wyjeżdżał ze swych dóbr, o czym świadczy jego zachowana korespondencja z żoną, która wówczas przejęła rolę zarządcy całym majątkiem Chmarów, dzięki czemu i jej życie nabrało bogatszego kolorytu — przyjmowała gości[330] i sama jeździła w gościnę, ale też większa spadła na jej barki odpowiedzialność, związana chociażby z obowiązkiem zaspokajania żądań dostarczania furażów dla armii moskiewskiej. W listach M. Chmarzyna informowała męża, jak pod tym względem wygląda sytuacja

---

326 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 94, k. 42v, [J.?] Bukowski do [A. Chmary], Słonim 18 X 1772.

327 A.M. Sapieha nie był pewny swego ojcostwa, por. Ł. Kądziela, *Sapieha Franciszek*, [w:] PSB, t. 34, Wrocław 1992—1993, s. 605.

328 Por. BJ, rkps 6666, k. 174—175, 177, J.N. Chęcki do A. Chmary, [Warszawa] 2, 9 i 23 XI 1772; Por. J. Michalski, *Rejtan i dylematy Polaków w dobie pierwszego rozbioru*, [w:] Idem, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. 1, Warszawa 2007, s. 164.

329 BStW, rkps akc. 1780, k. 13, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 17 I 1773. Wcześniejszy list informuje nas tylko o nieobecności męża. BStW, rkps akc. 1780, k. 1, M. Chmarzyna do A. Chmary, [Re]Wiatycz[e] 2 I 1773.

330 BStW, rkps akc. 1780, k. 7, 8v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 9 I 1773 — tu o odwiedzinach biskupa [?], zresztą częstego gościa Chmarów. To J.S. Giedroyć albo I. Massalski. Por. też BStW, rkps akc. 1780, k. 13, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m. [1773?].

w Dereczynie i Różanie[331]. Ekonomiczne związki z Sapiehami stale utrzymywano, nimi A. Chmara się interesował. Z listów M. Chmarzyny Adam dowiadywał się również o wszystkim, co działo się w jego majętnościach i w okolicznych sąsiadujących z nim domach[332]. O działaniach Rosjan, których obecność wstrzymała trybunał w Nowogródku[333], a pułkownik [?] Czernyszew będący „od wczoraj", czyli 16 stycznia, w Słonimie — powiadają — ma obejmować dobra hetmana M.K. Ogińskiego i księcia K.S. Radziwiłła, wojewody wileńskiego[334]. To zapewne były ważne dla A. Chmary informacje.

Pobyt A. Chmary w Warszawie na przełomie 1772 i 1773 roku wydaje się dość tajemniczy. Na pewno miał on związek z organizowanym przez niego spławem. Pisał o tym kanclerz M.F. Czartoryski, którego A. Chmara prosił w Warszawie o stałe pozwolenie zsypywania zboża ze swojej królewszczyzny z księstwa żmudzkiego na spław do Królewca. Książę zgodził się i zalecił swemu zarządcy, żeby ten zawsze przyjmował zboże A. Chmary do spichlerza na spław zwożone[335]. Z pewnością obecność A. Chmary w Warszawie miała również polityczną wymowę, pisał bowiem do żony: „Miałem ataki wielkie o przyjęcie laski trybunalskiej. Alem się tą razą obronił". Być może ktoś taką propozycję przedstawił, ale raczej bardziej prawdopodobne jest, że w ten sposób A. Chmara uzasadniał swój dłuższy pobyt w Warszawie przed żoną, wszak mało był realny taki scenariusz, chociażby ze względów technicznych, raptem do elekcji deputatów były trzy tygodnie, a A. Chmara był w Warszawie. Rezydował wówczas u hetmanowej A. Ogińskiej, która kazała przesłać życzenia imieninowe M. Chmarzynie[336]. Co interesujące, zauważył wówczas, że w stolicy „zdesperowana u wszystkich nadzieja odzyskania zabranych krajów"[337]. Niestety, już parę dni później zrezygnowany zauważał, że nie ma na to szans[338].

Czy A. Chmara był obecny na sejmiku gospodarskim w Mińsku 8 lutego 1773 roku, nie wiemy pewnie[339]. M. Chmarzyna pisała do niego w liście

---

331 BStW, rkps akc. 1780, k. 7—7v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 9 I 1773.

332 Ibidem, k. 7v—8.

333 BStW, rkps akc. 1780, k. 13, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 17 I 1773.

334 Ibidem. O groźbach wobec M.K. Ogińskiego por. W. Konopczyński, *Konfederacja barska*, t. 2, s. 544—545.

335 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 643, k. 5, M.F. Czartoryski do [J.] Mejera wojskiego kowieńskiego, komisarza dóbr żmudzkich, Warszawa 21 I 1773.

336 BN, rkps 9002/3, k. 3—3v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 10 I 1773.

337 Ibidem, k. 3v.

338 BN, rkps 9002/3, k. 5v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 18 I 1773.

339 Wybrano na nim deputatów [?] Bykowskiego kapitana JKM i Marcina Kostrowickiego, por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa*, s. 318.

datowanym na dzień 6 tego miesiąca, że po jego wyjeździe nie trafiło się nic złego i nic dobrego[340], więc chyba właśnie tam się wybierał. Szykował się na sejmik już wcześniej. Jeszcze będąc w Warszawie, usilnie się starał, by na sejmik nie dojechał przebywający wówczas również w stolicy podkomorzy miński Józef Prószyński[341]. A. Chmara miał przygotowaną w Mińsku stancję na czas sejmików[342]. Józef Woroniec, budowniczy województwa mińskiego, pisał do A. Chmary, że nie chciał mu zaprzątać głowy, kiedy był zatrudniony promocją „publicznego dobra podczas sejmików w Mińsku"[343]. Wszystko więc wskazuje, że A. Chmara do Mińska na sejmiki dojechał, ale potwierdzenia tego nie mamy. Nie jesteśmy również pewni, czy w marcu 1773 roku był na „roczkach marcowych" w Mińsku i na równolegle odbywających się sejmikach, kiedy wybranym posłom mińskim — Tadeuszowi Wołodkowiczowi, krajczycowi mińskiemu, i Stanisławowi Bohuszewiczowi — dawano instrukcję[344]. Wcześniej jednak — na kontraktach mińskich, gdzie A. Chmary nie było — mówiono, że to właśnie instygator WKL ma zostać posłem i jest spodziewany[345]. Do udziału w sejmiku musiały zniechęcać A. Chmarę listy z Warszawy J.N. Chęckiego, w którego ocenie na sejmikach mają stawać nie tyle posłowie, „a bardziej wykonywacze absolutnej woli i władzy trzech sprzymierzonych potencji" persony, co gwałt potwierdzą i prawem go umocnią[346]. Już w czasie uchwalania instrukcji poselskiej na sejmiku 22 marca 1773 roku byli obecni m.in.: Maciej Kostrowicki, marszałek [?] Wańkowicz, Antoni Świętorzecki, Prószyńscy, kapitan Felicjan Rudnicki, Krzysztof Lichodziejewski i J. Chmara — ci dokument podpisali[347]. Takiego śladu na doku-

340 BStW, rkps akc. 1780, k. 5, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 6 II 1773.

341 BN, rkps 9002/3, k. 3, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 10 I 1773. Por. też BN, rkps 9002/3, k. 5, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 18 I 1773 — prosił w liście, by przygotowane było siano, które „pójdzie z nim" do Mińska.

342 Por. BJ, rkps 6651, k. 9v, Michał Żyłłok do A. Chmary, Siemków 22 I 1773.

343 Por. BJ, rkps 6651, k. 14, Józef Woroniec bud[owniczy] w[ojewództwa] min[skiego] do [A. Chmary], Mińsk 14 II 1773.

344 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 16, k. 812—813v, Instrukcja na sejm ekstraordynaryjny 24 III 1773.

345 Por. BJ, rkps 6651, k. 22v, Michał Żyłłok do A. Chmary, Mińsk 19 III 1773.

346 Por. BJ, rkps 6666, k. 189, J.N. Chęcki do A. Chmary, [Warszawa] 22 III 1773. Por. też BJ, rkps 6666, k. 188, 190, J.N. Chęcki do A. Chmary, [Warszawa] 8, 29 III 1773. Później pisał, że cóż z tego, że niektóre sejmiki zerwane, „to lekarstwo nie pomoże choremu, który już na śmierć osądzony", jak jaka protestacja się pojawi, to ten co ją złoży pójdzie na Syberię, „spojone z sobą potencje triumfować muszą". Por. BJ, rkps 6666, k. 191, J.N. Chęcki do A. Chmary, [Warszawa] 5 IV 1773.

347 NGAB, F 1727, op. 1 rkps 16, k. 812—813v, Instrukcja na sejm ekstraordynaryjny, 24 III 1773. Posłami zostali Tadeusz Wołodkowicz, krajczy miński, i Stanisław Bohuszewicz, rotmistrz miński. Por. D. Dukwicz, *Rosja wobec sejmu rozbiorowego*, s. 162, 307; S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. 1, s. 123; D. Rolnik, *Województwo mińskie i Jeleńscy w życiu publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764—1795 w świetle ich korespondencji*, Katowice 2018, s. 175.

mencie nie pozostawił A. Chmara. W instrukcji ubolewano nad stanem ojczyzny i „smutnym rozbiorem" oraz wyrażano życzenie, żeby w przyszłości nie było drugiego. Narzekano na przechody i konsystencje wojska „eksotycznego"[348]. Posłowie mieli się starać o nagrodzenie szkód i zapłacenie furażów[349]. Wydaje się, że A. Chmara chciał umieścić w instrukcji punkt dotyczący nagrodzenia dotychczasowej posługi publicznej rodziny Woynów Orańskich, do czego asumpt miała dać dotychczasowa posługa publiczna jego teścia — J. Woyny Orańskiego, podkomorzego starodubowskiego, oraz zmarłego w tym czasie Józefa Woyny Orańskiego, sędziego ziemskiego starodubowskiego, syna Jakuba. A. Chmara proponował, aby suma za dzierżawę rewiatycką została oddana rodzinie Woynów Orańskich i zainwestowana w rozwój majątku[350]. Punkt ten nie znalazł się jednak w instrukcji mińskiej. Nie wiadomo, czy był do niej proponowany, a jeśli tak, to dlaczego nie uwzględniono go. Czy wynikało to z nieobecności A. Chmary na sejmiku? Mógł to wszak zrobić obecny na nim jego brat. Czy może po prostu A. Chmara wycofał się z inicjatywy lub wniósł projekt na sejmiku starodubowskim? A. Chmara w źródłach pojawia się w maju 1773 roku, stąd wiemy, że przebywał wówczas w Dereczynie[351].

O jego postawie politycznej w tym czasie niewiele wiemy. Pośrednio możemy o niej wnioskować z utrzymywanych przez niego dobrych kontaktów z podskarbim A. Tyzenhauzem[352], które wiosną 1773 roku uległy pogorszeniu — podskarbi groził nawet A. Chmarze zerwaniem przyjaźni. W liście z 28 marca 1773 roku A. Tyzenhauz pisał urażony, że ze smutkiem widzi, iż „więcej sobie zaczynasz szacować [miecznika trockiego J.T.] Gieysztora aniżeli moje stateczne? serce i przywiązanie żadną dotąd okolicznością nie nadwątlone, a im głębiej ten jego w rozpoczętym o jak rzecz bagatelna procederze rozważam, postępek tym barziej umartwionym". Sugerował, że dzięki krajczemu litewskiemu Józefowi Sapieże i komisarzowi, którzy zdołają wyjaśnić wszystko, będzie mógł ponownie zaszczycić go przyjaźnią — „nie uszczuplę mojej wdzięczności"[353]. Respons A. Chmary

348 NGAB, F 1727, op. 1 rkps 16, k. 812, Instrukcja, 24 III 1773.

349 Ibidem, k. 813.

350 BJ, rkps 6669, k. 224, Papiery publiczne A. Chmary. Projekt punktu do instrukcji poselskiej [1773?]. Por. informacja o śmierci Józefa Woyny Orańskiego, *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 4, s. 298—299. J. Woyna Orański ubolewał, że nie był na pogrzebie syna. Por. BJ, rkps 6667, k. 513, J. Woyna Orański do A. Chmary, Rewiatycze 21 VI 1772.

351 Por. BJ, rkps 6651, k 56, M. Żyłłok do A. Chmary, Siemków 21 V 1773.

352 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 2v, A. Tyzenhauz do [A. Chmary?], b.d.m. — tu informacja o posłanych pieniądzach w trzech workach opieczętowanych, które dostał. I przypominał się o utargowanie 9 procentu, którego zyskanie, jak pisał, „sprawiłoby mi słodycz".

353 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 9v, Kopia listu podskarbiego WKL [A. Tyzenhauza] do Instygatora WKL, b.m. 28 III 1773. W tym czasie krajczy litewski J. Sapieha, którego dobra od 1769

na ten list bynajmniej nie był ugodowy. Zauważał w nim: „Gdybyś JW. tyle był informowany o interesie przy powadze ministerialnej siebie zatrudniającym, ile uproszony przyjaciel IP krajczy i IP komisarz jego są przeświadczeni, osądziłbyś podobnie, że nie mnie łudzi punkt honoru". Dalej obstawał przy swoim: „Gieysztor miecznik trocki niewinny, za mój interes cierpi prześladowanie, gdyby każdy plenipotent równie był wystawiony zemście, nie zostałby sposób nikomu bronienia się i dochodzenia krzywdy u sądu" i dodawał, że postępki będą „świadkami do sprawiedliwości"[354]. Niestety, o co konkretnie w tym konflikcie chodziło, dokładnie nie wiemy, jednak do zerwania kontaktów między A. Chmarą a A. Tyzenhauzem ostatecznie nie doszło. W sierpniu 1774 roku M. Chmarzyna pisała do męża, że list od podskarbiego odpieczętowała, ale nic się nie dowiedziała, bo sprawa do czasu rozmowy została odroczona[355]. Biorąc to pod uwagę, wydaje się, że Stanisław Kościałkowski miał rację, lokując w latach siedemdziesiątych Chmarów jako przeciwników partii dworskiej, do której zaliczał w Mińskim Prószyńskich, Wołodkowiczów i Bykowskich, którzy szli, jego zdaniem, za A. Tyzenhauzem, Chmarowie zaś — w jego ocenie będący popularną w województwie rodziną — wraz ze Świętorzeckimi i Pawlikowskimi rywalizowali z nimi przy wsparciu J. Chreptowicza, a od 1773 roku także wojewody mińskiego Józefa Mikołaja Radziwiłła[356]. Trzeba jednak zauważyć, że ta partia bynajmniej nie była wroga Stanisławowi Augustowi, a wewnętrzne sojusze w województwie mińskim opierały się na animozjach prywatnych między poszczególnymi rodzinami, tak jak chociażby między Chmarami a Wołodkowiczami. J. Chreptowicz i J.M. Radziwiłł nie byli wówczas jedynymi przyjaciółmi politycznymi A. Chmary. Do tej grupy zaliczyć możemy również Tadeusza Ogińskiego, wojewodę trockiego[357], oraz hetmanową A. Ogińską, o czym może świadczyć jej list, w którym dziękowała za życzenia imieninowe i przekazywała pozdrowienia dla zaprzyjaźnionej z nią M. Chmarzyny[358].

---

roku były w sekwestrze, myślał o powrocie do kraju z emigracji barskiej. Por. Z. Zielińska, *Sapieha Józef*, s. 28.

354 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 9, Respons od JWIP Instygatora WKL [A. Chmara] do JW. podskarbiego WKL [A. Tyzenhauza], b.m. 4 IV 1773.

355 BStW, rkps akc. 1780, k. 30, M. Chmarzyna do A. Chmary, [Siemków?] 5 VIII 1774 [drugi list].

356 S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. 1, s. 123. Por. A. Haratym, *Świetorzecki Antoni*, s. 531.

357 AGAD, ZMN rkps 100, s. 30, Tadeusz Ogiński wojewoda trocki do [A. Chmary], Mołodeczno? 28 X 1773.

358 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 19, A. Ogińska do A. Chmary, Warszawa 3 V 1773. O jej bliskości z Chmarami por. BJ, rkps Przyb. 582/14, nl. A. Ogińska do A. Chmary, Warszawa 20 XII 1779, wyznawała wręcz, że go kocha, tyle że, nie chce drażnić tym wyznaniem jego żony, formuła list z pewnością jednak świadczy o zażyłości A. Ogińskiej z A. Chmarą i ich dobrych relacjach.

Do tego grona chyba zaliczyć możemy także Woronieckich, którzy — jakkolwiek mniej politycznie znaczący — wizerunkowo wzmacniali Chmarów[359].

A. Chmara obserwował bacznie bieżące zdarzenia polityczne. Wiedział o podróży hetmana polnego A.M. Sapiehy do Petersburga[360]. Relacje z sejmu otrzymywał od przyjaciela J.J. Kłokockiego, który w jednym z listów pytał go, czy wie „o mężnym oponowaniu się posłów nowogródzkich, pińskich, mińskiego [S.] Bohuszewicza i wołkowyskiego [Michała] Bułharyna" i niektórych koronnych, podkreślając, że zyskają oni „wiekopomną" sławę[361]. Wiadomości warszawskie przekazywali A. Chmarze również inni jemu bliscy, m.in. stale obecny w Warszawie Solary oraz Józef Czyż, który zresztą spodziewał się jego obecności na sejmie[362]. Jak na te wiadomości, podobnie jak na stale napływające, sensacyjne wręcz informacje, np. o tym, że Piotr III żyje[363], reagował A. Chmara, nie wiemy. Wydaje się natomiast, że zgadzał się z wydźwiękiem i treścią mowy Stanisława Augusta „za królobójcami", wygłoszonej przez króla w izbie senatorskiej 2 sierpnia 1773 roku. Król stwierdzał, że to, co zrobili porywacze, stało się dlatego, że nie wiedzieli, co czynili, nie mogli „przez stan i edukacją swoie dojrzeć prawdy", uznał ich za ofiary cudzej obłudy[364]. Ten pojednawczy głos Stanisława Augusta był — jak się wydaje — bliski naturze A. Chmary. Wiadomości o okolicznościach

---

359 Por. LMAVB, F 273, rkps 2665, k. 1—2, Plenipotencja dla J. Chmary od książąt Woronieckich mających hrabstwo kojdanowskie, 6 III 1774. Woronieccy chcieli owo hrabstwo wyjąć spod arendy. J. Chmara miał im w tym pomagać.

360 BCz., MNK rkps 893, k. 26, J. Slunko Starański do [A. Chmary?], Bartkuny 13 VII 1773. Por. o podróży i postawie A.M Sapiehy w tym czasie Z. Zielińska, *Sapieha Aleksander Michał*, [w:] PSB, t. 34, Wrocław 1992—1993, s. 566.

361 Por. BJ, rkps 6651, k. 48—48v, J.J. Kłokocki do A. Chmary, Syczyki 29 IV 1773. Por. o postawach na sejmie, R. Chojecki, *Patriotyczna opozycja*, s. 545—558; J. Michalski, *Rejtan i dylematy Polaków*, s. 196, 199; W. Kończyńska, *Rejtan, Korsak i Bohuszewicz na sejmie 1773 roku. Materiały do monografii posła nowogródzkiego*, Wilno 1935, s. 1—42. Por. też BJ, rkps 6651, k. 52—52v, 63—64v, J.J. Kłokocki do A. Chmary, Brześć 14, 27 V 1773 — tu o Tadeuszu Reytanie i jego służbie dla Prus oraz o niegodnych postawa niektórych posłów, a także o słabej kondycji moralnej polsko-litewskich elit. O I rozbiorze por. J. Michalski, *Historiografia polska wobec problematyki pierwszego rozbioru*, „Przegląd Historyczny" 1972, t. 63, z. 3, s. 425—437; W. Konopczyński, *Pierwszy rozbiór Polski*, Kraków 2010, s. 9 i nn.; D. Dukwicz, *Kilka słów na temat historiografii pierwszego rozbioru*, [w:] W. Konopczyński, *Pierwszy rozbiór Polski*, s. XLVII—LI. Por. też E. Rostworowski, *Ostatni król*, s. 74—76.

362 Por. np. BJ, rkps 6651, k. 3, 35—35v, Solary do [A. Chmary], b.d.m. [Warszawa], Józef Czyż do A. Chmary, Warszawa 12 IV 1773.

363 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 117, NN do A. Chmary, [Warszawa?] 27 XII 1773.

364 LMAVB, F 148, rkps 93, k. 60, Mowa Stanisława Augusta „za królobójcami w izbie senatorskiej", [Warszawa] 2 VIII 1773. Por. o kwestii W. Ostrożyński, *Sprawa zamachu na Stanisława Augusta z 3 list. 1771 r. przed sądem sejmowym*, Lwów 1891, s. 55 i nn. O grze tą sprawą, por. P. Ugniewski, *„Szkaradny występek królobójstwa" w międzynarodowej propagandzie Stanisława Augusta*, „Przegląd Historyczny" 2004, t. 95, s. 327—347.

tych zdarzeń, które dochodziły do niego, mogły niepokoić[365], przecież pojawiały się zarzuty, iż on sam był opieszały w działaniach mających na celu ukaranie owych potencjalnych królobójców[366]. Można odnieść wrażenie, że spośród wielu dziejących się wówczas spraw A. Chmarę najbardziej interesowała kwestia rozwiązania zakonu jezuitów. Możemy tak wnioskować na podstawie jego przekonań religijnych i świadectw głębokiej wiary oraz gromadzenia publicznych wypowiedzi na ten temat[367]. W grudniu 1773 roku ludzie będący u niego na służbie uczestniczyli w lustracji majątku jezuickiego. M. Chmarzyna pisała o tym do A. Chmary: „Komisarze twoje byli na lustracji u księży jezuitów, tam trzej kucharze gotowali obiad, potem się popili i ten obiad zjedli, teraz komisarze czekają aż kucharze wytrzeźwieją i ugotują". Dodawała — dość znamiennie — „cieszyłam się, że ty tej funkcji nie zastępujesz"[368]. Wszak przypomnijmy, że uczestniczył w lustracji dóbr pojezuickich J. Chmara[369]. Problem był dużo poważniejszy i dotąd jest nieopracowany[370].

---

365 Pisano m.in. że prace „warszawskie" mogą się nie udać, a z tego będzie „klęska całego kraju". Mówiono o konfederacji w Wielkopolsce duchem pruskim kierowanej, że to Moskwa „broniła zawsze" żeby Prusy ponad traktat nie brały, o buntach na „Białej Rusi". Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 117—118, NN do A. Chmary, [Warszawa?] 27 XII 1773.

366 Por. BJ, rkps 6213, k. 6, Kopia listu IP Instygatora WKL do kanclerza [M.F. Czartoryskiego], 30 IX 1774 — tu pisał, że wcześniej już mówiono o opieszałości „w sprawie królobójstwa".

367 Por. np. LMAVB, F 148 rkps 93, k. 60v—61v, Oda Stanisława Trembeckiego na rozwiązanie Jezuitów, b.d.m. [1772]. „Nierzadkie w szczęściu życzliwych roje; Pasmo się przysług ucina; Widzieć Nerona liczne pokoje; Póki mu fortuna sprzyja; Jak odmieniła pieszczoty w groźby; Kiedy Rzym na się obraził; nie ma kto by mu na własne prośby; w pierś przyjacielski miecz wraził; zaśniętych przymiotów kochany Ottonie; gdy umierasz rycerze przy twym płaczą zgonie"; „Wspaniałych samobójców za tobą gromady; […]; Co nie dokażą gorliwe głowy; Wasze nauki zyskały; Świat czuje waszą stratę już z tey ruiny; Gorszą się z Ameryką nawrócone Chiny; Wykrzykuje w swym zdaniu dysydent uparty; ten zakon ladajaki czego mnie warty?; […] chcąc przez bezecne w Meksyku brudy; Smutne nawrócić mieszkańce"; „Chcąc zapełnić świątnicy gmach wywrócić stery; Trzeba było najpierw obalić Filary; Tym końcem cios zadają silny; Teraz wiesz Klemensie, żeś jest nieomylny; Jeżeli wiersz mój czasy potomne; przypadkiem będą czytały; Przyznają że te pochwały skromne; cienia pochlebstwa niemiały; […]; Z tych kolumn zgruchotanych zbierając kamyki; możecie mieć królowie przednie mozaiki".

368 BStW, rkps akc. 1780, k. 3, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 5 XII 1773.

369 Por. BV, F 1, rkps 5981, k. 1—123, Lustracja kościoła i kolegium mińskiego exjezuitow 1773—1774. Podpis J. Chmary. O lustracji i lustratorach wyznaczanych przez A. Ponińkiego por. Z. Zielińska, *Poniński Adam,* [w:] PSB, t. 27, Wrocław 1982—1983. s. 504—512.

370 Por. B. Topij-Stempińska, *Kasata zakonu jezuitów w polskiej historiografii XX wieku i w początkach XXI wieku*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 2018, nr 1—2, s. 214—227; M. Kośka, *Sumariusz wpisów dotyczących majątku pojezuickiego z protokołów posiedzeń Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego w latach 1815—1830*, „Hereditas Monasteriorum" 2014, t. 4, s. 331—348.

W życiu publicznym A. Chmara chyba specjalnie się wówczas nie udzielał. Pełnił obowiązki instygatora, m.in. wydał pozew Antoniemu Oskierce[371]. Pilnował nominacji na urzędy mińskie, m.in. w kwietniu 1773 roku na mostowniczego Józefa Worońca i budowniczego mińskiego Kazimierza Kostrowickiego?[372]. Korzystając ze swej pozycji, przypuszczalnie pomagał załatwiać drobne urzędy dla swych przyjaciół, a przynajmniej o to u niego zabiegano, np. Jan Slunko Starański prosił go o list do Mejerów, wojskich kowieńskich, by ci umieścili go gdzieś w starostwie wiłkowyskim lub kalwaryjskim[373]. Z pewnością absorbowały A. Chmarę kwestie zarządu jego dobrami[374] i stałej obecności Rosjan w województwie mińskim, choć w tym przypadku koncentrował się na swoich dobrach. Jeden z jego administratorów, J.? Bukowski, starał się dogadywać z oficerami moskiewskimi, co zakończyło się sukcesem, jakkolwiek przyjmujący go major moskiewski stwierdził, „że ja nie mam mocy nikomu rozkazać, [ale] kto by chciał co dla mnie uczynić", to może. Zawiózł mu J. Bukowski: kur 6, kaczek 4, gęsi 2 i jednego barana, w zamian usłyszał, że jeżeli jaka krzywda będzie, „abym do niego wraz przysyłał". J.? Bukowski w korespondencji z A. Chmarą miał wyrazić — wedle nakazu rosyjskiego majora — „życzliwe usługi jego, iż on jest bardzo pamiętny w swojej deklaracji"[375]. Planowano z tej pomocy skorzystać i przypuszczalnie szybko musiano to uczynić, gdyż inne oddziały chciały brać podwody i furaże[376]. W 1773 roku pomimo ciągłych problemów z Rosjanami, stale żądającymi furaży oraz czyniącymi krzywdy[377], „gospodarstwo" A. Chmary funkcjonowało normalnie, m.in. spławy były

371 NGAB, F 1728, op 1, rkps 41, k. 41v, Protokół potoczny roczków grodzkich mozyrskich. Pozew A. Chmary instygatora Antoniemu Oskierce, 8 VII 1773

372 AGAD, AZ rkps 2788, s. 39, A. Chmara do NN [Andrzeja Zamoyskiego?], Choroszewicze 4 IV 1773. O urzędnikach por. F. Czarniauski, *Urabniki (posady, tytuly) mieńskga wajewodztwa XVI—XVIII stagodzju. Biagraficzny dawiednik*, wyp. 3, Mińsk 2009, s. 117, 135.

373 BCz., MNK rkps 893, k. 25, J. Slunko Starański do [A. Chmary?], Bartkuny 13 VII 1773. Oba leżały w województwie trockim. Por. A. Wejnert, *O starostwach w Polsce*, s. 115, 135.

374 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 41, k. 46—47, M. Butrymowicz do [A. Chmary], Telechany 5 XII 1773; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 34, F. Rylski do [A.? Chmary], Raków 9 XII 1773.

375 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 136—136v, [J.?] Bukowski do NN [A. Chmary?], Stańków 5 XI 1773.

376 Ibidem, k. 136—137.

377 Por. np. BJ, rkps 6651, k. 1—2, 7—8v, 9, 57, D.[ominik] Bukowski do [A. Chmary], Choroszewicze 4 I 1773, M. Żyłłlok do A. Chmary, Siemków 18, 22 I, 21 V 1773. Starano się zabiegać o zmniejszenie obciążeń albo rekompensatę strat, m.in. u księcia Aleksandra Bibikowa, u „barona [Iwana] Fersena", który wyrażał submisję. Nie zawsze się jednak udawało, niemniej dość dwuznaczna w tym kontekście jest wymowa listu J. Wiażewicza, który pisał do A. Chmary, że są tacy co chcą mnie z respektu pańskiego wyrzucić, piszą żem się rozpił, inni donoszą, że „z Moskalami w karty grywam", przyznaje raz z nimi grałem za mojej letniej rezydencji w Siemkowie. BJ, rkps k. 6651, k. 11, J. Wiażewicz do [A. Chmary], Mińsk 29 I 1773.

podtrzymywane, choć na pewno wymagało to większego wysiłku od współpracowników instygatora[378].

Na początku grudnia 1773 roku prawdopodobnie A. Chmara wyjechał z Mińskiego. W majątku pozostała żona, która go doglądała, załatwiając wszelkie sprawy związane z jego prowadzeniem[379]. Przebywała w Choroszewiczach i w pobliskim Słonimie, gdzie zatrzymywała się u zaprzyjaźnionych Radwańskich[380]. W Słonimie miała do załatwienia sprawę z marszałkiem słonimskim Kazimierzem Wołłowiczem, na co — lekko spanikowana — narzekała: „ale mnie się nie udaje kierować twoie interesa, bo już u marszałka słonimskiego nic nie wskórałam, jako widzę z moich obrotów nic profitować nie możesz, kontentuj się moim sercem, które jest dla ciebie niegdy nieodmienne"[381]. Później od połowy grudnia czekała na męża w Choroszewiczach, skąd pisząc do niego, narzekała na samotność, choć w liście tym donosiła również, że odwiedził ją m.in. biskup [?], więc sformułowanie „siedzę jak pustelnica" wydaje się przesadne[382]. W tym czasie A. Chmara przebywał w Grodnie, gdzie załatwiał swoje interesy z podskarbim wielkim M. Brzostowskim i zamierzał spotkać się z podskarbim nadwornym A. Tyzenhauzem, którego jednak tam nie zastał[383]. Przy tej okazji naszła A. Chmarę refleksja — nie wiemy, czym wywołana, ale jasno wówczas w liście do żony sformułowana. Wyraził mianowicie niechęć do tych — bez żadnych personaliów — którzy w Warszawie gorliwie „najlepsze ułożenie z zagranicznymi potencjami obmyślają, aby nic nie przeszkadzało, aby kraje zabrane były". Jednocześnie chwalił postawę hetmana M.K. Ogińskiego, który nie chciał przysięgać na wierność Katarzynie II[384].

---

378 Por. BJ, rkps 6651, k. 4—4v, 7, 9, 15, 22, 39, 46—46v, 50, 56, M. Żyłłok do A. Chmary, Siemków 8, 18, 22 I, 19 II. 19 III, 16, 23, 30 IV, 21 V 1773; BJ, rkps 6651, k. 54—54v, 56—57, 67, 68, F. Bielski do A. Chmary, Jurbork 5 V 1773, Królewiec 22 V 1773, b.d.m. [1773], Królewiec 29 V 1773; BJ, rkps 6651, k. 61, Symon [Leszerzyński?] do A. Chmary, Hołynka 6 V 1773; BJ, rkps 6651, k. 70, Paweł i Jakub Dorsch do A. Chmary, Królewiec 29 V 1773. W Jurborku była komora celna. Por. S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. 2, s. 200.

379 BStW, rkps akc. 1780, k. 3v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 5 XII 1773, o interesach pieniężnych; BStW, rkps akc. 1780, k. 9, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.m. 11 XII 1773, o dębinie, gotowej do wycinki z dóbr biskupich. Por. też BStW, rkps akc. 1780, k. 11, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 11 XII 1773 [drugi list].

380 BStW, rkps akc. 1780, k. 3v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 5 XII 1773.

381 BStW, rkps akc. 1780, k. 9, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.m. 11 XII 1773.

382 BStW, rkps akc. 1780, k. 11, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 11 XII 1773 [drugi list].

383 BN, rkps 9002/3, k. 13—14, A. Chmara do M. Chmarzyny, Grodno 7 XII 1773.

384 BN, rkps 9002/3, k. 15v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Grodno 9 XII 1773. Postawa M.K. Ogińskiego nie była taka bohaterska, w sierpniu 1773 roku złożył reces od konfederacji, a o utracone w wyniku I rozbioru dobra później zabiegał. Por. J. Michalski, A. Nowak-Romanowicz, *Ogiński Michał Kazimierz*, s. 626—627.

Kiedy A. Chmara wrócił w domowe pielesze, nie wiemy, podobnie o tym, czy był na sejmikach rozpoczynających się 7 lutego 1774 roku, na których deputatami wybrano Bernarda Oborskiego, chorążego petyhorskiego, i Michała? Kostrowickiego, podczaszyca mińskiego[385]. Później na kontraktach mińskich wziął pod zastaw dobra rakowskie. Do żony pisał, że więcej dóbr brać nie chce, bo „niepewny zysk", a „wiele trudów i niesposobność w rozległych posesjach"[386]. Z listów M. Chmarzyny wynika, że cały rok praktycznie pozostawał poza domem. Możemy przypuszczać, że krążył między Mińskiem, Choroszewiczami a Grodnem i Wilnem, co wiązało się z „ogarnianiem" przez niego majątków — jak pisał[387] — i z jego funkcją instygatora, z którą miał, co sam przyznawał, kłopoty, a przede wszystkim z tym, jak ułożyć współpracę z Radą Nieustającą i jak reagować na jej „nieprzewidziane ustawy", skoro o sposobie ich egzekucji musiał domyślać się „z pocztowych wiadomości". Pytał więc M.F. Czartoryskiego, kanclerza WKL, jak powinienem asystować „tej nowej radzie", prosił, by go „oświecił'[388]. Pewności nie mamy, ale wydaje się, że była to odpowiedź A. Chmary na jakieś zarzuty co do jego postawy, która mogła nie podobać się kanclerzowi, dlatego przypomniał, jak wyrzucano mu opieszałość w kwestii ukarania potencjalnych królobójców[389]. A. Chmara zabezpieczył się też przed drugą, królewską stroną — treść listu do kanclerza nieco innymi słowami powtórzył w liście do podkanclerzego J. Chreptowicza[390].

Przypuszczać możemy, że przez cały rok 1774 M. Chmarzyna pełniła rolę zarządcy dóbr Chmarów. Małżonkowie nie widzieli się nawet w święta wielkanocne, choć M. Chmarzyna o to zabiegała, dopominając się, by mąż przyjechał na święta[391]. Później pisała do męża, że jego powinszowania świąteczne z płaczem przyjęła — „wzajemnie świąt winszuję, bo wiem, że lepsze będą jak moje, bo tobie każdy interes jest milszy jak ja", i z wyrzutem dodawała, że po świętach razem mogli pojechać, „wszak ja tu niepotrzebnie będę siedziała", myślała, że mąż przyjedzie, chciała mu radzić, by folwarki „poarendował"[392]. Sama, bez męża, jechała

---

385 Por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa*, s. 322.

386 BN, rkps 9002/3, k. 20, A. Chmara do M. Chmarzyny, Mińsk 21 III 1774.

387 BN, rkps 9002/3, k. 24—25v, 28—29, 30, A. Chmara do M. Chmarzyny, Raków 30 III, 7, 11 IV 1774.

388 BJ, rkps 6213, k. 6, Kopia listu IP Instygatora WKL do kanclerza [M.F. Czartoryskiego], 30 IX 1774.

389 Ibidem.

390 Ibidem.

391 BStW, rkps akc. 1780, k. 17v, 32, M. Chmarzyna do A. Chmary, Grzybów 20 III 1774, b.d.m. [1774?].

392 BStW, rkps akc. 1780, k. 20, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 2 IV 1774. Por. BN, rkps 9002/3, k. 24, A. Chmara do M. Chmarzyny, Raków 30 III 1774, tłumaczył się obowiązkami gospodarczymi w Rakowie.

do Słonima „dla obchodzenia grobów”[393]. Z listów wynika, że A. Chmara wiosnę spędził na Litwie, niedaleko od swych majątków. Jego ówczesne działania miały prywatny charakter, choć chyba były związane z interesami księcia A.M. Sapiehy. Pośredniczył w nich F. Bielski, zaufany A. Chmary, który w czerwcu 1774 roku prosił o list do księcia, aby przygotować spotkanie z nim — te planował na początek czerwca w Dereczynie[394]. A. Chmara jeździł również sam do Dereczyna w sierpniu[395]. Jednak to nie tylko A.M. Sapieha absorbował A. Chmarę. Późniejsze żale M. Chmarzyny także potwierdzają, że jej mąż przebywał stosunkowo niedaleko Siemkowa. Pisała do niego, że jej smutno, prosiła go, by — „kiedy choć troszkę masz afektu do mnie” — przyjechał szybciej, jeśli tylko nie będzie „szkodował”[396]. W tym samym liście — może, by skłonić męża do powrotu — dodawała, że ma nudności, za które „krew odpowiada”, ale nie chce bez niego jej puszczać[397]. Być może wynagrodziło ten smutny czas M. Chmarzynie zaproszenie przez księcia kanclerza M.F. Czartoryskiego do Zasławia[398]. Dopiero chyba późną jesienią spadły na A. Chmarę poważniejsze obowiązki publiczne, a mianowicie chodziło o pomoc Józefowi Jerzemu Hylzenowi, wojewodzie mścisławskiemu — zresztą A. Chmara sam był zainteresowany sprawą — w jego sporze z majorem Adamem Brunnowem o rozgraniczenie dóbr starostwa brasławskiego, należącego do J.J. Hylzena, z ziemiami Księstwa Kurlandii i Semigalii[399]. A. Brunnow we wrześniu 1774 roku pisał do A. Chmary, że jego list o *sancitum* konfederacji w tej sprawie zaginął, prosił więc, by ten zjechał 4 października na sąd[400]. Czy A. Chmara na sąd się stawił, nie wiemy, na pewno jechać nie chciał[401]. Wiemy natomiast, że w grudniu 1774 roku J.J. Hylzen prosił A. Chmarę, by ten zablokował działanie powołanej w 1766 roku komisji do rozdzielenia granic pomiędzy Kurlandią a Litwą, w tym uwzględnienia jego starostwa brasławskiego, i wstrzymał A. Brunnowa. Argumentował, że komisja działa na szkodę Litwy. Prosił o czas na znalezie-

393 BStW, rkps akc. 1780, k. 21, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 2 IV 1774.

394 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 36v, F. Bielski do [A. Chmary?], Choroszewicze 1 VI 1774; BN, rkps 9002/3, k. 36—37, A. Chmara do M. Chmarzyny, Zelwa 15 VIII 1774.

395 Por. BN, rkps 9002/3, k. 36, A. Chmara do M. Chmarzyny, Zelwa 15 VIII 1774.

396 BStW, rkps akc. 1780, k. 22, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 3 IV 1774.

397 Ibidem, k. 22v.

398 Por. BN, rkps 9002/3, k. 36, A. Chmara do M. Chmarzyny, b.m. 6 IX 1774.

399 Ł. Wróbel, *Józef Jerzy Hylzen*, s. 204—205.

400 BO, rkps 4909, p. 4, nl. A. Brunnow, baron, major do [A. Chmary], Lisno 16 IX 1774.

401 Por. BJ, rkps 6669, k. 273, Kopia listu Instygatora [A. Chmary] do [?] Malczewskiego generalnej konfederacji litewskiej sekretarza, b.m. 26 VIII 1774; BJ, rkps 6669, k. 273—273v, Kopia listu instygatora [A. Chmary] do [Michała Tadeusza] Morykoniego podkomorzego wiłkomierskiego, b.m. 2 IX 1774; BJ, rkps 6669, k. 274, Kopia listu instygatora [A. Chmary] do J.[J.] Hylzena, b.m. 2 IX 1774. A. Chmara pytał, czy jako instygator musi jechać na komisję osobiście, czy może wysłać plenipotenta.

nie papierów „ku obronie swojej”[402]. Sprawa się ciągnęła wiosną 1775 roku, na co stale utyskiwał J.J. Hylzen i bronił się przed oskarżeniami, że jakoby nieprawnie wytyczał granicę, wskazywał, że komisja Kurlandczyka A. Brunnowa ma promocję cudzoziemskiego ministra, a ten dodatkowo jest chciwy, zaś komisarze kurlandzcy chcą przemocą urwać litewskie grunta. Przekonywał, że trzeba przy tym rozgraniczeniu urzędowej asystencji A. Chmary — instygatora[403]. Później — na początku maja 1775 roku — wskazywał, że A. Brunnow nie przyjął żadnego komisarza ze starostwa, a podskarbi A. Tyzenhauz mówił, że to niegodziwa komisja i będzie skasowana. Pomimo zapewnienia „wielkiego ministra” dalej polecał uwadze A. Chmary ten interes[404]. Jaki był udział A. Chmary w tej sprawie? — tego nie udało się wyjaśnić. Możemy jednak stwierdzić, że A. Chmara nie postępował wówczas wbrew A. Tyzenhauzowi. Jego nadwątlone relacje z nim nie były w tym czasie takie złe, tym bardziej że parę miesięcy później M. Chmarzyna prosiła męża — także w imieniu swego ojca — by właśnie z A. Tyzenhauzem załatwiał interes jej brata Ignacego? Woyny Orańskiego, księdza kanonika smoleńskiego[405]. Dobre relacje A. Chmary z A. Tyzenhauzem sugerują również listy J.J. Hylzena do A. Chmary, podobnie jak i to, że w sprawę się zaangażował po jego stronie, co sugerują pochwały wojewody mścisławskiego kierowane pod jego adresem — wynosił „miłość patriotyzmu w obywatelskiej JWP duszy”[406], składał życzenia wielkanocne[407] i przewidywał jego szybki awans na wyższe dostojeństwo[408]. Jakkolwiek J.J. Hylzen był już u schyłku kariery politycznej i jego znaczenie na dworze królewskim malało, to A. Chmara zyskiwał życzliwość kolejnego senatora. Z tego przeglądu „zatrudnień” publicznych A. Chmary w 1774 roku wynika, że nie miał zbyt wielu obowiązków, choć dokładnie nie wiemy, czym się konkretnie zajmował. Możemy jednak uznać, że to, co robił, budowało powoli jego pozycję w województwie. Do tego przyczynił się jego młodszy brat, na którego w 1774 roku spadły dość znaczące obowiązki publiczne — Joachim Chmara został lustratorem dóbr pojezuickich. Przypomnijmy, że tego nie życzyła Adamowi jego małżonka. W czerwcu 1774 roku J. Chreptowicz pisał do „kochanego brata” J. Chmary, pisarza grodzkiego i mińskiego lustratora,

---

402 AGAD, ZMN, rkps 100, s. 9—10, J.J Hylzen do [A. Chmary], Wilno 24 XII 1774. Por. też BJ, rkps 6669, k. 276—277, „Extrakt aktoratu”, Sprawa rozgraniczenia starostwa brasławskiego i ekonomii wileńskiej A. Brunnowa „Brunoffa” i J.J. Hylzena.

403 AGAD, ZMN, rkps 100, s. 12—13, J.J. Hylzen do A. Chmary, Belmont 18 IV 1775.

404 AGAD, ZMN, rkps 100, s. 15—16, J.J. Hylzen do [A. Chmary], Belmont 9 V 1775. Por. BJ, rkps 6650, k. 19, [J.] Karpowicz do A. Chmary, Belemont 27 IX 1775.

405 BStW, rkps akc. 1780, k. 78, M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka 6 XI 1775.

406 AGAD, ZMN, rkps 100, s. 10, J.J. Hylzen do [A. Chmary], Wilno 24 XII 1774.

407 AGAD, ZMN, rkps 100, s. 12, J.J. Hylzen do A. Chmary, Belmont 18 IV 1775.

408 AGAD, ZMN, rkps 100, s. 14, J.J. Hylzen do [A. Chmary], Belmont 9 V 1775.

w sprawie zarządzeń KEN i lustracji w dobrach pojezuickich, tak żeby „lustratorowie" mieli „pewne prawidło jak sobie postąpić mają"[409]. Z tej funkcji wywiązał się, jak przypuszczać możemy, dobrze, nie było zastrzeżeń do jego pracy. Chociaż w 1774 roku aktywność A. Chmary na niwie publicznej była mało widoczna, to jednak dostrzec można, że powoli zyskiwał w województwie mińskim autorytet i poważanie, w czym pomocni mu byli jego brat, współpracownicy i oczywiście żona M. Chmarzyna, wszyscy — o ile można sądzić — w zewnętrznych relacjach postępujący z wyczuciem i bez potknięć towarzyskich.

Z listów M. Chmarzyny wynika, że w 1774 roku zajmowała się wszelkimi sprawami majątkowymi męża[410], tymi z Królewcem[411], także przyjmowaniem i oddawaniem pieniędzy, wpuszczała w arendy[412] i rozwiązywała problemy braku chętnych do ich brania[413], a nawet doglądała robót budowlanych, m.in. przy kończeniu kaplicy[414] i budowie pałacu w Siemkowie[415]. Informowała o urodzajach — a raczej o nieurodzaju i „mizernym" zbożu[416], o braku pszenicy i ludzi do młócenia[417]. W innym liście wspominała też o braku parobków[418]. W jej korespondencji kolejnym stałym tematem były relacje z poczynań zaufanego administratora A. Chmary, F. Bielskiego[419], który w tym czasie kończył budowę wiciny. Obiecywał, że będzie zakończona i „przed ruskimi świętami" na wodę zostanie zepchnięta[420]. M. Chmarzyna informowała o stałej nieobecności pisarza grodzkiego słonimskiego M. Szwykowskiego[421], bliskiego współpracownika A. Chmary, oraz o problemach z ekonomem [?] Zabłockim, który „dwa razy upiwszy się po-

---

409 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 53—53v, J. Chreptowicz do [J.] Chmary, Warszawa 23 VI 1774 — tu też sugestia, że naczynia gospodarskie, sprzęty mają być sprzedawane albo przyszły posesor ma za nie zapłacić.

410 Por. np. BStW, rkps akc. 1780, k. 17v, 34, 42, 43, M. Chmarzyna do A. Chmary, Grzybów 20 III 1774, Siemków 4 IX 1774, b.m. 23 XI 1774; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 41, k. 43, Ludwik Ignacy? Riaucour biskup pomocniczy łucki do [A. Chmary?], Trzewnia? 29 V 1774.

411 BStW, rkps akc. 1780, k. 46v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 29 XII 1774.

412 BStW, rkps akc. 1780, k. 20—20v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 2 IV 1774.

413 BStW, rkps akc. 1780, k. 27, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 10 IV 1774.

414 BStW, rkps akc. 1780, k. 20v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 2 IV 1774 — pisała, że kaplica już skończona, „tylko nie pokryta", proponowała ją zabezpieczyć, skoro zimą nie będziemy w Choroszewiczach i dodawała, że jeszcze trzeba skończyć dach i okna wprawić, co może kosztować z 200 zł.

415 BStW, rkps akc. 1780, k. 26, 40, 47, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 10 IV 1774, b.m. 9 XI [1774?], Raków 29 XII 1774.

416 BStW, rkps akc. 1780, k. 28v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siemków 5 VIII 1774.

417 BStW, rkps akc. 1780, k. 38, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.m. [Siemków?] 6 IX 1774.

418 BStW, rkps akc. 1780, k. 22, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 3 IV 1774.

419 BStW, rkps akc. 1780, k. 17v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Grzybów 20 III 1774.

420 BStW, rkps akc. 1780, k. 27, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 10 IV 1774.

421 BStW, rkps akc. 1780, k. 22, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 3 IV 1774.

szedł do Słonima nikomu nic nie mówiąc, tutejszy administrator także pije, jeżeli tam jakiego dostaniesz to przywieź z sobą”[422]. Kwestie z pijaństwem, nie tylko zarządców, ale poddanych powtarzały się, tym dodatkowo towarzyszyły ekscesy obyczajowe, np. niejakiego „Marcinka”, którego z jakiegoś majątku odesłano, bo się rozpił „i hałasy czyni w domu, i że z dziwko jego swawole poczynił”[423]. Donosiła o rozzuchwaleniu się chłopów[424], choć konkretów nie podawała, na czym ono miało polegać. Jakkolwiek w ocenie włościan M. Chmarzyna była surowsza niż jej mąż, to w kwestii interesów zachowywała się bardzo dobrze, zawsze była grzeczna i gościnna, np. z wyrozumiałością kazała odwozić gości swoimi podwodami[425]. Gdy potrzeba w majątku była, np. brakowało zboża, wówczas M. Chmarzyna bez cienia wątpliwości kazała jechać do „księży schizmatyków”, choć ich nie lubiła, „żeby tam zamówić”[426], dobro majątków było najważniejsze.

W związku z obowiązkami gospodarskimi urozmaicała sobie życie pobytami w Grzybowie czy Słonimie, uczestnicząc w tamtejszym życiu towarzyskim[427]. Nie wiemy dokładnie, z kim tam przebywała, były to jednak rodziny urzędników ziemskich, których sama wymienia, ale tylko z tytułu: „łowczyna”, „krajczy”[428], później pojawiają się w jej otoczeniu inni. W tej grupie był chorąży słonimski Jan Kazimierz Makowiecki i sędzic miński [?] Prószyński, którzy z kolei ją odwiedzali[429], oraz „biskup”, z którym nawzajem się odwiedzała[430] i wspólnie z którym zajmowała się godzeniem zwaśnionych par małżeńskich, odnosząc na tym polu sukcesy, skoro zdarzyło się, że mężowi oznajmiła, że rozwodu nie będzie[431]. Niekiedy, by zapewnić sobie gości i ich dłużej zatrzymać u siebie, uciekała się do małych podstępów, o czym pisała do męża, np. że chce zatrzymać odwiedzających ją gwardianina i kaznodzieję, jadących na pogrzeb do Radoszkowicz, i oznajmiała, że „pierwszego już galatą upoiłam i zatrzymałam do wieczerzy”[432].

---

422 BStW, rkps akc. 1780, k. 17v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Grzybów 20 III 1774.

423 BStW, rkps akc. 1780, k. 20v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 2 IV 1774.

424 BStW, rkps akc. 1780, k. 28, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siemków 5 VIII 1774.

425 BStW, rkps akc. 1780, k. 30, M. Chmarzyna do A. Chmary, [Siemków?] 5 VIII 1774 [drugi list].

426 BStW, rkps akc. 1780, k. 47, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 29 XII 1774.

427 BStW, rkps akc. 1780, k. 17, 22—22v, 42, M. Chmarzyna A. Chmary, Grzybów 20 III 1774, Choroszewicze 3 IV 1774, b.m. 23 XI 1774.

428 BStW, rkps akc. 1780, k. 17, M. Chmarzyna do A. Chmary, Grzybów 20 III 1774.

429 BStW, rkps akc. 1780, k. 17, 28v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Grzybów 20 III 1774, Siemków 5 VIII 1774.

430 BStW, rkps akc. 1780, k. 22, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 3 IV 1774.

431 BStW, rkps akc. 1780, k. 26, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 10 IV 1774.

432 BStW, rkps akc. 1780, k. 36, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.m. [Siemków?] 5 IX 1774.

M. Chmarzyna umiała więc sobie zorganizować czas. Zdarzało się, że bywała sama w dobrach bez gości, ale były to niezbyt długie okresy, wynikające najczęściej z przypadku albo losowych zdarzeń, kiedy to np. „łowczyna" i „Radwańska" nie mogły jechać, bo „u jej dziwki wrzód na zadku siadł"[433]. Pocieszały M. Chmarzynę produkty przesyłane przez A. Chmarę, kupowane na jej zlecenie[434], choć niekiedy złośliwie dziękowała za „sylwki i iapka"[435]. Zawsze pomagała mężowi, a ze zdwojoną energią, gdy się zbliżał — wówczas uprzedzała jego życzenia, np. gdy spodziewała się, że będzie potrzebował ryb na jutrzejszy obiad, wówczas posyłała rybaka i Marcina do sadzawki, by je złowili[436]. M. Chmarzyna była osobą cierpliwą, wszak po „przygodzie" ze świętami wielkanocnymi, czekały ją kolejne święta — tym razem Bożego Narodzenia — bez męża, jak można wnioskować z jej listów. W grudniu 1774 roku pisała najpierw, że winszuje jutrzejszych jego imienin, zdrowia życzyła, zapewniała, że go kocha[437], a parę dni później składała mu życzenia pomyślności w Nowym Roku i chwaliła się „ja tu wiele gości miałam wilią Bożego Narodzenia i na same święta", a „pisarzowie" — Joachimowie Chmarowie? — dopiero wczoraj wyjechali[438].

Przez cały rok 1774 M. Chmarzyna donosiła mężowi o wszystkich znaczniejszych zdarzeniach. W marcu pisała o powrocie księdza biskupa I. Massalskiego z Warszawy i jego wyjeździe do Nieświeża w celu skończenia interesu z księciem Mikołajem Radziwiłłem, który miał być w Nieświeżu[439]. Gdy go później tam nie zastał, bo książę Mikołaj prosto z Warszawy pojechał do Gdańska w związku z chorobą brata Macieja, ruszył — przez Białystok — do Warszawy[440]. Na początku kwietnia informowała męża, że książę hetman A.M. Sapieha miał być w Dereczynie, ale na święta pojechał do Różany, a trzeciego dnia po świętach wielkanocnych miał jechać do Warszawy[441], że w Słonimie spodziewają się generała Seweryna? Rzewuskiego, który jednak — dodawała — z Nieświeża pojechał

---

433 BStW, rkps akc. 1780, k. 17v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Grzybów 20 III 1774.

434 BStW, rkps akc. 1780, k. 30, M. Chmarzyna do A. Chmary, [Siemków?] 5 VIII 1774 [drugi list].

435 BStW, rkps akc. 1780, k. 34v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siemków 4 IX 1774.

436 BStW, rkps akc. 1780, k. 38, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.m. [Siemków?] 6 IX 1774.

437 BStW, rkps akc. 1780, k. 44, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 25 XII 1774.

438 BStW, rkps akc. 1780, k. 46, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 29 XII 1774.

439 BStW, rkps akc. 1780, k. 17, M. Chmarzyna do A. Chmary, Grzybów 20 III 1774.

440 BStW, rkps akc. 1780, k. 22, 27, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 3, 10 IV 1774. Prawdopodobnie chodziło o sprawy z wierzycielami, M. Radziwiłł był prawnym opiekunem dóbr K.S. Radziwiłła w tym czasie, zaś I. Massalski miał w tych dobrach swoje zadawnione interesy, do ugody doszło w 1778 roku. Por. J. Michalski, *Radziwiłł Karol Stanisław*, [w:] PSB, t. 30, Wrocław 1987, s. 249—255.

441 BStW, rkps akc. 1780, k. 20v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 2 IV 1774.

do Wilna[442]. Nie ograniczała się przy tym do biernego przekazywania informacji. Doradzała mężowi, jak ma postąpić. Tak było w przypadku jego sprawy z A. Tyzenhauzem, którą zalecała kończyć przy okazji spotkania, a nie listownie[443]. Kiedy wojewoda trocki Tadeusz Ogiński czekał na respons, wtedy zalecała szybką odpowiedź listowną, dodawała, że bojarzyn czeka na nią, więc należy mu odpisać i przysłać list przez sługę Marcina[444]. Innym razem wyraźnie chciała w pewnych zdarzeniach uczestniczyć, jak chociażby w planowanym spotkaniu z „księciem kanclerzem" M.F. Czartoryskim w Zasławiu, pisała zatem do męża, że jak nie wróci z Mińska, to może ona pojedzie[445].

M. Chmarzyna była z pewnością dobrym informatorem A. Chmary, ale nie jedynym. Z Warszawy przez długie okresy relacje słał mu J.N. Chęcki. W marcu 1774 roku donosił on A. Chmarze o deklaracji Abdul Hamida, wydanej jakoby w obronie całości Polski[446]. Z kolei F. Bielski donosił o poczynaniach księcia A.M. Sapiehy[447] i o swoich pracach wokół jego majątku[448].

Istotnym elementem relacji M. Chmarzyny były informacje o przechodach wojsk imperatorowej, o wydanych uniwersałach przez generała Abrahama Romanusa, by komisarze prowiantowi jechali z kwitami do Warszawy, i ogólnie o zachowaniu moskwiczan, czyli najczęściej o stratach, które ponosili m.in. w Hołynce, z której wszystkie podwody zabrano[449]. Później wzmianki o Rosjanach i czynionych przez nich szkodach były rzadsze[450], co być może wynikało z dobrych relacji, jakie A. Chmara nawiązał z oficerami moskiewskimi[451]. Tak było do grudnia 1774 roku. Wtedy przyszła wiadomość, że 10 tys. żołnierzy Moskwy ma

---

442 BStW, rkps akc. 1780, k. 22—22v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 3 IV 1774.

443 BStW, rkps akc. 1780, k. 30, M. Chmarzyna do A. Chmary, [Siemków?] 5 VIII 1774 [drugi list].

444 BStW, rkps akc. 1780, k. 38, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.m. [Siemków?] 6 IX 1774.

445 BStW, rkps akc. 1780, k. 32, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m. [1774?].

446 BJ, rkps 6666, k. 245, J.N. Chęcki do [A. Chmary], Warszawa 28 III 1774. Por. J. Michalski, *Schyłek konfederacji*, s. 179.

447 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 36—36v, F. Bielski do [A. Chmary?], Choroszewicze 1 VI 1774.

448 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 36—37v, F. Bielski do [A. Chmary?], Choroszewicze 1 VI 1774, tu mowa m.in. o buhaju holenderskim, kucharzu Janie, co zapomniał o maśle i o koszykach, których „od IP Zielonki nie przywiozłem, powiedział mi tak, że ten majster, który robi nasze, całą jesień chorował, a teraz choć ozdrowiał to nie ma czasu", o tym, że nie ma kapłonów w Choroszewiczach i o pracach wokół karczmy.

449 Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 17—17v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Grzybów 20 III 1774.

450 BStW, rkps akc. 1780, k. 28, 44, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siemków 5 VIII 1774, Raków 25 XII 1774.

451 Por. BN, rkps 9002/3, k. 46v—47, 52, A. Chmara do M. Chmarzyny, Siemków 9 XI, 10 XII 1774.

przejść przez Mińsk i że nowe furaże już rozdzielono na województwa. M. Chmarzyna ze znawstwem dodawała, że jedno województwo tego by nie wytrzymało. Co gorsza, to wojsko miało stać na terenie Mińszczyzny cztery miesiące. Lekko przerażona pisała, że wszyscy mają stać po wsiach, martwiła się, jak oni się pomieszczą, „pogubią ludzi”[452]. W planie rozlokowania wojsk dobra rakowskie i Siemków zostały jednak pominięte[453]. Przypuszczalnie zobowiązano Chmarów do dostarczenia własnymi podwodami do Mikołajew tylko furażu, co chyba szybko uczyniono — posłano żądane 30 beczek żyta[454].

Gdzie przywitał A. Chmara rok 1775, nie wiemy, na pewno nie w swych majątkach i nie przy żonie, która składała mu listownie w grudniu 1774 roku życzenia imieninowe[455] i później noworoczne[456]. Przypuszczalnie był wówczas w Warszawie. Żonie zapowiadał, że zamierza stanąć w stolicy 1 stycznia 1775 roku[457]. Ona sama pytana, kiedy mąż wróci, odpowiadała, że pewno na sejmiki[458]. W tym czasie również kontaktował się z A. Tyzenhauzem, o czym donosił żonie i pisał o jakichś tajnych rozkazach dla niego, które nie mogą zostać posłane listem. Prosił żonę, by te informacje zachowała w tajemnicy — „dla robót przyzwoitych obywatelstwu w województwie naszym”[459]. Po przybyciu do Warszawy A. Chmara widział się z królem. Niestety, o przebiegu tego spotkania A. Chmara nic nie pisał, tylko odnotował fakt[460]. Kiedy A. Chmara powrócił, nie wiemy. Ostatnią informację o jego oddaleniu zawiera cytowany już list M. Chmarzyny z 12 stycznia, w którym pisała, że słyszała, że na trakcie warszawskim jest dla Moskali poczta z naszych chłopów rozstawiona, „można nią jeździć, i można chłopu płacić, to by oni kontenci byli, bo tu Moskale nic nie płacą”, a niechby płacili po 8 groszy[461]. Wydaje się, że trzy dni później A. Chmara musiał już być w województwie mińskim, skoro — „bojarem” — posyłała do niego list z prośbą

---

452 BStW, rkps akc. 1780, k. 46—46v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 29 XII 1774.

453 Ibidem, k. 46v.

454 Ibidem.

455 BStW, rkps akc. 1780, k. 44, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 25 XII 1774.

456 BStW, rkps akc. 1780, k. 46, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 29 XII 1774.

457 Por. BN, rkps 9002/3, k. 54, A. Chmara do M. Chmarzyny, Słonim 25 XII 1774. Tak się stało por. BN, rkps 9002/3, k. 58, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 1 I 1775.

458 Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 47, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 29 XII 1774. Z listu Józefa Obarzanka wynika, że już 2 stycznia 1775 roku A. Chmary nie było w Warszawie. Por. BJ, rkps 6652, k. 5, J. Obarzanek do A. Chmary, Warszawa 2 I 1775.

459 Por. BN, rkps 9002/3, k. 54—54v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Słonim 25 XII 1774. A. Chmara spotkał się z A. Tyzenhauzem w drodze do Warszawy i ponoć długo „w wielkich grzecznościach” rozmawiali. Por. BN, rkps 9002/3, k. 58, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 1 I 1775.

460 Por. BN, rkps 9002/3, k. 60, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 9 I 1775.

461 BStW, rkps akc. 1780, k. 53v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 12 I 1775.

o podpisanie, zapieczętowanie i wysłanie[462]. Oczekiwała go około 23 stycznia w Choroszewiczach. Zalecała mu, by nie jechał nocą, bo już ma dość fatygi[463]. Nie ulega wątpliwości, że A. Chmara dobrze wiedział, co się dzieje w kraju, o ocenach postawy Adama Ponińskiego, czytał „Mowę Puchaczewa [Jemieliana Pugaczowa] do pospólstwa przed śmiercią", który deklarował, że nigdy nie popełnił takiego „ekscesu" jak A. Poniński w Warszawie, do czego dodawał wymownie, że krzywdy, jak on, ojczyźnie nie zrobił, i dalej mówił o infamisach warszawskich[464]. Zresztą A. Chmara sam był w Warszawie na początku roku 1775 i takie opinie o A. Ponińskim musiał słyszeć[465].

W lutym Marcin Kostrowicki wzywał A. Chmarę do Wilna. Pisał, że jego interes tego wymaga, że będzie „wołana" jego sprawa, i dodawał choć na razie udaje się przeciwnościom zapobiegać, to nie wiadomo jak długo się to będzie udawało[466]. Przypuszczalnie był tam wtedy ojciec Marianny, a teść A. Chmary J. Woyna Orański, który planował uczestniczyć w tamtejszych sejmikach[467]. O jaki proces A. Chmary w Wilnie tu chodziło, nie wiemy. Marzec A. Chmara raczej spokojnie spędził w swoich dobrach albo w ich bliskim sąsiedztwie, co wynika z listu M. Chmarzyny, która organizowała jego pobyt w Siemkowie i Rakowie, w którym na niego czekała[468], a on załatwiał drobne sprawunki domowe przy pomocy swych zarządców[469]. Być może zajmował się sprawami procesowymi związanymi z jego funkcją instygatora w Mińsku[470].

Z listów J.J. Kłokockiego do A. Chmary wiemy, że przygotowywano się do sejmików lutowych. Wynika z nich, że województwo mińskie było skłonne do funkcji deputackich wspierać kandydatów wskazanych przez generała ziem

---

462 BStW, rkps akc. 1780, k. 54, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.m. 15 I 1775.

463 BStW, rkps akc. 1780, k. 60, M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka 23 I 1775.

464 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 119, k. 17v, 18v, Mowa Puchaczewa do pospólstwa przed śmiercią.

465 Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 48, 52, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 5, 12 I 1775.

466 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 49, M. Kostrowicki sędzia grodzki miński do A. Chmary, Wilno 27 II 1775.

467 BStW, rkps akc. 1780, k. 54, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.m. 15 I 1775. Czy pojechał, nie wiadomo, wszak zapadł na zdrowiu.

468 BStW, rkps akc. 1780, k. 62, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 21 III 1775.

469 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 40, Berko Nadomowicz do [A. Chmary?], [nieczyt.] 27 III 1775, chodziło o dostawę zamówionego wina. Por. też BJ, rkps 6652, k. 3—3v, 7—7v, 13—13v, F. Bielski do A. Chmary, Grodno 2 I 1775, już przygotowywał spław, D.[ominik] Bukowski do A. Chmary, Raków 5, 12 I 1775.

470 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 57, [nieczyt.] do A. Chmary, Czerniewo 11 III 1775. Pisano tu o sprawie [?] de Raësa „chorążego" z Józefem? Stempowskim, prosząc, by zwlekał z nią aż do przybycia Raësa z Warszawy, gdyby to nie mogło nastąpić, proszono o utrzymywanie jego strony. W tym czasie żaden z Raësów nie był „chorążym", najbardziej prawdopodobny jest młody i aktywny Franciszek, sędzia grodzki trocki. Por. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 2, s. 640.

podolskich Adama Kazimierza Czartoryskiego[471]. Sejmiki odbyły się 6 lutego 1775 roku. Nie było na nich A. Chmary i nie był on z nich zadowolony, nie wybrano bowiem na strażnika mińskiego proponowanego przez niego „szwagra" [?] Woyny Orańskiego, w każdym razie nie zdołał tej elekcji przeprowadzić Jan Pawlikowski, który należał do przyjaciół instygatora[472]. Dokładną relację z przebiegu sejmiku złożył bratu obecny na nim J. Chmara. Sejmik zagajał chorąży Florian Bykowski, zamiast podkomorzego mińskiego, który od dłuższego czasu był chory. Pierwszego dnia po niewielkiej sprzeczce deputatami wybrano Jana Wołodkowicza, krajczyca mińskiego i Ignacego Ratyńskiego, łowczyca mińskiego. W drugim dniu dokonano wyboru strażnika, którym został Krzysztof Lichodziejewski, choć J. Chmara sprzeciwiał się jego kandydaturze, wskazując, że ma wytoczone procesy, skutku to jednak nie wywarło. Pisał również — i to była wówczas kwestia najważniejsza dla województwa mińskiego — o furażach dla armii rosyjskiej, które „z wielkim uciemiężeniem tak poddaństwa jako i wszystkich obywatelów tutejszych" nałożono, ale zaznaczał, że jest nadzieja, że to wojsko „będzie odwrócone"[473]. W Mińsku A. Chmara pojawił się w marcu w czasie kontraktów, gdzie załatwiał swoje interesy, z których, jak stwierdzał w liście do M. Chmarzyny, był zadowolony[474].

W kwietniu 1775 roku A. Chmara prawdopodobnie „w domu" przyjmował relację F. Bielskiego z przebiegu spławu, którego przypuszczalnie był organizatorem. Spławiał wówczas także zboże hetmanowej A. Ogińskiej[475] i księcia J.M. Radziwiłła, wojewody mińskiego[476]. O przyjęciu wszystkich ustaleń delegacji przez

---

471 BJ, rkps 6652, k. 16—17, 29—30v, J.J. Kłokocki do A. Chmary, Warszawa 20, 30 I 1775.

472 Por. BJ, rkps 6652, k. 45, Jan Pawlikowski do A. Chhmary, Mińsk 7 II 1775. Por. też BJ, rkps 6652, k. 48—49, 59—59v, [Ignacy Przysiecki] do [A. Chmary], [Mińsk] 8 II 1775, J. Chmara do A. Chmary, Mińsk 10 II 1775.

473 BJ, rkps 6652, k. 46—47v, [J. Chmara] do A. Chmary, Mińsk 8 II 1775. Wybór deputatów por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa*, s. 326.

474 BN, rkps 9002/3, k. 6652, k. 66—66v, 68—68v, 69, A. Chmara do M. Chmarzyny, Mińsk 19, 20, 22 III 1775.

475 Z którą w dobrych stosunkach była też M. Chmarzyna, o czym świadczyć może zdawkowa wiadomość do męża: „List posyłam do hetmanowej [A. Ogińskiej] pod twoją kopertą, zapłać za obydwa i zapieczętuj". BStW, rkps akc. 1780, k. 78, M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka 6 XI 1775.

476 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 27, k. 52v, F. Bielski do [A. Chmary?], Bohdaniszki 15 IV 1775. F. Bielski informował, że rozbiły się dwie wiciny właśnie A. Ogińskiej i wojewody mińskiego J.M. Radziwiłła. Spław zakończył się z pewnymi problemami 5 VI w Królewcu, wtedy też F. Bielski pisał, że sprzedał 240 łasztów żyta po 2# pruskie za łaszt i za taką samą cenę 350 łasztów pszenicy oraz sprawunki dla J. Woyny Orańskiego i [?] Wiażewicza zrobił. Donosił też o pożarze Królewca, w którym „wygorzało" 367 domów i kościół. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 55—56, F. Bielski do [A. Chmary], Królewiec 10 VI 1775. Por. też o spławie i interesach królewieckich A. Chmary, AGAD, ZACz., rkps 685, s. 68, 82, F.[ranz Friedrich] Saturgus do A. Chmary, Królewice 16 III 1776; [J.?] Moraczewski do [A. Chmary], Unichowszczyzna 23 XII 1776.

sejm pisał do A. Chmary wojewoda trocki T. Ogiński[477]. Z relacji kierowanych do niego prosto z Warszawy wiedział, co się tam aktualnie dzieje[478].

Sądzić możemy, że do początków czerwca 1775 roku A. Chmara przebywał w swych dobrach i być może spędził w 1775 roku pierwsze od dłuższego czasu święta wielkanocne z żoną. Małżonkowie rozjechali się znowu na początku czerwca i od tego momentu pojawiają się listy M. Chmarzyny do „najukochańszego małżonka". M. Chmarzyna pojechała do Mińska[479], gdzie odbierała listy męża, datowane w Stołpcach[480], w Słonimie i Rewiatyczach, skąd wydawał polecenia w swych interesach[481]. Dalsza jego „trasa" nie jest znana. Być może pojechał do Grodna, gdzie wzywał go Tadeusz Czudowski, miecznik słonimski, w sprawie sądowej z generałem Antonim? Tyszkiewiczem. Kwestia ta pozostaje niejasna, ale z listu wynika, że A. Chmara był zaangażowany po przeciwnej stronie, sam T. Czudowski oferował w sprawie pomoc, ale zastrzegał, że będą potrzebne pieniądze[482]. Kiedy A. Chmara wrócił do swych dóbr, nie wiemy. Być może pod koniec sierpnia, kiedy to przez związanego z A. Chmarą S.[?] Galińskiego awizowano mu bytność Jerzego? Sołłohuba, generałowicza „jutro", w Rakowie na obiedzie[483], albo we wrześniu, kiedy J.J. Hylzen informował go o komisji w sprawie rozgraniczenia jego starostwa[484]. Wtedy znowu otrzymywał,

---

477 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 25v, T. Ogiński do A. Chmary, Hanuta 16 IV 1775.

478 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 119—121, NN do A. Chmary, Warszawa 1 V 1775. Tu też informacje, że na dwór przybył książę wojewoda ruski August Czartoryski i zjechał do Warszawy Stanisław Szczęsny Potocki chorąży koronny, tyle osób i koni z nim przyszło „iż przypomniał Warszawie czasy Augusta trzeciego, stanął w pałacu ojca żony swojej". Donoszono o zmianach w Radzie Nieustającej i manifeście posła bracławskiego Antoniego Stanisława Czetwertyńskiego przeciw „Delegacji" i działaniom obecnego sejmu. Zapowiadano też konflikt o prerogatywy władzy hetmańskiej. Por. BJ, rkps 6666, k. 322, J.N. Chęcki do A. Chmary, [Warszawa] 9 X 1775.

479 BStW, rkps akc. 1780, k. 68, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 4 VI 1775. Z Mińska wróciła około 8 czerwca, lekko chora z kaszlem, pisała: „najbardziej mi zaszkodziły świeże mury u PP Bazylianek", u których nocowała, a poza tym, pisała, ludzie strasznie na katar i kaszel chorują. BStW, rkps akc. 1780, k. 71v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 8 VI 1775. Por. też BStW, rkps akc. 1780, k. 73, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 13 VI 1775 — pisze, że i tu wszyscy chorzy na katar i kaszel, ale ona zdrowsza.

480 BStW, rkps akc. 1780, k. 70, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 8 VI 1775. Por. BN, rkps 9002/3, k. 75—76, A. Chmara do M. Chmarzyny, Stołpce 28 V 1775.

481 Por. BN, rkps 9002/3, k. 77, 79, A. Chmara do M. Chmarzyny, Słonim 2 VI 1775, Rewiatycze 6 VI 1775; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 56, A. Chmara do J. Chmary, Słonim 22 VI 1775.

482 BO, rkps 4909, p. 26, nl., T. Czudowski miecznik słonimski do [A. Chmary], Grodno 15 VI 1775.

483 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 99, S.? Galiński do [A. Chmary], Siemków 27 VIII 1775.

484 AGAD, ZMN, rkps 100, s. 7, J.J. Hylzen do A. Chmary, Belmont 26 IX 1775 — pisał wówczas, że: komisja upadła, bo nie było komisarzy, m.in. radziwiłłowskiego i że to nie jego wina, a o to oskarża go jej przewodniczący podkomorzy wiłkomierski Michał Tadeusz

choć nie bezpośrednio, relacje z Warszawy, m.in. o głosowaniach w Radzie Nieustającej nad nominacjami na urzędy ministerialne[485]. W 1775 roku A. Chmara jeszcze raz opuścił swe dobra na dłużej — nie było go przez cały listopad, czego dowiadujemy się z listów M. Chmarzyny[486]. Wyjechał około 4 listopada, co sugeruje jej list do męża z 6 dnia tegoż miesiąca. Pisała wtedy, że myśli o nim, bo miał złą drogę, gdyż 2 dni lało, „wszystko to za teraźniejszego panowania takie niewygody znosić muszą ludzie"[487]— dygresja to znamienna rzucona *ad hoc*. Kierowane przypuszczalnie do niego prośby o wyznaczenie terminu na inkwizycje[488] raczej były załatwiane później. Z listów M. Chmarzyny, która zalecała sprawy do załatwienia z A. Tyzenhauzem, możemy wnioskować, że A. Chmara w listopadzie 1775 roku był w Grodnie[489]. Wrócić miał około 20 listopada. Tym razem M. Chmarzyna nie gniewała się na opóźnienie powrotu: „Proszę się nie spieszyć, a swoim interesom dogodzić żebyś mi nie wymawiał żeś dla mnie co utracił"[490]— brzmi to jednak, mimo wszystko, dwuznacznie, tym bardziej że chyba trochę złośliwie dodawała, że prałata Józefa Kamińskiego zatrzymała już tydzień do planowanego powrotu męża i dodawała, że nie spodziewała się, że tak długo zabawi poza domem[491].

W czasie nieobecności męża M. Chmarzyna załatwiała domowe, gospodarskie sprawy[492], niekiedy żaląc się na kłopoty z pijakami w ich obejściu[493], na nieuczciwego ekonoma [?] Chylińskiego[494], na zdarzone śmiertelne pobicia

---

Morykoni. Związany on był ze Stanisławem Augustem i powiązany rodzinnie z A. Tyzenhauzem. Por. Z. Zielińska, *Morykoni Michał Tadeusz*, [w:] PSB, t. 22, Kraków 1977, s. 23—25.

485 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 127, NN do A. Chmary, Słonim 30 IX 1775 — tu m.in. wynik głosowania na kanclerza, wygrał A.M. Sapieha z 18 głosami, wyprzedzając M.T. Łopacińskiego z 14 głosami.

486 BStW, rkps akc. 1780, k. 78, 82, 83, M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka 6 i 20 XI 1775, Dereczyn 10 XI b.r. [1775?].

487 BStW, rkps akc. 1780, k. 78, M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka 6 XI 1775.

488 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 53, [urwany] do NN [A. Chmary], Krasne 6 XI 1775.

489 Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 78, M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka 6 XI 1775.

490 BStW, rkps akc. 1780, k. 83, M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka 20 XI 1775.

491 Ibidem.

492 Por. np. BStW, rkps akc. 1780, k. 48, 52v—53, 82, 83, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 5 i 12 I 1775, Dereczyn 10 XI b.r. [1775?], Hołynka 20 XI 1775. Dodajmy do tego, że cały czas starała się pomagać ojcu, niejako zalecając jego interesy mężowi, por. BStW, rkps akc. 1780, k. 74, 83, M. Chmarzyna do A. Chmary, Rewiatycze 16 VII br., Hołynka 20 XI 1775. Innym razem pisała w imieniu ojca by pamiętał o interesie księdza kanonika, jej brata Ignacego i plebani olwickiej dla niego, powodzenie interesu zależało od A. Tyzenhauza. Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 78, M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka 6 XI 1775.

493 BStW, rkps akc. 1780, k. 48v—49, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 5 I 1775.

494 BStW, rkps akc. 1780, k. 72, 73v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 13 VI 1775. Pisała, że [?] Chyliński „bardzo ladaco", jęczmień co A. Chmara kupił sprzedaje chłopom i Żydom, O. Pawłowi-

wśród chłopów[495], na marne urodzaje na żyto[496], na to, że na polach wypalono jęczmień[497]. W tych trudnych sytuacjach pomagali jej zarządcy[498]. Niemniej i tak A. Chmara doceniał jej wysiłki. Pisał do niej: „za wiele na twoją głowę tylo zaprzątać się interesami i innemi", „choć widzę potrafisz mieć wiele baczności"[499]. Głównym problemem — nie tylko zresztą jej — były groźby dostarczania kolejnych furaży dla Rosjan. Ten temat z nową siłą pojawił się w styczniu 1775 roku. Obywatele mińscy rozmawiali o tej sytuacji nawet na uroczystościach rodzinnych[500]. Głoszono, że 15 tys. Moskali stać będzie w Mińskiem i każą zwozić furaż na dwa miesiące, za który mają płacić cenę „krajową" — „teraz żyto po 4 talary z Żydzi kontraktują w Zasławiu i mają płacić cenę jak będzie w Królewcu"[501]. Uradzono więc w Mińsku wysłać do Warszawy delegatów, by temu zapobiec. M. Chmarzyna postanowiła na wszelki wypadek — by nie wygubić chłopów i nie niszczyć dworu — nie dopuścić do wysyłki zboża wicinami[502]. Parę dni później — 12 stycznia — lekko spanikowana pisała do męża, by się wstrzymał do lepszych czasów z zakupem stołowej zastawy srebrnej, wszak „nie kazałeś topić rubli", aby nie było tak, że będą mieli na czym jeść, ale nie będą mieli czego jeść[503]. Uważała, że obciążenia furażami nie wytrzymają ani dwory, ani

---

cza nie słucha, z Żydem zaceńskim „zrobił historie", chciał go krzywdzić, ale Żyd uciekł. W końcu Chylińskiego związano i do Siemkowa przywieziono. O. Pawłowicz chce Chylińskiego odsunąć i dać za niego innego człeka i takie rozwiązanie ona rozważała.

495 BStW, rkps akc. 1780, k. 68, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 4 VI 1775.

496 BStW, rkps akc. 1780, k. 68—68v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 4 VI 1775. O marnych zasiewach mówiono już wcześniej. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 129v, F. Obrąpalski do J. Chmary?, b.m. 22 I 1775.

497 BStW, rkps akc. 1780, k. 68, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 4 VI 1775. Wiadomość tę uszczegółowił później: upały wielkie, 2 tygodnie nie padało. BStW, rkps akc. 1780, k. 72, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 13 VI 1775.

498 Por. np. BJ, rkps 6652, k. 28, 32—32v, 35—35v, Piotr Raczkowski do A. Chmary, Choroszewicze 29 I 1775, D. Bukowski do A. Chmary, Raków 2 II 1775, Szymon Leszczyński do A. Chmary, Hołynka 3 II 1775.

499 BN, rkps 9002/3, k. 83, A. Chmara do M. Chmarzyny, Słonim 19 VI 1775. Parę miesięcy później pisał: „Bez mojego doradzania wiem, że sama tyle zwykłaś miewać roztropnej rezolucji ile gdzie jej wyciąga potrzeba", BN, 9002/3, k. 112, A. Chmara do M. Chmarzyny, Siemków 22 IV 1776.

500 BStW, rkps akc. 1780, k. 52, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 12 I 1775.

501 BStW, rkps akc. 1780, k. 50, M. Chmarzyna do A. Chmary, Mińsk 8 I? 1775. Por. też BJ, rkps 6652, k. 16, J.J. Kłokocki do A. Chmary, Warszawa 20 I 1775.

502 Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 50, M. Chmarzyna do A. Chmary, Mińsk 8 I? 1775. Potem pisała: „Rozumiem, że w przyszła niedzielę albo prędzej stanie Żyd wysłany z Mińska pocztą dla odwrócenia tak uciążliwych furażów". BStW, rkps akc. 1780, k. 52, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 12 I 1775. O delegacji mińskiej por. BJ, rkps 6652, k. 16—16v, J.J. Kłokocki do A. Chmary, Warszawa 20 I 1775.

503 BStW, rkps akc. 1780, k. 52v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 12 I 1775.

chłopi[504]. W związku z tą sytuacją rozważała nie tylko czy wysyłać zboże wicinami, ale czy go nie dokupić, kalkulowała ceny, zastanawiała się, co bardziej się opłaca[505]. Odpowiedzialny za zaistniałą sytuację „książę [?] Fabułow" wyjechał do Nieświeża i nie było z nim kontaktu[506]. Kwestia furaży odżyła ponownie w czerwcu 1775 roku. Do tego czasu prawdopodobnie obywatele mińscy dostarczali żądanego od nich zboża, przy czym zdarzały się nadużycia, o których donoszono M. Chmarzynie[507]. W czerwcu natomiast przyszedł czas rozliczeń za furaże, co wiązało się z wyjściem Rosjan, zdali oni magazyny. Wszelkie formalności — także wydawanie tego, co w magazynach zostało — zostawili na barkach Żyda Leyba, jemu powierzając wszystko, to on wydawał kwity oraz zbierał furaże[508]. Załatwiająca sprawy furażowe w Mińsku M. Chmarzyna starała się dawane furaże — albo ich część — odzyskać, ale wiemy tylko, że skończyło się na groźnym liście do Leyba, zawierającym oświadczenie, że jak ten nie wyda furaży, to „ja sama karzę [!] odebrać co nam należy"[509]. Z powodu nieobecności męża M. Chmarzyna starała się sprawy furażowe sama załatwiać, jak tylko mogła. Wiadomo już było, że najdalej do trzech tygodni Rosjanie opuszczą Mińszczyznę, a wojsko Katarzyny II pójdzie w kierunku Warszawy, czego M. Chmarzyna dowiedziała się od „komendantów mińskich" i wspomnianego „księcia Fabułowa"[510]. Dalej sprawę z furażami załatwiała z Żydem Leybem, który, jak się wyrażała, kręcił miarami — „podsunął jakąś miareczkę" „dyspozytorom". Z dumą pisała, że nie da się Leybowi oszukać, że „dyspozytorzy" z jednym Żydem nie dali sobie rady, ale ona da radę — chodziło o kwestię stosowanych miar. „Dyspozytorzy" nie wiedzieli, co to „czetwierć", a ona — pisała — to wie[511]. Jakkolwiek tę sprawę M. Chmarzyna skończyła

---

504 BStW, rkps akc. 1780, k. 52v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 12 I 1775. W takim myśleniu nie była odosobniona. Por. BJ, rkps 6652, k. 18, 19, D. Bukowski do A. Chmary, Mińsk 20 I 1775. Starał się interweniować, by obciążenia zmniejszono, ale, jak pisał, bezskutecznie.

505 Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 52v—53, 54, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 12 I 1775, b.m. 15 I 1775.

506 BStW, rkps akc. 1780, k. 50, M. Chmarzyna do A. Chmary, Mińsk 8 I? 1775.

507 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 61, [?] Tereszyński? do [M. Chmarzyny?], Czerniewo 11 III 1775. Tu prośba o ochronę „przed rosyjskim wojskiem, którzy nakazali stąd do Mińska" furaż w postaci dostarczenia drzewa, zrozpaczony [?] Tereszyński pisał: „wiadomo Bogu i ludziom, że ja tu lasu nie mam, posyłam więc pieniądze", zaspokój ich.

508 BStW, rkps akc. 1780, k. 68, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 4 VI 1775.

509 Ibidem.

510 BStW, rkps akc. 1780, k. 70, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 8 VI 1775. Przypuszczalnie wyszła tylko część wojsk moskiewskich, reszta — jak zapowiadano — miała to uczynić we wrześniu. Por. AGAD, ZACz., rkps 685, s 54, [?] Białopiotrowicz do [A. Chmary], b.m. 25 IX 1775. Wiemy, że i wówczas nie wszyscy żołnierze Katarzyny II opuścili Mińszczyznę.

511 BStW, rkps akc. 1780, k. 70—70v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 8 VI 1775.

z sukcesem[512], to dalej kłopoty sprawiali Moskale przechodzący przez majątki Chmarów. M. Chmarzyna pisała jednak o tym do męża niejasno. Z listu wynika, że zabiegała o to, by 300 kozaków stojących w Radoszkowiczach szło na Siemków, bo wtedy by wzięli furaż[513]. To może świadczyć o tym, że jednak za niego płacono i to co najmniej cenę rynkową. Wydaje się, że kolejną sprawą związaną z nadużyciami Rosjan zajmował się już po powrocie do domu A. Chmara, w każdym razie on otrzymał odpowiedź na zażalenie. Niejaki Iwan Bełolibskoj?, komendant wojsk moskiewskich, pisał: „Do dobrego komendanta należy każdemu skrzywdzonemu za dojściem skargi sprawiedliwością uczynić satysfakcją" i dalej oznajmiał krótko, po żołniersku, że żona arendarza oskarżyła żołnierzy, uczyniono indagacje, stwierdzono, że żołnierze wypili gorzałkę i nie zapłacili, ale pieniędzy żadnych nie zabrali, czyli sprawa załatwiona[514].

Istotniejsze kwestie, które pojawiały się w czasie nieobecności A. Chmary, o charakterze publicznym, wymagające jego osobistego udziału, M. Chmarzyna przekazywała mu do decyzji. M.in. informowała męża, że ksiądz [?] Pawlikowski prosi o wstawiennictwo u biskupa za jego matką, żeby jej nie wykupywał[515], a ksiądz prowincjał Jan? Artecki prosi o wsparcie jego interesu w Warszawie, dodawała, że darował jej antał wina[516]. Prośby o wsparcie swoich projektów pisano też bezpośrednio do A. Chmary, tak czynił m.in. ksiądz Kazimierz Bukaty, powołując się przy tym na J. Chreptowicza, który obiecał znaleźć dla niego miejsce[517], co sugeruje, że A. Chmara uchodził za człowieka bliskiego podkanclerzemu. M. Chmarzyna pośredniczyła także w jego kontaktach z „biskupem"[518], przekazywała mu listy wojewody trockiego T. Ogińskiego[519], który cały czas, jak się zdaje, był w dobrym kontakcie z A. Chmarą[520]. Podobnie było w czasie drugiej dłuższej nieobecności A, Chmary w domu w czerwcu—lipcu 1775 roku. M. Chmarzyna pisała do męża także o tym, co się w sferze publicznej działo w Mińsku. Informowała, powołując

512 Ibidem, k. 70v, zaznaczała, że pieniądze z miasta oddają za prowiant.

513 BStW, rkps akc. 1780, k. 76, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siemków 19 VII 1775.

514 BO, rkps 4909, p. 1, nl., Iwan Bełolibskoj? do [A. Chmary], Słonim 11 XI 1775? Choć datacja tu niepewna, to wymowa listu pokazuje podejście Rosjan do kwestii.

515 BStW, rkps akc. 1780, k. 48v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 5 I 1775.

516 Ibidem, k. 49.

517 BO, rkps 4909, p. 5, nl., Ksiądz Kazimierz Bukaty do [A. Chmary?], Mołodeczno 2 VI 1775.

518 BStW, rkps akc. 1780, k. 52, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 12 I 1775.

519 BStW, rkps akc. 1780, k. 56, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m.

520 Por. LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 24, T. Ogiński do A. Chmary, Hanuta 9 IV 1775. Por. też życzenia z okazji „triumfującego zbawiciela", LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 25, T. Ogiński do A. Chmary, Hanuta 16 IV 1775, z okazji Nowego Roku, LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 26, T. Ogiński do A. Chmary, Hanuta 25 XII b.r. T. Ogiński donosił mu też te wieści, które do niego dochodziły, m.in., że sejm wszystkie czynności delegacji aprobował, LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 25v, T. Ogiński do A. Chmary, Hanuta 16 IV 1775.

się na list „podkoniuszanek" — przypuszczalnie córek Marianny i Aleksandra Wiażewiczów, podkoniuszych WKL[521]— że hetman wielki korony F.K. Branicki jest w Mińsku[522]. Donosiła mężowi także o innych drobniejszych zdarzeniach o charakterze towarzyskim[523]. Sprawy A. Chmary kontrolowała również podczas jego trzeciego dłuższego wyjazdu w listopadzie tegoż roku. Wówczas zawiadamiała go, że wyznaczono mu pensję instygatorską o 2 000 złp wyższą, nie musi więc już czekać na rezolucje „rady warszawskiej", „a jeżeli kasa próżna to i rada nic nie poradzi"[524]. Możemy przyjąć, że w sprawach publicznych mińskich A. Chmary pomagał mu, oprócz żony, brat Joachim, stale właściwie w Mińsku obecny[525].

Cały czas reprezentowała Marianna Chmarów na spotkaniach towarzyskich. Pisała do męża, że trzeba pojechać na zaproszenie starościny hajneńskiej Katarzyny Wołodkowiczowej na obtoczyny, bo na to nalegają[526] w końcu pojechała na tę uroczystość bez męża[527]. Później w liście do niego, sama przebieg tego wydarzenia chwaliła i zauważała, że gości było dużo i niczego nie brakowało, ale mówiono głównie o furażach dla wojsk rosyjskich[528]. Była przy tej okazji z wizytą u księży bazylianów, bo — jak pisała — dziś jest ich nowy rok i św. Bazylego[529]. Jeździła sama na obiady do Warginiszek?, gdzie była wraz z mężem zaproszona[530], do Zasławia, gdzie sama w czerwcu 1775 roku została zaproszona[531], co miało miejsce w czasie drugiego dłuższego wyjazdu A. Chmary z majątków. Jeździła do majątku ojca do Rewiatycz w lipcu[532] i była u „sędziny

---

521 A. Chmara był ich opiekunem prawnym, z czym później były problemy, chodziło o sumy posagowe. Por. LVIA SA 158, k. 482, Dekret oczywisty 7 IX 1778.

522 Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 73v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 13 VI 1775. Wcześniej pisała, że hetmanowa wielka koronna Izabela Branicka z Poniatowskich, żona Jana Klemensa Branickiego ma przejeżdżać „przez Mińsk do Moskwy". BStW, rkps akc. 1780, k. 70, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 8 VI 1775.

523 BStW, rkps akc. 1780, k. 70v—71, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 8 VI 1775.

524 BStW, rkps akc. 1780, k. 83, M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka 20 XI 1775. A. Chmara zabiegał o jej wypłacenie, m.in. w tej sprawie jeździł do Grodna i do A. Tyznhauza. Por. BN, rkps 9002/3, k. 89, 93, 95, 97, A. Chmara do M. Chmarzyny, Grodno 9, 13, 16, 23 XI 1775.

525 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 129, F. Obrąpalski do J. Chmary?, b.m. 22 I 1775. J. Chmara był aktywny w tym czasie por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 142—143v, Sprawa między J. Chmarą, Michałem Hieronimem? Radziwiłłem a Dominikiem Przezdzieckim podkanclerzycem litewskim, [po 1774].

526 BStW, rkps akc. 1780, k. 48v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 5 I 1775.

527 BStW, rkps akc. 1780, k. 50, M. Chmarzyna do A. Chmary, Mińsk 8 I (?) 1775.

528 BStW, rkps akc. 1780, k. 52, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 12 I 1775.

529 Ibidem, k. 53.

530 BStW, rkps akc. 1780, k. 58, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.m. 18 I 1775. Warginiszki, miejscowość nienotowana w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego*.

531 BStW, rkps akc. 1780, k. 69, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 4 VI 1775.

532 BStW, rkps akc. 1780, k. 74, M. Chmarzyna do A. Chmary, Rewiatycze 16 VII br.

Jelcowej”[533]. Równolegle przyjmowała gości u siebie w Siemkowie, gdzie odwiedzał ją m.in. nieznany nam z imienia „ksiądz kanclerz”[534]. Te spotkania w dobrach Chmarów, których gospodynią była M. Chmarzyna, nie przebiegały wcale nudno. W jednej z relacji z satysfakcją pewną pisała, że goście „jeszcze dziś obiad jedzą, bo tej nocy do godziny 5 w karty grali, a ja nie grałam spałam”, ksiądz „prosi mnie żebym nie pisała, że i on cało noc grał”[535]. Innym razem nadmieniała, że dziś wstała o godzinie 2.00 w nocy, a winien temu był pisarz grodzki słonimski Michał Szwykowski i stolnik wołkowyski Onufry? Dziekoński[536].

Gdzie A. Chmara witał rok 1776, nie wiemy, ani jaki był dla niego jego początek. W sejmikach deputackich-gospodarskich odbytych w lutym 1776 roku w Mińsku prawdopodobnie uczestniczył i co więcej — jak wynika z listu J. Chreptowicza, który mu dziękował za postawę na nim — był osobą, która sejmik utrzymała. J. Chreptowicz pisał: „starać się będę o przyzwoite, zasługom JWP rekompensy”[537]. Na sejmiku deputatami wybrano starostę sumiliskiego Tadeusza Bohdanowicza i podczaszego mińskiego Tadeusza Prószyńskiego[538]. Wiadomo, że w pierwszej połowie roku, już po odbytych sejmikach A. Chmara był często nieobecny w domu, o czym świadczą listy jego żony, ale jest ich niewiele, być może więc jego wyjazdy były krótkie i niedalekie, co zdaje się potwierdzać fakt, że zdarzyło się, iż M. Chmarzyna żałowała, że nie pojechała w jedną z tych podróży z mężem[539]. Choć również można zauważyć, że jeszcze w tym czasie Chmarowie nie mogli sobie pozwolić, by na dłużej oboje zostawili majątki tylko pod opieką zarządców. Gdzie jednak jeździł wówczas A. Chmara i z kim się spotykał, nie wiadomo

---

533 BStW, rkps akc. 1780, k. 78, M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka 6 XI 1775.

534 BStW, rkps akc. 1780, k. 52, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 12 I 1775.

535 BStW, rkps akc. 1780, k. 56, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m.

536 BStW, rkps akc. 1780, k. 60, M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka 23 I 1775. Chmarowie mieli dość bliski kontakt z rodziną Szwykowskich. W tym czasie m.in. Bernard Szwykowski, stolnik trocki, który niechcący sprawił A. Chmarze mały kłopot, nie zrezygnował z odbioru należnych mu sum, na co chyba A. Chmara liczył, z czego B. Szwykowski się tłumaczył, że właśnie kupuje dobra i już zawarł kontrakt, a „trudno zrywać kontrakt bez przyczyny”, czym zawiódłby sprzedającego. BO, rkps 4909, p. 84, nl., B. Szwykowski stolnik t[rocki] do [A. Chmary], Oniszki 11 II 1775. Por. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 2, s. 217; A. Haratym, *Szwykowski Bernard*, [w:] PSB, t. 49, Warszawa—Kraków 2013—2014, s. 500—502; Idem, *Szwykowski Michał*, [w:] PSB, t. 49, Warszawa—Kraków 2013—2014, s. 507—509. Por. H. Waniczkówna, *Dziekoński Antoni*, [w:] PSB, t. 6, Kraków 1948, s. 131. Onufry to przypuszczalnie brat Antoniego, który w 1775 roku został konsyliarzem Rady Nieustającej.

537 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 42, [J. Chreptowicz?] do [A. Chmary], Warszawa 16 III 1776. Dziękował w liście również za laudum. A. Chmara w relacji do żony wspominał tylko, że doszło do „żwawości”, którą uspokoił. BN, rkps 9002/3, k. 100, A. Chmara do M. Chmarzyny, [Mińsk] 7 II [1776].

538 Por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa*, s. 330.

539 BStW, rkps akc. 1780, k. 62, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 21 IV 1776.

dokładnie, były to jednak okolice Mińska, a celem mogły być kwestie przyszłych sejmików poselskich, do których szykował się m.in. M.K. Ogiński, zbierając wokół siebie opozycjonistów[540]. W kwietniu A. Chmara wyjechał do Wilna, gdzie załatwiał jakieś interesy z księdzem Marcinem Poczobutem, astronomem, A. Chmara wypłacił mu 150 czer. zł, czyli 6% prowizji od sumy kapitałowej 2 500 czer. zł[541]. Z pewnością nie było to jego jedyne zajęcie w stolicy Litwy. Miał w tym czasie A. Chmara sprawę z podskarbim M. Brzostowskim o chłopów. Miano ją zakończyć w kwietniu 1776 roku[542], ale nie wiemy, gdzie i w jakich sądach.

Z korespondencji żony i współpracowników A. Chmara wiedział, co się dzieje w jego majątkach[543], jak postępuje interes kupna sreber stołowych[544], o zabiegach w sprawie jego zaległej pensji instygatorskiej[545], o furażach[546], a także o nastrojach wśród miejscowej elity, co było ważne w kontekście zbliżających się sejmików poselskich. A. Chmara wówczas był uważany za osobę należącą do stronnictwa królewskiego i w nim — na skalę województwa mińskiego — ważną[547].

---

540 O sytuacji przed sejmikami poselskimi, planach M.K. Ogińskiego i I. Massalskiego związanych z K.S. Radziwiłłem por. J. Michalski, *Wokół powrotu Karola Radziwiłła z emigracji pobarskiej*, „Kwartalnik Historyczny" 1999, t. 106, z. 4, s. 28—34, 48—56; S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. 1, s. 115—123, 159.

541 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 71, k. 23, Kwitacja dla A. Chmary, Wilno 2 IV 1776.

542 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 49, F. Bielski do [Chmary], Choroszewicze? 23 IV 1776.

543 Por. np. BJ, rkps 6653, k. 7—8, 15, 19—19v, 30, 76, 96—97 P.J. Olszewski landwójt do A. Chmary, b.m. 3 I 1776, Do.[minik] Piszczało do A. Chmary, Horodyszcze 7 I 1776, Piotr Raczkowski do A. Chmary, Choroszewicze 8 i 20 I 1776, Michał Wróblewski do [A. Chmary], Dembrowa? 14 I 1776, J. Chmara do A. Chmary, Samulcew 16 II 1776, Józef Tadeusz Gieysztor do A. Chmary, Giże 4 III 1776; BStW, rkps akc. 1780, k. 66, 84, 90 M. Chmarzyna do A. Chmary, b.m. 10[6] III 1776, 22 V [1776?], b.d.m. — tu m.in. o płaceniu różnych prowizji, o wysłanych ze zbożem podwodach, które dalej iść nie mogą, bo zła droga. Także F. Bielski informował swego pryncypała o stanie jego interesów, pisał o wypłacaniu różnych sum i problemach z przeliczeniem złotych polskich na czerwone, co dotyczyło spłaty długu biskupa inflanckiego J.S. Giedroycia dla A. Chmary, o cenach zbóż i ilościach jego przeznaczonych na sprzedaż, o interesach w Królewcu, o soli zmarnowanej itp. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 49—50, F. Bielski do [Chmary], Choroszewicze? 23 IV 1776. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 3, Józef Banaszczewski do A.? Chmary, Bielcz 13 III 1776; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 227, D. Bukowski do A. Chmary, Słonim 22 IV 1776.

544 Por. BJ, rkps 6653, k. 21, 23, [Solary] do [A. Chmary], Warszawa 8, 13 I 1776.

545 Por. BJ, rkps 6653, k. 48, Michał Wałużynicz do A. Chmary, Warszawa 29 I 1776. Skarb zalegał mu jeszcze z kwotą 2 tys. złp, starania o nią czynił M. Wałużynicz.

546 BStW, rkps akc. 1780, k. 66, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.m. 22 V [1776?], przy tym złościła się: „Na cóż drugi furaż, kiedy pierwszy pozwalacie Żydom przedawać i za te pieniądze miano skupować w drugich powiatach".

547 Por. A. Stroynowski, *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej. Studium z dziejów kultury politycznej*, Łódź 2005, s. 108. Autor pokazuje tu, jak zagmatwane były w mińskim układy polityczne. Wydaje się, że kwestia bycia czyimś stronnikiem to problem odrębny, większość obywateli podchodziła do tego pragmatycznie. Pokazuje to wyraźnie analiza „stronnictwa" radziwił-

Pod tym względem szczególnie ciekawe wydają się odwiedziny M. Chmarzyny w Rakowie przez Jerzego Sołłohuba, [?] Wendorfa i [?] Horaina. Dwaj ostatni przy tej okazji troszkę sobie podpili, a Sołłohub mocno: „wypił małych kieliszków 5, a duży jeden" — pił za królewskie zdrowie, sam toast zaczynał małym kieliszkiem, ale M. Chmarzyna kazała przynieść duży, skoro w intencji królewskiego zdrowia pije, potem króla wychwalał i deklarował swoje przywiązanie do niego: „jako też naganiając podskarbiego jego złe roboty, że on królowi robi nieprzyjaciół, że króla gubi fabrykami, które się długą utrzymywać nie mogą"[548]. Wtedy okazało się również, że J. Sołłohub chce posłować razem z A. Chmarą albo z J.J. Kłokockim. Mówił, że Prószyńscy i Wołodkowicze z nim trzymają. W dalszej relacji z pewnym żalem M. Chmarzyna zauważała, że powiedziałby wszystko, gdyby się go pytać, czego żałowała, że nie uczyniła[549]. Inne relacje M. Chmarzyny były mniej polityczne, a bardziej plotkarskie, niemniej także istotne z punktu widzenia przyszłych zdarzeń publicznych. Informowała więc męża, że „Chorąży [Tadeusz?] Wiażewicz ograwszy się w karty w Mińsku", tak był grzeczny, że — złośliwie zauważała — jadąc przez Raków, nie wstąpił do niej, ale list napisał z Nowego Pola, prosząc, żeby „za nim napisała do marszałkowej trybunalskiej [Barbary z Kopciów]"[550], żony M.T. Łopacińskiego, przyjaciela A. Chmary. Listy innych zaufanych czy bliskich instygatora litewskiego uzupełniały jego wiedzę o tym, co ogólnie się dzieje w Mińsku i sąsiednich województwach[551], o zagrożeniach dla kraju[552] oraz o różnych ruchach politycznych, m.in. wiedział o trwającym konflikcie A. Tyzenhauza z hetmanem M.K. Ogińskim, który w kwietniu 1776 roku jeszcze się zaognił, gdyż podskarbi nie chciał dać pieniędzy

---

łowskiego na Litwie w 1776 roku, kiedy K.S. Radziwiłł rozsyłał listy do swych dawnych zwolenników, okazywało się, że już pozyskał ich A. Tyzenhauz. Por. J. Michalski, *Wokół powrotu Karola Radziwiłła z emigracji*, s. 48—56; S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. 1, s. 115—123.

548 BStW, rkps akc. 1780, k. 64, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 21 IV 1776.

549 Ibidem, k. 64v—65.

550 BStW, rkps akc. 1780, k. 66, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.m. 22 V [1776?].

551 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 129, [J.] Obarzanek do A. Chmary [do Mińska], Słonim 29 IV 1776. Donosił on, że Stefan Ślizień podkomorzy słonimski niebezpiecznie chory. Dowiedział się też, że zmarł Jan Alojzy Aleksandrowicz biskup chełmski. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 87v, [A. Chmara] do [M. Chmarzyny], Warszawa? 1776. To chyba było przedwczesne, jako że jego data śmierci to rok 1781. Por. A. Kossowski, *Aleksandrowicz Jan Alojzy*, [w:] PSB, t. 1, Kraków 1935, s. 68. Zresztą ta wiadomość doszła A. Chmarę w Warszawie, czyli była z jesieni 1776 roku.

552 Por. BJ, rkps 6666, k. 344—344v, J.N. Chęcki do A. Chmary, 18 III 1776. Por. J. Michalski, *Druga podróż petersburska księcia Henryka Pruskiego a sprawy polskie*, [w:] Idem, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. 1, Warszawa 2007, s. 363. Chodziło przede wszystkim o rozsiewane plotki-informacje na temat groźby kolejnego rozbioru, co wiązano z bratem Fryderyka II, księciem Henrykiem i jego podróżą do Petersburga, co jakoby wszystkich trwożyło, jak pisał J.N. Chęcki. Por. też AGAD, ZMN rkps 100, s. 33, T. Ogiński do A. Chmary, Hanuta 7 IV 1776.

na wojsko, podczas spotkania w Grodnie odmówił M.K. Ogińskiemu ich wyasygnowania, na co ten rozgniewany pojechał do Warszawy skarżyć się na niego[553]. Wcześniej zaś donoszono A. Chmarze, że biskup inflancki Jan Stefan Giedroyć i hetman M.K. Ogiński mają zjechać do Słonima[554]. Tu warto przypomnieć, co w styczniu 1776 roku pisał do A. Chmary J.N. Chęcki, a mianowicie, że Otto Stackelberg miał powiedzieć do dygnitarzy i obywateli litewskich w Grodnie, zgromadzonych u A. Tyzenhauza, że jeżeli kochają imperatorową i króla, to mają być „za zdaniem y sentymentem JW. podskarbiego nad. lit.". Wnioskował z tego trafnie, że inne partie, jakkolwiek by się skonfigurowały, i tak nie będą miały większego znaczenia[555].

Te wiadomości dla instygatora litewskiego mogły być o tyle ważne, że planował zostać posłem. Niestety, o kuluarach tych zabiegów w początkach 1776 roku niewiele wiemy ponad to, że planował w lutym wyjazd do Warszawy, a potem przestrzegano go, że hetman M.K Ogiński był chłodno przyjęty na dworze królewskim i że regestr posłów jest już ułożony, a zostaną nimi ci, którzy zyskali poparcie Moskwy, oraz że nawet A.K. Czartoryskiemu zapowiedziano „aby nigdzie o tę nie starał się funkcję"[556]. Wiadomo, że A. Chmara starał się stale utrzymywać dobre kontakty ze znaczniejszymi „miejscowymi" politykami[557], ale sam również czynił w tym kierunku jakieś kroki w Warszawie. Pokłosiem tego jest chyba list, jaki otrzymał ze stolicy na początku czerwca 1776 roku. W liście tym donoszono mu o pracach komisarzy komisji edukacyjnej i interesach, których przypuszczalnie J.J. Kłokocki, nadawca listu, nie załatwił, gdyż owi komisarze porozjeżdżali się „dla swych interesów", natomiast obiecywał, że zjedzie do Mińska dla interesów sejmikowych i w celu służenia A. Chmarze[558]. Autor listu rozważał „plantę elekcji" podkomorstwa mińskiego. Biorąc pod uwagę okoliczności, uznawał elekcję za niepewną i twierdził, że jest już nieaktualna, ale dodawał,

---

553 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 129, J.? Obarzanek do A. Chmary, Słonim 29 IV 1776. Por. też A. Kalenkiewiczówna, *Rozkład partii Tyzenhauza na tle sejmików litewskich*, [w:] *Księga pamiątkowa Koła Historyków słuchaczy USB w Wilnie*. Wilno 1933, s 126.

554 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 50, F. Bielski do [Chmary], Choroszewicze? 23 IV 1776. Por. o zjazdach opozycji J. Michalski, A. Nowak-Romanowicz, *Ogiński Michał Kazimierz*, s. 627.

555 BJ, rkps 6666, k. 337—337v, J.N. Chęcki do A. Chmary, [Warszawa] 29 I 1776.

556 BJ, rkps 6666, k. 338v, 352, J.N. Chęcki do [A. Chmary], [Warszawa] 5 II, 13 V 1776.

557 Por. np. jego relacje z T. Ogińskim — AGAD, ZMN rkps 100, s. 31, 32, T. Ogiński do A. Chmary, Hanuta 31 III 1776 i 7 IV 1776.

558 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 133, NN [J.J. Kłokocki] do A. Chmary?, Warszawa 3 VI 1776. Na początku kwietnia pisał J.N. Chęcki z Warszawy, że wybierają do poselstwa ludzi godnych, ale wybór zależy „od rezolucji posła rosyjskiego", dalej stwierdzał, że będą dwie partie, jedna hetmańska, a „druga będzie rosyjska, czyli nasza". W następnym liście pisał: „cieszyłbym się oglądać i powitać JWPana w tym wyborze, do którego należysz". Por. BJ, rkps 6666, k. 347v, 348v, J.N. Chęcki do [A. Chmary], [Warszawa] 8 i 15 IV 1776.

że to się okaże na sejmikach poselskich, a raczej po nich. Planowanym kandydatem był pisarz ziemski miński Antoni Świętorzecki?. Piszący sugerował, by mu nic o tym nie komunikować. Zauważał, że on albo im nie ufa, albo ma inne układy[559]. Dalej pisał, że podkanclerzy litewski J. Chreptowicz w rozmowie z nim też mówił, że do utrzymania najpewniejszy będzie pisarz ziemski, a jego kontrkandydatem będzie Antoni? Prószyński. Autor listu zalecał, by A. Chmara zechciał jeszcze o tym porozmawiać z podkanclerzym J. Chreptowiczem. Doradzał mu utrzymanie jeszcze innego kandydata[560]. List w tym fragmencie nie jest jasny, ale wynika z niego, że może chodzić o jego autora, czyli J.J. Kłokockiego. W tej korespondencji znalazła się także informacja, że w Warszawie są obydwaj hetmani wielcy M.K. Ogiński i F.K. Branicki, którzy „z podskarbim nadwornym [A. Tyzenhauzem] różnie mają", robią planty sejmików, ale „z obu stron niepowierzające się wzajemnie", planują być na sejmikach, „którym Moskwa w żaden sposób asystować nie będzie"[561]. Autor listu przewidywał — na podstawie różnych uwag i okoliczności, jak zaznaczał — że przed sejmikami między królem a „Familią" nastąpi „umiarkowanie" i jednomyślność, „Daj Boże tego sukces dla dobra ojczyzny doświadczyć"[562]. W dalszej części listu jego autor informował, że otrzymał list od J.N. Chęckiego, w którym ten pisał, że A. Chmara donosił mu o listach poselskich i że listy te były komunikowane „samemu" królowi, a ten miał o nich rozmawiać z podskarbim nadwornym litewskim A. Tyzenhauzem, dodawał również, że Jacek Ogrodzki jeszcze nie odpisał na list A. Chmary, co skomentował: „byłbym kontent, żeby żadna nie była dana rezolucja"[563]. Wyjaśniał, dlaczego pisał, że gdy był u A. Tyzenhauza, wówczas wszczął się dyskurs o — starającym się do poselstwa — Jerzym Sołłohubie i jego marnotrawstwie, ów wszechwładny minister stwierdził, że on jest „zgubiony", dodawał jednak, że wcześniej miał wiadomość, że tegoż Sołłohuba A. Tyzenhauz „przed pewną osobą namawiał, że go sam król Imć promuje", i że go chciał mieć posłem z Grodna, ale podskarbi przesunął go do województwa mińskiego. Kończąc ten wątek, informował A. Chmarę, że J. Sołłohub sam czyni starania za swą kandydaturą, wsparty przez „Sztogielberka" — O. Stackelberga „bumagą", ma stąd wyjechać do województwa mińskiego, „i nie mając za czym, stara się

559 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 133—134, NN [J.J. Kłokocki] do A. Chmary, Warszawa 3 VI 1776.

560 Ibidem, s. 134—135. Do elekcji urzędniczych w Mińsku doszło w lutym 1777 roku.

561 Ibidem, s. 135.

562 Ibidem.

563 Ibidem. O tym liście A. Chmary wspomina J.N. Chęcki, pisał, że go przekazał J. Ogrodzkiemu „sekretarzowi", aby pokazał go królowi, oraz informował, że powiedział o nim „jak wiem godnemu i dobremu przyjacielowi JW Pana" J.J. Kłokockiemu. BJ, rkps 6666, k. 354—354v, J.N. Chęcki do [A. Chmary], [Warszawa] 27 V 1776.

mocno o kredyt, o który tu w Warszawie wcale trudno"[564]. Ten przydługi list zapowiadał, że rywalizacja o poselstwo z województwa mińskiego będzie trudna, tym bardziej że piszący jeszcze się pomylił w jednej kwestii, a mianowicie udziału w elekcjach wojsk moskiewskich. Czy były one na sejmikach mińskich, nie wiemy, ale ich ruchy przed sejmikami czyniły atmosferę bardzo gorącą. W samym Mińsku sytuacja również była napięta, co miało związek z trwającymi sporami między mieszczanami i panującym bałaganem w magistracie[565].

Sejmiki poselskie 1776 roku wyznaczono na 15 lipca i w tym dniu zaczęły się one w Mińsku. Dokładnego ich przebiegu nie znamy. Okazały się one jednak burzliwe, a przede wszystkim rozdwojone[566]. Posłem wybrano na sejmiku aktywnego na nim A. Chmarę, instygatora WKL, który przypuszczalnie miał swoją partię na sejmiku. Już po sejmiku M. Chmarzyna pisała do męża: „słyszałam, że nasz Wiażewicz dla ciebie 50 szlachty przyprowadził"[567]. Z tej elekcji A. Chmara szczególnie się nie cieszył. Pisał do żony, że został posłem, „ale nie z wielką pociechą przyjmuje tę funkcję"[568]. Drugim posłem wybrano sędziego mińskiego Franciszka Uniechowskiego. Wydaje się, że stało się to za sprawą poparcia J.M. Radziwiłła, wojewody mińskiego, który przewodził obradom i podpisany był pod instrukcją dla posłów[569]. W instrukcji danej posłom zalecono, by starali się oni, aby sejm zwrócił „królowi szafunek urzędów" i aby prawa przez delegacje nie były „robione", a „pensje i ekspensa, które z krzywdą Rzeczypospolitey" były dane, zostały „strząśnięte", aby starostwa i królewszczyzny ostatnimi czasy rozdane odebrano i do ponownego szafunku królowi oddano[570]. Posłom zalecano także starania o to, by dobra pojezuickie przez kancelarie wojewódzkie były kontrolowane. Posłowie mieli żądać, „aby sejmiki relacyjne prawem na zawsze po każdym sejmie" następowały[571]. W instrukcji wspominano o sprawie trybunału ruskiego, który chciano, by odbywał się — jak wcześniej[572]— w Mińsku[573],

---

564 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 136, NN [J.J. Kłokocki] do A. Chmary, Warszawa 3 VI 1776.

565 NGAB, F 1636, op. 1, rkps 143, k. 17—17v, Ksiądz Gedeon Hajewski superior miński do [Jeleńskiego?], Mińsk 27 III 1776.

566 Por. W. Stanek, *Konfederacja sejmowa z 1776 roku: narzędzie dworskiego zamachu stanu*, [w:] „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia", t. 28, 1993, s. 132.

567 BStW, rkps akc. 1780, k. 88, M. Chmarzyna do A. Chmary, Słonim 28 VII 1776.

568 BN, rkps 9002/3, k. 122, A. Chmara do M. Chmarzyny, Mińsk 15 VII 1776.

569 NGAB, F 1727, op. 1 rkps 17, k. 711, Akt instrukcji od prześwietnego województwa mińskiego JWIP posłom dany, [Mińsk] 16 VII 1776. Por. A. Haratym, *Świętorzecki Antoni*, s. 531.

570 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 17, k. 711v, Akt instrukcji, [Mińsk] 16 VII 1776.

571 Ibidem, k. 712.

572 A. Tyzenhauz w 1775 roku przeniósł kadencję „ruską" Trybunału Litewskiego z Mińska i Nowogródka do Grodna, co nie mogło się podobać obywatelom mińskim. Por. A. Kalenkiewiczówna, *Rozkład partii Tyzenhauza*, s. 124—125.

573 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 17, k. 712, Akt instrukcji, [Mińsk] 16 VII 1776.

oraz o wyniszczeniu majątku K.S. Radziwiłła, wojewody wileńskiego, który zawsze służył ojczyźnie, i o rekompensacie dla niego[574]. Pod instrukcją podpisał się J.M. Radziwiłł, wojewoda miński[575]. Nie mamy żadnej informacji, że na sejmiku mówiono o planach królewskich wzmocnienia Rady Nieustającej i uszczupleniu prerogatyw hetmanów, natomiast, co jest oczywistością, wiedziano o nich w Mińskim[576]. Zresztą ta kwestia nie pojawiła się też na drugim sejmiku.

Mniej więcej w tym samym czasie, 15—16 lipca 1776 roku, doszło w Mińsku do drugiego sejmiku. O jego przebiegu wiele nie wiemy. W księgach grodzkich mińskich znajduje się jeszcze jedna instrukcja dla posłów mińskich, ale jej odbiorcami są Jerzy hr. Sołłohub i Stefan Bykowski[577]. Sejmikowi temu przewodniczył Florian Bykowski, chorąży miński[578]. Instrukcja ta w wielu miejscach pokrywała się z poprzednią, m.in. w sprawie trybunału kadencji ruskiej, który w sposób krzywdzący przeniesiono z Mińska do Grodna[579]. Reprezentowała bardziej wyostrzone stanowisko wobec Rosji, choć raczej o tym stosunku decydowały sprawy ekonomiczne, mniej zaś polityczne, ale i te nie były z pewnością bez znaczenia. Pisano w niej o województwie mińskim, wycieńczonym kilkuletnimi przechodami wojsk moskiewskich, oraz o złej ekonomicznej kondycji samego miasta Mińsk[580]. O uciskach i krzywdach w tej mierze dali świadectwo: Michał Wołodkowicz i aktualny stolnik miński Marcin Wołodkowicz oraz Leon Mickiewicz i Florian Bykowski[581]. W instrukcji znalazł się też zapis o obronie praw i majątków K.S. Radziwiłła[582] oraz ochronie Statutu Litewskiego[583]. Pod

---

574 Ibidem, k. 713.

575 Ibidem, k. 713—713v.

576 Widziano, że Rada Nieustająca budzi kontrowersje, a królowi zależy na jej wzmocnieniu, co na zbliżającym się sejmie „nieochybnie nastąpić może". Mówiono, że pojawiła się kwestia o „ucięcie i uchylenie władzy hetmańskiej, na której rozszerzenie obywatele żalą się będąc w bojaźniej przed uciemiężeniem od niej", zastanawiano się tylko, czy da się to zrobić na wolnym sejmie, w co nie wierzono. Por. BJ, rkps 6666, k. 338, 342v, 346, J.N. Chęcki do [A. Chmary], [Warszawa] 5 II, 4 III, 1 IV 1776.

577 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 17, k. 714, Instrukcja dla Jerzego hr. Sołłohuba starosty eyszyskiego i Stefana Bykowskiego, [Mińsk] 16 VII 1776. Oni ostatecznie zostali posłami, por. AGAD, ZP, rkps 125, k. 33v, Regestr posłów na sejm 1776.

578 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 17, k. 714v, Instrukcja [J. Sołłohuba i S. Bykowskiego], [Mińsk] 16 VII 1776.

579 Ibidem, k. 715. Por. A. Kalenkiewiczówna, *Rozkład partii Tyzenhauza*, s. 124—125.

580 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 17, k. 716, 718—719, Instrukcja [J. Sołłohuba i S. Bykowskiego] [Mińsk] 16 VII 1776.

581 Ibidem, k. 720v, 722.

582 Ibidem, k. 716v—717.

583 Krystyna Adolphowa zwracała uwagę na obronę Statutu Litewskiego w kontekście Zbioru Praw A. Zamoyskiego. Por. K. Adolphowa, *Szlachta litewska wobec zbioru praw Andrzeja Zamoyskiego. (W świetle litewskich instrukcji poselskich z lat 1776, 1778, 1780 i 1782)*, [w:] *Księga pamiątkowa Koła Historyków słuchaczy USB w Wilnie*, Wilno 1933, s. 180.

aktem tej instrukcji znajdują się podpisy Antoniego i Tadeusza Prószyńskich, Tadeusza Wołodkowicza, Kazimierza Zawiszy, Leona Mickiewicza, Krzysztofa Mackiewicza, Aleksandra Eysymonta, Kazimierza Rudnickiego, Franciszka Walickiego, Kazimierza Kirkora i wielu innych[584], wśród nich nie ma Chmarów. Ich podpisy nie widnieją też pod *Manifestem patriotów województwa mińskiego* z 16 lipca 1776 roku, ogłoszonym — jak napisano — w odpowiedzi obywateli mińskich na uniwersał królewski, na miejscu wyznaczonym do elekcji posłów, pod prezydencją księcia J.M. Radziwiłła, wojewody mińskiego. Dalej zapisano, że „zgodnie" na posłów wybrano instygatora A. Chmarę i F. Uniechowskiego, pierwszego sędziego ziemskiego mińskiego. Ubolewano, że J. Sołłohub i S. Bykowski protestują, „nie będąc przytomni sejmikowi", nie wchodzą w żadną „kandydację", nie mogą być wybrani posłami na sejm[585]. Żaden przekaz nie wspominał wprost o obecności na sejmikach mińskich wojsk moskiewskich.

Sprawę poselstwa z województwa mińskiego miano rozstrzygnąć w Warszawie. Tam też po sejmikach udał się A. Chmara. W stolicy stanął 18 sierpnia[586] i zaraz zaczął szukać sojuszników dla wsparcia swojej elekcji. Już w drodze do stolicy zyskał poparcie spotkanego hetmana polnego A.M. Sapiehy, który miał powiedzieć, że: „nasz [sejmik] więcej aprobuje jak drugiej pary"[587]. Szybko się jednak okazało, że sprawa nie będzie taka prosta. A. Chmara pisał do żony, że posłami zostaną uznani ci, którzy mieli moskiewskie poparcie, dosłownie — ci, którzy są „mocą zagraniczną wyznaczeni". Dalej A. Chmara stwierdził, że zatem ani on, ani jego kolega F. Uniechowski nie będą posłami[588]. Na początku sejmu — według doniesień „korespondenta warszawskiego" — za posłów uznani zostali A. Chmara i F. Uniechowski[589]. Owo uznanie z pewnością nie było zwykłą formalnością. Dnia 1 września M. Chmarzyna pisała do męża bardzo rozgoryczona, że stanęła w Choroszewiczach w przeszłą środę i odebrała list z informacją, „żeś się przy poselstwie nie utrzymał, jestem kontenta, niedobrze Tobie nagrodzili mężulku za Twoje przywiązanie i wierność od początku panowania królewskiego", teraz ci, co myślą nawet nie grzeszyli, są

---

584 NGAB, F 1727, op. 1 rkps 17, k. 722v—723, Instrukcja [J. Sołłohuba i S. Bykowskiego], [Mińsk] 16 VII 1776.

585 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 33, k. 44—45, Manifest patriotów województwa mińskiego, [Mińsk] 16 VII 1776. Podpisy złożyli m.in.: J.M. Radziwiłł, Jan Pawlikowski, Józef Downarowicz, Antoni Bykowski, Antoni i Ignacy Świętorzecki, Alojzy Karniewski, Stanisław Bohuszewicz, Ignacy Przysiecki, Massalscy, Józef Wańkowicz, łącznie 64 oryginalne podpisy. Wydaje się, że ten dokument wziął z sobą do Warszawy na rugi A. Chmara.

586 BN, rkps 9002/3, k. 126, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 19 VIII 1776.

587 Ibidem, k. 126v.

588 BN, rkps 9002/3, k. 128v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 26 VIII 1776.

589 LMAVB, F 9, rkps 1916, k. 5, Wiadomości korespondenta z Warszawy, Warszawa 26 VIII 1776.

źli, „łaska to podskarbiego nad[wornego] nie tracę nadziei, że się twoja podściwość okaże w czasie, a przynajmniej wewnętrznie będziesz zaspokojony, żeś był wierny królowi i Ojczyźnie. O manifestach na słonimskich [sejmikach] wiedziałam, bo temu trzeci tydzień, jak się szlachta podpisywała, ale nie wiedzieli do czego, jedni mówili, że drugich posłów obierali, drudzy, że przeszłych posłów manifestowali, wszelako ci sami czynili remanifest przeciwko swoim podpisom”[590]. List ten jest odbiciem, z jednej strony, panującej wówczas gorącej atmosfery — pierwszy raz mamy wtedy ślad złośliwości A. Chmary[591], a z drugiej strony — ogólnego chaosu. Bardzo jednoznacznie umieszcza w tym czasie A. Chmarę wśród stronników królewskich, którzy niekoniecznie uznawali przewagę w nim A. Tyzenhauza. Streszczone przez M. Chmarzynę doniesienia były, niestety, prawdziwe w części dotyczącej posłów słonimskich. Faktycznie odrzucono wybranych na tamtejszym sejmiku posłów: Kazimierza Nestora Sapiehę i pisarza grodzkiego słonimskiego Michała? Szwykowskiego[592], natomiast w ostatecznej rozgrywce również A. Chmara nie został uznany posłem mińskim. A. Chmara w notatkach autobiograficznych zanotował, że w 1776 roku był posłem mińskim z F. Uniechowskim, „ale drudzy obrani pod bronią moskiewską utrzymani”, a oni w liczbie 60 posłów z Litwy i Korony zostali odrzuceni, później tylko — kończąc wątek — dodawał, że na tym sejmie władzę hetmanom odebrano[593]. O odrzuceniu A. Chmary z funkcji poselskiej zadecydowały, jak się okazało, jego

590 BStW, rkps akc. 1780, k. 98, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 1 IX 1776.

591 BStW, rkps akc. 1780, k. 93, M. Chmarzyna do A. Chmary, Rewiatycz 15 VIII 1776. W liście tym czytamy, że przyjechał tu poseł oszmiański brygadier Franciszek Ksawery? Chomiński, którego „nakazałeś nazywać ani Chomińskim, ani komendantem, ale niczym”. Skąd ta złość, nie wiemy, czy miała podłoże polityczne, czy inne, wcześniej prawdopodobnie o tym F.K. Chomińskim M. Chmarzyna pisała do męża, że najpierw o jego nadesłanym do niego liście, a potem, że ów komendant Chomiński, „także tańcuje, ale koło inszej rzeczy, bo się umizga do wojskiej [?] Włoczkowej, która ze mną stoi, oboje mnie się zasługują a ja im pozwalam umizgać się”. BStW, rkps akc. 1780, k. 86, M. Chmarzyna do A. Chmary, Słonim 28 VII 1776. F.K. Chomiński był do 1776 roku blisko M.K. Ogińskiego, ale ich drogi się rozeszły. W. Konopczyński, autor jego biogramu, nie wskazuje go jako posła sejmu 1776 roku, zaznacza, że jego relacje z M.K. Ogińskim się w tym czasie rozluźniły. Natomiast jako taki figuruje w diariuszu. Por. W. Konopczyński, *Chomiński Franciszek Ksawery*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 416; AGAD, ZP, rkps 125, k. 27v., Regestr posłów na sejm 1776. W. Stanek twierdzi, że na sejm jako posła go nie dopuszczono. W. Stanek, *Konfederacja sejmowa*, s. 137.

592 Ibidem, s. 137. Por. AGAD, ZP, rkps 125, k. 31, Regestr posłów na sejm 1776 — tu jako posłowie słonimscy wymienieni K.N. Sapieha i pisarz grodzki słonimski Michał? Szwykowski.

593 BJ, rkps 6211, k. 100, Silva rerum A. Chmary. Por. AGAD, ZP, rkps 125, k. 33v, Regestr posłów na sejm 1776. Na liście posłów A. Chmary nie ma. O władzy hetmańskiej. Por. J. Biłek, *Spór o przysięgę wojskową w r. 1775—6. (Przyczynek do działalności Rady Nieustającej)*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu dwudziestopięcioletniej działalności naukowej prof. Marcelego Handelsmana*, Warszawa 1929, s. 112—123; E. Rostworowski, *Z dziejów genezy Targowicy. Sprawa kawalerii narodowej w dobie sejmu czteroletniego*, „Przegląd Historyczny” 1954, t. 45, z. 1, s. 16, 24—34.

kontakty z hetmanem M.K. Ogińskimi i jego wizyta u niego w Słonimie przed sejmikami[594], co dokładnie przedstawił A. Chmarze J.N. Chęcki[595], który początkowo cieszył się z wyboru A. Chmary na posła i był przekonany, że sejmik, na którym go wybrano, zostanie uznany za legalny[596]. O swej wizycie w Słonimie w liście do żony A. Chmara wspominał raz i prosił, żeby absolutnie nikomu o niej nie mówiła[597]. A. Chmara nie chciał, aby się to rozniosło, wiadomo bowiem było, że Słonim jest ośrodkiem opozycyjnym w stosunku do stronnictwa królewskiego na Litwie prowadzonego przez A. Tyzenhauza i że na zjazdach u hetmana M.K. Ogińskiego konsolidowała się opozycja I. Massalskiego, który chciał pozyskać dawnych zwolenników K.S. Radziwiłła, starającego się wówczas o możliwość powrotu do kraju z emigracji[598], oraz podskarbiego Michała Brzostowskiego, pisarza wielkiego WKL Józefa Kossakowskiego i A.K. Czartoryskiego. Chcieli oni stworzyć silne stronnictwo opozycyjne i przeforsować swoich kandydatów do funkcji poselskich, by nie dopuścić do wzmocnienia władzy Rady Nieustającej i dalszego osłabienia władzy hetmańskiej, co planowali przeprowadzić Stanisław August i jego obóz[599]. Posłowie wybrani pod tym szyldem zostali w większości odrzuceni w Warszawie[600]

---

594 Do dużej narady w Słonimie doszło w dzień św. Jana. Michał Radziszewski, reprezentujący K.S. Radziwiłła, pisał, że pułkownik Borys? Mellin, „z którym mam konfedencyję i przyjaźń, namienił mi po kilka razy, że te zjazdki smutny przyniosą koniec malkontentom". Mimo tego pojechał do Słonima, byli tam też A.K. Czartoryski, M. Brzostowski podskarbi, J. Chreptowicz, pisarz wielki WKL J. Kossakowski. Por. J. Michalski, *Wokół powrotu Karola Radziwiłła z emigracji*, s. 33—34. Mógł tam też być A. Chmara, choć wydaje się, że był tam nieco wcześniej, nadmienił o swym pobycie u M.K. Ogińskiego. Por. BN, rkps 9002/3, k. 119, A. Chmara do M. Chmarzyny, Szczorsy 23 VI 1776.

595 BJ, rkps 6666, k. 362v, 363—363v, 364, J.N. Chęcki do A. Chmary, [Warszawa] 29 VII, 5, 12 VIII 1776.

596 BJ, rkps 6666, k. 362, J.N. Chęcki do A. Chmary, [Warszawa] 29 VII 1776.

597 Por. BN, rkps 9002/3, k. 119, A. Chmara do M. Chmarzyny, Szczorsy 23 VI 1776. Pisał: „O Słonimie nikomu nie mówić". Prawdopodobnie wówczas okazało się, że z układu wypadł dotąd bliski M.K. Ogińskiemu F.K. Chomiński, stąd późniejsza niechęć do niego, wszak był ulubieńcem M.K. Ogińskiego. Por. J. Michalski, A. Nowak-Romanowicz, *Ogiński Michał Kazimierz*, s. 629.

598 K.S. Radziwiłł szukał sposobów powrotu do kraju i możliwości odzyskania swych majątków, a także obiecanych mu przez sejm 1767—1768 odszkodowań, chciał, co też się w wielu przypadkach stało, by stosowne jego żądania były umieszczane w instrukcjach poselskich. Por. J. Michalski, *Wokół powrotu Karola Radziwiłła z emigracji*, s. 26—27, 37—40, 43, 57—60; S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. 1, s. 124—125. Por. też BJ, rkps 6653, k. 176v, J.J. Kłokocki? do A. Chmary, Słonim 19 IV 1776. Piszący prosi A. Chmarę, by poparł te żądania K.S. Radziwiłła.

599 Por. J. Michalski, *Wokół powrotu Karola Radziwiłła z emigracji*, s. 30—32; S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. 1, s. 159.

600 Por. J. Michalski, *Wokół powrotu Karola Radziwiłła z emigracji*, s. 62. Por też surowy osąd Michała Zaleskiego o wybranych w Warszawie posłach, wówczas będących w opozycji w stosunku do króla. *Pamiętniki Michała Zaleskiego wojskiego wielkiego Księstwa Litewskiego, posła na sejm czteroletni*, [wyd. B. Zaleski], Poznań 1879, s. 95, 97.

i tak potraktowano A. Chmarę. Posłami mińskimi na sejm 1776 roku ostatecznie zostali wierni wtedy, jak się wydawało, stronnicy króla Stefan Bykowski i Jerzy Sołłohub[601].

Po samej elekcji A. Chmara albo został w Mińsku, albo wrócił na chwilę do swych dóbr. W tym czasie — 27 lipca — żona pisała do niego ze Słonima. Informowała go, że hetmanowa A. Ogińska, choć jest chora na „frybre", jedzie do Warszawy[602]. Do wyjazdu szykował się również wojewoda miński J.M. Radziwiłł z żoną. Do Słonima miała też przybyć podkanclerzyna Konstancja z Przezdzieckich i dołączyć do swego męża J. Chraptowicza[603], w każdym razie pisała, że „gości jest dość"[604] i dominuje atmosfera zabawy[605], a na koniec dodawała: „tak tu mówią, że trzeba żebyś razem do Warszawy jechał"[606]. Kiedy to nastąpiło dokładnie, nie wiemy, ani z kim ostatecznie A. Chmara do Warszawy pojechał. Stanął w stolicy, jak już wspomniano, 18 sierpnia. Tradycyjnie na czas jego nieobecności M. Chmarzyna pozostała w ich dobrach w roli gospodarza[607]. Donosiła mężowi o wszystkich okolicznych nowinach[608]. Sama ten czas spędzała dość aktywnie — bywała w Słonimie[609], w Rewiatyczach u ojca[610],

---

601 Por. G. Tomczyk, *Stronnictwo królewskie na sejmie 1776*, „Folia Historica", t. 49, 1993, s. 38. Niesłusznie więc H. Mościcki pisał, że A. Chmara w 1776 roku pełnił funkcję posła. H. Mościcki, *Chmara Adam*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 315.

602 BStW, rkps akc. 1780, k. 86, M. Chmarzyna do A. Chmary, Słonim 28 VII 1776.

603 Ibidem, k. 87.

604 Ibidem, k. 86.

605 Ibidem. Przy okazji oberwało się A. Chmarze od żony, pisała o obiadach i tańcach z dodatkiem, że jutro na obiedzie nie będę mogła być, bo sukien nie mam, „a w szlafroku nie do rzeczy".

606 Ibidem.

607 Por. np. BStW, rkps akc. 1780, k. 88, 96, 98—98v, 100, 102, 103, 105—106, M. Chmarzyna do A. Chmary, Słonim 28 VII 1776, Rewiatycz 25 VIII 1776, Choroszewicze 1 IX 1776, Słonim 8 IX 1776, Choroszewicze 9 IX 1776, Choroszewicze [urwane] IX 1776. Pisała m.in. o kurczakach, których brak, pytała, czy ogrodnik nie może na zimę jechać do Siemkowa naszej oranżerii dopilnować, o hodowli drzew, i rady w tej mierze ogrodników warszawskich. Informowała o nadesłanym pozwie od dominikanów grodzieńskich, o 40 tys., że mają zapis na Choroszewiczach; sprawa miała się rozstrzygać w ziemstwie wołkowyskim, to dlatego, że ziemstwo słonimskie nie sądzi się półtora roku, radziła napisać do [?] Baczyńskiego, by w Grodnie podał pozew przeciw dominikanom, sędzia ziemski słonimski Aleksander? Mikulski powiedział, że sprawa może być w tym roku, bo regestry niezagęszczone. Donosiła też o ucieczce Stefana lokaja, „bez żadnej przyczyny poszedł nicht mu tu i słowa nie rzekł". I o braku ludzi do pomocy, do pracy i zauważała delikatnie, że jest „niewygodnie" bez pieniędzy. O padaniu bydła w Słonimie.

608 Pisała m.in., że podobno podkomorzy słonimski S. Ślizień umarł, wielka szkoda tak poczciwego człeka, testamentem zapisał trzem Ślizieniom po 50 tys. złp. Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 98v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 1 IX 1776.

609 BStW, rkps akc. 1780, k. 100, M. Chmarzyna do A. Chmary, Słonim 8 IX 1776.

610 BStW, rkps akc. 1780, k. 82, M. Chmarzyna do A. Chmary, Dereczyn 10 XI b.r. [1776?].

w Dereczynie[611] i Porzeczu[612]. Będący już w Warszawie na sejmie A. Chmara otrzymywał także listy od innych osób ze swojego środowiska. Nie tylko żona była jego informatorem. Z korespondencji wiedział zarówno o sprawach swych majątków[613], jak i o nastrojach w społeczeństwie, o stosunku do konfederacji i obowiązku składania przysięgi przez wojsko na wierność królowi i konfederacji, co było w tym czasie problemem pierwszorzędnym[614], ale otrzymywał też informacje o kłopotach z Moskalami[615] i prośby o pomoc w szukaniu funkcji[616]. Chyba jedynymi sprawami, które wymagałyby obecności A. Chmary w województwie mińskim w tym czasie, były problemy z utrzymaniem prawa zastawu na Choroszewicze[617] oraz interesy Rakowa, a ściślej przedłużenia jego dzierżawy. We wrześniu 1776 roku Józef Paulin Sanguszko prosił A. Chmarę o spotkanie w kwestii rozstrzygnięcia dalszych losów Rakowa[618].

Sejm zaczął się 23 sierpnia i trwał do 14 października 1776 roku[619]. Data początkowa jest różnie wskazywana ze względu na zamieszanie związane z zawiązaniem wcześniej konfederacji, którą *de facto* od 5 sierpnia przygotowywano — spośród Litwinów uczestniczyli w niej A. Tyzenhauz i A.M. Sapieha[620]. Już około

---

611 Ibidem.

612 BStW, rkps akc. 1780, k. 108, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 29 IX 1776.

613 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 134, A. Głowacki do Jana Puzianowskiego ekonoma, Bilewicze 7 X 1776. Zaś o kuchciku oddanym do cekhauzu pisał Michał Kostrowicki. BO, rkps 4909, p. 44, nl., M. Kostrowicki do [A. Chmary], Warszawa 11 XI 1776.

614 BO, rkps 4909, p. 74, nl., Tadeusz Przysiecki towarzysz brygady narodowej do [A. Chmary], Mińsk 29 X 1776. Por. J. Biłek, *Spór o przysięgę*, s. 112—123.

615 BCz., MNK, rkps 893, k. 28v, J. Slunko Starański do A. Chmary, Mohylów 1 IX? 1776.

616 Por. BCz., MNK, rkps 893, k. 27—27v, J. Slunko Starański do A. Chmary, Mohylów 1 IX? 1776. Niektórzy szukali za pośrednictwem A. Chmary wsparcia u innych. Por. BO, rkps 4909, p. 44, nl., M. Kostrowicki do [A. Chmary], Warszawa 11 XI 1776.

617 BStW, rkps akc. 1780, k. 105, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze [urwane] IX 1776. Sprawa toczyła się w ziemstwie wołkowyskim, M. Chmarzyna obawiała się, że przepadnie. Por. też BStW, rkps akc. 1780, k. 100v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Słonim 8 IX 1776.

618 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 32, J.[ózef Paulin] Sanguszko do [A. Chmary], b.m. 12 IX 1776. Por. też o ewentualnym spotkaniu w Warszawie, BStW, rkps akc. 1780, k. 99v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 1 IX 1776. BStW, rkps akc. 1780, k. 100v, 102, M. Chmarzyna do A. Chmary, Słonim 8 IX 1776 — mowa tu o sprzedaży Rakowa na własność. J.P. Sanguszko przypuszczalnie był też w dobrach Chmarów około 20 VIII, mamy regestr pobranych produktów na jego przyjęcie. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 27, k. 292, Regestr rzeczy wziętych z Pomorszczyzny w czasie pobytu księcia Sanguszki, 21 VIII 1776, podpis Franciszek Piotrowski. Por. też BStW, rkps akc. 1780, k. 107, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze [urwane] IX 1776.

619 Por. BO, rkps 596, s. 1, Dyariusz sejmu ordynaryjnego warszawskiego 1776 roku zaczętego dnia 23 Augusti. A. Chmara w liście do żony podawał, że sejm zaczął się 26 sierpnia, pod zrobioną trzy dni temu konfederacją. BN, rkps 9002/3, k. 128, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 26 VIII 1776. Por. W. Stanek, *Konfederacja sejmowa*, s. 142.

620 Por. ibidem, s. 133—140.

połowy sierpnia M. Chmarzyna raczej była przekonana, że jej mąż jest w stolicy, pisała bowiem, że rozumie, że go Bóg już szczęśliwie zaprowadził do Warszawy, i prosiła, by pisał do jej ojca do Rewiatycz, co się tam dzieje, oraz kazała kłaniać się wszystkim w Warszawie: „osobliwie tym co stoją w pałacu JW. hetmanowej [A. Ogińskiej] naszej pani kochanej”[621]. Z kolei 25 sierpnia 1776 roku informowała męża, że z ukontentowaniem odebrała list od niego, cieszyła się, że szczęśliwie stanął w Warszawie, „Daj Boże z niej jak najszybciej powrócić”[622], przy czym ten ostatni dodatek bynajmniej nie jest łatwy do interpretacji, podobnie jak ten: „poduszka niech ci służy i przypomina wierną i barzo smutną bez ciebie żonę”[623]. M. Chmarzyna komunikowała mężowi, że jedzie do Dereczyna na jubileusz[624]— na jaki, nie wiemy, ale zamierzała jechać z ojcem. Już 1 września oznajmiała, że siedzi w domu i pilnie dla siebie pończochy robi, prosiła męża, by starał się, żeby miał za co buty sprawić, powróciwszy z Warszawy; wówczas, wiedziała już, że jej mąż nie został posłem[625].

O pobycie A. Chmary w Warszawie na sejmie 1776 roku i w okresie go poprzedzającym wiemy niewiele i to z fragmentarycznych informacji zawartych w listach A. Chmary i jego żony. Pierwsze jej listy z tego okresu dotyczyły kwestii problemu uznania mandatu A. Chmary. O problemach z nim M. Chmarzyna pisała, że wszystkie te niepomyślności tym sobie słodzi, że szybciej zobaczy męża, niż się spodziewała, z przekąsem dodając: „a te uszczęśliwienie nikomu więcej przypisać nie mogę jak naszemu Dobrodziejowi podskarbiemu nad. [A. Tyzenhauzowi]”. Kontynuując ten wątek, przypomniała sobie ofiarowany jej przez A. Tyzenhauza bukiet, „w którym widzę była figa ukryta, ale ją teraz pokazał”[626]. O ile jej radość była tu może nie na miejscu, biorąc pod uwagę punkt widzenia A. Chmary, oraz dodane „czekam na ciebie”[627], o tyle wskazanie jako jego wroga A. Tyzenhauza okazało się trafione[628], chociaż nie był to wróg „śmiertelny”. A. Chmara przebywał w Warszawie do końca sejmu. Jak pisał do żony: „nic mnie tu nie trzyma, ale być muszę, tu wszyscy ex posłowie siedzą, z obowiązku urzędu dosiadywać muszę”. Zarzucano mu, że jako instygator na przeszłych sejmach powinien być, a go nie było, „tym bardziej teraz pilnować się musze” — tłumaczył — nie chciał bowiem stracić urzędu, musiał też pilnować, by nie zmniejszono mu

621 BStW, rkps akc. 1780, k. 94—94v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Rewiatycze 18 VIII 1776.
622 BStW, rkps akc. 1780, k. 96, M. Chmarzyna do A. Chmary, Rewiatycze 25 VIII 1776.
623 Ibidem.
624 Ibidem.
625 BStW, rkps akc. 1780, k. 99, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 1 IX 1776.
626 Ibidem.
627 Ibidem.
628 Por. A. Kalenkiewiczówna, *Rozkład partii Tyzenhauza*, s. 151.

pensji. List kończył swymi spostrzeżeniami na temat złej atmosfery panującej w Warszawie, wzmiankował o ciągłych knowaniach i o prześladowaniach, jakie go spotykały, niestety, konkretów nie podawał[629]. Ostatecznie swój pobyt w Warszawie puentował: „Już sobie winszować zaczynamy, że nas do poselstwa nie dopuszczono doświadczając robót na tym sejmie"[630]. Przez cały czas trwania sejmu A. Chmara przebywał w Warszawie, starając się przeciwdziałać pojawiającym się atakom na niego, m.in. był oskarżony o to, że jakoby podpisał manifest przeciw Kazimierzowi Poniatowskiemu, ekspodkomorzemu koronnemu, czemu zaprzeczał, pisząc: „Jestem zupełnie spokojnym przy moim nieskazitelnym charakterze", „więcej ci mają zgryzienia co złemi chodzą drogami"[631]. Wiedział również zapewne o przemarszu „hucznym" i manifestacyjnym 4 000 żołnierzy moskiewskich przez Krakowskie Przedmieście oraz o tym, że stanęli Moskale obozem „za Szulcem" i stale utrzymują straż „pod Zygmuntem", a także o niedopuszczeniu do obrad niektórych posłów, m.in. kowieńskiego Szymona Kossakowskiego, jakoby z powodu „jakiejś" kondemnaty, „do której się przyznaje"[632], czy o połajaniu hetmana M.K. Ogińskiego przez króla przy zawiązywaniu konfederacji[633]. A. Chmara pisał do żony, że hetmanowa A. Ogińska odsunięta została od dworu[634]. Zapewne znał również słowa wypowiedziane przez F.K. Branickiego do Stanisława Augusta: „przyjdzie ten czas, że wszyscy otaczający tron jego odstąpią go, a on pokaże się zawsze wiernym króla poddanym. Wyrazy te szczere, ale nieszczęsne, bo nic do materji, nie pozyskały też odpowiedzi"[635]. A. Chmara zauważał, że sejm zaczął się „samą gwałtownością i przemocą"[636]. W tym przekonaniu chyba dotrwał do końca obrad sejmowych. Natomiast nie wypowiadał się A. Chmara na temat ustawodawstwa sejmu 1776 roku, na którym przecież wbrew opozycji Stanisław August zrealizował część swych planów, m.in. zwiększył uprawnienia Rady Nieustającej i, jak pisał M. Zaleski, hetmanów z władzy

---

629 Por. BN, rkps 9002/2, k. 166—168v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 16 IX 1776. Por. też BN, rkps 9002/3, k. 130—130v, 133—133v, 134—134v, 136, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 28 VIII, 1, 9, 13 IX 1776. W tych relacjach wiele krytycznych uwag o sejmie, przede wszystkim, że pod kuratelą przemożną Moskwy, i że Rady Nieustającej trzeba się będzie obawiać.

630 Por. BN, rkps 9002/3, k. 134, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 9 IX 1776.

631 Ibidem, k 135.

632 LMAVB, F 9 rkps 1916, k. 5—5v, Wiadomości korespondenta z Warszawy, Warszawa 26 VIII 1776. Por. też *Pamiętniki Michała Zaleskiego*, s. 95—98. Sam A. Chmara wspominał o 50 posłach. BN, rkps 9002/3, k. 130, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 28 VIII 1776.

633 LMAVB, F 9 rkps 1916, k. 7v, Wiadomości korespondenta z Warszawy, Warszawa 2 IX 1776.

634 Por. BN, rkps 9002/3, k. 133v, 135v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 1, 9 IX 1776. Por. E. Rabowicz, *Ogińska Józefa Aleksandra*, [w:] PSB, t. 23, Wrocław 1978, s. 589—591.

635 LMAVB, F 9 rkps 1916, k. 11, Wiadomości korespondenta z Warszawy, Warszawa 25 IX 1776.

636 Por. BN, rkps 9002/3, k. 130, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 28 VIII 1776.

„wyzuto”[637]. Nie przeszkadzało to A. Chmarze napisać do króla pojednawczego listu, datowanego na dzień 20 października 1776 roku, zgodnego z treścią instrukcji poselskiej — chwaląc zasługi króla i jego troskliwość o bezpieczeństwo wszystkich obywateli, prosił o trybunał w Mińsku. Argumentował, że wylewy Niemna nie mogą przeszkodzić takiej lokalizacji — każdy do Mińska dojedzie. Nie tylko Grodno i Wilno są miastami królewskimi, które płacą podatki, Mińsk również płaci[638]. Jak odniósł się A. Chmara do kwestii, które były wówczas gorąco dyskutowane na sejmie, nie wiemy. Możemy tylko przypuszczać, że np. sprawa przysięgi wojskowej albo była mu obojętna, albo skłaniał się w jej rozwiązaniu do woli Stanisława Augusta, co wnioskować można po prośbie bliskiego mu Tadeusza Przysieckiego, towarzysza brygady narodowej, który prosił go o załatwienie mu urlopu, dodając, że brygada złożyła przysięgę na posłuszeństwo królowi[639]. Przez cały ten okres ważna była dla niego sprawa pensji instygatorskiej. Gdyby ją zlikwidowano, to — jak pisał — niewiele by mu dano za urząd instygatora[640].

Temat powrotu A. Chmary z Warszawy często poruszany był przez M. Chmarzynę, która wielokrotnie pytała męża, kiedy wróci. Z wyrzutem zwracała się do niego: „miałeś napisać jak długo będziesz w Warszawie, a nic nie piszesz”[641]. A. Chmara zazwyczaj często zapowiadał wyjazd z miejsc, w których przebywał, a następnie zmieniał plany, tym razem było inaczej. Wyjazd zapowiedział 7 października, a już dnia 13 tegoż miesiąca był w Hołynce[642]. Niemniej z listu jego żony wynika, że również w 1776 roku święta i Nowy Rok spędził bez niej w Grodnie, o co miała do niego żal. Zarzucała mu, że ją oszukał, bo mieli ten czas spędzić razem[643]. Z listu nieznanej osoby wynika, że jednak na początku stycznia A. Chmara był w Mińsku. Autor listu pisał, że doktor na jego dworze, powracając z Mińska, złożył mu relację z powrotu A. Chmary z „drogi warszawskiej”, witał go i składał życzenia noworoczne obojgu państwu[644]. Z żoną relacje A. Chmary

---

637 Por. *Pamiętniki Michała Zaleskiego*, s. 97. O ustawodawstwie sejmu 1776 roku por. *Konstytucye seymu ordynaryjnego warszawskiego roku MDCCLXXVI*, Warszawa 1776, s. 17—20, 29—30, J. Michalski, *Sejm w czasach panowania Stanisława Augusta*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, t. 1, red. J. Michalski, Warszawa 1984. s. 373—377; G. Tomczyk, *Stronnictwo królewskie*, s. 44—46. E. Rostworowski, *Ostatni król*, s. 79—80.

638 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 62, Kopia listu A. Chmary do króla, b.m. 20 X 1776.

639 BO, rkps 4902, s. 219—220, T. Przysiecki do A. Chmary, Pińsk 29 X 1776. Por. J. Biłek, *Spór o przysięgę*, s. 109—123.

640 Por. BN, rkps 9002/3, k. 139, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 23 IX 1776.

641 Por. np. BStW, rkps akc. 1780, k. 100,105, M. Chmarzyna do A. Chmary, Słonim 8 IX 1776, Choroszewicze [urwane] IX 1776.

642 Por. BN, rkps 9002/3, k. 140, 141, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 7 X 1776, Hołynka 13 X 1776.

643 BStW, rkps akc. 1780, k. 122, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m.

644 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 63, NN do [A. Chmary], Słonim? 5 I 1777.

chyba szybko wróciły do dobrej normy. W roku 1777 M. Chmarzyna znowu pełniła przez długi czas ważną rolę gospodarza majątków Chmarów.

Na początku lutego A. Chmara pojawił się w Mińsku, tym razem na sejmikach gospodarsko-deputackich. Dnia 6 lutego zdawał z nich relację żonie. Informował ją — o swojej roli nic nie wspominając — że deputatami zostali: „[Jan Karol] Zawisza starszy nasz sąsiad i [Leon Rymwid] Mickiewicz starościc [starosta rudnicki]”[645], a nowym podkomorzym mińskim wybrano Antoniego Prószyńskiego, dotychczasowego sędziego ziemskiego[646]. Chorąstwo złożył wówczas Florian Bykowski. Z wyborem jego następcy były pewne problemy. A. Chmara pisał: „i od dwóch dni kryskujemy” między synem Bykowskiego, Stefanem starostą celskim, a sędzią grodzkim mińskim Michałem Świętorzeckim, „ale jak były słabe osnowy roboty naszej z przyczyny zmieszanej planty przez nagłą przeciwną rezolucję pisarza [Antoniego] Świętorzeckiego, tak i w pomocy sędziemu Świętorzeckiemu słabe”[647]. Przewidywał, że syn F. Bykowskiego utrzyma się, bo Świętorzeccy późno ruszyli się, by pomóc imiennikowi, „kiedy wszyscy porozpuszczali swoje partie”. Doszło do małej kłótni, ale wszystko się uspokoiło[648]. Później A. Chmara istotnie uzupełnił tę relację „o sejmikach naszych” — okazało się, że „starosta” — niestety nie wiemy o kogo chodzi — „pochwyciwszy z rąk [F.] Uniechowskiego kreski”, z elekcji chorążego, prywatnie na stancji je rozpieczętował i dopisał przeszło sto „kresek” za S. Bykowskim, którego ogłosił chorążym. Jego oponent do urzędu — jak wynika z listu — jakkolwiek „ma dobry i sprawiedliwy interes”, to jednak ustąpił. Całość zdarzeń A. Chmara smutno konstatował, że wszyscy, jedni przez bojaźń, inni „przez przypodobanie dla różnych promocji muszą pochlebiać”. List kończył prośbą do żony, by tego listu nikomu nie pokazywała[649]. Częściowo więc ziściły się przewidywania J.N. Chęckiego, że „JW. Tyzenhauz z IMP [L.?] Tyszkiewiczem i przyjacielami radziwiłłowskimi wszystkie elekcje podług upodobania swego uskutecznią”[650]. Za związanych z tą partią można uznać Bykowskich[651].

Po tej relacji z sejmiku informował A. Chmara żonę, że jutro — czyli 7 lutego — jedzie do swego brata Joachima „na ostatnie dni zapustne”, potem wró-

---

645 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 55, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Mińsk 6 II 1777. Por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa*, s. 334.

646 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 55, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Mińsk 6 II 1777. O czym już wspominano, elekcja nastąpiła po Józefie Prószyńskim.

647 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 55, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Mińsk 6 II 1777.

648 Ibidem, k. 55v.

649 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 63v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Samuleów? 12 II 1777.

650 BJ, rkps 6666, k. 384v, J.N. Chęcki do A. Chmary, [Warszawa] 17 II 1777.

651 Por. S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. 1, s. 123, 130, S. Kościałkowski wspomina, że na tym sejmiku mińskim A. Tyzenhauz miał drobne kłopoty.

ci do Rakowa i Siemkowa[652]. Prosił żonę, żeby do tego czasu „dołożyła się do hetmanowej [A. Ogińskiej] jak najusilniej, aby napisała list do IP [Jana] Mejera wojskiego kowieńskiego, który usadził się zburzyć uczynioną affiliacyą [...] przez biskupa"[653]. O co w tym ostatnim interesie chodziło, nie wiemy, natomiast prośba ta sugeruje, że wszystkie pretensje M. Chmarzyny do męża ustały. Zresztą w tym czasie żona reprezentowała A. Chmarę w Słonimie, gdzie przebywała na zaproszenie A. Ogińskiej i jej męża hetmana M.K Ogińskiego, razem z hetmanem F.K. Branickim[654]. A. Ogińska — M. Chmarzyna pisała do męża — kłania się serdecznie i szczerze A. Chmarze, przy tym owo „szczerze" zostało dopisane w liście przez A. Ogińską[655]. Swe ukłony A. Chmarze przesyłała także z odrębnym dopiskiem Marianna Przezdziecka[656]. M. Chmarzyna donosiła mężowi o chorobie kanclerza A.M Sapiehy[657], o tym, że F.K. Branicki czyni nadzieje jakieś dla ojczyzny, że wojnę pewną Moskwy z Turcją obiecują, „że tych Moskali, co stali na Krymie, wyrżnęli"[658]. W Słonimie M. Chmarzyna dokonywała zakupów na potrzeby dworu w Siemkowie, m.in. kupiła materiał na posadzkę i sprzedawała produkty z własnych majątków[659].

---

652 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 55v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Mińsk 6 II 1777. Później pisał, że jest w licznej kompanii, zapusty z bratem, bratową i dwoma ich córkami odprawił, „tak jak sobie życzyłem". NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 63, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Samuelów? 12 II 1777.

653 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 56, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Mińsk 6 II 1777. O tej prośbie myślał już wcześniej, pisał bowiem do żony, że hetmaństwa Ogińskich w Słoninie jeszcze „nie masz". Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 57, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Siemków 14 I 1777.

654 BStW, rkps akc. 1780, k. 114—115, M. Chmarzyna do męża A. Chmary, Słonim 4 II 1777. Pisała, że spodziewają się w Słonimie m.in. księcia marszałka wielkiego koronnego Stanisława Lubomirskiego, księcia podkomorzego litewskiego Stanisława Radziwiłła, starosty żmudzkiego Jana Mikołaja Chodkiewicza, pisarza litewskiego Ignacego? Morawskiego, wojewody mińskiego Józefa Mikołaja Radziwiłła, wojewody nowogródzkiego Józefa Aleksandra Jabłonowskiego. Byli już w Słonimie starostwo tłumaccy Potoccy Jerzy Michał i Barbara z Brzostowskich, ci „bardzo grzeczni". Byli też sędzia Wiktor Czechowicz i Jan Przecławski, brat nieboszczyka Tomasza podczaszyca. O innych gościach w Słonimie por. BStW, rkps akc. 1780, k. 116, 118, M. Chmarzyna do A. Chmary, stancja Michałeczka 10 II 1777, Słonim 22 II 1777.

655 BStW, rkps akc. 1780, k. 114, M. Chmarzyna do A. Chmary, Słonim 4 II 1777.

656 Ibidem, k. 115v. Kazała się też kłaniać A. Chmarze „podkanclerzanka" Marianna Przezdziecka, córka A.T. Przezdzieckiego.

657 BStW, rkps akc. 1780, k. 118v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Słonim 22 II 1777. Pisała, że ma podobny defekt jak podkomorzy Stefan Ślizień.

658 BStW, rkps akc. 1780, k. 114, M. Chmarzyna do A. Chmary, Słonim 4 II 1777. F.K. Branicki szybko wyjechał do Warszawy, ale miał wrócić do Słonima na dzień św. Józefa. BStW, rkps akc. 1780, k. 118v, 119v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Słonim 22 II 1777. Tu też znalazła się plotka, jakoby J. Chreptowicz „ograł" się w karty. O zaognieniu stosunków rosyjsko-tureckich por. W. Morawski, S. Szawłowska, *Wojny rosyjsko-tureckie od XVII do XX wieku*, Warszawa 2006, s. 74.

659 BStW, rkps akc. 1780, k. 114v—115, M. Chmarzyna do A. Chmary, Słonim 4 II 1777. Chciała też w Słonimie sprzedać wełnę, ale nie było chętnych. Później udało jej się sprzedać miód i chmiel

Po sejmikach A. Chmara zajął się kończeniem wcześniej zaczętych interesów — o dzierżawę Rakowa[660] i jakimiś bliżej nieopisanymi w Grodnie. Do ich załatwienia niezbędny był podskarbi A. Tyzenhauz. W jego imieniu miał je załatwiać F. Bielski, który — jak A. Chmara pisał do żony — „nie mogąc doczekać podskarbiego nad. [A. Tyzenhauza] i ekspensuje się tam siedząc i na interesach gubi mnie ten człowiek i wszystkich siedzących w Grodnie, utrzymuje go kontrakt na podskarbiostwo wielkie"[661]. Te wszystkie interesy skłoniły A. Chmarę do przygotowania się do kontraktów mińskich. Odbywały się one 19 marca na dzień św. Józefa. A. Chmara chciał być w Mińsku już na dzień św. Kazimierza — 4 marca. Dlatego prosił żonę o powrót do domu, przypuszczalnie ze Słonima[662], oraz o załatwienie paru gospodarczych spraw[663]. Na kontraktach chciał A. Chmara ułożyć interes z plenipotentami Sanguszków, którzy mieli się stawić na kontraktach mińskich[664]. Możemy przypuszczać, że chodziło o sprawę przejęcia dotychczasowej dzierżawy Rakowa. Pojawiły się przy tym problemy z brakiem „gotowego pieniądza". Stąd A. Chmara pytał żonę: „Czy nie będzie miał nasz ojciec co pieniędzy w złocie". Sugerował jej, czy nie mogłaby pożyczyć pieniędzy od ojca na 7%. A. Chmara słusznie spodziewał się, że przed kontraktami pojawią się tacy, którzy nagle będą nalegali na niego o oddanie pożyczonych mu sum: „może trzeba będzie niejednemu oddać kto się naprze"[665]. Liczył także na „pensję" instygatora — 6 tys. złp. Okazało się jednak, że jej wypłata opóźni się[666]. Jak zakończyły się kontrakty dla A. Chmary, nie wiemy, tyle tylko, że sam chyba planował jechać do teścia, bo M. Chmarzyna posłała mu do Mińska maść dla ojca, który miał „guza czy wrzoda" na nodze — „materia z dziurek wychodzi, ale twardy guz"[667].

---

oraz posłać sielawę do Warszawy. Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 118, M. Chmarzyna do A. Chmary, Słonim 22 II 1777.

660 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 56v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Mińsk 6 II 1777.

661 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 57—57v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Siemków 14 I 1777. O zabiegach o podskarbiostwo wielkie A. Tyzenhauza por. S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. 1, s. 138.

662 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 58, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Raków 19 II 1777.

663 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 62—62v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Samuelów? 12 II 1777. M.in. prosił o sprzedaż 3 beczek grochu, przywiezionych na podwodach brata Joachima i załatwienie materiału dla niego na parę sukien w „niezbyt światłym kolorze" oraz sprzedaż miodu, który prześle.

664 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 58v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Raków 19 II 1777.

665 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 62v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Samuelów? 12 II 1777. Z pożyczką były chyba problemy, M. Chmarzyna pisała, że z ojcem się nie widziała. BStW, rkps akc. 1780, k. 119v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Słonim 22 II 1777.

666 Por. LMAVB, F 273, rkps 680, k. 3, A. Chmara do NN, Słonim? 8 V 1777. Miał ją przywieźć B.? Szukiewicz ze skarbu, ale — jak pisał — omylił się na tych obietnicach, prosił więc o asygnację.

667 BStW, rkps akc. 1780, k. 120, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.m. 18 III b.r. [1777].

Następne miesiące 1777 roku A. Chmara spędził w Mińsku i jego okolicach. Na początku października był w Słonimie na obiedzie u hetmana M.K. Ogińskiego, który miał do Petersburga jechać, „ale nie masz determinacji, kiedy”[668], a w drugiej połowie tego miesiąca zjechał na sądy do Wołkowysk[669]. Wszędzie załatwiał drobne sprawy związane ze swymi majątkami. Znamy wiele ich szczegółów, natomiast sedno spraw czasami jest zupełnie niejasne, toteż tu możemy je tylko zasygnalizować. W tym czasie problemami ściśle domowymi i tymi bieżącymi majątkowymi zajmowała się M. Chmarzyna[670]. W swej korespondencji małżonkowie wymieniali się informacjami polityczno-publicznymi[671]. W ich listach

668 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 115, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Hołynka 11 X 1777.

669 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 113—114, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Wołkowysk 20 X 1777. Pisał: „Dwa obiady już dawałem [...?] i całej palestrze zwyczajem tutejszym, a trzeci dziś daję, sędziowie grzeczni i przykładnie sądy odbywający”. Nie ma [?] Bułharyna, [?] Mokronowskiego, są ich listy do sędziów, „ale niezbyt forowne”. Do namowy pojadę do A. Dziekońskiego strażnika litewskiego. [?] Wróblewski — przypuszczalnie interlokutor A. Chmary — tu także wielkie obiady i kolacje daje, „bo tu taki zwyczaj, kto obiad daje, ten i wieczerze”.

670 Por. np. BStW, rkps akc. 1780, k. 128—130, 136, 138, 142v, 144—144v, 147, 150, 154, M. Chmarzyna do męża A. Chmary, b.d.m., b.m. 24? [1777?], b.d.m., Raków 7 X 1777, Mińsk 16 X, Raków 20 X 1777, Raków 13 XI 1777, Raków 30 X 1777. Pisała m.in. o dobrym zarządcy J.F. Piotraszce, który chciał odejść, ale to dlatego, że myślał, że A. Chmara był z niego niezadowolony. O ewentualnych zmianach zarządców, z dodatkiem: „wiem, że to tobie z cięszkością [!] przychodzi zmieniać ludzi”. Radziła [?] Wyhonickiego, dobrego dyspozytora, dać do większego folwarku. Pisała też do męża o zabiciu przez chłopów [?] Rotaczewskiego cieśli, bez żadnej przyczyny. Z kolei o tkaczu [?] Bielskim pisała, że oskarżany jest o czarodziejstwo, tę sprawę kazała mieszczanom zostawić do powrotu męża, „zdaje się, że to same bajki”. Pisała też o ucieczce chłopa i spłaconych długach, o sprawunkach królewieckich.

671 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 63, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Samuelów? 12 II 1777. A. Chmara pisał do żony m.in. o śmierci J.? Sołłohuba, który zostawił długi, jak głoszą, 180 tys. czer., Moskale już kuźnice Juczeniec? zajechali, i intromisję w Mińsku zaczynali, że pułkownik Herman Gustaw? Fersen ożenił się z wojewodziną inflancką Teofilą z Radziwiłłów Brzostowską, wdową po Stanisławie. Informował, że z Warszawy piszą, że podskarbi nadworny litewski A. Tyzenhauz pojechał do Czech do Pragi żenić się z synowicą królewską? NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 107—107v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno 29 X 1777. Później zaś donosił, że z Warszawy piszą, że wojna Moskwy z Portą pewna, w nią „Polska wmieszana będzie”, tu pisał, że Michał Przezdziecki „rezygnował” pisarstwo litewskie Benedyktowi Morykoniemu, „Sam teraz jest niczym”, ma jechać do obcych krajów. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 104v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno 13 XI 1777. Pisał, że do podskarbiego wielkiego Michała Brzostowskiego przyszła rezolucja, że dla kondemnaty nie może prezydować na sądach oraz że bratowa ma się spotkać z generałem ziem podolskich A.K. Czartoryskim. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 114—114v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Wołkowysk 20 X 1777. Pisał też o spotkaniu sędziów w Różanie u A.M. Sapiehy, jeden z nich tam się czymś zatruł i umiera, wielu się pochorowało. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 116v, A. Chmary do [M. Chmarzyny], Hołynka 11 X 1777. Żona z kolei pisała, kto przyjechał, kto ją odwiedził, o wyjeździe Radziwiłłów do Białej, o sprawach dziejących się w Mińsku czy o śmierci osób znajomych. Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 127v, 136, 142v, 144, 146, 150—150v, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m., M., b.d.m., b.m. 24 ? [1777?], Raków 7 X 1777, Mińsk 16 X 1777, Raków 20 i 30 X 1777.

sporo miejsca zajmowały wiadomości z Grodna, które wiązały się z działaniami A. Tyzenhauza, zazwyczaj ukazywanymi — choć nie w sposób bezpośredni — w złym świetle[672], oraz sprawy procesowe Chmarów[673]. Zdarzało się, że do niektórych kwestii M. Chmarzyna odnosiła się szerzej, szczególnie, gdy dotyczyły bliskich jej spraw obyczajowych[674]. A. Chmara otrzymywał relacje również od swych współpracowników. Pisali do niego o tym, co dzieje się w majątkach, co dla nich załatwili[675], o problemach z procesami[676] i o tym, co słychać w okolicy oraz

---

672 Por. np. BStW, rkps akc. 1780, k. 127, 140, 142, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m. [?] 24 ? [1777?], b.d.m., Raków 7 X 1777. Pisała, że podskarbi A. Tyzenhauz jakoby na dwa lata pojechał za granicę „i że król bardzo niekontent z jego czynności i że ta bytność królewska w Grodnie cale z namowy hetmanowej koronnej a wielkiej nieprzyjaciółki tego ministra, lubo zdaje się, że to wszystko bajki, bo tej niełaski żadnych znaków nie ma". BStW, rkps akc. 1780, k. 147, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 20 X 1777. Por. też BStW, rkps akc. 1780, k. 150—150v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 30 X 1777.

673 BStW, rkps akc. 1780, k. 146, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 20 X 1777 — tu np. mowa o sprawie ze starostą hajneńskim M. Wołodkowiczem, on pewny wygranej. Pisała także M. Chmarzyna o ich sprawie w Wołkowysku, proponowała, że jeżeli tamtym sędziom jej mąż nie ufa, to uprosi[?] Prószyńskiego i [?] Wołodkowicza sędziów sprawiedliwych „a twoich wielkich przyjaciół" żeby tę sprawę rozsądzili.

674 BStW, rkps akc. 1780, k. 146v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 20 X 1777. Pisała tu m.in., że przyjechał dziś z Mińska Dominik Przysiecki „nasz siestrzan", mówił, że Wiażewicz w Mińsku był u F.? Uniechowskiego i tam pokłócił się z [?] Horainem przeszłym deputatem, „mają się strzelać. Ojciec im perswaduje, żeby tego nie czynili, bo tak mówi, że żadnemu z was mojej córki nie oddam". [?] Horain chce, aby ten, który żyw zostanie, córkę bierze. Do pojedynku jednak nie doszło. BStW, rkps akc. 1780, k. 150, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 30 X 1777. Sprawa ciągnęła się jeszcze wiosną 1778 roku.

675 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 41, [Marcin?] Kostrowicki do A. Chmary, Lizieczyn? 20 XII 1777 — tu m.in. o zakupie 5 sztab żelaza, za które zapłacił 10 talarów. O poczynionych drobnych sprawunkach: NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 202, J. Woyna Orański do A. Chmary, [nieczyt.] 18 IV 1777. Józef Tadeusz Gieysztor o interesach królewieckich, NGAB, F 1324, op. 1, rkps 34, k. 17, 19, J.T. Gieysztor do [A. Chmary], Giże 8 X 1777, Dydyń? 29 X 1777. O spłaconych zobowiązaniach, NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 36, Ksiądz Wincenty Piotrowicz do A. Chmary, Mińsk 15 VI 1777.

676 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 34, k. 19, J.T. Gieysztor do [A. Chmary], Dydyń? 29 X 1777. Najpoważniejszy był z Michałem Wołodkowiczem. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 22, k. 5, Regestr papierów do sprawy A. Chmary instygatora z Wołodkowiczami Michałem i Katarzyną z Galińskich, o pobicie, 1777; A. Chmara sprawę w Mińsku przegrał i skazany został na 6 niedziel wieży na zamku w Mińsku. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 56, k. 1—2, Wypisy z ksiąg grodzkich mińskich 1777. M. Wołodkowicz przeciwko A. Chmarze. M. Wołodkowicz pisał do A. Chmary trochę prowokacyjnie, czy zmiana fortuny prawdą, do dobrego sąsiedztwa się odwołuje. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 111, M. Wołodkowicz starosta hajneński do [A. Chmary], Sołomerecz 6 III 1777. A. Chmara strasznie był zły na przegrany proces. Pisał. że od przybyłego do Grodna P.J. Olszewskiego dowiedział się o „odeszłej niegodziwie mojej sprawie w sęstwie mińskim", za co winił opieszałość Ignacego? Komara. Pocieszał jednak żonę i prosił, by się nie przejmowała „szalonym wyrokiem" dwóch niesprawiedliwych sędziów, „azaliż Bóg to poprawi". NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 101, 102v, A. Chmary do [M. Chmarzyny], Grodno 13 XI 1777. Bóg nie naprawił, wszak A. Chmara musiał siedzieć w Grodnie

o politycznych obrotach[677], niestety także o stałej i mimo wszystko uciążliwej, choć trochę mniej, obecności Moskwy[678]. Na szczęście dla A. Chmary latem 1777 roku zaczął wracać do łask na dworze warszawskim, gdzie epizod związany z jego poprzednim posłowaniem na sejm przestawał już cokolwiek znaczyć, a Stanisław August — co miał wyrazić A. Ogińskiej — powiedział, że ma dla A. Chmary projekt, toteż i on będzie kontent, i ucieszy się również księżna[679].

Jesienią A. Chmara w interesach jeździł do Grodna, dokąd wzywał go Michał Walużynicz, jego plenipotent[680]. Stanął w Grodnie, narzekając na drogę, 29 października[681], choć w międzyczasie jeszcze musiał gdzieś wyjeżdżać[682]. M. Chmarzyna 30 października pisała, że smuci ją, że miał być w Grodnie dwie niedziele[683], a już cztery tygodnie minęły, jak wyjechał[684]. M. Chmarzyna, choć ubolewała nad kolejnym rozstaniem z mężem, to jednak pilnowała, by w czasie tej podróży załatwiał interesy jej ojca, o czym mężowi przypominała[685]. Ponadto trzeba odnotować, że A. Chmara nie nakazywał żonie zajmowania się tylko gospodarstwem, owszem, interesy są ważne, ale zalecał jej również: „Proszę obmyśleć sobie zabawy i wyjeżdżać, gdzie ci się podoba, aby

---

do końca trwania wyroku wieży, co usprawiedliwiał A.M. Sapieha. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 119, A. Chmary do [M. Chmarzyny], Grodno 20 XI 1777. W 1777 roku zaczął się też proces J. Chmary z Franciszką z Rdułtowskich Galińską chorążyną orszańską i wieloma innymi poddanymi ze wsi Waszkowce, którzy kierowani chciwością cudzego majątku, ze strzelbami najechali majątek. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 56, k. 9—10, Wypisy z ksiąg grodzkich mińskich, 11 IX 1781.

677 Pisano, że książę kanclerz A.M. Sapieha wyjechał do Warszawy do sądzenia asesorii, że książę wojewoda przeszły nowogródzki Józef Aleksander Jabłonowski w Lipsku umarł i że szykuje się wojna Moskwy z cesarzem Józefem II i Austria wielkie magazyny robi. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 108—109, [Urwane — J.J. Kłokocki] do [Chmarów?], Syczyki 13 III 1777.

678 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 98, NN do [A. Chmary?], Raków 11 VII 1777. Czytamy tu: „Dziś tu czekamy przybycia z Radoszkiewicz Moskalów prowadzących dwieście kilkadziesiąt koni dla wojska w Polszcze będącego", płacą za towary, ale niszczą łąki, już kazałem kosić by „mieć w gotowości trawę".

679 BJ, rkps 6650, k. 28v, [Weronika Downarowiczowa] do [M. Chmarzyny], Warszawa 10 VIII 1777.

680 BJ, rkps 6650, k. 32—32v, Michał Wałużynicz do A. Chmary Grodno 30 IX 1777.

681 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 107, A. Chmary do [M. Chmarzyny], Grodno 29 X 1777.

682 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 88, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno 29 XI 1777. Tak wcześniej deklarował i wyrażał niechęć do wyjazd do — jak zauważał ironicznie — „kochanego Grodna".

683 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 114, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Wołkowysk 20 X 1777.

684 BStW, rkps akc. 1780, k. 150—150v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 30 X 1777. Wydaje się, że faktycznie tęskniła, zdaje się to potwierdzać fakt, że posłańcowi, który nie przywiózł listu męża kazała dać plagi; jak pisała do męża, dostał za to, że tak długo jechał i go nie zastał.

685 BStW, rkps akc. 1780, k. 152, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 6 XI 1777. Tym bardziej że J. Woyna Orański był chory. Por. BJ, rkps 6650, k. 34—34v, J. Woyna Orański do A. Chmary, Rewiatycze 8 X 1777.

nie smutno było siedzieć”[686]. M. Chmarzyna w istocie często przyjmowała gości i jeździła w odwiedziny, o czym informowała A. Chmarę[687]. W ten sposób nie tylko umilała sobie życie, ale także miała — przy pomocy współpracowników A. Chmary — załatwiać bieżące interesy, skupować siemię, bo będzie drogie, sprzedać sól, pilnować, by z „fra[c]htownikami” rachunki były zakończone[688]. Należy przy tym podkreślić, że sama wykazywała inicjatywę, za co jej A. Chmara dziękował, był wdzięczny, że skutecznie prosiła [Mateusza?] Wańkowicza, by nie wołał aktoratu, „lubo nie wiem, co bym miał przegrywać, ale lepiej, że się do mego zwrotu z Grodna to wstrzyma”[689].

W Grodnie A. Chmara załatwiał interesy ojca M. Chmarzyny, który miał sprawę „słuszną” o Orany z Franciszkiem Suchodolcem. Problem polegał na tym, że ów był sekretarzem podskarbiego nadwornego A. Tyzenhauza. F. Suchodolec podał mandat do asesorii, „podobno dowodząc jakowąś lenność i znać, że musi mieć przywilej”, ale ojciec M. Chmarzyny także miał przywilej i nie wątpił, że to dobra ziemskie. A. Chmara planował w kwestii obrony jego praw naradzić się A.M. Sapiehą. Pisał również, że patrona „obstaluje” i sprawę przedłoży asesorom. Gdyby starych przywilejów nie było, to pośle do Warszawy po wypisy z metryki[690]. Pisał do żony, że chciałby wrócić do domu, ale chce „ile można usłużyć kochanemu Tatulkowi [J. Woynie Orańskiemu]”, dodając: „Dziś byłem na wielki obiad proszony na Horodnicę, gdzie wspaniale traktowano, chcia-

686 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 60, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Suła 7 X 1777. Później zapewniał, że bez niej mu smutno, „może wygodniej sobie uczynisz, gdy w Mińsku zabawić zechcesz”. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 116, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Hołynka 11 X 1777.

687 BStW, rkps akc. 1780, k. 148, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 23 X 1777. M.in. odwiedziła F. Rylskiego i „siostrę strażnikową”, te odwiedziny nie były jednak wesołe: „niewiedzą czy zroniła czy też opławy, ale z łaski Boga nie masz nic niebezpiecznego”. Następne spotkania były już weselsze. Pisała do męża, że we wtorek obchodziła galę dwóch chorążych T. Wiażewicza i [?] Worońca z tańcami, były dwie Worncówny, trzy Rylskie, D. Zajarski podstoli upicki, [?] Świętorzecki, cześnik J. Downarowicz, I. Przysiecki strażnik?. BStW, rkps akc. 1780, k. 150, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 30 X 1777. Była w gościach na obiedzie u „pisarzów Wołczków”, wspominała, że „starostowie słonimscy” przyjechali do ojca na jego imieniny, a on wyjechał do Turynia, czekają na niego, „który może dowiedziawszy się nie powróci”. BStW, rkps akc. 1780, k. 154v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 13 XI 1777. Por też BJ, rkps 6650, k. 36, M. Charzyna do A. Chmary, Pralniki 6 XI 1777.

688 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 103v, 104, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno 13 XI 1777. Pisał też, co się dzieje z interesem z księciem marszałkiem J.P. Sanguszką, zalecał — za pośrednictwem żony — [I.?] Komarowi załatwienie spraw w kancelarii. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 120—120v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno 20 XI 1777. Por. też BJ, rkps 6650, k. 23—24, 30, 38, D.[aniel] Łaniewski do A. Chmary, Choroszewicze, 9 XI? 1777, Onufry Pawłowicz do A. Chmary, Siemków 12 IX 1777, Onufry Gnatowski do A. Chmary, Borysow 22 XII 1777.

689 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 106, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Wołkowysk 27 X 1777.

690 Ibidem, k. 105—105v.

łem wywiedzieć się cokolwiek o interesie oranowskim, ale u tych polityków nic nie zyskałem". Informował M. Chmarzynę, że F. Suchodolec znajduje się z podskarbim za granicą, ale ma tu przybyć. Oby tylko Bóg miłosierny odwrócił od ludzi „łakomstwo" — życzył[691]. W Grodnie zatrzymywały go także zajęcia w komisji skarbowej[692] oraz kwestie związane z sądami asesorskimi[693], do których trafiła sprawa jego teścia o Orany[694]. Na szczęście okazało się, że „lenność [F.] Suchodolca" to uzurpacja[695]. W celu omówienia swoich interesów A. Chmara spotykał się w Grodnie z [?] Sawickim, który grzeczny, sprawy się zrzekł[696], z sędzią grodzkim Franciszkiem Raësem i Antonim Dziekońskim strażnikiem polnym litewskim[697]. A. Chmara wrócił w Mińskie w połowie grudnia 1777 roku. Szczęśliwego powrotu gratulował mu Dominik Zajarski, który równocześnie zapraszał go na inkwizycje do Prużan[698]. Przypuszczalnie zjechał zaraz do swych dóbr, gdzie Marcin? Kostrowicki posłał ryby, w tym jednego szczupaka — „proszę jego smaczno zjeść bo mnie on wszystko rybę dalszą wypędził"[699]. A. Chmara teoretycznie mógł wyjechać z Grodna wcześniej, ale przegrany przez niego proces i kara 6 tygodni wieży sprawiły, że dłużej musiał zostać w mieście. Pisał o tym do M. Chmarzyny: „Doradzili przyjaciele, abym legalnością zajęty przesiedział tu czas wyznaczonej wieży, w tym sposobie posłał książę kanclerz [A.M. Sapieha] do rady memoriał, że mnie uwolnić nie może, jako że beze mnie, nie byłoby kompletu w asesorii"[700]. Przegrany proces „za nie przystąpienie do inkwizycji" był kolejną odsłoną jego konfliktu ze starostą hajneńskim M. Wołodkowiczem. Za przegraną obwiniono I.? Komara,

691 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 103v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno 13 XI 1777.

692 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 103, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno 6 XI 1777.

693 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 115v—116, 119, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Hołynka 11 X 1777, Grodno 20 XI 1777. Z listów tych, abstrahując, że chroniły go te sądy przed wyrokiem wieży, był zobowiązany zasiadywać, co prawdopodobnie wiązało się z pełnionym przez niego urzędem instygatora.

694 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 103, 104, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno 13 XI 1777. Miał na nie jechać i je sądzić A.M. Sapieha.

695 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 107v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno 29 X 1777. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 120v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno 20 XI 1777.

696 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 104—104v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno 13 XI 1777.

697 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 105, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Wołkowysk 27 X 1777.

698 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 94, Dominik Zajarski do [A. Chmary?], Krzy... 15 XII 1777. Już w tym czasie Zajarscy byli znaczącą rodziną w Mińskim i zamożną, mieli Dokurnie, Petenie, Żolucie i Podwysokie. Por. BJ, rkps 5981, k. 441, Konsens Dominikowi i Joannie z Kniaziewiczów Zajarskiej cześnikom upickim na dzierżawy, regestr spisany 30 IX 1760.

699 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 41, [Marcin?] Kostrowicki do A. Chmary, Lizieczyn 20 XII 1777.

700 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 119, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno 20 XI 1777.

który spóźnił się z papierami. Na pocieszenie M. Chmarzyna napisała mężowi, by o futra się nie martwił, bo „się obejde na tę zime bez tej salopy”[701].

Jakkolwiek rok 1777 żadnej istotnej czy raczej widocznej zmiany w pozycji A. Chmary nie przyniósł, to — wydaje się — że od 1776 roku był on postrzegany jako polityk coraz ważniejszy w regionie. Być może stąd brały się plotki o jego awansie. M. Chmarzyna w październiku 1777 roku pisała do męża, że „słychać, że wojewoda smoleński [Józef Skumin Tyszkiewicz] umarł” i hetmanowa — A. Ogińska — ma „za tobą prosić króla, ale to podobną tylą uczyni skutku wiele i dawniejsze interesowanie się”[702]. Wojewoda smoleński J. Tyszkiewicz wówczas nie umarł[703], niemniej widać było, że A. Chmara jest jednym z kandydatów do krzesła senatorskiego i do obejmowania coraz ważniejszych funkcji. Być może, paradoksalnie, na wzmocnienie pozycji A. Chmary wpłynął aktywny udział w życiu publicznym w 1776 roku oraz jego przegrany w sądach mińskich proces ze starostą hajneńskm M. Wołodkowiczem i wyrok skazujący. Ta sprawa na tym się nie zakończyła[704].

Od połowy stycznia 1778 roku M. Chmarzyna znowu została sama, bo A. Chmara wyjechał do Wilna, przypuszczalnie właśnie kończyć sprawę — a raczej kolejny jej etap — z M. Wołodkowiczem. M. Chmarzyna łudziła się jeszcze, że szuka on ugody[705], ale raczej starosta hajneński dalej w Mińsku gotował się na A. Chmarę. Podobno tam — jak pisał Antoni Mężyński — „wielka była forsa”, tylko na szczęście „roki nie doszły”, dodawał, że dalsze sprawy zagrożone są wieżą, toteż A. Chmara może „remisować” do innego grodu[706]. W Wilnie miał być w styczniu 1778 roku J. Chreptowicz, przychylny A. Chmarze, ale M. Chmarzyna życzyła swemu mężowi jeszcze silniejszej opieki. Pragnęła, by Bóg mu dopomagał „i dźwigał w niewinności twojej”[707]. Godziła się nawet, aby „starościna” — niestety, nie wiemy jaka — choć raz „się umizgnęła” za nim do każdego z deputatów i strzelała do nich swoimi „pięknymi oczkami”, wtedy, twierdziła,

---

701 Por. BJ, rkps 6650, k. 36—37, M. Charzyna do A. Chmary, Pralniki 6 XI 1777 [do Grodna]. Z pewnością żałowano w Siemkowie, że wiadomość o śmierci starosty hajneńskiego, która pojawiła się w 1773 roku, okazała się plotką. Ze smutkiem pisał o tym Michał Żyłłok: „ktoś bajkę puścił, a jam WP doniósł”. Por. BJ, rkps 6651, k. 4. M. Żyłłok do A. Chmary, Siemków 8 I 1773.

702 BStW, rkps akc. 1780, k. 146v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 20 X 1777.

703 Por. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 4, s. 230.

704 Por. np. Odpowiedź ze strony JW. JP. Chmary kasztelana mińskiego w krzywdzie swej i ludzi przeciwko WW JPP. Wołodkowiczom sttom haj[n]eńskim i ludziom onych [1777], tu mowa o najazdach i grabieżach dokonywanych przez ludzi starosty hajneńskiego, wskazywano na sprawy proceduralne w postępowaniu procesowym.

705 BStW, rkps akc. 1780, k. 160, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 22 I 1778.

706 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 54v, Antoni Mężyński do [A. Chmary?], Kraków 19 I 1778.

707 BStW, rkps akc. 1780, k. 160, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 22 I 1778.

że nie przegra[708]. Informowała również M. Chmarzyna męża, że [?] Woroniec — jego sojusznik — do Wilna nie jedzie, bo pieniędzy nie ma[709], że wojewoda nowogródzki Józef Niesiołowski pisał, że nie wiadomo, kiedy wróci podskarbi A. Tyzenhauz[710], a także że posłała Jana Franciszka Piotraszkę — wiernego sługę Chmarów — do Mińska dla wyjęcia potrzebnych papierów[711]. Z jej listów dowiadujemy się, że sprawa A. Chmary była omawiana także w Warszawie. Dla jej prowadzenia pojechał do stolicy [?] Przysiecki — z jej listu z 29 stycznia wynika, że jeszcze tam nie dotarł, natomiast wyrażała w nim nadzieję, że posłany przez nią bojar stanął już w Wilnie z potrzebnymi papierami. Informowała męża, że starostowie hajneńscy — co chyba było ważne — pojechali na Ruś[712]. Z kolei prawdopodobnie Przysiecki czekał na rezolucję Rady Nieustającej[713]. Tym razem A. Chmara — bodaj po raz pierwszy — poprosił żonę, by przyjechała do Wilna, na co ta się skwapliwie zgodziła. Na wezwanie męża odpowiedziała, że jutro według jego rozkazu pojedzie[714].

A. Chmara po przybyciu do Wilna 20 stycznia[715] udał się do podskarbiego wielkiego Michała Brzostowskiego i tam „z wielą deputatami poznałem się i z marszałkiem [Józefem Judyckim]", wszak dodawała, że z nim jeszcze nie rozmawiała, natomiast zyskał „upewnienie od podskarbiego, że może bydź dla mnie dobry i starościna tłumacka [Barbara z Brzostowskich Potocka] wiele ma u niego względów, ale to tylko niewygodnie, że papierów nie mam wszystkich". Na rezolucję z Warszawy musiał czekać. Wiedział już jednak, że Przysiecki dotarł do Warszawy i że ma czekać tydzień na stosowny dokument[716]. Był przekonany, że jak rezolucja z Warszawy dojdzie, to wszystko będzie dobrze[717]. Okazało się również, że M.? Wołodkowicz i A.? Prószyński byli w Warszawie, a z nimi [?] Woroniec — nie wiadomo, czy ten sam, który nie miał pieniędzy na podróż do Wilna; rozgłaszali mowy przeciw A. Chmarze, ale nie znaleźli, jak zauważał A. Chmara, posłuchu[718]. Dnia 25 stycznia A. Chmara gościł na obiedzie 14 deputatów

708 Ibidem, k. 160v.

709 Ibidem, k. 160.

710 Ibidem, k. 160v.

711 BStW, rkps akc. 1780, k. 162, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 26 I 1778.

712 BStW, rkps akc. 1780, k. 163—163v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 29 I 1778.

713 BStW, rkps akc. 1780, k. 167, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 5 II 1778.

714 BStW, rkps akc. 1780, k. 169, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.m. 7 II 1778.

715 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 82, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Wilno 21 I 1778.

716 Ibidem.

717 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 91, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Wilno 24 I 1778. Nie wiedział jednak, czy Przysiecki rezolucję przywiezie czy prześle, gdyby przesłał do „domu", to prosił żonę, by mu ją zaraz odesłała. Ibidem, k. 90.

718 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 72, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Wilno 31 I 1778.

i wicemarszałka, Kazimierza Wolmera, który reprezentował A. Tyzenhauza podczas jego nieobecności[719]. Wicemarszałek był, jak zauważał A. Chmara, najważniejszy, choć z podskarbim wielkim M. Brzostowskim żył „niedobrze, ale ja mogę go mieć dla siebie dobrym"[720]. Zaraz też nadeszła wiadomość z Warszawy, że zgodzono się, by jego memoriał był w trybunale, co A. Chmara przyjął z ulgą. Pisał, że spod złośliwego sądu wychodzi[721]. Otrzymał także wiadomość, o czym informował żonę, że również pan I.? Komar wiezie potrzebne do sprawy papiery[722]. W Wilnie obok M. Brzostowskiego pomagała A. Chmarze także „wojewodzina smoleńska" Anna z Pociejów Tyszkiewiczowa, żona Józefa Tyszkiewicza, wówczas jedna z bardziej wpływowych osób w Wilnie, która przejęła część wpływów A. Tyzenhauza podczas jego nieobecności w kraju[723]. Według A. Chmary to ona „najwięcy mnie pomaga i szczerze". Sytuacja wydawała się mu opanowana. Stwierdzał: „Dałby Bóg tylko, aby stawał star. hai[ineński] […], zdaje się, iż zjednałem wielu deputatów"[724]. Trzy dni później, 3 lutego, pisał do żony, że ma przyrzeczone wołanie aktoratu — „lubo dwóch tu jest mnie przeciwnych", ale mimo to spodziewał się pozytywnego dla siebie rozwiązania, wierzył, że „daj Boże wydźwignę się ze złośliwego sądu"[725]. Dnia 5 lutego, będąc w Wilnie, wiedział, że „dziś" jego sprawa przywołana będzie w sądzie mińskim, co, jak pisał, zawdzięczał Ignacemu? Przysieckiemu[726]. Sprawa zakończyła się dla A. Chmary dobrze, zasądzonej wcześniej kary wieży uniknął[727], chociaż nie był to jej finał. W każdym razie dzięki swej aktywności związanej z procesem kolejny raz został zauważony.

Nie wiadomo, czy był A. Chmara na sejmikach deputackich w Mińsku, odbytych 9—10 lutego 1778 roku, na których deputatami wybrano Michała Osiecimskiego, mostowniczego rzeczyckiego, i Piotra Wańkowicza, rotmistrza orszańskiego[728]. Nie znamy laudum tego sejmiku, nie wiemy, kto na nim był.

---

719 Por. W. Filipczak, *Anna z Pociejów Tyszkiewiczowa, wojewodzina smoleńska. Rola polityczna w czasach Rady Nieustającej*, [w:] *Kobiety i władza w czasach dawnych*, red. B. Czwojdrak, A.A. Kluczek, Katowice 2015, s. 412—414.

720 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 90v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Wilno 24 I 1778.

721 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 71, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Wilno 31 I 1778.

722 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 82v, A. Chmara do żony [M. Chmarzyny], Wilno 21 I 1778.

723 Por. W. Filipczak, *Anna z Pociejów Tyszkiewiczowa*, s. 412—414.

724 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 72, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Wilno 31 I 1778.

725 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 102v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Wilno 3 II 1778.

726 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 75, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Wilno 5 II 1778.

727 Por. LVIA, SA, rkps 157, k. 777—780v, 1070—1073v, Dekret w sprawie A. Chmary z Katarzyną i Michałem Wołodkowiczami, 5 II 1778; Dekret oczywisty JW. Chmary instygatora […] z Wołodkowiczami starostami hajneńskimi i Boharewiczem, 3 IV 1778; LVIA, SA, rkps 158, k. 725—728v, Dekret remisyjny między A. Chmarą a Wołodkowiczami starostami hajneńskimi, 29 VIII 1778.

728 *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa*, s. 339.

Teoretycznie A. Chmara z Wilna mógł na niego zdążyć, jednak potwierdzenia jego bytności w Mińsku w tym czasie nie odnaleziono.

Sprawa procesu w Wilnie z Wołodkowiczami, jakkolwiek ważna dla Chmarów, nie oznaczała zamknięcia ich aktywności na innych polach. Sprawy ekonomiczne toczyły się swym normalnym torem, chyba zupełnie niezależnie od procesu. Lustrowano groble[729], robiono interesy z Żydami[730], F. Bielski czuwał nad kontaktami z Królewcem[731]. Także życie towarzyskie toczyło się jak zwykle. A. Chmara pracował nad swoją pozycją w Wilnie, a M. Chmarzyna przyjmowała gości[732] i odwiedzała bliskich. Do grupy takich towarzysko-publicznych spraw możemy też zaliczyć, wspomnianą już, walkę młodzieńców o rękę młodej Świętorzeckiej — [?] Wiażewicza i [?] Horaina, którzy chcieli się o nią pojedynkować. Ten, który przeżyje, miał poślubić dziewczynę, jednak sprzeciw jej ojca, który im zakomunikował, że jego córka nie jest dla żadnego z nich, sprawił, że w październiku 1777 roku — kiedy sprawa się zaczęła — od idei pojedynku odstąpiono[733]. Kwestia wypłynęła ponownie w styczniu 1778 roku. M. Chmarzyna trzymała stronę swego krewnego — „naszego Wiażewicza". Pisała do męża, że pojedynek ma się odbyć jutro. Nie wiedziała, co się wówczas stanie — „słyszałam, [że] Horain z bracią jest w Mińsku od dni kilku", prosiła [?] Świętorzeckiego, żeby ich pogodził[734]. Wcześniej starał się działać A. Chmara. Pisał do żony: „Do pojedynku IP Wiażewicza trzeba by, gdyby zebrało się cokolwiek młodzieży, aby go nie pokrzywdzono, niech mu Bóg szczęści, aby się z obu stron obszedł bez kryminału życzę. Będę tu czynił staranie w jego żądaniu"[735]. Nie znamy żadnej sprawy kryminalnej w Mińsku z udziałem któregoś z bohaterów tego zamieszania. Na początku kwietnia M. Chmarzyna pisała do męża, że Wiażewicz ma jutro jechać do Wilna, więc ona pośle przez niego mężowi pierniczki, które razem z nim piekła[736]. Wydaje się zatem — jeśli ów wymieniony w liście Wiażewicz to niedoszły pojedynkowicz — że doszło w końcu do zgody.

---

729 BStW, rkps akc. 1780, k. 162, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 26 I 1778.

730 Por. np. BStW, rkps akc. 1780, k. 163, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 29 I 1778; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 101v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Wilno 3 II 1778.

731 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 101v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Wilno 3 II 1778.

732 BStW, rkps akc. 1780, k. 162, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 26 I 1778. M.in. odwiedziła ją Ksenia benedyktynka z mniszkami.

733 Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 150, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 30 X 1777.

734 BStW, rkps akc. 1780, k. 168, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 5 II 1778. Była też mowa o ślubie Wiażewicza z ową panną, wszak jak zauważyła M. Chmarzyna: „kochają się". BStW, rkps akc. 1780, k. 164, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 29 I 1778.

735 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 72v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Wilno 31 I 1778.

736 BStW, rkps akc. 1780, k. 171v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 2 IV 1778.

Na początku 1778 roku w rodzinie Chmarów pojawił się nowy problem z ojcem M. Chmarzyny. Już nie chodziło o proces o Orany, prawdopodobnie zakończony jego sukcesem, choć pewności nie mamy, lecz o jego pomysł powtórnego ożenku[737]. Na informację o planach seniora rodziny J. Woynów Orańskich Robert Kazimierz de Raës, sędzia ziemski trocki, odpowiedział A. Chmarze, że podziwia jego energię i dodał, że wie, iż „nasz ojciec będzie na sejmikach w Żyżmorach"[738]. Co z pomysłu ojca wyszło, nie wiemy. Pod koniec maja M. Chmarzyna przypominała mężowi, że mają do niego do Rewiatycz jechać „podług żądania ojca mego"[739], a w sierpniu — jak wynika z relacji M. Chmarzyny — kiedy była z ojcem w Dereczynie, nic o tym nie wspominano[740]. Cały czas pojawiały się domysły w kwestii zapowiadanej wojny Moskwy z „Turkiem". W związku z nią przewidywano, że Moskwa wyjdzie z Nieświeża, a na to miejsce przyjdą regimenty pruskie[741]. Sędzia grodzki Jan Burba, będąc u M. Chmarzyny, mówił, że jak dojdzie do wojny Moskwy z Turcją, to Polska wmieszana w nią będzie. W tajemnicy dodawał: „sekret, że podkanclerzy [J. Chreptowicz] z tego kontent, że to dobrze dla kraju"[742]. Dyskutowano o procesie M. Brzostowskiego w trybunale, który — według powszechnej opinii — nie był przegrany, ale on „z niektórych kategorii nie kontent"[743], a także o śmierci biskupa żmudzkiego Jana Dominika Łopacińskiego, co „się nie odmieni"[744], i o niedoskonałych doktorach. Ten wątek pojawił się za sprawą sędziego ziemskiego trockiego Roberta Kazimierza de Raësa, który mówił, że sędzina ma doktora z Nowego Miasta, co ją kuruje, „ale jakiś ma być pijak", toteż A. Chmara obawiał się, czy jej bardziej nie zaszkodzi[745]. Przewijały się także wątki małżeńsko-rozwodowe. Do Warszawy wzywano Teresę Kossakowską, a przeszłą Hylzenową, wojewodzinę mścisławską — dano jej 30 dni na przybycie do stolicy pod surowymi karami kościelnymi, „ponieważ rozwód nie jest jeszcze ostateczny"[746].

---

737 Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 161, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 22 I 1778; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 86, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Wilno 6 II 1778.

738 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 91, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Wilno 24 I 1778.

739 BStW, rkps akc. 1780, k. 205, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m. [27—28 V 1778?].

740 BStW, rkps akc. 1780, k. 211, M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka 30 VIII 1778. Później podupadł na zdrowiu, co M. Chmarzyna kwitowała wymownie: „niech go Bóg łaską swoją wspomaga". BStW, rkps akc. 1780, k. 227v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 5 VI 1779.

741 BStW, rkps akc. 1780, k. 160v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 22 I 1778.

742 BStW, rkps akc. 1780, k. 160—160v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 22 I 1778.

743 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 83, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Wilno 21 I 1778.

744 Ibidem. Akurat ta informacja bez wątpliwości była prawdziwa. Por. W. Szczygielski, *Łopaciński Jan Dominik*, [w:] PSB, t. 18, Wrocław 1973, s. 398—399.

745 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 91, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Wilno 24 I 1778.

746 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 83, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Wilno 21 I 1778. Do rozwodu doszło. Por. Ł. Wróbel, *Józef Jerzy Hylzen*, s. 80—81.

Pewne emocje budził też ślub [?] Krajewskiej z niejakim Miterjanowskim — niezadowolony z niego był „jakiś oficer moskiewski będący w nadziei tego czynienia”[747].

Od wiosny 1778 roku czuło się już wyraźnie, że zbliżają się sejmiki poselskie. Być może i z tego wynikał wyjazd A. Chmary w końcu marca do Wilna[748], 2 kwietnia M. Chmarzyna w liście pytała męża, czy dobrze dojechał[749]. Listy A. Chmary pisane do żony z Wilna są dość enigmatyczne. Wiemy z nich tylko, że zyskał tam życzliwość „marszałka” — przypuszczalnie marszałka trybunału Michała Antoniego Rokickiego, kasztelana mińskiego. Pisał o nim, że jest to człowiek „umiejący dotrzymywać słowa”[750]. W połowie maja A. Chmara był w Nowogródku[751], gdzie przebywał do początku czerwca[752]. Brał tam udział w odbywanych sądach i rozstrzyganiu sprawy kojdanowskiej. Do jej rozwiązania powołano komisję[753], która sprawę doprowadziła do końca. A. Chmara donosił żonie, że „wczoraj odeszła” i że wszystkim zastawnikom Radziwiłłowie wyrównali straty w posesjach[754]. Dodawał do tego informację o wyjeździe księcia wojewody wileńskiego K.S. Radziwiłła z Warszawy do Ołyki[755]. Drugim ciekawym przypadkiem procesowym rozstrzyganym w Nowogródku była sprawa Grabowskich o Mir. W jej sądzeniu na przeszkodzie stanęły jakieś intrygi rosyjskie[756]. W Nowogródku A. Chmara współpracował ściśle ze strażnikiem WKL Józefem Judyckim, przeszłym marszałkiem trybunalskim[757], spotykał tam też „księżną podkomorzynę”, która „dość jest

747 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 83, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Wilno 21 I 1778.

748 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 84, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Rykoniów? 31 III 1778, pisał, że stanęli tu wczoraj, deszcz ich przemoczył, dalej saniami jechać nie mogli, „a prałata [Józefa?] Połubińskiego ludzie drą tu nas”, za konia do Wilna chcieli po rublu. Informował, że pojazdy kupić muszą, ale ich dostać nie mogą, prócz kolas, do nich swe konie zaprzęgną.

749 BStW, rkps akc. 1780, k. 171, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 2 IV 1778.

750 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 81, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Wilno 4 IV 1778.

751 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 77, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Nowogródek 15 V 1778, gdzie pisał, że wczoraj tu stanął. Por. też BStW, rkps akc. 1780, k. 204, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m. [27—28 V 1778?].

752 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 34, k. 9, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Nowogródek 2 VI 1778.

753 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 77, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Nowogródek 15 V 1778; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 51, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Nowogródek 16 V 1778; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 110, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Nowogródek 19 V 1778. O dobrach kojdanowskich por. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, wyd. F. Sulimierski, t. 4, Warszawa 1883, s. 246—249.

754 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 112, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Nowogródek 24 V 1778.

755 Ibidem, k. 113v.

756 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 64, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Nowogródek 2 V 1778. Później pisał, że odeszła sprawa z [?] Grabowskim, ale niekontent on, nie tak poszła jak chciał. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 45, k. 24, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Nowogródek 30 V 1778.

757 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 77v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Nowogródek 15 V 1778.

grzeczna"[758], i z pewnością rozmawiał z „właśnie" wyjeżdżającym do Grodna I.? Massalskim[759]. Wiemy, że — już 2 maja — planował A. Chmara wyjechać z Nowogródka do Rakowa, stamtąd razem z żoną miał podążyć w Słonimskie, a dalej znowu sam chciał udać się do Grodna[760]. Czy według tego planu podróżował, nie wiemy, ale 9 lipca 1778 roku pisał do żony już z Grodna. W liście do niej wspominał o pobycie w mieście pani krakowskiej, siostry króla I. Branickiej, która oglądała fabryki horodnickie. Towarzyszył jej wówczas m.in. A. Chmara. Później współuczestnicy tej wyprawy zaproszeni byli „na horodnicki obiad", gdzie pani krakowska „w zwyczajnych grzecznościach swoich przyjmowała" uszanowanie, a rano wyjechała[761]. W Grodnie A. Chmara oczekiwał przybycia podkanclerzego WKL J. Chreptowicza, który miał tam zjechać[762]. Pisał wówczas do Różany do kanclerza A.M Sapiehy o listy „instalacyjne do [?] marszałka i [?] chorążego"[763]. Wydaje się, że w tych poczynaniach A. Chmary chodziło nie tylko o sprawy procesowe, ale również polityczne — być może starał się o swoją elekcję poselską na zbliżający się sejm. Z listu J.N. Chęckiego wiadomo, że pisał do niego o takim zamiarze, a on ten list pokazał Stanisławowi Augustowi, by przekonać go o czystości intencji A. Chmary, co zostało dobrze przyjęte przez króla. Co więcej, J.N. Chęcki zachęcał później A. Chmarę do starania się o funkcję poselską. Pisał, że sejm będzie wolny, a sejmiki bez asysty moskiewskiej[764]. W pewnym momencie nawet zapewniał, że wielu będzie posłami spośród tych, których poprzednio — w roku 1776 — odrzucono, a on cieszyłby się, gdyby wybrano A. Chmarę[765].

W tych zabiegach „politycznych" A. Chmary być może czynniej niż się pozornie może wydawać uczestniczyła również M. Chmarzyna, która sporo jeździła po okolicy, odwiedzała zaprzyjaźnione domy i sama przyjmowała miłych sobie gości. W maju była w Zasławiu u starościny „depskiej" (dębskiej) Dominikowej Przezdzieckiej Anny z Radziwiłłów[766]. Pisała później do A. Chmary, że jej

---

758 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 52, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Nowogródek 16 V 1778.

759 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 110, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Nowogródek 19 V 1778.

760 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 64v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Nowogródek 2 V 1778. Później wspominał o drodze do Grodna już tylko przez Raków. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 52v, A. Chmara do żony [M. Chmarzyny], Nowogródek 16 V 1778

761 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 103, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno 9 VII 1778.

762 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 103, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno 9 VII 1778.

763 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 103—103v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno 9 VII 1778.

764 Por. BJ, rkps 6666, k. 457v, 458v, J.N. Chęcki do A. Chmary, [Warszawa] 8, 15 VI 1778.

765 Por. BJ, rkps 6666, k. 465v, J.N. Chęcki do A. Chmary, [Warszawa] 10 VIII 1778. Przekonywał go też do kodeksu A. Zamoyskiego, zauważał, że wielu jest mu przeciwnych, ale go w ogóle nie czytało. Por. BJ, rkps 6666, k. 458, J.N. Chęcki do A. Chmary, [Warszawa] 15 VI 1778. To mogłoby sugerować, że liczył na jego wsparcie tej idei. Mińszczanie na sejmiku 1778 roku wypowiedzieli się jednak przeciw kodeksowi. Por. K. Adolphowa, *Szlachta litewska wobec zbioru praw*, s. 180.

766 BStW, rkps akc. 1780, k. 187, M. Chmarzyna do A. Chmary, Zasław 16 V 1778.

zazdrości, bo „starościna" jedzie do męża, a ona musi interesów pilnować[767]. W Zasławiu M. Chmarzyna przeżyła prawdopodobnie trzęsienie ziemi. Pisała, że wszyscy byli w strachu, bo ściany, nie wiadomo czemu, zaczęły się walić[768]. U siebie w Rakowie gościła „wojskiego", który od niej jechał do Nowogródka[769]. Byli u niej: pisarzowa [?] Wołoczkowa z bratem [?] sędzią grodzkim[770], sędzia Dominik Zajarski[771], Dominik Przezdziecki, starosta dębski[772]. Widziała się M. Chmarzyna z [?] Worońcową[773]. Przebiegu tych spotkań i treści prowadzonych w ich trakcie rozmów nie znamy, ale przecież M. Chmarzyna była osobą znaną i publiczną, dobrze obeznaną w realiach politycznych, wiedziała, po co obywatele spotykają się przed sejmikami poselskimi. Świadczą o tym informacje i komentarze, jakie przekazywała mężowi. Pisała mu o wyjeździe starościny mińskiej A. Przezdzieckiej do Grodna[774], o Orderze Świętego Stanisława wyrobionym przez hetmanową A. Ogińską u króla dla starosty tłumackiego Jerzego Michała Potockiego, co skomentowała, że hetmanowa, jak chciała, to mu wyrobiła, ale mogła też pomyśleć o nim, swym mężu, A. Chmarze, „bo zdaje się żeś wart i na tylo obietnic nie ma skutku"[775]. M. Chmarzyna donosiła mężowi o znanych jej zależnościach „politycznych" przy obejmowaniu różnych funkcji czy urzędów. Przy okazji przegranej sędziego J. Burby w staraniu o sęstwo żmudzkie? pisała, że poniósł klęskę być może przez „miłość do Zasławia" czyli Przezdzieckich[776], śp. Antoniego Tadeusza dawnego podkanclerzego litewskiego i jego syna Dominika starosty mińskiego. Narzekania M. Chmarzyny zapewne złagodził Order Świętego Stanisława, który król postanowił jednak na początku 1779 roku nadać A. Chmarze[777].

---

767 BStW, rkps akc. 1780, k. 190, M. Chmarzyna do A. Chmary, Zasław 18 V 1778.

768 BStW, rkps akc. 1780, k. 187, M. Chmarzyna do A. Chmary, Zasław 16 V 1778. Ponoć najsilniejsze było na Przedgórzu Karpackim, podobne wstrząsy odnotowano też w latach 1774, 1785 i 1786.

769 BStW, rkps akc. 1780, k. 190, 191, M. Chmarzyna do A. Chmary, Zasław 18 V 1778, b.m. 21 V 1778. Miał tam być na wezwanie „generała" w „komisji".

770 BStW, rkps akc. 1780, k. 196, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 26 V 1778.

771 BStW, rkps akc. 1780, k. 205, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m. [27—28 V 1778?], który mówił, że jedzie na inkwizycje do Sołomerecza między „schizmatykami a popem sołomereckim".

772 Ibidem, k. 205v.

773 Ibidem, k. 205. Na nabożeństwie mówiła, że córka starsza idzie za mąż za [?] Brzozowskiego, ale ma to być sekretem.

774 BStW, rkps akc. 1780, k. 208, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 16 VII 1778.

775 BStW, rkps akc. 1780, k. 206—206v, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m. [27—28 V 1778?]. Por. Z. Anusik, *Potocki Jerzy Michał*, [w:] PSB, t. 28, Wrocław 1984—1985, s. 44—47. Order otrzymał na początku roku, a już na sejmikach poselskich latem 1778 roku występował przeciw królowi.

776 BStW, rkps akc. 1780, k. 208, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 16 VII 1778.

777 Z. Dunin-Wilczyński, *Order Świętego Stanisława*, Warszawa 2006, s. 185. H. Mościcki, *Chmara Adam*, s. 315 — tu rok nadania 1779. Proces ten był bardziej skomplikowany i bardziej

W tym czasie majątki Chmarów funkcjonowały normalnie. Pieczę nad nimi trzymał A. Chmara[778], ale chyba bardziej obciążeni tymi obowiązkami byli M. Chmarzyna[779] i zarządcy A. Chmary, a zwłaszcza administratorzy J.F. Piotraszko[780], F. Bielski[781] i O. Pawłowicz[782], który sprawnie ochronił majątek

długotrwały. Ksiądz F. Drewnowski, odpowiadając na list A. Chmary z 21 IV, informował, że 2 razy w tygodniu czyni raport królowi, „kto wypłacił, a kto nie" za order, dodawał, że król mocno się tym interesuje, widząc tak wielką liczbę opieszałych w zapłacie za order. „Jak WP wyraża, że dyploma datowane jest 9 marty 1779", jako że „rok kawalerski" rozpoczyna się od 8 maja, bo tego dnia kreowano pierwszych kawalerów, więc „Pan" powinien zapłacić 8 maja 1779 roku, 28 czer. i za następne lata 7 czer., gdyż przy odebraniu orderu powinnością było płacić 25 czer. zł na szpital, 2 czer. na kancelarię i 1 czer. zł za zmarłych. Dalej usprawiedliwiająco pisał, że on tego nie dochodzi, „ale bywało to, że wiele profitują z krzywdą nawet należytości szpitalnej". Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 47—48, Ksiądz F. Drewnowski do [A. Chmary], Warszawa 1 V 1786. Por. D. Rolnik, *Order Świętego Stanisława w Rzeczypospolitej — jego dzieje i znaczenie (1764—1795)*, [w:] *Order Świętego Stanisława. 250 lat historii*, red. D. Nawrot, Będzin—Katowice 2017, s. 33—69.

778 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 111, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Nowogródek 19 V 1778, tu informował o stanie ekonomicznym Giż. Zajmował się też budową Siemkowa, sprowadzał tam „tafle zwierciadłowe", zalecał budowę bramy, kupował sukna na płaszcze dla służby. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 65—65v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Nowogródek 2 V 1778; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 103v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno 9 VII 1778. Do A. Chmary spływały listy jego zarządców z informacjami o tym, co w majątkach się dzieje i ewentualnymi pytaniami co robić. Do niego płynęły skargi rywalizujących z sobą zarządców, por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 21, k. 3, Fi? Leszczyński do [A. Chmary?], Hołynka 25 V 1778; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 39v—40v, [?] Popławski? do A. Chmary, b.m. 6 V 1778.

779 BStW, rkps akc. 1780, k. 187, 189v, 197, 199, 205v, 207, 208, M. Chmarzyna do A. Chmary, Zasław 16 i 18 V 1778, b.d.m. [27—28 V 1778?], Raków 2 i 4 VI, 16 VII 1778. Leczyła chorych pomocników męża, przyjmowała na służbę i dyspozytorów do majątków, rozwiązywała problemy włościan, przesyłała nadesłaną do męża pocztę. Informowała o urodzajach „niezłych", ale pisała, że pszenica „zbyt gęsta". Z tego wszystkiego chyba najgorzej wychodziło leczenie, pisała, że jednemu z jej pacjentów nic się nie poprawia „i ta baba, która jego kuruje, wątpi, żeby wyszedł z tej choroby. Żyd siemkowski także po mojej kuracyi dość słaby, ma umierać". BStW, rkps akc. 1780, k. 205v, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m. [27—28 V 1778?].

780 Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 195v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 26 V 1778. Był on dobrym zarządcą, ale pokłócił się z A. Chmarą, stąd słowa M. Chmarzyny: „[J.F.] Piotraszko zdaje się mieć dość gospodarności czy dlatego, że kończy swoją funkcję czy się determinuje zostać na dalszy czas, nic z nim o tym nie gadałam". BStW, rkps akc. 1780, k. 191, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.m. 21 V 1778. Niemniej cały czas chwalono jego zaangażowanie i fachowość. BStW, rkps akc. 1780, k. 197, 203, 204v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 2 VI 1778, b.d.m. [27—28 V 1778?].

781 BStW, rkps akc. 1780, k. 171, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 2 IV 1778. Por. BJ, rkps Przyb. 582/14, nl., F. Bielski do A. Chmary, Giże 3, 6 X 1779.

782 Por. np. BStW, rkps akc. 1780, k. 207—207v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 16 VII 1778, O. Pawłowicz pisał, że ludzie zaceńscy znaleźli w lesie człowieka zabitego, nikomu nieznajomego. Przy ludziach kazał zrobić mu obdukcję i kazał go pochować pod kaplicą zaceńską, „nie wiadomo jeszcze, kto ten kryminał uczynił".

przed wydaniem podwód przechodzącym Moskalom[783], oraz inni[784]. Więcej troski i zabiegów wymagał w tym czasie pałac w Siemkowie, którego budowa była już zaawansowana, dlatego M. Chmarzyna starała się przy nim zatrzymać Carla Spampaniego, nadzorującego powstanie całego kompleksu, prosiła go, by stamtąd nie odjeżdżał[785], pytała męża, czy dziedziniec plantować, czy sadzawkę szlamować[786]. Później informowała go o prowadzonych tam robotach murarskich, wstawianiu okien do oficyn i o powrocie — po krótkiej niebytności — ich architekta, który „już z Nieświeża powrócił"[787]. Prowadzano w tym czasie spław do Królewca. Płynięto na wicinach Chmarów, ale były na nich także towary innych[788]. Coroczne spławy do Królewca również mogły odgrywać pewną rolę w budowaniu przez A. Chmarę pozycji w województwie. Niemniej faktycznie zostawiał on wiele spraw na głowie żony, za co ta niekiedy była chyba naprawdę na niego zła. W odpowiedzi na jego informację, że plenipotenci nie chcą go wypuszczać, pisała, że może ich tu przysłać, by go zastąpili[789]. Jakiś czas później prosiła go, by przyjechał albo ją zabrał do siebie[790].

Chmarowie cały czas toczyli spory w sądach, te jednak szły według ustalonych schematów i były przewidywalne, wiadomo, że się przeciągały w nieskończoność. Nadal trwała sprawa ze starostami hajneńskimi Wołodkowiczami[791], ale już bez jej aspektu kryminalnego. A. Chmarę także w Nowogródku angażowały procesy[792], o których niestety niewiele wiadomo, podobnie jak o sprawie

---

783 Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 208, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 16 VII 1778.

784 Por. BJ, rkps Przyb. 582/14, nl., Józef Zaniewicz do A. Chmary, Raków 14 X, 7 XI 1779, Piotr Raczkowski do A. Chmary, Choroszewicze 18 IX 1779, K. Lemnicki do A. Chmary, Siedlce 10 XI 1779, NN do [A. Chmary], Szostaków 1773.

785 BStW, rkps akc. 1780, k. 199, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 4 VI 1778. Pisząc o tym do męża, dodawała, że obiecał, jakkolwiek teraz wprawdzie musi jechać dla pilnych interesów nieświeskich, że wkrótce wróci.

786 BStW, rkps akc. 1780, k. 208v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 16 VII 1778.

787 Ibidem, k. 207.

788 BStW, rkps akc. 1780, k. 197v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 2 VI 1778. Por. BJ, rkps Przyb. 582/14, nl., [J.J. Kłokocki] do A. Chmary, Syczyki 12 XI 1779, F. Bielski do A. Chmary, Giże 3 X 1779.

789 BStW, rkps akc. 1780, k. 204, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m. [27—28 V 1778?]. Być może była to odpowiedź na jego żale, wszak pisał, że nudno mu siedzieć bez kochanej żoneczki. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 110v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Nowogródek 19 V 1778.

790 BStW, rkps akc. 1780, k. 208v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 16 VII 1778.

791 Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 185, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siemków 15 V 1778; LVIA, SA rkps 157, k. 777—780v, 1070—1073v, Dekret w sprawie A. Chmary z Katarzyną i Michałem Wołodkowiczami, 5 II 1778; Dekret oczywisty, 3 IV 1778; LVIA, SA rkps 158, k. 725—728v, Dekret remisyjny, 29 VIII 1778.

792 BStW, rkps akc. 1780, k. 205, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m. [27—28 V 1778?].

„Kiszczyńskiej" i innych, którymi Chmarowie się interesowali[793]. Chyba o wiele boleśniejsza była dla A. Chmary sprawa wewnętrzna rodziny Woynów Orańskich, w imieniu której występował wraz z Ignacym Orańskim, kanonikiem inflanckim, przeciw Robertowi Kazimierzowi i Konstancji z Woynów Orańskich de Raësów, sędziów ziemskich trockich, i Franciszkowi de Raësowi, sędziemu grodzkiemu trockiemu, ponieważ ci w Gutkowie w lutym 1778 roku wymusili na Benedykcie ze Strawińskich Woynie Orańskiej, obłożnie chorej matce Konstancji, zrzeczenie się części dóbr[794]. Również kolejna sprawa rodzinna rozstrzygana w Trybunale Litewskim w 1778 roku zapewne nie była przyjemna dla A. Chmary i raczej — choć dokładnie jej nie znamy — rzuca cień na jego postawę moralno-etyczną. Kwestia dotyczyła opieki m.in. A. Chmary nad koniuszankami Wiażewiczównami, z której jakoby się źle wywiązał. A. Chmara miał oddać powierzoną mu summę 6 000 złp, która była przeznaczona na opiekę, jednak miał też otrzymać za nią rekopensantę od Wiażewiczów. Widocznie uznano przynajmniej część wyjaśnień A. Chmary, który twierdził, że koniuszankom nigdy niczego nie brakowało, czego bynajmniej procent od wzmiankowanej sumy nie pokrywał[795]. Być może słuszność była po stronie A. Chmary, wszak koniuszanki wcześniej miały z nim bardzo dobry kontakt, a problem pojawił się po zawarciu przez nie małżeństw.

Przed sejmikami poselskimi w 1778 roku układ sił w województwie mińskim był — jak zauważa Witold Filipczak — skomplikowany. Z A. Tyzenhauzem związani byli: podkomorzy miński A. Prószyński, sędzia ziemski T. Wołodkowicz oraz Bykowscy, w partii przeciwnej znajdowali się Chmarowie i Świętorzeccy. Antoni Świętorzecki współpracował z wojewodą mińskim J.M. Radziwiłłem i podkanclerzym J. Chreptowiczem[796]. Z kolei A. Chmara, stojący na czele rodziny, miał poparcie hetmanowej A. Ogińskiej[797]. W tej grupie był również F. Uniechowski,

---

793 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 81v, A. Chmary do [M. Chmarzyny], Wilno 4 IV 1778; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 102, 110, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Nowogródek 19 V 1778, Grodno 9 VII 1778; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 45, k. 24, A. Chmara do M. Chmarzyny, Nowogródek 30 V 1778; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 34, k. 9, A. Chmara do M. Chmarzyny, Nowogródek 2 VI 1778; BStW, rkps akc. 1780, k. 207—207v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 16 VII 1778. M.in. chodziło o sprawę J. Chmary z [?] Przeradowskim.

794 BJ, rkps 6212, k. 16—16v, Kopia procesu 1778, pani Benedykty ze Strawińskich Orańskiej. Tu wymienieni zostali m.in. A. Chmar i J. Woyna Orański oraz jego synowie Józef i Ignacy.

795 Por. LVIA, SA, rkps 158, k. 828—835v, Dekret oczywisty w sprawie WJP Piórów, Wołodźków z JW. Chmarami, Grodno 7 IX 1778.

796 W. Filipczak, *Sejm 1778 roku*, Warszawa 2000, s. 104; S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. 1, s. 123; A. Haratym, *Świętorzecki Antoni*, s. 531; AGAD, AR II, rkps 3131, s. 3, Planta sejmików. Por. też A. Kalenkiewiczówna, *Rozkład partii Tyzenhauza*, s. 151.

797 W. Filipczak, *Sejm 1778*, s. 104, tu powołanie na: BCz., rkps 799, s. 1895, A. Ogińska do Stanisława Augusta, b.m. [?] XII 1778.

protegowany I. Massalskiego[798]. Ta frakcja zyskała wsparcie Sapiehów oraz Przezdzieckich. W lipcu 1778 roku Dominik Przezdziecki, starosta dębski, pisał do A. Chmary: „Zjednoczenie domów naszych przyjaźnią" jest „[mi] diamentem". Zapraszał go wraz z żoną do Zasławia[799]. Z anonimowej relacji wiemy, że listy posłów na Litwie ustalano dużo wcześniej. Ów anonim pisał, że starał się o poselstwo, ale mu nie dozwolono, gdyż — jak mu powiedziano — są już w kalendarzu półrocznym grodzieńskim „wydrukowani" przed sejmikami inni[800]. Wydaje się, że podobny skutek odniosły zabiegi A. Chmary o poselstwo z Mińskiego. Dlaczego mu odmówiono, nie wiemy. Kazano mu natomiast popierać Wołodkowiczów, co zapewne było dla niego — jak napisał J.N. Chęcki — trudne[801], co wiązało się oczywiście z wzmiankowanymi już wielokrotnie złymi relacjami A. Chmary ze starostą hajneńskim Michałem Wołodkowieczem. Lista z kandydatami do poselstwa była przygotowana też dla sejmiku mińskiego, ale okazało się, że początkowo naznaczeni przez K. Wolmera chorąży miński Stefan Bykowski i sędzia ziemski Feliks Prószyński zostali później zmienieni[802].

Sejmiki poselskie 1778 roku odbyły się w Mińsku w połowie sierpnia, dokładnie dnia 17 tego miesiąca. W księgach grodzkich mińskich zachowała się tylko instrukcja, datowana 18 sierpnia. Wynika z niej, że sejmiki odbyły się spokojnie pod prezydencją Antoniego Prószyńskiego, podkomorzego mińskiego, który został posłem, a w prezydencji zastąpił go I. Iwanowski; drugim posłem wybrano T. Wołodkowicza, sędziego ziemskiego mińskiego[803]. W instrukcji wspominano m.in. o konieczności odbudowy rezydencji króla w Grodnie[804], o obronie Zakonu Jezuitów i dążeniu

798 W. Filipczak, *Sejm 1778*, s. 104.

799 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 67, D. Przezdziecki starosta dębski do A. Chmary, Zasław 22 VII 1778.

800 AGAD, Varia oddz. I, rkps 60, s. 339, kopia, List opisujący bezprawia anarchii, [1778].

801 BJ, rkps 6666, k. 466v, J.N. Chęcki do A. Chmary, [Warszawa] 17 VIII 1778. Zalecał mu Stanisław August, za pośrednictwem Jacka Ogrodzkiego, wspierać do funkcji poselskiej Tadeusza Wołodkowicza. W. Filipczak, *Sejm 1778*, s. 104.

802 Por. A. Stroynowski, *Pierwszy „wolny" sejm stanisławowski 1778 (główne problemy obrad)*, „Folia Historica", 1990, t. 37, s. 42; W. Filipczak, *Sejm 1778*, s. 104, tu wymieniony Franciszek Bykowski, ale chodzi o Stefana. Przeciwny K. Wolmerowi i działaniom Stanisława Augusta zmierzającym do kreacji swojego stronnictwa był też O. Stackelberg. Nie chciał również, by K. Wolmer został marszałkiem zbliżającego się sejmu. Por. J. Michalski, *Polska wobec wojny o sukcesję bawarską*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1964, s. 97.

803 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 17, k. 1423—1423v, Instrukcja dla posłów mińskich, [Mińsk] 18 VIII 1778. Por. też LMAVB, F 9, rkps 3013, k. 14v, Gazety pisane, Warszawa 24 VIII 1778; AKP, rkps 137, s. 4, Diariusz sejmu 1778, lista posłów; W. Filipczak, *Sejm 1778*, s. 104—105, 348. Potwierdzała to też relacja Onufrego Pawłowicza, który pisał do A. Chmary o wyborze wymienionych posłów i dodawał: „obrani bez żadnej przeszkody, gdyż więcej nie było starających się". BJ, rkps 6665, k. 180, O. Pawłowicz do A. Chmary, Siemków 21 VIII 1778.

804 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 17, k. 1424v, Instrukcja dla posłów mińskich, [Mińsk] 18 VIII 1778.

do ich przywrócenia, co argumentowano potrzebą kształcenia przez nich młodzi szlacheckiej[805]. Nakazano posłom podziękować w imieniu województwa mińskiego za uczynioną sprawiedliwość — czego nie precyzowano — dla K.S. Radziwiłła, stwierdzając tylko, że ród Radziwiłłów zawsze „godny"[806]. K. Adolphowa zauważała również, że szlachta mińska uznała, że sprawa kodeksu Zamoyskiego jej nie dotyczy, a odnosi się do Korony, i chciała, aby Litwa była wyłączona spod niego[807]. Pod aktem podpisani są m.in.: prezydujący A. Prószyński, [?] Wołodkowicz, Ignacy Świętorzecki krajczy miński, [?] Górski, Ignacy Bykowski, sześciu Charewiczów, Stanisław Iwaszkiewicz, Michał Mackiewicz[808]. Pewności nie mamy, czy A. Chmara był na sejmiku, choć Stanisław August go do tego oficjalnie zachęcał[809], jednak nie ma śladów jego bytności na nim, natomiast relację, która w treści sugeruje nieobecność instygatora, z jego przebiegu złożył mu jego sługa O. Pawłowicz[810]. Nie wiemy też, jaki był dokładnie przebieg sejmiku, tyle tylko, że przebiegł spokojnie. T. Wołodkowicz był wrogiem A. Chmary, choć nie tak zawziętym, jak M. Wołodkowicz, starosta hajneński. Niemniej nakazano A. Chmarze wspierać Wołodkowiczów, czego on nie chciał. Być może to właśnie wpłynęło na jego absencję.

Instrukcja sejmiku mińskiego była wyważona i do zaakceptowania przez wszystkich, nie mogła budzić większych kontrowersji, podobnie zresztą jak analogicznie brzmiąca instrukcja dana posłom mozyrskim[811]— tu tylko dodatkowo proszono, aby ⅓ miejsc w „kadetach" była zarezerwowana dla Litwy oraz aby król „wybuchający ogień z przywilejów *Iuris caduci* między współobywatelami raczył ugasić nie wydawaniem [!] więcej przywilejów, a wyszłe, aby przez konstytucje były uchylone"[812]. Posłowie mieli dopominać się o zaległe opłaty za

805 Ibidem, k. 1425.

806 Ibidem, k. 1424v. Chodziło o wynagrodzenie strat K.S. Radziwiłła poniesionych w czasie jego emigracji barskiej i zmiany komisji radziwiłłowskich, co częściowo stało się na sejmie 1776 roku i później, w maju 1778 roku. K.S. Radziwiłł był już po złożonym recesie w Warszawie. Por. J. Michalski, *Wokół powrotu Karola Radziwiłła z emigracji*, s. 64—71.

807 Por. K. Adolphowa, *Szlachta litewska wobec zbioru praw*, s. 180.

808 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 17, k. 1426v—1427, Instrukcja dla posłów mińskich, [Mińsk] 18 VIII 1778.

809 Por. BJ, rkps 5993, fasc. XV, nl, druk, Stanisław August do A. Chmary, Warszawa 15 VI MDCCLXXVIII [1778]. Por też W. Filipczak, *Sejm 1778*, s. 104.

810 Por. BJ, rkps 6665, k. 180, O. Pawłowicz do A. Chmary, Siemków 21 VIII 1778.

811 NGAB, F 1728, op. 1, rkps 22, k. 737—737v, Akt instrukcji, 19 VIII 1778, dla Jana Mikołaja Oskierki wojskiego mozyrskiego i Stanisława Jeleńskiego, tu kazano posłom podziękować za przywrócenie do łask Radziwiłłów, a szczególnie wojewody wileńskiego K.S. Radziwiłła. Proszono także o przywrócenie jezuitów do edukacji. Por. D. Rolnik, *Sejmiki poselskie mozyrskie w latach 1778—1786 i ich reprezentanci na sejmach Rzeczypospolitej*, [w:] *Aktualnyje problemy istorii i kultury*, wyp. 2, Mińsk 2020, s. 258—262.

812 NGAB, F 1728, op. 1, rkps 22, k. 736v—737, Akt instrukcji, 19 VIII 1778. Była to kwestia istotna dla szlachty, dotyczyła spraw spadkowych. Por. M. Gałuszka, *Rezolucje interpretacyjne Rady Nieustającej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne" 2013, t. 65, z. 2, s. 89—90.

furaż dla Rosjan, gdy tego będzie wymagać sytuacja, mieli udać się z tą sprawą bezpośrednio do posła moskiewskiego[813].

W parę dni po sejmikach — co wiemy z listu M. Chmarzyny — A. Chmara chciał uzyskać od A.M. Sapiehy poparcie dla siebie u podskarbiego A. Tyzenhauza, co mu książę obiecał[814]. Kilka dni przed sejmikami poselskimi A. Tyzenhauz wrócił do Grodna po długiej zagranicznej nieobecności. Jego powrót „uszczęśliwił miasto tutejsze"[815], niemniej jego samego — jak twierdzono — nie satysfakcjonowały wyniki sejmików[816]. Czy tak w istocie było, nie wiemy, natomiast niektórzy wydawali się z tego zadowoleni. Zadowolony był też A. Chmara, który stanął w Grodnie przypuszczalnie 27 sierpnia, a już dzień później podskarbi nadworny w wielorakich mu się „oświadczał grzecznościach"[817]. Jakie sprawy A. Chmara chciał z A. Tyzenhauzem omówić, trudno powiedzieć. Listy A. Chmary[818] i M. Chmarzyny sugerują, że chodziło o jakieś drobne sprawy procesowe. Żona pisała do niego, że martwi ją, że w tak niewinnej sprawie znajduje trudności, „chociaż w Grodnie sprawiedliwości nie ma, ale Bóg sprawiedliwy nie da tobie upaść", proszę się „nie alterować" i nie psuć zdrowia — zwracała się do męża[819]. W Grodnie A. Chmara przebywał przypuszczalnie do końca września, w każdym razie do połowy września wysyłano mu do Grodna zaopatrzenie[820].

Ostatnie miesiące 1778 roku w rodzinie Chmarów przebiegły spokojnie, bez większych problemów w „gospodarstwie"[821] i w życiu publicznym, A. Chmara w Warszawie na sejmie się nie pojawił, przynajmniej nic o tym nie wiadomo. W tym czasie Chmarowie mieli już silną pozycję. Do wymienionych wyżej osób,

---

813 NGAB, F 1728, op. 1, rkps 22, k. 737v, Akt instrukcji, 19 VIII 1778.

814 BStW, rkps akc. 1780, k. 209—209v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka 23 VIII 1778.

815 LMAVB, F 9, rkps 3013, k. 18v, Gazety pisane, Warszawa 10 VIII 1778.

816 AGAD, Varia oddz. I, rkps 60, s. 340, kopia, List opisujący bezprawia anarchii [1778].

817 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 73, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno 29 VIII 1778.

818 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 108, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno 27 VIII 1778.

819 BStW, rkps akc. 1780, k. 211, M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka 30 VIII 1778. Opinia zła o „sprawiedliwości" w Grodnie była wówczas powszechna. Por. m.in. „Wzdrygałem się nieraz słysząc wyroki najwyższej naszej magistratury Trybunału", to narzędzie zemsty, krzywdy i wydzierania cudzych majątków. „Na Horodnicy podskarbi kijem po plecach dawał". AGAD, Varia oddz. I, rkps 60, s. 340, kopia, List opisujący bezprawia, [1778].

820 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 14, k. 44, J. Zaniewicz do [A.Chmary], Raków 18 IX 1778.

821 Drobne wszak zawsze się zdarzały, np. że bydło i konie padały, NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 108v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno 27 VIII 1778. Problemy były ze żniwami, z krawcowymi, brakowało pieniędzy na kończenie budynków w Giżach. BStW, rkps akc. 1780, k. 211v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka 30 VIII 1778. Trzeba było również interweniować w relacje między Żydami. Jeden z zarządców A. Chmary pisał: „Żydzi, pospólstwo przychodzili dziś do mnie użalając się na gwałtowność Szymona i Kiwy", oni kierują w kahale, są jedyną rodziną w radzie. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 14, k. 44, J. Zaniewicz do [A. Chmary], Raków 18 IX 1778.

z którymi A. Chmara utrzymywał dobry kontakt, możemy jeszcze dodać Jana Zyberga wojewodę inflanckiego[822]. Nadal A. Chmara obracał się w kręgach Sapiehów i Ogińskich był zaangażowany w ich sprawy, bywał w Dereczynie u księcia kanclerza A.M. Sapiehy i jego żony księżnej Magdaleny z Lubomirskich Sapieżyny[823], u hetmanowej A. Ogińskiej i jej męża w Słonimie[824], znał ich plany[825], był dopuszczany do ich świata, jakkolwiek na pewno nie do ich największych tajemnic. Chmarowie odwiedzali Sapiehów, widywali się z nimi, a te spotkania zawsze przebiegały w dobrej atmosferze, czemu w Dereczynie towarzyszyły „balety piękne" i komedie francuskie[826]. Bliski był też instygatorowi D. Przezdziecki i mimo wszystko nie stał się nigdy wrogiem A. Tyzenhauza, utrzymywał z nim stosunki poprawne. Takie usytuowanie A. Chmary w świecie polityki — już nie tylko województwa mińskiego, ale całego Wielkiego Księstwa Litewskiego — zostało dostrzeżone w Warszawie i w 1779 roku przyniosło mu krzesło senatorskie, pierwsze w rodzinie Chmarów.

Zanim do tego doszło, odbyły się w Mińsku — zaczęły 8 lutego 1779 roku — sejmiki gospodarsko-deputackie. Niestety, nie wiemy, czy A. Chmara na nich był i czy przykładał się do wyboru deputatów mińskich Ignacego Janiszewskiego, podstarościego i Stanisława Prószyńskiego, podkomorzyca, generała wojsk litewskich[827]. Nie znamy też innych postanowień sejmiku mińskiego. Sejmik mozyrski z województwa mińskiego żądał odzyskania „pieniężnej płacy za prowiant i furaż z powiatu naszego dla woyska rosyjskiego" dostarczonego[828], wydaje się, że ten punkt mógł być powtórzony w instrukcji mińskiej. Na pewno A. Chmara był w Mińsku na początku marca[829]. Być może śmierć 25 stycznia 1779 roku M.A. Rokickiego, kasztelana mińskiego[830], wpłynęła na przebieg lutowego sejmiku mińskiego, ale nie zachowało się jego laudum, stwierdzić więc tego nie można. Natomiast wskutek zgonu kasztelana doszło do rozgrywki politycznej poniekąd ogólnolitewskiej. Po śmierci M.A. Rokickiego w Radzie Nieustającej wśród trzech

---

822 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 100, k. 5, Jan Zyberg wojewoda inflancki do [A. Chmary], Slonsberk 18 VIII 1778. Z listu wynika, że J. Zyberg miał zaufanie do odbiorcy listu, pisał mu o sejmikach inflanckich i ich problemach.

823 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 109, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno 27 VIII 1778; BStW, rkps akc. 1780, k. 211v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka 30 VIII 1778.

824 BStW, rkps akc. 1780, k. 211, M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka 30 VIII 1778.

825 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 109, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno 27 VIII 1778.

826 BStW, rkps akc. 1780, k. 211, M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka 30 VIII 1778.

827 *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa*, s. 344.

828 NGAB, F 1728, op. 1, rkps 22, k. 995, Akt instrumentu Adamowi Stockiemu sędziemu mozyrskiemu, 10 II 1779.

829 BO, rkps 4909, p. 71, nl., Dominik Prze[zdziecki] do [A. Chmary], Zasław 16 III 1779.

830 *Senatorowie i dygnitarze*, s. 113.

kandydatów do kasztelanii mińskiej pojawiło się trzech potencjalnie przeciwników A. Tyzenhauza: A. Chmara, Józef Sielicki i Michał Kossakowski. Pominięto zaleconego przez A. Tyzenhauza Eustachego Józefa Chrapowickiego[831]. Józef Kossakowski pisał, że to on pobudził Radę Nieustającą przeciw A. Tyzenhauzowi. Stąd wiemy, że Stanisław August był niechętny kandydaturze A. Chmary, ale to właśnie on ostatecznie uzyskał nominację[832]. Nieznany anonimowy autor nie wierzył, że kasztelania mińska została oddana A. Chmarze: „być to nie może, bo pan Chrapowicki Horodnicy dał zadatku 1 000 #"[833]. Decyzja o wyborze A. Chmary na kasztelana mińskiego zapadła na sesji 9. Rady Nieustającej 5 lutego 1779 roku. Do elekcji zgłoszono aż 7 osób. Najwięcej głosów otrzymał A. Chmara — 21, J. Sielicki regent litewski zyskał 19 głosów, dalej zaś lokowali się: Michał Kossakowski, pisarz skarbowy z 17 głosami, kandydat A. Tyzenhauza E.J. Chrapowicki, starosta starodubowski, który osiągnął poparcie 12 konsyliarzy, S. Bykowski, chorąży miński, i Józef Ignacy Tyszkiewicz, starosta wielatycki, którzy otrzymali po 6 głosów poparcia oraz, Antoni Świętorzecki, pisarz ziemski miński, który nie dostał żadnego głosu[834]. Sformułowana przez J. Kossakowskiego ocena stosunku króla do kandydatury A. Chmary jest nieweryfikowalna. Z listu Stanisława Augusta do A. Chmary, datowanego na 10 marca 1779 roku z Warszawy, w którym król przesyłał mu przywilej na kasztelanię mińską, wiemy, że A. Chmara o nią zabiegał i deklarował „powolność"[835]. Wydaje się, że ta deklaracja miała swoje znaczenie. A. Chmara był już wcześniej znany Stanisławowi Augustowi. Dlatego chyba jednak bez większych wewnętrznych oporów go akceptował na kasztelanii mińskiej. W liście z 13 lutego 1779 roku A. Chmara prosił króla o drugą łaskę, którą ten również spełniał i Order Świętego Stanisława mu posłał jako nagrodę za koszty, które poniósł, będąc instygatorem[836]. Czy w ogóle była to nagroda za pełnienie funkcji instygatora, trudno powiedzieć, przypuszczać możemy, że ze swych obowiązków się wywiązywał, zarzutów poważniejszych żadnych mu nie czyniono[837], a zdarzyło

831 S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. 1, s. 206.

832 *Pamiętniki Józefa Kossakowskiego, biskupa inflanckiego 1738—1788*, wyd. A. Darowski, Warszawa 1891, s. 103.

833 AGAD, Varia oddz. I, rkps 60, s. 340, kopia, List opisujący bezprawia anarchii, [1778].

834 AGAD, TML, dz. VII, rkps 22, s. 92, Protokół potoczny Rady Nieustającej 1778—1779, sesja 9, 5 II 1779.

835 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 271, Stanisław August do A. Chmary, Warszawa 10 III 1779. Por. BJ, rkps 6211, k. 100, Silva rerum A. Chmary.

836 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 271, Stanisław August do A. Chmary, Warszawa 10 III 1779. Order Świętego Stanisława dla A. Chmary zapisany jest pod rokiem 1778, wszak błędnie dla kasztelana. Por. Z. Dunin-Wilczyński, *Order Świętego Stanisława*, s. 185.

837 Wcześniej już wspominano, że jako instygator nie pojawiał się na sejmach i zaniedbał sprawy „królobójców", o nich zresztą pisał sam A. Chmara — miały one raczej charakter polityczny, mniej zaś merytoryczny.

się, że napisano o A. Chmarze, iż: „pilnie dostrzegając powinność urzędu swego i wiedząc dobrze jako tam milczeć nie może, gdzie prawa narodowe z obrębu wychodzą i gdzie [...] przynieść mogą szkodę obywatelom" wystąpił w ich obronie[838]. To może nie tyle jego pochwała, ale stwierdzenie, że jako instygator wypełniał swe obowiązki. Może więc faktycznie król chciał go za tą służbę nagrodzić. Odwołując się jeszcze do tej korespondencji instygatora z królem, zauważyć trzeba, że Stanisław August swój list do A. Chmary zakończył bardzo wymownie — deklarował, że miło mu było czytać jego list[839], co chyba w tym wypadku nie było zdawkową kurtuazją. A. Chmara w liście z 30 marca 1779 roku kierowanym do Stanisława Augusta wylewnie dziękował mu za kasztelanię i otrzymany Order Świętego Stanisława. Zapewniał przy tym o swej przychylności dla króla i ojczyzny[840]. Jednym z pierwszych, który gratulował A. Chmarze — już 16 marca 1779 roku — godności senatorskiej, był D. Przezdziecki, choć z jego listu wynika, że nie była to jeszcze wiadomość pewna. Pisał mianowicie, że otrzymał gazetkę, w której A. Chmarę wymieniano kasztelanem mińskim, i w liście do niego pisał, że nie wie, co ma o tym myśleć[841]. Z innej relacji — już wspominanej, ale wymownej w swym brzmieniu — dowiadujemy się: „Bają tu, że kasztelanią mińską dano JW. Chmarze, ja temu nie wierzę, być to nigdy nie może, bo P: [E.J.] Chrapowicki dał już zadatku 4 000 ##"[842]. A jednak to A. Chmara został kasztelanem mińskim.

Ta diametralna zmiana pozycji, jaką był awans A. Chmary do grona senatorów, nie wpłynęła znacząco na codzienność Chmarów. Na roczkach majowych w Mińsku A. Chmara miał sprawy z Woronieckimi i z [?] Dreszelem[843], a na M. Chmarzynę w czasie nieobecności męża spadały sprawy zarządu ich majątkiem[844]. Natomiast sam A. Chmara nadal zawiadywał częścią interesów hetmanowej A. Ogińskiej[845].

---

838 LVIA, SA rkps 682, k. 4v, Proces imieniem JW. Chmary instygatora, 29 XI 1775. W sprawie chodziło o nieprawne przyjęcie funkcji deputatów przez dwóch duchownych.

839 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 271, Stanisław August do A. Chmary, Warszawa 10 III 1779.

840 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 21, Kopia listu A. Chmary do Stanisława Augusta, b.m. 20 III 1779. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 36, k. 63, b.d.m. A. Chmara?, Mowa dziękczynna albo kopia listu do króla z podziękowaniem za senatorstwo.

841 BO, rkps 4909, p. 71, nl. (s. 213), Dominik Przes[ździecki] do [A. Chmary], Zasław 16 III 1779.

842 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 106, k. 64, Kopia listu z Litwy do Warszawy pisanego, b.d. W tej relacji wzrosła też czterokrotnie wielkość danego zadatku za kasztelanię mińską.

843 NGAB, F 1727, op. 1 rkps 18, k. 153, Akt wokandy roczków majowych, [Mińsk] 28 V 1779. Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 18, k 319, Akt wokandy roczków grudniowych, 9 XII 1779; NGAB, F 1727, op. 1, rkps 19, k. 131, Akt wokandy wpisów marcowych, 24 III 1780, Chmara z Dreszelem?.

844 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 160, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Szczorsy 27 IV 1779.

845 Por. LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 20, A. Ogińska do A. Chmary, Warszawa 5 IV 1779. Pisała, że udaje się za panem [?] Piszczałą, żeby nie był rugowany z zastawy folwarku Chonowa, wszak on nie pamiętał, czy nie dała komuś konsensu na kupno tego folwarku. A. Chmara miał to wiedzieć.

Gdzie przebywał po marcu 1779 roku, nie wiemy. W kwietniu tegoż roku był zapraszany wraz z żoną przez hetmanową A. Ogińską do Siedlec[846], ale tam Chmarowie raczej nie dotarli, jeżeli już, to był tam sam A. Chmara. Wszak w kwietniu udał się do Warszawy, aby osobiście podziękować Stanisławowi Augustowi za wyróżnienia. W stolicy spotkał księcia marszałka J.P. Sanguszkę. Pisał o nim, że nic się nie odmienił, jest grzeczny, rozmawiał z nim długo o Rakowie, mówił, że cieszy się, że pozbył się Rakowa, że go „cierpieć nie mógł nigdy". Bawił w Warszawie kilka dni, „wcale nie po warszawsku", spieszył się do żony, która przebywała w Lubartowie, bo sama nie chciała jechać do stolicy[847]. Dalej A. Chmara pisał, że w Siedlcach jest więcej ludzi niż w Warszawie, która opustoszała[848]. Później otrzymywał wiadomości z Warszawy i był zorientowany w najistotniejszych kwestiach, wiedział np. o pogłoskach zapowiadających konfederację[849], o nadziejach na „wyjście Moskwy z kraju, które ma nastąpić", o planach wyjazdu króla do Grodna, co miało nastąpić szybko, w sierpniu po odsądzonej sprawie barona Karla Juliusa, oskarżonego o bezprawne werbunki w Polsce[850].

Czy A. Chmara wracał na Litwę przez Siedlce? — nie mamy pewności, natomiast wiemy, że nie wracał do Mińska, a jechał do Nowogródka[851], gdzie miał sprawy procesowe[852]. Zlecała mu też sprawy do opieki M. Chmarzyna. Prosiła męża o wsparcie dla podkomorzyny mińskiej [?] Karnickiej żony Ignacego i o to, by wpłynął na cześnika grodzieńskiego? Michała? Zaleskiego, aby on jej „interesa" „chciał pokombinować, co się tycze księcia wojewody ruskiego [A. Czartoryskiego],

---

846 Ibidem.

847 BStW, rkps akc. 1780, k. 215, [A. Chmara] do [M. Chmarzyny], Warszawa 9 IV 1779.

848 Ibidem, k. 215v.

849 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 61, NN do [A. Chmary?], Warszawa 19 VII 1779. Por. J. Michalski, *Polska wobec wojny o sukcesję bawarską*, s. 144—148.

850 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 61, NN do [A. Chmary?], Warszawa 19 VII 1779; BJ, rkps Przyb. 582/14, nl., NN do [A. Chmary], Warszawa 20 IX 1779; M. Baczkowski, *W służbie Habsburgów. Polscy ochotnicy w austriackich siłach zbrojnych w latach 1773—1815*, Kraków 1998, s. 20, 35; Z. Szczęska, *Sąd sejmowy w okresie rządów Rady nieustającej: proces barona Juliusa*, „Przegląd Historyczny" 1971, t. 62, z. 3, s. 421—436. Wydaje się, że lata 1778—1779 to ważny moment w dziejach państwa polsko-litewskiego, może i mało wyrazisty, ale chyba rację miał J. Michalski, gdy pisał, że czas „wojny bawarskiej" pokazał, „jak bardzo chciano zmiany sytuacji stworzonej przez pierwszy rozbiór", a jednocześnie, że nie zdawano sobie sprawy z trwałości rozbioru, a przy tym bano się drugiego, co sprawiało, że już wtedy Polacy skorzy i gotowi byli do związania się z Prusami. J. Michalski, Polska wobec wojny o sukcesję bawarską, s. 154. O niektórych z tych kwestii por. E. Rostworowski, *Ostatni król*, s. 80—81.

851 BStW, rkps akc. 1780, k. 228v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 5 VI 1779 — tu pytała go, jak długo będzie w Nowogródku.

852 BStW, rkps akc. 1780, k. 225v—226, Jan Baczyżmalski [regent miński] do [A. Chmara], Grodno? 17 VI 1779.

bo nie chciałby się z tym panem prawować”[853]. Innym razem wstawiała się za Wodziewiczami pozwanymi przez [M.?] Wołodkowicza[854]. Do męża odesłała Wincentego Wołodkowicza, który był u M. Chmarzyny i szukał sposobu, aby egzekucji nie przeprowadzać[855]. Podsyłała mężowi również nowe pozwy dawane Chmarom[856]. W tym okresie wiele zadań było przed kasztelanem mińskim. Być może więc w międzyczasie odwiedził latem A. Chmara Nieśwież, w każdym razie M. Chmarzyna pisała do niego, że listy adresuje na Nowogródek i Nieśwież, nie wiedziała bowiem, gdzie jej mąż będzie przebywał[857]. Nawet jeżeli A. Chmara jeździł do Nieświeża, to pod koniec czerwca znowu był w Nowogródku — tam zapraszał żonę, tym razem jednak to ona nie chciała przyjechać[858]. W Nowogródku A. Chmara był co najmniej do końca grudnia 1779 roku[859].

Z Siedlec i Warszawy docierały do A. Chmary[860] i M. Chmarzyny najświeższe informacje trochę o charakterze publicznym, trochę plotkarskim[861], niektóre mogły niepokoić, jak ta, że Ludwik Tyszkiewicz chce złożyć

---

853 BStW, rkps akc. 1780, k. 227, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 5 VI 1779. Przypuszczalnie za polubowne załatwienie tej sprawy dziękował A. Chmarze A.K. Czartoryski. Por. BJ, rkps Przyb. 582/14, nl., A.K. Czartoryski do A. Chmary, b.m. 23 IX 1779.

854 BStW, rkps akc. 1780, k. 230v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 9 VI 1779.

855 BStW, rkps akc. 1780, k. 238v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 30 VI 1779. Chodziło o sprawę między A. Chmarą a Wincentym Wołodkowiczem, synem Michała, o wieś Sznury i zabory z niej robione i wieś Oszmiance. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 103, k. 1, Sprawa między A. Chmarą a W. Wołodkowiczem, 3 IX 1779.

856 BStW, rkps akc. 1780, k. 256a, M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka 12 b.d. [1779], pozew na trybunał do Wilna „grafa” [?] Raësa.

857 BStW, rkps akc. 1780, k. 231, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 10 VI 1779.

858 BStW, rkps akc. 1780, k. 238v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 30 VI 1779. Niemniej niespełna dwa tygodnie później pytała męża, czy raczej stwierdzała, że pewno by nie chciał, by jechała do Nowogródka. Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 250, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 11 VII 1779. List skutek odniósł chyba pożądany dla M. Chmarzyny, wszak niespełna dwa tygodnie później pisała do męża, że podwody już wysłała do Nowogródka, będą tam w poniedziałek, a ona stanie we wtorek na obiad, „kasz [!] mężulku dla mnie obiadek u siebie zgotować”. BStW, rkps akc. 1780, k. 254, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 24 VII 1779. Czy jednak była i jak długo z mężem w Nowogródku, nie wiadomo.

859 Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 274, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków? 12 XII 1779; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 82, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Nowogródek 23 XI 1779.

860 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 59, [Ludwika Potocka] do A. Chmary, Siedlce 6 IX 1779. Zapowiadała swój przyjazd do Słonima po 20 września. Informowała, co w Siedlcach. Pisała, że wszystko zwyczajnie — tu „kupa” ludzi, jest książę Hieronim Wincenty Radziwiłł z żoną Zofia Dorotą Thurn—Taxis, księżna ciekawa poznać Warszawę. Wcześniej pisano do A. Chmary o działaniach i planach Stanisława Augusta, o popisach gwardii koronnej, o tym, że musiano zwozić konsyliarzy Rady Nieustającej, których brakowało na sesjach, i interesach szemranych „tabacznych”. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 61v—62v, NN do [A. Chmary?], Warszawa 19 VII 1779.

861 Np. o tragedii Olędzkiej pisarzowej — w jednym tygodniu zmarła jej matka i mąż. Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 215v—216, [A. Chmara] do [M. Chmarzyny], Warszawa 9 IV 1779. Póź-

laskę marszałkowską trybunalską[862], i że w Warszawie „głośno i gęsto mówią o konfederacji nowej w Litwie, lecz ta przez kogo, przeciwko komu i jakim końcem ma być robiona nic nikt o tym nie mówi"[863], co wiązać chyba można było z opozycją przeciw A. Tyzenhauzowi i okolicznościami związanymi z wojną o sukcesję bawarską[864]. Z kolei M. Chmarzyna informowała męża o tym, co istotne może być dla jego interesów, o Józefie sędzim Downarowiczu[865], o [?] Białopiotrowiczu[866], o planowanym pobycie księcia wojewody wileńskiego K.S. Radziwiłła w Mirze, skąd wnioskowała, że „nie bawił w Nowogródku"[867]. Wspominała o jakimś planowanym zjeździe w Nieświeżu, gdzie miał być m.in. starosta miński D. Przezdziecki[868]. Pytała męża, czy on też się tam wybiera[869]. Później donosiła mu o wyjeździe D. Przezdzieckiego do Grodna[870]. Pisała również M. Chmarzyna do męża o tym, co aktualnie działo się w Mińsku[871], o problemach z tamtejszymi

---

niej z Siedlec — zapraszając — do nich pisano, kto tam przebywa, m.in. o F.K.? Chomińskim, który „podług zwyczaju swego codziennie wyjeżdża i wyjechać [z Siedlec] nie może", on wszak nie zawsze dotrzymuje to co obiecuje. Pisano, że spodziewana „familia Potockich" i hetman M.K. Ogiński. Wspominano o wyjeździe Elżbiety Grabowskiej i innych dam za granicę. O Franciszku? Uniechowskim przybyłym do Warszawy by „zwyczajnie kłócić się, bo całe życie swoje prawuje się". Pisano o wyjeździe na Litwę do Szczors podkanclerzyny Konstancji z Przezdzieckich Chreptowiczowej. BStW, rkps akc. 1780, k. 219—220v, NN [kobieta] do M. Chmarzyny [Chmarów], Siedlce 20 V 1779. W Siedlcach zapowiadano ślub Marianny Przezdzieckiej podkanclerzanki z Ignacym Tyzenhauzem starościcem posolskim. LMAVB, F 9, rkps 3013, k. 51, Gazety pisane, Warszawa 2 VIII 1779.

862 BStW, rkps akc. 1780, k. 220, NN [kobieta] do M. Chmarzyny [Chmarów], Siedlce 20 V 1779. Tak się nie stało, wszak mówiono, „że marszałek [L. Tyszkiewicz] nie ma wcale przyjaciół w trybunale". BStW, rkps akc. 1780, k. 278v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków? 23 XII 1779. O laskę zabiegał też Benedykt? Morykoni. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 106, k. 64, Kopia listu z Litwy do Warszawy pisanego, b.d.

863 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 61v, NN do [A. Chmary?], Warszawa 19 VII 1779. Por. J. Michalski, *Polska wobec wojny o sukcesję bawarską*, s. 144—148.

864 Por. ibidem, s. 144—148.

865 Por. np. BStW, rkps akc. 1780, k. 221, 223, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 22 V i 8 VI 1779. Józef Downarowicz prosił, by A. Chmara go rekomendował na który folwark kojdanowski. Z nim lubiła M. Chmarzyna współpracować. BStW, rkps akc. 1780, k. 248—248v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 8 VII 1779.

866 BStW, rkps akc. 1780, k. 217, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 20 V 1779.

867 BStW, rkps akc. 1780, k. 221, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 22 V 1779.

868 BStW, rkps akc. 1780, k. 227v—228, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 5 VI 1779. Dominik Przezdziecki został starostą mińskim po ojcu, niestety, kiedy i w jakich okolicznościach, nie wiemy. Por. J. Dygdała, *Przezdziecki Antoni Tadeusz*, [w:] PSB, t. 29, Wrocław 1986, s. 51—54. W białoruskich spisach urzędników mińskich jako taki A.T. Przezdziecki się nie pojawia.

869 Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 228v, 231, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 5 VI, 10 VI 1779.

870 BStW, rkps akc. 1780, k. 244, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 6 VII 1779. Później pisała o nim, że nie dba o swoje interesy, zdaje się, że mu niepotrzebna fortuna, nic go nie interesuje, a komisja, w której jest, mówi, niech się skończy, jak chce. BStW, rkps akc. 1780, k. 265, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 20 XI 1779.

871 BStW, rkps akc. 1780, k. 221, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 22 V 1779.

sąsiadami[872] i o skargach na nich[873], o tym, że przeszły starosta miński Ignacy Iwanowski umarł, „napiwszy się spadł ze schodów i kark strącił nie żył nad kilka godzin"[874], że ma przybyć do miasta generał Aleksander Michajłowicz? Golicyn „Galyczyn", wielki przyjaciel Grzegorza Potemkina i Iwana Michelsona, który ma zastąpić A. Romanusa — ma on opuścić nasz kraj, „bo by nie mógł być pod komendą Galyczyna, że jest wyższym od Jego Jenerałem"[875]. Była to zapowiedź ważna, gdyż cały czas wybierano furaż i zwożono go do Zasławia, a z płaceniem za niego było różnie. Rosjanie twierdzili, że płacą, ale okazywało się, że za mało, to zależało indywidualnie od osoby dowodzącego, niektórzy bowiem płacili, np. porucznik moskiewski stojący w Rakowie „płacił cenę targową", toteż M. Chmarzyna go chwaliła: „dosyć jest spokojny i dotychczas sprawiedliwy" i żadnej skargi na niego nie było[876]. Gorzej jednak wyglądała kwestia ze skupem zbóż dla całego województwa mińskiego przez liwerantów, którzy zawarli kontrakt ze stolnikiem mińskim Marcinem Wołodkowiczem po 15 złp — skupowali zboże dla Rosjan za dobrą cenę, „ale dotychczas brać go nie chcą Moskale", a ich wojsko na kwaterach je chleb gospodarzy[877]. Nie wiadomo, ile było w tym zasług M. Chmarzyny, ale w dobrach Chmarów, a przynajmniej w ich Rakowie, „komendanci rosyjscy pobrali pieniądze od Żydów liwerantowych i sami skupują furaż", a „Nasz porucznik" „chce kupować od tych, którzy chcą sprzedawać". Sugerowała więc M. Chmarzyna mężowi, by sprzedać mu nadmiar owsa. W liście przekonywała męża, że „porucznik" wziął teraz duże pieniądze, jeżeli będzie miał trudności w kupieniu, to każe Żydom przystawiać — oni dadzą po 18 złp, a on teraz daje 10 złp[878]. Nie zmienia to ogólnej oceny, którą M. Chmarzyna powtarzała w listach do męża, że krzywdy związane z obecnością wojsk Katarzyny II dają się obywatelom we znaki[879].

Tematem publicznym, który wówczas dominował na Litwie w dyskusjach publicznych, były postawa i zachowanie A. Tyzenhauza, wszechmocnego

---

872 BStW, rkps akc. 1780, k. 227v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 5 VI 1779. Z sędziów brakowało wprawdzie tylko F. Uniechowskiego, ale podano „obmowę" na dwóch sędziów Feliksa Prószyńskiego i [Michała?] Świętorzeckiego, i jak Uniechowski nie nadjedzie, to się sęstwo zerwie. Stało się to w grudniu, roczki trzeba było zalimitować, bo nie było kompletu sędziów. BStW, rkps akc. 1780, k. 274, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków? 12 XII 1779.

873 BStW, rkps akc. 1780, k. 248, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 8 VII 1779.

874 BStW, rkps akc. 1780, k. 234, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 24 VI 1779.

875 BStW, rkps akc. 1780, k. 258v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 19 XI 1779.

876 BStW, rkps akc. 1780, k. 258v, 264—264v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 19, 20 XI 1779.

877 BStW, rkps akc. 1780, k. 264v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 20 XI 1779.

878 BStW, rkps akc. 1780, k. 274v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków? 12 XII 1779.

879 Ibidem, k. 275.

i bezkarnego ministra Stanisława Augusta. W otoczeniu A. Chmary nie lubiano go i obawiano się go, niemniej widziano w nim tego, który może w ich interesach pomóc. Wymowna pod tym względem jest treść listu M. Chmarzyny, która pisała do męża, że „podkomorzyna" Karnicka? skarżyła się na problem odebrania długu w wysokości 1 500# od podskarbiego A. Tyzenhauza. Według M. Chmarzyny sytuacja nie była tak trudna, jak wydawało się „podkomorzynie", bo — tłumaczyła — „będziesz może miała protekcją", a pieniądze kiedyś wrócą[880]. Właściwie wszyscy, których listy znamy z grona korespondentów Chmarów, wskazywali krzywdy uczynione przez A. Tyzenhauza. W tym gronie był m.in. D. Przezdziecki[881]. Niesmak ogółu obywateli litewskich budziła kłótnia o opiekę nad młodym Ignacym Tyzenhauzem między Borchami a A. Tyzenhauzem podskarbim i Konstancją z Przezdzieckich Chreptowiczową, podkanclerzyną litewską[882]. W archiwum Chmarów znalazła się kopia „Listu z Litwy do Warszawy pisanego" Józefa Kossakowskiego, biskupa inflanckiego, który opisywał grzechy A. Tyzenhauza, puentował swój wywód wprost, że terroryzował on całą Litwę[883]. Znajduje się również w papierach zgromadzonych przez A. Chmarę „Respons na ten list", w którym pada określenie „banda horodnicka" i w którym opisany został krótko mechanizm jej tworzenia — weszli do niej ludzie garnący się „przez interes podłości, bojaźni i tym podobne, przeto wcale mnie nie zadziwia, że te osoby wprzężone w jarzmo"[884]. To — zdaniem J. Kossakowskiego — zabijało ducha

880 BStW, rkps akc. 1780, k. 248, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 8 VII 1779.

881 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 61—61v, NN do [A. Chmary?], Warszawa 19 VII 1779; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 65, NN do [A. Chmary?], Grodno 22 VII 1779.

882 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 61—61v, NN do [A. Chmary?], Warszawa 19 VII 1779. Por. S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. 2, s. 325—333.

883 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 106, k. 63v—64, Kopia listu z Litwy do Warszawy pisanego, b.d. Czytamy tu, że jak A. Tyzenhauz wrócił z zagranicy, to „został Francuzem z całym swoim dworem, a polska stara liberyia była mu niepotrzebna", ci, którzy chcieli być jego przyjaciółmi, musieli taką nabyć. M.A. Rokicki, kasztelan miński, zapłacił za nią 22 tys. złp; choć miał swoją piękniejszą, miał on wprost usłyszeć, „że jeśli tej sukienki nie przyjmie będzie znakiem, iż nie jest ani wierny królowi, ani sługą JW. podskarbi". A. Tyzenhauz kupował też sobie przyjaciół, kasztelanowi połockiemu Tadeuszowi Żabie wyrobił konstytucję, która „od wypłacenia długów jego własnych uwalnia", ale za to czyniła go zależnym od A. Tyzenhauza, „przykrzyło mi się patrzeć na tyranię i bezprawie". Absolutnie nie mogli mu się oprzeć słabsi, pisał anonimowy autor, stwierdzał, że też poczuł jego siłę, bo „wziąłem na Horodnicy kijem po plecach razem z jednym panem". Dalej czytamy: „Podskarbi zły, do dzisiejszego dnia na mnie żem podwojonych sejmików nie zrobił w naszym powiecie i [...], że król strasznie za to urażony", dodawał, że jest zdeterminowany więcej nie przepraszać podskarbiego, dziś w nocy wyjeżdża z Grodna bez pożegnania. Czy ma pisać do króla z przeproszeniem, „że sejmiki nie poszły podług woli Tyzenhauza"? Wątki tu są pomieszane, dotykają jeszcze 1778 roku, ale wymowa jest jednoznacznie negatywna, jeżeli chodzi o ocenę A. Tyzenhauza.

884 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 106, k. 64, Kopia, Respons na ten list [na list z Litwy do Warszawy pisanego], b.d.

wolnego w narodzie. Bolał on, że imię dobrego króla tak łatwo szargać[885]. Autor tej wypowiedzi w kolejnych jej akapitach trafnie przedstawił drogę „złej" kariery A Tyzenhauza, który tylko przez przypadek z sługi „Pietruczka" — „Piotruszka" stał się wielkim panem[886]. Wydaje się, że A. Chmara był jednak — być może nie bardzo się angażując — przeciwnikiem A. Tyzenhauza.

Tradycyjnie podczas nieobecności męża M. Chmarzyna zajmowała się sprawami majątku. Wszystko relacjonowała A. Chmarze w listach. Pisała o tym, co i gdzie wysiała, podając „tabelę wysiewów"[887], informowała o kontraktach arendowych i o niektórych nieuczciwych arendarzach, którzy nie chcieli uznać nowo wybranych przez Żydów sędziów, co M. Chmarzyna komentowała, że mają „delikatność sumienia, żeby mogli kraść z mniejszym grzechem"[888]. Poszukiwała dyspozytora do Siemkowa[889]. Starała się zatrzymać w dobrach felczera, tym bardziej że on sam chciał zostać „i pensyi także wielkiej nie wyciąga"[890]. Łagodziła spory między zarządcami[891] oraz hamowała — jej zdaniem nieuzasadnio-

885 Ibidem.

886 Ibidem, k. 64—65, tu opowieść, jak to „Pietruczka" dochodził w sposób niegodny do wysokich godności. Ten negatywny portret A. Tyzenhauza został rozbudowany w NGAB, F 1324, op. 1, rkps 106, k. 65v—66v, Kopia listu drugiego z Litwy, b.d. — tu mowa o zmuszaniu i wręcz terroryzowaniu tych, którzy mieli inne zdanie niż A. Tyzenhauz — „Pietruczko", przez to wszystko na Litwie straciły racjonalność wszelkie działania. Wymieniono tu kolejne jego grzechy: A. Tyzenhauz płaci tylko procent od sum, a nie sumy, które pożyczył, wtedy trudno podatek płacić, ale jemu do tego służy egzekucja wojskowa, finalnie: „wydziera obywatelowi ostatni majątek jego, a ten bez sposobu i do życia i do dojścia swojej własności zostaje". To doprowadzało ludzi do upodlenia, ci niemając wyjścia z „upodleniem obywatele czołgają się po nogach tamecznego Pana, sądziłbyś Horodnica samą świątynią nędzy i smutku", przedpokoje Horodnicy wypełnione szlachtą „tłumem zacnych obywatelów, którzy od rana do nocy" czekają przed drzwiami na pana, i tak dniami czekają, opłacając swój pobyt. Cytowane listy zawierają się w broszurze *Piotruszek*. Wspominał o niej jej autor J. Kossakowski. Pisał, że pismo to: „Zawierało [...] w sobie całego Tyzenhauza". *Pamiętniki Józefa Kossakowskiego biskupa inflanckiego 1738—1788*, s. 103. Por. *Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut*, t. 5: *Oświecenie*, oprac. E. Aleksandrowska, Warszawa 1967, s. 170.

887 BStW, rkps akc. 1780, k. 234, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 24 VI 1779. Potem pisała, że w Siemkowie piękne urodzaje co do jarzyny, gorzej z żytem, w Gródku żyto piękne i piękna pszenica, kłosy bardzo duże. BStW, rkps akc. 1780, k. 253, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 16 VII 1779. Por. też BStW, rkps akc. 1780, k. 258, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 19 XI 1779.

888 BStW, rkps akc. 1780, k. 227, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 5 VI 1779.

889 BStW, rkps akc. 1780, k. 238, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 30 VI 1779. W końcu pisała do męża, że musi on znaleźć kogoś, bo inaczej gospodarstwo wniwecz pójdzie. Odpowiedniego człowieka znalazł, jak się wydaje, O. Pawłowicz. Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 245, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 6 VII 1779. O interesach siemkowskich por. BStW, rkps akc. 1780, k. 254—254v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 24 VII 1779.

890 BStW, rkps akc. 1780, k. 228, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 5 VI 1779.

891 BStW, rkps akc. 1780, k. 229, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 9 VI 1779, tu o animozjach między O. Pawłowiczem a [?] Downarem.

ne — ambicje nawet najbliższych współpracowników A. Chmary i krewnych zarazem[892]. Doglądała reperacji grobli w Gródku[893]. Musiała rozwiązać problem z ucieczką kucharza Ignacego i kuchcika — posłano za nimi „Żydów z miasta i bojara", szybko ich też złapano, M. Chmarzyna kazała ich zakuć, ale decyzję o karze zostawiła mężowi, do którego pisała: „z Ichnatem co karzesz [!] robić, ja go bić nie kazałam, ale okuć", kara miała zatem zależeć od woli A. Chmary, który w tej sprawie miał pisać do zarządcy [?] Garlińskiego[894]. Wdawała się także M. Chmarzyna w sprawy społeczności żydowskiej[895].

Obraz stanu majątków dopełniali A. Chmarze szczegółami jego ekonomowie[896]. Ogląd całości miała jednak przede wszystkim M. Chmarzyna. Była tego świadoma, ale czuła się chyba trochę niedowartościowana, skoro ostre słowa skierowała do męża, tłumacząc, że dlatego tak działa, by mu się przypodobać, „żebym mniej miała charakteru i przywiązania do ciebie, nic by mnie twoje interesa nie ambarasowały, jak mi się zdaje, że mnie masz za nic"[897]. Nie wiemy, co było bezpośrednią przyczyną tego wybuchu złości, ale z pewnością nie wpłynął on na dalsze postępowanie M. Chmarzyny w gospodarstwie, bo dalej dobrze zawiadywała wszystkim.

Część wiedzy o zdarzeniach publicznych, którą M. Chmarzyna przekazywała mężowi, czerpała od odwiedzających ją gości, wśród których byli m.in.: strażnik Ignacy Przysiecki[898], J. Chmara, który w listopadzie wrócił z Wilna[899],

---

892 BStW, rkps akc. 1780, k. 253, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 16 VII 1779 — pisała do męża, że [?] Wiażewicz się skarżył, że musi pracować jak parobek, a „pensya i ordynarya mała", co komentowała złośliwie, strasznie to człowiek interesowny.

893 BStW, rkps akc. 1780, k. 238, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 30 VI 1779.

894 BStW, rkps akc. 1780, k. 240, 241v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 2 VII 1779.

895 BStW, rkps akc. 1780, k. 258—259v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 19 XI 1779. O ile problemem dla niej nie był fakt oszustw polegających na sprzedaży przez Żyda arendarza wódki poza oficjalnym obiegiem, tu tylko miała pretensje do „gubernatora", że nie dopilnował tego, o tyle większy kłopot był z „Szymonem Żydem", który prosił ją, żeby za nim do męża się „instancjonowała", żeby ten jego synowi nie bronił „Rabinostwa". Doradzała: „jakosz mi się zdaje nie masz przyczyny bronienia, bo może dalej Rakowa trzymać nie będziesz, a choćbyś i trzymał może by się Żyd wyniósł i ile że go chcą na Ruś przeprowadzić", dodawała, że mu obiecała to u męża wyrobić, „kiedy to nie będzie szkodliwym, to mu to uczyń".

896 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 67, 68, NN do [A. Chmary?], Siemków 23 VII 1779, tu informacja, że któryś chłop „tajno" świnię chował, że ktoś się we wsi nieobyczajnie zachował, i że plagi dawano. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 63—64, [?] Zamienicz? do Chmary?, Raków [?] 22 VII 1779.

897 BStW, rkps akc. 1780, k. 248v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 8 VII 1779.

898 BStW, rkps akc. 1780, k. 228, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 5 VI 1779.

899 BStW, rkps akc. 1780, k. 260, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 27 XI 1779. Być może jeździł do Wilna w sprawie swojego pisarstwa, z którym były jakieś problemy, w tej sprawie zalecała mężowi spokojne zachowanie: „masz siła flegmy i nic porywczo nie uczynisz

także powracający z Wilna i ponownie tam się udający I.? Komar[900]. Innym źródłem wiedzy A. Chmarzyny o bieżących wydarzeniach byli ci, których sama odwiedzała, m.in. w Zasławiu gościła u nieznanej nam bliżej z imienia „księżnej podkomorzyny"[901], która później z całą rodziną była u M Chmarzyny w Rakowie[902]. M. Chmarzyna planowała w lipcu sama jechać do Mińska[903] i do Słonima[904]. Czy odbyła te podróże, nie wiemy, ale trzeba stwierdzić, że była dobrze zorientowana w tym, co dzieje się zarówno w okolicy Mińska, jak i na Litwie.

Kiedy A. Chmara wrócił z Nowogródka i czy był na sejmikach deputackich w lutym w Mińsku, pewności nie mamy, ale informacja, że prowadził je podkomorzy miński A. Prószyński, sugeruje, że wyższego urzędnika nad niego nie było, czyli A. Chmara mógł być nieobecny. Sejmiki gromniczne-deputackie mińskie rozpoczęły się 7 lutego 1780 roku. Zagajał je A. Prószyński, podkomorzy miński. Wybrano na nich deputatów: Tadeusza Wołodkowicza, sędziego ziemskiego mińskiego, na repartycję litewską do Wilna i Sebastiana Wańkowicza, starostę krasowickiego, na repartycję ruską do Grodna. Obaj „jurament" wykonali dnia 8 lutego 1780 roku według konstytucji z 1774 roku[905]. Miało się potem okazać, że deputaci mińscy zostali wybrani „cale przeciwko plancie [...] horodnickiej i nic o niech nie wiedzieli asz w niedziele wieczór podkomorzy perswadował sędziemu [T. Wołodkowiczowi], żeby odstąpił", bo inaczej narazi się podskarbiemu A. Tyzenhauzowi, ale ten odmówił, mówiąc: „kiedy mi nic dobrego nie uczynią to pewnie i złego", co pisząca o tym zdarzeniu M. Chmarzyna skomentowała, że muszą mieć jakieś wsparcie w Warszawie[906].

Po elekcji deputatów, także 8 lutego, zaczął się sejmik gospodarski. Na nim rozpatrywano potrzebę, którą zgłosił Jan (Iwan) Korsztayn, major i komendant wojsk moskiewskich na konsystencji w Mińskim będący. Wystąpił on z zapotrzebowaniem na drewno, miał się tym zająć i sprawę załatwić krajczy miński Ignacy Świętorzecki[907]. Rozliczono też sumy wydatkowane przez obywateli za

---

asz [!] się pewnie nie dowiesz", BStW, rkps akc. 1780, k. 246, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 7 VII 1779.

900 BStW, rkps akc. 1780, k. 258, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 19 XI 1779.

901 BStW, rkps akc. 1780, k. 236, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 26 VI 1779.

902 BStW, rkps akc. 1780, k. 244, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 6 VII 1779.

903 Ibidem, k. 245.

904 BStW, rkps akc. 1780, k. 250, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 11 VII 1779.

905 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 19, k. 42, Akt laudum województwa mińskiego, [Mińsk] 9 II 1780. Por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa,* s. 348.

906 BStW, rkps akc. 1780, k. 293, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków? 17 II 1780.

907 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 19, k. 42—42v, Akt laudum województwa mińskiego, [Mińsk] 9 II 1780.

prowiant dla wojska rosyjskiego. Tym zajmował się Ignacy Przysiecki. Wiemy, że z jego rachunkami były problemy[908]. Pełnomocnikiem województw do spraw prowiantów dostarczanych dla Rosjan w nastającym roku został Wiktoryn Wysocki, stolnik wołkowyski[909]. Wydaje się, że sprawy furażów załatwiał on później z Jakubem Estko, porucznikiem wojsk rosyjskich, który w kwietniu 1780 roku został ustanowiony pełnomocnikiem furażowym przez generała Abrahama Romanusa, dowodzącego wojskami rosyjskimi przebywającymi na Litwie[910]. Niestety, pojawiające się wówczas nadzieje, że Rosjanie wyjdą z województwa mińskiego[911], okazały się płonne, niemniej Chmarowie nauczyli się z nimi postępować, toteż ich obecność stała się mniej uciążliwa[912]. Kolejne decyzje sejmikujących chyba raczej nie budziły kontrowersji. Postanowili oni dać bernardynom 4 tys. złp na utrzymanie kaplicy i za „ekspediowanie sejmików" w klasztorze tychże księży[913], a eksjezuitom 1 000 złp „uniwersalnie ku pomnażaniu chwały pańskiej"[914]. Relację krótką z tego sejmiku A. Chmarze złożyła jego żona. Pisała o wyborze deputatów. Donosiła, że starosta rzeczycki Józef Judycki był na tym sejmiku i wydał wielki obiad, w którym uczestniczyli oficerowie moskiewscy[915]. W tym czasie, 9 lutego, M. Chmarzyna przebywała jednak w Rakowie, gdzie przyjmowała gości[916], więc raczej nie była w czasie sejmiku w Mińsku. Zresztą rok 1780 był kolejnym, w którym M. Chmarzyna zajmowała się gospodarstwem — wszystko wówczas działo się dobrze z naturalnymi tylko problemami dnia codziennego. Jedyne zdarzenia, które mogły niepokoić, to w krótkich odstępach czasu gwałtowne zgony trzech gospodarzy siemkowskich. Co było ich przyczyną, nie wiadomo,

---

908 Ibidem, k. 42v—43.

909 Ibidem, k. 43.

910 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 19, k. 208—208v, Plenipotencja dla Jakuba Estka porucznika wojsk rosyjskich, Mińsk 30 V 1780. Plenipotencję podpisano w Warszawie 29 IV 1780.

911 BStW, rkps akc. 1780, k. 286v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków? 10 II 1780. Jakoby mieli iść za kordon, a pułk z Mińska będzie asystował Katarzynie II w zabranym kraju. Imperatorowa faktycznie odwiedziła ziemie zabrane wiosną 1780 roku. Dnia 30 maja przybyła do Połocka, ale nie spowodowało to wycofania wojsk moskiewskich z terenów Rzeczypospolitej.

912 BStW, rkps akc. 1780, k. 292v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków? 17 II 1780. Zachowania Rosjan w wioskach Chmarów obawiał się ich zarządca O. Pawłowicz, M. Chmarzyna go jednak uspokajała, o czym informowała A. Chmarę. Pawłowiczowi zaleciła, że jak będzie jakieś „pokrzywdzenie", niech zaraz jedzie do kapitana i skarży się. Znamienny jest tu list A. Przesmyckiego, który informował, że przyjechali Moskale kraść siano, ale ich odpędzili, nie ma więc kogo skarżyć, bo uciekli. BJ, rkps 6664, k. 172 A. Przesmycki do [A. Chmary], Siemków 16 XI 1781.

913 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 19, k. 42v, Akt laudum województwa mińskiego, [Mińsk] 9 II 1780.

914 Ibidem, k. 42v.

915 BStW, rkps akc. 1780, k. 284v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków? 9 II 1780.

916 Por. ibidem. Pod tym względem M. Chmarzyna była aktywna, parę dni wcześniej byli u niej Waszkiewiczowie. BStW, rkps akc. 1780, k. 282, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków? 5 II 1780.

na szczęście okazało się, że nie była to żadna zaraza. M. Chmarzyna obwiniała za tę śmierć O. Pawłowicza, bo nie dopilnował Żyda cyrulika. Męża pytała, czemu go po wsiach nie posyła do chorych, gdy chłopi marnieją, a stelmach choruje już kilka tygodni, on zaś był u niego tylko dwa razy. M. Chmarzyna miała upomnieć O. Pawłowicza. Zapowiedziała mu, że jak będą ludzie umierać przez jego niedbalstwo, to „on będzie rózgami ćwiczony"[917]. Nad majątkami M. Chmarzyna miała kontrolę przez cały rok, szczególną oczywiście w czasie nieobecności męża, z czego wywiązywała się dobrze przy pomocy jego zarządców[918]. Nie mamy informacji o jakichś większych problemach w folwarkach Chmarów[919].

Wydaje się, że rok 1780 był w życiu A. Chmary czasem zdominowanym przez przeżywanie awansu senatorskiego. W życiu publicznym był wówczas stosunkowo mało widoczny. Najpierw zaangażował się w proces z Wołodkowiczami, który zakończył, zyskując w Wilnie 22 lutego 1780 roku dekret Trybunału Litewskiego — na jego podstawie Michał Wołodkowicz skazany został na zapłacenie A. Chmarze 5 tys. złp[920]. To jednak nie był koniec problemów Chmarów z Wołodkowiczami — w kwietniu 1780 roku doszedł do nich jeszcze spór J. Chmary ze stolnikowiczem mińskim Franciszkiem Wołodkowiczem o pożyczone w 1777 roku 32 400 złp, które F. Wołodkowicz miał oddać w 1778 roku[921].

---

917 BStW, rkps akc. 1780, k. 292v—293, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków? 17 II 1780. O chorujących chłopach por. BStW, rkps akc. 1780, k. 288v, M. Chmarzyna do A. Chmary, [Raków?] 12 II 1780.

918 BO, rkps 4909, p. 7, nl., M.[aciej] Bułharowski komornik miński do [A. Chmary], Giże 20 IV 1780. Informował o stanie majątków, przesyłał inwentarz, zalecał nagrody dla włościan. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 120, k. 69—70, J. Remborowicz do kasztelana mińskiego [A.] Chmary, b.d.m. [1780?]. Interesami w Królewcu zajmował się stale F. Bielski, przekazywał A. Chmarze również komentarze o sytuacji politycznej, m.in. o spotkaniu Katarzyny II z Józefem II i że książę Maksymilian brat cesarski „ma być królem dziedzicznym Polski, a król nasz najjaśniejszy ma dobrowolnie złożyć koronę", przeciwny temu pomysłowi ma być Fryderyk II. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 41, k. 31—32, F. Bielski do [A. Chmary], Królewiec 14 VII 1780.

919 BStW, rkps akc. 1780, k. 294, 298, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze? 24 IX 1780, Hołynka 1? X 1780.

920 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 19, k. 334, Akt plenipotencji 1 IX 1780, Adama Chmary dla [Józefa] Downarowicza, sędziego grodzkiego mińskiego, Siemków 30 VIII 1780. Plenipotencja upoważniała do odbioru od Michała Wołodkowicza, starosty hajneńskiego, 5 000 złp, które A. Chmara zyskał, termin płatności kończył się 9 września. A. Chmarę wyjaśniał, że w tym czasie nie może być w Mińsku „dla publicznych interesów". Do sędziego J. Downarowicza parę miesięcy wcześniej jakieś pretensje miała M. Chmarzyna. BStW, rkps akc. 1780, k. 288v, M. Chmarzyna do A. Chmary, [Raków?] 12 II 1780. M. Chmarzyna w lutym 1780 roku pisała do męża, że cieszy się, że starosta hajneński pojechał do Wilna, bo może stanie ugoda i A. Chmara wróci do domu. BStW, rkps akc. 1780, k. 292, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków? 17 II 1780.

921 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 19, k. 166—167v, Sprawa J. Chmary z Franciszkiem Wołodkowiczem stolnikowiczem mińskim, 25 IV 1780. J. Chmara na roczkach marcowych miał również sprawę o chłopów z Tadeuszem Wiażewiczem, chorążym. Por. NGAB, F 1727, op. 1,

Na roczkach majowych w Mińsku Chmarowie mieli sprawy z Franciszką Galińską z Rdułtowskich, chorążyną orszańską[922], i z Jasonem Smogorzewskim, metropolitą ruskim[923], a potem jeszcze z książętami Woronieckimi[924] i Chorowieckimi[925]. W tych procesach A. Chmara uczestniczył osobiście. W lutym był przypuszczalnie na obradach trybunału w Wilnie, co wynika z listu M. Chmarzyny[926], a potem od marca przebywał w Mińsku, gdzie narzekał, że w sądzie „oczy rujnuję, ślepnę czytając te szpargały"[927]. Wiemy, że w sprawach procesowych jeździł do Nowogródka[928]. Nie sposób natomiast ustalić, czy był na obradach trybunału w Wilnie jesienią 1780 roku, gdzie dochodziło do gorszących scen i nie dopuszczono do obrad wszystkich deputatów[929]. Fakt, że jesień spędził w Warszawie, zdaje się to wykluczać. W czasie pobytu w Wilnie w lutym 1780 roku A. Chmara miał załatwić jeszcze jedną sprawę — przypuszczalnie Chmarowie planowali zakupić w Wilnie kamienicę, o czym A. Chmarze przypominała żona,

---

rkps 19, k. 59—60v, Sprawa J. Chmary z T. Wiażewiczem na roczkach marcowych, [Mińsk] 10 III 1780.

922 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 19, k. 203—203v, Akt wokandy wpisów majowych, 27 V 1780; NGAB, F 1727, op. 1, rkps 45, k. 4, 105—111v, Dekret inkwizycyjny J. Chmary z F. Galińską chorążyną orszańską, 15 IX 1780, nękała ona przemocą sąsiadów. Plenipotentem F. Galińskiej był [Bohdan?] Kostrowicki, on złożył apelację, której J. Chmara był przeciwny.

923 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 19, k. 203—203v, Akt wokandy wpisów majowych, 27 V 1780; NGAB, F 1727, op. 1, rkps 45, k. 4, 101—104v, Dekret inkwizycyjny w sprawie A. Chmary z J. Smogorzewskim, 26 V 1780. A. Chmara występował w obronie Antoniego Cierlukiewicza z zaścianku Czyżówki, został on napadnięty wiele razy, m.in. 25 kwietnia 1780 roku. Napadnięto go w Mińsku i „kijami obito". Uczynili to wójt i poddani J. Smogorzewskiego. Apelacja J. Smogorzewskiego została odrzucona i nakazano wypłacić odszkodowanie dla J. Cierulkiewicza 40 kop groszy litewskich.

924 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 19, k. 355—355v, Akt wokandy grodzieńskiej mińskiej, 1780 do pół kadencji pierwszej, 14 IX 1780; NGAB, F 1727, op. 1, rkps 45, k. 2v, 54—61v, Dekret na inkwizycje J. Chmary z książętami Woronieckimi, 8 III 1780. J. Chmary procesował się z książętami Woronieckimi, o sumy pieniężne i Starzynki będące w posesji zastawnej Aleksandra Horaina, wojskiego wileńskiego, spłacenie 80 tys. zł i o zajazd na J. Chmarę, który sprowokowała Angela [Aniela?] z Miączyńskich Woroniecka.

925 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 19, k. 355—355v, Akt wokandy grodzieńskiej mińskiej, 1780 do pół kadencji pierwszej, 14 IX 1780.

926 BStW, rkps akc. 1780, k. 292, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków? 17 II 1780. A. Chmara nie był wcześniej zdecydowany, dokąd się udać. Do żony pisał, że wyprawił Worońca na całą noc do Wilna, aby mu oznajmił rano, gdzie ma jechać. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 93—93v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Raków? 3 II 1780. W każdym razie podwody do męża M. Chmarzyna wysyła na Wilno. Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 292v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków? 17 II 1780.

927 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 96, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Mińsk 9 IV 178[urwane].

928 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 147, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 30 XI 1780.

929 Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 269—270, [Gazeta pisana] „Dnia 17" [1780]. Przypuszczalnie po tych zdarzeniach i po sejmie J. Chreptowicz krytycznie wypowiadał się o prawach w Rzeczypospolitej — nawet tych stanowionych w dawnej dobrej Rzeczypospolitej. AGAD, AZ rkps 1777, s. 11, J. Chreptowicz do Andrzeja Zamoyskiego, list trzeci, b.d.m.

zaznaczając: „bo ona wiele znaczy w Mińskim”[930]. Kwestie prestiżowe dla kasztelaństwa Chmarów zaczynały odgrywać istotną rolę. Jak przewidywał A. Chmara, częściej i na dłużej trzeba będzie jeździć do stolicy Litwy. Pomyślał też o nowej karecie na osiem osób. Pomalowana została w barwy litewskie, podobnie — „na ten fason” — jak powóz marszałka trybunału Ludwika Tyszkiewicza. Malował ją najlepszy lakiernik, a przynajmniej „w Warszawie nie ma lepszego”[931].

W marcu 1780 roku A. Chmara pierwszy raz w życiu pisał respons na przedsejmowy list cyrkularny Stanisława Augusta, w którym w ogólnych sformułowaniach chwalił króla[932]. Wiosną tegoż roku rozpoczęły się przygotowania do sejmików poselskich. Do A. Chmary dochodził w tej kwestii dość jasny przekaz. Wiedział, że biskup wileński I. Massalski formuje sejmiki „z obligacyi Horodnicy” przeciwnych[933], a książę wojewoda wileński K.S. Radziwiłł „wdaje się” do sejmików, „politycznie za Horodnicą, ale nie otwarcie i nieszczerze”[934]. Wydaje się, że w rozmowach o kandydatach do poselstwa w Mińskim A. Chmara uczestniczył, był przecież postacią liczącą się, o której mówiono, że może szybko jeszcze wyżej awansować. Miał jakoby otrzymać kasztelanię nowogródzką, a mińską miał dostać A. Prószyński. Taką plotkę M. Chmarzynie przekazał [?] Ratyński, na co mu dumnie odpowiedziała, że mąż o tym nie wie, a bez jego woli to się stać nie może[935].

Na sejmiku poselskim zagajonym 21 sierpnia 1780 roku w Mińsku przez A. Chmarę, kasztelana mińskiego — do udziału w nim i do wyboru godnych posłów oficjalnym listem zachęcał go Stanisław August[936]— 22 sierpnia „jednomyślnymi głosy” wybrano posłami Dominika Przezdzieckiego, starostę mińskiego, potomka „wielkiego w ojczyźnie męża”[937], i Wincentego Tyszkiewicza, starostę

---

930 BStW, rkps akc. 1780, k. 293v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków? 17 II 1780.

931 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 37—37v, Xavier Stephani? do A. Chmary do Mińska, Wilno 29 IV 1780; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 21, k. 1, X. Stephani? do [A. Chmary], Wilno 5 IX 1780; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 59—59v, X. Stephani do A. Chmary, Wilno 29 XII 1780.

932 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 54, k. 45, Respons na list cyrkularny JKM przed sejmem, 10 III 1780.

933 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 96v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Mińsk 9 IV 178 [urwane].

934 Ibidem, k. 97. Por. W. Filipczak, *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780—1786*, Łódź 2012, s. 41—42, 44—45; A. Kalenkiewiczówna, *Rozkład partii Tyzenhauza*, s. 138—151; S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. 2, s. 407—410.

935 BStW, rkps akc. 1780, k. 293v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków? 17 II 1780.

936 Por. BJ, rkps 5993, fasc. XV, nl., druk, Stanisław August do A. Chmary kasztelana mińskiego, [Warszawa] 22 V MDCCLXXX [1780].

937 AGAD, ZMN, rkps 100, s. 34, Mowa [S.?] Bohuszewicza kapitana JKM przy zagajeniu sejmików poselskich przez JW. Chmarę kasztelana mińskiego, [Mińsk] 21 VIII 1780.

strzałkowskiego[938]. Pod aktem podpisani byli m.in. A. Chmara, Antoni Prószyński, sędzia ziemski miński F. Uniechowski, sędzia Mateusz? Wańkowicz, sędzia Tadeusz? Wołodkowicz, J. Chmara[939], Józef Oskierka[940], a także Świętorzeccy, Wolscy, Bykowscy, Eysymontowie — łącznie złożono 135 podpisów[941]. Na sejmiku podziękowano królowi za konferowanie kasztelanii mińskiej A. Chmarze[942], a S.? Bohuszewicz w swej mowie sejmikowej chwalił A. Chmarę za jego cnotę i wierność majestatowi — nieco patetycznie mówił, że czym jest wyżej, tym jaśniej świeci, będąc radą dla ojczyzny i dla obywateli[943].

Wybrani posłowie otrzymali instrukcję — wiemy, że jeden z punktów do niej podała Aniela z Miączyńskich Woroniecka[944], treść całości była jednak ogólna i sprowadzała się do stwierdzenia, że posłowie mają się przykładać dla dobra ojczyzny[945]. Nie odniesiono się w niej do podskarbiego A. Tyzenhauza[946], choć wiadomo było, że na sejmie będzie decydował się jego dalszy los, natomiast uczynił to, co ciekawe, inny sejmik województwa mińskiego — sejmik mozyrski, który w instrukcji danej posłom nakazywał za zasługi bronić A. Tyzenhauza, podskarbiego[947]. Sejmik miński tej kwestii nie poruszył, podobnie jak sprawy Kodeksu Zamoyskiego[948], zajął się jeszcze tylko jedną bieżącą sprawą, a mianowicie prośbą majora Jana (Iwana) Korsztayna, primer majora wojsk rosyjskich pułku dragońskiego smoleńskiego o dostarczenie drewna „dla wygody komendy" na opał zimowy[949].

---

938 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 19, k. 318, Aktywacja kredensów dla JWW posłów na sejm, [Mińsk] 22 VIII 1780. Por. też AKP, rkps 135, Diariusz sejmu 1782, lista posłów.

939 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 19, k. 318—318v, Aktywacja kredensów dla JWW posłów na sejm, [Mińsk] 22 VIII 1780.

940 Ibidem, k. 318.

941 Ibidem, k. 319.

942 AGAD, ZMN, rkps 100, s. 35, Mowa [S.?] Bohuszewicza, [Mińsk] 21 VIII 1780.

943 Ibidem, s. 34.

944 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 19, k. 325—325v, Prośba Anieli z Miączyńskich Woronieckiej, [Mińsk] 23 VIII 1780.

945 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 19, k. 326, Aktywacja instrukcji na sejmik przedsejmowy, 23 VIII 1780.

946 Por. ibidem. Por. też A. Kalenkiewiczówna, *Rozkład partii Tyzenhauza*, s. 143, 151. Autorka zauważała tylko, że w Mińskiem A. Tyzenhauz upadł bez większych starć. Za jego wrogów uznawała A. Chmarę i J.M. Radziwiłła.

947 NGAB, F 1728, op. 1, rkps 23, k. 249v—250, Akt instrukcji, 23 VIII 1780. Por. D. Rolnik, *Województwo mińskie*, s. 201.

948 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 19, k. 326, Aktywacja instrukcji, 23 VIII 1780. Por. K. Adolphowa, *Szlachta litewska wobec zbioru praw*, s. 180, 184. Autorka pisała, że już w instrukcji w 1778 roku województwo mińskie chciało, aby Litwa była wyłączona spod nowego kodeksu, natomiast w latach 1776 i 1782 wspominano o karach dla zbiegłych chłopów, ale nie w kontekście kodeksu.

949 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 19, k. 328—328v, prośba majora Jana (Iwana) Korsztayna primer majora wojsk rosyjskich, 23 VIII 1780.

Zgromadzeni na sejmiku obywatele mińscy zobowiązali się dać na ten cel po 15 groszy z dymu, a tych liczono w województwie 5 tys.[950].

Kasztelan miński A. Chmara pojechał pierwszy raz jako senator na sejm do Warszawy, z czego był chyba dumny. Na jeden z listów, w którym pytano go, czy będzie w Mińsku, odpowiadał, że „dla publicznych interesów" być nie może[951]. Do stolicy udał się we wrześniu. M. Chmarzyna listy do męża z drugiej połowy tego miesiąca też posyłała do Warszawy[952]. W liście z 1 października winszowała mu zaczynającego się sejmu, życzyła jego szczęśliwego zakończenia — „nie takie[go] jak tu mówią, że kraj mają rozbierać"[953]. Zdarzało się, że w listach M. Chmarzyna wstawiała się za — potencjalnymi — przyjaciółmi. Pisała, że jeden sędzia pisał, że chce być w komisji skarbowej — „dobrze by było, żeby to dla niego można się wystarać"[954]. Informowała męża o wydarzeniach publicznych i pojawiających się komentarzach politycznych odnoszących się do bieżących wydarzeń. Donosiła, że w Dereczynie, gdzie była na obiedzie u stolników Połubińskich, mówiono, iż podskarbi A. Tyzenhauz ekonomię obejmuje w swoje rządy, komentowała, że to nie do wiary[955].

Z jakim nastawieniem jechał A. Chmara na sejm do Warszawy, nie wiemy, również nic nie możemy powiedzieć o jego aktywności. Został jednak wybrany do Rady Nieustającej, gdzie umieszczono go w departamencie skarbowym[956]. A. Chmara nie był w tym gremium aktywny. Z protokołu potocznego Rady Nieustającej wynika, że był tylko na jej pierwszych pięciu sesjach w listopadzie 1780 roku, później do maja 1781 roku nie pojawił się na żadnym z 40 kolejnych posiedzeń[957], co zresztą potwierdza jego niskie konsyliarskie uposażenie[958].

---

950 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 19, k. 327—327v, Odpowiedź obywateli mińskich na prośbę majora Jana (Iwana) Korsztayna, 23 VIII 1780.

951 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 19, k. 334, Akt plenipotencji 1 IX 1780 A. Chmary dla [J.] Downarowicza?, Siemków 30 VIII 1780.

952 BStW, rkps akc. 1780, k. 296, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 26 IX 1780.

953 BStW, rkps akc. 1780, k. 299, M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka 1? X 1780.

954 Ibidem, k. 298v.

955 Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 298v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka 1? X 1780. O problemach A. Tyzenhauza, BJ, rkps 6654, k. 226—227, 233, [J.J. Kłokocki] do A. Chmary, Grodno 24 i 29 IX 1781; S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. 2, s. 462.

956 Widnieje A. Chmara w protokołach potocznych Rady Nieustającej, co potwierdza jego pobyt w Warszawie, Por. AGAD, TML, dz. VII, rkps 34, s. 1—4, Protokół potoczny Rady Nieustającej z dnia 14 listopada 1780 do 11 maja 1781, sesja 1 14 XI 1780.

957 Por. AGAD, TML, dz. VII, rkps 34, s. 1—269, Protokół potoczny Rady Nieustającej z dnia 14 listopada 1780 do 11 maja 1781 roku. Z jego zapisów wynika, że A. Chmara był na sesjach 1—5, które odbyły się od 14 do 24 listopada, na sesji 6, 28 listopada już jego podpisu nie ma i tak do sesji ostatniej, 45, zapisanej w protokole 11 maja 1781 roku.

958 AGAD, TML, dz. VII, rkps 37, k 47—47v, Protokół oryginalny ekspedycji publicznych Rady Nieustającej 1781—1782, Obrachunek za udział w sesjach do 13 XI 1781. Z niego wynika, że A. Chmara

W drogę powrotną do Mińska chciał ruszyć w grudniu 1780 roku. W tym celu sprowadził konie do stolicy. Przyprowadzono je do niej 20 listopada[959]. Ostatni znany list A. Chmary do żony z tego okresu datowany jest w Warszawie 30 listopada. Dowiadujemy się z niego, że M. Chmarzyna nie była zadowolona z kolejnej tak długiej nieobecności męża, przy czym niekoniecznie zależało jej na jego powrocie, ale chyba bardziej na wyjeździe do niego do Warszawy. Sprawa jest niejasna, ale z jednego z listów A. Chmary zdaje się wynikać, że zapraszał żonę do stolicy, ta jednak odmówiła, a potem zaczęła mu „wymawiać żem cię nie wziął do Warszawy"[960], czego powodem miała być jego oszczędność. A. Chmara odpowiadał: „dla ciebie ekspensy nie żałuję"[961]. Żona zarzucała A. Chmarze rozrzutność i życie na zbyt wysokiej stopie, czemu on zaprzeczał. Pisał, że doświadcza w Warszawie niewygód, owszem, ma tu cztery konie, ale nimi jeździć nie może i musi najętego używać powozu[962]. Potem tłumaczył się swymi obowiązkami, zasiadaniem w radzie — faktycznie na jej posiedzeniach listopadowych się pojawiał[963]. Na koniec oświadczał, że nie wie, czy na lato przyjedzie. Wymowę tego listu zdawał się łagodzić — siebie usprawiedliwiając — że sejm dotąd nie dał żadnej ustawy, a komisja skarbowa nie została skwitowana[964]. Sejm już wówczas był zakończony, co się przez następnych kilka miesięcy działo z kasztelanem mińskim, nie wiemy.

Faktycznie nie mamy śladu pobytu A. Chmary w Mińsku w ostatnich miesiącach 1780 roku i na początku 1781 roku. Poza faktem jego pobytu w Warszawie w listopadzie 1780 roku i jego obecności na posiedzeniach Rady Nieustającej o podejmowanych przez niego wówczas działaniach trudno coś powiedzieć, może wbrew wcześniejszym zapowiedziom pozostał w Warszawie do 1781 roku, a na posiedzenia Rady Nieustającej po prostu nie chodził.

Przypuszczalnie z zaszczytami, które spadły na A. Chmarę, możemy wiązać awans jego brata na stolnikostwo mińskie, które zawakowało po Marcinie Wołodkowiczu. Przywilej ten — jak napisano — za zasługi dano w Warszawie 10 lipca

---

w radzie poza pierwszym miesiącem w ogóle nie zasiadał, za ten okres otrzymać miał niewiele ponad 43 floreny.

959 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 280—280v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 20 XI 1780.

960 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 147, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 30 XI 1780.

961 Ibidem, k. 147—147v.

962 Ibidem, k. 147v.

963 Por. AGAD, TML, dz. VII, rkps 34, s. 1 i nn., Protokół potoczny Rady Nieustającej z dnia 14 listopada 1780 do 11 maja 1781.

964 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 148, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 30 XI 1780. Por. W. Filipczak, *Życie sejmikowe*, s. 65—66; S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. 2, s. 423—434. Por. o jałowych sejmach E. Rostworowski, *Ostatni król*, s. 80—81.

1780 roku. Dokument podpisany został przez urzędników mińskich na sejmiku gospodarskim gromnicznym 7 lutego 1781 roku[965]. Miejsce J. Chmary na podstolstwie mińskim zajął z kolei przyjaciel A. Chmary Michał Świętorzecki[966], co zostało uznane na sejmiku.

Na sejmiku mińskim rozpoczętym 5 lutego 1781 roku, który zagajał Antoni Prószyński, 6 lutego wybrano jednomyślnie na deputata J.J. Kłokockiego, wojskiego mińskiego. Głosami większości spośród wielu kandydatów wybrano także Józefa Downarowicza, pułkownika, sędziego grodzkiego mińskiego, który otrzymał więcej głosów niż Ignacy Pawlikowski, porucznik miński[967], oraz Józef Stempowski i Joachim Oranowski[968]. Obaj wybrani na deputatów — jak argumentowano w laudum — dobrze ojczyźnie są zasłużeni, znajomi praw i „jurament" prawem nakazany wykonali[969], dodajmy, obaj bliscy A. Chmarze. Potem byli posłowie mińscy z sejmu 1780 roku złożyli relację z niego. Jeden w liście „otworzystym" poświadczył o nieprzytomności drugiego posła — Wincentego Tyszkiewicza, starosty strzałkowskiego[970]. Na sejmiku postanowiono również dać na erekcję archiwum 3 tys. złp oraz pewną kwotę bernardynom mińskim[971]. Na żądanie J. Korsztayna, majora rosyjskiego, dano 3,5 tys. wozów drewna[972]. Pod laudum podpisy złożyli m.in.: Michał Świętorzecki, starosta miński D. Przezdziecki, podkomorzy miński A. Prószyński, chorąży miński S. Bykowski, Tadeusz Woroniec, J. Chmara, Dominik Zajarski, Jan Komar i 30 innych osób[973]. Na sejmiku, jak wspominano, nie było A. Chmary, nie ma też pod laudum jego podpisu, podobnie wojewody mińskiego J.M. Radziwiłła, również wtedy nieobecnego w Mińsku.

---

965 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 20, k. 35, Aktywacyja przywileju na stolnikostwo mińskie Joachima Chmary, 7 II 1781.

966 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 20, k. 36—36v, Akt przywilej na podstolstwo dla Michała Świętorzeckiego, 7 II 1781.

967 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 20, k. 43—43v, Aktywacja kredensu na sęstwo trybunalskie [Józefowi] Downarowiczowi, 7 II 1781; NGAB, F 1727, op. 1, rkps 20, k. 46 Laudum wdztwa mińskiego sejmiku gromnicznego, [Mińsk] 7 II 1781; NGAB, F 1727, op. 1, rkps 20, k. 48—49, Akt wotów od patriotów Pawlikowskiemu ofiarowanych, [Mińsk] 7 II 1781. Na I. Pawlikowskiego oddano 48 głosów, ibidem, k. 48. Na J. Downarowicza głosowało 169 osób, NGAB, F 1727, op. 1, rkps 20, k. 50v—51v, Akt wotów od patriotów dla J. Downarowicza, [Mińsk] 7 II 1781.

968 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 20, k. 48—49, Akt wotów od patriotów Pawlikowskiemu ofiarowanych, [Mińsk] 7 II 1781. Na J. Stempowskiego oddano 49, a na J. Oranowskiego 12 głosów, ibidem, k. 49.

969 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 20, k. 43—43v, Aktywacja kredensu [...] J. Downarowiczowi, 7 II 1781; NGAB, F 1727, op. 1, rkps 20, k. 46, Laudum wdztwa mińskiego sejmiku gromnicznego, [Mińsk] 7 II 1781.

970 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 20, k. 46—47, Laudum wdztwa mińskiego, [Mińsk] 7 II 1781.

971 Ibidem, k. 46v—47.

972 Ibidem.

973 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 20, k. 43—44, Aktywacja kredensu [J.] Downarowiczowi, 7 II 1781; NGAB, F 1727, op. 1, rkps 20, k. 46—47v, Laudum wdztwa mińskiego, [Mińsk] 7 II 1781.

A. Chmara, jakkolwiek przypuszczalnie nieobecny na Litwie na początku 1781 roku, miał do załatwienia wiele spraw procesowych. O większości z nich niewiele wiemy i trudno precyzyjnie określić rolę w nich kasztelana mińskiego, wszak sprawy, w których się pojawiał, dotyczyły osób w kraju znanych. Był m.in. odpowiedzialny, przynajmniej w części, za prowadzenie „interesu" księcia wojewody ruskiego A. Czartoryskiego w Grodnie, miał ułożyć jego „plantę" i przesłać kopie papierów z nim związanych, o co prosił go Kazimierz Bujnicki[974]. Musiał też A. Chmara do końca ułożyć swoją sprawę z Januszem Modestem Sanguszką o Raków, a raczej o całe „hrabstwo rakowskie". Kwestią sporną była wysokość opłat za zastaw tych dóbr. J.M. Sanguszko za pośrednictwem swego plenipotenta Kazimierza Chodakowskiego, oboźnego wołkowyskiego, twierdził, że A. Chmara z zobowiązań finansowych nie wywiązał się i powinien mu wypłacić 8 500 złp, natomiast kasztelan miński twierdził, że w te dobra inwestował, karczmy budował i młyny, chronił je przed przechodami wojsk rosyjskich, a przecież, jak argumentował, kilka lat wojsko moskiewskie w Rakowie stało, dodatkowo ponosił koszt utrzymania poddanych. Z zapisu umieszczonego w księgach mińskich wynikało, że doszło do zgody. A. Chmara został skwitowany. Dalej jako „zastawa" w jego rękach zostały dobra „hrabstwa rakowskiego" — miasto Raków i cztery folwarki: Isłocz, Trzaskowszczyzna, Wyhanicze? oraz Pomorszczyzna, a także Stary Raków i Nowe Pole[975]. Kasztelan miński miał interesy pieniężne również z metropolitą J. Smogorzewskim i ze Stanisławem Oranowskim. W marcu został z nich skwitowany[976]. Te sprawy były chyba najbardziej prestiżowe, ale nie wiemy, czy prowadził je sam, czy tak jak pozostałe załatwiał — jak możemy przypuszczać — przez plenipotentów, znajomych i zaprzyjaźnionych sędziów, do których należał m.in. Jan Burba, sędzia grodzki miński, polityczny sojusznik A. Chmary w Mińskim[977].

Tych drobniejszych spraw było wiele. K. Bujnicki przypominał A. Chmarze o innych mających się toczyć w Grodnie sprawach, w których kasztelan miński był stroną[978]. Chmarowie — nie wiemy, czy Adam, czy Joachim — mieli też sprawę ze Studzińskim[979]. J. Chmara pomyślnie ukończył spór z Wołodkowiczami — Franciszkiem i Apolonią z Ratyńskich. Oddali mu oni zasądzone przez

---

974 BO, rkps 4909, p. 9, nl., K.[azimierz] Bujnicki do [A. Chmary], Wilno 14 III 1781.

975 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 20, k. 278—283, Przyznanie kwitacji A. Chmarze kasztelanowi od [K.] Chodakowskiego oboźnego wołkowyskiego plenipotenta J.M. Sanguszki 13 IV 1781.

976 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 20, k. 124—125v, Akt kwitacji A. Chmary, 17 III 1781. Chodziło o zwrot 1870 złp.

977 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 155, Jan Burba do A. Chmary, Żagiele 16 I 1781.

978 BO, rkps 4909, p. 10, nl., K. Bujnicki do [A. Chmary], Grodno 11 VII 1781.

979 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 20, k. 216, Akt wokandy roczków marcowych 1781, 28 III 1781.

trybunał 41 tys. złp[980]. Były jeszcze sprawy kończone przez A. Chmarę „instygatora" i takie, w których jako strona występował z tą funkcją. W nich jego przeciwnikami byli: Puttkamerowie[981], Prószyńscy[982], Godzieńscy?[983]. Proszono A. Chmarę również o wsparcie procesów osób postronnych, jak możemy przyjąć — politycznie mu bliskich[984]. Później, jesienią 1781 roku — nie na drodze sądowej — niejaki Lachnicki prosił A. Chmarę o wydanie zbiega z jego chorągwi [?] Marczykowskiego, który schronił się w majątkach A. Chmary. Sprawa wydawała się ewidentna — była to recydywa, bo ów żołnierz wcześniej już raz uciekł razem z mundurem i ekwipunkiem, który przepuścił i wtedy wrócił „z głodu, nie z cnoty", teraz człowiek ten drugi raz zbiegł z wojska, a wcześniej — z chaty ojca. Piszący dodawał, że nie ściga go, ale przez szacunek prosi o rezolucję i wydanie mu zbiega[985].

Sprawami obsługi majątku A. Chmara w 1781 roku musiał często zajmować się na odległość, w czym pomocą byli mu: żona M. Chmarzyna, której, gdy zachodziła potrzeba, np. „przy dzisiejszych gościach", pomagał, posyłał swych zaufanych[986], oraz jego zarządcy, którzy załatwiali bieżące rachunki[987] i codzienne sprawy majątkowe[988]. Wiele próśb kierowano do A. Chmary

---

980 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 20, k. 179—179v, Przyznanie zapisu od J. Chmary stolnikom [stolnikowiczom] Wołodkowiczom Franciszkowi i Apoloni z Ratyńskich służące, 22 III 1781. Por. też BJ, rkps 6654, k. 7v, 42, O. Pawłowicz do [A. Chmary], Siemków 5 I 1781, Jan Baczyżmalski do [A. Chmary], Wilno 17 II 1781.

981 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 45, k. 5v, 184—187v, Dekret inkwizycyjny A. Chmary na Puttkamerów otrzymany, 3 IX 1781. Sprawa dotyczyła zaboru poddanych z całym dobytkiem, skarżono Joachima i Różę z Terleckich Puttkamerów sędziów żmudzkich. Por. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 3, s. 245, 349 — tu sędzią jest Jacek Puttkamer, a Joachima brak. Jacek Puttkamer prawdopodobnie nie miał żony. por. W. Szczygielski, *Puttkamer Jacek Antoni*, [w:] PSB, t. 29, Wrocław 1986, s. 473.

982 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 45, k. 5v, 188—192v, Dekret oczywisty A. Chmary z Prószyńskimi, 5 IX 1781. A. Chmara występował przeciw Prószyńskim, Antoniemu podkomorzemu mińskiemu i jego synom Kazimierzowi i Stanisławowi oraz Felicjanowi sędziemu o przyjęcie ludzi wyszłych z Siemkowa, o oddanie i nagrodzenie szkód. Problem w tym, że niektórzy byli wolnymi ludźmi, a A. Chmara temu przeczył.

983 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 20, k. 495—495v, Akt wokandy roczków wrześniowych, 22 IX 1781.

984 Por. np. BO, rkps 4902, s. 225, Robert Kazimierz de Raës sędzia ziemski trocki do A. Chmary, Wilno 19 XI 1781 — przemawiał za Haraburdami — sprawa w trybunale.

985 BCz., MNK, rkps 893, k. 35—35v, [?] Lachnicki do A. Chmary, Słonim 29 X 1781.

986 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 94, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Mińsk 15 [nieczyt.] 1781. W tym przypadku był to I.? Przysiecki.

987 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 20, k. 24—24v, Weksel Ksawerego Wołodkowicza budowniczego dla A. Chmary, [Mińsk?] 29 I 1781.

988 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 66—66v, [Maciej] Bułharowski komornik miński do A. Chmary, Giże 16 II 1781; BJ, rkps 6654, k. 15, 21, 23—23v, 44, X. Stephani do A. Chmary, Wilno 13 I 1781, Paweł i Jakub Dorsch do A. Chmary, Królewiec 27 I 1781, Jan Baczyżmalski do A. Chmary, Wilno? 27 I 1781, M. Szaniawski do [A. Chmary], Dereczyn 18 II 1781.

o pożyczki[989]. Dalszych losów tych starań nie znamy. Spośród tych wszystkich interesów A. Chmary jeden — jak się wydaje — był szczególnej wagi i chyba wymagał, co sugeruje korespondencja, jego bytności w Mińskiem w lutym 1781 roku. Chodzi mianowicie o kontrakt związany z jego interesami w Mitawie z Klimem Caplinem, kapitanem? rosyjskim, obywatelem rosyjskim, związanym z grafem Piotrem Rumiancewem, feldmarszałkiem rosyjskim. Kontrakt — niedotrzymany — dotyczył sprzedaży tytoniu[990]. A. Chmara sprzedawał tytoń, który nie był odebrany i musiał zostać później taniej zbyty[991]. W marcu tym interesem A. Chmary zajmował się Żyd Leyba, który mu donosił, że dalej wszystko opornie idzie. Informował go, że do Wilna w tej sprawie pojechał [?] Komar, a ten Moskal się niesprawiedliwie buntuje, chce się procesować i manifestować[992]. W konkluzji prorokował, że kontrakt nie będzie dotrzymany[993].

Niestety, w 1781 roku uchwycenie działań A. Chmary sprawia wyjątkowo dużo problemów. Przez długie okresy nie wiemy, gdzie przebywał, a źródła są tu czasami bałamutne. Na Litwę prawdopodobnie na krótki czas A. Chmara wrócił w lutym 1781 roku, ale na sejmikach lutowych osobiście nie był, natomiast w jego włościach gromadziła się szlachta przygotowująca się do nich, a on sam miał zamówioną stancję w Mińsku[994]. Jego pobyt w tym czasie na Litwie sugeruje też list Solarego pisany z Warszawy, a posłany przez odjeżdżającego Żyda mińskiego. Wynika z niego, że A. Chmara zasmakował w życiu stolicy i w „rzymskiej czekoladzie". W liście znajduje się sugestia, że „na wiosnę da Bóg przysłużę się w Warszawie IP"[995]. Do tego ów autor dołożył najciekawsze „tutejsze" nowiny, m.in., że „anterprenor" teatru zbankrutował i „siedzi na medytacjach u kapucynów"[996], że „Moskwa już od nas wyszła prawie wszystka i podobno w tych dniach i [A.] Romanus wyjeżdża"[997], o chorobach i złym stanie zdrowia księżnej marszałkowej wielkiej koronnej Elżbiety Izabeli z Czartoryskich Lubomirskiej oraz

---

989 BCz., MNK, rkps 893, k. 29, H[iacynt] Kościa pułkownik do A. Chmary, b.m. 22 III 1781 — pisał, że jego nadzieja w prawym „przyjacielu" księcia kanclerza A.M. Sapiehy, a dalej prosił o pożyczkę. Por. też BJ, rkps 6654, k. 26—26v, Johan Meltzer snycerz do A. Chmary, Jaje? 29 I 1781.

990 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 90, k. 23—23v, Kontrakt A. Chmary z [...] Klimem Caplinem poddanym grafa P. Rumiancewa feldmarszałka obywatelem rosyjskim, 2 II 1781.

991 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 71, k. 57—58v, Regestr szkód poczynionych przez „Klima" kapitana? rosyjskiego, 2 II 1781.

992 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 67, Żyd Leyba do A. Chmary, Grodno 29 III 1781.

993 Ibidem, k. 67v.

994 Por. BJ, rkps 6654, k. 28—28v, [J.F. Piotraszko] do A. Chmary, Mińsk 1 II 1781.

995 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 157, Solary do [A. Chmary], Warszawa 2 II 1781.

996 Ibidem.

997 Ibidem, s. 158.

księcia wojewody ruskiego A. Czartoryskiego[998]. Do Mińska do A. Chmary także posyłał relacje z sejmików litewskich jego plenipotent wileński Jan Baczyżmalski[999]. Kolejna w miarę pewna wzmianka zdaje się sugerować pobyt A. Chmary na Litwie w kwietniu 1781 roku, a przynajmniej nie było go wówczas w Warszawie. Wtedy Michał Wałużynicz, skarbnik witebski, przyjechał do Warszawy i przywiózł A. Chmarze „obiecaną sumkę"[1000]. Piszący miał nadzieję, że A. Chmara szybciej wróci, niż on wyjedzie z Warszawy. Gdyby tak się stało, obiecał z pieniędzmi stanąć w Choroszewiczach lub Hołynce[1001].

Politycznie w 1781 roku nabierano do A. Chmary respektu. Bywał wówczas postrzegany jako przyjaciel bardzo wpływowych osób na Litwie. A.J. Skirmunt, pisarz ziemski piński, pisząc do A. Chmary z prośbą o wsparcie w interesie, który zawisł od Michała Przezdzieckiego, eksstarosty pińskiego, dodawał zapewne nieprzypadkowo syna śp. podkanclerzego WKL A.T. Przezdzieckiego, który był A. Chmary „wielkim przyjacielem"[1002]. Z kolei J.T. Gieysztor, miecznik trocki, przy okazji składania prośby, pisał do A. Chmary, że skoro wraz z biskupem inflanckim Józefem Kossakowskim i podkanclerzem WKL J. Chreptowiczem nie przyznali mu sęstwa ziemskiego smoleńskiego, to przynajmniej niech jego synowi Wincentemu dane będzie skarbnikostwo smoleńskie po Michale Dylewskim, który poszedł na sęstwo[1003]. W następnym liście J.T. Gieysztor, powtarzając prośbę w sprawie syna, dodawał, że obligację A. Chmary ministerium podpisać zechce[1004]. W tej korespondencji wskazani zostali kolejni sojusznicy A. Chmary. Następna prośba zaskakuje i ten krąg jeszcze poszerza. Zazwyczaj proszący dobrze wiedzieli, do kogo piszą i kto jakie ma możliwości załatwienia prośby. W tym przypadku Hermenegild Przybora, pisarz grodzki smoleński?, prosił o pomoc M. Chmarzynę, ale chyba tylko dlatego, by przekaz był odpowiednio wzmocniony, natomiast właściwym odbiorcą prośby był A. Chmara. Problem dotyczył zabranego majątku w zaborze rosyjskim i procesu, który groził H. Przyborze. Chciano go sądzić i „na wieczną niewolę zesłać, to jest na syłkę". Tłumaczył, że jest obywatelem polskim „w kraju ich nieprzysięgłym i praw rosyjskich nieznajomym". Prosił o interwencję w „gabinecie monarchini rosyjskiej" i jej posła, dodawał: „[miej łaskę] nad

998 Ibidem.

999 Por. BJ, rkps 6654, k. 31—32v, [Jan Baczyżmalski] do A. Chmary, Wilno 6 II 1781. Por. też o sejmikach BJ, rkps 6654, k. 35—36v, NN do [A. Chmary?], Wilno 10 II 1781.

1000 BCz., MNK, rkps 893, k. 31, Michał Wałużynicz skarbnik witebski do A. Chmary, Warszawa 23 IV 1781.

1001 BCz., MNK, rkps 893, k. 33—33v, M. Wałużynicz do A. Chmary, Warszawa 2 IV 1781.

1002 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 163—164, A.J. Skirmunt pisarz ziemski piński do A. Chmary, Pińsk 16 VI 1781.

1003 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 149, J.T. Gieysztor do [A. Chmary], Dydwiże 11 I 1781.

1004 BO, rkps 4909, p. 30, nl., J.T. Gieysztor do [A. Chmary], Olita 6 II 1781.

obywatelem litewskim"[1005]. O takich możliwościach A. Chmary dotąd źródła milczały, ale może coś sprawiło, że miał przystęp do O. Stackelberga. Normą już wówczas było, że o pomoc A. Chmary zabiegali obywatele związani z Sapiehami[1006]. O wzroście znaczenia A. Chmary w prowincji litewskiej i zyskiwaniu przez niego autorytetu wśród obywatelstwa, średniej szlachty, co było bardzo istotne, by funkcjonować w życiu politycznym, świadczyć może list Andrzej Stanisława Eysymonta kierowany być może do A. Chmary — nie jest to pewne, a od tego zależy ocena „wypowiadanego" zdania przez piszącego — niemniej w liście podkreśla on, że szczyci się względami kasztelanów mińskich, oprócz tego nic nie ma, a dalej w konkluzji listu prosi, by odbiorca listu pojechał na egzekucję dekretu w Słonimskie, gdzie chodziło o dobra Horodyszcze, a ich część należała do Piszczałów, podstolich orszańskich, sąsiadów Chmarów[1007]. Gdyby list ten był pisany do obcej osoby, wówczas ranga Chmarów znacznie by zyskiwała, a na to wskazuje informacja o znajomości z „kasztelanami mińskimi"; jeżeli stanowi to tylko formułę stylistyczną, a odbiorcą był jednak A. Chmara, to wymowa listu jest nieco słabsza, co nie zmienia faktu, że pozycja A. Chmary stawała się coraz silniejsza.

Z pobytami w Warszawie A. Chmary wiąże się w 1781 roku jeszcze jedna kwestia — obecność jego żony w stolicy. O niej już wcześniej wspominano, zawsze na zasadzie projektu. W 1781 roku wątek ten również się pojawiał. Warszawa i Siedlce hetmanowej A. Ogińskiej opcjonalnie wymieniane były jako miejsca jej wyjazdu. Temat ten pojawił się w lutym 1781 roku[1008]. Później jednak najwyraźniej upadł, by powrócić w lipcu tegoż roku. A. Chmara pisał wówczas z Warszawy do „w życiu jedynie najukochańszej żoneczki", że jej przybycie tutaj jest żądane — jak możemy mniemać z listu — na prośbę „strażnikowej", która 12 lipca przyjechała do Warszawy, a dnia 26 tegoż miesiąca wybierała się do Siedlec, co

1005 BO, rkps 4909, p. 73, nl., Hermenegild Przybora do [M. Chmarzyny], Mohilew [Mohylów] 23 IX 1781.

1006 Por. np. BJ, rkps 6654, k. 40, Jan Burba do A. Chmary, Wołoniszki 17 II 1781. Zabiegał on już o elekcję deputacką na przyszły rok. Z kolei Jan Baczyżmalski, plenipotent A. Chmary prosił o poparcie u podkanclerzego litewskiego J. Chreptowicza w sprawie folwarku Smolary. BJ, rkps 6655, k. 9—9v, J. Baczyżmalski do A. Chmary, Wilno 7 I 1782. J.T. Gieysztor dziękował za promowanie do zarządu starostwa prenskiego. BJ, rkps 6655, k. 21—21v, J.T. Gieysztor miecznik trocki do A. Chmary, Dydwiże 25 I 1782. Piotr Pawlikowski dziękował za miecznikostwo. BJ, rkps 6655, k. 171, P.[iotr] Pawlikowski do A. Chmary, Ostrowie 15 VII 1782.

1007 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 164, Andrzej Stanisław Eysymont do [A. Chmary?], Grodno 6 IX 1781. Dodajmy, że parę miesięcy później A.S. Eysymont dziękował A. Chmarze za koniuszostwo grodzieńskie. BJ, rkps 6655, k. 16, 24, [A.S. Eysymont] do A. Chmary, Wilno 20 i 28 I 1782. Por. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 2, s. 333. Ze spisu wynika, że został skarbnikiem grodzieńskim, a w 1784 roku awansował na horodniczego.

1008 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 159, Solary do [A. Chmary], Warszawa 2 II 1781.

A. Chmara puentował, że jego żona mogłaby tu z nią bawić „i bywać, gdzie byście chcieli”[1009]. Nie wiemy, czy M. Chmarzyna przybyła do stolicy lub w późniejszym terminie do Siedlec. Następny zachowany list A. Chmary do żony datowany jest w Warszawie 1 października 1781 roku. Kasztelan miński pisał w nim o sprawach bardzo ważnych i wielkich, jednak tylko intuicyjnie. Odnosi się wrażenie, że powaga piszącego miała usprawiedliwić czasami nie najlepszą komunikację w relacjach małżonków. W liście tym mowa o interesach wartości rzędu 800—900 tys. złp — A. Chmara przedstawiał się jako osoba jak najbardziej czynnie w nich uczestnicząca — między Stanisławem Szczęsnym Potockim a Adamem Ponińskim[1010]. List zawiera także wręcz „strategiczne” informacje, że F.K. Branicki wyjechał do „Kodnia, czyli Lubomla”, a stamtąd do Petersburga pojedzie[1011], że król ma wyjechać do Wiszniowca i „nie obiecuje w tym miesiącu powrotu”[1012]. A. Chmara przebywał w Warszawie do końca roku 1781. Pozostawał tam chyba również przez większość 1782 roku. Począwszy od 16 listopada 1781 roku, chodził na sesje Rady Nieustającej. Do końca grudnia tegoż roku na wszystkich był obecny[1013]. Czy aktywnie w nich uczestniczył, trudno powiedzieć, gdyż w jej protokołach tego z zasady nie odnotowywano, tylko wspominano o załatwianych kwestiach. Raz tylko pojawiła się w tym czasie sprawa związana z Mińskiem — była to prośba miasta o konsystencję w nim komendy wojska polsko-litewskiego „po wyjściu stamtąd komendy rosyjskiej”[1014]. A. Chmara rok 1782 przywitał w Warszawie. Dnia 4 stycznia był na sesji Rady Nieustającej[1015]. W stolicy przebywał do 8 lutego — wówczas był na sesji Rady Nieustającej, na której przychylono

---

1009 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 120, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 13 VII 1781.

1010 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 101, k. 62, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 1 X 1781. Por. W. Filipczak, *Życie sejmikowe*, s. 70. A. Poniński był zainteresowany dobrami galicyjskimi S.S. Potockiego, a ten podskarbiostwem koronnym. Por. inną datację w: Z. Zielińska, *Poniński Adam*, s. 504—512.

1011 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 101, k. 62v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 1 X 1781, k. 62v. Por. W. Konopczyński, *Branicki Franciszek Ksawery*, [w:] PSB, t. 2, Kraków 1936, s. 399—400; E. Rostworowski, *Ostatni król*, s. 96; L. Bazylow, *Polacy w Petersburgu*, Wrocław 1984, s. 37; W. Filipczak, *Życie sejmikowe*, s. 74. F.K. Branicki jechał na ślub (12 października 1781 roku) z Aleksandrą Engelhardówną, „siostrzenicą” G. Potiomkina.

1012 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 101, k. 62v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 1 X 1781. Król planował spotkać się tam z wielkim księciem Pawłem i jego żoną Marią Fiodorówną. Do spotkania doszło 1 listopada, a 8 grudnia 1781 roku Stanisław August wrócił do Warszawy. Por. P. Zając, *Giovani Andrea Archetti i Stanisława August Poniatowski. Obraz króla i wzajemnych relacji w depeszach nauncjusza do sekretariatu stanu stolicy apostolskiej z lat 1776—1784*, „Kwartalnik Historyczny” 2016, t. 123, z. 2, s. 299—300.

1013 AGAD, TML, dz. VII, rkps 40, k. 1—41, Protokół potoczny Rady Nieustającej 1781—1782. Sesje 95—105.

1014 Ibidem, k. 13v, Sesja 98 z 27 XI 1781.

1015 Ibidem, k. 42, Sesja 106 z 4 I 1782.

się do jego prośby o zgodę na wyjazd. W protokole z następnej sesji 15 lutego już nie został odnotowany[1016]. Gdzie się udał, nie wiemy, być może w sprawach komisji skarbowej litewskiej, ale pewności nie mamy. Do Warszawy na posiedzenia Rady Nieustającej A. Chmara wróci dopiero 19 lipca 1782 roku. Był to czas, w którym ze względu na brak konsyliarzy sesje nie odbywały się[1017].

Sejmiki gromniczne w 1782 roku w Mińsku — po wcześniejszych konsultacjach z A. Chmarą, ale bez jego bezpośredniego udziału[1018]— rozpoczęły się 4 lutego. Prezydował na nich A. Prószyński, podkomorzy miński. Deputatem wybrano „jednomyślnie" stolnika i pisarza grodzkiego mińskiego J. Chmarę na kadencję ruską do Grodna, o czym wybrany zaraz informował brata[1019], oraz pisarzewicza Jana Świętorzeckiego na kadencję litewską do Wilna[1020]. Następnego dnia rozpoczął się sejmik gospodarki. Postanowiono na nim dać pieniądze na reperację archiwum grodzkiego[1021]. Dalej zajęto się sprawą ucisku obywateli przez wojska moskiewskie „exotyczne". Do pilnowania wszelkich kwestii z tym związanych wyznaczono generała JKM Antoniego Bykowskiego i kapitana wojsk

---

1016 Ibidem, k. 56, 58v, 59, Sesja 116, 8 II 1782, sesja 117, 15 II 1782.

1017 AGAD, TML, dz. VII, rkps 41, k. 45v—53v, Protokół potoczny Rady Nieustającej 1781—1782, sesje 158—174, od 19 VII do 13 IX, na tych sesjach A. Chmara był, ale one z powodu braku kompletu nie obradowały.

1018 BJ, rkps 6655, k. 14—15, 19, [J.J. Kłokocki] do A. Chmary, Syczyki 17 i 24 I 1782.

1019 BJ, rkps 6655, k. 35, J. Chmara do A. Chmary, Mińsk 7 II 1782. Potem przy reasumpcji trybunału dziękował bratu, że to dzięki niemu został deputatem. BJ, rkps 6655, k. 137, J. Chmara do A. Chmary, Grodno [?] V 1782.

1020 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 21, k. 49, Akt laudum mińskiego sejmiku, 6 II 1782. Por. też NGAB, F 1727, op. 1, rkps 21, k. 51—52, Aktywacja kredensu na sęstwo trybunalskie JW. Chmarze, 6 II 1782. Pod aktem podpisy złożyli m.in.: A. Prószyński, chorąży miński Stefan Bykowski, sędzia ziemski F. Uniechowski, sędzia ziemski Mateusz Wańkowicz, sędzia ziemski Felicjan Prószyński, podstoli i podstarosta miński, pułkownik miński Michał Świętorzecki, strażnik miński Ignacy Ratyński, krajczy miński Mikołaj Świętorzecki, generał [?] Karnicki, mostowniczy Józef Woroniec, sędzic ziemski Józef Wańkowicz, Tadeusz Bohdanowicz, Jan Świętorzecki, podstoli upicki, starosta janowski Dominik Zajarski, oboźny miński Leon Mickiewicz, Ignacy Zbrożek, Jacek Żyżemski, rotmistrz miński Marcin Wańkowicz, Stanisław Bohuszewicz, Karafa Jesmen, horodniczy trocki Adam Narowysz Dyszlewicz — być może to syn horodniczego trockiego Jerzego, por. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 2, s. 120 — rotmistrz miński Jan Wołodkowicz, Ignacy Świętorzecki, Onufry Gnatowski, rotmistrz Jerzy Moszyński, kapitan Felicjan Rudnicki, Bogusław Boharewicz, Stanisław Świętorzecki, starosta sieniański Franciszek Ratyński, generał JKM Antoni Bykowski, Antoni Zawiajski, Joachim Oranowski, komornik miński Józef Żyżemski, Antoni Godziejewski, budowniczy miński Kazimierz Kostrowicki, Trojan Świętorzecki, Ignacy Sezuka, Kazimierz Swiętorzecki, palestrant Sebastian z Szymanczyc Szymański, komornik miński Feliks Jaźwiński, rotmistrz oszmiański Antoni Walicki, skarbnik smoleński Ludwik Drozdowicz, rotmistrz starodubowski Tadeusz Wieszomierski, rotmistrz miński Franciszek Walicki, Jan Suszycki, Tadeusz Zegoła, Jerzy Stański, Antoni Poźniak.

1021 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 21, k. 49v, Akt laudum, 6 II 1782.

koronnych Stanisława Bohuszewicza. W przypadku przechodów wojsk rosyjskich oni mieli załatwiać kwestie furażów, ustalać ich ceny i płacić za furaż oraz pilnować wagi[1022]. W ich gestii miały być też kwestie odszkodowań za krzywdy dokonane przez przechodzących żołnierzy[1023]. Na sejmiku ustalono wysokość zapomóg dla księży eksjezuitów — 2 tys. złp, dla bernardynów — 4 tys. złp, dla pani [?] Jachowskiej — 200 złp[1024]. Z opisu tego sejmiku wynika, że nie było na nim A. Chmary. Natomiast mógł spełnić prośbę J. Niesiołowskiego, który w imieniu biskupa wileńskiego I. Massalskiego prosił o lokum w czasie kontraktów mińskich w okolicy Mińska. J. Niesiołowski zalecił mu Zacenie A. Chmary, stąd jego sugestia i prośba o dyspozycje dla ekonoma, by pozwolił stać we dworze I. Massalskiemu kilka dni[1025].

Wiosną w województwie mińskim z udziałem A. Chmary nic się nie działo. Swoje sprawy procesowe i drobne interesy załatwiał przez plenipotentów i przyjaciół[1026], a w życiu publicznym starał się go skutecznie zastępować jego brat J. Chmara. W marcu 1782 roku sądził on na roczkach[1027] i później w trybu-

---

1022 Ibidem.

1023 Por. Ibidem, k. 50. Z Moskalami stale były problemy, informowano o przechodach coraz to kolejnych jednostek, por. np. BJ, rkps 6655, k. 27—27v, [J.J. Kłokocki] do A. Chmary, Syczyki 31 I 1782.

1024 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 21, k. 50, Akt laudum, 6 II 1782.

1025 AGAD, ZMN, rkps 100, s. 26, J. Niesiołowski do [A. Chmary], Wilno 4 II ? [1782?].

1026 Por. np. BJ, rkps 6655, k. 47, Benedykt Przysiecki do A. Chmary, Bobrujsk 20 II 1782; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 25, J. Chrehorowicz do [A. Chmary], M[nieczyt.] 5 VI 1782; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 195—196, J.T. Gieysztor do [A. Chmary], [nieczyt.] VI 1782; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 90, k. 15—16, Józef Pohowski strażnik zaświadcza A. Chmarze, Wilno 10 IV 1782, tu interesująca kwestia. Piotr i Bazyli Pohowscy, synowie „Chwiodora" Pohowskiego, obywatele mińscy i rzemiosłem się parający „chcąc się uwolnić od poddaństwa a klejnotem szlachectwa zaszczycać różnych do tego szukali środków i sposobów", a mianowicie „wyjęli z metryk WKL dokumenta dawności imion memu prawdziwe i onemi się zaszczycali". Por. też podobne oświadczenie Trojana i Karola Pohowskich. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 13, k. 1—1v, Wypis z ksiąg połockich, 4 IX 1784. Niekiedy A. Chmara bardzo ufał swoim bliskim, co trochę dziwiło z natury nieufnego Jacka Puttkamera, pisał o tym do A. Chmary. Relacjonował sytuację, kiedy ksiądz rektor [?] czytał list znajomej do M. Chmarzyny, gdy posłaniec mu zwrócił uwagę, że list nie do niego, odparł, że „Dobry jestem przyjaciel tych Pań mogę czytać ich korespondencję". Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 74v, J. Puttkamer do [A. Chmary], Mińska 20 X 1782. Por. o wygranej sprawie w trybunale z biskupem L.I. Riaucourem, A, Chmara miał otrzymać przeszło 43 tys. złp, por. m.in. BJ, rkps 6655, k. 29v—30v, 31—32, 41, 42—42v, 45, 54, [A.S. Eysymont?] do A. Chmary, Wilno 3 II 1782, Jan Baczyżmalski do [A. Chmary], Wilno 4, 11, 18 II 1782, [Józef Downarowicz?] do A. Chmary, Wilno 11, 25 II 1782. L.I. Riaucour już wówczas nie żył, sprawę kończył później jego bratanek Andrzej Riaucour, „minister elektora saskiego", por. LVIA, SA rkps 171, k. 554—555, Dekret JW. Chmary Wdy miń z JW. [Andrzejem] de Riaucourem, Wilno 10 III 1785. Chodziło o dobra Choroszewicze i nagrodzenie szkód, A. Riaucour miał wypłacić 5 850 złp.

1027 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 21, k. 95, Roczki marcowe, 7 III 1782. J. Chmara miał swoje sprawy i tak więc musiał w sądach bywać. Por. NGAB, F 1727, op. 1 rkps 21, k. 285, Akt wlewkowego zapisu

nale, gdzie był deputatem[1028], potem starał się zastąpić brata w kwestiach politycznych. Do niego zwracał się z prośbą o to z Warszawy 24 czerwca 1782 roku J. Chreptowicz. Zapewniając go, że jego gorliwość obywatelska jest znana, prosił, by na sejmikach przedsejmowych wybierał cnotliwych posłów. Zalecał mu wybór podkomorzego mińskiego A. Prószyńskiego i starosty sądowego mińskiego Dominika Przezdzieckiego[1029]. O tym, że postanowiono wykorzystać J. Chmarę na sejmikach, świadczy też jego list do A. Chmary, w którym informował go o wizycie generała ziem podolskich A.K. Czartoryskiego — ten, jadąc do Wilna, a będąc przejazdem w Grodnie, rozmawiał z J. Chmarą o zbliżających się sejmikach poselskich, na które też jechał. J. Chmara pisał, że prowadził z nim rozmowę o kandydatach do poselstwa w województwie mińskim. Zauważał, że mocno go zdziwiło to, że A. Prószyńskiego promuje kanclerz litewski A.M. Sapieha i nie był z tego kontent[1030]. Ta kandydatura chyba nie przypadła do gustu także J. Chmarze. Wspominał w liście do brata o kłopotach procesowych z Prószyńskimi[1031]. Niemniej A. Prószyński utrzymał się w gronie kandydatów, o czym informował na początku sierpnia A. Chmarę T. Bykowski, również przy wsparciu A.K. Czartoryskiego, generała ziem podolskich, starający się o poselstwo w Mińskiem[1032].

Formalnie przygotowania do sejmików poselskich w Mińsku rozpoczęły się pod koniec kwietnia 1782 roku. Dnia 26 kwietnia A. Chmara odpowiedział na list okólny króla[1033]. Stanisław August przesłał odpowiedź, sformułowaną zwyczajowo w ogólnych wyrazach, 22 maja[1034]. Tę samą datę nosi akt uniwersału na sejmik przedsejmowy — zapowiadał on sejm w Warszawie na 30 września 1782 roku, sejmiki poselskie wyznaczał na 19 sierpnia i oczywiście zalecał obranie posłów dobrych i miłych ojczyźnie[1035].

---

od IP Dombrowskiego WP Joach. Chmarze na poddanego, 28 VIII 1782. Jan Dąbrowski instygator sądowy Komisji Edukacji Narodowej, występował o chłopa, do dzierżawy J.? Chmary.

1028 NGAB, F 1636 op. 1, rkps 7, k. 1, [druk] Wiadomość stancyi JJWW Deputatów na Trybunał Główny W.X. Litt. na kadencję grodzieńską obranych roku 1772 [1782]. Wiemy nawet, że przez czas trwania trybunału J. Chmara miał kwaterę u brygidek.

1029 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 69, J. Chreptowicz do [J. Chmary], Warszawa 24 VI 1782.

1030 BO, rkps 4909, p. 19, nl., J. Chmara do [A. Chmary], Grodno 10 VIII 1782.

1031 Ibidem.

1032 Por. BJ, rkps 6655, k. 190, T. Bykowski do A. Chmary, Konstantynów 4 VIII 1782. Por. BJ, rkps 6655, k. 207v, [Adam] Przesmycki do A. Chmary, Siemków 16 VIII 1782.

1033 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 279—279v, kopia, A. Chmary odpowiedź na list okólny króla, b.m. 26 IV 1782. O rozmowach o przyszłym sejmie, kto marszałkiem itp. por. BJ, rkps 6655, k. 123—124, Solary do A. Chmary, [Warszawa] 6 V 1782.

1034 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 279—279v, kopia, Stanisław August do A. Chmary, Warszawa 22 V 1782.

1035 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 21, k. 217—218, Akt Uniwersału na sejmik przed sejmowy w roku 1782, Warszawa 22 V 1782.

Gdzie przebywał w tym czasie A. Chmara, nie wiemy. Na pewno nie było go w Warszawie na ostatnich kwietniowych sesjach Rady Nieustającej[1036]. Wyjazd do stolicy planował — pozostawiając sprawy gospodarcze swym zarządcom[1037], a trybunalskie bratu[1038]— w połowie czerwca. Wtedy była już ułożona lista posłów. W procesie jej tworzenia uczestniczył, niemniej informacje o tym są dość enigmatyczne[1039]. Wiemy z listu jego żony, że przed 19 lipca 1782 roku był razem z nią w Siedlcach[1040], skąd udał się do Warszawy, gdzie był już 19 lipca na sesji Rady Nieustającej[1041]. Z jej protokołów wynika, że nigdzie dalej nie mógł wyjechać, był bowiem na wszystkich ich posiedzeniach do zakończenia kadencji, czyli do ostatniej sesji 28 września 1782 roku[1042]. Do Warszawy z Siedlec, gdzie cały czas trwała sielankowa zabawa[1043], planowała przyjechać również M. Chmarzyna, czekała tylko na znak od męża[1044]. Ten zapewne otrzymała, gdyż od lipca 1782 roku przebywała w Siedlcach, gdzie — jak wynika z jej listów — zatrzymała się cała kolonia litewska. Byli tam m.in. [?] Woyniłłowicz i [?] Włodek[1045], Ciecierscy[1046], stolnikowa lidzka [?] Narbuttowa[1047]. Sądząc po ekwipażach, prawie wszyscy przygotowani byli na dłuższy pobyt u hetmanowej A. Ogińskiej, co tyczy także Chmarów, którzy przywieźli ze sobą ludzi kuchennych, aby poduczyli się fachu[1048]. Kwestia wyjazdu M. Chmarzyny do Warszawy pojawiała się przez całą

1036 AGAD, TML, dz. VII, rkps 40, k. 104—105, Protokoły Rady Nieustającej, Sesje 134—135, 23, 26 IV 1782.

1037 Por. np. BJ, rkps 6655, k. 167—168v, 188, 206—207v, 208—208v, A.[dam] Przesmycki do A. Chmary, Siemków 12 VII, 2, 16 VIII 1782, Maciej Bułharowski komornik mścisławski? do A. Chmary, Hołynka 19 VIII 1782.

1038 Por. np. BJ, rkps 6655, k. 165, 175, 212, 214, J. Chmara do A. Chmary, Grodno 11, 25 VII, 19, 22 VIII 1782.

1039 Por. BJ, rkps 6655, k. 156—156v, [J.J. Kłokocki] do A. Chmary, Syczyki 13 VI 1782.

1040 BStW, rkps akc. 1780, k. 358, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 19 VII 1782.

1041 AGAD, TML, dz. VII rkps 41, k. 45v, Protokoły Rady Nieustającej, sesja 158, 19 VII 1782. Mniej więcej w tym samym czasie był również na popisach uczniów szkół wydziałowych warszawskich, w czym towarzyszył m.in. biskupowi płockiemu Michałowi Poniatowskiemu i Antoniemu Okęckiemu kanclerzowi koronnemu. Por. T. Ostrowski, *Poufne wieści z oświeconej Warszawy. Gazetki pisane z roku 1782*, oprac. R. Kaleta, Wrocław 1972, s. 262—263 (przypis 357).

1042 AGAD, TML, dz. VII, rkps 41, k. 46—73v, Protokoły Rady Nieustającej, sesje 159—179 (od 23 VII do 28 IX 1782).

1043 BStW, rkps akc. 1780, k. 366, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 31 VII 1782, tu relacja o przejażdżkach po okolicy, podwieczorkach, ponczu, lodach i pannach przebranych po „wieśniacku" śpiewających piosenki.

1044 BStW, rkps akc. 1780, k. 360v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 23 VII 1782.

1045 Ibidem.

1046 BStW, rkps akc. 1780, k. 362, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 26 VII [1782?].

1047 BStW, rkps akc. 1780, k. 390, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 25 X [1782].

1048 BStW, rkps akc. 1780, k. 368, 370, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 2, 9 VIII 1782. Tu wspomniani niejaki Ignacy uczący się za piekarza i drugi Pawełek, ten bez przydziału.

jesień. Projektowano, że pojedzie ona z A. Ogińską, tę jednak wstrzymywały różne dolegliwości[1049], a tak naprawdę — jak pisała niezadowolona M. Chmarzyna — ona „cale tego [wyjazdu] nie życzy"[1050]. Obie panie, M. Chmarzyna i A. Ogińska, prosiły A. Chmarę, by przesłał im zaraz jak będzie gotowy diariusz sejmu[1051]. Żona A. Chmary liczyła jednak na wyjazd do Warszawy, pisała bowiem do męża, że przysłał jej bilet zapraszający na pyszną kolację w Warszawie, co ją uradowało, „ale milszy byłby dla mnie nierównie, gdybyś do siebie zaprosił na grzanki"[1052]. M. Chmarzyna do męża w końcu chyba pojechała, w każdym razie 25 października pisała, że cieszy się, że się zobaczą, prosiła, by mąż czekał na nią w pałacu hetmanowej we wtorek wieczór, ale dodawała, że to nadal musi pozostać sekretem, gdyż gdyby się wydało, to A. Ogińska może zrezygnować z wyjazdu[1053]. Niestety, nie wiemy, jaki był finał tej projektowanej schadzki i czy do ich spotkania oraz wyjazdu hetmanowej A. Ogińskiej do Warszawy w ogóle doszło w końcu 1782 roku.

Sejmiki poselskie mińskie 1782 roku miały interesujący przebieg, tak jak zresztą przewidywał Adam Przesmycki, opisując przedsejmikową rywalizację w Mińsku pomiędzy Antonim Prószyńskim a kapitanem Kazimierzem Zawiszą, którego wspierać miał referendarz litewski Wincenty Tyszkiewicz. D. Przezdziecki jako kandydat na posła uchodził za „pewniaka"[1054]. W laudum sejmiku mińskiego datowanego na 20 sierpnia 1782 roku zapisano, że zagaił go Antoni Prószyński, potem, sam ubiegając się o poselstwo, przewodzenie obradom oddał Franciszkowi Uniechowskiemu. Jako pierwszego posłem jednogłośnie wybrano D. Przezdzieckiego[1055].

1049 BStW, rkps akc. 1780, k. 372—372v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 21 IX 1782. Właściwie to była jedna dolegliwość, jakiś wrzód, który raz był twardszy, raz miększy, ale nie mógł się zagoić. Potem pisała, że hetmanowa „cale się ma lepiej, ale podobno nie tak prędko pojedzie do Warszawy". O problemie tym wypowiadał się również kanclerz A.M. Sapieha, żeby absolutnie nie jechała, bo woli ją zdrową w Siedlcach, jak chorą w Warszawie. BStW, rkps akc. 1780, k. 374, 376, 380v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 20, 25, 26 IX 1782. M. Chmarzyna sama oceniła przypadłość A. Ogińskiej, stwierdzała, że wrzód twardy, ale nic ciepłego nie przykładają, i prosiła „mężulka", by nic nie gadać ani o liście, ani o wrzodzie. BStW, rkps akc. 1780, k. 380v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 20 IX 1782.

1050 BStW, rkps akc. 1780, k. 372v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 21 IX 1782. Później pisała, że hetmanowa za dwie niedziele pojedzie. BStW, rkps akc. 1780, k. 382, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 30 IX 1782, to samo pisała już wcześniej. BStW, rkps akc. 1780, k. 378, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 27 IX 1782.

1051 BStW, rkps akc. 1780, k. 378, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 27 IX 1782.

1052 BStW, rkps akc. 1780, k. 381, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 20 IX 1782.

1053 BStW, rkps akc. 1780, k. 390, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 25 X [1782].

1054 BJ, rkps 6655, k. 207v, [Adam] Przesmycki do A. Chmary, Siemków 16 VIII 1782.

1055 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 21, k. 278—278v, Laudum sejmiku mińskiego, [Mińsk] 20 VIII 1782. Por. też NGAB, F 1727, op. 1, rkps 21, k. 274, Akt kredensów na poselstwo z wdztwa mińskiego, 20 VIII 1782; AKP, rkps 136, nl., Diariusz sejmu 1782, lista posłów.

Do drugiego poselstwa zgłosiło się wielu kandydatów, ale ostatecznie do rozgrywki doszło pomiędzy Antonim Prószyńskim i Kazimierzem Zawiszą. Odbyło się „kreskowanie". Głosy zbierało 3 cenzorów: [F.?] Uniechowski, Tadeusz? Wańkowicz i Felicjan Prószyński[1056]. „Kreskowano" dwa dni, sesje solwowano, dopiero 20 sierpnia rano proces ten zakończono. A. Prószyński zabrał głosy, które dostał, i wyszedł „za przybyciem znaczney partyi", zakończył tym samym „kreskowanie"[1057]. Pod wyborem K. Zawiszy podpisało się 145 obywateli[1058]. Potem zebrani pisali instrukcje dla swych posłów i składali podpisy. W instrukcji zalecono, by posłowie zabiegali o ulgę w podatkach, kolejny raz wspominano o sprowadzeniu trybunału do Mińska[1059]. W instrukcji chwalono Franciszka Bukatego, szambelana JKM, będącego w Londynie[1060] i wystąpiono w obronie Jana Niezabitowskiego, ekspodkomorzego nowogródzkiego, prosząc, aby spod rygoru dekretu trybunalskiego był uwolniony i do aktywności przywrócony[1061]. Na tym sejmik — sesją wieczorną — zakończono. Co było powodem wydania dekretu na J. Niezabitowskiego, nie wiemy. Na sejmiku z całą pewnością nie było A. Chmary. Przypuszczalnie nie uczestniczył w nim — mimo nalegań J. Chreptowicza — również J. Chmara, który dopiero później pisał do brata, aby koniecznie wesprzeć w Warszawie wybór K. Zawiszy, na co nalegał A.K. Czartoryski[1062]. W tym samym duchu do działania przekonywał A. Chmarę

1056 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 21, k. 278v, Laudum sejmiku mińskiego, [Mińsk] 20 VIII 1782.

1057 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 21, k. 279, Laudum sejmiku mińskiego, [Mińsk] 20 VIII 1782; NGAB, F 1727, op. 1, rkps 21, k. 274—274v, Akt kredensów na poselstwo z wdztwa mińskiego, 20 VIII 1782. Por. też NGAB, F 694, op. 5, rkps 65, k. 57—67v, Wypis z ksiąg ziemskich mińskich, 21 VIII 1782 — to odpis laudum sejmiku mińskiego. W nim K. Zawisza przedstawiony jest jako burzyciel spokoju publicznego. Część szlachty broniła K. Zawiszę. Por. NGAB, F 694, op. 5, rkps 197, k. 49—53v, My obywatele prześwietnego województwa mińskiego, 30 VIII 1782.

1058 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 21, k. 274v—275v, Akt kredensów na poselstwo z wdztwa mińskiego, 20 VIII 1782. Podpisy m.in. F. Uniechowski, Tadeusz Wołodkowicz, Antoni Świętorzecki, Jan Pawlikowski podczaszy, Leon Mickiewicz koniuszy, Kazimierz, Mikołaj i Tadeusz Świętorzeccy, Ignacy Przysiecki, Marcin Olędzki, Michał Bohusz, Jan Karol Zawisza pułkownik, Antoni Iwaszkiewicz. Brak podpisów Chmarów. Inny wynik por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 21, k. 280—283v, Akt regestru „na stronę JW Zawiszy", 19 VIII 1782, tu 398 podpisów, sporo podpisów krzyżykami i sporo zaścianków. „Takowy regestr szlachty i przyjaciół wotujących na stronę […] Kazimierza Zawiszy", k, 283 — cały dokument pisany jedną ręką.

1059 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 21, k. 279v, Laudum sejmiku mińskiego, [Mińsk] 20 VIII 1782. Por. też NGAB, F 1727, op. 1, rkps 21, k. 276—277, Akt instrukcji, [Mińsk] 20 VIII 1782.

1060 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 21, k. 276v, Akt instrukcji, [Mińsk] 20 VIII 1782. Taki sam punkt znalazł się w instrukcji mozyrskiej, por. NGAB, F 1728, op. 1, rkps 23, k. 985—985v, Akt instrukcji, 21 VIII 1782. Chciano też docenić zasługi Władysława Gurowskiego i Michała Jerzego Mniszcha, marszałków wielkiego i nadwornego litewskich.

1061 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 21, k. 277, Akt instrukcji, [Mińsk] 20 VIII 1782.

1062 Por. BJ, rkps 6655 k. 226v, J. Chmara do A. Chmary, Grodno 29 VIII 1782.

J.J. Kłokocki[1063]. Okazało się również, że A. Prószyńskiego wspierał J. Chreptowicz, co w Siedlcach u hetmanowej A. Ogińskiej zamierzano mu wyperswadować, co się chyba udało, gdyż ostatecznie posłem został K. Zawisza[1064].

Do czasu rozpoczęcia sejmu i później podczas jego trwania A. Chmara otrzymywał od małżonki dokładne relacje o tym, co działo się w Siedlcach. Wydaje się, że one — tak jak jego wcześniejszy pobyt w Siedlcach — mogły mieć wpływ na jego bardziej niezależną od króla postawę na sejmie. Znaczna część gości odwiedzających wówczas Siedlce była niechętna Stanisławowi Augustowi[1065]. Relacje M. Chmarzyny, nawet jeżeli dokładnie nie odtwarzały treści spotkań, to zawierały zestawienie rozmawiających, co już dawało A. Chmarze wiele do myślenia. Pod koniec lipca pisała, że przyjechał ambasador O. Stackelberg, „cale niespodziewany", a nieco później przybył biskup inflancki J. Kossakowski. Dalej relacjonowała, że O. Stackelberg powiedział, że nie widział A. Chmary w Warszawie i że „hetmanowa bardzo mu rada, ale się tysz i dziwuje, że odjechał", wcześniej „różne fety dla niego robiła", przed przygotowywaną galą dla wojewodziny wołyńskiej Anny z Sapiehów Sanguszkowej[1066]. M. Chmarzyna radziła mężowi: „Trzeba żebyś był u niego, bo się u mnie pytał, gdzie ty jesteś, że ciebie nie widział [w] Warszawie, barzo był grzeczny dla wszystkich i wesoły"[1067]. Prawdopodobnie M. Chmarzyna takie spotkanie chciała zaaranżować, gdyż w kolejnym liście wzmiankowała o przekazanej dla niego przez O. Stackelberg korespondencji[1068]. W następnych listach informowała o przybywających do Siedlec kolejnych gościach: księciu generale podolskim A.K. Czartoryskim, który tu jest od „ftorku", „zwyczajnie barzo grzeczny", a A. Chmarę często wspominał z wielkimi oświadczeniami, niekontent, że ten na niego nie czekał, ale wytłumaczyła mu, że mąż spieszył się na Radę[1069], o staroście urzędowskim Kajetanie Potockim, pośle na zbliżający się sejm, o Sewerynie Rzewuskim, hetmanie polnym, który zamierzał po

---

1063 Por. BJ, rkps 6655 k. 222v, [J.J. Kłokocki] do A. Chmary, Zamość 29 VIII 1782.

1064 Por. BJ, rkps 6655 k. 229—230, [Józef Downarowicz] do A. Chmary, Siedlce 3 IX 1782, poza tymi informacjami piszący przesyłał A. Chmarze diariusz sejmiku mińskiego. Por też BJ, rkps 6655 k. 241, [Józef Downarowicz] A. Chmary, Siedlce 7 IX 1782. Ostatecznie posłem mińskim został K. Zawisza. Por AKP, rkps 136, Diariusz sejmu 1782, lista posłów; W. Filipczak, *Rugi poselskie i losy „rozdwojonych" sejmików przedejmowych 1778—1786*, „Czasopismo Prawno-Historyczne" 1997, t. 49, z. 1—2, s. 75.

1065 BStW, rkps akc. 1780, k. 360, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 23 VII 1782 — tu o Kurdwanowskich.

1066 BStW, rkps akc. 1780, k. 362, 364, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 26, 28 VII [1782?].

1067 BStW, rkps akc. 1780, k. 364, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 28 VII 1782. Zaraz po tym zdaniu, kolejne dotyczyło rejestru bielizny.

1068 BStW, rkps akc. 1780, k. 366, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 31 VII 1782.

1069 BStW, rkps akc. 1780, k. 380, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 20 IX 1782.

sejmie wziąć ślub z marszałkówną wielką Konstancją Lubomirską[1070], i o [?] Gołuchowskim[1071]. M. Chmarzyna poczuła się w Siedlcach na pewno dowartościowana, o czym świadczą pewniejsze niż wcześniej jej rekomendacje dla męża — zalecała mu różnych poznanych w Siedlcach ludzi, niestety, nie zawsze oznaczała kogo i do czego[1072]. Później, w czasie sejmu, będąc w Siedlcach, była zła i rozgoryczona — pisała wówczas do męża, że o sejmie tam nic nie wiadomo, tak jakby Siedlce nie były „50 mil" od stolicy, radziła hetmanowej A. Ogińskiej, żeby ułanów rozstawiła, „to by przez dzień wiedziała, co się dzieje w Warszawie"[1073], przypuszczalnie tym bardziej się irytowała, że dwa tygodnie wcześniej A. Ogińska chciała dla A.K. Czartoryskiego rozstawić konie, aby w jeden dzień dojechał do Warszawy[1074]. Życie polityczne wciągnęło M. Chmarzynę. Chyba była dumna, gdy na początku października 1782 roku pisała do męża, że wolałaby, by był w radzie, a nie marszałkiem trybunału, „bo w drugiej funkciy strata zdrowia i supstanciy"[1075]. Nie była zadowolona, gdy dowiedziała się, że męża w nowym składzie Rady Nieustającej nie ma. Sytuację podsumowała krótko, że nie będą bywać u hetmanowej A. Ogińskiej w Siedlcach. Zrezygnowana sugerowała mężowi, by napisał „do Litwy po konie", bo już chciała być jak najprędzej w domu[1076].

Co działo się w majątkach Chmarów podczas ich długiej nieobecności? — tego dokładnie nie wiemy, ale w treści listów zainteresowanych, w których rzadko, akurat w tym okresie, dotykali kwestii domowych, nie ma wzmianki o poważniejszych trudnościach, a jedynie o drugorzędnych drobiazgach[1077], co może świadczyć o tym, że wszystko szło normalnym torem. Sprawą,

---

1070 BStW, rkps akc. 1780, k. 374v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 25 IX 1782. Do zawarcia tego małżeństwa doszło 7 listopada 1782 roku. Por. Z. Zielińska, *Rzewuski Seweryn*, [w:] PSB, t. 34, Wrocław 1992—1993, s. 142.

1071 BStW, rkps akc. 1780, k. 381, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 20 IX 1782.

1072 Por. np. BStW, rkps akc. 1780, k. 360v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 23 VII 1782. Innym razem pisała, że list posyła przez „syna Krzysztofowej", który jedzie do Warszawy starać się o służbę, był w Nieświeżu 5 lata za profesora, teraz się ożenił, rozumiała, że u jej męża miejsca nie znajdzie, ale chciała, by ten go gdzieś rekomendował. BStW, rkps akc. 1780, k. 382, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 30 IX 1782. Fragment ten może mieć podtekst bardzo osobisty, M. Chmarzyna miała bardzo rozwinięty instynkt opiekuńczy, być może to zarzut, wyrzut, o brak potomków, wszak u nas nie ma kogo uczyć?

1073 BStW, rkps akc. 1780, k. 386, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 4 X 1782.

1074 BStW, rkps akc. 1780, k. 380, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 20 IX 1782.

1075 BStW, rkps akc. 1780, k. 385, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 2 X 1782.

1076 BStW, rkps akc. 1780, k. 388, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 11 X 1782.

1077 Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 360v—361, 363, 364, 368, 372, 378v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 23, 26, 28, VII, 2 VIII, 21, 27 IX 1782. Przykładowo, tłumaczy się M. Chmarzyna, że nie wie, gdzie oddane są do prania obrusy gdańskie, bo [?] Garliński płochy wyjechał, nie widząc

która mogła zaniepokoić kasztelana mińskiego, był problem terminu zapłaty za Ihumeń[1078]. Gdy pojawiłyby się poważniejsze sprawy, wówczas zawsze mógł liczyć A. Chmara na brata, który, będąc deputatem mińskim, jakkolwiek wyznaczonym na kadencję ruską, mógł przez zaprzyjaźnionego drugiego deputata mińskiego, Jana Świętorzeckiego, oddziaływać w Wilnie w czasie trwania tamtejszej kadencji Trybunału Litewskiego, od 15 listopada 1782 roku, pod laską wojewody mińskiego J.M. Radziwiłła[1079]. Zresztą J. Chmara cały czas informował brata o stanie spraw procesowych, które go interesowały[1080] i o zdarzeniach natury politycznej z terenu, który obserwował, a gdy był w Grodnie, to donosił np. o projektach sejmików poselskich grodzieńskich[1081].

Latem 1782 roku w Warszawie A. Chmara pełnił obowiązki konsyliarza Rady Nieustającej i przygotowywał się do zbliżającego się sejmu, m.in. szykował sobie stancję, dotąd bowiem ulokowany był w pałacu hetmanowej A. Ogińskiej, miałby zatem kłopot, gdyby chciała ona zjechać do stolicy[1082]. Sejm rozpoczął się 30 września 1782 roku. Zdominowały go dwie sprawy. Pierwszą z nich była kwestia ubezwłasnowolnienia biskupa krakowskiego Kajetana Sołtyka. Opozycji chodziło o uchylenie rezolucji Rady Nieustającej, odrzucającej możliwość uwolnienia K. Sołtyka. Z takim wnioskiem wystąpił na sejmie Stanisław Kostka Potocki. W głosowaniu za wnioskiem byli m.in. kanclerz A.M. Sapieha i kasztelan miński A. Chmara. Wniosek jednak upadł[1083]. Wydaje się, że choć A. Chmara

---

się ze mną. Pisała, że zdarza się, że uczący się na piekarza chłopiec pije. Prosiła o posłanie poczty itp. Por. też BJ, rkps 6664, k. 102, A. Przesmycki do [A. Chmary], Siemków 25 I 1782.

1078 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 74—74v, J. Puttkamer do [A. Chmary], Mińska 20 X 1782.

1079 LMAVB, F 9, rkps 3013, k. 56v, Gazety pisane, Warszawa 11 XI 1782, Doniesienie z Wilna 16 XI [1782]; *Deputaci Trybunału Głownego Wielkiego Księstwa*, s. 353.

1080 BO, rkps 4909, p. 19, nl., J. Chmara do [A. Chmary], Grodno 10 VIII 1782 — tu m.in. o sprawie Józefa Skumin Tyszkiewicza, wojewody smoleńskiego, księżnej [?] Woronieckiej z Kostrowickimi, nie po jej myśli rozsądzonej i o „interesowaniach" procesowych J. Chreptowicza.

1081 Ibidem.

1082 BStW, rkps akc. 1780, k. 372v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 21 IX 1782. Później pisała, że dziwi ją, że się jeszcze z pałacu hetmanowej A. Ogińskiej nie wyniósł, hetmanowa za dwie niedziele pojedzie. BStW, rkps akc. 1780, k. 382, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 30 IX 1782.

1083 Por. o sprawie K. Sołtyka w 1782, A. Stroynowski, *Opozycja sejmowa*, s. 163—164, 168—169; W. Filipczak, *Życie sejmikowe*, s. 76—83; M. Czeppe, *Sołtyk Kajetan Ignacy*, [w:] PSB, t. 40, Kraków 2000—2001, s. 400—401; K. Rudnicki, *Biskup Kajetan Sołtyk 1715—1788*, Warszawa—Kraków 1906, s. 179—223. Por. też K. Bucholc-Srogosz, *Senat stanisławowski w historiografii polskiej*, Częstochowa 2015, s. 46, 116; Eadem, *Postawy senatorów wobec sprawy biskupa Kajetana Sołtyka na sejmie 1782 r.*, [w:] *Kultura staropolska — poszukiwanie sacrum odnajdywanie profanum*, red. B. Rok, F. Wolański, Toruń 2013, s. 531—546. Autorka ta pisze, że później A. Chmara zmienił zdanie w trakcie sejmu. Raczej sprawa była prostsza, projekt upadł, ale przekonania A. Chmary się nie zmieniły, dość konsekwentnie bronił on duchownych i ich wspomagał; z czego wynikało takie

głosował przeciw obozowi królewskiemu, to wynikało to z czysto ludzkich oraz poniekąd religijnych przekonań kasztelana mińskiego i być może z kalkulacji, że wniosek ten nie ma szans na sukces, czyli głosując w ten sposób, królowi nie zaszkodzi, a sumienie będzie miał czyste — to hipoteza, ale składając w całość zachowania A. Chmary z różnych czasów i różnych okoliczności, sądzić można, że jest ona bardzo prawdopodobna. Z pewnością, co pokazały następne miesiące, Stanisław August absolutnie nie uznał go za swego wroga. Warto w tym kontekście zauważyć, że na pewno przed sejmem proponowano A. Chmarze laskę marszałka na przyszłym Trybunale Litewskim[1084]. Dla A. Chmary na sejmie 1782 roku zdecydowanie ważniejsza była kwestia oceny działań A. Tyzenhauza, dla Stanisława Augusta zresztą chyba również. A. Chmara bronił podskarbiego nadwornego litewskiego 19 października na XVIII sesji sejmu[1085], ale w tej materii nie wszystko było jasne, tym bardziej że sprawa ta cały czas była w trakcie rozgrywania, przed sejmem, w czasie sejmu i po nim. Dlatego chyba trafnie M. Chmarzyna pisała do męża, życząc mu, żeby go nie powołano do komisji oceniającej działania A. Tyzenhauza[1086], jednak A. Chmara ostatecznie wszedł w jej skład[1087]. W tej komisji zbiegały się wszystkie nici dotyczące oceny działań A. Tyzenhauza, które budziły wówczas duże emocje, tym bardziej że plotkowano, że jego prawa ręka, F. Suchodolec, a podobno „pewnie" — według dekretu komisji grodzieńskiej — zwariował[1088], dopełniał informacjami ten obraz J. Chmara[1089]. A. Chmara wiedział również, że ogół obywateli jest niechętny podskarbiemu nadwornemu i że „wszyscy czekają zniknięcia jego wpływów"[1090].

---

jego postępowanie, bynajmniej nie jest takie pewne, odpowiedź najprostsza — z religijności, ale ona może być bardzo niepełna, wszak źródłowo jest nieweryfikowalna.

1084 BStW, rkps akc. 1780, k. 385, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 2 X 1782 — w liście tym oceniała, czy warto ją przyjąć. Wówczas to się jeszcze nie ziściło.

1085 S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. 2, s. 502. Wcześniej pisano o niej do A. Chmary, por. AGAD, ZACz., rkps 686, s. 12—13, Michał Wałużynicz skarbnik witebski do [A. Chmary?], Warszawa 15 IV 1782.

1086 BStW, rkps akc. 1780, k. 388, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 11 X 1782.

1087 NGAB, F 1636, op. 1, rkps 7, k. 3, [druk] Do komisji skarbu WKL, wyznaczeni z senatu [1782]. Por. szerzej S. Kościałkowski, *Stanisław Tyzenhauz*, t. 2, s. 462—533.

1088 Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 378, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 27 IX 1782. F. Suchodolec się jednak tylko bronił, por. BJ, rkps 6212, k. 9—9v, Sprawa [A. Tyzenhauza] podskarbiego z kredytorami, b.m. [1781]. Tu m.in. pisano, że F. Suchodolec nadzorował wszelkie układy między wierzycielami a podskarbim A. Tyzenhauzem, wydawał kwity i rewersa, a widząc w obecnej sytuacji, co się dzieje, „zdradziwszy pana", uciekł z papierami, dlatego rozsądzać sprawy nie można. Por. o sytuacji A. Tyzenhauza i zdradzających go, S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. 2, s. 537—539.

1089 BO, rkps 4909, p. 19, nl., J. Chmara do brata [A. Chmary], Grodno 10 VIII 1782.

1090 Por. BJ, rkps 6655, k. 6, A. [S.] Eysymont do A. Chmary, Słonim 8 I 1782. Por. BJ, rkps 6655, k. 214, J. Chmara do A. Chmary, Grodno 22 VIII 1782, pisał o porażce na sejmikach poselskich A. Tyzenhauza, z których musiał wyjechać obłożony kondemnatami, oddalił się z Grodna i pojechał do

Sejm 1782 roku zakończył się dla A. Chmary sukcesem, o czym świadczy chociażby umieszczanie go w różnych gremiach. Wydaje się, że dotychczasowe członkostwo w Radzie Nieustającej miało szczególne znaczenie. Był wówczas postacią rozpoznawalną i chyba uznawaną za mającą wpływy już nie tylko w otoczeniu Sapiehów, ale także dworu Stanisława Augusta. Prośba J. Niesiołowskiego, wojewody nowogródzkiego, w sprawie wsparcia procesu w trybunale[1091] może to sugerować czy potwierdzać, a J. Niesiołowski miał kogo prosić o pomoc[1092].

Niestety, nie wiemy, jak i gdzie działał A. Chmara w końcu 1782 roku i na początku 1783 roku. Źródła potwierdzają jego aktywność dopiero na sejmiku gromnicznym w Mińsku 2 lutego 1783 roku. Wybrano na nim jednomyślnie za deputatów rotmistrza mińskiego Jana Wołodkowicza na kadencję ruską do Grodna oraz Stanisława Bohuszewicza, kapitana JKM wojsk koronnych na kadencję litewską do Wilna. Rekomendowano ich zwyczajowo jako znających prawo i będących godnymi obywatelami[1093]. Pod dokumentem podpisało się 67 osób, m.in.: kasztelan miński A. Chmara, podkomorzy WKL H.W. Radziwiłł, podkomorzy miński A. Prószyński, J. Chmara, Dominik Zajarski i Dominik Radziwiłł[1094]. Relację z tego sejmiku A. Chmara złożył królowi, pisząc do niego 7 lutego 1783 roku. W liście tym zapewniał monarchę, że województwo mińskie zawsze skłonne do posłuszeństwa WKM, wybrało jednomyślnie na sejmiku sędziów do trybunału według zalecenia podkanclerzego WKL J. Chreptowicza[1095]. W dalszej części listu informował o znacznie ważniejszej elekcji, której dokonano w czasie tych sejmików, a mianowicie elekcji starosty mińskiego po śmierci D. Przezdzieckiego — „obraliśmy zgodnie Xcia Imci [Hieronima Wincentego] Radziwiłła podkomorzego WKL". Prosił, by król łaskawie wydał stosowny przywilej dla nowego starosty, o co suplikował w imieniu całego województwa[1096]. W tym kontekście trochę niejasna jest wymowa listu Stanisława Augusta do A. Chmary datowanego w Warszawie 5 lutego, w którym król pytał kasztelana mińskiego, czy zapomniał

[?] Paca, mocno tam zachorował, i stamtąd przysłano na Horodnice po doktora. Por. też BJ, rkps 6655, k 216, [Michał] Zaleski do A. Chmary, Grodno 22 VIII 1782.

1091 AGAD, ZMN, rkps 100, s. 23, J. Niesiołowski do [A. Chmary], Warszawa 15 VII 1782.

1092 Por. L. Żytkowicz, *Niesiołowski Józef*, [w:] PSB, t. 23, Wrocław 1978, s. 53—55.

1093 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 22, k. 21, Akty kredensów na deputatów od patriotów w[ojewództwa] mińskiego JJW Wołodkowiczowi i Bohuszewiczowi, [Mińsk] 3 II 1783.

1094 Ibidem, k. 21v—22.

1095 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 60, k. 8, kopia, [A.] Chmara do Stanisława Augusta, b.m. 7 II 1783.

1096 Por. ibidem. Por. też BCz., rkps 686, s. 438, Laudum sejmiku mińskiego, 3 II 1783; Z. Anusik, A. Stroynowski, *Radziwiłł Hieronim Wincenty*, [w:] PSB, t. 30, Wrocław 1987, s. 189; W. Filipczak, *Życie sejmikowe*, s. 156. Wiemy, że H.W. Radziwiłł w parę miesięcy po elekcji myślał — za konsensem króla — o sprzedaży starostwa mińskiego, chciał za nie 13 tys. złp. Por. NGAB, F 1503, op. 1, rkps 51, k. 27, Leon Scheiba do [K. Zawiszy?], Warszawa 18 X 1783.

o elekcji księcia podkomorzego litewskiego H.W. Radziwiłła na starostę mińskiego[1097]. Było to jednak chyba tylko jakieś niedomówienie albo — co bardziej prawdopodobne — kwestia czasu wysyłania listów. Pytanie króla przypuszczalnie uprzedziło wysłanie listu A. Chmary z informacją o elekcji starosty. Dwa miesiące później A. Chmara dziękował Stanisławowi Augustowi za protekcję i za przywilej na pisarstwo grodzkie dla jego brata Joachima, który został na ten urząd wyznaczony już przez nowego starostę mińskiego H.W. Radziwiłła[1098], co wskazuje, że relacje króla z A. Chmarą były bardzo dobre. Niemniej zmiana starosty mińskiego, a chyba ściślej śmierć D. Przezdzieckiego będącego w przyjacielskich relacjach z A. Chmarą, była dla niego na pewno smutnym zdarzeniem.

W następnych miesiącach 1783 roku A. Chmara większej aktywności politycznej nie wykazywał, ale i nie było takiej potrzeby, bo w Radzie Nieustającej już nie zasiadał, a zabiegi wokół różnych spraw procesowych sprawiały, że ciągle był widoczny i niezmiennie trzymał się strony Stanisława Augusta. W nagrodę za to, ale również w uznaniu wszelkich dotychczasowych zasług dla dworu dostał Order Orła Białego[1099]. Wiedział, co się dzieje w świecie polityki wewnętrznej. W styczniu 1783 roku informowano go z Warszawy, że przyszły sejm odbędzie się w Grodnie i że już wychodzą rozporządzenia nakazujące reperację zamku grodzieńskiego[1100]. Utrzymywał również A. Chmara kontakty z podskarbim nadwornym A. Tyzenhauzem, który jeszcze — mimo doznanych porażek — wiele znaczył na Litwie[1101], choć już bez większego przełożenia na możliwości polityczne.

W następnych miesiącach Chmarowie zajmowali się swymi domowymi interesami[1102] i sprawami procesowymi. Większość stanowiły sprawy zadawnione, które się ciągnęły, jak spór A. Chmary z Wołodkowiczami — Wincentym, i Marcinem, stolnikiem mińskim[1103], oraz z braćmi Tadeuszem i Józefem Wołodkowi-

---

1097 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 77, k. 6, Stanisław August do A. Chmary, Warszawy 5 II 1783.

1098 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 71, kopia, A. Chmara do Stanisława Augusta, b.m. 18 IV 1783.

1099 S. Łoza, *Order Orła Białego*, Warszawa 1939, s. 49. Sam A. Chmara pisał, że 16 czerwca 1783 roku order przysłał mu król. Por. BJ, rkps 6211, k. 100, Silva rerum A. Chmary.

1100 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 76, k. 42v, NN do A. Chmary, Warszawa 6 I 1783.

1101 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 150, Onufry Pusłowski do [A. Chmary?], Grodno [?] XII 1783.

1102 A. Chmara musiał wskazać kandydata na wikarego cerkwi horodeckiej, w tej sprawie pisał do niego biskup koadiutor pińsko-turowski Gedeon Horbacki. Pisał, że nie wie, kogo ma oznaczyć na wikarego do cerkwi horodeckiej, że nie ma wyboru. Szukał zdolnego kapłana i prosił o wskazanie. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 69, G. Horbacki do [A. Chmary], Pińsk 22 VI 1783.

1103 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 45, k. 2, 28—31v, Dekret w sprawie A Chmary z Wołodkowiczami, 27 V 1779. Tu jako strony: Jan Hurka, pisarz grodzki witebski i Ludwik Dłuski?, słudzy Wołodkowiczów. Sprawa ciągnęła się od sierpnia 1776 roku, a chodziło w niej o wynagrodzenie szkód wyrządzonych, w dobrach A. Chmary.

czami, z ich siostrą Teklą, a także Alojzym, Ksawerym Wołodkowiczem, szambelanem JKM, i ponownie Wincentym Wołodkowiczem[1104]. Nowe albo stosunkowo świeże były sprawy, które pojawiły się na roczkach majowych mińskich, gdzie miano wołać sprawy Chmarów z [?] Przezdziecką, [J.?] Dąbrowskim, [?] Bykowskim i [?] Marcinkiewiczem[1105]. Na miejscu w Mińsku przebywał wtedy J. Chmara, który był obeznany w sprawach tam pojawiających się na wokandzie[1106], miał więc kto pilnować tych spraw. J. Chmara miał w tym czasie zresztą swoje sprawy, procesował się z Angelą z Miączynskich Woroniecką, Hudzińskimi i Tomaszewskimi[1107]. Wiosną, 19 marca 1783 roku A. Chmara odnowił kontrakt z J.M. Sanguszką, starostą krzemienieckim, o dzierżawę dóbr rakowskich i zakończył spór o wysokość wypłacanego procentu z lokowanych na tych dobrach sum J.M. Sanguszki[1108]. Z kolei pod koniec grudnia 1783 roku J. Chmara zyskał potwierdzenie od Jana Sokolnickiego kupna majętności Zarzecze w województwie mińskim[1109].

Rok 1784 zaczął się dla A. Chmary bardzo dobrze — 16 stycznia 1784 roku po przejściu J.M. Radziwiłła, wojewody mińskiego, na kasztelanię trocką na sesji Rady Nieustającej odbyła się „elekcja" na to najwyższe mińskie krzesło senatorskie. Kandydatów było pięciu: kasztelan nowogródzki Gedeon Jeleński, kasztelan miński Adam Chmara, strażnik wielki WKL Józef Judycki, podkomorzy miński Antoni Prószyński, strażnik polny WKL Jan Mikołaj Oskierka. Z zapisu w protokole wynika, że dwaj ostatni nie otrzymali żadnego głosu, natomiast G. Jeleński dostał 13 głosów, A. Chmara — 18 kresek, a J. Judycki — 15, w protokole

---

1104 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 45, k. 9, Dekret inkwizycyjny w sprawie Chmarów z Wołodkowiczami, 4 IX 1781; NGAB, F 1727, op. 1, rkps 45, k. 386—389v, Dekret inkwizycyjny w sprawie Chmarów z Wołodkowiczami, 4 IX 1781. Sędziami byli: Michał Świętorzecki podstoli miński, Stanisław Prószyński generał adjutant JKM, Joachim Oranowski, Piotr Wańkowicz, H.W. Radziwiłł podkomorzy WKL. Winnymi uznani zostali Wincenty i Alojzy Wołodkowicze, zniszczyli sianożęcia i dobra zajęli, Chmarowie do „posesjów" zostali przywróceni, chodziło o wieś Oszmianów.

1105 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 22, k. 282—283, Akt wokandy roczków majowych, [Mińsk] 28 V 1783.

1106 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 22, k. 242, Aktywacja wokandy aktoratów grodzkich wdztwa mińskiego od reasumpcji do półkadencyi i roczków majowych roku 1783 sporządzony.

1107 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 45, k. 10, 416—443, Dekret między Woroniecką, Hudzińskimi i Tomaszewskimi a J. Chmarą i Strzyżewskim, 6 XII 1783. Zarzucano mu, że brał za wysokie czynsze, podwody na tygodnie, „dziedzica arendy akcjonował", czynił tak pod pretekstem, że dla wojska moskiewskiego, z tego powodu nakazywał zbiórki owsa, krup i siana, zabierał miód od gospodarzy i tymi działaniami wyniszczył poddanych. Dobra, o których mowa, zostały odłączone od „hrabstwa kojdanowskiego".

1108 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 90, k. 7—8v, Sprawa J.M. Sanguszki starosty krzemienieckiego z A. Chmarą, 19 III 1783, sprawa o hrabstwo rakowskie. Dobra te na podstawie kontraktu z 14 III 1774 roku w rękach A. Chmary.

1109 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 22, k. 485—485v, Przyznanie wieczystego prawa na [...] Zarzecze od JW. [Jana] Sokolnickiego Joachimowi Chmarze, [Mińsk] 12 XII 1783. Dobra te warte były 33 tys. złp.

zapisano, że spośród kandydatów „pluratitatem" miało trzech, a z nich król A. Chmarę „łaskawą udarzył nominacyją"[1110], co nie dziwi, bowiem w tym czasie Stanisław August miał o nominacie dobrą opinię[1111]. Oczywiście, A. Chmara uiścił wszystkie wymagane w związku z przywilejem opłaty[1112] i podziękował w liście datowanym 25 marca 1784 roku Stanisławowi Augustowi za kolejny awans, pisząc, że stało się to boskim zrządzeniem[1113]. Sam później w swym „dzienniku" zanotował, że 4 lutego 1784 roku dostał województwo mińskie, za co na sejmie tegoż roku podziękował królowi[1114]. Tego wyniesienia mu gratulowano[1115].

W lutym 1784 roku odbył się w Mińsku pod prezydencją A. Chmary, jeszcze kasztelana mińskiego, sejmik deputacki. W laudum tego sejmiku zapisano, że w poniedziałek 9 lutego po odstąpieniu innych kandydatów wybrano jednomyślnie na deputata na kadencję grodzieńską Felicjana Prószyńskiego, sędziego ziemskiego mińskiego, który złożył przysięgę. Natomiast na kadencję wileńską wybrano Bernarda Golejewskiego, szambelana JKM, który też złożył wymaganą przysięgę[1116]. Pod aktem widnieją podpisy m.in.: kasztelana mińskiego A. Chmary, F. Uniechowskiego, Antoniego Świętorzeckiego, J Chmary. Łącznie pod dokumentem znalazły się 22 podpisy[1117]. Po wyborze deputatów sesja solwowana została do wtorku, a gdy w materii gospodarskiej żadnej nie było czynności, sejmik zakończono[1118].

Nie mamy pełnych informacji o tym, co robił A. Chmara w sprawach publicznych po awansie na województwo mińskie. Wiemy, że w marcu 1784 roku

---

1110 AGAD, TML, dz. VII, rkps 49, k. 39—39v, Protokół potoczny Rady Nieustającej, sesja 112, 16 I 1784.

1111 Stanislas Auguste, Mémoires, éd. A. Grześkowiak-Krwawicz, D. Triaire, Paris 2012, s. 576.

1112 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 36, k. k. 48v, Rewers [K.] Strzelbickiego na odebrane od A. Chmary wojewody mińskiego # sto za przywilej na wództwo mińskie, 20 III 1784. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 36, k. 48, Pokwitowanie odbioru 100 czer. zł.

1113 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 73, kopia, A. Chmara do Stanisława Augusta, Mińsk 25 III 1784.

1114 Por. BJ, rkps 6211, k. 100, Silva rerum A. Chmary.

1115 Por. BJ, rkps 6667, k. 739, Ksiądz Dominik [Woyna] Orański do A. Chmary, Reasów? 6 IV 1784.

1116 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 23, k. 38—39, Akt kredensu [...] na sęstwo deputackie grodzieńskie JW. [F.] Prószyńskiemu sędziemu ziem. mińskiemu., [Mińsk] 11 II 1784. Por. też NGAB, F 1727, op. 1, rkps 23, k. 42—43, Akt laudum sejmiku, [Mińsk] 12 II 1784; NGAB, F 1727, op. 1, rkps 23, k. 40—41v, Akt kredensu od patriotów [...] na sęstwo trybunalskie JW. [Bernarda] Golejewskiego, [Mińsk] 11 II 1784.

1117 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 23, k. 38v—39, Akt kredensu [...] Prószyńskiemu, [Mińsk] 11 II 1784. Por. też Por. też NGAB, F 1727, op. 1, rkps 23, k. 40—41v, Akt kredensu [...] Golejewskiemu, [Mińsk] 11 II 1784.

1118 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 23, k. 43, Akt laudum sejmiku, [Mińsk] 12 II 1784.

otrzymał list okólny Stanisława Augusta wzywający na sejmiki przedsejmowe, na który odpowiedział 30 marca 1784 roku z Mińska. Chwalił w nim zbawienne myśli króla, przyznawał, że „sejm ostatni nieużytecznie odeszły" niewiele zrobił. Zgodził się, że poprawa sprawiedliwości od najwyższych do najniższych magistratur jest sprawą bardzo ważną[1119]. Wydaje się, że jakkolwiek była to wypowiedź zdawkowa, to jednak oddawała myśli ogółu szlacheckiego WKL.

Z listów J. Chreptowicza do A. Chmary wynika, że przygotowywał on sejmiki poselskie w Mińsku przed sejmem grodzieńskim. Pierwszym ustalonym przez nich politykiem, kandydatem na posła, był Kazimierz Zawisza, za którym przemawiał J. Chreptowicz po wcześniejszych ustaleniach z K.S. Radziwiłłem i otrzymaniu od K. Zawiszy deklaracji o dobrych jego intencjach[1120]. Z korespondencji wynika, że praktycznie o zapewnienie przewagi na sejmiku miał zdecydować właśnie K. Zawisza, który otrzymał polecenie J. Chreptowicza, „by się starał o partię, i dążył do utrzymania się" z J.J. Kłokockim, „nie z kim innym, i był z nim we wszystkim jednomyślny". J. Chreptowicz zapewniał, że K. Zawisza dał mu słowo, że do sojuszu z nikim innym nie będzie dążył. J. Chreptowicz kończył list zapewnieniem, że miło mu będzie tego godnego obywatela, K. Zawiszę, w województwie wykorzystywać[1121]. Były to ustalenia pewne, już wcześniej J. Chreptowicz pisał do wojewody mińskiego, że K. Zawisza z J.J. Kłokockim się porozumieli. K. Zawisza, będąc u J. Chreptowicza, ofiarował „się zupełnie do moich obligacyi", ten zaś kazał mu, „by się starał o partię znaczną" i z nią łączył się z A. Chmarą[1122]. Nie wszystko wszak poszło później według tego scenariusza, z tej rozgrywki zniknął J.J. Kłokocki.

Na sejmiku poselskim w sierpniu 1784 roku A. Chmara prezydował i pod jego przewodnictwem 16 sierpnia jednogłośnie wybrano na posłów Franciszka Uniechowskiego i Kazimierza Zawiszę[1123]. Pod aktem kredensu K. Zawiszy

---

1119 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 88, k. 10, Respons A. Chmary na list okólny Stanisława Augusta, Mińsk 30 III 1784.

1120 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 49, J. Chreptowicz do [A. Chmary], [Szymkowce] 23 VII 1784.

1121 Ibidem, k. 49v. J. Chreptowicz, za pośrednictwem A. Dziekońskiego, zabiegał o pozyskanie sędziego ziemskiego mińskiego T. Wołodkowicza, por. BCz., rkps 921, s. 437, A. Dziekoński do Stanisława Augusta, b.m. 9 VII 1784

1122 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 50, J. Chreptowicz do [A. Chmary], [Szymkowce] 17 VII 1784.

1123 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 23, k. 495, Akt kredensu na poselstwo Kazimierzowi Zawiszy, [Mińsk] 17 VIII 1784. Por. też AKP, rkps 137, s. 5, Diariusz sejmu 1784, lista posłów. Obaj wybrani posłowie byli wcześniej przez K.S. Radziwiłła zaproszeni na 13 sierpnia do Nieświeża. Por. *Korespondencja ks. Karola Stanisława Radziwiłła wojewody wileńskiego „Panie Kochanku" 1762—1790. Ze zbiorów familijnych*, wyd. K. Waliszewski, Kraków 1888, s. 148.

podpisało się 109 obywateli, m.in. — ze znaczniejszych postaci — A. Chmara, chorąży miński Stefan Bykowski, Antoni Świętorzecki, Jan Wołodkowicz, podczaszy miński Jan Pawlikowski i Tadeusz Wańkowicz[1124]. Pod podobnym aktem kredensu dla F. Uniechowskiego widnieje 91 podpisów, m.in. — ze znaczniejszych osób poza wymienionymi wyżej — stolnika mińskiego J. Chmary i Jana Karola Zawiszy[1125]. Wybranym posłom dano instrukcję, w której — wychwalając króla — dziękowano za wyznaczenie sejmu do Grodna[1126]. Nakazano posłom podziękowanie za wyniesienie A. Chmary do godności wojewody mińskiego, którego — dodawano — posłowie mają wspierać[1127]. Na sejmiku był także Michał Tyszkiewicz. Jego podpis widnieje obok podpisów urzędników mińskich wymienionych wyżej pod instrukcją[1128]. Dalej umieszczono w niej punkty dotyczące kwestii głównie ekonomicznych, tj. podatków, funduszu dla ubogich do szkół[1129] czy nagrody dla Franciszka Bukatego, „co w Anglii służy”[1130]. Wiele miejsca poświęcono w tym czasie chyba głównemu problemowi w województwie mińskim, a mianowicie przechodom wojska moskiewskiego i niepłatnemu wymuszaniu kwitów „na zatarcie śladów skrzywdzenia”. Żądano, by w tej sprawie pisano do dworu rosyjskiego, o co starać mieli się posłowie[1131]. Dodatkowo żalono się na parochów i praktykowane przez nich „zdzierstwo”. Sugerowano więc posłom, by doprowadzili do interwencji, aby władza metropolitarna zadziałała i opłaty zmniejszono[1132]. Do instrukcji włączono zażalenie obywateli na kasztelana połockiego Tadeusza Żabę, który zyskał na sejmie 1776 roku *sancitum* z kredytorami o długi po jego zmarłym bracie, szambelanie [?] Żabie[1133]. Pod instrukcją podpisało się 24 obywateli, m.in. A. Chmara, Stefan Bykowski, J. Chmara, Antoni Świętorzecki, Jan Wołodkowicz, Michał Tyszkiewicz[1134]. Dlaczego mimo planów J.J. Kłokocki posłem mińskim nie został, nie wiemy, wszak sejmikowi przewodził bliski mu A. Chmara, przy czym później relacje między nimi się nie pogorszyły.

1124 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 23, k. 495—497, Akt kredensu na poselstwo K. Zawiszy, [Mińsk] 17 VIII 1784. Pod aktem sporo podpisów przedstawicieli rodzin Walickich i Odyńców.

1125 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 23, k. 498—499v, Akt kredensu na poselstwo Franciszkowi Uniechowskiemu, [Mińsk] 17 VIII 1784.

1126 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 23, k. 500—500v, Akt instrukcyi dla JWW posłów, [Mińsk] 17 VIII 1784.

1127 Ibidem, k. 500v.

1128 Ibidem, k. 503.

1129 Ibidem, k. 501v.

1130 Ibidem, k. 502.

1131 Ibidem.

1132 Ibidem, k. 502v.

1133 Ibidem, k. 502.

1134 Ibidem, k. 503.

A. Chmara na sejmie się pojawił[1135], ale aktywny specjalnie nie był. Wygłosił na nim trzy bardzo zdawkowe mowy. Pierwszą miał 5 października 1784 roku jako delegowany z senatu do izby poselskiej. Wzywał w niej — mało patetycznie — do poświęcenia majątków i życia dla ojczyzny, dalej do jedności, podkreślając, że trzy stany tworzą Rzeczpospolitą. Wspomniał również, że to sejm litewski w „Pogoni"[1136]. W drugiej mowie, wygłoszonej tego samego dnia, zdawał relację senatowi ze swego głosu w izbie poselskiej. Trzeba mu oddać, że ładnie powiedział, choć z pewną przesadą, iż izba poselska to nie miejsce, jak kiedyś, próżnej zabawy, ale jest „ustawami czynna" i zna swoje prerogatywy, pozostając przychylną królowi[1137]. Ostatnia jego mowa była podziękowaniem za otrzymane województwo mińskie. Zwracał się w niej do Stanisława Augusta jednak dość schematycznie: „Zbliżyłeś mnie WKM do majestatu swojego abym lepiej widział", wychwalał przymioty króla i jego dążenie do dobra, o zachowanie praw ojczystych, o dobro publiczne, o poddanych wszystkich, deklarował również, że będzie wierny zaprzysiężonej ojczyźnie i królowi, zapewniał, że wierności i posłuszeństwa dotrzyma[1138]. Na sejmie tym A. Chmara został również członkiem deputacji konstytucyjnej[1139], ale o jego aktywności w jej pracach nie wiemy nic konkretnego, choć ona sama była aktywna, co wiemy z krytyki wprowadzanych przez nią zmian w oddawanych jej do poprawy tekstów konstytucji[1140].

1135 Być może w czasie podróży na sejm do Grodna odwiedził jeszcze Nieśwież, tam na 14 września zapraszał go K.S. Radziwiłł. Por. *Korespondencja ks. Karola Stanisława Radziwiłła wojewody wileńskiego „Panie Kochanku" 1762—1790*, s. 150. 12 września A. Chmara m.in. z kanclerzem A.M. Sapiehą witał króla nieopodal Różanej, a 13 września A. Chmara znalazła się w Słonimie M.K. Ogińskiego, gdzie razem ze Stanisławem Augustem i innymi gośćmi jadł obiad. Król w Nieświeżu stanął 16 września, tu jednak już A. Chmary nie było, a Mińskie reprezentował A. Prószyński, podkomorzy. Nie ma też A. Chmary w obszernym spisie szlachty mińskiej. Por. A.S. Naruszewicz, *Dyjaryjusz podróży Jego Królewskiej Mości na sejm grodzieński*, wyd. M. Bober-Jankowska, Warszawa 2008, s. 56, 59, 64, 340.

1136 Zbiór mów A. Chmary, s. 2—4, Mowa A. Chmary delegowanego z senatu od izby poselskiej, 5 X 1784. Por. też *Dyaryusz Sejmu wolnego Ordynaryjnego grodzieńskiego sześciu-niedzielnego*, Warszawa 1785, s. 11—21, sesja 2 z 5 X 1784.

1137 Zbiór mów A. Chmary, s. 5—6, Relacja tegoż w senacie z delegacji do stanu rycerskiego, 5 X 1784.

1138 Zbiór mów A. Chmary, s. 7—9, Mowa tego dziękująca za województwo mińskie w senacie na sejmie grodzieńskim 1784 miana.

1139 Por. też *Dyaryusz Sejmu wolnego Ordynaryjnego grodzieńskiego sześciu-niedzielnego*, s. 23, sesja 3 z 6 X 1784.

1140 Por. ibidem, s. 360—364, sesja 24 z 27 X 1784, mowa Adama Moszczeńskiego posła inflanckiego. Por. A. Stroynowski, *Obrady sejmu grodzieńskiego 1784 roku. Studium z dziejów kultury parlamentarnej*, Częstochowa 2020, s. 93—95. O okolicznościach zwołania sejmu i jego obradach por. ibidem, s. 49—143; W. Filipczak, *Życie sejmikowe*, s. 117—133.

Na postawę A. Chmary wpływ miał niewątpliwie kontekst — po długiej przerwie sejm odbywał się znowu w Grodnie, a on był nowym wojewodą mińskim, więc wypadało się pokazać. Być może o jego jednak niewielkim zaangażowaniu decydowały także problemy procesowo-ekonomiczne. Wiadomo, że cały czas był zajęty swoimi majątkami i procesami. Niemniej taka niezbyt aktywna postawa na sejmie 1784 roku dziwi, przecież zaraz potem, w 1785 roku, został wskazany na marszałka Trybunału Głównego WKL, co świadczy o jego lojalnej postawie wobec Stanisława Augusta, który zresztą miał w tym okresie o A. Chmarze — jak już wspominano — dobre zdanie[1141], ale niekoniecznie o jego wysokiej randze jako polityka, co by wynikało jednak z jego luźnych, a nie poufałych relacji ze Stanisławem Augustem. Również wspomniane wyżej sprawy majątkowe i procesowe[1142], jak wynika ze źródeł, nie były zbyt obciążające, czyli ostatni wojewoda miński był w tym czasie dyspozycyjny. Wiemy, że A. Chmara miał w maju 1784 roku sprawę w Grodnie o rozgraniczenie gruntów[1143], później z Wańkowiczami[1144]. W jego majątkach nic złego się nie działo. Proszono go o miejsca zarządców w nich[1145] i ewentualnie o użycie wpływów w sprawach, gdzie — zdaniem piszących do niego — krzywdzono obywateli[1146]. Również jego brat J. Chmara — jak wynika z materiałów źródłowych — nie miał większych problemów[1147]. Może więc działo się wówczas w kuluarach sejmu coś, czego wykluczyć nie możemy, a czego w odniesieniu do A. Chmary nie wiemy.

1141 Stanislas Auguste, Mémoires, s. 576.

1142 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 268, Marcin Szczyt do [A. Chmary], Wilno? 1 VIII 1784. Tu ciekawa była kontynuacja sprawy Pohowsckich przeciw Janowi Piotrowi i Bazylemu, mieszkańcom Mińska, którzy, „wyłamując się z poddaństwa zaszczycają się, iż są jednej z nami familii". Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 13, k. 1—1v, My Troian i Karol Pohowscy zaświadczamy A. Chmarze, 4 XI 1784.

1143 NGAB, F 1636, op. 1, rkps 177, k. 24v—25, Ludwik Pancerzyński do [Gedeona] Jeleńskiego kasztelana nowogródzkiego, Grodno 12 V 1784.

1144 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 37, k. 24—26v, Sprawa Wańkowiczów przeciw A. Chmarze, 15 X 1801.

1145 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 173, [?] Wadowicki? do [A. Chmary], Petryków 11 XII 1784.

1146 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 12, k. 67, Józef Prozor do [A. Chmary], Dudzicze 30 IV 1784; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 268v, M. Szczyt do [A. Chmary], Wilno? 1 VIII 1784, tu skarga na T. Żabę kasztelana połockiego, który podstępnie na sejmie 1776 roku wyjednał dla siebie konstytucję. M. Szczyt prosił o pomoc w tym interesie. Być może o niej była mowa w laudum sejmiku poselskiego mińskiego.

1147 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 23, k. 527—528v, Akt dokumentu między J. Chmarą a Władysławem Wołkiem, Bohdanem Kostrowickim budowniczym mińskim plenipotentem Tadeusza Wołodkowicza, [Mińsk] 11 IX 1784. Tu zgodzono się w sprawie włości Kołdyczewo. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 23, k. 42a—42av, Sprawa J. Chmary stolnika z Józefem Hałką budowniczym oszmiańskim i z Józefem Soroką pisarzem ziemskim oszmiańskim, o podniesienie dekretu trybunału duchownego WKL z 13 XI 1784.

Na przełomie roku 1784 i 1785 wiele wskazywało, że na A. Chmarę spadnie kolejny zaszczyt, a mianowicie laska Marszałka Trybunału Głównego WKL. Wydaje się, że A. Chmara wiedział o tym co najmniej w grudniu 1784 roku i wówczas zaczął szukać dla siebie odpowiedniej kwatery w Wilnie na czas trwania tamtejszej kadencji trybunalskiej. Dnia 3 stycznia 1785 roku otrzymał w tej sprawie odpowiedź z Wilna od swego zaufanego człowieka. Nie była ona najlepsza, okazało się bowiem, że: „Podobno nie można się spodziewać, aby pałac podskarbi [śp. Michała] Brzostowskiego był wolny na rok przyszły JWPanu", gdyż zamówił go na kilka lat redutnik wileński [?] Miller „dla redut pozwolony". Z listu dowiadujemy się, że ta dzierżawa była jeszcze niepewna, bo „bardzo wielu jest kredytorów podskarbi na tym pałacu ulokowanych a teraz w posesji zostających"[1148], innymi słowy — trudno było przewidzieć, kto w ogóle pałacem będzie zawiadywał. Piszący szukał też miejsca w pałacu Aleksandra? Pocieja, starosty rohaczewskiego, „który był wygodny", ale gospodarz mówił, że nie wie, czy będzie wolny[1149]. Z kolei pałac księcia kanclerza A.M. Sapiehy dopiero na przyszłą zimę miał być ukończony[1150], a ponadto była tam sala mała i wąska, nieodpowiednia dla odbywania sądów[1151]. Najwygodniejszy byłby zatem pałac hetmanowej Konstancji z Poniatowskich Tyszkiewiczowej do mieszkania, a sądy — tak jak dotąd — u bazylianów[1152]. Z kadencją — pierwszą — grodzieńską mającą rozpocząć się 1 maja 1785 w Grodnie takich problemów ze znalezieniem odpowiedniego lokum A. Chmara nie miał. Szybko zyskał w tym pomoc Stanisława Szczęsnego Potockiego, wojewody ruskiego, który udostępnił mu na czas kadencji grodzieńskiej swój pałac[1153]. A. Chmara starał się do tej funkcji przygotować, m.in. kupując zegar do trybunału, taki, który „nie zawstydzi marszałka trybunalskiego stołu"[1154].

1148 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 143, NN do A. Chmary, Wilno 3 I 1785.

1149 W tej sprawie też sam [A.?] Pociej odpisał A. Chmarze, informując, że oficyny są już zajęte, a pałac w czasie kadencji trybunalskiej, sam zajmie, LNB, F 103, dz. VIII, rkps 643, k. 17, 18—18v, [A.?] Pociej do A. Chmary, Żyżmory 17 X 1785, 28 XI 1785.

1150 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 143, NN do A. Chmary, Wilno 3 I 1785.

1151 Ibidem, s. 144.

1152 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 144, NN do A. Chmary, Wilno 3 I 1785. Por. też BJ, rkps 6656, k. 12, 46—46v, NN do A. Chmary, Wilno 10 I 1785, Ksiądz D.[ominik] Woyna Orański do A. Chmary, Wilno 27 I 1785

1153 Por. CDIAUK, F 49, op. 2, rkps 2532, k. 4, A. Chmara do S.S. Potockiego wojewody ruskiego, Hołynka 27 XII 1784. W załatwianiu tego miejsca pośredniczył podkanclerzy WKL J. Chreptowicz, który informował A. Chmarę o „pozwoleniu na całe lato domu grodzieńskiego", danym przez S.S. Potockiego, za co ten dziękował i obiecywał, po zakończonej kadencji zwrócić nieruchomość „zawiadowcy". Ibidem. To zostało później potwierdzone. Por. CDIAUK, F 49, op. 2, rkps 2532, k. 5, A. Chmara do S.S. Potockiego, Słonim 18 IV 1785.

1154 Por. BJ, rkps 6656, k. 5, Solary do A. Chmary, Warszawa 9 II 1785.

Fakt, że A. Chmara wiedział, że będzie marszałkiem trybunału, sprawił, że zbliżające się lutowe sejmiki deputackie 1785 roku interesowały go bardziej niż zazwyczaj. Także i inni wykazywali wówczas większe zainteresowanie jego osobą, zabiegając o poparcie do funkcji deputackiej. Z taką prośbą odezwali się do niego m.in. Stanisław Piszczało[1155] i Józef Downarowicz, który tłumaczył, że chce funkcji deputackiej nie dlatego, że podkanclerzy J. Chreptowicz na to nalega, „ani [nie] dla obiecanej regencji, ale szczególnie dla samego WP", i obwieszczał: „gotowy jestem przyjąć funkcją deputata", zapewniał, że chce być na trybunale, któremu A. Chmara będzie przewodził[1156]. O funkcji deputackiej myślał także Jan Pawlikowski, który to oznajmił A. Chmarze i dodatkowo oświadczył mu, że obiecali go wspierać podkomorzy A. Prószyński i biskup wileński I. Massalski, niemniej twierdził, że bez obecności na sejmiku A. Chmary — o czym plotka się roznosiła — będzie miał problemy z wyborem[1157]. Z listu tego dowiadujemy się także o nie najlepszej atmosferze panującej w województwie mińskim. J. Pawlikowski informował, że poparli go w rozmowie sędzia T. Wołodkowicz i Tadeusz? Lichodziejwski, ale w nich nie wierzył, bo — zauważał — są nieszczerzy i prowadzą swoją grę. Jego zdaniem T. Wołodkowicz, który „wspaniale udaje", sam zaplanował przebieg sejmików deputackich oraz elekcji na sęstwo trybunalskie i jest ich pewien, byleby A. Chmara „nienajdował [!] [się] w Mińsku". Według tego scenariusza deputatami mieli zostać starościc hajneński Józef Wołodkowicz i [?] Żyżemski lub [K.?] Mackiewicz, sędzią ziemskim zaś miał być obrany — Dominik Zajarski, który dodatkowo zyskał wsparcie Nieświeża i „u podkanclerzego [J. Chreptowicza] wsparty już zasileniem"[1158]. O ten urząd podchody czynił także Ignacy Daszkiewicz, podczaszy grodzieński[1159],

---

1155 Por. BJ, rkps 6656, k. 1—1v, [Stanisław] Piszczało do A. Chmary, Borysów 5 I 1785.

1156 Por. BJ, rkps 6656, k. 7, [J.] Downarowicz do [A. Chmary], Dryuśniki? 2 [9] I 1785.

1157 Por. BJ, rkps 6656, k. 8—9, Jan Pawlikowski do A. Chmary, Mińsk 9 I 1785. Prosił też o list królewski, a w razie jednak nieobecności na sejmiku także list A. Chmary do sejmiku. Dziwna jest plotka o możliwej nieobecności A. Chmary na sejmiku, sugeruje, że nie wiedziano aż tak powszechnie o planach z jego marszałkowaniem w trybunale.

1158 Por. BJ, rkps 6656, k. 8—8v, 29v—30v, J. Pawlikowski do A. Chmary, Mińsk 9 I 1785, J. Chmara do A. Chmary, Dworzyszcze 19 I 1785, tu także o innych kandydatach mających się stawić na sejmiku mińskim.

1159 Por. BJ, rkps 6656, k. 2v, Leon Scheyba do A. Chmary, Mińsk 7 I 1785. Miał on bardzo złą opinię w środowisku A. Chmary. J.J. Kłokocki zarzucał mu, że zawsze szuka swoich pożytków, a jak dostanie się do trybunału, to „może przywrócić tę jurysdykcję do dawnej anarchyi i niesprawiedliwości, ile będący przyjacielem dawniej podskarbiego nad: lit. z którym chociaż się rozprzyjaźnił przed sejmem ostatnim, ale zysk mamony potrafi go znowu przyjaźnić do generała Bykowskiego". BJ, rkps 6655, k. 14, [J.J. Kłokocki] do A. Chmary, Syczyki 17 I 1782. Por. też BJ, rkps 6656, k. 60, Ksiądz [Tadeusz] Obrąpalski rektor do A. Chmary, b.d.m. [I—II 1785], tu kolejne zarzuty m.in. o kupowanie głosów szlachty.

wspierany przez księcia H.W. Radziwiłła, podkomorzego WKL, który jakoby miał zjechać na jego „promocję". Nieco rozgoryczony Jan Pawlikowski pisał, że I. Daszkiewicz jest pewny zwycięstwa, siedząc w domu, popisuje się, „promulgując" wcześnie swoje zwycięstwo, gdy inni o to pracowicie starać się muszą[1160]. Dodawał do tego, że I. Daszkiewicz ma również poparcie O. Stackelberga. Jego zdaniem to wszystko zapowiadało niespokojne sejmiki. Twierdził, że zgromadzona partia radziwiłłowska sprawi „zawieruchy i warcholstwo" i tego się młodzież będzie uczyła[1161]. Wszyscy niechętni I. Daszkiewiczowi nalegali na obecność A. Chmary na sejmiku, co krótko wyraził J.F. Piotraszko: „Przybycie tu na sejmiki JWP jak widać jest i potrzebne i żądane"[1162]. Tak się też stało.

A. Chmara „swój" sejmik w Mińsku rozpoczął 7 lutego i osobiście go prowadził. Kandydatów do „sęstwa" trybunału było wielu. Jako pierwszego — na część grodzieńską trybunału — wybrano A. Chmarę, co uczyniono na pierwszej poniedziałkowej sesji porannej, za zgodą wszystkich[1163]. Drugim deputatem został Józef Wańkowicz, sędzic miński — ten miał wielu kontrkandydatów, „co nie odstępowali". Zmniejszyła się liczba chętnych na sesji poobiedniej — zostało wówczas trzech kandydatów „do ambitu upierających się", potem wycofał się Felicjan Zawisza, szambelan JKM, w końcu doszło do elekcji między chorążym? Tadeuszem Worońcem a J. Wańkowiczem, ostatecznie „sprzeczka między nimi ukojona", ale nie od razu. Na sesji popołudniowej drugiego dnia zgody jeszcze nie było i zamierzano przystąpić — zgodnie z prawem 1774 roku — do „kreskowania", ale T. Woroniec „wielością pobudek i próśb czynionych skłoniony" został do ustępstwa. Deputatem został zatem

---

1160 Por. BJ, rkps 6656, k. 14, J. Pawlikowski do A. Chmary, Nowosiółki 16 I 1785.

1161 Por. BJ, rkps 6656, k. 14v, J. Pawlikowski do A. Chmary, Nowosiółki 16 I 1785. Por. też BJ, rkps 6656, k. 23, 24—24v, 44—45, Józef Downarowicz do A. Chmary, Wilno 17 I 1785, [J.F. Piotraszko] do A. Chmary, Mińsk 18 I 1785, J. Pawlikowski do A. Chmary, Mińsk 26 I 1785. W listach tych spor sprzeczności, pokazują jednak doskonale złożoność sytuacji i jej dynamiczne zmiany.

1162 Por. BJ, rkps 6656, k. 24, [J.F. Piotraszko] do A. Chmary, Mińsk 18 I 1785. Por. też BJ, rkps 6656, k. 27—28, 33v, J. Pawlikowski do A. Chmary, Nowosiółki 19 I 1785, A.[ntoni] Świętorzecki do A. Chmary, Mińsk 20 I 1785. Nieco inaczej podszedł do kwestii ksiądz T. Obrąpalski, ten właśnie dlatego, że nie będzie spokojnie na sejmiku, doradzał, aby się z prezydowania na nim usunął. Por. BJ, rkps 6656, k. 60, Ksiądz [T.] Obrąpalski rektor do A. Chmary, b.d.m. [I—II 1785].

1163 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 24, k. 81, Sejmik Akt laudum sejmiku gromnicznego 1785, [Mińsk] 10 II 1785; NGAB, F 1727, op. 1, rkps 24, k. 77—77v, Akt kredensu na sęstwo trybunalskie dla Chmary wojewody mińskiego, [Mińsk] 9 II 1785. Podpisy pod aktem złożyli m.in. A. Prószyński podkomorzy miński, H.W. Radziwiłł podkomorzy WKL i starosta miński, F. Uniechowski sędzia ziemski prezydent ziemski, J. Chmara stolnik miński, D. Zajarski podstoli upicki, I. Daszkiewicz, Stanisław Prószyński podkomorzyc miński, Józef Ślizień, łącznie podpisało dokument 56 osób. Por. ibidem, k. 77v—78v.

J. Wańkowicz[1164]. Po tym zdarzeniu obaj wybrani deputaci złożyli wymaganą przysięgę[1165]. Następnie wysłuchano relacji posłów z sejmu przeszłego[1166], po czym przedstawiono informację o okolicznościach śmierci Mateusza Wańkowicza, sędziego ziemskiego. Zaraz potem przystąpiono do wyboru nowego sędziego. Również i do tej funkcji było wielu chętnych. Sesję więc przełożono na następny dzień. Wotowanie miało się odbyć w obecności A. Chmary i H.W. Radziwiłła. Trzech było wtedy kandydatów: podczaszy miński Jan Pawlikowski, podczaszy grodzieński Ignacy Daszkiewicz i starosta janowski Dominik Zajarski. Głosowanie okazało się jednak zbyteczne, gdyż dwaj ostatni kandydaci zrezygnowali ze swych starań. W ten sposób jednomyślnie sędzią ziemskim został J. Pawlikowski[1167]. A. Chmara odniósł całkowite zwycięstwo na sejmiku mińskim, tym bardziej że J. Pawlikowskiego, jego człowieka, poparła partia starosty hajneńskiego[1168], dotąd przecież jego wroga. Dodatkową satysfakcję musiało przynieść A. Chmarze niezadowolenie jego przeciwnika, młodego Michała Hieronima Brzostowskiego, z elekcji mińskich[1169]. Informacje o wynikach elekcji deputackich z innych powiatów litewskich nie były — w ocenie przyjaciół A. Chmary — już tak korzystne dla niego[1170], ale chyba nie wróżyły źle przyszłemu trybunałowi.

Wybór A. Chmary do funkcji marszałka trybunału został przyjęty dobrze. A. Ogińska, jakkolwiek niezupełnie bezinteresownie, miała prośbę, by regentem trybunalskim został [?] Bakowski. Pisała do A. Chmary, że ma mu być powie-

---

1164 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 24, k. 81, Sejmik Akt laudum sejmiku gromnicznego 1785, [Mińsk] 10 II 1785; NGAB, F 1727, op. 1 rkps 24, k. 77v, Akt kredensu na sęstwo trybunalskie dla Chmary wojewody mińskiego, [Mińsk] 9 II 1785. Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 24, k. 79—80, Akt kredensu na sęstwo trybunalskie dla [J.] Wańkowicza, [Mińsk] 10 II 1785.

1165 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 24, k. 81—81v, Sejmik Akt laudum sejmiku gromnicznego 1785, [Mińsk] 10 II 1785.

1166 Ibidem.

1167 Ibidem, k. 81v—82. Pod laudum podpisani A. Chmara, A. Prószyński, H.W. Radziwiłł, J. Chmara i 47 innych obywateli. Por. ibidem, k. 82—82v.

1168 BJ, rkps 6656, k. 27—28, J. Pawlikowski do A. Chmary, Nowosiółki 19 I 1785, pisał podniecony „O partyi mojej", że pozyskał „hajneńską", wszystkich Wańkowiczów, Prószyńskich, „cały dom Świętorzeckich", a poparcie obiecali również Tyszkiewiczowie.

1169 Por. BJ, rkps 6656, k. 73v, M.[ichał Hieronim] Brzostowski do A. Chmary, Wilno 20 II 1785. O M.H. Brzostowskim por. H. Mościcki, *Brzostowski Michał Hieronim*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 53.

1170 Por. BJ, rkps 6656, k. 61—61v, [Józef Downarowicz] do [A. Chmary], Wilno 10 II 1785, zauważał: „Podobno z wielu powiatów nie wybrani po myśli WP". Niemniej wielu deputatów było też z jego wskazania, por. BJ, rkps 6656, k. 58, 62, 63, 65, 66, 82, [J.J. Kłokocki] do A. Chmary, Brześć 8 II 1785, Wincenty Gieysztor do A. Chmary, Kowno 10 II 1785, Michał Dylewski sędzia ziemski smoleński, deputat do A. Chmary, Trakiany 13 II 1785, J.[an] Wygonowski deputat do A. Chmary, Brześć 15 II 1785, J.[ózef] Jelec do A. Chmary, b.m. 15 II 1785, Józef Jabłoński do A. Chmary, Cielewicze 22 II 1785.

rzony „Styr" Trybunału WKL, co — zapewniała — jest całej powszechności żądaniem[1171]. A. Chmara z pewnością wdzięczny był za te słowa, chyba jednak jej prośby nie spełnił, nie mamy tego śladów. Chwalił jego wybór Józef Niesiołowski. Dodawał zarazem, że przeszli koledzy A. Chmary czynią starania o zapewnienie sobie jego łaski, a wśród nich jest Ignacy Wołodźko, obrany deputatem z Nowogródzkiego, który chce mieć promocję do podskarbiostwa trybunalskiego, a ta uczynność — jak dodawał — przywiąże go do marszałka[1172]. W podobnym duchu, choć bez wskazania nagrody, pisał do A. Chmary Hiacynt Kościa, zalecając miecznika Onufrego Roszkowskiego, „człeka godnego", na deputata z Orszańskiego[1173]. Na przewodnictwo A. Chmary w trybunale cieszył się bez żadnego podtekstu Mikołaj Bujnicki, sędzia i deputat połocki, wskazywał tylko, że przez księcia kanclerza A.M. Sapiehę do tej funkcji został desygnowany[1174]. Podobnie inni gratulowali A. Chmarze funkcji marszałka[1175].

Do swej funkcji A. Chmara podszedł bardzo poważnie. Już wcześniej śledził sprawy w trybunale wileńskim kończącym kadencję[1176], cały był natchniony poczuciem sprawiedliwości, religijności i obyczajności. Zapowiedzią tego, że A. Chmara będzie się kierował takimi zasadami przy swej funkcji marszałkowskiej, był „akt listu od prześwietnego województwa do biskupa [I.] Massalskiego" z 19 marca 1785 roku, który powstał z jego inicjatywy. Pisano w nim o obronie prawideł religii i sprawiedliwości względem ludu greckokatolickiego, który był wykorzystywany przez duchownych unickich, a na co A. Chmara i obywatele mińscy nie chcieli się godzić[1177]. W swych poczynaniach „moralizatorskich" realizował się od początku kadencji ruskiej trybunału w Grodnie,

---

1171 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 23, A. Ogińska do A. Chmary, Guzów 21 II 1785.

1172 AGAD, ZMN, rkps 100, s. 28, J. Niesiołowski do [A. Chmary], Wilno 14 II 1785.

1173 BCz., MNK, rkps 893, k. 38, H. Kościa pułkownik do A. Chmary, Mińsk 19 III 1785. Tak się faktycznie stało. Parę miesięcy później Benedykt Przysiecki pisał, że O. Roszkowski wypadł ze składu deputatów, bo zachorował „na gardło". NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 165v, B. Przysiecki do [A. Chmary?], Grodno 5 VIII 1785.

1174 BO, rkps 4909, p. 12, nl., M. Bujnicki do [A. Chmary], Uszacz 4 II 1785. M. Bujnicki (Buynicki) nie był sędzią, pojawiał się jako miecznik. Por. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 5: *Ziemia połocka i województwo połockie XIV—XVIII wiek*, red. H. Lulewicz, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, A. Haratym, A. Macuk, A. Radaman, Warszawa 2018, s. 133; *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa*, s. 368.

1175 Por. np. BO, rkps 4909, s. 311, Tadeusz Zdrojewski sędzia ziemski orszański do A. Chmara, b.m. 29 VI 1785; BJ, rkps 6656, k. 75, NN do A. Chmary, b.d.m.

1176 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 144—145, NN do A. Chmary, Wilno 3 I 1785. Donoszono mu o sprawie [?] Pileckiego skazanego na wieżę, o procesie Żydów nieświeskich oskarżanych o zbicie przechrzty.

1177 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 24, k. 148—149v, Akt listu od prześwietnego województwa do biskupa [I.] Massalskiego, [Mińsk] 19 III 1785.

która zaczęła się 1 maja 1785 roku. Do tego, jak się zdaje, zachęcali go niektórzy obywatele[1178].

Jako marszałek trybunału A. Chmara zaraz na początku swej kadencji wydał „Obwieszczenie do najjaśniejszego Trybunału" w „celu zbliżenia publicznego bezpieczeństwa". Zakazał w mieście Grodnie gry w karty i picia alkoholu po godzinie 22.00, nie dozwalał „redut małych, czyli balików *antre* opłacających", godził się tylko na publiczne reduty, ale te — nakazywał — spokojnie muszą być odbywane[1179]. „Podejrzane kobiety, nierządem bawiące się" nie mogły przebywać w mieście. Zapowiadał, że instygator trybunalski będzie je łapać[1180]. Zakazał również „loterii", bo te służą „do oszukiwania ludzi", prowadzą do kłótni, wywołują „zamieszanie i niespokojność"[1181]. Po godzinie 22.00 miała panować bezwzględna cisza i spokój. Za łamanie wszystkich tych nakazów groził karami, choć ich nie precyzował, wszak mogło to wynikać z faktu, że było to tylko przypomnienie dawnych praw. A. Chmara wydał też „Ostrzeżenie powszechności od Trybunału", jako że „porządek jest duszą wszelkiej czynności". Postanawiał — aby dać przykład — że sesje trybunalskie ściśle według rygoru odbywać się będą, nikt spóźniać się nie może, wszystko ma być podawane tylko na piśmie[1182]. Wydał także A. Chmara „Sposób wotowania dla Trybunału przykładem Rady Nieustającej" — ten miał być stosowany, gdy będzie równość zdań, uniemożliwiająca wydanie decyzji[1183].

1178 Por. LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 27, Th. Puzyna do A. Chmary, Kowno? 17 VII br. Tu wprawdzie nie chodziło o Grodno, ale o przedmiot zła, znalazł się tu postulat, by usunąć z miasta brygadę husarską, gdyby A. Chmara do tego doprowadził to, uwolniłby „od prostytucyi obywatelów całego województwa". Por. Zbiór mów A. Chmary, s. 10—11, 12—15, Głos tegoż [A. Chmary] przy odbieraniu laski trybunalskiej na dniu 1 maja 1785 roku w Grodnie miany, i Zagajenie trybunału w Grodnie przez tegoż [A. Chmarę] na dniu 2 maja 1785, mówił w nich A. Chmara o odpowiedzialności i szacunku, o bezpieczeństwie i sprawiedliwości oraz o nagrodach — które obiecywał — za służbę ojczyźnie.

1179 A. Stankevič, *Lietuvos vyriausiojo tribunolo veikla. XVIII amžiaus antroje pusėje*, Vilnius 2018, s. 456.

1180 Ibidem.

1181 Ibidem, s. 457.

1182 Ibidem, s. 458—459.

1183 Ibidem, s. 460—461. Tu dokładny opis, jak ma wyglądać tajne wotowanie, wskazuje na możliwości oszustw, jakiekolwiek niezgodności w procedowaniu powodują powtórzenie głosowania. Por. też BJ, rkps 6213, k. 8—9, Projekt Ordynacyi Trybunału Grodzieńskiego, 1785. Napisał tu A. Chmara, zgodnie ze swymi przekonaniami, że „porządek jest duszą wszelkiej czynności" i z tego wynikały jego propozycje. Sesje mają się zaczynać o 8.00, nieobecnych wpisy się wymazuje. Palestra ma na piśmie dawać tylko kontrowersje w sprawie, innych rzeczy trybunał nie będzie słuchał oraz w dekretach mają być wpisani z imienia i nazwiska „aktorowie" i ich plenipotenci lub palestranci, ci mają mieć na piśmie dane im od ich aktorów zalecenia i plenipotencje.

A. Chmara przesądził spokojnie — z przerwami[1184]— kadencję grodzieńską[1185], a od połowy października szykował się na kadencję wileńską[1186]. Cały okres jego przewodzenia w trybunale oceniano pozytywnie. Trudno znaleźć w materiale źródłowym informacje o tym, by mu coś poważnego zarzucano. A. Chmara życzliwie podchodził do osób, gdy był przekonany, że mają uczciwe interesy — wówczas bez oporów obiecywał interwencję u kanclerza A.M. Sapiehy[1187], co sam wyrażał: „Z obowiązku obywatela, a nie z urzędu nie umiem wymawiać się od tej posługi, która mnie może czynić do przypodobania się przyjacielskiemu wezwaniu"[1188]. Przypuszczalnie podobnie podszedł do sprawy metropolity J. Smogorzewskiego, zalecanej mu przez Izabelę Branicką z Poniatowskich. A. Chmara pisał do niej, że sprawa rozwiązana została stosownie do zdrowia metropolity[1189], a wyrok zapadł „zupełnie stosowny do żądania JW Metropolity"[1190]. Próśb kierowano do A. Chmary jako marszałka trybunalskiego, oczywiście, dużo więcej, najczęściej jednak nie wiemy, jaki był ich skutek, np. prośby, którą — jej treści nie znamy — skierował A. Romanus, dowodzący wojskami rosyjskimi, powołując się na rezolucję z Petersburga i ambasadora O. Stackelberga[1191]. Tak samo nie znamy finału sprawy zalecanej przez S.S. Potockiego, który przemawiał za panem [?] Raborowskim[1192]; prawdopodobnie by zyskać zaufanie wojewody mińskiego, konfidencjonalnie prosił o uwagi na temat hodowli pszczół[1193]. Hetmanowa A. Ogińska interesowała się „za Żydem obywatelem moim rabinem, który ma sprawę w trybunale z Antonim Konstantynowiczem intendentem wierzbołowskim". Pisała, że pewna jest skutku swych żądań — sprawa dotyczyła należnego długu. Prosiła, by sprawa rozstrzygnięta została jak najszybciej, bo był kompromis ułożony, ale Konstantynowicz manifestował[1194]. Z pewnością mniej pewny spełnienia swej prośby był Jan Kazimierz Makowiecki, podkomorzy słonimski, „Bawiący się za kordonem więcej roku, jak na torturach

---

1184 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 165v, B. Przysiecki do [A. Chmary?], Grodno 5 VIII 1785. Z listu tego wynika, że A. Chmary nie było wówczas w Grodnie.

1185 Por. Zbiór mów A. Chmary, s. 17—26, Pożegnanie trybunału grodzieńskiego przy limicie na dniu 30 IX 1785 w Grodnie przez tegoż [A. Chmarę] miana.

1186 Por. LMAVB, F. 273, rkps 680, k. 5, A. Chmara do NN, Hołynka 13 X 1785.

1187 Por. LMAVB, F 273, rkps 680, k. 5, 6, 7—7v, A. Chmara do NN, Hołynka 9 X 1785, 13 X 1785, 15 X 1785.

1188 Por. LMAVB, F. 273 rkps 680, k. 7, A. Chmara do NN, Hołynka 15 X 1785.

1189 AGAD, AOR LXII, rkps 61, s. 1, A. Chmara do I. Branickiej z Poniatowskich, Grodno 24 IX 1785.

1190 Ibidem.

1191 BCz., MNK, rkps 893, k. 40—40v, A. Romanus do A. Chmary, Iwieńce 13 V 1785.

1192 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 167, S.S. Potocki do A. Chmary, Tulczyn 31 III 1785.

1193 Ibidem, s. 168.

1194 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 22, A. Ogińska do A. Chmary, Warszawa 20 IV 1785.

pod rządem nieprzychylnym i nieznośnym rosyjskim, zwrotem do swojej Ojczyzny ucieszony zostałem”[1195]. Dzięki powołaniu A. Chmary do „administrowania sprawiedliwości” liczył na sprawiedliwy wyrok — został od Tadeusza Buchowieckiego do trybunału pociągnięty o Horodyszcze Hłodowickie?, choć prawo po jego, jak zapewniał, było stronie[1196]. Inni prosili A. Chmarę tylko o przyspieszenie sprawiedliwości. Józef Judycki, strażnik wielki, generał WKL, chciał kończyć sprawy o sumy pieniężne z [?] Ogińskim, [?] Chomińskim, [?] Tyzenhauzem i Pacami[1197]. J. Judycki prosił też o sprawiedliwy wyrok w sprawie [?] Rajeckiego, skarbnika nowogródzkiego, o ekstradycję własnych poddanych[1198]. Z kolei Tadeusz Zdrojewski, sędzia ziemski orszański, zwracał się do A. Chmary o „sprawiedliwy sąd”[1199]. W grupie proszących w sprawach trybunalskich było wiele osób znanych na Litwie, przy czym prośby napływały do A. Chmary przez cały 1785 rok i prawie do połowy 1786 roku. Wśród tych osób byli: Hieronim Szemioth[1200], Marianna? z Judyckich Puzynina[1201], Józef Niesiołowski[1202], Antoni Dyzma Lachnicki[1203] oraz wielu innych[1204]. Niestety, taka postawa obywa-

---

1195 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 171, J.K. Makowiecki y do [A. Chmary], Chrysyny 9 VII 1785.

1196 Ibidem, s. 171.

1197 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 643, k. 4, J. Judycki do A. Chmary, Kamień 15 XI 1785.

1198 Ibidem.

1199 BO, rkps 4909, p. 104, nl., T. Zdrojewski sędzia ziem orszański do [A. Chmary], b.m. 29 VI 1785.

1200 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 643, k. 20, H. Szemioth pisarz ziemski orszański do [A. Chmary], Budówka 11 VII 1785, przemawiał za Ignacym? Boguszewskim, horodniczym i pisarzem grodzkim orszańskim, szwagrem swoim i Skiriatami podstolicami, mieli oni sprawę w trybunale z Szostakami. Prosił, by A. Chmara oddał im po wielu krzywdach sprawiedliwość.

1201 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 30, M. z Judyckich Puzynina do [A. Chmary], Żerna 29 I 1786, chodziło o przegraną sprawę jej męża. Pisała, że ona, białogłowa, praw nie zna. Prosiła o litość oraz miłosierdzie nad sobą i dziećmi, a także żeby sprawa wpisana została w regestr remisyjny, aby był wołany. Dodawała, że inaczej na całym swym majątku będzie zgubiona i „żadnego dać nie będę mogła odporu kredytorom męża mego”. Informowała również, że już pisała o tym do deputatów znajomych.

1202 AGAD, ZMN, rkps 100, s. 29, J. Niesiołowski do [A. Chmary], Warszawa 23 III 1786, pisał, że wielu pragnie kończyć sprawy pod laską A. Chmary, w tym gronie jego pisarz grodzki [?] Wieszewski. Nie chciał się spuszczać „na los niepewnych przyszłych trybunałów”. W sprawie z [?] Raykiewiczem książę wojewoda wileński K.S. Radziwiłł bronił swego plenipotenta zupełnie niepotrzebnie.

1203 BCz., MNK, rkps 893, k. 41, A.D. Lachnicki deputat wiłkomierski do A. Chmary, Dubinka? 5 IV 1786. Na wstępie zauważał, że pół roku brał przykład ze sprawiedliwości A. Chmary, służąc jak sędzia, oddawca tego listu to jego krewny, jego rewolucje krajowe uczyniły nieszczęśliwym „i z majętnymi graniczenie”, to godny człowiek, a rękę słabym trzeba podawać.

1204 Por. np. AGAD, ZACz., rkps 686, s. 42, Ignacy Omulski do [A. Chmary.], Chołopienicze 8 VI 1785, prośba o poparcie sprawy [?] Tomkiewicza; BJ, rkps 6657, k. 24—25,26—27, 28, 34, J. Wygonowski do [A. Chmary], Brześć Lit. 30 I 1786, Jan Nikodem Żebrowski porucznik? rotmistrz oszmiański do [A. Chmary], Chołopieńcze 31 I 1786, [Ludwik Antoni Broński] do [A. Chmary], Lisie-

teli — czasami bezceremonialnego zabiegania o różne wyniesienia i pomoc w procesach — była wówczas ciągle normą. Bez weryfikacji skuteczności tych zabiegów i racji spierających się stron trudno jednoznacznie oceniać to zjawisko, nie sposób w zabiegach za swoją sprawą dopatrywać się tylko złych przywar obywateli oraz złych postępków i intencji także tego, kto je potencjalnie przyjmował do realizacji. Wydaje się, że podobnie trzeba ocenić tych, którzy zabiegali o urzędy przy trybunale[1205]. Pierwszą — grodzieńską — kadencję trybunału 1785 roku sami deputowani oceniali pozytywnie, chwalili postawę marszałka A. Chmary i podkreślali, że duch intrygi nie zwyciężył, że nie kierowano się względami przyjaźni ani zemsty, ani interesowności, a przed pieniaczami trybunał zabezpieczony został[1206]. Czy tak w istocie było, to już inna kwestia, wszak weryfikacja słów deputatów wymaga badań i jest trudna do przeprowadzenia.

W czasie, gdy A. Chmara przewodził trybunałowi, sam miał w innych sądach sprawy, które, choć nieliczne, szły niezależnie od niego — prowadzili je jego plenipotenci. Wiadomo, że w sądach mińskich toczył się jego proces z Antonim Kondratowiczem[1207], trwała sprawa o dobra „dubrowskie"[1208]. Dalej ciągnął się proces A. Chmary z M. Wołodkowiczem, starostą hajneńskim, „wzbogacany" coraz to nowymi zdarzeniami. M. Wołodkowicz skarżył tym razem A. Chmarę i jego komisarza Adama Przesmyckiego o nasłanie ludzi siemkowickich na puszczę sołomerecką i „w niej drzewa zagrabienie"[1209], do czego później — w marcu — wspólnie, Michał i Katarzyna Wołodkowiczowie dodali „zabranie trzech ludzi i głodem morzenie"[1210], a w sierpniu 1785 roku zabór plonów z nie swoich gruntów[1211].

---

wicze 31 I 1786, J. Chmara do [A. Chmary] Mińsk 8 II 1786, tu prośba za niejakim Suszyńskim regentem grodzkim; BJ, rkps 6657, k. 49, Kazimierz Chlewiński pisarz ziemski rzeczycki do [A. Chmary?], Uichak? 15 II 1786.

1205 AGAD, ZACz., rkps 686, s. 33, 35, Szymon Sagatowski strażnik trocki do [A. Chmary], Wilno 12 II 1785, [Ignacy] Middleton strażnik kowieński do [A. Chmary], Kowno 4 III 1785, tu odpowiednio prośby podskarbiostwo trybunalskie i regencję.

1206 Por. Zbiór mów A. Chmary, s. 42—47, 53—60, Głos JW. Wilhelma Wincentego Strawińskiego pisarza Trybunału Głównego WKL w dzień limity, Grodno 30 IX 1785; Mowa na limicie Trybunału Kadencji Grodzieńskiej przez JWJP Antoniego [D.] Lachnickiego deputata powiatu wiłkomierskiego, Grodno 30 IX 1785.

1207 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 45, k. 15, 727—729, Dekret inkwizycyjny między A. Chmarą a Antonim Kondratowiczem, 12 XII 1785.

1208 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 24, Andrzej Olędzki do [A.Chmary?], Warszawa 16 VI 1785, dla jej wyjaśniania Jerzy Białopiotrowicz pisarz wojskowy WKL ma jechać do Grodna w tej sprawie.

1209 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 24, k. 64, Excerpt procesów w datach. Rok 1785.

1210 Ibidem.

1211 Ibidem, k. 64—64v.

Również w sprawach prowadzenia majątków zastępowali A. Chmarę plenipotenci oraz jego zarządcy i przyjaciele[1212]. Zresztą z jego majątków, jak możemy przypuszczać, szło podczas trwania trybunału zaopatrzenie do Grodna i Wilna[1213]. A. Chmara na zajmowanie się gospodarstwem nie miał czasu. Wiemy, że nie pojawił się na kontraktach mińskich. Pułkownik H. Kościa pisał do niego, że smutne były te kontrakty, bo nie miał okazji oglądać swoich dobrodziejów[1214]. Wydaje się, że A. Chmarze — co chyba miało związek z jego powodzeniem w życiu publicznym w ostatnim roku — doszedł nowy obowiązek, a mianowicie pośrednictwo w sprawach majątkowych związanych z zabiegami o różne dzierżawy czy arendy oraz promocji do różnych godności. H. Kościa pisał do A. Chmary wprost — jako przyjaciela księcia kanclerza WKL A.M. Sapiehy prosił go o wstawiennictwo u niego, aby mógł wziąć arendę Bychowa od hetmanowej A. Ogińskiej, co by go w Mińskiem wzmocniło, a nic nie kosztowało darczyńcę, dając mu pewny zysk, a przy okazji, argumentował, zapobiegnie to ruinie tego hrabstwa[1215]. J.T. Gieysztor prosił A. Chmarę o pomoc w znalezieniu „promotora", bo bez niego trudno działać. Zabiegał o rekomendację do księcia podskarbiego wielkiego Stanisława Poniatowskiego do „dyspozycji dóbr" albo do Antoniego Dziekońskiego, mającego władzę nad starostwem wielońskim, gdzie nie było dotąd komisarza[1216]. W tym kontekście nieco zaskakuje prośba samego kanclerza A.M. Sapiehy, który informował A. Chmarę, że jest przychylny Sewerynowi Potockiemu i „interesował się" za nim u króla, aby dostał patent generała adiutanta, ale napotkał trudności w tych staraniach, nikomu bowiem takiego patentu wydawać nie chcą, kto wcześniej niższą rangą zaszczycony nie był[1217]. Prosił więc A.M. Sapieha A. Chmarę, aby ten przynajmniej zyskał podpisanie szambelanii dla S. Potockiego. Chodziło przecież o zięcia kanclerza[1218].

1212 Por. np. BCz., MNK, rkps 893, k. 38, H. Kościa do A. Chmary, Mińsk 19 III 1785; LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 28—28v, 29, Marianna? z Judyckich Puzynina do [A. Chmary], Żerna 6 I 1785; LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 173, NN do [A. Chmary?], Bobrujsk 3 X 1785; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 165—165v, Benedykt Przysiecki do [A. Chmary?], Grodno 5 VIII 1785; BJ, rkps 6656, k. 48, 50—51v, H.[ipolit] Korsak stolnik nowogródzki do A. Chmary, Grodno 2 II 1785, M.[ichał] Szwykowski do [M. Chmarzyny], Grodno 4 II 1785.

1213 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 173, NN do [A. Chmary?], Bobrujsk 3 X 1785. W liście czytamy o aprowizacji A. Chmary. Bobry, „rybę więdłą", „ogony bobrowe", marynowane bobry, miał przesłać do Grodna, ale za późno już było na to. Posłał do Siemkowa marynowane bobry i jesiotry. „Sam marynowałem bobry, zachowując wszystkie Jana kucharza obserwacje".

1214 BCz., MNK, rkps 893, k. 38, H. Kościa do A. Chmary, Mińsk 19 III 1785.

1215 Ibidem, k. 38v.

1216 BO, rkps 4909, p. 31, nl., J.T. Gieysztor do [A. Chmary], Dydwiże 9 VI 1785.

1217 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 64, A.M. Sapieha do A. Chmary, Różana 19 XII 1785.

1218 Ibidem, k. 64v. Por. E. Rostworowski, J. Skowronek, *Potocki Seweryn*, [w:] PSB, t. 29, Wrocław 1986, s. 136—140. Od 1784 roku był żonaty z Anną Teofilą, córką A.M. Sapiehy, z bio-

Trzeba zaznaczyć, że dzięki funkcjom publicznym i rosnącemu znaczeniu A. Chmara zyskiwał swoich zwolenników, w tym młodego syna Józefa Tadeusza Gieysztora[1219], Franciszka Romanowicza, sędziego ziemskiego wileńskiego, i jego syna[1220].

Gdzie przebywał A. Chmara na początku 1786 roku, nie wiemy, natomiast jest jasne, że nie było go na sejmikach lutowych w Mińsku, ale się nimi interesował, o co zresztą dbali jego najbliżsi współpracownicy. Przede wszystkim informowali go o zabiegach kandydatów do urzędu sędziego ziemskiego mińskiego. Stanisław Piszczało wspominał o chętnym starościcu hajneńskim Józefie? Wołodkowiczu, wspieranym przez Radziwiłłów. Donosił, że I. Daszkiewicz zamiast „utraconego na przeszłych sejmikach sęstwa" miał dostać pisarstwo grodzkie. Relacjonował, że A. Prószyński trzymał z Wańkowiczami, a za Stanisławem? Bohuszewiczem byli chorąży Stefan i wojskowiczowie Bykowscy. S. Piszczało dodawał, że S. Bykowski „zbiera dość liczną szlachtę i czyni do częstowania ich znaczne gotowoście"[1221]. Takich układów i rozwiązań było wówczas sporo i w czasie się one zmieniały[1222]. Wiadomo, że A. Chmara miał swojego faworyta — był nim Tadeusz Bohdanowicz[1223]. Co przedsięwziął wojewoda miński, by go promować, trudno stwierdzić. Wiemy tylko, że ten wybór wojewody popierał podkanclerzy J. Chreptowicz[1224]. Sejmik gromniczny zaczął się w Mińsku „w miejscu zwykłym" na zamku 6 lutego 1786 roku, pod prezydencją pierwszego urzędnika Franciszka Uniechowskiego, sędziego ziemskiego. Następnego dnia wybrano na nim na deputatów „jednomyślnie i jednostajnie" Kazimierza Zawiszę, kapitana wojsk koronnych — na kadencję wileńską, a później Franciszka Osztorpa, pułkownika WKL — na kadencję grodzieńską[1225]. Elekcje deputackie

---

gramu wynika, że i owej szambelanii nie zyskał, mianował go nim dopiero Paweł I na dworze Aleksandra.

1219 BO, rkps 4909, p. 31, nl., J.T. Gieysztor do [A. Chmary], Dydwiże 9 VI 1785.

1220 BO, rkps 4909, p. 77, nl., F. Romanowicz sędzia ziemski wileński do [A. Chmary], Wilno 10 VII 1785.

1221 BJ, rkps 6657, k. 6, [Stanisław] Piszczało do [A. Chmary], Horodyszcze 6 I 1786.

1222 Por. BJ, rkps 6657, k. 6—7, 11—11v, 13, 16, 18, [S.] Piszczało do [A. Chmary], Horodyszcze 6 I 1786, NN do A. Chmary, Mińsk 13 I 1786, J. Pawlikowski do [A. Chmary], Mińsk 13 I 1786, Leon Scheyba do [A. Chmary], Mińsk 13 I 1786, J.J. Kłokocki do [A. Chmary], Warszawa 14 I 1786.

1223 Por. BJ, rkps 6657, k. 6v, 13, [S.] Piszczało do [A. Chmary], Horodyszcze 6 I 1786, J. Pawlikowski do [A. Chmary], Mińsk 13 I 1786. T. Bohdanowicz — za chyba jednak bierną aprobatą A. Chmary — sam starał się o poparcie dla swej kandydatury. Zyskał wsparcie księcia wojewody wileńskiego K.S. Radziwiłła, pisał: „wcale nie jest przeciwny staraniom moim i owszem życzy pomyślnego skutku", tym też przekonywał A. Chmarę do siebie i wyrażał nadzieję, że i WP za mną „interesować się raczysz". Por. BJ, rkps 6657, k. 22, Tadeusz Bohdanowicz do [A. Chmary], Starzynki 25 I 1786.

1224 Por. BJ, rkps 6657, k. 18, J.J. Kłokocki do [A. Chmary], Warszawa 14 I 1786.

1225 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 25, k. 51—51v, Akt kredensu F. Osztorpowi, 8 II 1786 [Mińsk]. Nie wiadomo, dlaczego wpis ten powtórzono, ibidem, k. 53—54v.

nie przebiegły chyba jednak spokojnie, gdyż chętnych do tych funkcji było wielu. Obok tych ostatecznie wybranych kandydowali: Józef Wołodkowicz, Ignacy Daszkiewicz, pułkownik Krzysztof Mackiewicz, kapitan Jakub [...], Leon Horain, Tadeusz Lichodziejewski, Onufry Gnatowski, Antoni Zamoyski[1226]. Niestety, dokładnego przebiegu tej elekcji nie znamy i nie wiemy, czy wszyscy dobrowolnie zrezygnowali, czy doszło do „kreskowań". Pod dokumentem podpisali się: prezydujący F. Uniechowski, sędzia ziemski miński Jan Pawlikowski, Stanisław Prószyński, Antoni i Michał Świętorzeccy, Jan i Wincenty Wołodkowicze, Dominik Zajarski, łącznie 43 osoby[1227]. Później na sejmiku przystąpiono do elekcji sędziego ziemskiego na wakujące miejsce po Tadeuszu Wołodkowiczu. W przypadku tej elekcji także było wielu kandydatów: pisarz grodzki miński Jan Wołodkowicz, Ignacy Daszkiewicz, Marcin Wańkowicz, Dominik Zajarski, Stanisław Bohuszewicz i Tadeusz Bohdanowicz, starosta sannicki. Z powodu tak wielu kandydatów sesję solwowano[1228]. Dnia 8 lutego część kandydatów odstąpiła od kandydowania i doszło do „kreskowania" między Janem Wołodkowiczem i Tadeuszem Bohdanowiczem. J. Chmara był asesorem tej elekcji[1229]. Pod kandydaturą T. Bohdanowicza podpisało się około 660 osób, m.in.: Jan Pawlikowski, J. Chmara, Michał i Antoni Świętorzeccy, cześnik Tadeusz Wańkowicz, rotmistrz Marcin Wańkowicz, krajczy miński Ignacy Przysiecki, oboźny miński Ignacy Ratyński[1230]. Natomiast drugi kandydat, Jan Wołodkowicz, pisarz grodzki, dostał więcej głosów i jego uznano za wybranego sędziego ziemskiego[1231]. Pod jego „aktem kresek" widnieją 1 072 podpisy obywateli województwa mińskiego[1232], wydaje się, że do tej liczby należy jeszcze dodać tych dodatkowo podpisujących jego „aktywację regestrów", tj. 290 osób[1233], co razem daje 1 362 „głosy". W sejmik ten i elekcję sędziów była więc zaangażowana prawie cała szlachta mińska. Pokazała ona siłę Wołodkowiczów. W „akcie regestrów" zapisano: „tak dla na-

---

1226 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 25, k. 80—80v, Akt dzieła obrad publicznych sejmików gromnicznych, [Mińsk] 11 II 1786.

1227 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 25, k. 51v—52, Akt kredensu F. Osztorpowi, 8 II 1786 [Mińsk]. Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 25, k. 80—80v, Akt dzieła obrad, [Mińsk] 11 II 1786

1228 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 25, k. 80v, Akt dzieła obrad publicznych sejmików gromnicznych, [Mińsk] 11 II 1786. Por. BJ, rkps 6657, k. 35—36, Michał Brzozowski do [A. Chmary], Mińsk 9 II 1786.

1229 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 25, k. 81—81v, Akt dzieła obrad publicznych, [Mińsk] 11 II 1786.

1230 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 25, k. 59—63v, Akt kresek, czyli wotów czasów elekcji na sęstwo ziemskie na osobę Tadeusza Bohdanowicza, [Mińsk] 10 II1786.

1231 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 25, k. 64—71v, Akt kresek, czyli wotów czasów elekcji na sęstwo ziemskie na osobę [Jana] Wołodkowicza, [Mińsk] 10 II1786.

1232 Ibidem. Oczywiście nie znaczy to, że podpisujący musieli być na sejmiku.

1233 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 25, k. 76v—79, Aktywacja regestru wotów kreskowania za Wołodkowiczem, 10 II 1786, [Mińsk] 10 II 1786.

cisku jako też mnogości ustawicznie przybywających z pozostałych w domach braci ku złożeniu serc i afektów swoich" oddawano głos na wakujące sęstwo dla Jana Wołodkowicza, pisarza grodzkiego[1234]. Chmarowie opowiadali się za kandydaturą T. Bohdanowicza, a przynajmniej jeden z nich, Joachim, który się pod nią podpisał. A. Chmara — prawdopodobnie zatrudniony jeszcze w trybunale — był nieobecny, ale raczej trudno mieć wątpliwości, aby optował za rodziną, z którą bez mała od połowy wieku wojował, zresztą cały czas obserwował jej poczynania[1235]. Ostatecznie to J. Wołodkowicz wygrał elekcję i tego elekta sejmik polecił królowi do nominacji[1236]. Relacje, które A. Chmara otrzymał z sejmiku mińskiego, w generaliach potwierdzają jego przebieg, ale zawierają sporo szczegółów zarówno pokazujących zmienność postaw sejmikujących, jak i wskazujących na spory udział w sejmiku mińskim szlachty oszmiańskiej, sprowadzonej przez Wołodkowiczów, którzy ciągle „z różnemi odgróżkami i pochwałkami" odzywali się i robili „burzliwości w sposobie hajdamackim", oraz stale silne wpływy Radziwiłłów[1237]. Co najistotniejsze, T. Bohdanowicz i jego zwolennicy złożyli protest. Udali się do Warszawy z żądaniem, by Stanisław August uznał elekcję T. Bohdanowicza na sędziego mińskiego, w czym również prosili o pomoc A. Chmarę[1238]. Swojej sprawy jednak nie wygrali. Była to porażka A. Chmary, ale chyba wizerunkowo mało szkodliwa dla niego, nie było bowiem widać jego zaangażowania po stronie T. Bohdanowicza.

Wiosną 1786 roku A. Chmara zajęty był w trybunale w Wilnie[1239]. Przy tej okazji w marcu wygłosił piękną mowę w Akademii Wileńskiej na jej cześć. Chwalił w niej z przekonaniem wartość nauki i dobrej edukacji, od których —

1234 Ibidem, k. 76.

1235 Por. np. BJ, rkps 6668, k. 13, Ksiądz Józef Hołyński do A. Chmary, Wilno 17 XII 1786, informował A. Chmarę, że w Nieświeżu brześciańska wojewodzianka, córka Jana Zyberga?, poszła za Józefa? Wołodkowicza starościca hajneńskiego.

1236 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 25, k. 81—81v, Akt dzieła obrad publicznych, [Mińsk] 11 II 1786.

1237 Por. BJ, rkps 6657, k. 35—36, 37—37v, 39—40, 42—43v, Michał Brzozowski do [A. Chmary], Mińsk 9 II 1786, J. Chmara stolnik miński do [A. Chmary], Mińsk 9, [?] II 1786, [Jan Pilchowski] do [A. Chmary], Mińsk 10 II 1786, b.d.m. [1786]. Z winy Wołodkowiczów na sejmiku doszło też do rękoczynów, szlachty „kilku zrąbano", niewiele lepszy był I. Daszkiewicz, który „najczęściej opity" zachowywał się „jak herszt hajdamacki". Por. BJ, rkps 6657, k. 42v, [J. Pilchowski] do [A. Chmary], Mińsk 10 II 1786.

1238 Por. BJ, rkps 6657, k. 46, 47—47v, Tadeusz Bohdanowicz do [A. Chmary?], Mińsk 11 II 1786, J. Pawlikowski do [A. Chmary?], [nieczyt.] 12 II 1786. W Warszawie zostali oni przyjęci przez podkanclerzego J. Chreptowicza, por. BJ, rkps 6657, k. 74v, 75, [Solary] do [A. Chmary], Warszawa 14, 15 III 1786. J. Chreptowicz zwlekał jednak z decyzją, komu sęstwo przyznać. Por. BJ, rkps 6657, k. 109v, J. Pawlikowski do [A. Chmary], Nowosielsk? 18 IV 1786.

1239 Por. np. LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 30, M. z Judyckich Puzynina do [A. Chmary], Żerna 29 I 1786; AGAD, ZMN, rkps 100, s. 29, J. Niesiołowski do [A. Chmary], Warszawa 23 III 1786; BCz., MNK, rkps 893, k. 41, A. D. Lachnicki deputat wiłkomierski do A. Chmary, Dubinka? 5 IV 1786.

podkreślał — zależą losy „królestw i mocarstw", jednocześnie zauważał, że „Nauka prawowiernej Religij i społecznej obyczajności jest prawidłem", a w konkluzji stwierdzał, że z akademii cieszy się „naród Wielkiego Księstwa Litewskiego"[1240]. W Wilnie załatwiał także A. Chmara swoje sprawy procesowe, m.in. z kompanią tabaczną[1241]. Możemy przypuszczać, że był tam z żoną i że w tym czasie mogli powrócić na krótki czas do swych majątków[1242]. Marszałkowanie w Trybunale Litewskim zakończył A. Chmara wzniosłą mową, wygłoszoną 15 kwietnia 1786 roku. Rozpoczął ją od skromnego stwierdzenia, że ma nadzieję, że dotrzymał przysięgi złożonej Bogu, ojczyźnie i królowi, podziękował za pracę deputatom, oceniając, że sprawiedliwość została zachowana, apelował również do tych, którzy przegrali swe sprawy, by wyrok uznali, prosił o refleksję: „My naszym przekonaniem dopełniliśmy wymiar sprawiedliwości; wy wzajemnie dajcie nam sprawiedliwość zastanowieniem się nad kondycją sędziego"[1243]. Natomiast bez powściągliwości chwalili deputaci swego marszałka trybunalskiego A. Chmarę w mowach wygłaszanych na sesji zamykającej trybunał[1244].

W czasie wypełniania obowiązków trybunalskich sprawy domowe, gospodarcze A. Chmary toczyły się raczej bez zakłóceń — załatwiali je jego ekonomowie i współpracownicy, a szczególnie Benedykt i Ignacy Przysieccy[1245], Stanisław

---

1240 Por. Zbiór mów A. Chmary, s. 27—29, Mowa tegoż [A. Chmary] zaproszonego z Trybunałem na rozdanie medalów JKM młodzi dystyngującej się naukami w Akademii Wileńskiej, Wilno 25 III 1786.

1241 BJ, rkps 6212, k. 3, Dekret w sprawie A. Chmary wojewody z Kompanią tabaczną, 3 III 1786. Jej akcje nabył w 1781. Por. BJ, rkps 6654, k. 46, [A.] Wiażewicz do A. Chmary, Warszawa 19 II 1781, kupił on akcji za 500 czer. zł, ale z wielką trudnością, „dla nacisków pretendentów do rzeczonych akcji".

1242 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 45, [Benedykt] Przysiecki do ekonoma hołyńskiego [M.?] Szaniawskiego, Wilno 6 II 1786.

1243 Por. Zbiór mów A. Chmary, s. 31—41, Pożegnanie Trybunału kadencji wileńskiej przy limicie na dniu 15 kwietnia 1786.

1244 Por. Zbiór mów A. Chmary, s. 63—71, Mowa [Michała] Dylewskiego [...] deputata smoleńskiego, pisarza trybunału [...] na limicie kadencji wileńskiej 15 IV 1786, w niej A. Chmara umieszczony został „w liczbie najgodniejszych marszałków owych to Radziwiłłów, Czartoryskich, Sapiehów, Massalskich, Chodkiwiczów i innych". Z kolei Stanisław Kłokocki, deputat i syn J.J. Kłokockiego, przyjaciela A. Chmary, mówił o łagodności, cierpliwości i sprawiedliwości marszałka. Por. Zbiór mów A. Chmary, s. 71—73, Głos [...] Stanisława Kłokockiego, 15 IV 1786.

1245 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 45, [B.] Przysiecki do ekonoma hołyńskiego M. Szaniawskiego, Wilno 6 II 1786, zlecał: gęsi zabić „na półgąski", aby w lecie nie było „robactwa" i te chować na przybycie A. Chmary do Hołynki, reszta gęsi na ekspensa porobić, tak samo z kapłonami i innym ptactwem się obejść. 60 cieląt i baranów jak są dobre pobić i wypatroszyć „ale skórki nie zdejmować"; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 264v, [A. Chmara?] do [M. Szaniawskiego], Wilno 24 IV 1786; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 42, k. 45, Kwit od [F.] Bielskiego na zaopatrzenie kuchni, 30 VI 1786; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 163—163v, [B.] Przysiecki do M. Szaniawskiego, Wilno 8 V 1786. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 45, k. 19v, [Ignacy?] Przysiecki do [A. Chmary], Wilno 26 II 1786.

Piszczało[1246] i Leon Scheyba[1247], nad interesami warszawskimi pieczę sprawował niezmiennie Solary[1248], a o sprawy grodzieńskie dbali Benedykt Szwykowski i Franciszek Oszmieniec[1249]. Ciągle trafiały do A. Chmary prośby o pomoc w różnych promocjach, choć niekiedy możliwości jego oddziaływania przy tych sprawach były niejasne. Jan Nikodem Żebrowski, porucznik WKL, rotmistrz oszmiański, prosił o zawakowany urząd sęstwa witebskiego, po Ludwiku? Kaczanowskim[1250]. W tym czasie wojewoda miński mógł mieć pewien kłopot z metropolitą unickim J. Smogorzewskim, który nalegał na niego, by zaangażował się w obronę kościoła unickiego, a nawet szerzej „łacińskiego" przed dyzunitami i Żydami, którzy byli, jego zdaniem, „niebezpieczeństwem dla łacińskiej wiary". Pisał do A. Chmary, że królowi nie będzie miło słuchać, że niektórzy obywatele województwa mińskiego „czy dla spełnienia jakiejści nienawiści, czy dla ukształcenia własnej w przywracaniu unitów winy moje pasterstwo i duchowieństwo przed Stolicą apostolską" skarżą, o krajowych władzach nie wspominając. „Jako [do] kolatora wielu cerkwi" zwracał się J. Smogorzewski do wojewody jako męża „pełnego cnoty", aby dał świadectwo, że jest oczerniany, i prosił o wstawiennictwo na sejmiku. J. Smogorzewski pisał, że zarzucana duchowieństwu prostota w kościele trwać musi, a jeżeli w tym jakiś kapłan przewinił, nie godzi się całe duchowieństwo karać, bo od tego jest konsystorz duchownych[1251]. Wydaje się, że A. Chmara był życzliwy kościołowi unickiemu i faktycznie go wspierał, ale czy zareagował na ten list i prośbę, nie wiemy, z pewnością zaś na sejmiku najbliższym wątku tego — jako nieobecny — nie poruszył.

1246 Por. np. BJ, rkps 6657, k. 52—53, [Stanisław] Piszczało do [A. Chmary], Horodyszcze 17 II 1786.

1247 Por. np. BJ, rkps 6657, k. 15—16, 54—55v, 70—71, 137—138, Leon Scheyba do [A. Chmary], Mińsk 13 I, 17 II, 10 III, 19 V 1786, ten głównie zajmował się interesami mińskimi i donosił o konfliktach w mieście.

1248 Por. np. BJ, rkps 6657, k. 20—21, 50—51v, 62—63v, 103—104, 124—125, [Solary] do [A. Chmary], [Warszawa] 18 I, 15 II, 1 III, 12 IV, 10 V, 1786, tu również nowiny warszawskie, m.in. o wspaniałych balach, jakie dawał O. Stackelberg.

1249 Por. np. BJ, rkps 6657, k. 67—68, 76—77v, 83—83v, 99—100v, 106—106v, 112—113, 116, 119, B. Szwykowski do [A. Chmary], b.d.m., Grodno 17 III, 24 III, 7 IV, 14, 21, 26, 28 IV 1786, A. Chmara miał pod opieką jego córkę; BJ, rkps 6657, k. 78—78v, 90, [F. Oszmieniec] do [A. Chmary], Grodno 19 III, 30 III 1786, miał on w gestii „proceder" z kampanią tabaczną, ale w tym współdziałał z B. Szwykowskim.

1250 BO, rkps 4909, p. 105, nl., J.N. Żebrowski do [A. Chmary], Chołopieńce 7 II 1786. Po I rozbiorze sejmiki witebskie odbywały się w Chołopieniczach J. Chreptowicza w województwie mińskim i chyba dlatego prośba skierowana została do A. Chmary.

1251 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 71, k. 37—38v, metropolita [J.] Smogorzewski do A. Chmary, Radomyśl 21 VI 1786. Por. A.A. Zięba, Smogorzewski Jason, [w:] PSB, t. 39, Warszawa—Kraków 1999, s. 216—225.

A. Chmara interesował się zbliżającymi się sejmikami poselskimi 1786 roku. Zresztą już od stycznia pojawiał się w korespondencji temat kandydatów do poselstwa, bardziej niż zwykle — przynajmniej pozornie — podbudowany troską o dobro Rzeczypospolitej. J.J. Kłokocki, wskazując pewne osoby — m.in. Potockich, jednak bez określenia konkretnych osób z rodu — szykujące się do funkcji poselskich, zauważał, że „pomnażają się niechęci w narodzie nieszczęśliwość ojczyźnie znaczące”[1252]. Wątpliwe jednak, czy był w tej trosce o państwo polsko-litewskie szczery, był to bowiem wstęp do podania swojej kandydatury do poselstwa. Od tych zamiarów starał się go odwieść A. Chmara[1253]. Listę kandydatów na poselstwo z województwa mińskiego przekazał Stanisław August K.S. Radziwiłłowi. Wspominano w tym kontekście Antoniego Oskierkę i pisarza grodzkiego mińskiego Józefa Wańkowicza[1254]. Starał się również o poselstwo Antoni Ksawery Massalski, który zabiegi takie czynił u starosty mińskiego H.W. Radziwiłła i u Stanisława Augusta, on też przygotował sobie partię liczącą 300 reprezentantów szlachty[1255]. Sejmiku pilnować miał H.W. Radziwiłł[1256]. Posłami mińskimi wybrani zostali A.K. Massalski i J. Wańkowicz[1257]. W kwestii sejmików poselskich A. Chmara współdziałał również z Gedeonem Jeleńskim i to w wymiarze chyba szerszym niż województwo mińskie. Ten pisał do niego, by darował omyłkę jego kancelarzysty, który miał pisać do Benedykta Morykoniego, pisarza litewskiego, iż ma być ułatwiony poselski sejmik wiłkomierski; napisano, że posłem ma tam zostać pomieniony pisarz. Względem innych układów sejmikowych G. Jeleński nie pisał[1258]. Natomiast napomykał, że projekty sejmikowe się czyni, ale sugerował, że mogą być one odmienione. Zaznaczał, że rozstrzygną się w czasie pobytu w Wilnie podkanclerzego litewskiego J. Chreptowicza, który ma się tam zjawić w tym miesiącu właśnie z uwagi na

---

1252 Por. BJ, rkps 6657, k. 18, J.J. Kłokocki do [A. Chmary], Warszawa 14 I 1786.

1253 A. Danilczyk, *W kręgu afery Dogrumowej. Sejm 1786 roku*, Warszawa 2000, s. 112—113. J.J. Kłokocki, chciał, by jeden z jego synów został posłem. BJ, rkps 6657, k. 12, J.J. Kłokocki do [A. Chmary], Syczyki 3 V 1786, pisał, że po to czynił wydatki na edukację synów, „aby byli zdatni do służenia ojczyźnie, użyteczni obywatelstwu i sobie samym”. Deklarował, że jego syn Stanisław Kłokocki nie będzie się łączył z żadną ze stron konfliktu w sprawie Dogrumowej, od żadnej nie jest zależny i będzie „powolny” instrukcji.

1254 A. Danilczyk, *W kręgu afery Dogrumowej*, s. 112—113.

1255 Ibidem, s. 113.

1256 Ibidem. Por. D. Rolnik, *Wojewodztwo mińskie*, s. 219. Idem, *Jeleńscy, ich archiwum i województwo mińskie — w odpowiedzi na pełną problemów recenzję Moniki Jusupović*, „Klio” 2020, t. 54, z. 3, s. 238.

1257 A. Danilczyk, *W kręgu afery Dogrumowej*, s. 113. Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 25, k. 488—489, Akt kredensu na poselstwo Wańkowiczowi, [Mińsk] 21 VIII 1786; NGAB, F 1727, op. 1, rkps 25, k. 490—490v, Akt kredensu dla Massalskiego, Mińsk 21 VIII 1786.

1258 AGAD, ZMN, rkps 100, s. 18, Gedeon Jeleński do A. Chmary, Warszawa 9 VIII 1786.

okoliczności sejmikowe. Zapewniał, że od niego będzie pewniejsza komunikacja[1259]. J. Chreptowicz czynił bezpośrednio z A. Chmarą konsultacje w sprawach przyszłego sejmiku, np. gdy chodziło o obsadę łowiectwa mińskiego po Franciszku? Oborskim, na które proponował Tadeusza? Bohdanowicza[1260], związanego z Chmarami.

A. Chmary na sejmiku mińskim nie było, podobnie nie uczestniczył w innych sejmikach województwa mińskiego, niemniej działo się to zapewne za zgodą króla, który w czerwcu konferował A. Chmarze chorągiew[1261], za co wojewoda miński mu dziękował w liście z 15 czerwca 1786 roku. Pisał w nim, że obywatel czuje swoje powołanie i czuje się szczęśliwy tam, gdzie „zasługuje się" królowi. Wyrażał mu wdzięczność za nadanie chorągwi[1262]. Stanisław August tym sposobem dawał A. Chmarze kolejne narzędzie mogące służyć wzmacnianiu jego wpływów, ale — jak był przekonany — także królewskiego stronnictwa.

Na sejmikach poselskich rozpoczętych w Mińsku 21 sierpnia 1786 roku pod prezydencją Antoniego Prószyńskiego, podkomorzego mińskiego, jak już wspomniano, wybrano jednomyślnie na posła J. Wańkowicza, pisarza grodzkiego mińskiego, na co otrzymał kredens[1263]. Drugim posłem został, również wybrany jednomyślnie, A.K. Massalski, szef regimentu imienia swojego[1264]. Na sejmiku był brat A. Chmary Joachim[1265]. Wydaje się, że o spokojnym przebiegu sejmiku oraz bezproblemowym wyborze posłów zadecydowała obecność na nim

---

1259 Ibidem, s. 19. Dalej w liście G. Jeleński chwalił się — jak miał to w zwyczaju — swoją powagą, pisał, że chciał wyjechać teraz przed sejmem na chwilę do domu, ale król nie chciał go puścić, choć ma przecież 74 lata i zdrowie nie to co dawniej. Informował, że kanclerz A.M. Sapieha ma być na sejmie w Warszawie i potem tam zostanie dla sądzenia w asesorii. Komunikował A. Chmarze „dla rozrywki" testament króla pruskiego Fryderyka II. Por. ibidem, s. 20.

1260 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 159, [J.] Chreptowicz do A. Chmary, W[arszawa] 7 VI 1786.

1261 Por. M. Machynia, V. Rakutis, C. Srzednicki, *Oficerowie wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego 1777—1794. Spisy*, Kraków 1999, s. 102, 114, tu patent na rotmistrzostwo datowany 1 IV 1786, chyba błędnie — 1 VI 1786.

1262 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 93, k. 36, kopia, A. Chmara do Stanisława Augusta, b.m. 15 VI 1786.

1263 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 25, k. 488—489, Akt kredensu na poselstwo Wańkowiczowi, [Mińsk] 21 VIII 1786. Podpisy m.in. H.W. Radziwiłła podkomorzego WKL, starosty mińskiego, F. Uniechowskiego, J. Chmary, Leona Mickiewicza, Stanisława Wańkowicza, Jana Onufrego Komara, łącznie widnieje pod dokumentem około 70 podpisów. Por. też NGAB, F 1727, op. 1, rkps 25, k. 490—490v, Akt kredensu dla Massalskiego, Mińsk 21 VIII 1786.

1264 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 25, k. 488, Akt kredensu na poselstwo Wańkowiczowi, [Mińsk] 21 VIII 1786; NGAB, F 1727, op. 1, rkps 25, k. 490—490v, Akt kredensu dla Massalskiego, Mińsk 21 VIII 1786. Por. D. Rolnik, *Województwo mińskie*, s. 219; A. Danilczyk, *W kręgu afery Dogrumowej*, s. 113.

1265 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 25, k. 488, Akt Instrumentu kredensu na poselstwo IP Wańkowiczowi, 21 VIII 1786.

H.W. Radziwiłła, podkomorzego WKL i starosty mińskiego[1266]. W instrukcji danej posłom obywatele prosili o powrót trybunału do Mińska. Wypowiadano się także w obronie chorążyca wiłkomierskiego Józefa? Morykoniego, który doświadczył krzywd od stacjonującego w Nowogródku pułku moskiewskiego. Pod tą krótką instrukcją podpisało się 32 obywateli[1267].

Jesień 1786 roku w województwie mińskim zapowiadała się spokojnie, choć pewne kłopoty mógł sprawiać generał rosyjski A. Romanus, który miał w nim swoje prywatne interesy[1268]. Osobisty kryzys przeżywał podstarosta [?] Zawisza, który wpadł w chorobę melancholii i postanowił wybrać się „za granice do Włoch na polepszenie zdrowia"[1269]. A. Chmara miał tylko mały problem w Mińsku z jakąś posesją należącą do miasta[1270]. Możemy przypuszczać, że spokojnie przygotowywał się wówczas do wyjazdu na sejm i do bliższej współpracy z A.M. Sapiehą w sądach asesorskich[1271]. Spokój ten zaburzyła 18 września 1786 roku w Nieświeżu śmierć H.W. Radziwiłła, starosty mińskiego, który jeszcze niespełna miesiąc wcześniej był aktywny na sejmiku. Prawdopodobnie to zdarzenie sprawiło, że na sejm rozpoczynający się 2 października 1786 roku A. Chmara nie kwapił się jechać. W podjęciu ostatecznej decyzji pomógł mu trochę los. Pisał 2 października do Stanisława Augusta, że w czasie swej podróży — nie wiemy, czy na sejm — miał wypadek, jego pojazd się wywrócił, a on sam, jak donosił królowi, „zostaie pod ręką lekarzów", że sam pisać nawet nie może, ledwo potrafi się podpisać[1272]. Przypuszczalnie z powodu śmierci H.W. Radziwiłła również współpracownik A. Chmary, a poseł miński J. Wańkowicz zwlekał z wyjazdem, wszak J. Komar wcześniej pisał do wojewody, że J. Wańkowicz nie kwapił się do wyjazdu do Warszawy i „dosiaduje w Mińsku"[1273].

Na pewno więc A. Chmara na otwarcie sejmu nie zdążył, natomiast chyba jako pierwszy rozpoczął delikatne starania o starostwo mińskie. Uczynił to we wspomnianym liście do króla z 2 października, w którym informował go, że za-

---

1266 Ibidem, k. 488v. Por. D. Rolnik, *Województwo mińskie*, s. 219; A. Danilczyk, *W kręgu afery Dogrumowej*, s. 113.

1267 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 25, k. 491—492v, Akt instrukcji obywatelów, Mińsk 21 VIII 1786.

1268 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 25, k. 527—528v, Akt kontraktowego zapisu gen. ros. Abrahama Romanusa starozakonnemu Seybie Jancielowi, 23 IX 1786; NGAB, F 1727, op. 1, rkps 25, k. 545—545v, Zapis plenipotencji A. Romanus dla Jakuba Estki majora rosyjskiego, 19 X 1786; NGAB, F 1727, op. 1, rkps 25, k. 546—546v, Zapis plenipotencji [A.] Romanus dla Jana Bronikowskiego, 19 X 1786.

1269 BCz., MNK rkps 893, k. 43v, J.[an] Komar do A. Chmary, Mińsk 15 IX 1786, namawiał na podróż z nim księdza Marcina Poczobuta?, oferując mu pensji rocznej 5 000 zł.

1270 Ibidem, k. 42—43.

1271 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 70, NN do [A. Chmary], Hołynka 27 X 1786.

1272 BCz., rkps 699, s. 227, A. Chmara do Stanisława Augusta, Hołynka 2 X 1786.

1273 Por. BCz., MNK, rkps 893, k. 43v, J. Komar do A. Chmary, Mińsk 15 IX 1786.

wakowało starostwo mińskie i dlatego składa prośbę: „Nie duchem wyniosłości, od której jestem dalekim, ale końcem pomnożenia zdatności mojej wykonywania zawołań WKMci, a celem przypodobania się współziemianom tego wtwa", apelował, by ta „jurydyka" przypisana została do wojewodzińskiego urzędu. Zauważmy, że nie prosił o urząd bezpośrednio dla siebie, ale o połączenie urzędu starosty mińskiego i wojewody mińskiego w jednym ręku. Zastrzegał, co łagodzi ocenę jego propozycji, że jeżeli z jakichś względów jego kandydatura nie byłaby brana pod uwagę, to prosi króla, aby pozwolił, żeby obywatele w Mińskiem sami spośród siebie wybrali takiego starostę, „który by umiał być posłusznym woli WKMci"[1274]. Dodawał, że jest to prośba nie tylko jego, ale również innych obywateli województwa, co wyraził w słowach: „prośba moja jest prośbą współbraci wdztwa mego, [co wiem] z dochodzących już mnie odezwań"[1275]. Warto przypomnieć, że trwała wówczas dyskusja o starostwach grodowych, ich miejscu w strukturach władzy i możliwościach kreowania przez nie stronnictwa — był to bardzo ważny urząd, bo przecież starosta grodowy wskazywał — mających duże możliwości oddziaływania na współobywateli — urzędników grodzkich. Mówił o tym w kwietniu 1786 roku w departamencie sprawiedliwości Rady Nieustającej G. Jeleński. Stwierdzał: „gdy umiera starosta, umiera cała jurysdykcja jego i urzędnicy kreowani od niego", inna rzecz — urzędnik ziemski kreowany „od powszechności"[1276]. Argumentował trafność tej zasady, tłumacząc, że po śmierci starosty urzędnicy grodzcy, gdyby dalej byli aktywni, mogliby nie dopuszczać sejmików elekcyjnych starostów[1277]. Nowy starosta obsadzić więc może praktycznie większość urzędników grodzkich i swych decyzji nie musi teoretycznie z nikim konsultować. Gdyby więc wojewoda miński A. Chmara został starostą mińskim, jego pozycja w województwie byłaby bardzo mocna. Czy byłoby to dobre dla Stanisława Augusta, trudno wyrokować.

Stanisław August w odpowiedzi na prośbę A. Chmary o starostwo mińskie z 10 października pisał, że zasługi wojewody i jego przychylność królowi są znane, ale tych urzędów łączyć nie można, do tego tylko „per unanimitatem dość by mogło"[1278]. Okazało się również, że A. Chmara został uprzedzony w swych

---

1274 BCz., rkps 699, s. 227, A. Chmara do Stanisława Augusta, Hołynka 2 X 1786.

1275 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 60, k. 7v, kopia, [A.] Chmara do Stanisława Augusta, Hołynka 2 X 1786. BCz., rkps 699, s. [228], A. Chmara do Stanisława Augusta, Hołynka 2 X 1786.

1276 AGAD, ZMN, rkps 337, s. 13, druk, Zdanie JWIP Gedeona Jeleńskiego w departamencie sprawiedliwości miane, [Warszawa]14 IV 1786.

1277 Ibidem, s. 15.

1278 BCz., rkps 699, s. 229, Stanisław August do A. Chmary, [Warszawa] 10 X 1786. O zasadzie łączenia urzędów por. S. Ciara, *Senatorowie i dygnitarze koronni w drugiej połowie XVII wieku*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1990, s. 20, 74, 94, 102. Trochę inaczej było na Litwie. Por. o zasadach

zabiegach. Stanisław August informował go, że jeszcze przed rozpoczęciem sejmu wszczął się spór m.in. o pierwszeństwo do laski marszałkowskiej, ale chyba także o starostwo między posłami wileńskimi Michałem Hieronimem Brzostowskim i Antonim Tyzenhauzem, chorążym wileńskim. Nie doszło jednak do nasilenia sporu, bo posłowie się dogadali[1279]. Z listu króla wynika, że właśnie dlatego, uznając ich porozumienie w tej kwestii, obiecał starostwo M.H. Brzostowskiemu. Możemy przypuszczać, że w tym dążeniu wspierał również M.H. Brzostowskiego podkanclerzy J. Chreptowicz[1280]. Żeby sprawę szybko zamknąć i spacyfikować ewentualne działania A. Chmary przeciw powziętym decyzjom, król prosił wojewodę mińskiego o pomoc w jego województwie, by przygotował M.H. Brzostowskiemu drogę do starostwa mińskiego. Tłumaczył, że czuje się związany słowem, które dał M.H. Brzostowskiemu, oraz sytuacją na sejmie, co chyba było argumentacją szczerą. Taka jego dyspozycja załagodziła przynajmniej część intryg w sejmie. W konkluzji, niejako zamykając temat, król stwierdzał, że nie może dogodzić prośbie wojewody o starostwo mińskie[1281].

Sejm 1786 roku był bardzo burzliwy, ale sprawa Marii Dogrumowej i walki opozycji ze stronnictwem królewskim[1282] specjalnie A. Chmary nie interesowały, sam na ich temat się nie wypowiadał, a przynajmniej nie mamy tego śladu w źródłach. Na sejm ostatecznie się nie wybrał, czyli do połowy listopada do Warszawy nie zdołał zjechać, o co chyba miał do niego żal Stanisław August, który z niejakim wyrzutem pisał: „na ostatnim sejmie warszawskim nie znajdowałeś się"[1283]. Wiemy, że do wyjazdu do Warszawy na sądy asesorskie

---

i wyjątkach A.B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie*, s. 139—140; A. Macuk, *Tradycyja wybara połackaga vajavody XVIII st. (pawodle Metryki WKL)*, [w:] *Aktualnyja pytanni wywuczennia i wydania Metryki Wialikago Kniastwa Litoŭskaga*, red. S.P. Wiciaz et al., Mińsk 2006, s. 120—125; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569—1763*, Warszawa 2002, s. 203.

1279 BCz., rkps 699, s. 229, Stanisław August do A. Chmary, [Warszawa] 10 X 1786.

1280 Por. H. Mościcki, *Brzostowski Michał Hieronim*, s. 53, M.H. Brzostowski żonaty był z Ewą, córką J. Chreptowicza. Por. W. Filipczak, *Życie sejmikowe*, s. 172—174; A. Danilczyk, *W kręgu afery Dogrumowej*, s. 106—107, tu też wskazani jako promotorzy M.H. Brzostowskiego Radziwiłłowie.

1281 BCz., rkps 699, s. [230], Stanisław August do A. Chmary, [Warszawa] 10 X 1786. Później J.J. Kłokocki pisał, że M.H. Brzostowski wojewodzic inflancki nie zgłosił się z konkurencją do naszego starostwa mińskiego i że ta kandydatura byłaby „przykra" dla naszego województwa, BJ, 6658, k. 2—2v, J.J. Kłokocki do A. Chmary, Syczyki 2 I 1787.

1282 Por. A. Danilczyk, *W kręgu afery Dogrumowej*, s. 37—66, 177—182; W. Filipczak, *Życie sejmikowe*, s. 134—140, 157—61, 172—182; A. Stroynowski, *Opozycja sejmowa*, s. 180—195; D. Rolnik, *Leonarda Marcina Świeykowskiego (1721—1793) ostatniego wojewody podolskiego życie codzienne i publiczne oraz jego myśli o Rzeczypospolitej,* Katowice 2016, s. 425—426.

1283 BCz., rkps 699, s. 233, Stanisław August do A. Chmary, [Warszawa] 23 I 1787.

A. Chmara się przygotowywał[1284], ale czy wyjechał i kiedy dokładnie to nastąpiło, nie mamy informacji. Wydaje się, że do końca października 1786 roku pozostawał w województwie mińskim, ponieważ 30 października Jan Bispink, marszałek powiatu starodubowskiego, posyłał mu kuropatwy i prosił go o pomoc w bieżących sprawach procesowych, raczej więc wiedział, że A. Chmara jest na miejscu[1285]. Także listy księdza Józefa Hołyńskiego, m.in. informujące, że biskup wileński I. Massalski nie jedzie na sejm mimo nalegań O. Stackelberga[1286], wskazują, że A. Chmara przebywał w swych posiadłościach.

W materiałach źródłowych A. Chmara pojawia się ponownie dopiero na początku stycznia 1787 roku. Dnia 5 stycznia pisał z Mińska do Stanisława Augusta w sprawie obsady starostwa mińskiego. Jakkolwiek ogólna wymowa tego listu jest pojednawcza, wyrażająca akceptację dla woli Stanisława Augusta, to A. Chmara, grzecznie, w swoim stylu, zaznaczał, że zawsze chce się przypodobać[1287], a jednak zauważał, że jest inaczej, niż to wcześniej bywało, i kandydatów pojawia się wielu, wspominał o M.H. Brzostowskim, ale też o starających się Michale Przezdzieckim, staroście błudeńskim, i dwóch braciach Zawiszach. Uspokajał wprawdzie króla, że wszystkie spory z jego woli są rozstrzygane[1288], ale chyba upatrywał w tym szans dla siebie. Powtórzył tu swoją wcześniejszą ideę: „Niech kilku tysięcznym wdztwa tego obywatelom nie uchyla litościwego serca w nakazaniu takiego wyborem ludzi z między tutejszych family złożenia grodu", i dodawał, raczej jednoznacznie, by król utwierdził jego „kredyt" w tym województwie, na którym go osadził[1289].

Stanisław August odpowiedział na ten list A. Chmary 23 stycznia 1787 roku. Nie była to chyba odpowiedź taka, na jaką liczył wojewoda miński. Król najpierw

---

1284 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 70, NN do [A. Chmary], Hołynka 27 X 1786, posyłam papiery na zbliżającą się asesorię, m.in. inwentarz oryginalny [A.M.?] Sapiehy. W liście tym wspomniana została sprawa o fałszowanie szlachectwa.

1285 BO, rkps 4909, p. 2, nl., Jan Bispink marszałek powiatu starodubowskiego do [A. Chmary], Uład...? 30 X 1786.

1286 BJ, rkps 6668, k. 6, Ksiądz J. Hołyński do A. Chmary, Wilno 6 XI 1786. Autor ten stale pisał do A. Chmary o tym, co się dzieje w Wilnie i w trybunale, por. BJ, rkps 6668, k. 2—3, 10—11v, 18, 20, Ksiądz J. Hołyński do A. Chmary, Wilno 30 X 1786, 16 XII 1786, 16 I, 29 I 1787. Później zaś relacjonował przebieg sejmików wileńskich, które jednak w zaistniałych okolicznościach A. Chmarę mniej interesowały, choć także były rozdwojone. Por. BJ, rkps 6668, k. 22—23v, 24—25v, 26, Ksiądz J. Hołyński do A. Chmary, Wilno 5, 11, 25 II 1787.

1287 BCz., rkps 699, s. 231, A. Chmara do Stanisława Augusta, Mińsk 5 I 1787.

1288 Ibidem. Wiadomo, że w tym czasie był w Warszawie Kazimierz Zawisza i podobno czynił „starania o starostwo mińskie". *Korespondencja księcia Karola Stanisława Radziwiłła wojewody wileńskiego „Panie Kochanku" 1744—1790 z Archiwum w Werkach*, wyd. Cz. Jankowski, Kraków 1898, s. 235, Mikołaj? Morawski do K.S. Radziwiłła, Warszawa 17 I 1787.

1289 BCz., rkps 699, s. 231, A. Chmara do Stanisława Augusta, Mińsk 5 I 1787.

z wyrzutem niejakim przypomniał mu, że nie był na ostatnim sejmie i być może dlatego nie wie, że doszło na nim do kontrowersji, który z posłów wileńskich ma podjąć starą laskę, w sporze tym ustąpił M.H. Brzostowski A. Tyzenhauzowi, chorążemu wileńskiemu, co stało się „za wdaniem się moim", ale król obiecał mu wtedy wstawić się za nim do wojewody mińskiego, aby został starostą mińskim. Stanisław August pisał: „uiszczam się z tej obietnicy". Obligował do tego A. Chmarę, nie chciał bowiem dopuścić żadnych nowych okoliczności[1290]. Dodawał stanowczo, że tylko M.H. Brzostowski ma jego, króla, poparcie, bo w ten sposób odwdzięcza mu się za jego poparcie na sejmie i „powolność". Przekonywał, że tylko wspierając M.H. Brzostowskiego, może A. Chmara pomnożyć dowody swego do majestatu przywiązania[1291]. Za kandydaturą M.H. Brzostowskiego opowiadał się też K.S. Radziwiłł, a przynajmniej tak pisał w liście do Stanisława Augusta. Prosił tylko, by ten wpłynął na A. Chmarę, aby jednak nie proponował innych kandydatów i wsparł M.H. Brzostowskiego[1292]. Potwierdzał to w swym liście do A. Chmary Michał Chrapowicki, który zauważał, że K.S. Radziwiłł w czasie sejmików planuje być na polowaniu w pobliżu Mińska[1293].

Sprawa jednak, jak się wydaje, nie była taka prosta do przeprowadzenia na sejmiku, o czym, bezpośrednio przed jego rozpoczęciem, 2 lutego, A. Chmara uczciwie informował króla. Pisał, że list królewski odebrał od M.H. Brzostowskiego, już wówczas także starosty bystrzyckiego. Zapewniał, że i on, i obywatele chcą dogodzić królowi, „ale wdanie się dalekie konkurentów w starania expensowne; a tym samym pomnożone rozróżnienia w obywatelach" czynią trudności do jednomyślności za M.H. Brzostowskim. Dodawał wymownie: „Niechętnym bydź się czuję prezydowania teraźniejszym sejmikom, które wszelkich sporów i przeciwności ukazują widoki", choć ostatecznie deklarował, że postara się spełnić życzenie króla[1294]. Przyjaciel A. Chmary, ksiądz J. Hołyński, trafnie przewidywał: „Żałuję zdrowia IP, które znacznie ucierpi w czasie tych sejmików"[1295]. Sytuacja się

1290 BCz., rkps 699, s. 233, Stanisław August do A. Chmary, [Warszawa] 23 I 1787.

1291 Ibidem, s. [234].

1292 *Listy księcia Karola Stanisława Radziwiłła „Panie Kochanku" (1751—1790)*, wyd. E. Łuniński, Warszawa 1906, s. 105, [K.S. Radziwiłł do Stanisława Augusta], Słuck 17 I 1787 [to regest listu]. O elekcji na starostwo informował K.S. Radziwiłła M. Morawski. Por. *Korespondencja księcia Karola Stanisława Radziwiłła wojewody wileńskiego „Panie Kochanku" 1744—1790*, s. 235, 236, 239, M. Morawski do K.S. Radziwiłła, Warszawa 17, 24 i 31 1787.

1293 BJ, rkps 6658, k. 6v, M.[ichał] Chrapowicki do A. Chmary, Wilno 4 I 1787. Informował A. Chmarę, że sejmik będzie zapewne „gromadny" i że podstoli litewski Alojzy Sulistrowski „kilkaset szlachty oszmiańskiej graniczącej z województwem mińskim" ma na pomoc M.H. Brzostowskiemu sprowadzić. Ibidem, k. 6—6v.

1294 BCz., rkps 699, s. 235, A. Chmara do Stanisława Augusta, Siemków 2 II 1787.

1295 BJ, rkps 6668, k. 23v, Ksiądz J. Hołyński do A. Chmary, Wilno 5 II 1787.

komplikowała, na sejmik nie mógł bowiem przybyć stronnik A. Chmary J.J. Kłokocki, który tłumaczył się chorobą[1296]. Tymczasem przybywało konkurentów do starostwa mińskiego, co również elekcji nie ułatwiało. Wśród starających się o starostwo pojawili się m.in. sędzic [?] Wołoczkiewicz, książę Dominik Radziwiłł, syn starosty rzeczyckiego Albrechta Radziwiłła, Wincenty Tyszkiewicz, referendarz[1297]. W gronie kandydatów znalazł się również Michał Przezdziecki, syn A.T. Przezdzieckiego[1298].

A. Chmara przeprowadził sejmiki lutowe i elekcję na starostwo mińskie. Na sejmiku w Mińsku 8 lutego 1787 roku na starostwo mińskie wybrano M.H Brzostowskiego. Zjazd ten musiał być bardzo ludny, a w każdym razie pod regestrami wotów dla tego kandydata zebrano przeszło 1 290 podpisów. Jest to wynik imponujący, choć wśród głosujących wiele było osób niepiśmiennych i zdarzały się powtórzenia[1299]. Jednak nie wszystko przeszło bez problemów. W czasie elekcji A. Chmara nie do końca poszedł za sugestią króla. Relację z tego sejmiku A. Chmara zdał w liście do Stanisława Augusta z 10 lutego 1787 roku. Pisał w nim, że naród czuje troskliwość ojcowską króla i dlatego województwo mińskie ukończyło sejmiki ku jego zadowoleniu. Pisał: „Zaczęte [5 lutego] pod moją prezydencją sejmiki na przyzwoitym miejscu, odszedł deputacki [tu wybrani Krzysztof Mackiewicz i Józef Wołodkowicz starościc hajneński][1300] w jednomyślności, gospodarski po nim, w przesłuchaniu realcyi poselskiej"[1301]. Dalej nastąpiła elekcja starosty — „na dniu dopiero czwartym obrad, na który w zgodzie powszechnej była solwowana sesja", skończyło się. Z listu A. Chmary dowiadujemy się, że było 5 kandydatów do starostwa mińskiego, ale — według jego relacji — A. Prószyński, podkomorzy miński, „już nie łącząc się ze mną i z urzędem licznym przy mnie będącym, w dobranej sobie partyi kilku urzędników ziem[skich], kilku przeszłego starosty grodzkich, i innej szlachty ogłosił IP [M.H.] Brzostowskiego,

---

1296 BJ, rkps 6658, k. 9, J.J. Kłokocki do A. Chmary, Syczyki 10 I 1787, pisał, że ma „ciężką infekcję katarową". Tłumaczenie to nie jest przekonujące — do sejmików było wtedy prawie 30 dni, a infekcja kataralna nawet przy stanie ówczesnej medycyny nie uchodziła za groźną chorobę.

1297 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 71, k. 48v, brudnopis, [A. Chmara?] NN do NN, b.d.m.

1298 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 44, NN do Chmary, Warszawa 24 I 1787. Za nim opowiadał się J.J Kłokocki i przekonywał do niego A. Chmarę. BJ, rkps 6658, k. 9, 17v, J.J. Kłokocki do A. Chmary, Syczyki 10, 23 I 1787

1299 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 26, k. 43—55v, Aktywacja regestrów wotów obywatelskich dla [...] Jw. [M.H.] Brzostowskiego na starostwo mińskie obranego ofiarowanych, 8 II 1787.

1300 Por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa*, s. 378.

1301 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 26, k. 40—40v, Kopia listu JW. wojewody mińskiego [A. Chmary] do JKM, Siemków 10 II 1787. Por. też BCz., rkps 699, s. 237, A. Chmara do Stanisława Augusta, Mińsk 9 II 1787. Kopia z listem wysłanym jest w tym fragmencie zgodna, zastanawia różnica w datacji, odwrotna byłaby logiczna. Wyjaśnienia jasnego brak.

starostę bystrzyckiego za starostę mińskiego". Tego jednak A. Chmara nie zaakceptował, pisał bowiem, że prawo każe obierać 4 kandydatów,

> z bacznością w tym na większą władzę WKM, ja na sejmiku już nie widząc przytomnego IP Brzostowskiego, odłączonego na inny sejmik, ogłosiłem za zgodą wotwa ze mną będącego czterech kandydatów[:] IP [Michała] Przezdzieckiego ex pisarza WXL, [Franciszka] Uniechowskiego sędziego ziemskiego, [Antoniego?] Świętorzeckiego pisarza ziem. i [Piotra] Zawiszę deputata w teraźniejszym trybunale wileńskim, jako laudum przeze mnie w liczbie dziesięciu urzędników i obywatelów w niezmiernym liku podpisane będzie w dowodzie.

Dodawał, że M.H. Brzostowski nie okazał dowodów posiadania posesji ziemskiej w Mińskiem, a to przecież „za panowania WKM najsolenniej" jako warunek otrzymania starostw sądowych było wymagane. W końcu wysunął A. Chmara — jego zdaniem najistotniejszy — argument przeciw M.H. Brzostowskiemu: „Były też nieprzypodobane obywatelom sposoby starania się o ten urząd; A te połączone zawady, nie uczyniły mnie zdolnym zjednania powolności obywatelów za IP [M.H.] Brzostowskim"[1302]. Sejmik więc został rozdwojony. A. Chmara nie zgodził się na M.H. Brzostowskiego jako kandydata na starostwo mińskie i brał za to odpowiedzialność przed Stanisławem Augustem. Pisał, że być mogą na niego skargi „zwyczajnie za nielegalnym sejmikiem zmyślane", ale prawo po jego jest stronie „i to znane obywatelom". Deklarował, że zawsze będzie pilnował interesu króla — „gdzie [będzie] mógł". Był zdania, że jak król popatrzy, na dwa lauda — obu odbytych sejmików — to odda mu sprawiedliwość[1303]. Kontrował także argumenty zwolenników M.H. Brzostowskiego: „Że zaś jednego księcia [H.W.] Radziwiłła na pierwszej elekcji obraliśmy za starostę poświadcza laudum dawne, iż po odstąpieniu kandydatów nie było z kogo czterech obierać"[1304]. W konkluzji listu posłanego do Stanisława Augusta A. Chmara prosił, choć nie wprost, by za to, co się stało, nie oskarżano go o nielo-

---

1302 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 26, k. 40—40v, Kopia listu JW. wojewody mińskiego do JKM, Siemków 10 II 1787; BCz., rkps 699, s. 237—238, A. Chmara do Stanisława Augusta, Mińsk 9 II 1787.

1303 BCz., rkps 699, s. [238], A. Chmara do Stanisława Augusta, Mińsk 9 II 1787.

1304 Ibidem, s. 239. Kwestia elekcji nie była taka oczywista, co pokazała już elekcja na starostwo grodzieńskie w 1785 roku. Elekcja H.W. Radziwiłła na starostwo mińskie w 1783 roku była precedensem. Por. W. Filipczak, *Życie sejmikowe*, s. 155—156. Por. *Volumina Legum*, t. 8, Przedruk zbioru praw staraniem XX Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, Petersburg 1860, s. 91—93; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie*, s. 203; A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego epoki stanisławowskiej (do 1788 r.). Zmiany w ustroju i funkcjonowaniu*, [w:] *Ziemie północne Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w dobie rozbiorowej 1772—1815*, red. M. Biskup, Warszawa—Toruń 1996, s. 61.

jalność[1305]. W tym samym czasie — znamy tylko kopię listu z 10 lutego — A. Chmara pisał do O. Stackelberga, wyrażając chęć dogodzenia jego planom i jego zainteresowaniu M.H. Brzostowskim. W podsumowaniu listu pisał, że nie może uznać elekcji drugiego — nielegalnego — sejmiku i oczekuje, że będzie zrozumiany i zaznaczał, że laudum „naszego sejmikowania" zostało zaaprobowane[1306]. A. Chmara dodawał, że spodziewa się sprawiedliwości w ocenie jego nienagannego obchodzenia się w moim urzędowaniu", co jest pokazane w laudum sejmiku[1307]. Sejmik miński nie obrał więc M.H. Brzostowskiego na starostwo mińskie jednomyślnie, jak sugerował początkowo K.S. Radziwiłł w liście do króla[1308]. W swojej opinii A. Chmara nie był odosobniony. Podobnie chyba myślał J.K. Zawisza, który podtrzymywał go w opozycji, pisząc, że warunkiem elekcji jest wyznaczenie czterech kandydatów, spośród których w Radzie Nieustającej zostanie wybrany ten, który zyska najwięcej głosów[1309].

Stanisław August chyba się tego nie spodziewał, że A. Chmara będzie bronił niezależności wyboru starosty. Wyprzedzając spodziewane komplikacje, 10 lutego pisał do A. Chmary w zupełnie innej sprawie, tak jakby problemu elekcji starosty mińskiego nie było — prosił go mianowicie o interwencję w konflikt księcia Maksymiliana Woronieckiego, kawalera Orderu Świętego Huberta, mającego „zakłócone interesy" z żoną Anielą z domu Miączyńską, a wdową po księciu Hieronimie Florianie Radziwille, chorążym WKL. Król konfidencjonalnie sugerował, że A. Chmara ma z nią „dobre porozumienie", więc łatwo doprowadzi do ugody między nimi[1310]. O ile te przypuszczenia były trafne, o tyle skutku nie osiągnięto. A. Chmara ze swego stanowiska w sprawie starostwa mińskiego się raczej nie wycofał, ale uznał późniejsze rozstrzygnięcia. Stanisław August swą postawę usprawiedliwiał decyzją Rady Nieustającej. Król 17 lutego pisał do A. Chmary, że walka o starostwo mińskie była tak burzliwa, że przekazał sprawę

1305 BCz., rkps 699, s. [239], A. Chmara do Stanisława Augusta, Mińsk 9 II 1787.

1306 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 42—42v, Kopia listu A. Chmary do O. Stackelberga, b.m. 10 II 1787.

1307 Ibidem, k. 42v.

1308 *Listy księcia Karola Stanisława Radziwiłła „Panie Kochanku"*, s. 105—106, [K.S. Radziwiłł do Stanisława Augusta], Słuck 11 II 1787 [to streszczenie listu].

1309 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 43, J.K. Zawisza do A. Chmary, Warszawa 16 II 1787. O zasadach wyboru por. W. Filipczak, *Ziemskie urzędy sądowe w życiu politycznym województwa sandomierskiego w latach 1777—1783*, „Przegląd Nauk Historycznych" 2016, R. 16, nr 2, s. 192—194; Idem, *Elekcje ziemskich urzędników sądowych w czasach Rady Nieustającej*, [w:] *Wokół wolnych elekcji w państwie polsko-litewskim XVI—XVIII wieku. O znaczeniu idei wyboru — między prawami a obowiązkami*, red. M. Markiewicz, D. Rolnik, F. Wolański, Katowice 2016, s. 582—585, 588—589; Volumina Legum, t. 8, s. 93.

1310 BCz., rkps 699, s. 241, Stanisław August do A. Chmary, [Warszawa] 10 II 1787.

do rozstrzygnięcia ministrom i senatorom litewskim tu „przytomnym", nie chcąc brać odpowiedzialności i zrobić błędu w obsadzie starosty mińskiego. Oni zaś: „Zgodzili się, że wszystkie okoliczności poddając uwadze, nie inna wyniknąć powinna konkluzja tylko favore IP starosty bystrzyckiego [M.H.] Brzostowskiego", z czym było związane słowo króla za ustąpienie laski chorążemu wileńskiemu A. Tyzenhauzowi na sejmie 1786 roku[1311]. Pojednawczo Stanisław August podkreślał, że nie ubliża to bynajmniej postawie wojewody na sejmiku[1312], zresztą nie był to w tym czasie jedyny problem króla z województwem mińskim, dotychczas spokojnym[1313]. W taki sposób, jak się wydaje, odebrał słowa króla A. Chmara. Dnia 18 maja 1787 pisał do Stanisława Augusta, chwaląc go i deklarując mu wierność. Za tymi słowami szła prośba dotycząca brata Joachima, stolnika mińskiego, który w 1782 roku był deputatem. A. Chmara chciał, aby dostał on wakujące po śmierci Ignacego Strawińskiego podkoniuszostwo WKL[1314]. Nie znaczy to jednak, że A. Chmara uznał wszelkie racje strony królewskiej. Ze swojego stanowiska zajętego w czasie sejmików, na których dokonała się elekcja czterech kandydatów na starostwo mińskie, zdał relację A.M. Sapieże. Przyznawał, że nie wszystko poszło na sejmiku, jak trzeba, i było to z jego winy, ale dodawał: „Nie mogę przemilczeć co czuję jako obywatel"[1315]. Powoływał się na konstytucję z 1775 roku przewidującą czterech kandydatów na starostwo sądowe, którzy mają być podani. Wskazywał — co chyba odnosił do swojej sytuacji oraz propozycji ubiegania się o starostwo — że „starosta żmudzki i wwda połocki obierają się w jednej osobie, mają na to udzielne prawa; że przeszły starosta miński książę [H.W.] Radziwiłł jeden był obrany; to czytać w laudum wtwa mińskiego dawniejszym, że po odstąpieniu kandydatów na jednego zgodzili się, co nie znosi rozumienia w innych elekcjach o czterech kandydatach"[1316].

1311 BCz., rkps 699, s. 243, Stanisław August do A. Chmary, [Warszawa] 17 II 1787. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 77, k. 7, Stanisław August do A. Chmary, Warszawa 17 II 1787.

1312 BCz., rkps 699, s. 243, Stanisław August do A. Chmary, [Warszawa] 17 II 1787.

1313 Chodziło tu o elekcję sędziów w powiecie mozyrskim, por. BCz., rkps 699, s. 293, Stanisław August do J. Chreptowicza, Berdyczów 18 III 1787. Czytamy tu, że Oskierkowie, którzy Trojana Przyborę utrzymać chcieli, przyznają sami, „że ich imiennik marszałek ujechał, a prawie uciekł z sejmiku". Por. D. Rolnik, *Województwo mińskie*, s. 221—223. Także narady w Warszawie nad odbytą elekcją starosty mińskiego przysporzyły królowi kłopotu; w sprawę zaangażowano też O. Stackelberga. Jako że go nie było wówczas w Warszawie, posłano do niego sztafetę, a M.H. Brzostowski wykorzystał wszystkie swoje znajomości, by utrzymać się na starostwie mińskim. Por. BJ, rkps 6658, k. 27—27v, 37—37v, 59, [Felicjan] Prószyński sędzia ziemski miński do A. Chmary, Warszawa 14, 21 II 1787, [Józef] Świętorzecki do A. Chmary, Warszawa 14 III 1787.

1314 BCz., rkps 699, s. 245, A. Chmara do Stanisława Augusta, Mińsk 18 V 1787.

1315 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 84, k. 2, kopia, A. Chmara do A.M. Sapiehy, b.m. 16 III 1787.

1316 Ibidem, k. 2—2v. Niezupełnie tak było, ówczesny wojewoda połocki Tadeusz Żaba nie był starostą żmudzkim; być może chodziło o starostę żmudzkiego Antoniego Giełguda, który był

Oburzeni wyborem M.H. Brzostowskiego byli też inni obywatele, m.in. J.J. Kłokocki, ale to nie miało politycznego znaczenia[1317]. Na tym wątek elekcji starosty mińskiego możemy zakończyć, uzupełniając wskazaniem na jeden, nie do końca jasny epizod, a mianowicie 10 marca 1787 roku M.H. Brzostowski, nowo mianowany sądowy miński starosta, pozywał przed sąd grodzki miński J. Chmarę, stolnika mińskiego, o to, że jego poddani skrzywdzili Teresę i Franciszka Uniechowskich. Z opisu wynika, że 25 lutego tegoż roku ludzie J. Chmary pod miastem Mińskiem bili i „niemiłosiernie mordowali" ludzi, jednego o śmierć przyprowadzić usiłowali, gonili go do Mińska[1318]. Czy była to zemsta, czy tylko rutynowe działanie starosty, trudno stwierdzić.

Elekcja na starostę mińskiego po śmierci H.W. Radziwiłła wydaje się momentem przełomowym w życiorysie A. Chmary. Do tego czasu zawsze okazywał się politykiem grzecznym i układnym. W 1787 roku pierwszy raz, idąc za wskazaniami prawa oraz zasadami propagowanymi dotąd przez Stanisława Augusta, wystąpił przeciw niemu — królowi, ale też przeciw ambasadorowi moskiewskiemu O. Stackelbergowi. Tę walkę A. Chmara, bez gestów rozdzierania szat, przegrał. Podsumować można, trochę górnolotnie, że straciła na tym Rzeczpospolita. A. Chmara pierwszy raz publicznie wyszedł w tym czasie z gorsetu poprawności i grzeczności. Na jego oczach, wojewody mińskiego, to, co było bezprawne i przez legalny sejmik nieuznane, stało się prawem. Sądzić możemy, że dla A. Chmary było to ważne doświadczenie. Wiedział, w jakim miejscu się znajduje i na co może sobie pozwolić. W jego dążeniach do dalszej kariery wydarzenia roku 1787 podcięły mu trochę skrzydła. Na postępowanie według innego scenariusza — w kwestii wyboru starosty — nie pozwalały mu jego przekonania.

Następne wiosenno-letnie miesiące 1787 roku A. Chmara spędził przypuszczalnie w Mińskim, głównie zajmując się swymi sprawami majątkowo-domowymi[1319],

---

też kasztelanem żmudzkim, ale nie miał tych urzędów równocześnie, awansował z kasztelanii na starostwo generalne, por. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 3, s. 168; *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 5, s. 241. O wyborze wojewody połockiego i starosty żmudzkiego por. A.B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie*, s. 139—140; A. Macuk, *Tradycyja wybaraŭ połackaga vajavody ŭ XVIII st. (pawodle Metryki WKL)*, s. 120—125; A. Rachuba, Wielkie Księstwo Litewskie, s. 203.

1317 Por. BJ, rkps 6658, k. 61, J.J. Kłokocki do A. Chmary, Syczyki 21 III 1787, „miałem uwiadomienie przerażające boleścią obywatelskie serce o podpisanym przywileju na starostwo mińskie JW. [M.H.] Brzostowskiemu intruzowi do województwa, bez posesji, bez zasług i bez znajomości", i przeciw prawu — ze szkodą dla powiatów prowincji, a takie jego działanie na sejmiku może być naśladowane, inspirować do robienia podwójnych sejmików.

1318 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 83, k. 126—126v, Sprawa [J.] Chmary, [Mińsk] 10 III 1787.

1319 Por. BO, rkps 4909, p. 33, nl., [?] Gintter do [A. Chmary], Starzyca 26 III 1787, tu informacje o szalejącej ospie. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 172, [?] Hrechorowicz do [A. Chmary?], Nowogródek 14 III 1787. Miał wówczas A. Chmara kłopot z bratem, który popadł w tarapaty. J. Chmara,

drobnymi prośbami o protekcję[1320] oraz problemami brygady-chorągwi, której był „pułkownikiem" — rotmistrzem[1321]. Od [?] Komara dowiadywał się, co dzieje się w Wilnie, o zachodzących tam niesprawiedliwościach w komisjach, o wyborach do funkcji skarbowych osób bez praktyki i o nepotyzmie[1322]. Dochodziły go informacje o zjeździe kaniowskim. Te nie nastrajały go optymistycznie. O ile Solary nie dostrzegał niebezpieczeństw[1323], o tyle inny bliski A. Chmarze przyjaciel, Józef Świętorzecki, już tak. Pisał on do A. Chmary, że niektórzy mówią, że Stanisław August jedzie do Kaniowa jak „hołdownik północy". Był zdania, że z tej wizyty nic pomyślnego dla kraju nie wyniknie. Dodawał od siebie: „niech polityczne dociekają głowy, ja tylko nieszczęściami krajowemi zraniony, nic dobrego z tego nie rokuję". Nie wierzył „północnej Minerwie". Zapowiedź tego, że w Kaniowie F.K. Branicki ma być „Primus inter pares", również mu się nie podobała[1324].

Od lata 1787 roku korespondencja M. Chmarzyny świadczy o tym, że Chmarowie spędzali czas w Koronie — ona w Siedlcach u A. Ogińskiej hetmanowej, a A. Chmara w Warszawie w pokojach hetmana M.K. Ogińskiego[1325], tam do niego kierowano pocztę[1326]. M. Chmarzyna nalegała, by do niej przyjechał,

---

kazał niewinnego Józefa Zaliwskiego złapać między kramami w Mińsku i do swego dworu w Mińsku zaprowadził, tam delikwenta zbić kazał i zabrał pieniądze 15 nowych rubli, por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 83, k. 330—330v, Sprawa J. Zaliwskiego z J. Chmarą i jego ekonomem Michałem Oświęcimskim, [Mińsk] 9 VI 1787. Por. też BJ, rkps 6658, k. 29—29v, 35—35v, [Stanisław] Piszczało do A. Chmary, Horodyszcze 19 II 1787, [Tadeusz] Gordliński do A. Chmary, Kojdanów 20 II 1787.

1320 Por. BJ, rkps 6658, k. 40—40v, Józef Gruszecki do A. Chmary, Grodno 22 II 1787; BO, rkps 4909, p. 80, nl., Ksiądz Józef Rusiecki do [A. Chmary], Bobrujsk 12 III 1787, prosił o protekcję u biskupa [I.] Massalskiego, dziękując już za skuteczną wcześniejszą.

1321 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 26, k. 253—253v, Zapis Adama Chmary wojewody, [Mińsk] 1 V 1787, tu tytułuje się pułkownikiem. W swym „dzienniku" A. Chmara zanotował, że w czerwcu 1786 król przesłał mu patent pułkownika po śmierci Mateusza Ogińskiego. Por. BJ, rkps 6211, k. 100, Silva rerum A. Chmary. O nominacji na rotmistrza por. M. Machynia, V. Rakutis, C. Srzednicki, *Oficerowie wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego 1777—1794*, s. 102, 114.

1322 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 643, k. 1—3, [?] Komar do A. Chmary?, Grodno 13 IV 1787.

1323 Por. np. BJ, rkps 6658, k. 48—49, 50, [Solary] do A. Chmary, Warszaw 7, 14 III 1787.

1324 Por. np. BJ, rkps 6658, k. 59—59v, [Józef] Świętorzecki do A. Chmary, Warszawa 14 III 1787. O zjeździe w Kaniowie por. np. J.I. Kraszewski, *Podróż króla Stanisława Augusta do Kaniowa w r. 1787. Podług listów Kazimierza Konstantego hrabiego de Bröl Platera, starosty inflantskiego*, Wilno 1860, passim; W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. 1, Warszawa 1991, s. 58—66; E. Rostworowski, *Ostatni król*, s. 103—107, 129—143; Z. Zielińska, *Listy Stanisława Augusta z podróży do Kaniowa (1787)*, „Kwartalnik Historyczny" 2003, t. 110, z. 4, s. 71—99; R. Butterwick, *Polska rewolucja a kościół katolicki 1788—1792*, Kraków 2012, s. 234—242.

1325 BStW, rkps akc. 1780, k. 332, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce VIII [1787]. Potem musiał się przenieść do pokojów hetmanowej, bowiem do Warszawy wybierał się M.K. Ogiński.

1326 BStW, rkps akc. 1780, k. 320, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 20 VII [1787].

jak będzie miał czas, i oferowała, że konie po niego pośle[1327], również sama chciała jechać do Warszawy[1328]. Zaczynała się ta korespondencja w początkach czerwca 1787 roku i trwała do początków października[1329]. Przewijają się w niej interesy, problemy domowe[1330], ale dominują kwestie publiczne, trochę o charakterze plotkarskim, choć niektóre przewidywania przez M. Chmarzynę podawane okazały się trafne. Przede wszystkim wymieniała przybywających do Siedlec gości. Ich lista w kontekście zbliżającego się sejmu 1788 roku pozwala zrozumieć późniejsze zachowania niektórych polityków. Wiemy więc, że w tym czasie w Siedlcach byli: F.K. Chomiński[1331], generał ziem podolskich A.K. Czartoryski, który z Grodna przyjechał[1332], sędzia Józef Downarowicz[1333], podskarbi nadworny litewski Antoni Dziekoński[1334], wojewodzic [?] Szydłowski[1335], hetman polny L. Tyszkiewicz, biskup inflancki J. Kossakowski, chorążowie pińscy Franciszek i Teresa ze Strutyńskich Lubeccy[1336], książę ekspodkomorzy Kazimierz Poniatowski[1337], nuncjusz papieski Ferdinando Maria Saluzzo, bardzo grzeczny „i nabożny, nie podług teraźniejszej mody"[1338], [?] Woyniłłowicz[1339],

---

1327 Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 305, 320, 326, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce, 22 VI, 20 VII, 24 VIII [1787].

1328 BStW, rkps akc. 1780, k. 324, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce „August" [1787]. Później pytała, czy znalazł się w nowej stancji — od hetmaństwa musiał się wyprowadzić, gdyż oboje chcieli zjechać do Warszawy. Pytała również, kiedy po nią przyśle, BStW, rkps akc. 1780, k. 340v, 351v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 20 IX [1787], Siedlce 2 X 1787.

1329 BStW, rkps akc. 1780, k. 351v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 2 X 1787.

1330 Por. np. BStW, rkps akc. 1780, k. 304, 305, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce, 19 VI, 22 VI 1787. O problemach z kucharzem, o zakupionych towarach, czasami z tego powodu się A. Chmarze dostawało. Pisała, że buty złe przysłał, źle zrobione, z nóg spadają, „źle zrobił przodki". BStW, rkps akc. 1780, k. 307, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 24 VI 1787. Pisała o chorym ogrodniku, że L. Scheyba przeciwny puszczeniu krwi, może da Bóg i będzie zdrów. BStW, rkps akc. 1780, k. 326v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 24 VIII 1787. Kłopoty były z lokajem, który nie chciał do zimy zostawać w Siedlcach. BStW, rkps akc. 1780, k. 340, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 20 IX [1787].

1331 BStW, rkps akc. 1780, k. 348, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 27 IX 1787.

1332 BStW, rkps akc. 1780, k. 328, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m. [Siedlce 1787].

1333 BStW, rkps akc. 1780, k. 324, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce „August" [1787].

1334 BStW, rkps akc. 1780, k. 326, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 24 VIII 1787.

1335 BStW, rkps akc. 1780, k. 305, 307v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce, 22 VI [1787], 24 VI 1787. Mowa o jednym z synów Teodora Szydłowskiego, wojewody płockiego.

1336 BStW, rkps akc. 1780, k. 302, 322, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 12 VI b.r. [1787], „August" [1787]. J. Kossakowski wyjechał z Siedlec 15 VII, czyli był przeszło miesiąc. Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 319, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 15 VII [1787].

1337 BStW, rkps akc. 1780, k. 336, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 25 IX 1787.

1338 BStW, rkps akc. 1780, k. 324, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce „August" [1787].

1339 BStW, rkps akc. 1780, k. 320, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 20 VII [1787].

szambelan [?] Zabiełło[1340] i [?] Ożarowscy[1341], z dam zaś — strażnikowa WKL Alojza z Radziwiłłów Judycka?[1342], podkomorzyna [?] Ossolińska, łowczyna [?] Zaleska, cześnikowa [?] Kuczyńska[1343], podstolina koronna Aleksandra Potocka z Lubomirskich[1344], stolnikowa [?] Narbuttowa[1345], podskarbina Kazimiera Brzostowska z Ogińskich, dla której A. Chmara kupował w Warszawie materiały[1346], matka podkomorzyny słonimskiej Ślizieniowej[1347], podkanclerzyna litewska Konstancja z Przezdzieckich Chreptowiczowa, pod której „kopertą" J. Chreptowicz pisał do A. Chmary[1348]. Zapowiadane było również przybycie do Siedlec O. Stackelberga i pani krakowskiej I. Branickiej[1349], a w początkach października także hetmana F.K. Branickiego[1350]. A. Chmara, mając stały kontakt listowny z M. Chmarzyną, przez cały ten czas służył pomocą A. Ogińskiej, która poprzez jego żonę zalecała, kogo z Warszawy ma skierować do Siedlec[1351]. A. Chmara był również proszony o pomoc dla przybywającego do Warszawy w interesach podskarbiego A. Dziekońskiego[1352] oraz o złożenie do Rady Nieustającej memoriału w obronie niejakiego Przybory, który był za kordonem rosyjskim w Mohylowie „i tam w areszcie", miał on być złożony imieniem hetmanowej A. Ogińskiej i podkanclerzego J. Chreptowicza, proszono go, aby w tej sprawie rozmawiał z ambasadorem O. Stackelbergiem, by go zwolniono z aresztu[1353].

Siedlce były wówczas istotnym ośrodkiem politycznym. Niemniej z listów M. Chmarzyny wyłania się obraz tego miejsca jako również centrum zabawy. Dla tych wszystkich gości organizowane były w Siedlcach i okolicach przyjęcia oraz

---

1340 BStW, rkps akc. 1780, k. 302, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 12 VI b.r. [1787].

1341 Por. BStW, rkps akc. 1780, k. 338, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 16 IX [1787].

1342 BStW, rkps akc. 1780, k. 344, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 23 IX [1787].

1343 BStW, rkps akc. 1780, k. 305v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce, 22 VI [1787].

1344 BStW, rkps akc. 1780, k. 317, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 9 VII 1787.

1345 BStW, rkps akc. 1780, k. 324, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce „August" [1787].

1346 BStW, rkps akc. 1780, k. 324v, 326v. M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce „August" [1787], 24 VIII 1787

1347 BStW, rkps akc. 1780, k. 319, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 15 VII [1787].

1348 BStW, rkps akc. 1780, k. 320, 336, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 20 VII [1787], 25 IX [1787].

1349 BStW, rkps akc. 1780, k. 307, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce, 24 VI 1787.

1350 BStW, rkps akc. 1780, k. 351v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 2 X 1787.

1351 BStW, rkps akc. 1780, k. 320, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 20 VII [1787], tu takie zalecenie dotyczyło marszałka nadwornego koronnego Franciszka Rzewuskiego — jeżeli jeszcze nie wyjechał, to zalecono prosić go, by jechał do Siedlec.

1352 BStW, rkps akc. 1780, k. 351, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 2 X 1787.

1353 BStW, rkps akc. 1780, k. 357, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 13 X [1787]. Być może chodzi o Hermengilda Przyborę, wyżej już wspominanego.

gale[1354]. Najokazalsza chyba była ta zorganizowana dla hetmana L. Tyszkiewicza z iluminacjami, graniem komedii. Uczestniczył w niej hetman wielki M.K. Ogiński[1355]. Na kanwie życia towarzyskiego w Siedlcach nachodziły M. Chmarzynę niekiedy smutne refleksje, którymi się dzieliła z mężem — nie podobał się jej „Ten świat teraźniejszy, że żona dla cudzego męża, a mąż dla cudzej żony miewać zwykł atencyie"[1356], że „sędzina [Weronika?] Downarowiczowa w dni śpi, której goły kuper miałam honor widzieć"[1357]. Być może z tego wzięła się jej chęć wyjazdu do męża. Okazuje się jednak, że M. Chmarzyna miała w Siedlcach do załatwienia jedną ważną sprawę — jesienią 1787 roku czyniono przymiarki do zbliżającego się sejmu. A. Chmara za pośrednictwem żony starał się załatwić stancję w Warszawie na przyszły sejm, przy czym M. Chmarzyna lekko urażona, że A. Chmara jej jeszcze z Siedlec do stolicy nie zabrał, zalecała mu małą stancję. Pisała, że na przyszły sejm nie chce jechać, więc jemu samemu wystarczy miejsce u „reformatów"[1358], „to dla ciebie jednego tak obszernej stanicy nie trzeba"[1359].

W czasie pobytu w Warszawie A. Chmara wiedział, co się dzieje na Litwie. Dbał o to dobrze zorientowany Jacek Puttkamer[1360], wicemarszałek Trybunału Litewskiego. Pisał o sprawach jego interesów handlowych w Lipawie i Królewcu[1361]. Otrzymywał też A. Chmara wiadomości z innych źródeł — o toczonych procesach[1362] i o pracach trybunału w Wilnie, gdzie jego spraw pilnował niejaki pan Bucholi[1363], a gdzie dochodziło do burzliwych sporów o uznanie elekcji deputatów, później o wybór podskarbiego trybunalskiego spośród aż 8 kandydatów,

---

1354 BStW, rkps akc. 1780, k. 320, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 20 VII [1787]. Por. U. Głowacka-Maksymiuk, *Dwór księżnej Aleksandry Ogińskiej jako ośrodek życia kulturalnego na Podlasiu*, „Szkice Podlaskie", t. 10, 2002, s. 9—16.

1355 BStW, rkps akc. 1780, k. 326, 332v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 24 VIII 1787, VIII [1787]. Por. o innych galach BStW, rkps akc. 1780, k. 348, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 27 IX 1787.

1356 BStW, rkps akc. 1780, k. 309, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m.

1357 BStW, rkps akc. 1780, k. 313, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 4 VII 1787.

1358 BStW, rkps akc. 1780, k. 353, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 5 X 1787.

1359 BStW, rkps akc. 1780, k. 355v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siedlce 12 X 1787.

1360 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 177, Jacek Puttkamer do A. Chmary, Leśnica 7 X 1787. Dziękował za wiadomości warszawskie, które otrzymywał od A. Chmary w rewanżu. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 181, J. Puttkamer do A. Chmary, Wilno 19 XI 1787.

1361 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 177, J. Puttkamer do A. Chmary, Leśnica 7 X 1787. Również inni pisali o nich do A. Chmary. Por. AGAD, ZACz., rkps 686, s. 65—66, Jakub Dorsch do [A. Chmary?], Królewiec 24 III 1787.

1362 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 83, k. 508—508v, Sprawa Hirsza Moroszewicza i Berka Hirszowicza przeciw J. Chmarze, [Mińsk] 22 XI 1787.

1363 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 177, J Puttkamer do A. Chmary, Leśnica 7 X 1787. Por. też LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 181, J. Puttkamer do A. Chmary, Wilno 19 XI 1787; BO, rkps 4909, p. 59, nl., A.D. Lachnicki szambelan JKM do [A. Chmary], Wilno 18 XI 1787.

gdzie w końcu nastąpiło pomieszanie regestrów[1364]. J. Puttkamer informował A. Chmarę o działaniach marszałka trybunału Karola Prozora, który piękne i wielkie obiady wydaje[1365], ale — twierdził — jego prace źle idą, toteż wyjechało wielu deputatów i „z nieukontentowania" marszałek K. Prozor, który zapowiedział powrót 3 stycznia 1788 roku[1366]. Ostatnią nowiną, zapowiadającą nowy 1788 rok i nadchodzący, jak się miało okazać, rewolucyjny dla Rzeczypospolitej czas, była ta przesłana przez J. Puttkamera — informował, że w toczonej wojnie Moskwie nie idzie najlepiej[1367].

Wojewoda miński Adam Chmara swe najważniejsze awanse zawdzięczał Stanisławowi Augustowi, ale ich korzenie sięgają bliskich związków Sapiehów ze stronnictwem „Familii" — to one dały mu urząd najpierw wiceinstygatora, a potem instygatora litewskiego. Następne lata jego posługi publicznej nie wyróżniały się niczym szczególnym, właściwie wyraźnie nigdzie nie zaistniał — ani w życiu sejmikowym, ani w ważniejszych zdarzeniach. W istocie dość nagle pojawił się z rangą senatora, kasztelana mińskiego w 1779 roku, niedługo potem w 1784 roku — wojewody mińskiego. Kontakty A. Chmary ze Stanisławem Augustem trudno określić jako bliskie, natomiast biorąc pod uwagę kwestię jego notowań na dworze królewskim, mógł za nim przemawiać fakt, że był politykiem wyważonym, zdroworozsądkowo postępującym w życiu publicznym, cały czas — w istocie poza procesami z Wołodkowiczami — bezkonfliktowo. Utrzymywał stale co najmniej poprawne kontakty z Sapiehami, Radziwiłłami, Ogińskimi, J. Chreptowiczem, I. Massalskim, a w swoim czasie z podskarbim A. Tyzenhauzem i Czartoryskimi, „starą Familią". Co więcej, postępował w życiu codziennym w duchu oświeceniowym. I to też mogło zwrócić uwagę króla na niego. Ideologicznie z pewnością byli sobie bliscy, a co ważne — A. Chmara zawsze był lojalny wobec swoich przyjaciół-opiekunów. Jego religijność, poglądy społeczne, podejście do włościan i, jak się może wydawać, do wyobrażenia o „swojej" Rzeczypospolitej były bliskie Stanisławowi Augustowi. Także mentalnościowo te dwie postacie były chyba bliskie sobie — nie lubiły hałasu, rozgardiaszu, raczej szukały bardziej wysublimowanych rozrywek, zgiełk sejmików i sejmów nie pasował im. Król musiał w nich uczestniczyć, przynajmniej w tych ostatnich, choć nie chciał, a A. Chmara nie uczestniczył, bo nie musiał, na sejmach pojawiał się

1364 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 181—182, J. Puttkamer do A. Chmary, Wilno 19 XI 1787.

1365 Ibidem, s. 182.

1366 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 185—186, J. Puttkamer do A. Chmary, Wilno 23 XII 1787.

1367 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 186, J. Puttkamer do A. Chmary, Wilno 23 XII 1787. Por. też BJ, rkps 6668, k. 88v, Ksiądz J. Hołyński do A. Chmary, Wilno 30 XII 1787, który do uwiarygodnienia swych informacji dodawał, że otrzymał list od synowca z Chersonu, który jest adiutantem G. Potemkina.

rzadko. Niemniej światopoglądowo i w myślach o naprawie Rzeczypospolitej ich drogi się schodziły. A. Chmara ani nie był z przekonania republikaninem bezkrytycznie przywiązanym do tego systemu, ani tylko partykularnie postępującym politykiem, ale obywatelem myślącym o swoim polsko-litewskim państwie, może z akcentem na to litewskie. Wydaje się, że tę wspólnotę ideową, o ile nie jest ona tylko teoretyczną kreacją, naruszyła elekcja na starostwo mińskie w 1787 roku, z którą nie zgadzał się A. Chmara, a którą zaakceptował Stanisław August. Następne lata nie przyniosły wyraźnego tegoż dowodu, ale sprawiły, że A. Chmara, jakkolwiek zawsze daleki od pełnego angażowania się w przedsięwzięcia polityczne, zaczął wszystko obserwować z jeszcze większym dystansem.

W obliczu reform Sejmu Wielkiego i tragedii upadku państwa

Burzliwy rok 1786 i zjazd kaniowski z 1787 roku wraz ze zmianą sytuacji międzynarodowej, co skutkowało przynajmniej pozornie osłabieniem pozycji Rosji, sprawiły, że rok 1788 zapowiadał się w dziejach Rzeczypospolitej jako przełomowy. Stronnictwo królewskie chciało przy pomocy Katarzyny II poprzez aukcję wojska i zawarcie sojuszu z Rosją przeciw Turcji dokonać szeregu reform wewnątrz państwa, zmierzających do wzmocnienia władzy królewskiej. Opozycja antykrólewska „republikańska", „hetmańska", w każdym razie ideologicznie mniej spójna, chciała z kolei także przy pomocy Katarzyny II przywrócić prerogatywy urzędu hetmańskiego, co we frazeologii propagandy ugrupowań opozycyjnych miało bronić wolności szlacheckich. W tych kręgach mówiono o aukcji „wojska" — „milicji szlacheckiej", z tą różnicą, że te formacje miały podlegać hetmanom, a nie królowi. Gwarantem tych zmian miał być sojusz z Rosją[1368]. W tym układzie Adama Chmarę możemy sytuować w obozie królewskim, choć jego relacje ze Stanisławem Augustem, z powodu różnicy zdań w obsadzie starostwa mińskiego, były lekko nadwątlone. Nie był on jednak postacią pierwszorzędną w stronnictwie królewskim. Wyniesiony przez króla do godności wojewody mińskiego wpływy miał jedynie w tym województwie. Były one o tyle silne, o ile mocą dysponowali jego przyjaciele polityczni, czyli Joachim Chreptowicz, podkanclerzy litewski, mało czynny Aleksander M. Sapieha,

1368 Por. np. W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. 1, s. 58—66, 80—117; E. Rostworowski, *Sprawa aukcji wojska na tle sytuacji politycznej przed sejmem czteroletnim*, Warszawa 1957, s. 117—266; J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788*, [w:] Idem, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. 1, Warszawa 2007, s. 217—284; R. Butterwick, *Polska rewolucja*, s. 244—274.

kanclerz litewski oraz Karol Stanisław Radziwiłł, wojewoda wileński, dla których województwo mińskie nie było najważniejsze. Mniej więcej taka była pozycja polityczna A. Chmary na początku 1788 roku.

Wydaje się, że rok 1788 rok A. Chmara rozpoczął od sportretowania się — kiedy dokładnie to nastąpiło, nie wiemy, ale możemy przyjąć, że na przełomie grudnia 1787 i stycznia 1788 roku. Autorem portretu był Marcin Knakfus, który ukończył go pod koniec stycznia. Planował — jak pisał do A. Chmary — przekazać go przez księdza J. Hołyńskiego[1369].

W sejmikach deputackich 4—5 lutego 1788 roku A. Chmara przypuszczalnie udziału nie wziął. Prowadził je Antoni Prószyński, podkomorzy miński, „w przytomności" skonfliktowanego z A. Chmarą M.H. Brzostowskiego, nowo wybranego starosty mińskiego. Być może więc chęć niepogłębiania waśni sprawiła, że A. Chmara na obradach się nie pojawił, podobnie jak jego brat[1370]. Natomiast był na sejmiku kasztelan miński Szymon Zabiełło[1371]. Na deputatów, bez większych sporów, wybrano chorążego mińskiego Stefana Bykowskiego oraz szambelana JKM Michała Chełchowskiego. Sejmik zakończono 5 lutego[1372]. Sejmiki lutowe

---

1369 BJ, rkps 6659, k. 22v, [Marcin] Knakfus kapitan do A. Chmary, [Wilno] 28 I 1788. Pisał o ukończeniu portretu i informował, że wielmożnego pana facjatę „umeliorował". Trudno stwierdzić, czy o tym portrecie wspominają H. Mościcki i R. Aftanazy.

1370 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 27, k. 37—38, Akt laudum na sejmikach gromnicznych województwa mińskiego, 8 II 1788.

1371 Por. BJ, rkps 6660, k. 2—2v, Leon Scheyba do A. Chmary, Mińsk 8 II 1788. Pod żadnym dokumentem sejmikowym nie ma jego podpisu, co nie wyklucza jednak jego udziału. Był on senatorem dopiero od roku, kasztelanię zyskał po stryju, też Szymonie Zabielle. Por. BCz., rkps 737, s. 325—326, Szymon Zabiełło do Stanisława Augusta, Warszawa 1 II 1787, dziękował za kasztelanię mińską „przy schyłku wieku mego", „urzędu tego powinności znam, iż dopełnić nie zdołam", prosił więc, by oddać go jego synowcowi wicebrygadierowi. Tak też się stało. J. Wolff, pisał, że powodem rezygnacji była utrata wzroku. Por. *Senatorowie i dygnitarze*, s. 113—114. Por. szerzej M. Jusupović, *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabiełłów w latach 1733—1795*, Warszawa 2014, s. 89, 92, co istotne jego żoną była Barbara, córka Kazimierza Zawiszy, a wdowa po Janie Niezabitowskim. Rodzina Zawiszów była wpływowa w Mińskiem, ale S. Zabiełło z tego później raczej nie korzystał, brak tego wyraźnych śladów.

1372 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 27, k. 37—38, Akt laudum na sejmikach gromnicznych województwa mińskiego, 8 II 1788. Podpisy złożyli: A. Prószyński, M.H Brzostowski, Stefan Bykowski, Jan Wołodkowicz, Józef Wańkowicz, Stanisław Prószyński, Ignacy Daszkiewicz, kapitan wojsk litewskich Stanisław Bohuszewicz. Por. też NGAB, F 1727, op. 1, rkps 27, k. 33—34v, Akt kredensu deputatom, 5 II 1788. Deputaci przysięgę złożyli 4 lutego. Pod dokumentem widnieją podpisy m.in.: A. Prószyńskiego, M.H. Brzostowskiego, generała Stanisława Prószyńskiego, koniuszego Ignacego Ratyńskiego, miecznika mińskiego Leona Mickiewicza, Józefa Wańkowicza, budowniczego Kazimierza Kostrowickiego, sędziego Jana Wołodkowicza, Ignacego Daszkiewicza, starościca mińskiego Maksymiliana z Rogala Iwanowskiego — łącznie akt podpisało 79 osób. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 27, k. 35—36v, Akt kredensu Chełchowskiemu. Por. też BJ, rkps 6660, k. 2—2v, Leon Scheyba do A. Chmary, Mińsk 8 II 1788, tu o wyborach sędziego

pokazały — co wiemy m.in. dzięki dokładnym relacjom księdza J. Hołyńskiego — że niepoślednią rolę znów będzie odgrywał K.S. Radziwiłł, wojewoda wileński[1373].

Następne miesiące A. Chmara spokojnie spędził w Mińskiem, zajmując się swymi majątkami[1374]. Jeszcze przed sejmikami deputackimi wojewoda miński i starosta giżowski musiał rozwiązać problem w kościele giżowskim. Doszło tam do sporu o obsadę probostwa i postawę księdza [?] Bera, który nieregularnie przy kościele giżowskim bywał, co — jak podkreślano — nie było dobre dla chwały Bożej i wygody ludu. Ksiądz Michał? Karpowicz, żalący się na zachowanie księdza Bera, proponował, aby dozór tego kościoła dependował od „prezydenta Mariampolskiego" i aby zawsze kapłan mieszkał w Giżach[1375]. Próbę osadzenia nowego księdza [?] Borowskiego uznano za próbę narzucenia woli, czego niektórzy mieszkańcy starostwa „absolutnie nie przyjmą"[1376]. Proponowano sprawę rozwiązać w Mińsku, w domu wojewody, gdzie był obecny biskup wileński I. Massalski[1377]. Czy tak się stało, nie wiemy. W tym czasie — do czerwca 1788 roku — A. Chmara zamknął dwie transakcje. W lutym przejął ostatecznie Choroszewicze[1378] i kupił część wsi Kropiwniki[1379]. Interesowały go kontrakty mińskie[1380] i wieści z Królewca[1381], a także sprawy dziejące się w Mińsku, związane z szeroko pojętym jego zabezpieczeniem, m.in. z zakazami w niektórych

---

ziemskiego oraz ciekawa wzmianka jakoby o projekcie M.H. Brzostowskiego, który chciał scedować starostwo mińskie na Wincentego Wołodkowicza, szambelana JKM; oświadczył, że urzędnicy grodzcy nie będą zmieniani. W. Wołodkowicz miałby za starostwo zapłacić 100 tys. złp. Wiemy, że tego zamierzenia nie zrealizowano. O deputatach mińskich por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa*, s. 382. W laudum M. Chełchowski określany jest jako starościc „herdumski"?.

1373 Por. BJ, rkps 6668, k. 94, 97, 99, Ksiądz J. Hołyński do A. Chmary, Wilno 26 I, 3 i 5 II 1788.

1374 Por. np. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 195, J. Puttkamer wicemarszałek trybunału do A. Chmary, Wilno 13 II 1788; BJ, rkps 6659, k. 56, 58, 66, 67, 77, [J.] Markiewicz do [A. Chmary], Słonim 10 III 1788, M.[ichał] Szwykowski do A. Chmary, Blizna? 10 III 1788, [Stanisław] Piszczało do A. Chmary, Horodyszcze 5 IV 1788, Tadeusz Pawlikowski do A. Chmary, Dory 7 IV 1788, Onufry Pawłowicz do A. Chmary, Stary Raków 25 IV 1788.

1375 Por. BCz., MNK, rkps 893, k. 46v, 47, Ksiądz [M.?] Karpowicz do A. Chmary, Wilno 20 I, 9 III 1788.

1376 BCz., MNK, rkps 893, k. 46, Ksiądz [M.?] Karpowicz do A. Chmary, Wilno 20 I 1788.

1377 BCz., MNK, rkps 893, k. 47, Ksiądz [M.?] Karpowicz do A. Chmary, Wilno 9 III 1788.

1378 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 27, k. 79—81, Przyznanie wlewkowego dokumentu A. Chmarze, 25 II 1788. Wynika z niego, że za Choroszewicze A. Chmara zapłacił 4 461 złp. Potwierdzono, że sumę tę wypłacono 20 lutego 1788 roku.

1379 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 27, k. 352—352v, Przyznanie wieczystego prawa na część wsi Kropiwniki od Grabowieckich Adamowi Chmarze, 6 VI 1788, dają Wincenty i Ludwika Grabowieccy część Kropiwnik, sprzedano je za 8 tys. złp i taką kwotę odebrano.

1380 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 196, J. Puttkamer do A. Chmary, Wilno 13 II 1788.

1381 Por. np. BCz., MNK, rkps 893, k. 48, Th. Vietinghoffowa do A. Chmary, Wilno 17 III 1788; LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 196, J. Puttkamer do A. Chmary, Wilno 13 II 1788.

miejscach stawiania drewnianych budowli, z ulokowaniem apteki czy wprowadzeniem dla chrześcijan zakazu kupowania mięsa od żydów[1382]. Jednym z bliższych jego współpracowników w wielu ówczesnych przedsięwzięciach był Jacek Puttkamer[1383]. Wydaje się, że miał on wpływ na opinie A. Chmary, w każdym razie przesyłane przez niego w styczniu i lutym 1788 roku wieści, m.in. o planowanej w Wielkopolsce konfederacji ze wsparciem 40 tys. wojska pruskiego[1384], napawały wojewodę mińskiego niepokojem przed nadchodzącymi niespokojnymi miesiącami. Ten stres nieco łagodził J.J. Kłokocki z dystansem podchodzący do bieżących politycznych zdarzeń[1385].

W tym okresie A. Chmara oczywiście uczestniczył w przygotowaniach do sejmików poselskich, ale początkowo zanadto się w nie nie angażował. Choć przypuszczalnie, będąc w lipcu 1788 roku w Grodnie, gdzie czekał bezskutecznie na wywołanie swojej sprawy[1386], rozmawiał o przyszłych sejmikach. A. Chmara wiedział, jak przygotowywał się do sejmików K.S. Radziwiłł, który setki listów rozsyłał[1387]. Orientował się, że na Litwie było wielu chętnych do objęcia poselstwa[1388]. W kwietniu 1788 roku ksiądz J. Hołyński pisał do niego, że sejmik miński zapowiadano jako „forsowny"[1389]. Przed sejmikami Stanisław August wzywał do łączenia umysłów. Być może nie czynił tego szczerze. Słusznie miał co do tego wątpliwości Jerzy Michalski[1390]. Z przekonaniem donoszono o tym A. Chmarze. J.J. Kłokocki

---

1382 AGAD, ZBP, rkps B 56, k. 1—3v, Protokół zgromadzenia gminnego Mińska 1788, Excerpt z sesji protokołu potocznego 27 V 1788. Podpisy złożyli: burmistrz Mińska Stefan Kalinowski i dalej radcy mińscy, ławnicy, mężowie gminni.

1383 Przypuszczalnie w tym czasie pomagał A. Chmarze w zarządzie dóbr „hrabstwa ihumeńskiego". NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 80v—81, J. Puttkamer do [A. Chmary?], Leśnica 31 X 1789. J. Puttkamer, jak się wydaje, był wtedy dość blisko związany z I. Massalskim, biskupem wileńskim, w jego imieniu załatwiał interesy gospodarskie, zaś I. Massalski wyjednał mu order. Por. F 1135, op. 20, rkps 427, k 258—259, I. Massalski do [NN], b.m. 28 II 1789.

1384 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 189—190, J. Puttkamer do A. Chmary, Wilno 24 I 1788. Por. też LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 195—196, J. Puttkamer do A. Chmary, Wilno 13 II 1788; BJ, rkps 6659, k. 51—52v, [J. Puttkamer] do A. Chmary, Wilno 9 III 1788.

1385 BJ, rkps 6659, k. 48v, J.J. Kołkocki do A. Chmary, Woskrzenica 2 III 1788, choć też niektóre niepokojące wieści, jak tę o szykowanej konfederacji w Wielkopolsce, powtarzał. Por. BJ, rkps 6659, k. 84, J.J. Kłokocki, do A. Chmary, Syczyki 6 V 1788

1386 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 280v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno 10 VII 1788.

1387 Por. BJ, rkps 6660, k. 8, Onufry Przeradowski do A. Chmary, Radutycze 27 VII 1788. Por. J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 roku*, s. 221.

1388 Por. BJ, rkps 6659, J.J. Kłokocki do A. Chmary, 25 VI 1788; BJ, rkps 6660, [J.] Downarowicz do M. Chmarzyny, Wilno 17 VIII 1788. Por. J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 roku*, s. 231; D. Rolnik, *Województwo mińskie*, s. 224—227.

1389 Por. BJ, rkps 6668, Ksiądz J. Hołyński do A. Chmary, Wilno 27 IV 1788. Por. J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 roku*, s. 231.

1390 Por. ibidem, s. 236.

wyraźnie sugerował, że Stanisław August chce się pogodzić z „Familią”[1391]. Burzył to przekonanie Jan Pawlikowski, który pisał do wojewody mińskiego, że biskup I. Massalski twierdził, że dwór będzie zwalczał radziwiłłowskich kandydatów, a popierał jego[1392]. Biskup wileński wówczas mocno interesował się sejmikami. Kosztowały go 30 tys. zł[1393]. Dla A. Chmary sytuacja zapowiadała się tym gorzej, że wiedział, iż z kolei Ludwik Tyszkiewicz, hetman polny litewski, będzie występował przeciw I. Massalskiemu, popierając kandydatów K.S. Radziwiłła[1394]. Dodajmy, że swoich kandydatów podał również prymas Michał Poniatowski — zalecał kogoś z rodzin Świętorzeckich i Pawlikowskich[1395]. Z otoczenia Stanisława Augusta pisano do A. Chmary — przestrzegając przed wieloma kandydatami — z sugestiami za Józefem Wołodkowiczem, hajneńskim starościcem, i za „panem [Kazimierzem] Zawiszą”, kapitanem, lub za Piotrem Pawlikowskim, skarbnikiem mińskim, związanym z „Familią” Świętorzeckich. W konkluzji autor listu stwierdzał, że z ich wyborem nie powinno być trudności, bo zjednają oni serca tamtejszych obywateli[1396]. Autor tych sugestii był przeciwny za to Ignacemu Daszkiewiczowi, sędziemu grodzkiemu mińskiemu, ale żeby go nie odstręczać, proponował zaspokoić go wsparciem do „sęstwa”, prawdopodobnie do tego urzędu godził się też na kandydaturę [?] Rymera — „kredyt WP dla niego dla mnie gwarancją”[1397]. A. Chmarę niepokoiły również ambicje M.H. Brzostowskiego, starosty mińskiego, który ubiegał się do poselstwa z trockiego, ale chciał odgrywać aktywną rolę w Mińsku[1398]. Sejmik miński zapowiadał się więc faktycznie burzliwie. A. Chmara jakkolwiek miał swoje sympatie, to nie chciał brać w tej walce udziału,

---

1391 Por. BJ, rkps 6660, k. 4—4v, J.J. Kłokocki do A. Chmary, Syczyki 29 VII 1788, pisał, że trzeba wybrać na posłów ludzi „dobro publiczne kochających”, stan ojczyzny znających, umiejących przewidywać przyszłość, co dobre, co złe, by ci „byli zaproszonymi do poselstwa, a nie zapraszający się dla swoich prywat”. Por. też BJ, rkps 6659, k. 95—95v, J.J. Kłokocki do A. Chmary, Syczyki 25 VI 1788. Por. J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 roku*, s. 236.

1392 Por. BJ, rkps 6659, k. 96—97, Jan Pawlikowski sędzia ziemski miński do A. Chmary, Wilno 8 VII 1788. J. Pawlikowski miał swoje ambicje. Por. też BJ, rkps 6660, k. 15, [Ignacy] Kurzeniecki do A. Chmary, Pińskie 8 VIII 1788. Por. J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 roku*, s. 262.

1393 Por. BJ, rkps 6668, k. 144, Ksiądz J. Hołyński do A. Chmary, Wilno 25 VIII 1788; BJ, rkps 6660, k 14, Józef Dwonarowicz do A. Chmary, Wilno 17 VIII 1788. Por. J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 roku*, s. 265.

1394 Por. BJ, rkps 6668, k. 142, Ksiądz J. Hołyński do A. Chmary, Wilno 4 VIII 1788. Por. J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 roku*, s. 265.

1395 Por. Ibidem, s. 270.

1396 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 223, NN do A. Chmary, Warszawa 24 VII 1788. Piotr Pawlikowski był siostrzeńcem Antoniego Świętorzeckiego. O związkach Pawlikowskich z Świętorzeckimi por. A. Haratym, *Świętorzecki Antoni*, s. 530—531.

1397 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 223, NN do A. Chmary, Warszawa 24 VII 1788.

1398 Por. BJ, rkps 6668, Ksiądz [J.] Hołyński do A. Chmary, 4 VIII 1788. Por. J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 roku*, s. 266.

nigdy przecież nie był politykiem sejmikowym. Wydaje się, że najbliżej mu było do partii radziwiłłowskiej, czyli poniekąd królewskiej, a przeciwny był I. Massalskiemu[1399] i M.H. Brzostowskiemu[1400], którzy od czasów elekcji na starostwo mińskie 1787 roku stali się jego wrogami[1401]. A. Chmara odsunął się początkowo również od swojego sejmiku. Stawił się na nim dopiero na wyraźne żądanie króla. Stanisław August sugerował mu to już 11 lipca 1788 roku — prosił wówczas, by wsparł Ignacego Kurzenieckiego, chorążego pińskiego, w staraniu się o miejsce w Radzie. Król przekonywał, że ma on zasługi, no i — pisał — chce się ożenić z Klotyldą Tyszkiewiczówną, starościanką wielatycką, córką Józefa Ignacego, a A. Chmara był blisko rodziców tej damy, przyjaźnił się z nimi[1402].

A. Chmara stawił się na sejmiku poselskim w Mińsku. Przed nim postarał się nawet o zaopatrzenie dla sprzyjającej mu szlachty. Postąpił może nie „po radziwiłłowsku", ale zwieziono do Mińska m.in. 24 funty słoniny, 4 garnce soli, 3 kwarty krup perłowych, 35 garncy małych gorzałki, 40 garncy małych miodu ordynaryjnego[1403].

Sejmik rozpoczęto 18 sierpnia 1788 roku. Zagajał go wojewoda miński Adam Chmara[1404]. Kandydatami do poselstwa ostatecznie okazali się Stanisław Prószyński, generał adiutant Ignacy Daszkiewicz, podstoli i sędzia grodzki miński, oraz Piotr Pawlikowski, skarbnik miński[1405], a także Józef Wołodkowicz, starościc hajneński. W nadziei, że kandydaci się ugodzą, sesję przeniesiono na 19 sierpnia. Tego dnia jednomyślnie wybrany został J. Wołodkowicz, starościc hajneński[1406],

---

1399 I. Massalski na początku czerwca planował odwiedzić A. Chmarę. Por. LVIA, F 1135 op. 20, rkps 427, k. 255, I. Massalski do [NN], Horwol 28 V 1788. Możemy przypuszczać, że chciał go przekonać do swoich kandydatów, czy jednak do spotkania doszło — nie wiemy.

1400 Por. BJ, rkps 6668, k. 137—138, 139—140, Ksiądz J.[ózef] Hołyński do A. Chmary, Wilno 20 VII, 21 VIII 1788, przeciwko partii I. Massalskiego i M.H. Brzostowskiego, jak wynika z tych listów, była też hetmanowa A. Ogińska. Potem J. Hołyński się cieszył, że I. Massalski przegrał sejmiki wileńskie i stracił 30 000 złp, bo tyle na nie wydał. Por. BJ, rkps 6668, k. 142, Ksiądz J. Hołyński do A. Chmary, Wilno 25 VIII 1788. Por. o sejmiku wileńskim J. Michalski, *Sejmiki poselskie*, s. 264—265.

1401 Por. J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 roku*, s. 269; B. Zaleski, *Korespondencja krajowa Stanisława Augusta*, Poznań 1872, s. 86.

1402 BCz., rkps 732, s. 163, Stanisław August do A. Chmary, Warszawa 11 VII 1788.

1403 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 27, k. 262, Regestr rzeczy wziętych na sejmiki od Jana? Puzianowskiego, 21 VIII 1788, podpis: A. Chmara.

1404 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 27, k. 399—399v, Akt laudum prześwietnego województwa mińskiego, 21 VIII 1788.

1405 Por. F. Czarniauski, *Uraby (tytuly, posady) wajewodztwa mieńskga XVI—XVIII stst. (biagraficzny dawiednik)*, wyp. 2, Mińsk 2012, s. 144; Z. Zielińska, *Pawlikowski Piotr*, [w:] PSB, t. 25, Wrocław 1980, s. 463—464.

1406 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 27, k. 399v, Akt laudum prześwietnego województwa mińskiego, 21 VIII 1788.

szwagier M.H. Brzostowskiego, który go wspierał[1407]. Później I. Daszkiewicz nie przystąpił do „kreskowania", „dobrowolnie odstąpił"[1408]. O miejsce drugiego posła starało się więc dwóch kandydatów I. Massalskiego. Rywalizowali ze sobą P. Pawlikowski, skarbnik miński, którego zalecał też prymas M. Poniatowski[1409], i kandydat wspierany również przez K.S. Radziwiłła — S. Prószyński, generał adiutant ale który był niepopularny w partii radziwiłłowskiej, toteż być może dlatego wycofał się drugiego dnia głosowania[1410]. O niechęci wielu obywateli do S. Prószyńskiego pisali do A. Chmary wcześniej ksiądz J. Hołyński i J. Pawlikowski[1411], wojewoda mógł się więc spodziewać takiej jego decyzji. Już bez większych perturbacji 20 sierpnia 1788 roku przygotowano dla wybranych posłów instrukcję[1412]. O wynikach sejmiku mińskiego A. Chmara poinformował Stanisława Augusta w liście z 21 sierpnia[1413]. Następnie A. Chmara deklarował poparcie dla króla i obiecywał stawić się na sejmie[1414]. Nieco inaczej opisał A. Chmara dzień elekcji posłów w liście do żony. Stwierdzał w nim: „Nie żałuję mojej bytności na tutejszych sejmikach, nie żałuję, że umęczony byłem czasu tych obrad i czasu kreskowania się, albowiem prawie niepodobne z pierwszych zamiarów sejmikowania stały się rzeczy"[1415]. Być może z powodu podekscytowania wydarzeniem A. Chmara pomylił jednego posła. Napisał, że posłem wybrano obok J. Wołodkowicza „Wańkowicza", potem wszak się poprawił i wymienił ich poprawnie, wspominając zaś innych kandydatów, zauważał, że bardzo rozsądnie rezygnowali[1416]. Na sejmiku A. Chmara nie czuł się — jak z tego listu wynika — komfortowo, a po nim tak jakby spadał z niego ciężki obowiązek. Stwierdzał — pisząc do żony — że dziś układają instrukcję, która jutro będzie gotowa „do podpisania",

---

1407 Por. J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 roku*, s. 269.

1408 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 27, k. 399v, Akt laudum prześwietnego województwa mińskiego, 21 VIII 1788. Być może za ustąpienie obiecywano mu urząd sędziego ziemskiego. Por. AGAD, AR, dz. V, rkps 2793, s. 59, I. Daszkiewicz do K.S. Radziwiłła, Mińsk, 22 VIII 1788, prosił tu za zasługi K.S. Radziwiłła o utrzymanie na urzędzie sędziego mińskiego.

1409 Por. J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 roku*, s. 270.

1410 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 27, k. 399v, Akt laudum prześwietnego województwa mińskiego, 21 VIII 1788. Por. J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 roku*, s. 270.

1411 Por. też o atmosferze BJ, rkps 6668, k. 119v—120, 136—136, 142, Ksiądz [J.] Hołyński do A. Chmary, Wilno 27 IV, 13 VII, 25 VIII 1788; BJ, rkps 6659, k. 96—96v, Jan Pawlikowski do A. Chmary, Wilno 8 VII 1788.

1412 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 27, k. 400, Akt laudum prześwietnego województwa mińskiego, 21 VIII 1788. Por. też *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788—1790)*, red. R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė, Vilnius 2015, s. 322—323.

1413 BCz., rkps 732, s. 165, A. Chmara do Stanisława Augusta, [Mińsk] 21 VIII 1788.

1414 BCz., rkps 732, s. 167, A. Chmara do Stanisława Augusta, Hołynka 8 IX 1788.

1415 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 121, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Mińsk 20 VIII 1788.

1416 Ibidem, k. 121—121v.

więc następnego dnia w nocy wyjedzie do Siemkowa, spojrzy na gospodarstwo i do niej pojedzie[1417]. O napięciu, z jakim A. Chmara prowadził sejmik, świadczy też chaotyczność listu. W dalszej jego części powtarzał się. Gdy informował żonę, że z Trok doszła wiadomość, że tam trwa „kreskowanie" między starostą mińskim M.H. Brzostowskim a innymi kandydatami, wówczas jeszcze raz z ulgą zauważał, że u niego tego dnia było spokojnie, ale wczoraj przy kończącej się sesji poobiedniej „mało nie przyszło do kreskowania"[1418].

Po sejmikach A. Chmara przygotowywał się do wyjazdu na sejm warszawski. Załatwiał więc wszelkie swoje bieżące sprawy w dobrach i rozwiązywał drobne problemy. Pomagał m.in. w załatwieniu kompromisu A.M. Sapieże, kanclerzowi WKL, w sprawie o zbiegłych chłopów, o co ten go prosił, pisząc, że zawsze przenosi pokój i zgodę nad kłótliwe „prawności". Deklarował, że przystaje na jego projekt rozwiązania problemu, stawia tylko dwa warunki: żeby od prezydencji w tym kompromisie A. Chmara się nie usuwał i żeby pretensje zostały umorzone[1419].

W następnych miesiącach, już po rozpoczęciu sejmu, poza obowiązkami związanymi z pobytem w Warszawie, A. Chmara otrzymywał sporo listów z prośbami o protekcję. Przypomniała mu się wówczas z prośbą o protekcję K.? Wiażewiczowa[1420]. Szambelan Mikołaj Bujnicki, mile wspominający służbę „pod laską" A. Chmary, podczas sejmu teraźniejszego chciałby wrócić do usług publicznych, prosił więc, by A. Chmara „wyjął" go „z zakątków wiejskich jako ochoczego do usług publicznych" i przypomniał księciu kanclerzowi[1421]. Wincenty Gieysztor prosił o pisarstwo grodzkie w Trokach, po śmierci wojewody trockiego Andrzeja I. Ogińskiego. Spełnienie tej prośby będzie możliwe — zaznaczał — byle nowy wojewoda J.M. Radziwiłł chciał go wybrać[1422]. Poważniejsza był prośba J.T. Gieysztora, który chciał zostać starostą wiłkowyskim, o czym bardzo bezpośrednio pisał do A. Chmary, przekonując go, by zechciał starego sługę nagrodzić i wystarczy, że będzie chciał to tylko zrobić. Dodawał, że jest pewne, że [?] Markowski, obecny arendarz starostwa, dłużej go trzymać nie chce. Na końcu tej części listu przekonywał o swej wierności

---

1417 Ibidem, k. 121v—122.

1418 Ibidem, k. 122. Por. o sejmiku trockim J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 roku*, s. 266. W zestawieniu A.B. Zakrzewskiego jako posłowie troccy zamieszczeni zostali M. Zaleski, wojski litewski i M.H. Brzostowski, starosta miński. A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI—XVIII w.*, Warszawa 2000, s. 233.

1419 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 62—62v, [A.M.] Sapieha do A. Chmary, Różana 18 IX 1788.

1420 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 162—162v, K. Wiażewiczowa do A. Chmary, Siedlce 2 X 1788.

1421 BO, rkps 4909, p. 13, nl., Mikołaj Bujnicki szambelan JKM do [A. Chmary], Wilno 25 X 1788.

1422 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 203, Wincenty Geysztor do A. Chmary, Grodno 28 XII 1788.

i zdatności[1423]. Druga część listu zawierała kolejną prośbę, tym razem dotyczącą jego syna. Prosił dla niego — po zeszłym Ignacym Horainie — o podstarostwo starodubowskie. Zalecał A. Chmarze, by wypromował jego syna u starosty Antoniego Chrapowickiego[1424]. Z kolei Stefan Bykowski prosił o wsparcie swych zabiegów do komisji skarbowej litewskiej[1425], a Michał Szwykowski przy pomocy A. Chmary chciał umieścić „synowca" w Radzie Nieustającej[1426]. W kontekście życia publicznego województwa mińskiego interesująca jest prośba Antoniego Prószyńskiego z grudnia 1788 roku. Pisał on do A. Chmary, że niejednokrotnie na sejmikach musiał być przeciw jednomyślności, ale ma nadzieję, że to niełaski jego — wojewody — na niego i jego syna nie sprowadziło. Pragnął, by jego syn, chcący służyć *publico* na urzędzie, został pisarzem na trybunale i znalazł się w składzie nowo tworzonej komisji wojskowej[1427]. Podobnych próśb było więcej[1428]. O finałach tych spraw wiemy niewiele, natomiast stwierdzić możemy, że gdy chodziło o osoby bliskie A. Chmarze, to o ich sprawy zabiegał dość stanowczo. Tak było w przypadku jego przyjaciela księdza J. Hołyńskiego, dla którego starał się o plebanię wbrew biskupowi [?], który chciał ją dla kogo innego. Ten stan puentował bardzo wojowniczo: „może się z biskupem o to pogniewamy"[1429]— to bardzo rzadka deklaracja A. Chmary. W końcu załatwił dla księdza J. Hołyńskiego kanonię smoleńską[1430]. Z kolei dla innej, nieznanej nam z nazwiska osoby otrzymał przywilej na skarbnikostwo parnawskie, martwił się tylko: „ale czy zechce zapłacić # 2 od pieczęci"[1431]. Chwalił się żonie: „zrobiłem [...] asesorem"

1423 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 207, Józef Tadeusz Gieysztor do A. Chmary, Dydwiże 31 XII 1788. Zapis starostwa może budzić wątpliwości. Na opisie listu podano starostwo wiłkomierskie. Ibidem, s 205. Najprawdopodobniej chodzi o wiłkowyskie.

1424 Ibidem, s. 207. Por. A. Skałkowski, *Chrapowicki Antoni*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 436.

1425 BJ, rkps 6660, k. 39, S.[tefan] Bykowski chorąży miński do A. Chmary, Dworzec 25 IX 1788.

1426 BJ, rkps 6660, k. 41, M.[ichał] Szwykowski do A. Chmary, Blizna 29 IX 1788.

1427 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 197, A. Prószyński podkomorzy miński do A. Chmary, Mińsk 27 XII 1788.

1428 Por. np. BJ, rkps 6660, k 42, Tadeusz Bohdanowicz do A. Chmary, Mińsk 2 X 1788, prosił o wsparcie w staraniach o sęstwo ziemskie mińskie; BJ, rkps 6660, k 43, Józef Obarzanek do A. Chmary, Kiautry? 3 X 1788, ten chciał być komisarzem skarbowy; BJ, rkps 6660, k. 54, [Józef?] Sielawa do A. Chmary, Wołmeczka 25 X 1788, ten zaś deputatem. BJ, rkps 6660, k. 70, Wal.[demar] Górecki do A. Chmary, Dereczyn 8 XII 1788, prosił o protekcję do służby u A. Ogińskiej.

1429 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 180, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 29 X 1788.

1430 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 177, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 28 XII 1788.

1431 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 130v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 26 XI 1788. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 134, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 12 XI 1788. Przypuszczalnie mowa o Tadeuszu Karabanowiczu, mniej więcej w tym czasie zyskał nominację. *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII—XVIII wieku. Spisy*, t. 9: *Urzędnicy inflanccy XVI—XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski, A. Rachuba, Kórnik 1994, s. 77, 237.

naszego „sędzica Jakuba" [?], który przyjechał do Warszawy w czasie sejmu[1432]. Załatwił również Order Orła Białego dla Michała Szczyta, tym razem bez żadnej prośby wyróżnionego[1433], a dla swego brata Joachima — jak podkreślał w swym „dzienniku": „za zasługi moje" — Order Świętego Stanisława[1434].

W Warszawie A. Chmara pojawił się ostatniego dnia września 1788 roku[1435], a 2 października miał iść do króla i prymasa M. Poniatowskiego[1436]. Być może pod wpływem tej wizyty stwierdzał, że król i prymas są w dobrym humorze i obiecują wszędzie szczęśliwości dla ojczyny[1437]. Trudno mieć wątpliwości, że w pierwszych miesiącach trwania sejmu A. Chmara należał do jego sojuszników. Później zdarzyło mu się z troską pisać do żony, że obserwuje króla, który często zapada na zdrowiu. Znamiennie dodawał, by Bóg w zdrowiu utrzymywał króla, „bo w tym czasie bylibyśmy najnieszczęśliwsi"[1438]. Także późniejsze, podawane w listach do żony, informacje A. Chmary o zdrowiu Stanisława Augusta wskazują, że faktycznie nie było mu ono obojętne[1439], co ważył w kategoriach bynajmniej nie prywatnych, ale dobra państwa.

W stolicy, jak wynika z listów wojewody mińskiego do żony, chodził na sesje sejmowe. Pisał o tym do niej, relacjonował jej, co się w ogóle dzieje w świecie polityki, w którym funkcjonowała Rzeczypospolita, przy tym nigdy nie zapominał o sprawach rodzinnych i majątkowych[1440]. Informował ją o procesach przy-

---

1432 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 175, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 24 XII 1788.

1433 Por. jego podziękowanie BJ, rkps 6661, k. 20—21, Michał Szczyt do A. Chmary, Wierzchów 16 I 1789, podkreślał: „Bez życzenia mojego".

1434 Por. BJ, rkps 6211, k. 100, Silva rerum A. Chmary.

1435 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 116, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 1 X 1788, pisał: „wczoraj tu stanąłem".

1436 Ibidem.

1437 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 115, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 4 X 1788.

1438 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 127, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 3 XII 1788.

1439 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 135v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 19 XI 1788, tym razem przyczyną niepokoju A. Chmary było ugryzienie — nie wiemy przez co — króla, to spowodowało jego chorobę, przez co mu krew puszczono, gorsza, że król miał atak apopleksji, ale już jest zdrowszy — odnotował A. Chmara.

1440 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 130v, 133v, 137, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 22 X, 12 XI, 26 XI 1788. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 174v, 175v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 24 XII 1788 — pisał tu o interesach Rakowa, które jak zaznaczał musi nadganiać, o tym, że O. Pawłowicz oszukuje na gorzałce, bo F. Bielski więcej zebrał; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 142, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 15 X 1788, doradzał żonie: „Zegar jeżeli nie jest regularny nie kupuj, co po nim, kiedy choć niedrogi a źle idzie, a jeżeli wypróbujesz, że dobrze idzie to kup". Innym razem zalecał, że ma zacząć już pędzić gorzałkę i owsa kupić, bo zdrożeje, i myśleć o interesach w Królewcu. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 173—173v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 17 XII 1788; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 128, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 3 XII 1788 — tu wyrażał troskę o zdrowie krewnego i przyjaciela rodziny

jaciół toczonych w Trybunale Litewskim[1441], skrupulatnie przesyłał zestawienia zakupionych produktów[1442] i z troską pytał małżonkę o zdrowie, zalecając, by dbała o siebie[1443]. W kwestiach publicznych donosił M. Chmarzynie na początku o planach zawiązania konfederacji na sejmie, o 6 kandydatach do laski[1444] i o początku sejmu[1445]. Powiadomił żonę o projektach[1446] i pracach nad podatkami[1447], nad komisją wojskową i aukcją wojska[1448], o idei skasowania kartuzów i paulinów, brygidek, benedyktynek[1449] i o tym, co chyba było dla niego najistotniejsze — że wszelkie elekcje w radzie będą odłożone na koniec sejmu[1450]. Nie wszystkie informacje, które podawał, były sprawdzone, niekiedy ma się wrażenie, że chodziło mu o sprawienie wrażenia na żonie, powagi sejmu i jego misji na nim. Niemniej szybko zaczął utyskiwać na sam sposób sejmowania. Zauważał, że sejm już dwa tygodnie trwa, a nic dotąd nie zrobiono, trwają bowiem same

---

[?] Wiażewicza. Wątek ten powrócił później, kiedy ów Wiażewicz z żoną przybył do Warszawy i żalił się na nią, „wpadał w pasje", A. Chmara nie wiedział, co ma z nim robić. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 155, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 14 I 1789; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 129v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 26 XI 1788, o personalnych zmianach w majątku; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 197v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 7 I 1789, o problemach w Hołynce z przeżyciem ostrej zimy.

1441 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 180v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 29 X 1788.

1442 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 114—114v, 129, 131v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 4 X 1788, 5 XI, 26 XI 1788. Było tu sporo dobrego wina, później jednak podrożało, więc i mniej kupował.

1443 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 135, 178, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 19 XI, 31 XII 1788.

1444 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 115, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 4 X 1788.

1445 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 139v—140, A. Chmara do M. Chmarzyny], Warszawa 8 X 1788. A. Chmara pisał tu, że [Adam] Szukiewicz odstąpił poselstwo Kazimierzowi Janowi Przecławskiemu i że plenipotent instygatora Rafała Ślizienia tamował kasztelana lwowskiego Kajetana Czetwertyńskiego. O posłach słonimskich por. J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 roku*, s. 268—269.

1446 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 130, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 26 XI 1788 — wspominał, że niektórzy chcą sejm „ustawiczny formować", ma on być zawsze gotowy do zwołania, „gdyby trzeba było". Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 132v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 5 XI 1788.

1447 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 116—116v, 130v, 197v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 1 X, 26 XI 1788, 7 I 1789.

1448 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 116—116v, 130, 136, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 1 X, 19 XI, 26 XI 1788. O początkach sejmu i jego pracach por. np. W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. 1, s. 117—181.

1449 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 116—116v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 1 X 1788. Por. R. Butterwick, *Polska rewolucja*, s. 302—304.

1450 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 115v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 4 X 1788.

spory[1451], m.in. kłótnie o to, kto ma zostać zwierzchnikiem wojska[1452]. Taką opinię o „nieczynności" sejmu powtarzał również w następnych miesiącach[1453]. Warto tu przypomnieć — co zauważył Bernard Krakowski — że A. Chmara nie uczynił akcesu do konfederacji Sejmu Wielkiego. Wśród podpisujących akces do niej nie ma go, ale *activitatem* posiadał[1454]. Być może to efekt jego skłonności do nieokreślania się w sytuacjach niejasnych, a braku jego deklaracji nikt nie zauważył.

Do tego zbioru wieści sejmowych dodawał A. Chmara w listach do żony wiadomości gazetowe europejskie[1455], najczęściej te dotyczące wojny rosyjsko-tureckiej. Pisał m.in., że pod Oczakowem „pobito szpetnie Moskalów"[1456]. Charakteryzował sytuację międzynarodową Rzeczypospolitej. Zauważał: „Moskwa obrażona", Józef II także, „ufność w królu pruskim nie nadto pewna". Twierdził, że dobrze by było mieć postawionych 60 tys. żołnierzy, w kraju wszyscy się boją wojny albo rozebrania, gdyby doszło do pokoju z Rosją i cesarza z Turcją[1457]. Później donosił, że sułtan umarł[1458], a Moskale szturmem wzięli Oczaków[1459].

Ostatnia część listów A. Chmary dotyczyła wydarzeń w Warszawie, najczęściej były to plotki, ale niekiedy nad wyraz interesujące. Przykładowo, 1 października 1788 roku pisał, że były wojewoda ruski S.S. Potocki, opowia-

---

1451 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 141, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 15 X 1788.

1452 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 180v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 29 X 1788. Por. W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. 1, s. 130—142, 152—162, 176—181, 255—260; R. Butterwick, *Polska rewolucja*, s. 286—292.

1453 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 172, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 17 XII 1788, „Bez odpoczynku mordują nas na tym sejmie, a do ustanowienia istotnej rzeczy nie możemy przyjść". Czasami dostrzegał jednak poprawę tego stanu. Pisał: „Czynności nasze lubo cokolwiek zgodniej idą wszelako jeszcze nie możemy wyleźć z opisania komisji wojskowej". NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 127, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 3 XII 1788. Potem znów pisał, że opornie idą czynności sejmowe. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 143, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 10 XII 1788.

1454 B. Krakowski, *Oratorstwo polityczne na forum sejmu czteroletniego. Rekonensans*, Gdańsk 1968 [1969], s. 26.

1455 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 140v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 8 X 1788.

1456 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 117, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 1 X 1788.

1457 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 127, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 3 XII 1788.

1458 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 136v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 19 XI 1788.

1459 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 178v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 31 XII 1788. Temat wojny rosyjsko-tureckich zajmował wówczas prawie wszystkich, co wydaje się naturalne, jej przebieg był istotny dla przebiegu obrad sejmowych. Por. W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. 1, s. 182—202; B. Dembiński, *Polska na przełomie*, Warszawa—Lwów—Poznań 1913, s. 192—216; D. Rolnik, *Leonarda Marcina Świeykowskiego*, s. 490, 492. Oczaków Rosjanie zdobyli 6 grudnia 1788 roku.

dający się za Moskwą, teraz jest za narodem[1460]. Trzy dni później przekazywał żonie, że księcia wojewody wileńskiego K.S. Radziwiłła nie obiecują na sejmie[1461] i żadnego nie ma dotąd Radziwiłła[1462], nie ma również hetmana F.K. Branickiego, „na którego szemrzą, że będąc hetmanem, był jak wolontariusz w wojsku moskiewskim, i mówią, że chory ma być"[1463]. Późniejszy przyjazd — 14 października 1788 roku — K.S. Radziwiłła bynajmniej go nie ucieszył, a raczej zmartwił. Pisał: „dobrze, że nie pierwej boby robił zamieszanie na sesjach prowincyionalnych, które dotąd pod prezydencją biskupa wileńskiego [I. Massalskiego]"[1464]. Dalej donosił, że księżna generałowa ziem podolskich I. Czartoryska z Flemingów bardzo jest grzeczna, „i stara się każdemu podobać, uprzedza wszystkich przywitaniem"; w tym kontekście — może złośliwie — zaznaczał, że M. Chmarzynie kazała się kłaniać[1465]. Poznał chyba wówczas księcia Ludwika Wirtemberskiego, męża Marii, którego scharakteryzował: „piękny i słuszny mężczyzna"[1466]. Pisał o śmierci Ludwiki Anny z Zybergów Borchowej, kanclerzynie, która „wczoraj umarła" w Warszawie, a „niedawno bywała wszędzie na kampanii widywana"[1467]. Najczęściej jednak nie opatrywał informacji z życia codziennego Warszawy obszerniejszymi komentarzami.

W jakim środowisku w stolicy przebywał A. Chmara, nie wiemy dokładnie, ale możemy przypuszczać, że obcował głównie z „Litwinami". O nich też najwięcej pisał[1468]. Dowiadujemy się zatem, że początek sejmu źle się zaczął dla Benedykta Karpia, posła upickiego — od dwóch dni płakał „po straconej żonie, która podobno z połogu umarła po wyjeździe jego z domu"[1469]. Z kolei inne nieszczęście przydarzyło się posłowi mińskiemu P. Pawlikowskiemu — okradziono go, zabrano mu 1 300 złp, a tylko 140 złp udało się złodziejom odebrać[1470]. Wydaje się, że A. Chmara najwięcej przebywał u boku swej starej przyjaciółki hetmanowej A. Ogińskiej, która — jak relacjonował żonie — serdecznie się z nim w Warszawie

---

1460 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 117, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 1 X 1788.

1461 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 115, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 4 X 1788.

1462 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 140, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 8 X 1788.

1463 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 115, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 4 X 1788.

1464 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 142, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 15 X 1788. O problemach Radziwiłłów por. W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. 1, s. 129.

1465 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 115, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 4 X 1788.

1466 Ibidem, k. 115v.

1467 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 178v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 31 XII 1788.

1468 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 139v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 8 X 1788.

1469 Ibidem, k. 140v.

1470 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 177, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 28 XII 1788. Złodziejami okazali się Żydzi, których szybko złapano i osadzono w areszcie.

witała, żałowała, że M. Chmarzyna nie przyjechała. Dodawał, że wprawdzie zmieniła się na twarzy, „ale dobra jak była”[1471]. Często spędzał czas z księciem kanclerzem A.M. Sapiehą[1472]. Z nim załatwiał bieżące sprawy litewskie związane z pozyskiwaniem pomniejszych godności dla „Litwinów”[1473], ale też z nim układał plantę przyszłych sejmików deputackich[1474]. Książę miał zostać — jak głoszono i co w istocie się stało — marszałkiem Trybunału Litewskiego[1475]. O bliskości A. Chmary i A.M. Sapiehy mogą również świadczyć grzeczności czynione przez księcia M. Chmarzynie — raz jej kazał posłać ogiera ze swojej stajni[1476], innym razem podarował jej „drzewo” z Dereczyna do Hołynki[1477]. Widywał się też A. Chmara z A. Dziekońskim, podskarbim nadwornym litewskim[1478]. Bywał, mimo wyrażanego wcześniej dystansu, u księcia K.S. Radziwiłła — martwił się o jego zdrowie, a szczególnie przeżywał „bojaźń o jego drugie oko”, z kolei książę „wymawiał mnie, że nie bywam w Nieświeżu u niego”[1479]. Do tego grona „kompanów” A. Chmary w Warszawie zaliczyć również można biskupa wileńskiego I. Massalskiego[1480] oraz biskupa żmudzkiego Jana Stefana Giedroycia, który „zawsze dla nas grzeczny” i chciałby kiedyś przyjechać do Chmarów. Niemniej sejmowanie A. Chmarę chyba męczyło albo udawał, ale pisał: „nie wiem, kiedy nas Bóg stąd uwolni”[1481]. Wydaje się, że duże zjazdy i zgiełk nie leżały w naturze

---

1471 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 142, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 15 X 1788. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 132v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 5 XI 1788. A. Ogińska, jak jej mąż, założyła „polską suknię”. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 173v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 17 XII 1788.

1472 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 180, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 29 X 1788.

1473 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 180, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 29 X 1788 — niejaki Arciszewski za pośrednictwem księcia dostał przez niego podpisaną szambelanię, o którą prosił A. Chmarę, „dla powabu większego do ożynienia się”. Por. w innej sprawie „słusznego obywatela”. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 134, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 12 XI 1788.

1474 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 176v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 28 XII 1788.

1475 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 172v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 17 XII 1788. Por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 383.

1476 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 176v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 28 XII 1788.

1477 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 173, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 17 XII 1788.

1478 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 135, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 19 XI 1788.

1479 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 132v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 5 XI 1788. Potem wspominał o darze księcia K.S. Radziwiłła dla Rzeczypospolitej w postaci regimentu, z warunkiem, że zawsze ordynat nieświeski będzie na jego czele i on będzie dawał fortragi, tej informacji jednak nie komentował. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 172—172v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 17 XII 1788. Por. krytycznie o tym pomyśle W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. 1, s. 239—243.

1480 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 132v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 5 XI 1788.

1481 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 128v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 3 XII 1788.

spokojnego i wyważonego A. Chmary. Nużyły go długie posiedzenia sejmowe[1482], trzeba wziąć pod uwagę, że miał wtedy już 68 lat.

Z zainteresowaniem przyglądał się A. Chmara nastrojom w społeczeństwie szlacheckim w pierwszych miesiącach trwania sejmu. Chyba z lekkim dystansem podszedł do kwestii patriotycznych uniesień, których wyrazem była zmiana stroju z cudzoziemskiego na narodowy. Pisał, że zgodnie z powszechnym oczekiwaniem najważniejsi obywatele w ten sposób zamanifestowali swe przywiązanie do Rzeczypospolitej. Odnosił się do tego jednak jakby ironicznie, twierdził bowiem, że wszyscy wojskowi od hetmanów w „polską sukienkę" mieli się ubrać, już niektórzy przywdziali kontusze, pierwszy przebrał się K.N. Sapieha, generał artylerii litewskiej, a hetman M.K. Ogiński „w tych dniach przebierze się", „[Ludwik Skumin] Tyszkiewicz hetman najbardziej niekontent, ale musi przebrać się", również zmienił swój strój S.S. Potocki, „o którym złośliwi ludzie niegodziwie rozumieją, tak jako o wielu innych"[1483]. Wcześniej donosił, że żona S.S. Potockiego, generałowa artylerii koronnej Józefina z Mniszchów Potocka, klejnoty swoje wszystkie chciała ofiarować wojsku[1484]. Natomiast z lekkim niepokojem patrzył A. Chmara na przeciwników politycznych króla, obawiając się ich wzrastającej siły. Dostrzegał, że w kraju robi się „niespokojnie" i że „zelanci" chcą znieść Radę Nieustającą. Pisał, że są „zapaleni" po drugiej nocie pruskiej[1485], co się jeszcze wzmogło po nocie ambasadora Rosji, który przedkładał naruszenie traktatów i był przeciwny m.in. żądaniu narodu, by sejm był „nieustanny". A. Chmara zauważał, że nota ta „spowodowała wielki rozruch"[1486], ale równocześnie był chyba zdania, że to król pruski Fryderyk Wilhelm II chciał, aby Polacy narazili się Moskwie[1487]. Niepokoje A. Chmary trochę uspokajał — ale też przestrzegał — J.J. Kłokocki, który dziękując mu za wiadomości sejmowe, pisał: „Trudno tak wielkie w rządzie naszym z przemocy zagranicznej przez narzucone ustawy defekta wolność ojczyzny naszej śmiertelnie osłabiające nagłymi uleczyć lekarstwy, z wielką uwagą trzeba one preparować"[1488].

1482 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 174, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 24 XII 1788.

1483 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 127v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 3 XII 1788. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 132v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 5 XI 1788.

1484 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 130v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 26 XI 1788 — wspominał o innych darowiznach na rzecz wojska. Później pisał o ofierze samego S.S. Potockiego, ale bez żadnego komentarza. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 172v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 17 XII 1788.

1485 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 130, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 26 XI 1788.

1486 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 133, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 12 XI 1788. O gorących nastrojach w stolicy w pierwszym półroczu sejmowania por. W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. 1, np. s. 198—205; R. Butterwick, *Polska rewolucja*, s. 292—297.

1487 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 136v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 19 XI 1788.

1488 BJ, rkps 6660, k. 79, J.J. Kłokocki do A. Chmary, Woskrzenica 17 XII 1788.

Nie był A. Chmara przekonany do pomysłu powierzenia pieczy nad wojskiem samej komisji wojskowej i hetmanom w niej prezydującym. Zauważał: „nie wiem, czy [to] bezpiecznie”[1489]. Nie podobały mu się projektowane wysokie pensje oficerów. Z dystansem przyjmował również informacje o planowanych osobach do poselstw zagranicznych. Pierwotnego wskazania S.S. Potockiego do Rosji nie komentował, ale sugerował, że drugi Jerzy Michał Potocki do Szwecji to za dużo[1490]. Natomiast zupełnie spokojnie odniósł się wojewoda miński do obowiązku składania przysięgi, o niepobieraniu jurgieltu od obcych dworów. Z satysfakcją odnotowywał „Ja śmiało” i książę kanclerz A.M. Sapieha pójdziemy do przysięgi[1491]. Zadowolony był z aukcji wojska, chociaż uważał, że na 100 tys. nie wystarczy pieniędzy z podatków. Jego zdaniem taka wysokość aukcji „jest bez zastanowienia się, bo i” na 60 tys. wojska trudno wynaleźć podatki[1492].

W miarę upływu czasu A. Chmara dochodził do przeświadczenia, że zwłoka w pracach sejmowych była wynikiem intryg zagranicznych[1493], które sprawiały, że brakowało jedności wśród sejmujących. Za drugą tego przyczynę uznawał działania wichrzycieli krajowych, takich jak F.K. Branicki — „nowy burzyciel porządnego sejmowania”[1494]. Wymieniał też trzeci powód tego stanu, szczególnie w końcu roku, a mianowicie choroby posłów, którzy pozapadali na katar „z tęgich mrozów”[1495].

1489 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 131, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 5 XI 1788. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 172v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 17 XII 1788.

1490 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 143v, 174v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 10 i 24 XII 1788. O nominacjach i polskiej dyplomacji tego czasu por. W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. 1, s. 230—235; Z. Anusik, *Misja polska w Sztokholmie w latach 1789—1795*, Łódź 1993, s. 18—24; M. Kucharski, *Działalność dyplomacji polskiej w Berlinie w latach 1788—1792*, Katowice 2000, s. 18—47; D. Nawrot, *Działania dyplomacji polskiej w Wiedniu w latach 1788—1792*, Katowice 1999, s. 29—36.

1491 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 172, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 17 XII 1788.

1492 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 176v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 28 XII 1788. O przysiędze niebrania pensji z obcych dworów i aukcji wojska por. W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. 1, s. 148— 152, 243—247.

1493 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 135v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 19 XI 1788 — pisał: „Czynności nasze na sejmie leniwie idą intrygą zagraniczną rządzone”. Później dodawał, że słychać o zamiarach Moskwy i cesarza Józefa II przeciw Prusom: „Daj Boże, aby nam nie przeszkodzili postawieniu na nogach wojska”. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 176v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 28 XII 1788.

1494 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 173v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 17 XII 1788. O znaczeniu idei jedności i zgody por. A. Grześkowiak-Krwawicz, *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Pojęcia i idee*, Toruń 2018, s. 215—246.

1495 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 173v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 17 XII 1788. O srogiej zimie wspominał jeszcze później, ludzie na traktach na śmierć mieli zamarzać. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 176, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 28 XII 1788.

Swój stosunek do tego, co wydarzyło się w ostatnich miesiącach 1788 roku w Rzeczypospolitej, A. Chmara wyraził w mowie na sesji sejmowej 22 grudnia tegoż roku. Potwierdzał w niej to, co pisał do żony, tyle że wyrażał się w łagodniejszej formie. Podkreślał w niej potrzebę jednomyślności wśród sejmujących. Twierdził, że każda jednomyślność przynosi ukontentowanie oraz dogadza ojczyźnie i „mieszkańcom ją składającym". Za dążenie do jedności chwalił króla. Uważał, że gdyby wszyscy tak się starali, to projekty konstytucji kończono by szybciej bez limit[1496]. Następnie odniósł się do projektu komisji wojskowej. Co do samej jego istoty nie miał krytycznych uwag[1497], chciał jednak lepszego zabezpieczenia dla obywateli przed ewentualnymi szkodami i uciążliwościami czynionymi przez wojsko. Było to zapewne pokłosiem doświadczeń z armią moskiewską , ale też polską. Zabiegał więc o to, by obywatele nie byli narażeni na zabory zbóż, niszczenie zasiewów, niesprawiedliwe furaże i zabieranie podwód[1498]. Koncentrował się na problemie zachowania karności w wojsku, oczywiście w pierwszym rzędzie na sejmikach, w których wojsko w ogóle nie powinno uczestniczyć. W jego mniemaniu należało wcześniej zapewnić armii prowiant i potrzebne sprzęty oraz lokować ją w „koszarach"[1499]. Włączył się A. Chmara w dyskusję nad obniżeniem statusu i znaczenia senatu w państwie przez odjęcie mu prerogatyw. Był tym pomysłom przeciwny. Głosił, że senat to nie urząd, jak chcieli niektórzy, a także naród[1500]. Nie można odbierać mu „aktywności". Stan rycerski nie może stanowić o wszystkim, nie może być „jednowładny". Senat musi mieć prawo kontroli nad nim, żeby „jednowładztwa nie było". Przekonywał, że trzy stany: stan rycerski, senat i król — jak to było od czasów Stefana Batorego — mają mieć moc prawodawczą. Bronił krzeseł senatorskich trzymanych z ziem odłączonych od Rzeczypospolitej, które — jego zdaniem — choć zostały „przemocą zagarnione", to może jeszcze wrócą. Uważał, że trzymać je trzeba

---

1496 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 157—158, Mowa A. Chmary miana na sesji sejmowej, 22 XII 1788.

1497 Ibidem, k. 157v — zwracał uwagę tylko na brak w projekcie rozwiązania, gdy któryś komisarz umrze, gdzie i jak wybierać następcę.

1498 Ibidem, k. 157—157v.

1499 Ibidem. Por. D. Rolnik, *Społeczeństwo szlacheckie Rzeczypospolitej a wojsko w czasie Sejmu Czteroletniego i w okresie rządów konfederacji targowickiej (1788—1793)*, [w:] *Społeczeństwo staropolskie. Seria nowa*, t. 4, red. I. Dacka-Górzyńska, A. Karpiński, M. Nagielski, Warszawa 2015, s. 309—334.

1500 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 159—159v, Mowa A. Chmary, 22 XII 1788 — mówił: „Słyszałem, że tylko stan rycerski jest narodem, a senat urzędem i że izba poselska jest kuźnicą praw, więc gdy ta ma moc stanowienia jednowładnie prawa, dość byłoby jej bez dwóch pierwszych [stanów prawa układać]". „A gdy nie jeden stan, ale trzy składają moc prawodawczą? Inaczej rozumieć nie można, jak że Rzeczypospolita cała jest narodem reprezentującym ogólny naród krajowy w domach pozostały".

dla „niezatartej pamięci własnościów ojczystych". Kończąc ten wątek, prosił szlachtę o umiar w atakach na senat. Uznawał przejście do senatu za nagrodę majestatu[1501]— było to ukłonem w stronę Stanisława Augusta. Przypuszczalnie wstrzymał się natomiast A. Chmara z pochwałami dla dwóch wspaniałych mężów — senatorów: księcia wojewody wileńskiego K.S. Radziwiłła i generała artylerii koronnej, S.S. Potockiego za ich ofiary dla Rzeczypospolitej[1502]. Ten fragment mowy A. Chmary został przez niego wykreślony.

Okres świąt Bożego Narodzenia i Nowy Rok spędził wojewoda miński w Warszawie albo jej najbliższej okolicy. Chciał się wyrwać ze stolicy — pisał do żony — „choć na chwilę"[1503]. Czy mu się to udało, nie wiemy, ale życzenia noworoczne przesyłał żonie z Warszawy[1504]. Przemyśliwał wówczas o wyjeździe ze stolicy i powrocie do domu, chociaż frapowały go wydarzenia sejmowe. Dnia 25 stycznia 1789 roku pisał do żony, że nie wie, kiedy stąd wyjedzie i że ten sejm „jest w osobliwszym gatunku, nigdy nie bywałem jest sejm teraźniejszy, tak nadzwyczajnie interesuje tu wszystkich"[1505]. Przyznawał, że niektórzy posłowie i senatorowie wyjeżdżali na święta, ale to ci, „co mogą latać", bo są w odpowiednim wieku[1506]. Wyjazd ze stolicy zaplanował A. Chmara na połowę lutego 1789 roku[1507]. Do tego czasu chciał kupić potrzebne rzeczy spożywcze, kawę, cukier, aby wyzbyć się moskiewskiej monety. Tłumaczył żonie: „Lepiej złoto ekspensować, kiedy masz ci monetę moskiewską w Mińskie zostawić"[1508]. Chciał również załatwić jeszcze przed wyjazdem jakąś sprawę — być może związaną z dobrami rakowskimi — z księciem J.M.? Sanguszką[1509]. Sprawę lutowych sejmików mińskich uważał już w połowie stycznia za zamkniętą i nie wybierał się na nie. Wybór deputatów mińskich, wydawało się, został rozstrzygnięty wcześniej układem między nim a księciem kanclerzem A.M. Sapiehą[1510]. Już pod koniec grudnia 1788 roku pisał do żony: „Płacą mnie tu z Mińskiego różni, to o sęstwo starający się, to o pisarstwo trybunalskie, abym za niemi się interesował". Następnie stwierdzał, że deputatami zostaną „Daszkiewicz i Wańkowicz", choć zauważał, że chciał także „[Stanisław] Prószyński podstarosta". Skomento-

1501 Ibidem, k. 159—160v.

1502 Ibidem, k. 158.

1503 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 173, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 17 XII 1788.

1504 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 176, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 28 XII 1788.

1505 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 156, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 25 I 1789.

1506 Ibidem.

1507 Ibidem, k. 157 — pisał, że chce wyjechać w połowie przyszłego miesiąca.

1508 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 155, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 14 I 1789.

1509 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 197v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 7 I 1789.

1510 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 176v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 28 XII 1788.

wał, że to pewnie dobrze, iż na tym sejmiku nie będę[1511], w czym chyba utwierdzały go informacje płynące z Mińska. Donoszono, że liczba kandydatów jest bardzo zmienna[1512]. Nad wszystkim miał czuwać A.M. Sapieha, który 13 stycznia 1789 roku wyjechał z Warszawy do Różany[1513]. A. Chmara starał się mu pomóc, rozsyłając listy do najważniejszych graczy na sejmiku mińskim, m.in. Wołodkowiczów. W jego imieniu działał Ignacy Komar, który zdawał się przekonywać wojewodę mińskiego do kandydatury podkomorzyca S. Prószyńskiego[1514]. Kiedy A. Chmara zdecydował, że na sejmikach mińskich nie będzie, trudno powiedzieć, ale zaskoczeniem to nie było, choć wielu liczyło na jego obecność jako gwarancję przeprowadzenia swych planów[1515].

1511 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 179, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 31 XII 1788 — dalej dodawał, że do pióra „[Wincenty] Bykowski wojskowicz, Sielawa sędzic i [Józef] Wołodkowicz", generał. Nie wszystko to były wybory A. Chmary, on wolałby Ignacego? Piszczałę „naszego" albo [?] Worońca, o czym pisał do żony. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 177, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 28 XII 1788. Por. też BJ, rkps 6660, k. 75—75v, 81, [Ignacy Komar] do A. Chmary, Mińsk 13 i 19 XII 1788 — przestrzegał przed kłopotami z planowaną elekcją sędziów.

1512 Por. BJ, rkps 6661, k. 12, 41—42, 60—60v, [?] Kuczewski do A. Chmary, Mińsk 10 I 1789, Thadeusz Gordliński do A. Chmary, Kojdanów 24 I 1789, Ferdynand Küsteri do A. Chmary, Mińsk 7 II 1789. Później [?] Kuczewski pisał, że podkomorzy A. Prószyński „silno syna swego utrzymywać myśli", zbiera szlachtę i partie, ale czy za nim, czy z I.? Daszkiewiczem trzymać będą, trudno przewidzieć. Dodawał, że i sam Daszkiewicz prowadzi jakieś kombinacje z pułkownikiem J.K. Zawiszą, posłali do wojewody wileńskiego K.S. Radziwiłła po instancję, a książę werbuje ze swych dóbr dla nich „dożywotników". BJ, rkps 6661, k. 22, [?] Kuczewski do A. Chmary, Mińsk 16 I 1789.

1513 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 154v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 14 I 1789.

1514 Por. BJ, rkps 6661, k. 14—14v, [I. Komar] do A. Chmary, Mińsk 10 I 1789. Por. też BJ, rkps 6661, k. 24, Tadeusz Bohdanowicz do A. Chmary, Starzynki 16 I 1789 — pisał, że o przestrogach A. Chmary pamięta i „zbiera przyjaciół".

1515 Por. BJ, rkps 6661, k. 14, [I. Komar] do A. Chmary, Mińsk 10 I 1789. Józef Żyżemski pisał, że wieści nadchodzą, „że nie będzie WP na sejmiku, to odjęło mi chęci pomyślnych moich skutków". Zauważał, że najwięcej na tym „triumfuje" podkomorzy A. Prószyński, który syna doprowadzi do pióra trybunalskiego. Por. BJ, rkps 6661, k. 28, J. Żyżemski do A. Chmary, Mińsk 17 I 1789. Z kolei J. Chmara zauważał, że jak podkomorzy będzie prezydował na sejmiku, to I. Daszkiewicz wsparty zamówioną szlachtą zostanie wybrany sędzią. BJ, rkps 6661, k. 26v, [J. Chmara] do A. Chmary, Dworzyszcze 16 I 1789. Por też BJ, rkps 6661, k. 35—36, [I. Komar] do A. Chmary, Mińsk 19 I 1789. Jedynie starościc hejneński, sędzia ziemski miński Józef Wołodkowicz zdawał się twierdzić, że wystarczy perswazja listowna A. Chmary, by ułożyć sejmik, tym bardziej, że rozmawiał z A. Prószyńskim i on zapewnił go, że będzie przeciw I. Daszkiewiczowi. Dodawał: „to jest nieomylnie, żem nie słyszał urzędnika, który by życzył Daszkiewiczowi pomyślności i jego pyszna ambicja, łatwo mogłaby być upokorzoną, gdybyś JWP poważne przełożenie uczynił". BJ, rkps 6661, k. 31, J. Wołodkowicz sędzia ziemski miński do A. Chmary, Mińsk 17 I 1789. Później jednak — pod wpływem postawy I. Daszkiewicza, który mówił, że bez łaski wojewody mińskiego zostanie wybrany sędzią — zaczął żałować, że A. Chmara nie będzie prezydował. Pocieszał się tylko. A. Prószyński podtrzymywał swe niechętne stanowisko wobec zamiarów Daszkiewicza i „pójdzie przeciw niemu", nawet wbrew staroście mińskiemu M.H. Brzostowskiemu. BJ, rkps 6661, k. 48—48v, J. Wołodkowicz sędzia ziemski miński do A. Chmary, Mińsk 30 I 1789.

A. Chmara co do sejmiku mińskiego miał dobre przeczucia. Okazało się, że wszelkie wcześniejsze ustalenia na niewiele się zdały, co przewidywał przyjaciel A. Chmary, ksiądz J. Hołyński, który po spokojnych „nadspodziewanie" sejmikach wileńskich, nie znając jeszcze wyników mińskich, pisał: „Daj Boże, aby tak poszły sejmiki mińskie", „ale tego się nie spodziewam, bo tam brakuje sternika"[1516]. Z aktu laudum sejmiku mińskiego wynika, że rozpoczął się 9 lutego 1789 roku na zamku mińskim pod prezydencją A. Prószyńskiego, podkomorzego mińskiego. Kandydatami do funkcji deputackich byli: Józef Sielawa, sędzia grodzki miński, Stanisław Prószyński, podkomorzyc, Józef Wołodkowicz, generał, Gaspar Horain, Józef Żyżemski, Jerzy Wincenty Moszyński, Antoni Lachnicki?, Wincenty Bykowski i Ignacy Piszczało. Z lakonicznego zapisu laudum wynika, że deputatami — po dobrowolnym odstąpieniu pozostałych kandydatów — zostali S. Prószyński i J. Wołodkowicz[1517], czyli nie tak, jak sobie planował A. Chmara. Następnego dnia, 10 lutego za przywilejami królewskimi Jana Świętorzeckiego ogłoszono obóźnym mińskim, Jana Piszczałę — strażnikiem mińskim i Ksawerego Wołodkowicza — miecznikiem. Przystąpiono też do elekcji sędziego ziemskiego po zeszłym Felicjanie Prószyńskim. Jednomyślnie wybrano starościca hajneńskiego Józefa Wańkowicza, dotychczasowego pisarza grodzkiego. Pozostali ubiegający się o to sęstwo: Ignacy Daszkiewicz, który wcześniej zabiegał o poparcie A. Chmary[1518], i Tadeusz Bohdanowicz, łowczy miński, zrezygnowali. Tego się początkowo nie spodziewano. Zamierzano przenieść sesję na kolejny dzień, ale już na sesji popołudniowej 10 lutego kandydujący „ugadali się"[1519]. Pod aktem podpisy złożyło niewiele osób — w sumie 46. W tym gronie znalazł się J. Chmara[1520].

1516 BJ, rkps 6668, k. 171—171v, Ksiądz J. Hołyński kanonik smoleński do A. Chmary, Wilno 9 II 1789.

1517 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 28, k. 79—79v, Akt laudum prześwietnego województwa mińskiego, Mińsk 10 II 1789. Por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa*, s. 386 (chyba tożsamy ze Stanisławem deputatem z 1779 roku). Por. też AGAD, ZACz., rkps 686, s. 82—83, 84, [Józef] Wołodkowicz sędzia miński do [A. Chmary], [Iwańsk] 20 II 1789; [?] Wiażewicz do A. Chmary, Mińsk 10 II 1789 — w obu tych relacjach podkreślano dużą rolę i zły wpływ na sejmik I. Daszkiewicza, który później sam — z pomocą Bykowskiego — wybrał się sędzią ziemskim.

1518 Por. BJ, rkps 6661, k. 3, Ignacy Daszkiewicz do A. Chmary, Mińsk 4 I 1789. Ponoć uzyskał poparcie. Por. BJ, rkps 6661, k. 10—11, Jan Pawlikowski do A. Chmara, Mińsk 9 I 1789 — pisał: „Zdaje się mimo układ przeciwny IP Daszkiewiczowi, on będzie najsilniejszy w Partią", mówią tu, że „WP" — wojewoda miński — przyrzekł Daszkiewiczowi sęstwo.

1519 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 28, k. 79—79v, Akt laudum prześwietnego województwa mińskiego, Mińsk 10 II 1789. Por. BJ, rkps 6660, k. 75—75v, [I. Komar] do A. Chmary, Mińsk 13 XII 1788 — tu mowa o kandydatach, wśród których, zdaniem I. Komara, szanse miał I. Daszkiewicz, chwalący się, że ma poparcie Stanisława Augusta.

1520 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 28, k. 80—80v, Akt laudum prześwietnego województwa mińskiego, Mińsk 10 II 1789.

Nie ulega wątpliwości, że sejmik był dużo liczniejszy, wszak pod aktem kredensu S. Prószyńskiemu podpisały się 74 osoby[1521], a pod elekcją sędziego J. Wańkowicza widniało około 1 000 podpisów[1522]. Tak spokojnie jak to w laudum przedstawiono na sejmiku w Mińsku jednak nie było. Pominięto w nim przede wszystkim fakt, że I. Daszkiewicz rozdwoił sejmik i sam wybrał się sędzią ziemskim mińskim. Zaraz po sejmikach I. Daszkiewicz i J. Wańkowicz pojechali do Warszawy. J. Chmara spuentował to nieco złośliwie, zastanawiając się: ciekawe, który z nich zyska przywilej[1523]. Relacje, które przesłano A. Chmarze z sejmiku, przedstawiały i jego, i znajdujące się na nim elity województwa w złym świetle. Jan Pawlikowski krytykował postawę I. Daszkiewicza, który na wszystkich „ciskał jady". Podkomorzy A. Prószyński cały czas miał „zwady". Wołodkowiczom zarzucał, że „zdradzili" I. Piszczałę[1524]. Wydaje się, że A. Chmara nie był więc zadowolony z sejmiku, wybrano bowiem nie tych, których on chciał. Pewnym pocieszeniem był dla niego wynik sejmiku słonimskiego, na którym 9 lutego 1789 roku wybrano deputatami — „bez niczyjej opozycji" — Ignacego Wołłowicza, pisarzewicza skarbu WKL i Andrzeja Mikulskiego, sędziego grodzkiego słonimskiego. Marszałkiem sejmiku był Kazimierz Wołłowicz, marszałek słonimski[1525], zaprzyjaźniony z wojewodą mińskim.

Gdzie był w czasie sejmików lutowych A. Chmara, nie wiadomo. Planował wyjechać z Warszawy w połowie lutego, ale już pod koniec stycznia nie było go w stolicy. Zachował się list z 28 stycznia, datowany w Warszawie, a kierowany przypuszczalnie do A. Chmary, informujący — zupełnie beznamiętnie — o rozwiązaniu Rady Nieustającej[1526]. Wydaje się, że A. Chmara wrócił wówczas

---

1521 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 28, k. 74—75, Akt kredensu Prószyńskiemu, Mińsk 10 II 1789. Pod dokumentem podpisali się m.in.: Antoni Prószyński, Franciszek Uniechowski, Jan Pawlikowski, Jan Wołodkowicz, Stefan Bykowski, Kazimierz Zawisza. Wśród składających podpisy brak Chmarów. Por. też NGAB, F 1727, op. 1, rkps 28, k. 76—77, Akt kredensu na deputatów Prószyńskiemi i Wołodkowiczowi, 9 II 1789 — pod tym dokumentem widnieje 76 podpisów.

1522 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 28, k. 81—102, Akt regestru szlachty Wpisarzowi Wańkowiczowi sprzyjających, 10 II 1789 — w tym dokumencie na każdej stronie widnieje średnio po 50 podpisów.

1523 Por. BJ, rkps 6661, k. 69, 71, 72—73, Onufry Przeradowski do A. Chmary, Mińsk 13 II 1789, [J. Chmara] do A. Chmary, Dworzyszcze 13 II 1789, [I Komar] do A. Chmary, Mińsk 14 II 1789.

1524 Por. BJ, rkps 6661, k. 64—64v, Jan Pawlikowski do A. Chmary, [Mińsk] 11 II 1789. Por. też BJ, rkps 6661, k. 68—69, 70—71, O. Przeradowski do A. Chmary, Mińsk 13 II 1789, [J. Chmara] do A. Chmary, Dworzyszcze 13 II 1789.

1525 NGAB, F 1737, op. 1, rkps 59, k. 48, Akt kredensu na deputacje JW. Wołowiczowi i Mikulskiemu, 11 II 1789 — pod aktem kredensu podpisani są m.in.: podkomorzy słonimski Jan Kazimierz Makowiecki, łowczy słonimski Konstanty Jundziłł, mostowniczy słonimski Felicjan Czeczot, budowniczy słonimski Adam Czernik — łącznie podpisy złożyło 151 osób. Por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa*, s. 385.

1526 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 41, k. 37v—38v, [?] Przysiecki do [A. Chmary], Warszawa 28 I 1789. O tym istotnym wydarzeniu por. np. W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. 1, s. 261—299; W. Szczygielski,

w Mińskie, gdzie przebywał cały rok, odbywając w tym okresie tylko jeden dłuższy wyjazd — pod koniec kwietnia udał się do Grodna, z którego miał wyjechać 9 maja[1527]. Przypuszczalnie był tam na reasumpcji trybunału. Wielu prosiło go wcześniej o poparcie ich starań do funkcji deputackich w różnych powiatach, a później do różnych urzędów trybunalskich[1528]. W tym czasie zajął się swoją chorągwią, w każdym razie wyraźnie zaangażował się w doprowadzenie jej do stanu używalności. Chorągiew składała się z 36 ludzi, z których każdy otrzymał po 500 złp na zaciąg. Prawdopodobnie zaciągi do niej A. Chmara rozpoczął właśnie po powrocie z Warszawy. Sowity poczet dali: Marcin Kundzicz, Józef Hornowski, Florian Sabiłło, Jan Komar, Benedykt Przysiecki, Karol Zawadzki, Michał Pawlikowski, Wincenty Bohdanowicz, Tomasz Klukowski, Tomasz Świętorzecki, Augustyn Zawadzki, Augustyn Pieślak, Hilary Chmara, Karol Mosiewicz, Joachim Maczyński, [?] Matkowski, Franciszek Karnicki i Antoni Kaszyc[1529]. W większości byli to obywatele mińscy z rodzin zaprzyjaźnionych z A. Chmarą. Z pewnością stanie na czele chorągwi w zaistniałych w kraju okolicznościach, zwłaszcza wybuchu patriotycznego myślenia i przeprowadzenia aukcji wojska, zwiększało prestiż. Czynnik ten zapewne miał silny wpływ na złożenie przez Andrzeja Wazgirda, deputata trockiego, propozycji kupna rangi rotmistrzostwa kawalerii narodowej od A. Chmary[1530]. Wojewoda miński jednak nie przystał na tę ofertę. W 1789 roku starał się, by jego chorągiew była jak najlepsza. Raczej nie miał problemu z utrzymaniem jej stanu liczebnego, wielu bowiem zabiegało, by umieścić w niej swoich krewnych albo swych wiernych przyjaciół. Jednego z nich, niejakiego Butkiewicza, polecał Robert Brzostowski, cześnik litewski. Pisał on do A. Chmary, by miał na względzie jego „żołnierskie przymioty, na których dobrze urodzonemu obywatelowi polskiemu nie zbywa", żeby był posunięty wyżej towarzysza[1531]. Z kolei ksiądz kanonik Tadeusz Kundzicz zaprotegował

Z badań nad początkami obrad Sejmu Wielkiego, „Przegląd Nauk Humanistycznych" 2008, t. 8, nr 1, s. 60—84; A. Czaja, *Między tronem, buławą a dworem petersburskim*, Warszawa 1988, s. 309—358.

1527 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 182, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno 8 V 1789 — pisał, że jutro wbrew swoim zwyczajom nocą pojedzie: „wyjadę po zachodzie słońca, to jest po szabasie, bo nająłem Żyda furmana".

1528 Por. np. BJ, rkps 6661, k. 4, 6, 18, [Stanisław Orlicki] do A. Chmary, Wilno 5 I 1789, M. Roszkowska do A. Chmary, Szczary 7 I 1789, Antoni Szymański do A. Chmary, Wilno 12 I 1789.

1529 Por. LMAVB, F 21, rkps 1841, k. 1—18, Rachubarz do rozliczenia się z Panami Towarzystwem nowego zaciągu pod chorągiew JW. Adama Chmary wojewody mińskiego rotmistrza kawalerii narodowej wojska WKL w roku 1789 zaciągniętych. Z pewną dumą w swym „dzienniku" odnotował, że zrekrutował swoją chorągiew petyhorską, „do sta koni", i utrzymywał ją najpierw w Siemkowie, a potem w Ihumeniu. Por. BJ, rkps 6211, k. 100v, Silva rerum A. Chmary.

1530 BCz., MNK, rkps 893, k. 52, [A.?] Szymański do A. Chmary, Grodno 12 VII 1789.

1531 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 15, Robert Brzostowski do A. Chmary, Mosarz 18 IX 1789.

skutecznie A. Chmarze dwóch swoich krewnych — swego brata Fabiana Kundzicza, „szlachcica grodzieńskiego”[1532], i synowca Marcina Kundzicza[1533]. Później zabiegał o ich — szczególnie brata — awanse[1534], zwłaszcza że chętni do służby byli[1535]. Większe problemy miał z utrzymaniem dyscypliny w chorągwi, zdarzało się bowiem, że żołnierze przyczyniali swemu rotmistrzowi kłopotów. Przykładowo, wspomniany wyżej Butkiewicz nie zasługiwał na awans, o który zabiegał, gdyż wcześniej — co usprawiedliwiał R. Brzostowski — przedłużył sobie o kilka dni urlop. Zdaniem cześnika litewskiego to nic wielkiego, że „zabawił się kilka dni nad urlop”, zwłaszcza że jadąc do jego folwarku, przez pomyłkę ludzi pana wojewody połockiego Tadeusza Żaby czas zmitrężył — za to R. Brzostowski jego zwierzchność — A. Chmarę — przepraszał[1536]. Okazało się jednak, że ów Butkiewicz nie tylko czas zmitrężył, ale także wziął furaże i „zbił tyrańsko Żyda arendarza i wójta teraźniejszego” w Ośmiłohorodku?, na co skarżył się Tadeusz Żaba, dodając, że tak się nie godzi w ten czas, kiedy obywatele oddali część majątku Rzeczypospolitej, apelował do A. Chmary: „uczyń sprawiedliwość”[1537].

1532 BO, rkps 4909, p. 45, nl., Ksiądz [T.] Kundzicz kanonik inflancki do [A. Chmary], Wilno 11 VI 1789. Potem za to dziękował, dodając, że łaskawy wojewoda uprzedza zasługi nasze dobroczynnością swoją. BO, rkps 4909, p. 46, nl., [T.] Kundzicz do [A. Chmary], Wilno 11 IX 1789.

1533 BO, rkps 4909, p. 54, nl., [T.] Kundzicz do [A. Chmary], b.d.m. [Wilno]. Miał on jednak dopiero 14 lat, więc T. Kundzicz dał za niego sowity poczet. Ten młodzian, żeby lepiej służył Rzeczypospolitej, „bierze tym czasem edukację w szkołach narodowych”. Z pocztem sowitym — jak się okazało — były problemy, bo brakowało szeregowych „w tym powszechnym do wszystkich pułków werbunku”, ale żeby A. Chmara nie miał frasunku, namówił Kazimierza Hornowskiego, komisarza księcia biskupa wileńskiego I. Massalskiego, „że też on brata swojego na usługi Rzeczypospolitej” pod chorągiew pańską odda — był on też jeszcze małoletni, więc za niego sowity poczet zostanie przygotowany. Jego trzech szeregowych i towarzysz mieli być przed niedzielą we wszystko zaopatrzeni, prócz koni, bo te miały być jednego „kalibru”. Por. BO, rkps 4909, p. 56, nl., [T.] Kundzicz do [A. Chmary], b.d.m. [Wilno 1789].

1534 BO, rkps 4909, p. 51, nl., [T.] Kundzicz do [A. Chmary], Wilno 8 III 1790 — pisał, że wakuje w chorągwi namiestnikostwo, i proponował je dla swojego brata. Uzasadniał, że jego awans nie skrzywdzi „kolegów jego”. Później pisał, dziękując za opiekę nad bratem, że rozumie, że jego awans na namiestnika uskuteczniony został. BO, rkps 4909, p. 52, nl., [T.] Kundzicz do [A. Chmary], Wilno 6 VI 1790. W międzyczasie Franciszek Osztorp przestrzegał A. Chmarę przed handlem rangami, m.in. podawał, ile się za nie płaci. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 93, k. 16, Franciszek Osztorp do A. Chmary, b.m. 25 III 1790.

1535 Por. np. BJ, rkps 6661, k. 146, 177, 210, 265, M.[aciej] Bułharowski do A. Chmary, Wilno 18 VI 1789, Jan Pawlikowski do A. Chmary, Mińsk 24 VIII 1789, O.[nufry] Dworzecki do A. Chmary, Łohoysk 22 IX 1789, Kazimierz Sadowski do A. Chmary, Warszawa 18 XI 1789 — tu prośby za krewnymi, by byli umieszczeni w chorągwi A. Chmary, albo podziękowania za to. Nawet Józef Wołodkowicz umieścił tam swojego powinowatego, prosił jednak, by go urlopowano. Por. BJ, rkps 6661, k. 273, Józef Wołodkowicz do A. Chmary, Wilno 29 XI 1789.

1536 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 641, k. 15, R. Brzostowski do A. Chmary, Mosarz 18 IX 1789.

1537 BO, rkps 4909, p. 102, nl., Tadeusz Żaba do [A. Chmary], Łużki 15 IX 1789.

Jakie były konsekwencje tego występku, nie wiemy. W samej chorągwi panowały jednak patriotyczne nastroje — nawet chorzy garnęli się do służby i nie szukali zwolnień. Jan Jurjewicz, członek chorągwi, pisał do A. Chmary, swego rotmistrza, że jest chory, ale nie zaniedba służby, „nie chce być upodlonym z imienia mego, jak drugim się przydarza, chce wiernie służyć ojczyźnie”[1538]. W następnych miesiącach A. Chmara poświęcał chorągwi już mniej uwagi, ale stale o nią dbał[1539].

Przebywając w województwie mińskim, A. Chmara obserwował, co dzieje się w Trybunale Litewskim — sam się na nim — poza wspomnianym krótkim pobytem w Grodnie na początku maja — nie pojawił, a interesy swoje starał się załatwiać przez zaprzyjaźnionych deputatów, m.in. R.K. de Raësa, sędziego ziemskiego trockiego[1540]. Informacje o trybunale miał od swego brata Joachima, który w konkretnych sprawach pisywał do A.M. Sapiehy[1541], oraz od kanonika inflanckiego T. Kundzicza, który pełnił rolę jego korespondenta w Wilnie — to on donosił o spokojnym, przykładnym przebiegu trybunału w Wilnie, „u księcia kanclerza [A.M. Sapiehy] stół otwarty, obiady liczne, wieczornej kompanii nigdy nie masz”, prócz balu na św. Katarzynę[1542], informował, że deputaci w adwencie zrobili sobie klub dla wieczornej zabawy, ale są spokojni, A.M. Sapieha tam nie bywa, a po obiedzie czasami w karty grywa i do teatru chodzi[1543]. Od T. Kundzicza dowiedział się A. Chmara również o porażce A.M. Sapiehy przy wyborze podskarbiego trybunalskiego — został nim deputat połocki Michał Zenowicz, który wygrał przez „kreski sekretne” z Janem Romerem, kandydatem kanclerza litewskiego[1544]. T. Kundzicz zwrócił także uwagę na

---

1538 BO, rkps 4909, p. 38, nl., Jan Jurjewicz do [A. Chmary], Mińsk 16 IX 1789.

1539 Por. BJ, rkps 6662, k. 11, 44, 46, Kazimierz Sadowski do A. Chmary, Warszawa 13 I 1790; Stanisław Stański do A. Chmary, Mińsk 14 II 1790; Dominik Ciurllo towarzysz brygady do A. Chmary, Trapałów 20 II 1790.

1540 BO, rkps 4909, p. 76, nl., R.K. de Raës sędzia ziemski trocki do [A. Chmary?], Wilno 19 XI 1789 — wszak nie zawsze się to udawało, jak w tym przypadku. R.K. Raës pisał, że przed rozpoczynającym się trybunałem otrzymał list z wyrażanym poparciem dla [?] Haraburdy, ale jego na początku nie będzie, więc próśb A. Chmary i podkanclerzego litewskiego J. Chreptowicza nie uskuteczni.

1541 Por. BO, rkps 4909, p. 21, nl., J. Chmara do [A.M. Sapiehy], Mińsk 21 VIII 1789; BO, rkps 4909, p. 22, nl., J. Chmara do [A.M. Sapiehy], Dworzyszcze 22 VIII 1789 — tu pisał o sprawie Wołodkowicza z bratem swoim o majętność w województwie nowogródzkim z regestru remisyjnego, prosił on, żeby sprawa był dana do powiatu słonimskiego, gdyż w województwie nowogródzkim „nie ma sobie przyjaznych, ale przeciwnych sędziów”.

1542 BO, rkps 4909, p. 48, nl., [T.] Kundzicz do [A. Chmary], Wilno 6 XII 1789.

1543 BO, rkps 4909, p. 48, p. 50 i p. 55, nl., [T.] Kundzicz do [A. Chmary], Wilno 6 i 27 XII 1789 i b.d.m. [Wilno XII 1789].

1544 BO, rkps 4909, p. 55, nl., [T.] Kundzicz do [A. Chmary], b.d.m. [Wilno XI 1789].

mowę księdza Michała Karpowicza, który witał deputatów przy reasumpcji trybunału przed kadencją wileńską — w pięknym kazaniu głosił, że obywatelom jest potrzebna poczciwość w urzędowaniu[1545]. Z listów T. Kundzicza A. Chmara dowiadywał się szczegółowo o pobytach w Wilnie J. Chreptowicza[1546] oraz — dokładnie — co robi I. Massalski, który wówczas koncentrował się na swoich interesach ekonomicznych, jeździł do Królewca, natomiast kwestie polityczne go nie zajmowały i nie chciał udać się do Warszawy, gdyż obawiał się, że jak tam pojedzie, to król go od siebie nie puści prędzej niż na wiosnę[1547]. Ostatecznie I. Massalski do Warszawy pojechał, ale zaraz przedsięwziął podróż do Włoch[1548]. T. Kundzicz powiadamiał też, kto z możnych pojawiał się w Wilnie, m.in. pisał o Platerach, starostach daugieliskich — Izabeli i Kazimierzu Konstantym, którzy z Warszawy przyjechali, o Sielickich, kasztelaństwie połockim — Józefie i Marii z Ciechanowieckich, którzy zmierzali do wzięcia rozwodu, gdyż — pisał złośliwie nieco — kasztelanowa M. Sielicka niekontenta była z „prezentu warszawskiego", który mąż Józef przywiózł i którego „przez kuracyją" musi się pozbywać[1549]. Informował o jadących do Warszawy posłach litewskich, m.in. o J. Wołodkowiczu, którzy „przez tak długi czas" — nad czym ubolewał — swych obowiązków poselskich nie wypełniali, co też odnosiło się do posła mińskiego[1550]. Z Warszawy dowiadywał się o decyzji wyjścia wszystkich wojsk rosyjskich z Rzeczypospolitej, co cieszyło, gdyż — jak mówiono — w okresie 24-letniego pobytu dało się ono we znaki[1551]. Ewentualną radość mąciły jednak

---

1545 Ibidem. Por. *Kazanie o potrzebie poczciwości i religii w obywatelach i urzędach na rozpoczęciu Trybunału Głównego W. Ks. Litewskiego [...] d. 15 Novembris 1789*, [w:] *Bibliografia Literatury Polskiej. Nowy Korbut*, t. 5, s. 90, 92; E. Rabowicz, Karpowicz Michał Franciszek, [w:] PSB, t. 12, Wrocław 1966—1967, s. 117—121.

1546 BO, rkps 4909, p. 46, 54, nl., [T.] Kundzicz do [A. Chmary], Wilno 11 IX 1789, b.d.m [Wilno].

1547 BO, rkps 4909, p. 46, 47, nl., [T.] Kundzicz do [A. Chmary], Wilno 11 X 1789.

1548 Por. BO, rkps 4909, p. 48, nl., [T.] Kundzicz do [A. Chmary], Wilno 6 XII 1789. Przemyśliwał też I. Massalski o podróży do Francji. Ostatecznie udał się przez Pragę do Rzymu, czas zimowy miał przesiedzieć w Neapolu, a potem chciał jechać do Pizy, „do używania wód mineralnych". BO, rkps 4909, p. 48, p. 50, nl., [T.] Kundzicz do [A. Chmary], Wilno 6, 27 XII 1789. Z listów T. Kundzicza wynika, że I. Massalski był bardzo trwożliwy o swoje zdrowie. Por. np. BO, rkps 4909, p. 55, nl., [T.] Kundzicz do [A. Chmary], b.d.m. [Wilno XII 1789]. Później pisał, że biskup wileński I. Massalski we Włoszech się zakochał, toteż nieprędko jego powrót do ojczyzny nastąpi. Por. BO, rkps 4909, p. 52, nl., [T.] Kundzicz do [A. Chmary], Wilno 6 VI 1790. Kolejna wzmianka dotyczyła przypuszczalnie już następnego wyjazdu I. Massalskiego do Włoch — tym razem celem podróży miała być Wenecja. Por. BO, rkps 4909, p. 53, nl., [T.] Kundzicz do [A. Chmary], Wilno 19 XII 1790.

1549 BO, rkps 4909, p. 46, nl., [T.] Kundzicz do [A. Chmary], Wilno 11 IX 1789.

1550 BO, rkps 4909, p. 50, nl., [T.] Kundzicz do [A. Chmary], Wilno 27 XII 1789. Por. też BJ, rkps 6661, k. 227v, [Piotr] Pawlikowski do A, Chmary, Warszawa 7 X 1789.

1551 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 64, k. 27—27v, Mowa [?] Świtalskiego rotmistrza kawalerii narodowej, posła chełmińskiego 17 IV 1789. O kwestii usunięcia wojsk rosyjskich i ich magazynów

napływające znad granicy wschodniej wieści o ruchach wojsk moskiewskich i „już" o ich wkraczaniu w granice Litwy[1552] oraz o sukcesach Moskwy w toczonej wojnie z Turcją[1553]. A. Chmara ze stolicy otrzymywał raczej dokładne informacje, w Warszawie miał bowiem — co wynika z listu T. Kundzicza — kilku korespondentów[1554]. Relacjonowano mu więc w podniosłym tonie o jednej z najpiękniejszych sesji, czyli o przybyciu do senatu pierwszy raz od 23 lat biskupa kamienieckiego A. Krasińskiego, co wywołało wielką radość, która jednak ustała po wejściu króla[1555]. Pisano do wojewody mińskiego, że Jan Suchorzewski krytykuje księdza Stefana Łuskinę za treści umieszczane w jego „Gazecie Warszawskiej", bo są „favore" Moskwy, proszono, by wyznaczono kogoś do wiernego spisywania diariusza sejmu. Wiedział A. Chmara o wyjeździe wojewody wileńskiego K.S. Radziwiłła z Warszawy do Wrocławia — dla podleczenia wzroku. Dołączył do niego Józef Judycki, strażnik litewski[1556]. W tym samym kierunku i również dla podratowania zdrowia miał jechać prymas M. Poniatowski, któremu puchły nogi i który zrobił się „tetrykiem", toteż nikogo nie przyjmował[1557]. Wszystkie te wieści dochodziły do A. Chmary. Był również informowany o procesie A. Ponińskiego i próbach jego obrony podjętych przez brata Kaliksta Ponińskiego, który wskazywał na winy innych, niegodnie zachowujących się w 1775 roku[1558]. Przez Wilno przyszła do A. Chmary wieść o rozwodzie Heleny Apolonii Massalskiej

---

por. W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. 1, s. 343—348, 428—431; B. Dembiński, *Polska na przełomie*, s. 114, 141, 163, 175, 209, 211, 316; D. Rolnik, *Leonarda Marcina Świeykowskiego*, s. 483—486.

1552 Por. BO, rkps 4909, p. 48, nl., [T.] Kundzicz do [A. Chmary], Wilno 6 XII 1789. Wcześniej takie pogłoski wiązano z buntami chłopskimi na ziemiach ukrainnych. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 182—182v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno 8 V 1789. O buntach chłopskich por. W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. 1, s. 303—315, 350—358; R. Butterwick, *Polska rewolucja*, s. 390—416; D. Rolnik, *Leonarda Marcina Świeykowskiego*, s. 278, 495—500, 524.

1553 BO, rkps 4909, p. 48, nl., [T.] Kundzicz do [A. Chmary], Wilno 6 XII 1789 — tu informacja, że Moskale w Benderze zabrali 350 armat.

1554 BO, rkps 4909, p. 46, nl., [T.] Kundzicz do [A. Chmary], Wilno 11 IX 1789. Por. np. ze środowiska Siedlec — BJ, rkps 6661, k. 110—111, [Weronika] Downarowiczowa do [A. Chmary], Warszawa 12 IV 1789.

1555 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 76, NN do [A. Chmary], Warszawa 19 VIII 1789.

1556 Ibidem, k. 76, 77. O tej podróży por. J. Michalski, *Radziwiłł Karol Stanisław*, s, 260. Nie wzmiankuje udziału w niej J. Judyckiego. E. Rostworowski, *Judycki Józef*, [w:] PSB, t. 9, Wrocław—Warszawa—Kraków 1964—1965, s. 311—314.

1557 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 78v, NN do [A. Chmary], Warszawa 26 VIII 1789. O podróży M. Poniatowskiego por. Z. Zielińska, *Poniatowski Michał*, [w:] PSB, t. 27, Wrocław 1983, s. 464; R. Butterwick, *Postawa polityczna prymasa Michała Poniatowskiego w latach 1789—1792*, [w:] *Władza i polityka w czasach nowożytnych*, red. Z. Anusik, Łódź 2011, s. 97—126.

1558 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 78—78v, NN do [A. Chmary], Warszawa 26 VIII 1789. O uwięzieniu i sprawie por. np. W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. 1, s. 393—400, t. 2, s. 415—417.

z księciem Karolem Józefem de Ligne — to miała oświadczyć biskupowi, stryjowi swojemu I. Massalskiemu. Cała sprawa toczyła się szybko. Według T. Kundzicza księżna miała już ułożony mariaż z Wincentym Potockim, podkomorzym koronnym, który dla niej rozwiódł się z żoną Anną z Mycielskich. Ten scenariusz w istocie się ziścił[1559].

W 1789 roku A. Chmara doglądał stale swoich interesów — tych prowadzonych w Królewcu[1560] i tych domowych, mińskich[1561], w czym istotnie pomagał mu J. Puttkamer, ciwun żmudzki[1562]. Przypuszczalnie czas poświęcał A. Chmara również na załatwienie drobnych spraw swych przyjaciół[1563]. Na horyzoncie pojawił się wówczas kolejny problem, a mianowicie zapowiadała się następna elekcja, tym razem podkomorzego. W maju 1789 roku wieszczył z nią kłopoty A. Chmarze chorąży Stefan Bykowski, który informował go o fatalnym stanie zdrowia podkomorzego mińskiego A. Prószyńskiego, „zacnego weterana", i małej nadziei na jego polepszenie. Jeśli z wyroku boskiego nie wróci mu zdrowie i umrze, prosił S. Bykowski wojewodę o promowanie jego osoby[1564]. O chorobie A. Prószyńskiego A. Chmara wiedział już wcześniej. Pisał o tym do żony: „cale się zmieszał na rozumie już go pilnować muszą"[1565]. Być może i o tym A. Chmara rozmawiał w Grodnie. „Obawy" okazały się jednak płonne. A. Prószyński wrócił do zdrowia. Pojawił się na sejmikach listopadowych w 1790 roku. Podpisał akt wotów obywatelskich[1566].

1559 BO, rkps 4909, p. 55, nl., [T.] Kundzicz do [A. Chmary], b.d.m. [Wilno XII 1789]. Por. W. Szczygielski, *Potocki Wincenty*, [w:] PSB, t. 28, Wrocław 1984—1985, s. 229.

1560 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 42, k. 71, Rachunek dla Adama Chmary zapłacony w Królewcu, 27 I 1789.

1561 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 152, [?] Horonowski? do A. Chmary, Wilno 19 XII 1789; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 41, k. 41, [Tadeusz Teodozy] Rostocki metropolita do [A. Chmary], Radomyśl 25 V 1789; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 1, M. Trzaska do A. Chmary, Raków 26 V 1789; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 166, M. Mackiewicz do [A. Chmary], b.m. 19 VI 1789; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 201, A. Przesmycki do A. Chmary, Raków 21 IV 1789. W sprawie dóbr ihumeńskich I. Massalski pisał o drobnych problemach z jednym dzierżawcą, co wstrzymywało go od podpisania kontraktu. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 200, I. Massalski do A. Chmary, Werki 18 X 1789.

1562 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 166, 170—170v, [Jacek] Puttkamer ciwun żmudzki do A. Chmary, b.m. 1789, Leśnica 29 X 1789; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 41, k. 56—57v, J. Puttkamer do A Chmary, Leśnica 29 XI 1789.

1563 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 7—7v, Anna Ludwika Horyszkowa do [Adama Chmary?], Klimowicze 18 XII 1789 — tu prośba o protekcję dla niej, nie wiadomo, w jakiej sprawie.

1564 BCz., MNK rkps 893, k. 51, [Stefan] Bykowski chorąży miński do A. Chmary, Dworzec 27 V 1789.

1565 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 182v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Grodno 8 V 1789.

1566 NGAB, F 1727, op. 1 rkps 29, k. 581—587, Akt wotów obywatelskich w wyborze posłów na sejm teraźniejszy, [Mińsk] 24 XI 1790.

Możemy przypuszczać, że również na przełomie 1789 i 1790 roku A. Chmara przebywał w województwie mińskim, a na pewno był w Mińsku na początku lutego, gdyż w dniach 8—12 lutego wziął udział, prezydując, w sejmikach gromnicznych, deputackich, na których nie było ani starosty mińskiego M.H. Brzostowskiego, podobno bojącego się zjechać do Mińska[1567], ani kasztelana mińskiego Szymona Zabiełły[1568]. Ostatecznie deputatami wybrano wówczas Rafała Chełchowskiego i Marcina Wańkowicza, byłego sędziego grodzkiego. Pod „instrumentami" dla nich podpisało się około trzydziestu paru obywateli na czele z A. Chmarą i jego bratem Joachimem[1569]. Sejmik nie był jednak jednomyślny. Kandydatów do funkcji deputackich było trzech. Trzeba było zatem wotować. Oprócz wybranych M. Wańkowicza, na którego oddano 119 głosów[1570], i R. Chełchowskiego, pod którego kandydaturą podpisały się 582 osoby[1571], o wybór starał się Joachim Oranowski, który przegrał, zyskując poparcie 255 obywateli[1572], co wszak musi sugerować, że niekoniecznie wszystko poszło zgodnie z zamysłem A. Chmary, jak to przedstawiał w liście do Elżbiety Sapieżyny[1573]. Z wyniku sejmiku i wyboru deputatów A. Chmara mógł być jednak zadowolony, wszak dopełnił próśb A.M. Sapiehy. Kanclerz litewski pod koniec stycznia 1790 roku pisał do J. Chmary, „wojskiego mińskiego", dziękując za jego przyjaźń i wyrażając nadzieję, że ten okaże ją podczas obrad sejmikowych i złączy swe zdanie z jego życzeniem, czyli pomoże ubiegającemu się o funkcję deputacką R. Chełchowskiemu[1574]. Na sejmikach tych A. Chmarze — oprócz brata Joachima — pomagał także J. Puttkamer, ciwun żmudzki, który wcześniej to deklarował

1567 Por. BJ, rkps 6668, k. 240, Ksiądz J. Hołyński do A. Chmary, Wilno 12? II 1790.

1568 Por. BJ, rkps 6662, k. 34v, [I. Komar] do A. Chmary, Mińsk 30 I 1790.

1569 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 29, k. 87—87v, Kredens na deputację Chełchowskiemu, [Mińsk] 12 II 1790; NGAB, F 1727, op. 1, rkps 29, k. 88—88v, Akt instrumentu na deputację Wańkowiczowi, [Mińsk] 12 II 1790. Por. też *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa*, s. 390.

1570 Por. NGAB, F 1727, op. 1 rkps 29, k. 75—78v, Akt wotów [...] Marcinowi Wańkowiczowi [...] na sęstwo w trybunale, 10 II 1790, spis z 8 II. Pod dokumentem podpisy złożyli m.in.: A. Chmara, Stefan Bykowski, Franciszek Uniechowski, Jan Wołodkowicz, Józef Wańkowicz, Antoni Świętorzecki, krajczy miński Tomasz Oborski.

1571 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 29, k. 82—85, Akt tabeli wotów [...] Rafałowi Chełchowskiemu, 10 II 1790, spis 8 II. Pod dokumentem podpisy złożyli m.in.: A. Chmara, Jan Wołodkowicz, Józef Wańkowicz, J. Chmara, Ignacy Daszkiewicz i Stanisław Giedroyć.

1572 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 29, k. 79—81v, Akt wotów [...] Oranowskiemu, 10 II 1790, spis 8 II. Pod dokumentem podpisy złożyli m.in.: A. Chmara, Stefan Bykowski, F. Uniechowski, Jan Pawlikowski, J. Chmara, Antoni Świętorzecki.

1573 Por. AGAD, Zbiór Komierowskich rkps 12/12, s. 214, A. Chmara do [matki K.N. Sapiehy] Elżbiety Sapieżyny, Mińsk 12 II 1790.

1574 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 29, [A.M.] Sapieha do [J.] Chmary wojskiego mińskiego, Wilno 27 I 1790.

w swym liście[1575]. Wydaje się, że słowa dotrzymał. Choć na sejmiku mińskim był niewidoczny, to mógł jednak oddziaływać poza nim na sejmikujących. W każdym razie J. Puttkamer również później zaliczał się do grona politycznych pomocników wojewody mińskiego.

Z politycznego punktu widzenia chyba ważniejsze dla A. Chmary były sejmiki słonimskie — nie tyle elekcje deputatów, ile uchwalony na nich 10 lutego 1790 roku akt instrukcji powiatu słonimskiego, w którym obywatele słonimscy uznali, że nowo zaistniałe okoliczności w państwie skłaniają do odniesienia się do nich. Dostrzegano potrzebę opracowania nowej instrukcji dla swoich posłów[1576]. Chwalono ustanowione na tym sejmie nowe prawa. Propagowano hasło: „król z narodem naród z królem". Sugerowano posłom, by za to, co dotąd wydarzyło się na sejmie, podziękowali marszałkom, szczególnie litewskiemu Kazimierzowi Nestorowi Sapieże i hetmanowi wielkiemu WKL M.K. Ogińskiemu[1577]. Jednocześnie nakazano, aby *pacta conventa* zostały zachowane, a wolność obywatelska nie była zagrożona[1578]. Wyrażano jednak obawy co do kierunku, w którym zmierzały dyskusje nad dalszymi reformami. Obywatele słonimscy nie byli przekonani do pomysłu nadania praw mieszczaństwu. To — ich zdaniem — „ogólne prerogatyw krajowych nadwyrężenie", co może też grozić „nieszczęśliwymi skutkami" działań „sąsiedzkich narodów". Posłowie mieli starać się o uszczęśliwienie tej klasy, co pochwalano, wszelako ustanawianie praw i „legislacja" mają pozostać przy stanie szlacheckim[1579]. Nie zapomniano również o Litwie. Opowiadano się za uruchomieniem przy Akademii Wileńskiej szkoły rycerskiej, takiej jak w Warszawie[1580]. W instrukcji wspominano o zagranicznej intrydze. Ostrzegano, że trzeba być ostrożnym. Poddani greko-uniccy, których obrządek podobny jest do prawosławnego, a dla ludzi nieoświeconych nie ma wielkiej różnicy, mogą

1575 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 221, J. Puttkamer ciwun żmudzki do A. Chmary, Polany 31 I 1790.

1576 Por. Z. Zielińska, *Sejmiki 8 lutego 1790 — pierwsze referendum na temat dokonań sejmu*, „Wiek Oświecenia", t. 9, *Pamięci Profesora Emanuela Rostworowskiego*, Warszawa 1993, s. 113—116. Autorka nie odnosi się do żadnego sejmiku litewskiego.

1577 NGAB, F 1737, op. 1, rkps 59, k. 567v, Akt instrukcji powiatu słonimskiego, [Słonim] 10 II 1790.

1578 Ibidem, k. 568.

1579 Ibidem. Por. D. Rolnik, *Mieszczanin u progu obywatelstwa w Rzeczypospolitej — szlachta o mieszczanach i obywatelstwie w ostatniej dekadzie czasów stanisławowskich*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Społeczeństwo stanowe*, red. S. Achremczyk, J. Kiełbik. Olsztyn 2013, s. 25—43. Por. o idei A. Grześkowiak-Krwawicz, *Regina Libertas. Wolność w polskiej myśli politycznej XVII wieku*, Gdańsk 2006, s. 333—358.

1580 NGAB, F 1737, op. 1, rkps 59, k. 568, Akt instrukcji powiatu słonimskiego, [Słonim] 10 II 1790. Na nią miano wyasygnować 100 tys. ze skarbu litewskiego — to ta suma, którą łożono na korpus kadetów w Warszawie. Por. ibidem, k. 568v.

być wykorzystywani przez schizmatyków. Powinni więc unici mieć roztropnych przewodników. Posłów zobowiązano do pilnowania, by na biskupa greko-unickiego wybrano światłego człowieka z zakonu bazylianów, gdyż taki nie da się zwieść szkodliwym dla kraju intrygom, jak w czasie rzezi humańskiej[1581]. Powiat słonimski, politycznie związany z Ogińskimi hetmaństwem, wydawał się bliski A. Chmarze. Poruszane w instrukcji kwestie buntów chłopskich o podłożu religijnym zajmowały go — wyrażał się o nich z troską[1582]. Wiele mówiło się wówczas o nich na Litwie, w samym zaś Wilnie myślano o zabezpieczeniu spokoju na wypadek zamieszek chłopskich, a w tym kontekście także o zabezpieczeniu się przed Moskwą. W styczniu 1790 roku pisał o tym dość obszernie do A. Chmary J. Puttkamer. Donosił m.in. o aresztowaniu w Rzeczycy popa przez Józefa Judyckiego, który odesłał go do Warszawy. Informował, że kazano mu mieć wzgląd na obroty Moskwy nad granicą[1583]. W związku z tą kwestią w Wilnie pojawić się mieli strażnik wielki WKL Ignacy Giełgud i hetman polny WKL L. Tyszkiewicz[1584].

Do tego momentu — do przełomu lat 1789—1790 — A. Chmara był, jak się wydaje, umiarkowanie zadowolony z przebiegu sejmu i jego reform. W połowie 1789 roku — niekoniecznie pod wpływem opinii J.J. Kłokockiego, który wyrażał pogląd, że ojczyzna nasza dźwiga się z upadku[1585] — przypuszczalnie zamówił popiersie królewskie, które miało stanąć w jego Siemkowie w eksponowanym odpowiednio miejscu[1586]. Ten gest możemy przyjąć jako wyraz jego aprobaty dla kierunku zachodzących w państwie polsko-litewskim reform.

Najistotniejszym zdarzeniem dla A. Chmary w 1790 roku były — biorąc pod uwagę wagę problemów Rzeczypospolitej — sejmiki listopadowe, mające wybrać

1581 Ibidem, k. 568v—569. Podpisy pod instrukcją słonimską złożyli m.in.: podkomorzy słonimski prezydujący sejmikowi Jan Kazimierz Makowiecki, pisarz Michał Wołowicz, chorąży słonimski Aleksander Mikulski, sędzia ziemski Hieronim Połubiński, sędzia ziemski Konstanty Przecławski, wojski słonimski Wiktor Połubiński, skarbnik słonimski Stanisław Połubiński, podstoli słonimski Ignacy Bychowiec, ekskarbnik, komisarz cywilno-wojskowy słonimski Florian Bruno Strawiński, komisarz cywilno-wojskowy słonimski Tomasz Korczyc, komisarz cywilno-wojskowy słonimski Franciszek Woyniłłowicz, krajczy słonimski Józef Połubiński, chorąży, komisarz cywilno-wojskowy słonimski Michał Mikulski, komisarz cywilno-wojskowy słonimski Jan Kazanowski, obożny słonimski Jan Przecławski, komisarz cywilno-wojskowy słonimski Ignacy Przecławski, sędzia ziemski słonimski Marcin Przecławski. Ibidem, k. 569v. Kwestia była bardziej skomplikowana. Por. R. Butterwick, *Polska rewolucja*, s. 402—404.

1582 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 26—26v, Kopia listu JW. Wojewody mińskiego [A. Chmary] do JWX [T.T.] Rostockiego metropolity całej Rusi w interesie Snopika poddanego, 31 VII 1790.

1583 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 212, J. Puttkamer do A. Chmary, Błonie 14 I 1790.

1584 Ibidem.

1585 Por. BJ, rkps 6661, k 159, J.J. Kłokocki do A. Chmary, b.m. 8 VII 1789.

1586 Por. BJ, rkps 6661, k. 250, [Marcin] Knakfus kapitan do A. Chmary, Wilno 1 XI 1789.

nowy komplet posłów mińskich na sejm oraz określić stanowisko obywateli mińskich wobec kwestii dziedziczności tronu. To swoiste referendum krajowe dotyczyło kierunku, w jakim mają iść dalsze prace sejmu. Stanisław August w uniwersale z 28 września 1790 roku wezwał do zwołania sejmiku w województwie mińskim — podobnie jak w innych województwach — na dzień 16 listopada tego roku, apelując, by z troską myślano o państwie[1587]. Nie wiadomo, czy A. Chmara brał czynny udział w przygotowaniach do tego zdarzenia. Pisano do niego w tej kwestii, prosząc go o wsparcie funkcji poselskiej. Niestety, poza odnotowaniem próśb[1588] niewiele na ten temat udało się ustalić. Z całą pewnością A. Chmara znał wagę problemów i dobrze orientował się w sytuacji politycznej w całej Rzeczypospolitej[1589]. W przededniu sejmików listopadowych był w Dereczynie, ale czy miało to związek z nimi, pewności mieć nie możemy[1590].

Sejmik listopadowy poselski wzbudzał w Mińsku spore emocje. Elekcja zaczęła się 16 listopada 1790 roku i trwała do dnia 23 tego miesiąca. W tym czasie dokonano wyboru dwóch posłów spośród pięciu kandydatów. Ten wynik — tablicę do zbierania wotów — zaniósł do grodu do oblatowania Jan Komar, sekretarz A. Chmary[1591]. Dokument został podpisany m.in. przez A. Chmarę, A. Prószyńskiego, podkomorzego mińskiego, Stefana Bykowskiego, chorążego mińskiego, Felicjana Rudnickiego, podstolego mińskiego, Tomasza Oborskiego, krajczego

---

1587 NGAB, F 1727 op. 1, rkps 29, 572—572v, Akt uniwersału JKM względem sejmików do wdtwa mińskiego, 8 XI 1790. O wadze problemu por. W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. 2, Warszawa 1991, s. 418—422; Z. Zielińska, *„O sukcesyi tronu w Polszcze" 1787—1790*, Warszawa 1991, s. 190—221; R. Butterwick, *Polska rewolucja*, s. 660—690. O dylematach obywateli D. Rolnik, *Leonarda Marcina Świeykowskiego*, s. 503—509.

1588 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 112, k. 25, [Tadeusz] Mostowski do [A. Chmary?], Warszawa 21 X 1790 — tu prośba za bratem Józefem Mostowskim, starającym się o funkcję poselską z Inflant. Tak się stało, ale jaki mógł być w tym udział A. Chmary, nie wiadomo. Por. J. Skowronek, *Mostowski Tadeusz*, [w:] PSB, t. 22, Wrocław 1977, s. 73—78; Idem, *Mostowski Józef*, [w:] PSB, t. 22, Wrocław 1977, s. 66—68.

1589 Por. np. BJ, rkps 6662, k. 41, 59, 102—103, 130, Wincenty Gieysztor miecznik trocki do A. Chmary, Troki 8 II 1790, [I. Komar] do A. Chmary, Grodno 23 IV 1790, [Piotr] Pawlikowski do A. Chmary, Warszawa 18 VIII 1790, Jan Pawlikowski do A. Chmary, Mińsk 2 XI 1790. Wydaje się, że w sprawach zasadniczych myślał podobnie jak Józef Markowski. Por. BJ, rkps 6661, k. 8v—9, J.[ózef] Markowski chorąży mielnicki do M. Chmarzyny, [Warszawa?] 8 I 1789 — pisał z dystansem do pomysłu wybierania senatorów na sejmiku i o broszurze hetmana S. Rzewuskiego o elekcji królów. J. Markowski wskazywał na niebezpieczeństwa wynikające z sukcesji, ale zauważał: „sposób elekcji królów nie ze wszystkim dobry, lecz objaśnienia, jak sukcesja szkodliwa, jak upadnie stopniami wolność, dziwnie jasno dziwnie rozsądnie napisał". I dodawał, że młodzież myśli dzisiaj, że wojna to zabawka, „jak kontredansa tańczyć".

1590 Por. BJ, rkps 6662, k. 112, B.[ernard] Szwykowski do A. Chmary, Blizna 22 IX 1790.

1591 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 29, k. 581—587, Akt wotów obywatelskich w wyborze posłów na sejm teraźniejszy, [Mińsk] 24 XI 1790.

mińskiego, Jana Moszyńskiego, Józefa Żyżemskiego, Ignacego Pawlikowskiego, M.H. Brzostowskiego, starostę mińskiego; Jana Wołodkowicza — tu wymieńmy tylko najznaczniejszych obywateli mińskich[1592]. Sejmikowi przewodził A. Chmara. W wyniku wielu wotowań ostatecznie posłem wybrano Józefa Wańkowicza[1593], którego wcześniej na liście kandydatów do poselstwa umieścił Stanisław August, o czym A. Chmarze doniósł I. Komar[1594]. Posłem został również Jacek Puttkamer, ciwun żmudzki[1595]. Zanim do tych wyborów doszło, pojawiły się pewne trudności, choć początek sejmiku ich nie zapowiadał. Podkomorzy A. Prószyński zaproponował do funkcji poselskiej J. Puttkamera i J. Wańkowicza, pojawiła się jednak również trzecia kandydatura — Stanisława Bohuszewicza, co wywołało dyskusję i sprzeczki. Tak minął dzień, a dla „spóźnionej pory" A. Chmara sesję solwował[1596]. Z *Akt wotów obywatelskich w wyborze posłów na sejm teraźniejszy*, datowanych na 24 listopada 1790 roku, wynika, że kandydatów było pięciu, co literalnie zapisano, natomiast w zestawieniu wotowań widnieje ich czterech[1597] — oprócz wyżej wymienionych pojawia się w gronie kandydatów, co zaskakuje, podkomorzy miński A. Prószyński, natomiast brak jest Franciszka? Osztorpa, drugiego kandydata do poselstwa z listy królewskiej[1598]. Cenzorami wotowań, które formalnie prowadził A. Chmara, byli: M.H. Brzostowski, F. Uniechowski, Jan Wołodkowicz i J. Chmara. Najwięcej głosów otrzymali: J. Wańkowicz — 381 i J. Puttkamer — 345, natomiast przegrani: S. Bohuszewicz — 170, i A. Prószyński — 115[1599]. Trudno wyjaśnić te różnice w zapisach, wszak podanie „pięciu" kandydatów można uznać za zwykły błąd albo przeinaczenie. Na sejmiku była obecna spora grupa szlachty kojdanowskiej, która ponoć „zwichrzyła sejmik" i nie dopuściła do wyboru S. Bohuszewicza — „znakomitego posła patrioty",

---

1592 Ibidem.

1593 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 29, k. 588—589, Akt instrukcji na poselstwo JW. Wańkowiczowi, [Mińsk] 25 XI 1790. Pod aktem 49 podpisów.

1594 BJ, rkps 6662, k. 133, [Ignacy Komar] do A. Chmary, Grodno 5 XI 1790.

1595 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 29, k. 590, Aktywacja instrukcji od prześwietnego województwa min JWW Puttkamerowi y Wańkowiczowi, [Mińsk] 25 XI 1790. Por. też AGAD, ZP, rkps 130, s. 519—524, Diariusz sejmiku mińskiego; NGAB, F 1727, op. 1, rkps 29, k. 588—589v, Akt instrumentu na poselstwo Wańkowiczowi, 25 XI 1790.

1596 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 29, k. 600—602, Aktywacja instrukcyi, [Mińsk] 25 XI 1790.

1597 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 133—133v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], bdm. [XI 1790]. W tym liście A. Chmara relacjonuje żonie początek sejmiku, wymienia jako kandydatów: J. Puttkamera, J. Wańkowicza, który „zdaje się być najsilniejszy w partie" i dalej Bohuszewicza oraz Świętorzeckiego, a także wskazuje na dwóch pierwszych jako zwycięzców i dodaje, że „Świętorzecki podobno na kryski nie pójdzie".

1598 BJ, rkps 6662, k. 133, [I. Komar] do A. Chmary, Grodno 5 XI 1790.

1599 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 29, k. 581—587, Akt wotów obywatelskich w wyborze posłów na sejm teraźniejszy, 24 XI 1790, tabela datowana: 23 XI 1790.

i A. Prószyńskiego[1600]; nie udało się tego zweryfikować, ale jest to możliwe. Sprawę elekcji komplikuje jeszcze zachowanie A. Prószyńskiego, który — jak można przypuszczać — nie rezygnował z walki o poselstwo i w związku z sejmikiem mińskim pojechał do Warszawy, gdzie złożył manifest, w którym zakwestionował elekcję jednego z wybranych posłów mińskich. Dopuszczono go przed sejm, ale tam — jak pisze Michał Świeykowski, autor relacji — zamiast mówić o sejmiku, proponował na następcę Stanisława Augusta księcia Józefa Poniatowskiego, który jest, jego zdaniem, „z nieba zesłany na uszczęśliwienie Polski" i któremu prawem następstwa korona się należy, ale ponoć „od wszystkich był zahuczany". Według M. Świeykowskiego nielegalność sejmiku mińskiego miała polegać na tym, że w laudum nie chciano umieścić zapisu o księciu Józefie Poniatowskim jako następcy tronu. Autor relacji w konkluzji informował, że sejmik miński uznany został za legalny[1601]. Natomiast zdziwienie w Wilnie wywołał fakt, że posłem mińskim nie został S. Bohuszewicz, co dość niejasno skomentował ksiądz J. Hołyński: „Niewiele tu mają ufności dobrego patriotyzmu w posłach mińskich; ile kiedy się armują posłowie naprzeciw magnatów przemocy"[1602].

Dnia 17 listopada 1790 roku sejmikujący w Mińsku nadal „nie mogli się ugodzić", kogo wybierają, i trzeba było „kreskować" — to dopiero zadecydowało o sukcesie wybranych posłów[1603]. W instrukcji przygotowanej dla posłów — redagowano ją przed elekcją posłów i przyjęto jednomyślnie[1604]— zalecono zgadzać się na wybór następnego króla za życia jego poprzednika. Zaznaczono przy tym, że na zadane przez wojewodę mińskiego A. Chmarę pytanie, czy dopuszczalna jest taka procedura, udzielono jednomyślnie odpowiedzi twierdzącej — trzy razy krzyknięto: „Zgoda"[1605], podobnie jak na pytanie o kandydaturę elektora saskiego do tronu polskiego[1606]. W przypadku jego odmowy zalecano szukanie innego

---

1600 Por. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 4, s. 247.

1601 BCz., rkps 3185, s. 237, M.[ichał] Świeykowski do ojca [Leonarda Marcina Świeykowskiego], Warszawa 21 XII 1790. Por. też BJ, rkps 6662, k. 143v, [I. Komar] do A. Chmary, Mińsk 2 XII 1790 — tu informacja o planach wyjazdu do Warszawy A. Prószyńskiego. A. Prószyński złożył też manifest, w którym zganił sposób prowadzenia sejmiku przez A. Chmarę. I. Komar napisał wprost, że oczernia on prezydencję A. Chmary i dodawał, że sam A. Prószyński jest cały fałszem „napchnięty". BJ, rkps 6662, k. 147—147v, [Ignacy Komar] do A. Chmary, Mińsk 4 XII 1790.

1602 BJ, rkps 6668, k. 284, Ksiądz J. Hołyński kanonik smoleński do A. Chmary, Wilno 5 XII 1790.

1603 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 29, k. 600—602, Aktywacja instrukcji od prześwietnego województwa min. JWW Puttkamerowi i Wańkowiczowi, [Mińsk] 25 XI 1790.

1604 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 29, k. 600, Aktywacja instrukcji, [Mińsk] 25 XI 1790. Por. też LMAVB, F 17, rkps 9, k. 170—180, Instrukcja mińska, 25 XI 1790; *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788—1790)*, s. 324—339.

1605 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 29, k. 590v—591v, Aktywacja istrukcyi, [Mińsk] 25 XI 1790.

1606 Ibidem, k. 591v.

kandydata[1607]. Posłowie zaraz po przybyciu do stolicy mieli — według instrukcji — zrobić akces do konfederacji sejmowej[1608]. W instrukcji odniesiono się również do szeroko dyskutowanych wówczas kwestii społecznych. Uznawano, że kara za występek dziedzica — zabicie chłopa — ma być „kryminalna", ale wolność nie ma być dana całej osadzie, bo takie ukaranie bardziej dotyka dzieci niż ich ojca — dziedzica „zabójcę". Wolność mają zyskać co najwyżej mieszkańcy chaty zabitego włościanina, ale nie cała jego familia[1609]. W kolejnych punktach tego dokumentu podkreślono konieczność utrzymania 100-tysięcznego wojska[1610] i optowano za wskrzeszeniem zakonu jezuickiego, który — jak argumentowano — gwarantował bogobojną edukację[1611]. Posłom zalecano dążenie do stworzenia trybunału dla ziemi ruskiej w Mińsku[1612]. W instrukcji znalazła się pochwała dla A. Chmary, który w Giżach — własnym nakładem — erygował kościół dla wygody parafii[1613]. Przypomniano przy tej okazji, by prawa i przywileje zagwarantowane były zakonowi bazyliańskiemu oraz metropolitom ruskim — unickim[1614]. A. Chmara nie był jedynym chwalonym w instrukcji obywatelem. Doceniono także zasługi Tymoteusza Gorzeńskiego, referendarza koronnego, którego zalecono do pieczęci mniejszej[1615], oraz K.S. Radziwiłła i M.K. Ogińskiego, hetmana WKL, którzy wiele ucierpieli w ostatnich latach, również z tego powodu, że ich dobra znalazły się za kordonem[1616]. Wydaje się, że faktycznie zasługą A. Chmary było osiągnięcie na sejmiku mińskim zgody na elekcję elektora na króla za życia Stanisława Augusta, ale nie wyrażono poparcia dla idei dziedziczności tronu[1617], na czym chyba A. Chmarze nie za bardzo zależało. Instrukcja mińska w swym brzmieniu i zaleceniach jest bardzo podobna do instrukcji słonimskiej, datowa-

---

1607 Ibidem, k. 593.

1608 Ibidem.

1609 Ibidem, k. 594.

1610 Ibidem, k. 594v.

1611 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 29, k. 596, Aktywacja instrukcji, [Mińsk] 25 XI 1790. O to, czy ten punkt znalazł się w instrukcji, pytał ksiądz [?] Zalewski. Por. BJ, rkps 6662, k. 145, Ksiądz [?] Zaleski do A. Chmary, Zasław 3 XII 1790. Z listu A. Chmary wynika, że był za wprowadzeniem tego punktu do instrukcji. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 133v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], b.d.m. [XI 1790].

1612 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 29, k. 596v, Aktywacja instrukcji, [Mińsk] 25 XI 1790.

1613 Ibidem, k. 599.

1614 Ibidem, k. 599—599v.

1615 Ibidem, k. 599v.

1616 Ibidem. O K.S. Radziwiłła i M.K. Ogińskiego upomniano się w podobny sposób w instrukcji nowogródzkiej — LMAVB, F 17, rkps 9, k. 55, Instrukcja dla posłów wiłkomierskich [1790], oraz słonimskiej — NGAB, F 1737, op. 1, rkps 59, k. 929v, Akt instrukcji urzędnikom ziemskim i grodzkim pttu słonimskiego, 19 XI 1790.

1617 Por. R. Butterwick, *Polska rewolucja*, s. 678; Z. Zielińska, *„O sukcesyi tronu w Polszcze"*, s. 218, tu też o wadze problemu. Ibidem, s. 207—222.

nej na 19 listopada 1790 roku. Możliwe, że na tej właśnie instrukcji wzorował się wojewoda miński, zważywszy na jego związki z tamtejszymi elitami politycznymi[1618], chociaż wiemy również, że instrukcję mińską formalnie układała specjalna „deputacja" złożona z 35 obywateli[1619]. A. Chmara mógł jednak niektóre punkty projektowanej instrukcji słonimskiej znać wcześniej. Ich dostarczycielem mógł być chorąży słonimski Aleksander Mikulski znany A. Chmarze, a nawet z nim zaprzyjaźniony[1620]. Ogólna ocena sejmików listopadowych wydaje się kluczowa dla interpretacji i oceny późniejszych zdarzeń zaszłych w Rzeczypospolitej, tu tylko zaznaczmy, że większość jednak opowiedziała się przeciw dziedziczności tronu[1621], natomiast A. Chmara chyba w tej kwestii nie miał zdecydowanego zdania, był gotów opowiedzieć się za większością.

W istocie cały rok 1790 w życiu A. Chmary przebiegł — wyjąwszy wspomniane sejmiki — dość spokojnie. Prawdopodobnie po sejmikach lutowych wojewoda miński był na kontraktach mińskich, na których spotkał się z zaprzyjaźnionym kanonikiem, księdzem J. Hołyńskim[1622], a później prawdopodobnie pomagał Antoniemu Tyzenhauzowi, chorążemu wileńskiemu, zażegnać jego spór z Ogińskimi. A. Tyzenhauz informował A. Chmarę, że na kontraktach mińskich M.K. Ogiński sprzedał Puchowicze, o których granice się spierano, a „to jest bazylia szczera"[1623]. Chorąży wileński opowiadał się za kompromisowym rozwiązaniem

---

1618 NGAB, F 1737, op. 1, rkps 59, k. 926—932v, Akt instrukcji urzędnikom ziemskim i grodzkim powiatu słonimskiego, 19 XI 1790 — czytamy w niej m.in., że urzędnicy zjechali do Słonima 16 listopada 1790 roku, aby dokonać elekcji nowych posłów. Był to czas podźwigania kraju „z nierządu i podległości" z ukontentowaniem serc obywatelskich. Chwalono króla, sejm i jego marszałków. Nowo wybranym posłom nakazano przystąpić do konfederacji sejmowej. Obywatele opowiedzieli się za wyborem króla za życia obecnego władcy, by uniknąć szkodliwego bezkrólewia, a jako jego następcę rekomendowali elektora saskiego. Ganiono tych, którzy za granicę zanoszą protestacje. Twierdzono, że to nic innego jak wrócenie influencji obcych do naszego kraju, „i poddanie go znowu obcej przemocy". W ogóle zalecano, by zakazać posłom i senatorom wyjazdu za granicę, a tym, którzy wyjechali, żeby nakazano powrót. Okazywano też troskę o sprawy edukacji i religijne. Dodawano, że wejście do senatu T.T. Rostockiego, metropolity ruskiego, „ziomka powiatu tutejszego" w bazyliańskim zakonie kształconego, to zaszczyt. Jako że w powiecie pińskim i nowogródzkim schizma panuje, to T.T. Rostocki może ją uleczyć, sprawić, by było lepiej — przekonywano. Sugerowano też, by na biskupów grecko-unickich wybierano światłych z zakonu bazylianów. Pod dokumentem podpisało się 161 obywateli, w tym prezydujący sejmikowi Aleksander Mikulski, chorąży słonimski.

1619 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 133—133v, A. Chmar a do [M. Chmarzyny], b.d.m. [XI 1790].

1620 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 144, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Hołynka 15 VIII 1790.

1621 Por. Z. Zielińska, *„O sukcesyi tronu w Polszcze"*, s. 218—221.

1622 BO, rkps 4909, p. 51, nl., [T.] Kundzicz do [A. Chmary], Wilno 8 III 1790.

1623 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 229—230, A[ntoni] Tyzenhauz [chorąży wileński] do A. Chmary, Podkrzyże 16 V 1790.

tego sporu[1624]. A. Tyzenhauz chciał załatwić sprawę polubownie, ponieważ obawiał się działań niejakiego regenta [?] Pietraszki, „wielkiego pieniacza". W liście do A. Chmary wyznał: „lękam się, ażeby mnie nie uwikłał w pieniactwo"[1625]. O udziale wojewody mińskiego w tym epizodzie nic więcej nie wiemy, choć możemy przypuszczać, znając jego koncyliacyjną naturę, że wspierał pokojowe rozstrzygnięcie sporu[1626]. W maju—czerwcu 1790 roku przypuszczalnie pogodził się z Wołodkowiczami, zmarł bowiem Michał Wołodkowicz, starosta hajneński, a A. Chmara wziął w protekcję sprawy procesowe Katarzyny z Galińskich Wołodkowiczowej, wdowy po nim. Dlatego też Wołodkowicze od tego momentu zaczęli współpracować z wojewodą mińskim[1627]. W sierpniu 1790 roku udał się A. Chmara na jarmark do Zelwy, gdzie szukał „zwierciadła do pokoju żółtego". Lustra nie znalazł, ale spotkał tam szambelaństwo Zawiszów i generała Józefa Judyckiego[1628]. Pisał do żony, że A.M. Sapieha przebywa w Różanie i planuje jechać do Warszawy, „mówią, że czeka tylko mnie dla widzenia się i dla rozpoczęcia kompromisu"[1629], co sugeruje, że widział się wówczas wojewoda miński z kanclerzem litewskim. Miał wtedy A. Chmara czas spokojniej zająć się swymi majątkiem i interesami, choć do żadnych spektakularnych zdarzeń w tym zakresie nie doszło. Jego zajęcia składały się na to, co określić można jako dzień codzienny zamożnego gospodarza — zajmował się więc gospodarzeniem[1630], pilnowaniem spraw

---

1624 Ibidem, s. 229.

1625 Ibidem, s. 229—230.

1626 Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 251, NN do A. Chmary, Mińsk 3 IX 1790.

1627 Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 235, J[an] Wołodkowicz sędzia ziemski miński do A. Chmary, Hranicze 21 V 1790; LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 257, Katarzyna Wołodkowiczowa starościna hajneńska do A. Chmary, Smolańce 27 IX 1790. To prawdopodobnie na pogrzeb M. Wołodkowicza anonsował A. Chmarze swój przyjazd [?] Zawisza. BCz., MNK rkps 893, k. 56, [?] Zawisza do A. Chmary, Mińsk 3 VI 1790. Potem K. Wołodkowiczowa składała mu ciepłe życzenia świąteczne i imieninowe. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 82, 91—91v, Katarzyna Wołodkowiczowa starościna hajneńska do [A. Chmary], Sołomerecz 24 XII 1792, b.d.m.

1628 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 146, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Zelwa 19 VIII 1790.

1629 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 144v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Hołynka 15 VIII 1790.

1630 Ksiądz Józef Mieleszko prosił o zwrot „sumki", bo musi oddać Alojzemu Krzywobłockiemu, strażnikowi trockiemu, w czasie kontraktów mińskich. BO, rkps 4909, p. 63, nl., Ksiądz J. Mieleszko do [A. Chmary], Owanta 12 I 1790. A. Chmara poszukiwał ogrodnika do Siemkowa. Por. BCz., MNK, rkps 893, k. 57, NN do A. Chmary, Grodno 12 XI 1790. Pozyskał też lokaja całkiem przystojnego, choć „wzrostu miernego". LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 253, NN do A. Chmary, Mińsk 3 IX 1790. Istotne były informacje o suszy w kraju, co sugerowało korzystne ceny na zboże. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 84, k. 17, NN do [A.? Chmary], Warszawa [1790]. Por. też LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 243, Florian Bruno Strawiński eksstarosta słonimski, komisarz cywilno-wojskowy do A. Chmary, Słonim 26 VIII 1790; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 114—115, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Hołynka 23 VIII 1790. Organizowano spław, ale tym razem towary A. Chmary szły na wicinach A.M. Sapiehy. Por. BJ, rkps 6662, k. 39, Feliks Szabański do A. Chmary, Dereczyn 8 II 1790.

procesowych[1631], przyjmował u siebie gości[1632], sam bywał, choć w Mińsku chyba rzadko, skoro trzeba było mu donosić o postępach w brukowaniu miasta[1633]. Interesował się również lustracją dymów swych majątków, którą nakazano w związku z ofiarą 10 grosza — były z tym pewne kłopoty, gdyż lustratorzy, jego zdaniem, pomylili się[1634]. Cały czas napływały do niego informacje z Warszawy o politycznych przedsięwzięciach sejmujących, o załatwianiu kwestii buntów chłopskich[1635] oraz o zdarzeniach europejskich, m.in. o tym — jak przekonywał Franciszek Jelski — że Moskwa z Portą traktatów nie zawrze, bo król pruski i Anglia popierają Turcję[1636], że Moskale pobici zostali przez Szwedów[1637], że król szwedzki Gustaw III pogodził się z Katarzyną II, a ona chce po przyjacielsku z Polską postępować, kraje zabrane zwrócić, jednak wówczas, gdy również inne nasze sąsiedzkie potencje tak postąpią[1638]. Plotki mieszały się tu z życzeniami. Na to nakładały się wieści, że odwołany z funkcji ambasadora „[O.] Stackelberg jeszcze stąd nie wyjechał, wkrótce jednak ma pożegnać Warszawę, wielu tu jest, którzy onego żałują odjazdu, jako [O.] Stackelberka, ale cieszą się z odjazdu jako ambasadora moskiewskiego"[1639]. W tej samej relacji znalazła się wzmianka o przybyciu do Warszawy pruskiego generała Friedricha Adolfa Klackreutha[1640]. To, co spływało do A. Chmary, dawało ogólny pogląd na polityczny stan państwa polsko-litewskiego, ale chyba nie pokazywało głębi niektórych

---

1631 Por. np. NGAB, F 1737, op. 1, rkps 59, k. 859[2]—859[2]v, Dowód pozwu w sprawie Kasperowiczów? przeciwko IP Chmarze wojewodzie mińskiemu, 14 IX 1790. Maciej i Joanna z Ostromęckich Kasperowiczowie mieli pretensje o część dóbr Choroszewicze. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 115, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Hołynka 23 VIII 1790.

1632 Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 225, J. Puttkamer do A. Chmary, b.m. 5 V 1790, zapowiadał wizytę gości i jakiegoś generała.

1633 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 252—253, NN do A. Chmary, Mińsk 3 IX 1790.

1634 Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 243, F. Bruno Strawiński do A. Chmary, Słonim 26 VIII 1790. Przypuszczalnie zabiegał, by komisja cywilno-wojskowa poprawiła zapisy. Okazało się to niemożliwe, komisje bowiem nie miały prawa poprawiać dzieła lustratorów. Komisja tylko brała od nich tabele dymów zlustrowanych, a w pomyłki lustratorów wchodzić nie mogła. Por. LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 241, F. Bruno Strawiński do A. Chmary, Słonim 1 IX 1790.

1635 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 41, k. 28, NN do [A. Chmary?], Warszawa 2 VI 1790 — pisano wówczas: „Sprawa jeszcze niezakończona względem mniemanego buntu, do tych czas nic się nie pokazuje, chłopom tylko niektórym skórę wychędożyli i na tym podobno wszystko [się] skończy".

1636 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 222, J. Puttkamer do A. Chmary, Polany 31 I 1790.

1637 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 84, k. 16, NN do [A.? Chmary], Warszawa [1790].

1638 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 252, NN do A. Chmary, Mińsk 3 IX 1790. O odwołaniu O. Stackelberga por. np. Z. Zielińska, *Ostatnie miesiące ambasady Ottona Stackelberga w świetle jego raportów (styczeń 1789 — czerwiec 1790)*, [w:] Eadem, *Studia z dziejów stosunków polsko-rosyjskich w XVIII wieku*, Warszawa 2001, s. 170—247.

1639 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 84, k. 16v, NN do [A.? Chmary], Warszawa [1790].

1640 Ibidem. O jego misji por. M. Kucharski, *Działalność dyplomacji polskiej*, s. 90—91.

problemów[1641]. Dopełnieniem tych wieści były doniesienia z różnych stron o planowanych awansach urzędniczych. Głoszono — o czym pisano z Grodna — że instygator litewski Józef Chrapowicki jest ciągnięty do podskarbiostwa litewskiego „przy zaliczeniu 300 000 złotych"[1642], że kasztelania trocka nie została obsadzona i mówi się, że ma być dla księcia Stanisława Poniatowskiego, przeszłego podskarbiego, na co żalił się Michał Zaleski, poseł trocki[1643]. Donoszono A. Chmarze także o zmianach w hierarchii kościelnej[1644] i o wielu chętnych do referendarii koronnej, ale z sugestią, że najwięcej szans ma Michał Sołtyk, dziekan krakowski[1645], co było trafne, a także o śmierci K.S. Radziwiłła, wojewody wileńskiego, o której dokładną relację przekazał ksiądz J. Hołyński[1646].

A. Chmara wiedział, co dzieje się na Litwie, w jego prowincji, o Trybunale Litewskim i zdrowiu jego marszałka A.M. Sapiehy, o sprawie Oskierków z regestru przypadłej i o złych relacjach Michała? Granowskiego z F.K.? Chomińskim[1647]. We wrześniu poinformowano A. Chmarę, że kolejnym marszałkiem trybunału będzie Robert Brzostowski, cześnik litewski[1648]. Doniesiono mu, że na początku września popasem stanął w Mińsku Jakow Bułhakow, poseł moskiewski jadący do Warszawy, który jednak, jak zauważano, nigdzie ze swojej kwatery nie wychylał się, stał na końcu miasta w austerii[1649]. Spodziewano się również w Mińsku — o czym zawiadomiono A. Chmarę — generała Józefa Judyckiego[1650]. Na bieżąco spływały do niego informacje o wynikach listopadowych sejmików poselskich, wiedział więc szybko, kto został wybrany posłem, a tym samym, jak to się miało do wcześniejszych przewidywań i „czyimi" posłami byli wybrani[1651]. Pisano do niego także o poprawiającym się zdrowiu podskarbiny Karoliny Mizgier

---

1641 Por. np. W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. 2, s. 130—156, 212—219; B. Dembiński, *Polska na przełomie*, s. 306—343.

1642 BCz., MNK rkps 893, k. 57, NN do A. Chmary, Grodno 12 XI 1790.

1643 Ibidem, k. 57v.

1644 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 41, k. 27v, NN do [A. Chmary?], Warszawa 2 VI 1790 — wspominano o awansach Feliksa Turskiego na biskupstwo krakowskie i Adama Naruszewicza na łuckie.

1645 Ibidem, k. 28.

1646 BJ, rkps 6668, k. 279—279v, Ksiądz J. Hołyński do A. Chmary, Wilno 29 XI 1790.

1647 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 212—213, J. Puttkamer do A. Chmary, Błonie 14 I 1790.

1648 BCz., MNK, rkps 893, k. 57v, NN do A. Chmary, Grodno 12 XI 1790.

1649 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 251, NN do A. Chmary, Mińsk 3 IX 1790.

1650 Ibidem, s. 253.

1651 Por. np. BCz., MNK, rkps 893, k. 57, NN do A. Chmary, Grodno 12 XI 1790 — w relacji informowano, że posłami w Grodnie zostali „życzeni od króla" Ludwik Pancerzyński, świeżej nominacji chorąży grodzieński — por. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskaiego. Spisy*. T. 2, s. 245, i Józef Dziekoński, podskarbnic z Wilna. Por. BJ, rkps 6668, k. 276, 277—277v, Ksiądz J. Hołyński do A. Chmary, Wilno 14 i 21 XI 1790.

Dziekońskiej[1652]. Jeżeli chodzi o te „litewskie" sprawy, rok 1790 kończył się dla A. Chmary smutno. Dowiedział się bowiem najpierw o śmierci Bogumiły Finkenstein Eysymontowej, wojskiej grodzieńskiej, żony Ferdynanda, a przy okazji o sporach — publicznych, bo „pisma drukują" — doktorów wzajemnie się oskarżających i dociekających, z czyjej winy to się stało[1653], a zaraz potem o śmierci biskupa sufragana wileńskiego Tomasza Ignacego Zienkowicza i Aleksandra? Pocieja, starosty rohaczewskiego, których pochowano w Wilnie[1654].

Co robił A. Chmara i gdzie bywał na przełomie 1790 i 1791 roku? — tego nie wiemy. W styczniu 1791 roku w interesach pieniężnych, konkretnie o pożyczkę 15 tys. złp, pisał do A. Chmary, mając plenipotencję, nadesłaną z Warszawy, Wincenty Gieysztor[1655], ale nie jest znany dalszy ciąg tej sprawy. Nie pojawił się A. Chmara w Mińsku na sejmikach gromnicznych deputackich, które odbyły się 7 lutego 1791 roku w refektarzu klasztoru eksjezuitów mińskich pod prezydencją A. Prószyńskiego, podkomorzego, „w nieprzytomności senatorów wtwa naszego", nieobecnych wówczas — jak zaznaczano — w mieście[1656]. Być może A. Chmara przewidział, że kandydatów do dwóch funkcji deputackich będzie wielu, dlatego usunął się na bok. Faktycznie ubiegali się o nie: szambelan JKM Wincenty Wołodkowicz, kasztelanic łęczycki Ksawery Franciszek Lipski, Stanisław Wańkowicz, Joachim Oranowski, generał JKM Antoni Bykowski, Józef Przysiecki, szambelan JKM Antoni Zamoyski. To oni, jak napisano w laudum, zalecali się do funkcji przy „zabranych głosach"[1657]. Na sejmiku przemawiał poseł na sejm Józef Wańkowicz, ale w kwestiach prac „warszawskich". Pierwszym deputatem wybrano jednomyślnie W. Wołodkowicza[1658]. Wybór drugiego przeniesiono na dzień następny — wtedy 8 lutego odstąpili wszyscy pozostali kandydaci, a został tylko K.F. Lipski, którego także jednomyślnie wybrano deputatem[1659]. Jako że W. Wołodkowicz był komisarzem cywilno-wojskowym, zaszła potrzeba znalezienia jego następcy. Chętnych było początkowo wielu, ale wszyscy odstąpili, ostatecznie został tylko Onufry Gnatowski, chorąży petyhorski, który 9 lutego został dokooptowany do składu komisji[1660]. Pod laudum podpisali się m.in. A. Prószyński, sędzia ziemski miński F. Uniechowski, Jan Wołodkowicz,

---

1652 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 222, J. Puttkamer do A. Chmary, Polany 31 I 1790.

1653 BCz., MNK, rkps 893, k. 57v, NN do A. Chmary, Grodno 12 XI 1790.

1654 BO, rkps 4909, p. 53, nl., [T.] Kundzicz do [A. Chmary], Wilno 19 XII 1790.

1655 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 171—172, Wincenty Gieysztor do [A. Chmary?], [urwane] 28 I 1791.

1656 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 30, k. 134, Akt laudum sejmików gromnicznych, [Mińsk] 10 II 1791.

1657 Ibidem, k. 134.

1658 Ibidem, k. 134v.

1659 Ibidem, k. 135. Por. też *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa*, s. 394.

1660 NGAB, F 1727, op. 1, rkps 30, k. 135, Akt laudum, [Mińsk] 10 II 1791.

Józef Wańkowicz, Ignacy Daszkiewicz, Stanisław Bohuszewicz, sędzia grodzki miński Andrzej Olędzki i Michał Ślizień — łącznie 25 osób[1661], wśród których nie było ani jednego z Chmarów.

Wiosną (w marcu—kwietniu) 1791 roku A. Chmary nie było też w Siemkowie, gdzie gospodarzył pilnie zaufany człowiek wojewody mińskiego Onufry Pawłowicz[1662], który przy pomocy [?] Kotowicza, gubernatora rakowskiego[1663], przygotowywał wówczas prawdopodobnie spław zboża do Królewca[1664]. Wiemy jedynie, że spodziewał się on A. Chmary w Siemkowie[1665].

Gdzie A. Chmarę zastała wiadomość o uchwaleniu Konstytucji 3 maja? — nie wiemy. Dnia 8 maja 1791 roku na wieść o ustawie majowej bratali się w Mińsku mieszczanie i szlachta z generałem J. Judyckim na czele, ale nie wymieniono wśród nich A. Chmary, natomiast w szczególny sposób fetowano przystąpienie do „patriotów" K.N Sapiehy. A. Chmara konstytucję zaprzysiągł, niemniej J. Bułhakow — nie wiadomo, na jakiej podstawie — umieścił go na liście tych, którzy gotowi będą poprzeć Katarzynę II[1666].

Ustawę majową w Mińskiem zaprzysiągł też kasztelan miński Szymon Zabiełło i posłowie województwa Józef Wańkowicz oraz Piotr Pawlikowski. Za ustawą opowiedzieli się również: oboźny litewski Karol Prozor, marszałek powiatu rzeczyckiego Kazimierz Chlewiński, który wydał obiad na jej cześć, oraz podkomorzy rzeczycki Stanisław Wołłowicz. Właściwie niepokoić mógł tylko — jeżeli chodzi o nastawienie województwa do ustawy majowej — oficjalny protest złożony 4 maja 1791 roku przeciw niej przez J. Puttkamera, posła mińskiego z 1790 roku[1667] i współpracownika A. Chmary.

1661 Ibidem, k. 135v—136.

1662 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 24—25v, 28—29v, O. Pawłowicz do [A. Chmary], Siemków 4 III 1791, Żukowy Borek 14 III 1791

1663 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 26, 28—29v, O. Pawłowicz do [A. Chmary], Siemków b.d., Żukowy Borek 14 III 1791.

1664 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 26, O. Pawłowicz do [A. Chmary], Siemków b.d.

1665 Ibidem, k. 27v.

1666 Por. W. Smoleński, *Ostatni rok Sejmu Wielkiego*, Kraków 1896, s. 308; *Sbornik Impieratoskogo Russkogo Istoriczeskogo Obszczestwa*, t. 47, Sankt Petersburg 1885, s. 273, Reskrypt Katarzyny II do Michaiła Kreczetnikowa, 11 IV 1792 (Diela Polszi) — tu informacja powtórzona, dodana do reskryptu lista.

1667 Por. W. Smoleński, *Ostatni rok*, s. 49—50; W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź 1994, s. 338—339; D. Rolnik, *Z dziejów związku targowickiego na Litwie. O powstaniu i działalności konfederacji mińskiej w latach 1792—1793*, [w:] *W podróży przez wiek osiemnasty... Studia i szkice z epoki nowożytnej*, red. A. Perłakowski, M. Wyszomirska, M. Zwierzykowski, Kraków 2015, s. 318. O sporach wokół ustawy majowej por. A. Grześkowiak-Krwawicz, *Czy rewolucja może być legalna? 3 maja 1791 w oczach współczesnych*, Warszawa 2011, passim; B. Szyndler, *Czy Sejm Czteroletni uchwalił Konstytucję 3 maja? (Na tropie mitów narodowych)*, Warszawa 2010, passim.

Dopiero latem udało się zlokalizować A. Chmarę. Pisał on wówczas „spod Mińska" do Stanisława Augusta, zresztą na tegoż wezwanie. Deklarował królowi, że pojawi się na sesjach sejmowych w Warszawie w połowie września. Zapewniał, że każdemu zawołaniu WKM „przyzwyczajony być posłusznym", „nieumiejący uchylać się od winnych Ojczyźnie obowiązków", choć jest już w zaawansowanym wieku, będzie zawsze wierny ojczyźnie, będzie służył i na 15 września powróci na sejm. Jego zdaniem — dodawał — ten sejm „roznosi po świecie wiekopomną sławę dzielnych czynów dla narodu króla"[1668]. Czy słowa dotrzymał? — nie jest pewne. Czy słyszał mowę Józefa Kossakowskiego o sprzedaży królewszczyzn z 21 listopada 1791 roku, którą ten uważał za szkodliwą „narodowi, przywilejom swobód ziemiańskich"[1669]? — nie wiemy. Wszak dzień później, 22 listopada, Stanisław August pisał do A. Chmary z Warszawy, by ten pomógł zostać pisarzem dekretowym sądów zadwornych litewskich Michałowi Zenowiczowi, posłowi połockiemu, z którego, jak podkreślał, jest zadowolony, argumentował, że przecież zależy krajowi na gorliwości obywateli, na końcu zaś dodawał: „wiem, że mu to wszystkie drogi ułatwi"[1670]. W grudniu z kolei A.K. Czartoryski pisał do A. Chmary z Siedlec, prosząc o wsparcie w sprawie z A. Tyzenhauzem chorążym wileńskim i [?] Burzmowskim, trwającej od 1781 roku, a dotyczącej odzyskania długów[1671]. Oba te listy sugerują, że A. Chmara przebywał wówczas na Litwie — w Grodnie bądź w Wilnie. Ciekawe jest, czy potwierdzał słowa anonimowego warszawskiego korespondenta: „Nasi tameczni obywatele nie mają żadnej trwogi, bo czują dzielność opieki nowego rządu i troskliwość ojcowską" naszego króla o dobro publiczne[1672], i czy doskwierała mu drożyzna, o której też pisał ów anonim[1673].

Trudno przesądzić, gdzie A. Chmara spędził święta Bożego Narodzenia w 1791 roku i Nowy Rok 1792, ale wszystko wskazuje na to, że przebywał wówczas w województwie mińskim, choć jest możliwe, że na początku stycznia przybył do Wilna — był tam oczekiwany — co możemy wiązać z przyjazdem do stolicy Litwy biskupa wileńskiego I. Massalskiego[1674].

W następnym miesiącu był A. Chmara już na sejmikach lutowych w Mińsku, na których wybierać miano oprócz deputatów — zgodnie z nowym

---

1668 BCz., rkps 724, s. 167, A. Chmara do Stanisława Augusta, „spod Mińska" 27 VIII 1791.

1669 LMAVB, F 17, rkps 9, k. 36, Głos Józefa Kossakowskiego 21 XI 1791, o sprzedaży królewszczyzn. Również wówczas przemawiał w obronie praw króla do królewszczyzn J. Puttkamer. W. Szczygielski, *Puttkamer Jacek*, s. 473.

1670 BCz., rkps 724, s. 169, Stanisław August do A. Chmary, Warszawa 22 XI 1791.

1671 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 32—33, A.K. Czartoryski do A. Chmary, Siedlce 4 XII 1791.

1672 LMAVB, F 9, rkps 1916, k. 19, Wiadomości korespondenta z Warszawy, Warszawa 17 XII 1791.

1673 Ibidem, k. 18v.

1674 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 57—58, J. Karabanowicz do A. Chmary, Wilno 8 I 1792.

prawem — sędziów ziemiańskich i, co najistotniejsze, określić miano swój stosunek do Konstytucji 3 maja. Niestety, nie ma w księgach mińskich żadnych — ani jednego — wpisów z 1792 roku, co więcej, nikt tych wydarzeń nie odnotował. Stosowne zapisy winny znaleźć się w księdze nr 31. Na jej obwolucie zapisano, że obejmuje ona okres od stycznia 1792 do grudnia 1793 roku, natomiast wpisy odnoszą się tylko do 1793 roku[1675].

A. Chmara pojawił się na sejmikach lutowych w Mińsku, gdzie znalazł się przed 12 lutym 1792 roku[1676]. I to jemu oraz Kazimierzowi Zawiszy, który „się sprawił", przypisuje się, że obrady poszły po myśli króla i stronnictwa patriotycznego. Ustawę majową zaprzysiężono i 14 lutego wyznaczono delegację do Warszawy z podziękowaniem za nią. W skład delegacji weszli: Stanisław Bohuszewicz, koniuszy miński Ignacy Ratyński i szambelan Michał Chedochojowski[1677]. Na sejmiku tym wybrano również — przypuszczalnie — najpierw deputowanych, a w zasadzie — zgodnie z nowym prawem — jednego „uproszonego" S. Bohuszewicza[1678], a następnie 20 lutego rozpoczęto elekcję sędziów ziemiańskich[1679]. Prowadził ją przez kilka kolejnych dni prezydujący na sejmiku A. Chmara z pomocą wyłonionego, po wybraniu kandydatów podających się do elekcji, 20-osobowego koła porządkowego[1680]. Kolejno przeprowadzano głosowania nad kolejnymi kandydatami. Jeszcze 20 lutego oceniono Kaspra Kostrowickiego, na którego oddano 245 głosów „za" i 31 głosów „przeciw"[1681]. Następnego dnia tej samej procedurze poddano I. Ratyńskiego, koniuszego mińskiego, który

---

1675 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 31, Księgi grodzkie mińskie (I 1792 — XII 1793).

1676 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 25, [nieczyt.] do A. Chmary, Niechorowszczyzna? 12 II 1792 — z listu wynika, że razem z nim była żona, która prosiła o przywiezienie garderobianej.

1677 W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe*, s. 340—341. Białoruski spis urzędników I. Ratyńskiego wymienia jako koniuszego mińskiego, u W. Szczygielskiego jest pińskim. Por. F. Czarniauski, *Urabniki*, wyp. 3, s. 42.

1678 *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa*, s. 399. Por. o nowych zasadach wyboru deputatów i sędziów *Volumina Legum*, t. 9, Wydawnictwo Komisyi Prawniczej Akademii Umiejętności w Krakowie, Kraków 1889, s. 370—375, Sąd ziemiański. Por. J. Sobczak, *Sejmik kobryński 14 II 1792 r.*, „Studia Podlaskie" 1993, t. 4, s. 51—55; A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI—XVIII w.*, s. 88, 168. O historii sądownictwa, por. Idem, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI—XVIII w.)*, s. 177—209.

1679 O nie też toczyła się walka przed sejmikami. M.in. R. Brzostowski zabiegał o protekcję dla swych krewnych u F. Uniechowskiego, sędziego mińskiego, za to gwarantował mu wdzięczność, oczywiście o ile utrzymają urzędy. Por. AGAD, ZMN, rkps 899, R. Brzostowski kasztelan połocki do [F.] Uniechowskiego, b.m. 5 II 1792.

1680 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 54, k. 106, Koło porządkowe po wybraniu kandydatów podających się do elekcji, b.d. [1792]. Obok A. Chmary byli w nim m.in.: Szymon Zabiełło, Franciszek Aniszkiewicz, Jan Wołodkowicz, poseł miński Józef Wańkowicz, poseł miński Piotr Pawlikowski, Kazimierz Zawisza, Jerzy Walicki, Andrzej Olędzki, Michał Tyszkiewicz, eksdeputat Stanisław Prószyński.

1681 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 30, k. 44—45, Relacja z sejmiku elekcyjnego sędziów — 20 II [1792].

otrzymał 71 głosów „za", i 69 głosów „przeciw", oraz Stefana Swie...?, na którego oddało głos 117 obywateli, a przeciw któremu było 23 głosujących[1682]. Dnia 22 lutego rozpatrywano kandydaturę Jana Lenkiewicza, który otrzymał 196 głosów poparcia i 51 głosów sprzeciwu, oraz J. Chmary, na którego głosowało 217 osób, a przeciw któremu były 24 osoby[1683]. W kolejnym dniu — 23 lutego — oceniono kandydaturę Tomasza Oborskiego, krajczego mińskiego. Doszło wówczas do niejasnych sporów. Po licznych głosach — osobliwie posła Józefa Wańkowicza i sędziego Jana? Wołodkowicza — nie nastąpiła jednomyślna zgoda, jak możemy mniemać za T. Oborskim. Kolejne głosowanie dotyczyło Antoniego Bykowskiego, za którym poparcie wyraziło 100 osób, a przeciw było 41[1684]. Ów kandydat przypuszczalnie: „Nie chcąc doświadczać skutków przemocy strony na niniejszych obradach intrygującej", prosił zebranych, by umysły i serca obrócili „do myśli obywatelskich", a w końcu odstąpił od dalszego kandydowania do sęstwa ziemskiego[1685]. Drugi najlepszy wynik w tym zestawieniu starających się o sęstwo dostał komisarz Jerzy Wincenty Moszyński, za którego kandydaturą opowiedziało się 240 obywateli i tylko 15 było przeciw[1686]. Dnia 25 lutego ogłoszono wyniki tych elekcji. Pierwszym sędzią uznano K. Kostrowickiego, drugim — J.W. Moszyńskiego, trzecim — J. Chmarę, czwartym — „Józefa M..." (trudno powiedzieć, o kogo chodzi), piątym — Jana Lenkiewicza[1687]. Dokument, na podstawie którego opisano elekcje, jest brudnopisem, z czym wiążą się różne niejasności, np. nie ma wyników głosowania na czwartego sędziego, stąd nie wiemy kim był „Józef M". Mimo to dokument ten pokazuje wysiłki A. Chmary jako gospodarza województwa. Dokonano wówczas również wyboru pisarza aktowego. O ten urząd starali się: Stanisław Wańkowicz[1688], Jan Komar, Bogusław Boharewicz i Jan Franciszek Piotraszko[1689]. Niestety, nie wiemy, który z nich osiągnął cel.

W tym czasie A. Chmara był proszony o wsparcie, przynajmniej swym autorytetem, wysiłków innych prezydujących na sejmikach litewskich[1690]. Mimo jego

---

1682 Ibidem.

1683 Ibidem, k. 45v.

1684 Ibidem.

1685 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 54, k. 107, Oświadczenie Antoniego Bykowskiego, b.d. [1792]. Podpis Antoni Bykowski, komisarz cywilno-wojskowy województwa mińskiego, b.d.

1686 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 30, k. 45v, Relacja z sejmiku elekcyjnego sędziów — 20 II [1792?].

1687 Ibidem.

1688 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 71, k. 31, Opozycyjne recesa i manifesta tudzież dekreta na rugach sejmiku składane, 1792. Wymieniono tu m.in. [?] Wańkowicza jako niemającego prawa do kandydowania. Kandydatem mógł być ów Stanisław.

1689 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 30, k. 45v, Relacja z sejmiku elekcyjnego sędziów — 20 II [1792].

1690 Jako prezydującego sejmikowi mińskiemu proszono go, by wsparł dekret grodzki nowogródzki, który skazał Gaspara Horaina, szambelana JKM, a ten chciał na sejmiku kreskować i kandydować na komisarza granicznego i lustratora starostw. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 45, k. 15,

podeszłego wieku liczono się z jego zdaniem i ciągle jeszcze uchodził za polityka aktywnego. Sam starał się promować swoich bliskich, angażując w tym celu polityków „warszawskich”[1691]. W sprawach politycznych wewnętrznych mógł uchodzić za dobrze zorientowanego. Cały czas był w kontakcie — zdecydowanie o charakterze ekonomicznym — z A.M. Sapiehą, kanclerzem litewskim[1692], I. Massalskim, biskupem wileńskim, który dzielił się swymi wątpliwościami co do kierunku reform i ich postrzeganiem przez obce potencje[1693], Dominikiem Gieysztorem, który donosił, że wyjeżdża z Warszawy, bo sejm nieczynny z przyczyny małej liczby posłów „dla następujących sejmików”[1694]. Informowano go również o wahaniach elektora saskiego w sprawie przyjęcia korony polskiej. Sugerowano, że czeka w tym determinacji Petersburga[1695]. Wiedział, co dzieje się na Litwie, o konflikcie i nadużyciach w ekonomii olickiej[1696].

Później czas biegł już szybko, choć w pierwszych miesiącach wszystko działo się normalnie, przynajmniej w gospodarstwie A. Chmary, wszystko toczyło się według utartych od lat schematów[1697]. Dochodziły do niego informacje o działaniach niezadowolonych z reform obywateli[1698], o niepokojach na terenach pogranicza wschodniego[1699], ale A. Chmara spokojnie robił przez swych ludzi sprawunki w Warszawie[1700], co najwyżej przeszkadzała w tym pogoda, kiedy

---

Kazimierz Szembel [komornik miński] do A. Chmary, 15 II 1792. Druga sprawa, w której proszono A. Chmarę o pomoc, miała podobny charakter — chodziło o Jana Tyszkiewicza, który podawał się za kandydata do sądu ziemskiego, a nie miał posesji dziedzicznej ani wcześniej nie pełnił żadnej funkcji, która była już w tym czasie prawnie wymagana od kandydata ubiegającego się o sęstwo. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 45, k. 16, Józef Hryniewski do A. Chmary, b.m. II 1792.

1691 Tak zabiegał o umieszczenie [?] Komara wśród oficjalistów komisji skarbowej. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 210, [Franciszek?] Jelski? do [A. Chmary?], Warszawa 21 II 1792, co zyskało aprobatę piszącego. Wcześniej, znając przymioty i zasługi w skarbie tego kandydata, obiecał wspierać go Antoni Dziekoński. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 191, Antoni Dziekoński do [A. Chmary], Warszawa 15 II 1792.

1692 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 117v, [A.M.] Sapieha do A. Chmary, [zła kopia] 14 II 1792.

1693 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 178, [I.] Massalski do [A. Chmary], [zła kopia] [1791—1792].

1694 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 28—28v, Dominik Gieysztor do [A. Chmary], Warszawa 11 I 1792.

1695 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 60, k. 20, [Michał?] Zenowicz do [A. Chmary], Warszawa 11 I 1792. O sprawie decyzji elektora por. np. W. Kalinka, *Polityka dworu austriackiego w sprawie Konstytucji 3 maja*, Kraków 1873, s. 29—30; W. Smoleński, *Ostatni rok*, s. 318—319; G. Pauszer-Klonowska, *Pani na Puławach*, Warszawa 1980, s. 155.

1696 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 105—105v, [?] Mikulicz do [F. Bielskiego gubernatora giżowskiego], Olita 8 I 1792.

1697 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 34, k. 5, NN do [A. Chmary], Wyszka…? 22 II 1792.

1698 Ibidem, o zjazdach bracławskich obywateli.

1699 Ibidem, o niepokojach wśród chłopów na Humańszczyźnie.

1700 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 34, k. 6—6v, NN do [A. Chmary], Warszawa 7 II 1792 — oprócz innych rzeczy „łososia całego kupiłem, bo zdaje mi się, że dobry”.

„dla wody wielkiej i kry gęstej płynącej" ustawała przeprawa na Wiśle[1701]. Myślał w tym czasie również wojewoda miński o projekcie budowy kościoła[1702] oraz zastanawiał się, kogo i gdzie utrzymać na umowach. „Niech Żyd majster wciąż każe obrabiać drzewo jak na budowle" — zalecał, planując po przyjeździe do Dubrow zawrzeć z nim kontrakt na karczmę[1703]. Przygotowywał również spław. Przy pomocy majstra z sapieżyńskiego Dereczyna budował wiciny[1704]. Zapobiegał, stawiając warty, niszczeniu przez różnych chłopów puszczy[1705]. W majątkach wykonywano różne inne, standardowe gospodarcze prace. A. Chmara załatwiał wówczas interesy pieniężne z Janem? Sołłohubem[1706], Dominikiem? Zajarskim, pośrednio z Michałem Kleofasem Ogińskim, miecznikiem litewskim[1707].

Zajmował się wojewoda również sprawami Akademii Wileńskiej, w co zaangażowany był także J. Chreptowicz, podkanclerzy litewski[1708]. Jeszcze 8 maja 1792 roku A. Chmara spokojnie pisał do króla — w odpowiedzi na jego list z 25 lutego — że przekazał obywatelom mińskim informacje o zaprzysiężeniu przez „odeszłe" sejmiki Konstytucji 3 maja, informował, że w Mińskiem elekcje — sędziowskie — spokojnie przeszły w trzy tygodnie, podkreślał tylko, że „cierpliwością dogadzać musiałem". Ogólna wymowa jego listu była pozytywna. List kończył się oświadczeniem o chęci dalszej posługi królowi, współobywatelom i ojczyźnie[1709]. A. Chmara prosił króla, by wsparł starania o rangę majora kapitana Dominika Przysieckiego, który 10 lat służył w wojsku moskiewskim. Zaznaczał, że ten posesjonat miński chce służyć w wojsku WKL w pułku Antoniego? Chlewińskiego, znamiennie dodawał, że jest on jego „siostrzanem"[1710]. Treść tych listów A. Chmary do Stanisława Augusta nakazuje uznać wojewodę mińskiego za rzeczywiście sprzyjającego ustawie majowej, absolutnie niemającego nic wspólnego z szykowaną konfederacją.

Niestety, zbliżał się moment rozpoczęcia wojny polsko-rosyjskiej w obronie Konstytucji 3 maja. Do tego czasu A. Chmara zachowywał się politycznie biernie, natomiast starał się zorganizować województwo przed nadchodzącym

---

1701 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 34, k. 6 [nl.], NN do [A. Chmary], Warszawa 7 II 1792.

1702 Ibidem, k. 7.

1703 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 34, k. 3, [A. Chmara?] do NN, Siemków 24 IV 1792.

1704 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 108—108v, NN do [A. Chmary], Słonim 16 I 1792.

1705 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 116, [?] Markowski do [A. Chmary], Wiłkowyszki 13 I 1792.

1706 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 103, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Mińsk 21 III 1792.

1707 Ibidem.

1708 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 34, k. 7v, NN do [A. Chmary], Warszawa 7 II 1792. O co dokładnie chodziło, nie wiemy, wszak obiecywał odpisać, ale później, „od trzech dni" był chory na „emeroidy", „z nikim się nie widuje".

1709 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 82, kopia, A. Chmar do Stanisława Augusta, b.m. 8 V 1792.

1710 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 83, kopia, A. Chmar do Stanisława Augusta, b.m. 5 V 1792.

trudnym okresem. Warto zaznaczyć, że przez cały ten czas utrzymywał raczej dobre stosunki z J. Puttkamerem, późniejszym marszałkiem województwa mińskiego w konfederacji targowickiej. Ich kontakty miały charakter współpracy ekonomicznej[1711], ale widać też ślady politycznej, o czym już wspominano. W każdym razie jeszcze w lutym przed sejmikami J. Puttkamer zabiegał prawdopodobnie u A. Chmary o pomoc i wsparcie w sprawie wakującego jakiegoś podkomorstwa, o co miał prosić również [?] Ślizień, starosta krzemieńczucki[1712]. Nie ma natomiast innych późniejszych śladów, które potwierdziłyby ściślejszy związek A. Chmary z J. Puttkamerem, niemniej w reskrypcie Katarzyny II dla M.K Kretecznikowa z 11 kwietnia 1792 roku, w dodanej do niego liście senatorów sprzyjających planom wystąpienia przeciw ustawie majowej, A. Chmara się znalazł[1713].

Wobec zaistniałych okoliczności w związku z wojną z Moskwą i konfederacją targowicką A. Chmara zachował się podobnie jak większość elity mińskiej — przyjął postawę ideologiczną bliską stronnictwu patriotycznemu, faktyczne zaś pozostał bierny, ograniczając się do złożenia protestu przeciw targowicy. Nie zdecydował się na taki gest ofiary, jak „Najlepszy pana z najlepszych panów", książę Maciej Radziwiłł, kasztelan wileński[1714], ale też nie był Radziwiłłem. Razem z innymi obywatelami mińskimi 10 czerwca 1792 roku napisał ze Słonima

---

1711 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 21, k. 5, 7, J. Puttkamer do [A. Chmary], Błonie 15 i 20 I 1792.

1712 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 52, J. Puttkamer do [A. Chmary], Błonie 3 II 1792. Nie wiadomo też, o jakiego Ślizienia chodzi, żaden raczej nie był starostą krzemieńczuckim. Może chodzi o Rafała Ślizienia starostę krewskiego?

1713 Por. *Sbornik Impieratoskogo Russkogo Istoriczeskogo Obszczestwa*, t. 47, s. 273, Reskrypt Katarzyny II do M. Kreczetnikowa, 11 IV 1792 (*Diela Polszi*) — tu informacja powtórzona, dodana do reskryptu lista. Być może na taką ocenę miał wpływ dawny epizod w życiu A. Chmary, związany jeszcze z O. Stackelbergiem. W 1787 roku A. Chmara załatwiał interesy polityczne O. Stackelberga w województwie mińskim. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, A. Chmara do O. Stackeberga, b.m. 10 II 1787, kopia, k. 42. A. Chmara pisał w tym liście: „Jest moją zawsze usilnością w każdym czasie dogadzać chęciom i starać się o przypodobanie poważnym JWP planom", i dalej przedstawiał sprawę, w której chodziło o poparcie M.H. Brzostowskiego, starosty bystrzyckiego, do „elekcji starostwa mińskiego". O wojnie 1792 roku por. np. A. Wolański, *Wojna polsko-rosyjska 1792 r.*, Warszawa 1996, passim; W. Smoleński, *Konfederacya targowicka*, Kraków 1903, s. 32—198; D. Rolnik, *Szlachta koronna wobec konfederacji targowickiej*, Katowice 2000, s. 21—126; T. Rawski, *Polsko-rosyjska wojna w obronie konstytucji*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy" 2012, 64/2, s. 7—20.

1714 LMAVB, F 9, rkps 1987, k. 6—6v, Mowa na imieniny księcia Macieja Radziwiłła kasztelana wileńskiego, 1792. Książę w imieniu swoim i będącego pod jego opieką Dominika ofiarował na obronę kraju milicję i cały arsenał radziwiłłowski. Por. Z. Anusik, A. Stroynowski, *Radziwiłł Maciej*, [w:] PSB, t. 30, Wrocław 1987. s. 286. Niemniej w podtekście tej ofiary leżała sprawa utrzymania opieki nad Dominikiem, do której aspirował wojewoda wileński Michał Hieronim Radziwiłł; ten po zwycięstwie konfederacji ją przejął.

list do Stanisława Augusta. Pochwalono w nim króla i potępiono konfederację targowicką, uznając ją za „hańbiące naród dzieło". Oświadczono również, że nikt do niej nie chce się wpisywać i kto może, przed nią uchodzi — „ten w domu został, kto albo odległy nie wiedział o tym gwałtownym na nas powstaniu, albo nie miał na czym i za czym wyjechać"[1715]. Zaznaczono, że tak robią obywatele również z innych powiatów. Zapewniano, że mając ufność w Bogu, „nie rozpaczamy nad uszkodzeniem majątków", a mając ufność w królu, „dzielnie obstającym z narodem", życia „nie oszczędzimy", „byle Ojczyzna ocalona została"[1716]. Gwarantowano wierność, ale swoją postawę również usprawiedliwiano. Pisano, że komisja „porządkowa" w Mińsku przestała działać i nie ma nikogo, kto mógłby otwierać i ogłaszać uniwersały królewskie, że wszystkie zebrane pieniądze oddano Józefowi Judyckiemu, a rejestry i protokoły pochowano, a w Mińsku już stoi obozem, rozgniewany tym, że nie ma w mieście obywateli, generał hr. Borys Mellin i bierze bezpłatnie furaże[1717]. Pod listem podpisali się: A. Chmara i J. Chmara, a także łowczy miński Tadeusz Woroniec, obożny miński Onufry Przeradowski, komornik miński Józef Żyżemski, komisarz graniczny miński Onufry Dworzecki, szambelan JKM Benedykt Przysiecki, regent Tadeusz Wyszomirski, strażnikowicz miński Dominik Przysiecki, sędzia ziemski miński J.W. Moszyński, Franciszek Markiewicz i Antoni Świętorzecki z czterema synami[1718]. Stanisław August odpowiedział na ten list z wyrozumiałością, pisał, że przejął on serce jego, zaznaczał, że dumny jest z cnoty podpisanych obywateli, cieszył się, że udało im się uniknąć „krzywoprzysięstwa", obiecywał, że mimo bitwy pod Mirem J. Judycki połączy się z korpusem koronnym i będzie dalej walczył, aby starać się chronić obywateli[1719]. Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy król w drugą część swych zapewnień dotyczących postawy J. Judyckiego wierzył, ale chyba już wcześniej wielu straciło tę nadzieję. Postawa taka, jaką reprezentował A. Chmara, była wówczas naturalna i chyba powszechna we wszystkich województwach Litwy. Bardzo podobnie jak A. Chmara postąpił kasztelan mścisławski Ignacy Daszkiewicz, również obywatel województwa mińskiego. Dnia 8 czerwca napisał on oświadczenie, w którym opowiedział się za Konstytucją 3 maja i przesłał je do swego brata Wiktora z zaleceniem, by podał je do ksiąg ziemskich powiatu

1715 BCz., rkps 920, s. 103, A. Chmara do Stanisława Augusta, Słonim 10 VI 1792. Por. też W. Smoleński, *Konfederacya targowicka*, s. 105—106.

1716 BCz., rkps 920, s. 103, A. Chmara do Stanisława Augusta, Słonim 10 VI 1792.

1717 Ibidem, s. [104].

1718 BCz., rkps 920, s. 105, A. Chmara do Stanisława Augusta, Słonim 10 VI 1792. Na list ten powołuje się W. Smoleński, chyba surowiej go oceniając, pisze o opuszczaniu województwa mińskiego przez obywateli. W. Smoleński, *Konfederacya targowicka*, s. 105—106.

1719 BCz., rkps 920, s. 101, Stanisław August do A. Chmary, Warszawa 17 VI 1792. O przegranej batalii por. A. Wolański, *Wojna*, s. 607; W. Smoleński, *Konfederacya targowicka*, s. 124.

grodzieńskiego[1720]. Podobnie postępowali m.in. Franciszek Drucki Lubecki[1721] i Józef Walicki[1722] oraz inni obywatele województwa mińskiego[1723]. Tak również zrobiło 26 obywateli województwa mińskiego, którzy na wezwanie Ignacego Szteyna, marszałka konfederacji oszmiańskiej, do zawiązania konfederacji mińskiej zebrali się 10 czerwca 1792 roku na naradę w Krasnym Siole. Wśród nich znajdowali się m.in. komisarze cywilno-wojskowi: Stanisław Iwaszkiewicz, Józef Włodkowicz, Onufry Gnatowski, Trojan Świętorzecki. Postanowili oni napisać list do Stanisława Augusta, w którym uprzedzą, iż nie są zdrajcami kraju, oraz ostrzegą, że najprawdopodobniej zostaną przymuszeni do podpisania konfederacji[1724].

Generał B. Mellin zajął Mińsk 4 czerwca 1792 roku. Prawie od razu — 8 czerwca — misję zawiązania konfederacji mińskiej związku targowickiego powierzono I. Szteynowi, którego mianowano regimentarzem województwa mińskiego, w czym miały mu pomagać wojska rosyjskie, a zadanie ułatwiać wytworzona aura strachu przed działaniami nowych władz[1725]. Konfederację mińską zawią-

---

1720 BCz., rkps 921, k. 67—69, 71v, Wypis z ksiąg ziemskich powiatu grodzieńskiego 8 VI 1792. I. Daszkiewicz zauważał również, że może ulec przemocy konfederacji, ale wtedy jego akces do niej będzie uczyniony pod przymusem i jako taki nie będzie ważny. Na innej kopii tego tekstu znajduje się dopisek, że składa owo oświadczenie, gdyż jego dobra są nad granicą w województwie mińskim, a tam „wiele [jest osób] wojsku rosyjskiemu przychylnych". W dołączonym liście do brata nadmienił, że dzięki temu nie będzie tu zgubiony we wszystkim i ze wszystkim. Nie wspomina o owych dodatkach W. Smoleński, *Konfederacya targowicka*, s. 105. Por. D. Rolnik, *Z dziejów związku targowickiego*, s. 318.

1721 BCz., rkps 921, Franciszek Drucki Lubecki do Stanisława Augusta, Seywy 10 VII 1792, s. 111. Por. D. Rolnik, *Z dziejów związku targowickiego*, s. 318.

1722 BCz., rkps 921, F. Drucki Lubecki marszałek piński do Stanisława Augusta, Seywy 10 VII 1792, s. 111; AGAD, ZP, rkps 87, nl., J. Walicki do Stanisław Augusta, spod Mińska, 31 V 1792. Por. D. Rolnik, *O postawach szlachty litewskiej wobec konfederacji targowickiej 1792*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny" 2004, t. 1, s. 80 i nn. Por. Idem, *Z dziejów związku targowickiego*, s. 319.

1723 Por. W. Smoleński, *Konfederacya targowicka*, s. 105; D. Rolnik, *O postawach szlachty litewskiej*, s. 75. Por. Idem, *Z dziejów związku targowickiego*, s. 319.

1724 Por. ibidem, s. 320; Idem, *Województwo mińskie*, s. 242—243. Niektórzy z tej grupy zdecydowali się ujechać przed Moskalami i I. Szteynem do Grodna. Tu z pewnością 19 czerwca 1792 roku znaleźli się Józef Włodkowicz, podkomorzy rzeczycki Stanisław Wołłowicz, sędzia miński Jan Włodkowicz i poseł miński J. Wańkowicz. Podpisali się pod aktem: „My obywatele Księstwa Litewskiego". Potępiono w nim konfederację targowicką, podkreślano, że nikt „prawie cnotliwy" i obywatel nie stawił się do rosyjskich obozów, kogo kozactwo gwałtownie nie porwało i nie przywiodło, wszędzie słychać było groźby, wszyscy jednocześnie deklarowali wiernie stać przy ustawie majowej. AGAD, ZP, rkps 87, My Obywatele Księstwa Litewskiego do miasta Grodna zebrani, Grodno, 19 VI 1792, k. 102—102v.

1725 Por. W. Smoleński, *Konfederacya targowicka*, s. 102, 105—106, 124; A. Wolański, *Wojna*, s. 427, 607; D. Rolnik, *Z dziejów związku targowickiego*, s. 319—320.

zano 25 czerwca w obecności 162 obywateli[1726]. Od następnego dnia zaczęła formalnie działać, prowadząc zapisy swych czynności[1727], wszelako jej aktywność początkowo nie była wielka[1728] i chyba wiązała się z kwestią przejęcia władzy w niej od I. Szteyna przez J. Puttkamera[1729] oraz z dystansem obywateli mińskich do tej narzuconej koncepcji sprawowania władzy[1730]. Poza marszałkiem J. Puttkamerem konsyliarzami konfederacji mińskiej zostali: S. Iwaszkiewicz, protestujący wcześniej przeciw związkowi, Antoni Jabłoński, Kasper Kostrowicki, Kazimierz Łaski, Michał Oziembłowski, Józef Stankiewicz, Józef Woroniec i Dominik Zajarski[1731]. Później, w październiku i listopadzie 1792 roku, pojawiają się również z tytułem konsyliarza Jan Chojecki i Antoni? Wańkowicz[1732]. W Generalności Litewskiej reprezentować tę konfederację mieli eksoseł miński J. Wańkowicz i Jan Pawlikowski[1733]. Obaj deklarowali się wcześniej jako zwolennicy ustawy

---

1726 Por. R. Šmigelskytė-Stukienė, *Lietuvos didžiosios kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792—1793 metais*, Vilnius 2003, s. 71. Por. też D. Rolnik, *Z dziejów związku targowickiego*, s. 320.

1727 Por. AGAD, Nabytki Oddziału I, rkps 151, Protokół urządzeń ekonomicznych konfederacji mińskiej, k. 1. Pierwszy zapis datowany jest 26 czerwca 1792 roku. O działaniach tej konfederacji i zapisach w dzienniku por. D. Rolnik, *Z dziejów związku targowickiego*, s. 325—327.

1728 Miano ją wówczas jeszcze za nieistniejącą. Por. BN, rkps akc 13937, nl., Confédération Générale du Grand Duche de Lithuanie; BJ, rkps 4436, t. 1, k. 90, o powstawaniu konfederacji na Litwie. Por. chronologię powstawania konfederacji litewskich w: R. Šmigelskytė-Stukienė, *Lietuvos*, s. 270—343; D. Rolnik, *Z dziejów związku targowickiego*, s. 321.

1729 I. Sztejn przed wyjazdem wziął ze skarbca miejscowej komisji skarbowej 1 200 złp. Por. AGAD, Nabytki Oddziału I, rkps 151, Protokół, k. 1v, posiedzenie z 26 VI 1792.

1730 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 16v, [O. Pawłowicz] do [A. Chmary], b.m. 10 VIII 1792 — czytamy w liście, że M. Kreczetnikow był zły, bo nie znalazł obywateli w Mińsku, zostali w nim sami „dyspozytorowi". Dlatego z miasta nie chciano nikogo wypuszczać, wyjechać tylko można było za zgodą nowych — albo rosyjskich wojskowych — władz, „aż potrzeba bilety brać".

1731 Por. R. Šmigelskytė-Stukienė, *Lietuvos*, s. 294—296, 308—311. Por. D. Rolnik, *Z dziejów związku targowickiego*, s. 321.

1732 Por. AGAD, Nabytki Oddziału I, rkps 151, Protokół, k. 58v, 69v — figurują tu ich podpisy jako konsyliarzy. Trudno powiedzieć coś więcej o tych postaciach, poza tym, że były one kojarzone w Mińsku i niezupełnie anonimowe. Wprawdzie Jan Chojecki ma swój biogram w *Polskim słowniku biograficznym*, ale raczej to nie on był konsyliarzem mińskim. Por. Z. Chojecki, *Chojecki Jan Nepomucen*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 394—395. Drugi, to być może Antoni Wańkowicz, później mąż Anny Sołtanówny, córki Stanisława, marszałka nadwornego litewskiego.

1733 Por. R. Šmigelskytė-Stukienė, *Lietuvos*, s. 115—116, 268; A. Wolański, *Wojna*, s. 537; W. Smoleński, *Konfederacya targowicka*, s. 115. Por. *Materiały do dziejów ostatniego stulecia Rzeczypospolitej Polskiej. Trzeci maj i targowica*, zebrał i ułożył S. Korwin [Kossakowski], Kraków 1890, s. 162—163. Nie jest pewne, czy w przypadku Pawlikowskiego nie chodzi również o posła mińskiego Piotra Pawlikowskiego. Por. W. Smoleński, *Konfederacya targowicka*, s. 268. W spisie konsyliarzy Generalności Litewskiej figuruje Jan Pawlikowski, poseł. Por. BPAUiPAN, rkps 1241, t. 2, [Akta konfederacji targowickiej], s. 165—166. Stanisław Korwin Kossakowski pisze tylko „Jan Pawlikowski", nie określając

majowej i jednak zwlekali z akcesami do związku[1734], godności te przecież przyjęli, a J. Wańkowicz nawet przemawiał w Brześciu Litewskim w chwili zjednoczenia konfederacji litewskiej z koronną 11 września 1792 roku[1735]. Z dala od nowej konfederacji starali się trzymać dawni oponenci A. Chmary — Wołodkowicze, którzy „wszyscy nie pisali się i siedzo po domach"[1736].

Konfederacja mińska, biorąc pod uwagę ewentualne negatywne nastawienie do tych wstrzymujących się z akcesami do konfederacji targowickiej, w następnych miesiącach działała poprawnie. Starała się łagodzić uciążliwości związane z obowiązkiem utrzymywania armii moskiewskiej i deklarowała — na co nie było skarg — że rozdziela furaże „w proporcji dymów gruntowych", później zapewniała, że: „każdego obywatela darzy tymi samymi sentymentami sprawiedliwości" i że obciążone zostały wszystkie dymy w województwie[1737]. Chroniła województwo mińskie przed innymi konfederacjami, które chciały przerzucić część swoich obciążeń na mińszczan[1738]. Również marszałek konfederacji mińskiej J. Puttkamer nie był zaliczany do najgorszych marszałków konfederackich, a dodajmy, że większość marszałków litewskich konfederacji targowickiej miała złą opinię, niektórych nazywano nawet „monstrami"[1739]. J. Puttkamer zyskał opinię człowieka „mocnego, rzetelnego", tak na podstawie jego pamiętników z czasów konfederacji barskiej ocenił go Władysław Konopczyński[1740]. Był przeciwnikiem ustawy majowej i głośno przeciw niej protestował, o czym wspominano, ale mimo tego nie znalazł się na liście posłów, na których Katarzyna II może polegać, a byli przecież w grupie takowych senatorów A. Chmara i S. Zabiełło[1741].

---

wcześniejszych funkcji. *Materiały do dziejów ostatniego stulecia*, s. 142. Por. też D. Rolnik, *Województwo mińskie*, s. 244—245.

1734 Por. W. Smoleński, *Konfederacya targowicka*, s. 268.

1735 Por. D. Rolnik, *Z dziejów związku targowickiego*, s. 321—322; Idem, *Województwo mińskie*, s. 244—245.

1736 NGAB, F 1324, op 1, rkps 86, k. 88, NN do A. Chmary, Siemków 10 VIII 1792.

1737 Por. AGAD, Nabytki Oddziału I, rkps 151, Protokół, k. 19, Odpowiedź na list Iwana Fersena z 16/27 VIII 1792, zapis 3 IX 1792; k. 68, zapis z 14 XI 1792.

1738 LMAVB, F 9, rkps 359, k. 125, Rezolucja na pismo konfederacji nowogródzkiej dana przez konfederację mińską, 25 VIII 1792, odpowiedź na pisma z 23 VIII 1792

1739 Por. ANK, Archiwum Podhoreckie II, rkps XIII 2/39, nl., Anna Platerowa do S. Rzewuskiego, Krasław 29 X 1792. O postawie Augusta Platera marszałka brasławskiego konfederacji targowickiej por. Z. Zielińska, *Plater August Hiacynt (po 1745—1803)*, [w:] PSB, t. 26, Wrocław 1981, s. 647—649. Por. też D. Rolnik, *O postawach szlachty litewskiej*, s. 73—94.

1740 Por. *Polityka i ustrój Generalności Konfederacji Barskiej. Dwa nieznane przyczynki*, wyd. W. Konopczyński, „Archiwum Komisji Historycznej", ser. 2, t. 2, Kraków 1930, s. 44. O J. Puttkamerze por. W. Szczygielski, *Puttkamer Jacek*, s. 471—473; *Materiały do dziejów ostatniego stulecia*, s. 146.

1741 Por. A. Wolański, *Wojna*, s. 359. O S. Zabielle por. ibidem, s. 523—524; D. Rolnik, *O postawach szlachty litewskiej*, s. 75, 93; M. Jusupović, *Prowincjonalna elita litewska*, szczególnie s. 88—93.

Współcześni mogli mieć do niego pretensje jedynie o to, że był momentami nazbyt ambitny[1742] i pazerny, choć nie tyle na władzę, ile na materialne profity, które jednak ona właśnie mu dawała, co wiązało się z nakładaniem przez niego sekwestrów; przede wszystkim chodziło o majątek miecznika litewskiego Michała Kleofasa Ogińskiego[1743] i próbę przejęcia pałacu Radziwiłłów[1744]. Łatwo ulegał okolicznościom zewnętrznym i szukał w nich swego partykularnego zysku[1745]. Wydaje się, że to właśnie sprawiło, że A. Chmara rozluźnił swe kontakty z J. Puttkamerem, a i od konfederacji trzymał się z daleka, jak tylko mógł.

Wojewoda miński od początku zawiązania konfederacji mińskiej miał o niej w miarę dobre informacje. Dokładną relację z zawiązania konfederacji mińskiej i jej pierwszych dni funkcjonowania przysłał mu jego bliski współpracownik O. Pawłowicz, który był naocznym świadkiem i uczestnikiem jej zawiązywania. Pisał, że zebrali się obywatele w bardzo małej liczbie na tym zjeździe[1746]. Nie wiemy, gdzie w tym czasie przebywał A. Chmara, być może w Turyniu — tam

---

1742 Na początku lipca 1792 roku próbował przy pomocy 30 moskiewskich żołnierzy skonfederować powiat piński. Posługiwanie się Rosjanami nie mogło gwarantować w tym czasie popularności. Por. W. Smoleński, *Konfederacya targowicka*, s. 194, 232; A. Wolański, *Wojna*, s. 607—608; A. Rolle, *Karol Prozor ostatni obożny litewski*, [w:] Antoni J. (Rolle), *Wybór pism*, t. 2: *Gawędy historyczne*, wyd. W. Zawadzki, Kraków 1966, s. 249. W. Szczygielski, *Puttkamer Jacek*, s. 473.

1743 Por. N. Kicka, *Pamiętniki*, wstęp J. Dutkiewicz, oprac. T. Szafrański, Warszawa 1972, s. 58, tu fragmenty listu J. Puttkamera do S. Kossakowskiego. Chodziło tu o sekwestr majątków Michała Kleofasa Ogińskiego. Mogła być to tylko rozgrywka polityczna. Zdaje się o tym świadczyć fakt, że prośba M.K. Ogińskiego o zdjęcie sekwestru skierowana do konfederacji mińskiej została odesłana do Generalności Litewskiej, chyba faktycznie na tym szczeblu zapadały decyzje o sekwestrach. Por. AGAD, Nabytki Oddziału I, rkps 151, Protokół, k. 17, zapis z 29 VIII 1792. Nie miał co do tego wątpliwości sam M.K. Ogiński. Por. *Pamiętniki Michała Ogińskiego o Polsce i Polakach, od r. 1788 aż do końca r. 1815*, t. 1, Poznań 1870, s. 138—141. Majątki Ogińskiego zwolniono z sekwestru 29 września 1792 roku. AGAD, Nabytki Oddziału I, rkps 151, Protokół, k. 37—37v, zapis 29 IX 1792.

1744 AGAD, Nabytki Oddziału I, rkps 151, Protokół, k 7v—8, 17v, zapisy z 21 VII oraz 8 i 30 VIII 1792 — celem było przejęcie budynku osoby nieobecnej w Mińsku na lazaret i wyprowadzenie dotychczasowego z pałacu Radziwiłłów, jego przejęciem był zainteresowany J. Puttkamer. W grudniu 1793 roku podjął ponownie próbę przejęcia drewnianego pałacyku Radziwiłłów w Mińsku, tym razem nalegał na M.H. Radziwiłła. AGAD, AR, dz. V, rkps 12676, s. 45—46, J. Puttkamer do M.H. Radziwiłła, Mińsk, 11 XII 1793. Por. D. Rolnik, *Z dziejów związku targowickiego*, s. 323—324.

1745 Zaraz po złożeniu przysięgi wierności Katarzynie II prosił S.S. Potockiego o wstawiennictwo w Petersburgu, swój list do niego kończył znamiennie: „Do istwietcznego sovietnika". AGAD, APP, rkps 297, s. 607, J. Puttkamer do S.S. Potockiego, Mińsk, 24 IV 1793. Szybko też zyskał wpływ na gubernatora i wicegubernatora mińskiego. LVIA, F 1276, op. 2, rkps 200, k. 20—24v, Franciszek Jundziłł do K.K. Platera, b.m. 12 XI 1793. Por. też D. Rolnik, *Szlachta koronna wschodnich kresów Rzeczypospolitej zabranych w II rozbiorze wobec rosyjskich władz w 1793 roku*, „Studia Historyczne" 2001, t. 44, z. 2, s. 203 i nn.

1746 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 12—12v, [O. Pawłowicz] do [A. Chmary] b.d.m. [VI—VII 1792]; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 17, [O. Pawłowicz] do [A. Chmary], b.m. 10 VIII 1792 — tu informował, że „z Mińska" nikt nie podpisał.

jeden z listów kierował do niego O. Pawłowicz[1747], który zajmował się podczas jego nieobecności jego dobrami, on też składał A. Chmarze relacje o pierwszych nakładanych furażach, od razu alarmując, że dwory i chłopi nie mają już co dawać[1748], o zachowaniu Moskwy i swojej rozmowie z zapoznanym majorem rosyjskim, pisał, że dał mu zieleniny z ogrodu, zwiózł mu ogarków, toteż ten „był kontent"[1749]. Dowiedział się również A. Chmara, że folwarki siemkowski i dubrowski miały dawać furaże. Sugerował, że to kara za niezłożenie przysięgi, tym bardziej że pojawiły się groźby sekwestru[1750]. Okazało się, że O. Pawłowicz rozmawiał również z J. Puttkamerem, który przyjął go przez wzgląd na starą znajomość z wojewodą mińskim, ale kazał oznajmić A. Chmarze, aby złożył akces[1751]. O. Pawłowicz przekazał informację, ale zaznaczył: „kazano gwałtem", „i straszono rabunkiem"[1752]. A. Chmara do końca roku nie złożył akcesu do konfederacji, ale nic złego szczególnie za to go nie spotkało. Jeszcze w „księdze akcesów" do konfederacji i recesów od Konstytucji 3 maja, w spisie z 1793 roku umieszczano go wśród tych, „których recesa może gdzie indziej, lecz w kancelarji Generalnej WKL nie znajdują się"[1753]. Natomiast na tej liście w grupie posłów, którzy recesa zrobili, znaleźli się wszyscy posłowie mińscy: P. Pawlikowski, J. Wołodkowicz, ciwun J. Puttkamer, sędzia ziemski J. Wańkowicz[1754] oraz bliscy A. Chmary: miecznik miński Antoni Komar i miecznikowicz Jerzy Komar[1755]. Wprowadzane przez konfederację mińską kolejne daty ostatecznego składania recesów od Konstytucji 3 maja i akcesów do konfederacji, co chwilę przesuwane, na pewno nie robiły wrażenia na wszystkich obywatelach, choć prawie wszyscy o nich mówili[1756], to jednak takie działania atmosferę niepewności podgrzewały. Generalność litewska dla konfederacji mińskiej przedłużała możliwość składania przysiąg przez tamtejszych obywateli najpierw do 15 sierpnia[1757], a potem do 22 sierpnia 1792 roku. Opornym grożono karami[1758] i straszono ich, że po tym

---

1747 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 19v, [O. Pawłowicz] do [A. Chmary], Siemków, 8 VII 1792.

1748 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 12, [O. Pawłowicz] do [A. Chmary], b.d.m. [VI—VII 1792].

1749 Ibidem, k. 12—12v.

1750 Ibidem, k. 12v.

1751 Ibidem, k. 12v—13. List ma dużo braków, jest porwany, ale co do jego wymowy, trudno mieć wątpliwości.

1752 Ibidem, k. 13.

1753 LMAVB, F 17, rkps 28, k. 2 [nl.], Kancelaria WKL w uskutecznieniu zalecenia najjaśnieszej konfederacji generalnej […] ma honor składać listę recesujących od przeszłego sejmu.

1754 Ibidem.

1755 Ibidem, k. 34—35v.

1756 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 87v, NN do A. Chmary, Siemków 10[18] VIII 1792.

1757 Por. W. Smoleński, *Konfederacya targowicka*, s. 270.

1758 Por. AGAD, Nabytki Oddziału I, rkps 151, Protokół, k. 13v, zapis z 14 VIII 1792.

„już zamknięty protokół będzie”[1759]. Zapewne forma tych uniwersałów i ogólna atmosfera skłaniały do składania akcesów, tym bardziej że uczynił to już Stanisław August[1760], o czym w Mińsku wiedziano powszechnie 10 sierpnia[1761], a to usprawiedliwiało i ułatwiało podjęcie takiej decyzji, jednak niektórzy nie spieszyli się z tym. A. Chmara nie był w tym wyjątkiem[1762]. Wojewoda miński znalazł się na liście składających akcesy sporządzonej przypuszczalnie dopiero w marcu 1793 roku, obejmującej razem z nim 620 osób[1763].

Po pierwszych jednak nieco gorączkowych, choć spokojnych poczynaniach konfederacji mińskiej sytuacja w województwie przynajmniej politycznie zaczęła się uspokajać. O tym decydowała sytuacja ekonomiczna ogółu mieszkańców. Na tym tle — wydaje się — majątki A. Chmary nie wyglądały źle, choć niedaleko Siemkowa była mała potyczka[1764], a potem nakładano na nie różne furaże[1765]. Pomimo to prace w nich trwały normalnie, siano zboże i je zbierano

---

1759 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 87v, NN do A. Chmary, Siemków 10[18] VIII 1792.

1760 Przykładowo [?] Daszkiewicz w tych dniach „odebrawszy od króla rezolucją”, do konfederacji przystąpił. Por. ibidem, k. 87v.

1761 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 15v, [O. Pawłowicz] do [A. Chmary], b.m. 10 VIII 1792.

1762 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 88, NN do A. Chmary, Siemków 10[18] VIII 1792, np. [?] Wołokowicz i „wojski” cicho w domu siedzą.

1763 LMAVB, F 17, rkps 28, k. 44—47v, Kancelarja WKL w uskutecznieniu zalecenia najjaśnieszej konfederacji generalnej [...] ma honor składać listę recesujących od przeszłego sejmu. Tu obok A. Chmary znaleźli się m.in.: Jacek Puttkamer, marszałek konfederacji — rozpoczyna listę, Gaspar (Kasper) Kostrowicki, Dominik Zajarski, Michał Oziembłowski, Kazimierz Łaski, Antoni Jabłoński, Józef Woroniec, Stanisław Iwaszkiewicz, to wszystko konsyliarze i dalej m.in. Jan Onufry? Komar, Stanisław Moniuszko, Dominik Giedroyć, Jan Łapicki, Cyryl Oranowski, kasztelan mścisławski Ignacy Daszkiewicz, poseł Piotr Pawlikowski, Józef hr. Tyszkiewicz, ekssędzia Marcin Wańkowicz, Antoni Bykowski, Dominik Tyszkiewicz, Tadeusz Komar, Antoni, Franciszek i Ignacy Ratyńscy, krajczy miński Stanisław Świętorzecki, Antoni Świętorzecki, Samuel Horwatt, Piotr Hołownia, Ksawery Wołodkowicz, Wojciech i Tadeusz Waliccy, Stanisław, podczaszy miński Tadeusz i Wincenty Wańkowicze, Franciszek Osztorp, starościc Klemens Białłozor, Tadeusz Wyszomirski, Marcin Wołodźko, porucznik miński Tomasz Świętorzecki, Aleksander Sołtan, porucznik wojsk rosyjskich Antoni Górski, Trojan Swiętorzecki, Jan, Wincenty i (poseł?) Józef Wołodkowicze, Jan Chojecki, Onufry i Feliks Galińscy, Ignacy Charewicz, rotmistrz miński Józef Przysiecki, Józef Daszkiewicz, Marcin, Piotr i Franciszek Eysymont, pisarz Marcin Olędzki, Ksawery Zawisza, Kazimierz Zawisza, Michał Puzyna, pisarz skarbowy WKL Michał Wołłowicz, Dominik Radziwiłł, łowczy miński Tadeusz Woroniec, Franciszek Bukaty, były poseł w Anglii, Hieronim de Raës, horodniczy trocki, Jakub Estko, chorąży mozyrski Leopold Oskierka. Na innej liście akcesów z województwa mińskiego (tu jako marszałek podany [?] Szwykowski) widnieje 898 osób, które pisały się na targowicę, niektórzy dwa razy byli wpisani. Por. LMAVB, F 17, rkps 28, k. 47—53v, Kancelarja WKL w uskutecznieniu zalecenia najjaśnieszej konfederacji generalnej [...] ma honor składać listę recesujących od przeszłego sejmu.

1764 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 16, [O. Pawłowicz] do A. Chmary, b.m. 6 VI 1792.

1765 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 19v, [O. Pawłowicz] do [A. Chmary w Turyniu], Siemków, 8 VII 1792 — dano z Siemkowa 13 beczek żyta. Niemniej trzeba zauważyć, że na listach „furażowych” figurują nazwiska właściwie wszystkich znaczących w powiecie rodzin: Łaskich, Kostrowickich,

z pól, roboty gospodarskie wykonywano, na cerkwi krokiew położono, borykano się z problemami takimi jak dawniej, np. z koniecznością zmiany kowala, z posadzeniem za gęsto drzewek[1766]. Z nakładanymi furażami jakoś sobie radzono. Część obywateli — nie wiemy, czy w tej grupie był A. Chmara — wywoziła nocą zboże z Mińska do Mohylewa[1767] i tam, jak możemy przypuszczać, sprzedawała. Normą było spóźnianie się z dostawami furażów, za co konfederacja groziła „surową egzekucją"[1768], ale o jej wykonywaniu nie mamy danych. Nie zmienia to faktu, że fураże stanowiły problem dla obywateli mińskich, przecież przyszło im utrzymywać stale dwa pułki moskiewskie i część brygady pińskiej[1769]. Powodowało to, co naturalne, stałe utyskiwania, w miarę upływu czasu coraz ostrzejsze i przedstawiające coraz gorszy stan ekonomiczny

---

Pawlikowskich, Stankiewiczów, Wańkowiczów, Worońców, czyli rodzin mogących mieć związki z konsyliarzami mińskimi, oraz przedstawicieli znanych w województwie rodzin: Białozorów, Bukatych, Bykowskich, Chmarów, Chreptowiczów, Judyckich, Olędzkich, Oskierków, Puzynów, Radziwiłłów, Szyszków, Zabiełłów. Dotknęły one też Józefa Ignacego Tyszkiewicza, starostę wielatyckiego, później we wrześniu 1793 roku wyznaczonego do delegacji petersburskiej celem dziękowania Katarzynie II za przejęcie Mińszczyzny. AGAD, Nabytki Oddziału I, rkps 151, Protokół, k. 15, 27—32v., 41—47, 49, 74—85, zapisy 17 VIII, 3 IX, 1 oraz 10 X i 28 XI 1792.

1766 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 13—13v, 18—18v, [O. Pawłowicz] do [A. Chmary] b.d.m. [VI—VII 1792], Siemków, 8 VII 1792; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 87, NN do A. Chmary, Siemków 10[18] VIII 1792; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 12v, NN [A. Chmara] do NN, b.d.m. [1792?].

1767 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 19v, [O. Pawłowicz] do [A. Chmary, Siemków, 8 VII 1792.

1768 Por. AGAD, Nabytki Oddziału I, rkps 151, Protokół, k. 13, 72v, zapis z 13 VIII i 24 XI 1792. Podobna sytuacja miała miejsce w innych województwach litewskich, o czym pisał I. Fersen, przedstawiając inaczej przyczyny tego stanu. Uważał, że powodem niedostarczania furażów był nie brak płodów rolnych, ale „niektórych Panów nieprzyjaźń" oraz ich chęć zysku. Por. BJ, rkps 957, s. 151—152, I. Fersen do konfederacji brzesko-litewskiej [Michała Zaleskiego], Słonim, 18 XI 1792. O sytuacji i dylematach M. Zaleskiego por. D. Rolnik, *Michał Zaleski — moralne dylematy targowiczanina. O postawie politycznej marszałka konfederacji targowickiej województwa brzesko-litewskiego w latach 1788—1793*, „Wieki Stare i Nowe" 2003, t. 3, s. 99 i nn.

1769 Por. AGAD, Nabytki Oddziału I, rkps 151, Protokół, k. 19, odpowiedź na list I. Fersena z 16/27 VIII 1792, zapis 3 IX 1792. Wielkość ogólną tych obciążeń trudno ustalić, fураże były nakładane wielokrotnie, ale nie równomiernie, stąd problem. Por. AGAD, Nabytki Oddziału I, rkps 151, Protokół, k. 40v, 52, 54v—56, 57—58v, 59v—60v., 74—85, zapisy z 29 IX i dalej z 20, 22, 25, 27, 28, 29, 31 X, oraz 2, 3 i 28 XI 1792. Do tego dochodziły obciążenia niewymierne, na co się skarżono, jak zabieranie podwód czy branie furaży bez kwitów i ponad miarę. Ibidem, k. 62, 64—64v, 67, 68v, 70, zapisy z 5, 9, 13, 16, 21 XI 1792. Skarżył się m.in. K. Zawisza. Utyskiwania na ten stan były powszechne. AGAD, Nabytki Oddziału I, rkps 151, Protokół, k. 10, 47v.—48, Memoriał Antoniego Zamoyskiego, zapis z 1 VIII 1792; Ibidem, k. 62, 64, zapis z 2 X 1792, 5 XI 1792, prośba księżny [Anieli?] Woronieckiej z Miączyńskich i inne skargi. Por. też BUW, rkps 136, k. 18—18v, Stanisław Prószyński do prymasa M. Poniatowskiego, Mińsk 14 IX 1792; NGAB, F 3250, op. 2, rkps 12, k. 1, Instygator litewski [Franciszek Woyniłłowicz] do NN, Wiśniówka 14 I 1793, kopia; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 100, Kazimierz? Makowski gubernator do [A. Chmary?], Ościukowicze 3 XII 1792.

województwa[1770]. Konfederaci podejmowali próby załagodzenia tej kryzysowej sytuacji[1771]. Wszystko to nie sparaliżowało jednak życia gospodarczego. A. Chmara był na tym polu aktywny, co więcej — nawiązał nawet nowe zagraniczne kontakty handlowe, do Królewca[1772] dodał Petersburg, a w każdym razie zamawiał tam towary, m.in. „przednią herbatę"[1773], a przy okazji, może przeczuwając swą podróż z misją do Katarzyny II, dowiadywał się szczegółów o tym „wielkim i pięknym" mieście i o tym, że „W mówieniu i pisaniu trzeba [tam] wielkiej ostrożności"[1774]. A. Chmara w tym czasie kupował nie tylko rzeczy potrzebne do życia czy funkcjonowania majątku, ale również książki, m.in. zainteresowany był prenumeratą „dzieła" Wojciecha Wielądki, stolnikowicza liwskiego. Sam autor zachwalał wojewodzie mińskiemu swą pracę *Stosunki Narodowe*,

---

1770 Sami konfederaci dostrzegali, że sytuacja jest coraz tragiczniejsza i grozi głód. Por. AGAD, Nabytki Oddziału I, rkps 151, Protokół, k. 48v—49, 50, 60v, 65, 69, zapisy z 10 i 17 X 1792, 3, 9 i 19 XI 1792; LVIA, SA rkps 6490, k. 58—58v, Protokół konfederacji ptu lidzkiego, Zaskarżenie czynu Joachima Głuszczyńskiego przez instygatora Jerzego Adamowicza, 12 X 1792; ibidem, k. 14, Skarga na pułkownika rosyjskiego Aleksieja Olenina, 26 IX 1792. Por. o utyskiwaniach obywateli np. BCz., rkps 968, s. 429—430, Stanisław August do łowczego litewskiego Józefa Zabiełły, Warszawa, 15 I 1793; BN, rkps 6929, k. 23—23v, [?] Dąbski [Dybski?] cześnik sanocki do [?] Herbicha, Owrócz 17 XI 1792; AGAD, ZBP, rkps B 1127, s. 1, A. Miłudowski do [Marka?] Tuhanowskiego konsyliarza nowogródzkiego, My...?, 13 III 1793; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 17, [O. Pawłowicz] do [A. Chmary], b.m. 10 VIII 1792; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 60, k. 17v, [?] Piszczało do [A. Chmary?], Mohylew 5 XI 1792; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 32—32v, Jan Pilchowski do [A. Chmary?], Tabor 25 X 1792; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 99—99v, K.? Makowski do [A. Chmary?], Ościukowicze 3 XII 1792 — tu pisano m.in., że włościanie uciemiężeni od Moskwy. Rosjanie biorą wszystko, barany, gęsi powyrzynali, tylko trochę żyta zostało, w zamian nic nie dawano, nawet siermięgi i kożuchy zdzierali i je noszą, jak chłopi nie mają produktów, to nakazują im kupić i zabierają, byle za co biją, chłopów wiążą i przez noc trzymają, gdy do komendy na to zażalenie złożono, nic nie odpowiedzieli, bez satysfakcji. W innym liście zauważano: „Bolesno jest patrzeć [na] uciski dzisiejsze pod któremi jęczy naród". NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 102, NN do [A. Chmary], Grodno 9 XI 1792. Por. też D. Rolnik, *Michał Zaleski*, s. 99 i nn.

1771 Starano się przede wszystkim uregulować relacje z Rosjanami, zmniejszyć ich żądania furażowe i skłonić do zapłaty za zabrane towary. Por. AGAD, ZP, rkps 390, s. 40, K.K. Plater kasztelan trocki do Stanisława Augusta, b.m. 15 XI 1792; AGAD, Nabytki Oddziału I, rkps 151, Protokół, k. 51, zapis 20 X 1792. Donoszono A. Chmarze, że Generalność stara się unormować sprawę furaży, że wysłano delegację do Warszawy na rozmowy z generałem Michaiłem Kachowskim, zamierzano mówić o ulgach i dyslokacji wojsk. Nim, ta delegacja nie przywiezie ustaleń, pisano, to trudno będzie o poprawę sytuacji. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 107, M. Dankiewicz do [A. Chmary], Grodno 9 XI 1792. O polityce Rosji w kwestii furaży por. np. D. Rolnik, *Leonarda Marcina Świeykowskiego*, s. 550, 566.

1772 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 149v, Jan Pilchowski do A. Chmary, Taboryszki 31 XII 1792 — tu sprawa sprzedaży zboża Królewcu i spodziewanych cen pszenicy, owsa, zapowiedź, że będzie on bardzo drogi, i rada, że trzeba go kupić, tym bardziej że głoszą, że mają bronić wywozu zboża i owsa.

1773 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 86, J. Ciepliński do [A. Chmary?], Petersburg 6 XI 1792.

1774 Ibidem.

poświęconą, jak pisał, herbom i urzędom pojawiającym się w strukturach państwa[1775]. W majątkach A. Chmary spectrum spraw do załatwienia nie zmieniło się i w zaistniałych okolicznościach starano się je realizować. Prowadzono gospodarkę leśną, malowano cerkiew, siano zboże i robiono to wszystko, co sprawiało, że majątek dobrze funkcjonował[1776]. W końcu 1792 roku przystąpiono do przygotowywania kolejnego spławu[1777]. Być może w tym czasie, tak jak dawniej, A. Chmara pomagał proszącym go o urzędy w 1792 roku i tym szukającym poparcia dla swych spraw w Generalności[1778]. Osobą, która mogła okazać się w tym pomocna, był A.M. Sapieha, formalnie marszałek konfederacji litewskiej. Jego relacje z A. Chmarą niezmiennie były w tym trudnym okresie dobre. A.M. Sapieha pisał do A. Chmary o nowych zasadach funkcjonowania sądów zadwornych asesorskich[1779], w których miał nadzieję zasiadać wraz z wojewodą mińskim. Oznajmiał mu, że jego zdrowie się poprawia i liczy na zobaczenie się „na sądach", gdyby jednak nie mógł się stawić, to nakazywał A. Chmarze, by podpisywał i pieczętował wyroki za niego, w tym celu pieczęć posłał mu umyślnym[1780]. A.M. Sapieha proponował A. Chmarze również korzystne transakcje ekonomiczne[1781]. Niewątpliwie więc wojewoda cieszył się zaufaniem A.M. Sapiehy. Problem w tym, że on sam miał coraz słabszą pozycję na Litwie, nie mówiąc już o konfederacji. W Generalności prym wiedli Szymon i Józef Kossakowscy, choć starali się zachować pozory, że władza na Litwie jest w rękach A.M. Sapiehy[1782].

O ile sprawy gospodarcze w dobrach A. Chmary układały się w miarę poprawnie, o tyle napływające do niego wiadomości ze świata polityki nie były

---

1775 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 119, W. Wielądko stolnikowicz liwski do A. Chmary, Warszawa 21 XI 1792. Na polecenie A. Chmary załatwiał ową prenumeratę szambelan [B.?] Przysiecki.

1776 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 14, 15—16v, [O. Pawłowicz] do [A. Chmary], b.m. 10 VIII 1792, prac tych nie zaniechano w czasie trwania działań wojennych.

1777 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 89, Samuel Horwatt szambelan JKM do A. Chmary, Dorew...? 29 XII 1792.

1778 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 209, [Stanisław?] Łyszkiewicz sędzia ziemski [?] do [A. Chmary], Mińsk 2 XII 1792, prosił on o wsparcie interesu w Generalności przez jej marszałka A.M Sapiehę.

1779 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 34, k. 8, A.M. Sapieha do A. Chmary, Różana 22 XII 1792.

1780 Ibidem, k. 8v.

1781 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 83—83v, A.M. Sapieha do A. Chmary, Grodno 28 XII 1792 — w zamian za Hołynkę, którą chciał mieć wróconą do „hrabstwa dereczyńskiego", oddawał mu inne dobre, także położone blisko majątków A. Chmary, podkreślał, że one są dogodniejsze dla niego „nad hołyńską posesję". Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 85, [nieczyt.] do A. Chmary, Grodno 29 XII 1792; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 104, NN do [A. Chmary], Grodno 9 XI 1792.

1782 Por. o postawie A.M. Sapiehy w tym okresie W. Smoleński, *Konfederacya targowicka*, s. 265, 303—306; Z. Zielińska, *Sapieha Aleksander Michał*, s. 567; Ł. Kądziela, *Między zdradą a służbą Rzeczypospolitej. Fryderyk Moszyński w latach 1792—1793*, Warszawa 1993, s. 74; D. Rolnik, *O postawach szlachty litewskiej*, s. 84.

budujące. Bezpośrednio nie uczestniczył w nim i nie miał — poza kwestiami pozyskiwania wsparcia dla drobnych spraw — żadnego realnego wpływu, z czego chyba sobie zdawał sprawę, przecież swoją aktywność polityczną bardzo ograniczył. Wiedział jednak dość dokładnie, co dzieje się w Grodnie w Generalności, np. że w ostatnią niedzielę listopada S.S. Potocki wydał obiad na 108 osób, podczas którego pito za pomyślność Rzeczypospolitej, zdrowie imperatorowej i wolność narodu[1783], oraz że cały czas widać niechęć Polaków do Rosjan, choć ci w miastach starają się zachować poprawnie[1784]. Donoszono mu o przybyciu do Grodna m.in. hetmanowej A. Ogińskiej[1785], biskupa wileńskiego I. Massalskiego, generała J. Judyckiego[1786], Michała Brzostowskiego, starosty puńskiego, który powrócił z Petersburga[1787], oraz o planowanym przyjeździe J. Puttkamera, któremu zamierzano pomóc załatwić stancję[1788]. Relacjonowano A. Chmarze o poczynaniach Generalności. Pisano, że na sesjach generalnych stale spisuje się krzywdy mieszkańców przez komendy moskiewskie czynione oraz wielkość nakładanych furaży[1789]. Oceniano, że sesje Generalności odbywają się „nie tak często" z powodu niemocy marszałka S.S. Potockiego, do którego często przybywają ksiądz i doktor[1790]. Nielubiany marszałek „niewiele tu przychylnych serc znajduje". Wśród konsyliarzy były ponoć nawet osoby, które chciały go zabić[1791]. Koronnych konsyliarzy znajdowało się w Grodnie tylko 10, również litewskich było coraz mniej[1792]. Ludzie zresztą z miasta wyjeżdżali[1793]. Potem pisano o „skasowaniu" przez konfederację „Korespondenta Krajowego"[1794], jedynego wtedy

---

1783 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 61, NN do [A. Chmary?], Grodno 1 XII 1792.

1784 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 61v—62, NN do [A. Chmary?], Grodno 1 XII 1792. Także w Grodnie Rosjanie starali się zachowywać dobrze, tu szybko rozwiązali problem z furażami, żyto po prostu kupowali i „z wielu czynią kontrakty na przystawienie onego". Rosjanie zrobili kontrakty m.in. z podkomorzym grodzieńskim Franciszkiem Jundziłłem i chorążym nadwornym Antonim Wołłowiczem i dali im zadatki, zlecili też liwerantom skup zboża po województwach. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 92, NN do [A. Chmary?], [Grodno] 16 XI 1792.

1785 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 93, NN do [A. Chmary?], [Grodno] 16 XI 1792.

1786 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 104v, NN do [A. Chmary], Grodno 9 XI 1792.

1787 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 150, Jan Pilchowski do A. Chmary, Taboryszki 31 XII 1792. M. Brzostowski to syn Adama kasztelana połockiego. Por. H. Mościcki, *Brzostowski Michał*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 53.

1788 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 188v, NN do [A. Chmary?], Grodno 2 XI 1792.

1789 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 101—101v, NN do [A. Chmary], Grodno 9 XI 1792.

1790 Ibidem, k. 103. Przyczyną tego były jakoby wierszyki różne o nim, które sprawiły, że „z alteracji dwa razy go nudności porywały". NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 188, NN do [A. Chmary?], Grodno 2 XI 1792.

1791 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 188, NN do [A. Chmary?], Grodno 2 XI 1792.

1792 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 104, NN do [A. Chmary], Grodno 9 XI 1792.

1793 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 188v, NN do [A. Chmary?], Grodno 2 XI 1792.

1794 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 85v, [nieczyt.] do A. Chmary, Grodno 29 XII 1792.

już pisma konkurencyjnego w stosunku do „Gazety Warszawskiej" S. Łuskiny, oraz o pracach nad projektem formy rządu i prawami kardynalnymi[1795], a także o planowanym na styczeń sejmie w Grodnie[1796] i o małżeństwie najstarszego syna kanclerza A.M. Sapiehy, Franciszka Sapiehy z Pelagią Potocką, najstarszą córką S.S. Potockiego[1797]. Podsumowując „doniesienia grodzieńskie", możemy powtórzyć za jednym z listów pisanych do A. Chmary, że w Grodnie brakowało „Generalności", bo wszystko załatwiał i o wszystkim decydował Karol Bühler, wysłannik Katarzyny[1798]. Do A. Chmary napływały również informacje ze świata, wiedział zatem o zabójstwie króla Szwecji Gustawa III i jego konsekwencjach[1799], o sytuacji we Francji[1800], o przebiegu jej wojny z Prusami[1801], o zabiegach Polaków czynionych dla wsparcia Konstytucji 3 maja[1802], o tym, że polityka króla pru-

---

1795 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 85v, [nieczyt.] do A. Chmary, Grodno 29 XII 1792. Nieco wcześniej pisano do A. Chmary, że posłano list do Petersburga z reformą rządu. „Nie umiemy dla siebie pisać dobrej konstytucji" — przekonywano — dlatego poprawią ją inni, którzy w nierządzie mają swoje widoki. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 102, NN do [A. Chmary], Grodno 9 XI 1792.

1796 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 187, NN do [A. Chmary?], Grodno 2 XI 1792.

1797 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 85, [nieczyt.] do A. Chmary, Grodno 29 XII 1792. Wcześniej donoszono o planowanym ślubie Pelagii Potockiej, córki marszałka targowickiego, z [Piotrem] Borzęckim. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 92v, NN do [A. Chmary?], [Grodno] 16 XI 1792. Przed tym pisano o jego przygodach warszawskich, że ktoś do niego strzelał i gdy go nie trafiono, spisą go pchnięto i „zrąbano". Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 188, NN do [A. Chmary?], Grodno 2 XI 1792. O małżeństwie F. Sapiehy z P. Potocką por. Ł. Kądziela, *Sapieha Franciszek*, s. 606; *Sapiehowie. Materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe*, t. 3, Petersburg 1894, s. 426.

1798 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 187, NN do [A. Chmary?], Grodno 2 XI 1792. Szerzej o działaniach konfederacji w tym okresie por. W. Smoleński, *Konfederacya targowicka*, s. 300—367; Ł. Kądziela: *Między zdradą a służbą*, s. 47—96; D. Rolnik, *Szlachta koronna wobec konfederacji*, s. 37—44; R. Šmigelskytė-Stukienė, *Lietuvos*, s. 137—194.

1799 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 12v, [A. Chmara?] do NN, b.d.m. [1792?].

1800 Pisano, że Francuzi „wszczepiają" drzewka wolności. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 187v, NN do [A. Chmary?], Grodno 2 XI 1792. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 85v, [nieczyt.] do A. Chmary, Grodno 29 XII 1792. O rachubach na pomoc Francji por. H. Kocój, *Wielka Rewolucja Francuska a Polska*, Warszawa 1987, s. 28—149; H. Rzadkowska, *Stosunek polskiej opinii publicznej do Rewolucji Francuskiej*, Warszawa 1948, s. 85—122.

1801 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 34, k. 26—26v, NN do [A. Chmary], Siemków 17 XI br.[1792?]. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 104v, NN do [A. Chmary], Grodno 9 XI 1792 — tu informacja, że Francuzi żądają od króla pruskiego Fryderyka Wilhelma II, aby sejm w Polsce był uznany za trwający i by obradował pod dawnymi marszałkami.

1802 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 85, [?] Bukaty do [A. Chmary?], …icz? 4 XII 1792; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 92, NN do [A. Chmary?], [Grodno] 16 XI 1792. Pisano do A. Chmary o postawie Marie Louisa Descorchesa, i o tym, że emigranci nasi Ignacy Potocki, Stanisław Małachowski i K.N. Sapieha są dobrze przyjmowani za granicą i zwani są „zbawcami ludu wolności". Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 103—104, NN do [A. Chmary], Grodno 9 XI 1792. Informowano A. Chmarę o wyjeździe Tadeusza Kościuszki za granicę. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 93, NN do [A. Chmary?], [Grodno] 16 XI 1792. Por. D. Rolnik, *Kwestia walki o suwerenność Rzeczypospolitej w świadomości*

skiego układana jest przez Moskwę[1803]. Wiadomości o Prusakach z końca grudnia 1792 roku nie były dobre. Jan Pilchowski pisał do A. Chmary, że są „odgłosy", iż wojska pruskie nad nasze granice przyjdą[1804] i kraj będą dzielić, a z „naszej strony żadnych obrotów nie znać"[1805]. Cały przekaz, który docierał do A. Chmary, nie wróżył niczego dobrego dla państwa polsko-litewskiego.

Sprawa rozbiorów szybko przestała być wielką tajemnicą. Spodziewano się takiego rozwiązania. Nawet na przełomie stycznia i lutego 1793 roku głośno pytano o to Jakoba Sieversa. Nowy ambasador rosyjski w Rzeczypospolitej mówił wprawdzie, że nic o tym nie wie, ale — według nieznanego autora relacji przesłanej do K.K. Platera — „trzeba dobrego katolika, żeby temu dał wiary, choć nasi wierzą temu. Ja zaś innej jestem wiary"[1806]. Zdecydowana większość obywateli starała się do tego przygotować. Myślano głównie o zabezpieczeniu ekonomicznym swego bytu. Żal z powodu II rozbioru, jakkolwiek widoczny[1807], najczęściej nie przesłaniał kwestii bytowych[1808]. Kontrakty mińskie odbyły się bez większych zakłóceń i prawdopodobnie przy normalnej frekwencji[1809]. W województwie mińskim raczej nie było nastrojów wojowniczych, większość pogodziła się z losem i oczekiwała na to, co przyniesie najbliższa przyszłość — chciano się tylko do niej jak najlepiej przygotować[1810]. Wydaje się, że taką postawę reprezentował

---

i działaniach polskich emigrantów politycznych w pierwszych miesiącach 1793 roku, „Wieki Stare i Nowe" 2005, t. 4, s. 130—150.

1803 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 92, NN do [A. Chmary?], [Grodno] 16 XI 1792.

1804 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 149v, Jan Pilchowski do A. Chmary, Taboryszki 31 XII 1792.

1805 Ibidem, k. 150.

1806 LVIA, F 1276, op 2, rkps 199, k. 2, NN do K.K. Platera, Grodno, 4 II 1793. O zapowiedziach rozbioru por. W. Smoleński, *Konfederacya targowicka*, s. 366—425; D. Iłowajski, *Sejm grodzieński roku 1793. Ostatni Sejm Rzeczypospolitej Polskiej*, Poznań 1872, s. 27—87; R.H. Lord, *Drugi rozbiór Polski*, Warszawa 1984, s. 171—228; D. Rolnik, *Szlachta koronna wschodnich kresów*, s. 201.

1807 NGAB, F 1636, op 1, rkps 138, k. 68—68v, [?] Bujalski do [G.?] Jeleńskiego, Kislakowce? 18 IX 1793. Por. H. Mościcki, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, t. 1: *1772—1800*, Wilno 1913, s. 102—156; D. Rolnik, *Województwo mińskie*, s. 256—257; Idem, *Szlachta koronna wschodnich kresów*, s. 200—210.

1808 Por. np. AGAD, AOR, rkps LXII/47, s. 1, Michał Brzostowski [starosta puński] do Izabeli Branickiej, Wilno, 10 XII 1793, s. 1; AGAD, AR, dz. V, rkps 1794, s. 21—21, 25—27, [S.] Bykowski chorąży miński do [?] Radziwiłła, Słuck 7 VI, 16 V 1793. Por. D. Rolnik, *Z dziejów związku targowickiego na Litwie*, s. 331.

1809 O przygotowaniach do interesów w Mińsku por. AGAD, APP, rkps 280, s. 550, Julian Ursyn Niemcewicz do Ignacego Potockiego, Wiedeń 20 II 1793 — tu zostaje podana informacja o przejeżdżającym F.K. Chomińskim i o tym, że o interesach rozmawiał w Wiedniu z hetmanem M.K. Ogińskim. Por. też NGAB, F 1503, op. 1, rkps 51, k. 28, F.K. Chomiński wojewoda mścisławski do Stanisława Augusta, b.m. 30 XII 1792. Por. D. Rolnik, *Z dziejów związku targowickiego na Litwie*, s. 331.

1810 Por. np. LVIA, F 1276, op. 2, rkps 199, k. 48, Tadeusz Bujnicki do K.K. Platera, Uszacz, 17 X 1793; NGAB, F 1636, op. 1 rkps 138, k. 68v, [?] Bujalski do [G.?] Jeleńskiego, Kislakowce? 18 IX 1793; D. Rolnik, *Z dziejów związku targowickiego na Litwie*, s. 331—332.

również A. Chmara. W początkach 1793 roku w ogóle nie przejawiał aktywności politycznej. Sejmiki lutowe deputackie nie odbyły się, więc odpadł mu ewentualny obowiązek uczestnictwa w nich. Jego wiek — miał wówczas 72 lata — nie skłaniał również do udziału w życiu publicznym, choć był A. Chmara w bardzo dobrej formie fizycznej. Nie wiemy nic o jego jakichś poważniejszych przypadłościach zdrowotnych.

Swój stosunek do wydarzeń z ostatnich miesięcy A. Chmara przedstawił w liście do Stanisława Augusta z 12 kwietnia 1793 roku. Przypomniał w nim najpierw oświadczenie — z początku czerwca przeszłego roku — obywateli mińskich, „unikających od zniewolenia pisania się na akt konfederacji targowickiej", a następnie stwierdził, że dopiero „za usłyszanym akcesem WKM" obywatele mińscy przestąpili do tego związku, spodziewając się, że poniesione wyrzeczenia na rzecz wojska, „po wycierpianych dogodzeniach wojskom" zostaną nagrodzone, a obietnice Generalności dotyczące bytu, wolności i niepodległości państwa polsko-litewskiego będą dotrzymane. Niestety — pisał dalej A. Chmara — stało się inaczej: „doznajemy z rozbiorem krajów utraty wolności, w której się porodziliśmy", popadamy w niewolę[1811]. Później A. Chmara lakonicznie relacjonuje, że 7 kwietnia 1793 roku województwo mińskie zostało zakordonowane i włączone pod panowanie rosyjskie. W konkluzji natomiast — w imieniu swoim i obywateli mińskich — pytał: „Najjaśniejszy Panie przysiągłem ojczyźnie mojej i WKM", dotrzymałem tego „i nie skaziłem w żadnym czasie tej wiary mojej", „w tym zaś upadku naszym razem z Ojczyzną", czy mińszczanie mają przysięgać nowej władzy, czy jest jeszcze nadzieja na inne rozwiązania. Chyba przewidując negatywną odpowiedź króla na to pytanie, jednocześnie usprawiedliwiał postawę mińszczan i swoją wobec dyktatu Moskwy. Tłumaczył: „Pojmować musisz WKM opłakany stan nasz". Prosił, by król pamiętał o nich i ile możności dbał „o tych stroskanych obywateli z między których jestem"[1812]. To ostatni znany list — a właściwie brulion, oryginału nie udało się odnaleźć — A. Chmary do króla. Wydaje się on bardzo szczerym „pożegnaniem" wojewody mińskiego ze Stanisławem Augustem. W istocie stało się tak, jak przewidywał A. Chmara.

Uniwersałem z 14/24 kwietnia 1793 roku Katarzyna II oficjalnie wzięła pod „opiekę" województwo mińskie i jej obywateli. Imperatorowa — „troskliwa o nowych poddanych" — zabezpieczała w nim wolność i własność mieszkańców nowo przyjętych ziem i obiecała wynagrodzić poniesione przez nich dotychczasowe szkody[1813].

1811 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 17v, Kopia [brudnopis] listu wojewody mińskiego [A. Chmary] do króla, 12 IV 1793.

1812 Ibidem, k. 17v—18v.

1813 AGAD, AKP, rkps, teka 3, k. 515, Katarzyna II z Bożej łaski imperatorowa i całej Rossyi samowładająca Pani, 13/24 IV 1793. Por. H. Mościcki, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, t. 1, s. 102—

Uniwersał nieco uspokajał sumienia mińszczan oraz ich obawy przed nadchodzącą władzą, tym bardziej że wówczas — jak się wydaje — ucisk nieco zelżał[1814], chociaż w kolejnych zarządzeniach czy manifestach pojawiały się groźnie brzmiące sformułowania. W manifeście „Do obywateli nowo przyłączonych", wydanym w imieniu Imperatorowej przez Michaiła Kreczetnikowa 23 maja/3 czerwca, niemile brzmiała fraza, że opiekowanie się „interesami polskimi" zawsze było na uwadze Katarzyny II, ale zgoda i wolność w Polsce stały się czcze[1815]. O ile jeszcze dotąd ktoś miał nadzieje na diametralną zmianę sytuacji, o tyle rozwiał je sejm grodzieński w 1793 roku, ratyfikujący traktaty rozbiorowe. Tym wynikiem raczej nikt zaskoczony nie był. Z pewnością pogłębił on nastrój refleksji. Chyba coraz powszechniej zaczęto uważać, że nie pozostaje nic innego, tylko pogodzenie się z losem[1816].

Przysięgę wierności Katarzynie II większość obywateli województwa mińskiego składała niechętnie, bez entuzjazmu, a nawet starając się odwlec ten moment, jak długo można było, różnie się przy tym usprawiedliwiając[1817]. Bez

---

156; D. Rolnik, *Z dziejów związku targowickiego na Litwie*, s. 332—333; Idem, *Szlachta koronna wschodnich kresów*, s. 199—213.

1814 Furaże stały się mniej dokuczliwe, otworzono magazyny zbożowe, do których już normalnie, bez przymusu, skupowano zboże. Por. NGAB, F 1636, op. 1, rkps 138, k. 72—73, [?] Bujalski do [G.?] Jeleńskiego, Kislakowce? 23 V 1793. Również wiele praw dawnej Rzeczypospolitej nowe władze pozostawiły bez zmian, co chwalono. Por. NGAB, F 1636, op. 1, rkps 138, k. 70v, [?] Bujalski do [G.?] Jeleńskiego, Kislakowce? 16 X 1793. Można więc było usłyszeć: „tylko Katarzyna II może mieć na nas wzgląd". Por. NGAB, F 1636, op. 1, rkps 138, k. 69, [?] Bujalski do [G.?] Jeleńskiego, Kislakowce? 18 IX 1793. Por. D. Rolnik, *Z dziejów związku targowickiego na Litwie*, s. 332—333; Idem, *Szlachta koronna wschodnich kresów*, s. 199—213.

1815 Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 31, k. 144—148v, Manifest imieniem [...] Imperatorowej przez Kreczetnikowa, wydany do akt przez [?] Michajłowa vice gubernatora, 3 VI/23 V 1793. Por. też późniejsze rozporządzenia np. w sprawie obciążeń podatkowych. AGAD, ZMN rkps 574a, nl., Rozporządzenia Iwana Nieplujewa z VII 1793.

1816 Por. np. refleksyjne myśli LMAVB, F 18, rkps 41, k. 5, „Prużnostki zabawne, czyli krytyki polityczne w różnych portretach, lanszaftach wyobrażone. Do Petrymontskiej Antokolskiej promenady wierszem opisane 1793 w Grodnie czasu atencji i sprawy na sejmie". NGAB, F 1636, op. 1, rkps 138, k. 68v, 69v, [?] Bujalski do [G.?] Jeleńskiego, Kislakowce? 18 IX 1793. O sejmie grodzieńskim por. D. Iłowajski, *Sejm grodzieński*, s. 112—339; R.H. Lord, *Drugi rozbiór*, s. 262—278; Z. Mann, *Stanisław August na sejmie ostatnim*, Warszawa 1938, s. 82—359; Ł. Kądziela, *Między zdradą a służbą*, s. 145—365.

1817 Por. NGAB, F 1636, op. 1, rkps 29, k. 1, „Pod panowaniem" Katarzyny II Maciej Kazimierz Oskierka, kasztelan mozyrski i marszałek miński, w imieniu podkomorzego mozyrskiego i gen-majora Jeleńskich, niemogących przyjechać i złożyć przysięgi wierności z powodu posług publicznych, prosił o przedłużenie im terminu składania przysiąg do 1 sierpnia 1793 roku, dane 24 IV 1793. Por. D. Rolnik, *Województwo mińskie*, s. 258. Dość wymownym przykładem przyjmowanych postaw zachowawczych jest zachowanie I. Massalskiego, który krótko stwierdził, że trzeba złożyć przysięgę, by ratować majątki; sfera polityki była tu drugorzędna, co nie znaczy, że chętnie patrzył na rozbiór, pisał m.in.: „wiecej jest, jak podobieństwo podziału Polski", będzie zajęte całe województwo mińskie i Polesie, „a za tym wiele mnie odejdzie i od biskupstwa i od dóbr dziedzicznych. Trzeba się na to

większych oporów przysięgę złożyli członkowie konfederacji mińskiej z J. Puttkamerem na czele, którzy później — zresztą podobnie jak dawniejsi zwolennicy ustawy majowej — razem podpisywali różne dokumenty w imieniu województwa mińskiego[1818]. Przysięgę na pewno złożył również A. Chmara. Niestety, o okolicznościach tego zdarzenia nic nie wiadomo. A. Chmara miał dobre notowania u nowej władzy, która chciała go ze sobą związać, wyznaczono go bowiem do delegacji województwa mającej udać się do Petersburga w celu złożenia podziękowania za wcielenie go do państwa rosyjskiego. Do odbycia takiej podróży zobowiązane były delegacje wszystkich województw zabranych w II rozbiorze. Ten obowiązek — nałożony przez Katarzynę II na elity poszczególnych zabranych województw — nie wynikał bynajmniej z jej złośliwości. Odbycie dziękczynnej podróży do Petersburga w celu „złożenia hołdu tronowi berła rosyjskiego"[1819] miało wiązać elity wcielonych województw z nowym państwem, a już na pewno sprzyjało ograniczeniu możliwości ewentualnych działań przeciw państwu carów, tym bardziej że delegowani wieźli ze sobą postulaty, których realizacja zależała od Katarzyny II oraz od ich uległej postawy.

Z byłego województwa mińskiego we wrześniu 1793 roku wyznaczono do delegacji — z polecenia generał gubernatora Timofieja Tutołmina[1820] — 13 obywateli:

---

gotować i wziąć przyzwoite środki ocalenia mojej własności". „Jeśliby losy Ojczyzny nieodzownie stały się nieszczęśliwemi, przyjdzie mnie jechać za granicę ułożywszy moje z WMMP interesa". LVIA, F 1135, op. 20, rkps 427, k. 278—278v, I. Massalski do [NN], Grodno 5 IV? 1793, [24]. Tydzień później posłał „list cyrkularny", z poleceniem, by go rozesłano umyślnymi jego „zawiadowcom" i „żeby w imieniu moim żądaną od teraźniejszej zwierzchności wypełniali przysięgę pod konfiskatą dóbr nakazaną", w terminie do ostatniego dnia miesiąca. LVIA, F 1135, op. 20, rkps 427, k. 280, I. Massalski do [NN], Grodno 12 IV 1793, [25]. I. Massalski był stale zadłużony — to była dla niego najważniejsza kwestia, to jej przede wszystkim dotyczą cytowane listy, cały czas szukał pieniędzy, także u Rosjan, swemu odbiorcy zalecał, by się dowiedział „jakim sposobem skarb rosyjski pożycza pieniędzy". LVIA, F 1135, op. 20, rkps 427, k. 282, I. Massalski do [NN], Grodno 17 IV 1793 [26].

1818 Por. AGAD, AR, dz. II, rkps 3226, Uniwersał w sprawie furażów „My obywatele województwa mińskiego", [IX? 1794], k. 1 — pod dokumentem podpisani są m.in.: A. Chmara, I. Daszkiewicz, J. Wańkowicz, J. Puttkamer, S. Prószyński i F. Osztorp, który w 1792 roku był zamknięty przez konfederację. Por. D. Rolnik, *Z dziejów związku targowickiego na Litwie*, s. 333. Niemniej nie tylko tacy obywatele żyli w mińskim, byli również tacy, którzy zachodzących zmian nie chcieli tak łatwo akceptować. Por. M. Dubiecki, *Polesie ukrainne w r. 1793 i 1794*, [w:] Idem, *Obrazy i studya historyczne*, Serya 3, Kijów—Warszawa 1915, s. 245 i nn.

1819 *Dyaryusz Podróży Petersburskiej. 1793 rok*. [Jan Komar], oprac. A. Knychalska, *Diariusz podróży do Petersburga*, [w:] *Z dziejów kultury czasów nowożytnych. Wybór tekstów źródłowych*, red. M.E. Kowalczyk, Toruń 2009, s. 60. Por. D. Rolnik, *Tropem politycznym i ideologicznym podróży petersburskiej Adama Chmary ostatniego wojewody mińskiego (1793)*, [w:] *XVIII amžiaus studijos. 6. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Personalijos. Idejos. Refleksijos*, red. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2020, s. 106—116.

1820 Por. H. Mościcki, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, t. 1, s. 125.

A. Chmarę, K. Zawiszę, dawnego zwolennika ustawy majowej, po rozbiorze będącego na służbie rosyjskiej, Józefa I. Tyszkiewicza, starostę wielatyckiego, Tadeusza Żabę, wojewodę połockiego, tajnego konsyliarza rosyjskiego, Jana Korsaka, podwojewodziego połockiego, Józefa Wołodkowicza, rotmistrza kawalerii narodowej, Józefa Woszczyńskiego, rotmistrza kawalerii narodowej, Jana Jeleńskiego, starostę mozyrskiego, Tadeusza Kociełła, starostę oszmiańskiego, Tomasza Ignacego Łopacińskiego, Rafała Ślizienia, „sędziego starodubowskiego"[1821], Michała Bernowicza, podkomorzego „pińskiego"[1822], Ignacego Kurzenieckiego, kasztelana witebskiego[1823].

A. Chmara wyjechał z Siemkowa 13 września 1793 roku po wcześniejszym pożegnaniu z bratem Joachimem i bliskimi jego współpracownikami: Benedyktem, Dominikiem i Józefem Przysieckimi oraz Krzysztofem Mackiewiczem, byłym deputatem Trybunału Litewskiego[1824]. Wojewoda miński jechał sam — nie towarzyszył mu żaden inny członek delegacji. Niektórzy unikali spotkania z A. Chmarą w czasie tej podróży[1825], ale niekoniecznie przyczynę tego musiał stanowić jej aspekt polityczny, który przecież tajemnicą nie był. Inni wszak bez jakiegokolwiek skrępowania odwiedzali wojewodę mińskiego[1826]. Znamienne jednak, że Jan Komar, spisujący relację z tej podróży A. Chmary, zwracał baczniejszą uwagę na warunki wyprawy, m.in. wymieniał właścicieli dóbr, przez które przejeżdżano, niż na sprawy towarzyskie. Z jego relacji wynika, że podróżowano bez rozgłosu, bez wystawnych spotkań. Dziennik J. Komara potwierdza natomiast religijność A. Chmary — może dlatego, że był dedykowany żonie wojewody mińskiego, ale chyba jednak nie tylko z tego powodu, na co wskazują pochwały wszystkich napotkanych religijnych osób[1827]. W czasie tej podróży J. Komar zanotował skrupulatnie spotkania A. Chmary z postaciami ważnymi w ówczesnej politycznej rzeczywistości, m.in. z generałem Levinem Bennigsenem, który mu przydzielił wartę honorową i z którym udał się na mszę, oraz z gubernatorem białoruskim Piotrem Passekiem, któremu towarzyszył Michał Borch[1828]. J. Komar zwracał uwagę na stan mijanych dóbr, m.in. skrytykował majątek Tadeusza? Korsaka,

---

1821 R. Ślizień nie był wówczas sędzią starodubowskim. Por. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 4, s. 300.

1822 Występuje jako podkomorzy słucki, ale też jako sędzia nowogródzki. Por. R. Šmigelskytė-Stukienė, *Lietuvos,* s. 314—315. Podkomorzym pińskim nie był.

1823 *Dyaryusz Podróży Petersburskiej*, s. 60. Por. H. Mościcki, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, t. 1, s. 126.

1824 *Dyaryusz Podróży Petersburskiej*, s. 61.

1825 Ibidem, s. 61—62.

1826 Ibidem, s. 62.

1827 Ibidem, s. 63, 64, 65, 67, 68.

1828 Ibidem, s. 63, 65.

byłego posła Sejmu Wielkiego[1829], puentował wszelkie przejawy widzianej nieobyczajności, postulując, że trzeba wszystkie proste narody wstydu uczyć[1830]. Wydaje się, że uwagi J. Komara — przynajmniej w okresie tej podróży — były odbiciem poglądów i myśli A. Chmary.

Relacja J. Komara z pobytu A. Chmary w Petersburgu, gdzie wojewoda miński przebywał, tak jak większość delegacji, od 26 września do 8 listopada 1793 roku, jest pozbawiona głębszych oceniających komentarzy, ale wymownie pokazuje życie z blichtrem w Petersburgu[1831] i sceny, które dają wyobrażenie o wielkości nie tylko tego miasta, ale również imperium rosyjskiego. Na tym tle J. Komar ukazał życie przebywających w Petersburgu Polaków, m.in. członków delegacji. Zanotował, że K. Zawisza poszedł do teatru „komedialnego", na balet, a z kolei inni odwiedzali różne osoby z otoczenia Katarzyny II. Wspominał także spotykanych w Petersburgu Polaków, którzy w oficjalnej misji nie uczestniczyli — wymienił Potockich, Franciszka Sapiehę, Michała Hołyńskiego, ekshetmana F.K. Branickiego, Stefana Lubowidzkiego, Jerzego Wielhorskiego, Antoniego Złotnickiego, Aleksandra Lubomirskiego[1832]. Z nimi członkowie delegacji, a zatem również A. Chmara, spotykali się m.in. u Platona Zubowa[1833], będącego w tym czasie najbliższą osobą Katarzyny II, oraz u Iwana Ostermanna. J. Komar tych spotkań w żaden sposób nie komentował. Członkowie delegacji odbywali te wizyty, ale wszystkie zostały im wyznaczone. Według J. Komara miały one na celu ułożenie „rządów" dla nowych prowincji[1834], zauważał jednak — bez komentarza — że niektórzy, m.in. I. Kurzeniecki, R. Ślizień, J.I. Tyszkiewicz, J. Wołodkowicz, jeździli osobno. J. Komar pisał, że w następnych dniach J.I. Tyszkiewicz i J. Wołodkowicz udali się do Kronsztadu, A. Chmara prywatnie odwiedził brata P. Zubowa i księcia N. Repnina[1835].

Dnia 6 października 1793 roku delegacja mińska została oficjalnie przyjęta przez Katarzynę II. Podczas tego spotkania A. Chmara wygłosił mowę, a „w czasie [...] [jej] mówienia ukazały się łzy w oczach Imperatorowej", która podziękowała za „tak śliczną mowę i czułe wyrazy wierności ku tronowi" i podała rękę do ucało-

---

1829 *Dyaryusz Podróży Petersburskiej*, s. 64. Por. H. Mościcki, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, t. 1, s. 324.

1830 *Dyaryusz Podróży Petersburskiej*, s. 68.

1831 Ibidem, s. 75, 81—82, 83, 84, 85, 89, 92. Por. obserwacje z podróży o rok wcześniejszej *Djarjusz podróży z Warszawy do Petersburga Hrab. Kazimierza Konst. de Bröhl Platera, starosty inflanckiego później podkanclerza litewskiego w r. 1792 odbytej*, wyd. J.I. Kraszewski, „Czas". Dodatek miesięczny, t. 4, Kraków 1856, s. 731—739.

1832 *Dyaryusz Podróży Petersburskiej*, s. 75, 82, 89, 90—91, 95.

1833 Ibidem, s. 90—91.

1834 Ibidem, s. 75, 76, 78, 82, 84, 85.

1835 Ibidem, s. 76, 80, 85, 86.

wania[1836]. Przy czytaniu osób idących do ucałowania ręki Katarzyny ciekawa rzecz się zdarzyła, a mianowicie przez czytającego — Józefa Ilińskiego, byłego posła Sejmu Wielkiego — pominięci zostali J. Woszczyński i J. Jeleński[1837]. Czy doszło do tego przez przeoczenie, czy uczyniono to świadomie — jako wyraz dezaprobaty, trudno powiedzieć. Potem — jak relacjonował J. Komar — weszła 6-osobowa delegacja brasławska na czele z Adamem Rzewuskim, a następnie obie delegacje udały się na obiad do Imperatorowej[1838]. Wówczas Katarzyna II wiele rozmawiała z A. Chmarą, który później spotykał jeszcze carycę na balu u „młodych książąt"[1839], na audiencji 13 października 1793 roku[1840] oraz na balu z okazji imienin Katarzyny II 25 października tegoż roku[1841]. Treści ich rozmów nie znamy.

W następnych dniach po 6 października 1793 roku zajmowano się ułożeniem punktów rządu dla dawnego województwa mińskiego[1842]. Prace te przerywano, aby wziąć udział w organizowanych przez Rosjan uroczystościach. Delegaci byli m.in. na ślubie „carewicza", późniejszego Aleksandra I[1843]. Nieznającym etykiety Polakom zdarzały się potknięcia, np. niebędący członkami delegacji Święcicy przyszli na kolację, „rozumiejąc po modzie sejmikowej", „bez biletów", z kolei J. Woszczyński „spoił się" tak, że doszedł „ledwo do stancji" i miał „torsje" — to zdarzyło się w gronie samych Polaków u T. Żaby[1844]. Same prace nad projektem czy raczej nad punktami rządu nowych ziem spisano i podpisano 19 października 1793 roku. Dokument był niewielki — zawierał jedną stronę postulatów. Przedstawiono je P. Zubowowi i Aleksandrowi Samojłowowi, prokuratorowi odpowiedzialnemu za negocjacje z delegacjami w sprawie przyszłego ułożenia rządów nowych guberni[1845]. Potem A. Chmara poszedł na mszę, po czym z częścią delegacji mińskiej — bez M. Bernowicza, T.I. Łopacińskiego, R. Ślizienia, K. Zawiszy — pojechał „na pokoje" do książąt, aby oglądać różne precjoza należące do Imperium i rodziny carskiej. Dnia 21 października 1793 roku A. Chmara

---

1836 *Dyaryusz Podróży Petersburskiej*, s. 77. Por. H. Mościcki, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, t. 1, s. 129—130 — tu mowa A. Chmary, m.in. nazwana Katarzyna II „dobrotliwą matką", pełną cnót. Mówił też dalej: „Żyj i panuj nam tyle, ile łaskawość twoja poddaje ci chęci dobrotliwych dla nas! Żyj i panuj tyle, ile mądrość twoja ma zamiarów i wynajdzie sposobów ku uszczęśliwieniu naszemu".

1837 *Dyaryusz Podróży Petersburskiej*, s. 78.

1838 Ibidem, s. 77.

1839 Ibidem, s. 77, 82—83.

1840 Ibidem, s. 83—84 — tu obecny był cały dwór oraz delegaci mińscy i brasławscy.

1841 Ibidem, s. 90.

1842 Ibidem, s. 79.

1843 Ibidem, s. 79—80 — na obiedzie po uroczystości zaślubin byli też delegaci jako tajni sowietnicy szefowie delegacji mińskiej, brasławskiej i zasławskiej na czele z Hieronimem Januszem Sanguszką.

1844 Ibidem, s. 82, 84.

1845 Ibidem, s. 86.

odwiedził, już sam, A. Samojłowa w sprawie spisanych punktów, a parę dni później, przypuszczalnie z tych samych powodów, choć J. Komar tego nie precyzuje, był z wizytą u Nikołaja Sałtykowa i P.? Zubowa. Następnego dnia oglądano różne eksponaty zgromadzone w petersburskim gabinecie osobliwości. J. Komar odnotował w tych zbiorach bibliotekę Radziwiłłów z Nieświeża, zabraną w czasie konfederacji barskiej[1846]. Rezolucję na „punkta" delegacji A. Chmara odebrał 26 października od P. Zubowa. Prosto od niego pojechał na aukcję futer Katarzyny II[1847]. Zaraz też przedsięwziął działania zmierzające do zakończenia misji. Prosił o wyznaczenie audiencji pożegnalnej u Katarzyny II. Ze względu na słabość zdrowia carycy pożegnanie nieco się przesunęło, co imperatorowa osłodziła A. Chmarze, ofiarowując mu bogato zdobioną i wysadzaną brylantami tabakierkę[1848]. Dnia 30 października 1793 roku wszystkie delegacje z ziem polskich zabranych uczestniczyły w obiedzie u kanclerza I. Ostermanna, a po nim część delegacji z A. Chmarą udała się na kolację i bal do młodych książąt, gdzie była również Katarzyna II, która siedziała przy wojewodzie mińskim „i poufała była". Po wyjściu imperatorowej A. Chmara również opuścił bal, udając się do siebie, zostawiając biesiadników, także pozostałych członków delegacji. Do oficjalnego pożegnania z imperatorową doszło 3 listopada 1793 roku. Nie było na nim M. Bernowicza, T.I. Łopacińskiego i T. Kociełła, którzy wcześniej wyjechali, natomiast J. Wołodkowicz i J. Woszczyński mieli jeszcze w stolicy imperium pozostać dla własnych interesów. A. Chmara po tym spotkaniu odwiedził, w następnych dniach, P. Zubowa, P.? Passeka, Aleksieja Naryszkina, A. Samojłowa. Przed samym wyjazdem wstąpił do cerkwi monasteru newskiego[1849]. Jeszcze przed wyjazdem wojewoda miński spotkał się z Jerzym Wielhorskim. Przywiózł mu on „patenta" na różne stopnie wojskowe, o które A. Chmara się starał — były wśród nich dokumenty dla jego bratanka Hilarego Chmary, Rudolfa Piszczały i Dworzeckich. Prócz odpowiedzi na „punkty" i podarku imperatorowej A. Chmara zabrał więc z Petersburga „patenta" dla swych bliskich. Wyjechał ze stolicy Imperium 8 listopada 1793 roku — nie obyło się przy tym bez pewnych nieprzyjemnych perturbacji i problemów technicznych, m.in. kuchnia ugrzęzła w błocie i urwał się resor[1850]. A. Chmara po drodze w Narwie kupił ryby. W dalszej drodze miał kłopoty z pijanymi i opryskliwymi urzędnikami poczty — poskarżył się na nich gubernatorowi pskowskiemu, co poskutkowało. Ponadto cały czas

---

1846 Ibidem, s. 86—87, 89—90.

1847 Ibidem, s. 91. Za futrami rozglądał się już wcześniej. Ibidem, s. 89.

1848 Ibidem, s. 91 — jej koszt szacowano na 7 tys. rubli, zostali obdarowani też pozostali członkowie delegacji, ale prezentami nieco tańszymi, zegarkami i sygnetami. Ibidem, s. 92.

1849 Ibidem, s. 93, 94, 95.

1850 Ibidem, s. 94—95, 96, 97.

przeszkadzały zła pogoda oraz złe warunki podróżowania, na co nakładały się jeszcze problemy z aprowizacją — brakowało nawet chleba, i z zachowaniem miejscowej ludności — wszak „naród cały rosyjski chłopski tak chytry i filuty”[1851]. Dnia 25 listopada 1793 roku A. Chmara dotarł do Połocka, gdzie był przyjmowany „z wielką grzecznością” przez jezuitów[1852]. W czasie tej podróży A. Chmara ponownie spotkał się w Głębokim z „brygadierem” L. Bennigsenem, u którego — na jego nalegania — nocował. Następnego dnia rano razem byli na mszy. Dzięki owemu brygadierowi i jego podkomendnym dalsza podróż wojewody przebiegła bez komplikacji. Bezpośrednio przed przyjazdem do Siemkowa, co nastąpiło 4 grudnia 1793 roku, był A. Chmara u pijara Onufrego Bukatego, gdzie przypuszczalnie odbyło się skromne, nieoficjalne przywitanie przygotowane przez jego przyjaciół[1853].

Wyważony ton relacji J. Komara nie dziwi, gdyż chyba od początku zapiski te były sporządzane z zamiarem dedykowania ich żonie A. Chmary — Mariannie. J. Komar prezentował w dzienniku myśli wojewody mińskiego i jego realne spojrzenie na świat, ale zarazem pokazywał sposób myślenia sporej części elit prowincjonalnych dawnego księstwa litewskiego. Imperium Katarzyny II jest potężne, ale można w nim egzystować — taka jest wymowa przekazu J. Komara, wsparta dołączonymi do dziennika uwagami o cywilizacyjnym zapóźnieniu Rosjan[1854], sugerującymi, przynajmniej w tej przestrzeni, „naszą” przewagę. A. Chmara osobiście zyskał — zyskali także jego bliscy — na jego podróży petersburskiej. Korzyść odniosło również — chociaż bardziej teoretycznie niż praktycznie — dawne województwo mińskie, późniejsza gubernia mińska. Jesienią 1793 roku Rosjanie znowu zaczęli nakładać furaże i momentami zachowywali się jak w podbijanym, a nie już podbitym kraju[1855]. Nawet jeżeli zatem podróż petersburska była jakimś sukcesem, to jednak

---

1851 Ibidem, s. 98—102, 102—103. Swe bardzo krytyczne spostrzeżenia w sprawie złego stanu aprowizacji w Rosji J. Komar wyartykułował w „uwagach” dołączonych do dziennika. Lepiej pod tym względem wypada ocena samego Petersburga tam zamieszczona, tu surowe oceny o obyczajowości i religijności jego mieszkańców. Ibidem, s. 105—110. Niektóre uwagi dotyczą całego „prostego narodu”, ukazują go jako nieobyczajny, hultajski, grubiański, chytry, złodziejski, niemający miłosierdzia i litości, bez zapłaty i konającemu nie poda wody, to naród „niepodobny cale do innych europejskich narodów”. Ibidem, s. 109.

1852 Ibidem, s. 99.

1853 Ibidem, s. 103—105.

1854 Por. ibidem, s. 108—109. Także „ekonomika” Rosji jest bardzo marna. Ibidem, s. 109—110.

1855 Być może na to wpłynęły nieurodzaje, po względnej poprawie stanu ekonomicznego i zelżeniu ucisków moskiewskich pod koniec 1793 roku, Rosjanie znowu uciskali tamtejszych obywateli i ciągle czynili przykrości tamtejszej szlachcie. [?] Bujalski pisał, że wszędzie widać „ostatni ucisk” i że „jeżeli dłużej ten porządek utrzymywać będą pewnie ani ludzi, ani koni stanie, bez względu pędzają, ludzi biją”, a także „najmniejszej” nie znają sprawiedliwości. NGAB, F 1636, op. 1,

mało spektakularnym. M. Chmarzyna cieszyła się — zresztą jak zwykle — ze zbliżającego się powrotu męża, jednak wymowa jej listu była smutna: „ja jestem z Bożej łaski zdrowa, ale smutna, jak bywa zwyczajnie żona, która tak kocha męża, jak ja ciebie. Całuję Oczki i Rączki”[1856]. Z przekazu tego wiemy, że A. Chmara pisał listy do żony i te do niej docierały. Niestety, nie udało się ich odnaleźć.

O zachowaniu i działaniach publicznych w 1794 roku A. Chmary nie wiadomo praktycznie nic — był on niewidoczny, a o tym, co wówczas robił, wnioskować możemy tylko pośrednio z listów do niego nadsyłanych. Jego listów z tego okresu nie udało się odnaleźć. To, co możemy z jego życia odtworzyć na tej nikłej podstawie, odnosi się właściwie tylko do sfery życia gospodarczego, zdominowanego przez problemy z wojskiem moskiewskim, szczególnie jesienią 1794 roku. W listopadzie tegoż roku w jego dobrach doszło do konfliktu z żołnierzami generała Wilhelma Derfeldena w czasie ich przemarszu z Dereczyna do Słonima. Wszystko zakończyło się polubownie. Ucierpieli jednak chłopi A. Chmary, chociaż W. Derfelden nakazał zwrócić wszystko, co zabrano, lecz w ramach wdzięczności dano mu różne produkty[1857]. W. Derfelden oddał do dyspozycji wojewody dwóch żołnierzy — jednego we dworze drugiego we wsi postawiono, żeby pilnowali majętności wojewody, do czego dodano komentarz: „tonący się i brzytwy chwyta”, ale faktycznie w okolicy wszystko wybierano i brano, nawet jak ktoś miał zwolnienia z obowiązku dostarczania furaży[1858].

A. Chmara borykał się również z naturalnymi problemami w gospodarstwie, m.in. z chorobami bydła, które starano się leczyć dziegciem, ale ktoś utracił słoik „z lekarstwem dla bydła, z Sinkowa [Siemkowa] powracając”. Zastosowane wcześniej puszczanie krwi nie pomogło. Uzdrowione zostało wówczas tylko to bydło, „które przechorowało się”. Zaraz potem chłopskie bydło chorować zaczęło i padać, wszak „trudno pono woli boskiej sprzeciwiać się”. Na szczęście część bydła chłopskiego także „przechorowała się” i do zdrowia powróciła[1859]. W 1794 roku A. Chmara rozpoczął proces z Ludwikiem Klukowskim o poddanych dubrowskich[1860]. Poza tymi wydarzeniami w majątkach wojewody wszystko toczyło się

---

rkps 136, k. 71, 76—77v, [?] Bujalski do [G.?] Jeleńskiego, Kislakowce? 16 X i 27 XI 1793. Por. D. Rolnik, *Województwo mińskie*, s. 256—265.

1856 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 31, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siemków 2 XI 1793.

1857 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 7, [?] Sierzpiński ekonom do [A. Chmary], Choroszewicze 5 XI 1794.

1858 Ibidem, k. 7v.

1859 Ibidem.

1860 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 23, k. 10—13v, Sprawa [Adama] Michała Chmary z Ludwikiem Klukowskimi, b.d.m. Sprawa rozpoczęła się w 1794 roku i dotyczyła dziedzicznej wsi Sapiehów. Wojewoda po przyjacielsku prosił o wydanie zbiegłych jego podanych, gdy nie było reakcji, w 1794 roku sprawę oddał do sądu.

normalnym torem, choć trzeba przyznać, że materiał, na którym opieramy to stwierdzenie, jest bardzo skąpy. Ekonom A. Chmary, niejaki Sierzpiński, informował, że dawno by ukończył roboty około pałacu, oficyn i magazynu, „gdyby woły chłopskie" nie padły[1861]. Inne problemy w dobrach A. Chmary były raczej tej samej natury i wynikały z losowych zdarzeń[1862]. Natomiast nie mamy wiadomości o jego stałych przedsięwzięciach, jakimi były spławy. Wydaje się, że jeżeli ich nie organizował, to wpływ na to miała nie insurekcja, na początku 1794 roku dopiero co najwyżej planowana, ale nie najlepszy stan psychiczny ostatniego wojewody mińskiego po wizycie petersburskiej oraz perturbacje związane z nową organizacją dawnego województwa mińskiego. Aktywność A. Chmary, zawsze na polu ekonomicznym bardzo widoczna, wyraźnie osłabła — był już jedynie odbiorcą listów swych ekonomów i dzierżawców, a przynajmniej tylko te się zachowały.

Jakkolwiek zachowało się niewiele źródeł, to jednak możemy przypuszczać, że A. Chmara był zorientowany w wydarzeniach politycznych dziejących się w „kraju", przy tym chyba lepiej w tych warszawskich niż wileńskich. Działo się to prawdopodobnie za sprawą Józefa Mostowskiego, wojewodzica i zarazem wychowanka J. Chreptowicza, który pisał do A. Chmary o tym, co rozgrywało się w Warszawie w pierwszych miesiącach 1794 roku, choć niekiedy bardzo enigmatycznie, np. że ze spraw publicznych nic pewnego nie wiadomo[1863]. Te informacje, choć czasem lakoniczne, miały jednak swą wartość. Dnia 16 kwietnia 1794 roku — dzień przed wybuchem insurekcji warszawskiej — J. Mostowski informował z Warszawy, że coś się dzieje — nikt nie chce brać „województwa"[1864]. Później zaś — już po insurekcji — donosił z Warszawy, obok spraw technicznych, że poczty wileńskie nie przychodzą[1865], że „tu w domu wszystko idzie jak dawniej"[1866]. Sympatyzując z powstaniem, oceniał, że rozrządzenia, które się w stolicy dzieją, są jak najpomyślniejsze. Jego zdaniem: „każdy przykładać się powinien w miarę swojej siły, do wszystkiego, ile że ma wszystko od ojczyzny i zapewna

---

1861 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 7v, [?] Sierzpiński do [A. Chmary], Choroszewicze 5 XI 1794.

1862 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 27, Józef Galiński do [A. Chmary], Prączykowo 20 VII 1794.

1863 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 112, k. 13, J.[ózef?] Mostowski do [A. Chmary?], [Warszawa] 26 III 1794. J. Mostowski był zwolennikiem ustawy majowej. Por. W. Smoleński, *Bracia Mostowscy. Z okazyi artykułu M. Sokolnickiego p.t. „Tadeusz i Józef Mostowscy i czynności polityczne polskie w r. 1792 i 1794"*, „Przegląd Historyczny" 1908, t. 7, z. 1, s. 111—114; J. Skowronek, *Mostowski Józef*, s. 66—68.

1864 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 112, k. 22, J. Mostowski do [A. Chmary?], Warszawa 16 IV 1794.

1865 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 112, k. 16v, 18, J. Mostowski do [A. Chmary?], Warszawa 14 i 21 V 1794. O powstaniu kościuszkowskim por. np. *Powstanie kościuszkowskie. Dzieje militarne*, red. T. Rawski, t. 1—2, Warszawa 1994, 1996, passim; B. Szyndler, *Powstanie kościuszkowskie 1794*, Warszawa 2001, passim.

1866 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 112, k. 18v, J. Mostowski do [A. Chmary?], Warszawa 14 V 1794.

nikt nie znajdzie się z poczciwie myślących, aby nie chciał widzieć i pragnąć zbawienia ojczyzny”[1867]. Zaraz potem J. Mostowski przypominał o dawnych czasach, w których intryga i przemoc górowały „czy to w publicznym, czy partykularnym interesie”[1868]. Szybko jednak nabierał J. Mostowski dystansu do tego, co działo się w Warszawie. Dla spokojności trzeba stąd wyjeżdżać[1869]— postulował, dodając: „Co też w tamtych stronach słychać”[1870]. W kolejnym liście wskazywał kierunek wyjazdu — Karlsbad[1871]. A. Chmara zapewne orientował się w tym, co działo się w czasie insurekcji. Docierały do niego informacje — już nie od J. Mostowskiego — o aresztowaniu w Warszawie „Litwinów”, m.in. I. Massalskiego, Floriana Woyniłłowicza i Macieja Narbutta[1872]. Otrzymał prawdopodobnie również „Ostrzeżenie” podpułkownika rosyjskiego barona Fabiana Gottlieba Sackena, który pisał, że obywatele za przykładem podłym Michała Kleofasa Ogińskiego buntują się, a powstańców nazywał gromadami buntowników polskich[1873]. Nie wiemy, co o tym wszystkim sądził A. Chmara. Możemy przyjąć, że ideologicznie sprzyjał powstaniu, ale wiedział i widział, chociażby na przykładzie J. Mostowskiego, że determinacji do walki nie ma, tak jak nie było jej wcześniej, a większość elit, przynajmniej w województwie mińskim, postępuje tak, jak on sam.

Brak źródeł nie pozwala pewnie ustalić, jak odniósł się A. Chmara do ostatecznego upadku Rzeczypospolitej. Z zachowanych materiałów wynika, że skoncentrował się na kwestiach związanych z utrzymaniem i funkcjonowaniem swojego majątku[1874]. Na tej sferze był skupiony, choć cały czas — ale tylko w przestrzeni ekonomicznej — utrzymywał kontakty z możnymi guberni mińskiej. Te związki bardziej wynikały z obowiązku, a mniej z chęci ich podtrzymywania, był przecież osobą publiczną — wojewodą mińskim oraz człowiekiem znanym i szanowanym,

---

1867 Ibidem.

1868 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 112, k. 5, J. [Mostowski] do [A. Chmary?], Warszawa 28 V 1794.

1869 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 112, k. 1v, J. M[ostowski] do [A. Chmary?], Warszawa 4 VI 1794.

1870 Ibidem, k. 2.

1871 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 112, k. 3—3v, J. M.[ostowski] do [A. Chmary?], Warszawa 11 VI 1794. Brak tego wątku w biogramie w *Polskim słowniku biograficznym*. Por. J. Skowronek, *Mostowski Józef*, s. 66—68.

1872 AGAD, Varia, oddz. I, rkps 60, s. 510—511, Lista aresztantów krajowych w różnych aresztach znajdujących się. O Józefie Jeleńskim i jego dylematach por. D. Rolnik, *Województwo mińskie*, s. 266—268; Z. Sułek, *Sprzysiężenie Jakuba Jasińskiego*, Warszawa 1982, s. 106, 151, 231; B. Szyndler, *Powstanie kościuszkowski*, s. 260; J. Czubaty, *Zasada „dwoch sumień”. Normy postępowania i granice kompromisu politycznego Polaków w sytuacjach wyboru (1795—1815)*, Warszawa 2005, s. 484—485.

1873 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 113, k. 1—2, „Ostrzeżenie” podpułkownika rosyjskiego barona F.G. Sackena. Kurlandia 1794. O udziale Michała Kleofasa Ogińskiego w powstaniu por. Z. Libiszowska, A. Nowak-Romanowicz, *Ogiński Michał Kleofas*, s. 632—633; R. Šmigelskytė-Stukienė, *Michal Kleofas Oginski. Polityk. Diplomat. Ministr*, Mińsk 2015, s. 143—154.

1874 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 38, NN do [A. Chmary], Dubry 6 XII 1795.

przyjmowanym przez Katarzynę II, należącym do znajomych-przyjaciół generała majora L.A. Benningsena[1875]. Kontakty te pozwalały załatwiać sprawy ekonomiczne domowe. To właśnie z powodu ich realizacji — zaprzestania czynienia krzywd przez posesora [?] Zasławskiego i zaniechania grabienia ludzi w lasach siemkowskich — zwracał się do gubernatora Iwana Nieplujewa[1876], który miał również rozstrzygnąć jego spór z Karolem? Dominikiem Przezdzieckim, gdy jego ludzie napadli włościan siemkowskich[1877]. Z kolei sprawę o zaległe niespłacone sumy z A. Tyzenhauzem, chorążym wileńskim, załatwiał A. Chmara — z sukcesem — w Petersburgu za pośrednictwem T. Tutołmina[1878]. Zdarzyło się wojewodzie prosić o pomoc nieznanego mu bliżej — o czym sam wspominał — [?] Worcella, który zasiadał w rządzącym senacie w trzecim departamencie. A. Chmara prosił go tylko o przyspieszenie zakończenia sprawy[1879]. Miał w tym czasie „wojewoda i tajny sowietnik" także proces z Michałem Hieronimem Radziwiłłem, wojewodą wileńskim i opiekunem Dominika Radziwiłła[1880]. Sprawa dotyczyła *de facto* drobnej kwestii, a mianowicie zabrania wraz z dobytkiem poddanych dubrowskich przez Michała Radziszewskiego, który jakoby reprezentował Radziwiłłów[1881]. Konflikt został jednak rozwiązany przypuszczalnie bez potrzeby jakiegokolwiek wsparcia zewnętrznego. Sprawy sporne, procesowe do końca

---

1875 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 18, Generał major [Levin August] Bennigsen? do [A.] Chmary, Białystok 11/22 V 1795?, w liście tym, wyrażając swe przywiązanie, prosił, by posłany podoficer zabrał jego rzeczy z Mińska, resztę prosił rozdać po w folwarku, pisał, że zawsze będzie wdzięczny. Za co, nie napisał, ale przypuszczanie stacjonował on w okolicach Siemkowa w 1793 r., albo jeszcze wcześniej, stąd spotkanie A. Chmary z nim w czasie podróży petersburskiej. Por. też o ich wspólnych interesach NGAB, F 1324, op. 1, rkps 41, k. 22, Generał major [L.A.] Bennigsen? do A. Chmary „tajnego sowietnika", Sawieyki? 12 IX 1797

1876 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 114, k. 5—5v, Sądy 1795, I. Nieplujew gubernator 10 VIII 1795 na prośbę A. Chmary, 10 VIII 1795.

1877 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 24, k. 11, A. Chmara do I. Nieplujewa, b.d.m. Prawdopodobnie o tej sprawie pisał Jerzy Żelwowicz ekonom malinowski do A. Chmary, prosząc o przeprowadzenie indagacji między chłopami „lebiedziewskimi" w posesji Przeciszewskich będących i Michała Radziszewskiego, marszałka stołowickiego. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 170—170v, Jer[zy] Żelwowicz ekonom malinowski do Adama Chmary, Malinowsze 25 II 1795. Być może ta sprawa wiązała się ze sporami z Radziwiłłami poniżej wskazanymi.

1878 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 119, k. 10v, [Timofiej] Tutołmin do A. Chmary, Petersburg 15 IV 1796, regest listu.

1879 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 88, k. 33, Tajny sowietnik A. Chmara do [?] Worcella, b.d.m. [po 1795?].

1880 Ten przejął opiekę nad Dominikiem, o kwestii tej już wspominano. Por. K. Lesińska, *Radziwiłł Michał Hieronim*, [w:] PSB, t. 30, Wrocław 1987, s. 307.

1881 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 24, k. 10, Wypis z ksiąg grodzkich województwa mińskiego, 3 II/23 I 1795, sprawa A. Chmary wojewody i tajnego sowietnika z M.H. Radziwiłłem wojewodą wileńskim opiekunem Dominika.

życia towarzyszyły A. Chmarze, ale było ich niewiele i należały raczej do kategorii błahych. W 1799 roku miał drobny konflikt z siostrą Antoniego Olędzkiego — załatwiony polubownie — o zbiegłych chłopów[1882]. Później w 1802 roku miał sprawę z obywatelami guberni grodzieńskiej, marszałkiem słonimskim Wojciechem Pusłowskim i Antonim Przecławskim. Przedmiotem sporu były długi po Brzostowskich, pozostawione na dobrach Derewna, niegdyś do nich należących — zobowiązanie do ich spłaty przejęli nowi właściciele, wzmiankowani „obywatele grodzieńscy"[1883]. W 1802 roku miał A. Chmara również problem z [?] Prószyńską, która po śmierci męża zakwestionowała nadanie dla kościoła. Sprawa trafiła przez „guberski" rząd do sądu drugiego departamentu[1884]. Przed sądami pruskimi ciągnęła się sprawa A. Chmary z chorążym wileńskim A. Tyzenhauzem o spłatę dawnych długów. Właściwie tylko ona złościła wojewodę mińskiego, który o A. Tyzenhauzie pisał, że prześladuje go, cały czas knuje, swój chciwy zapęd na cnotę chce zabarwić — sąd JKM Fryderyka Wilhelma III regencji białostockiej przyznał mi sprawiedliwość, a on początkowo zrzekł się apelacji[1885]. O ile w tym sporze racje leżały po stronie wojewody mińskiego, o tyle bardziej dyskusyjna wydaje się kolejna sprawa, w którą uwikłał się A. Chmara. Nie znamy jej szczegółów, dysponujemy tylko relacją strony pokrzywdzonej — rodziny Jakuba i Mateusza Steckich. W 1802 roku oskarżyli oni A. Chmarę, że trzy tygodnie trzymał pod strażą bez wyroku „i bez żadnej przyczyny" „naszego brata Antoniego Steckiego", „i różnymi sposobami wmawiał, abyśmy nie szli do wywodów szlacheckich", a następnie owego A. Steckiego odstawił „w rekruty". Rodzina Steckich w deputacji wywodowej uzyskała jednak potwierdzenie szlachectwa i stanu posiadania[1886]. Taż deputacja — na prośbę Jakuba i Mateusza Steckich — orzekła również, że A. Chmara nie miał prawa nikomu zakazać iść do wywodu[1887]. To w istocie jedna z nielicznych spraw, które rzucają złe światło na wojewodę mińskiego. Trudno uwierzyć, by bez powodu tak postąpił z A. Steckim. Musiało wcześniej dojść między nimi do jakiegoś zatargu. Być może oddając go „w rekruty", chciał A. Chmara

---

1882 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 150, Antoni Olędzki sędzia grodzki miński do [A. Chmary], Pomorszczyzna? 2 IX [XI] 1799.

1883 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 15, k. 2—3, Krótki wykład sprawy obywatela guberni mińskiej [...] Adama Chmary, 10 XI 1802.

1884 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 121, k. 41—42, Kopia, Ukaz imperatorskiej mości, Mińsk 31 XII 1802.

1885 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 125, k. 146—146v, Kopia listu [A. Chmary] do [nieczyt.], b.m. 16 II 1804. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 125, k. 160, Kopie listów [?] Kulwicza adwokata do A. Chmary z Neustad 26 I 1804 i 14 II 1804.

1886 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 92, k. 31, [?] Stecki do guberskiego marszałka i odpowiedź deputacji wywodowej, b.m. 5 III 1802.

1887 Ibidem, k. 32.

pozbyć się uciążliwego sąsiada, właściciela jakiejś cząstki włości należącej do niego. To przypuszczenie nie usprawiedliwia nagannego zachowania A. Chmary.

Po 1795 roku Adam Chmara, uważany w Mińskiem za dawny autorytet z czasów stanisławowskich, pozostawał, mimo swego wycofania, ważną postacią szlacheckiej społeczności[1888]. Niemniej w nowych warunkach w sferze politycznej pojawił się właściwie tylko raz — w lutym 1795 roku, gdy był odbiorcą listu gubernatora T. Tutołmina, który dziękował mu „z przyczyny dobrowolnej zsypki chleba przez obywatelów mińskiej guberni". Do listu dołączona była odezwa T. Tutołmina do obywateli mińskich z podziękowaniem imperatorowej za tę ofiarę. Gubernator prosił, by A. Chmara treść tej odezwy obwieścił obywatelom[1889]. Przypuszczalnie polecenie to A. Chmara wykonał albo je komuś zlecił, natomiast nie wiemy, czy sam w owej „zsypce" uczestniczył.

W ostatnich latach życia — 1796—1805 — A. Chmara wycofał się z życia publicznego. Wzmianek o nim mamy z tego okresu niewiele. Teoretycznie jedynie opis jego pogrzebu wskazywać może na takie aspekty. Przypuszczalnie ostatni raz publicznie — jako obywatel, wojewoda miński — wziął udział w obiedzie zorganizowanym (10) 21 maja 1797 roku w Mińsku z okazji przyjazdu do miasta nowo kreowanego cara Pawła I. Tegoż dnia wieczorem Paweł I rozpoczął bal tańcem z M. Chmarzyną[1890], co z pewnością było wyróżnieniem dla Chmarów. Pożegnanie A. Chmary ze sceną polityczną nastąpiło prawdopodobnie parę dni później w Wilnie, dokąd przybył śladem cara i gdzie (17) 28 maja 1797 roku wziął udział w uroczystej kolacji[1891]. Nie wiemy, czy wycofanie się z życia publicznego było świadomym posunięciem A. Chmary, ale możemy przyjąć, że tak. Świadczyć o tym zdają się dwie przesłanki: pierwszą stanowi jego dobry, pomimo wieku, stan zdrowia; wiemy, że jego śmierć była dla wszystkich zaskoczeniem; drugą przesłanką jest spora aktywność na polu ekonomicznym, którą wykazywał praktycznie do końca życia.

Zaangażowanie w sprawy ekonomiczne, w rozwój swych majątków nie wynikało jednak w przypadku A. Chmary tylko z chęci dążenia do powiększania zysków czy chęci działania, ale z problemów, jakie pojawiły się w jego relacjach handlowych — a raczej Rosji — z Prusami. Ten kierunek zawsze był obecny w strategii ekonomicznej ostatniego wojewody mińskiego, jednak po 1795 roku pojawiły się z tym problemy, będące dla niego kolejnym obciążeniem. Inna rzecz, że przynależność Mińskiego do państwa moskiewskiego tej sytuacji znacząco nie zmieniła, czyli handlowo-ekonomicznie ziemie te nie zyskały nowych możliwości zbytu swych towarów. W 1796 roku N. Repnin wydał ukaz w sprawach

1888 I. Węgrzyn, *W świecie powieści Henryka Rzewuskiego*, Kraków 2012, s. 336.

1889 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 115, k. 1, [T.] Tutołmin do A. Chmary, b.m. 16 II 1795.

1890 Por. H. Mościcki, *Dzieje porozbiorowe*, t. 1, s. 416.

1891 Por. ibidem.

prowadzenia interesów za kordonem. Znalazł się w nim wykaz towarów, których nie można było sprowadzać z Prus. To skomplikowało życie A. Chmary — on i jego ludzie musieli się zastanawiać, co można sprowadzić, tym bardziej że szczegóły w wykazie albo się zmieniały, albo inaczej je interpretowano, np. okazywało się, że jeden papier można było przywozić, a innego gatunku papieru już nie, wina zakazano, ale wino szampańskie można było transportować, podobnie było z szeregiem innych produktów, począwszy od mydła, a skończywszy na piwie. Okazało się też, że różne cła — z dużą rozbieżnością — nakładano w Królewcu, a inne w Lipawie, gdzie zresztą i ceny były niższe, i wybór towarów większy. Co istotne, w tym handlu pomagał A. Chmarze — czy raczej chciał pomagać — „JW. Puttkamer”[1892], przypuszczalnie Jacek, były marszałek targowicki województwa mińskiego i dawny współpracownik wojewody. Wydaje się, że w tym czasie skala wymiany handlowej prowadzonej przez A. Chmarę była dalej spora. Transakcjom handlowym z Prusami — kontynuowanym do końca życia A. Chmary — prawie zawsze towarzyszyły mniejsze lub większe problemy z cłami[1893] czy prawami pruskimi[1894]. Czasem problemem było nawet przewiezienie przez granicę pruską książek[1895]. W interesach pruskich starał się pomagać A. Chmarze kanclerz litewski J. Chreptowicz[1896], ale z jakim czynił to skutkiem, trudno dociec. W każdym razie jeszcze po śmierci męża M. Chmarzyna musiała załatwiać i regulować jego zobowiązania[1897]. Z pewnością w 1796 roku A. Chma-

---

1892 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 23, k. 17—17v, NN do [A. Chmary?], Giże 30 VIII 1796. O sytuacji ziem zabranych Rzeczypospolitej przez Rosję, nowych prawach i regulacjach por. H. Mościcki, *Dzieje porozbiorowe*, t. 1, s. 275—389, 392—448; L. Żytkowicz, *Rządy Repnina na Litwie w latach 1794—7*, Wilno 1938, s. 35—391.

1893 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 28, NN do A. Chmary, b.m. 18 XI 1797; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 120, k. 59—59v, NN do [A. Chmary], Giże 4 II 1799.

1894 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 24, k. 7, Prośba do kapitana NN od A. Chmary, 16 VII 1797.

1895 Znamienna jest pod tym względem treść listu M. Paszkowskiego, pisał on, że prosił [?] Bukatego, by zabrał rzeczy do Siemkowa, ale on odmówił, bo bał się kontrabandy, „książek zaś heraldyki, niech Bóg broni, nawet do nabożeństwa nie wolno wieść [!]”, zabierają i do Rygi odsyłają do cenzury. M. Paszkowski pisał, że ledwie go uprosił, by wziął 4 duże butelki „wody czerwonej”, ale zaraz się brakiem miejsca wymówił. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 5—5v, [M. Paszkowski] do [A. Chmary], Warszawa 6 III 179[urwane]. Książki te miały pecha, okazało się, że Wojciech Wielądko — bo o jego książki chodziło — ma skład książek w Wilnie. M. Paszkowski chciał mu nabyte książki oddać w zamian za asygnacje i takie same by w Wilnie odebrano, ale Wielądko odmówił. Ibidem, k. 5v.

1896 Ibidem, k. 5v—6. Chodziło o majątek w Giżach, i jego obsługę finansową, na nieszczęście dla A. Chmary, dobra te po trzecim rozbiorze znalazły się w granicach Prus.

1897 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 122, k. 11v—12, kopia listu [M. Chmarzyny do [?] Szteyna dyrektora kamery białostockiej], 15 I 1806. „Już 8 miesięcy jak mąż mój umarł, do którego ordynowany list od WP odbieram i na ony odpowiadam”, informowała również, że gdyby jeszcze jakieś pisma do niej kierował, to „uprasza po polsku przetłumaczone adresować, bo u nas trudno o tłu-

ra — mimo problemów z cłami pruskimi — zorganizował spław do Królewca[1898]. Powtórzono go w 1797 roku. Prowadził go wówczas M. Paszkowski, który wypłynął z przystani „zukowoborskiej" na początku kwietnia tego roku. Podczas spławu wystąpiły — z powodu silnych wiatrów i niskiego stanu wody — problemy[1899], a potem jeszcze na komorze pruskiej. M. Paszkowski informował, że musieli z huzarem pruskim jechać, chciał on bowiem widzieć, ile żyta wyładowano, i chciał wszystko kontrolować, aż z wielką biedą go uprosili[1900]— domyślić się możemy, że chodziło o zaniechanie dalszej kontroli. Czy w następnych latach A. Chmara angażował się bardziej w proceder organizowania spławów, nie wiemy, choć ślady tego w dokumentach pozostały — są jednak niejasne i mogą dotyczyć wcześniejszych przedsięwzięć[1901]. Relacje rosyjsko-pruskie po 1795 roku również przyczyniły A. Chmarze problemów z jego starostwem giżowskim, które znalazło się pod panowaniem pruskim — pojawiły się spory o opłaty za nie oraz bardzo prozaiczne problemy z tłumaczeniem dokumentów na język polski, zdarzały się bowiem nieścisłości, a z tego wynikały kolejne ogólne trudności i spory z kamerą pruską w Białymstoku[1902]. W 1797 roku A. Chmara w interesach był, przypuszczalnie, na kontraktach mińskich, o co prosił go A. Tyzenhauz, chorąży wileński, chcący w ich trakcie pożyczyć od niego pieniądze[1903]. Później wyjeżdżał jeszcze wojewoda miński do Wilna, gdzie przebywał prawdopodobnie

---

maczów". Wspomniała też o przyjaźni, jaką darzył adresat jej męża, i prosiła „tej samej i do mnie nie odmawiać". Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 122, k. 11, [M. Chmarzyna do Szteyna dyrektora kamery białostockiej z 7 XII 1805].

1898 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 131, M. Paszkowski do [A. Chmary], Merecz 22 VII 1796.

1899 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 1—1v, M. Paszkowski do [A. Chmara?], Mosty 20 IV 1797.

1900 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 7, [M. Paszkowski?] do [A. Chmary], Olita 11 VII 1797. O przebiegu spławu i jego zawiłościach por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 211—212, M. Paszkowski do [A. Chmary], Żukowy Borek 29 III 1797; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 148—149, M. Paszkowski do [A. Chmary], Liszków 19 VI 1797, tu o ciągnieniu, o przeciąganiu towaru „windami" itp.

1901 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 146, J. Bohdanowicz do [?] Pozniakowa komisarza spławu A. Chmary, Ostaszyn 4 XI 1798, tu prośba o oddanie kredytu, związanego z prowadzeniem spławu.

1902 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 124, k. 44, NN do [A. Chmary?], Giże 21 VII 1800; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 121, k. 1—5, Kopia kontraktu nowego mającego się wydawać z Kamery różnym dzierżawcom na lata 1797—1800, Białystok [1797]. Szczegóły są tu niejasne. Pojawienie się kłopotów na granicy pruskiej przewidywano już w styczniu 1793 roku. Por. AGAD, ZBP rkps B 883, k. 1, Krzysztof Hertyk? do Marka Tuhanowskiego, [nieczyt.] 30 I 1793.

1903 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 119, k. 10, [A.] Tyzenhauz chorąży wileński do A. Chmary, Warszawy 13 II 1797, regest listu. A. Chmara miał później — co już sygnalizowano — problemy z A. Tyzenhauzem, chodziło o interesy i pretensje niesłuszne A. Tyzenhaza w jego i A. Chmary w interesach z [?] Ogińskim. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 122, k. 5, Kopia listu [A. Chmary] do departamentu pierwszej instancji najjaśnieszej regencji najjaśniejszego króla pruskiego [Fryderyka Wilhelma III], 18 IV 1801. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 185—185v, NN do [A. Chmary?], Choroszewicze 4 XI 1799; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 125, k. 149, [nieczyt.] do A. Chmary, b.m. 1802.

w maju[1904]. Potem — pisał do żony 1 czerwca 1797 roku — spieszył na licytację starostw[1905]. Sądzić można, że było to ostatnie jego dalsze i dłuższe oddalenie od Siemkowa.

Na funkcjonowanie dóbr A. Chmary wpływ miały regulacje prawne wprowadzane na terenach zabranych przez Rosję, m.in. chodziło o kwestie utrzymania zapisów dotyczących fundacji i beneficjów kościelnych[1906]. Pojawiały się nowe obowiązki nakładane na właścicieli, takie jak chociażby dostarczanie rekrutów. Z tej powinności ludzie A. Chmary wywiązywali się raczej dobrze. Informowano go o drobnych problemach, np. o tym, że jeden z rekrutów nie będzie „zbrakowany", do odstawienia pozyskany bowiem został młody, zdrowy i urodziwy mężczyzna, „a do tego złodziej" i hultaj[1907]. Ukazy carskie i nowe zalecenia chyba stale budziły niepokój. Przynajmniej tak właśnie M. Chmarzyna przyjęła ukaz carski z Petersburga, w którym oznajmiano, komu dobra skonfiskowano, a komu zostały oddane, a także jaka intrata jest w tych dobrach[1908]. Kwestia nie dotyczyła w żadnym aspekcie Chmarów, ale wymowa tego dokumentu budziła lęk. Obowiązkiem narzuconym przez Rosję było również utrzymywanie poczt. Obywatelom chciał w tym ulżyć marszałek Józef Wańkowicz, który proponował opłaty pieniężne w zamian za obowiązek stałego dostarczania koni na poczty[1909]. M. Chmarzyna chyba jednak tego pomysłu nie akceptowała — wolała do „naszej stacji w Kojdanowie" dawać konie, chciała tylko, by stale były pilnowane przez ich człowieka[1910]. Jakkolwiek Rosja zachowała na polskich ziemiach zabranych wiele dawnych uregulowań prawnych, to stopniowo ograniczała ich znaczenie. Tak było z „instytucją" manifestów, do której w dawnym państwie polsko-litewskim wszyscy byli przyzwyczajeni. Senat jednak niekontent był — jak się okazało — z dawnego polskiego prawa składania manifestów. Twierdzono, skądinąd słusznie, że wpisuje się w nie różne oskarżenia na bezprawność sądów „lub urzędnika postępków z umieszczeniem niekiedy słów uszczypliwych, co się

1904 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 23, 30v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siemków 26 V, 2 VI 1797.

1905 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 45, k. 7, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Giże 1 VI 1797.

1906 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 23, k. 18, NN do [A. Chmary?], Giże 30 VIII 1796.

1907 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 35, NN do [A. Chmary], b.m. 18 I 1796. O problemach z rekrutami NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 92, J.[ózef?] Szwykowski do [A. Chmary], Mariampol 29 I 1798.

1908 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 27, M. Chmarzyna do A. Chmary, [urwane] 11 [urwane] 1797.

1909 Ibidem.

1910 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 27v, M. Chmarzyna do A. Chmary, [urwane] 11 [urwane] 1797. Obciążenia z utrzymywaniem poczt okresowo wzrastały bardzo mocno, szczególnie wtedy, gdy dochodziło do przejazdu głów koronowanych albo członków ich rodzin. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 220, [nieczyt.] do NN, b.m. 29 IV 1797, pisano, że gdy będzie w Mińskiem „cesarz" [Paweł I], 300 koni ma być na każdej stacji.

zostaje w aktach sądowych często bez wiedzy tego, przeciwko któremu napisany manifest, a publicznie to staje się wiadomym". Zaproponowano więc, by manifesty zastąpić zwykłymi skargami zanoszonymi do „zwierzchności"[1911]. A. Chmara mógł również w tym czasie mieć problem ze sprawą upadłości bankierów warszawskich w 1793 roku, na szczęście dla niego w 1798 roku okazało się, że swoje zadłużenie u Piotra Teppera i Karola Schultza spłacił wcześniej przez Jochera, bankiera wileńskiego[1912].

A. Chmara z natury swej był przede wszystkim gospodarzem, co zresztą uznawał za swój obowiązek. Nie miał też chyba wyboru, wszak jego współpracownicy, ekonomowie, gubernatorzy byli zobowiązani do niego pisać, a on odpowiadać. Niemniej bywał — czego robić nie musiał — na kontaktach mińskich, a przynajmniej w 1796 roku zamówił sobie na ten czas stancję w Mińsku[1913]. Wszelako również przygotowywał w Mińsku odpowiednie osoby, które zwolniłyby go z obowiązku częstego czy stałego przebywania w nim[1914]. Cały czas otrzymywał

1911 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 121, k. 42—42v, Kopia, Ukaz imperatorskiej mości, Mińsk 31 XII 1802. Pisano, że powodem ogłoszenia ukazu były skargi składane na gubernatora mińskiego Zacharego Karniejewa, w manifestach pisanych na niego było wiele uszczypliwych słów. Dlatego takich manifestów przyjmować nie można było, zalecono gubernatorowi, by ten przez rząd guberski zakazał przyjmować do akt takie „uszczypliwe" manifesty, tego mają pilnować starostowie i jak taki manifest znajdą, to zaraz do rządu guberskiego mińskiego mają donosić, z podaniem tych, co manifest przyjęli. Ibidem, k. 42. O Z. Karniejewie por. A. Miller, *Pierwsza porozbiorowa konspiracja litewska. Spisek ks. Ciecierskiego przeora dominikanów wileńskich. Studjum historyczne*, Kraków b.d. [1936], s. 10.

1912 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 93, Kopia noty podana do najjaśniejszej komisji, 9 I 1798. Poważniejsze kłopoty z komisją bankową miał jego dobry znajomy Józef Świętorzecki, pisał on do A. Chmary, dziękując za wsparcie, że po nieszczęściach powszechnych, „przymuszony na koniec byłem opuścić Warszawę stolicę niegdyś kraju", po dwudziestu latach tam mieszkania, przeniósł się na granicę województwa brzesko-litewskiego. „Uwięzienie" jego majątku w Buczkach nie pozwoliło mu daleko od Warszawy się oddalać „i do ojczystego powrócić gniazda", nie wiedział, co dalej nastąpi, „teraz pilnujemy się w komisji od trzech dworów do upadłych banków wyznaczonej". NGAB, F 1324, op. 1, rkps 41, k. 19—19v, Józef Świętorzecki do A. Chmary, Warszawa 10 XII 1797. O sprawie upadłości banków por. W. Kornatowski, *Kryzys bankowy w Polsce w 1793 roku*, Warszawa 1937, passim; B. Grochulska, *Echa upadłości warszawskich bankierów*, [w:] *Wiek XVIII Polska i świat. Księga poświęcona Bogusławowi Leśnodorskiemu*, red. A. Zahorski, Warszawa 1974, s. 245—254; Ł. Kądziela, *Między zdradą a służbą*, s. 75 —82, 159—164.

1913 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 101, [F.?] Markiewicz? do [A. Chmary], Dworczysko 7 III 1796. Planował się na nich spotkać z A. Chmarą K.? Zawisza przy okazji dziękował też za przesłane życzenia imieninowe, por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 123, K.? Zawisza do A. Chmary, Kudcie? 7 III 1796.

1914 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 188, [ksiądz] Tadeusz Lebiedziński do [A. Chmary], Mińsk 11/22 II 1796, tu pojawiła się propozycja — była odpowiedzią na sugestię A. Chmary — by listy z Mińska odbierał i zanosił, reprezentując A. Chmarę, Aleksiej Iwanowicz Koryckij. Jako argument za nim podawano, że mieszka w Mińska na Karmelitańskiej obok karmelitów w dworku Lichodziejewskich i że „człowiek jest stateczny i grzeczny".

informacje o tym, co dzieje się w majątkach, co trzeba w nich zrobić oraz co dla nich należy załatwić i co załatwiono[1915], z czym są kłopoty[1916]. Sam również wykazywał zainteresowanie — pytał o podpisane kontrakty na arendy i ich ceny[1917]. Donoszono mu, co kupiono dla dworu lub czego kupić się nie udało — chodziło o produkty codziennego użytku, grzyby, ryby, śledzie i ich ceny[1918], a także meblowanie pokojów[1919]. Pojawiały się jeszcze, na szczęście sporadycznie, problemy z wojskami moskiewskimi. Na ich obecność żalił się A. Chmara w liście do żony. Utyskiwał na nieskuteczność swojej interwencji u generała Iwana Michelsona w tej sprawie. Wiemy, że starał się, by wojska moskiewskie nie były zakwaterowane w jego majątkach, co udało się tylko częściowo. Pisał do żony, że domu hołyńskiego nie ominą leża zimowe[1920]. Później żona informowała go, że roty moskiewski wszystkie — około 1 tys. koni — wchodzą do Mińska i nie wiadomo, jak długo stać będą[1921].

Borykał się A. Chmara także z problemami związanymi niejako z duchowością, przy tym nie swoją, lecz duchownych z jego kościoła, konkretnie — z zarządzaniem kościołem i kaplicą siemkowską. Pisał o tym do niego ksiądz D.? Pilchowski z niejakim wyrzutem, że zawsze przestrzegał praw religii, a teraz — co wynikało z listu — z jakichś powodów zaprzestał, ale czego dokładnie to dotyczyło, nie udało się ustalić[1922]. Mogło chodzić o obsadę probostwa lub zapisy dla jej

---

1915 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 23, k. 18, NN do [A. Chmary?], Giże 30 VIII 1796, tu m.in. informacje, ile zebrano zboża itp. Innym razem rozstrzygał sprawy poddanych dotyczące zgody na małżeństwo. Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 129, W. Szatyński ekonom synkowiecki do M. Szaniawskiego ekonoma hołyńskiego, Synkowicze 29 I 1796. Por. też o innych pilnych kwestiach NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 127, [F.?] Markiewicz do A. Chmary, Dworzyszcze 3 X 1796; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 14, k. 12, [?] Mistelski do [A. Chmary?], Białystok 20 VII 1797; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 20, [?] Woronicz do [A. Chmary], Mińsk 12 XI 1798.

1916 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 27, M. Chmarzyna do A. Chmary [urwane] 11 [urwane] 1797; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 154, Maciej Bułharowski komornik miński do [A. Chmary], Horodyszcze 30 IV 1798; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 3, [M. Paszkowski] do NN, Horodyszcze 20 V 1799.

1917 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 16, A. Chmara do [M.] Szaniawskiego ekonoma hołyńskiego, Mińsk 19 III 1796; NGAB, F 1636, op. 1, rkps 190, k. 22—22v, A. Chmara do [Feliksa] Jeleńskiego prezydenta [sądów departamentu drugiego guberni mińskiej], Siemków 12 XI 1804.

1918 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 128, [F.?] Markiewicz do A. Chmary, Dworzyszcze 3 X 1796. Por. też sprawy podobne NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 26, K. Piszczałowa do M. Chmarzyny, Horodziatycze 1 III 1797; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 120, k. 60, NN do [A. Chmary], Giże 4 II 1799.

1919 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 41, k. 7v—8v, [?] Szczęsnowicz do A. Chmary?, Dobów 7 XII 1797.

1920 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 45, k. 8, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Hołynka 7 IX 1796.

1921 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 30v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siemków 2 VI 1797.

1922 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 138, [Ksiądz] D. Pilchowski do [A. Chmary], Wilno 9 IV 1796.

duchownych[1923] albo o spory między katolikami a unitami. Do takiego konfliktu doszło na pewno na obrzeżach majątków A. Chmary na początku 1805 roku. Z jednej z relacji wynika, że wskutek różnych intryg cerkiew unicką dekretem do jurysdykcji łacińskiej chciano zabrać — „za rządów anarchicznych polskich", ale ostatecznie została przy zarządzie unickim. Kłótnia o przynależność cerkwi spowodowała zaburzenia społeczne — duchowni obu obrządków podburzali przeciw sobie wiernych i dopiero kanonik brzeski Józef Szydłowski uspokoił sytuację, zostawiając cerkiew przy kościele unickim[1924]. Przy okazji tego sporu okazało się również, że państwo rosyjskie także w tym zakresie wywiera swój wpływ. Jak donosił J. Szydłowski, „unia" wprawdzie „sił nie ma do obrony", ale ma za sobą moc „monarszych ukazów" i na ich podstawie praw swych dochodzić będzie[1925].

W życiu publicznym A. Chmara po 1795 roku, jak już wspomniano, mało się udzielał. Wypełniał te obowiązki, które były na niego nałożone. Tak można traktować wyrażenie przez niego zgody na małżeństwo — winszując wyboru — Racheli Judyckiej z Janem Puzyną, szambelanem JKM. Teresa Judycka, pułkownikowa, matka Racheli, prosiła o to A. Chmarę jako jej prawnego opiekuna[1926]. Wiosną 1797 roku pojawił się A. Chmara na zgromadzeniu szlachty guberni mińskiej, na którym poparł do „elekcji" S. Bykowskiego, chorążego mińskiego[1927]. Wydaje się, że w tym czasie stosunki A. Chmary z S. Bykowskim były nawet bliższe — przyjął do swojej kuchni na naukę jego „kucharzyka"[1928]. W otoczeniu A. Chmary stale obecni byli jako przyjaciele Sapiehowie. Ta zażyłość nie była

---

1923 Por. LMAVB, F 273 rkps 916, nl, Rezolucja. Od mińskiego rzymskokatolickiego biskupa, kawalera [Jakuba] Dederko, Mińsk 27 IX 1807, J. Dederko odpowiadał księdzu Józefowi Cymermanowi kanonikowi i dziekanowi mińskiemu na jego memoriał, w którym ten twierdził, że śp. wojewoda miński A. Chmara za życia obiecał mu część majątku Dubrowy. J. Dederko, przyjaciel zmarłego, obiecał go poprzeć, wszak wtedy, gdy proszący pokaże stosowne zapisy-umowy podpisane przez A. Chmarę, albo jak zgodzą się na to jego spadkobiercy, czyli J. Chmara, brat zmarłego. Dodawał, że J. Chmara, nie będzie miał nic przeciw, bo to dla kościoła grobowego „dla ciał familii swojej" przeznaczona donacja, „na pamiątkę wiecznej chwały w Domu Bożym i na pożytek wiernych w tej dubrowskiej parafii".

1924 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 101, k. 80, kopia, Józef Szydłowski kanonik brzeski do [?] Łysakiewicza, b.m. 17 III 1805.

1925 Ibidem, k. 80v.

1926 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 135, Teresa Judycka do [A. Chmary], [zła kopia] 9 IV ?1796; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 136, Kopia responsu na list [T.] Judyckiej pułkownikowej, A. Chmara do [T.] Judyckiej, b.m. 10 IV 1796.

1927 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 41, k. 17, [Stefan] Bykowski chorąży [miński] do A. Chmary, Dworzec 21 VII 1797.

1928 Ibidem. S. Bykowski dziękował za przyjęcie na naukę jego kuchty do kuchni Chmarów, użył na to mniej dorosłego chłopaka, „aby ten w wieku w żadne naganne nałogi jeszcze nie wdrożonym, ile przy przezornym zwierzchnictwie i przykładach rządnego dworu JWW państwa", dobrze się uczył. S. Bykowski także owego chłopaka odpowiednio opatrzył. Ibidem, k. 10—10v.

już taka, jak jeszcze za życia A.M. Sapiehy, niemniej dom sapieżyński reprezentowany przez Franciszka podtrzymywał dawne dobre stosunki z A. Chmarą[1929]. Sądzić możemy, że bliższe relacje łączyły Chmarów także z Szwykowskimi, ale raczej na zasadzie pamięci o przeszłych związkach, niż ich rozwijania[1930]. Oparciem w dniu codziennym dla A. Chmary pozostawała najbliższa rodzina z żoną Marianną[1931], bratem Joachimem i jego synem Hilarym, który stopniowo chyba przejmował w tym względzie dotychczasową rolę swego ojca[1932].

Kontakty A. Chmary były, oczywiście, stale rozległe, czemu trudno się dziwić, choć na podstawie pojedynczych spotkań nie sposób wnioskować o stopniu zażyłości i o ich przełożeniu na konkretne działania w jakichkolwiek bądź sferach. Wiemy, że w 1797 roku A. Chmarę w czasie podróży do Petersburga na koronację Pawła I odwiedził Tadeusz Czacki[1933]. Planował także wojewoda miński spotkanie z generałem Stanisławem Fiszerem, któremu wcześniej pomógł w sprzedaży jego ogiera, za co ten był wdzięczny i zapraszał na obiad[1934]. Wszelako te spotkania już za sobą nie pociągały poważniejszych konsekwencji w żadnej przestrzeni życia.

W latach 1796—1805 A. Chmara pomagał — a na pewno starał się pomagać — swoim przyjaciołom, o co go zazwyczaj proszono. Najczęściej chodziło o jakieś miejsce w jego majątkach. [?] Piszczało prosił o miejsce dla rewizora z dóbr zmarłej księżny [?] Woronieckiej, polecając go: „zdaje mi się, iż ten człowiek nie zawstydzi mojej rekomendacji", bezżenny, młody, „tresowany dobrze" i poczciwy, byłoby szkoda z niego rezygnować[1935]. Starał się A. Chmara pomagać siestrzanowi swojemu, szambelanowi J.O. Komarowi, w przejęciu sapieżyńskiej Hołynki, o którą prosił dla niego Franciszka Sapiehę[1936]. Przemawiał też w inte-

---

1929 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 29, Kopia listu A. Chmary do [Franciszka] Sapiehy z 19 I 1797. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 29v, Kopia listu A. Chmary do [Jana] Zarzyckiego z 19 I 1797; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 30—30v, Franciszek Sapieha do [A.] Chmary, Różana 8 III 1797; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 58—58v, Jan Zarzycki do A. Chmary, Dereczyn 28 II 1798.

1930 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 92, J. Szwykowski do [A. Chmary], Mariampol 29 I 1798, czytamy tu, że za wino dziękuje, życzy obojgu dobrego jako pustelnik ubogi. Słyszał, że brat jego był chory, ale o śmierci nie miał potwierdzenia, a otrzymałby informację od [?] Boczkowskiego. Od Boga zależy, kiedy go zabierze — pisał.

1931 Później po śmierci męża sama sprawnie i energicznie zawiadywała dobrami. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 125, k. 143—143v, M.[arianna] Ch[marzyna] do Prószyńskiej podkomorzyny mińskiej, b.m. 21 XI 1805.

1932 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 41, k. 67, Hilary Chmara do A. Chmary, Starzyń 24 XII 1797.

1933 *Pamiętnik o życiu Łukasza Gołębiewskiego wydany przez jego syna*, Warszawa 1858, s. 35—36; E. Danowska, *Tadeusz Czacki 1765—1813. Na pograniczu epok i ziem*, Kraków 206, s. 182.

1934 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 169—169v, [nieczyt.] do A. Chmary?, Paje? 28 VII 1797.

1935 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 140, [?] Piszczało do [A. Chmary], Mińsk 25 IV 1796.

1936 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 29, Kopia listu A. Chmary do [Franciszka] Sapiehy z 19 I 1797. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 29v, Kopia listu A. Chmary do [Jana] Zarzy-

resach Józefa Świętorzeckiego[1937]. Wincenty Wołłowicz, zaznaczając, że cieszy się względami wojewody od dawna, będąc zniewolony prośbą swego kuzyna, [?] Pomierskiego, prosił, by A. Chmara wstawił się za nim, chciał bowiem być umieszczony na dworze księcia F.? Sapiehy, „prezydenta sądu głównego"[1938]. Zdarzało się, że A. Chmara odpowiadał dosłownie na prośby o drobne ekonomiczne wspomożenie „o chleb"[1939]. Wspierał edukację zalecanych, zdolnych młodych ludzi[1940]. Inni sami zgłaszali się do A. Chmary, prosząc o miejsce u niego. Jakub Bukraba zabiegał o urząd w majątku wojewody, gdyż jego dotychczasowy opiekun, Michał Zaleski, wojski litewski, którego prowadził sprawy prawne, pozbywał się dóbr, przy okazji przypomniał, że poznali się w czasie trybunału, któremu przewodził właśnie A. Chmara[1941]. O wsparcie do beneficjum starał się ksiądz Stanisław Woyna Orański, wikary krakopolski. Konkurował z nim ksiądz Michał Karpowicz, „oficjał litewski", biskup wigierski[1942]. Szczegółów tego rozstrzygnięcia nie znamy. Pomagał A. Chmara w prozaicznych sytuacjach. Tak było, kiedy w czasie podróży, w karczmie trosinieckiej okradziono [?] Słotwińskiego, sędziego ziemskiego — A. Chmarę proszono wówczas o pomoc w poszukiwaniu złoczyńców, którzy ukryli się razem z łupem, trzema końmi, gdzieś w lesie[1943].

Po 1795 roku do A. Chmary docierały różne wiadomości — jedne prawdziwe, drugie mniej, tworzące rodzaj kroniki towarzyskiej Litwy. Pisano do niego m.in., że hetmanowa A. Ogińska umarła, „ale mówią, że żyje"[1944], że ksiądz D.? Pilchowski bardzo osłabł „albo umarł"[1945], że w Zasławiu odbył się po-

---

ckiego z 19 I 1797; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 58—58v, J. Zarzycki do A. Chmary, Dereczyn 28 II 1798

1937 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 41, k. 19, Józef Świętorzecki do A. Chmary? do „Siemkowiec", Warszawa 10 XII 1797.

1938 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 41, k. 3, Wince[nty] Wołłowicz do A. Chmary, Okołów 5 XII 1798. O F. Sapieże por. Ł. Kądziela, *Sapieha Franciszek*, s. 605—611; *Sapiehowie. Materiały historyczno-genealogiczne*, t. 3, s. 427.

1939 Por. np. prośby piszących o chleb, NGAB, F 1324, op. 1, rkps 41, k. 4, [nieczyt.] do A. Chmary, [nieczyt.?] 13 [?] 1798; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 151—151v, [?] Jeleńska do [A. Chmary], Mińsk 15 XI 1804.

1940 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 21, k. 8, Antoni Okulicz do [A. Chmary?], Nowy Dwór 2 IX 1798 — pisał, że odsyła Adasia do kompanii „uczących się" i prosił o umieszczenie go w liczbie tych mających edukację za obowiązek, na co posyłał część potrzebnych pieniędzy.

1941 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 142, Jakub Bukraba do [A. Chmary], Suchinicze 9 III 1796.

1942 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 155, [Ksiądz] Stanisław Woyna Orański wikary krakopolski do [A. Chmary], Krakopole 3 VIII 1799. Por. E. Rabowicz, *Karpowicz Michał Franciszek*, s. 117—121.

1943 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 41, k. 25—26, [?] Słotwiński sędzia ziem do A. Chmary, Ślepianka 19 XII 1797.

1944 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 23, k. 18v, NN do [A. Chmary?], Giże 30 VIII 1796.

1945 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 188, [ksiądz] Tadeusz Lebiedziński do [A. Chmary], Mińsk 11/22 II 1796.

grzeb [?] Oleckiego, o czym akurat informowała pewnie M. Chmarzyna, która na nim była[1946]. Smutna była wiadomość — niestety prawdziwa — dotycząca śmierci Franciszka Bukatego, byłego posła, chargé d'affaires Rzeczypospolitej w Anglii. M. Chmarzyna poinformowała męża, że F. Bukaty przejeżdżał przez Mińsk, nocował u bernardynów, ale był już bardzo słaby, toteż prowadzono go pod ręce, a dwa tygodnie później, 17 czerwca 1797 roku, zmarł[1947]. Z rodziną Bukatych Chmarowie cały czas utrzymywali bardzo dobre relacje. Zapewne smutkiem napełniały A. Chmarę informacje o wyprzedawaniu się z majątków bardziej znanych obywateli. Jan Bukraba donosił A. Chmarze, że Czartoryscy, generalstwo ziem podolskich, byli zdeterminowani dobra swoje w Mińskiem sprzedać[1948]. Podobnie chciał postąpić Michał Zaleski, wojski litewski[1949].

Ostatni wojewoda miński Adam Chmara zmarł 30 maja 1805 roku o godzinie 10.00 wieczorem w Siemkowie[1950]. Jak powiedziano na pogrzebie, choć „o ciało swoje nie dbał" przeżył 85 lat[1951]. Na wieść o jego śmierci dzwony biły w całym Mińsku. Przygotowania do pogrzebu trwały 41 dni. Cały czas odprawiano msze za jego duszę. Wydano 10 tys. zł. Z zapisanych wyliczeń wynika, że dawano na mszę 2 zł[1952], a to by znaczyło, że odprawiono za A. Chmarę 5 tys. mszy.

Po śmierci ciało wojewody mińskiego przewieziono 1 czerwca 1805 roku do kościoła parafialnego gródeckiego, ćwierć mili od Siemkowa. Tam mszę odprawił Fortunat Kazimierz Czarnocki, proboszcz gródecki[1953]. Dnia 2 czerwca śpiewał w kościele kler unicki i przybyli bernardyni mińscy. Następnego dnia ciało przeniesiono do starej cerkwi stojącej obok kościoła, w którym dotąd leżał — tu spoczywało do 9 lipca. Tego dnia rozpoczęły się obrzędy pogrzebowe. Wszystko zorganizował i przygotował brat zmarłego, Joachim Chmara. Dnia 9 lipca rano ciało A. Chmary przewieziono do — leżącego o 3 mile od kościoła gródeckiego — kościoła dubrowskiego, który zmarły sam uprzednio zbudował. Orszak pogrzebowy dostojnie przejeżdżał przez Zasław, gdzie ze znaczniejszych osób pokłon A. Chmarze oddała Anna Mostowska z Radziwiłłów kasztelanowa raciąska. Na pogrzebie było 2 tys. — co później poprawiono

---

1946 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 30, M. Chmarzyna do A. Chmary, Siemków 2 VI 1797.

1947 Ibidem, k. 30v. Por. B. Dembiński, *Bukaty Franciszek*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 115, tu inna data dzienna i bez okoliczności śmierci.

1948 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 41, k. 13, Jan Bukraba do A. Chmary, Włodawa 28 XI 1797.

1949 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 142, Jakub Bukraba do [A. Chmary], Suchinicze? 9 III 1796.

1950 *Opisanie aktu pogrzebowego A. Chmary*, s. 5.

1951 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 68, k. 10, Przedmowa czasu eksportującego się ciała ś.p. Adama Chmary, 9 VII 1805, ksiądz Grzegorz Jodko, proboszcz zasławski.

1952 *Opisanie aktu pogrzebowego A. Chmary*, s. 6.

1953 Ibidem.

na 3 tys. — poddanych zmarłego. Kościół dubrowski na tę uroczystość specjalnie iluminowano. Zaraz po przywiezieniu zwłoki A. Chmary złożono w kościelnych katakumbach[1954]. Po południu w Siemkowie wydano uroczysty obiad dla przeszło 60 osób. Uczestniczyli w nim: Jakub Dederko, biskup miński, ksiądz Stanisław Szantyr, prałat diecezji mohylewskiej, [?] Potenkin, arcybiskup grecki, i inni księża, dominikanie, franciszkanie, bernardyni z Mińska, byli też Chmarowie — gospodarze i Franciszek de Raës, „podkomorzy trocki"[1955]. Obrzędy pogrzebowe kontynuowano 10 lipca. Wówczas w czasie mszy mowę wygłosił Hilary Chmara, bratanek zmarłego. Podziękował wszystkim za przybycie i za życzliwość, którą okazywali zmarłemu za życia[1956]. J. Chmara płakał nad trumną brata. Na tych uroczystościach nie było Marianny, żony wojewody. Słabość nie pozwoliła jej uczestniczyć w ceremoniach. Oficjalne uroczystości pogrzebowe zakończono mszą 11 lipca. Na miejscu trumny, na katafalku położono wówczas portret wojewody[1957]. Istotnym elementem pogrzebu A. Chmary były mowy pożegnalne. W imieniu rodziny wygłosił taką H. Chmara. Przemawiali także licznie przybyli duchowni, m.in. ksiądz Fortunat Czarnocki, pleban gródecki, który miał mowę przy wyprowadzeniu ciała A. Chmary z kościoła gródeckiego do kościoła dubrowskiego. Kazanie na pogrzebie głosił ksiądz Józef Kamiński, prałat miński[1958]. Żegnał mową swego opiekuna Józef Cymerman, proboszcz dubrowski i kanonik inflancki[1959]. W mowach chwalono A. Chmarę i podkreślano, że był jeszcze „czerstwych" sił i zdrowia, nikt się więc nie spodziewał, że życia dokona[1960]. Wymieniono wszystkie rodziny powinowatych Chmarów, jeden

---

1954 Ibidem, s. 7—8, 11—15.

1955 Ibidem, s. 8—10. F. de Raës był tylko podczaszym, z tego zapisu wynika, że żył jeszcze w 1805 roku, podawane wcześniejsze daty jego śmierci są chyba niewłaściwe. Por. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 2, s. 171—172.

1956 *Opisanie aktu pogrzebowego A. Chmary*, s. 84—85, Mowa przy katafalku w sam dzień pogrzebu [...] Adama Stanisława Michała Chmary [...] miana przez najżyczliwszego o najobowiązanszego synowca Hilarego Chmarę, [Dubrowy] 10 VII 1805. Tu wymieniał: siestrzana najukochańszego mojego stryja Benedykta Przysieckiego szambelana dawnego dworu polskiego, Jana Kazimierza [Przysieckiego? — brak nazwiska], Pusłowskich, pisarstwo ziemskie słonimskie, Dominika Przysieckiego, kapitana rosyjskiego, Józefa? Przysieckiego, rotmistrza mińskiego, Piszczałów, Dworzeckich i Świętorzeckich.

1957 *Opisanie aktu pogrzebowego A. Chmary*, s. 19—20.

1958 Ibidem, s. 44—45, 46, Mowa księdza Fortunata Czarnockiego plebana grodeckiego przy wyprowadzeniu ciała A. Chmary z kościoła grodeckiego do kościoła dubrowskiego, [Gródek] 9 VII 1805; Ibidem, s. 57—58, Kazanie na pogrzebie [...] Adama Chmary [...] miane w kościele dubrowskim przez W. JX. Józefa Kamińskiego, prałata, [Dubrowy] 10 VII 1805.

1959 *Opisanie aktu pogrzebowego A. Chmary*, s. 18.

1960 Ibidem, s. 34, Mowa księdza Fortunata Czarnockiego przy wyprowadzeniu ciała A. Chmary z domu, Siemków 1 VI 1805.

dom — jak zaznaczano — czyniących. Znaleźli się w tym gronie: Sołłohubowie, Przysieccy, Spasowscy, Korsakowie, Czerniewscy, Kopaczewscy, Worończowie, Wiażewiczowie, Chełchowscy, Świętorzeccy, Poszowscy, Kościelscy, Wołodźkowie, Komarowie, Raësowie, Dworzeccy, Boguccy, Narbuttowie, Piszczałowie, Przeradowscy, Puzianowscy. Wymieniający ich ksiądz J. Kamiński dodawał znamiennie, że to oni najbardziej powinni żałować A. Chmarę[1961]. Mowy obfitowały w treści opisujące życie wojewody i pokazujące jego samego. Dwa fragmenty wydają się szczególnie ważne i bardzo dobrze oddają cechy portretowanego wojewody — mowy F. Czarnockiego i księdza J. Kamińskiego. F. Czarnocki charakteryzował A. Chmarę jako człowieka zawsze przejawiającego chęć posłuszeństwa prawom i rządom oraz władzy ustanowionej, stale szukającego miłości bliźnich, porządku i spokojności, nigdy niestawiającego zysku nad sprawiedliwość, nieszukającego korzyści w urzędowaniu[1962]. Wydaje się, że to celna ocena, która — połączona z opinią księdza J. Kamińskiego, że A. Chmara został wojewodą w narodzie „niegdyś" polskim, ale gdy jego ojczyzna przeszła pod panowanie wielkiej Katarzyny, to nie zapomniano tego cnotliwego męża i został tajnym sowietnikiem[1963], docenianym „też w narodzie Imperium Rosyjskim"[1964]— jest nader wymowna.

Uczestnictwo Adama Chmary w życiu publicznym, w życiu politycznym trudno jednoznacznie ocenić. Z pewnością była to postać drugoplanowa w świecie krajowej polityki, ale wydaje się, że stało się tak z powodu jego charakteru i świadomych wyborów. Wiedział — jak można domniemywać — że jego kariera, będąca już dużym sukcesem, stanowi maksimum jego możliwości, że jej ewentualny kolejny etap wiąże się z przejściem o szczebel wyżej, na poziom Radziwiłłów, Sapiehów, Ogińskich czy Massalskich, uznał, że koszt takiego awansu byłyby ogromny, a dla niego za duży. Ponadto wydaje się, że zawsze starał się zachować równowagę między swymi ambicjami i przekonaniami, nigdy jednych nie poświęcał dla drugich, choć takie myśli przychodziły mu do głowy, to jednak, tak nie postępował. To, co osiągnął, zyskał mimo wszystko bez specjalnego wysiłku, owszem, ciężką pracą, ale bez podejmowania nadmiernego ryzyka, co dużo ładniej ujął w mowie pogrzebowej A. Chmary F. Czarnocki, podkreślając jego skłonności do posłuszeństwa prawu i władzy. Nie było to ze strony A. Chmary

---

1961 Ibidem, s. 65, Kazanie na pogrzebie [...] Adama Chmary [...] miane w kościele dubrowskim przez W. JX. Józefa Kamińskiego, prałata, [Dubrowy] 10 VII 1805.

1962 Ibidem, s. 47, Mowa księdza Fortunata Czarnockiego plebana grodeckiego przy wyprowadzeniu ciała A. Chmary z kościoła grodeckiego do kościoła dubrowskiego, [Gródek] 9 VII 1805.

1963 Ibidem, s. 62, Kazanie na pogrzebie [...] Adama Chmary [...] miane w kościele dubrowskim przez W. JX. Józefa Kamińskiego, prałata, [Dubrowy] 10 VII 1805.

1964 Ibidem, s. 60.

raczej wyrafinowanym postępowaniem, ale po prostu wynikało z jego natury. Na każdym etapie rozwoju jego kariery zawsze był do niej przygotowany. Najpierw, budując swoją pozycję u boku Sapiehów, dobrze współpracował chyba właściwie ze wszystkimi średniego szczebla zwolennikami „Familii", a następnie — według podobnego modelu funkcjonowania „machiny" politycznej Sapiehów, oczywiście w odpowiedniej skali — stworzył grupę swoich współpracowników. Od końca lat siedemdziesiątych i początku osiemdziesiątych XVIII wieku miał swych stałych „korespondentów" w Wilnie, Grodnie i Warszawie, a przez bardzo długie okresy nawet podwójnych. Ich relacje różniły się pewnymi szczegółami, w zależności od dostępu do informacji, jakim dysponowali. Najprawdopodobniej osoby te znały się i niekiedy nawet ze sobą współpracowały, a może „wartością" swych relacji rywalizowały ze sobą, oczywiście z pożytkiem dla ich opiekuna.

A. Chmara zazwyczaj był skłonny do posłuszeństwa prawu i władzy, niemniej potrafił też być politykiem wyrazistym, tak jak w czasie sejmików deputackich i poselskich w 1776 roku czy wówczas, gdy zabiegał o starostwo mińskie w 1787 roku. Politycznie trudno mu coś zarzucić — zawsze pozostawał wierny zawartym sojuszom, pragnął dobra współobywateli i Rzeczypospolitej, w duszy był republikaninem, zwolennikiem reform Sejmu Wielkiego, wszystkie swe role publiczne starał się dobrze odgrywać. Co kryło się tak naprawdę za jego grzecznością i poprawnością, co myślał? — tego, niestety, nie udało się do końca odkryć. Archiwum Chmarów — właściwie Adama Chmary — jest dość obszerne i bogate w treści, jednak przede wszystkim natury gospodarczej, jakkolwiek zawiera również obszerną korespondencję, to jednak są to głównie listy pisane do niego. Zazwyczaj tak bywa w archiwach podworskich, ale w tym przypadku proporcja listów A. Chmary w stosunku do pozostałych jest wyjątkowo niekorzystna. Może jest to odbiciem kolejnej cechy A. Chmary jako polityka, niechęci do uzewnętrzniania swych myśli — trudno to przesądzić. W zbiorach Sapiehów, z którymi A. Chmara był bardzo blisko, Radziwiłłów czy Stanisława Augusta listów wojewody również jest wyjątkowo mało. Nikt z tego grona nie miał nigdy poważniejszych pretensji do jego postawy politycznej, ale nigdy też — może z wyjątkiem bycia u boku M.A. Sapiehy — nie stał się A. Chmara pierwszym wyborem politycznym w tych kręgach, nie uczyniono go zatem naprawdę ważną postacią na Litwie. Tej pozycji nie osiągnął, choć był personą znaczącą. Czy na wyższą pozycję zasługiwał, trudno stwierdzić. Z jednej strony z pewnością był człowiekiem wykształconym, stale rozwijającym się, zaliczającym się do osób oświeconych swojego wieku, niewątpliwie inteligentnym oraz mądrym, co pokazują jego nieliczne listy, z drugiej strony przejawiał słabość charakteru — zarówno w domowych relacjach z żoną, jak i w życiu publicznym, unikał trudnych

tematów, a w ryzykownych wydarzeniach wolał nie uczestniczyć. Także na sejmach nie był zbyt aktywny, a już z pewnością ani konsternacji, ani też specjalnego zaciekawienia swymi głosami nie wywoływał, a przynajmniej brak tego śladów w materiale źródłowym.

Politycznie — co nie ulega wątpliwości — był zwolennikiem Rzeczypospolitej republikańskiej, z prawem szlachty obywateli do decydowania o jej kształcie. Okazał się jednak też pragmatykiem. Jako mieszkaniec kresów litewskich Rzeczypospolitej dostrzegał, chyba aż zanadto, przewagę Moskwy, ale także — przez bliskie kontakty handlowe z Królewcem — Prus. W istocie ta jego postawa oraz jego wiek sprawiły, że stosunkowo łatwo — przynajmniej pozornie — pogodził się z zaistniałą w 1793 roku sytuacją. Nigdy nie był skłonny ani do rewolucyjnych zmian, ani do gwałtownego reformowania państwa polsko-litewskiego — to nie leżało w jego naturze, ale był zawsze „propaństwowcem", wychowanym i związanym z programem naprawy Rzeczypospolitej proponowanym — uznajmy symbolicznie — na sejmie konwokacyjnym w 1764 roku. W tym duchu popierał z przekonania wszelkie działania Stanisława Augusta przez cały okres jego panowania — także w 1776 roku, co do którego można mieć wątpliwości — i chyba również w czasach Sejmu Wielkiego, chociaż wówczas może z pewnym większym dystansem podchodził do skali i głębokości zachodzących zmian. Wydaje się, że po 1793—1795 roku nie miał problemu z wyrzutami sumienia, ale z pewnością bolał nad upadkiem Rzeczypospolitej. Przeżył ją o 10 lat. Z nielicznych tekstów jego autorstwa z tego czasu wynika, że skoncentrował się wówczas na sprawach prywatnych — wyraźne odszedł od spraw polityczno-publicznych i zamknął się w coraz piękniejszym Siemkowie oraz w środowisku rodziny, bliskich i przyjaciół.

Rozdział czwarty

Adam Chmara — człowiek, mąż, gospodarz

Nie ulega wątpliwości, że Adam Chmara był człowiekiem inteligentnym. Świadczy o tym jego kariera. Potrafił w istocie z niczego dojść do godności wojewody mińskiego i przyzwoitej fortuny, w dniu jego śmierci niezagrożonej i nieobciążonej większymi długami. To dowody niejako bezpośrednie potwierdzające jego inteligencję, do nich możemy dodać te pośrednie, takie jest zawartość jego bibliotek i archiwum. Jakkolwiek nie wiemy, czy gromadzone teksty dogłębnie czytał i analizował, to wydaje się, że zbiór ten — jego paleta przekazów — świadczy o jego rozległych horyzontach myślowych. Był również osobą chyba faktycznie wrażliwą na ludzkie nieszczęścia.

> Dziś jesteśmy nader mdłymi; aby na obu uderzyć; trzeba baczności na ziemi; i mu się nie ma co wierzyć; równie ona lubi miody; i naszej słodyczy wenę; równie rwała nasze grody; jak dwie sąsiadki postronne; moim zdaniem ni szerszenia; ni drażnijmy osy mściwe; pierwej nich się rozprzestrzenia; moc kraju, siły właściwe; pierwej razem niech się przęze; jedność braterska i zgoda; w ten czas przez takie oręże; nagrodzi się nasza szkoda; to jest rada dziś moja; to są przychylne uwagi; szczęście o narodzie swoje; nie zrobi dla mnie zniewagi; twój los owszem losem moim; dobro radością jedyną; pod jednym ja z tobą ciosem; pod jedną legnę ruiną; albo męstwem wydobyta; z obcych przemocy ogniska[1].

Te słowa dobrze oddają jego naturę, niemniej nie uwypuklają jego rysów najbardziej szczególnych albo ponadprzeciętnie w nim ukształtowanych.

Pierwszą taką wyraźnie widoczną cechą była głęboka religijność Adama Chmary. To kwestia dotąd mało poruszana w tekście, choć przezeń się przewijająca. Oczywiście, o głębokości tych uczuć — na ile one wynikały z pragmatyzmu, a na ile z jego przekonań — trudno rozstrzygać, na pewno można stwierdzić, że był człowiekiem bardzo dbałym o przestrzeganie przykazań i praktyk religijnych

1 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 119, k. 16, Wiersz: *Dziś jesteśmy nader mdłymi.*

w swoich włościach. Pilnował, by jego poddani chodzili do spowiedzi, by się modlili i bywali na mszy, w czym wspomagała go żona Marianna[2], zresztą sama głęboko wierząca[3]. Zdarzyło się, że odpowiadała mężowi, że owszem jechałaby mu naprzeciw dla prędszego uściskania, „ale [...] spowiedź jutrzejsza przeszkadza"[4]. Został A. Chmara dobroczyńcą wielu duchownych, wielu zakonów i kościołów[5], których był fundatorem[6], wspomagał swoją cerkiew gródecką[7], bonifratrów mińskich[8], za co duchowni mu dziękowali[9] i o czym wspomniano również na jego pogrzebie[10]. Być może dzięki tym działaniom miał dobry kontakt z duchownymi, m.in. z księdzem prowincjałem Janem? Arteckim[11], Kazimierzem i Tadeuszem Bukatymi[12], z Konstantym Marayskim — parochem gródeckim, Tadeuszem Łobodzińskim, Jerzym Wiażewiczem, Franciszkiem Drewnowskim[13], Tadeuszem Kundziczem — kanonikiem inflanckim, czy księdzem Józefem Hołyńskim[14], który mienił go jeszcze w 1790 roku przyjacielem

---

2 BStW, rkps akc. 1780, k. 90, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m. [1776?] — pisze, że ich prezbiter w Gródku mszy nie miał, pojechał do Mińska, gdyby powiedział, toby M. Chmarzyna przywiozła księdza, „a tak wiele ludzi mszy nie słuchało, jaka to złość w tym człeku". Ostatni dodatek dotyczył prezbitera, z którym Chmarowie mieli problemy.

3 Por. np. BStW, rkps akc. 1780, k. 93, M. Chmarzyna do A. Chmary, Rewiatycze 15 VIII 1776 — pisze w nim o głębokim zawierzeniu losu w Bogu.

4 BStW, rkps akc. 1780, k. 213, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.m. 24 II b.r.

5 R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 1: *Województwa mińskie, mścisławskie, połockie, witebskie*, Wrocław 1991, s. 142.

6 M.in. erygował kościół w Giżach, za co dziękował mu sejmik miński. Por. NGAB, F 1727, op. 1, rkps 29, k. 599, Aktywacja instrukcji od prześwietnego województwa min. JWW [J.] Puttkamerowi i [J.] Wańkowiczowi, [Mińsk] 25 XI 1790. Kazał też zrobić ołtarz do niego. Por. BJ, rkps 6662, k. 43, [Marcin] Knakfus kapitan do A. Chmary, b.m. 14 II 1790.

7 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 171, Skrypt dla Adama Chmary wiceistygatora księdza Franciszka Drewnowskiego, 12 VII 1761; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 74, k. 11—12v, Regestr pokwitowań księdza Konstantego Marayskiego, 1767—1778.

8 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 28, k. 147, Kwit z zapłaconej prowizji, 19 III 1781, podpis nieczyt. przełożony Bonifratrów.

9 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 14, k. 49, Ksiądz Tadeusz Łobodziński do [A. Chmary?], b.d.m.

10 *Opisanie aktu pogrzebowego A. Chmary*, s. 69, Kazanie Józefa Kamińskiego, prałata, [Dubrowy] 10 VII 1805.

11 BStW, rkps akc. 1780, k. 49, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 5 I 1775.

12 BO, rkps 4909, p. 5, nl., Ksiądz Kazimierz Bukaty do [A. Chmary?], Mołodeczno 2 VI 1775.

13 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 174—174v, Konstanty Marayski paroch gródecki do [A. Chmary], b.m. [Gródek] 19 VIII 1773, 2 XII 1773, 2 I 1774; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 171, Skrypt dla A. Chmary księdza Franciszka Drewnowskiego,12 VII 1761; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 8, k. 25, Nadanie cerkwi zaceńskiej parochowi gródeckiemu Konstantemu Mrayskiemu, Radomyśl 1/12 XII 1784.

14 Por. np. BO, rkps 4909, p. 51, nl., Ksiądz [Tadeusz] Kundzicz kanonik inflancki do [A. Chmary], Wilno 8 III 1790, tu też informacja o księdzu J. Hołyńskim, kanoniku smoleński, prorektorze Akademii Głównej Wileńskiej.

jezuitów[15]. Wśród jego korespondentów aż 80 było księżmi. Do bliskich żony A. Chmary, ale także jego samego, należał częsty gość ich majątków — „biskup", którego z imienia nie udało się pewnie ustalić. Natomiast sam A. Chmara wprowadził na biskupstwo mińskie Jakuba Ignacego Dederkę, który później był na jego pogrzebie[16]. Takie podejście do Kościoła i do religii przejawiał A. Chmara od początku swego dorosłego życia, aż do jego końca. Religijność była stałą jego cechą. Wydaje się, że doskonale zdawali sobie z tego sprawę jego poddani i podwładni współpracownicy. Być może z tego wynikała deklaracja jego sługi Jana? Piszczały, datowana z Ihumenia, prawdopodobnie w roku rzezi humańskiej: „Proszę wierzyć, prędzej umrę niżbym miał zmienić wiarę"[17]. Można także sądzić, że A. Chmara bliski był przekonaniu, które wypowiadał znany mu przecież T. Bukaty: „w ten czas tylko kraje i narody upadają, kiedy wiara upada, a duchowieństwo prześladowane bywa"[18]. Przy całej swej religijności i oddaniu wierze katolickiej A. Chmara był człowiekiem tolerancyjnym. Zależało mu, by jego poddani byli religijni, ale sam nie nakłaniał nikogo do zmiany wyznania. Nakazał, by po śmierci jego zwłoki zostały przeniesione z kościoła gródeckiego do kościoła dubrowskiego, a potem do cerkwi[19]. Zastanawia w tym wszystkim trudny do interpretacji „Regestr parafii Cerkwi Gródka", sporządzony 21 maja 1766 roku. Wynika z niego, że „zgodno do spowiedzi" było 416 parafian, ale aż 179 było „nie zgodno"[20]. Taka dysproporcja zaskakuje. Nie wiemy, z czego wynikała i nie znamy reakcji A. Chmary na ten fakt. Wszelkie późniejsze informacje o religijności poddanych A. Chmary wskazują, że w jego dobrach mieszkali poddani różnych wyznań, ale raczej wszyscy byli religijni. Jakkolwiek trudno to uznawać za „twardy" argument przemawiający za tą tezą, to jednak 2—3 tys. chłopów poszło na jego pogrzeb[21], za co dziękował im bratanek A. Chmary — Hilary[22], śladów przymuszania

---

15 Por. BJ, rkps 6668, k. 274v, Ksiądz J.[ózef] Hołyński kanonik smoleński do A. Chmary, Wilno 7 XI 1790.

16 *Opisanie aktu pogrzebowego A. Chmary*, s. 51—52, Mowa księdza Fortunata Czarnockiego plebana grodeckiego przy wyprowadzeniu ciała A. Chmary z kościoła grodeckiego do kościoła dubrowskiego, [Gródek] 9 VII 1805. Por. M. Godlewski, *Dederko Jakub Ignacy*, [w:] PSB, t. 5, Kraków 1939—1946, s. 47—48.

17 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 188v, Sługa [Jan?] Piszczało do [A. Chmary], Ihumeń 8 III b.r. [1769].

18 LMAVB, F 212, rkps 176, k. 2, [Ksiądz] Tadeusz Bukaty do [?] Szydłowskiego „procuratora" do Warszawy, Olsiady 24 III 1776.

19 *Opisanie aktu pogrzebowego A. Chmary*, s. 38, Mowa księdza Fortunata Czarnockiego, [Gródek] 9 VII 1805.

20 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 73, k. 76, Regestr parafii Cerkwi Gródka, 21 V 1766.

21 *Opisanie aktu pogrzebowego A. Chmary*, s. 11, 13.

22 Ibidem, s. 86, Mowa przy katafalku w sam dzień pogrzebu [...] Adama Stanisława Michała Chmary [...] miana przez [...] Hilarego Chmarę, [Dubrowy] 10 VII 1805.

do tego brak. Pogrzeb wojewody sam w sobie stał się manifestacją jego religijności albo raczej był jej wynikiem, niemniej robił pod tym względem wrażenie, choć pod innymi względami uznać go możemy za typowy dla przedstawicieli dawnych elit Rzeczypospolitej — trwał 41 dni[23]. Wszyscy duchowni uczestniczący w obrzędach pogrzebowych podkreślali w różnych odcieniach religijność A. Chmary[24], co nie stało również w ich mniemaniu w sprzeczności z jego wolnomyślnością[25], a zarazem powoływali się — co wszelako było czymś naturalnym — na dystans zmarłego do ziemskiego świata: „Przykra zima równie jest potrzebna jak miła wiosna"[26]. Pomimo swej religijności wojewoda ludzi innych wyznań traktował bardzo naturalnie, po prostu uznając ich wyznanie. Zdarzyło się, że gdy z sądów w Nowogródku zjeżdżał do Siemkowa, prosił żonę, żeby przygotowała odpowiednie potrawy — najlepiej „ptactwa dobrego" — bo wiezie z sobą „kalwinów"[27].

Kolejnym istotnym rysem charakteru A. Chmary, który być może wynikał częściowo z jego religijności, była dobroć wobec poddanych i w ogóle wyrozumiałość dla bliźnich. W politycznym kontekście wskazywano już na jego umiejętność niezrażania do siebie ludzi. Wydaje się, że często nie była to tylko zwykła gra polityczna, obliczona na koniunkturalne zyski, ale także cecha jego natury.

A. Chmara był dobrym panem dla swych poddanych — trudno byłoby temu zaprzeczyć. Wywód na tego poświadczenie zacznijmy od końca — od mów wygłaszanych nad zwłokami wojewody. Ksiądz Fortunat Czarnocki 9 lipca 1805 roku podkreślał w swej mowie, że A. Chmara pomagał nieszczęśliwym, był bardzo ludzki i litościwy dla poddanych, otaczał ich ochroną, „opatrywał lud swój w chorobach", utrzymywał lekarzy, słuchał próśb w duchu Ewangelii, uważał, że „rolnicy są to najpożyteczniejsi ojczyzny obywatele i synowie", najcnotliwsi ludzie, kiedy mają „swobodność" i pewność majątku, uznawał ich za podporę królestw i fundament mocy państw i narodów, za mścicieli krzywd ojczyzny i swych panów[28]. Może z pewną przesadą dodawał, że wojewoda ko-

---

23 Ibidem, s. 81.

24 Ibidem, s. 44—45, 46, Mowa księdza Fortunata Czarnockiego, [Gródek] 9 VII 1805; Ibidem, s. 57—58, Kazanie na pogrzebie [...] Adama Chmary [...] w kościele dubrowskim przez [...] Józefa Kamińskiego, prałata, [Dubrowy] 10 VII 1805.

25 Ibidem, s. 57—58, Kazanie na pogrzebie [...]. Józefa Kamińskiego, prałata, [Dubrowy] 10 VII 1805.

26 Ibidem, s. 30, Mowa księdza Fortunata Czarnockiego przy wyprowadzeniu ciała A. Chmary z domu, Siemków 1 VI 1805.

27 Por. BN, rkps 9002/2, k. 1v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Nowogródek 14 II 1761.

28 *Opisanie aktu pogrzebowego A. Chmary*, s. 44—45, Mowa księdza Fortunata Czarnockiego, [Gródek] 9 VII 1805.

chał poddanych jak własne dzieci — których sam nie miał — zawsze pamiętał o Bogu i pozostawał niezmiennie przychylny ojczyźnie. Dalej ksiądz F. Czarnocki perorował, już bardziej rzeczowo, że hojność A. Chmary sytuowała się między rozrzutnością a skąpstwem, ale zawsze wojewoda był sprawiedliwy i wobec tego na potrzeby poddanych zawsze zostawał otwarty[29]. Mniej więcej to samo o stosunku A. Chmary do włościan powtórzył 10 lipca 1805 roku ksiądz Józef Kamiński[30].

Tym ocenom stosunku A. Chmary do włościan trudno zaprzeczyć, bo dowodów na potwierdzenie tych opinii znaleźć można w jego życiu i jego archiwum wiele. Trzeba zaznaczyć, że te działania ostatniego wojewody mińskiego w stosunku do jego poddanych były bardzo świadome. Jako gospodarz, mieszkaniec kresów wschodnich Rzeczypospolitej znał realia życia codziennego, wiedział o różnych niepokojach i dramatach, znał mowę J. Pugaczowa do pospólstwa[31], czytał historię „Gustawa Adolpha", które uczyły, że aby godnie siedzieć na tronie, trzeba często z niego zstępować i poznać społeczeństwo, w tym również tych najbiedniejszych — była to pochwała niższych stanów[32]. Wydaje się, że te lektury trochę go inspirowały w jego działaniach. A. Chmara faktycznie starał się dbać o chłopów, zabiegał o ich zdrowie, leczenie, za co płacił „cyrulikom"[33], i ich poczynania obserwował, traktując je bardzo poważnie, a za zaniedbania — czym groziła M. Chmarzyna — zamierzano ich surowo karać, skoro przez ich niefrasobliwości czy niedbalstwo człowiek może umrzeć i „chłopi marnieją"[34]. „Cyrulicy" mieli tego świadomość i zazwyczaj poświęcali się swym obowiązkom, nawet z narażeniem własnego życia[35]. M. Chmarzyna — jak wynika z jednego z listów — starała się zapobiegawczo dbać

---

29 Ibidem, s. 46, 47.

30 Ibidem, s. 56—58, 67, Kazanie na pogrzebie [...] X. Józefa Kamińskiego, prałata, [Dubrowy] 10 VII 1805.

31 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 119, k. 16v—18v, Mowa Puchaczewa do pospólstwa przed śmiercią.

32 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 42, k. 73—74, Notka w papierach A. Chmary, „Człowiek wielki. Gustaw Adolph".

33 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 40, k. 11—11v, Kontrakt z Azikiem cyrulikiem na wykurowanie Swidy, 2 I 1783. Por. BJ, rkps 6664, k. 152v, A.[dam] Przesmycki do [A. Chmary], Siemków 14 IX 1781 — informował, że w Nowopolu ludzie chorują i umierają oraz że posłał tam cyrulika, kazał także starać się o osobnego cyrulika na stałe „przeznaczonego" do tego miejsca. O [?] Wolfie leczącym ludzi we wsi. BJ, rkps 6649, k. 8, Szewe Zletrzewicki rabi do A. Chmary, Siemków 15 II 1771.

34 BStW, rkps akc. 1780, k. 292v—293, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków? 17 II 1780. Sama także starała się leczyć. Potrzebującym aplikowała „puszczanie krwi". Ponoć po zabiegu pacjent miał się lepiej. Por. BN, rkps 9003, k. k. 103, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m.

35 Por. BJ, rkps 6665, k. 329, Onufry Pawłowicz do A. Chmary, Siemków 22 XII 1780 — pisał, że chorujących dogląda cyrulik, ale „wczoraj go przywieźli ledwo co żywego". Por. też BJ, rkps 6664, k. 59, Józef Iwaszkiewicz do A. Chmary 6 X 1780.

o higienę chłopów, kupowała mydło dla chorujących[36], sprowadzała dla nich lekarstwa[37]. Zdarzało się Chmarom zaopatrywać poddanych na święta, np. czeladzi siemkowskiej dał A. Chmara „okrasy" funtów 18 na 12 osób[38]— w tym przypadku jednak możemy chyba mówić o wspomnianej w mowie pogrzebowej hojności wojewody „między rozrzutnością a skąpstwem"[39], wszak mimo wszystko był on racjonalny w wydatkach na majątek. Wszystkich włościan chyba zawsze, gdy zachodziła potrzeba, zaopatrywał w zboże, zarówno w to na przeżycie przedwiośnia, jak i na zasiew[40]. Podobnie czynił w chwilach, kiedy na skutek nakładanych furaży moskiewskich groził włościanom głód[41]. W ten sposób postępowali również — też na jego polecenie — jego zarządcy, ale także sami udzielali wsparcia, gdy widzieli taką potrzebę[42]. A. Chmara klarował

---

36 Por. BJ, rkps 6643, k. 36—36v, Ignacy Bychowiec do A. Chmary, Siemków 21 I 1760 — pisał, że we wsi siemkowskiej zaczęli ludzie umierać i „w chatach chorują jeszcze", prosił, że jeśli „mydło ruskie" jest tanie, to trzeba je kupić, wspominał również o wysiłkach felczerów. M. Chmarzyna była wymagająca w kwestiach higieny, m.in. odesłała „dziewkę" z dworu, bo ta, jak pisała do męża, od jego wyjazdu „żadnego dnia nie była trzysta" i dodawała, że ją łajała i prosiła, ale bez skutku. Por. BN, rkps 9003, k. 98, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m. [1770?].

37 Wydaje się, że sprowadzano te podstawowe, kupowano je w Królewcu, bo tam były tańsze niż w Mińsku. Por. BJ, rkps 6664, k. 45, A.[dam] Przesmycki do [A. Chmary], Siemków 17 IV 1780.

38 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 25, k. 48v, [Regestr], Wydane na święta dla czeladzi na folwark siemkowski, 22 III 1788, podpis A. Chmara.

39 *Opisanie aktu pogrzebowego A. Chmary*, s. 47, Mowa księdza Fortunata Czarnockiego, [Gródek] 9 VII 1805.

40 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 105, k. 21—24, Rewizja włości siemkowskiej, 1788; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 7v, [?] Sierzpiński ekonom do [A. Chmary?], Choroszewicze 5 XI 1794. Podobnie czyniła M. Chmarzyna, por. BStW, rkps akc. 1780, k. 129v, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m. [24 ? 1777?]; BJ, rkps 6641, k. 17—18, I. Bychowiec do A. Chmary, Siemków 11 VII 1757. Trzymanie zboża, by je wiosną rozdawać, było chyba zasadą dobrego gospodarza. Pisał o tym Józef Tadeusz Gieysztor: „dwory na rozdanie na zapomogę ludziom w domu konserwują [zboże]", w Giżach trzeba zostawić 4 łaszty, „bo już dokuczają niektórzy", prosząc o wspomożenie. Por. BJ, rkps 6649, k 7, J.T. Gieysztor do A. Chmary, Szostaków 12 II 1777. Por. też BN, rkps 9002/2, k. 79, A. Chmara do M. Chmarzyny, b.m. 25 IV 1765 — pisał wprost, że nalezy dać zboże i ratować podupadłych ludzi.

41 Tak zdarzyło się w 1782 roku. Por. np. BJ, rkps 6655, k. 3—4, Joachim Chmara do A. Chmary, Mińsk 4 I 1782.

42 Por. np. BJ, rkps 6646, k. 6, Benedykt Stankiewicz do [A. Chmary], b.m. [1767] — pisał, że „cisną się do mnie chłopi zaceńscy, jampolscy o zapomogi" i dawał po „parę groszy", bo jak wyjaśniał, bez zgody WP więcej dać nie mogę. BJ, rkps 6665, k. 329, O. Pawłowicz do A. Chmary, Siemków 22 XII 1780. Pisał, że chłop umarł, zostawił żonę, dwie dziewki i dwóch chłopców oraz że dawał im masło i chleb. Innym razem zarządcy pytali A. Chmarę o zgodę w sprawie udzielania pomocy. Por. BJ, rkps 6664, k. 48v, Jó[zef] Iwaszkiewicz do A. Chmary, b.m. 6 V 1781. W sposób zupełnie naturalny zachował się Adam Przesmycki, gdy zmarł kucharz. Pisał do A. Chmary, że zakazał o tym mówić żonie kucharza, bo była w ciąży, „chyba potem powoli oznajmię", a teraz mówił, że jej mąż pewno przebywa w Warszawie. BJ, rkps 6664, k. 127—127v, A. Przesmycki do

to jasno swoim ekonomom i wyjaśniał motywy takiego postępowania. Tłumaczył, że trzeba ludziom dawać na chleb i na zasiew, „ratować ich w potrzebie i nie dobrze, że dwaj [włościanie] wyszli na zarobki, tym gorzej będzie, gdy nie powrócą”[43]. W swych rozporządzeniach gospodarczych określał, co wolno chłopu[44], jaki może być maksymalny wymiar pańszczyzny[45], jak ma postępować, by się wzbogacić[46], jak zwracać długi[47], nauczał także, jak dobrze zbierać siano i przy „rozchodzie” ostrożnie z nim postępować[48]. Te zasady były akceptowane i dowolnie zarządca nie mógł ich zmieniać[49]. Kar cielesnych wobec chłopów w majątkach A. Chmary z zasady nie stosowano, choć je przewidywano, ale maksymalnie można było „zaordynować” chłopu 10—15 plag[50]. Przypuszczać możemy, że niekiedy ekonomowie wojewody je zalecali[51] i zdarzało się, że nakazywała dać plagi M. Chmarzyna[52], jednak zawsze równocześnie wykazywała się troskliwością o włościan[53]. Ponadto, co należy podkreślić, starano się karać chłopów

---

[A. Chmary], Siemków 29 VI 1781. Por. też BJ, rkps 6663, k. 22v, Józef Tadeusz Gieysztor do A. Chmary, Giże 18 IV 1772.

43 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 264, [A. Chmara?] do [M.? Szaniawskiego ekonoma hołyńskiego], Wilno 24 IV 1786.

44 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 42, k. 67, Rozporządzenia gospodarcze, co wolno chłopu, b.d.m.

45 Por. H. Mościcki, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, t. 1, Wilno 1913, s. 342. A. Chmara zarzucał m.in. J.T. Gieysztorowi, że bierze pańszczyzny ponad miarę, z czego ten musiał się tłumaczyć. Por. BJ, rkps 6663, k. 145—145v, J.T. Gieysztor do A. Chmary, Dydwiże 26 X 1780.

46 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 11v, [A.Chmara] do NN, b.d.m.

47 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 38, k. 12, [A.Chmara] do NN, b.d.m. [1792?].

48 Ibidem.

49 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 45, [?] Przysiecki do ekonoma hołyńskiego [M.] Szaniawskiego, Wilno 6 II 1786 — tu czytamy: „Pańszczyzny nie zaciągać, bo razem wysługiwać kazać, to przykrość dla ludzi uczyni się”.

50 Por. H. Mościcki, *Dzieje porozbiorowe*, t. 1, s. 342.

51 AGAD, ZMN rkps 100, s. 24, A. Chmara do NN, b.d.m. — tu opis takiego zdarzenia, wszak dotyczyło ono nie chłopów, ale „obsługujących” folwark zarządców. BJ, rkps 6665, k. 296v, O. Pawłowicz do A. Chmary, Siemków 6 IX 1776 — pisał, że niejakiego Michasia „żołnierzyka wyszłego”, który żonę i dzieci porzucił, złapał i w kajdany zakuł, przy fabryce robił, dostał 200 „rózeg” i te „jeszcze publicznie”. Por. też BJ, rkps 6664, k. 154, A. Przesmycki do [A. Chmary], Siemków 21 IX 1781 — za ucieczkę kazał dać po „100 rózeg”, przysięgli, że już uciekać nie będą, ale A. Przesmycki dodawał, że trudno im wierzyć. Por. też o takich zarządzeniach O. Pawłowicza: NGAB, F 1324, op. 1, rkps 60, k. 68, NN do A. Chmary, Siemków 23 VII 1779.

52 BStW, rkps akc. 1780, k. 48v—49, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 5 I 1775 — pisała, że odstawi „Józefa pajuka”, a to z tej przyczyny, że po wyjeździe A. Chmary „pił ustawicznie”, kazała mu dać „plagi” i na jego miejsce przyjęła innego, tego, który był u [?] Wiażewicza za furmana, argumentowała, że zdaje się on być roztropny i dobry.

53 BStW, rkps akc. 1780, k. 50, M. Chmarzyna do A. Chmary, Mińsk 8 I? 1775 — ubolewał, że kolejne furaże dla Rosjan w czasie nieurodzaju wygubią chłopów.

z wyczuciem — po „ojcowsku”[54]. Karę wymierzano w pojedynczych przypadkach. Możemy to wnioskować po indagacjach, które przeprowadzano po ucieczkach chłopów — zazwyczaj pierwszym jej elementem było pytanie, czy uciekający chłop był bity. Historie ucieczek włościan w przypadku majątków A. Chmary były rzadkie[55], a kiedy do nich jednak dochodziło, to najpierw stawiano pytanie — dlaczego? Sprawdzano, czy uciekinier nie był bity i tu odpowiedź prawie zawsze zyskiwano przeczącą, potwierdzającą, że przemocy w stosunku do włościan nie używano[56]. Sprawdzano również, czy nie doszło do zbiegostwa z czyjegoś podmówienia[57]. Wydaje się, że najczęstszym powodem ucieczek były nadmierne — zdaniem uciekających — obciążenia pańszczyzną[58]. Inne przyczyny występowały rzadziej, a wynikały raczej z przypadku. W dobrach A. Chmary dochodziło do stosunkowo niewielu ucieczek[59] a już wyjątkami były takie z powodu

---

54 BJ, rkps 6641, k. 17—18, I. Bychowiec do A. Chmary, Siemków 11 VII 1757.

55 Por. o ucieczkach chłopów, np. BO, rkps 4909, p. 6, nl., Ksiądz L.? Bułhak proboszcz rakowski do [A. Chmary], b.d.m.; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 24, k. 230, Raport WIP podczaszemu mińskiemu z Mińska 19 V 1758; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 60, k. 106v, A. Chmara do M. Charzyny, Wołkowysk 27 X 1777; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 170—170v, Jer[zy] Żelwowicz ekonom do A. Chmary, Malinowsze 25 II 1795; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 15, [O. Pawłowicz] do [A. Chmary], b.m. 10 VIII 1792; BStW, rkps akc. 1780, k. 147, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 20 X 1777; BJ, rkps 6641, k. 17, I. Bychowiec do A. Chmary, Siemków 11 VII 1757 — tu informacja, że chłop uciekł z praczką z Zacenia. Mechanizm „typowych” ucieczek odkrywał I. Bychowiec, pisał: „okazali się chłopi nasi co wyszli trzech na wiosnę, aż za Berezyną mają się znajdować”, są we wsi Sieliszcze u Hipolita? Korsaka, który trzymał kiedyś Raków, trzeba tylko sprawdzić z inwentarzem, jak WP Siemków odbierał, będą mówić, że są „niewieczyści poddani”. BJ, rkps 6641, k. 23—24, I. Bychowiec do A. Chmary, Siemków 8 VII 1757. Inny przypadek, por. BJ, rkps 6665, k. 29, O. Pawłowicz do A. Chmary, Siemków 2 V 1775 — tu wyszły chłop jeszcze z posesji Michała Wołodkowicza „siedział” u [?] Mackiewicza kalwina, chciał wrócić, przysłał dwóch synów, chciał, żeby pan go odebrał z całym majątkiem. O. Pawłowicz sprawę zostawił do rezolucji A. Chmary. O ucieczce chłopa wspominał również A. Przesmycki, tłumaczył się, że tego jego zamysłu nie wykrył wcześniej i go nie upilnował. Dodawał, że się tego nie spodziewał, „wiedziałem, że nie pije, nie miałem [się] czego strzec”. BJ, rkps 6664, k. 152—153, A.[dam] Przesmycki do [A. Chmary], Siemków 14 IX 1781.

56 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 24, k. 230, Raport WIP podczaszemu mińskiemu z Mińska 19 V 1758. Por. BJ, rkps 6664, k. 25, [Józef] Iwaszkiewicz do [Adama] Przesmyckiego, Stary Raków 9 V [1779?] — wspomina o ucieczce 3 ludzi i stwierdza, że „wszyli bez przyczyny”, ale też pisze, że chcieli chleba, a on im nie dał, „bo nie było rozkazu WP”.

57 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 34, k. 4v, [A. Chmara] do NN, Siemków 24 IV 1792. A. Chmara w przypadku ucieczek nakazywał też sprawdzać, czy ktoś np. z rodziny nie „podmówił, ażeby uciekł”.

58 NGAB, F 694, op. 1, rkps 2228, k. 3v, O ucieczkach chłopów, b.d.m. Chyba dobrze całość problemu ujął J.T. Gieysztor w jednym z listów do A. Chmary. Pisał, że „jedni idą dla interesu, drudzy dla samej kradzież i pijatyki i różnych swawoli inni dla prawdziwej dewocyi”. Por. BJ, rkps 6663, k. 14, J.T. Gieysztor do A. Chmary, Dydwiże 27 II 1772.

59 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 24, k. 230, Raport WIP podczaszemu mińskiemu z Mińska 19 V 1758. W nim czytamy, że ogrodnik w Siemkowie uciekł z bratem swoim „koniuszczykiem”, pytano, „czy

błahych zdarzeń, jak np. karanie plagami za kradzież jabłek, które też skutkowały ucieczkami[60]. Pan na Siemkowie nie reagował emocjonalnie na problem ucieczek swoich chłopów, uznawał je bowiem za coś naturalnego. Być może dlatego tylko lakonicznie informował swą żonę: „Złapałem tu tego chłopa co uciekł z kajdan w Rakowie"[61]. Wyraźnie A. Chmara w swoich działaniach wobec chłopów łączył aspekt ekonomiczny z religijnym. Był jednym ze współautorów „Aktu listu od prześwietnego województwa do biskupa [I.] Massalskiego" z 19 marca 1785 roku, w którym występowano w obronie prawideł religii i ludu naszego, stwierdzając, że ten grecko-katolicki żadnego oświecenia nie ma i jest uciskany za to przez opłaty za sakramenty. Piszący sprzeciwiali się, by duchowni uniccy jako pokutę brali od wiernych daniny i robociznę dla siebie. Żądali, by I. Massalski zgodził się na korzystanie przez tę ludność z posług religijnych u prezbiterów katolickich[62]. W dobrach A. Chmary chłopi nawet chodzili na „misje"[63], ale to jednak, przyznajmy, że też zarządcy pilnowali, żeby przynajmniej w święta chodzili do spowiedzi[64].

A. Chmara zyskał opinię dobrego i dbałego o włościan pana. Zdarzało się nawet, że powierzano mu najlepszych włościan do przyuczenia do zawodu rzemieślniczego, co traktowano jako przysługę, a zarazem jako gwarancję dobrego

---

go kto nie bił albo krzywdy nie czynił", nikt mu nic nie zrobił, nawet palcem nie dotknął. Okazało się, że ogrodnik pił, zarządca „przez sumienie począł go napominać i mówił, że Panu te swawolę doniosą", nie posłuchał i uciekł „szkoda i koszt". Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 68, NN do [A. Chmary?], Siemków 23 VII 1779 — tu też wzmianka, że: „Przy teraźniejszej weryfikacji Stefan Horoszko z Siekut mówił, że IP [Andrzej?] Umecki dał plag pięćdziesiąt za asygncyią IP Pawłowicza", a był on jednym z bliższych współpracowników A. Chmary. Miał A. Chmara proces z Prószyńskimi o „uciekłych" jakoby z Siemkowa chłopów. Prószyńscy twierdzili, że to wolni chłopi, A. Chmara zaś zapewniał, że to jego poddani. Por. NGAB, F 1727, op. 1 rkps 45, k. 5v, 188—192v, Dekret oczywisty A. Chmary z Prószyńskimi, 5 IX 1781. Por. też BJ, rkps Przyb. 582/14, nl., Józef Zaniewicz do A. Chmary, Raków 30 IX 1779 — pisał o uciecze dwóch poddanych, „co poszli od żon i dzieci", informował, że znalazł ich w Wilnie, dodawał, że siedzą w wieży do rozkazu WP, mieli długi, to hultaje i pijacy, wychodząc stąd „na wędrówkę", jeszcze żyda rakowskiego okradli. Por. też, BJ, rkps 6649, k. 8, Szewe Zletrzewicki rabi do A. Chmary, Siemków 15 II 1771 — pisał o dwóch chłopach z Czuczan i Gródka, którzy zmówili się i „precz poszli", z jakiej przyczyny, nie wiedział, dodawał, że także ich ojcowie ich szukają. Zaznaczmy, że czasem uciekinierzy wracali sami. Por. BJ, rkps 6649, k. 21, Michał Żyłłok Kamieński do A. Chmary, Siemków 8 III 1771. Por. też o pojedynczych przypadkach: BJ, rkps 6664, k. 150, A. Przesmycki do [A. Chmary], Siemków 8 IX 1781; BJ, rkps 6651, k. 57, M. Żyłłok Kamieński do A. Chmary, Siemków 21 V 1773; BJ, rkps 6655, k. 220, Maciej Bułharowski do A. Chmary, Hołynka 26 VIII 1782.

60 NGAB, F 694, op. 1, rkps 2228, k. 6v—9, O ucieczkach chłopów, b.d.m.

61 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 98, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Wilno 7 II 1780.

62 NGAB, F 1727, op. 1 rkps 24, k. 148—149v, Akt listu od prześwietnego województwa do biskupa [I.] Massalskiego, [Mińsk] 19 III 1785.

63 Por. BJ, rkps 6664, k. 178v, A. Przesmycki do [A. Chmary], Siemków 7 XII 1781.

64 Por. BJ, rkps 6648, k. 62, [M. Żyłłok Kamieński] do A. Chmary, Hołynka 19 IV 1769.

ich dalszego rozwoju i powodzenia[65]. Chmarowie uczyli również pisać co zdolniejsze dzieci chłopskie[66]. A. Chmara starał się płacić swej czeladzi w terminie[67], by nie dawać powodów do niezadowolenia. Odnosił do siebie płynące z różnych stron informacje — niekoniecznie prawdziwe — pokazujące, do czego mogą doprowadzić złe zarządzanie majątkiem i wyzyskiwanie chłopa[68], ale także te dotyczące faktycznych zdarzeń, takich jak rozboje wszczynane przez pijanych chłopów, kończące się koniecznością sprowadzenia kata[69]. Problem pijaństwa pojawiał się w dobrach A. Chmary, choć może nie w tak ekstremalnej skali i postaci[70]. Nie tolerował również ostatni wojewoda miński gry w karty, uznając ją za prostą drogę do ruiny[71] — za to karcił nie tylko włościan, ale również deputatów w trybunale w czasie, gdy pełnił funkcję marszałka trybunalskiego, wówczas także starał się ukrócić gry hazardowe o czym już wspominano. Był A. Chmara świadom innych kłopotów, które sprawiać mogą swawolni chłopi. Miał z nimi kontakt już w początkach swej kariery na dworze M.A. Sapiehy[72]. Ciągle go zresztą dochodziły głosy o ich nieposłuszeństwie czy lenistwie, małej zdatności do nauki[73], problemach obyczajowych[74], popełnianych przez nich drobnych kradzieżach[75] albo rozbojach[76], najczęściej jednak o bra-

---

65 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 75, k. 11, Skrypt asekuracyjny Teodora Wiażewicza, 27 VIII 1772.

66 Por. BJ, rkps 6664, k. 131, A. Przesmycki do [A. Chmary], Siemków 13 VII 1781.

67 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 73, k. 25, Regestr należnego jurgieltu czeladzi folwarcznej w Siemkowie, Gródku, Zaceniu i Dubowlanach, 1803.

68 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 106, k. 64v, Respons na list z Litwy do Warszawy pisany, b.d.

69 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 17, NN do [A. Chmary], b.d.m.

70 Por. np. BJ, rkps 6641, k. 17—18, I. Bychowiec do A. Chmary, Siemków 11 VII 1757; BJ, rkps 6664, k. 132, A. Przesmycki do [A. Chmary], Siemków 20 VII 1781 — tu interesująca historia. [?] Hryniewicz budowniczy pobił niejakiego Ranta, zarządcę, co I. Bychowiec komentował: „Nieszkoda, że pobił, bo on dawno tego wart był, ale że Hryniewicz bił bezrozumnie kijem i o mur głową". Rant pił i do fabryki sobie gorzałkę nosić kazał, Hryniewicz tego zabronił, a ten hardo odpowiedział. Dalej I. Bychowiec informował, że Hryniewicza złajał za ten głupi postępek. Cały czas mówiono również o hajdamakach. Por. np. BJ, rkps 6637, k. 12, J.[ózef] Laskowski do [A. Chmary], Biała Cerkiew 6 VI 1752.

71 Por. BN, rkps 9002/2, k. 147, A. Chmara do M. Chmarzyny, Wilno 30 V 1768.

72 Por. np. BJ, rkps 6637, k. 35—35v, 37, 50, H.S.? Puzinowski do [A. Chmary], Mińsk 8 i 14 X 1752, Siemków 23 X 1752; BJ, rkps 6637, k. 95, Jan Łapicki do [A. Chmary], Obidowicze 16 XII 1752.

73 Por. np. BJ, rkps 6637, k. 37, H.S.? Puzinowski do [A. Chmary], Mińsk 14 X 1752.

74 BJ, rkps 6637, k. 95, Jan Łapicki do [A. Chmary], Obidowicze 16 XII 1752.

75 Por. np. BJ, rkps 6665, k. 39, 63, O. Pawłowicz do A. Chmary, Siemków 27 X 1775, 18 II 1776 — tu o chłopach, co wykradali zboże, ale złapani zostali w nocy na gorącym uczynku; później o wykradaniu gorzałki przez chłopa, który „z tyłu" wchodził do magazynu.

76 Por. np. BJ, rkps 6655, k. 237—240v, A. Przesmycki do A. Chmary, Siemków 6 IX 1782 — informował, że został napadnięty przez ślusarza gródeckiego i jego syna z dwoma czeladnikami, pisał, że gdyby nie uciekł, byłby pobity albo zabity. Zapewniał, że jak złapie czeladników, „oćwiczy" każdego publicznie, radził też lepiej ich zamienić na Niemców, ci bowiem są mniej hardzi i nie spra-

ku rąk do pracy[77]— przypuszczalnie z tego brała się, przynajmniej częściowo, jego dobroć. Po śmierci A. Chmary — co wydaje się istotne, choć dane, którymi dysponujemy na ten temat, są cząstkowe — pewne standardy postępowania z włościanami nie zmieniły się, dalej dbano o poddanych[78], a wcześniej, jeszcze za życia A. Chmary, niezachowujących tych standardów ekonomów usuwano, do czego przyczyniali się dostrzegający takie złe zachowania współpracownicy A. Chmary[79]. Również M. Chmarzyna reagowała bardzo stanowczo, gdy dowiadywała się o krzywdzeniu chłopów. Zdarzyło się, że za pobicie bez powodu chłopa w dobrach jej ojca zażądała usunięcia prezbitera rewiatyckiego[80]. O sprawiedliwe zachowania względem włościan dbali także współpracownicy A. Chmary, którzy czasami apelowali, również do swego pryncypała o przestrzeganie odpowiednich standardów, co czyniono jednak w szczególnych przypadkach[81].

Tę ocenę A. Chmary jako „dobrego pana" możemy chyba przenieść na jego stosunki z ludnością żydowską. Nie miał z nią większych problemów, ale w tym przypadku zakres jego kontaktów był chyba mniejszy — swe działania ograniczał do utrzymywania sprawiedliwych, w jego mniemaniu, relacji między kahałami a ludnością żydowską[82]. Chmarowie okazywali szacunek Żydom, zupełnie

---

wiają tylu problemów. A. Przesmycki dodawał, że jak został zaatakowany, to nikt mu na pomoc nie przyszedł. Trzeba tu jednak zaznaczyć, że wcześniej sam pobił owego ślusarza. O pobitym ekonomie pisał również J.T. Gieysztor. Por. BJ, rkps 6663, k. 27v, J.T. Gieysztor do A. Chmary, Wilno 1 VI 1772.

77 BJ, rkps 6637, k. 22, Rud[olf] Finckenstein do A. Chmary, Grodno 20 VII 1752 — tu m.in. mądra uwaga: żniwa za pasem, brak ludzi, „człeka nie zgonisz potym. Za czym w tej porze jeszcze można".

78 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 27, k. 21, Regestr na roczną bieliznę dla czeladzi siemkowskiej, Siemków 10 IX 1808, podpis: [A.] Przysiecki. LMAVB, F 21, rkps 58, k. 34—35v, [?] Przysiecki do Hilarego Chmary, Adam Maryn? 17 II 1812.

79 Por. BJ, rkps 6663, k. 13—13v, J.T. Gieysztor do A. Chmary, Giże 17 II 1772 — taką skargę złożył on na Antoniego Kamieńskiego, który pił i bił ludzi, był „prawie bezrozumny", myślał, że jest panem w Giżach, poddani mówili, że nigdy takiego „dziwackiego" nie widzieli. Dodawał, że wielokrotnie zwracał mu uwagę na złe zachowanie. Puentował: z tego pijaństwa „wszystkie inne gorsze rodzą się" rzeczy. Okazało się, że miał rację — ów Kamieński pobił ciężko chłopa, tak ciężko, że „i na śmierć go ksiądz dysponował", zalecał usunąć złego dyspozytora z majątku. Por. BJ, rkps 6663, k. 25, J.T. Gieysztor do A. Chmary, Wilno 25 V 1772.

80 Por. BN, rkps 9003, k. 62, M. Chmarzyna do A. Chmary, Rewiatycze 5 IX 1764.

81 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 117, Antoni Modzelewski „oficjał" do A Chmary, Wilno 17 I 1788; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 3—3v, [M. Paszkowski] do [A. Chmary?], Horodyszcze 20 V 1799 — tu prośba o sprawiedliwość wobec poddanego, który znalazł pieniądze, prosił, by połowa tej sumy „chłopku" była oddana, bo mu się należy.

82 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 41, k. 50, [?] Chodakowski do A. Chmary, Raków 8 IX 1768; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 80, Franciszek Bielski do A. Chmary, b.d.m. Przypuszczalnie kwestią sporów było nakładanie podatków przez kahały na karczmy i żydowskich arendarzy oraz spłaty długów kahałów, przerzucane przez nie na ludność żydowską. Por. S. Kościalkowski, *Antoni*

naturalnie traktowali i szanowali ich obyczaje, o czym świadczyły codzienne zdarzenia, np. gdy wyjeżdżający w szabas gość miał problemy z transportem, którym w okolicy zajmowali się Żydzi, M. Chmarzyna nakazała pomóc mu jej własnymi „podwodami”[83].

Na ten pozytywny portret A. Chmary jako „dobrego pana” cień rzuca jeden dość tajemniczy przypadek. Chodzi o nie do końca jasną wzmiankę w liście Józefa Galińskiego z 1794 roku. Wynika z niej, że A. Chmara sprzedał chłopa [?] Piszczale. J. Galiński pisał, że „wielką liczbę gospodarzy śmierć zabrała”, prosił więc o darowanie chłopa „albo sprzedaj Onego”, za taką cenę, za jaką chłopa Piszczale sprzedałeś, „to jest za złotych pięćset”[84]. Kwestia interpretacji tej wzmianki pozostaje otwarta, ale jej wymowa — biorąc pod uwagę czas zdarzenia — jest niekorzystna dla A. Chmary. Dla równowagi stwierdzić możemy, że jego dwór i gospodarstwo oraz Chmarowie jako gospodarze już w latach siedemdziesiątych XVIII wieku w dość powszechnej opinii uchodzili za wzór godny naśladowania. W wierszu z 1774 roku dedykowanym Chmarom pisano m.in., że u nich „Miłość nad bliźnim, z szczodrością góruje”, podkreślano ich ludzkość, grzeczność, roztropność, że nikomu nie chcą szkodzić, owszem, „żyją obficie, lecz z gospodarowania swego, nie z cudzych dóbr intrat wybierania”, po prostu: „ich dom rajem nazwać może”[85].

Ostatni wojewoda miński był, jak się wydaje, dobrym gospodarzem, o czym świadczą jego rozsądne podejście do włościan oraz dbałość o archiwum domowe[86], a dalej pilnowanie i dbanie — niekiedy na drodze procesów — o prawne zabezpieczenie swych włości i zaspokajanie kredytorów[87]. Moment, kiedy

---

Tyzenhauz podskarbi nadworny litewski, t. 2, Londyn 1971, s. 235— 236. A. Chmara opowiadał się zazwyczaj po stronie „wolnej” ludności żydowskiej a przeciw kahałom.

83 BStW, rkps akc. 1780, k. 30, M. Chmarzyna do A. Chmary, [Siemków?] 5 VIII 1774 [drugi list]. Por. też BStW, rkps akc. 1780, k. 256a, M. Chmarzyna do A. Chmary, Hołynka 12 [?] [1779?].

84 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 27, Józef Galiński chorążyc [orszański?] do [A. Chmary], Prączykowo? 20 VII 1794.

85 BJ, rkps 6211, k. 39, Wiersz Łossowskiej łowczyny słonimskiej dla Chmarów instygatorów, 19 IV 1774.

86 O archiwum Chmarów już wspominano, por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 22, k. 9—15, Regestr papierów Dubrowskich fascykuły 15—18. Tak tworzone były pliki różnych innych spraw, a następnie, po zakończeniu sprawy, umieszczano je w archiwum domowym. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 17, k. 17, Sprawa A. Chmary z Wołodkowiczami. 1777.

87 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 17, k. 13, Sprawa A. Chmary z A. Tyzenhauzem chorążym wileńskim, 1804, co było kosztowne, ekspensa na proceder z nim prowadzony począwszy od 1793 wynosiły 10 087 złp, NGAB, F 1324, op. 1, rkps 17, k. 14v; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 17, k. 17, Sprawa A. Chmary z Wołodkowiczami. 1777; LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 74, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Białystok 23 VIII 1757.

A. Chmara został samodzielnym gospodarzem, jest trudny do uchwycenia, ale stało się to na pewno w latach pięćdziesiątych XVIII wieku, a na pewno był nim, gdy nabył Siemków[88], choć już nieco wcześniej wykazywał umiejętność dbania o swe pierwsze dobra, a przecież łączył to z bardzo absorbującą służbą u Michała Antoniego Sapiehy. Sam z pewnością w tym czasie na niwie gospodarczej by jednak sukcesów nie osiągnął, gdyby nie pomagali mu w jego interesach domowych — również związani z Sapiehami — ojciec Antoni, młodszy brat Joachim Chmara[89] oraz pisarz grodzki słonimski [?] Piszczało[90]. Gdy jednak tylko mógł i gdy obowiązki mu na to pozwalały, A. Chmara sam o swe dobra zabiegał, wykorzystując przy tym swą pozycję przy dworze sapieżyńskim. W listopadzie 1751 roku zabiegał u M.T. Łopacińskiego — wtedy wicemarszałka trybunału — o wsparcie jego sprawy o grunta należące do Gródka[91]. W tym czasie starał się pomagać swemu ojcu Antoniemu[92], który miał nieformalną pieczę nad wszystkimi majątkami Chmarów. Z pewnością, by godzić interesy swego pryncypała M.A. Sapiehy i swej rodziny, A. Chmara musiał wówczas wykazywać się talentem organizacyjnym i sporą energią, ale również — czym się sam chwalił — rzetelnością oraz uczciwością we wszystkich swoich działaniach i przedsięwzięciach[93].

A. Chmara zostawił — o czym wspomniano w jednej z mów pogrzebowych — najpiękniejsze majątki[94], takie jak włość siemkowska ze wspaniałym, zbudowanym przez niego pałacem. Z pewnością możemy uznać, że stał się A. Chmara człowiekiem zamożnym — do swego stanu posiadania doszedł, rozpoczynając prawie od zera, dzięki swej pracy na rzecz domu Sapiehów, a także dzięki pomocy ojca, Antoniego Chmary, i jego żony Katarzyny. Na miano dobrego gospodarza zasłużył sobie właściwym podejściem do poddanych oraz bardzo dobrym doborem współpracowników, zarządców czy ekonomów, chociaż trzeba również przyznać, że gdy bywał w swych majątkach, to sam się nimi zajmował osobiście,

---

88 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 23, k. 20, 22v, A.M. Sapieha i M.K. Sapieha przeciw Michałowi Wołodkowiczowi; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 23, k. 24—30v, Replika A. Chmary w sprawie dóbr siemkowskich, b.d.

89 BO, rkps 4909, p. 16, nl., J. Chmara do [A. Chmary], Słonim 7 V 1751.

90 Ibidem.

91 LVIA, F 1135, op. 14 rkps 18, k. 37—37v, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 10 XI 1751.

92 BN, rkps 9001, k. 52, 56—58, Antoni Chmara ojciec do Adama Chmary, Chmarzyszki 12 IV 1752. Jedyną poważniejszą sprawą mogła być sprawa w sądzie mińskim z Zajarskimi i [?] Jasińskim. Inne dotyczyły bieżących zakupów drobnych towarów (miód, jesiotr).

93 Por. np. AN Kr., ASang., Teki arabskie, rkps 254/3, s. 251—252, A. Chmara do [Pawła Karola Sanguszki], b.m. 19 I 1762.

94 *Opisanie aktu pogrzebowego A. Chmary*, s. 57—58, Kazanie na pogrzebie [...] X. Józefa Kamińskiego, prałata, [Dubrowy] 10 VII 1805.

o czym świadczą wydawane przez niego kwity na różne sprawunki, wykazy, co pobrano z Siemkowa, a co przywieziono do niego[95], informacje o sprzedanej wódce i po jakich cenach[96], dane o wydatkach kuchni[97] czy w ogóle o zabiegach związanych z funkcjonowaniem majątków[98]. Częściej jednak nie było go w jego dobrach. Wówczas polegał na swych współpracownikach. Jego dobrymi komisarzami-administratorami byli: Ignacy Bychowiec[99], Michał Humiecki[100], Józef T. Gieysztor[101], Benedykt i Ignacy Przysieccy[102], Onufry Pawłowicz[103], Adam Przesmycki[104], Józef Iwaszkiewicz i Michał Żyłłok Kamieński[105]. Ci uczyli

---

95 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 27, k. 1—4, 58—59, 175—359, Kwity różne A. Chmary z lat 1769—1808.

96 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 27, k. 8, Kwity różne A. Chmary. 29 VII 1790, o sprzedanej wódce żydowi zasławskiem i żydowi Mowszy arendarzowi do karczmy w Siemkowie.

97 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 26, k. 1—39, 52—105, Rozporządzenia A. Chmary.

98 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 12, k. 88, A. Chmara do M. Chmarzyny, b.d.m.; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 27, k. 42v, Prośba [A. Chmary], b.d.m. Por. H. Mościcki, *Dzieje porozbiorowe*, t. 1, s. 342—343.

99 Wiele mu zawdzięczał w pierwszych latach swojej samodzielności i którego śmierć szczerze opłakiwał. Por. BN, rkps 9002/1, k. 163, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 2 VI 1760.

100 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 91, k. 47, Ordynarya i pensja dla IP Michała Humieckiego administratora siemkowskiego, 2 IV 1777. Jurgielt wynosił 120 złp, do tego liczne produkty, zboża, sól, mięso.

101 Por. np. BJ, rkps 6645, J.T. Gieysztor do A. Chmary, Królewiec 3 VI 1764; BJ, rkps 6649, k. 32—33, J.T. Gieysztor do A. Chmary, Giże 30 III 1771. Zajmował on się Giżami. W 1780 roku sam pisał do A. Chmary, że ma 58 lat i z tego 36 służył A. Chmarze. Por. BJ, rkps 6663, k. 140, J.T. Gieysztor do A. Chmary, Giże 13 X 1780.

102 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 45, [?] Przysiecki do ekonoma hołyńskiego [M.] Szaniawskiego, Wilno 6 II 1786. O śmierci smutnej Ignacego Przysieckiego, nad którym czuwał w ostatnich chwilach jego życia J. Chmara. Por. BJ, rkps 6662, k. 26, J, Chmara do A. Chmary, Michałowszczyzna 23 I 1790; BJ, rkps 6662, k. 24, J. Chmara do [B. Przysieckiego], Michałowszczyzna 23 I 1790 — tu informacja, że „na dniu dzisiejszym" umarł ojciec Wać Pana Ignacy Przysiecki.

103 O jego pracy dla A. Chmary i poświęceniu dla niego świadczy cały plik jego listów z lat 1774—1780, liczący 329 kart. Zajmował się on właściwie wszystkim, począwszy od spraw gospodarskich po rady polityczne, których udzielał swemu pryncypałowi. Stawiał rusztowania w Siemkowie, przygotowywał stancje na sejmiki mińskie czy na czas kontraktów, posyłał kiełbasy, puszczał w arendy. Najwięcej zajmował się Siemkowem. Por. np. BJ, rkps 6665, k. 6—6v, 8—9, 11—12v, 13—14, 21—21v, 27, 55, 94, 97, 291—292, 295, 329, O. Pawłowicz do A. Chmary, Siemków 6, 10 VI 1774, 24 II, 3 III, 10 i 24 IV 1775, 22 I, 23 VIII, 6 IX ,18 X, 1 XI 1776, 22 XII 1780.

104 Por. np. BJ, rkps 6664, k. 1, 3, 11, 16, 22, 29, 41—42, 152—153, 174, A.[dam] Przesmycki do [A. Chmary], Siemków 26 XII 1777, 23, 24 I, 11 IV, 12 XI 1778, 14 IV, 8 X 1779, 28 III 1780, 14 IX, 23 XI 1781 — odpowiedzialny był za folwark w Siemkowie, za utrzymanie robót polowych, za ludzi, za spławy.

105 Por. np. BJ, rkps 6649, k. 3, 27—28, 29—30, M.[ichał] Żyłłok Kamieński do A. Chmary, Dubrowka 20 I 1771, [Siemków] 15, 22 III 1771; BJ, rkps 6651, k. 4—4v, 7, 9, 15, 22, 39, Michał Żyłłok [Kamieński] do A. Chmary, Siemków 8, 18, 22 I, 19 II, 19 III, 16 IV 1773. Doglądał robót gospodarskich, wyszukiwał zdatnych zarządców — o jednym z nich pisał: „umie czytać i pisać, i zda się być człowiek dobry"; wyszukiwał też ludzi zdatnych do dworu — o jednym z nich pisał do A. Chmary: „urody

innych[106]. Nad spławami organizowanymi przez A. Chmarę czuwał Franciszek Bielski[107], który pomagał również w zarządzaniu majątkiem[108], a czasami, gdy nie miał innych zajęć, pomimo iż faktycznie był blisko związany z wojewodą, zajmował się zwykłym gospodarzeniem[109]. Wydaje się, że większość osób z „dworu" A. Chmary była mu oddana. Taka ocena może wynikać z ich zaangażowania w jego sprawy, niekiedy nawet na pograniczu prawa, jak np. wtedy, kiedy Jan Franciszek Piotraszko i Onufry Pawłowicz „tumultem na mnie napadli", jak pisał, skarżąc się, przeciwnik A. Chmary A.M. Bykowski[110], czy wówczas, gdy J.F. Piotraszko bronił rekrutów branych przez [?] Horaina oraz napadniętego przez niego O. Pawłowicza[111]. W dużej mierze dzięki odpowiedniemu doborowi współpracowników, ekonomów, gubernatorów itp. majątki A. Chmary bez większych perturbacji rozwijały się także w czasach niepokojów w Rzeczypospolitej, elekcji w 1764 roku czy konfederacji barskiej[112]— w żadnym momencie nie zostały opuszczone przez ich opiekunów, co więcej, nawet wtedy, gdy nie było w kraju bezpiecznie, starano się organizować spławy do Królewca[113].

Zatrudniani przez A. Chmarę ludzie byli dobrze opłacani, choć płacił mniej jak jego wcześniejszy opiekun M.A. Sapieha. Przykładowo, O. Pawłowicz, świadczący usługi od 20 marca 1771 roku, otrzymywał 160 złp na rok, a od 1787 roku — 500 złp, plus różne dodatki, np. owies dla koni[114], a przypomnijmy, że A. Chmara w 1749 roku dostawał od M.A. Sapiehy 120 złp miesięcznie, zajmując drugą pozycję na dworze sapieżyńskim pod względem wysokości płacy, pozostali

---

pięknej, może być zdatny do usługi jakiej w pokoju". Michał Żyłłok był synem dawnego dworzanina M.A. Sapiehy, zaprzyjaźnionego z A. Chmarą Macieja Żyłłoka, ten pytał, jak jego syn sprawuje się na usługach WP. BJ, rkps 6649, k. 31, Maciej Żyłłok Kamieński do A. Chmary, Dubrowka 29 III 1771.

106 Por. R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, t. 1, s. 142.

107 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 27, k. 52—52v, Franciszek Bielski do [A. Chmary], Bohdaniszki 15 IV 1775 — tu jedna z relacji, jak przedsięwzięcie jest realizowane.

108 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 31, k. 79—80, Franciszek Bielski do A. Chmary, b.d.m.

109 Ibidem, k. 80v. Pisał m.in.: „Bydło z łaski pana Boga już zdrowe", tylko dwie jałówki zdechły i cieląt troje. Świnie okrutnie padały, nie tylko u nich, ale w okolicy, wieprza, który chorował, kazał zabić i patrzył, jaki ma za defekt — cała wątroba była we wrzodach, a te koło gardła też były.

110 AGAD, ZACz., rkps 685, s. 62—63, A.M. Bykowski do [A. Chmary], Mińsk 15 XII 1775 — przy tej okazji prosił, aby dał przykład sprawiedliwości. Czy były jakieś reperkusje tego zdarzenia, nie wiemy.

111 AGAD, ZACz., rkps 685, s. 71—72, J.F. Piotraszko do [A. Chmary], Siekmów 24 VI 1776.

112 Por. np. BJ, rkps 6645, k. 1—1v, 5—6, 15, 60—61v, J.T. Gieysztor do A. Chmary, Luliszki 10 I 1764, 2 II 1764, b.m. 6 IV 1764, Giże 4 IX 1764.

113 Por. np. BJ, rkps 6645, k. 1—1v, 15, 34—37, 60—61v, J.T. Gieysztor do A. Chmary, Luliszki 10 I 1764, b.m. 6 IV 1764, b.m. 25 V 1764, [Królewiec] 25 V 1764, Królewiec 3 VI 1764, Giże 4 IX 1764; BJ, rkps 6645, k. 26—27, [Maciej] Moraczewski do A. Chmary?, Dereczyn 7 V 1764.

114 BJ, rkps 6211, k. 53, 91, Silva rerum A. Chmary.

nie mieli nawet połowy tego[115]. Inni „służący" na dworze A. Chmary dostawali mniej, ale i tak były to — jak się wydaje — pensje godne. Michał Żyłłok przyjęty 1 kwietnia 1770 dostawał na rok 300 złp, Jerzy Boreysza „zgodzony" na „kredensarza" 1 września 1760 roku — 100 tynfów[116]. Do tego należy doliczyć pełne utrzymanie i różne dodatki. Trzeba zaznaczyć, że A. Chmara zawsze odnosił się do współpracowników, nawet tych najniższego szczebla dworzan, grzecznie i z szacunkiem. Nie rozkazywał, lecz prosił. Pisał np.: „Prośba do łaskawej uczynności"[117] czy „prosić W: sekretarza Szeybe [Scheybe]"[118], to wprawdzie tylko grzeczne zwroty, ale w przypadku A. Chmary będące odbiciem jego natury albo przyjętej przez niego filozofii postępowania we wszelkich sprawa dotyczących funkcjonowania jego majątków. Sam A. Chmara utrzymywał interesy w Królewcu[119] i Mitawie, gdzie miał kontakt z K. Caplinem, związanym z P. Rumiancewem, z którym prowadził handel tytoniem[120]. Nasiona buraków, marchwi, rzepy, kapusty sprowadzał z Petersburga[121]. W jego dobrach ciągle trwały prace budowlane, remontował albo stawiał nowe młyny, cerkwie, kaplice, zabudowania gospodarcze lub dworskie[122]. Skala tych różnych przedsięwzięć ekonomicz-

---

115 LNB, F 103, dz. VIII, rkps 551, k. 2—3, Regulamen dworu, 1 VII 1749.

116 BJ, rkps 6211, k. 52, 55, Silva rerum A. Chmary. Zatrudniani w latach sześćdziesiątych: Tomasz kucharz miał 50 złp na rok, Maciej kucharz — 300 tynfów na rok, [?] Pozyrski — 100 złp na rok, [?] Nowodworski zarządca Siemkowa — 100 złp 1760. Ibidem, k. 55v, 57, 74v, 85. Później kwoty te znacznie wzrosły, co było jednak odbiciem sytuacji ogólnej kraju, spadku wartości pieniądza, a nie tylko hojności A. Chmary. „Zgodzony" w 1788 roku [?] Pawlikowski dostał 300 złp, a „zgodzony" w 1790 roku [?] Janowski — 500 złp, natomiast przyjęty w 1800 roku Franciszek Markiewicz — 600 złp na rok. Ibidem, k. 92.

117 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 27, k. 42, Prośba [A. Chmary], b.d.m.

118 Ibidem, k. 42v.

119 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 58, k. 1—38, Regestry różne sprawunków, papierów, dokumentów, regestru sprawunków w Królewcu II poł XVIII w.; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 9, k. 42, Kopia punktów JW. [F.] Bielskiemu jadącemu do Królewca, 26 IV 1781; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 26, k. 50, Regestr lekarstw z Królewca sprowadzanych, 7 IV 1790, podpis: A. Chmara; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 9, k. 27, Rachunek dla A. Chmary, Królewiec 20 II 1796. Z Królewca do Choroszewicz i Siemkowa sprowadzał m.in. wina francuskie w dobrym gatunku, młode i stare, oliwę prowansalską, wódkę francuską, ocet winny, wina szampańskie czerwone, „w najlepszym gatunku" butelek 24, bursztyn do kadzenia, wina reńskie stare.

120 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 90, k. 23—23v, Kontrakt A. Chmary z kupcem z Mitawy Klimem Caplinem poddanym grafa „Romancowa" — Piotra Rumiancewa feldmarszałka — obywatelem rosyjskim, 2 II 1781 — ten dla umowy kilkakrotnie przyjeżdżał do Siemkowa.

121 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 27, k. 42v, Prośba [A. Chmary], b.d.m.

122 BJ, rkps 6211, k. 102—103v, Silva rerum A. Chmary. Sam z dumą wymieniał co zbudował: pałac i oficyny w Siemkowie, budynki gospodarskie i dworskie w Zaceniu i Dubrowach, murowana cerkiew ruskiego obrządku w Gródku Sołomereckim, tu nowy młyn, austeria w Dubrowach, nowy folwark na podmurówce w Dubrowach, nowy folwark w Sielańczch?, nowy młyn w Zaceniu, kościół murowany w Dubrowach.

nych na owe czasy wydaje się duża. A. Chmara utrzymywał dwór siemkowski chyba na dobrej stopie, w każdym razie jego funkcjonowanie w okresie od końca września 1788 roku do początku kwietnia 1789 roku, czyli w okresie, kiedy wojewody nie było w Siemkowie, kosztowało 4 356 złp[123]. A. Chmara z pewnością był człowiekiem oszczędnym, ale pozwalał sobie — o czym świadczą jego zamówienia z Królewca — na drobne ekstrawagancje i zakupy towarów wówczas uchodzących za luksusowe, ale w ilościach rozsądnych. Na co dzień jednak myślał „po gospodarsku", niekiedy nawet do przesady. Zdarzyło się — o czym pisał do żony, a to ma w kontekście jej potrzeb swoją wymowę — że specjalnie wysłał swego kowala do Dereczyna, by ten porozmawiał z tamtejszym kowalem o możliwości zrobienia własnym sumptem „resorów", aby nie trzeba było kupować nowej „landary". A. Chmara żonę jednak zapewniał, że „dla Twojej wygody chciałem kupić"[124], niemniej taniej było wyremontować stary powóz.

A. Chmara natomiast okazał się szczodry w zapisach testamentowych. Co prawda jego testamentu nie znamy, ale niektóre jego punkty znalazły się w zapiskach autobiograficznych. Wynika z nich, że już 1 grudnia 1789 roku zapisał żonie prawa dożywotnie do Siemkowa, Choroszewicz i Hołynki, a później Janowi Komarowi, „siestrzanowi swemu" — 5 000 złp[125]. Dawał też hojną ręką posagi spokrewnionym pannom od 1 000 złp do 12 500 złp — to „Katarzynie Przysieckiej siostrzenicy mojej". Takich zapisów uczynił osiem, m.in. dla Konstancji Przysieckiej, idącej za Onufrego? Dworzeckiego — 4 tys. złp; dla „Johanny" Przysieckiej, idącej za Trojana Świętorzeckiego — 4 tys. zł; dla panny Franciszki Lenkiewiczowej za usługi dla jego żony, idącej za Benedykta Przysieckiego obiecał dać posag, ale sumy nieokreślił[126].

Oczywiście, w majątkach A. Chmary zdarzały się również problemy, o czym może świadczyć „Raport o nieładzie dziejącym się w Siemkowie"[127], ale nigdy faktycznie nie były to kłopoty paraliżujące funkcjonowanie majątku. Ten stan był w dużej mierze zasługą A. Chmary i jego współpracowników, ale nie ulega wątpliwości, że mocno przyczyniła się do tego również jego żona Marianna, której w czasie nieobecności męża w majątku zajmowała się wszystkim[128].

---

123 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 120, k. 28—32, Raport z Siemkowa i Gródka, [1789] — tu wydatki z dworu a bieżące potrzeby notowane od 26 X 1788 do 4 IV 1789, łącznie 4 356 złp.

124 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 134, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 12 XI 1788.

125 BJ, rkps 6211, k. 101, Silva rerum A. Chmary.

126 Ibidem, k. 101—101v.

127 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 42, k. 83, Raport o nieładzie dziejącym się w Siemkowie, b.d.m.

128 Tu por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 160, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Szczorsy 27 IV 1779.

Ocena A. Chmary jako głowy rodziny i męża zdaje się nastręczać najwięcej problemów interpretacyjnych. Do małżeństwa między Adamem Chmarą a Marianną z Woynów Orańską, przypomnijmy, doszło 7 listopada 1756 roku[129]. Ich związek wcześniej pobłogosławili rodzice Adama[130] i ojciec panny młodej, który był gorącym orędownikiem tego małżeństwa. Para ta nigdy nie doczekała się potomstwa[131]. A. Chmara przez bardzo długie okresy pozostawał poza domem i sam *nomen omen* narzekał, że już trzy dni po ślubie musi wyjeżdżać. Niemniej potomstwa parze życzono[132]. Możemy przypuszczać — taka była chyba też opinia bliskich Chmarów — że powodem braku dzieci była niepłodność Marianny. Starano się ją pocieszać, choć niekiedy czyniono to dosyć niezręcznie. W zapisach autobiograficznych A. Chmary znalazł się wiersz dla żony: *Wiersz z okoliczności żalu zerwanych przez kogoś dwóch Wiszenek pierwszy raz na drzewie rodzących się w ogrodzie siemkowskim*, w nim pisano: „Pani zacna, cnotliwa, kochana i godna; Tym tylko ubliżona w szczęściu, że niepłodna". W jego dalszej części autor, chcąc nieco jeszcze pocieszyć M. Chmarzynę, chyba dość niefortunnie, porównał zerwane dwie wisienki do potomstwa, które, gdyby było, mogłoby zginąć: „Tym Pani ukoj boleść i osłodź przypadki; że może, tak by się też nie wiodły i dziatki"[133]. Warto zauważyć, że wątek dzieci nie pojawił się ani razu w znanej korespondencji małżonków Chmarów, za to co chwila mowa była o zdrowiu Marianny. Nie zapominał więc A. Chmara w czasie swych wyjazdów z troską pytać w listach o zdrowie małżonki, zalecając, by o nie dbała — tak było od początku ich małżeństwa właściwie do końca. W tej kwestii żądał od żony — może nieco żartobliwie — posłuszeństwa i nakazywał, by słuchała doktorów[134]. W autobiograficznych notatkach zapisał, co znamienne, datę dzienną 28 czerwca 1757 roku, kiedy żonie — wówczas jeszcze narzeczonej — pierwszy raz puszczano

---

129 LVIA, F 1135, op. 14, rkps 18, k. 50, A. Chmara do [M.T. Łopacińskiego], Słonim 7 XI 1756. Datę tę potwierdza: BJ, rkps 6211, k. 82, Silva rerum A. Chmary. Zapis na końcu z podpisem Benedykta Przysieckiego po śmierci A. Chmary.

130 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 62, k. 140, Antoni Chmara ojciec do syna Adama, Rakowiec 1 XI 1756.

131 H. Mościcki, *Chmara Adam*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 315; A. Boniecki, *Herbarz Polski*, cz. 1: *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, t. 2, Warszawa 1900, s. 392; S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 2, Warszawa 1905, s. 187—188.

132 LNB, F 5, op. 1, rkps 5397, s. 89, NN [Ksiądz] do Adama Chmary, Warszawa 27 [III?] 1766.

133 BJ, rkps 6211, k. 39, Wiersz z okoliczności żalu zerwanych przez kogoś dwóch Wiszenek pierwszy raz na drzewie rodzących się w ogrodzie siemkowskim.

134 Por. np. BN, rkps 9002/1, k 41, A. Chmara do M. Chmarzyny, Białystok 24 VIII 1757; BN, rkps 9002/2, k. 124, A. Chmara do M. Chmarzyny, Warszawa 10 XI 1766 — pisał, rezolutnie stwierdzając, że żona nie kocha go tak szczerze, jak mówi, bo o zdrowie nie dba, nakazywał jej jechać puścić sobie krew. Por. też NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 135, 178, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 19 XI, 31 XII 1788.

krew[135]. M. Chmarzyna niekiedy w przypływie złości złośliwie odpowiadała mężowi na jego listy pisane z troską o jej zdrowie, szczególnie gdy kuracja okazywała się mało skuteczna, nawet zarzucała mu, że sprowadził doktora, aby się jej „prendzej pozbył"[136]. Starał się również A. Chmara chronić żonę przed bolesnymi doświadczeniami, jak w przypadku śmierci jego matki, kiedy pisał do Marianny: „Nie śmiem ciebie tu zapraszać na okropne i smutne zabawy"[137]. Pozornie zdawać by się mogło, że było to małżeństwo idealne. Współcześni im nawet wiersze o nim układali, dając je za przykład godny naśladowania[138], a sami małżonkowie wierszami składali sobie życzenia świąteczne czy imieninowe[139]. Zastanawiać jednak mogą relacje A. Chmary z żoną. W sprawach zarządu dóbr pozostawiał jej wielką swobodę — kiedy był nieobecny, wtedy na jej barkach pozostawiał wszystkie gospodarcze sprawy związane z funkcjonowaniem majątku. Taka jej rola była wyraźnie widoczna już w 1760 roku, kiedy pod nieobecność męża, nawet przechodząc kurację lekarską, zajmowała się sprawami majątkowymi[140]. Również w kwestiach politycznych M. Chmarzyna zawsze była sojuszniczką męża, m.in. reprezentowała go w czasie licznych wyjazdów o charakterze towarzyskim — przy ich okazji niekiedy A. Chmara wprost jej zalecał: „Proszę pamiętać wszystko, co będziesz słyszała i widziała w Wołczynie, abyś mnie uczyniła relację"[141], a innym razem chwalił jej polityczne zdolności, np. prosząc o pomoc przy sejmiku, pisał: „potrafisz się dowiedzieć o wszystkim", wymagał więc, by

---

135 Por. BJ, rkps 6211, k. 40v—45, Silva rerum A. Chmary — tu też skrupulatnie spisane wiersze przyjaciół domu na cześć Marianny.

136 Por. BN, rkps 9003, k. 37, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m. [1760?]. Trudno się dziwić, że kuracja była mało skuteczna, kiedy aplikowano jej tylko „bulion" i „kozie mleko". Por. BN, rkps 9003, k. 43, M. Chmarzyna do A. Chmary, Oranów 29 VI [1760] — jakkolwiek te produkty są zdrowe, to nie wyleczą niczego.

137 Por. BN, rkps 9002/2, k. 85v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Chmarzyszki 25 VIII 1765. Już jednak w drugim liście z tego dnia, kiedy K. Chmarzyna umarła, prosił żonę, by następnego dnia przyjechała, wzięła karetę na cztery osoby i siedmiokonnny zaprzęg, sztućce, srebra, kawę i cukier. Por. BN, rkps 9002/2, k. 87v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Chmarzyszki 25 VIII 1765.

138 BJ, rkps 6211, k. 39v, Silva rerum A. Chmary — tu wiersz Łossowskiej łowczyny słonimskiej dla Chmarów instygatorów z datą 19 IV 1774. W nim czytamy, że to „święte małżeństwo"; wiersz zawiera ubolewanie, że sakrament ten teraz jest tak często niszczony i poniżony, wszak naszych małżonków cechuje „wzajemna miłość i poszanowanie".

139 Ibidem, k. 82.

140 Por. BN, rkps 9003, k. 46, 49—50, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m. [1760 VII], Bereżki 28 X 1761.

141 BN, rkps 9002/1, k. 193v, A. Chmara do M. Chmarzyny, Bielsk 29 XI 1760. O pomocy M. Chmarzyny w różnych sprawach męża por. D. Rolnik, *„W życiu Jedyny najukochańszy mężulku". O żonach parlamentarzystów czasów stanisławowskich i ich rolach — Marianna z Orańskich Chmarowa, ostatnia wojewodzina mińska*, [w:] *Najjaśniejsza Rzeczypospolita. Studia ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Stroynowskiemu*, red. M. Durbas, Częstochowa 2019, s. 365—375.

z potencjalnymi kandydatami do poselstwa porozmawiała osobno[142]. Zdarzyło się również, że sam prosił ją o protekcję, co tłumaczył wymownie, ale co splendoru mu nie przynosi: „żaden nic nie czyni dla nikogo, kiedy się kto nieprzypomina, ty zaś abnegacją zbyteczną na stronę odłóż, a gdy trzeba dopomóż mnie i sobie, wszakże to ludzie czynią i wyższi od nas. Nie jest impertycyią, gdy kto prosi o promocją, a nie wspomożenie"[143]. Owe rozróżnienie „promocji" i „wspomożenia" ma swe znaczenie w ogólnych ocenach postaw, tu tylko sygnalizujemy problem, wszak nie dotyczył on A. Chmary.

Z całości pożycia tego małżeństwa wynika jednak, że było ono co najwyżej poprawne i coś na nim ciążyło. Bynajmniej nie chodzi tylko o fakt, że nie doczekało się ono potomstwa. A. Chmara, co jest wyraźnie widoczne, nie zawsze chętnie wracał do domu. Bywało, że swoje imieniny M. Chmarzyna spędzała sama, zadawalając się życzeniami zawartymi w liście[144]. Zdarzało się, że A. Chmara swój powrót obiecywał żonie, wiedząc, że obietnicy nie dotrzyma. Tak było w święta wielkanocne w 1774 roku. Początkowo M. Chmarzyna, smutna i zła, pogodziła się, że męża na święta nie zobaczy. Powinszowania świąteczne od męża z płaczem przyjęła, pisząc do niego: „wzajemnie świąt winszuję, bo wiem, że lepsze będą jak moje". Uważała, że sprawę swoją mógł załatwić po świętach, co więcej, aby ją załatwić, mogli jechać razem[145]. Najgorsze dopiero jednak nastąpiło, M. Chmarzyna bowiem dowiedziała się, że mąż już wcześniej planował, że na święta do domu nie zjedzie, choć jej obiecywał szybki powrót[146]. Możemy przypuszczać, że również Boże Narodzenie w 1774 roku M. Chmarzyna spędziła bez męża, choć już może nieco mniej była zła na niego, skoro złożyła mu życzenia imieninowe i deklarowała, że go kocha[147]. Podobnie Boże Narodzenie w 1777 i 1788 roku oraz Nowy Rok 1789 M. Chmarzyna spędziła bez męża, który bawił w Warszawie. Jego nieobecność przyjęła bez większych emocji i chyba w taki sam sposób potraktowała jego życzenia[148]. Może było jej smutno, ale miała przecież gości, z czego cieszył się A. Chmara, bo żona nie była sama w święta[149]. Z zachowanej korespondencji małżon-

142 BN, rkps 9002/3, k. 112, A. Chmara do M. Chmarzyny, Siemków 22 IV 1776.

143 BN, rkps 9002/3, k. 160v—161, A. Chmara do M. Chmarzyny, b.d.m.

144 BStW, rkps akc. 1780, k. 13, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 17 I 1773.

145 BStW, rkps akc. 1780, k. 20, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 2 IV 1774.

146 Ibidem.

147 BStW, rkps akc. 1780, k. 44, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 25 XII 1774.

148 Por. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 173, 176, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 17 XII i 28 XII 1788.

149 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 197, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 7 I 1789; BJ, rkps 6659, k. 11, [Tadeusz] Bukaty do M. Chmarzyny, Radoszki 8 I 1788 — zapowiadał przyjazd na imieniny.

ków wynika, że Marianna w tym związku może nie była stroną pokrzywdzoną, ale chyba bardziej skazaną na samotność. Z czasem z tym się pogodziła, wszak pisała: „Jedynie Najukochańszy mężulku, gdy jesteś w Nowogródku, nie musisz się usprawiedliwiać, jesteś swojej woli panem, ja zaś znoszę to, co mogę”[150]. Natomiast sedno problemu w relacjach małżonków tkwiło — jak można przypuszczać — w braku silnego uczucia, na którym chyba Mariannie bardzo zależało. O jej podejściu do uczuć świadczy sprzyjanie wszelkim związkom zmierzającym do małżeństwa z miłości — zarówno wśród jej chłopów, jak i wśród jej bliskich. Sama napisała kiedyś do „Jedynie Najukochańszego mężulka”: jestem „23 rok z tobą”, kocham cię i nic więcej nie chcę, jak wzajemności i wierności — „Toś Bogu powinien i religii”, ja do „serca twego pretenduję”[151]. Zachowanie M. Chmarzyny można by niekiedy tłumaczyć jej egzaltacją, ale przez prawie cały czas trwania jej związku z A. Chmarą podobnych wzmianek było bardzo wiele. Trudno zatem małżeństwo Chmarów uznać za idealne[152]. Czegoś w nim brakowało.

Początkowo A. Chmara w liście do — prawdopodobnie — M.A. Sapiehy narzekał na brak czasu i swoją niedolę[153]. Informował, że źle jest z jego żoną[154]. Sugerował chęć częstszego przebywania w domu. Później jednak zaprzestał już pisania takich listów, a przecież w miarę upływu czasu i wzrostu zamożności takich próśb słać do nikogo nie musiał, sam stawał się panem swego losu. Inaczej w tym związku małżeńskim zachowywała się Marianna, która przez cały okres trwania ich znanej nam korespondencji, czyli od połowy lat pięćdziesiątych

---

150 BStW, rkps akc. 1780, k. 203, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m. [27—28 V 1778?].

151 BStW, rkps akc. 1780, k. 242, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 4 VII 1779. Innym razem pisała, że go kocha, ale zauważała, że nie wie, czy jest równie kochana, co ją martwiło. BStW, rkps akc. 1780, k. 253v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Raków 16 VII 1779. Egzaltacje M. Chmarzyny dostrzegała również A. Ogińska. Por. por. BJ, rkps Przyb. 582/14, nl. A. Ogińska do A. Chmary, Warszawa 20 XII 1779, pisała, że wie, iż jego żona nie lubi, „kiedy kto cudzego męża kocha”.

152 Drobne złośliwości to była specjalność M. Chmarzyny. Pisała np. do męża: „znakiem to jest, że mnie kochasz, kiedy tyle ma[s]z atenciy, że pamiętasz o moich wygodach”, a przeciwnie, „ten ambaras” uczyniło także kochanie, kiedy zapomniał przesłać to, co miał. Por. BN, rkps 9003, k. 99, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m. Po tym jak A. Chmara zapomniał o rocznicy ślubu, napisała do niego: „Następującej rocznicy wesela naszego winszuję ci i żonki tak kochającej ciebie, to jest mnie, a co ja, męża sobie nie winszuję, bo się tylko włóczy, a mnie nie pilnuje”, oświadczyła, że nie ściska i nie całuje, bo się gniewa. Por. BN, rkps 9003, k.125, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m. W obronie A. Chmary zauważmy, że nie zawsze zapominał o tej ważnej dacie. BN, rkps 9002/3, k. 44, A. Chmara do „W życiu Jedynie Najukochańsza żoneczko”, Siemków 8 XI 1774 — „Zajrzawszy dziś w kalendarz przypomniałem, że wczoraj rocznica była szlubowin naszych”, i dalej życzył: „żebyś była kontenta z pożycia naszego”.

153 Por. LMBA, F 139, rkps 4871, k. 28, A. Chmara do [M.A. Sapiehy?], b.d.m.

154 Ibidem, k. 28v.

XVIII wieku do 1788 roku, stale odnosiła się do męża z uczuciem, ciągle go ciepło nazywając: „W życiu jedynym najukochańszym mężulkiem”[155], „Adasiem”[156] albo „Kochanym Adalkiem”[157], ciągle też pytała, kiedy wróci z podróży, zapewniała go, że tęskni za nim[158], że wszystko jest przygotowane na jego przyjazd, że czeka na jego rychły powrót[159]— czeka na niego jutro[160], apelowała, by przyjeżdżał szybko, bo smutno jej bez niego[161], albo pisała, że po jego wyjeździe „biedną sierotą sama zostanę”[162]. Niekiedy jednak tak silnym pragnieniem widzenia męża mogła go irytować, gdy pisała np., że dobrze by było, żeby się „wam” — odnosiła swą pretensję do A. Chmary, ale też do jego przyjaciół-towarzyszy, którzy razem z nim przebywali — pieniądze skończyły, bo wtedy byście wrócili do domu i „byście się po Warszawach nie włóczyły”[163]. W 1773 roku pisała, że chciałaby być listem, który pisze do męża, bo byłaby przytomna w jego oczach, i dodawała nostalgicznie, że po wyjeździe jego nie trafiło się jej ani nic złego, ani nic dobrego[164]. Innym razem M. Chmarzyna pisała: „proszę mnie kochać, a prędko powracać”[165], bądź zapewniała: „całuję oczka i rączki”, „nóżki ściskam, bo przez buty całowanie nie przejdzie”[166], a innym razem deklarowała, że chce służyć mężowi za chłopca, byle być przy nim[167], oznajmiała: „proszę mnie kochać [w] Warszawie się nie bawić”[168]. Z szybkiej elekcji Stanisława August cieszyła się — podobnie jak A. Chmara — ale z innej przyczyny: po prostu, dla niej było ważne, że mąż mógł wrócić szybciej do domu[169]. Wiele takich strof, złotych myśli wyrażających gorące uczucia żony do męża można znaleźć w jej listach do

---

155 Por. np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 9v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Dereczyn 27 IX 1759; BStW, rkps akc. 1780, k. 1, 13, 20, M. Chmarzyna do A. Chmary, Wiatycz [Rewiatycze] 2 I 1773, Choroszewicze 17 I 1773 i 2 IV 1774.

156 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 9v, M. Chmarzyna do [A. Chmary], Dereczyn 27 IX 1759.

157 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 88, k. 44, M. Chmarzyna do męża „Kochany Adalku”, b.d.m.

158 Por. np. BN, rkps 9003, k. 38, 39, M. Chmarzyna do „Mężulka” A. Chmary, Słonim 1, 8 VI [1760]; NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 9v, M. Chmarzyna do „Najukochańszego mężulka” „Adasia” [Chmary], Dereczyn 27 IX 1759.

159 Ibidem, k. 9v.

160 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 88, k. 44, M. Chmarzyna do męża „Kochany Adalku”, b.d.m.

161 BStW, rkps akc. 1780, k. 8, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 9 I 1773.

162 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 88, k. 16, M. Chmarzyna do „Najukochańszego mężulka” A. Chmary, b.d.m. Por. też BN, rkps 9003, k. 39, M. Chmarzyna do A. Chmary, Słonim 8 VI 1760.

163 BN, rkps 9003, k. 44v, M. Chmarzyna do A. Chmary, Braszewicze 7 VII [1760],

164 BStW, rkps akc. 1780, k. 5, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 6 II 1773.

165 BStW, rkps akc. 1780, k. 1, M. Chmarzyna do A. Chmary, [Re]Wiatycze? 2 I 1773.

166 BStW, rkps akc. 1780, k. 9, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.m. 11 XII 1773.

167 BStW, rkps akc. 1780, k. 44, M. Chmarzyna do A. Chmary, Braszewicze 7 VII [1760].

168 BN, rkps 9003, k. 60, M. Chmarzyna do A. Chmary, Rewiatycze 31 VIII 1764.

169 BN, rkps 9003, k. 62, M. Chmarzyna do A. Chmary, Rewiatycze 5 IX 1764.

małżonka[170]. Mogły tylko czasem irytować A. Chmarę jej pytania o celowość jego częstych wojaży[171]. W miarę upływu czasu listy M. Chmarzyny — jakkolwiek cały czas pojawiał się w nich wątek osobistego uczucia — upodabniały się w treści do listów zarządców czy ekonomów, dominowały w nich bowiem kwestie ekonomiczne[172]. Wyłania się z nich poczucie winy M. Chmarzyny w stosunku do męża. Wyrzucała sobie, że nic do związku nie wniosła i że jest dla niego ciężarem, „co ja winna, że mnie Bóg nie dał takiej natury jak inszym, że ich różne rzeczy bawią i kontentują, a mnie nie"[173]. Niekiedy jednak była zła na męża, bo dla niego interesy stawały się ważniejsze niż ona: „tobie każdy interes jest milszy jak ja"[174]. Innym razem zaś zauważała, że mąż nie tak tęskni za nią, jak za Janem? Burbą[175], wówczas sędzią grodzkim starodubowskim[176], swoim przyjacielem i pomocnikiem w sprawach prawnych. Trzeba jej jednak oddać, że w momentach trudnych, jak chociażby wówczas, gdy ważyło się poselstwo A. Chmary w Warszawie w 1776 roku, w swoich listach M. Chmarzyna bardzo go wspierała, zapewniając o swym uczuciu, nie tylko w zdawkowej deklaracji, że będzie go kochać zawsze jak „wierna żona", ale wymową całego listu[177]. Natomiast A. Chmara był zdecydowanie mniej wylewny w okazywaniu swoich uczuć do żony, jakkolwiek zwracał się do niej z troską, pytał o zdrowie: „i krew czy będziesz puszczała, proszę nie zaniedbywać starania o zdrowiu swoim a tam naradzić się, a zachować, jak poradzą [doktorzy]"[178]. Pisał do niej ciepło: „W życiu jedynie najukochańsza

---

170 Por. np. BStW, rkps akc. 1780, k. 24, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 9 IV 1774 — tu zauważała, że jakby go mniej kochała, toby mniej smutna była; BStW, rkps akc. 1780, k. 26, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 10 IV 1774 — tu z kolei pisała, że wszystkie żony się gniewają, jak mężowie wyjeżdżają, a może bardziej się cieszą z interesu, jak dobrze pójdzie, jak z bytności męża, ona płakała, że go nie ma, a nie zdarza jej się płakać, „chyba za wielką przyczyną". O deklaracjach uczuć do męża por. np. BN, rkps 9003, k. 26, 28, 30, 39, M. Chmarzyna do A. Chmary, b.d.m., Słonim 8 VI 1760. Zdawała sobie przy tym sprawę z siły swoich perswazji, zdarzyło się jej, że pisała: proszę nie bawić długo w Warszawie, „bo zaraz powiem jak przyjedziesz, że nie chcesz ze mną na tym świecie długo żyć", BN, rkps 9003, k. 64, M. Chmarzyna do A. Chmary, Rewiatycze 6 IX 1764.

171 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 9v, M. Chmarzyna do [A. Chmary], Dereczyn 27 IX 1759.

172 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 14, k. 64, M. Chmarzyna do [A. Chmary], b.d.m.

173 BStW, rkps akc. 1780, k. 21, M. Chmarzyna do A. Chmary, Choroszewicze 2 IV 1774.

174 Ibidem, k. 20.

175 BStW, rkps akc. 1780, k. 189, M. Chmarzyna do A. Chmary, Zasław 18 V 1778.

176 *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 4, *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie XIV—XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, Warszawa 2003, s. 344.

177 BStW, rkps akc. 1780, k. 93, M. Chmarzyna do A. Chmary, Rewiatycz 15 VIII 1776.

178 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 86, k. 62, A. Chmara do „Najukochańszej" żoneczki [M. Chmarzyny], Samuleów? 12 II 1777.

żoneczko”[179]. I jemu się zdarzało zapewniać, że tęskni: „Chociaż Warszawa jest przyjemna dla przeprawienia czasu”, to „w domu musi być przyjemniej”[180], wszelako czuć w tym sformułowaniu pewien mechanizm czy wrodzoną jego grzeczność. Niekiedy zaprzeczał jej rozterkom, twierdząc, że nie ma się za co obwiniać. Bardziej koncentrował się jednak zawsze na kwestiach ekonomicznych, np. informował żonę o wysłaniu do Mińska cegieł z ich cegielni[181]. W miarę upływu lat M. Chmarzyna chyba się pogodziła ze swą rolą i organizowała sobie życie towarzyskie, zawsze jednak to, co wynosiła z tych kontaktów, służyło interesom A. Chmary, a wszystko, co usłyszała w kwestiach ekonomicznych czy publicznych, przekazywała mężowi, przynajmniej o tym go zapewniała. W 1797 roku, czyli już po przeszło 40 latach trwania ich małżeństwa, pisała do „Kochanego mężulka” po jego kolejnym wyjeździe trochę irracjonalnie:

> żem ja tobie do żadnego losu nie byłam pomocną, wypada stąd, żeś mnie trzymał przez lat 40 z miłosierdzia, chociasz z dzieciństwa mego nie doznawałam niczyjego, prócz Boskiego, i moich rodziców [wsparcia], to przynajmniej się tobie mogłam zasłużyć moją wiernością i przywiązaniem[182].

A. Chmara odpowiedział na ten list żony, zaprzeczając jej wątpliwościom, „że niby nie byłaś mnie pomocną w niczym”, i sprzeciwiał się twierdzeniu, że był z nią przez lat przeszło 40 tylko z miłosierdzia[183].

Nie sposób wyjaśnić, dlaczego te relacje małżeńskie tak właśnie się ułożyły. Ale *de facto* żyli oni obok siebie, a łączył ich wspólny interes, dbałość o dobra. To supozycja, ale czy nie stało się tak dlatego, że mariaż ten narzucił A. Chmarze M.A. Sapieha, bo to przecież na jego dworze młodzi się poznali i na nim przebywali. Z pewnością więcej uczucia w ten związek wkładała M. Chmarzyna. W momencie zawierania małżeństwa to jej rodzina Woynów Orańskich — jak się wydaje — więcej znaczyła niż Chmarowie, co sugerować może, że to Marianna chciała tego związku, choć to przecież przyszły teść Jakub Woyna Orański zabiegał o takiego zięcia jak A. Chmara, który był dla niego — jak sam pisał — dobrodziejem, co w tym przypadku nie było tylko grzecznościowym zwrotem, ale przypuszczalnie wynikało z bliskości A. Chmary z M.A. Sapiehą. Politycznie z pewnością było to wygodne dla M.A. Sapiehy, dochodziło do mariażu na jego

---

179 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 121v, A. Chmara do „W życiu jedynie najukochańsza żoneczko” [M. Chmarzyny], Mińsk 20 VIII 1788.

180 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 12, k. 105, [A. Chmara?] do NN, b.d.m.

181 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 12, k. 88, A. Chmara do [M. Chmarzyny], b.d.m. Por. też np. NGAB, F 1324, op. 1, rkps 43, k. 160, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Szczorsy 27 IV 1779.

182 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 32, k. 23, M. Chmarzyna do [A. Chmary], Siemków 26 V 1797.

183 NGAB, F 1324, op. 1, rkps 45, k. 7v, A. Chmara do [M. Chmarzyny], Giże 1 VI 1797.

dworze pomiędzy członkami dworu. Na pogrzebie A. Chmary powiedziano, że z żoną życie cnotliwe prowadził, nie patrzył na „zwodnicze malowidła”[184], ale dość enigmatycznie wówczas też zauważano, że nie wiódł życia „anielskiego”, ale był człowiekiem[185], który „walczył z namiętnościami mężnie i pokonał je”[186]. Co to miało oznaczać, jaką jego wadę czy namiętność skrywać, nie wiemy. Od kart, hazardu i alkoholu stronił. Może było to więc coś innego, co rzutowało na związek. Niemniej śmierć męża M. Chmarzyna ciężko przeżyła, nie była w stanie uczestniczyć w pogrzebie. Podsumowując historię małżeństwa Chmarów, w jednej z mów pogrzebowych stwierdzono, że śmierć A. Chmary sprawiła gorycz małżonki, która duszą i sercem była przywiązana do niego, przez 48 lat żyli razem przykładnie, mąż to najdroższe, co miała[187]. Tym słowom trudno zaprzeczyć, jednak można zauważyć, biorąc pod uwagę jego oceny jako polityka czy jako gospodarza i pana, że z roli małżonka wywiązał się najsłabiej.

---

184 *Opisanie aktu pogrzebowego A. Chmary*, s. 57—58, Kazanie na pogrzebie [...] X. Józefa Kamińskiego, prałata, [Dubrowy] 10 VII 1805.

185 Ibidem, s. 42, Mowa księdza Fortunata Czarnockiego, [Gródek] 9 VII 1805.

186 Ibidem, s. 71, Kazanie na pogrzebie [...] X. Józefa Kamińskiego, prałata, [Dubrowy] 10 VII 1805.

187 Ibidem, s. 25—26, Mowa księdza Fortunata Czarnockiego przy wyprowadzeniu ciała A. Chmary z domu, Siemków 1 VI 1805.

Zakończenie
Adama Chmary — *post scriptum*

Adam Chmara został w biografii ukazany w kilku płaszczyznach jako szlachcic — obywatel, który aspirował do świata możnych Rzeczypospolitej czasów stanisławowskich. Z pewnością możemy go zaliczać do grona tych, którzy dążyli do reformy państwa polsko-litewskiego, uznać za dbającego o rodzinę męża, a także ludzkiego pana-gospodarza pamiętającego o zysku, ale też o poddanych, dla wszystkich dobrego, uczynnego i grzecznego. Teoretycznie więc była to postać prawie bez skaz, inna sprawa, że wiele jest w jej opisie przypuszczeń czy supozycji, wina to jednak nie autora, ale bohatera biografii. Tym, co może zaskakiwać w osobie A. Chmary, jest talent do odnajdywania się w nowych sytuacjach i adaptowania do nich, wydający się być jego cechą najważniejszą. Czy jednak jest to indywidualny rys jego charakteru? O zasadzie dwóch sumień obywateli dawnej Rzeczypospolitej bardzo trafnie pisał Jarosław Czubaty[1], ale czy przez przypadek nie jest to po prostu odbicie natury prawie całego pokolenia elit, pewnej formacji intelektualnej, ukształtowanej w czasach stanisławowskich, także tej jak najbardziej oświeceniowej. Cechami jej członków — chyba nie tylko powierzchownymi — były: deklarowana miłość do ojczyzny, do poddanych, dążenie do polepszenia ich losu, ale też brak jakiejkolwiek determinacji czy poświęcenia dla realizacji tych celów. To hipoteza — tego, czy słuszna, nie wiemy — wszelako zastanawia strach przed braniem odpowiedzialności za losy państwa — z czego wynikający, też pewnie nie wiemy. Można suponować, że decydowały o tym: chęć ocalenia majątków, dążenie do ochrony rodziny czy inne partykularne cele, ale nie tłumaczy to wszystkiego. To czynniki wpływające na przyjmowanie konkretnych postaw wobec zachodzących zdarzeń, ale mogła nimi również być „oświeceniowa mentalność", będąca drogowskazem zachowań. W rzeczywistym rozumowo pojmowanym ówcześnie świecie przeważały pragmatyzm i logika w wydaniu najprostszym, dopiero na to nasuwa się kwestia usprawiedliwienia, czyli „zasada dwóch sumień". Zauważmy również na

---

1 Por. J. Czubaty, *Zasada „dwóch sumień". Normy postępowania i granice kompromisu politycznego Polaków w sytuacjach wyboru (1795—1815)*, Warszawa 2005, passim.

marginesie, że owe elity cały czas w czasach stanisławowskich wykazywały się energią i dużą mobilnością, kwestią otwartą pozostaje, czemu to miało służyć.

Połączenie obu tych koncepcji tłumaczenia stanu kondycji polsko-litewskich elit w czasach upadku Rzeczypospolitej można uznać — jak się wydaje — za fundamenty, na których budowało się albo powstawało nowoczesne pojęcie narodu. Argumentem za taką tezą może być — bez problemu wykazana — powszechność wręcz modelowa występowania podobnych do A. Chmary postaw i zachowań wśród członków stronnictwa stanisławowskiego, ale także szeroko pojętej jego opozycji. Czy w istocie ich sposób myślenia o Rzeczypospolitej tak istotnie się różnił? Kto głosił, że nie chce żyć w państwie wolnym, silnym, rządzonym sprawiedliwie i suwerennym, gdzie owa siła i rządność bynajmniej nie miały ograniczać wolności obywatelskich, lecz miały być ochroną zewnętrzną? Być może stało się to nieświadomie, ale w myśli politycznej elit tamtych czasów został wypracowany — wbrew pozorom chyba, możliwy do realizacji — model połączenia tradycyjnego republikanizmu szlacheckiego z silną władzą wykonawczą. Takie próby nie były nowością, wszak w drugiej połowie XVIII wieku zdawało się, iż wkrótce zostanie wypracowany taki *consensus* — w istocie chodziło o ustalenie hierarchii tego, co faktycznie decyduje o szczęściu narodu. W 1795 roku stało się to oczywiste: własne państwo, a dopiero wolność w nim. Obywatelom dawnej Rzeczypospolitej wolności nie gwarantowało żadne z państw zaborczych, a pamięci o wolności, tak jak i dążenia do urzędów, nie da się łatwo wygasić — to w istocie jedna płaszczyzna. Smutnie brzmiące motto, którym praca się zaczyna, nie musi mieć takiej wymowy przy jej zakończeniu. Upadek państwa polsko-litewskiego ani tym bardziej śmierć A. Chmary niczego nie kończyły — zmieniły się tylko okoliczności, w których musiał funkcjonować naród i mieszkańcy dawnej Rzeczypospolitej. W tym kontekście bardzo wymowne są słowa, które na kamieniu grobowym poświęconym swym rodzicom kazali wyryć w 1800 roku bracia Adam i Joachim Chmarowie. Inskrypcja nagrobna brzmiała: zastanów się „jakim odmianom wszystko podlega i gdy obywatele umierają i same obywatelów ojczyzny, nagłym upadkiem giną, Ostatnia Ojczyzna owa niebieska nas upomina”[2]. Jakkolwiek epitafium ułożył ksiądz Michał Karpowicz, to jednak obaj bracia się z nim zgadzali.

„Jaka Historya życia jego dla potomności? Oto w tym grobie skończyło się wszystko”[3]. Powtórzenie motta tej biografii na jej końcu może mieć smutną wy-

---

2 BJ, rkps 6211, k. 49v, Silva rerum A. Chmary.

3 *Opisanie aktu pogrzebowego S.P. JW. JMSC Pana Adama Michała i Stanisława Chmary, wojewody mińskiego, starosty gizowskiego, rotmistrza kawaleryi narodowey W.X. Litewskiego, tajnego sowietnika w Imperium Rossyyskim, orderow Orła Białego, s.[św.] Stanisława Polsk. Aleksandra*

mowę, ale niekoniecznie. Możemy spuentować rozprawę o A. Chmarze, pokazując go tylko jako człowieka i polityka niewyrazistego, idąc dalej — ciągle klienta, ale możemy go też przedstawić jako człowieka nowego, „propaństwowca", mającego swoje poglądy i głęboko osadzonego w tradycji sarmatyzmu, niemniej umiejącego wszystko ważyć i stawiać na szali zysków: „moje" i interesy Rzeczypospolitej — Ojczyzny. A. Chmara w swych działaniach politycznych nigdy nie był błyskotliwy, ale zazwyczaj okazywał się w nich rzetelny i lojalny. Może jest to stwierdzenie trochę na wyrost, niemniej w XIX wieku chyba właśnie te cechy zadecydowały — mimo wszystko — o przetrwaniu narodu polskiego. Jednak nie „w tym grobie skończyło się wszystko" — postaw i zachowań podobnych do tych przejawianych przez A. Chmarę w czasach stanisławowskich było wiele. Jakkolwiek niekiedy je krytykowano, to warto mieć na uwadze, że mogły być one tylko zewnętrzną powłoką, pod którą tkwiła owszem chęć wspomożenia państwa polsko-litewskiego, natomiast już nie konieczność poświęcania się dla niego. Wydaje się, że tę różnicę należy uznać i zrozumieć, a nie oceniać.

Biografia ta — w początkowym założeniu autora — miała mieć zdecydowanie inny kształt. W projekcie miało to być pogłębione studium senatorskiej kariery osoby zaczynającej ją, choć teoretycznie bez żadnych na nią szans. A. Chmara zrobił karierę senatorską, jednak jej mechanizmu nie udało się w pełni wyświetlić. Niestety, wojewoda miński za mało pisał, a jego biografię *de facto* uratowała jego żona swymi listami i odpowiedziami męża na nie. Choć cel główny projektu nie został w pełni zrealizowany, to jednak biografia ta zawiera bardzo wiele drobnych sugestii i wskazań ujawniających najważniejsze problemy ostatnich dekad istnienia Rzeczypospolitej. Zwraca bowiem uwagę na szerokie rozbudowanie hierarchii wartości moralnych lub etycznych w czasach stanisławowskich. Myślę, że to może być najważniejsza wartość tego opracowania.

Wiele fragmentów tej pracy wskazuje na dysonanse interpretacji materiału źródłowego. Bynajmniej nie chcę usprawiedliwiać w ten sposób niedoskonałości tej pracy, ale proszę o refleksję potencjalnego recenzenta i czytelnika. Znajduje się w tej biografii materiał świadczący o skomplikowanym charakterze materii, w niej jednakowoż są zawarte bądź wskazane interesujące płaszczyzny ówczesnego życia codziennego, z ciekawostkami, ale również z materiałem do poważnych rozważań nad obyczajowością, społeczeństwem oraz jego uczestnictwem w życiu publicznym i stopniem zaangażowania w nie, a także gospodarką czasów stanisławowskich.

Newskiego rossyyskiego kawalera, Wilno 1806, s. 44, Mowa księdza Fortunata Czarnockiego, [Gródek] 9 VII 1805.

Wracając już do postaci samego Adam Chmary ostatniego wojewody mińskiego, zauważyć trzeba, że jego kariera była w owych czasach spektakularna i zawdzięczał ją w dużej mierze swym talentom. Owszem związki z Sapiehami i bliskość z Czartoryskimi i familią były jej zaczynem, niemniej zaliczając się do najmłodszych dworzan Michała Antoniego Sapiehy, otrzymywał jedno z najwyższych na nim uposażeń. To jego wiedza, sprawność administracyjna i poświęcenie dla służby o tym zadecydowały. Podobnie już w czasach stanisławowskich król zauważył, że ma do czynienia z człowiekiem zdolnym, ambitnym i wyważonym. Momentem, w którym się o tym przekonał, nie była bynajmniej nominacja A. Chmary na instygatora, ale dopiero rok 1776, w którym zostało odrzucone jego poselstwo. Wówczas A. Chmara przegrał, ale specjalnie nad tym nie ubolewał — inna rzecz, że był wtedy bardziej zainteresowany utrzymaniem wysokości pensji instygatorskiej — zabiegał o swoje bardzo rozsądnie, prawie nikomu się nie narażając. Przy tym prawie zawsze wyczuwał trendy polityczne, a lekcję z 1776 roku pojął bardzo dobrze. Stąd szybkie kolejne awanse na kasztelanię i województwo mińskie i godność marszałka Trybunału Litewskiego, to wszystko w czasie dziewięciu lat. W przestrzeni publicznej nie miał z nikim poważniejszego konfliktu, jedynie kwestia sporów permanentnych z Wołodkowiczami, starostami hajneńskimi, ten obraz zaburzała, ale była ona drugorzędna. Raz tylko poważniej się pomylił w ocenie sytuacji, a mianowicie przy elekcji na starostę mińskiego w 1787 roku, kiedy być może poczuł się zbyt pewnie i chciał połączyć w jednym ręku starostwo mińskie z województwem mińskim, co jednak, jak deklarował, czynił dla dobra ogółu obywateli. Być może była to jego myśl szczera, niemniej jednak, wiemy, że miał drugą naturę, bardziej cyniczną, ta pokazuje się tylko w nielicznych fragmentach jego listów do żony, w nich na pierwszym miejscu jawił się jego interes prywatny. Gdy osobisty wątek się nie pojawiał, zazwyczaj szedł za większością, choć również zaznaczmy, że nigdy — zawsze okazując wdzięczność — nie wyrzekł się bliskości z Sapiehami oraz Aleksandrą Ogińską z domu Czartoryską, a pierwszą żoną Michała Antoniego Sapiehy. W latach 1792—1793 również ocenił racjonalnie sytuację, stąd jego pogodzenie się z targowiczanami i późniejsze przyjęcie misji złożenia przysięgi homagialnej Katarzynie II. Oczywiście to ostatnie zdarzenie można również różnie oceniać, ale też w istocie to, co cały czas pojawiało się w postępowaniu A. Chmary, to jednak dbałość i zaangażowanie w życie województwa mińskiego, na czym mu z pewnością zależało, to jego interes i jego mała ojczyzna. To też w jakiś sposób usprawiedliwia jego „dyktatorskie" zapędy w sprawie przejęcia starostwa mińskiego. W tym przypadku mogło mu chodzić faktycznie nie o pełną władzę na województwem, ale o dobro obywateli województwa mińskiego. Tak

też możemy odczytywać jego „podróż petersburską" z 1793 roku, choć przyznajmy, że jego mowa do Katarzyny II w jej trakcie wygłoszona nie musiała być aż tak ugodowa. Późniejszy jego spadek aktywności publicznej możemy tłumaczyć najprościej — wiekiem, ale także chyba i niechęcią do uczestnictwa w życiu publicznym, w obcym organizmie, jakim była dla niego Rosja. Owszem, wywiązywał się, zresztą jak zawsze, z obowiązków swoich, ale bez entuzjazmu. Inna rzecz, że poza okresem jego marszałkowania w Trybunale Litewskim trudno dostrzec takie momenty. Trudno też pewnie stwierdzić, czy żałował upadku Rzeczypospolitej, ale nawet jeżeli źródłowo tego nie jesteśmy w stanie potwierdzić, to pośrednio, przez swe zachowanie i przyjmowane postawy uznać możemy, że rok 1793 zmienił w nim wiele. Jakkolwiek mimo podeszłego wieku co najmniej do 1803—1804 roku czuwał nad swoim majątkiem, to jednak w tym okresie stronił wyraźnie od życia publicznego i niechętnie w nim uczestniczył.

Adam Chmara swoją karierę polityczną — senatorską zawdzięczał z pewnością zmieniającym się czasom, a o jego awansie zadecydowały zdolności. Na kasztelaństwo, a później województwo mińskie wskazał go Stanisław August. Bynajmniej A. Chmara nie był jego „pieczeniarzem", ale człowiekiem politycznie rozsądnym, mającym swoją wizję rządnej, silnej i bezpiecznej Rzeczypospolitej, owszem też był republikaninem, czułym na wolności szlacheckie, niemniej dostrzegającym słabości systemu-ustroju państwa polsko-litewskiego. Reformy Sejmu Wielkiego przyjął spokojnie, akceptując je, łącznie z prawami dla mieszczan. Lokując A. Chmarę pod względem światopoglądu, możemy go umieścić w gronie elit oświeceniowych. Wszak bynajmniej o tym chyba nie decydowała ideologia oświeceniowa, ale zdroworozsądkowa ocena rzeczywistości. A. Chmarę chyba nie zaskoczył kierunek zmian podejmowanych w czasie Sejmu Czteroletniego, był na nie gotowy i akceptował je z przekonania. Polskie oświecenie, choć niekiedy podważane, że w ogóle nastąpiło, miało miejsce w dziejach, nie było jednak kalką tego europejskiego. Wynikało ono w dużym stopniu z tradycji „sarmatyzmu" oraz przekonań religijnych, to widać u A. Chmary. Jego podejście do poddanych, ale też częściowo do kwestii politycznych, wynikało właśnie z jego stosunku — bardzo poważnego — do religii i naturalnego również tradycyjnego szlacheckiego pragmatyzmu. Wydaje się, że to właśnie w mentalności obywateli dawnej Rzeczypospolitej tkwi odpowiedź na pytanie dlaczego ona upadła. Postawa A. Chmary jest jej cząstką. Jak to jest, że wszyscy deklarują miłość ojczyzny, a nikt dla niej nie chce wyciągać miecza, oczywiście to przenośnia, ale faktem jest, że w elitach Rzeczypospolitej stanisławowskiej takie postawy jak A. Chmary nie były rzadkie. To jednak nie ocena A. Chmary, a szersza refleksja, przeznaczona na inne rozważania. Ostatni wojewoda miński był wytworem

czasów saskich, który dzięki swoim zdolnościom umiał się wpisać w nową stanisławowską epokę. Ideologicznie szybko zaakceptował kierunek reformy państwa polsko-litewskiego, lecz mentalnie tkwił w dawnym, ale też trwającym w czasach stanisławowskich — w istocie pozytywnym i powszechnie akceptowanym — wzorcu dbania przede wszystkim o interesy rodzinne.

Adam Chmara był człowiekiem, który zawdzięczał karierę przede wszystkim cechom swojego charakteru i swojemu intelektowi. Wiedział, jak i wobec kogo się zachować, nie bez kozery mówiono „grzeczny jak Chmara", a przy okazji miał potrzebną wówczas wiedzę i był inteligentny, wiedział, co komu odpowiedzieć, a na swoich błędach szybko się uczył, co także był wynikiem pracy jego głowy.

A. Chmara w dziejach Rzeczypospolitej się niczym specjalnym się nie wyróżnił, ale też w większości inni senatorowie mało okazywali swą aktywność, to chyba nie przypadek, ale najczęściej świadome postępowanie. Z tego stwierdzenia nie wynika jednak, że ich państwo było im obojętne, po prostu inaczej postrzegano jego rolę w życiu obywateli. To myślenie się zmieniało, ale w warunkach istnienia Rzeczypospolitej był to proces długotrwały, który jednak w czasach stanisławowskich dopiero się zaczął.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

- Archiwum Królestwa Polskiego:

rkps 134, Diariusz sejmu 1778
rkps 135, Diariusz sejmu 1780
rkps 136, Diariusz sejmu 1782
rkps 137, Diariusz sejmu 1784
rkps teka 3, Papiery publiczne (konfederacja targowicka)

- Archiwum Ordynacji Roskiej:

rkps LXII/ 47, M. Brzostowski do Izabeli Branickiej z Poniatowskich
rkps LXII/ 61, A. Chmara marszałek trybunalski do Izabeli Branickiej z Poniatowskich

- Archiwum Publiczne Potockich:

rkps 280, Listy rożnych (J.U. Niemcewicz)
rkps 297, Listy rożnych (J. Puttkamer)

- Archiwum Radziwiłłów, dz. II:

rkps 3131, Planta sejmików 1778.
rkps 3226, Papiery publiczne z końca XVIII wieku

- Archiwum Radziwiłłów, dz. IV:

rkps 575, Korespondencja M.K. Radziwiłła

- Archiwum Radziwiłłów, dz. V:

rkps 1794, Listy Bykowskich
rkps 1998, Listy A. Chmary
rkps 1999, Listy A. Chmary
rkps 2793, Listy I. Daszkiewicza
rkps 12676, Listy J. Puttkamera

• Archiwum Radziwiłłów, dz. XV:
rkps 18/9, Papiery ordynacji nieświeskiej

• Archiwum Zamoyskich:
rkps 1777, Brudnopisy listów J. Chreptowicza do A. Zamoyskiego
rkps 2788, List A. Chmary

• Nabytki Oddziału I:
rkps 151, Protokół urządzeń ekonomicznych konfederacji mińskiej

• Tzw. Metryka Litewska, dz. VII:
rkps 22, Protokół potoczny Rady Nieustającej 1778—1779
rkps 34, Protokół potoczny Rady Nieustającej 1780—1781
rkps 37, Protokół oryginalny ekspedycji publicznych Rady Nieustającej 1781—1782
rkps 39, Protokół potoczny Rady Nieustającej 1781
rkps 40, Protokół potoczny Rady Nieustającej 1781—1782
rkps 41, Protokół potoczny Rady Nieustającej 1782
rkps 49, Protokół potoczny Rady Nieustającej 1783—1784
rkps 54, Protokół potoczny Rady Nieustającej 1784
rkps 56, Protokół potoczny Rady Nieustającej 1785—1786

• Varia oddz. I:
rkps 60, Papiery publiczne z końca XVIII wieku

• Zbiór Aleksandra Czołowskiego:
rkps 683, List do A. Chmary
rkps 685, List do A. Chmary
rkps 686, List do A. Chmary

• Zbiór Komierowskich:
rkps 12/12, Listy do Sapiehów

• Zbiór Popielów:
rkps 87, Listy J. Walickiego i inne papiery XVIII w.
rkps 125, Akta sejmów 1776, 1778 i 1780
rkps 130, Diariusz sejmiku mińskiego
rkps 390, Korespondencja Stanisława Augusta

• Zbiór rękopisów z Biblioteki Przezdzieckich:
rkps B 56, Protokół zgromadzenia gminnego Mińska 1788
rkps B 883, List do Marka Tuhanowskiego 1793
rkps B 1127, List do [Marka] Tuhanowskiego konsyliarza targowickiego

• Zbiór z Muzeum Narodowego:
rkps 100, Korespondencja A. Chmary
rkps 337, Papiery różne
rkps 574a, Rozporządzenia guberni mińskiej 1793
rkps 899, List R. Brzostowskiego

Archiwum Narodowe w Krakowie

• Archiwum Podhoreckie II:
rkps XIII 2/39, Korespondencja S. Rzewuskiego

• Archiwum Sanguszków. Korespondencja:
rkps 13, Korespondencja Sanguszków

• Archiwum Sanguszków. Teki arabskie:
rkps 48/19, Listy A. Chmary do Sanguszków
rkps 254/3, Listy A. Chmary do Sanguszków
rkps 261/3, Listy A. Chmary do Sanguszków
rkps 262/7, Listy A. Chmary do Sanguszków
rkps 267/1, Listy A. Chmary do Sanguszków
rkps 268/3, Listy A. Chmary do Sanguszków
rkps 475/15, Papiery Rakowa
rkps 475/21, Papiery Rakowa
rkps 485/2, Listy A. Chmary do Sanguszków

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie

rkps 957, Korespondencja M. Zaleskiego
rkps 4436, t. 1—2, Materiały N. Kickiej
rkps 5981, Papiery Chmarów, akta metryki mniejszej
rkps 5992, Archiwum Mieleszki, List A. Chmary
rkps 5993, Papiery różne XVIII w.
rkps 6211, Silva rerum A. Chmary
rkps 6212, Papiery A. Chmary
rkps 6213, Papiery A. Chmary
rkps 6214, Papiery A. Chmary
rkps 6215, Papiery A. Chmary
rkps 6632, Korespondencja A. Chmary
rkps 6633, Korespondencja A. Chmary
rkps 6634, Korespondencja A. Chmary
rkps 6635, Korespondencja A. Chmary
rkps 6636, Korespondencja A. Chmary

rkps 6637, Korespondencja A. Chmary
rkps 6638, Korespondencja A. Chmary
rkps 6639, Korespondencja A. Chmary
rkps 6640, Korespondencja A. Chmary
rkps 6641, Korespondencja A. Chmary
rkps 6642, Korespondencja A. Chmary
rkps 6643, Korespondencja A. Chmary
rkps 6644, Korespondencja A. Chmary
rkps 6645, Korespondencja A. Chmary
rkps 6646, Korespondencja A. Chmary
rkps 6647, Korespondencja A. Chmary
rkps 6648, Korespondencja A. Chmary
rkps 6649, Korespondencja A. Chmary
rkps 6650, Korespondencja A. Chmary
rkps 6651, Korespondencja A. Chmary
rkps 6652, Korespondencja A. Chmary
rkps 6653, Korespondencja A. Chmary
rkps 6654, Korespondencja A. Chmary
rkps 6655, Korespondencja A. Chmary
rkps 6656, Korespondencja A. Chmary
rkps 6657, Korespondencja A. Chmary
rkps 6658, Korespondencja A. Chmary
rkps 6659, Korespondencja A. Chmary
rkps 6660, Korespondencja A. Chmary
rkps 6661, Korespondencja A. Chmary
rkps 6662, Korespondencja A. Chmary
rkps 6663, Korespondencja A. Chmary
rkps 6664, Korespondencja A. Chmary
rkps 6665, Korespondencja A. Chmary
rkps 6666, Korespondencja A. Chmary
rkps 6667, Korespondencja A. Chmary
rkps 6668, Korespondencja A. Chmary
rkps 6669, Papiery A. Chmary, kopie listów
rkps 6670, Korespondencja A. Chmary
rkps Przyb. 582—14, Listy do A. Chmary

Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie

rkps 686, Korespondencja królewska
rkps 699, Korespondencja królewska
rkps 724, Korespondencja królewska
rkps 732, Korespondencja królewska

rkps 737, Korespondencja królewska
rkps 799, Korespondencja królewska
rkps 920, Korespondencja królewska
rkps 921, Korespondencja królewska
rkps 968, Korespondencja królewska
rkps 3185, Korespondencja Świeykowskich
rkps MNK 893, Korespondencja A. Chmary

Biblioteka Narodowa w Warszawie

rkps 6929, Listy Dąbskiego cześnika sanockiego
rkps 9001, Korespondencja Chmarów
rkps 9002/1—9002/3, Korespondencja Chmarów
rkps 9003, Korespondencja Chmarów
rkps 9004, Korespondencja Chmarów
rkps akc 13937, Confédération Générale du Grand Duche de Lithuaine

Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie

rkps 1241, t. 1—2, Akta konfederacji targowickiej

Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy

rkps akc 1780, Korespondencja M. Chmarzyny z mężem

Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego

rkps 136, Korespondencja Michała Poniatowskiego

Biblioteka Zakładu Narodowego Ossolineum we Wrocławiu

rkps 596, Dyariusz sejmu [...] warszawskiego 1776 roku zaczętego dnia 23 Augusti.
rkps 4909, Korespondencja Chmarów

Cientalnyj Dierżawnyj Istoricznyj Archiv Ukrainy, Kijew
Центральний Державний Історичний Архів України, Кїив

- F 49, op. 2 (Archiwum Potockich):

rkps 2532, Listy A. Chmary do Potockich

Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Bibloteka, Vilnius

- F 9 (Kolekcja):

rkps 7, Korespondencja Józefa Jerzego Hylzena
rkps 359, Papiery konfederacji litewskich (1792)
rkps 1401, Kopie listów i pism Karwickiego
rkps 1916, Wiadomości korespondenta z Warszawy
rkps 1987, Mowa na imieniny księcia Macieja Radziwiłła kasztelana wileńskiego
rkps 3013, Gazety pisane
rkps 3014, Korespondencja z XVIII w. (Łopaciński)

- F 17 (Kolekcja):

rkps 9, Instrukcja sejmików litewskich 1790
rkps 28, Papiery litewskie, konfederacja 1792

- F 18 (Kolekcja):

rkps 41, „Prużnostki" zabawne 1793 o sejmie grodzieńskim

- F 21 (Zbiór dokumentów):

rkps 58, Listy do Hilarego Chmary
rkps 886, Papiery Chmarów
rkps 1786, Papiery Chmarów
rkps 1841, Papiery Chmarów, chorągiew A. Chmary

- F 31:

rkps 1004, List Joachima Chmary

- F 119 (Ignacy Łopaciński):

rkps 23, Projekt sejmików prowincji litewskiej 1768

- F 139 (Sapiehowie):

rkps 874, Korespondencja Leona Wołodkowicza z Sapiehami
rkps 4866, Korespondencja A. Chmary z Sapiehami
rkps 4867, Korespondencja A. Chmary z Sapiehami
rkps 4868, Korespondencja A. Chmary z Sapiehami
rkps 4869, Korespondencja A. Chmary z Sapiehami
rkps 4870, Korespondencja A. Chmary z Sapiehami
rkps 4871, Korespondencja A. Chmary z Sapiehami

- F 148 (Kolekcja):

rkps 93, Papiery różne z XVIII wieku

- F 212 (Kolekcja):

rkps 176, Listy T. Bukatego

- F 260 (Zbiór dokumentów):

rkps 730, Listy Gedeona Jeleńskiego

- F 273 (Kolekcja — Zasztowt):

rkps 680, Listy A. Chmary
rkps 916, Rezolucja biskupa J. Dederki
rkps 1211, Korespondencja A. Chmary
rkps 2665, Papiery ekonomiczne Chmarów
rkps 3690, Papiery Gródka Sołomereckiego

Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas, Vilnius

- SA:

rkps 127, Regestr ksiąg Trybunału Głównego WKL
rkps 138, Regestr ksiąg Trybunału Głównego WKL
rkps 157, Regestr ksiąg Trybunału Głównego WKL
rkps 158, Regestr ksiąg Trybunału Głównego WKL
rkps 161, Regestr ksiąg Trybunału Głównego WKL
rkps 171, Regestr ksiąg Trybunału Głównego WKL
rkps 174, Regestr ksiąg Trybunału Głównego WKL
rkps 682, Regestr ksiąg Trybunału Głównego WKL
rkps 2912, Regestr wypłat ze skarbu litewskiego 1768
rkps 6490, Protokół konfederacji powiatu lidzkiego

- F 1135, op. 4 (Kolekcja):

rkps 357, Nadania z czasów Augusta III

- F 1135, op. 14 (Archiwum Łopacińskich):

rkps 9, Koresondencja Łopacińskich
rkps 18, Korespondencja A. Chmary

- F 1135, op. 20 (Kolekcja Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie):

rkps 426 (1—6), Korespondencja Massalskich
rkps 427 (7—12), Korespondencja Massalskich

- F 1276, op. 2 (Archiwum Platerów):

rkps 199, Korespondencja Platerów
rkps 200, Korespondencja Platerów

• F 1281, op. 1 (Archiwum Górskich):
rkps 99, Listy Ważyńskich

Lvivska Nacjonalna Naukowa Biblioteka Ukrainy im. V. Stefanyka
Львівска Нацыянальна Наукова Бібліотека України ім. В. Стефаника

• F 5, op. 1:
rkps 5271, Silva rerum XVI—XVII wiek
rkps 5397, Korespondencja Chmarów
rkps 5412, Papiery procesowe, akta rodziny Chreptowiczów

• F 103, dz. I (op. 1) (Archiwum Sapiehów):
rkps 78, Kopia intercyzy ślubnej, 21 VIII 1764

• F 103, dz. II (op. 2):
rkps 422, Listy Józefa Aleksandra Jabłonowskiego

• F 103, dz. VIII (op. 8) (Archiwum Sapiehów):
rkps 454, Akta sapieżynskie z archiwum Chmarów
rkps 551, Papiery Sapiehów
rkps 641, Korespondencja Chmarów
rkps 643, Korespondencja Chmarów (m.in. M.F. Czartoryski)

Nacjonalna Biblioteka Ukrainy imieni V.I. Vernadskago, Kijev
Національна Бібліотека України імені В. І. Вернадського, Кїив

• F 1:
rkps 5981, Lustracja kościoła i kolegium mińskiego exjezuitow 1773

Nacjonalnyj Gistoricznyj Archiu Bielarusij, Mińsk
Нацыянальны Гістарычны Архіў Беларусі, Мінск

• F 319, op. 1 (Wywody szlachectwa guberni mińskich):
rkps 29, Drzewo genealogiczne Chmarów 1802

• F 694, op. 1 (Archiwum Radziwiłłów):
rkps 2228, Wypisy z ksiąg trybunalskich

• F 694, op. 5 (Archiwum Radziwiłłów):
rkps 65, Wypisy z ksiąg mińskich
rkps 197, Wypisy z ksiąg mińskich

• F 1324, op. 1 (Archiwum Chmarów):
rkps 6, Papiery ekonomiczne Chmarów
rkps 8, Papiery ekonomiczne Chmarów
rkps 9, Papiery ekonomiczne Chmarów
rkps 10, Papiery ekonomiczne Chmarów
rkps 12, Korespondencja Chmarów, listy A. Chmary do żony
rkps 13, Wypisy z ksiąg grodzkich połockich
rkps 14, Korespondencja Chmarów
rkps 15, Wypisy z ksiąg grodzkich Słonimskich, kwity A. Chmary
rkps 17, Papiery ekonomiczne i procesowe Chmarów
rkps 19, Papiery publiczne Chmarów, instrukcje i manifesty
rkps 21, Korespondencja Chmarów
rkps 22, Papiery ekonomiczne i procesowe Chmarów
rkps 23, Papiery ekonomiczne i procesowe Chmarów, Siemków Sołomerecki
rkps 24, Papiery ekonomiczne i procesowe Chmarów
rkps 25, Papiery ekonomiczne Chmarów
rkps 26, Papiery ekonomiczne i publiczne Chmarów, kopie listów A. Chmary i jego kwity
rkps 27, Papiery ekonomiczne i procesowe Chmarów, listy do A. Chmary
rkps 28, Papiery ekonomiczne Chmarów, kwity różne
rkps 30, Papiery ekonomiczne i publiczne Chmarów
rkps 31, Korespondencja Chmarów, listy Franciszka Bielskiego i Onufrego Pawłowicza
rkps 32, Korespondencja Chmarów, m.in. listy małżonków Marianny i Adama Chmarów
rkps 33, Papiery ekonomiczne i publiczne Chmarów
rkps 34, Korespondencja Chmarów
rkps 36, Papiery ekonomiczne i publiczne Chmarów
rkps 37, Papiery ekonomiczne Chmarów
rkps 38, Korespondencja Chmarów, m.in. kopie listów A. Chmary do Stanisława Augusta
rkps 39, Papiery publiczne Chmarów, różne pisma polityczne
rkps 40, Papiery ekonomiczne Chmarów, kontrakty i zobowiązania
rkps 41, Korespondencja Chmarów
rkps 42, Papiery ekonomiczne Chmarów
rkps 43, Korespondencja Chmarów, m.in. Adam Chmara do żony
rkps 45, Korespondencja Chmarów, m.in. Adam Chmara do żony
rkps 54, Papiery publiczne Chmarów
rkps 55, Korespondencja Chmarów
rkps 56, Papiery procesowe Chmarów, wypisy z ksiąg mińskich
rkps 57, Papiery ekonomiczne Chmarów, Giże
rkps 58, Papiery ekonomiczne Chmarów
rkps 60, Korespondencja Chmarów, m.in. kopie listów A. Chmary do Stanisława Augusta

rkps 62, Korespondencja Chmarów, m.in. A. Chmary do żony i O. Stackelberga (kopie)
rkps 64, Papiery publiczne Chmarów, wypisy z ksiąg grodzkich
rkps 67, Papiery ekonomiczne Chmarów
rkps 68, Papiery dotyczące pochówku śp. Adama Chmary, 9 VII 1805
rkps 71, Papiery ekonomiczne Chmarów
rkps 73, Papiery ekonomiczne Chmarów
rkps 74, Papiery ekonomiczne Chmarów
rkps 75, Papiery ekonomiczne Chmarów
rkps 76, Papiery publiczne Chmarów, wiersze, paszkwile
rkps 77, Korespondencja Chmarów, m.in. listy Stanisława Augusta do A. Chmary
rkps 79, Korespondencja Chmarów
rkps 84, Korespondencja Chmarów
rkps 86, Korespondencja Chmarów, m.in. list Karola Stanisława Radziwiłła
rkps 88, Korespondencja Chmarów, m.in. kopia listu A. Chmary do Stanisława Augusta
rkps 90, Papiery procesowe Chmarów
rkps 91, Papiery ekonomiczne Chmarów
rkps 92, Papiery ekonomiczne i procesowe Chmarów
rkps 93, Papiery publiczne i korespondencja Chmarów
rkps 94, Korespondencja Chmarów, listy Bukowskiego
rkps 96, Papiery ekonomiczne
rkps 98, Korespondencja Chmarów w sprawach ekonomicznych
rkps 100, Korespondencja Chmarów, m.in. Jana Zyberga
rkps 101, Korespondencja Chmarów, m.in. Adama Chmary do żony
rkps 103, Papiery procesowe Chmarów, proces z Wincentym Wołodkowiczem
rkps 104, Papiery ekonomiczne Chmarów, m.in. regestry pańszczyzny
rkps 105, Papiery ekonomiczne Chmarów, Siemków
rkps 106, Papiery ekonomiczne i publiczne różnych osób związanych z Chmarami
rkps 110, Papiery ekonomiczne Chmarów
rkps 111, Papiery ekonomiczne Chmarów
rkps 112, Korespondencja Chmarów
rkps 113, Papiery publiczne Chmarów, zarządzenia władz rosyjskich 1794
rkps 114, Papiery publiczne Chmarów, zarządzenia władz rosyjskich 1795
rkps 115, Papiery publiczne Chmarów, zarządzenia władz rosyjskich 1795
rkps 119, Korespondencja i papiery publiczne Chmarów
rkps 120, Papiery ekonomiczne Chmarów
rkps 121, Papiery ekonomiczne Chmarów
rkps 122, Korespondencja Chmarów w sprawach ekonomicznych
rkps 124, Korespondencja Chmarów w sprawach ekonomicznych
rkps 125, Korespondencja Chmarów w sprawach ekonomicznych

- F 1503, op. 1 (Archiwum Plater—Zybergów):

rkps 51, Listy różne z II połowy XVIII w.

- F 1636, op. 1 (Archiwum Jeleńskich):

rkps 7, Materiały publiczne z II poł. XVIII w.
rkps 29, Materiały publiczne końca XVIII w.
rkps 136, Korespondencja Jeleńskich
rkps 138, Korespondencja Jeleńskich
rkps 190, Korespondencja Jeleńskich

- F 1727, op. 1 (Księgi mińskie):

rkps 12, Księgi mińskie
rkps 13, Księgi mińskie
rkps 14, Księgi mińskie
rkps 15, Księgi mińskie
rkps 16, Księgi mińskie
rkps 17, Księgi mińskie
rkps 18, Księgi mińskie
rkps 19, Księgi mińskie
rkps 20, Księgi mińskie
rkps 21, Księgi mińskie
rkps 22, Księgi mińskie
rkps 23, Księgi mińskie
rkps 24, Księgi mińskie
rkps 26, Księgi mińskie
rkps 27, Księgi mińskie
rkps 28, Księgi mińskie
rkps 29, Księgi mińskie
rkps 30, Księgi mińskie
rkps 31, Księgi mińskie
rkps 45, Księgi mińskie
rkps 67, księgi mińskie
rkps 83, Księgi mińskie

- F 1728, op 1 (Księgi mozyrskie):

rkps 4, Księgi mozyrskie
rkps 23, Księgi mozyrskie
rkps 41, Protokół potoczny (Mozyrz)

- F 1737, op. 1 (Księgi słonimskie):

rkps 59, Księgi słonimskie

- F 3250, op. 2 (Archiwum Bułhaków):

rkps 12, Materiały różne, kopie listów 1787—1793

Starodruki

Dyaryusz Sejmu wolnego Ordynaryjnego grodzieńskiego sześcioniedzielnego, Warszawa 1785.

Konstytucye Seymu Ordynaryinego Warszawskiego roku MDCCLXXVI od dnia 26 sierpnia aż do dnia 31 października pod węzłem Konfederacyi Generalney Oboyga Narodów agitującego się, Warszawa 1776.

Kurier Litewski, nr 15, 8 IV 1763.

Odpowiedź ze strony JW. JP. Chmary kasztelana minskiego w krzywdzie swey y ludzi przeciwko WW JPP. Wołłodkowiczom sttom haieńskim y ludziom onych [1777].

Zbiór mów Jaśnie Wielmożnego Adama Chmary wojewody mińskiego, starosty gizowskiego, kawalera orderów Orla Białego y S Stanisł: tak w czasie Sejmu Grodzieńskiego 1784 ru. Jako też za laski tegoż w ru. 1785 przy zagajeniu i limitach Oboygu kadencji Grodzieńskiey i Wileńskiey tudzież innych JJWW Ichmościów do druku podany, Wilno 1786.

Pamiętniki i wydawnictwa źródłowe

Diariusze sejmowe z wieku XVIII, t. 3: *Diarjusze sejmowe z lat 1750, 1752, 1754 i 1758*, wyd. W. Konopczyński, Warszawa 1937.

Djarjusz podróży z Warszawy do Petersburga Hrab. Kazimierza Konst. de Bröhl Platera, starosty inflanckiego poźniej podkanclerza litewskiego w r. 1792 odbytej, wyd. J.I. Kraszewski, „Czas". Dodatek miesięczny, t. 4, Kraków 1856.

Dyaryusz Podróży Petersburskiej. 1793 rok. [Jan Komar], oprac. A. Knychalska, *Diariusz podróży do Petersburga*, [w:] *Z dziejów kultury czasów nowożytnych. Wybór tekstów źródłowych*, red. M.E. Kowalczyk, Toruń 2009.

Kicka Natalia, *Pamiętniki*, wstęp J. Dutkiewicz, oprac. T. Szafrański, Warszawa 1972.

Korespondencja księcia Karola Stanisława Radziwiłła wojewody wileńskiego „Panie Kochanku" 1744—1790 z Archiwum w Werkach, wyd. Cz. Jankowski, Kraków 1898.

Korespondencja ks. Karola Stanisława Radziwiłła wojewody wileńskiego „Panie Kochanku" 1762—1790. Ze zbiorów familijnych, wyd. K. Waliszewski, Kraków 1888.

Lietuvos didžiosios kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788—1790), red. R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė, Vilnius 2015.

Listy Księcia Karola Stanisława Radziwiłła „Panie Kochanku" (1751—1790), wyd. E. Łuniński, Warszawa 1906.

Materiały do dziejów ostatniego stulecia Rzeczypospolitej Polskiej. Trzeci maj i targowica, zebrał i ułożył S. Korwin [Kossakowski], Kraków 1890.

Matuszewicz Marcin, *Diariusz życia mego*, t. 1—2, oprac. B. Królikowski, kom. Z. Zielińska, Warszawa 1986.

Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo trockie 1690 r., oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2000.

Naruszewicz Adam Stanisław, *Dyjaryjusz podróży Jego Królewskiej Mości na sejm grodzieński*, wyd. M. Bober-Jankowska, Warszawa 2008.

Opisanie aktu pogrzebowego S.P. JW. JMSC Pana Adama Michała i Stanisława Chmary, wojewody mińskiego, starosty gizowskiego, rotmistrza kawaleryi narodowey W.X. Litewskiego, tajnego sowietnika w Imperium Rossyyskim, orderów Orła Białego, s.[św.] Stanisława Polsk. Aleksandra Newskiego rossyyskiego kawalera, Wilno 1806.

Opisy parafii diecezji wileńskiej z 1784 roku, t. 2: *Dekanat Mińsk*, oprac. J. i M. Maroszek, Białystok 2009.

Opisy parafii diecezji wileńskiej z 1784 roku, t. 3: *Dekanat Olwita*, oprac. T. Naruszewicz, Białystok 2009.

Ostrowski Teodor, *Poufne wieści oświeconej Warszawy. Gazetki pisane z roku 1782*, oprac. R. Kaleta, Wrocław 1972.

Pamiętniki Józefa Kossakowskiego, biskupa inflanckiego 1738—1788, wyd. A. Darowski, Warszawa 1891.

Pamiętniki Michała Ogińskiego o Polsce i Polakach, od r. 1788 aż do końca r. 1815, t. 1, Poznań 1870.

Pamiętniki Michała Zaleskiego wojskiego Wielkiego Księstwa Litewskiego, posła na sejm czteroletni, [wyd. B. Zaleski], Poznań 1879.

Pamiętnik o życiu Łukasza Gołębiewskiego wydany przez jego syna, Warszawa 1858.

Polityka i ustrój Generalności Konfederacji Barskiej. Dwa nieznane przyczynki, wyd. W. Konopczyński, „Archiwum Komisji Historycznej", ser. 2, t. 2, Kraków 1930.

Rękopism X. Bagińskiego, Dominikana Prowincyi Litewskiej (1747—1784 r.), wyd. E. Tyszkiewicz, Wilno 1854.

Sbornik Impieratoskogo Russkogo Istoriczeskogo Obszczestwa, t. 47, Sankt Petersburg 1885. (*Сборник Императорскаго Русскаго Историческаго Общества*, t. 47, Санкт Пэтэрсбург 1885).

Stanislas Auguste, *Mémoires*, éd. A. Grześkowiak-Krwawicz, D. Triaire, Paris 2012.

Teki Dworzaczka [Władysława Dworzaczka], *Metrykalia*, cz. 5, [Biblioteka Kórnicka].

Volumina Legum, t. 8, Przedruk zbioru praw staraniem XX Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, Petersburg 1860.

Volumina Legum, t. 9, Wydawnictwo Komisyi Prawniczej Akademii Umiejętności w Krakowie, Kraków 1889.

Literatura

Adolphowa Krystyna, *Szlachta litewska wobec zbioru praw Andrzeja Zamoyskiego (W świetle litewskich instrukcji poselskich z lat 1776, 1778, 1780 i 1782)*, [w:] *Księga pamiątkowa Koła Historyków słuchaczy USB w Wilnie*, Wilno 1933.

Aftanazy Roman, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 1: *Województwa mińskie, mścisławskie, połockie, witebskie*, Wrocław 1991.

Anusik Zbigniew, *Misja polska w Sztokholmie w latach 1789—1795*, Łódź 1993.

Anusik Zbigniew, *Potocki Jerzy Michał*, [w:] PSB, t. 28, Wrocław 1984—1985.
Anusik Zbigniew, Stroynowski Andrzej, *Radziwiłł Hieronim Wincenty*, [w:] PSB, t. 30, Wrocław 1987.
Anusik Zbigniew, Stroynowski Andrzej, *Radziwiłł Maciej*, [w:] PSB, t. 30, Wrocław 1987.
Augustyniak Urszula, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła. Mechanizm patronatu*, Warszawa 2001.
Baczkowski Michał, *W służbie Habsburgów. Polscy ochotnicy w austriackich siłach zbrojnych w latach 1773—1815*, Kraków 1998.
Bazylow Ludwik, *Polacy w Petersburgu*, Wrocław 1984.
Bibliografia Literatury Polskiej. Nowy Korbut, t. 5, oprac. E. Aleksandrowska, Warszawa 1967.
Biłek Jan, *Spór o przysięgę wojskową w r 1775—6. (Przyczynek do działalności Rady Nieustającej)*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu dwudziestopięcioletniej działalności naukowej prof. Marcelego Handelsmana*, Warszawa 1929.
Boberski Wojciech, *Spampani Carlo*, [w:] PSB, t. 41, Warszawa—Kraków 2002.
Boniecki Adam, *Herbarz Polski*, cz. 1: *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, t. 2, Warszawa 1900.
Bucholc-Srogosz Katarzyna, *Postawy senatorów wobec sprawy biskupa Kajetana Sołtyka na sejmie 1782 r.*, [w:] *Kultura staropolska — poszukiwanie sacrum odnajdywanie profanum*, red. B. Rok, F. Wolański, Toruń 2013.
Bucholc-Srogosz Katarzyna, *Senat stanisławowski w historiografii polskiej*, Częstochowa 2015.
Butterwick Richard, *Polska rewolucja a kościół katolicki 1788—1792*, Kraków 2012.
Butterwick Richard, *Postawa polityczna prymasa Michała Poniatowskiego w latach 1789—1792*, [w:] *Władza i polityka w czasach nowożytnych*, red. Z. Anusik, Łódź 2011.
Chojecki Ryszard, *Patriotyczna opozycja na sejmie 1773 r.*, „Kwartalnik Historyczny" 1972, t. 79, z. 3.
Chojecki Zygmunt, *Chojecki Jan Nepomucen (1748—1817)*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937.
Ciara Stefan, *Senatorowie i dygnitarze koronni w drugiej połowie XVII wieku*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1990.
Ciechanowicz Jan, *Rody rycerskie Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 2, Rzeszów 2001.
Czaja Aleksander, *Między tronem, buławą a dworem petersburskim*, Warszawa 1988.
Czaplińska Maria, *Mniszech Jerzy August Wandalin*, [w:] PSB, t. 21, Wrocław 1976.
Czapliński Władysław, *Sejmy w latach 1587—1696*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, t. 1: *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, red. J. Michalski, Warszawa 1984.
Czarniauski Fiodor, *Urabniki (posady, tytuly) mieńskga wajewodztwa XVI—XVIII stagodzju. Biagraficzny dawiednik*, wyp. 1, Mińsk 2007. (Чарняўскі Фёдар, *Ураднікі (пасады,тытулы) менскага ваяводства XVI—XVIII стагоддзяў. Біяграфічны даведнік*, выпуск 1. Мінск 2007).
Czarniauski Fiodor, *Urabniki (posady, tytuly) mieńskga wajewodztwa XVI—XVIII stagodzju. Biagraficzny dawiednik*, wyp. 3, Mińsk 2009. (Чарняўскі Фёдар, *Ураднікі (пасады, тытулы) Менскага ваяводства XVI—XVIII стст. (біяграфічны даведнік)*, выпуск 3, Мінск 2009).

Czarniauski Fiodor, *Uraby (tytuly, posady) wajewodztwa mieńskga XVI—XVIII stst. (biagraficzny dawiednik)*, wyp. 2, Mińsk 2012. (Чарняўскі Фёдар, *Урады (тытулы, пасады) ваяводства менскага XVI—XVIII стст. (біяграфічны даведнік)*, выпуск 2, Мінск 2012).

Czeppe Maria, *Kamaryla Pana z Dukli. Kształtowanie się obozu politycznego Jerzego Augusta Mniszcha 1750—1763*, Warszawa 1998.

Czeppe Maria, *Sanguszko Janusz Modest*, [w:] PSB, t. 34, Wrocław 1992—1993.

Czeppe Maria, *Sołtyk Kajetan Ignacy*, [w:] PSB, t. 40, Kraków 2000—2001.

Czubaty Jarosław, *Zasada „dwóch sumień". Normy postępowania i granice kompromisu politycznego Polaków w sytuacjach wyboru (1795—1815)*, Warszawa 2005.

Danilczyk Adam, *W kręgu afery Dogrumowej. Sejm 1786 roku*, Warszawa 2010.

Danowska Ewa, *Tadeusz Czacki 1765—1813. Na pograniczu epok i ziem*, Kraków 2006.

Dembiński Bronisław, *Bukaty Franciszek*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937.

Dembiński Bronisław, *Polska na przełomie*, Warszawa—Lwów—Poznań 1913.

Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697—1794. Spisy, oprac. A. Rachuba, P.P. Romaniuk, Warszawa 2004.

Drozdowski Marian, *W sprawie reformy monetarnej w początkach panowania Stanisława augusta (tzw. afera Schweigerta)*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych" 1974, t. 25.

Dubiecki Marian, *Polesie ukrainne w r. 1793 i 1794*, [w:] Dubiecki Marian, *Obrazy i studya historyczne*, Serya 3, Kijów—Warszawa 1915.

Dukwicz Dorota, *Kilka słów na temat historiografii pierwszego rozbioru*, [w:] Konopczyński Władysław, *Pierwszy rozbiór Polski*, Kraków 2010.

Dukwicz Dorota, *Rosja wobec sejmu rozbiorowego warszawskiego (1772—1775)*, Warszawa 2015.

Dunin-Wilczyński Zbigniew, *Order Świętego Stanisława*, Warszawa 2006.

Dygdała Jerzy, *Opozycja Prus Królewskich wobec cła generalnego w latach 1764—1766*, „Zapiski Historyczne" 1977, t. 42, z. 2.

Dygdała Jerzy, *Przezdziecki Antoni Tadeusz*, [w:] PSB, t. 29, Wrocław 1986.

Dygdała Jerzy, *Wielkie miasta Prus Królewskich wobec reformy menniczej z lat 1765—1766*, „Zapiski Historyczne" 1976, t. 41, z. 3.

Dymnicka-Wołoszyńska Hanna, *Radziwiłł Hieronim Florian*, [w:] PSB, t. 30, Wrocław 1987.

Dzieje rodziny Ciechanowieckich herbu Dąbrowa (XIV—XXI wiek), red. A. Rachuba, Warszawa 2013.

Elektorów poczet, którzy niegdyś głosowali na elektów Jana Kazimierza r. 1648, Jana III r. 1674, Augusta II r. 1697 i Stanisława Augusta r. 1764, Najjaśniejszych Królów Polskich, Wielkich Książąt Litewskich itp., wyd. O. Zaprzaniec Pietruski, Lwów 1845.

Encyklopedia powszechna [Orgelbranda], t. 5, Warszawa 1861.

Filipczak Witold, *Anna z Pociejów Tyszkiewiczowa, wojewodzina smoleńska. Rola polityczna w czasach Rady Nieustającej*, [w:] *Kobiety i władza w czasach dawnych*, red. B. Czwojdrak, A.A. Kluczek, Katowice 2015.

Filipczak Witold, *Elekcje ziemskich urzędników sądowych w czasach Rady Nieustającej*, [w:] *Wokół wolnych elekcji w państwie polsko-litewskim XVI—XVIII wieku. O znaczeniu*

idei wyboru — między prawami a obowiązkami, red. M. Markiewicz, D. Rolnik, F. Wolański, Katowice 2016.

Filipczak Witold, *Rugi poselskie i losy „rozdwojonych" sejmików przedsejmowych 1778—1786*, „Czasopismo Prawno-Historyczne" 1997, t. 49, z. 1—2.

Filipczak Witold, *Sejm 1778 roku*, Warszawa 2000.

Filipczak Witold, *Ziemskie urzędy sądowe w życiu politycznym województwa sandomierskiego w latach 1777—1783*, „Przegląd Nauk Historycznych" 2016, R. 16, nr 2.

Filipczak Witold, *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780—1786*, Łódź 2012.

Fondy Nacjonalnogo Istoriczeskogo Archiva Bjelarusi. Sparawoczik, Mińsk 2006. (*Фонды Национального Исторического Архива Беларуси. Спаравочик*. Минск 2006).

Gałuszka Marcin, *Rezolucje interpretacyjne Rady Nieustającej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne" 2013, t. 65, z. 2.

Głowacka-Maksymiuk Urszula, *Dwór księżnej Aleksandry Ogińskiej jako ośrodek życia kulturalnego na Podlasiu*, „Szkice Podlaskie" 2002, t. 10.

Godlewski Michał, *Dederko Jakub Ignacy*, [w:] PSB, t. 5, Kraków 1939—1946.

Gordziejew Jerzy, *Komisje Porządkowe Cywilno-wojskowe w Wielkim Księstwie Litewskim w okresiw Sejmu Czteroletniego (1789—1792)*, Kraków 2010.

Grochulska Barbara, *Echa upadłości warszawskich bankierów*, [w:] *Wiek XVIII Polska i świat. Księga poświęcona Bogusławowi Leśnodorskiemu*, red. A. Zahorski, Warszawa 1974.

Grześkowiak-Krwawicz Anna, *Czy rewolucja może być legalna? 3 maja 1791 w oczach współczesnych*, Warszawa 2011.

Grześkowiak-Krwawicz Anna, *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Pojęcia i idee*, Toruń 2018.

Grześkowiak-Krwawicz Anna, *Przyszłam do Polski z Lechem... Konfederaci barscy a polska tradycja wolności*, [w:] *Konfederacja barska jej konteksty i tradycje*, red. A. Buchmann, A Danilczyk, Warszawa 2010.

Grześkowiak-Krwawicz Anna, *Regina Libertas. Wolność w polskiej myśli politycznej XVIII wieku*, Gdańsk 2006.

Haratym Andrzej, *Szwykowski Bernard*, [w:] PSB, t. 49, Warszawa—Kraków 2013—2014.

Haratym Andrzej, *Szwykowski Michał*, [w:] PSB, t. 49, Warszawa—Kraków 2013—2014.

Haratym Andrzej, *Świętorzecki Antoni*, [w:] PSB, t. 51, Warszawa—Kraków 2018.

Iłowajski Dymitr, *Sejm grodzieński roku 1793. Ostatni Sejm Rzeczypospolitej Polskiej*, Poznań 1872.

Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku, oprac. K. Lepszy, Wrocław 1953.

Inwentarz Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej, t. 3, nr 6000—7000, cz. 1, nr 6000—6500, oprac. A. Jałbrzykowska, J. Zathey, Kraków 1963.

Inwentarz Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej, t. 3, nr 6000—7000, cz. 2, nr 6500—7000, oprac. A. Jałbrzykowska, J. Zathey, Kraków 1963.

Iwaszkiewicz Janusz, *Chreptowicz Joachim Litawor*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937.

Jankevičienė A., *Gižai*, [w:] *Lietuvos sakralinės dailės katalogas*, t. 1: *Vilkaviškio vyskupija*, ks. 2: *Vilkaviškio dekanatas*, Vilnius 1997.

Jelski Aleksander, *Zarys obyczajów szlachty*, t. 2, Kraków 1898.
Jurgaitis Robertas, *Gdzie odbywały się obrady sejmiku wileńskiego w latach 1717—1795?* „Przegląd Nauk Historycznych" 2017, R. 16, nr. 2.
Jusupović Monika, *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabiełłów w latach 1733—1795*, Warszawa 2014.
Kalenkiewiczówna Anna, *Rozkład partii Tyzenhauza na tle sejmików litewskich*, [w:] *Księga pamiątkowa Koła Historyków słuchaczy USB w Wilnie*, Wilno 1933.
Kalinka Walerian, *Polityka dworu austriackiego w sprawie Konstytucji 3 maja*, Kraków 1873.
Kalinka Walerian, *Sejm Czteroletni*, t. 1—2, Warszawa 1991.
Kasabuła Tadeusz, *Ignacy Massalski, biskup wileński*, Lublin 1998.
Kądziela Łukasz, *Między zdradą a służbą Rzeczypospolitej. Fryderyk Moszyński w latach 1792—1793*, Warszawa 1993.
Kądziela Łukasz, *Sapieha Franciszek*, [w:] PSB, t. 34, Wrocław 1992—1993.
Kocój Henryk, *Wielka Rewolucja Francuska a Polska*, Warszawa 1987.
Konopczyński Władysław, *Branicki Franciszek Ksawery*, [w:] PSB, t. 2, Kraków 1936.
Konopczyński Władysław, *Brzostowski Adam*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937.
Konopczyński Władysław, *Brzostowski Michał*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937.
Konopczyński Władysław, *Chodkiewicz Jan Mikołaj*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937.
Konopczyński Władysław, *Chomiński Franciszek Ksawery*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937.
Konopczyński Władysław, *Chronologia sejmów polskich 1493—1793*, Kraków 1948.
Konopczyński Władysław, *Czaplic Celesty*, [w:] PSB, t. 4, Kraków 1938.
Konopczyński Władysław, *Konfederacja barska*, t. 1—2, Warszawa 1991.
Konopczyński Władysław, *Pierwszy rozbiór Polski*, Kraków 2010.
Konopczyński Władysław, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, t. 1, Warszawa 1911.
Kończyńska Wanda, *Rejtan, Korsak i Bohuszewicz na sejmie 1773 roku. Materiały do monografii posła nowogródzkiego*, Wilno 1935.
Kornatowski Wiktor, *Kryzys bankowy w Polsce w 1793 roku*, Warszawa 1937.
Kosińska Rozalia, *Sejmiki poselskie 1766*, „Kwartalnik Historyczny" 2018, t. 125, z. 4.
Kossowski Aleksander, *Aleksandrowicz Jan Alojzy*, [w:] PSB, t. 1, Kraków 1935.
Kościałkowski Stanisław, *Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski*, t. 1—2, Londyn 1970—1971.
Kośka Małgorzata, *Sumariusz wpisów dotyczących majątku pojezuickiego z protokołów posiedzeń Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego w latach 1815—1830*, „Hereditas Monasteriorum" 2014, t. 4.
Krakowski Bernard, *Oratorstwo polityczne na forum sejmu czteroletniego. Rekonesans*, Gdańsk 1968 [1969].
Kraszewski Józef Ignacy, *Podróż króla Stanisława Augusta do Kaniowa w r. 1787. Podług listów Kazimierza Konstantego hrabiego de Bröl Platera, starosty inflantskiego*, Wilno 1860.
Kraushar Aleksander, *Książę Repnin i Polska w pierwszym czteroleciu panowania Stanisława Augusta (1764—1768)*, t. 2, Warszawa 1900.
Kriegseisen Wojciech, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991.

Kriegseisen Wojciech, *Źródła do historii Rzeczypospolitej szlacheckiej w Narodowym Archiwum Historycznym w Mińsku*, „Kwartalnik Historyczny" 1998, t. 105, z. 4.

Kucharski Maciej, *Działalność dyplomacji polskiej w Berlinie w latach 1788—1792*, Katowice 2000.

Lesińska Krystyna, *Radziwiłł Michał Hieronim*, [w:] PSB, t. 30, Wrocław 1987.

Libiszowska Zofia, Nowak-Romanowicz Alina, *Ogiński Michał Kleofas*, [w:] PSB, t. 23, Wrocław 1978.

Lord Robert Howard, *Drugi rozbiór Polski*, Warszawa 1984.

Łojek Jerzy, *Dzieje zdrajcy*, Katowice 1988.

Łoza Stanisław, *Order Orła Białego*, Warszawa 1939.

Machynia Mariusz, Rakutis Valdas, Srzednicki Czesław, *Oficerowie wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego 1777—1794. Spisy*, Kraków 1999.

Macuk Andriej: *Baracba magnackich grupowak u WKL (1717—1763) gg.*, Mińsk 2010 (Мацук Андрей, *Барацьба магнацкіх груповак у ВКЛ (1717—1763 гг.)*, Мінск 2010).

Macuk Andriej, *Kankurencja szljachty za mścislajskaie grodskaje starastva u 1735—1763 gg.*, [w:] *Mscislau i mscislauski krau. Sbornik nakowych artykulu*, red. A. Mycielski, Mińsk 2019 (Мацук Андрей, *Канкурэнцыя шляхты за мсціслаўскае гродскае старацтва ў 1735—1763 гг.*, [w:] *Мсціслаў і Мсціслаўскі край, Зборнік наьукоьых артыкулаў*, ред. А. Мяцельскі, Мінск 2019).

Macuk Andrej, *Sejmiki województwa mścisławskiego za panowania Augusta III*, [w:] *Unie międzypaństwowe. Parlamentaryzm. Samorządność. Studia z dziejów ustroju Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, red. W. Uruszczak, Z. Noga, M. Zwierzykowski, K. Fokt, Warszawa 2020.

Macuk Andrej, *Stronnictwo sapieżyńskie w powiatach Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania Augusta III*, [w:] *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI—XVIII wieku)*, red. S. Górzyński i M. Nagielski, Warszawa 2014.

Macuk Andriej, *Tradycyja wybaraŭ połackaga vajavody ŭ XVIII st. (pawodle Metryki WKL)*, [w:] Aktualnyja pytanni wywuczennia i wydania Metryki Wialikago Kniastwa Litoŭskaga, red. S.P. Wiciaz et al., Mińsk 2006 (Мацук Андрей, *Традыцыя выбараў полацкага ваяводы ў XVIII ст. (паводле Метрыкі ВКЛ)*, [w:] *Актуальныя пытанні даследвання і выдаўніцтва Метрыкі ВКЛ*, ред. С.П. Вичаж и другие, Мінск 2006).

Mann Zygmunt, *Stanisław August na sejmie ostatnim*, Warszawa 1938.

Marcinek Roman, *Sanguszko Janusz Aleksander*, [w:] PSB, t. 34, Wrocław 1992—1993.

Markina Walentina Aleksiejewa, *Magnatskoje pomiestje Prawobierieżnoj Ukrainy wtoroj połowiny XVIII wieka*, Kijew 1961. (Маркина Валентина Алексеевна, *Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в: социально-экономическое развитие*, Киев 1961).

Mączak Antoni, *Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i w Europie XVI—XVIII w.*, Warszawa 1994.

Michalski Jerzy, *Druga podróż petersburska księcia Henryka Pruskiego a sprawy polskie*, [w:] Michalski Jerzy, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. 1, Warszawa 2007.

Michalski Jerzy, *Historiografia polska wobec problematyki pierwszego rozbioru*, „Przegląd Historyczny" 1972, t. 63, z. 3.
Michalski Jerzy, *Polska wobec wojny o sukcesję bawarską*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1964.
Michalski Jerzy, *Radziwiłł Karol Stanisław*, [w:] PSB, t. 30, Wrocław 1987.
Michalski Jerzy, *Rejtan i dylematy Polaków w dobie pierwszego rozbioru*, [w:] Michalski Jerzy, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. 1, Warszawa 2007.
Michalski Jerzy, *Schyłek konfederacji barskiej*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1970.
Michalski Jerzy, *Sejmiki poselskie 1788 roku*, [w:] Michalski Jerzy, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. 1, Warszawa 2007.
Michalski Jerzy, *Sejm w czasach panowania Stanisława Augusta*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, t. 1, red. J. Michalski, Warszawa 1984.
Michalski Jerzy, *Wokół powrotu Karola Radziwiłła z emigracji pobarskiej*, „Kwartalnik Historyczny" 1999, t. 106, z 4.
Michalski Jerzy, Nowak-Romanowicz Alina, *Ogiński Michał Kazimierz*, [w:] PSB, t. 23, Wrocław 1978.
Miller Antoni, *Pierwsza porozbiorowa konspiracja litewska. Spisek ks. Ciecierskiego przeora dominikanów wileńskich. Studjum historyczne*, Kraków [1936].
Morawski Wojciech, Szawłowska Sylwia, *Wojny rosyjsko-tureckie od XVII do XX wieku*, Warszawa 2006.
Mościcki Henryk, *Brzostowski Michał (starosta puński)*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937.
Mościcki Henryk, *Brzostowski Michał Hieronim*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937.
Mościcki Henryk, *Chmara Adam*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937.
Mościcki Henryk, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, t. 1: *1772—1800*, Wilno 1913.
Nawrot Dariusz, *Działania dyplomacji polskiej w Wiedniu w latach 1788—1792*, Katowice 1999.
Nosow Boris, *Ustanovlenie rossijskogo gospodstva v Reci Pospolitoj 1756—1768 gg.*, Moskwa 2004 (Носов Борис, *Установление российского господства в Рэči Посполитой 1756—1768 гг.*, Москва 2004).
Ochlewski Tadeusz, *Brzostowski Stanisław*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 56—57.
Opis fonda Chmara 1324 (1505—1882), b.d.m. (*Опись Фонда Хмара 1324 (1508—1882)*, b.d.m.).
Ostrożyński Władysław, *Sprawa zamachu na Stanisława Augusta z 3 list. 1771 r. przed sądem sejmowym*, Lwów 1891.
Pauszer-Klonowska Gabriela, *Pani na Puławach*, Warszawa 1980.
Perłakowski Adam, *„Interesy imć pana podkanclerzego...". Mińsk i województwo mińskie w polityce Michała Fryderyka Czartoryskiego*, „Echa Przeszłości" 2020, t. 21/2.
Polska encyklopedia szlachecka, t. 4: *Wykaz polskich rodzin szlacheckich*, t. 1, Warszawa 1936.
Powstanie kościuszkowskie. Dzieje militarne, red. T. Rawski, t. 1—2, Warszawa 1994—1996.
Przewodnik po Litwie i Białejrusi, oprac. N.[apoleon] Rouba, Wilno 1909.
Rabowicz Edmund, *Karpowicz Michał Franciszek*, [w:] PSB, t. 12, Wrocław 1966—1967.
Rabowicz Edmund, *Ogińska Józefa Aleksandra*, [w:] PSB, t. 23, Wrocław 1978.

Rachuba Andrzej, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569—1763*, Warszawa 2002.

Rawski Tadeusz, *Polsko-rosyjska wojna w obronie konstytucji*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy" 2012, 64/2.

Rolle Antoni, *Karol Prozor ostatni oboźny litewski*, [w:] Antoni J. (Rolle), *Wybór pism*, t. 2: *Gawędy historyczne*, wyd. W. Zawadzki, Kraków 1966.

Rolnik Dariusz, *Dwór Michała Antoniego Sapiehy i jego rola w edukacji obywatelskiej na przykładzie Adama Chmary, ostatniego wojewody mińskiego*, [w:] *Sapientia ars Vivendi putanda est. Wokół kultury i polityki. Studia z dziejów nowożytnych ofiarowane Profesorowi Marianowi Chachajowi*, red. A. Perłakowski, F. Wolański, B. Rok, Kraków—Wrocław 2019.

Rolnik Dariusz, *Jeleńscy, ich archiwum i województwo mińskie — w odpowiedzi na pełną problemów recenzję Moniki Jusupović*, „Klio" 2020, t. 54, z. 3.

Rolnik Dariusz, *Kwestia walki o suwerenność Rzeczypospolitej w świadomości i działaniach polskich emigrantów politycznych w pierwszych miesiącach 1793 roku*, „Wieki Stare i Nowe" 2005, t. 4.

Rolnik Dariusz, *Leonarda Marcina Świeykowskiego (1721—1793) ostatniego wojewody podolskiego życie codzienne i publiczne oraz jego myśli o Rzeczypospolitej*, Katowice 2016.

Rolnik Dariusz, *Michał Zaleski — moralne dylematy targowiczanina. O postawie politycznej marszałka konfederacji targowickiej województwa brzesko-litewskiego w latach 1788—1793*, „Wieki Stare i Nowe" 2003, t. 3.

Rolnik Dariusz, *Mieszczanin u progu obywatelstwa w Rzeczypospolitej — szlachta o mieszczanach i obywatelstwie w ostatniej dekadzie czasów stanisławowskich*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Społeczeństwo stanowe*, red. S. Achremczyk, J. Kiełbik, Olsztyn 2013.

Rolnik Dariusz, *O postawach szlachty litewskiej wobec konfederacji targowickiej w 1792 roku*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny" 2004, t. 1.

Rolnik Dariusz, *Order Świętego Stanisława w Rzeczypospolitej — jego dzieje i znaczenie (1764—1795)*, [w:] *Order Świętego Stanisława. 250 lat historii*, red. D. Nawrot, Będzin—Katowice 2017.

Rolnik Dariusz, *Sejmiki poselskie mozyrskie w latach 1778—1786 i ich reprezentanci na sejmach Rzeczypospolitej*, [w:] *Aktualnyje problemy istorii i kultury*, wyp. 2, Mińsk 2020 (*Актуальные проъемы истории и культуры*, выпуск 2, Мінск 2020).

Rolnik Dariusz, *Społeczeństwo szlacheckie Rzeczypospolitej a wojsko w czasie Sejmu Czteroletniego i w okresie rządów konfederacji targowickiej (1788—1793)*, [w:] *Społeczeństwo staropolskie. Seria nowa*, t. 4, red. I. Dacka-Górzyńska, A. Karpiński, M. Nagielski, Warszawa 2015.

Rolnik Dariusz, *Szlachta koronna wobec konfederacji targowickiej*, Katowice 2000.

Rolnik Dariusz, *Szlachta koronna wschodnich kresów Rzeczypospolitej zabranych w II rozbiorze wobec rosyjskich władz w 1793 roku*, „Studia Historyczne" 2001, t. 44, z. 2.

Rolnik Dariusz, *Tropem politycznym i ideologicznym podróży petersburskiej Adama Chmary ostatniego wojewody mińskiego (1793)*, [w:] *XVIII amžiaus studijos. 6. Lietuvos*

Didžioji Kunigaikštystė. Personalijos. Idejos. Refleksijos, red. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2020, s. 106—116.

Rolnik Dariusz, *Województwo mińskie i Jeleńscy w życiu publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764—1795 w świetle ich korespondencji*, Katowice 2018.

Rolnik Dariusz, *„W życiu Jedyny najukochańszy mężulku". O żonach parlamentarzystów czasów stanisławowskich i ich rolach — Marianna z Orańskich Chmarowa, ostatnia wojewodzina mińska*, [w:] *Najjaśniejsza Rzeczypospolita. Studia ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Stroynowskiemu*, red. M. Durbas, Częstochowa 2019.

Rolnik Dariusz, *Z dziejów związku targowickiego na Litwie. O powstaniu i działalności konfederacji mińskiej w latach 1792—1793*, [w:] *W podróży przez wiek osiemnasty. Studia i szkice z epoki nowożytnej*, red. A. Perłakowski, M. Wyszomirska, M. Zwierzykowski, Kraków 2015.

Romaniuk Przemysław P., *Sapieha Michał Antoni*, [w:] PSB, t. 35, Warszawa—Kraków 1994.

Romaniuk Przemysław P., *Sołłohub Jan Michał*, [w:] PSB, t. 40, Warszawa—Kraków 2000—2001.

Rostworowski Emanuel, *Judycki Józef*, [w:] PSB, t. 9, Wrocław—Warszawa—Kraków 1964—1965.

Rostworowski Emanuel, *Ostatni król Rzeczypospolitej. Geneza i upadek Konstytucji 3 maja*, Warszawa 1966.

Rostworowski Emanuel, *Potocki Stanisław Szczęsny*, [w:] PSB, t. 28, Wrocław 1984.

Rostworowski Emanuel, *Sprawa aukcji wojska na tle sytuacji politycznej przed sejmem czteroletnim*, Warszawa 1957.

Rostworowski Emanuel, *Z dziejów genezy Targowicy. Sprawa kawalerii narodowej w dobie sejmu czteroletniego*, „Przegląd Historyczny" 1954, t. 45, z. 1.

Rostworowski Emanuel, Skowronek Jerzy, *Potocki Seweryn*, [w:] PSB, t. 29, Wrocław 1986.

Rudnicki Kazimierz, *Biskup Kajetan Sołtyk 1715—1788*, Warszawa—Kraków 1906.

Rzadkowska Helena, *Stosunek polskiej opinii publicznej do Rewolucji Francuskiej*, Warszawa 1948.

Sapiehowie. Materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe, t. 3, Petersburg 1894.

Senatorowie i dygnitarze wielkiego Księstwa Litewskiego 1386—1795, oprac. J. Wolff, Kraków 1885.

Serczyk Władysław, *Gospodarstwo magnackie w województwie podolskim w drugiej połowie XVIII wieku*, Wrocław 1965.

Skałkowski Adam, *Chrapowicki Antoni*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937.

Skowronek Jerzy, *Mostowski Józef*, [w:] PSB, t. 22, Wrocław 1977.

Skowronek Jerzy, *Mostowski Tadeusz*, [w:] PSB, t. 22, Wrocław 1977.

Skowronek Jerzy, *Sapieżyna z Jablonowskich Teofila*, [w:] PSB, t. 35, Wrocław 1994.

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, wyd. F. Sulimierski, t. 1, Warszawa 1880.

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, wyd. F. Sulimierski, t. 2, Warszawa 1881.

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, wyd. F. Sulimierski, t. 4, Warszawa 1883.
Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, wyd. F. Sulimierski, t. 6, Warszawa 1885.
Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, wyd. F. Sulimierski, t. 10, Warszawa 1889.
Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, wyd. F. Sulimierski, t. 11, Warszawa 1890.
Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, wyd. F. Sulimierski, t. 14, Warszawa 1895.
Słownik geograficzny Królestw Polskiego i innych krajów słowiańskich, wyd. F. Sulimierski, t. 15, cz. 1, Warszawa 1900.
Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, *Lietuvos didžiosios kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792—1793 metais*, Vilnius 2003.
Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, *Michal Kleofas Oginski. Polityk. Diplomat. Ministr*, Mińsk 2015. (Шмигельските-Стукене Рамуне, *Михал Клеофас Огински. Политик. Дипломат. Министр*, Минск 2015).
Smoleński Władysław, *Bracia Mostowscy. Z okazyi artykułu M. Sokolnickiego p.t. „Tadeusz i Józef Mostowscy i czynności polityczne polskie w r. 1792 i 1794"*, „Przegląd Historyczny" 1908, t. 7, z. 1.
Smoleński Władysław, *Konfederacya targowicka*, Kraków 1903.
Smoleński Władysław, *Ostatni rok Sejmu Wielkiego*, Kraków 1896.
Sobczak Jacek, *Sejmik kobryński 14 II 1792 r.*, „Studia Podlaskie" 1993, t. 4.
Stanek Wojciech, *Konfederacja sejmowa z 1776 roku: narzędzie dworskiego zamachu stanu*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia", t. 28, 1993.
Stankevič Adam, *Lietuvos vyriausiojo tribunolo veikla. XVIII amžiaus antroje pusėje*, Vilnius 2018.
Stasiak Arkadiusz Michał, *Patriotyzm w myśli konfederatów barskich*, Lublin 2005.
Stroynowski Andrzej, *Obrady sejmu grodzieńskiego 1784 roku. Studium z dziejów kultury parlamentarnej*, Częstochowa 2020.
Stroynowski Andrzej, *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej. Studium z dziejów kultury politycznej*, Łódź 2005.
Stroynowski Andrzej, *Pierwszy „wolny" sejm stanisławowski 1778 (główne problemy obrad)*, „Folia Historica" 1990, t. 37.
Sułek Zdzisław, *Sprzysiężenie Jakuba Jasińskiego*, Warszawa1982.
Szczęska Zbigniew, *Sąd sejmowy w okresie rządów Rady nieustającej: proces barona Juliusa*, „Przegląd Historyczny" 1971, t. 62, z. 3.
Szczygielski Wacław, *Lubomirski Stanisław*, [w:] PSB, t. 18, Wrocław 1973.
Szczygielski Wacław, *Łopaciński Jan Dominik*, [w:] PSB, t. 18, Wrocław 1973.
Szczygielski Wacław, *Łopaciński Mikołaj Tadeusz*, [w:] PSB, t. 18, Wrocław 1973.
Szczygielski Wacław, *Pac Michał Jan*, [w:] PSB, t. 24, Wrocław 1979.
Szczygielski Wacław, *Potocki Wincenty*, [w:] PSB, t. 28, Wrocław 1984—1985.
Szczygielski Wacław, *Puttkamer Jacek Antoni*, [w:] PSB, t. 29, Wrocław 1986.

Szczygielski Wacław, *Radziwiłł Stanisław*, [w:] PSB, t. 30, Wrocław 1987.
Szczygielski Wojciech, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792*, Łódź 1994.
Szczygielski Wojciech, *Z badań nad początkami obrad Sejmu Wielkiego*, „Przegląd Nauk Humanistycznych" 2008, t. 8, nr 1.
Sztachelska-Kokoczka Alina, *Magnackie dobra Jana Klemensa Branickiego*, Białystok 2006.
Szwaciński Tomasz, *Sejmiki poselskie przed konwokacją 1764 r.*, „Kwartalnik Historyczny" 2006, t. 113, z. 1.
Szwaciński Tomasz, *Tumult wileński 1755 roku i jego reperkusje*, „Rocznik Lituanistyczny" 2016, t. 2.
Szyndler Bartłomiej, *Czy Sejm Czteroletni uchwalił Konstytucję 3 maja? (Na tropie mitów narodowych)*, Warszawa 2010.
Szyndler Bartłomiej, *Powstanie kościuszkowskie 1794*, Warszawa 2001.
Tomczyk Gabriela, *Stronnictwo królewskie na sejmie 1776*, „Folia Historica" 1993, t. 49.
Topij-Stempińska Beata, *Kasata zakonu jezuitów w polskiej historiografii XX wieku i w początkach XXI wieku*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 2018, nr 1—2.
Ugniewski Piotr, *„Szkaradny występek królobójstwa" w międzynarodowej propagandzie Stanisława Augusta*, „Przegląd Historyczny" 2004, t. 95, z. 3.
Uruski Seweryn, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 2, Warszawa 1905.
Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVIII wieku. Spisy, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994.
Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII—XVIII wieku. Spisy, t. 9: *Urzędnicy inflanccy XVI—XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski, A. Rachuba, Kórnik 1994.
Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 3: *Księstwo Żmudzkie*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, A. Haratym, Warszawa 2015.
Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 9: *Województwo mścisławskie XIV—XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, T. Jaszczołt, A. Radaman, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, A. Macuk, A. Danilczyk, A. Haratym, Warszawa 2019.
Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 1: *Województwo wileńskie XIV—XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, Warszawa 2004.
Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 2: *Województwo trockie XIV—XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, A. Haratym, Warszawa 2009.
Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 5: *Ziemia połocka i województwo połockie XIV—XVIII wiek*, red. H. Lulewicz, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, A. Haratym, A. Macuk, A. Radaman, Warszawa 2018.
Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 4: *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie XIV—XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, Warszawa 2003.
Waniczkówna Helena, *Dziekoński Antoni*, [w:] PSB, t. 6, Kraków 1948.
Wejnert Aleksander, *O starostwach w Polsce do końca XVIII wieku z dołączeniem wykazu ich miejscowości*, Warszawa 1877.

Węgrzyn Iwona, *W świecie powieści Henryka Rzewuskiego*, Kraków 2012.
Wolański Adam (T. Soplica), *Wojna polsko-rosyjska 1792 r.*, Warszawa 1996.
Wróbel Łukasz, *Józef Jerzy Hylzen. Studium kariery magnackiej w XVIII wieku*, Toruń 2017 [maszynopis pracy doktorskiej].
Zając Paweł, *Giovani Andrea Archetti i Stanisława August Poniatowski. Obraz króla i wzajemnych relacji w depeszach nuncjusza do sekretariatu stanu stolicy apostolskiej z lat 1776—1784*, „Kwartalnik Historyczny" 2016, t. 123, z. 2.
Zakrzewski Andrzej B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego epoki stanisławowskiej (do 1788 r.). Zmiany w ustroju i funkcjonowaniu*, [w:] *Ziemie północne Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w dobie rozbiorowej 1772—1815*, red. M. Biskup, Warszawa—Toruń 1996.
Zakrzewski Andrzej B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI—XVIII w.*, Warszawa 2000.
Zakrzewski Andrzej B., *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI—XVIII w.). Prawo — Ustrój — Społeczeństwo*, Warszawa 2013.
Zaleski Bronisław, *Korespondencja krajowa Stanisława Augusta*, Poznań 1872.
Zielińska Zofia, *Listy Stanisława Augusta z podróży do Kaniowa (1787)*, „Kwartalnik Historyczny" 2003, t. 110, z. 4.
Zielińska Zofia, *Massalski Michał Józef*, [w:] PSB, t. 20, Wrocław 1975.
Zielińska Zofia, *Morykoni Michał Tadeusz*, [w:] PSB, t. 22, Kraków 1977.
Zielińska Zofia, *Ogiński Tadeusz Franciszek*, [w:] PSB, t. 23, Wrocław 1978.
Zielińska Zofia, *Ostatnie miesiące ambasady Ottona Stackelberga w świetle jego raportów (styczeń 1789—czerwiec 1790)*, [w:] Zielińska Zofia, *Studia z dziejów stosunków polsko-rosyjskich w XVIII wieku*, Warszawa 2001.
Zielińska Zofia, *„O sukcesyi tronu w Polszcze" 1787—1790*, Warszawa 1991.
Zielińska Zofia, *Pawlikowski Piotr*, [w:] PSB, t. 25, Wrocław 1980.
Zielińska Zofia, *Plater August Hiacynt (po 1745—1803)*, [w:] PSB, t. 26, Wrocław 1981.
Zielińska Zofia, *Pociej Ludwik*, [w:] PSB, t. 27, Wrocław 1982—1983.
Zielińska Zofia, *Polska w okowach „systemu północnego" 1763—1766*, Kraków 2012.
Zielińska Zofia, *Poniatowski Michał*, [w:] PSB, t. 27, Wrocław 1982—1983.
Zielińska Zofia, *Poniński Adam*, [w:] PSB, t. 27, Wrocław 1982—1983.
Zielińska Zofia, *Rzewuski Seweryn*, [w:] PSB, t. 34, Wrocław 1992—1993.
Zielińska Zofia, *Sapieha Aleksander Michał*, [w:] PSB, t. 34, Wrocław 1992—1993.
Zielińska Zofia, *Sapieha Franciszek Ksawery*, [w:] PSB, t. 34, Wrocław 1992—1993.
Zielińska Zofia, *Sapieha Józef*, [w:] PSB, t. 35, Warszawa—Kraków 1994,
Zielińska Zofia, *Sapieha Michał Ksawery*, [w:] PSB, t. 35, Warszawa—Kraków 1994.
Zielińska Zofia, *Sejmiki 8 lutego 1790 — pierwsze referendum na temat dokonań sejmu*, „Wiek Oświecenia", t. 9: *Pamięci Profesora Emanuela Rostworowskiego*, Warszawa 1993.
Zielińska Zofia, *Sosnowski Józef Sylwester*, [w:] PSB, t. 40, Warszawa—Kraków 2000—2001.
Zielińska Zofia, *Stanisław August wobec konfederacji i konfederatów barskich*, [w:] *Konfederacja barska jej konteksty i tradycje*, red. A. Buchmann, A. Danilczyk, Warszawa 2010.

Zielińska Zofia, *Walka „Familii" o reformę Rzeczypospolitej 1743—1752*, Warszawa 1983.
Zięba Andrzej A., *Smogorzewski Jason*, [w:] PSB, t. 39, Warszawa—Kraków 1999.
Żychliński Teodor, *Złota księga szlachty polskiej*, t. 28, Poznań 1906.
Żytkowicz Leonid, *Niesiołowski Józef*, [w:] PSB, t. 23, Wrocław 1978.
Żytkowicz Leonid, *Rządy Repnina na Litwie w latach 1794—7*, Wilno 1938.

Wykaz skrótów

AGAD — Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
AN Kr. — Archiwum Narodowe w Krakowie
AKP — Archiwum Królestwa Polskiego
AOR — Archiwum Ordynacji Roskiej
APP — Archiwum Publiczne Potockich
AR — Archiwum Radziwiłłów
ASang. — Archiwum Sanguszków
AT — Archiwum Tyzenhauzów
AZ — Archiwum Zamoyskich
BCz. — Biblioteka Czartoryskich
BJ — Biblioteka Jagiellońska w Krakowie
BStW — Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy
BN — Biblioteka Narodowa w Warszawie
BO — Biblioteka Zakładu Narodowego Ossolińskich we Wrocławiu
BPAUiPAN — Biblioteka Naukowa PAU i PANauk w Krakowie
BV — Nacjonalna Biblioteka Ukrainy imieni V.I. Vernadskago, Kijev (Національна Бібліотека України імені В. І. Вернадського)
CDIAUK — Cientalnyj Dierżawnyj Istoricznyj Archiv Ukrainy, Kijew (Центральний Державний Історичний Архів України, Кїив)
F — Fond
LMAVB — Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Bibloteka, Vilnius
LNB — Lvivska Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka, Lviv (Львівска Наукова Бібліотека України ім. В. Стефаика, Львів)
LVIA — Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas, Wilno
MNK — Zbiór z Muzeum Narodowego w Krakowie
NGAB — Nacjonalinyj Gistoricznyj Archiu Bielarusij, Mińsk (Нацыянальным Гістарычным Архіў Беларусі)
PSB — Polski Słownik Biograficzny
TML — Tzw. Metryka Litewska
ZACz. — Zbiór Aleksandra Czołowskiego
Zbiór mów A. Chmary — *Zbiór mów Jaśnie Wielmożnego Adama Chmary wojewody mińskiego, starosty gizowskiego, kawalera orderów Orła Białego y S Stanisł: tak w czasie Sejmu Grodzieńskiego 1784 ru. Jako też za laski*

tegoż w Ru. 1785 przy zagajeniu i limitach Oboygu kadencji Grodzieńskiey i Wileńskiey tudzież innych JJWW Ichmościów do druku podany, Wilno 1786.

ZBP — Zbiór rękopisów z Biblioteki Przeździeckich

ZMN — Zbiór z Muzeum Narodowego

ZP — Zbiór Popielów

Indeks osób*

A

Abdul Hamid, sułtan *193*
Abramowicz Jerzy, podwojewodzi wileński? *96*
Achremczyk Stanisław *343*
Adamowicz Jerzy, instygator *369*
Adolphowa Krystyna *209*, *232*, *238*, *255*
Aftanazy Roman *24—27*, *30*, *36*, *38—40*, *43*, *53*, *316*, *402*, *415*
Aleksander I, car Rosji *379*
Aleksandrowicz Ignacy?, sędzic grodzieński, horodniczy lidzki, deputat grodzieński *89*
Aleksandrowicz Jan Alojzy, biskup chełmski *205*
Aleksandrowska Elżbieta *248*
Aniszkiewicz Franciszek *356*
Anusik Zbigniew *233*, *275*, *330*, *340*, *360*
Apraksin Stiepan Fiodorowicz, feldmarszałek rosyjski *98*
Arciszewski, szambelan JKM *328*
Aronowicz Chaim *48*
Artecki Jan?, ksiądz prowincjał *201*, *402*
August III, król Polski *55*, *86*, *98*, *106*, *111*, *113*, *115*, *120*, *123*, *124*, *126*, *129*, *197*
Augustyniak Urszula *59*
Azik, cyrulik *405*

B

Baczkowski Michał *243*
Baczyński *213*
Baczyżmalski Jan, regent miński, plenipotent A. Chmary *243*, *260*, *262*, *263*, *266*
Bakowski *286*
Banaszczewski Józef *204*
Batory Stefan, król Polski *144*, *331*
Bazylow Ludwik *264*
Bełolibskoj? Iwan, komendant wojsk moskiewskich *201*
Bem Jan, kapitan *92*
Bennigsen Levin August, generał rosyjski *377*, *381*, *385*
Benoît Gedeon, poseł pruski w Warszawie *150*
Ber, ksiądz *317*
Bernowicz Michał, podkomorzy piński *377*, *379*

* W indeksie nie uwzględniono Adama Chmary, tytułowej postaci. Osoby w indeksie zostały dookreślone podstawowymi informacjami o pełnionych przez nie urzędach i sprawowanych funkcjach według zasady, że najwyższe otrzymane godności i te, które znajdują się przy nich w tekście, a wynikają z zapisów źródłowych, weryfikowano, ale nie zawsze z powodzeniem, co zaznaczano znakiem zapytania. Przy niektórych postaciach czy rodzinach bardzo rozrodzonych zaznaczano podstawowe dane o koligacjach rodzinnych. Ustalenia niepewne w tym względzie również oznaczano pytajnikiem. Indeks nie obejmuje bibliografii.

Białłozor Adam, deputat miński 140, 148
Białłozor Klemens 357
Białopiotrowicz 200, 245
Białopiotrowicz Jerzy, pisarz wojskowy litewski 291
Bibikow Aleksander, generał rosyjski 177, 185
Bieliński Franciszek, marszałek wielki koronny 151
Bielski, tkacz 221
Bielski Franciszek, gubernator giżowski 159, 169, 170, 172, 186, 188, 190, 193, 195, 196, 204, 206, 220, 221, 229, 234, 235, 252, 296, 324, 358, 411, 415, 416
Biłek Jan 211, 214, 217
Biskup Marian 306
Bispink [Bisping] Jan, marszałek starodubowski 303
Bittner Andrzej 71
Bober Piotr, chłop, kowal 176
Bober-Jankowska Magdalena 281
Boberski Wojciech 39
Boczkowski 394
Bogdaszewski Antoni, deputat miński 19
Boguccy 398
Bogusz, dworzanin M.A. Sapiehy 66
Boguszewski Ignacy, horodniczy, pisarz grodzki orszański 290
Boharewicz Bogusław, regent 228, 265, 357
Bohdanowicz J. 389
Bohdanowicz Tadeusz, starosta sumiliski, łowczy miński 123, 140, 203, 265, 293—295, 299, 323, 333, 334
Bohdanowicz Wincenty, członek chorągwi A. Chmary 336
Bohusz Ignacy 150
Bohusz Michał 270
Bohuszewicz Stanisław, kapitan, poseł 180, 183, 210, 254?, 265, 266, 275, 293, 294, 316, 346, 347, 354, 356
Bohuszewiczowa, starościna wielatycka? 125
Boniecki Adam 8, 20, 21, 24, 25, 29, 30, 31, 33, 418
Borch Jan Andrzej, wojewoda inflancki, kanclerz koronny 145
Borch Michał, wojewoda bełski 377
Borchowa Ludwika Anna z Zybergów, żona Jana Andrzeja Borcha 327
Borchowie 247
Borecki 69
Boreysza Jerzy 416
Borowski, ksiądz 317
Borzęcki Piotr 372
Borzymowski Józef Adam 130
Bouffał Józef, pisarz grodzki grodzieński 28, 78, 83, 88, 98, 99, 129
Branicka Izabela z Poniatowskich, „Pani krakowska", żona Jana Klemensa Branickiego 150, 202, 232, 289, 312, 373
Branicki Franciszek Ksawery, hetman wielki koronny 146, 151, 202, 207, 216, 219, 264, 310, 312, 327, 330, 378
Branicki Jan Klemens, hetman wielki koronny 71, 86, 100, 104, 112, 120, 127, 146, 202
Braun J.A. 75, 158
Brodyński, kandydat do podkomorstwa mińskiego 164
Bronikowski Jan, plenipotent A. Romanusa 300
Broński Ludwik Antoni 290
Browne Georg, gubernator ryski 157
Brühl Alojzy, syn Henryka Brühla 85
Brühl Henryk, faworyt i pierwszy minister Augusta III 84, 91, 96, 104
Brunnow [Brunoff] Adam, baron, major 188, 189
Brzostowscy 54, 132, 386
Brzostowska Ewa z Chreptowiczów, żona Michała Hieronima Brzostowskiego 302

Brzostowska Genowefa z Ogińskich, żona Adama Brzostowskiego 111
Brzostowska Kazimiera z Ogińskich, podskarbina wielka litewska 312
Brzostowska Teofila z Radziwiłłów, żona Stanisława Brzostowskiego 221
Brzostowski Adam, starosta daugowski, kasztelan połocki 104, 111, 112, 117, 119
Brzostowski Michał Hieronim, syn Stanisława, starosta bystrzycki, starosta miński 47, 286, 302—309, 316, 317, 319—322, 333, 342, 346, 360
Brzostowski Michał, starosta brański, orański, pisarz wielki litewski, podskarbi wielki litewski 76, 77, 86, 128, 130, 131, 135, 136, 139, 142, 144, 148, 159, 161, 176, 186, 204, 212, 221, 227, 228, 230, 283
Brzostowski Michał, syn Adama Brzostowskiego, starosta puński 371, 373
Brzostowski Robert, cześnik litewski, kasztelan połocki 336, 337, 352, 356
Brzostowski Stanisław, starosta bystrzycki, wojewoda inflancki 103, 159, 221
Brzozowski 233
Brzozowski Michał 294, 295
Buchmann Anna 169
Bucholc-Srogosz Katarzyna 273
Bucholi, współpracownik A. Chmary 313
Buchowiecki Tadeusz 290
Budziełowski Łukasz 76
Bühler Karol 372
Bujalski 373, 375, 381, 382
Bujnicki Alojzy 19
Bujnicki Kazimierz 259
Bujnicki [Buynicki] Mikołaj, szambelan JKM, miecznik, sędzia i deputat połocki 287, 322
Bujnicki Tadeusz 373
Bukaci 368, 396
Bukaty 372
Bukaty 388
Bukaty ksiądz 94
Bukaty Franciszek, szambelan JKM, poseł Rzeczpospolitej w Anglii 270, 280, 367, 396
Bukaty Kazimierz, ksiądz 201, 402
Bukaty Onufry 381
Bukaty Tadeusz, biskup sufragan żmudzki 402, 403, 420
Bukowski Dominik 185, 195, 199, 200, 204
Bukowski J.?, współpracownik A. Chmary 171—173, 175—178, 185
Bukraba Jakub 395, 396
Bukraba Jan 396
Bułhak Ignacy, deputat bobrujski 19
Bułhak L., proboszcz rakowski 408
Bułhakow Jakow, poseł rosyjski w Warszawie 352, 354
Bułhakowie 38
Bułharowski Maciej, komornik miński [mścisławski?] 252, 260, 268, 337, 392, 409
Bułharyn 221
Bułharyn, dworzanin M.A. Sapiehy 66
Bułharyn Michał 183
Bułharyn Paweł, marszałek wołkowyski 93, 130, 152
Burba Jan, sędzia grodzki miński 230, 233, 259, 263, 423
Burzmowski 355
Burzyński Stanisław 81
Butkiewicz 336, 337
Butler Marek, starosta preński 131
Butrymowicz M. 185
Butterwick Richard 310, 315, 325, 326, 329, 340, 344, 345, 348
Bychowiec Ignacy, ekonom A. Chmary 78, 79, 98, 102, 110, 406, 408, 410, 414

Bychowiec Ignacy, podstoli słonimski 344
Bykowscy 182, 218, 236, 255, 324, 368
Bykowscy, wojskowicze 293
Bykowski 277
Bykowski, dworzanin M.A. Sapiehy 66
Bykowski, kapitan JKM 179
Bykowski A.M. 415
Bykowski Aleksander, wojski miński 141, 172
Bykowski Antoni, deputat miński, generał JKM 97, 210, 265, 284, 353, 357, 367
Bykowski Florian, stolnik miński, rotmistrz miński, chorąży miński 135, 139—141, 196, 209, 218
Bykowski Franciszek, chorąży miński? 237
Bykowski Ignacy 238
Bykowski Ignacy, chorążyc 89
Bykowski Leon 123
Bykowski Stanisław 166
Bykowski Stefan, starosta celeski, chorąży miński, deputat miński 209, 210, 213, 218, 237, 241, 258, 265, 280, 293, 316, 323, 334, 335, 341, 342, 345, 373, 393
Bykowski Stefan, stolnik miński 89, 91, 98
Bykowski T. 267
Bykowski Wincenty 333, 334
Bystry Józef 75—77, 92

C

Caplin Klim, kapitan rosyjski 261, 416
Casanova Giacomo 151
Charewicz Ignacy 367
Charewiczowie 164, 238
Chedochojowski Michał, szambelan JKM 356
Chełchowscy 40, 398
Chełchowska Katarzyna z Chmarów, córka Joachima, żona Rafała 20
Chełchowski Leon 159
Chełchowski Ludwik 159
Chełchowski Michał, starościc herdumski, deputat miński 316, 317
Chełchowski Paweł, podkomorzy kowieński 27
Chełchowski Rafał, deputat miński 20, 31, 342
Chęcki Jan Nepomucen, korespondent A. Chmary 22, 51, 55, 78, 80, 118, 143, 146, 149, 162, 163, 166, 168, 171—173, 175—178, 180, 193, 197, 205—207, 209, 212, 218, 232, 237
Chlewiński Antoni, pułkownik 359
Chlewiński Kazimierz, pisarz ziemski, marszałek rzeczycki 291, 354
Chmara Adam, syn Hilarego 50
Chmara Aleksander, syn Ostafija 19
Chmara Andrzej, syn Wasyla 20
Chmara Antoni, syn Symeona cześnika, skarbnik miński 20, 21, 23, 24, 28, 32, 33, 34, 37, 41, 47, 50, 60, 61, 63, 64, 69, 70, 79, 82, 83, 101, 413, 418
Chmara Bazyli, syn Jana 20
Chmara Bohdan, syn Wasyla 20
Chmara Felicjan, syn Symeona cześnika 20
Chmara Herchory, syn Ostafija 19
Chmara Hilary [Hipolit], syn Joachima wojskiego mińskiego, marszałek miński, członek chorągwi A. Chmary 20
Chmara Jan, syn Samuela 20
Chmara Jerzy, syn Samuela 20
Chmara Joachim, syn Antoniego skarbnika mińskiego, brat Adama, podczaszy, pisarz grodzki miński, stolnik miński, wojski miński 20—23, 29—32, 40, 41, 44, 47, 48, 50, 64, 74, 76, 78, 80, 92, 93, 98, 110, 111, 121, 123, 125, 126, 135, 139—144, 148, 151, 158, 159, 165, 180, 183, 184, 189, 192, 196, 197, 199, 202, 204, 218, 220, 223, 236, 249,

252, 253, 255, 257—260, 265—268, 270, 273—277, 280, 282, 284—286, 291, 294, 295, 299, 308—310, 313, 324, 333—335, 338, 342, 346, 357, 361, 377, 393, 394, 396, 406, 413, 414, 428
Chmara Joachim, syn Hilarego 31, 50
Chmara Johann, syn Symeona cześnika 20
Chmara Kazimierz, syn Joachima wojskiego mińskiego 20
Chmara Krzysztof, syn Wasyla 20
Chmara Michał, syn Antoniego skarbnika mińskiego 20, 31
Chmara Michał, syn Jana 20
Chmara Mikołaj, regimentarz wojsk mozyrskich 20, 21
Chmara Ostafij 19
Chmara Samuel, syn Wasyla 20
Chmara Stanisław, syn Wasyla 20
Chmara Symeon, protoplasta rodziny 19
Chmara Symeon, syn Jerzego, cześnik 20
Chmara Teodor, syn Wasyla 20
Chmara Wacław, syn Ostafija 20
Chmara Wasyl [Wasilij], syn Ostafija 19, 20
Chmara Wawrzyniec, syn Antoniego skarbnika mińskiego 20, 31
Chmarowie 7—11, 14, 17, 19—22, 29, 30—33, 37, 38, 40—42, 47—55, 79, 121, 122, 141, 142, 148, 156, 159, 161, 178, 182, 183, 187, 192, 194, 201, 203, 210, 214, 218, 222, 223, 227, 229, 230, 234—236, 239, 240, 242, 243, 245—247, 251—254, 259, 263, 269, 270, 272, 276, 277, 295, 310, 328, 335, 354, 368, 387, 390, 393, 394, 396, 397, 402, 410—413, 418, 419, 421, 424, 425
Chmarówna Anna, córka Antoniego skarbnika mińskiego 20, 32
Chmarówna Anna, córka Jerzego 20
Chmarówna Antonina, córka Joachima wojskiego mińskiego 20
Chmarówna Bogumiła, córka Antoniego skarbnika mińskiego 20, 32
Chmarówna Eleonora, córka Antoniego skarbnika mińskiego 20, 32
Chmarówna Eleonora, córka Symeona cześnika 20
Chmarówna Justyna, córka Antoniego skarbnika mińskiego 20, 32
Chmarówna Katarzyna, córka Joachima wojskiego mińskiego 20
Chmarówna Ludwika [żona Rafała Chełchowskiego później Potocka?], córka Antoniego Chmary 20, 32
Chmarówna Salomea, córka Antoniego skarbnika mińskiego 20, 32
Chmarówna Zofia, córka Antoniego skarbnika mińskiego 20, 32
Chmarówna Zofia, córka Wasyla 20
Chmarówna Zuzanna, córka Jerzego 20
Chmarzyna Barbara z Daniłowiczów Chrapowicka, żona Joachima?, por. Chrapowicka Daniłowiczówna Barbara
Chmarzyna Katarzyna z Wiażewiczów, żona Antoniego skarbnika mińskiego 20—24, 27, 32, 33, 41, 47, 48, 50, 79, 101, 419
Chmarzyna Maria z Brzozowskich, żona Adama syna Hilarego 31
Chmarzyna Marianna z Woynów Orańskich, żona Adama 7, 9, 17, 22, 23, 27—29, 41, 42, 45, 51, 52, 54, 56, 66, 80, 93, 96—98, 100, 104—108, 110—113, 115, 116, 119—126, 137—141, 147, 148, 152—157, 159, 160, 163, 165, 166, 169, 172, 174, 178—180, 182, 184, 186—205, 208, 210—236, 239, 240, 242—254, 256, 257, 260, 262—264, 266, 269, 271—274, 292, 310—313, 318, 321, 323—330, 332, 333, 336,

340, 341, 345, 346, 348—351, 359, 382, 387—390, 392, 396, 399, 402, 404—412, 414, 417—425
Chodakowski 163, 411
Chodakowski Kazimierz, plenipotent Sanguszków, oboźny wołkowyski 45, 46, 259
Chodkiewicz Jan Mikołaj, starosta żmudzki, kasztelan żmudzki 149, 169, 219
Chojecki Jan Nepomucen, konsyliarz mińskiej konfederacji targowickiej? 363, 367
Chojecki Ryszard 175, 183
Chojecki Zygmunt 363
Cholewowie 164
Chomiński Franciszek Ksawery, wojewoda mścisławski 211, 212, 245, 311, 352, 373
Chomiński M. 81
Chomiński 290
Chorowieccy 253
Chrapowicka Daniłowiczówna Barbara 28
Chrapowicki 65
Chrapowicki Antoni, marszałek orszański, ojciec Barbary 28, 323
Chrapowicki Eustachy Józef, starosta starodubowski, instygator litewski 241, 242
Chrapowicki Józef, instygator litewski 352
Chrapowicki Michał 304
Chreptowicz Joachim Litawor, podkanclerzy litewski 10, 146, 147, 167, 174, 175, 182, 187, 189, 190, 201, 203, 207, 212, 219, 226, 230, 232, 236, 253, 262, 263, 267, 270, 271, 273, 275, 279, 283, 284, 293, 295, 297—299, 302, 308, 312, 314, 315, 338, 339, 359, 383, 388
Chreptowiczowa Konstancja z Przezdzieckich, żona Joachima 147, 167, 213, 245, 247, 312
Chreptowiczowie 368
Chreptowiczówna Ewa, córka Joachima, por. Brzostowska Ewa z Chreptowiczów
Chyliński, ekonom Chmarów 198, 199
Ciara Stefan 301
Ciechanowicz Jan 21, 32
Ciechanowieccy 101, 109
Ciechanowiecki Jan, kandydat na posła 105
Ciechanowiecki Marcin, wojski mścisławski 101
Ciecierscy 268
Ciepliński J. 369
Cierlukiewicz Antoni 253
Ciurllo Dominik, towarzysz w brygadzie A. Chmary 338
Claudel [Klaudel] F. 78, 143
Cybulski Andrzej 135
Cymerman Józef, ksiądz, kanonik miński, kanonik inflancki 42, 393, 397
Czacki Franciszek, strażnik koronny 120
Czacki Tadeusz 394
Czaja Aleksander 336
Czaplic Celestyn, podkomorzy łucki 153, 155
Czaplińska Maria 112
Czapliński Władysław 15
Czarniauski Fiodor 23, 33, 185, 320, 356
Czarnocki Fortunat Kazimierz, pleban grodecki 7, 30, 396—398, 403—406, 425, 428
Czartoryscy 52, 54, 60, 68, 70—72, 75, 81, 84, 87, 91, 103, 106, 109, 113, 119, 120, 126, 129, 130, 132, 133, 137, 146, 154, 156, 161, 168, 171, 174, 296, 314, 396, 430
Czartoryska Izabela z Flemingów, żona Adama Kazimierza Czartoryskiego 327, 396
Czartoryska Maria Zofia z Sieniawskich, żona Augusta Czartoryskiego 151, 161

Czartoryski Adam Kazimierz, generał ziem podolskich 137, 161, 196, 206, 212, 221, 244, 267, 270—272, 311, 355, 396
Czartoryski August, wojewoda ruski 74, 85, 127, 150, 161, 197, 243, 259, 262
Czartoryski Józef Klemens, stolnik litewski 120
Czartoryski Michał Fryderyk, kanclerz litewski 28, 60, 67, 72—75, 81—83, 85, 87—89, 92, 96, 99, 100, 112, 114—116, 124, 126, 128, 129, 133, 154, 156, 171, 173, 174, 179, 184, 187, 188, 193
Czartoryski Stanisław Kostka, łowczy koronny 72
Czaykowski Norbert, ksiądz 159
Czechowicz 73
Czechowicz Wiktor, sędzia? 219
Czeczot Felicjan, mostowniczy słonimski 335
Czeppe Maria 45, 92, 110, 113, 119, 123, 124, 273
Czerniewscy 398
Czernik Adam, budowniczy Słonimski 335
Czernyszew, pułkownik rosyjski 179
Czernyszew Iwan, dyplomata rosyjski 177
Czetwertyński Antoni Stanisław, poseł bracławski 197
Czetwertyński Kajetan, kasztelan lwowski 325
Czubaty Jarosław 384, 427
Czudowski Tadeusz, miecznik słonimski 197
Czwojdrak Bożena 228
Czwordowicz Jan 69
Czyż, ksiądz prezbiter 101
Czyż Józef 173, 174, 183
Czyż Paweł 82

D

Dacka-Górzyńska Iwona 331
Daneyko Felicjan?, łowczy lidzki, deputat nowogródzki 89
Danilczyk Adam 8, 97, 169, 298—300, 302
Dankiewicz M. 369
Danowska Ewa 394
Darowski Adam 241
Daszkiewicz 367
Daszkiewicz Ignacy, podczaszy grodzieński, kasztelan mścisławski 284—286, 293—295, 316, 319—321, 332—335, 342, 354, 361, 362, 367, 376
Daszkiewicz Józef 367
Daszkiewicz Wiktor 361
Dąbrowski Jan, instygator Komisji Edukacji Narodowej 267, 277
Dąbski [Dybski], cześnik sanocki 369
Dederko Jakub, biskup miński 42, 393, 397, 403
Dembiński Bronisław 326, 340, 352, 396
Derfelden Wilhem, generał moskiewski 382
Descorches Marie Louis, przedstawiciel dyplomatyczny Francji w Rzeczypospolitej 372
Dłuski Ludwik, administrator Wołodkowiczów 276
Dogrumowa Maria Teresa 298, 302
Dołgoruki Piotr?, książę 148, 149
Dorsch Jakub 186, 260, 313
Dorsch Paweł 186, 260
Downar 248
Downarowicz Jan 164
Downarowicz Józef, pułkownik, cześnik, sędzia grodzki miński 52, 210, 224, 245, 252, 256, 258, 266, 271, 284—286, 311, 318
Downarowiczowa Weronika, żona Józefa? 40, 223, 313, 340

Dreszel 242
Drewicz Iwan, generał rosyjski 167
Drewnowski Franciszek, ksiądz 27, 234, 402
Drozdowicz Ludwik, skarbnik smoleński 265
Drozdowski Marian 145
Dubiecki Marian 376
Dudziński Michał 30, 40
Dukwicz Dorota 177, 180, 183
Dulęba [Dulemba] Józef 67, 84, 88, 112, 113, 115, 129—131
Dunin-Karwicki Józef Kajetan, ojciec Kazimierza 120
Dunin-Karwicki Kazimierz 120
Dunin-Wilczyński Zbigniew 233, 241
Durbas Małgorzata 29, 419
Dworzaczek Władysław 21
Dworzeccy 380, 397, 398
Dworzecki Onufry, komisarz graniczny miński 337, 361, 417
Dygdała Jerzy 119, 145, 245
Dylewski Michał, skarbnik smoleński, sędzia ziemski smoleński 262, 286, 296
Dymnicka-Wołoszyńska Hanna 85
Dyszlewicz Adam Narowysz, horodniczy trocki 265
Dzieduszycki Tadeusz? 161
Dziekońska Karolina z Mizgierów, żona Antoniego 352
Dziekoński 66
Dziekoński Antoni, stolnik wołkowyski, strażnik litewski, podskarbi nadworny litewski 155, 157, 159, 203, 221, 225, 279, 292, 311, 312, 328, 358
Dziekoński B., dworzanin M.A. Sapiehy 102
Dziekoński Jan, dworzanin M.A. Sapiehy 88, 161
Dziekoński Józef, syn Antoniego podskarbiego nadwornego litewskiego 352
Dziekoński Onufry, brat Antoniego podskarbiego nadwornego litewskiego, stolnik wołkowyski 203

E

Engelhardówna Aleksandra, przyszła żona F.K Branickiego 264
Estko Jakub, oficer w wojsku rosyjskim 251, 300, 367?
Estko Jan 140
Eydziatowiczowa Anna 129
Eysymont Aleksander 210
Eysymont Andrzej Stanisław, podkoniuszy grodzieński 263, 266, 274
Eysymont Ferdynand, wojski grodzieński 353
Eysymont Franciszek 367
Eysymont Marcin 367
Eysymont Piotr 367
Eysymontowa Bogumiła z Finckensteinów, wojska grodzieńska, żona Ferdynanda 353
Eysymontowie [Eysmontowie] 255

F

Fabułow?, książę 200
Fedorowicz Budiło Stanisław 69, 74, 75, 77, 133, 136, 165
Fersen Herman Gustaw, pułkownik moskiewski, mąż Teofili z Radziwiłłów Brzostowskiej 221
Fersen Iwan, generał rosyjski 185, 364, 368
Filipczak Witold 8, 228, 236—238, 254, 264, 271, 273, 275, 276, 281, 302, 306, 307
Finckenstein Rudolf 411
Fiszer Antoni 43
Fiszer Stanisław, generał 394
Flemming Jan Jerzy, podskarbi wielki litewski, wojewoda pomorski 67, 149, 150

Flemming Konstancja z Czartoryskich, żona J.J. Flemminga 67
Fokt Krzysztof 100
Fryderyk II, król Prus 62, 145, 205, 252, 299
Fryderyk Wilhelm II, król Prus 326, 329, 351, 372
Fryderyk Wilhelm III, król Prus 386, 389

G

Galińska Franciszka z Rdułtowskich, chorążyna orszańska 223, 253
Galiński, dworzanin M.A. Sapiehy 64, 66
Galiński F. 75
Galiński Feliks, chorążyc orszański 48, 367
Galiński Jerzy, wojski orszański, chorąży orszański 93, 143
Galiński Józef, chorążyc orszański 48, 383, 412
Galiński Onufry 367
Galiński S. 197
Gałuszka Marcin 238
Garliński, zarządca A. Chmary 249. 272
Gembicki Tadeusz 131
Gibes J.A. 95
Giedroyć Dominik 367
Giedroyć Jan Stefan, biskup inflancki 158, 160, 178, 204, 206, 328
Giedroyć Stanisław 342
Giełgud Antoni, starosta żmudzki 88, 308
Giełgud Ignacy, strażnik wielki litewski 344
Giełgudowie 54
Gieysztor Dominik, syn Józefa Tadeusza Gieysztora 293, 358
Gieysztor Józef Tadeusz, zarządca i bliski współpracownik A. Chmary, miecznik trocki 55, 93, 133, 137, 157, 158, 162, 170, 171, 173—176, 181, 182, 204, 222, 262, 263, 266, 292, 293, 322, 323, 406—408, 411, 414, 415
Gieysztor Wincenty, syn Józefa Tadeusza Gieysztora, miecznik trocki 47, 262, 286, 293, 322, 345, 353
Głowacka-Maksymiuk Urszula 313
Głowacki A., współpracownik A. Chmary 214
Głuszczyński Joachim 369
Gnatowska Krystyna z Wiażewiczów, koniuszyna mińska 79
Gnatowski Michał 82
Gnatowski Onufry, kandydat na deputata mińskiego, chorąży petyhorski, komisarz cywilno-wojskowy 224, 265, 294, 353, 362
Gnuski Christoff 66, 73
Godlewski Michał 403
Godziejewski [Gudziejewski] Antoni, horodniczy smoleński, deputat miński 163, 265
Godzieńscy 260
Golejewski Bernard, szambelan JKM, deputat miński 278
Golejewski Michał 131
Golicyn [Galyczyn] Michaił, generał moskiewski 172, 246
Gołębiowski Łukasz 394
Gołuchowski 272
Gomulicki Wiktor 54
Gordliński Tadeusz 310, 333
Gordziejew Jerzy 9
Gorzeński Tymoteusz, referendarz koronny 348
Górecki Waldemar 323
Górski 116, 238
Górski Antoni, porucznik wojsk rosyjskich 367
Górski Jan Michał, chorąży żmudzki 149
Górzyński Sławomir 82
Grabowieccy 42, 43, 317

Grabowiecka Ludwika z Kielbrzuchów 42, 317
Grabowiecki Wincenty 42, 317
Grabowscy 231
Grabowska Elżbieta 245
Grabowski 231
Grochulska Barbara 391
Gruszecki Józef 310
Grześkowiak-Krwawicz Anna 169, 278, 330, 343, 354
Gurowski Władysław, marszałek wielki litewski 270
Gustaw Adolf, król Szwecji 62, 405
Gustaw III, król Szwecji 351, 372

H

Haciski Dachnowicz Andrzej 76
Haciski Wincenty, ksiądz 93, 102
Hadyk Andrzej [Hadik Andreas], generał cesarski 177
Hajewski Gedeon, ksiądz superior miński 208
Hałka Józef, budowniczy oszmiański 282
Haraburda 338
Haraburdowie 260
Haratym Andrzej 27, 93, 97, 104, 135, 164, 174, 182, 203, 208, 236, 287, 319
Hepsinówna?, matka Katarzyny Wiażewiczowej 22
Herbich 369
Hertyk? Krzysztof 389
Hirszowicz Berek 313
Hlebicki Józefowicz Jan, por. Józefowicz Hlebicki Jan
Hohenzollern Henryk, książę, brat Fryderyka II 205
Holsten G.C. 74
Hołownia Piotr 367
Hołyński Józef Antoni 101
Hołyński Józef, ksiądz, kanonik smoleński 295, 303, 304, 314, 316—321, 323, 334, 342, 347, 349, 352, 402, 403
Hołyński Kazimierz, podczaszy mścisławski 101, 129
Hołyński Michał 378
Horain 205, 222, 229, 415
Horain Aleksander, wojski wileński 253
Horain Gaspar, szambelan JKM 334, 357
Horain Ignacy, podstarosta starodubowski 323
Horain Leon 294
Horbacki Gedeon, biskup koadiutor pińsko-turowski 276
Hornowski Józef, członek chorągwi A. Chmary 336
Hornowski Kazimierz, komisarz biskupa I. Massalskiego 47, 337
Horoszko Stefan 409
Horwatt (Horwat) Samuel, szambelan JKM 367, 370
Horyszkowa Anna Ludwika 341
Houwalt (Houwald) Ignacy, ksiądz 158, 166
Hrebnicki Mikołaj 93, 94
Hrebnicki S., ksiądz 158, 165, 166
Hrechorowicz 309
Hryniewicz, budowniczy 410
Hryniewski Józef 358
Hudzińscy 277
Humiecki Michał, administrator A. Chmary 414
Hurka Jan, pisarz grodzki witebski 276
Hylzen Jan August, wojewoda miński 94
Hylzen Jerzy Mikołaj, biskup smoleński 102
Hylzen Józef Jerzy, wojewoda miński, wojewoda mścisławski, starosta brasławski 115, 162, 163, 188, 189, 197
Hylzenowa Teresa z Potockich, wojewodzina mścisławska, żona Józefa Jerzego, 2v Kossakowska 230

I

Iliński Józef 379
Iłowajski Dymitr 373, 375
Iwanowski Ignacy [Bogdan Rogala], starosta miński, poseł 30, 111, 122, 123, 125, 134, 135, 138, 139, 141, 148, 163, 237, 246
Iwanowski Józef Michał, starosta miński 83, 88, 89, 91
Iwanowski Maksymilian, starościc miński 316
Iwanowski Tadeusz, starościc miński 93, 94
Iwaszkiewicz Antoni 270
Iwaszkiewicz Franciszek, sędzia ziemski wołkowyski 159
Iwaszkiewicz Janusz 147, 167, 175
Iwaszkiewicz Józef, współpracownik A. Chmary 405, 406, 408, 414
Iwaszkiewicz Stanisław, komisarz cywilno-wojskowy, konsyliarz miński konfederacji targowickiej 238, 362, 363, 367

J

Jabłonowska Anna z Sapiehów, wojewodzina bracławska 61, 143
Jabłonowska Karolina z Radziwiłłów, żona Józefa Aleksandra 121
Jabłonowski Antoni, wojewoda poznański 117
Jabłonowski Jan Kajetan, wojewoda bracławski 61
Jabłonowski Józef Aleksander, wojewoda nowogródzki 81, 121, 219, 223
Jabłoński Antoni, konsyliarz mińskiej konfederacji targowickiej 363, 367
Jabłoński Józef 286
Jachowska 266
Jałbrzykowska Anna 17, 53
Janiszewski Ignacy Piotrowicz, podstarości, krajczy owrucki, deputat miński 124, 157, 240
Jankevičienė A. 43
Jankiewicz Jan Antoni 109, 110, 114
Jankowski Czesław 303
Jankowski S., ksiądz 135
Jarocki A. 155
Jasiński 413
Jaszczołt Tomasz 97
Jaźwiński Feliks, komornik miński 265
Jelcowa, sędzina 203
Jelec Józef 286
Jeleńscy 375
Jeleńska 395
Jeleński 208
Jeleński Feliks, prezydent sądów guberni mińskiej 392
Jeleński Gedeon, kasztelan nowogródzki 160, 277, 282, 298, 299, 301, 373, 375, 382
Jeleński Jan, starosta mozyrski 377, 379
Jeleński Józef, generał major 375, 384
Jeleński Konstanty Ludwik, podkomorzy mozyrski 375
Jeleński Paweł Wincenty 19
Jeleński Stanisław 238
Jelski Aleksander 24, 51, 53, 77
Jelski Franciszek 351, 358
Jesmen Karafa, obywatel województwa mińskiego 265
Jocher, bankier wileński 391
Jodko, dworzanin M.A. Sapiehy 76
Jodko Grzegorz, proboszcz zasławski 396
Józef II, cesarz 177, 223, 252, 326, 330
Józefowicz Hlebicki Jan, starosta orszański 87, 105
Judyccy 54, 368
Judycka Alojza z Radziwiłłów, żona Józefa 312
Judycka Rachela 393
Judycka Teresa, pułkownikowa, matka Racheli 393

Judycki Jan, starosta orański, kasztelan miński 129, 130
Judycki Józef, strażnik litewski, starosta rzeczycki, marszałek trybunału, generał 227, 231, 251, 277, 290, 340, 344, 350, 352, 354, 361, 371
Julius Karl, baron 243
Jundziłł Franciszek, podkomorzy grodzieński 365, 371
Jundziłł Konstanty, łowczy słonimski 335
Jundziłł Tadeusz, podkomorzy grodzieński, deputat 89
Jurecki Antoni, łowczy i regent grodzki brasławski 36
Jurewicz Jakub, deputat 169
Jurgaitis Robert 103, 321
Jurjewicz Jan, członek chorągwi A. Chmary 338
Jusupović Monika 316, 364

K

Kachowski Michaił, generał rosyjski 369
Kaczanowski Ludwik, sędzia witebski 297
Kalenkiewiczówna Anna 206, 208, 209, 215, 236, 254, 255
Kaleta Roman 268
Kalinka Walerian 310, 315, 325, 326, 328—330, 335, 340, 345, 352, 358
Kalinowski Stefan, burmistrz Mińska 318
Kamieński Antoni, ekonom A. Chmary 411
Kamieński Józef Rolicz 113, 131
Kamiński Józef, ksiądz, prałat miński 24—26, 198, 397, 398, 402, 404, 405, 413, 425
Karabanowicz J. 355
Karabanowicz Tadeusz, skarbnik parnawski 323
Karaś Kazimierz 75
Karnicka, żona Ignacego Karnickiego 243, 247
Karnicki, generał? 265
Karnicki Franciszek, członek chorągwi A. Chmary 336
Karnicki Ignacy, podkomorzy miński, sędzia ziemski miński 82, 130, 135, 139—141, 164, 243
Karniejew Zachary, gubernator miński 391
Karniewski 101
Karniewski Alojzy 210
Karp 173
Karp Benedykt, poseł upicki 327
Karp Józef, ciwun eyragolski 131
Karpiński Andrzej 331
Karpiński Franciszek 52
Karpowicz J. 189
Karpowicz Michał, ksiądz, oficjał litewski 23, 317, 339, 395, 428
Kasabuła Tadeusz 127
Kasperawiczowa Joanna z Ostromęckich 351
Kasperowicz Maciej 351
Kasperowicze 351
Kaszyc Antoni, członek chorągwi A. Chmary 336
Katarzyna II, caryca Rosji, imperatorowa 26, 27, 44, 128, 145, 157, 158, 160, 161, 167, 186, 193, 200, 206, 246, 251, 252, 315, 351, 354, 360, 364, 365, 368, 369, 371, 372, 374—381, 385, 387, 398, 430, 431
Kazanowski Jan, komisarz cywilno-wojskowy słonimski 344
Kazimierz Wielki, król Polski 144
Kądziela Łukasz 178, 370, 372, 375, 391, 395
Kęsowscy 36
Kicka Natalia 365
Kiełbik Jerzy 343
Kiełczewscy 103

Kiełczewski Leon, krajczy rzeczycki 92, 115
Kiełpsz Jan 159
Kiełpszówna, dwórka M.A. Sapiehy 66
Kierekieszy Antoni Michał 88, 131
Kirkor Kazimierz 210
Kisielowski, dyspozytor Siemkowa 142
Klackreuth Friedrich Adolf, generał pruski 351
Kluczek Agata Aleksandra 228
Klukowski Ludwik 382
Klukowski Tomasz, członek chorągwi A. Chmary 336
Kłokocki Jan Józef, starosta kołaczewski, wojski miński, podstoli miński, poseł, deputat 37, 39, 72, 74, 81, 84, 88, 89, 95, 102, 113, 139, 141, 164, 165, 183, 195, 196, 199, 205—208, 212, 223, 235, 256, 258, 265, 266, 268, 271, 279, 280, 284, 286, 293, 296, 298, 302, 305, 309, 318, 319, 329, 344
Kłokocki Stanisław, syn Jana Józefa, deputat 296, 298
Kłondewicz Leon 159
Kłondewiczowa Marcianna 159, 173
Kłopotowski Maciej, ogrodnik czerloński 75
Knackfus C.G. 71, 75
Knakfus [Knackfus] Marcin, kapitan 316, 344, 402
Kniażewicz [Kniaziewicz], opat trocki, oficjał białoruski 130
Knychalska Agnieszka 8, 376
Kochański J.F. 69
Kocieł pułkownik 66
Kocieł Tadeusz, sędzia oszmiański, starosta oszmiański 66, 377, 380
Kociełłowie 66
Kocój Henryk 372
Kolkowski, kurator dóbr nieświeskich 136
Kołłątaj Benedykt 140
Komar, wojski miński 44
Komar, współpracownik A. Chmary 261, 310, 358
Komar Antoni, miecznik miński 366
Komar Ignacy 222, 224, 225, 228, 250, 333—335, 342, 345—347
Komar Jan Onufry, szambelan JKM, członek chorągwi A. Chmary 299, 367, 394
Komar Jan, autor dziennika, sekretarz A. Chmary 8, 47, 258, 300, 336, 345, 357, 376—381, 417
Komar Jerzy, syn Antoniego, miecznikowicz 366
Komar Michał Antoni, skarbnik? 103
Komar Tadeusz 367
Komarowa z Chmarów? 32
Komarowie 398
Komorowska Gertruda 173
Komorowski Adam Ignacy, prymas 94, 95
Kondratowicz Antoni 291
Konisski Jerzy, władyka mohylewski 150
Kononowicz Bogdan 77, 129
Konopczyński Władysław 77, 88, 95, 104, 112, 149, 153, 160, 161, 163, 172, 177, 179, 183, 211, 264, 364
Konstantynowicz Antoni, intendent wierzbołowski 289
Kończa, dworzanin M.A. Sapiehy 66
Kończyńska Wanda 183
Kopaczewscy 398
Korczyc Tomasz, komisarz cywilno-wojskowy słonimski 344
Kornatowski Wiktor 391
Korsak Hipolit, starosta wielatycki, stolnik nowogródzki 44, 292, 408
Korsak Jan, podwojewodzi połocki 377
Korsak Tadeusz, sędzia ziemski wileński 377
Korsakowie 398

Korsztayn [Korsztejn] Jan [Iwan], major, komendant moskiewski 255, 256, 258
Korwin S. [Kossakowski] Stanisław, por. Kossakowski Korwin Stanisław
Koryckij Aleksiej Iwanowicz 391
Kosińska Rozalia 152
Kossakowska Teresa z Potockich, 1v. Hylzenowa 230
Kossakowski Józef, pisarz wielki litewski, biskup inflancki 212, 241, 247, 248, 262, 271, 311, 355, 370
Kossakowski Kazimierz, wojski miński 80, 151, 155, 158
Kossakowski Korwin Stanisław 363
Kossakowski Michał, pisarz skarbowy 241
Kossakowski Szymon, poseł kowieński, targowiczanin, hetman wielki litewski 216, 365, 370
Kossowski Aleksander 205
Kostrowiccy 273, 367
Kostrowicki, komisarz furażowy, kandydat na podkomorstwo mińskie 164
Kostrowicki Bogdan 123
Kostrowicki Bohdan, budowniczy miński, plenipotent Tadeusza Wołodkowicza i Franciszki Galińskiej 44?, 123, 253?, 282
Kostrowicki Kasper [Gaspar], konsyliarz miński konfederacji targowickiej 356, 363, 367
Kostrowicki Kazimierz, wojski miński, budowniczy miński 110, 148, 185, 265, 316
Kostrowicki Maciej 180
Kostrowicki Marcin, sędzia grodzki miński, deputat miński 179, 195, 222, 225
Kostrowicki Michał, podczaszyc miński, deputat, współpracownik A. Chmary 187, 214
Kosturin, generał moskiewski 98
Kościa Hiacynt, pułkownik 172, 262, 287, 292
Kościałkowski Stanisław 47, 151, 163, 180, 182, 185, 204, 205, 212, 218, 220, 236, 241, 247, 254, 256, 257, 274, 412
Kościelscy 398
Kościuszko Tadeusz, generał, naczelnik powstania 372
Kośka Małgorzata 184
Kotowicz, gubernator rakowski, ekonom A. Chmary 354
Kowalczyk Małgorzata Ewa 8, 376
Kowalewski Wojciech, generał JKM 165
Kozłowski Szymon, ksiądz 93
Krajewska 231
Krakowski Bernard 326
Krasiński Adam, biskup kamieniecki 146, 340
Krasiński Michał, starosta opiniogórski 160
Kraszewski Józef Ignacy 310, 378
Kraushar Aleksander 158, 167
Kreczetnikow Michaił, generał rosyjski 354, 360, 363. 375
Kreytz 80
Kriegseisen Wojciech 15, 52
Królikowski Bogdan 92, 104
Krzywobłocki Alojzy, strażnik trocki 350
Kubacki Michał 136
Kublicki Józef 130
Kucharski Maciej 330, 351
Kuczewski 333
Kuczyńska, cześnikowa 313
Kulwicz, adwokat 386
Kundzicz Fabian, brat Tadeusz 337
Kundzicz Marcin, członek chorągwi A. Chmary 336, 337
Kundzicz Tadeusz, ksiądz, kanonik inflancki 336—341, 349, 353, 402
Kurdwanowscy 271

Kurniewicz Szymon, ekonom A. Chmary 156, 157, 159, 165, 166
Kurowski 166
Kurzeniecki Ignacy, mąż Klotyldy Tyszkiewiczowej starościanki wielatyckiej, chorąży piński, kasztelan witebski 319, 320, 377, 378
Kusteri Ferdynand 333

L

Lachnicki 260
Lachnicki Antoni Dyzma, szambelan JKM, deputat wiłkomierski 290, 291, 295, 313, 334?
Lachowski Sebastian, ksiądz 151
Laskowski Józef 410
Laudański Antoni, stolnik żmudzki 27
Lebiedziński Tadeusz, ksiądz 391, 395
Lemnicki K. 235
Lenkiewicz Ipohorski Cyprian, cześnik mozyrski 130, 131
Lenkiewicz Ipohorski Jan, podstoli mozyrski 123, 357
Lenkiewiczowa Franciszka 417
Lepszy Kazimierz 17
Lesińska Krystyna 385
Leszczyński Fi... 234
Leszczyński Szymon 199
Leyb, pomocnik w majątkach A. Chmary 200, 261
Libiszowska Zofia 384
Lichodziejewski Krzysztof, strażnik miński 180, 196
Lichodziejewski Tadeusz 284?, 294
Ligne de Helena Apolonia z Massalskich 340, 341
Ligne de Karol Józef 341
Lindrott Karol 98
Lipski Jan 46
Lipski Ksawery Franciszek, kasztelanic łęczycki, deputat miński 353
Lisowski Chwidor 47
Lisowski Stefan 47
Lord Robert Howard 373, 375
Lubecka Teresa ze Strutyńskich, chorążyna pińska 311
Lubecki-Drucki Franciszek, chorąży piński, mąż Teresy 311, 362
Lubomirscy 72
Lubomirska Elżbieta [Izabela] z Czartoryskich, marszałkowa wielka koronna 261
Lubomirska Konstancja [Rzewuska Konstancja z Lubomirskich] 272
Lubomirski Aleksander, generał major 378
Lubomirski Franciszek Ferdynand, miecznik koronny 120
Lubomirski Gaspar [Kasper], generał rosyjski 146
Lubomirski Stanisław, podstoli koronny, wojewoda bracławski, marszałek wielki koronny 72, 151, 219
Lubowidzki Stefan, generał 378
Lulewicz Henryk 21, 25, 27, 97, 103, 104, 107, 128, 143, 163, 174, 287, 423
Lyske de C.F. 63

Ł

Łabowski J. [być może tożsamy z J.S. Łabowskim] 136
Łabowski J.S. 157, 166, 171
Łabowski S.? 142, 143
Łaniewski Daniel 224
Łapicki Jan, plenipotent Zawiszy 367, 410
Łascy 367
Łaski Kazimierz, konsyliarz miński konfederacji targowickiej 363, 367
Ławrynowicz, kurator dóbr nieświeskich 136
Łobodziński Tadeusz, ksiądz 402
Łojek Jerzy 173
Łopacińscy 10, 112, 127, 174
Łopacińska Barbara z Kopciów, żona M.T. Łopacińskiego 67

Łopaciński Ignacy, pisarz skarbowy litewski 157
Łopaciński Jan Dominik, sekretarz wielki litewski, biskup żmudzki 41, 72, 76, 89, 103, 127, 129, 168, 230
Łopaciński Jan Nikodem, syn M.T. Łopacińskiego, starosta mścisławski 168, 169
Łopaciński Mikołaj Tadeusz, starosta mścisławski, instygator litewski, pisarz wielki litewski, wojewoda brzeskolitewski 10, 28, 38, 65, 67, 71, 72, 75, 76, 78, 81, 84—87, 89—91, 95—101, 103—108, 118—120, 123, 124, 127, 129, 130, 160?, 166, 168—170, 174, 198, 205, 412, 413, 418
Łopaciński Tomasz Ignacy 377, 379, 380
Łossowska, łowczyna słonimska 412, 419
Łoza Stanisław 24, 276
Łubieński Władysław, prymas 123, 127, 134, 146
Łukowicz F. 70, 74, 76, 83, 95, 117
Łukowicz Józef, syn F. Łukowicza 83
Łuniński Ernest 304
Łuskina Stefan 340, 372
Łyszkiewicz Stanisław?, sędzia ziemski? 370

M

Machynia Mariusz 26, 299, 310
Mackiewicz, kalwin 408
Mackiewicz Bronisław, koniuszyc, deputat miński 148
Mackiewicz Krzysztof, pułkownik, deputat miński 210, 284, 294, 305, 377
Mackiewicz Michał 238, 341
Macuk Andriej 82, 86, 91, 94, 97, 100, 102, 104, 108—110, 112, 113, 119, 287, 302, 309
Maczyński Joachim, członek chorągwi A. Chmary 336
Makowiecka, babka matki A. Chmary 22
Makowiecki Jan Kazimierz, chorąży słonimski, podkomorzy słonimski 191, 289, 335, 344
Makowski Kazimierz, gubernator dóbr 171, 368
Maksymilian, książę Habsburg, brat cesarza Józefa II 252
Małachowski Jacek, starosta piotrkowski, kanclerz koronny 140
Małachowski Stanisław, referendarz koronny, marszałek Sejmu Wielkiego 372
Mann Zygmunt 375
Marayski Konstanty, paroch grodecki 25, 36, 402
Marcinek Roman 90
Marcinkiewicz 277
Marcinkiewicz Stanisław, sędzia ziemski lidzki, marszałek eyszyski 42
Marczykowski, członek chorągwi A. Chmary 260
Markiewicz, dworzanin M.A. Sapiehy 66
Markiewicz Franciszek 361, 391, 392?, 416
Markiewicz J. 317
Markiewicz Mariusz 307
Markina Walentina Aleksjejewa 49
Markowski, arendarz starostwa wiłkowyski 322
Markowski, współpracownik A. Chmary 359
Markowski Józef, chorąży mielnicki 345
Maroszek Józef 36, 116
Maroszek Maria 36, 116
Massalscy 9, 76, 127, 132, 210, 296, 398
Massalska 76, 155, 165, 166
Massalska Helena Apolonia, córka Józefa Adriana Massalskiego, żona Karola Józefa de Ligne 127, 340

Massalska Krystyna z Sapiehów, podczaszyna litewska 114
Massalski Antoni Ksawery, strażnik wołkowyski, szef regimentu, poseł miński 148, 298, 299
Massalski Ignacy, biskup wileński 46, 47, 127, 169, 170?, 178, 192, 204, 212, 232?, 237, 254, 266, 284, 287, 303, 310, 314, 317—321, 327, 328, 337, 339, 341, 355, 358, 371, 375, 376, 384, 409
Massalski Józef Adrian, podskarbi nadworny litewski 109?, 120
Massalski Ksawery, syn Józefa Adriana Massalskiego 127
Massalski Michał Józef, hetman polny litewski, hetman wielki litewski 84, 85, 97, 126—128, 134, 139
Maszewicz Antoni, administrator zaceński 144
Mathy Ignacy Jacinte 70, 76
Matkowski, członek chorągwi A. Chmary 336
Matuszewicz Marcin, pamiętnikarz 92, 93, 104, 110—112, 121, 123—126
Matuszewicz N.?, cześnik miński, sędzia ziemski miński 144
Matuszewicz Piotr 140
Matuszewiczowie 77
Mączak Antoni 59
Meczerski, kniaź 176
Mejer [Meyer, Meier] Jan z Wolda, wojski kowieński, komisarz M.F. Czartoryskiego 156, 157, 179, 219
Mejerowie [Meyerowie], wojscy kowieńscy 185
Mellin Borys, hrabia, pułkownik, generał rosyjski 212?, 361, 362
Meltzer Johann, snycerz 261
Mężyński Antoni 226
Michajłow, wicegubernator miński 375
Michalski Jerzy 15, 116, 119, 127, 169, 171, 172, 175, 177, 178, 183, 186, 192, 193, 204—206, 212, 217, 237, 238, 243, 245, 315, 318—322, 325, 340
Michelson Iwan, generał moskiewski 246, 392
Michniewiczowa 83
Mickiewicz 41, 83
Mickiewicz Leon Rymwid, oboźny miński, koniuszy miński, miecznik miński, deputat miński 209, 210, 218, 265, 270, 299, 316
Middleton Ignacy, strażnik kowieński 291
Mieleszko Józef, ksiądz 350
Mierzejewski Antoni, deputat 19
Mikulicz 358
Mikulski Aleksander, chorąży słonimski, sędzia ziemski słonimski? 84, 213, 344, 349
Mikulski Andrzej, sędzia grodzki słonimski 335
Mikulski Krzysztof 323
Mikulski Michał, chorążyc słonimski, komisarz cywilno-wojskowy 344
Miller, redutnik wileński 283
Miller Antoni 391
Miłudowski A. 369
Miterjanowski 231
Młodowski Antoni, ksiądz bazylianin, opat połocki 34
Mniński Benedykt 156, 157, 159
Mniszech Jan Karol, podkomorzy litewski 92, 107, 108
Mniszech Jerzy August, marszałek nadworny koronny 112
Mniszech Michał Jerzy, marszałek nadworny litewski, marszałek wielki koronny 270
Modzelewski Antoni, „oficjał" 411
Modzelewski Franciszek Antoni, ksiądz 35
Mokronowski 221
Moniuszko Stanisław 367
Moraczewski J. 172, 196

Moraczewski Maciej 154, 415
Morawski, prezbiter grodecki 35
Morawski Ignacy, pisarz litewski 219
Morawski Mikołaj 303, 304
Morawski Wojciech 219
Moroszewicz Hirsz 313
Morykoni Benedykt, pisarz litewski 231, 245?, 298
Morykoni Józef?, chorążyc wiłkomierski 300
Morykoni Michał Tadeusz, podkomorzy wiłkomierski 188, 197, 198
Mosiewicz Karol, członek chorągwi A. Chmary 336
Mostowska Anna z Radziwiłłów, żona Tadeusza Mostowskiego, kasztelanowa raciąska 396
Mostowski Józef, wojewodzic mazowiecki 345, 383, 384
Mostowski Paweł Michał, wojewoda mazowiecki 149, 150
Mostowski Tadeusz, wojewodzic mazowiecki, kasztelan raciąski 345
Moszczeński Adam, poseł inflancki 281
Moszyński August Fryderyk, stolnik koronny 145
Moszyński Jan 346
Moszyński Jerzy Wincenty, sędzia ziemski miński 334, 357, 361
Moszyński Jerzy, rotmistrz miński? [być może tożsamy z Jerzym Wincentym] 265
Mościcki Henryk 8, 22, 24—31, 36, 40, 43, 213, 233, 286, 302, 316, 371, 373, 374, 376—379, 387, 388, 407, 414, 418
Moysiewicz Tadeusz, ksiądz 35

N

Nadomowicz Berko 195
Nagielski Mirosław 82, 381
Narbutt, kandydat na deputata 109
Narbutt Ignacy 130
Narbutt Kazimierz, marszałek lidzki 113
Narbutt Maciej 384
Narbuttowa, stolnikowa lidzka 268, 312
Narbuttowie 398
Naruszewicz Adam, biskup łucki 281, 352
Naruszewicz Tomasz 21
Naryszkin Aleksiej, tajny radca 380
Nawrocki, ekonom A. Chmary 42
Nawrot Dariusz 234, 330
Nekanda Trepka Walerian 8
Nielubowicz Julian, deputat piński 19
Niemcewicz Julian Ursyn 373
Nieplujew Iwan, gubernator 375, 385
Niesiecki Kasper 8
Niesiołowski Józef, cześnik litewski, kasztelan i wojewoda nowogródzki 133, 146, 227, 266, 275, 287, 290, 295
Noga Zdzisław 100
Nosow Boris 113
Nowak-Romanowicz Alina 116, 171, 172, 186, 206, 212, 384
Nowicki 130

O

Obarzanek Józef 194, 205, 206, 323
Oborski Bernard, chorąży petyhorski, deputat miński 93, 94, 187
Oborski Franciszek, krajczy miński, łowczy miński 141, 299
Oborski Józef, deputat miński, rotmistrz miński 93, 94, 110
Oborski Tomasz, krajczy miński 342, 345, 357
Obrąpalski F., ekonom J. Chmary 199, 202
Obrąpalski J., ksiądz 172
Obrąpalski Tadeusz, ksiądz rektor 284
Ochlewski Tadeusz 159
Odachowski Jan, deputat żmudzki 109
Odachowski Jerzy?, dzierżawca Gródka 33

Odyniec 164
Odyńcowie 280
Ogińscy 9, 54, 68, 108, 109, 111, 116, 123, 132, 240, 314, 344, 349, 398
Ogińska Aleksandra [Józefa Aleksandra] z Czartoryskich, córka Fryderyka Michała, 1v M.A. Sapieha, 2v M.K. Ogiński 28, 43, 60, 67, 68, 78, 80, 81, 83, 85, 96, 114—118, 133, 140, 143, 147, 154, 156, 162, 168, 171, 174—176, 179, 182, 196, 213, 215, 216, 219, 223, 226, 233, 240, 242, 243, 263, 268, 269, 271—273, 286, 287, 289, 292, 310, 312, 320, 323, 327, 328, 371, 395, 421, 430
Ogiński 290, 389
Ogiński Andrzej Ignacy, starosta oszmiański, wojewoda trocki, marszałek trybunału 108, 322
Ogiński Ignacy, starosta brasławski, marszałek wielki litewski 135
Ogiński Mateusz, pułkownik 310
Ogiński Michał Kazimierz pisarz polny litewski, hetman wielki litewski, wojewoda wileński żonaty z Aleksandrą Czartoryską [wcześniej Sapieżyną] 10, 67, 68, 83, 116, 127, 133, 143, 149, 152, 153, 156, 160, 168, 171—174, 179, 186, 204—207, 211, 212, 216, 219, 221, 245, 281, 310, 313, 328, 329, 343, 348, 349, 365, 373
Ogiński Michał Kleofas, miecznik litewski 359, 365, 384
Ogiński Tadeusz [Thadeusz], kasztelan trocki, wojewoda trocki 48, 106, 108, 182, 193, 197, 201, 205, 206
Ogrodzki Jacek 207, 237
Okęcki Antoni, kanclerz koronny 268
Okonor [O'Connor], doktor 154
Okulewicz, mieszczanin czeremski 118
Okulicz Antoni 395
Olenin Aleksiej, pułkownik moskiewski 369
Olędzcy 368
Olędzka, pisarzowa 244
Olędzki 52
Olędzki, dworzanin M.A. Sapiehy 66
Olędzki [Olendzki] Andrzej, sędzia grodzki miński 291, 354, 356, 386
Olędzki Marcin, pisarz miński? 270, 367
Olszewski Piotr Jerzy, landwójt 23?, 136, 141—143, 165, 166, 204, 222
Omulski Ignacy 290
Opaliński Leon Wojciech, wojewoda mazowiecki 151
Oranowski Cyryl 367
Oranowski Joachim 258, 265, 277, 342, 353
Oranowski Stanisław, sędzia grodzki wileński 170, 259
Orgelbrand Samuel 19
Orlicki Stanisław 336
Osiecimski Michał, mostowniczy rzeczycki, deputat miński 228
Oskierka Antoni 185, 298
Oskierka Gerwazy Ludwik, cześnik litewski 111
Oskierka Jan Mikołaj, wojski mozyrski, strażnik polny litewski, poseł mozyrski 238, 277
Oskierka Józef 255
Oskierka Leopold, chorąży mozyrski 367
Oskierka Ludwik, cześnikowicz litewski 38
Oskierka Maciej Kazimierz, kasztelan mozyrski 375
Oskierka Michał 164
Oskierkowie 308, 352, 368
Ossolińska, podkomorzyna? 312
Ostermann Iwan, kanclerz rosyjski 177, 378, 380
Ostromęcki Karol, ekonom A. Chmary 155, 156
Ostrowski Antoni Kazimierz, biskup kujawski 150

Ostrowski Teodor *268*
Ostrożyński Władysław 183
Oszmieniec Franciszek *297*
Osztorp Franciszek, pułkownik, deputat miński *293*, *294*, *337*, *346*, *367*, *376*
Oświęcimski Michał, ekonom J, Chmary *310*
Oświęcimski? Bonawentura, deputat *19*
Oziembłowski Michał, konsyliarz miński konfederacji targowickiej *363*, *367*
Ożarowscy 312
Ożarowski *66*

P

Pac *275*
Pac Ignacy, starosta lidzki, podstoli litewski 118, 120, 121
Pac Józef, kasztelan żmudzki *85*
Pac Michał Jan, starosta zielonacki 134
Pacowie *290*
Pancerzyński Ludwik, chorąży grodzieński *282*, 352
Passek Piotr, gubernator białoruski *377*, *380*
Paszkowski M., współpracownik A. Chmary *388*, *389*, *392*, 411
Pauszer-Klonowska Gabriela *358*
Paweł I, car Rosji *26*, *293*, *387*, *397*, *390*, *394*
Pawlikowscy 182, *319*, *368*
Pawlikowski, ksiądz *201*
Pawlikowski, współpracownik A. Chmary 416
Pawlikowski Ignacy, porucznik miński *258*, *346*
Pawlikowski Jan, łowczy miński, podczaszy miński, sędzia ziemski miński, poseł 123, 134, 135, 140, 196, 210, *270*, *280*, *284—286*, *294*, *295*, *319*, 321, 334, 335, 337, 342, 345, *363*
Pawlikowski Michał, członek chorągwi A. Chmary *336*
Pawlikowski Piotr, miecznik miński, skarbnik miński, poseł *263*, *319—321*, *327*, *339*, *345*, *354*, *356*, *363*, *366*, *367*
Pawlikowski Tadeusz 317
Pawłowicz Onufry, administrator A. Chmary *39*, *40*, *198*, *199*, *224*, *234*, *237*, *238*, *248*, *251*, *252*, *260*, 317, 324, 354, *363*, *365—370*, *405—410*, 414, 415
Perłakowski Adam *26*, *83*, 354
Pieślak Augustyn, członek chorągwi A. Chmary *336*
Pietraszkiewicz Marcin, generał 22, 41
Pietraszkiewicz Piotr, współpracownik A. Chmary 37, 74, 77, *88*, *89*, 115?
Pietraszko, regent *350*
Pietruski Zaprzaniec Oswald 138
Pilchowski D., ksiądz *392*, *395*
Pilchowski Jan *295*, *369*, 371, 373
Pilecki *287*
Piotr III, car Rosji 183
Piotraszko Jan Franciszek, zarządca A. Chmary *166*, *221*, *234*, *261*, *285*, *357*, *415*
Piotrowicz Wincenty, ksiądz *222*
Piotrowski Franciszek *214*
Piotrowski Kazimierz, koniuszyc smoleński *45*
Piórowie *236*
Piszczało *242*, *369*, *394*, 412
Piszczało, pisarz grodzki słonimski 413
Piszczało Dominik *204*
Piszczało Ignacy, współpracownik A. Chmary *333—335*
Piszczało Jan, współpracownik A. Chmary, strażnik miński 47, 334, 403?
Piszczało Rudolf *380*
Piszczało Stanisław *284*, *293*, *296*, *297*, 310, 317
Piszczałowa K. *392*
Piszczałowie *397*, *398*

Piszczałowie, podstoli orszańscy 263
Piszczałowski 47
Plater August, marszałek brasławski konfederacji targowickiej 364
Plater Kazimierz Konstanty, starosta daugieliski, kasztelan trocki 339, 365, 369, 373
Plater Konstanty Ludwik, pisarz litewski, wojewoda mścisławski 88, 118
Platerowa Anna z Rzewuskich, żona Augusta 364
Platerowa Izabela z Borchów, starościna daugieliska, żona Kazimierza Konstantego 339
Pociej S. 77
Pociej Aleksander, starosta rohaczewski 283, 353
Pociej Ludwik, strażnik litewski 77, 105, 118, 119
Pociejowie 77
Poczobut Marcin, ksiądz, astronom JKM 204, 300
Podoscy 38
Pohowscy 282, 310
Pohowski Bazyli, mieszczanin miński, syn Chwiodora 266
Pohowski Chwiodor, mieszczanin miński 266
Pohowski Józef, strażnik? 266
Pohowski Karol 266, 282
Pohowski Piotr, mieszczanin miński, syn Chwiodora 266
Pohowski Trojan 266, 282
Połubiński Józef?, prałat 231
Połubińscy 36
Połubińscy, stolnikowie 256
Połubiński Hieronim, sędzia ziemski słonimsk 344
Połubiński Józef, krajczy słonimski 344
Połubiński Stanisław, skarbnik słonimski 344
Połubiński Wiktor, wojski słonimski 344
Pomierski 395
Pomorski Kazimierz 144
Pomorski Seweryn, łowczy oszmiański 124
Poniatowski Józef, bratanek króla 347
Poniatowski Kazimierz, brat króla, podkomorzy koronny 146, 150, 216, 311
Poniatowski Michał, brat króla, biskup płocki, prymas 127, 268, 319, 321, 324, 340, 368
Poniatowski Stanisław, podskarbi wielki litewski, bratanek króla 292, 352
Poniatowski Stanisław, stolnik litewski, por. Stanisław August
Poniński Adam, kuchmistrz, podskarbi wielki koronny 62, 195, 264, 340
Poniński Kalikst, generał major wojsk koronnych 340
Popławski? 234
Possa Johan Matheus 82, 83
Poszowscy 398
Potenkin, „arcybiskup grecki” 397
Potiomkin Grigorij, książę taurydzki 246, 314
Potoccy 150, 173, 245, 298, 378
Potocka Anna Teofila z Sapiehów [córka kanclerza A.M. Sapiehy], żona Seweryna 292
Potocka Anna z Mycielskich, żona Wincentego 341
Potocka Barbara z Brzostowskich, żona Jerzego Potockiego 219, 227
Potocka Józefina z Mniszchów, żona S.S. Potockiego 329
Potocka Ludwika z Sapiehów, siostra M.A. Sapiehy, żona A.M. Potockiego 77, 105
Potocka Pelagia, córka S.S. Potockiego 372
Potocki Antoni Michał, mąż Ludwiki, wojewoda bełski 77, 80?, 116?
Potocki Ignacy, marszałek nadworny litewski 372

Potocki Jerzy Michał, starosta tłumacki 233, 330
Potocki Józef, hetman wielki koronny 85
Potocki Kajetan, starosta urzędowski 271
Potocki Seweryn, poseł 292
Potocki Stanisław Kostka, generał major, poseł 273
Potocki Stanisław Szczęsny, chorąży koronny, wojewoda ruski, generał artylerii koronnej, marszałek konfederacji targowickiej 197, 264, 283, 289, 326, 329, 330, 332, 365, 371
Potocki Wincenty, podkomorzy koronny 341
Pozniakow, komisarz spławu 389
Poźniak Antoni, surogator oszmiański, deputat oszmiański 93, 103, 265
Pożarski Andrzejowicz 48
Prozor Józef 282
Prozor Karol, marszałek Trybunału Litewskiego, oboźny litewski 314, 354
Prószyńscy [Pruszyńscy] 180, 182, 205, 260, 267, 286, 409
Prószyńska, żona Antoniego podkomorzego 386? 394
Prószyński, sędzia 222
Prószyński, sędzic miński 191
Prószyński, starosta? 45
Prószyński Antoni, sędzia grodzki miński, sędzia ziemski miński?, podkomorzy miński, poseł, deputat 163, 164, 174, 207, 210, 218, 227?, 236—238, 250, 254, 255, 258, 260, 265, 267, 269—271, 275, 277, 281, 284—286, 293, 299, 305, 316, 323, 333—335, 353
Prószyński Feliks [Felicjan], podkomorzyc, syn Antoniego, sędzia ziemski miński, kandydat na posła, deputat 237, 246, 260, 265, 270, 278, 308, 334, 341, 345—347, 353, 354
Prószyński Józef, podstarosta miński, podkomorzy miński 123, 135, 140, 159, 164, 180, 218
Prószyński Kazimierz, podkomorzyc, syn Antoniego 260
Prószyński Stanisław, podkomorzyc, syn Antoniego, generał wojsk litewskich, generał adiutant JKM, podstarosta miński, deputat miński 240, 260, 277, 285, 294, 316, 320, 321, 332—335, 356, 368, 376
Prószyński Tadeusz, podkomorzyc miński, podczaszy miński, deputat miński 203, 210
Pruszanowski Ignacy 88
Przeciszewscy 385
Przecławski, dworzanin M.A. Sapiehy 66
Przecławski Antoni 386
Przecławski Ignacy, komisarz cywilno-wojskowy 344
Przecławski Jan, podczaszyc, oboźny słonimski, deputat 219, 344
Przecławski Kazimierz Jan, pisarz grodzki słonimski, poseł 325
Przecławski Konstanty, sędzia ziemski? 344
Przecławski Marcin, sędzia ziemski słonimski 344
Przecławski Tomasz, podczaszyc 219
Przeradowscy 31, 398
Przeradowski 236
Przeradowski Onufry, oboźny miński 31, 318, 335, 361
Przesmycki Adam, współpracownik A. Chmary 39, 251, 267—269, 273, 291, 341, 405—411, 414
Przezdzieccy 40, 132, 174, 175, 233, 237
Przezdziecka 277
Przezdziecka Anna z Radziwiłłów „Dominikowa", starościna mińska, starościna dębska 40, 232, 233
Przezdziecka Konstancja, por. Chreptowiczowa Konstancja z Przezdzieckich

Przezdziecka Marianna 219, 245
Przezdziecki Antoni Tadeusz, referendarz litewski, podkanclerzy litewski 37, 38, 88, 90, 103, 118,128, 134, 135, 138, 139, 141, 147, 149, 152, 153, 160, 161, 163, 166, 172, 174, 176, 219, 245, 262, 305
Przezdziecki Dominik, syn Antoniego Tadeusza, starosta miński, starosta dębski 10, 119, 202, 233, 237, 240, 242, 245, 247, 254, 258, 267, 269, 275, 276
Przezdziecki Felicjan 79
Przezdziecki Karol? Dominik 385
Przezdziecki Michał, syn Antoniego Tadeusza, pisarz wielki litewski, starosta błudeński, eksstarosta piński 221, 262, 303, 305, 306
Przezdziecki Stanisław, sędzia grodzki smoleński 103, 164
Przybora Hermenegild, pisarz grodzki smoleński? 262, 263, 312
Przybora Trojan 308
Przysieccy 83, 398
Przysiecka Johanna, „idąca za Trojana Świętorzeckiego" 417
Przysiecka Katarzyna, siostrzenica A. Chmary 417
Przysiecka Konstancja „idąca za Onufrego? Dworzeckiego" 417
Przysiecka Salomea z Chmarów, żona I. Przysieckiego 32
Przysiecki 227, 335, 407, 411, 414
Przysiecki A. 411
Przysiecki Benedykt, syn I. Przysieckiego, członek chorągwi A. Chmary, szambelan JKM 29, 266, 287, 289, 292, 296, 336, 361, 370?, 377, 397, 414, 417, 418
Przysiecki Dominik, siestrzan Chmarów, syn I. Przysieckiego, kapitan w wojsku rosyjskim 222, 359, 361, 377, 397
Przysiecki Ignacy, mąż Salomei, strażnik miński, krajczy miński 32, 196, 210, 224?, 228?, 249, 251, 260?, 270, 294, 296, 414
Przysiecki Jan Kazimierz 397
Przysiecki Jerzy Adam 134, 148
Przysiecki Józef, syn I. Przysieckiego, kandydat na deputata, rotmistrz miński 353, 367, 377, 397
Przysiecki Kazimierz 164
Przysiecki Maciej 148
Przysiecki Tadeusz, towarzysz brygady narodowej 214, 217
Pugaczow [Puchaczew] Jemielian, przywódca powstania w Rosji 195, 405
Pusłowscy, pisarstwo ziemskie słonimskie 397
Pusłowski Onufry 276
Pusłowski Wojciech, marszałek słonimski 386
Puttkamer [Putkamer] Jacek, ciwun żmudzki, marszałek miński konfederacji targowickiej 47, 260, 266, 273, 313, 314, 317, 318, 341—344, 346, 351—355, 360, 363—367, 371, 376, 388?
Puttkamer [Putkamer] Joachim, sędzia ziemski żmudzki 260
Puttkamerowa Róża z Terleckich, żona Joachima 260
Puttkamerowie 260
Puzianowscy 398
Puzianowski Jan, ekonom A. Chmary 214, 320?
Puzinowski H.S. 410
Puzyna Th. [adeusz?] 288
Puzyna Jan, szambelan JKM 393
Puzyna Michał 367
Puzynina Marianna? z Judyckich, żona Krzysztofa Puzyny 290, 292, 395
Puzynina Rachela z Judyckich, żona Jana Puzyny 393
Puzynowie 368

R

Raborowski *289*
Rabowicz Edmund *23*, *216*, *339*, *395*
Rachuba Andrzej *25*, *27*, *72*, *97*, *103*, *104*, *107*, *109*, *128*, *143*, *149*, *157*, *163*, *174*, *287*, *302*, *306*, *309*, *323*, *423*
Raczkowski Piotr, zarządca A. Chmary *199*, *204*, *235*
Radaman Andrzej *97*, *104*
Radoszewski Leon Jerzy, podczaszy trocki, sędzia grodzki trocki *83*, *173*
Radwańscy *186*
Radwańska *192*
Radziszewski Michał, marszałek stołowicki *212*, *385*
Radziwiłł *149*, *373*
Radziwiłł Albrecht, starosta rzeczycki *91*, *305*
Radziwiłł Dominik, syn Albrechta *275*, *305*, *367*
Radziwiłł Dominik, syn Hieronima Wincentego *360*, *385*
Radziwiłł Hieronim Florian, podczaszy litewski, chorąży litewski *69*, *72*, *85*
Radziwiłł Hieronim Wincenty, podkomorzy litewski, starosta miński, mąż Doroty Thurn-Taxis *152*, *244*, *275—277*, *285*, *286*, *298—300*, *306*, *308*, *309*
Radziwiłł Jerzy, starosta luboszański *61*
Radziwiłł Józef Mikołaj, pisarz wielki litewski, wojewoda miński, kasztelan trocki, wojewoda trocki *25*, *182*, *196*, *208—210*, *213*, *219*, *236*, *255*, *258*, *273*, *277*, *322*
Radziwiłł Karol Stanisław, miecznik litewski, wojewoda wileński *110*, *111*, *119*, *124*, *125*, *128*, *135*, *136*, *146*, *150*, *152*, *161*, *168?*, *179*, *204*, *205*, *208*, *209*, *212*, *231*, *238*, *245*, *254*, *279*, *281*, *290*, *293*, *298*, *303*, *304*, *307*, *316—319*, *321*, *327*, *328*, *332*, *333*, *340*, *348*, *352*
Radziwiłł Maciej, kasztelan wileński *192*, *360*
Radziwiłł Michał Hieronim, wojewoda wileński *202?*, *360*, *365*, *385*
Radziwiłł Michał Kazimierz, hetman wielki litewski *74*, *77*, *83*, *85—87*, *90*, *91*, *97*, *98*, *108*, *109*, *118*, *119*
Radziwiłł Mikołaj, brat Macieja *192*
Radziwiłł Stanisław, krajczy litewski, podkomorzy litewski *108*, *219*
Radziwiłł Udalryk, pisarz wielki litewski *90*, *91*
Radziwiłłowa Anna Ludwika z Mycielskich, hetmanowa *107*
Radziwiłłowa Zofia Dorota Thurn-Taxis, żona Hieronima Wincentego *244*
Radziwiłłowie *7*, *9—11*, *49*, *52*, *71—73*, *85*, *109*, *132*, *204*, *205*, *221*, *231*, *238*, *293*, *295*, *296*, *302*, *314*, *368*, *385*, *386*, *398*, *399*
Raës, „graf” *244*
Raës de Franciszek, sędzia grodzki trocki *195*, *225*, *397*
Raës de Hieronim, horodniczy trocki *367*
Raës de Konstancja z Woynów Orańskich, żona R.K. Raësa *236*
Raës de Robert Kazimierz, sędzia ziemski trocki *230*, *236*, *260*, *338*
Raësowie *398*
Rajecki, skarbnik nowogródzki *290*
Rakutis Valdas *26*, *299*, *310*
Rant, zarządca *410*
Ratomscy *160*
Ratyńscy *123*
Ratyński *254*
Ratyński Antoni *19*
Ratyński Felicjan, miecznik miński *140*
Ratyński Feliks *164*
Ratyński Franciszek, starosta sieniański, deputat miński *140*, *265*, *367*
Ratyński Ignacy, łowczyc miński, strażnik miński, oboźny miński, koniuszy miński *196*, *265*, *294*, *316*, *356*, *367*
Rawski Tadeusz *360*, *383*

Raykiewicz, plenipotent K.S. Radziwiłła 290
Rdułtowski Chryzostom, chorąży nowogródzki 47
Rdułtowski Kalasanty 148
Rdułtowski Konstanty, cześnik miński 110, 135, 140
Remborowicz J. 252
Repnin Nikołaj, ambasador rosyjski w Warszawie 145, 146, 149, 150, 158—161, 167, 173, 378, 387
Reutt Józef 129
Reytan [Rejtan] Dominik 152
Reytan [Rejtan] Tadeusz 183
Riaucour Andrzej, syn Piotra, „minister elektora saskiego" 266
Riaucour Ludwik Ignacy, biskup Ptolomeidy, biskup pomocniczy łucki 44, 190, 266
Riaucour Pierre [Piotr], brat L.I. Riaucoura, bankier warszawski 44, 78, 79, 115
Richecourt Karl, generał austriacki 177
Rok Bogdan 60, 273
Rokicki Franciszek A. 34, 92, 93, 103
Rokicki Michał Antoni [Adam?], kasztelan miński, marszałek trybunału 231, 240, 247
Rolle Antoni 365
Rolnik Dariusz 10, 26, 29, 60, 64, 180, 234, 238, 255, 298—300, 302, 307, 308, 318, 326, 331, 340, 343, 345, 354, 360, 362—365, 368, 369, 370, 372—376, 382, 384, 419
Romaniuk Przemysław P. 27, 60, 72, 75, 81, 85, 97, 100, 103, 112, 114, 128, 143, 157, 163, 174, 423
Romanowicz Franciszek, sędzia ziemski wileński 293
Romanus [Romanius] Abraham, generał moskiewski 193, 246, 251, 261, 289, 300
Romer Jan 338
Ronikier Michał Antoni?, konfederat barski 167
Rostocki Tadeusz Teodozy, metropolita kijowski [ruski] 341, 344, 349
Rostworowski Emanuel 138, 140, 146, 152, 158, 160, 162, 173, 177, 183, 211, 217, 243, 257, 264, 292, 310, 315, 340
Roszkowska M. 336
Roszkowski L.A. 70, 76, 83
Roszkowski Onufry, miecznik orszański?, deputat 287
Roszkowski Sebastian 129, 130
Rotaczewski, cieśla 221
Rouba N.[apoleon] 24
Rowiński Jan deputat nowogródzki 89
Rudnicki Felicjan, kapitan, podstoli miński 180, 265, 345
Rudnicki Kazimierz 273
Rudnicki Kazimierz, obywatel miński 210
Rudomina Mikołaj, stolnik brasławski, cześnik brasławski 92, 128
Rumiancew Piotr, graf, generał, feldmarszałek rosyjski 261, 416
Rusiecki Józef, ksiądz 310
Ruszłowicz 160
Rylski Franciszek 45, 185, 224
Rylskie 224
Rymer 319
Rymszyna Salomea 92
Rzadkowska Helena 372
Rzepnicki Franciszek, sekretarz A. Chmary 133, 147, 153
Rzewuska Konstancja z Lubomirskich, żona Seweryna Rzewuska 272
Rzewuski Adam, kasztelan bracławski 379
Rzewuski Franciszek, marszałek nadworny koronny 312
Rzewuski Seweryn, generał, hetman polny koronny 192, 271, 345, 364
Rzewuski Stanisław 143

S

Sabiłło Florian, członek chorągwi A. Chmary 336
Sacken Fabian Gottlieb, baron, podpułkownik rosyjski 384
Sadowski Kazimierz 337, 338
Sagatowski Szymon, strażnik trocki 291
Saldern Kaspar, ambasador rosyjski w Polsce 173, 177
Saluzzo Ferdinando Maria, nuncjusz papieski 311
Sałtykow Mikołaj [Nikołaj], feldmarszałek rosyjski 44, 175, 380
Samojłow Aleksander, prokurator generalny 379, 380
Sanguszko Hieronim Janusz, wojewoda wołyński, miecznik litewski 379
Sanguszko Janusz Aleksander, marszałek nadworny litewski 154?
Sanguszko Janusz Modest, starosta krzemieniecki 44—46, 259, 277, 332?
Sanguszko Józef Paulin, marszałek wielki litewski 44—46, 214, 224, 243
Sanguszko Paweł Karol, marszałek wielki litewski 44, 70, 81, 413
Sanguszkowa z Duninów Barbara, żona P.K. Sanguszki 44, 123
Sanguszkowa z Sapiehów Anna, wojewodzina wołyńska 271
Sanguszkowie 33, 44—46, 54, 135, 155, 220
Sapieha 126, 128, 303
Sapieha Aleksander Michał, podskarbi nadworny litewski, wojewoda połocki, hetman polny litewski, kanclerz litewski 36, 38, 40, 41, 46, 63, 76, 86, 89, 115, 122—125, 127, 134, 135, 137, 154, 156, 161, 166, 168, 172, 174, 175, 177, 178, 183, 188, 192, 193, 198, 210, 214, 219, 221, 223—225, 232, 239, 240, 261, 267, 269, 273, 281, 283, 287, 289, 292, 299, 300, 308, 315, 322, 328, 330, 332, 333, 338, 342, 350, 352, 358, 370, 372, 394, 413
Sapieha Antoni Kazimierz, starosta merecki, kasztelan trocki 36
Sapieha Franciszek, syn Aleksandra Michała, generał artylerii litewskiej 46, 178, 372, 378, 394, 395
Sapieha Ignacy, wojewoda mścisławski 102
Sapieha Jan Fryderyk, starosta brzeski, kasztelan trocki, kanclerz litewski 63, 71, 85, 86
Sapieha Jan Kazimierz, feldmarszałek wojsk rosyjskich, starosta bobrujski 21
Sapieha Jerzy 38
Sapieha Józef, biskup koadiutor wileński, referendarz wielki litewski 41, 60, 67, 85, 129
Sapieha Józef, syn Ignacego, wojewodzic mścisławski, krajczy litewski 113, 121, 181
Sapieha Kazimierz Leon, ojciec Anny [Jabłonowskiej, wojewodziny bracławskiej] 61
Sapieha Kazimierz Nestor, generał artylerii litewskiej 211, 329, 342, 343, 354, 372
Sapieha Michał Antoni, łowczy litewski, wojewoda podlaski, podkanclerzy litewski 11, 24, 28, 33, 36—38, 54, 59—61, 63—78, 80—93, 95—117, 122, 123, 126, 128—133, 156, 168, 174, 399, 410, 413, 415, 421, 424, 430
Sapieha Michał Ksawery, krajczy litewski, starosta puński 38—41, 44, 46, 60, 63, 77, 78, 80, 108, 109, 111—119, 121, 122, 124, 126, 127, 137, 143, 152, 154, 413
Sapieha Paweł, syn Jana Kazimierza 21
Sapieha Piotr Paweł, wojewoda smoleński 96, 111, 122
Sapiehowie 7, 9—12, 23, 24, 30, 36—38, 49, 52—54, 60, 61, 63—67, 69—

74, 76—78, 80, 84, 87—89, 100, 101, 103, 107, 109, 114, 115, 117, 119, 121, 122, 124—126, 128, 132—134, 142, 152, 154, 156, 172, 174, 179, 237, 240, 263, 275, 296, 314, 383, 393, 398, 399, 413, 430
Sapieżanka Anna Teofila, córka A.M Sapiehy, żona Seweryna Potockiego, por. Potocka Anna Teofila
Sapieżyna Elżbieta z Branickich, żona Jana Sapiehy wojewodzica mścisławskiego, syna Ignacego, matka K.N. Sapiehy 342
Sapieżyna Izabela z Połubińskich, stolnikowa litewska 36
Sapieżyna Konstancja z Radziwiłłów, żona J.F. Sapiehy 85
Sapieżyna Magdalena z Lubomirskich, kanclerzyna, żona A.M. Sapiehy 240
Sapieżyna Teofila z Jabłonowskich, przyrodnia siostra M.K. Sapiehy krajczego, żona Józefa wojewodzica mścisławskiego 121
Saturgus Franz Friedrich 196
Sawicki 225
Scheyba Leon, współpracownik A. Chmary 275, 284, 293, 297, 311, 316, 416
Schultz Karol, bankier 391
Serczyk Władysław 49
Seyba Janciel, starozakonny 300
Sezuka Ignacy 265
Sielawa [Siellawa] Józef, sędzia grodzki miński 323, 333
Sielicka Maria z Ciechanowieckich, żona Józefa 339
Sielicki Józef, regent litewski, kasztelan połocki 339
Siemaszko Andrzej, budowniczy miński, cześnik miński, deputat 92?, 97, 175
Sierzpiński, ekonom A. Chmary 382, 383, 406
Silelawa, sędzic 332
Skałkowski Adam 323
Skinder Michał 115, 131
Skiriaci, podstolice 290
Skirmunt A.J., pisarz ziemski piński 262
Skowronek Jerzy 121, 292, 345, 383, 384
Slunko Starański Jan 155—157, 183, 185, 214
Słotwiński, sędzia ziemski? 395
Słucki Piotr 117, 121, 156, 165
Šmigelskytė-Stukenė Ramunė 363, 372, 376, 377, 384
Smogorzewski Jason, arcybiskup połocki, metropolita ruski 253, 259, 289, 297
Smoleński Władysław 354, 358, 360—366, 370, 372, 373, 383
Snarski Antoni 130
Snopik, poddany 344
Sobczak Jacek 356
Sokolnicki Jan 277
Solary, kapitan, korespondent A. Chmary 39, 166, 173, 183, 204, 261, 263, 267, 283, 295, 297, 310
Sołłohub, kandydat na horodnictwo 103
Sołłohub Antoni, generał artylerii litewskiej 75, 107
Sołłohub Jan?, generał, wojewodzic, syn Józefa 359
Sołłohub Jan Michał, wojewoda brzeski 85
Sołłohub Jerzy, generałowicz 197, 205, 207, 209, 210, 213, 221
Sołłohub Józef, wojewoda witebski 117, 118
Sołłohub Kazimierz, koniuszy żmudzki 93
Sołłohubowa B. 142
Sołłohubowie 38, 398
Sołomerceki Bohdan 36
Sołomerecka Ewa z Korsaków, żona Bohdana 36

Sołtan Aleksander 367
Sołtan Stanisław, marszałek nadworny litewski 363
Sołtan, niedoszły kasztelan połocki 129
Sołtyk Kajetan, biskup krakowski 106, 116, 124, 151, 153, 273
Sołtyk Michał, dziekan krakowski 352
Soroka Józef, pisarz ziemski oszmiański 282
Sosnowski Józef, pisarz wielki litewski, hetman polny litewski, wojewoda połocki 38, 92, 98, 138, 140
Spampani Carlo, architekt 39, 235
Spasowscy 398
Spinek Tadeusz 130
Srzednicki Czesław 26, 299, 310
Stackelberg Otto, ambasador Rosji w Rzeczypospolitej 206, 207, 209, 237, 263, 271, 285, 289, 297, 303, 307—309, 312, 351, 360
Stanek Wojciech 208, 211, 214
Stanisław August, król Polski [też stolnik litewski] 7, 10, 12, 13, 25, 52, 59, 60, 120, 128, 133, 137, 138, 140, 141, 143—147, 150, 151, 153, 155, 162, 163, 166—169, 172, 174, 175, 178, 182, 183, 194, 198, 205—207, 209, 211—213, 216, 217, 222, 223, 226, 232—234, 236—238, 241—244, 247, 252, 254, 255, 264, 267, 271, 274—276, 278—282, 292, 295—310, 314—316, 318—321, 324, 329, 332, 334, 339, 340, 345—349, 352, 355, 356, 359, 361, 362, 367, 369, 373, 374, 399, 400, 422, 430, 431
Stankevič Adam 288, 321
Stankiewicz Antoni, sługa Joachima Chmary 140
Stankiewicz Benedykt, współpracownik A. Chmary 406
Stankiewicz Józef, konsyliarz miński konfederacji targowickiej 363
Stankiewiczowie 368
Stański Jerzy 265
Stański Stanisław 338
Stasiak Arkadiusz Michał 169
Stebnowski Cezary, opat onufrejski 93
Steccy 386
Stecki 386
Stecki Antoni 386
Stecki Jakub 386
Stecki Mateusz 386
Steczkiewiczowie 39
Stefan Batory, król Polski 144, 331
Stempowski Józef, kandydat na deputata mińskiego 195, 258
Stempowski Marcjan 123
Stephani Xavier 254, 260
Stępkowski Ignacy, porucznik, deputat 159
Stocki Adam, sędzia mozyrski, deputat 240
Straszewicz Kazimierz, strażnik oszmiański 114
Strawiński Florian Bruno, skarbnik słonimski, komisarz cywilno-wojskowy, starosta słonimski 344, 350, 351
Strawiński Ignacy, podkoniuszy litewski 84, 308
Strawiński J. 161
Strawiński Wilhelm Wincenty, pisarz trybunału litewskiego 291
Stroynowski Andrzej 8, 204, 237, 273, 275, 281, 302, 360
Strutyński, dworzanin M.A. Sapiehy 76
Strutyński Józef 109
Strzelbicki Kazimierz 25, 278
Strzyżewski 277
Studziński 259
Suchodolec Franciszek, sekretarz A. Tyzenhausa 224, 225, 274
Suchodolski [D.A.?], dworzanin M.A. Sapiehy, być może tożsamy z Dominikiem Antonim 66
Suchodolski Dominik Antoni, regent litewski, pisarz grodzki wołkowyski,

krajczy wołkowyski 34, 66?, 82, 131
Suchorzewski Jan 340
Sulimierski Filip 21, 30, 40, 41, 43, 65, 231
Sulistrowski Alojzy, podstoli litewski 304
Sułek Zdzisław 384
Sułkowski August?, książę 113
Sułkowski Franciszek, książę 162
Suszycki Jan 265
Suszyński, regent grodzki 291
Sylwestrowicz 109
Syruć Szymon, kasztelan witebski 130
Szabański Feliks 350
Szaniawski M., ekonom A. Chmary 116, 260, 296, 392, 407, 414
Szantyr Stanisław, prałat diecezji mohylewskiej 397
Szatyński W., ekonom synkowiecki 392
Szawłowska Sylwia 219
Szczawiński Roch, cześnik słonimski 119, 120
Szcząska Zbigniew 243
Szczęsnowicz 392
Szczygielski Wacław 71, 72, 85, 108, 134, 230, 260, 341, 355, 364, 365
Szczygielski Wojciech 8, 9, 335, 354, 356
Szczyrzecki 158
Szczyrzewscy 42
Szczyrzewska Marianna z Sawickich 42
Szczyrzewski Józef, mąż Marianny 42
Szczyt Marcin 282
Szczyt Michał 324
Szembel Kazimierz, komornik miński 358
Szemioth Hieronim, pisarz ziemski orszański 290
Szemiothowie 54
Szostacy 290
Szperliński Tomasz 74, 95
Sztachelska-Kokoczka Alina 49
Szteyn, dyrektor kamery białostockiej 388
Szteyn Ignacy, marszałek oszmiański konfederacji targowickiej 362, 363
Szukiewicz Adam 325
Szukiewicz Bogusław 77, 220?
Szwaciński Tomasz 91, 134, 135
Szwarcenfeld de 74
Szwarchoff K.B. 46, 88
Szwoynicki 109
Szwykowscy 394
Szwykowski 80
Szwykowski, marszałek miński konfederacji mińskiej [błędnie] 367
Szwykowski Bernard, skarbnik smoleński, podstoli trocki, stolnik trocki, starosta oniski 130, 159, 203, 297, 345
Szwykowski Józef?, syn Bernarda 390, 394
Szwykowski Michał, pisarz grodzki słonimski 165, 190, 203, 211, 292, 317, 323
Szydłowski, ksiądz „procurator” 403
Szydłowski, wojewodzic, syn Teodora wojewody płockiego 311
Szydłowski Józef, kanonik brzeski 393
Szydłowski Teodor, wojewoda płocki 311
Szymański Antoni 336
Szymański Sebastian, palestrant 265
Szyndler Bartłomiej 354, 383
Szyrma Szczerbiński Michał, pułkownik i deputat rzeczycki 19
Szyszko Jerzy 78
Szyszkowa 45
Szyszkowie 368
Szyszkowski Teodor Felicjan 115, 130

Ś

Śleszyński Antoni? 87
Ślizieniowa, podkomorzyna słonimska 312

Ślizieniowie 213
Ślizień, starosta krzemieńczucki 360
Ślizień Józef, podkoniuszyc litewski, deputat 89, 285
Ślizień Michał 354
Ślizień Rafał, instygator litewski, starosta krewski 325, 360, 377—379
Ślizień Stefan, podkomorzy słonimski 205, 213, 219
Świeykowski Leonard Marcin, wojewoda podolski 347
Świeykowski Michał, syn L.M. Świeykowskiego 347
Święcicki, podkomorzy miński? 165
Święcicki Ignacy Józef, oboźny miński, deputat, starosta daniłowski 110, 123, 135, 140, 159
Święcicki Józef 139
Święcicki Kazimierz Mikołaj, sędzia ziemski miński 141, 164
Święcicy 379
Świętorzeccy 102, 163, 182, 218, 236, 255, 286, 319, 397, 398
Świętorzecka, „młoda" 229
Świętorzecki 224, 229
Świętorzecki, kandydat na posła mińskiego 346
Świętorzecki Antoni, podczaszy miński, pisarz ziemski miński, poseł 24, 93, 94, 122, 123, 135, 140, 143, 164, 180, 207, 210, 218, 236, 241, 270, 278, 280, 285, 294, 306, 319, 342, 361, 367
Świętorzecki Ignacy, krajczy miński 210, 238, 250, 265
Świętorzecki Jan, pisarzewicz, syn Antoniego, oboźny miński, deputat miński 265, 273, 334
Świętorzecki Józef, pisarzewicz, syn Antoniego 308, 310, 391, 395
Świętorzecki Kazimierz 164, 265, 270
Świętorzecki Michał, miecznikowicz miński, podstoli miński, sędzia grodzki miński, pułkownik miński 136, 159, 174, 218, 246?, 258, 265, 277, 294
Świętorzecki Mikołaj, krajczy miński 123, 265, 270
Świętorzecki Stanisław, krajczy miński 265, 367
Świętorzecki Tadeusz, pisarzewicz, syn Antoniego, porucznik miński 270
Świętorzecki Tomasz, członek chorągwi A. Chmary, porucznik miński 336, 367
Świętorzecki Trojan 265, 362, 367, 417
Świtalski, rotmistrz kawalerii narodowej, poseł chełmski 339

T

Tepper Piotr, senior, bankier 69, 99
Tepper Piotr, bankier warszawski 391
Teredyński? Kasper, podstarosta smoleński 45
Tereszyński? 200
Tomaszewscy 277
Tomczyk Gabriela 213, 217
Tomkiewicz 290
Topij-Stempińska Beata 184
Trembecki Stanisław 184
Triaire Dominique 278
Trzaska M. 341
Tuhanowski [Tuchanowski] Marek, konsyliarz nowogródzki konfederacji targowickiej 369, 389
Turski Feliks, biskup krakowski 352
Tutołmin Timofiej, gubernator miński 27, 376, 385, 387
Twardowski Ignacy, wojewoda kaliski 145
Tymiński 75
Tyszkiewicz Skumin 163, 164
Tyszkiewicz Antoni Dominik, biskup żmudzki 102
Tyszkiewicz Antoni, generał major, poseł 134, 197
Tyszkiewicz Dominik 367

Tyszkiewicz Eustachy 112
Tyszkiewicz Jan 358
Tyszkiewicz Józef Ignacy hr., starosta wielatycki 241, 320, 367, 368, 377, 378
Tyszkiewicz Józef Skumin, wojewoda smoleński 226, 228, 273
Tyszkiewicz Ludwik Skumin, marszałek trybunału, pisarz wielki litewski, hetman polny litewski 62, 218, 244, 254, 311, 313, 319, 329, 344
Tyszkiewicz Michał, szambelan JKM 280, 356
Tyszkiewicz Wincenty, starosta strzałkowski, referendarz litewski, poseł miński 254, 258, 269, 305
Tyszkiewiczowa Anna z Pociejów, wojewodzina smoleńska, żona Józefa 228
Tyszkiewiczowa Konstancja z Poniatowskich, żona Ludwika 283
Tyszkiewiczowie 42, 132, 286
Tyszkiewiczówna Klotylda, starościanka wielatycka 320
Tyzenhauz 290
Tyzenhauz Antoni, chorąży wileński 42, 302, 304, 308, 349, 350, 355, 385, 386, 389
Tyzenhauz Antoni, podstarosta grodzieński, pisarz wielki litewski, koniuszy litewski, podskarbi nadworny litewski 79, 133, 137, 142, 146, 148, 152, 168, 170—172, 174, 181, 182, 186, 189, 193, 194, 198, 205—208, 211, 212, 214, 215, 218, 220—222, 224, 227, 228, 236, 239—241, 245—248, 250, 255, 256, 274—276, 314
Tyzenhauz Ignacy, syn Michała, starościc posolski 245, 247

U

Ugniewski Piotr 183
Ulewicz Grzegorz, ksiądz 34
Umecki Andrzej, rotmistrz miński 409
Uniechowska Teresa, żona Franciszka? 309
Uniechowski [Adam] Franciszek, koniuszy miński, sędzia ziemski miński, poseł 123, 134, 140, 141, 164, 208, 210, 211, 218, 222?, 236, 245, 246, 255, 265, 269?, 270, 278—280, 285, 293, 294, 299, 306, 309, 335, 342, 346, 353, 356
Uruski Seweryn 8, 20, 22, 24—27, 29—31, 418
Uruszczak Wacław 100

V

Verbickienė A. 321
Vietinghoffowa Th. 317

W

Wadowicki? 282
Waliccy 164, 280
Walicki Antoni, rotmistrz oszmiański 265
Walicki Franciszek, rotmistrz miński 210, 265
Walicki Jerzy 356
Walicki Józef 362
Walicki Tadeusz 367
Walicki Wojciech 367
Wałużynicz [Walużynicz] Michał, plenipotent A. Chmary, skarbnik witebski 204, 223, 262, 274
Waniczkówna Helena 203
Wańkowicz, kandydat na deputata 332
Wańkowicz, marszałek 180
Wańkowicz Aleksander Dominik 123
Wańkowicz Antoni, mąż Anny Sołtanówny marszałkówny nadwornej litewskiej 363
Wańkowicz Józef, syn Mateusza, stolnik miński, pisarz grodzki miński, sędzia ziemski miński, deputat miński, poseł, marszałek miński konfederacji

targowickiej 141, 210, 265, 285, 286, 298—300, 316, 334, 335, 342, 346, 347, 353, 354, 357, 362—364, 366, 376, 390, 402
Wańkowicz Marcin, rotmistrz miński, sędzia grodzki miński, deputat miński 265, 294, 342, 367
Wańkowicz Mateusz, sędzia ziemski miński 164, 224?, 255, 265, 286
Wańkowicz Piotr, rotmistrz orszański, deputat miński 228, 277
Wańkowicz Sebastian, starosta krasowicki, deputat miński 1780 250
Wańkowicz Stanisław, marszałek miński 19, 299, 353, 357
Wańkowicz Tadeusz, cześnik miński, podczaszy miński 163, 164, 270?, 280, 294
Wańkowicz Wincenty 367
Wańkowiczowie 282, 286, 293, 368
Waszkiewiczowie 251
Wawrzecki 136
Wawrzecki Aleksander, stolnik brasławski 128
Wazgird Andrzej, deputat trocki 366
Wazgird Antoni 144
Wejnert Aleksander 25, 43, 96, 134, 185
Wendorf 205
Wessel Abracham 75
Weymarn Iwan, generał rosyjski 167
Węgrzyn Iwona 387
Wiażewicz [Wiaziewicz] Aleksander, wiceinstygator litewski, podkoniuszy litewski, brat matki A. Chmary 75, 84, 87, 88, 104
Wiażewicz Ignacy, ksiądz 127, 167?, 169?
Wiażewicz J. 185
Wiażewicz Jerzy, ksiądz 127, 165, 167?, 169?
Wiażewicz Józef, pułkownik 48
Wiażewicz Kazimierz 165
Wiażewicz Tadeusz, chorąży 48, 252
Wiażewicz Teodor, koniuszy miński 176
Wiażewiczowa? z Hepsinów?, matka Katarzyny z Wiażewiczów Chmarowej 22
Wiażewiczowa Katarzyna z Chmarów? 32
Wiażewiczowa Marianna, podkoniuszyna litewska, żona Aleksandra 202
Wiażewiczowie 21, 127
Wiciaz S.P. 302
Wielądko Wojciech, stolnikowicz liwski 369, 388
Wielhorski Jerzy 378, 380
Wielhorski Michał, oboźny koronny 120
Wierzbicki Marcin 151
Więckowski Antoni, arendarz czerski 75, 76
Wirtemberska Maria z Czartoryskich 327
Wirtemberski Ludwik, mąż Marii Czartoryskiej 327
Wiszniewski Marcin, paroch grodecki 34
Wiśniowiecka Teofila z Leszczyńskich, kasztelanowa krakowska 46
Włodek 268
Włodek, dworzanin M.A. Sapiehy [być może tożsamy z Franciszkiem] 66
Włodek Franciszek 37
Wodziewiczowie 244
Wodziński 75, 76
Wolański Adam [Tadeusz Soplica] 360—365
Wolański Filip 60, 273, 307
Wolf, „cyrulik" w dobrach A. Chmary 405
Wolf, arendarz dereczyński 142
Wolff Józef 85, 114, 149, 316
Wolmer Kazimierz, współpracownik podskarbiego A. Tyzenhauza 228, 237

Wolscy 255
Wołk Władysław 282
Wołkoński Michaił, książę 167, 173
Wołłowicz 83
Wołłowicz Antoni, chorąży nadworny litewski 371
Wołłowicz Ignacy, pisarzewicz skarbu litewskiego, deputat słonimski 335
Wołłowicz Kazimierz, marszałek słonimski 186, 335
Wołłowicz Michał, pisarz skarbowy litewski 367
Wołłowicz Stanisław, podkomorzy rzeczycki 354, 362
Wołłowicz Wincenty 395
Wołoczkiewicz, sędzic? 305
Wołoczko?, brat Wołoczkowej, sędzia grodzki? 233
Wołoczkowa, pisarzowa 233
Wołodkowicz 149, 164, 238, 338
Wołodkowicz, sędzia „sprawiedliwy" 222
Wołodkowicz Alojzy, syn Franciszka, brat Michała starosty hajneńskiego 277
Wołodkowicz Felicjan Filip, unicki metropolita kijowski 35
Wołodkowicz Franciszek, ojciec Michała starosty hajneńskiego 38
Wołodkowicz Franciszek, stolnikowicz miński, deputat miński 175, 252, 259, 260
Wołodkowicz Jakub Paweł, stolnik miński, posiadacz Gródka 33
Wołodkowicz Jan, syn Franciszka, brat Michała, krajczyc, rotmistrz miński, pisarz grodzki miński, sędzia ziemski miński, deputat miński 169, 196, 265, 275, 280, 294, 295, 316, 335, 342, 346, 350, 353, 356, 357, 367
Wołodkowicz Józef, horodniczy miński, lustrator 97, 139
Wołodkowicz Józef, syn Leona, pułkownik miński, sędzia ziemski miński, poseł miński 93, 101, 110, 125, 126, 134, 136, 144, 148, 161, 276, 277
Wołodkowicz Józef, rotmistrz kawalerii narodowej, generał adiutant JKM 333—335, 377, 378, 380
Wołodkowicz Józef, syn Michała, starościc hajneński, pisarz grodzki miński, sędzia ziemski miński, rotmistrz kawalerii, poseł 284, 293—295, 305, 319—321, 333, 334, 337, 339, 356, 357, 366, 367, 377
Wołodkowicz Ksawery, budowniczy?, miecznik miński, szambelan JKM 260, 277, 334, 367
Wołodkowicz Leon, podczaszy miński, poseł 41, 113
Wołodkowicz Marcin, skarbnik miński, stolnik miński 135, 140, 164, 209, 246, 257, 276
Wołodkowicz Melchior, deputat wileński 19
Wołodkowicz Michał [Franciszek], syn Franciszka, starosta hajneński 33, 34, 37, 38, 141, 144, 209, 222, 225—228, 235, 237, 238, 244?, 252, 291, 350, 408, 413
Wołodkowicz Michał Ignacy, syn Leona, „wojskowicz", pułkownik miński, stracony w 1760 roku 110, 119
Wołodkowicz Tadeusz, syn Leona, krajczyc miński, poseł miński, sędzia ziemski miński, poseł, deputat miński 124, 144, 148, 163, 164, 180, 210, 236—238, 250, 255, 270, 276, 277, 279, 282, 284, 294
Wołodkowicz Wincenty, syn Michała, szambelan JKM, deputat miński, komisarz cywilno-wojskowy miński 244, 276, 277, 294, 317, 353, 367
Wołodkowiczowa? z Zybergów, żona Józefa, starościca hejneńskiego 295

Wołodkowiczowa Apolonia z Ratyńskich, żona Franciszka stolnikowicza mińskiego 259, 260
Wołodkowiczowa Katarzyna z Galińskich, druga żona Michała, starościna hajneńska 202, 222, 228, 235, 291, 350
Wołodkowiczowa Zofia z Wańkowiczów, żona Franciszka, matka Michała 38
Wołodkowiczowie 33, 37, 41, 74, 110, 144, 182, 205, 229, 237, 238, 276, 294, 295, 314, 333, 335, 350, 364, 412, 430
Wołodkowiczówna Tekla [Teresa Reytanowa], córka Leona, siostra Tadeusza i Józefa 277
Wołodźko Ignacy, rotmistrz, deputat nowogródzki 103, 287
Wołodźko Marcin 367
Wołodźkowie 236, 398
Worcell 385
Woronicz 392
Woroniec 227, 253, 333
Woroniec, chorąży? 224
Woroniec, dworzanin M.A. Sapiehy 66
Woroniec Józef, budowniczy miński, mostowniczy miński 159, 180, 185, 265, 363, 367
Woroniec Krzysztof 70
Woroniec Piotr 148
Woroniec Tadeusz, łowczy miński, kandydat na deputata mińskiego 163, 164, 258, 285, 361, 367
Woroncowa 233
Woroncowie 123, 368, 398
Woronieccy 183, 242, 253
Woroniecka, księżna 394
Woroniecka? z Kostrowickich, księżna 273
Woroniecka Angela [Aniela] z Miączyńskich, żona Maksymiliana, wdowa po Hieronimie Florianie Radziwille 253, 255, 277, 368
Woroniecki Maksymilian, książę 307
Woszczyński Józef, rotmistrz kawalerii narodowej 377, 379, 380
Woydziewicz [Wojdziewicz] Franciszek, deputat miński 163
Woyna [Wojna] Orańscy 36, 175, 181, 236, 424
Woyna Orański, szwagier A. Chmary 196
Woyna Orańska Benedykta ze Strawińskich 236
Woyna Orańska Konstancja ze Sztrunków, żona Jakuba 27
Woyna Orańska Marianna, por. Chmarzyna Marianna z Woynów Orańskich
Woyna Orański Dominik, ksiądz 278
Woyna Orański Ignacy, syn Jakuba, ksiądz kanonik smoleński, inflancki 189, 236
Woyna Orański Jakub, podsędek starodubowski, podkomorzy starodubowski, ojciec Marianny 27, 28, 43, 46, 75, 79—82, 94, 95, 103, 117, 137, 144, 148, 153, 155, 158, 163, 165, 166, 170—173, 181, 195, 196, 222—224, 230, 236, 424
Woyna Orański Józef, syn Jakuba, sędzia ziemski starodubowski 181, 236
Woyna Orański Stanisław, wikary krakopolski 395
Woyniłłowicz 268, 311
Woyniłłowicz Florian 384
Woyniłłowicz Franciszek, komisarz cywilno-wojskowy słonimski, instygator litewski 344, 368
Wróbel Łukasz 163, 188, 230
Wróblewski 221
Wróblewski Jan 158
Wróblewski Michał, współpracownik A. Chmary 204
Wygonowski Jan, podkomorzyc, deputat 286, 290
Wyhonicki, dyspozytor Chmarów 221

Wisłouch [Wysłouch] Zenon Kazimierz?, dworzanin M.A. Sapiehy, deputat *66*
Wysocki Wiktoryn, stolnik wołkowyski *251*
Wyszomirska Monika *26*, *354*
Wyszomirski Michał Leszko, podczaszy smoleński *131*
Wyszomirski Tadeusz, rotmistrz starodubowski, regent *361*, *367*

Z

Zabiełło, szambelan *312*
Zabiełło Józef, łowczy litewski *369*
Zabiełło Szymon, kasztelan miński *316*
Zabiełło Szymon, synowiec S. Zabiełły kasztelana mińskiego, kasztelan miński *316*, *342*, *354*, *356*, *364*
Zabiełłowa Barbara z Zawiszów, żona S. Zabiełły *316*
Zabiełłowie *368*
Zabłocki, ekonom Chmarów *190*
Zadarnowski Antoni, dworzanin M.A. Sapiehy *38*, *63*, *74*, *77*, *86*
Zajarscy [Zaiarscy] *413*
Zajarska Joanna z Kniaziewiczów, żona Dominika *225*
Zajarski Dominik, cześnik upicki, podstoli upicki, sędzia grodzki starodubowski, starosta janowski, konsyliarz miński konfederacji targowickiej *130*, *148*, *224*, *225*, *233*, *258*, *265*, *275*, *284—286*, *294*, *359?*, *363*, *367*
Zając Paweł *264*
Zakrzewski, kurator dóbr nieświeskich *136*
Zakrzewski Andrzej B. *94*, *138*, *302*, *306*, *309*, *322*, *356*
Zakrzewski B.S., dworzanin M.A. Sapiehy *66*, *71*
Zakrzewski Franciszek *115*, *131*, *155*, *156*
Zakrzewski Krzysztof *123*
Zaleska, łowczyna *312*
Zaleski *348*
Zaleski Bronisław *212*, *320*
Zaleski Michał, wojski litewski, poseł *10*, *212*, *214*, *216*, *243?*, *275*, *322*, *352*, *368*, *369*, *395*, *396*
Zaliwski Józef *310*
Zamoyski Andrzej, kanclerz koronny *185*, *232*, *253*, *294*
Zamoyski Antoni, szambelan JKM *353*, *368*
Zaniewicz Józef, zarządca Chmarów *235*, *239*, *409*
Zaprzaniec Pietruski Oswald *138*
Zaranek Leon? *90*, *92*
Zarzycki Jan *394*, *395*
Zasławski?, posesor? *385*
Zathey Jerzy *17*, *53*
Zawadzki Augustyn, członek chorągwi A. Chmary *336*
Zawadzki Karol, członek chorągwi A. Chmary *336*
Zawadzki Wacław *365*
Zawiajski Antoni *265*
Zawisza *350*
Zawisza, podstarosta *300*
Zawisza Antoni *130*
Zawisza Felicjan, szambelan JKM *285*
Zawisza Jan Karol, pułkownik, deputat *218*, *270*, *280*, *307?*, *333?*
Zawisza Kazimierz, kapitan, poseł, deputat *130*, *210*, *269—271*, *275?*, *279*, *280*, *293*, *303*, *316*, *319*, *335*, *356*, *367*, *368*, *377—379*, *391?*
Zawisza Krzysztof, starosta starodubowski *91*
Zawisza Ksawery *367*
Zawisza Piotr, sędzia ziemski kowieński *306*
Zawiszowie *51*, *160*, *171*, *303*, *316*, *350*
Zbrożek Ignacy *265*
Zdanowicz Stanisław *98*
Zdrojewski Tadeusz, sędzia ziemski orszański *287*, *290*

Zegoła Tadeusz 265
Zenowicz Michał, deputat, poseł 338, 355, 358?
Zielińska Zofia 9, 60, 68, 85, 86, 88, 91, 92, 100, 103, 104, 106, 108, 113, 114, 118, 119, 121, 126, 137—139, 145, 150—152, 154, 169, 182, 183, 184, 198, 264, 272, 310, 320, 340, 343, 345, 348, 349, 351, 364, 370
Zieliński Ignacy 29
Zielonka 193
Ziemięcki F. 69
Zienkowicz Andrzej, instygator litewski 124
Zienkowicz Tomasz Ignacy, biskup sufragan wileński 353
Zięba Andrzej A. 297
Zimmerman Benjamin 74
Zletrzewicki Szewe, rabi 405, 409
Złotnicki Antoni, chorąży czerwonogródzki, poseł, marszałek podolski konfederacji targowickiej 378
Zubow Platon, generał, faworyt Katarzyny II 378—380
Zwierzykowski Michał 26, 100, 354
Zyberg, mąż córki gubernatora ryskiego 157
Zyberg Jan, wojewoda inflancki 240, 295

Ż

Żaba, brat Tadeusza, szambelan JKM 280
Żaba Tadeusz, kasztelan połocki, wojewoda połocki 247, 308, 337
Żebrowska z Worońców Zofia 80
Żebrowski Jan Nikodem, porucznik, rotmistrz oszmiański 290, 297
Żelwowicz Jerzy, ekonom malinowski 385, 408
Żórawski Ignacy Antoni 158
Żychliński Teodor 8, 28, 29, 31, 40, 42
Żyłłok Kamieński Maciej, ojciec Michała Żyłłoka 415
Żyłłok Kamieński Michał, współpracownik A. Chmary 165, 166, 409, 414
Żytkowicz Leonid 275, 388
Żyżemski, kandydat na deputata mińskiego 284
Żyżemski Antoni, podczaszy miński 141
Żyżemski Benedykt, kniaź 140
Żyżemski Jacek, rotmistrz, sędzia grodzki miński 94, 97, 101, 102, 123, 135, 139, 140, 155, 265
Żyżemski Joachim 159
Żyżemski Józef, komornik miński 94, 265, 333, 334, 346, 361
Żyżemski Michał Kazimierz, wojski miński, podkomorzy miński 110, 123, 134, 135, 138—141, 148, 164
Żyżemski Onufry Antoni 41
Żyżemski Wiktor, podcaszyc trocki, deputat miński 148

Dariusz Rolnik

Adam Chmara (1720—1805) — The Last Voivode of Minsk During the Reign of Stanisław II Augustus and His Archive

Summary

The biography paints the portrait of Adam Chmara across different walks of life, as a nobleman and a citizen who aspired to count himself among the powerful and mighty Polish statesmen during the reign of Stanisław II Augustus. Politically, he can be counted among the staunch reformers of the Polish-Lithuanian Commonwealth; privately, he was a caring husband and father, and a benevolent master who on the one hand valued profit, but who valued his subordinates as well; a kind, generous and polite man. Theoretically, then, he presents a picture of a man virtually devoid of flaws; nonetheless, a lot of the hypotheses and suppositions that appear here are not the fault of the author but rather the subject of this biography. One thing which, in theory, should surprise the reader with regard to the figure of Chmara is his talent for adaptation to new, unforeseen circumstances, which seems to be his dominant feature; but is it just his individual characteristic? Jarosław Czubaty wrote in detail about the principle of two consciences among the citizens of the Commonwealth, but is it not merely a reflection of nearly the entire generation of intellectual elites of the Enlightenment persuasion, which emerged during the reign of Stanisław II Augustus? One of their most fundamental principles was the professed love for the motherland and its subjects, as well as the acknowledgment of the necessity of the betterment of people's social and material circumstances, accompanied by the complete lack of any kind of determination or sacrifice made in order to achieve these goals. This, of course, is merely a hypothesis; however, the fear of taking responsibility for the fate of the country — whose origin is difficult to determine — is a rather curious phenomenon. It could be argued, of course, that it originated in the desire to protect the nobles' estates, their families, or other reasons, but that alone cannot account for everything. On the one hand, then, the phenomenon could be attributed to particular reactions to the unfolding events, but on the other hand, it could be also attributed to this Enlightenment mindset which constituted the guide for people's behavior; in a world governed by reason, pragmatism and logic rule over everything else, and it is only once we acknowledge that fact that we can discuss the justification — the principle of two consciences.

The fusion of those two conceptions that account for the condition of the Polish and Lithuanian elites during the fall of the Commonwealth can be seen as the foundations upon which the modern conception of the state has been built. One argument supporting this thesis could be the — easily proven — ubiquity of attitudes and behaviors that directly mirror those presented by Chmara, both among the allies of the king and among the opposition. Was their way of thinking about the Commonwealth so different, then? And who would openly admit that they do not want to live in a strong, free, sovereign country governed by the rule of law, where that strength and rule of law were not supposed to curb people's freedoms, but rather to protect the country from the outside forces? It was, perhaps, an unwitting sentiment, particularly considering the fact that the political elites of that time managed to arrive at a model which merged traditional republicanism with strong executive power. Moreover, those models were hardly novel, when in the second half of the 18th century such consensus had almost been reached — a consensus founded upon a hierarchy of factors contributing to the happiness and well-being of a nation. In 1795 the answer became clear:

a sovereign state, and personal freedoms (which, as one might notice, were not granted to the citizens of the former Commonwealth by any of the countries which participated in the partitions, and the memories of freedom and chasing empty posts are not so easily extinguished) belong, in fact, to the same realm.

"What, then, is the moral of his life for posterity? Here, in this grave, is the end of everything." The repetition of the epigraph at the end of this biography can be read as rather sad, but not necessarily so. One could, of course, present Chmara simply as a weak man and politician, but one could also argue for his portrayal as a modern pro-state politician with staunch opinions and heavily influenced by the Sarmatic tradition, one capable of balancing those two sides and taking into account both his own benefits and the benefits of the Commonwealth. Adam Chmara was never a brilliant politician, but he was an honest and a loyal one. It might be a slight exaggeration, but it could be argued that it was precisely that attitude which allowed the Polish national identity to survive the 19th century. It seems, then, that this grave was not "the end of everything" — quite the opposite, there were many people who mirrored Chmara's attitudes at the time, and even though they were widely criticized, it is worth to remember that those attitudes might have been only a mask, behind which hid the willingness to support the Polish-Lithuanian Commonwealth but not necessarily to sacrifice oneself for it. I would argue that it is important to acknowledge and understand the difference without passing judgment.

The biography charters the entire course of Chmara's political career, from his beginnings as the Master of the Hunt, through the offices of the Chancellor of the Seal, the Prosecutor for Lithuania, to the Voivode of Minsk, paying particular attention to his political activity during the reign of Stanisław II Augustus, depending on the availability of the surviving sources. Those sources, in turn, paint a picture of a politician focused predominantly on the interests of his voivodeship, but rather invisible on the national scale. Even as a member of the Permanent Council he rarely showed any initiative and did not attend meetings. Politically, he was aligned with the "Familia" party and the king out of conviction. His years of service granted him respect and authority in the Lithuanian province, where he became a recognizable politician with ties to the most powerful Lithuanian noble families. He also contributed to the economic growth of the Commonwealth: starting with a small estate, he earned a considerable fortune, with his manor in Siemków fulfilling a representative function. He earned this fortune thanks to organizing several profitable endeavors, including rafting infrastructure for the entire Minsk area, but most notably, thanks to his efficient organization of his own estates and maintaining friendly relationships with his farmers.

Chmara was hardly the most pivotal figure in the public and economic life of the country, but he can be regarded as an excellent example of building one's career in the 18th-century Commonwealth. Thanks to the records regarding his life, it is possible to better understand the system of values which governed the nobility of that time, his opinion of the Polish-Lithuanian Commonwealth, its problems and neighbors, but also the duties and pleasures of the citizen in their everyday existence.

Dariusz Rolnik

Адам Хмара (1720—1805) — последний минский воевода в зеркале политики станиславовских времен и его архива

Р е з ю м е

Адам Хмара был представлен в биографии в нескольких аспектах: как шляхтич — гражданин Речи Посполитой, который хотел найти свое место среди сильных мира сего во времена правления короля Станислава Августа Понятовского. В политическом плане с уверенностью можем включать его в круг лиц, которые стремились реформировать польско-литовское государство. Это был также заботящийся о семье муж и великодушный хозяин, помнящий не только о прибыли, но и о своих крестьянах, добрый, отзывчивый и почтительный. Таким образом, с теоретической точки зрения он представляется как человек без недостатков. Вместе с тем в тексте много предположений и домыслов, однако это вина не автора, а героя биографии. Единственное, что может удивлять в личности Адама Хмары, это талант найти себя и адаптироваться в новых ситуациях, который кажется его самой главной чертой. Является ли это однако индивидуальным свойством его характера? О принципе двух совестей граждан Речи Посполитой очень метко писал Ярослав Чубаты, но не отражает ли это природу почти целого поколения элит определенной интеллектуальной формации, сформированной в станиславовские времена, в том числе наиболее просвещенной? Их чертой — вероятно, не только поверхностной — является декларируемая любовь к родине и подданным, стремление к улучшению их жизни, но в то же время отсутствие решительности или посвящения для реализациия этих целей. Такая гипотеза, неизвестно, обоснованная ли, заставляет задуматься над тем, откуда вытекал страх взять на себя ответственность за судьбу государства. Безусловно, можно предполагать, что это было связано с потребностью сохранить имущество, защитить семью или с другими партикулярными целями. Однако это окончательно не выясняет вопроса. Данные факторы, несомненно, влияли на выработку конкретной точки зрения на происходящие события. Но этому мог способствовать и «менталитет Просвещения», со своим представлением поведенческой модели. Так, в реальном мире, воспринимаемом тогда разумом, обо всем решают прагматизм и логика в самом простом варианте, а только на это накладывается вопрос оправдания, т.е. «принцип двух совестей».

Соединение этих двух концепций объяснения состояния польско-литовских элит во времена упадка Речи Посполитой, кажется, можно признать фундаментом, на котором строилось или создавалось современное понятие народа. Аргументом для такого тезиса может быть — доказываемая без проблем — практически образцовая распространенность похожих, как у А. Хмары, жизненных позиций и стратегий поведения. Это касается не только членов станиславовского сторонничества, но также его широко понимаемой оппозиции. На самом деле не так разнился их способ мышления о Речи Посполитой — кто признавался или оглашал, что не хочет жить в свободном государстве, сильном, расчетливом и суверенном, в котором эта мощь и хозяйственность ни в малейшей степени не должны были ограничивать

гражданской свободы, а должны были быть внешней защитой? Можно полагать, что это произошло непреднамеренно, ведь в политической мысли элит того времени была разработана возможная для реализации, несмотря на иные мнения, модель соединения традиционного шляхетского республиканизма с сильной исполнительной властью. Подобные попытки не были абсолютно новыми — так, во второй половине XVIII века казалось, что такой консенсус будет достигнут в ближайшем будущем. Это по сути сводилось к установлению того, что фактически предопределяет счастье народа. В 1795 году это стало очевидным: собственное государство, а лишь потом свобода в нем, которую гражданам прежней Речи Посполитой не гарантировала ни одна из захватнических стран. Памяти же о свободе, как и стремления к пустым учреждениям, невозможно так легко искоренить — по существу это одно измерение.

«Какова история жизни его для потомков? В могиле этой закончилось всё». Эти слова в конце биографии Хмары не обязательно должны звучать грустно. Безусловно, можно охарактеризовать его личность, показывая его как невыразительного человека и политика, более того, как постоянно выступающего в роли просителя. Наряду с этим можем его представить как нового человека, «прогосударственника», со своими взглядами и глубокими связями с традицией сарматизма, умеющего уравновешивать это и оценивать выгоды по линии «моё» — Речь Посполитая. Адам Хмара в своей политической деятельности никогда не отличался особой незаурядностью, но, как правило, был добросовестным и лояльным. Возможно, данное утверждение несколько преувеличено, тем не менее указанные черты в XIX веке, скорее всего, предопределят сохранение идентитета польского народа. Однако, не „в могиле этой закончилось всё» — такая жизненная позиция и модель поведения, как у А. Хмары, в станиславовские времена отличала многих. Несмотря на то, что иногда она подвергалась критике, следует учесть, что это могло быть только внешней оболочкой, под которой всегда теплилось стремление помочь польско-литовскому государству, но не необходимость посвящения для него. Кажется, что эту разницу следует признать и понять, а не оценивать.

В работе показана вся политическая карьера А. Хмары — от ловчего, секретаря печати, литовского инстигатора до минского воеводы. При этом внимание было сосредоточено на его активности в станиславовские времена, что показано в той степени, в какой позволяли сохранившиеся источники.

Из них вырисовывается политик, прежде всего занимающийся проблемами своего воеводства, малозаметный в масштабе всей страны. Даже как член Постоянного Совета он не отличался особым образом, не бывал на заседаниях. В политическом плане за весь период своей службы он придерживался „Семьи" и королевского лагеря, что делал из убеждений. За годы государственной службы Адам Хмара приобрел авторитет и уважение в литовской провинции, где, несомненно, стал узнаваемым политиком, поддерживающим связи с самыми знатными литовскими родами. Он имел неоспоримые успехи и на финансовом поприще. Скромное состояние Хмара сумел преобразовать в богатство, а его визитной карточкой стало имение в Семково. Это имущество он получил благодаря продуманной организации многих экономических начинаний — в частности, он подготовил для всего минского региона сплавы в Кёнигсберг. Однако прежде всего он разбогател благодаря умелому управлению своими имениями и созданию доброжелательных отношений с крестьянами.

А. Хмара не играл большой роли в общественной и экономической жизни страны, но стал прекрасным примером того, как можно было сделать карьеру в Речи Посполитой. Благодаря этой личности можно также познакомиться с принятой в то

время в шляхетском обществе системой ценностей, со способом мышления о польско-литовском государстве, его проблемах и соседях, с обязанностями гражданина и с тем, что приносило ему удовлетворение в повседневной жизни.

Na okładce:
Orda, Napoleon (1807—1883), Białoruś, Siemków Sołomerecki. Pałac Chmarów — widok ogólny (niedokończona akwarela). (Teka Mińska), 09.07.1876, 20,9 cm, szer. 30,5 cm; akwarela, ołówek, papier, nr inw. MNK III-r.a-4498

Redaktor
Olga Nowak

Korektor
Joanna Zwierzyńska

Projektant okładki, układu typograficznego oraz łamanie
Paulina Dubiel

Nota copyrightowa obowiązująca do 30.04.2023:
Copyright © 2022 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzyjamy otwartej nauce
Od 1.05.2023 publikacja dostępna na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowa (CC BY-SA 4.0)
Wersja elektroniczna zostanie opublikowana w formule wolnego dostępu w Repozytorium Uniwersytetu Śląskiego www.rebus.us.edu.pl.

https://orcid.org/0000-0002-7649-3142
Rolnik, Dariusz
Adam Chmara (1720—1805) — ostatni wojewoda miński w świecie polityki czasów stanisławowskich i jego archiwum / Dariusz Rolnik. - Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2022

DOI https://doi.org/10.31261/PN.4070
ISBN 978-83-226-3756-2 (wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-3758-6 (wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Wydanie I. Liczba arkuszy drukarskich: 31,5. Liczba arkuszy wydawniczych: 39,0. PN 4070. Cena 89,90 zł (w tym VAT). Publikację wydrukowano na papierze Alto Creme 80 g/m², vol. 1.5. Do składu użyto krojów pisma Karmina (autorstwa Veroniki Burian & José Scaglionego / TypeTogether) oraz Handy EFN. Druk i oprawę wykonano w drukarni Volumina.pl Daniel Krzanowski (ul. Księcia Witolda 7—9, 71-063 Szczecin)

Cena 89,90 zł (w tym VAT)
ISBN 978-83-226-3758-6
9 788322 637586

Więcej o książce